

PANNONIA REGIA

Művészet a Dunántúlon
1000-1541

ADDIVM MATTHI. M. VNGARIAE
BO. AVSTRIE. Q. REGEM. PRINCIP
VIC. ANTONII. BO. RADVCTIO. IN
PHILOSTRATVM. LEMN. SOPHISTA.
PRAEST. ET I. PRIMIS. P. PATIO. FOELICIP

NON
bescat am pli
tu ipse post e
ritas benefi
cio tuo Duce
Matthia. post
q opera & nu
tute sua ful
tum est. Ut
cum glorio
sa ueritate
certare iam
audeat. Qd
ceteris preter
missis rebel
luntum. &
alamann co
ne in capu t

excescere uideamur piamus ostendetur. Na
cum profuso. Serenitatis tue nomine succen
si in Pannoniam uacat. Nemus. Compluraq
uolumina Maestati tue ac Duce Beataci fi
liog. Ioani fauste indolis adolescenti dedicasse
mus. Dum trans Istrum. tua castra sequimur
ea uictorie tue signa & perpetua quidem mo

74964

PANNONIA REGIA

Művészet a Dunántúlon
1000–1541

Kunst und Architektur in Pannonien
1000–1541

Magyar Nemzeti Galéria
1994 október – 1995 február

Ungarische Nationalgalerie
Oktober 1994 – Februar 1995

Budapest
1994

699395

A kötetet szerkesztette
Herausgeber

MIKÓ Árpád
TAKÁCS Imre

A szerkesztők munkatársa
Redaktion

TÓTH Sándor
BODA Zsuzsanna
VERESSNÉ DEÁK Éva
POSZLER Györgyi

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Technikai munkatársak
Technische Mitarbeiter

BÁLINT Márta
PALLANEK Andrea
USZKAI Ibolya

A fényképeket készítette
Fotoaufnahmen

SZEPSY SZŰCS Levente

BAKOS Margit
BOKOR Zsuzsa
GABLER Csaba
GELENCSÉR Ferenc
LANTOS Miklós
MAKKY György
MESTER Tibor
MUDRÁK Attila
RÁFAEL Csaba
TAHIN Gyula
valamint a szerzők

Fénykép-archívumok
Fotoarchive

Budapesti Történeti Múzeum
Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény
Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet
Országos Műemlékvédelmi Hivatal
Országos Széchényi Könyvtár

A rajzokat készítette
Zeichnungen

EGYED Endre
KOVALOVSKAI Éva
KUCZOGI Zsuzsa
SZIJÁRTÓ Kálmán
SZIKSZAY Béla

Fordítások
Übersetzungen

BARTUS Imréné
HARMATH Anikó
SIKLÓS Ferenc
VERŐ Mária

A kiadványt tervezte
Typographische Gestaltung

LENGYEL János

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvteltár 7604./19 ...24. sz

A borítón: Az esztergomi székeskáptalan nagyobb pecsétnyomója, 1319–1326 (V-7.)
Titelbild: Größeres Typar des Domkapitels von Esztergom, 1319–1326 (V-7.)
A borító hátoldalán: Tövishúzó és oroslán Somogyvárról, 1170–1190 (I-79.)
Rückumschlag: Dornauszieher und Löwe aus Somogyvár, 1170–1190 (I-79.)

A kiállítást rendezte
Konzeption und Gesamtleitung

MIKÓ Árpád
TAKÁCS Imre
TÓTH Sándor (románkor – Romanik)

A rendezők munkatársa
Organisation

BODA Zsuzsanna
PAPP Szilárd

Tudományos tanácsadók
Wissenschaftliche Mitarbeit

BERTALAN Vilmosné (*Budapesti Történeti Múzeum*)
LOVAG Zsuzsa (*Iparművészeti Múzeum*)
RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*)
ROZSONDAI Marianne (*Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára*)
TÓTH Melinda (*Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézet*)
WEHLI Tünde (*Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézet*)

Az installációt tervezte
Ausstellungsgestaltung

NÉMETH Gábor

A restaurálást irányította
Organisation der Restaurierungen

JUHÁSZ István

A műveket a kiállításra restaurálta
Konservatorische Betreuung

BALLAGÓ Lászlóné, EISENMAYER Tiborné, ERDŐS Sándor,
GANCZAUGH Kinga, MENRÁTHNÉ HERNÁDY Szilvia,
JUHÁSZ István, KÁZIK Márta, LAKATOS József,
LAURENTZY Mária, NAGY Miklós, NÉMETH Gábor, SIPOS Enikő,
SZENT-GÁLY Erzsébet, SZENTGYÖRGYI Edit, SZUTOR Katalin,
TAKÁCSNÉ SZABÓ Marianne, ZSÁMBOKI Orsolya

Szállítások
Transporte

LAKATOS József, MAGYARI Ferenc, NAGY Miklós,
NÉMETH Gábor, TAKÁCSY Gábor

Hungart International Fine Art Service

A kötet szerzői

Autoren

- Ács Pál (Á. P.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Irodalomtudományi Intézet)
Askercz Éva (A. É.) (Sopron, Soproni Múzeum)
Bánhegyi B. Miksa (B. B. M.) (Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár)
Bencze Zoltán (B. Z.) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
Bertalan Vilmosné (B. V-né) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
Boda Zsuzsanna (B. Zs.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Bodor Imre (B. I.) (Budapest)
Budai Sándor (B. S.) (Budapest, Szépművészeti Múzeum)
Buzás Gergely (B. G.) (Visegrád, Mátyás Király Múzeum)
Cséfalvay Pál (Cs. P.) (Esztergom, Keresztény Múzeum)
Csóka J. Gáspár (Cs. J. G.) (Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár)
Érszegi Géza (É. G.) (Budapest, Magyar Országos Levéltár)
Feld István (F. I.) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
G. Sándor Mária (G. S. M.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Gerő Győző (G. Gy.) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
Grüll Tibor (G. T.) (Sopron, Széchenyi István Városi Könyvtár)
Holl Imre (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet)
Horváth István (H. I.) (Esztergom, Balassa Bálint Múzeum)
Juhász Györgyi (J. Gy.) (Budapest, Szépművészeti Múzeum)
Juhász István (J. I.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Kerny Terézia (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Kárpáti Gábor (K. G.) (Pécs, Janus Pannonius Múzeum)
H. Kolba Judit (H. K. J.) (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)
J. Fodor Adrienne (J. F. A.) (Budapest, Egyetemi Könyvtár)
Koppány Tibor (K. T.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Kovács Éva (K. É.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
László Csaba (L. Cs.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
László Emőke (L. E.) (Budapest, Iparművészeti Múzeum)
Lovag Zsuzsa (L. Zs.) (Budapest, Iparművészeti Múzeum)
Lővei Pál (L. P.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Marosi Ernő (M. E.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Mezey Alice (M. A.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Mikó Árpád (M. Á.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Nagy Emese (N. E.) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
Nagy Mihály (N. M.) (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)
Nemes András (N. A.) (Sopron, Soproni Múzeum)
Poszler Györgyi (P. Gy.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Prokopp Mária (P. M.) (Budapest, ELTE Művészettörténet Tanszék)
Réti Mária (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Ritoókné Szalay Ágnes (R. Sz. Á.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
Rozsondai Marianne (R. M.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
Rozgonyi Piroska (R. P.) (Budapest)
Szentesi Edit (Sz. E.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Szilágyi András (Sz. A.) (Budapest, Iparművészeti Múzeum)
Takács Imre (T. I.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Tamási Judit (T. J.) (Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal)
Torbágyi Melinda Judit (T. M. J.) (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)
Tóth Melinda (T. M.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Tóth Sándor (T. S.) (Budapest, ELTE Művészettörténet Tanszék)
Török Gyöngyi (T. Gy.) (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria)
Vándor László (V. L.) (Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum)
Varga Zsuzsa (V. Zs.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Végh András (V. A.) (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)
Végh János (V. J.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Verő Mária (V. M.) (Budapest, Szépművészeti Múzeum)
W. Salgó Ágnes (W. S. Á.) (Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár)
Wehli Tünde (W. T.) (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Művészettörténeti Intézet)
Zsámbéky Monika (Zs. M.) (Szombathely, Savaria Múzeum)

A MAGYAR NEMZETI GALÉRIA KÖSZÖNETET MOND AZON INTÉZMÉNYEKNEK,
AMELYEK MŰTÁRGYAikat A KIÁLLÍTÁSRA KÖLCSÖNÖZTÉK

WIR DANKEN ALLEN LEIHGEBERN FÜR DIE UNTERSTÜTZUNG DER AUSSTELLUNG

Bratislava,	Univerzitná Knižnica
Budapest,	Budapesti Történeti Múzeum
Budapest,	Egyetemi Könyvtár
Budapest,	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest,	Iparművészeti Múzeum
Budapest,	Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest,	Magyar Országos Levéltár
Budapest,	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Budapest,	Országos Széchényi Könyvtár
Budapest,	Szépművészeti Múzeum
Eisenstadt,	Burgenländisches Landesmuseum
Esztergom,	Balassa Bálint Múzeum
Esztergom,	Érseki Simor Könyvtár
Esztergom,	Főszékesegyházi Kincstár
Esztergom,	Főszékesegyházi Könyvtár
Esztergom,	Főszékesegyházi Plébánia
Esztergom,	Prímási Levéltár
Esztergom,	Vármúzeum
Győr,	Egyházmegyei Könyvtár
Győr,	Székesegyházi Kincstár
Győr,	Xantus János Múzeum
Ják,	Szent György Plébánia
Jásd,	Római Katolikus Plébánia
Kaposvár,	Rippl-Rónai Múzeum
Kaposvár,	Somogy Megyei Levéltár
Keszthely,	Balatoni Múzeum
Kőszeg,	Szent Jakab Plébánia
Nagybajcs,	Római Katolikus Plébánia
Nagydorog,	Református Egyházközség
Pannonhalma,	Bencés Főapátság
Pannonhalma,	Bencés Főapátsági Könyvtár
Pannonhalma,	Bencés Főapátsági Levéltár
Pécs,	Dómmúzeum Alapítvány
Pécs,	Janus Pannonius Múzeum
Pécs,	Káptalani Levéltár
Pécs,	Püspöki Könyvtár
Pilisborosjenő,	Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek
Sárospatak,	Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár
Sopron,	Evangélikus Egyházközség Könyvtára
Sopron,	Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
Sopron,	Soproni Múzeum
Sopron,	Szent Mihály Plébánia
Sopronhorpács,	Római Katolikus Plébánia
Székesfehérvár,	Szent István Király Múzeum
Szekszárd,	Wosinsky Mór Múzeum
Szentendre,	Fercnczy Múzeum
Szentendre,	Honvédségi üdülő
Szombathely,	Egyházmegyei Gyűjtemény
Szombathely,	Egyházmegyei Könyvtár
Szombathely,	Savaria Múzeum
Tata,	Kuny Domokos Múzeum
Vác,	Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény
Veszprém,	Egyházmegyei Gyűjtemény
Veszprém,	Káptalani és Érseki Levéltár
Veszprém,	Laczkó Dezső Múzeum
Visegrád,	Mátyás Király Múzeum
Zalacgerszeg,	Göcseji Múzeum
Zalaszentgrót,	Római Katolikus Plébánia
Zalaszentgyörgy,	Római Katolikus Plébánia

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Engel Pál: A középkori Dunántúl mint történeti táj	13
Takács Imre: A gótika műhelyei a Dunántúlon a 13–14. században	22
Mikó Árpád: Pannonia újjászületése	34

KATALÓGUS

I. ROMÁNKORI KŐFARAGVÁNYOK	53
Tóth Sándor: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez	54
Zselicszentjakab (N. E.)	71
A székesfehérvári szarkofág és köre (T. S.)	82
Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd (T. S.)	115
Tóth Melinda: A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorbán	123
Marosi Ernő: Esztergomi stílusrétegek 1200 körül	154
Ják (M. A. – Sz. E.)	178
II. ROMÁNKORI IPARMŰVÉSZET	189
Lovag Zsuzsa: A középkori bronzművesség	190
III. ROMÁNKORI FESTÉSZET	217
<i>Falképek</i>	218
<i>Könyvfestészet</i>	225
IV. A GÓTIKUS ÉPÍTÉSZET ÉS SZOBRÁSZAT TÖREDÉKEI	233
A pilisi ciszterci apátság (T. I.)	236
Takács Imre: Gertrudis királyné síremléke	248
A pécsi Püspökvár Aranyos Mária-kápolnája (G. S. M. – G. Gy.)	270
Marosi Ernő: Zsigmond kori szobrok a budai várból	282
V. GÓTIKUS ÖTVÖSMŰVÉSZET, BRONZMŰVESSÉG ÉS A SOKSZOROSÍTOTT MŰVÉSZET EMLÉKEI	293
<i>Pecsétek</i>	294
<i>Fémművesség</i>	302
<i>Kályhacsempék</i>	307
VI. A RÓMAI EMLÉKEK FELFEDEZÉSE	317
Ritoókné Szalay Ágnes: A római fölíratok gyűjtői Pannoniában	318
VII. KÉSŐGÓTIKUS ÉS RENESZÁNSZ KŐFARAGVÁNYOK	331
A visegrádi királyi palota címeres zárterkélye (L. P.)	332
Szobortalapzatok a budai várpalotában (V. A.)	339
Balusztrád-elemek a budai várpalotában (V. A.)	343
A nyéki királyi villák (F. I.)	348
A budaszentlőrinci pálos kolostor (B. Z.)	351
Esztergom (M. Á.)	354
Az ozorai vár (K. T.)	367
A siklósi vár (K. T.)	374

VIII. RENESZÁNSZ MAJOLIKA- ÉS ÖTVÖSMŰVÉSZET	377
Bertalan Vilmosné: Majolikaművészet Mátyás király udvarában	378
<i>Kincsleletek</i>	395
IX. KÉSŐKÖZÉPKORI MINIATÚRA-FESTÉSZET ÉS RENESZÁNSZ KÖNYVKULTÚRA . .	401
Mikó Árpád: Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta	402
Wehli Tünde: Franciscus de Castello Ithallico Budán	411
<i>Kódexek, nyomtatott könyvek</i>	424
Rozsondai Marianne: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések	451
<i>Festett díszű oklevelek</i>	466
X. ECCLESIA EXORNATA: TEMPLOMOK ÉKESSÉGEI, 1300–1500	481
Pozler Györgyi: Gótikus táblaképfestészet és faszobrászat	482
<i>Ötvösművek</i>	524
<i>Hímzett textilek</i>	531
DEUTSCHER AUSZUG	541
Engel, Pál: Das mittelalterliche Transdanubien als eine geschichtliche Landschaft	543
Takács, Imre: Die Werkstätten der Gotik im 13. und 14. Jahrhundert	547
Mikó, Árpád: Die Wiedergeburt Pannoniens	553
Katalog	561
RÖVIDÍTÉSEK	601
MUTATÓK	617

TANULMÁNYOK

A középkori Dunántúl mint történeti táj

A Dunántúl földrajzi fogalom. Ma azt a dombos-hegyes, völgyektől sűrűn szabdalts területet értjük alatta, amely a Dunától délre a Drávaig, és nyugatra az országhatárig Magyarországhoz tartozik. Minthogy azonban az alábbiakban nem a mai, hanem a középkori Magyarországról lesz szó, a mainál valamivel nagyobb területet kell elképzelnünk, és bele kell számítanunk a hajdani Baranya, Zala, Vas, Sopron és Moson megyék ama darabjait is, amelyek 1920 óta Horvátország, Szlovénia, Ausztria és Szlovákia részét alkotják. Nélkülük a hajdani Dunántúlról beszélni történetietlen volna.

A fogalom történelmi használata így sem problémamentes. Hiányzik mindenekelőtt a név kellő historikum. Latin szövegekben ugyan már az utolsó Árpádok idejétől kezdve előfordul a „Dunán túli föld”, „a Dunán túli részek” egy országrész nevéként, magyarul azonban ugyanezt csak az újkorból ismerjük. Még zavaróbb, hogy ezen a néven hajdan nem azt értették, amit manapság. Minthogy az ország közepe, ahonnan a török időkig a világot nézték, az Esztergom-Székesfehérvár-Buda háromszögben feküdt, érthetően „Dunán inneni részekről” beszéltek, ha valami okból a mai Dunántúlt kívánták megjelölni. „Dunán túlon” akkoriban az országnak azt a nagyobbik részét értették, amely a Duna vonalától keletre és északra terült el. Bele kell tehát törödnünk, hogy amikor a középkori Dunántúlról mai nevével fogunk szólni, eleve valamelyest erőszakot kell tennünk a történetiségen.

Az sem feledhető, hogy egyáltalán magát a tájegységet vajmi ritkán emlegették. Az ókori *Pannonia* név, amely a római császárkorban nagyjából a Dunántúlt takarta, eredeti értelmében a magyar királyság idején már nem volt használatos. Ha olykor mégis leírták, akkor egész Magyarországot értették rajta, miként a *pannon* is – például az első magyar királyok címében, vagy némely bizánci és latin szerzőknél – a magyarnak lett a szinonimája. A középkori Dunántúl már nem volt egység semminő olyan tekintetben, amit a kor embere fontosnak talált volna. Politikai fogalomként csak elvétve merült fel, például III. András (1290–1301) idején, amikor a zavaros viszonyok miatt kivételképp külön nádora volt a „Dunán inneni” és a „Dunán túli” részeknek. Olyasféle külön kormányzatot, amilyen Erdélynek vagy Szlavóniának volt, a Dunántúl ettől az epizódtól eltekintve sohasem kapott, nem is igen kaphatott volna, hiszen a Duna vagy a Dráva hosszú szakaszokon nem volt igazgatási határ. A közük eső terület tizennégy megye között oszlott meg a középkor végére, de a határfolyók ebből hatot szeltek ketté, tehát csak nyolc olyan megye volt, amelyet fenntartás nélkül dunántúlinak lehetett volna nevezni. Az egyházi igazgatás

sem formálta egységgé a tájat. Egészében ugyan az esztergomi érsekség alá tartozott, de négy egyházmegye között oszlott meg, amelyek közül a pécsi messze átnyúlt a Dráva-Száva közére, a hatalmas esztergominak pedig csak a székváros körüli kicsiny darabja esett a Dunától délre.

Minthogy egység nem alakult ki sem politikai, sem egyéb tekintetben, nem meglepő, hogy nem találkozzunk a „dunántúliság” semminő tudati megnyilvánulásával. A középkori embert, ha az ország más részébe került és a családja nem volt elég nevezetes, szívesen nevezték szűkebb hazájáról, többnyire egy megyéről vagy vidékről, esetleg egy országrészről. Ezek a nevek – megannyi bizonyosságai annak, hogy az odavalósiak magukat is így tartották számon – gyakran szilárdultak családnévvé, sűrűn találkozunk ilyenformán „Somogyi” vagy „Szalai” (azaz Zala megyei), „Temesközi”, „Sárközi” vagy „Nyíri” (azaz nyírségi) nevű személyekkel és családokkal, találkozunk bőven „Erdélyiekkel” is, de érdemes megjegyezni, hogy „Dunántúliakkal” egyszer sem.

Az alábbiakban tehát a Dunántúlról kizárólag földrajzi fogalomként beszélhetünk, miután önkényesen – noha egyértelműen – elhatároltuk az ország többi részétől. Jellemezhető-e ez a „nagy-táj” valaminő sajátos jegyekkel?

Közkeletű feltételezés, hogy az országnak ez a fele a középkorban is előbbre járt a társadalmi és gazdasági fejlődésben, mint a keleti részek. Ez persze, ha így van, nem egyedül a Dunántúltra értendő, hanem legalább ennyire a Kisalföldre is, amely ma nagyobb részben Szlovákiához tartozik, és többé-kevésbé a középkori Szlavóniára is, Zágráb vidékére, ahol ma Horvátország szíve fekszik. Le kell szögezni, hogy a középkorra nézve ez a feltevés semmilyen kétségtelen bizonyítékkal nem támasztható alá. Inkább csak általános benyomásról van szó, amelyet némely megfigyelések csakugyan támogatnak.

A középkort kutatva gyakran észlelhető, hogy új, előremutató jelenségek először a nyugati országrészben, annak is a nyugati határán bukkannak fel, és onnan szivárognak inkább hosszabb, mint rövidebb idő alatt kelet felé. Ez szinte természetes is, ha az újdonság maga nyugati eredetű. Ilyen volt a középkor mezőgazdasági „forradalma”, amely a magyarországi agrártársadalmat is gyökeresen átformálta, és amelynek 13. századi elterjedését ma már jól ismerjük Szűcs Jenő kutatásaiból. Legfőbb technikai kelléke, az ún. kerülőke legrégebbi példánya a burgenlandi Zemen-dorf – a középkori Zemenye (Sopron m.) – földjéből került elő; a szabályozott talajváltó rendszerekre – vég-

ső fokon a nyomásos gazdálkodásra – való áttérés első jeleit a nyugati megyéken lehet regisztrálni; a terméshozam ugrásszerű megnövekedésére ugyaninnen (és a németek lakta Szepességéből) van először adat. A jobbágytelek intézménye, amelyen a 14. századtól fogva az újkoron át a magyarországi paraszti társadalom felépült, ugyancsak Ausztriából szivárgott át, és nálunk legelőször a nyugati határszélnek ma Burgenlandba eső falvaiban bukkan fel, eredetileg német néven (*laneus, Lehen*). Mindezekkel az újdonságokkal sokkal később, mintegy száz év múlva találkozunk az ország keleti megyéiben, és elterjedésüket vizsgálva 1300 körül, mint Szűcs megállapítja, a Duna kelet felé még választóvonalnak mutatkozik.

Hasonló jelenség figyelhető meg – Kováts Ferenc eredményei alapján – a pénzgazdálkodás elterjedésében, ami az agrárforradalmat követte. Itt is azt tapasztaljuk, hogy a folyó pénzben lebonyolított forgalom a Dunántúlon válik először általánossá, és jóval később, a 14. század közepére terjed el az ország keleti tájain. A Dunántúlon már régóta bécsi, magyar vagy szlavón báni dénárokból számolnak és fizetnek, amikor a Tiszántúlon vagy Erdélyben még az Anjou-kor (1301–1382) vége felé is fel-felbukkan a régi valuta, a rúdezüst. Midőn az 1330-as években pápai tizedszedők járják az országot, az Alföldön bizony még előfordul, hogy a plébános ezüstkupával vagy hasonlóval fizet, ami bizonyára annak jele, hogy nem volt elég készpénz.

Nem biztos azonban, hogy a nyugati részek fejlődési előnye kezdettől, tehát a korai Árpád-korban is fennállt. Felmerült ugyan, és látszólag kézenfekvő, hogy ez az előny Pannonia hajdani romanizálásának volt a folyománya, ez a nézet azonban aligha tartható. Egyfelől a magyar honfoglalás idejére a római uralomnak már minden nyoma elenyészett. Ezt legbiztosabban a középkori helynévanyag összetétele mutatja, mert ennek legrégebbi azonosítható rétege szláv, tehát a római kornál jóval későbbi. Noha feltehető, hogy egy-két nagyobb hely – például Pécs vagy Szombathely – az ókortól fogva többnyire lakott volt, szabályos kontinuitásról valószínűleg itt sem beszélhetünk. Másfelől, és ez a fontosabb, az ország nyugati felén belül sem kezdetben, sem később nem vehető észre különbség a romanizált és nem romanizált területek fejlettségi szintjében. Mindaz, amit fentebb a nyugati területek gyorsabb fejlődésének jeleként vettünk számba, éppúgy megfigyelhető a Dunától északra, Pozsony és Nyitra vidékén, mint a Dunántúlon.

Egészen véve egyre valószínűbb, hogy a keleti és nyugati országrész közti, később mind nyilvánvalóbb különbség középkori eredetű fejlemény, a 13. század nagy átalakulásának következménye. Minthogy ehhez a fő kezdeményezés nyugat felől érkezett, természetes, hogy hatása az ország nyugati felében érződött előbb. Nem szabad azonban lebecsülnünk más, tőle független tényezőket sem, amelyek a fejlődést ugyanilyen irányban befolyásolták.

A 13. század folyamán gyökeresen megváltozott Magyarország külkereskedelmi helyzete. Megsemmisült Kelet-Európa két legfontosabb gazdasági centruma, 1204-ben Konstantinápoly és 1240-ben Kijev, ami

hosszú távra megváltoztatta a térség forgalmának fő irányait. Kelet-Magyarországot addig elsőrendű kereskedelmi utak szeltek át dél és kelet felé, ezek most megszűntek vagy sorvadásnak indultak. Olyan, a 12. században még virágzó piachelyek, mint Bács és Keve a balkáni, vagy Ungvár a kijevei út mentén, jelentéktelen porfészek csupán a középkor második felében. A korai Árpád-korban még a Nyugat-Európából jövő telepéseket is inkább a keleti országrész vonzotta. A vallonok legjelentősebb kolóniái – az ország centrumát és Pécsét nem számítva – Eger és Nagyvárad körül, a Hegyalján és a Szerémségben létesültek, a legnagyobb létszámú flamand és „szász” telepeshullám Erdélyben kötött ki. A legkorábbi ismert városi kiváltságleveleket (1201–1202) nem nyugat-magyarországi falvak, hanem Bodrogolaszi latin „vendégei” és Gyulafehérvár környékére érkező vallon telepések kapták.

Ám alighanem még a kereskedelmi utak átrendezésénél is maradandóbb volt az 1241–1242. évi tatárjárás pusztító hatása. Ez, mint Györffy György számításából világosan kitűnik, a Dunától keletre volt a legsúlyosabb, ott is elsősorban az Alföldön. A viszonylag gyér írott forrásanyagból települések százainak eltűnésére és a népsűrűség drasztikus csökkenésére lehet következtetni. Ugyanezt támasztják alá, késő középkori források mellett, az elmúlt évtizedek régészeti kutatásai, amelyek névtelen falvak és templomok sokaságát, alig ismert monostorok impozáns romjait tárták fel. Mindezekből a dunántúli emlékeztetően sűrű és fejlett településhálózat képe bontakozik ki, és ma már nyilvánvaló, hogy az Alföld merőben másként festett a 11–12. században, mint később. A Dunántúl nem kis részben ezeknek a fejleményeknek köszönhette fellendülését, nem utolsósorban a 13. századtól egyre intenzívebb itáliai és dél-német kereskedelmi kapcsolatoknak, amelyek a megszűnt orosz és bizánci „viszonylatok” helyét foglalták el.

A 13. század nagyarányú modernizációs folyamata, miközben átalakította a paraszti életformát, megteremtette a polgári lét alapjait is. Az agrárforradalom mellett a korszak másik nagy jelentőségű fejleménye a nyugati típusú városfejlődés kezdete, ekkorra esik az autonóm polgári közösségként szerveződő, önkormányzattal felruházott kereskedelmi központok kialakulása. Ezek már a távolsági kereskedelem átrendeződtető erővonalai mentén létesültek; részint az ország centrumában, részint azokon a kulcsfontosságú helyeken, ahol a fő nemzetközi utak az ország területére léptek. A Dunántúl esetében Sopron bizonyult ilyennek, a bécsi és prágai után harmadik legfontosabb nyugati útvonal határállomása, amely 1277-ben kapta legfontosabb privilégiumát. Győrt, ahol a soproni út beletorkollott a Bécs felől jövőbe, V. István 1271-ben szervezte várossá. Lényeges változások mentek végbe az ország közepén is. Itt a két legfontosabb centrum eredetileg a két korai uralkodói székhely, Esztergom és Székesfehérvár volt. Mindkettőt főleg vallonok lakták, akik valószínűleg a 12. században érkeztek, és a fehérváriak később magától Szent Istvántól eredeztették széleskörű kiváltságaikat. Ezek – az ún. fehérvári jog – 1240 tájától már mintául szolgáltak újonnan létesített városi közösségek számára.

Köztük a legfontosabb kétségkívül Buda volt, amelyet a tatárjárás után IV. Béla alapított, szinte a semmiből, az ősrégi Pesttel szemben, a Duna legfontosabb átkelőhelyén. A „pesti Újhegyre” – a mai budai Várhegyre – települt város néhány évtized alatt nemcsak a Dunántúl, hanem az egész ország legnépesebb és legdinamikusabban fejlődő településévé nőtte ki magát, és a 14. század elejére már királyi székhelynek számított. Ekkor átmeneti visszaesés következett, mert polgárai az Árpádok kihalását (1301) követő beharokokban rosszul politizáltak, és a győztes dinasztiaalapító, az Anjou-házbeli I. Károly ellen foglaltak állást. Károly ezért 1323-ban Visegrádra tette át udvarát, és mind ő, mind utóda, Nagy Lajos (1342–1382) itteni új palotájukból kormányozták országukat. Itt volt kancelláriájuk és állandó bíróságuk, ide helyezték 1342-ben a nádori hivatalt is, és tőlük telhetően segítették a palota alatti városka fejlődését. Mindamellett Buda vezető szerepén már nem lehetett változtatni. Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) ezt a tanulságot vonta le, amidőn 1406 táján végleg ideköltözött udvarával és a központi kormányhivatalokkal, s Budát azóta mindenki egyértelműen a királyság fővárosának tekintette.

A magyar városiasodásnak minden jelentősége mellett jellegzetes korláta volt, hogy csaknem kizárólag a távolsági kereskedelemre épült. Az a benyomásunk, hogy a kialakuló városok helyét és súlyát szinte egyedül e kereskedelem irányai és intenzitása határozták meg. A kézműipar, noha természetesen mindenütt jelen volt ilyen vagy olyan formában, nem volt képes olyan erőre szert tenni, hogy a mutatókat számottevően befolyásolhatta volna. A Dunántúl esetében mindez annyit jelentett, hogy a városiasodás főképp egy régióra, a Buda-Bécs közti területre korlátozódott. Az itteni királyi városok: Székesfehérvár, Esztergom, Győr és Sopron vezető helyet foglaltak el a magyarországi városfejlődésben. Győr kivételével – amely 1447-ben püspöke birtokába került – a török hódításig megőrizték szabadságaikat, és mivel a 13. századtól kiépülő falaik számottevő erődítménnyé tették őket, politikai szerepük sem volt elhanyagolható. Kivételes időszakokban – mint a bárók Zsigmond elleni felkelése idején (1403) és a rendek háborújában a csecsemő V. László ellen (1440–1444) – éppenséggel döntően voltak képesek beleszólni az események alakulásába, jellemzően mindenkor a királyságot támogatva a nemességgel szemben. Velük egyenrangúnak, legalábbis gazdasági szerepét tekintve, az egész régióban egyedül a déldunántúli püspökváros, a szintén falakkal körülvett és számottevő – bár részleteiben nem ismert – kiváltságokkal felruházott Pécs volt mondható, Szegeddel és Temesvárral együtt a maradék déli irányú kereskedelem centruma. A másik püspöki székhely, Veszprém nem volt összemérhető vele. Itt, Péccsel ellentétben, mindvégig oly mértékben dominált az egyházi földesurak, a püspök és a káptalan fennhatósága, hogy városi szervezetről jóformán nem beszélhetünk. Erődítménytelensége halmaza volt csupán, gazdasági szerepe is csekély lehetett, noha a Budáról Velencébe vezető főútvonal mentén feküdt.

Az urbanizáció a Dunántúl nagyobb részét érintetlenül hagyta. Amikor Mantua urának követe 1395-ben

erre járt, úgy emlékezett, hogy Zágrábtól Budáig csak erdőségeken át vitt az útja. A külföldi kereskedők nyugati és levantei luxusáruikkal elsősorban a legfontosabb piacra, a királyi udvarba igyekeztek, a falvak nem érdekelték őket. A pénzgazdálkodás terjedése másutt is kialakította persze a piaci viszonyokat, de ez a forgalom parasztpolgárok kezében volt, helyi jellegű volt, falusi vásárokon bonyolódott le és a mindennapi megélhetést szolgálta. Volumene mindazonáltal a 14. századtól kezdve egyre jelentékenyebb lett, és a középkor végére hetivásáros falvak sűrű hálózata alakult ki az egész Dunántúlon, akárcsak másutt az országban. A háló szerkezetét egyelőre csak a régió nyugati megyéiben ismerjük pontosan, Kubinyi András alapos kutatásainak köszönhetően. Nem kevés falu kapott jogot évente két hétig tartó, ún. országos vásár tartására is, amivel a távolsági kereskedelem szereplőit kívánták odacsalogtatni, inkább kevesebb, mint több sikerrel. A legfontosabb vásárhelyeket az 1300-as évek végétől mind gyakrabban mezővárosnak nevezték, ami arra utalt, hogy szerepüket a kortársak a városokéhoz hasonlónak látták. E mezővárosok azonban a legtöbb esetben megtartották falujellegüket, és városi kiváltságokra is csak ritkán tettek szert.

A tipikus fejlődésvonalhoz képest kivételesnek mondható az ország nyugati peremének urbanizációja. Itt nem annyira a falusias mezőváros volt a jellemző, mint inkább a kisváros – kis lélekszámú, de küllemében városjellegű település. Ezzel a magyar viszonylatban ritka településtípussal szinte csak ezen a tájon találkozunk: a Dunántúlon elsősorban a falakkal körülvett Kismarton (a mai Eisenstadt) és Kőszeg volt ilyen, de több-kevesebb fenntartással ebbe a típusba sorolhatók olyan fontos, királyi kiváltságlevéllel is büszkélkedő helyek, mint Vasvár, Sárvár, vagy Körmen.

A városokat nem számítva igazából csak három hatalom- és kultúraformáló tényező létezett ezekben a századokban: a királyi udvar, az egyház és a nemesség. A városok falain kívül minden talpalatnyi föld az ő földesúri hatalmuknak volt alávetve, és minden lélek, aki maga nem volt pap vagy nemes, így vagy úgy az alattvalójuknak számított. Ennélfogva mind az egyes vidékek, mind az egész ország sorsának alakulását, ha külső erőktől eltekintünk, végeredményben ennek a három tényezőnek egymáshoz való viszonya szabta meg. Ami pedig a kor műveltségéből mint megfogható emlék ránkmaradt, az – ismét nem tekintve a városi kultúra sajátos hagyatékát – szinte kivétel nélkül olyan személyekhez kötődik, akik a királyi udvar tagjai, egyházi intézmények vezetői vagy nemesi családok fejei voltak. Nem alkotók ugyan, hanem megrendelőik, de épp ezért abban, ami létrejött, meghatározóak voltak személyes szándékaik, eszményeik és értékeik, lett legyen szó akár várakról, kolostorokról vagy falusi templomokról, akár iratokról, kódexekről vagy sírkövekről. Ha tehát, mint ebben a dolgozatban, a dunántúli középkori műveltségnek egy fajta hátterét kívánjuk felvázolni, a városiasodás folyamatán kívül elsősorban az említett tényezőknek, vagyis a földesúri jogok megszólásának kell különös figyelmet szentelnünk.

A Dunántúl az ország ama vidékei közé tartozik, amelyekről viszonylag jelentős középkori forrásanyag,

oklevelek tízezei állnak rendelkezésre. Adataik jelentős része megtalálható Csánki Dezső történeti földrajzi művében, amely a Dunántúl birtokviszonyaira nézve mindmáig alapvető, legtöbbször egyedüli eligazítónk. Ennek ellenére a birtokmegoszlásról még sincs elég pontos képünk, a források szórása ugyanis nem egyenletes. Vannak szép számmal birtokosok és uradalmak, amelyek levéltára teljesen elpusztult, köztük olyan fontos egyházi intézményeké, mint a pécsi és a győri püspökség vagy a székesfehérvári káptalan, és nem egy főúri családé is, például az Újlakiaké. A középkori birtokviszonyok térképén tehát itt-ott fehér foltok mutatkoznak, és számos olyan faluról, amely kétségkívül a korai Árpád-kor óta fennállt, egyetlen középkori adatot sem ismerünk, mert olyan intézményé volt, amelynek iratai ma nincsenek meg. Ilyen folt például a Mecsek legnagyobb, főleg nyugati része.

A birtokviszonyok pontosabb ismeretéhez ezért nélkülözhetetlenek az állami adó, a *dika* behajtásáról készült ún. portális összeírások. Ezek megyénként és falvanként közlik a birtokosokat és adóegységeik (jobbágyportáik) számát. A középkorból sajnos csak egykét ilyen jegyzék maradt fenn, így Veszprém megye 1488. évi adólajstroma, amelyet Solymosi László tett mintaszerű kiadásban hozzáférhetővé, vagy Moson megyéé az 1510-es évekből, amely még kiadatlan. 1531-től kezdve azonban egyre több összeírás ad hírt a Dunántúl nagyobb részének birtokosairól. Mivel a birtokosok az esetek jelentős részében azonosak az 1526 előttiekkel, máskor pedig a nevük visszakövetkeztetésre ad módot, az újkori adólajstromok információi a középkor kutatója számára is felbecsülhetetlenek. Segítséggel például az említett fehér foltok nagy része is eltüntethető. Előbbi példánknál maradvá, Baranya és Tolna megyéknek Horváth J. Gyula és Timár György által közzétett 1542. évi dikáiból megállapítható, hogy a Szentlőrinc és Dombóvár közé eső vidék korábbi adatból nem ismert falvai nagyrészt a fehérvári káptalan, a somogyvári apátság és Dombóvár uradalmához tartoznak, mégpedig feltehetően már évszázadok óta.

Sajnos, dikajegyzékek csak a Habsburg-királyság adminisztrációjából maradtak ránk, ezért nem terjednek ki az egész Dunántúlra. Az 1526 után János királynak hódoló országrész összeírásai elvesztek, 1541-től pedig a berendezkedő török uralom szabott korlátot a magyar adóztatásnak. Eképpen jelentős területekről nem rendelkezünk ilyen típusú forrással. Nincs semmiféle összeírásunk Pilis megyéről, egy apró töredéket leszámítva Fejér megyéről sem, hiányzik Pest és Esztergom dunántúli része, Tolna és Baranya kisebbik (keleti) fele, és láthatóan hiányos Komárom megye dunántúli részének egyetlen ismert, 1541. évi adójegyzéke is.

A fennmaradt dikák zöme mindmáig kiadatlan és felhasználatlan, elszórt publikációkat leszámítva egyedül az 1549 körüliek jelentek meg nemrégiben Maksay Ferenc feldolgozásában. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kiadvány, bármily hasznos is, nem ad megfelelő keresztmetszetet a régió birtokviszonyairól. A különböző keltű, minőségű és részletességű összeírások közül gyakran nem a legjobb került a kötetbe, így számos megyéről (Tolna, Baranya, Somogy, Veszprém, Győr,

Komárom) a kívánatosnál – és a lehetségesnél – sokkal hiányosabb képet kapunk.

Ha mindezek után sajátos vonással kívánjuk jellemezni a középkori Dunántúl birtokviszonyait, elsősorban az egyházi tulajdon viszonylag jelentős súlyát kell kiemelnünk.

Országos szinten nézve a középkori magyar egyház inkább szegénynek volt mondható, mint gazdagnak, legalábbis ha európai összehasonlításban szemléljük. Míg a nyugati országokban a földbirtokból való részesedése többnyire meghaladta a 30%-ot, Magyarországon ez nem igen becsülhető többre 15%-nál. Gazdasági súlya persze – egyéb, immateriális tényezőkről most nem is szólva – jóval nagyobb volt ennél, hiszen az egyházi jövedelmeknek mintegy a fele nem földbirtokból, hanem a tizedből származott. Tény azonban, hogy Magyarországon viszonylag kevesen éltek egyházi földesuraság alatt.

A szerénynek mondható egyházi földvagyon azonban területileg felettébb egyenlőtlenül oszlott meg. Volt számos megye, kivált Észak- és Kelet-Magyarországon, ahol az aránya 1–2% körül mozgott, néhány megyében közel járt a feléhez, Esztergom megyében meg szinte minden föld az egyházé volt. A Dunántúl helye ebben a tekintetben kivételes: itt sehol sem alacsony, többnyire pedig igen magas az egyházi földbirtok részesedése. Pontos adatot – Solymosi Lászlónak köszönhetően – egyedül Veszprémből ismerünk, itt a része 1488-ban kerekén 40% volt, az országban valószínűleg az egyik legmagasabb érték. Hasonló lehetett az aránya Fejér és Tolna megyékben, még magasabb Győr megyében, Baranyában pedig 1495-ben a pécsi püspök egymaga közel 3000 portát birtokolt, a megye jobbágyportáinak egyötödét, és a többi egyházi intézménynek – a pécsi káptalannak és másoknak – összesen legalább ugyanennyije lehetett. A nyugati határvidéken már jóval kevesebb föld volt az egyházé, de az 1549. évi összeírásból számítva még Moson megyében is a portáknak 25%-a, Zalában 17, Vasban 14,5, Sopronban 14%-a tartozott egyházi földesúr alá. A Dunántúl egészével számolva nem lehetetlen, hogy az egyház itteni részesedése a földbirtokban megközelítette az egyharmadot is, annyi pedig bizonyos, hogy politikai és gazdasági súlya sokkal nagyobb volt, mint más országrészekben.

A vagyonos egyházak zöme az Árpád-korban, annak is az első két századában keletkezett, és amennyire a hiányos adatokból megítélhető, földjei legnagyobb részét is akkor szerezte. Kivétel a Dunántúlon mindössze három volt: az I. Károly özvegye, Erzsébet anyakirályné által alapított óbudai klarissza kolostor – amelynek legtöbb birtoka azonban más országrészekben feküdt –, a lövöldi (városlódi) karthauzi perjelség, amelyet Nagy Lajos a lerombolt hölgyköi vár uradalmából létesített, és a Szent Zsigmondról, később Szűz Máriáról nevezett budavári társaskáptalan, amelyet Zsigmond király hozott létre, de csak Mátyás ruházott fel jelentős birtokokkal.

Királyi alapításúak voltak természetesen a korábban keletkezett nagy egyházak is. Kiemelkedő vagyonnal, várakkal, uradalmakkal elsősorban a székesegyházak rendelkeztek a késő középkorban: az esztergomi érsek-

ségen kívül, amelynek azonban a Dunántúlon aránylag kevés birtoka volt, első helyen a pécsi püspökség, amelynek 1495-ben három megyében (Baranya, Tolna és Somogy) nem kevesebb, mint 4579 portáját írták össze; a jóval kisebb birtokú veszprémi, amely 1542. évi, Kredics László és Solymosi László által frissen publikált urbárium szerint 76 helységben kereken 750 jobbágnak volt a földesura, és a győri, amelynek vagyona, habár ilyen pontosan nem ismerjük, ennél valamivel kevesebbre tehető. A püspökségekkel, vagyonát és presztízst tekintve, egyenrangúnak számított a johannita rend vránainak (aurániaiának) nevezett perjelisége, amelynek egyedül Somogyban (a csurgói uradalomban) és Baranyában (Szentlőrincen és a Dráván túl) 769 portája volt 1495-ben, emellett fennhatósága alá tartozott a székesfehérvári keresztes konvent is, a maga kiterjedt Fejér, Tolna és Somogy megyei jószágával. A székeskáptalanok közül messze kiemelkedett vagyonával a pécsi, mintegy száz falu földesura a Dráván innen és túl.

A középkor végén a Dunántúl többszáz egyházi területéből mintegy 28-30-nak volt még jelentős, 150 jobbágyteleknél többre becsülhető vagyona. Csaknem mindegyik a tatárjárás előtt keletkezett, és csaknem mind királyok vagy királyi hercegek alapítása volt. Általában azok voltak közülük is a leggazdagabbak, amelyeket az első Árpádok hoztak létre. Néhány korai, 1241 előtti adatból pontos képet alkothatunk e vagyonok eredeti hallatlan nagyságáról: a tihanyi apátnak 1211-ben 590 háznépét írták össze, a pécsváradi apát és a dömösi prépostság vagyona meghaladta az 1100 családfőt, és a leggazdagabb bencés monostor, a pannonhalmi 1237 körüli összeírásában 90 helységben 2248 háznepet találunk. Megjegyzendő azonban, hogy a késő középkori birtoknagyság felbecslésére ezek az adatok közelítőleg sem alkalmasak. Bizonyos, hogy az egyházi birtok mindenütt az országban erősen megcsökkentette a 13. század nagy átalakulásait. Számos olyan jószág, amely a központtól távol esett, végleg elkallódott, igen sok elnéptelenedett, és a megmaradtak népessége is minden bizonnyal lecsökkent. Bizonyosra vehető például, hogy a pannonhalmi apátságnak 2000-nél jóval kevesebb jobbágya volt a középkor végén.

A társaskáptalanok közül messze kiemelkedett vagyonával, de presztízisével is, a Szűz Máriáról címzett székesfehérvári bazilika – a Szent Istvántól alapított királyi koronázó templom –, amely vagy száz falu földesura volt szerte a Dunántúl keleti felében, legalább kétezerre becsülhető jobbággal, amiből számottevő rész egyedül a prépostot és az örkanonokot illette. A Péter király által alapított budai káptalan vagyonát nem ismerjük ilyen jól, nagyobb része valószínűleg nem is a Dunántúlon feküdt. Álmos herceg alapítása, a 15. század végén megszűnt dömösi prépostság Tolnában, Törökkoppány környékén rendelkezett hatalmas uradalommal. Jóval szerényebb volt a sasvári és bizonyára a budafelhevízi is, ez utóbbit a 15. században Zsigmond az egyik stefanita keresztes konventből szervezte. A bencés rend leggazdagabb dunántúli monostorai közé a pannonhalmin, pécsváradi és tihanyiin kívül elsősorban I. Béla és Szent László alapításai sorolhatók: Szekszárd, amelynek 1495-ben egyedül

Tolnában és Baranyában 623 portája volt, illetve Somogyvár, amelynek birtokairól azonban sajnos alig maradt fenn adat. Jelentős, bár ezeknél lényegesen kisebb vagyonú lehetett a zalavári és a bakonybéli apátság, mindkettő Szent István alapítása, valamint a bátai, a kapornaki és az Ata nádor által 1061-ben javadalmozott zselicszentjakabi, amely mindvégig utódai, a Győr nemzetség kegyurasága alatt állt. A 12. századi szerzetesrendek közül a johannitákon kívül csak a ciszterciek tettek szert számottevő uradalmakra, főleg II. Géza és III. Béla jóvoltából; kiterjedésüket ma már kitűnően ismerjük Hervay Ferenc alapos adattárából. A legelső magyarországi monostor, a Bátaszéken létesült cikádori, valamint Béla egyik alapítása, a szentgotthárdi voltak kétségtelenül a legmódosabbak, az utóbbinak falvaira 1549-ben 285,5 jobbágyporta esett Vas és Zala megyékben. Lényegesen kevesebb jutott a zircinek, még kevesebb, legalábbis földbirtokból a pilisinek. Vettek viszont velük egy magánalapítás, Miskolc nembeli Domokos bán gazdag borsmonostori apátsága a mai Burgenland területén. Megjegyzendő, hogy ugyanitt, Moson megyében jelentős birtoka volt az ausztriai Heiligenkreuz monostorának is. A premontréi rend, mivel nem királyok, hanem csak magánosok pártolták, országos viszonylatban is jóval szegényebb volt a cisztercinél. A Dunántúlon egyedül az Osló nemzetség csornai prépostsága számítható a valamelyest gazdag egyházak közé. Ezek sorában a mondottakon kívül már csak néhány apácakolostort kell számba vennünk: a Szent Istvántól alapított nevezetes veszprémvölgyit, a somlósárhelyit, az említett óbudait, és nem utolsósorban a Szent Margit személyéhez kapcsolódó Nyulak szigetét, amely késői, 13. századi alapítása ellenére a legjobban dotált dunántúli egyházak egyike volt.

Sem a királyi, sem a főúri birtok alakulásában nem találunk olyan vonást, amely az országos mintától lényegesen különbözött volna. Ami az előbbit illeti, pusztán az egyházi vagyonok keletkezése is mutatja, hogy a középkor első két századában a királyi birtok – a várföldek és az Árpádok magánbirtoka – volt a meghatározó politikai tényező mind térségünkben, mind másutt, hiszen igazán gazdag javadalmakat szinte kivétel nélkül csak az uralkodók vagy dinasztiajuk tagjai tudtak létrehozni. A nagy kolostoralapítások kora azonban 1200 körül lezárult, II. András (1205–1235) trónraléptével kezdetét vette a várföldek és a királyi magánvagyon soha nem látott arányú „privatizációja”, és a század végére a nemesség, elsősorban a kialakuló nagybirtokos főnemesség dominanciájához vezetett. A királyi hatalomnak a 14. század elején bekövetkező restaurációja, ami az Anjou I. Károly nevéhez fűződik, egyelőre megfékezte, sőt visszafordította ezt a folyamatot, Nagy Lajos halála után azonban újra kezdődött és többé megállíthatatlan volt. Zsigmond (1387–1437), miután a nagyok királlyá választották, nyomásukra kénytelen volt eladományozni a zömét annak a tekintélyes földvagyonnak, amit az Anjouk felhalmoztak, és ami ezek után mégis megmaradt belőle, azt az 1437 utáni rendi reakció és az ezt követő polgárháború tünnetelte el. Mátyás (1458–1490) a hatalmas Hunyadi-vagyonból meg egyéb úton valamelyest felfrissítette ugyan a királyi birtokállományt, de ez halálakor nagy-

részt özvegye, Beatrix, illetve fia, Corvin János tulajdonában volt. A Jagelló-uralkodók idejére királyi uradalom már csak egy-kettő maradt az országban.

A Dunántúl birtokviszonyainak alakulása egészben véve a fenti mintát követte, azzal a különbséggel, hogy itt a 13. századi mélypont után nem volt annyira alapos az Anjou-restauráció, mint mondjuk az északnyugati megyékben vagy a Tiszántúlon. Azt tapasztaljuk, hogy a várak és uradalmak visszavételekor I. Károly a centrumon kívül, ahol Visegrád és Óbuda volt az övé, elsősorban az országhatárt kívánta biztosítani, a belterület kevésbé érdekelte. A királyi hatalom Vas megyében épült ki a legszilárdabban, itt 1340-re szinte minden váruradalom – köztük Kőszeg, Sárvár és Németújvár – a király, illetve az általa kinevezett ispán kezében volt, aki Sopron megyét és Kapuvárt is kormányozta. 1326 óta királyi kézben volt a dunántúli Középhegység is, a Bakony és a Vértes váraival, miután Károly addigi urait, a Csákokat Tolnába, Dombóvárra telepítette át. Másfelé azonban csak egy-egy elszórt támaszpont volt a király és a királyné bárói illetve várnagyai kezén: az óvári (mosonmagyaróvári) királynéi vár a mosoni ispánsággal, az apátságtól elkobzott tihanyi vár, Somló (Doba mellett) Veszprém megyében, a királynéi Fejérvár (Kereki mellett) Somogyban és Harsány (Nagyharsány) vára Baranyában, ez utóbbit a délvidék öre, a macsói bán kormányozta a megye ispáni tisztevel együtt. E váruradalmakon és tartozékaikon kívül azonban számos mezőváros és birtok tartozott még 1382 körül királyi földesuraság alá, például Vasvár, Körmen, Vép, Csepreg, Zalaegerszeg, Pápa, Tata, Tolna, Dalmand, Felsőháza és uradalma, Ösztyén (Majs mellett) és egyebek. Somogy megyében különösen sok volt belőlük: Segesd és ispánsága, Kálmánca, Lábod, Aranyos (Barcs mellett), Nagyatád, Karád, Kőröshegy, Somogyvár és mások. Királyi birtok volt Keszthely és Kismarton is, mielőtt Nagy Lajos 1370 körül eladományozta.

Mindebből a tetemes vagyomból száz év múlva szinte semmi sem maradt. Legnagyobb részén, a tolnai, baranyai, somogyi, veszprémi, zalai, vasi, soproni, mosoni uradalmakon már Zsigmond túladott. Halálakor azonban, mivel voltak saját szerzeményei is, még mindig nyolc váruradalom volt királyi kézen a Dunántúl északkeleti sarkában, Tata, Csókakő és Buda között, kettő pedig távolabb (Döbrököz és a Bánd melletti Essegvár). Ezek zöme a következő években ment veszendőbe, elsősorban Albert (1437–1439) adományai és zálogosításai folytán. A középkor végén már nagyjából csak Buda, Visegrád és Tata, valamint a királynéi székhely: Óbuda és a Csepel-szigeti uradalom képviselte az uralkodó részeseledését a Dunántúl földjéből.

A vázolt folyamatnak mintegy tükörképe a nemeség, kiváltképp pedig annak vezető rétege, a főnemeség megerősödése, minthogy ez mindenütt és minden esetben a királyi birtok rovására ment végbe. Eredményét jól ismerjük: a 15. századra a magyarországi belpolitika alakulása két-három tucat mágnáscsalád és csatlósai akarátán múlt. Ettől a helyzettől, mint ma már jól látható Kubinyi András kutatásaiból, még olyan jelentékeny uralkodó, mint Mátyás sem volt képes függetleníteni magát.

A világi nagybirtok történetének kezdetei az írástalan korszak homályába vesznek. 1200 előtt nem volt szokás, hogy úri nemzetségek tagjai mégoly fontos jogügyleteiket is írásba foglaltassák, lett legyen szó akár királyi adományról, akár a család belső ügyeiről, erre a legkorábbi példákat II. András korából ismerjük. A kezdetekre inkább csak későbbi adatokból tudunk visszakövetkeztetni. Ezekből is nyilvánvaló, hogy a Dunántúlon, akárcsak másutt, az Árpádok első századaiban aligha voltak igazán számottevő magánvagyonok. Bizonyára kivételesen gazdag volt a Győr nemzetség őse, Ata nádor, aki olyan jómódú apátságot, mint a zselicszentjakabi, volt képes alapítani. A korszak többi főúri monostoralapítása ugyanis ehhez képest jóval szegényesebb, bizonyára a családok vagyonához igazodó. Pontosabb ismereteink csak az Atyusz nem almádi (a mai Monostorapáti) apátságának keletkezéséről vannak, a Holub József által egykor felfedezett alapítólevelének (1121) köszönhetően, de bizonyára hasonlóképpen kell elképzelnünk más kisebb, vélhetően egykorú és szintén bencés rendi monostorok születését is. Az almádi apát vagyona, noha eredetileg többet kapott, a középkor végén négy apró faluból állt, nagyjából ugyanannyiból, mint a Gútkeled nem egyik ágának szintén 12. századi csatári monostoráé, és kicsit többől, mint a mágocsi apátságé, amelyet valamikor ebben az időben a Szenté-MágoCSI nemzetség egyik őse alapított. Melléjük sorolandók olyan korai keletkezésű – és részben még náluk is szegényebb – monostorok, mint a Csák nem verteskeresztúri, a Koppán nem koppánmonostori (Komárom mellett), a Hahót nem hahóti, a Tibold nemzetség babócsai vagy a Bikács nem madoicsai apátsága, valamint mások, amelyek alapító családját nem ismerjük: a dömlői (Celldömlök), dunaföldvári, jádsi, tatai, telki és murakeresztúri. (Ez utóbbi talán a Szalók nem alapítása.) Noha nem bencésrendiek, keletkezésük körülményeit, rendeltetésüket és dotálásukat tekintve alkalmasint ugyanilyenek a Bő nem bőii (Bodrog mellett) vagy a Rátót nem örsi prépostsága.

A 13. század elejétől a világi nagybirtok gyors növekedését tapasztaljuk. A királyi birtokadományok következtében néhány család – többnyire a 11–12. századi úri nemzetségek egy-egy ága – messze fölébe emelkedett társainak, és jelentős területeket, olykor egész megyéket vont ellenőrzése alá. Ezzel párhuzamosan új hatalmi tényező jelent meg, a magánbirtokon emelt vár, és a vár köré gyűjtött falvakból és földekből kialakult a váruradalom, amely ettől fogva nemcsak a paraszti népesség jelentős részének szolgál életkeretül századokon át, hanem a familiaritás intézményén keresztül a környező vidék kisbirtokos nemességét is hatóságába vonja. A folyamat kezdeteiről a legtöbbet eddig Fügedi Erik kutatásaiból tudunk, de újabban a régészet is erőteljesen közreműködik ismereteink bővítésében. (Különösen kiemelendők Vándor László új eredményei a Hahót nemzetség Zala megyei birtokközpontjainak tisztázása terén.) A 13. századi Dunántúl legfontosabb hatalmi koncentrációit végül is néhány kivételezett család hozta létre: Vas megyében a Héder nem Kőszegi-ága, Mosonban és Baranyában a Győr, Zala megye déli felében a Hahót, a Balaton-

felvidéken a Péc, a Vértesben és a Bakonyban a Csák nemzetség ágai. Az általuk épített várak zöme a következő századokban is meghatározó szerepet játszik majd a Dunántúl politikai viszonyainak alakulásában. A korszak főszereplőinek és nagy birtokszerzőinek monostoralapításai pedig – Ják nembeli Márton ispán jáki, Győr nembeli Pat nádor lébenyi bencés, Majos tárnokmester ábrahám (Dombóvár mellett) ciszterci apátsága, Smaragd vajda zsámbéki, Pok Móric mórchidai premontrei prépostsága – részben máig álló tanúi egy korszakváltó nagy nemzedék presztizsigényeinek.

Az 1270 utáni évtizedek beháborúiban az új nagybirtokosok jó része felmorzsolódott, a győztes Kőszegiekkel pedig, akik csaknem az egész Dunántúlt ellenőrzésük alá vonták, I. Károly számolt le 1316–1321 közötti hadjáratain. Megmaradt váraikat 1327-ben és 1339–1340-ben, két újabb lázadás után kobozta el. Egyik águk cserébe a Kelet-Dunántúlon kapott várakat, Tamásit, Szekcsőt (Dunaszekcső) és Kőszeg (Batina, Horvátország), és leszármazóik, a Tamásiak és a szekcsői Hercegek később előkelő helyet foglaltak el a 15. századi magyar arisztokráciában. Szerényebb, de azért előkelő hely jutott ugyanott a Csákok utódainak, a Dombaiaknak, akiket, mint láttuk, 1326-ban szintén I. Károly telepített át birtokcserével Tolna megyébe.

Az Anjou-restauráció, mint már Hóman Bálint megállapította, új arisztokráciát teremtett. A 13. század vagyonos családai közül csak kevesen tudták átmenteni magukat az új korszakba. Közéjük tartoztak – a már említettek kivül – a Hahót nemzetségből származó alsólendvai Bánfiak, Alsólendva (ma Lendava, Szlovénia) és Lenti várak urai Zalában, a Nagymartoniak (Fraknoiak), Fraknó és Kabold, és az Aba nembeli Atyinaiak, Lánzsér urai mai Burgenlandban, a Héder nembeli Héderváriak a Szigetközben, valamint kisebb birtokú familiák, mint a Rátót nembeli Gyulafiak ősei, a Gyulakeszi melletti Csobánc urai. Az Anjou-kor leggazdagabb családja, a Lackfiaké, parvenü volt, vagyontát I. Károly és Nagy Lajos adományából teremtette meg. Hét váruradalma (Csáktornya és Strigó a Muraközben, Rezi és Tátika a Keszthelyi-hegységben, Simontornya és Döbrököz Tolnában, Solymár Buda mellett) a Kőszegiekét nem tekintve talán az első olyan főúri vagyon volt a Dunántúlon, amely későbbi mércével mérve is hatalmasnak mondható. De ekkoriban vetették meg lábukat az arisztokrácia első soraiban olyan családok is, mint a Kanizsaiak, akiknek őse 1321-ben kapta Nagykanizsát, a Szécsiek, aki 1365-ben Nagy Lajostól Miskolcért cserében jutottak Felsőlendva (ma Grad, Szlovénia) és Muraszombat (ma Murska Sobota, Szlovénia) birtokához, és az Újlakiak, 1350-től a Várpalota melletti Bátorkövár urai.

A nagybirtok uralma a 14. század végétől számítható. A Lackfiak 1397. évi bukásukkal eltűnnek a Dunántúl történelméből, a helyüket ekkorra már elfoglalják új, feltörekvő családok. A vezető szerep eleinte kettőé. A Kanizsaiak, akiknek hatalmát Zsigmond főkancellárja, János esztergomi érsek (1387–1418) alapozta meg, nem kevesebb mint hét váruradalom birtokosai a császár halála idején, fő központjuk pedig Nagykanizsa helyett egyre inkább Kismarton, ahol várat építenek és ferences kolostort is alapítanak. Riválisaik a

délvidéki Garaiak, akik 1382 táján vetik meg a lábukat a Bakonyban, Ugodon, és ezóta minden módon igyekeznek dunántúli uralmukat továbbfejleszteni. 1389-ben megszerzik Somlót és Pápát, 1392-ben Kőszeg és Csesznek, 1395-ben Siklóst, 1404-ben Rohoncot, 1424-ben Lánzsért és 1427-ben Simontornyt. Székelyül a legdélibb szerzeményt, Siklóst választják, mivel innen a Dráván túli uradalmak is kormányozhatók.

Az 1440-ben V. László és I. Ulászló hívei között kirobbant polgárháború messzehatóan átalakítja a hatalmi viszonyokat. A nyugati határszél számos vára – köztük Kőszeg és Kismarton – hosszú időre osztrák kézre kerül, ezáltal érzékeny csapás éri a Garaiakat és főképp a Kanizsaiakat, akik hét várukból hármat vesztenek el. A régió új hatalmassága Újlaki Miklós, Ulászló egyik legfőbb támogatója, Hunyadi János pártfogója, majd szövetségese, akinek dunántúli működéséről egykor Kubinyi András tárt fel számos részletet. Újlaki, aki 1445-ben a Dunántúl főkapitánya lett, hivatali hatalmát használja fel magánvagyonának kibővítésére. A kihalt Tamásiak vagyonából megszerzi Kaposújvárt, a Rozgonyiaktól elfoglalja Gesztest és Essegvárt, magához váltja Szigligetet és Hegyesdet, felépíti Várpalotát, Ösküt és Gerencsért, végül 1457-ben megkaparintja a hatalmas németújvári uradalmat is.

A Dunántúl nagybirtokos társadalma persze nem az eddig említett néhány oligarcha családból állt. Számos más nagy vagyonú dinasztia alakított ki a 15. századra egy-egy vidéken olyan helyi hatalmat, amelyeknek legalább az említése nélkül a kép nem volna teljes. Babócsán 1395–1487 között a Marcaliak, utánuk pedig örököseik, az ecsedi Bátoriak uralkodtak, Ozorán az olasz Filippo Scolari, majd 1438-tól a Héderváriak, Magyaróvárott a vöröskői Wolfurtok, majd 1441-től a Szentgyörgyi és Bazini grófok, Monyorókeréken a német Elderbachok, utánuk 1499-től Bakócz Tamás rokonai, az Erdődyek, és akkor még nem szóltunk a csókakői Rozgonyiakról, a Szapolyaiakról Pápán, Cseszéken és Ugodon, az osztrák Baumkircherekről a burgenlandi Szalónakon, az Ernsztookról Csáktornyan, Kinizsi Pálról Vázsonykon, végül az 1500 körül feltörekvő új familiákról sem, az enyingi Törökökről Szigetváron, Buzlai Mózesről Simontornyan, bajnai Bot Andrásról Siklóson. A Mohács előtti években azután olyan új szereplők is feltűnnek – Móré László, a kihalt Újlakiak örököse, és Batthyány Ferenc, Németújvár új földesura – , akiknek működése már egy új korszakba, a Dunántúl törökkori történetébe vezet át.

IRODALOM

- Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II-III. Budapest 1894–1897.
- Györffy Gy.: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. Magyarország történelmi demográfiája. Szerk. Kovácsics J. Budapest 1963, 45–62.
- Horváth J. Gy.–Timár Gy.: XIV. századi dikális konkripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564). Baranyai Helytörténetírás 1972. 7–127.
- Kubinyi A.: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Somogy megye múltjából 4 (1973) 3–44.

Fügedi E.: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből. 82.)

Hervay, F. L.: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Roma 1984.

Solymosi L.: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából 3 (1984) 121–239.

Kubinyi A.: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Századok 122 (1988) 147–215.

Kubinyi A.: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Dél-nyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1 (1989) 319–335.

Maksay F.: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Budapest 1990.

Vándor L.: A várépítézet kezdetei Zala megyében. Castrum Bene 1989. Gyöngyös 1990. 56–67.

Szűcs J.: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993.

Kredics L.–Solymosi L.: A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. Budapest 1993. (Új Történelmi Tár 4.)

X-37.

A Dunántúl a középkori magyar királyság határával

A gótika műhelyei a Dunántúlon a 13–14. században

Az északon és keleten a Duna, délen a Dráva és a Mura, nyugaton az Alpok nyúlványai által közrezárt tájegységet, amely az újkori latinításban és a szépirodalmi nyelvben a földrajzi értelemben nagyjából vele azonos római Pannonia provincia nevét viseli, a középkorban sem közigazgatási, sem egyházi, sem kulturális, sem művészeti, sem egyéb határvonalak nem különítették el soha a magyar királyság többi részétől.¹ Az első, és igen lényeges kérdés tehát, amely a kiállítás készítőit mindvégig foglalkoztatta, hogy miféle alapon beszélhetünk, s beszélhetünk-e egyáltalán művészeti régióról a Dunántúl esetében. Viselt-e e táj jellegzetes kulturális és művészeti arculatot a középkor századaiban? Beszélhetünk-e egyáltalán dunántúli művészetről és e terület műhelyeiről, vagy inkább művészetről, műhelyekről és mindenekelőtt művekről a Dunántúlon? Úgy tűnik egyelőre, hogy biztonságosabb az utóbbiakkal megelégednünk.

Nehéz volna megmondani, hogy a római provincia fennmaradt, vagy a népvándorlás után romjaiból újjáéledt és újránépesült, sokszorososan kicserélődött és keveredett lakosságú városainak – Pécs, Óbuda, Szombathely, Sopron, Győr – középkori polgárai a környezetükben részben még bizonyosan fennálló jelentős ókori épületromok és „hadi utak” használatán kívül érzékelték-e, tudomásul vették-e lakóhelyük historikumát, érzelmileg kötődtek-e tradíciójához. Bizonyítékaink erre sem az írott forrásokban, sem a tárgyi emlékek között nincsenek. A honfoglalás utáni topográfiai hagyománykeresés olyan bizonytalan hitelességű adatai, mint Anonymus *Gestájának* utalása Attila király óbudai „palotájára” éppen amelletttől szólnak, hogy a középkorban itt élő népek kulturális kontinuitás-tudatának kérdését igen nagy szkepszissel kezeljük. A történettudományban az is vita tárgyát képezi, hogy a terület 9. századi karoling-szláv egyházszervezetének és helyneveinek továbbélése milyen mértékű volt az Árpádok korában.²

Noha etnikai folyamatosságról egyáltalán nem lehet szó, a kulturális hagyományok továbbéléséről is alig, a tájnak a művészetföldrajzzal kapcsolatba hozható vonásai, az ország legfontosabb világi és egyházi központjainak, legjelentősebb kolostorainak létrejötte, a mai napig megfigyelhető sűrű település- és úthálózatának kiépülése, viszonylagos gazdasági fejlettsége bizonyosan nem független a közelebbi és távolabbi történeti előzményektől.

A királyi udvar székhelyei, Esztergom és Óbuda, később Visegrád és Buda, továbbá a királyi alapítású székesegyházak és kolostorok művészeti produkciója legtöbb esetben a földrajzi közelség és az alapítók sze-

mélye révén kötődik koronként szorosan egymáshoz. A francia korai gótikus építészet magyarországi meghonosítása jelenlegi ismereteink szerint a 12. század végén – valószínűleg III. Béla király (1172–1196) életében – az esztergomi királyi palota újjáépítéséhez Illede-France területéről hívtak építőmestereknek, vagy a szintúgy III. Béla által alapított (1184) pilisi ciszterci apátság francia építészeinek köszönhető.³

A burgundiai Acey-ből érkezett, a pilisi erdőben letelepedett szerzetesek templomának és a hozzá kapcsolódó, a ciszterci rend szokásainak megfelelő kolostorának romjait Gerevich László tárta fel az utóbbi évtizedekben. A terület, amelyen a kolostor fekszik, a középkori magyar királyság központi régióját képezte, szokás volt *medium regni*nek is nevezni. Az alapításra Péter cîteaux-i apát és a ciszterci rend vezetőinek 1183-as magyarországi látogatása, és az ezen alkalomból kiadott királyi privilégium-levél elnyerése után került sor.⁴ Az oklevél a ciszterci rend magyarországi kolostorainak ugyanazokat a jelentős szabadságjogokat biztosította, amelyeket VII. Károly adományozott 1171-ben a francia apátságoknak. Szinte bizonyos, hogy a privilégium kibocsátásával, illetve annak előkészületeivel áll összfüggésben Zirc és Szentgotthárd alapítása is. Az ásatások következtében Pilisen felszínre került, kiemelkedően magas színvonalú, nagy mennyiségű, koragótikus stílusú épületszobrászati töredék és az *in situ* falmaradványok művészettörténeti értékelése, a többeszerre tehető kőfaragvány lokalizálása és kronológiai csoportosítása kezdeti stádiumban van. Az eddigi közlések és vizsgálatok alapján elfogadható munkahipotézisnek látszik, hogy a klasszikus, 12. századi ciszterci alaprajzi típusnak megfelelő, háromhajós, kereszthajós templom tervezése és a keleti részek építésének kezdete az alapítás körüli, 1180-as évekre datálható.⁵

1186-ban fontos dinasztikus kapcsolat is létesült a magyar és a francia udvar között. III. Béla király második házasságát Capet Margittal, II. Fülöp Ágost nővérével kötötte, mégpedig olyan fényes külsőségek közepette, hogy a magyar király Oroszlánszívű Richárdval vetekedő, legendás gazdagságát a korabeli közvélekedést írásba foglaló André de Chapelain nyomán még Drouart la Vache is – több mint száz évvel a menyegző után – közhelyként emlegette.⁶

Az *opus francigenum* másik korai magyarországi emléke az esztergomi királyi palota kápolnája (1. kép). A pilisi apátsághoz földrajzilag nagyon közel eső épület téralakítási, kőfaragói stílusában felismerhető eltérések azt is mutatják, hogy a koragótikus művészet nem egyetlen forrásból táplálkozva jelent meg e tájon a 12. század végén. A palotakápolna szentélye egyetlen

1. kép: Esztergom, palotakápolna

2. kép: Laon, székesegyház, karzat-kápolna az északi kereszthajóban
(Kimpel-Suckale 1985)

tágas, négyszög alaprajzú, bordás keresztboltozattal fedett hajóhoz kapcsolódik szabadon álló, erős oszlopokon nyugvó diadalív közbeiktatásával. Az épület nyugati részének tagozatain (főkapu, rózsablak, falfülkék, oldalkapuk) még meghatározó szerepet játszanak a későromán tradícióban gyökerező szalagos, palmettás ornamentensek és a normann elemek.⁷ A szentélyben a hajó boltozatának bordaprofiljával együtt az ornamentika összetétele is megváltozik. A fejezeteken megjelenő sűrű, bimbós végű levelek legjobb párhuzamait Ile-de-France korai gótikus épületein találjuk meg.⁸ A diadalív bal oldali oszlopának lábazatán, a plinthosz sarkából a sarokleveleket támasztó hasábok ugranak ki.

Az ornamentális részletnél is jellegzetesebb és nagyobb stílustörténeti jelentőségű a kápolna téralkotási rendszere. A szentély bordás boltozatának és a boltsüvegeket összekapcsoló homlokíveknek súlya nem a terep határoló falra, nem is a falat kiegészítő támpillérekre nehezedik (kérdés, voltak-e ilyenek), hanem közvetlenül a fal elé, a kápolna belső terébe állított ikeroszlopokon nyugszik. Az épületen belül kialakított támrendszer a fal konstruktív szerepét a minimálisra csökkentő, azt mintegy külső héjként, térlezáró függőnként kezelő szemléletet tükröz. E szemlélet a koragótikus építészeti stílus egyik alapvető téralkotási eszméjét valósítja meg.⁹ Az esztergomi kápolna belső boltozati támrendszerének legközelebbi párhuzamai a laoni és a soissoni székesegyház karzati kereszthajó kápolnái (2-3. kép).

A közelmúltban Willibald Sauerländer Esztergom párizsi kapcsolataira irányította a figyelmet.¹⁰ A Pá-

3. kép: Soissons, székesegyház, karzat-kápolna a déli kereszthajóban
(Kimpel-Suckale 1985)

4. kép: Deuil, bencés perjelség temploma (Kimpel-Suckale 1985)

rizshoz közeli Deuil bencés perjelségének temploma valóban rendkívüli módon hasonló részleteket tartalmaz (páros oszlopok sora a szentélyben, kiugró plinthosz-sarkok, bimbós fejezetek)¹¹ (4. kép). A páros oszlopok azonban itt nemcsak a szentély boltozatának tartására rendeltettek, hanem keskeny szentélykörüljáratot különítenek el a középső tértől, ami azt is jelenti, hogy az esztergomi épületet kizárólag ebből nem lehet levezetni. Az esztergomi palotakápolna szentély-terének kialakítása valószínűleg a laoni és a deuil-i megoldás önálló szintézise.

A pilisi apátság káptalantermében és környékén talált gravírozott lovagi síremlék töredékeinek (IV-22.) rekonstrukciója során derült fény arra, hogy az Esztergomban másodlagos felhasználásból előkerült kőfaragványok egy része a pilisi apátságból a 16–17. században építőanyagként elszállított kövekkel azonos. Egy a közelmúltban Esztergomban előkerült nagyméretű zárókőről is feltételezhetjük, hogy a pilisi apátsági templom főhajójának vörösmárvány korongokkal díszített zárókövei közé tartozik (v.ö.: IV-4.),¹² hasonlóan egy Esztergomban őrzött fejezetcsoporthoz, amely a pilisi kerengő árkádsorának oldalsó elemeivel egyezik meg (IV-8.). Az esztergomi és pilisi 1200 körüli kőfaragványok átvizsgálása és elkülönítése, amely a közeljövő fontos kutatási feladata, a magyarországi korai gótikus építészet kronológiájának és műhelyviszonyai megismeréséhez is új támpontokat ad majd.

Az *opus francigenum* 12. század végi megjelenése nem maradt folytatás nélkül a 13. század első évtizedeiben, II. András (1205–1235) uralkodása idején. A pilisi apátság ikeroszlopos, árkádsoros kerengőjének típusa szolgálhatott mintaképül a pécsváradi bencés apátság

5. kép: Somogyvár, bencés apátság, a kerengő rekonstruált részlete

ikeroszlopos kerengőjéhez, amelyből számos faragott tagozattöredéket, közöttük emberfejekkel díszített ikeroszlopfő töredékeket tárt fel a régészeti kutatás (IV-12, 13, 14.). Hasonló rendszerű árkádos építményhez tartozhattak e faragványok, mint a 13. század második évtizedére datálható somogyvári bencés kolostor kerengője, amelynek kertre néző árkádsorát az ismert részletek tanúsága szerint egyes oszlopokkal váltakozó ikeroszlopok tagolták, az ikeroszlopfőkön igényes ikonográfiai programra valló figurális díszítéssel (IV-15.). A sarkokon állhattak azok az ötös oszlop-csoportok, amelyekből láb- és fejeztöredék is fennmaradt (5. kép), s amelyek egy észak-francia típus variánsának tekinthetők. Talán Saint-Denis kerengőjének maradványa az a jelenleg Londonban őrzött oszlop-csoport¹³ (6. kép), amely mindenekelőtt a szabadon álló támaszok összekapcsolásának ötlete révén hozható összefüggésbe a somogyvári kerengő hasonló részleteivel. Másrészt olyan közös vonások is, mint a bimbós fejezetcsoport kehely-párjait díszítő plasztikus fejek a Magyarországon működő mester észak-francia tanultságára utalnak.¹⁴

A bencés kolostorok újjáépítése a 13. század első évtizedeiben feltehetőleg a IV. lateráni zsinat reformrendelkezéseinek köszönhető. Az újjáépítési hullám legjelentősebb emléke a pannonhalmi Szent Márton bencés monostor megújítása Uriás apát (1207–1242?)

6. kép: Oszlopcsoport, London, Victoria and Albert Museum
(Williamson-Evelyn 1988)

idején. A 10. század végén alapított apátság 1137-re befejezett első átépítéséből a közelmúlt régészeti kutatásai hozták elő az első hiteles emléket (II-42.). László Csaba jelenleg is folyó feltárásaitól várható a 13. századi építkezések kiterjedésének és kronológiájának megismerése is. Az 1210-es évekből fennmaradt források leginkább az energikus apát utazásairól tudósítanak: 1212-ben és 1215-ben Itáliában tűnt fel, 1213 őszén Gertrudis királyné *curiájában* tartózkodott, ahol Merani Bertold kalocsai érsek szolgáltattott számára igazságot peres ügyében, 1217-ben András király keresztjeinek társaságában a Szentföldre indult.¹⁵ Az 1220-as években említik csak az oklevelek a kolostornak a király által támogatott újjáépítését.¹⁶ A felszentelés alkalmából, 1224-ben kibocsátott királyi adománylevelével az egész kolostor alapjaitól való újjáépítéséről beszél.¹⁷ Az építkezés bizonyosan elkezdődött már az 1210-es években, s valószínűleg a keleti altemplomtól kezdve haladt a főhajó északkeleti részein át a legkésőbbinek látszó déli kapu irányában. E feltételezhető építésmenetnek felelnek meg az építészeti ornamentika változásai csakúgy, mint a tervmódosítások nyomai. Az altemplom és a főhajó keleti pilléreinek fejezeteit az esztergomi palotakápolnából ismert sűrű karéjos kiképzésű, bimbós levéldisz borítja (7–8. kép). A főhajó északi oldalán a felső zónákban, a déli oldalon már az altemplom előtti pillér lábazatától kimutatható annak az újabb műhelynek a jelenléte, amely déli pillérfők és a déli kapu, az

7. kép: Pannonhalma, apátsági templom, keleti altemplom

8. kép: Pannonhalma, apátsági templom, pillérfő a főhajóban

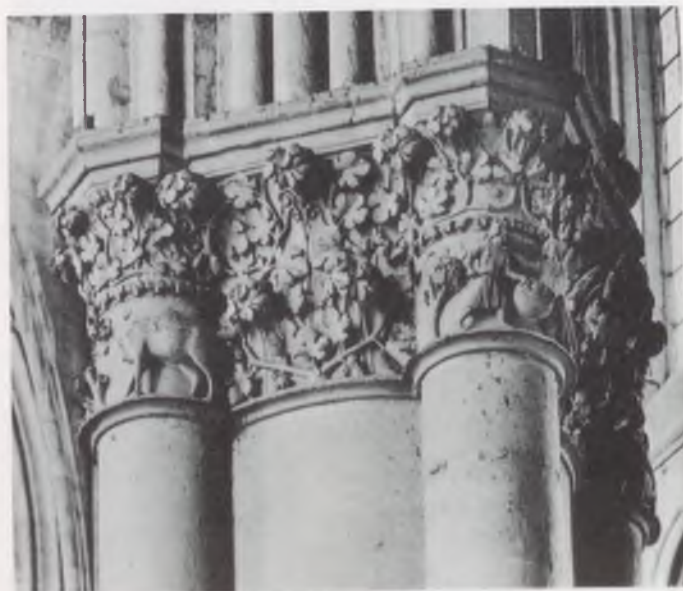
9. kép: Pannonhalma, Porta speciosa

ún. Porta speciosa naturalisztikusan oldott, könnyed hatású, klasszikus gótikus stílusú növényi díszét faragta (9. kép). A múlt századi drasztikus tisztítások és felületi átfaragások ellenére világosan látszik a templom déli oldalának pillérfőin (10. kép), hogy a szeszélyesen hajladozó indákból kihajtó húsos szőlőlevelek és a kecsesen felszökő, csúcsán telt bimbóként szét pattanó keskeny levelek faragói a klasszikus gótikus ornamentika ez időben leginkább Reimsben kidolgozott változatait ismerték (11. kép). Az ornamentális stílus érintetlenül friss formában a Porta speciosa nemrég előkerült eredeti bélletoszlop-fejezetén és szemöldökgyámkőven (IV-18, 19.), valamint a kapu nagyrészt szintén eredeti állapotú bélletívein tanulmányozható (12-13. kép). Az archivoltok áttört, naturalisztikus levéldíszé és akanthusz levél sorozata ugyanúgy a reimsi székesegyház 1211-ben elkezdett szentélyének részleteiből vezethető le, mint a középső ív indításánál és záradékánál elhelyezett fejek formaadása. (14. kép). Az archivolt áttört leveles indadíszéhez rendkívül hasonló megmunkálású töredék található a pilisi apátság kőfaragvány leletei között is (15. kép). Feltéve, hogy az 1224-es felszentelési adat nemcsak a templom szentélyére, hanem – miként az oklevél is állítja – valóban az egész monostorra vonatkozik, a Reimsből érkezett kőfaragócsoport pannonthalmi felbukkanása az építkezés utolsó fázisában, nem sokkal a befejezés előtt, a klasszikus gótika közép-európai recepciójának sarkalatos eseménye.¹⁸

Néhány évvel lehet csak későbbi a pannonthalmi kapunál a Franciaországból érkező klasszikus gótikus művészet másik pompás magyarországi alkotása, Gertudis királyné pilisi síremléke (IV-21.). A vörösmárvány lábazattal és fedlappal ellátott festett, aranyozott tumba¹⁹ konstruktív tagozatainak és figuráinak stílusa

10. kép: Pannonhalma, apátsági templom, falpillérfő a déli mellékhajóban

11. kép: Reims, székesegyház, pillérfő a szentélyben

12. kép: Pannonhalma, Porta speciosa, részlet az archivoltból

13. kép: Pannonhalma, Porta speciosa, részlet az archivoltból

14. kép: Pannonhalma, Porta speciosa, részlet az archivoltból

15. kép: Pilis, áttört, leveles, indadiszes faragvány töredéke, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

szintén a reimsi székesegyház szentélyének és északi kereszthajó-homlokzatának szobrászi díszéből vezethető le. A két emlék stílusforrásának azonossága aligha lehet a véletlen műve. További kutatásokat igényel annak az egyre elevebbnek tűnő művészeti kapcsolatnak pontosabb felderítése, amely a magyar királyságot a francia gótika központjaihoz fűzte. Elképzelhető, hogy – miként III. Béla idejében – a dinasztikus kapcsolatok ekkor is fontos szerepet játszottak. András

király második felesége, Yolande de Courtenay révén nemcsak a bizánci latin császároknak lett közeli rokónává, hanem a család nem sokkal később reimsi érseket adó franciaországi ága is kapcsolatba kerülhetett a magyar udvarral. Könnyen lehetséges, hogy a pilisi apátság káptalantermében előkerült gravírozott lovagi síremlék, amelyen a Courtenay-címer töredéke ismerhető fel, éppen e családi kapcsolat kiváló emléke (IV-22.).

Pannonhalma, Porta speciosa

Az egyre több emlékekkel dokumentálható francia-magyar művészeti kapcsolat speciális problémája Villard de Honnecourt személyének és szerepének megítélése. Gerevich László hipotézise szerint a picardiai utazó magyarországi küldetésének célja Gertrudis királyné síremlékének elkészítése volt. Kétségtelen, hogy több egybeesés is konstatalható a síremlék készítése és Villard utazásának körülményei között. Magyarországi tartózkodása nagyjából egybeesik a királyné síremlékének és az ismeretlen lovag sírlapjának 1230 körüli készítési idejével, s mi több, mindkettő *par excellence* képviselője a Villard rajzait is jellemző klasszikus *Muldenfaltenstil*nek. Ezen túlmenően Villard Reimsből indult el Magyarországra, amiként valószínűleg a szarkofág mestere is.

A csábító következtetés legnyomósabb ellenérvét a legutóbbi évek Robert Branner útmutatása nyomán kibontakozó kutatásai szolgáltatták, amelyek a rajzok készítőjében elméleti kérdésekkel foglalkozó tanácsadó-félet, s nem tevékeny, alkotó művészt fedeznek fel.²⁰ Tudjuk, hogy a ciszterci generális káptalan a 13. század első évtizedeiben újra és újra elítélte a pilisi apátságban tapasztalható szabálytalanságokat. A szűkszavú megfogalmazások gyalázatos szemérmertlenségről (*pudor*) és gazdagságról (*prolixitas*) tesznek említést. Feltételezhető, hogy a rend vezetőinek felháborodásához a pilisi kolostor udvari elvárásoknak megfelelő, fényűző művészi kialakítása is hozzájárult, ha ugyan nem egyenesen erről volt szó. A kifogásolt jelenségek magas szintű vizsgálása és korrigálása 1232/33-ban jutott kritikus fordulóponthoz, amikor rendi vizsgálóbizottságot küldtek ki Clairvaux-ból és Troisfontaines-ből, „*quod inquirent et corrigant in domo de Pelisio*”.²¹ Nem zárható ki, hogy Villard de Honnecourt 1230 körüli közép-európai utazása e vizitátor-csoport küldetésével állt kapcsolatban.

A kőszobrászati és építészeti töredékek körében kimutatható klasszikus gótikus stílusréteg elsősorban a királyi udvar vonzáskörében, Esztergomban, Pilisen (IV-20, 21.), Pannonhalmán jelenik meg. Hasonlóképpen az udvari művészetben, legfőképp a reprezentatív pecséteken válik meghatározó kisművészeti stílussá is. II. András és IV. Béla (1235–1270) felségpecsétjeinek mintáját követi az ország legfontosabb hiteleshelyei közé számító Esztergom melletti Szentkirály stephanita konventjének pecsétje.²² A pannonhalmi konvent Uriás apát idejére datálható pecsétnyomójának stílusát a templomépítés befejező szakaszát jellemző stílusorientáció határozta meg (V-2.).²³

A 13. század második felének szegényes tárgyi emlékanyaga a gótikus formanyelvnek széleskörű ismertségét tanúsítja. A Nagyvázsönyban talált bronz pástorbot-végződés sarkányfigurája és hajlitott szárát összekötő, szaggatott szélű, juharlevélre emlékeztető levelei (V-15.) a vitatott eredetű melki fejereklyetartó fedőlapjának vésett díszével,²⁴ és a soproni ferences templom szentélyében elhelyezett fali síremlék sarkányalakos domborművével vethető össze.²⁵ IV. Béla korának művészetéről segít képet alkotnunk az esztergomi „latinus” polgárok előkelő, gótikus stílusú, kettős pecsétnyomója (V-4.).

A 13. század végi építészet egyik kiemelkedő emléke

a soproni ferences templom, amelynek szentélyét boltozott szentélyrekesztő választotta el a hajótól (IV-24.). A töredékeket Szakál Ernő tárta fel a templom közelében, s az építmény példaértékű rekonstrukcióját is neki köszönhetjük.²⁶ A soproni szentélyrekesztőnek a pillérek fejezetére és a zárókövekre korlátozódó, mértéktartó díszítése és áttekinthető, világos tagolása – a koldulórendek művészeti elképzeléseinek is pontosan megfelelően – már a 14. század lineáris építőstílusát előlegezi.

A soproni szentélyrekesztőnél sokkal bonyolultabb tagolású és gazdagabb díszítésű belső építményhez tartozott az a többszáz falpiller-, vimperga-, baldachin- és szobortöredék, amely a pilisi apátság templom körzetében került elő (IV-33.). A korai gótikus templom pillérmaradványain és a hajó járószintjén is kirajzolódó, e töredékekkel összefüggő maradványok egyértelműen tanúsítják, hogy a templom hosszházát kettéosztó, ezúttal is boltozott rekesztőfalhoz tartoztak.²⁷ Valószínűleg a homlokzati árkádokat tartó pilléreken és a felettük emelkedő vimpergákon, illetve részben a boltozatok alatt álló oltárokon helyezkedtek el azok a különböző méretű szobrok, amelyek közül egy Madonna töredékei, több női szent – közöttük Antiochiai Szent Margit – figurájának töredéke és koronát tartó angyalfigura töredéke azonosítható. Egy ugyaninnen származó kisméretű, ülő oroszlán talán a vimpergák oldalán elhelyezett állatsorozathoz tartozott, a strassburgi nyugati homlokzat vimpergájához (16. kép) vagy az augs-

16. kép: Strassburg, vimperga a Dóm nyugati homlokzatának középső kapujáról, Strasbourg, Musée de l'Oeuvre Notre-Dame

17. kép: Pilis, női szobrának töredéke, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

burgi székesegyház északi kapujának állatfigurás homlokzatához hasonlóan.²⁸ Nemcsak az oroszlántöredék szerepét világíthatjuk meg bajor párhuzamokkal, hanem a drapériatöredékek és a női fejek stílusa is a rottweili és augsburgi szobrászatból vezethető le. A pilisi fejek expresszív arckifejezése, mosolyra húzott szája, duzzadt szeme és csapongva hullámzó haja (17. kép) olyan délnémet emlékekhez áll közel, mint a rottweili Szent Lőrinc kápolna szobrai, az augsburgi dóm északi kapujának szobordíszje vagy a müncheni Bayerisches Nationalmuseum ülő Madonnája²⁹ (18. kép). A pilisi kórusrekesztő építészeti párhuzamait is megtalálhatjuk e területen (19. kép). A szerzetesek és conversusok oratoriumát elválasztó díszes rekesztőfal délnémet stíluskapcsolatai talán az építető Henrik apát származásával és a Birodalom területén végzett diplomáciai tevékenységével állnak szoros összefüggésben.³⁰

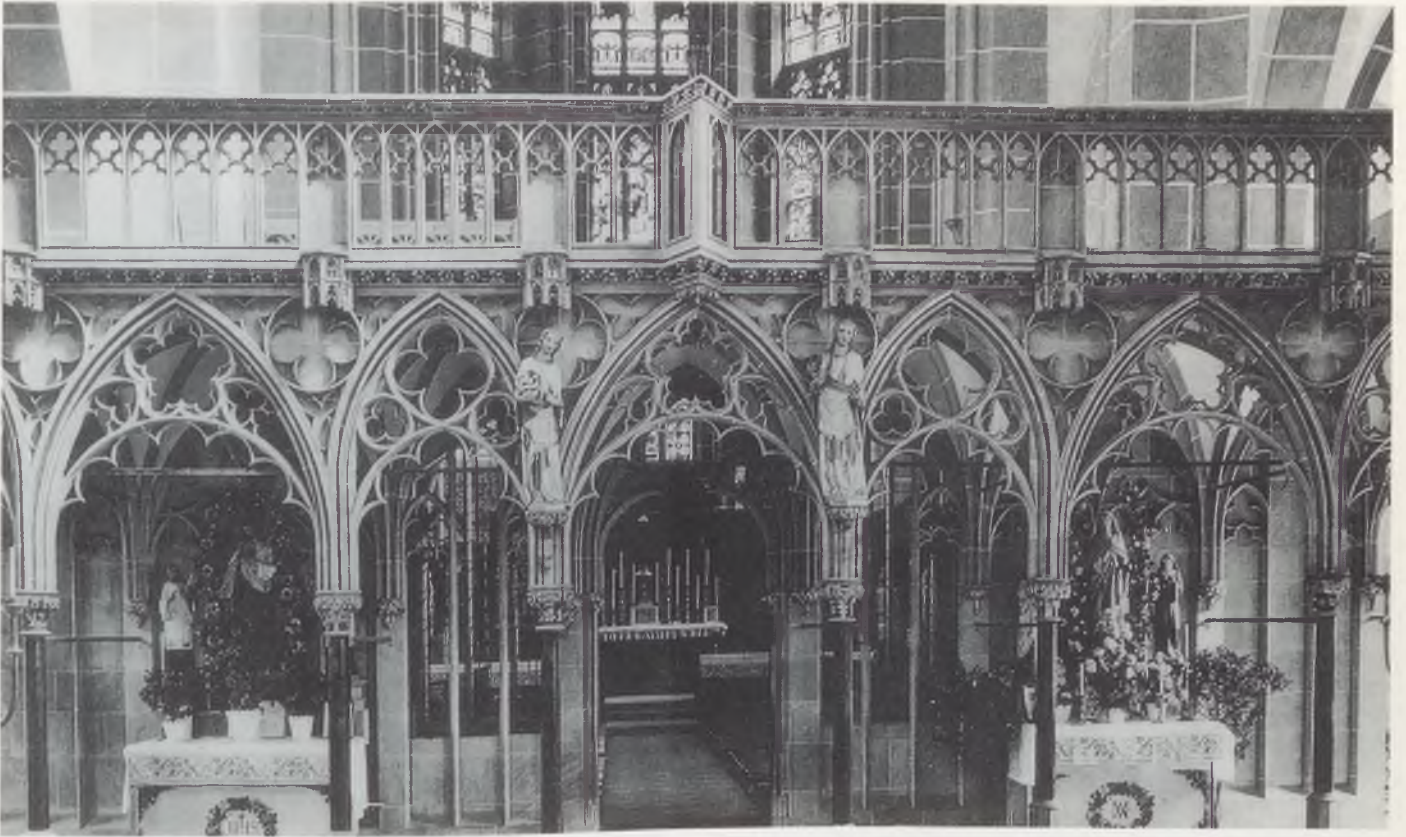
Hasonlóképp kapcsolatba hozhatók a megrendelő személyes összeköttetései a mű stílusával a pécsi székesegyház környékéről származó 14. századi szobor-, dombormű- és kisépitészeti töredékek esetében (IV-34-46.). A töredékek valószínűleg az 1355-ben Miklós püspök által alapított, és a székesegyháztól északra felépített Mária-kápolna berendezéséhez tartoztak.³¹ A kápolna maradványait G. Sándor Mária tárta fel. Az anyaguk, megmunkálásuk és stílusuk alapján két csoportra osztható emlékenyagon belül talán a pilisi szobortöredékek stílusához közelebb álló, festett, aranyozott darabok a valamivel korábbiak. E csoportban található egy magasdomborműről letört, közel életnagyságú, kissé oldalra tekintő püspökfej (IV-34.), amely az alapító síremlékéhez is tartozhatott. A Szent György lovas alakját ábrázoló, erősen sérült dombormű háttérben felcsapó hatalmas levél (20. kép) stílus-

18. kép: Madonna a müncheni klarisszák kolostorából, München, Bayerisches Nationalmuseum (Suckale 1993)

párhuzamát a pilisi ornamentális töredékek között ismerjük (IV-33 I.). Azt, hogy a kápolna építése az 1360-ban elhunyt alapító utóda, Bergzaberni Vilmos idején (1361-1374) is folytatódott, a töredékek második csoportjához tartozó címerkő tanúsítja (IV-39.).³² A liliumokkal és keresztbe tett kulcsokkal díszített, egyenlő szárú keresztet ábrázoló cimerpajzs Vilmos püspök főpapi pecsétje alapján személyes címerével azonosítható (V-12.).³³ E második csoporthoz finom szemcséjű, tömött mészkőből faragott, festetlen szobrok és domborművek, továbbá egy ugyanezen fehér mészkőből és vörösmárványból készült építmény tagozatai tartoznak (IV-39-46.).³⁴ A szobrok közül térdelő és álló, adoráló angyalok³⁵ (IV-42. és 21. kép), a domborművek közül egy teljesen ép, próféta büsztes faragvány és egy Mária életét bemutató dombormű-ciklus töredékei tartoznak ide (IV-43-46.). A rendkívül kvalitá-

19. kép: Oberwesel, Liebfrauenkirche, szentélyrekesztő (Suckale 1993)

20. kép: Szent György dombormű, Pécs, Dómmúzeum

21. kép: Angyalszobor torzója, Pécs, Dómmúzeum

szobrok stílusa a Rajna-vidék és Franciaország felé mutat. A nyilvánvalóan személyes főpapi címer használata a családi jelvénnel együtt a kuriális bíborosok heraldikai reprezentációs szokásaihoz igazodik (22. kép). Magyarországon is találunk példát az egyházi alkalmi címeralkotásra Demeter esztergomi érsek bíborosi pecsétjén³⁶ (23. kép).

A 14. századi magyarországi kőszobrászat egyik csúcsteljesítménye bizonyosan a székesfehérvári prépostsági templomban felépített, ma már csak száalmas töredékeiből ismert Anjou sírkápolna.³⁷ A nemrég Horváth István által Esztergomban felfedezett, talányos kialakítású és hovatarozású, vörösmárványból faragott *gisant*-töredék értelmezése a székesfehérvári síremlékek szempontjából is rendkívül tanulságos (IV-47.). A nyilvánvalóan 14. századi, s az értékelhető részletek tanúsága szerint valószínűleg az un. Nagy Lajos-síremlék (IV-48a.) mestere által faragott esztergomi töredék Horváth István megalapozott feltevése szerint Nagy Lajos 1350-es aversai végrendeletével, illetve az azt követő alapítványával hozható összefüggésbe. A Névtelen Minorita krónikájában fennmaradt szöveg a francia udvarban szokásos, külön helyre való szív-temetés magyarországi ismeretét is bizonyítja.³⁸ A legvalószínűbbnek az látszik, hogy a király a temetkezési helyének első kiválasztásával egyidejűleg felújíttatta az esztergomi ferences templom szentélyében álló Árpád-kori királysírokat, IV. Béla, Mária királyné és Béla herceg síremlékét. E három síremlék közös

23. kép: Demeter esztergomi érsek (1378–1387) bíborosi pecsétje, Esztergom, Káptalani Levéltár, Fund.2.

22. kép: Adam Easton bíboros (†1398) címere síremlékéről, Róma, Santa Cecilia in Trastevere (Gardner 1993)

24. kép: VI. Kelemen pápa (†1352) síremléke, részlet, La Chaise-Dieu, apátsági templom (Gardner 1993)

feliratát, amelyet teljes egészében a Képes Krónika írója örökített meg, a forráskutatás egyértelműen a király halálánál jóval későbbre, a 14. századra datálja.³⁹ A tumbatöredék és a felirat összetartozásának lehetőségét az is erősíti, hogy a 18. században a négysoros vers első két sorát tartalmazó feliratos követ még látták Esztergomban, valószínűleg a várban. A töredéken látható, javításra utaló nyomok is arra utalnak, hogy elkészült és felállított, később egyszer még helyrehozott királyi síremlék része volt, amely csakis IV. Béla királyé lehetett. Esztergom 1526-os török ostroma idején érthette a városi ferences templomban álló királysírt

az a sérülés, amelyet az arcrész kicserélésével javítottak ki. Hasonló, 16. századi javításra a dél-franciaországi síremlékek között is találunk példát (24. kép). A készítésére vonatkozatható, az 1350-es évek elejére utaló forrásadatok ugyanakkor újból felvetik a székesfehérvári tuba-fedőlap datálásának kérdését is. Ha az esztergomi és a székesfehérvári töredékek mestere valóban azonos, aligha választhatja el készítésüket 30 év egymástól. Lehetséges ezek alapján, hogy a székesfehérvári faragvány mégsem Nagy Lajos, hanem Károly Róbert síremlékéhez tartozott, ami magyarázatot adna az Anjou sírkápolna töredékei között kimutatható stíluskülönbségre is.

JEGYZETEK

- ¹ V.ö.: Engel Pál tanulmánya e kötet lapjain.
- ² A kérdésről legutóbb: *Bogyay T.*: A karoling-kori Veszprém problémája. Veszprém kora középkori emlékei. Veszprém 1994, 6–15.
- ³ *Marosi 1984a*; v.ö.: *Marosi E.*: Esztergomi stílusrétegek 1200 körül című tanulmányát e kötet lapjain.
- ⁴ *Hervay, F. L.*: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984, 29.
- ⁵ Pilis építéstörténetéről: *Gerevich 1985a*, 132–137.; v.ö.: e kötetben a IV-4. tétel előtti bevezetést.
- ⁶ *Gábrriel A.*: A magyar-francia királyi udvar középkori kapcsolatai. Pécs 1944, 26.
- ⁷ A kápolna későromán kapcsolatairól: *Tóth S. 1983*.
- ⁸ Az ornamentika stilisztikai elemzését ld.: *Marosi 1984a*, 67–73.
- ⁹ V.ö.: *Bony, J.*: The Resistance to Chartres in Early Thirteenth Century Architecture. The Journal of the British Archaeological Association 20–21 (1957–1958) 35skk; A laoni párhuzamról: *Tóth S. 1983*, 426.
- ¹⁰ *Sauerländer 1990*, 394.
- ¹¹ *Kimpel-Suckale 1985*, 516., Abb. 505.
- ¹² Horváth István lelete az esztergomi vár török korban épült hidjának pilléréből. Szíves szóbeli tájékoztatásáért ezen a helyen is köszönetet mondok.
- ¹³ London, Victoria and Albert Museum, Inv. no. A.3–1911; *Williamson-Evelyn 1988*, 32–35.
- ¹⁴ A somogyvári kerengő francia stíluskapcsolatairól: *Marosi 1972*; *Marosi 1984a*, 133–134.
- ¹⁵ *PRT I.* 623, 628–629, 636, 645–646.
- ¹⁶ *PRT I.* 658.
- ¹⁷ *PRT I.* 671–672. V.ö.: *Levárdy F.*: Pannonhalma építéstörténete. II. *MÉ* 8 (1959) 124.
- ¹⁸ A felszentelési adatot csak a templom keleti részére vonatkoztatja: *Marosi 1984a*, 123. Az eltérő hipotézisnek nemcsak az 1224-es királyi oklevél látszik ellentmondani, hanem Urias apát 1226-ban leírt ünnepélyes végrendelete is, amely ismételtelen beszél az egész monos-
- ¹⁹ A síremlék rekonstrukciójáról: e kötet lapjain a IV-21. tétel bevezető tanulmányában.
- ²⁰ *Barnes, C., F., Jr.*: Le problème Villard de Honnecourt. Les Bâtitseurs des cathédrales gothiques. Strassburg 1989, 209–223.; V.ö.: *Takács I.*: Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben. *AH* 22 (1994) 15–19.
- ²¹ *Hervay, F. L.*: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984, 142.
- ²² *Takács 1992a*, 60–61., XXVI. tábla.
- ²³ Uo.: 27., XXVII. tábla.
- ²⁴ *Falk, B.*: Bildnisreliquiare. Aachener Kunstblätter 59 (1991–1992) 212., Abb. 124.
- ²⁵ *MMűv 1300–1470*, II. 633. kép. A valószínűleg falisíremlék homloklapját alkotó, jelenleg körbefalazott dombormű elhelyezése és stílusa alapján is inkább a templom építésének első, 13. század végi periódusához tartozhat.
- ²⁶ V.ö.: Nemes András leírása e kötet lapjain a IV-24. tétel előtt.
- ²⁷ Ld. e kötet lapjain a IV-33. tétel bevezetését és ugyanott Egyed Endre rajzait.
- ²⁸ *Suckale 1993*, 85., Abb. 64.
- ²⁹ *Suckale 1993*, 108., Abb. 88.
- ³⁰ Henrik pilisi apát szerepéről az aacheni magyar kápolna alapításában: *Székesfehérvár 1982*, 60, 70–71.; *MMűv 1300–1470*, I. 223.; Henrik apátról mint a kórusrekesztő építtetőjéről: *MMűv 1300–1470*, I. 458.
- ³¹ *MMűv 1300–1470*, I. 458.
- ³² Fotóját ld.: *G. Sándor 1994*. 153., 13. kép.
- ³³ A pecsét első közlése: *Takács 1984*, 49., XI/50. tábla.
- ³⁴ Valamennyi itt tárgyalt szobortöredék látható volt 1989 őszén a Budapesti Történeti Múzeum időszaki kiállításán, amelyen a lelet első ízben került a nyilvánosság elé. A szerző is e kiállításon láthatta, s figyelhette meg a darabokat.
- ³⁵ A kiállításon bemutatott térdelő angyal G. Sándor Mária leletei közé tartozik. Valószínűleg ugyanezen szobrászati program része volt a Dómmúzeumban őrzött, torzóként fennmaradt, álló angyal-figura is; m: 55,5 cm.
- ³⁶ *Takács 1984*, 27.
- ³⁷ A kápolna töredékeinek leírását és rekonstrukcióját ld.: *Szakál E.*: A székesfehérvári Anjou síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája, és Lövei P.: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye. *Székesfehérvár 1982*, 173–203.
- ³⁸ *Florianus, M.*: Historiae Hungaricae fontes domestici. I. Scriptores III. Quinque-ecclesiis 1884, 159.
- ³⁹ *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. composuit Mályusz, E. Budapest 1988*, 496–497.
- ⁴⁰ A felirattöredéket eredeti rendeltetésének felismerése nélkül, Széless Györgyre hivatkozva közli: *Mathes J.*: Veteris arcis Strigonien-sis... descriptio. Strigonii 1827, 68. A felirat elemzését eltérő vég eredménnyel ld.: *Juhász L.*: A Képes Krónika szövegkritikájához. *Filológiai Közöny* 12 (1966) 23–52., különösen 49.

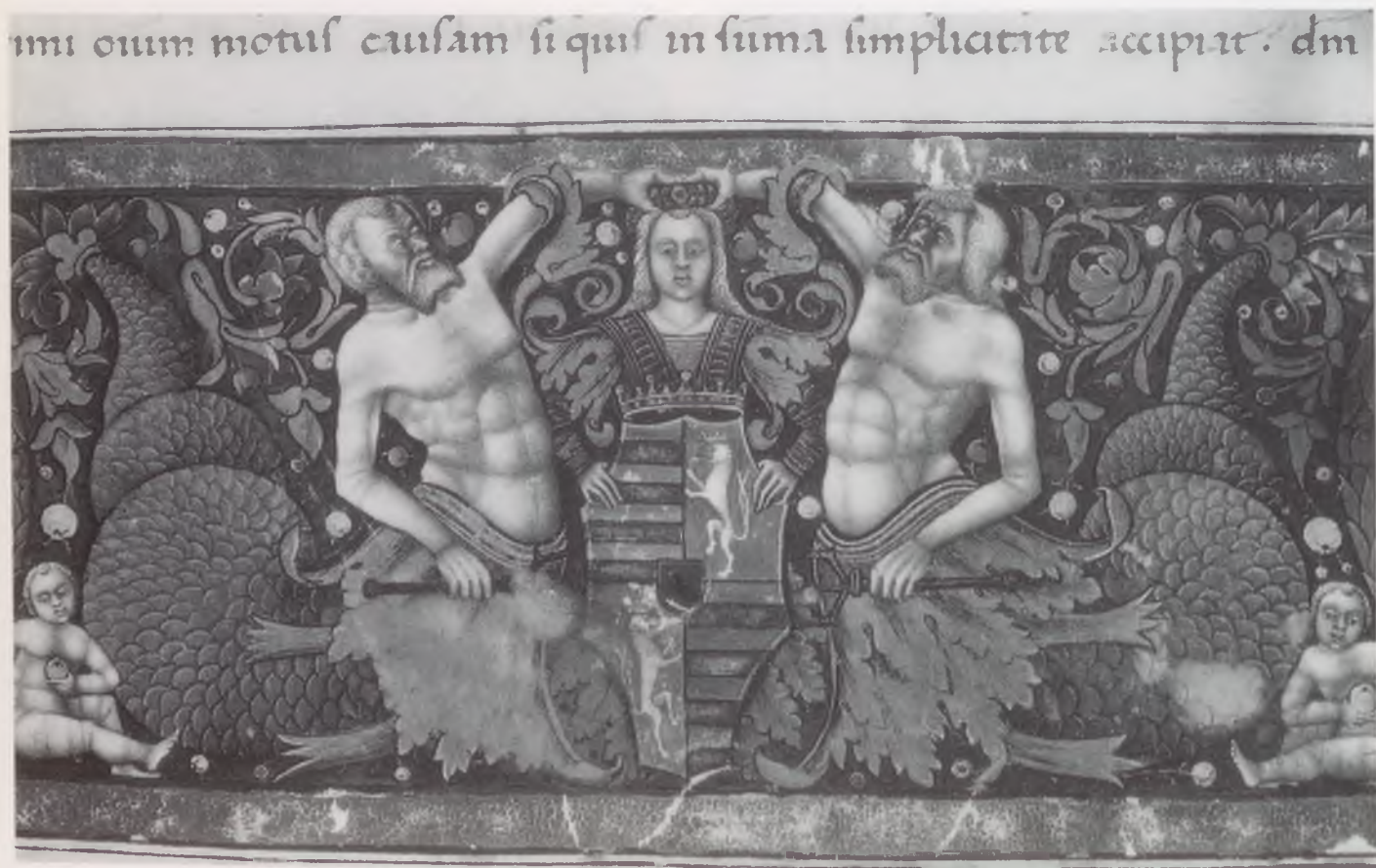
Pannonia újjászületése

I.
A Dunántúl mint Pannonia szellemi életünk régi ideája. A táj neve több, mint földrajzi fogalom; több rétegű tradíciót őriz. A régió mai képe rávetül a régire, a középkorira, ahogyan a main is áttűnik – erősebben, mint hinnénk – a korábbi időszakoké, s mind mögött ott bújkál az eleven ókor, amit ez a szó idéz meg: Pannonia.

Egynapi műfaj a kiállítás; az érzékeny jelennel szembesül. Az ország nyugati harmada ma jobb módú, polgárosultabb, mint a keleti harmada. Múltja emlékeiben is gazdagabb. Az összegyűlt anyag, középkori művészetünk színe-java, sokkolóan gazdag a mai ország, ámde nem a hajdani Hungária határain belül, s összetétele a kizárólagosságnak még a látszatát sem tűri el. Nincsen speciálisan dunántúli művészet a későközépkorban, nincs pannóniai reneszánsz. A megrendelők, birtokosok és tisztségviselők élete, tevékenysége nem korlátozódik csupán a Dunántúlra; a klérus tagjai gyakran váltogatják székhelyüket, s többnyire hivatalnokok, akik idejük jórészét az udvarban töltik.

A két nagy műhely, Buda és Esztergom, szerte az országban mindenüvé szállítja produktumait; a mesterek pedig oda mennek, ahova megrendelésük szól. A későközépkori könyvkultúra még inkább összemossa a régiók közötti különbségeket; a könyvek még tulajdonosaiknál is mobilisabbak. A középkori Dunántúl Magyarország egy darabja, amely – bár szerencsésebb és gazdagabb – nem elzárkózó és kirekesztő, hanem nyitott és mindenre fogékony.

Az antik hagyomány valamennyiünket összeköt. A magyar középkor első századaiban használt, ekkorra rég kiveszett *Pannonia* nevet az olasz humanisták terjesztették el ismét a 15. század utolsó harmadában. A nem dunántúli, szlavón származású Janus Pannonius lehetett az, aki ezt az új nevet kitalálta magának Itáliában. S jóllehet ekkor fedezték fel újra az ókori provinciák köemlékeit, s már Mátyás király is pontosan tudta, hogy Magyarország két római provincia területét – Pannoniáét és Daciáét – is magában foglalja,¹ magát a nevet nem tartották fenn a Dunántúl számára, hanem – végig a 16. század folyamán – az egész országra

1. kép: Mátyás király cseh királyi címere a Ptolemaeus-korvina címlapján (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek)

2–3. kép: Lombard szobrász: Mátyás király és Beatrix királyné domborművé arcképe (Budapest, Szépművészeti Múzeum)

alkalmazták. Talán varázsige volt már akkor is, amely a széthullóban lévő *regnumot* s a benne élő népeket összetartva a területet a közös örökséghez, a római hagyományhoz kapcsolta.

A humanisták próbálkoztak a név magyaroztatásával is, amelynek jelentését már az ókorban sem tudták, s amelynek pontos értelmét nem tudjuk ma sem. A két humanista történetíró, Ransanus is, Bonfini is, felvette Pán nevét, s századunkban Kerényi Károly is – hatalmas forrásapparátust megmozgatva – nagyjából ugyanoda jutott vissza, ahol Bonfini és Ransanus is járt: Pániához és Pánhoz, vagyis Silvanushoz, aki a vidék rendkívül népszerű istensége volt.² Szimbolikus, hogy Bonfini egy Silvanusnak szentelt antik oltár emlékét is megőrizte; s nem kevésbé szimbolikus, hogy ez az oltár megvan ma is (VI-1.). Az antik termékenység démon kapcsolja össze a provincia nevének megannyi magyarozóját, akiknek talán legfontosabb eredménye – akkor is, ha a tudomány e kérdésben most épp szkeptikus és tanácstalan –, hogy az értelmezés kényszerét és szabadságát mindvégig, két évezreden át, sikerült fenntartaniuk. Írástudó vágyhat-e ennél többre? Pannónia mindörökre szellemképessé vált. A nagy halom kötöredék, cserépdarab, egy hajdanvolt művészet omladékai között tépelődve jólesik tudni, hogy Pannónia kellős közepén, Szent Márton hegye körül, az erdőben ma is ott furulyálgat, settenkedik a kecskelábu, kecskeszarvú Pán.

II.

Antonio Bonfini, Mátyás király történetírója, 1489-ben látott s leírt Budán egy antik gemmát s több pénzérmét, amelyeken (mitológiai figurák mellett) egy csőrében gyűrűt tartó holló (valójában Zeus sasdadára, csőrében koszorúval) volt látható.³ Bonfini s olvasói számára a gemma is, a pénzek is a Corvinusok (Mátyás és fia, Corvin János) római származását igazolták. Mátyás király erősen érdeklődött az antik gemmák iránt; 1488–1489-ben meg akarta szerezni az elhunyt Francesco Gonzaga bíboros antik érem- és gemma-gyűjteményét. Beatrix királyné nővérével, Eleonora ferrarai hercegnővel levelezett hosszasan, hogy a „bellissime medaglie dargento e doro antiquissimo, et simili” Budára kerüljenek. Törekvéseiket nem koronázta siker. A budai udvar 1526-ban Pozsonyba menekített javai között inventáltak gemmákat, ezekről azonban nem lehet tudni, volt-e közülük Mátyás királyhoz.⁴

Az ókorban a cameók és intagliók gyűjtése a legmagasabb körök luxusa volt. Az érdeklődés a középkorban sem veszett ki irántuk, s gyakran foglalták be őket mint különleges ékköveket. A 15. században, az antik emlékek iránt megújult érdeklődés közepette az itáliai fejedelmek, főpapok gyűjteményeinek preferált műfajává vált, s a szép darabok ára egyre feljebb szökött. A legnagyobb gyűjtő Barbo kardinális volt, a későbbi II. Pál pápa, akinek kollektója javarészt Lorenzo de' Medicihez jutott. Az ő firenzei gyűjteménye –

4. kép: Nagy Constantinus császár redukált follisa
(Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)

amelyről Filarete is megemlékezik traktátusában – vált azután követendő példává, messze földön híres darabjaival. A legszebb vésetek számos másolatban jelentek meg a kortárs művészetben.⁵ Legtöbb ábrázolása az Apollón, Olympos és Marsyás carneol intagliónak volt; az eredeti foglalatát maga Lorenzo Ghiberti készítette. Bronz változatai és miniatúra-ábrázolásai is ismertek. A kompozíciót belefestették a Philostratus-korvina első címlapjára (IX-1.) és a Didymus-korvina címlapjára is (New York, PML). A monumentális Ptolemaeus-korvina (Párizs, BN) második címlapján a Medici-gyűjtemény legszebb gemmái jelentek meg: Dionysos és Ariadné Naxos szigetén, Niké, Hermaphroditos, Dionysos, Pallas Athéné, Triptolemos.

A kódexek keretdiszein van pszeudo változatuk is, fekete alapon világos – többnyire fehér – figurákkal, ötvösművű keretben, mint a Mátyás király számára elkezdett Breviarium Romanum címlapján az Erények (Róma, BAV). Ebben az összefüggésben Mátyás és Beatrix híres kettős portréja – két, sötétzöld jáspis alapon emelkedő, selymes fényű fehér márvány dombormű – voltaképp két felnagyított gemmaként értelmezhető.⁶ A párizsi Ptolemaeus-korvina címlapján a cameók között antik érmek váltakoznak: Nerva, Augustus, Antoninus Pius, Nero pénzei. A Philostratus-korvina címlapján Mátyás *all'antica* éremportréja is ott van, a görög kultúra iránt szenvedélyesen érdeklődő két római császáré, Neróé és Hadrianusé között. Egy görög mű ama latin fordításának címlapján, amely teljes egészében Mátyás számára készült, legnagyobb – a nyugati és a keleti császárt egyaránt pacifikáló – diplomáciai sikerei, katonai győzelmei után, 1489-ben.

Ritoókné Szalay Ágnes keltette újra életre Bonfininek a gemmáról, a pénzekről, a Gens Valeria feliratairól szóló elfeledett passzusait, akárcsak azokat a római kőfaragványokat, amelyeknek a király budai palotájában oly fontos szerepük volt. Kutatásai a késő Mátyás-kori reneszánsz művészet ikonológiai értelmezésének legfontosabb elemeit tárták fel.⁷ A Daciából 1489-ben Budára hozott római köemlékek is a fiktív Corvinus-genealógiát igazolták, a palota már álló *all'antica* kullisszái között. Ókori feliratot és képet az aktuális politikai célokra egyaránt felhasználtak: ezek voltak annak a hídnak a pillérei, amely a legitimálandó jelent a dicső múlttal kötötte össze. Az antik emlékek testi valóságukban támadtak föl: jelenlétükben a modern antikiizáló építészeti tagozatok, a mitológiai figurák frissiben felállított új szobrai maguk is megelevenedtek.

Az ókori emlékek, amelyek Pannoniában (és Daciában) *in situ* álltak, képileg sem lehettek közömbösek a művelt humanisták előtt. A tatai Jupiter-oszlopot (VI-3.), amelyen egyetlen betű sincs, csak a tizenkét római isten domborművű figurája, Felice Feliciano

5–6–7. kép: Nero, Mátyás és Hadrianus éremportréja a Philostratus-korvina címlapján
(Budapest, Országos Széchényi Könyvtár)

1479-ben feljegyzésre méltónak találta. A humanizmus archeológiai érdeklődésű irányzatához kötődő Feliciano Andrea Mantegna köréhez tartozott; 1464-ben ő is ott volt a Lago di Gardán, ama nevezetes *all'antica* kiránduláson, amikor a társaság tagjai virággal koszorúzták meg fejüket, felidéztek Marcus Aureliust s antik feliratokat gyűjtöttek.⁸ Feliciano Itáliából érkezett Magyarországra, akárcsak Mátyás humanistái mind; a Jagellokban azonban immár itthon is széles körben megnőtt a becsülete a pannoniai római köemlékeknek. A pécsi székesegyház mellett álló áldozati oltár, amelyet Lucius Ulpius Marcellus, Alsó Pannonia császári helytartója állított, a Virtust és a Honort ábrázoló domborműveivel, s hátoldalán a szőlőfürtöt rágcsáló nyúlal aligha volt botránkyó a művelt klerikusok szemében (VI-2.). Az antik dionüszikus motívum, a pécsi majolikaműhely egyik edényfenekének hosszú fülű nyula (VIII-44j.), vagy az a vörösmárvány faragvány, amelyen aulost fűvő hippokamposon lovagló Néreis látható (VII-55.) Pécssett egyetlen kört alkotnak. A humanista feliratgyűjtők római sírköveket is leírtak a budai templomokban – jó volna tudni, volt-e közöttük koszorús epitaphium! Az Esztergomban és Budán, 1500 után faragott koszorús sírkövek jelentésének volt *all'antica* rétege is. Az ókori Pannonia a Dunántúlon jelen volt és provokált; a világosság, amely lassan újra felfénylő emlékeiből áradt, egyre kevésbé volt eltakarható. Recepciójuk felidézése revelatív: aki ama kort tanulmányozva az egyik oldalon látja az ókort, a másikon a középkort; az egyiket az építészetet és a tárgyi emlékeket, a másikon a humanistákat és a szövegeket, az a reneszánszot nem látja sehol.

III.

Régóta tudjuk, hogy a firenzei reneszánsz piktúra egyik kiváló mestere, Filippino Lippi több képet is festett Mátyás király számára. Közülük az első az Utolsó vacsorát ábrázoló tábla volt, amelyet 1484-ben küldtek Budára, s amely utóbb odaveszett. A műre a firenzei humanista, Ugolino Verino epigrammát írt, amelyben azt állította, hogy az alakok nem festett figuráknak látszanak a képen, hanem eleveneknek, s szinte szólásra nyílik az ajkuk.⁹ E képről hosszú ideig ez volt az egyetlen híradásunk, mígnem Pajorin Klára publikálta egy német humanistának, Johannes Gastnak rövid visszaemlékezését. Gast, aki az 1520-as évek első felében járhatott Budán, így írt: a festmény „... élő színeivel az Utolsó vacsorát olyan kitűnően rajzolta meg, hogy a kenyeret valódinak és a kelyhet valódinak mondtad volna.¹⁰ A kép valóban megszólalásig élethű lehetett, Ugolino Verinót és – évtizedekkel később – Gastot egyaránt az a természetűség – egyébként az ókori műleírások állandó toposza – ragadta meg, amely a 15. századi firenzei festészetben általános minőségi mérce volt.

Nem ez volt az egyetlen itáliai kép Budán. Ismerjük – ha gyarlóbbnál gyarlóbb másolatokban is – Mátyásnak azt az arcképét, amelyet Andrea Mantegna festett a királyról s tudjuk azt, hogy Lodovico Sforza egyik kiváló festőjével Madonna-képet festetett Mátyás számára 1485-ben. A királyi könyvtárba az 1480-as évek második felében tucatszám érkeztek a legkeresettebb firenzei miniátorok, Attavante degli Attavanti, Gherardo és Monte

di Giovanni del Fora művei, gazdagon diszítve a nagyfestészetből átvett, vagy épp először a miniatúrákon kidolgozott képtípusokkal. Az *all'antica* miniatúrafestészet fénykora volt az az évtized, amikor Mátyás király és Lorenzo de' Medici mecénásokként egyenrangúan foglalkoztatták ezeket a műhelyeket. Az *all'antica* festészet Mátyásnak éppúgy reprezentációs eszköztárába tartozott, mint a szobrászat vagy az építészet.

8. kép: Cassianus-korvina, részlet (Párizs, Bibliothèque Nationale)

A quattrocento festészetében a valóságosság követelménye összekapcsolódott a megfestett tér problémájával. A táblaképek háttérében, a szent szcénák háttérében többnyire ott az *all'antica* architektúra. A pontosan megszerkeszthető térábrázolás példái azoknak a firenzei korvináknak a frontispiciumain is ott voltak, amelyek 1485–1490 között érkeztek Budára. A Philostratus-korvina címlapjának bronzablás aediculája (IX-1.), az Attavante által miniált monumentális *Misale Romanum* (Brüsszel, BR) több, belső teret ábrázoló miniatúrája, vagy a Didymus-korvina (New York, PML) kulisszaszerű építménye – keretében, a pillérek mögül félig kibukkanva, maga Mátyás király és Beatrix királyné is megjelenik – egyszerre exemplumai az újjáéledt antikvitásnak s a megváltozott látásmódnak.¹¹ Az új térszemlélet Itáliában gyakran került ellentmondásba a monumentális festészetben a templomok gótikus terével, *all'antica* építészeti elemek festésére készítette a mestereket. Aligha tévedünk, ha az esztergomi vár középkori lakótornyát díszítő *all'antica* freskók építészeti keretét is ide soroljuk. A vastag, tagolatlan falak látszat-architektúrává légiesültek; a 13. századi bellenes kapu tagozatait vastagon bevakolták s színes – levélsort és felfűzött korongokat ábrázoló – festéssel borították, a sima boltozatra pedig négyzetes kazettákat varázsoltak.¹² Budán is, *in nuce*, jelen lehetett ez a fajta imaginárius architektúra. Kérdés azonban, hogy milyen volt maga a valóságos építészeti tér?

Impozáns mennyiségű reneszánsz kőfaragvány került elő a budai várpalota ásatásai során, s főleg ezekre alapozzák Mátyás király (újabbán II. Ulászló) reneszánsz palotájának képét. Mivel a kiindulópont sokszor összeér a végkövetkeztetéssel, az összes – verbális vagy képi – rekonstrukció bizonytalan, s nem annyira a palotáról született tudományos eredmények, mint in-

kább a Mátyás-legenda – inkább szocreál, mint posztmodern – kulisszafalai közé sorolandó.¹³ A lehetőségeinknél is kevesebbet tudunk: a palota faragott kőanyaga egészében feldolgozatlan (v.ö.: VII-9, 11, 12, 14, 18.). Visegrád példája elgondolkoztató: 1477–1478-ban reprezentatív gótikus építménnyel „pecsételték meg” Beatrix és Mátyás házasságkötését; annak a belső udvarnak, amelyet gótikus árkádsor vesz körül, s amelynek közepén a Herkules-kút áll, építési évszáma 1484, ami *terminus post quem* mind a *fontana*, mind a balusztrád számára. Mátyás uralkodásának utolsó évtizedéből nem lehet kihagyni sem a későgótikát, sem a reneszánszt.

Kétes spekulációk helyett több tanulsággal szolgálhat az építészettel összefüggő iparművészeti műfajok vizsgálata. Legfontosabbak a majolika-leletek, jelesül a padlócsempék.¹⁴ Kétféle sorozatot lehetett belőlük kirakni: az egyik hat- s négyszögletű elemeket sorakoztat egymás mellé, a másik nyolc- és négyszögletűeket. A hexagonálisok méretre ugyan egyformák, ám díszítésük többféle; van közöttük rendkívül finoman festett importmű (párja Egerben került elő) s durvábban festett helyi tucatáru is (ebből a fajtából Vácott került elő nagyobb mennyiség). Sokat közülük az Aragóniai-ház és Mátyás király emblémái díszítenek: nyitott könyv, üst lángok között, gyémánthegy, kút, homokóra (VIII-1-9.). Itáliában, ahol a műfaj megszületett, az 1470-es években terjedt el. Szándéka szerint *all'antica* pádimentum volt, amely a paloták belső termeinek padlóját burkolta, a studiólókat, kisebb termeket (a templomokban a családi kápolnákat). V. Miklós pápa, Piero de' Medici, Aragóniai Alfonz, Federico da Montefeltro palotájában használták fel ezt a luxuscikket.¹⁵ Közéjük tartozott Mátyás budai palotája és – egyetlen lelet rá a tanú (VIII-37.) – visegrádi reziden- ciája is.

Az építészet és a festészet mellett a szobroknak Budán is, Visegrádon is igen nagy volt a szerepük.¹⁶ Csak híradás maradt fenn a két kapuőrző bronzvitéről, az oszlopon álló bronz Herkulesről, Mátyás *all'antica* alteregójáról és a magyarok egyik mitikus őseről, a szökőkutakról, amelyeket szintén szobrok díszítettek. A bronzszobrokat a törökök hurcolták el 1526-ban, a kőszobrok elpusztultak. Budán monumentális dombormű-töredékeken kívül csak üres szobortalapzatok kerültek elő. A legérdekesebb az a több vörösmárvány elemből összeállítható talapzat (VII-9.), amelynek kerek és négyszögletes elemeit bronz-applikációk díszítették s az építmény tetején szobor (talán kőszobor), az életnagyságúnál jóval kisebb figura állt; a szobor monumentalitását nem a mérete, hanem kontextusa határozta meg. Visegrádon is került elő üres talapzat (VII-3.), itt azonban maradtak – ha töredékesen – szobrok is. Legjelentősebb a Herkules-kút, amelynek ormát a lernai Hydrával küzdő gyermek Herkules figurája koronázta, kávalapjain pedig Mátyás címerei láthatók. Most találták az a hallatlanul finom faragású, kvalitásos vörösmárvány puttószobrocska-töredéket, amely – kerekoszobor – talán szintén kútfigura volt (VII-6.). Két vörösmárvány dombormű kapcsolódik még ide: a tubát fúvó, s a nyitott könyvet tartó puttó domborműve (VII-4-5.); utóbbinak frissiben előke-

9. kép: A lernai Hydrával küzdő gyermek Herkules (Visegrád, Mátyás Király Múzeum)

10. kép: Didymus-korvina, címlap (New York, Pierpont Morgan Library)

rült új darabja egészíti ki heraldikai magyarázatát e két (valamiképp összetartozó) fragmentumnak. A vörösmárvány szobrokat olasz mesterek készítették Magyarországon – ha nem is egyazon kéz munkája valamennyi –, ám import művek is érkeztek Itáliából. Közéjük tartozik az a fehér márvány tabernákulum is, amely a palota kápolnájában állt, s amelynek eddig sok töredé-

két sikerült azonosítani, bár a kutatás nem zárult le (VII-7., ld. még VII-8.c-d.). A szentségház – középrésze alapján – a kor firenzei tabernákulumai közé tartozik, mesterét Balogh Jolán Benedetto da Majano körében jelölte ki. A többi, Visegrádon előkerült – részben feldolgozatlan – fehér márvány töredék (VII-8.) rendeltetése ma még bizonytalan; az aranyozott kandelá-

11. kép: Frizttöredék bőségszarut tartó ifjú alakjával a budai várpalotából (Budapest, Budapesti Történeti Múzeum)

12. kép: Pillérfő Vetési Albert veszprémi püspök címerével (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum)

bertöredék szintén a kápolna berendezéséhez tarthatott. Mivel a visegrádi ásatások nem szünetelnek, újabb fragmentumok felbukkanása várható, s a meglévők értelmezése is még sokszor módosulhat. A fehér márvány faragványok Budán is importművek voltak. A hatalmas, heraldikus hollókkal díszített kút-tál készen érkeztetett Firenzéből (VII-11.). Verrocchio műhelyében is rendelt egy márvány szökőkutat Mátyás, amely talán soha nem jutott el Budára; Angelo Poliziano epigrammája azonban, amely a magyar király szökőkútjára íródott, az interpretáció örökké eleven kútfeje lesz.¹⁷ Az a pazarló gazdagság, amely a királyi rezidenciákat (elsősorban Budát és Visegrádot) jellemezte, az országban aligha volt követhető. Az imperiális gondolat Mátyással sírba szállt, s véle a művészeti reprezentáció is. A nagyszobrászattal, a könyvtárral, a *Bibliotheca Augustával* Ulászló nem tudott mit kezdeni, Mátyás környezetete szintűgy nem sokat. Az olasz szobrászok köréből – eddigi ismereteink szerint – csak vallásos tárgyú mű került az udvaron kívülre: egy Madonnadombormű Nagyvázsonyba (VII-43.).

IV.

A legkorábbi kőbe faragott *all'antica* motívumok a Dunántúlon (s az egész országban) Veszprémben maradtak fenn. Vetési Albert püspök (†1486) nevével ma három olyan gótikus faragvány ismeretes (az első 1467-ből), amelyen klasszikus antikva betűkkel íródott a felirat. Ez nem a véletlen műve, elhanyagolni nem lehet: az a kevés, amit Vetési műpártolásából ismerünk, túl sok *all'antica* elemet tartalmaz. A Szent György-kápolna márványoltárának (amelynek szintén antikva betűs volt a felirata: VII-40.) adománylevele reneszánsz ízü munka, 1476-ból (IX-46.), s miseruhája is Itáliában készült (X-51.). Könyvtárának egyetlen ismert darabja – egy Priscianus-kötet – velencei nyomtatvány 1470-ből.¹⁸ Ritoókné Szalay Ágnes kutatásai derítették fényt a veszprémi humanista központra, amely évtizedeken át eleven maradt. Itt volt nagyprépost a Galeotto Marzióval is jó kapcsolatban lévő Ladislaus Bozkovicz, aki (1485-ben elhagyva az országot) az első *all'antica* épületeket emeltette Morvaországban (Moravská Třebová, 1492).¹⁹ Apáthy Lukács, innen elkerülve, egri nagyprépostként készítettett egy díszes pergamen missalét Francesco da Castello budai műhelyében a veszprémi egyház számára.²⁰ Az ifjabbik Vitéz Jánosnak, a *Sodalitas Litteraria Danubiana* elnökének szintén volt humanista köre a városban; fényes pontificaléja ma is a Biblioteca Apostolica Vaticana legféltettebb kincsei közé tartozik.²¹ A székesegyházban előkerült reneszánsz kőfaragványok mind 16. századiak, de a humanista hagyomány folyamatosnak látszik. Amikor az irodalomtörténész a 15. századi Veszprémet Esztergomhoz, Váchoz, Pécshez, Váradhoz hasonlítja, ezzel azokat a művészeti központokat is megadja, amelyekhez a város mérhető volt. Az *all'antica* hagyomány itt is a Mátyás-korra megy vissza, s Vetési Albert műpártolása a magyarországi reneszánsz legkorábbi rétegéhez tartozik. Úgy tetszik, a reneszánsz eleinte valóban nem terjedt túl a káptalanok falain, s inkább a

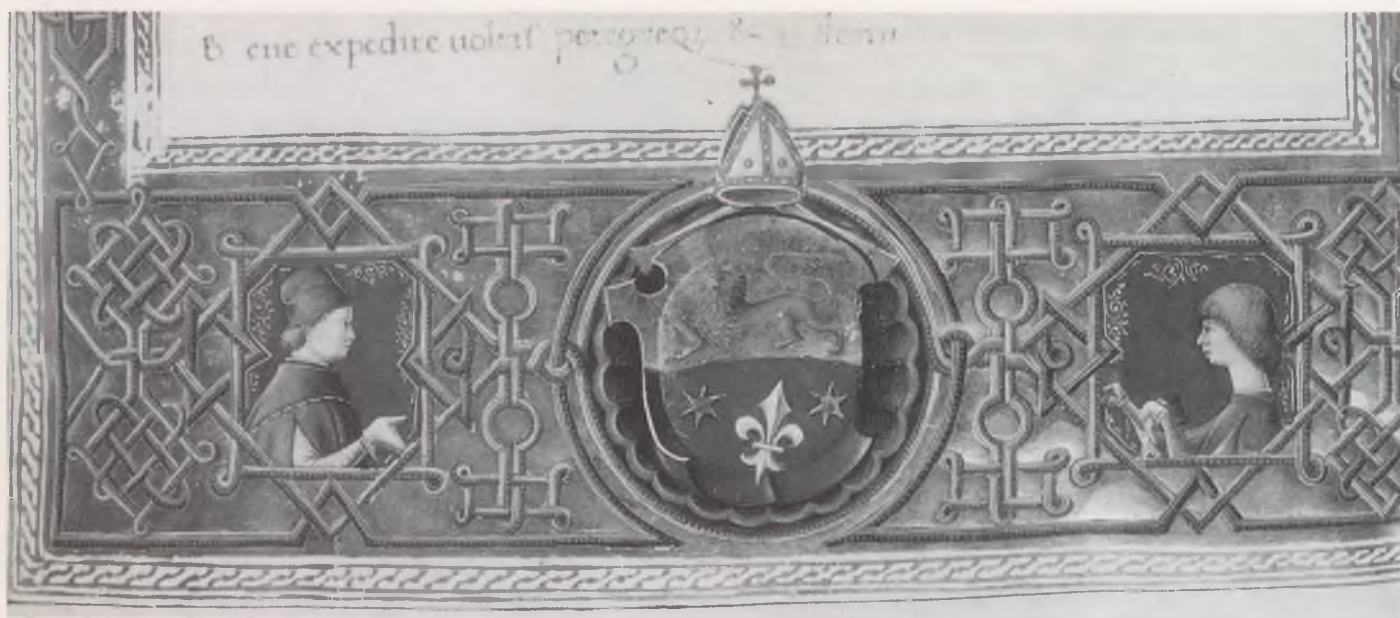

13. kép: Vetési Albert miseruhája, részlet (Veszprém, Egyházmegyei Gyűjtemény)

művelt, Itáliát járt főpapoknak, mint Mátyás példájának volt köszönhető.

Esztergom mint művészeti központ más tanulsággal szolgál: Vitéz János idejéből még jelképes reneszánsz kőfaragványt sem ismerünk, gótikust viszont igen; neki könyvtára ékeskedett Itáliában miniált kéziratokkal. Az *all'antica* kőfaragványok megjelenése itt Beatrix családjához köthető, s inkább csak 1490 után. Humanisták itt is voltak: például Janus Pannonius rokona, Garázda Péter, akinek könyvei közül több díszes kézirat is fennmaradt; sirköve (melyet saját magá-

14. kép: Vitéz János esztergomi érsek Plautus-kódexének címlapja, részlet (Bécs, Österreichische Nationalbibliothek)

15. kép: Vitéz János Plautus-kódexének címlapja, részlet

nak állítatott) az első *all'antica* síremlékek egyike az országban. Kesztyölczi Mihály is reneszánsz epitaphiumot állított magának (VII-29.); az általa alapított Szent Jeromos-kápolnának azonban gótikus volt az ajtaja.²² A nagy korszak csak Bakócz Tamással érkezett el, aki a várost az ország első számú művészeti központjává tette. Legfontosabb alkotása halotti kápolnája, az első centrális alaprajzú épület az Alpokon túl. A típus Esztergomból került tovább északra. Bakócz vörösmárványba, aranyozott bronzba merevedett pompája folytatása próbált lenni Mátyás művészeti reprezentációjának; a király kincsei közül több is (például a Kálvária) Bakóczhoz került; Mátyás trónkártyáján saját címerével takartatta le a királyét. Bakócz utódja Esztergomban Szathmári György, aki a legjelentősebb mecénások közé tartozik a Jagello-korban. Pár évet töltött csak a városban, de építkezett az érseki palotán, s drágakövekkel ékes függőnye szerepel az 1527-ben Drégely várába menekített kincsek között. Alakos vörösmárvány sírköve a Szent Adalbert-székesegyházban állt.²³ Várday Pálnak, a Mohács utáni érseknek hagyatéki leltára több általa adományozott ötvöstárgyat is felsorol, ezeket feltehetően 1543 előtt, még a Szent Adalbert-székesegyház számára készítette.²⁴

Pécsett, harmadik példánkban, csak a 16. század elejétől, Szathmári György püspökségével bontakozik ki a reneszánsz művészet, vagyis több mint három évtizeddel Janus Pannonius halála után. Az a két itáliai *all'antica* alkotás, melyet ma ismerünk a Szathmári megrendelésére készültek közül, „királyi mű”, s kvalitásuk semmiben sem marad el sem Bakócz Tamás, sem a Mátyás király számára készült művek mögött. Breviáriumát (Párizs, BN) ugyanaz a Boccardino il Vecchio miniálta Firenzében, aki a Corvina egyik legszebb kódexét, a Philostratus-korvinát. E kéziratos *Breviarium Strigoniense* a Jagello-kori magyar bibliofi-

16. kép: A Bakócz-kápolna oltárának részlete

17. kép: A Bakócz-kápolna oltárának részlete

18. kép: A Bakócz-kápolna
(Esztergom, Főszékesegyház)

lia legmagasztosabb emléke.²⁵ Megrendelése talán az-
zal függ össze, hogy Szathmárit 1506-ban püspökké
szentelték, miután Váradról a pécsi egyházmegye élére
került. Talán ezzel, pécsi székfoglalásával hozható kap-
csolatba monumentális vörösmárvány pasztofórium
is, amelyet kétségtelenül ugyanazok az olaszok készí-
tettek, akik Esztergomban dolgoztak a Bakócz-kápol-
nán éppen ezekben az esztendőkből. Sajnos a paszto-
fóriumot, amely ma a pécsi székesegyház Corpus
Christi-kápolnájában áll, másodlagos helyen, erősen
restaurálták s átalakították, és ez vizsgálatát megnehe-
zíti. Jelenlegi állapotában is legjelentősebb reneszánsz
emléke Pécsnek. Színvonala semmiben sem marad el
az ugyanebben az időben Firenzében működő Bene-
detto da Rovizzano ornamentális faragványaitól, aki-
nek munkáit Balogh Jolán is legközelebbinek érezte a
Bakócz-kápolna stílusköréhez.²⁶ Szathmári többi pécsi
épületét – az *Aedes Sacmarianát*, vagy a romjaiban álló
tettyei villát – jobbra forrásokból ismerjük, hozzájuk
kőfaragványokat feltételesen kapcsolhatunk. A száza-
dunk eleje óta ismert vörösmárvány kerettöredékek
(VII-54-55.) kvalitása elmarad a pasztofóriumétól; a
reprezentatív kőanyag központi műhelyre utal. Sajnos
elkallódott az a nagyméretű, lecsüngő saroklevelekkel
díszített oszlopfej, amelyet Szőnyi Ottó közölt, s amely
nem a székesegyházból, hanem a püspöki palotából
került a lapidáriumba.²⁷

A Dunántúl egyik legizgalmasabb – összefüggő –
kőfaragvány-csoportját a Pécs, illetve a város tágabb
környezetében előkerült leletek képezik. Magában a
városban is sok reneszánsz stílusú építészeti faragvány
került elő, s a dúsabb vagy egyszerűbben díszített
kerettöredékek stílusosan összetartozó együttest alkot-
nak. Több épületből ismerünk töredékeket, ám a Janus
Pannonius Múzeumban őrzött darabok jelentős részé-
nek nem ismerjük a provenienciáját.²⁸ Egyik részük a
Románkori Kőtárból, másik részük ugyanon a rak-

19. kép: Szathmári György
pécsi püspök
breviáriuma, címlapok
(Párizs, Bibliothèque Nationale)

Dimica ad matu-
tina. Inuitateñ
Regni magnū ad-
remus dominam. Venite e-
xultemus. Ps. Venite: aut
Seruite domino. Psalmus.

nir quoniam abijt in consili-
o impiorum: et in uia pecca-
torum non stetit: et in cath-
edra pestilentie non sedit.

Ecce in lege domini uoluntas
eius: et in lege eius medita-
bitur die ac nocte.

Et erit tanq̄ lignum quod
plantatum est: scens decur-
sus equarum: quod fructu
suum dabit in tempore suo.

Et folium eius non defluet
et omnia quecumq̄ faciet
prosperabuntur.

Non sic impij non sic: sed
tanq̄ puluis quem proicit
uentus a facie terre.

Deo non resurgunt impij
in iudicio: neq̄ peccatores

in consilio iustorum. *
Quoniam nouit dominus
manu iustorum: et iter im-
piorum peribit. Ps. u-

Ware fremuerūt ge-
tes: et populi medi-
tati sūt in anima.

Isti tenuerūt reges terre: et p̄n-
cipes conuerterunt in unū
aduersus dominū et adō-
sus xpm̄ eius.

Iurantes uincula eo-
rum: et prouiciamus a nō-
bis in gremio ipsorum.

Qui habitat in caelis irrice-
bit eos: et dominus s̄nsā-
nabit eos.

Tunc loquetur ad eos mi-
ra sua: et in furore suo con-
turbabit eos.

Ego aut̄ constitutus sum
rex a eo super syon montes
sanctum eius: predicans
preceptum eius.

Dominus dixit ad me filius
meus es tu: ego hodie genui
te.

Postula a me et dabo ti-
bi gentes hereditate tuam
et possessione tuam terminos
terre.

Eges eos in iuga
ferrea: et tanq̄ nas figuli
confinges eos.

Et nunc reges intelligite:
ernuntium quid dicitis tunc.

Seruite domino in timore:
et exultate ei cum tremore.
Prolexendite disciplinam
ne quando irascatur dñs:

20. kép: Szathmári György pécsi püspök pasztofóriuma (Pécs, Székesegyház)

tári anyagból került át a Reneszánsz Kőtárba. Negyven körül van azoknak a faragványoknak a száma, amelyek lelőhelye bizonytalan, még ma is közel kétszerese a hiteles lelőhelyű pécsi daraboknak. Közöttük vannak a legfontosabbak: egy rozettás díszű vörösmárvány ajtókeret két töredéke (VII-54.), egy másik, szintén vörösmárvány keret három darabja (VII-55.) s két félköríves záródású Szathmári-címeres ajtókeret. A vörösmárvány keretek a legkorábbiak közé tartoznak a városban; a rozettás darab mintha a mintakép szerepét

töltené be: a ma ismert faragványok legszembevetőbb formulája a levélköteggel kapcsolt rozetták végtelen sora. A szalagfonattal kapcsolt rozettasor is gyakori, de feltűnnek a reneszánsz díszítőművészet más közhelymotívumai: a párosával összefogott delfinek, egymásra tornyozott vázák, lobogó lángnyelves kandeláberes is. Egyértelmű a motívumok egyre durvább kivitele. Másra következtetni mindebből, mint helyi, autochton fejlődésre, nem lehet. Az 1510-es évektől virágzott itt a reneszánsz kőfaragás, feltehetően Pécs pusztulásáig (1543), s idővel a helyi stílus városképi jelentőségűvé válhatott. Úgy tetszik, a műhelyek export-tevékenységét is folytatták: innét kerültek kőfaragványok a közeli Siklósra Perényi Imre építkezései idején, majd később, amire néhány feltűnően durva faragvány következtetni enged,²⁹ s talán innét jutott a siklói ferences templomba 1535-ben egy pasztofórium is, amelynek töredéke a 19. század elején még látható volt;³⁰ azután Pécsváradra is, annak legdurvább rétegébe, szintén a harmincas években (VII-60.); azután távolabbra, a Tolna megyei Mára várába, ahol Bakith Pál építkezett 1527 és 1533 között, s ahol a faragványok mind a pécsiek durvább változatai; sőt még távolabb, Ozorára (VII-48-50.),³¹ vagy a Tolna megyei Nyékre (VII-51.). Ha mindehhez hozzácsatoljuk a városban nagyjából ugyanekkor működő majolika-műhely tevékenységét (VIII-42-44. és 41.), s végigtekintünk a városban megforduló humanisták során, az itt született Bornemisza (Abstemius) Páltól, a római feliratokat itt is lejegyző Megyericsi Jánoson át a tudós nagyprépostokig, Brodarics Istvánig és Macedóniai Lászlóig, akkor egy rendkívül pezsgő életű, virágzó, gazdag város képe rajzolódik ki előttünk, egy olyan város képe, amelynek művészete az összekötő kapocs lehetne az ország nyugati fele és Kelet-Magyarország s Erdély kicsivel később kibontakozó reneszánsz művészeti kultúrája között.

V.

Helységnevek telefonkönyvszerű felsorolásával nem intézhető el a reneszánsz építészet terjedése a Dunántúlon sem, bár az utóbbi másfél-két évtizedben – főleg Koppány Tibor kutatásainak köszönhetően – a lelőhelyek száma is közel a duplájára nőtt. Az építészeti faragványok zöme egyszerű profilozású nyíláskeret-töredék. Szerepük a templomokban csak jelképes lehet: a soproni Szent Mihály-, a zalaszántói, a szentkirályszabadjai, a csöglei, a kisapáti, az andocsi templom (s a sort hosszasan lehetne még folytatni) „reneszánsz” ajtajai mind gótikus térbe nyílnak. Az *all'antica* tabernákulumok (Pomáz, Balatonszemes, Siklós) hasonlóképp idegenek. A várak lakóépületei is csak a Jagellokban kezdenek átalakulni (Simontornya, Devecser, Ozora, Dombó [Tolnában] stb.); *cortegiano* szellemében, a török fenyegetés árnyékában.³²

A nagyobb műhelyek lassan körvonalazódnak. A központ Buda-Esztergom, szétválasztásukra azonban egyelőre nincs sok esély. A vörösmárvány faragványok java része ide köthető, s nemcsak a Dunántúlon, hanem az egész országban. *All'antica* építészeti farag-

ványok ebből a különösen reprezentatív kőanyagból ma a Dunántúlon csak Visegrádon, Tatán, Győrött és Pécssett ismeretesek.³³ Tanulságos Ioannes Fiorentinus esete: esztergomi műhelyéből szállít síremlékeket Gnieznóba, Włocławekbe, Felsőelefántra és a szilágy-sági Menyőre. Hogy magában Esztergomban mit faragott, élénk vita tárgya.³⁴ Nem tartom lehetetlennek, hogy ő készítette Monyorókeréken Elderbach János (elpusztult, vagy lappangó) sírkövét is, amelynek felirata az általa használt antik formulával kezdődik: D(eo) O(ptimo) M(aximo).³⁵ A sírkövek stílusváltása lassan, a Jagello-korban játszódik le: antikizáló elemek és illuzionisztikus kompozíciós séma keretében jelennek meg a hagyományos heraldikus és figurális topozsok. Korai csoportjuk az 1490-es években Esztergomhoz köthető (Garázda Péter, Gosztonyi András, Bernardo Monelli stb.), s legfejlettebb változatuk is, az Ioannes Fiorentinus által készítették, felfüggesztett *tabula ansatával*, koszorúval, címerpajzzsal.³⁶ Korai darab, 1497–1498 körülre datálható Bakócz Bálint sírköve, *tabula ansatán* álló figurával, amely a Bakócz familia műpártolásának egyik első reneszánsz emléke (VII-25.).

Az utóbbi évtizedek jelentős felfedezése volt, hogy a reneszánsz kőfaragványok egyik – többnyire igen kvalitásos – csoportjáról kiderült, hogy mindegyik darabja Buda környéki bányából származó márgából készült. Már 1490 előtt is faragtak *all'antica* tagozatokat ebből a kőből (Buda, Nyék, Vác), de talán inkább a Jagello-korban kedvelték jobban. Szerte az országban vannak márga-faragványok Nyírbátortól Vácon át Pápaig, Esztergomtól Veszprémen át Siklósig és Bácsig. A nyéki királyi villa, a simontornyai vár bizonyos tagozatai, az ötvöskónyi és korotnai lebegőfejezetek összefüggnek a 16. század elejének legkvalitásosabb esztergomi és budai építészeti faragványával. Sírkövek és szobrászi munkák is készültek ebből a kőből: a nagyvásonyi domborművek (VII-44–45.), köztük a kerubfe-

21. kép: Szathmári György pasztofóriuma, részlet

22. kép: Szathmári György pasztofóriuma, részlet

jes töredék (VII-43.), s Báthory András Madonnája is, amelynek eredeti provenienciájáról egyébként semmit sem tudunk.³⁷

A kőfaragóműhelyeken kívül a könyvfestő- és könyvkötőműhelyeket tudjuk megragadni a régió béli. Szerepük az országban hasonló súlyú. A központ Budán van, amely a könyvkiadásnak és könyvkereskedelemnek is centruma. Rozsondai Marianne feltételezi, hogy a Hess-nyomdával egyidőben könyvkötőműhely is működött (IX-32-33.), s az ország lokalizálható gótikus és korareneszánsz könyvkötő műhelyei (Lövöld, Esztergom, Buda) mind a Dunántúlon vannak (IX-30-31, 35-39.). A Jagello-kori budai reneszánsz könyvkötők közül mindössze egynek ismerjük a nevét (Lucas Coronensis); produktumaik mindenüvé elkerültek: Erdélybe (IX-43.), s a Felföldre (IX-16b.) éppúgy, mint a Dunántúl nyugati szélére (IX-45.).³⁸ Az 1480-as években Budán működő Francesco da Castello és műhelye munkái közül nagyon sok készült dunántúli megrendelésre (IX-5.),³⁹ s a nevetlen miniatörök, akik kódexeket és okleveleket díszítettek a Jagello-kori Budán (IX-11-12, 54.; IX-13, 57, 59.), szintén dolgoztak dunántúli illetőségű megrendelőknek is.

A művek nagy része itt is maradt fenn; legszebb Jagello-kori címeresleveleink itt vészelték át a történelem viharait. A könyvgyűjtés példázza azonban legjobban a sokszínűséget, ami ekkor az ország minden tájára jellemző lehetett: a nagy példa, Vitéz János könyvtára, amely halála után részben Esztergomban maradt, jórészt még Váradon gyűlt össze (IX-3.); Handó György könyvei – ha megvolnának – Pécsét és Kalocsát jellemeznék; Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost pompázatos szerkönyvei (IX-5.) aligha maradtak korábbi székhelyén, miután váradi, majd erdélyi püspök lett.⁴⁰ A nyomtatott könyvek még inkább ellene vannak a kizárólagosságnak: még a szerkönyvek sem maradnak egyházmegyéjük határain belül: Esztergomba *Missale Zagrabiense* (IX-21.), Zágrábba *Missale Strigoniense* kötet kerül. Külföldről is jutnak ide kódexek, nyomtatott könyvek; Szathmári György fényűző díszítésű *Breviariuma* Firenzéből, Cicero leveleinek *enichridionja*, e „csak betűvel alkotott szép könyv” Aldus Manutius velencei nyomdájából került Pécsre. A sor folytatható – és folytatódik is e katalógus lapjain. Térben és időben távoli művek, töredezett tárgyak és szavak kerülnek itt együvé, találkozásra készítve azzal

23. kép: Szathmári György breviáriuma, részlet

a nyitott és mindenre fogékony, lezárt problémát nem ismerő szellemi hagyománnyal, amelynek számunkra – akárcsak a hajdani humanisták számára – az újra életre kelt, s azóta folyvást kísértő antik szellem a legfőbb záloga.

JEGYZETEK

¹ *Klaniczay T.*: Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban. *ItK* 91–92 (1987–1988) 1–18.

² P. Ransanus: Epithoma rerum Hungararum. Ed. *Kulcsár, P.* Budapest 1978, Ind. II, 110.; A. de Bonfinis: Rerum Ungaricarum Decades I. Edd. *Fógel, J.–Iványi, B.–Juhász, L.* Lipsiae 1936. 1, 1, 285.; *Kerényi K.*: Pannonia. *MNy* 28 (1938) 280–290.; *Kiss L.*: Földrajzi nevek szótára I–II. Budapest 1988, II, 314.; Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk. *Fitz J.–Mócsy A.* Budapest 1990, 9–10.

³ Ld. erről Ritoókné Szalay Ágnes: *A római fölíratok gyűjtői Pannoniában* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát.

⁴ *Balogh 1966*, I, 302–303.

⁵ *Dacos, N.*: La fortuna delle gemme medicee nel Rinascimento. Il Tesoro di Lorenzo il Magnifico. Repertorio delle gemme e dei vasi. Firenze 1980, 85–108.; *Draper, J. D.*: Bertoldo di Giovanni. Sculptor of the Medici Household. Columbia–London 1992, 100–106.

⁶ *Balogh 1966*, I, 288–291.; *Balogh 1985*, 257.

⁷ Ld. a 3. jegyzetet, valamint: *Ritoókné Szalay 1983* és *Ritoókné Szalay 1989*, 74–75.

⁸ *Chastel, A.*: I centri del Rinascimento. *Arte Italiana 1460–1500*. Milano 1988², 41–43.

⁹ *Balogh 1966*, I, 524–525.

¹⁰ *Pajorin K.*: Egy ismeretlen hungaricum. Johann Gast Convivales sermones című gyűjteménye. Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk. *Galavics G.–Herner J.–Keserű B.* Szeged 1990, 93.

¹¹ *Garzelli, A.*: Le immagini, gli autori, i destinatari. Miniatura Fiorentina nel Rinascimento 1440–1525. A cura di *Garzelli, A.* Firenze 1985, 310–312.

¹² *Radocsay D.*: Falképek a középkori Magyarországon. Budapest 1977, 131., 44. kép

¹³ *Marosi E.*: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. Korunk (Harmadik folyam) 1. (1990) 442–443. V.ö.: *Farbaky, P.*: Der Königspalast von Buda im Zeitalter der Renaissance. *Braunschweig 1991*, 259–271.

¹⁴ Ld. Bertalan Vilmosné: *Majolikaművészet Mátyás király udvarában* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát. Ld. még: Pest megye régészeti topográfiája. A váci és a szobi járás. Szerk. *Torma I.* Budapest 1993, 299–300., 60. t.; *Végh A.*: A középkori budai királyi palota színes mázas tetői. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. *Pámer N.* Budapest 1994, 137.

¹⁵ *Quinterio, F.*: Maiolica nell'architettura del Rinascimento italiano. Firenze s.a. [1993?], 13–14.

¹⁶ *Marosi E.*: Die „Corvinische Renaissance“ in Mitteleuropa: Wendepunkt oder Ausnahme? *Bohemia* 31 (1990) 23. skk.; *Mikó 1991a*, 152. skk.; *Verspohl, F.-J.*: Ungarn als Sehnsuchtsland der Renaissance. Die Neuerfindung der paganen Monumentalskulptur

unter Matthias Corvinus. (Előadás 1992 decemberében, Budapest); *Török, Gy.*: Matthias Corvinus und die Antike. Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn. Hrsg. *Klaniczay, T., Németh S., K., Schmidt, P. G.* Budapest 1993, 123–127.; *Scafi, A.*: La città ideale del Filarete e il Rinascimento ungherese. *Il Veltro* 37 (1993:1–2), 11–25.; *Marosi 1993*, 26. skk.; *Végh J.*: A magyarországi reneszánsz építészet kutatásának jelenlegi helyzete. *AH* 22 (1994) 41.

¹⁷ *Balogh 1966*, I, 513.; *Adorno, P.*: Nuove proposte nella civiltà artistica del tempo di Lorenzo il Magnifico. Firenze 1991, 175–178.

¹⁸ *Kotvan 1979*, c. 985.

¹⁹ *Ritoókné Szalay Á.*: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. *MNG Évk 1991*. Budapest 1991, 79–83.

²⁰ *Solyosi L.*: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban.) Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. *Szelestei N. L.* Budapest 1989, 90, 99/63.

²¹ *Ritoókné Szalay Á.*: A veszprémi Camena. *Klaniczay-Emlékkönyv*. Szerk. *Jankovics J.* Budapest 1994, 101–109. Pontificaleja: Biblioteca Apostolica Vaticana. Liturgie und Andacht im Mittelalter. (Ausstellungskatalog) Köln [1992], Nr. 79.

²² *Körmendy 1986*, 189. skk.

²³ Beschreibung der Reise des Reinhold Lubenau. Hrsg. *Sahm, W.* Mitteilungen aus der Statbibliothek zu Königsberg IV, Königsberg 1912, 1. T., 75.

²⁴ *Mikó 1993*, 65.

²⁵ *Hoffmann–Wehli 1992*, 104–107, 257.

²⁶ *Balogh 1955*, 36–37.

²⁷ *Szőnyi 1906*, 34. sz.

²⁸ *G. Sándor 1984*, 71–74.

²⁹ Ld. Koppány Tibor: *A siklósi vár* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát.

³⁰ *Koller, J.*: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii 1804, 24. Az adatra Tóth Sándor volt szíves felhívni a figyelmem.

³¹ Ld. Koppány Tibor: *Az ozorai vár* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát.

³² *Koppány 1984*, 192–214.; *Koppány 1993*, 27–32.

³³ *Lővei P.*: A tömört vörösmészko – „vörös márvány” – használata a középkori magyarországi művészetben. *AH* 20 (1992) 3–28.

³⁴ *Balogh 1943*, 86, 105, 176, 211, 270., 102. és 105. kép; *Horler M.*: Johannes Fiorentinus Forgách-siremléke. *ÉÉT* 15 (1983) 237. skk.; *Váradai kötöredékek*. Szerk. *Kerny T.* Budapest 1989, 265–267.

³⁵ Budapest, OSZK Kézirattár, Fol.Lat. 1701. f. 22^a.

³⁶ *Mikó 1986*, 100–101.; *Varga, L.–Lővei, P.*: Funerary Art in Medieval Hungary. *AHA* 35 (1991–1992) 144–157.

³⁷ *Árpás E.–Emszt Gy.–Gálos M.–Kertész P.–Marek I.*: Az ún. Budakörnyéki márga és jelentősége a magyar építészettörténetben. *Horler Miklós 70. születésnapjára*. Tanulmányok. Szerk.: *Lővei P.* Budapest 1993, 239–258.

³⁸ Ld. Rozsondai Marianne: *Gótikus és reneszánsz könyvkötések Magyarországon* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát.

³⁹ Ld. Wehli Tünde: *Franciscus de Castello Ithallico Budán* című, e kötet lapjain közölt tanulmányát.

⁴⁰ *Hoffmann–Wehli 1992*, 57–69., 111–119., 235–237., 259.

KATALÓGUS

I.
ROMÁNKORI KŐFARAGVÁNYOK

A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez

Helyes időrend nélkül nincs jó művészettörténet. A 11–12. századi Magyarország művészettörténetének gerincét a kőfaragványok adják. Ezek keletkezésében kezdettől fogva előfordultak évszázados melléfogások, amelyeknek helyesbitése csak lassanként következett be. Gerecze Péter a századfordulón még a pécsi Népol-tárt (I-63.) és stíluskörét is a 11. századra tette. 1943-ban Dercsényi Dezső olyan kövekből konstruált 11. századi királyi műhelyt (pl. I-46.), amelyek 20–30 évvel utóbb szép csöndben átcsúsztak a következő évszázadba. Egyidejűleg a fordítottja is megtörtént: 12. századinak vélt darabokból lettek 11. századiak (pl. I-12a.). A két évszázad emlékanyagát a művészettörténet-írás még ma is csak *grosso modo* tudja elfogadhatóan megkülönböztetni. A 16 évvel ezelőtti székesfehérvári kiállítás keletkezésihez képest még itt is találhatók évszázados eltérések (pl. I-18, I-32.). Nem beszélve a néhány évtizednyi eltolódásokról: a pécsi altemp-lomi lejáratok domborműveit (pl. I-66–67.) sokáig vélték a 12. század elejére keltezhetőeknek, a 11. század egyik legfontosabb emlékcsoportja pedig csak mostanában lett 1020–1040 körülből 1080 körüli (l. **A székesfehérvári szarkofág és köre**). Ez és több más körülmény időszerűvé teszi elsősorban a 11. századi emlékanyag összefüggéseinek teljes újraértékelését.¹

A művészettörténet időrendje kétféle tényezőn alapszik: írásos és stiliztikai adatokon. Az adatok hiányos fennmaradása, ami a kérdéses korszak emlékanyaga esetében igen nagyfokú, eleve megnöveli a téves megítélés esélyeit. Egy-két mellékesnek látszó adat figyelmen kívül hagyása szintén tévedésekhez vezethet. A „XI. századi királyi kőfaragóműhely” esetében pl. csak a szentistváni alapításokra vonatkozó adatok kerültek számításba, és mellőztettek azok, amelyek későbbi alapításokra vagy átépítésekre utaltak. Az a fejezettípus, amelynek sarkain növényeket harapdáló állatfejek jelennek meg, nemrég még 12. század végi esztergomi leleménynek számított – most egy eddig mellékesnek vélt példa stiluselemzése nyomán száz évvel korábbi eredetűnek látszik, és kezdetieknek gondolt előfordulásából lettek a legkésőbbiek (vö. I-33, I-55.).² Az ilyen tévedések veszélye csak akkor kerülhető el valamelyest, ha a vonatkozó ismert adatok teljes körét egymással összefüggésben sikerül tekintetbe vennünk. Más szóval: helyes művészettörténeti időrend csak az írott és stiliztikai adatok lehetőleg minél tágabb körének összhangja alapján alakítható ki.

Az írott adatok és az emlékek egymásra vonatkoztatása külön nehézségekkel jár. Az adatok túlnyomó része nem közvetlenül az emlékekre vonatkozik, még csak nem is épületekre, hanem intézményekre. Igen

nagy részükről legfeljebb gyanítható, hogy valamilyen építkezéssel kapcsolatosak lehetnek. Az építkezések feltételezhető időtartamára csak nagyon ritkán lehet írott adatokból következtetni. Másrészt az emlékek óriási többsége eredeti összefüggéséből kiszakítva maradt fenn. Az épületekről, amelyekhez a kövek valaha tartoztak, olykor semmit, máskor csak igen keveset tudunk. A számításba vehető építéstörténeti megfigyelések rendszerint nem kielégítőek, sohasem lehetünk biztosak benne, hogy a számunkra fontos épületen végzett minden jelentős munkálatról tudomásunk van. Ilyenformán a legcélszerűbb azokra az adatokra alapozni, amelyek közepes vagy kisebb épületekre vonatkoztathatók: ezekről ugyanis eleve feltételezhető, hogy aránylag rövid idő alatt megépültek, és átalakításaik nem követték egymást lépten-nyomon. De az ilyen adatokat is csak abban az esetben érdemes támpontul venni, ha időrendi viszonyaiknak a hozzájuk rendelhető emlékek stiliztikai összefüggései megfelelnek.

Az 1050–1060 körüli időkből négy jelentős kolostoralapításról tudunk. Az egyikhez, amely főúri vállalkozás volt az 1060-as években, felszentelési adat is tartozik (vö. **Zselicszentjakab**). Kettő – Visegrád és Tihany (alapítólevél: 1055) – I. András (1046–1060), egy – Szekszárd – I. Béla király (1060–1063) nevéhez fűződik.³ Tihanyból egy, a másik három helyről több olyan díszített kőfaragvány ismeretes, amely az alapítás időszakára keltezhető. Nagy részük vállkő vagy fejezet. Ezek első pillantásra semmi hasonlóságot nem mutat-

I. 1. kép: Zselicszentjakab, romterület, vállkőtöredék

I. 2. kép: Tihany, kőtár, oszlopfő

nak: tömbformáik, díszítményeik egyaránt eltérőek, és többnyire részleteik is különböznek. Mégis előfordul körökben néhány olyan egyező részlet, amelyet máshonnan egyelőre nem ismerünk. Zselicszentjakabot pl. a kétbordás inda lezárása lemezhez tapadó, pántszerű idommal (I. 1. kép) és a háromosztatú, gumós tő (I. 16. kép) Szekszárdhoz (vö. I-3.), a vajtalan ujjak lépcsőzetes sorolása Visegrádhoz fűzi (vö. I-11-12.). Az összefüggésnek ez a módja megadott mintákon dolgozó kőfaragók közötti kapcsolatokra vall. Némileg más a helyzet a vállkőszerű tihanyi oszlopfő esetében (I. 2. kép), amely levél- és palmettatípusának némely vonása, valamint indás frízmotivuma révén inkább csak mint párhuzamos jelenség függ össze a szekszárdi vállkővel (I-3.). A kapcsolatok mindenesetre arra vallanak, hogy a négy kolostor építése nagyjából az alapítási adatoknak megfelelő időszakban folyhatott.⁴

A további összefüggéseket nem célszerű a Dunántúlra korlátozott keretek között vizsgálni. A tihanyi frízmotivum és szekszárdi megfelelője hasonló díszítmények tágabb körével kapcsolatos. E kör legzártabb csoportja veszprémi, pilisszentkereszti, szódi lelőhelyű. E három helyen a kétsoros palmettás frízmotivum egyezően komponált alakban tűnik fel. Az alapformát a hátsó sor akaszkodó, félpalmettapáros alakzata jellemzi (vö. I-1-2.). A tihanyi változat hiányos: a hátsó sor alakzatát V alakú szalagpárok helyettesítik. Ugyanakkor a tihanyi dísz az indatípus és az alsó palmettauj-

jak ennek megfelelő kezelése alapján stílusban a veszprémi csoporthoz sorolható. A szekszárdi változat teljes, de az akaszkodó sor megoldásában, a palmettaformákban és a részletképzésben egyaránt eltérő. A teljes alakzat előfordul még Bodrogmonostorszegen, megintcsak más változatban, amely pl. a függeszkedő palmettaközéprész előfordulása révén Szekszárdhoz fűzhető (I. 3. kép).⁵ Végül még egy csonka változat említendő itt, amelyen a kétsoros formára csak szalagszerű akaszkodó elem utal: ennek a középkori dombói

I. 3. kép: Zombor (Sombor), múzeum, kőtöredék Bodrogmonostorszegről

kolostor maradványaival azonosítható lelőhelye a szerémségi Novi Rakovacon van.⁶

Dombórol a szóban forgó korszak, terület és műfaj legnagyobb leletegyüttese ismert, amely mintegy száz darabot tartalmaz. A kolostor alapításáról nincs adat, de leleteinek vannak szerteágazó kapcsolatai. Ezek közül a keletkezés szempontjából a legfontosabbak azok, amelyek Titel kevés ismert leletéhez fűződnek, ahol Szent László király (1077–1095) és öccse, Lambert herceg alapított prépostságot.⁷ Dombó további kapcsolatai közül kiemelendők azok, amelyek a négy említett kolostor ornamentikájához fűződnek. Visegrádra félpalmettákat hordó, hurkás indák emlékeztetnek távolról. Tihanyra különváló gerincű, gyűrűzéssel elkülönített végződésű levéltípus, amelynek összetettebb változataihoz lepusztult zselicszentjakabi oszlopfőtörredék (I. 15. kép) kínál csonka párhuzamot. Dombón Zselicszentjakabra emlékeztetnek két vállkőnek a díszítéshez kapcsolt volutaszárai, valamint egy palmetta-

I. 5. kép: Újvidék (Novi Sad), múzeum, kötőredék Dombórol (Novi Rakovac)

I. 4. kép: Zselicszentjakab, romterület, vállkőtörredék

típus idomai is, amelynek somogyi rokona mint függeszkedő középrész fordul elő (I. 4. kép). A függeszkedő középi palmetta, amely Dombón igen széteső alakban jelenik meg, már szekszárdi kapcsolatot is jelez. Sokkal szorosabb szekszárdi összefüggést mutat a szalagbordából fejlődő palmettaszár (vö. I-3-4.) dombói előfordulása: e forma a vizsgált körben másutt nem jelenik meg.⁸

A veszprémi faragványok a székesegyházhoz tartoznak. A korai püspöki és érseki templomok közül ez az egyetlen, amelynek építésére is vonatkozatható adat: Szent István nagyobbik legendája szerint felesége, Gizella királyné volt a kezdeményező ebben. Feltéve, hogy a szilárdabb, összetettebb formaadás megelőzi a bizonytalanabbat, egyszerűbbet, a kétsoros palmettafríz példái közül a legrégebbeknek a veszprémiéket tekinthetők, amelyekre a pilisszentkeresztiekhez és az ezekhez kapcsolható szódiéhoz viszonyítva is egységesebb, illetve kidolgozottabb formaadás jellemző, és a legkésőbbieknek a dombóiak, amelyeken a motívum-

nak már csak csökevénye van meg. Ez a viszony megfelel a Veszprémre és a titeli rokonság révén Dombóra vonatkozatható történeti adatok időrendi helyzetének. A veszprémi darabokat sem a tihanyi rokonság, sem a székesegyház építészeti karaktere nemigen engedi 1030 tája elé keltezni. A dombói díszítményekre nézve a szekszárdi rokonság, amelyhez hozzászámítható a bodrogmonostorszegi kövel fennálló még közvetlenebb kapcsolat is (vö. I. 3. kép) Titelnél nem későbbi, tehát legfeljebb 1090 körüli dátumra enged következtetni.⁹

Pilisszentkereszten a kétsoros palmettafríz olyan fejezettípussal fordul elő együtt, amely a visegrádi esperesi templom leletei közt ismétlődik (vö. I-16-17.). Az esperesi templom leletei közül a vállkőtörredéket (I-14.) egy méretben megfelelő darab (I-13.) stilusban a helyi kolostoriakhoz (I-12.) fűzi. Az egyik pilisszentkeresztii palmettás fríz-törredéket (I-2b.) az aláfűrésök egyező alkalmazási módja a szekszárdi fejezettel (I-4.) rokonítja. A visegrádi esperesi templom leletei és a kapcsolódó pilisszentkeresztiek ezek szerint nagyjából, legfeljebb néhány évnvi eltéréssel, a zselicszentjakabakkal lehetnek egyidősek. A szódi kő javasolt összefüggése az I. Géza király (1074–1077) által építeni kezdett váci székesegyházzal ennek megfelelő lehetne; korábbi keletkezéshez írott adatot nehéz lenne találni.¹⁰

A négy kolostor formavilágának talán a legfőbb közös jellemzője a gumós tő (vö. I-3, I-11-12.; I. 12. kép). A forma feltűnik két székesfehérvári kövön is; az egyik (I-5.) szalagtípusa révén leginkább Szekszárdhoz, a másik (I-18.) levéltípusával a visegrád-pilisi körhöz fűzhető. Említendő itt a gumós tő feldebrői előfordulása is, vállkőtörredéken (I. 6. kép). Ez típusban visegrádi, pilisszentkeresztii és dombói példáknak felel meg, de olyan palmettarészletet is mutat, amely legörbülő, hajlatosan kapcsolt ujjjaival a szekszárdi kétsoros fríz palmettáinak legközelebbi rokona. Dombón a gumós tő nem jelenik meg: itt a különálló palmettákat bordázott szárral alakították.¹¹

A másik jellegzetes forma a korai időszakban az a háromrészes szalag vagy inda, amelyen éles peremek között széles, domború középső tag jelenik meg. Ez a

I. 6. kép: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, vállkőtöredék Feldebrőről

négy kolostor közül csak kettőből ismert (Tihany: I. 2. kép, Szekszárd: szalagfonatos féloszlopfü), de jelen van a veszprémi csoport palmettafrízain is. Emellett feltűnik egy székesfehérvári töredéken, amely a bazilikából ered (I-6.), valamint egy esztergomi darabon, amely a várbeli palotamaradványok ásatási leletei közül való (I-7.). Dombón szintén előfordul efféle szalag, azon a kövön, amelynek egyéb díszai bodrogmonostorszegi kapcsolatok (I. 5. kép), de egy sokkal laposabb kivitelben.¹²

Veszprémben e szalagtípus korinthuszias díszű oszlopfün is feltűnik (I. 7. kép), amely több tekintetben rokonítható a palmettás fríztöredékekkel. Időrendi párhuzamául Feldebrőn fennmaradt példány kínálkozik (I. 8. kép): itt a történelmi körülmények, főképpen a térség e korban legfontosabb személyiségének, **Aba Sámuel**nek az uralkodási dátumai (1041–1044), szintén

Szekszárdnál korábbi keletkezésre vallanak.¹³ Az antik mintáktól mindkét fejezet díszje elég távol áll, mégis szembeötlő, hogy a feldebrőin a levelek levélszerűbbek, és a felső rész sem oly árkádossá egyszerűsített, mint a veszprémin. A levelek közös jellemzője, a domború gerinctag, kimutatható Zselicszentjakabon (I. 15. kép), Mohácson, Esztergomban (vö. I-21.), valamint – egylevélsoros fejezeteken és másféle töredékeken – Dombón.¹⁴ A levélforma seholsem oly leegyszerűsített, mint Veszprémben, a felső rész, ahol megfigyelhető (Mohács, Dombó), többnyire őriz valamit az antik volutás megoldásból. A feldebrői darab ezek szerint gyakran alkalmazott antikos forma egyik hazai prototípusának, a veszprémi pedig ilyen prototípus korai és szokatlanul antiklasszikus módon alakított származékának tekinthető.

E korai antikos fejezetformákat széles körben jellemezte a levélvégek alakítása, elsősorban hátoldaluké, ahol felező forma jelenik meg, rendszerint kétfelől ráhajló levélrészekkel. E megoldás fő változatai Veszprémből, Mohácsról (I-21.), Visegrádról (I-19.) és Óbudáról (I-20.) ismertek. Valamennyi közül az óbudai a legtagoltabb és legerőteljesebb kidolgozású. Egyszerűsített változatának tekinthető a visegrádi esperesi templom példánya, amely volutás töredékekkel függ össze, de veszprémi részleteket is mutat. Az óbudai felező formának a legjobb megfelelői a bodrogmonostorszegi kő akaszoló levélvégein lelhetők. Ettől függetlenül, megfontolandó az időrendileg ide sorolható óbudai töredékeknek a korai keltezése: a klasszicizáló stílusáramlat kiindulópontjául nemigen jöhet más hely számításba, hacsak nem akarjuk az egészet Feldebrőről levezetni, ahol ókori előképekkel aligha számolhatunk. Az óbudai prépostság korai alapítására értelmezhető adatok, bármily kétes értékűek is, ilyen keltezésnek megfelelhetnének, de az 1030 tájánál korábbi időszakra gondolni ebben az esetben sem lenne reális.¹⁵

A Veszprém, illetve Óbuda és Feldebrő nevével jellemezhető kétféle áramlathoz a négy kolostor anyaga többféleképpen viszonyul. Tihanyban a síkon sorakozó palmettásított levelek az antikos forma hasonlóan antiklasszikus átídomítását mutatják, mint a veszprémi oszlopfü egész alakítása. Zselicszentjakabot a klasszici-

I. 7. kép: Veszprém, múzeum, oszlopfü a székesegyházból

I. 8. kép: Feldebrő, plébániatemplom, oszlopfü az altemplomban

záló áramlathoz fűzi nem csupán a csonka fejezet tömbformája és két megmaradt levélrészlete, hanem a vállkövek volutaszárainak a növényi díszbe belemontált megoldása is (I. 4., 15. kép; I-11.). Visegrádon, ahol a veszprémi kapcsolat erősebb, a vállköveken (I-12.) a díszítmények és az izolált voluták egyaránt az antik eredetű formák antiklasszikus felfogásának példái, de itt középkorias motívum – Tihannal ellentétben – tulajdonképpen nincs. Szekszárdon a körhálós fejezet (I-4.) aláfaragott dísz szalagbordából fejlesztett palmettaszáraival inkább középkorias forma klasszicizáló átalakításának ítélnélhető. Ugyanez mondható a vállkőről (I-3.) is, ideértve palmettafrizeit. A többi fejezet közül a levéldíszes a klasszicizáló, a szalagfonatos az antiklasszikus felfogás példájának látszik.¹⁶

A visegrádi esperesi templom stílus körében még sajátosabb kettősség mutatkozik. Az innen és Pilisszenterkezstről való négyleveles típusú fejezettöredékek (I-16–17.) formafelfogás szempontjából megfelelnek a kolostori vállköveknek. Az esperesi templom vállkövekből és egy vagy több nagyobb fejezetről való töredékeinek (I-14, I-19.) viszont több közülük lehet a klasszicizáló tendenciákhoz, a kolostori vállkövekhez stílusban kapcsolódó darabon pedig (I-13.) a szőlőindás alakzat a korszak egész emléktanyagának egyik leginkább antik karakterű díszítménye.

Szekszárd stílus körében a szőlőinda csak utóbb, Bodrogmonostorszezen és Dombón lép fel (I. 3., 5. kép), középkoriasabb fogalmazásban. Dombón, ahol bizonyos formák a visegrádi emlékkörre utalnak, van olyan szőlőinda is, amelyet közvetlenül római kőről másoltak, még kevésbé klasszikus érzékkel. Emellett megjelenik az antik fejezetformák – főleg az egysoros, négy- és nyolcleveles típusok – származékainak rendkívül széles skálája is.¹⁷ Szekszárdon mindebből nem látszik semmi, de a lehetséges előzmények körében figyelembe veendő a bodrogmonostorszezi kő megállapítható és a szekszárdi körhálós fejezet gyanítható óbudai kapcsolata (vö. I-20.) is. Hasonló irányba mutat a szekszárdi vállkő említett feldebrői összefüggése, és talán előzményként vehető még számításba az a székesfehérvári darab (I-5.), amelyen az antik levélformához közelítő palmettaidom jelenik meg. A bazilika esetében, ahol leginkább lehet az igényes kőornamentika korai alkalmazásával számolni Fehérvárott, az adatok megintcsak legkorábban 1030 körüli kelteztést tesznek lehetővé.¹⁸

Az állat- és emberalak az eddig tárgyalt emlékek körében, leszámítva a délvidékieket, alig játszik szerepet. A szekszárdi vállkőn (I-3.) néhány részlet, köztük emberfő, a fehérvári bazilikából való darabon (I-6.) állattöredék: ez minden. A fehérvári madaras fejezettöredék (I-8.), zárótagozatainak veszprémi rokonsága ellenére, egészen korai aligha lehet. Az első olyan dunántúli emlékkör, amelyben az állat- és emberalak nagyobb szerepet kapott, a zalavári faragványoké és a székesfehérvári szarkofágé. Ezt stílustörténeti okokból nem lehet a rendelkezésre álló korai adatokhoz kötni: az irányadó elsősorban a székesfehérvári szenttéavatások dátuma (1083), amit Zalavár tekintetében a rokon zselicszentjakabi emlékek kormeghatározása (1060-as

évek) egészíti ki (vö. I-24., A székesfehérvári szarkofág és köre).¹⁹

A szarkofágot és a zalavári emlékeket általában a széles középrészű szalag előfordulása alapján szokták egymással és más emlékekkel összekapcsolni. Ám itt tanácsos lesz némi megkülönböztetéssel élni: a fentebb felsorolt emlékeken a széles középrész többnyire domború, míg a zalaváriakon a szalagidom inkább szétterülő, a szarkofágon pedig vájatolt sík. Az utóbbi két változat máshol nem tűnik fel, az előbbi forma viszont jórészt korai faragványokról ismert (Veszprém, Tihany, Szekszárd). Így a fehérvári állatalakos töredéket (I-6.) indokolt lenne elválasztani a szarkofágtól, és a bazilika első berendezéséhez sorolni. Aggályt csak az állatfigura kelthet: ilyesmi a többi korainak tekinthető emléken nincs. Lehet természetesen, hogy a fennmaradt emléktanyag e tekintetben nem ad jó képet, de az is, hogy a szarkofág átfaragásának időszakában egymástól jelentősen különböző stílusú mesterek dolgoztak egyidejűleg. E faragvány keltezésének kérdése tehát még nyitottabb, mint a másik korainak vélhető fehérvári töredéké (I-5.). Hasonlóan bizonytalan a helyzet az esztergomi körfonattöredék (I-7.) esetében, elsősorban a kísérő formák hiánya miatt. A helybéli korinthoszi díszű féloszlop fő mindenestre, amellyel leginkább lenne egyidősnek gyanítható, nem korai példákra, hanem dombóiakra emlékeztető leveleket mutat.²⁰

A zalavári kövek és a szarkofág státusa szempontjából a szalagtípusnál fontosabb a növényi részletek tagolásmódja: a korai emlékeken lépten-nyomon alkalmazott kétvájtató ujjak mellőzése az előbbi, egészen

I. 9. kép: Zselicszentjakab, romterület, nagyméretű oszlop fő maradványa, levélrészlet

sajátságos formák (lapos ékvájat vagy mélyített sík bordaszerű kitöltő vagy körülvevő idomokkal, középeles vagy domború alakítás) bevezetése az utóbbi és közvetlen köre (I-26–27.) esetében. Dombón sem ez, sem az nem játszik komoly szerepet. Feltűnik viszont a zalavári stílus másik fontos jellemzője, az alakos fonatmedalion – ilyenféle lehetett az iménti esztergomi töredéken is –, amely Székesfehérvárott a szarkofágfedélen és a csonkjából ismert korlátfélén játszhatott szerepet (I-25, I-27.). Feltűnik továbbá a harmadik fontos vonás, az oszlopos keretelés, mégpedig éppúgy árkádos alakban, mint a töredékes pécsváradi domborművön (I-28.), amely frízének domború növényi részleteivel a fehérvári korlátdarab rokonának mutatkozik.²¹ A két utóbbi vonás a korábbi emlékanyagban még kevésbé játszik szerepet, mint a növényi részletek zalavári típusú kezelési módja.

A mohácsi oszlopfőtöredék (I-21.), amely szív alakú motívumának pilisszentkereszt-visegrádi összefüggése mellett leveleinek a zselicszentjakabi csonk (I. 15. kép) egyik ép részletéhez (I. 9. kép) fűződő rokonságával is előzményeit mutathatja, egyszerre hozható összefüggésbe a pécsváradi domborműtöredék (I-28a.) miniatűr fejezetével és zalavári sarokvolutás részlettel (I-22.). Pécsváradon antik levéltípus is feltűnik (I-29.), a szebbik dombóihoz (I. 5. kép) közeli, de jobb fogalmazásban. Ilyenformán az összefüggések a klasszicizáló áramlatba utalják a töredékek e csoportját, és vele feltehetően az egész zalavári emlékkört. A szarkofág miniatűr oszlopfőin és a nagyobb fejezettöredéken (I-26.) az alapforma elég tiszta, de a levelek és az egyéb részletek igen darabossá stilizáltak. A pécsi kosfejes oszlopfőn (I-33.) az iménti antik levéltípus sima, részlettelen változata tűnik föl. A kisebb fehérvári oszlopfőn (I-18.), amely félpalmettapárjaival jól beleillik e körbe, a levélforma pilisszentkereszt-visegrádihoz kötődik, megfelelően annak a más részletekből adódó következtetésnek, hogy a szarkofág körüli egész antiklasszikus stílusirányzat a visegrádi kolostor vállkövei felől vezethető le (vö. **A székesfehérvári szarkofág és köre**).

Távolabbról ezzel a körrel függ össze néhány olyan töredék, amelyen három hurkás tagból álló szalag vagy inda jelenik meg. Mindenekelőtt egy újabb székesfehérvári lelet, amelynek keretes fonatdiszében körök helyett rombuszok jelennek meg, sajátosan szögletesített vonalvezetésű hurkoskereszttel és más, adaptált formákkal átfűzve (I. 10. kép). A fűró alkalmazása a kompozíció sűrű hálózatának a kijelölésére hasonló, mint a mohácsi oszlopfő esetében (vö. I-21.). A szalagtípus Dombón szögletes vonalvezetésű fonaton is előfordul, de ez az alakos medalion négyszögesített változatát mutatja. A megfelelő indatípus fő példái Esztergomban vannak, palmettafrizt, kettős hullámindadisztt és szőlőfürt-keretelést mutató részleteken (I-30–31.). Itt a szőlőfürt mellett a fogrovat és a palmettafrizes tagozat szimaszerű alakja is az antik formakészlet hatására vall. Ennek megfelelően az, hogy a palmetta- és félpalmettaujjak alakításában a kétvájatú megoldást mellőzték, akárcsak Zalavárott. A kétvájatú forma alkalmazása pedig a Dunántúlon még 1100 táján is szokásos lehetett: az 1091-ben alapított somogyvári apátság esetében, amelynek legtöbb kőfaragványa jóval későbbi (I-

I. 10. kép: Székesfehérvár, múzeum, kölaptöredék

I-57–58, I-75–79, IV-14–17.), épp egy ilyen ujjakkal alakított félpalmettarészeket mutató hullámindás töredék a legbiztosabb jele annak, hogy a kezdeti időszakba tartozó emlékanyag mégsem hiányozhat teljesen.²²

A tematikus ábrázolások még ebben a legutóbbi dunántúli körben sem látszanak nagy szerepet játszani, bár Zalavár és a szarkofág nyomában lehet számolni az állatalakos motívumok alkalmazásával vidékiebb keretek között is (I-32.). Dombón ugyanakkor az állat- és emberalakok szerepe igen jelentős: több faragványon nincs is mellettük másféle ornamentális forma. Titel dombói kapcsolata elsősorban alakos motívumokban fejeződik ki. Itt számításba veendő egy pilaszterfő, amelynek alakja, oldalsó palmettája és elülső félalakja egyaránt Dombóra utal, valamint egy vállkő, amelyen angyal és szárnyas szirén tűnik fel, különböző dombói motívumokra emlékeztető formálásban. Ezek egyike tisztán állat- és emberalakos féloszlopfő sarkán megjelenő sasfigura, amelynek párja majdnem teljesen elpusztult. A két sas Krisztus-főt fogott közre. A sarksas-motívum közbeékelte növényi formákkal Székesfehérvárott, Esztergomban (vö. I-8.), csak emberi és állati lényektől kisérve pedig a pécsi székesegyház nagy féloszlopfőjén fordul elő. Bár e példák között

I. 11. kép: Dömös, altemplom, féloszlopő sasokkal

határozott stílusösszefüggés nem látszik, az efféle kompozíciók hiánya az egyértelműen későbbi emlékekben a típus viszonylag rövid hazai élettartamára vall, ami mindenesetre átnyúlhatott a 12. századba.²³

A legbiztosabb időrendi fogódzót erre az 1100 körüli emlékkörré nézve Dömös nyújtja. Itt Álmos herceg épített monostort, amelyet fivére, Kálmán király (1095–1116) életében fel is szenteltek. A préposti templomból ebben az időben legalábbis az altemplomos szentélynek állnia kellett: a már megvakított herceget a király halála előtt a tituláris szent, Margit oltárától próbálták elvonszolni. A templom fennmaradt alapfalait nemrég feltárták, kriptáját rekonstruálták. A kriptához számos igen durva stílusú fejeztöredék kapcsolható (vö. I-35.). Közülük két féloszlopő alakos díszű, az egyikben saroksasok jelennek meg, szárnyaik alatt némi közbeékelt növényi formával (I. 11. kép). A fonatdíszes fejezeteken egyszerű, zárt alakzatok jelennek meg, többek közt a Székesfehérről ismert hurkoskereszt, ívesen alakítva, körrel átfűzve. A növényi fejeztdíszek a korinthuszi típus egysoros változatának szokatlanul eldurvult származékai, levéltípusuk a bordázott pilisszentkereszt-visegrádiból látszik levezethetőnek. A többi dömösi lelet közt szerepel egy keretrészlet, amelynek sajátos indavezetésű palmettafríze a fehérvári sasos töredék motívumára emlékeztet (vö. I-8.), de csak egyvájatú ujjakat mutat. Egy további fejeztöredék legyezőszerűen szétterülő levelei a fenti korinthuszias változat hasonlóan durva, miniatűr kockafejezeteket is mutató esztergomi származékán térnek vissza. Esztergomi kapcsolatú a dömösi hajó egyik támaszáról eredő nagy oszlopő is (I. 12–13. kép): madarának szárnykezelési módja a növényi formákat közrefogó saroksasokéhoz hasonló. Azon, hogy a nagy döm-

I. 12. kép: Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, nagyméretű oszlopő Dömösről, átlós nézet nyulat elragadó sassal

I. 13. kép: Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, nagyméretű oszlopfő Dömösről, átlós nézet lovasalakkal

mősi oszlopfő elkészült-e már Kálmán király korában, vagy csak II. Béla (1131–1141) alatt, amikor az alapítólevél kiadása is elhalasztódott (1138), talán lehet vitatkozni. Annyi bizonyos, hogy a kiérlelt román stílus ebben az emlékkörben vált először uralkodóvá a középkori Magyarországi területén.²⁴

JEGYZETEK

¹ A 12. századi kőfaragás időrendje, főleg korai szakaszában, ugyan csak meglehetősen kérdéses. E kérdések megtárgyalása más alkalomra marad. A Népoltárhoz I. *Gerecse* 1897b, 117, 126; az altemplomi lejáratokhoz *MMT*, 42, 44 (vö. *Dercsényi – Zádor* 1980, 27). A 11. századi királyi műhely konstrukciója: *Dercsényi* 1943b; a helyesbítéshez I. *Entz* 1966, 8–9; *Gerevich L.* 1971c, 12–13. *Entz* főleg a Dercsényinél is szereplő külföldi párhuzamok 12. századi keltére mutatott rá. Az ezt követően még előadott ellenérv (*MMT*, 90) a 11. századi keltezés igazolására nem alkalmas. A visegrádi vállkövek korai vonásait Kozák Károly ismerte fel (I. I–12.: i. h.).

² A „királyi kőfaragóműhely” adatbázisa: *Dercsényi* 1943b, 279–281. Dercsényi a szentkirályi kőnek (I–52.) még a provenienciáját is kétségbe vonta – ami egyébként elég jól adatolt (vö. *MRT* 5., 186–187) –, nehogy a kereszties rendház 12. századi alapítási adataival (I. uo. 188; *Györffy* 1963–1987, II. 277–278, 280) számolnia kelljen. Az esztergomi székesegyház Mária-oltárára vonatkozó felszentelési adat (1156) építéstörténeti értéke újabb felismerés eredménye (I. *Marosi* 1984a, 24–25). A fejezettípushoz I. főleg uo. 99; *Gerevich T.* 1938, 148–149.

³ Az adatok nagy részét a Képes Krónika tartotta fenn (*SRH*, I. 345, 357 – Tihany, 360, 382 – Szekszárd, 364 – Zselicszentjakab). A visegrádi alapítást a Szent Gellért-legenda fűzte hozzá a tihanyhoz (uo. II. 503). A tihanyi és a bizonytalanul ismert szekszárdi alapítólevélhez I. *Szentpétery* 1923, 6–7 (12., 16. sz.). A szekszárdi és a zselicszentjakabi egyező dátumú (1061).

⁴ Ezt általában nem szokták kétségbe vonni. A Szekszárdra vonatkozólag javasolt emberöltőnyivel későbbi keltezés (*Tóth M.* 1980, 434–437) több okból nem tekintendő mérvadónak. 1. A meghatározónak vélt velencei összefüggés nem oly szoros, hogy bármit meghatározná. 2. A velencei emlékek keltezése nem biztosabb, mint a szekszárdiaké. 3. A stílus Szekszárdra éppúgy eljuthatott Bizáncból, mint ahogy Velencébe (vö. uo. 433–434). A szekszárdi emlékeket mindenesetre hazai kortársaik nélkül nem lehet kimozdítani 1060 környékéről. A tihanyi kőhöz vö. *Székesfehérvár* 1978, 80–81 (10. sz.).

⁵ A bodrogmonostorszegi köről közölt felvétel 1977-ben készült a zombori múzeumban. Akkor a hozzá tartozó kisebb töredék nem került elő. Teljes reprodukciót közölt *Csemegi J.*: Az aracsi kő. *AE* 85 (1958) XLVIII; I. még *Gerevich L.* 1974, 75. tábla.

⁶ *L. Nagy S.* 1987, 7, 47–48., 57. sz. Nagy Sándor szükségtelenül feltételezett évszázados különbségeket a dombói leletek, illetve lelőhelyek között: vö. *Tóth S.* 1990, 150.

⁷ A titeli alapításhoz: *Györffy* 1963–1987, I. 240–241. A kapcsolathoz I. *Nagy S.*: Parallelen des Steines von Aracs in der Wojvodina. *AR* 17 (1979) 95–96, I, III/2, VI. A III/2-höz tartozó leírásnak megfelelő darab: *Nagy S.* 1987, 78. sz. Ez pilaszterfő, mint titeli rokona, amelyen hasonló típusú és helyzetű fél emberalak jelenik meg. A sarkon kosföket mutató dombói kompozíció két féloszlopfőn is megvan: uo. 79–80. sz. A titeli pilaszterfőn Dombóra utal az oldalsó palmetta is. Az összefüggés megítéléséhez az eltűnt titeli vállkő is figyelembe veendő (vö. 23. jegyzet).

⁸ A dombói párhuzamok: *Nagy S.* 1987, 38–40., 45., 49–51., 85–86., 89–91. sz.

⁹ A veszprémi székesegyházra nézve I. *Tóth S.* 1994; Dombóhoz vö. 6. és 12. jegyzet.

¹⁰ A váci Mária-templom építésének legendájához: *SRH*, I. 387–388, 394–395, 403. A szódi kő váci származtatása: *Entz* 1959, 32 (vö. *MMT*, 31). Származási helyül esetleg számításba jöhetne a kissé távolibb Mogyoród kolostora is, ami hasonló keltezéshez vezetne (vö. *SRH*, I. 391).

¹¹ A feldebrői töredékhez vö. *Székesfehérvár 1978*, 86–87 (14. sz.); Dombóhoz l. *Nagy S. 1987*, 73., 76., 89–91., 93., 100. sz.

¹² Vö. *Nagy S. 1987*, 36. sz. Szekszárdhoz: 16. jegyzet.

¹³ Aba Sámuel kapcsolatához Feldebrő környékével l. *SRH*, I. 332. A szövegben talán magára Feldebrőre is van utalás („in scrobe veteri”), l. *Kovács B.*: Adatok Feldebrő történetéhez. *MÉ* 17 (1968) 125. A kelezéshez vö. *Györfy 1963–1987*, III. 77–78; *Kovalovszki J.*: Feldebrő. Plébániatemplom. Tájak, Korok, Múzeumok kis-könyvtára 283. H.n. 1987. Feldebrőnek az oszlopfőre hivatkozva adott kelezése a székesfehérvári katalógusban (11. század második fele, utolsó harmada; vö. 11. jegyzet) feltehetően a valóban e korszakra tehető esztergomi féloszlopfővel (vö. 20. jegyzet) fennálló rokonságon alapszik. Ám a feldebrői fejezeten a levelek sokkal organikusabb felépítésűek, mint az esztergomin, és olyan részleteket mutatnak, amelyeknek nincs jó hazai párhuzamuk. A veszprémi oszlopfőhöz vö. **I-1.**; *Tóth S. 1994*; *Székesfehérvár 1978*, 77 (7. sz.).

¹⁴ Esztergomhoz l. még 13. és 20. jegyzet. A dombói példák: *Nagy S. 1987*, 35., 41–42., 49–50., 53–54. sz.

¹⁵ Az óbudai prépostság Szent István általi alapítására vonatkozó elbeszélés interpolált volta a Képes Krónikában (*SRH*, I. 316–17; vö. pl. *Mályusz E.*: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971, 18–24) nem okvetlenül jelenti azt, hogy az intézmény a király halála után létesült. Anonymus Gallus lengyel krónikájának a Péter (király 1038–1041, 1044–1046) általi alapításra vonatkozatható adata (*Gombos, A. F.*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae ... I.* Bp. 1937, 488) a behívott velencei rokon seregvezéri korszakára (vö. *SRH*, II. 392) is érthető: l. Budapest története. I. Szerk. *Gerevich L.* Bp. 1973, 266–267 (Györfy Gy.). Ebben az esetben Szent István az alapításnál pártfogói szerepet játszhatott, hogy ez Titel esetében (vö. 7. jegyzet) is feltételezhető Szent Lászlóról. Abban mindkét forrás egybehangzó, hogy az építkezés sokáig nem fejeződött be. A korai óbudai emlékművek legújabb értékelései meglehetősen bizonytalanok: l. *Braunschweig 1991*, 45 (Marosi Ernő), 119–120 (Bertalan Vilmosné).

¹⁶ Vö. **I-4.**; *Tóth M. 1980*, 427–428, 430. Nagyrészt a levéldíszes fejezethez fűződik Tóth Melindának a stílus velencei eredetére vonatkozó feltevése (vö. 4. jegyzet). A fejezetek alakja és mérete nagyjából egyező, így motivikus eltéréseik korszakkülönbségre aligha vezethetők vissza.

¹⁷ Az antik formák felfogása szempontjából a visegrádi szélsőségek közé illik Dombón egy hürkás indával, szőlőfürtökkel és levelekkel díszített féloszlopfő (*Nagy S. 1987*, 83. sz.), valamint a négylevelűs fejezettípus két töredéke (uo. 93., 97. sz.). Ezeket és egy vállkővön (uo. 89. sz.) szegélyhez tapadó hármas kötegek is megjelennek (vö. **I-16.**). A többi dombói fejezet: uo. 41–42., 49–51. sz. A másolt szőlőindához (uo. 84. sz.) vö. *Tóth S. 1990*, 147.

¹⁸ A fehérvári Mária-egyház, vagyis a bazilika számára már 1031-ben elkészült az utóbb koronázási palástta alakított miseruha (*Kovács – Lovag 1980*, 58, 73, 78). Ugyanebben az évben nyilván a templomban vagy valamely függelékében temették el Imre herceget, aki legendája szerint abban az egyházban nyugodott, ahol apja, Szent István (*SRH*, II. 459). A felszentelésre azonban csak az alapító király halála és temetése között került sor (uo. 432).

¹⁹ Vö. *Tóth S. 1990*, 150 is. *Bogyay 1992*, 5–6. kép (vö. uo. 173) **I-24.** és zselicszentjakabi lábazat közötti motivikus összefüggésre vonatkozó megállapítást illusztrál. A stílusösszefüggésre másik lábazattal (itt **I. 16.** kép) kapcsolatos megállapítás utal. Az a következtetés, hogy

a fehérvári szarkofág 1083-hoz kapcsolandó, nem ebből, hanem megint más megállapításokból adódik. Azt, hogy a kérdéses zalavári faragványok 1070–1080 körüli kelezését törölni kell-e a katalógusból, ahogy Bogyay kívánta (uo. 174), s hogy lehet-e egyáltalán ilyenmit törölni, mérlegelje az olvasó.

²⁰ Vö. *Nagy S. 1987*, 35., 41., 49–50., 53–54. sz. és *Marosi 1984a*, 28–29. kép. *Marosi* uo., 16 és 1977, 40–42, ide sorolva az esztergomi szőlőfürtös fríz-töredéket (**I-30.**) is, az egész emlékkört jóval későbbre tette, olyan fejezetre hivatkozva, amely a Dombóhoz közeli Bánmonostor (Banoštor) Belus bán által 1150 körül alapított kolostorához fűzhető. A bánmonostori szörvány (l. *Đ. Szabo*: *Iz Srijema: Banoštor. Starohrvatska Prosvjeta n. s. II* (1928) 116–118.; *A. Horvat*: *Über die Steinskulptur der Arpadenzeit in Kontinentalkroatien. AR* 17 (1979) 174, I; *Gerevich L. 1977*, 21. kép) valóban közel áll stílusban az esztergomi féloszlopfőhöz és dombói rokonaihoz, de származtatása kétségesnek ítéltető, mivel régészeti nem alátámasztott, és számos olyan ténnyel áll ellentétben, ami a kérdéses emlékek korábbi eredetére vall.

²¹ Dombóhoz: *Nagy S. 1987*, 64., 67–69., 101. sz. Itt négyszögös fonatkeretben is előfordulnak ábrázolások (uo. 28–29., 34. sz.). A kétvájatú ujjak teljes mellőzése egyedül egy féloszloplábazatra jellemző (uo. 63. sz.), amely saroklevél nyomait őrzi, és az egész leletegyüttes egyik legkésőbbi darabja lehet.

²² A fonatos töredékhez l. *Siklósi Gy.*: A székesfehérvári korai és későbbi királyi vár. *Castrum Bene* 1989. Gyöngyös, 1990, 105, 116. Az esztergomi darabok viszonya a féloszlopfőhöz és a körfonatrészlethez (**I-7.**) egyelőre nem világos (vö. 20. jegyzet). A somogyvári töredék: *Tóth M. 1992*, 20/2. kép. A somogyvári kolostor francia forrásokból ismert alapítási iratait jól kiadta *Baumgarten F.*: A Saint-Gillesi apátság összeköttetése Magyarországgal. *Századok* 40 (1906) 391–400, 403–407. Vö. *Gerecse 1897a*, 133–135 is.

²³ A vállkőhöz l. *Bakó Zs. I.*: *Gerecse Péter fényképhagyatéka*. H.n. 1993, 485. sz. Ezen az angyal formálásmódja a titeli pilaszterfő félalakjára és ennek dombói társaira emlékeztet (vö. 7. jegyzet). A szárnyas szíren Dombón is feltűnik, lapos kivitelben (*Nagy S. 1987*, 69. sz.). A szárnykezelés és a madártest szobrászilag is az idézett féloszlopfővel és ennek megfelelő más töredékkel rokon (uo. 87., 92. sz.). E formák bizonyára a kései dombói féloszloplábazattal (l. 21. jegyzet) függnek össze. A pécsi féloszlopfő: *Gerevich T. 1938*, CXVI.

²⁴ Dömös Kálmán korára vonatkozó adatai: *SRH*, I. 427–428, 431–432. Az alapítólevélhez l. *Szentpétery 1923*, 22–23 (63. sz.). A leveles fejezet: *Gerevich L. 1983b*, 17. kép; esztergomi párhuzama: *Marosi 1984a*, 39. kép. *Gerevich László* az altemplomban és a hossz-ház nagy részében korábbi építményt szeretne látni, csak a diadalív környékét és a főhajó két falát engedve át Kálmán korának, *Marosi* ellenben, hasonló megkülönböztetéssel élve, a nagy oszlopfőt tette 1138 tájára (uo. 387–393, 395–397, ill. 22). Az altemplom jóval 1100 előtti keletkezése, tekintettel sarokleveles lábazataira (pl. *Gerevich L. 1983b*, 21. kép, 1992, 5. kép), valamint faloszlopos megoldásának (l. uo. 11–12., ill. 2. kép; *Nándori 1992*, 2. kép) a tagolatlan pilaszterű feldebrőihez vagy tihanyihoz (l. pl. *MMT*, 11–12. kép) képest sokkal fejlettebb voltára, lehetetlen. A nagy oszlopfő bizonyosan későbbi valamivel, mint az altemplomi faragványok, de a mérlegelhető körülményekből nem okvetlenül következik több évtizedes építési szünet. A rekonstrukcióhoz l. *Nándori 1992*.

I-1. Tagozattöredékek palmettás dísszel

Veszprém, székesegyház (a, c) vagy környéke (b); a nyugatról második hosszahátszakasz északi, félköríves ablaka, a befalazás mellékhajó felőli része (c) (1907 – a – vagy előbb – b; 1969, Tóth Sándor feltárása – c) mészkő
a: 27 × 67 × 46 cm
b: 23 × 40 × 32 cm
c: 18,5 × 14,5 × 12 cm
1030–1050 körül

A kövek eredeti helyzete, építészeti összefüggése nem világos. Tömbformájuk derékszögű hasábra foglalható. A hasáb egyik hosszanti sarkát díszes, negyedhengeres, elől a kővastagságnál csak kevésbé keskenyebb, hátrafelé hasonló mértékű tagozattá alakították. A tagozatot elől enyhe homorulattal zárták, keskeny szegélysávhoz csatlakozóan, amely merőleges a szomszédos nagy síkra, hátul a díztelen résztől szögletbe metszve különítették el. A díszet az íves alaphoz képest vastagon alakították ki, de, mint e korban rendszerint, oldalról nem, csak szemből formálva. Díszítőelemekül haránttengelyű, előre növvő formákat alkalmaztak, két egybekapcsolt sorba rendezve. Az elülső sor hétujjú palmettákból áll,

amelyeket íves, érintkezve a tövekhez görbülő indafélékkel fűztek össze a tagozat felezője táján. A hátsó sort háromrészes egységekből formálták, a részeket rövid, íves indapárral fűzve össze. Ez a palmettaközök tengelyében, egyesülve, hosszúkás, hármasköteget, kétfelé pedig egy-egy középre hajló, háromujjú félpalmettát hord. A köteg fedve és kissé túlnyúlva keresztezi az elülső sor indáját. A palmetták közbülső pár ujjuk végeivel, a félpalmetták háttal érintkeznek.

A nagy kő (a) hátrafelé szélesedik és vastagszik. A díszítés hátához erős kiugrással tagolatlan sík csatlakozik. A két kővég durván nagyolt, a hátoldal törött. A dísz elől kétoldalt igen rongált. Három palmetta és a növési iránytól jobbra egy negyediknek a széle, valamint a hátsó sor három egysége és egy túlfelőli félpalmettája vehető ki belőle. A másik kővön (b) kevesebb a ferdeség. Itt a díszítés hátához csekélyebb kiugrással kétlépcsős tagozás járul, amely mögött a fő sík keskeny sávja, majd

I-1b.

I-1a.

nagy, derékszögű visszaugrás következik. A tagozás elülső sávja párhuzamos a fő síkkal, két visszavágása és ezek közötti lemezféleje ferde. A hátoldal síkra metszett, a kővég a növési iránytól balra durván faragott, jobbra törött. A díszítés hátsó felén és a mögötte kiemelkedő részekben a faragott kővég felőli lemezes leválásból eredő jókora sérülé-

I-1c.

sek. Elöl a szegélyszáv töredezett. Két teljes palmetta és a harmadiknak a bal széle látszik, valamint a hátsó sor három egységének részletei: az egyiknek a jobb széle, a másikkak a bal fele a kövégen túl volt, az utóbbi és a középsőnek a bal fele sérült. A kis darab (c) az elülső rész töredéke, egy palmetta és a mögötte lévő két félpalmetta részletével. A palmetta jobb felénél elől ferde lemeztetés, hátrább merőleges, nagyot sik. Az elülső szegélyszáv keskeny, az ehhez csatlakozó felület talán nem ép.

A díszek rajza nagyrészt egyező. Az ujjak rendszerint hosszan összetapadnak, szöglettel válnak külön, végük hegyesedő. A palmettákon a két alsó ujj kerek mélyedés körül lehajlik az indára, a többi felfelé törekszik. A középső ujj a többinél különválóbb. A félpalmettákon a hosszú ujj az elülső indát, a másik kettő a köteget éri, meredeken, illetve lankásabban emelkedve. A palmetták, a félpalmetták és a kötegek töve gyűrűzött. A kötegek elemei szétkülönülőbbek, kerekedő végűek. Kétféle kötegforgalma változik. Az egyik végig szélesedik, elemei kettőzött kerekedéssel zárulók. A másik közepénél hasasodó és megosztott. Elemeinek elülső része az indánál egyszerű, az osztásnál kettős kerekedéssel végződő. A változatok elől, a palmetták felső három ujjánál észlelhetők. Két esetben (a, c) mindhárom érinti a szegélyszávot. Az egyikben ezek közül (c) a középső ujj mandula idomú, nagyrészt különváló, a két másik lankás emelkedésű, széthúzott, végük a balfelőlínek a megmaradt részlete alapján pödröttnek vélhető. A másik-

ban (a) a középső ujj romboid idomú, besüppedőbb, két szomszédja meredekebben, finom S vonallal emelkedő, véggel kihajló. A harmadik példán (b) a középső ujj hasonló idomú, a két másik a végén befelé, kerek mélyedés körül visszahajló. A szegélyszávot, meredeken emelkedve, csak ezek érik el, a középső ujj visszahajlásuk közepe tájánál végződik.

A felületi alakítás változatos. Az elülső sor indái és alsó palmettaujjai széles domborulattal és éles peremmel formáltak. A hátsó sor indái két hurkás tagból állnak. A kötegek ezek egyesült idomát folytatva három hurkás taggal kezdődnek, és az osztott változatban a végek is hurkásodók. A többi forma ékmetszéssel tagolt. A bemetszések rendszerint élben érintkeznek. Az elemek között vájat csak a kötegeken van, ahol az ékmetszést hurkás alapidomba mélyedőnek fogták fel. Az elemek többsége kétvájatú. A hátsó sorban egyvájatú a félpalmetták két rövidebb ujjá, valamint az osztott kötegek hátsó részének három tagja. Az osztott forma nyilván a köteg indára akaszzkodását és visszahajlását fejezi ki, az osztatlan változat egyező idom fordított nézetének értelmezhető. A palmettákon csak az egyik változat közbülső ujjpárja egyvájatú (b). E pár vájata oldalt kizárul a szomszédos ujjak közül. Jellemző még itt, hogy a tő széthúzottabb, a felső ujjpár szétválása ehhez közelebb, mint másutt. A vájatok közepén a palmettákon rövid, másokon hosszabb szakaszon egybeékelődnek. A kétvájatú elemek belső éle helyén a középső ujjakon domborulat (c) vagy lapos rész (a) – a kiinduló felület maradéka – jelenhet meg. A gyűrűzés a félpalmettáknál egyszerű, a kötegeknél hármás, a palmettáknál ugyanilyen vagy (c) kettős.

E kétsoros dísz Veszprémben még három kövön fordul elő. A legnagyobb (Tóth S. 1963, 120–121. kép) a palmettaforma tekintetében az a kevésbé elegáns változata, a hátsó rész kétlépcsős tagozása és derékszögű visszaugrása szempontjából a b rokona. A másik két kövön (Gerevich T. 1938, XCIX) ilyen tagozás nincs, a dísz az egyikben a b gyengébb, lazább szerkesztésű változata, a másikon talán az a származéka. E kövön a fennmaradt két köteg egyforma, osztott idomú. Egyező díszítmény további változatai kerültek elő Pilisszentkereszten és Sződön (I. I-2.). A szekszárdi vállkövön (I-3.) ugyanennek a dísznek eltérő stílusú,

vonalvezetésű és másféle akaszkodó egységekkel alakított változata tűnik fel. További teljes és hiányos változatok szélesebb körben is kimutathatók.

Veszprémben kétségtelenül a fentiekhez kapcsolódó stílusú egy korinthiszias díszű oszlopfő (I. 7. kép), amelyen az árkádivekké változtatott volutás száruk a palmettákat összefűző indákkal egyezően tagolt szalagú motringfonatot alkotnak, a levelek és a kihajló levélhátak pedig, ahol középső formára félpalmettafélék hajlanak rá kétfelől, a hengertag-díszítmény hátsó sorára emlékeztetnek.

T. S.

Ádám I.: A veszprémi székesegyház. Veszprém 1912, 70, 79, 107–108, 157; Divald 1927, 15, 18; Rhé Gy.: A veszprémi székesegyház régi kövei. *AE* 42 (1928) 231–234; *Dercsényi é.n.* 4–9, 14–17, I–IV; *Gerevich T.* 1938, 12, 136, XCVIII–XCIX; *Horvat, A.*: Die Skulpturen mit Flechtbandornament aus Syrmien. *SF* 18 (1959) 260–261, IV; *Tóth S.* 1963, 117–125, 139; *Entz* 1964, 43, 45–46; *Entz* 1966, V; *Török L.* 1970, 107–110, 126; *Gerevich L.* 1974, 150, 71. tábla; *Gerevich L.* 1977, 156, 160; *Székesfehérvár* 1978, 32–33, 76–78; *Bakó Zs. I.*: Gerecze Péter fényképhagyatéka. H. n. 1993, 506. sz.; *Tóth S.* 1994.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 53.581. (b)

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 64.9. (a), 92.1.3. (c)

I-2. Tagozattöredékek palmettás dísszel

Pilisszentkereszt; erdészház, istállóajtó előtt (1913 – a), ciszterci kolostorrom, keleti kerengőfolyosó déli része (1977 előtt, Gerevich László ásatása – b) mészkő

a: 23,5 × 69 × 49 cm
b: 21,5 × 29 × 22,5 cm
1050–1070 körül

I-1. változatai. A nagy darab (a) mindkét végén törött, hátul egyenetlen felületű. A tagozathoz a mögötte lévő sík erős kiugrással csatlakozik. Ennek keskeny sávja mögött nagy, derékszögű visszaugrás. A díszek növevényirányától jobbra eső szélén a hátsó sort és a mögötte lévő síkot sekélyebb derékszögű bevágás metszi. A díszből három palmetta és a tulsó szélén a negyedikből kis rész, valamint a hátsó sor három teljes egysége és a két szélén egy-egy töredékes félpalmettája maradt meg. A kisebb kövön (b) csak a díszített tagozat töredéke maradt meg, a leghátsó rész már hiányzik. A szegélyszáv és az ehhez csatlakozó sík gondosan faragott. A többi felület, a tagozat nagyobb szakaszát kivéve, törött. A díszből két szomszédos palmetta egymás felé eső részlete, összefűző indájuk és ezen a hármas köteg, továbbá az ezekre balról ránövő félpalmetta látszik. Elöl piros festés nyomai. Szembeötlő a két kő igen durva (a), illetve szokatlanul finom (b) kivitele közötti különbség.

A díszek rajza is eltérő. A nagy kő (a) palmettáin az alsó ujjpár íve nem zárul az indára, a közbülső pár lehajló végű, a felső hosszú ujjak a bevágás felőli két palmettán hegyesek, a másik kettőn pödröttek, az épebbiken a középső ujj

nincs tengelyben. A kötegek mind osztottak, a félpalmetták négyujjúak. A másik dísz rajzban megfelel az egyik veszpréminek (I-1b.).

A tagolás- és faragásmódban a különbségek még szembeötlőbbek. A lazább szerkesztésű dísz (a) az alsó palmettaujjak vékonyak, középrészük határozatlanul domborodó, a középső ujjak kitöltése inkább ellapuló, a vájatok a palmetták közepén egymás fölötti V alakzatokban futnak össze. A kötegeken a hátsó rész tagjai is kétvájatúak. A pödrött ujjpárú palmetta mögötti két félpalmettán a negyedik ujj a harmadik hátából nő ki, valamennyi kétvájatú. A többi félpalmettán két-három ujj egyvájatú. A gyűrűzés a kötegek és a palmetták tövén kettős. A tisztább rajzú dísz (b) a hátsó rész tagolásmódja megfelel a veszpréminek, a palmetta alakítása nem. A növevényiránytól jobbra lévő csonkon az alsó ujj középrése éles, a másikon domború. A felső ujjak

is domború középrészűek, a közbülsők kizárulnak, de kétvájatúak, éles közép-pel. A vájatok középső összemetsződése nem maradt meg. Az éles közepű alsó ujjhoz tartozó középső a tőhöz közel már megjelenő lapos, csúcsos végű felület, amelyen, rátétszerűen, hurkás szárú, peremes, kétéstátú, domborodó belsejű hárslevélféle díszlik. A hátsó sorban a köteg osztatlan, ami váltakozó alkalmazásra vall. A palmettákon az érintkező ujjak és a félpalmettán a két hosszabb ujj vége aláfaragott.

A pödrött ujjvégek (a) összefügghetnek az egyik veszprémi dísszel (I-1c.), ahol a közbülső ujjak vége nem látszik. Más veszprémi köre (Gerevich T. 1938, XCIX) emlékeztetnek az egyforma, végig kétvájatú tagokból álló kötegek. V alakú középső vájat-összemetsződés és négyujjú félpalmetta Veszprémben nincs. A megfelelő pödrött és lehajló ujjvégek megvannak a sződi kövön (Entz 1959, 27–33), amelynek díszé a

I-2b.

I-2a.

hátsó sor rajza és a palmettavájatok középső egybeékelődése révén közelebb áll a veszprémi példákhoz. A másik pilisi dísz (b) a középső, a bekunkorodó felső és az éles közepű alsó ujj alakítása, valamint az érintkező ujjvégek aláfúrása elkülöníti a veszprémi stílustól. Az utóbbi vonás szekszárdi fejezet (I-4.) faragásmódjának felel meg.

Pilisszentkereszten a díszítmény még legalább két nagyobb töredéken ismétlődik. Az egyik, amelyen a palmetták felső ujjvégei hiányoznak (Gerevich L. 1984, 5. kép), hozzávetőleg a legnagyobb veszprémi töredéknek (Tóth S. 1963, 120–121. kép) megfelelő díszű. A kötegek mindkettőn és a negyedik pilisi darabon is (Gerevich L. 1984, 6. kép) váltakozó idomúak, és osztott alakjuk tagjai a hátsó részen is kétvájatúak. Az utóbbin két ötujjú palmetta tűnik föl, középső ujjukon a levélszerű kitöltés (b) egyszerűbb, más-más változatával, V alakú, illetve középről oldalra kizáruló vájatvezetéssel.

T. S.

Krompecher L.: A pilisi ciszterci apátság és a Szentkeresztni szentelt pilisi kolostor építészeti maradványai.

A Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 62 (1928) 332; Krompecher L.:

A középkori magyar köfaragóiskola nyomában. MM 12 (1936) 77–79, 81;

Dercsényi D.: Megjegyzések Krompecher cikkére. MM 12 (1936) 185–186;

Dercsényi é. n. 9–10, 16–17, V; Gerevich T. 1938, 12, XCIX; Csányi 1951, 34;

Entz 1959, 30–31, 33; Entz 1964, 45–46;

Török L. 1970, 107, 109, 123; MMT 31, 16. kép; Gerevich L. 1977, 156, 160;

Gerevich L. 1984, 12. kép; Gerevich L. 1985a, 113; MNG RGy 1. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.1570. (a),

Szentendre, Ferenczy Múzeum, nytsz.: Pilis 463. (b)

I-3.

Vállkő szalagfonatos és palmettás díszszel

Szekszárd, Wosinsky Mór gyűjteménye (1896 előtt)

mészkő

21,5 × 94,5 × 49,5 cm, alsó sík 28,5 × 27,5 (24,5) cm

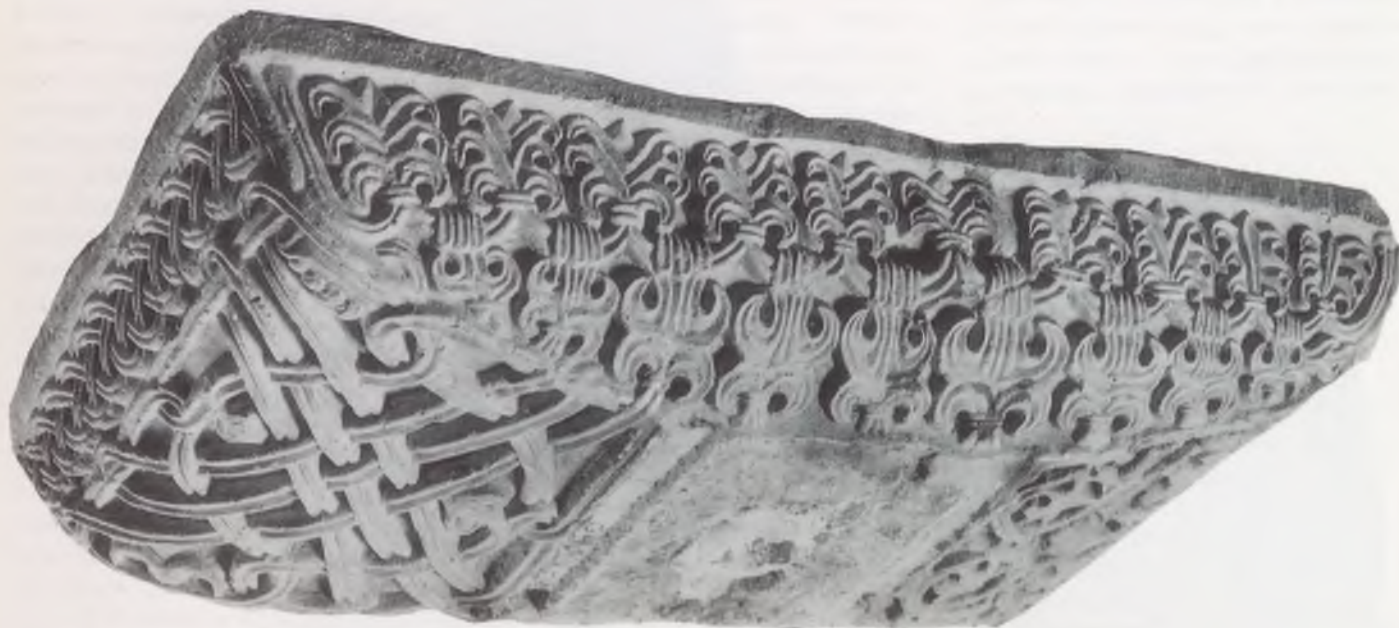
1060 körül

Lapos, domború oldalú forma, felül nagy, rücskös, téglalap alakú, alul kis, sima, közel négyzetes trapéz idomú, hosszanti tengelyű síkkal. Ennek közepén nagy csaplyuk, két végén modern bevésés. Fent széles szegélyszáv. A két keskeny oldal laposan kihajló, végén hirtelen felgömbülő, a két széles meredek ívű, fent függélyesedő. A keskeny oldalakon a keretes körfonat dominál, a szélesekre egy-egy indás palmettafríz került. A trapéz idomhoz keskenyebben héttagú körháló csatlakozik, szélesekben egy nagy, átlósan háromszor átfűzött kör, amelyhez fent végtelen varkocsfonat járul. A kis körökben palmetták, a nagyban levélfélék jelennek meg, a többi fonatmező másféle, vegyes kitöltésű. A palmettafríz a nagy-

körös oldaltól balra egy-, jobbra két-soros. Az egysoros fríz töben íves indafélékkel összefűzött palmettáinak felső ujjpárja indásodik, és szív alakú keretet alkotva egy-egy másodlagos, függő palmettát vagy levélfélét hordoz. A másik fríz, amelynek felső sora hasonló fűzési módú, a veszprém-pilisszentkereszti-nek (I-1, 2.) a másféle stílusú származéka. Főleg az alsó sor alakzata eltérő: egyszerű, gumós tövű palmettákból áll, és ezek akaszknak az indákra, középső, kötegesült tagjukkal.

A fonatszerkesztés többféle. A varkocsdísz egyetlen szál alkotja, jobbra hegyes, balra kerek véggel. A nagy kör szálai a jobb alsó negyed kivételével egyúttal átlózók is, végeik a szomszédos mezőkben tűnnek el. A jobb felső és a bal alsó negyed, valamint a megfelelő hármastólózás egyetlen szálból áll, amely a felső sarkon, illetve hosszoldali indára tekeredve végződik. A bal felső negyed szalagja felfelé szintén sarokra nyúlik, lefelé átlót jelöl ki, és palmettátöbe torkollik. Csak a maradék átlóaszt alkotja különálló láncszem. A hálós dísz, amelyben fent három, közepén és lent két-két kör van egymás mellett, a felület alakjának megfelelően változó nagyságban, zárt szerkesztésű.

A fonatkitöltés változatos. A hálós díszben a két kis alsó sarokrész üres. A többi szegélymezőt jobbra növényi vagy állati, részben homályos értelmű formák töltik ki. Fent a középső és a bal kört összekapcsoló láncszem csomóra hurkolt, önkítő. A körközök három-oldalú felső mezőibe közepén és jobbra

I-3.

I-3.

kereszt, balra spirálkör íródik, a négyoldalú alsóban külön keretelt, átlós helyzetű emberfő látszik. A tulsó, nagy kör körül csak a felső sarokban van kitöltés: jobbra ökölbe szorított jobb kéz, balra lehajló szarvú állatfő. A körbe letről és fentről egy-egy sajátos forma nyúlik be, amely gerincszerű középső és két kihasasodó oldalsó tagból áll. Túlfelől a kitöltő palmetták ötujjúak, a jobb felső le-, a többi felfelé fordul. Az ujjak hegyesek, különválásuk szögletes, a felső párok felnyúlók, gyakran enyhén görbülők.

A frízek rajza egységes elvű, de változékony. Az egysoros fríz hét, a másik tíz felső és kilenc alsó tagból áll. Szélső indái a sarokra nyúlnak föl. Az egysoros frízen a jobb szélső inda a nagy kör bal felső negyedét alkotó szalaggal fonódik a sarkon, a bal szélső pedig a körháló jobb felső mezejébe hatol, és levélkét hordoz. A balról harmadik indát egybegyűrűzték a körháló keretével. A gyűrű a jobbról második indán is megvan, de ott nincs kapcsoló szere-

pe. Az egységek a szélek felé egyszerűsödnek. A kétsoros frízen a formálás egyenletesebb. A palmetták zöme a felső sorban hét-, az alsóban ötujjú, lent a bal alsón, fent az egyik középsőn egy-egy ujjpár hiányzik. Az ujjak hegyesek, de a felső sorban az oldalsók, az alsóban a felsők hajlattal kapcsolódnak egymáshoz. A felső sorban az oldalsó ujjak lehajlók, az alsóban a felső párok sarlósan begömbülők. A köteges középső részek mind egyformák, három kerek véggel visszahajló tagból állnak. Az egysoros fríz fő palmettái hétujjú forma származékai. Közbülső ujjpárjuk, amely a bal szélső egységen hiányzik, nem érintkező, hol fel-, hol lehajlóan alakított. A függő formák közül a középső hét-, a balra következő és a jobbról második öt-, a többi háromtagú. A jobbról második a hálós dísz, a két bal szélső a nagykörös fonat körkitöltőire emlékeztet. A két említett másikon a felső palmettarész ujjai hajlattal kapcsolódnak egymáshoz, úgy, hogy az oldalsók a középső felé görbülnek. A jobbra következő palmettán a középső ujjat állatfő helyettesíti.

A tagolásban a szalagok és indák egységesen két domború vagy élesedő bordából állnak. A kétsoros dísz jobb indavége talpszerű taggal ütközik a szegély-sávnak. A hosszoldali palmetták gyűrűzöttek, zömmel kéttagúan, néha egyszerűen. A gumós tövek jónéhánya két- vagy háromosztatú. Az egysoros fríz két bal függő levélfélén gyűrűzés nincs. Nincs ilyen a körkitöltőkön sem, amelyek a szalagok egyik bordájából kiváló, tokszerűen tölcseresedő szárból fejlődnek. A palmetták tagolása sokfé-

le. Az ujjak jórészt egyvájatúak, a hosszoldalakon néha az alsók is, főleg a széleken. A vájatkozók rendszerint élesek, csak néhány alsó ujjon domborodók. Határozottan domború belső rész csak a levélfélék oldalsó tagjain lép fel. A köteg-ujjak zöme négy vájattal kezdődik, visszahajló részükön a tagokon és közükben is egy-egy vájat húzódik. Fölöttük a palmetták középső uja többnyire vájattalan. A középső ujjak tagolása különösen sokféle, a körhálóban előfordul kalászosan barázdált forma is. Ugyanitt a középel gyakran megnyúlik, egy ízben a tőtől indul. A hétujjú sor két jobb szélső palmettáján az egyvájatú középső ujj egészében a tónél kezdődik. Az egysoros fríz középső és balra következő függő formáin gerincszerű tagok hangsúlyozzák a hossztengety. Ugyanakkor gyakori a vájatok középső egybeekelődése, és előfordul V alakú vájatvezetés is. Néhány középső tagon és más idomon a formálás az alaphoz hajló, ami a figurális részleteket sem mindig jellemzi. Ezek zömmel szűkszavúan, jelzésszerűen formáltak. Csak az emberfő kidolgozottabb: haja barázdált, kétfelé hátrafésült, szeme csepp alakú, orra szélesedő, szája alig látszik, arca széles, álla osztott és szögletes is, nyaka vékony, lapos.

A motívumokat, ami a fő díszítmenyeket illeti, nyilván a felületek alakjának megfelelően választották meg. A két fríz így is idomítani kellett a formátumhoz. A varkocsdísz beiktatását bizonyára a keretes kör alapidoma kívánta meg. A fonatok kompozíciója és néhány kitöltő motívuma ugyanakkor világosan a két rövid oldal megkü-

lönbötetésének szándékára utal. A zárttal, a rendezettel a nyitott, kusza, a kereszttekkel és az emberfővel az ökör és az állatfő áll szemben. A megkülönböztetés az egykori elhelyezéssel függhet össze. Az alsó sík trapéz alakja leginkább apszisba illenék. Ebben az esetben a jobb vég be-, a „bal” kifelé nézett volna.

A stílus soktényezős, szinkretisztikus jellegű. Míg a kétsoros fríz Veszprém-Pilisszentkereszt felől, a körhálós helyi forrásból vezethető le (I-4.). A többi dísznek nincs megnevezhető mintája. Az indásodva palmettát hordó ujjak más dunántúli változatai jóval későbbiek (pl. I-62.). A vállkő szerteágazó kapcsolatai közül itt csak egy-kettő említhető még. A hálós dísz némely körkitöltője és a két hajlatos ujjkapcsolású függő palmetta tihanyi formákkal rokon (I. 2. kép). A háromosztatú, gumós tő és a talpfélének ütköző kettős inda Zselicszentjakabon jön elő (I. 1., 16. kép). A kötegek visszahajló részének tagolása visegrádi levélháton (I-19.) tér vissza.

T. S.

Budapest 1896, 3 (30. sz.); Gerecse 1896, 240–241; MTE I. 42; Gerecse 1897a, 129 (137. sz.); Hampel J.: A régibb középkor (IV–X. század) emlékei Magyarhonban. II. Bp., 1897, 507–509, CCCLVI–CCLVII; Hampel 1905 I. 679–681, II. 432–434, III. 327–328. tábla; Divald 1927, 38, 40; Baum, J.: Die Malerei und Plastik des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Britannien. Wildpark-Potsdam 1930, 30; Dercsényi é.n. 3–4, 16, II; Gerevich T. 1938, 12, 136, 156, XCVII; Schaffran, E.: Die Kunst der Langobarden in Italien. Jena, 1941, 16; Csányi 1951, 34; Entz 1959, 30; Csemegi 1960, 19–20; Török L. 1970, 98, 101–107, 110, 123–125, 130, 133–146; Dercsényi 1972, 6, 187–188, 10–11. kép; MMT 31, 17. kép; Kozák 1974, 344 után, 345; Gerevich L. 1974, 152–154, 73. tábla; Székesfehérvár 1978, 33, 83–84 (12. sz.); Tóth M. 1980, 425–430, 436–437; MTM 19; Nagy S. 1987, 25.

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: LAP 933.2.

I-4. Fejezettöredék hálós körfonatdíszszel

Szekszárd, múzeum (1933 előtt)
mészkö
44 × 68 × 48 cm
1060 körül

Alig tagolt, két szomszédos oldalán díszített, fent derékszöges, lent lekerekített sarkú tömb. Két oldala törött. Az alsó felület nem ép, a felsőhöz hátrafelé közeledik. A díszített felület függőlegesen enyhén domborodó, a saroknál fent és lent erősen sérült. Az alap a szokottnál mélyítettebb. A dísz keretes körhálós, két vízszintes sorba rendezve. Elöl két és fél kör, balra egy és fent a következő indítása maradt meg. Balra lent kis körrészlet arra vall, hogy eredetileg harmadik körsor is volt. A felső körök nagyobbak az alsóknál. A keretszalagok közvetlenül a felső felülethez csatlakoznak. A köröket palmetták, a köztöket kereszttek töltik ki, csak a felső sarokmezőben látszik palmettamaradvány.

I-4.

A palmetták elöl balra dőlnek, oldalt állnak. A kereszttek a négyoldalú körközi mezőkben átlós, a háromoldalú felsőkben álló helyzetűek. A bal alsó körindítás mellett is ferde keresztzár látszik. A palmetták ötujjúak, az álló kereszttek latin, a ferdék kissé nyújtott görög formát mutatnak. A palmettaujjak hegyesednek, a keresztzárak szélesednek. A szárak és a sugarasan szétfejlő, alig hajló palmettaujjak egyaránt hozzátapadnak mezejük oldalához, a szalagok felületénél kissé mélyebben.

A tagolásban a szalagokat két hurkás borda jellemzi. A palmetták szára az egyik bordából válik ki, a tőnél sima gyűrűskében végződve. A bal felső palmetta kettős szárú. Az ujjak mind kétvájatúak. A vájatvezetés a tőtől sugarasan szétágazó, részben V alakú.

A vájatközök élesek, a szélrajzhoz idomulók. A két bal palmetta alsó ujjai lent közepén kissé kidudorodó körvonalúak, itt az éles vájatközök két egymáshoz csatlakozó ívecskét alkotnak. A keresztteket a középpontból kiindulva tagolták. A szárakon két-két szegélyvajat vonul végig, a köztük lévő él a középponttól távolodva villásan szétválik, szélesedve mélyülő ékvájatnak adva helyet. A keresztzárakat és a palmettaujjak végeit aláfürták.

Az apátsági templom területén két olyan töredék került elő, amely egyező díszítményből való, és két másik, amely azonos stílusú, de keresztződő szalagokból álló dísz részlete (Kozák 1974, i. h.). Két hasonló formátumú, de eltérő díszű fejezettöredék régi gyűjtésből való (Tóth M. 1980, 5–6. kép). Egy harmadik, félpalmettás díszítésű, töredékesebb megint csak ásatási lelet (Kozák K.: A szekszárdi bencés apátság feltárása III. SZMÉ IV–V. 1973–1974. Szekszárd 1975, 176, 181). Az utóbbi három az előbbiektől stílusban eltér, és egymással sem mutat kapcsolatot. További variánst képvisel a vállkő (I-3.), amelyen a körhálós dísz eltérően formált palmettakitöltésekkel, aláfürtások nélkül ismétlődik. Egyező módon kezelt aláfürtások pilisszentkereszt-i palmettás töredéken tűnnek fel (I-2b.).

T. S.

Csányi 1951, 34, IV; Kozák 1974, 344 után, 345; Gerevich L. 1974, 152, 73. tábla; Marosi 1977, 43; Székesfehérvár 1978, 33, 84–85 (13. sz.), 4. kép; Tóth M. 1980, 426–427, 429; Kófalvi 1980, 5. kép; MTM 18.

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: LAP 933.3.

I-5. Töredék körfonat és palmetta részletével

Székesfehérvár, „Károly király tér 2.”
(1910 előtt)
mészkö
16 × 24,5 × 10,5 cm
1030–1080 körül

Elöl keretes körfonat sarokrészlete. A szélen a letört saroktól jobbra széles, sima sáv, balra csak a díszítés mellett bevágás látszik. A szegélysávhoz merőleges sík csatlakozik, benne csaplyuk nyoma. A többi oldalon és hátul törés. Csak a körben látszik kitöltés: gumós-

I-5.

gyűrűs tövű, felső részén csonka palmetta, a törött köszél felőli hurkoláshoz illeszkedve. Körvonala a tőtől kétfelé kissé lebiggyed, majd meredeken szélesedve nyúlik fel, balra, ahol ép, felfelé kihajló ujj hegyéig. A középső ujj szöglettel kapcsolódva indul. Az ujjazás kétvázatú, a gyűrűzés egyszerű. A vájatok közepén egybeekelődnék, közülük éles. Az oldalsó középelek kétágúak, a kihajló ujjakat és a lebiggyedő csücsköket is kitöltik, így ezek bizonyára alsó ujjak csökevényei. A szalagok két hurkás tagból állnak.

A gumós tőhöz Székesfehérvárott is akad párhuzam (I-18.). A szalag tagolásmódja állandó jellemzője a veszprémi típusú palmettafrizek (I-1, 2.) hátsó indáinak, és ismétlődő vonás Szekszárdon is, de szervezesebb kapcsolatban a palmettákkal (I-3, 4.). A vájatok középső egybeekelődése ugyanerre a körre jellemző. Az alsó ujjpár beolvadó körvonala ugyanakkor levélformák hatására utalhat (vö. pl. I-13.).

T. S.

Gerevich T. 1938, 156–157; Dercsényi 1943a, 79, 111 (4. sz.); Csányi 1951, 31; Székesfehérvár 1978, 89 (16. sz.).

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-6. Kőlap-töredék szalagfonattal és állatalak részletével

Székesfehérvár, a bazilika romterülete, a 3. déli pillértől nyugatra (1936/38, MOB ásatás)
mészkö
21 × 22 × 9,5 cm
1030–1080 körül

Elöl díszítés, hátul sík, köröskörül törés. A díszet függőlegesen sima, kiemel-

kedő sáv osztja két részre. Az alap síkszerű, balra mélyítettebb. Itt balra forduló négylábú állat hátsó része, jobbra varkocsfonat részlete látszik. Az állat testformái finoman domborodók, de alig tagoltak. A közelebbi láb ívesen vastagodva elkülönülő combrésszel, a távolibb egyenes szélesedéssel körvonalazott. A far mögött emelt farokra utaló törés, a tompor sérült. A szalag domború, széles középrészből és éles peremtagokból áll, igen tiszta metszésű. A rokoni kört csak a szalag tagolásmódja alapján lehet megjelölni (vö. pl. I-1, 2, 7, 14b.).

T. S.

I-6.

Dercsényi 1943a, 33, 78–79, 111 (6. sz.); Székesfehérvár 1978, 74 (5. sz.); Tóth M.: A művészet Szent István korában. Szent István és kora. Szerk. Glatz F. – Kardos J. Bp. 1988, 120, III.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-7. Mellvédlap töredéke szalagfonat részletével

Esztergom, vár (1938 előtt, MOB ásatás)
mészkö
30 × 25 × 14 cm
11. század

Elöl díszes felület, hátul durvább sík, köröskörül törés. A dísz keretes körfonat sarokrészlete. A letört saroktól balra sima szegélyszáv, mellette és megfelelően hátul derékszögű visszaugrás.

I-7.

A visszaugratott nyúlványt vastagabb tartóelem hornyába illeszkedőnek szánták. A szalagdiszből a saroktól jobbra csak kis keretcsont, balra hosszabb szakasz és hurkolás, beljebb ebből alakuló körrészlet látszik. Kitöltésre csak csekély kiemelkedés utal a körben, a hurkolás mellett. A szalag háromtagú, éles peremű, széles középső domborulatú.

Vö. I-6.

T. S.

Gerevich T. 1938, 156; Székesfehérvár 1978, 75 (6. sz.); Marosi 1984a, 34. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-8. Fejeztöredék madaras és palmettás díszsel

Székesfehérvár, Zalka Máté u. 10. (1983)
mészkö
25,5 × 33 × 24,5 cm
1050–1100 körül

Saroktöredék, alja és két oldala törött, felül sík. Fent záró szegélyszáv, alatta

I-8.

ferde és inkább függélyes lemez, egy-egy kis, rézsús visszavágással kapcsolva. Az oldalakon palmettás dísz, alapja enyhén mélyített, csaknem függőleges. A sarokrész e dísz ferdén felnyúló és vízszintesbe hajolva élbefutó indája kereteli, a palmettaszélekkel és a felső tagozással egyaránt érintkezve. Alatta, átlósan, öblös mélyedésből kiterjesztett szárnyú, előre néző madár domborodik ki testesen. Jobbra csak palmettaszél, balra kilencujjú palmetta nagyobb része látszik. Ezt nyilván a fejezet központi vonalára szerkesztették, a sarokról érkező indákat tövéhez kapcsolva. A tőnél gyűrűzésnek nincs nyoma. Oldalt az alsó ujj lehajlik, a többi hegyesen, a legfelső befelé görbülő véggel, ferdén felmered. A felső ujjpár szélesen szétnyílik. A középső ujj hosszú, lándzsaszerű, rombuszos végű, a csúcsával a tagozást éri. A madár feje széles, csőre rövid, teste tojásdad, zömök. Szárnya keskenyen, kissé emelkedve indul és az indához tapadva lehajló. Lent a szétterülő farktollak kezdete és a combok dudora látszik még.

A megmunkálás elég durva. Az inda balra és fent három-, jobbra a hajlatnál látszó kőhibától lefelé kéttagú, éles metszésű. A palmettán az ujjak kétvájatúak. A vájatköz a középső ujj végén lapos, kerek rajzú, másutt éles. A kö-

I-8.

zépélek nem töltik ki teljesen a felmeredő ujjakat. A palmettaközépen a vájatvezetés bizonytalan. A madár nyakát és az alsó törésekből ítélve a lábát is aláfaragták. Füle nincs, szeme mandula alakú, kétszer körülvált, mélyedt közepű. Szárnyainak felső felülete tagolatlan. A pihetollakat, a test és a combok tollazatát pikkelyszerű elemek, a hosszú szárnytollakat durva lépcsőzetek jelzik. A tollacskák a testen homorodók. Elhatárolásuk eléggé rendezetlen, részben átlós vonalhálóhoz igazodó.

A rokonság a Dunántúlon is szerteágazó. Saroksasokkal váltakozó növényekből álló fejezetkompozíció Esztergomból, hasonló indavezetés Dömös-ről ismert (*Gerevich T. 1938, CXI, CLXI*) – eltérő stílusban. A zárótagozat viszont veszprémi kövekre emlékeztet (pl. **I-1b.**). A palmettának nincs jó párhuzama. Széthúzott, sokujjú rajzával zselicszentjakabi vállkőhöz (**I-11.**), tagolásmódjával még inkább szekszárdi félpalmettás fejezethez (1. **I-4.**) fűzhető – talán. A kidolgozás módja a durvább pilisszentkeresztli faragványokra (pl. **I-2a, 15, 16.**) emlékeztet. Itt aránylag testes állatrészlet is előfordul – finomabb stílusban (*Gerevich L. 1977, 14. kép.*)

T. S.

Fülöp Gy. : Régészeti kutatások (Évi jelentés 1982–1983). AR 22 (1985) 187.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-9. Párkány saroktöröredéke palmettarésszel

Visegrád, az esperesi templom maradványától nyugatra (1978, Szőke Mátyás ásatása).
mészkö

13 × 12,5 × 12 cm
1060–1070 körül

Derékszögű sarokrész. Felül durva, talán hiányos felület. Fent sima szegély-sáv, alatta homorulattal csatlakozó, palmettadíszes, lent domborodóvá görbülni látszó, csonka tagozat. A palmetta a sarokról terül kétfelé, hétujjúnak látszik, kétoldalt és a tövénél hiányos. Öt ujj a szegély-sávig ér fel, az alsó pár nyilván lehajlott. A középső ujj a szegély-sáv csatlakozó részével együtt apró darabokból ragasztott. A négy oldalsó

I-9.

ujj, egymástól hosszasan elválva, finom S vonalban széthajlik, a középső mandula alakúan ékelődik a felsők közé. Vége tompa, a többi ép ujjvég hegyes. A felső ujjpár egy-, a többi ujj kétvájatú. A vájatköz a két alsó és a középső ujjon lapos, másutt élesedő. A vájatok egy része közepén egybeékelődik.

A felső ujjpár finom S vonala Veszprémre emlékeztet (**I-1a.**), de más vonások a kapcsolatot távolinak mutatják.
T. S.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

I-10. Töröredék palmettás dísz részletével

Pilisszentkereszt, ciszterci kolostor romterülete, „a káptalanterem északnyugati sarkától 8 m-re, a kerengőfal mellett, a padlószint fölött” (1976, Gerevich László ásatása)
mészkö
15,5 × 14,5 × 6 cm
1050–1070 körül

Törésektől körülvevett, enyhén domborodó felületen íves díszítményrészlet: egy épebb palmetta és két szomszédjának a széle, valamint kísérő formák maradványa látszik. A bal palmettaközbe keskenyedő törésből vékony, rombusz-szá szélesedő végű tag nyúlik fel. Jobbra a palmetták fölött, közüknél osztott náduszfelével, hosszanti szegélytag csonkja húzódik. Az épebb palmetta idoma kétrészes: gyűrűréstől lefelé szarvszerűen felgörbülő ujjpárból és felfelé szétterülő három ujjból áll. Bal szomszédja hasonló lehetett, jobbra eltérő idom széle látszik, hasonlóan hajló alsó ujjal. Az ujjvégek hegyesek, fent az oldalsóknál a palmetták érintkeztek. A középső ujj két-, a többi egyvájatú, a vájatköz éles. A vékony tag sima, a

I-10.

szegélytag éles, náduszféléje kerekded. A gyűrűzés egyszerű.

A kiegészítéshez nincs elegendő támpont. A stílus hasonló a helyi és veszprémi palmettafrízekéhez (I-1, 2.), így a töredékes dísz ezek körének szűkös motívumkincsét bővíti.

T. S.

Gerevich L. 1984, 3, 14. kép; Gerevich L. 1985a, 123.

Szentendre, Ferenczy Múzeum,
nytsz.: Pilis 76.254.

ZSELICSZENTJAKAB (I-11, 48.)

A közigazgatásilag ma Kaposvárhoz tartozó középkori Zselicszentjakab (később Kaposzentjakab) bencés kolostorra a város délkeleti határában húzódó dombháta egyikén állott. Maradványait 1960–1966 között hozta felszínre a régészeti kutatás.

Egyik legkorábbi magánalapítású kolostorunkat, mint ezt az 1061-ben kelt, és többszörös átírásban ránk maradt alapítólevélből megtudjuk, a Győr nemzetségbeli Győr fia, Otto comes alapította a Kapos folyó melletti Szent Jakab apostol hegyén, ott, ahol korábban az utóbbi tiszteletére szentelt, régisége miatt elpusztult templom állott. A felszentelésen, az alapító vendégként, részt vett a dalmáciai hadjáratból visszatérő Salamon király és Géza herceg is.

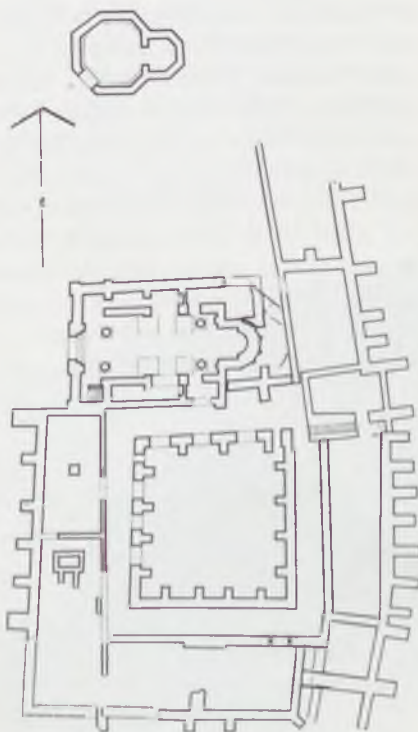
A középkor folyamán sok további oklevél foglalkozott elsősorban a kolostor és a kegyurak közötti vitás kérdésekkel, de ezek nem tartalmaznak köz-

vetlen utalást a templom és a kolostor épületére. Csak 16. századi adat utal a kolostor melletti plébániára, s török kori forrásokból tudjuk, hogy ezidőben várként használták. Pusztulásának kezdetei is erre az időre tehetők. 1776-ban a templom északi falán még szentek freskóit látták.

Az ásás során felszínre került épületek két különálló csoportban helyezkedtek el a domb tetején. Az északi részen a 13–14. század fordulója körül épített, kis, különálló, nyolcszögű kápolna állott: ennek északi oldalfalai látszottak egyedül a felszín felett a feltárás megkezdésekor, s ezt azonosítottuk az 1529-ben említett plébániatemplommal. Ettől délre mintegy 20 méter távolságra állott a kolostor épületegyüttese: a templom, a dél felől hozzá csatlakozó kolostorral.

Az alapítólevélben említett korábbi templom nem rekonstruálható, de nyomai a 11. századi templom alapfalaiban helyenként felfedezhetők voltak, s létezéséről vall néhány korábbi sír, melyek közül az egyikben I. István pénze került elő.

A kolostor legkorábbi része az alapítás idején épült templom. Bonyolult elrendezésű alaprajza (I. 14. kép) a hosszanti és centrális tételrendezés kombinációja. A félkörívesen kiugró apszissal záródó főhajóhoz igen keskeny oldalhajók tartoznak, melyekhez

I. 14. kép: Zselicszentjakab, a feltárt kolostori épületek alaprajza

kétoldalt a hajó teljes hosszában karzatlépcső alapozások és egyéb választó elemek csatlakoznak. Ezek a templom oldalkarzatainak alátámasztását szolgálták, s az odaváló feljutás lehetőségét biztosították.

I. 15. kép: Zselicszentjakab, romterület, nagyméretű fejezet maradványa

A templombelsőt az apszis két szélének folytatásában tagoló 4–4 oszlop erős kő alapra támaszkodott. A középső négynek a többinél még erősebb és mélyebb alapozása szabályos négyszöget alkot, és kiemelt középtér létezésére utal. Ennek alátámasztó oszloppaihoz tartozhatott egy nagy méretű, attikai tagolású mészkő lábazat, s egy méretben hozzá illő, erősen töredezett felületű, élesen faragott, lapos akantusz díszítés nyomait őrző oszlopfő (I. 15. kép, vö. I. 9. kép is). A keleti és nyugati oszloppárhoz tartozhattak a palmettás díszítésű konzolos fejezetek. „In situ” maradtak meg a szentély melletti oszloppár ugyancsak palmettás díszű lábazatai (I. 16–17. kép). A harmadik –

I. 16. kép: Zselicszentjakab, templomrom, déli oldal, oszloplábazat eredeti helyén

I. 17. kép: Zselicszentjakab, templomrom, északi oldal, oszloplábazat eredeti helyén

északnyugati – lábazon a díszítéseknek már nyoma sem maradt. A pusztulási törmelékből előkerült palmettás gyámkőfejezetek töredékeiből több különböző díszítésű fejezet létezésére következtethetünk (vö. I-11.; I. 1., 4. kép).

A hazai anyagban társtalan alaprajzú templom analógiáit bizánci területen kereshetjük.

Az első templomot a 14–15. század fordulóján gótikus stílusban átalakították, átboltozták. Ugyanekkor keletkezett a szabályos elrendezésű, középudvaros-kerengős kolostor is. Korábban egyszerűbb kolostor állott a helyén. Az átalakítások idejére utalnak a bordaprofilok, s a történeti adatok, melyek szerint 1387 után abbamaradt az apát és a kegyurak között évszázadokon át fennálló feszültség, s a kolostor életében rövid ideig békés, virágzó időszak következett. A török korban katonai célokra használt kolostort külső fallal erősítették meg.

N. E.

Kumorovitz L. B.: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből („Pest” legkorábbi említése). *TBpM* 16 (1964) 43–81; *Nagy E.*: Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárásáról. *SMK* 1 (1973) 335–339; *Székesfehérvár* 1978, 91–92; *MTM* 18–19.

I-11. Vállköfejezet

Zselicszentjakab, bencés templom romja (1961/62, Nagy Emese ásatása)
mészkö
32 × 53 × 44 cm
(teljes abakusz: 70 × 44 cm)
11. század harmadik negyede

Vállkö formájú oszlopfő. A töredékekből eredetileg kisebb hiányokkal a teljes fejezetet össze lehetett rakni. Az oszlop és a hossznegyszögű abakusz között az átmenetet a hosszoldalakon enyhén, a keskeny oldalakon 45 fokos szögben hajló, teljes felületükön faragással borított oldallapok hidalják át.

I-11.

A két-két szemben lévő oldal lapos, palmettás díszítési rendszere azonos, de részleteik különböznek. A trapéz alakú hosszoldalakon a középvonal aljától kiinduló palmettalevelek szárai lendületes ívben hajlanak a fejezet felső szélei felé, ahol a keskeny oldalakat felülről lezáró hengertagok oldalsó volutáiban fejeződnek be. Az íves levélszárak között lévő teret palmettás levélcsoport tölti ki, ami az egyik oldallapon egyenes szárból, a másikon keresztből bomlik ki. Különbözik a két oldal leveleinek faragásmódja is. A keskeny olda-

I-11.

lak többlevelű palmettáinak középtengelyét madárláb képezi, ennek karmai tartják a keskeny oldalak felső részét lezáró sima hengereket. Az íves áthidalású sarkokat ugyancsak soklevelű palmetták borítják. A fejezet – a párdarabok töredékeivel együtt – közvetlen párhuzam nélküli csoportját képezi a hazai palmettás faragványoknak. Eredetüket bizánci területen kereshetjük.

N. E.

Zádor M.: Kaposvár. Budapest 1964, 32;
Nagy E.: Előzetes jelentés a kaposzentjakabi apátság feltárásáról. *SMK* 1 (1973) LXXV. tábla; *Marosi* 1977, 46; *Székesfehérvár* 1978, 33, 92–93 (18. sz.); *Magyar K.*: Kaposzentjakab. Bencés apátság romjai. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 68. H. n. 1981.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, nytsz.: 94.2.

I-12. Vállkö és vállkötöredék félpalmettás indadíszsel

Visegrád, bazilita kolostor területe, Latinovics-villa, utóbb SZOT üdülő alapárkai (1920/23 – a); Szentendre (1990 körül – b)
mészkö

a: 22 × 99 × 41 cm, alsó sík 25 × 24 cm
b: 23,5 × 64 × 33 cm, alsó sík 25 × 23,5 cm
1050–1060 körül

Azokat a vállköveket, amelyekből egy itt szerepel (a), első közlőjük fűzte a bazilita kolostorhoz. Ezek töredékes hasonmásának (b) szentendrei előkerülése homályos körülményei folytán e meghatározásnak nem mond ellent.

A fő formák megegyeznek. Az alsó sík négyzet, a felső hosszúkas téglalap alakú, a magasság csekély. A keskeny oldalak igen lapos szögben, a szélesek meredeken emelkednek. Az alsó sík közepén nagy csaplyuk. A töredéken (b) a felső részek hiányoznak: levésték mindkét keskeny oldal végét, az egyik hosszoldal keskeny sávját és a másíknak a java részét. Az ép darabon (a) a keskeny oldalakat fent tagolatlan félhengertag zárja, amelynek másik széle kis bevágással vékony lemezttag alá illeszkedik. A hengertagos rész két áttellenes sarkon ragasztott. Mindkét kő oldalain enyhén mélyített alapot készítettek a kiemelkedő dísz számára, a hengertagos végeket kivéve mindenütt keskeny szegélyszávokat hagyva. Ezek a töredék-

I-12a.

ről (b) nagyrészt eltűntek, és a másik kövön (a) is többhelyütt sérültek. Az egyik ragasztott sarokdarabon a dísz nem faragták ki. A hosszoldali dísz fő rajzi eleme a talpvonal két szélén gumós többlől kinövő, háromágú indapár. Ennek egy-egy ága, közepén egyesülve, függő, kettéváló palmettát, a többi, oldalra hajolva, félpalmettákat hordoz. A csonk (b) épebb oldalán e dísz minden lényeges eleme kivehető. E kő keskeny oldalain nyolcas alakban hajlított, végein egyesülő és befelé kettéváló palmettát eresztő indapár részletei látszanak, kétoldalt lekonyuló félpalmettákat hordó kiágazásokkal. Ezek a másik kövön (a) is megvannak, de itt a fő indapár a talpvonalból nő ki, és többször kereszteszűzve felnyúlik.

A kidolgozás alapvonásai részben egyezők. A tövek a gumóknál és a palmettaféléken gyűrűztek. A teljes palmetták tulajdonképpen egyesített félpalmetták, amelyek a hosszú ujjak kezdeténél ismét szétválnak. Középső ujj a palmettákon nincs. A félpalmetták rendszerint négy-öt, ritkábban három- vagy hat- hétujjúak, a palmettákon az

ujjak száma kétszereződik. A keskeny oldalakon kevesebb ujj jut egy félpalmettára. A rövid és a hosszú ujjak elkülönülők. Ezek hegyesek, a többi kerek végű. A rövid ujjak lehajlók, a hosszúak a végük felé rendszerint hátragörbülők,

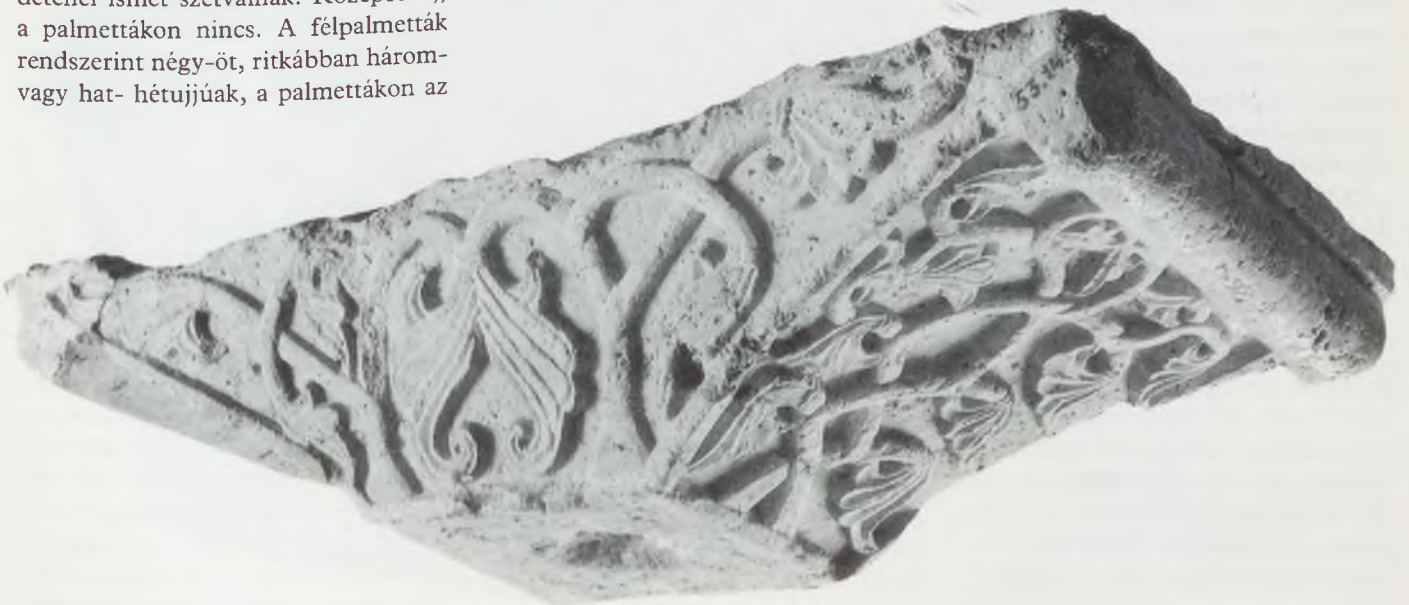

I-12b.

de az ép darab (a) hosszoldalain a palmettákon és egy szomszédos félpalmettán furat körül teljesen visszahajlók. A rövid ujjak mindig vájatosak, ugyan ezen a kövön a hosszúak és a rövid oldalakon zömmel a közbülsők is. A többi ujj itt és az összes hosszabb a töredéken (b) lapos. Ezek a tő felé visz-

szalépcsőződő felületeket alkotnak. Ahol a tagolás ilyen, a rövid ujj a következőnek az oldalából válik ki. A rövid ujjak a hosszoldalakon két-, a keskenyeken zömmel egyvájatúak. A gyűrűzés megfelelően két-három, illetve két- vagy – az épebb kő (a) keskeny oldalainak felső részein – egytagú. Az inda mindenütt tagolatlan, szögletesedve domborodó.

A további részletekből a stíluskülönbség még nyilvánvalóbbá válik. Míg a töredéken (b) az elrendezés oldalpáronként egyezőnek látszik, és a palmettaujjak lapos kezelése csaknem kizárólagos, társán (a) nincs két egyformán komponált oldal, és a palmetták rajza, tagolásmódja jóval változatosabb. A töredék (b) épebb hosszoldalán és a másik kőnek (a) a dísztelen sarok melletti hasonló felületén a kompozíció szélső részei egyezők: a másik két indaág fent válik szét, egy-egy sarokra nyúló, illetve lehajló félpalmettát hordva.

I-12a.

I-12a.

Az utóbbi kő túloldalán az egyik ág félpalmettájával a függélyes szakaszból nyúlik ferdén a sarokra, míg a másik, ezt keresztelve, fentről görbül le, jobbra egy, balra két félpalmettát hordva. Ugyanitt a keskeny oldalak indapárja egyfelől kétszer, másfelől háromszor keresztelkedik, bokrosodva és végig elkülönülve, illetve kevés félpalmettával és fent egyesülve két összekapcsolódó mellékágban, amely függő, szétnyíló palmettát hord. Az utóbbi három oldalon a palmetták tagolásmódja is eltérő. A szélesebbiken két kisebb félpalmettát kivéve az ujjvégek mentén mindenütt visszaugró perem húzódik, a szélső ujjak szomszédos vájataival összefüggésben. A keskenyebbek három négyujjú félpalmettáján a középső ujjpár – osztva vagy osztatlanul – éles peremmel szegett, domború, több másikon pedig a közbülső vagy az oldalsó ujjak közé külön elválasztó vájat is került. E kövön a hosszú ujjak is jórészt kétvájatúak, e forma csak az egyesülő indalakzatú keskeny oldalon kivételes. A visszaugró peremű hosszoldali palmetta közepén a vájatok, illetve lépcsőzetek egybeékelődnek, míg a másikon inkább V alakban kapcsolódnak össze. A csonka kő (b) nagy palmettáján minden lépcsőzet a tőtől ered.

A sorozathoz még két visegrádi vállkő tartozik. Az egyik (Gerevich L. i. h., hátul; Dercsényi 1972, 9. kép) a szentendrei darabnak stílusban is elég pontos megfelelője. A másik (Gerevich T. 1938, CXLIII; Székesfehérvár 1978, 5. kép) motivikusan csak abban tér el, hogy egyik hosszoldalának indapárja nem ér össze, hanem közepén is félpalmettákat hordoz, stilsztikailag viszont inkább összekapcsolja a két leírt változatot. A változatok világosan jelzik, hogy itt, akár csak a veszprémi és a pi-

lisszentkereszti palmettafrízek (I-1, 2.) esetében, megadott mintán különböző képzettségű és felfogású kőfaragók dolgoztak, akiknek stilusa így csak részletekben nyilvánulhat meg. A legönalóbb közülük kétségtelenül a bemutatott ép példány (a) mestere volt.

A dunántúli kapcsolatokra szinte csak részletek utalnak. Hasonló szétágazó indák, félpalmettákkal, elveszett zalavári sírkövön lehettek (Récsey 1892, 64, 66; Tóth S. 1990, 149–150, 165: J). A lépcsős ujjazás más típusú visegrádi töredéken (I-13.) kívül csak Zselicszentjakabon bukkan fel – egyetlen részleten (I-11.). Itt a palmetták sokujjúsága is rokon vonás. A visszagörbülő végű hosszú palmettaujjak egyes veszprémi és pilisszentkereszti darabokra emlékeztetnek (pl. I-1b, 2b.). Az idézett pilisin a szív alakú, éles peremű, laposan domborodó belsejű forma is előjön – palmettaujj kitöltőjeként. Ugyanez megint más szerepkörben tűnik fel a mohácsi oszlopfőn (I-21.). A gumós tő elterjedtebb megoldás volt e korban (l. pl. I-3, 5, 11, 18.). Az utolsónak említett példán – más összefüggésű változatban – visszaugrásos peremezés is előfordul.

T. S.

Lux K.: Visegrád vára. Bp. 1932, 34, 46; Dercsényi 1951, 14–15; Héjj M.: Visegrád történeti emlékei. Bp. 1954, 10; Kozák K.: Adatok Kács történetéhez. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VII. Miskolc 1968, 245, 248–250; Kozák K.: XI–XIII. századi egyházi építészet Veszprém megyében. VMMK 8 (1969) 226, 229; Gerevich L. 1974, 155, 77. tábla; Székesfehérvár 1978, 33, 97–98 (23b. sz.); Szőke 1986.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 53.14.3.

I-13. Vállkőtöredék félpalmettás és szőlőindás dísszel

Visegrád, Radnóthfayné gyűjteménye (1933-ig)
mészko
15,5 × 21,5 × 11 cm
1060–1070 körül

Sarokrész. Alul, felül vízszintes sík. Az alsón derékszögű sarok. Ehhez jobbra a széles, balra a keskeny vállkőoldal töredéke kapcsolódik. Az csaknem függőleges, ez kissé döltebb, felfelé enyhén homorodó. A keskeny oldal felső vége letört, a többi felület is törött, kopott. A két eredeti oldalfelületen sima peremsávokkal szegett, sekélyen mélyített alpból domborodnak elő a díszek. A keskeny oldalon egymás fölötte két lekonyulva oldalra hajló félpalmetta négy-négy ujjja látszik. Az ujjak

I-13.

szorosan összetapadók, kerekedő végűek. A két hosszú egyszerűen vajt, külső peremük fent szegélytagként végignyúlik. A többi ujj lapos, a tő felől visszalépcsőzött felületű. A széles oldalon törés mellett lent, bizonyára a teljes oldal közepén, ferde, egymást rögtön keresztelő indapár indul. A balra nyúlóból fent levél, lejjebb fűrt nő ki vékony száron, a mező széle felé lehajlóan. Az indavég befelé hajolva a felső szegélynek ütközik. A másik indáról fent, középre hajló száron, levél függ, jobbra középtájt kiágazás indul. Mindkét levél háromrészes, a bal sérült. Réseik hegyesek, felnyúlók, egyvájatúak, tövükhöz közel hajlatosan különválók. A fűrt széles, tömött. Az indák és száruk hurkásak vagy élesedők.

Az alapidom és a magassági méret megfelel az esperesi templomból való daraboknak (I-14.). A lépcsős ujjazás a kolostori vállkövek lényegi stiluseleme, az egyik (I-12a.) keresztelődvé induló indapárok is feltűnnek. A szőlőindás motívum egyelőre magában áll Visegrád közvetlen stíluskörnyezetében. A levélformához dunántúli párhuzam Pécsvaradról ismert (I-29.), tagoltabb és finomabb alakításban.

T. S.

Gerevich L. 1977, 19. kép; Székesfehérvár 1978, 99 (24. sz.), 6. kép.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 53.15.1.

I-14. Vállkőtöredékek szalagfonatos és palmettás dísszel

Visegrád, az esperesi templom maradványának nyugati vége körül (1977/78, Szőke Mátyás ásatása) mészke

a: 15,5 × 25,5 × 17 cm

b: 15 × 22 × 10,5 cm

1060–1070 körül

Négyszög alapú, volutás végű vállkövek sarkos részletei, öt (a), illetve két (b) darabból ragasztva. A volutás tag a keskeny oldal felső szélén húzódik, hengeres. Innen nézve jobb, illetve bal sarok látszik. A jobb sarok fölött a volutás tag teljes, a balnál a széles oldalból több maradt. A széles oldal majdnem függőleges, a keskeny valamivel dőltebb, alig homorodó. Az oldalakat nem mindig egyforma szélességű peremsávok szegik, a díszítés sekély, sikk-

I-14a.

I-14b.

szzerű alaptól emelkedik ki. A volutás hengerrész kis bevágással lemeztag alá illeszkedik. Ez az egyik darabon (a) elkülönül, a másikon (b) a széles oldal felső szegélyszávjaként folytatódik a sarkon túl. A volutáiv ott ékmetszéssel tisztán végigtekeredik, a sarokélt folytatva, itt sérült, de érzékelhetően a díszítéssel függ össze.

A felületdísz csak egy széles oldalon (a) szalagfonatos. Ebből a bal rész maradt meg: a felső sarokban hegyesszögű csúcs, innen jobbra és lefelé húzódó rész, az alsó saroknál ferdén felfelé induló, a fentről érkező alatt átbújtatott szakasz. A teljes forma perecszerű csomó lehetett. A szomszédos oldalon két palmettaujj látszik, fent vízszintesen szélre nyúlóan, illetve az alsó sarokra hajlóan. A másik kő (b) keskeny oldalán két hasonlóan egymás alatti palmettarész vízszintes felső széllel, illetve a törésnél eltűnő íves körvonallal jelenik

meg. A széles oldalon fent középről a voluta felé nyúló tag, lejjebb két legörbülő palmettaujj látszik. Az alsó majdnem függőleges gyűrűzésből indul, és visszahajlik közép felé, a másik ennek hátából nő ki, keskenyebben.

A részletképzés változatos. A szalag indítása tagolatlan, szélesedő véggel az alapra simuló. Maga a szalag kéttagú, éles metszésű. Éles a volutához nyúló tag is. A palmettaujjak hegyesek, nagyrészt kétvájatúak. A vízszintes felső szélű ujj egyvájatú, az alatta lévő peremvájatos, belső része sima. A másik keskeny oldalon a vájatköz fent éles, lent inkább domborodó. Az éles tag alatt domború az ujjak középrésze, az alsón széles is.

A változatosságot az esperesi templom néhány további apró vállkőtöredéke, amely főleg volutás részleteket mutat, csak növeli. Ez a vonás merőben ellentétes a kolostori vállkövek (I-12.)

díszítésmódjával. Díszítésbeli összefüggés sem ezekkel, sem a megfelelő idomú töredékekkel (I-13.), sem a hasonló típusú pilisszentkeresztli vállkőrészletekkel (l. I-15.) nem mutatható ki. A domború középrészű palmettaujjak is csak általánosságban emlékeztetnek megfelelő pilisi és veszprémi részletekre (I-1, 2.), valamint hasonló tagolású inda- és szalagformákra (vö. I-6. is). A volutaszár bekapcsolása a díszítésbe Zselicszentjakabon tűnik fel (pl. I-11.), sokkal iskolázottabb formában.

T. S.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

I-15. Vállkőtöredék szalagfonatos díszszel

Pilisszentkereszt, ciszterci kolostor romterülete, „másodlagosan beépítve” (1978, Gerevich László ásatása)
mészkö
24,5 × 36 × 20 cm
1050–1070 körül

Négyszögletes aljú kő sarkos töredéke. A felső síkból csak kevés maradt, a keskeny oldal felső végződése letört. A hosszoldal, balra, meredek, a rövid jóval döntöttebb, homorúan kihajló. Ebből kisebb, abból nagyobb rész maradt meg. Mindkettő sima sávokkal szegett, kissé mélyített alapú, és tisztán fonatos díszű. A mezőkben két-két szalag különböztethető meg. A széles oldalon, önmagát keresztezve, az egyik kör alakú, a másik, ezen átfűzve, hegyesen a felső sarokra nyúló hurkot ír le. Balra fent és lent egymáshoz közelítve folytatódik mindkettő. Itt – az eredeti hossz közepe táján – két homályos összefüggésű szalagrészlet is látszik. A rövid oldalon valószínűleg két átlós, egymáson átfonódó láncszem részlete látszik, a sarkoknál csúcsos fordulattal. A szalagtípus há-

I-15.

rombordás, éles metszésű, a faragás durva.

A vállkőtípust Pilisszentkeresztben jónéhány más töredék is képviseli (l. Gerevich L. 1977, 5–7. kép is). Valamennyi tisztán fonatdíszes, hasonló szalagú, némelyiken volutás tag is maradt. Az éles metszésű, hegyes szalagfordulatok idoma jellegzetes levéltípus (I-16–18.) tagolásmódjának a forrása lehet. Ennek ellenére a pilisi vállkődíszek elkülönülnek körükben (vö. I-14.). A tágabb stíluskör a hárombordás, éles metszésű tagolásra főleg indákon nyújt példákat (Szekszárd, félpalmettás, Székesfehérvár, madaras fejezettöredék, vö. I-4, 8.).

T. S.

Gerevich L. 1984, 3, 11., 13. kép.

Szentendre, Ferenczy Múzeum,
nytsz.: Pilis 78.60.

I-16. Oszlopfőtöredék egylevélsoros dísz részletével

Pilisszentkereszt, ciszterci kolostor romterülete, „a kerengőből a templomba vezető kapu keleti sarkánál” (1970, Gerevich László ásatása)
mészkö
23,5 × 18 × 9,5 cm
1050–1070 körül

Sarkos darab a felső sík részletével, jobbra nagyobb, balra kisebb oldalmaradvánnyal. Az alsó rész és a többi felület törött. Fent függőleges, rézsűsen alávágott zárólemez. A fejezettest alapidomát átlós, ívesen sarokra hajló homorulatok határozzák meg, amelyek lent, oldalközépnél, élben találkoznak. Sarokra hajolva továbbnyúló élük volutaszárul szolgál. A két megmaradt sarokvoluta végigtekeredő, éles metszésű. Alattuk, hegyesen kapcsolódva, domború ívű oldalvonalakkal levél maradvéka emelkedik ki, amelyet széleivel párhuzamosan csúcsbafutó, ékmetszésű barázdák tagolnak. A volutaszárak hátának köze rézsűsen visszamélyített. E részt a zárólemeztől lenyúló hármas köteg tölti ki, amelynek középső tagja hosszabb. A tagok vége kerek, belsejük kétvájatú, éles metszésű. A faragás durva.

A típust más töredékek is képviselik Pilisszentkeresztben (Gerevich L. 1984, 10. kép) és – finomabb kidolgozással – Visegrádon (I-17.). A levélforma felte-

I-16.

hetően szalagidombból ered (l. I-16.), előfordul Székesfehérvárott is (I-18.). A hármas köteg motívuma sávkitöltőként alkalmazva felbukkan a koronázási paláston (Kovács – Lovag 1980, 72).

T. S.

Gerevich László székfoglalója. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának közleményei 23 (1974) 149–150; Gerevich L. 1974, 151, 72. tábla; Gerevich L. 1977, 156, 161; Gerevich L. 1984, 3, 7. kép.

Szentendre, Ferenczy Múzeum,
nytsz.: Pilis 412.

I-17. Fejezettöredék egylevélsoros dísz részletével

Visegrád, az esperesi templom közepétől nyugatra (1977 – nagy darab –, Szőke Mátyás ásatása)
mészkö
18,5 × 21 × 14 cm
1060–1070 körül

Négy darabból ragasztva. Sarkos töredék a felső sík részletével, jobbra kis, balra nagy oldalszakasszal. Az alsó rész hiányos. Az alapidom a pilisszentkeresztivel (I-16.) egyezik, a formálásmód igen szabatos. A levélcúcs és a jobb voluta sérült. Az átlós homorulatok érintkezését keskenyen ellapították. E sima sáv a volutaszárakon, fokozatosan keskenyedve, élle alakul át. A közepen lenyúló köteg vége háromkaréjos idomú, tagjai egyvájatúak.

A típust Visegrádon más töredék is képviseli (l. Szőke 1986). A kapcsolatokhoz l. I-16.

T. S.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

I-17.

I-18. Fejezettöredék leveles és félpalmettapáros dísszel

Székesfehérvár, püspöki gyűjtemény
(1896 előtt)
mésző
26,5 × 27 × 16,5 cm
1050–1100 körül

Féloszlopfünyi rész, háta törött. Az alapidom lefelé meredeken szűkülő csonkagúla, homorúan lecsapott alsó sarkokkal. Fent vékony, kétlépcsős, enyhén kiugró fedőlemez. Lent töredékes, hurkás nyakgyűrű, amelyet csavart, homorú szalaggá formáltak. A csapott sarkokon egy-egy hegyes levél, domború ívű körvonallal és ezzel párhuzamos, csúcsbafutó, ékmetszéses barázdákkal. Az oldalakon laposan kiemelkedő, kétzónás növényi kompozíció, amely a törés irányában csak félig maradt meg. Tövét gumós talp, egy-

I-18.

szerű gyűrű és függőlegesen vajatolt gallér alkotja. Innen vízszintesen szét-hajló félpalmettapár, ennek közéből pedig csavart szár nő ki, amelyből fent az alsó alakzat mása bomlik ketté. A csavarodás előtt tagolatlan, kétoldalt bordázott részekből áll. Az éles metszésű, hosszanti bordázás a félpalmettákat is jellemzi, kétoldalt fent a csavart szárból fejlődően. Csak a bal oldali félpalmetták felső része maradt sima. A félpalmetták vége kettős lépcsőzetű peremzézéssel kiemelkedik, lapos felületű. E rész hármastagolású, szélei kipödörödnek. Körvonala ki- és befele egyaránt ívsoros. Az ívközépnak túlfelől rendszerint szöglet felel meg. A szárból vagy töből eredő, kissé kiemelkedő, hármastagolású, amely bal oldalt is megvan, a félpalmettavég alsó tagjához csatlakozik.

Felfogásmód tekintetében az alapidom a fehérvári madaras fejezettöredékével rokonítható, ahol, összetettebb alakban, megvan a tagolt lezárás is (I-8.). A félpalmetták tagolásmódja szokatlan, a motívum egész alakítása az aprólékos kidolgozás igényéről árulkodik. Visszaugrasos peremzés, ívsoros körvonallal, visegrádi vállkövön (I-12a.) kívül a fehérvári szarkofág angyalának homlokán is feltűnik (I. 28. kép). A gumós tő és a levélforma ro-

konságához vö. I-12, 16. (Az előbbihez l. I. 2., 6. kép is.) A nyaktag szalagszerű, homorú csavarása jóval későbbi román stílusú hazai példáról ismert (pl. Entz 1965, 4. kép), de előfordul reneszánsz köveken is (pl. Balogh 1966, 134. kép), bizonyára másféle előképek nyomán.

T. S.

Budapest 1896, 3 (24. sz.); MTE I. 41; Gerecse 1897a, 137. kép; Gerevich T. 1938, 136, CLVI; Dercsényi 1943a, 34, 80–81, 113 (15. sz.), 40. kép; Székesfehérvár 1978, 170 (95. sz.), 178.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-19. Levélvég kihajló része fejezetről

Visegrád, az esperesi templom maradványától délnyugatra (1978, Szőke Mátyás ásatása)
mésző
9,5 × 16,5 × 6,5 cm
1060–1070 körül

Széles, hátul törött, alul homorodó, felül domborodó darab. Alján lapos, szélesedő végű gerinc, amelyre kétfelől félpalmettaszerű levélrészecskék ujjai haj-

I-19.

I-19.

lanak rá. Az ujjak éles metszésűek, a felső pár két-, a következőből a jobbna megmaradt tag egyvájatú. Felül az oldalsó részek simák, a jobb fél kissé nagyobb. Középen, kissé balra húzódva, hármasköteg nyúlik előre, a gerinccel együtt végződve. A köteg tagjai egyvájatúak, végük közepén becsipentve kerekedő, közük is vájt.

A darab néhány más, részben közepvolutás fejezettöredékkel függ össze, és ezekkel együtt valamilyen korinthosziass forma jelenlétére utal az esperesitemplomban. Alsó része hasonló típusú óbudaitöredéknek (I-20.) lényegében megfelelő alakítású, a felső ugyanekhez képest egyszerűbb változat. A levélrészek formálása veszprémit és pilisszentkereszti palmettás frízek (I-1, 2.) hátsó sorának félpalmettáira emlékeztet. A félpalmetták közötti visszahajló köteg egyik veszprémi példája (Gerevich T. 1938, XCIX/2) a becsipentett végű tagokkal alakított visegrádi formának pontos párhuzama.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

I-20. Levélvég kihajló része fejezetről

Óbuda, Fő tér 1., udvar (1956/57,
Bertalan Vilmosné ásatása)
mészkö
9 × 18,5 × 7,5 cm
1030–1060 körül

Széles, alul homorú, felül erősebben domborodó, hátul törött darab. Középső sávjában alul lapos levélgerinc,

felül hármasköteg. Mindkettő ferdén, balra húzódva nyúlik előre. Kétfelől mindkettőre ujjazott részek hajlanak rá. Az alsó és felső részletek a levélperemnél találkoznak. Ez íves, de a köteg jobb szélénél, amelynek környéke zúzott, horpadt vonalú. Kétoldalt alul két, felül három ujj látszik. Az alsók egy-, a felsők kétvájatúak, hegyesek, illetve hegyesedők. Közük háromszögűek. Ezeket felül mélyen, alul sekélyebben dolgozták ki. Alul egy köz jobbra lapos, a többi vájt, a két hátsó furatosan. A bal szél törött. Felül az ujjak belseje a hegyesedő végeknél éles, hátrább és a törésnél domborodó vagy lapos. A gerinc tagolatlan. A köteg bal tagja kerek végű, peremes, lapos középső, szomszédjától vájattal elválasztott. A másik két tagon a végződés nincs meg, a vájatvezetés kusza.

Az óbudait Fő tér táján előkerült korai kőfaragványok ügye egyelőre nem áttekinthető. A közzétett anyagban akad hasonlóan, de tisztábban tagolt töredék (Braunschweig 1991, 451–452: Nr. 124) és olyan másféle típusú is, amely stilisztikailag nehezen megítélhető (uo. Nr. 126: Bertalanné 1984, 42/c. kép). A most bemutatott levéltöredék nagyméretű, hajladozó levelű fejezethez tartozhatott. Felületkitöltése éppoly teljes, mint a mohácsi levélvégké (I-21.), de stílusban az egyszerűbb visegrádi példához (I-19.) áll közelebb. Hátán a szétfeszülő, hegyesedve ütköző ujjak némileg a szekszárdi körhálós fejezet (I-4.) palmettáira emlékeztetnek. A vájattal elválasztott, lapos kitöltésű hármaskötegnek (vö. I. 3. kép) nincs jó dunántúli párhuzama.

A lapos kitöltés kerek végzésekkel előfordul pilisszentkereszti fejezeten (vö. I-16.).

Gerevich L. 1971c, 12, II; Bertalan V.-né: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. *BudRég* 23 (1973) 99, 104; Braunschweig 1991, 451 (Nr. 123).

Budapesti Történeti Múzeum,
ltsz.: 57.58.1.

I-21. Oszlopfőtöredék korinthosziass dísszel

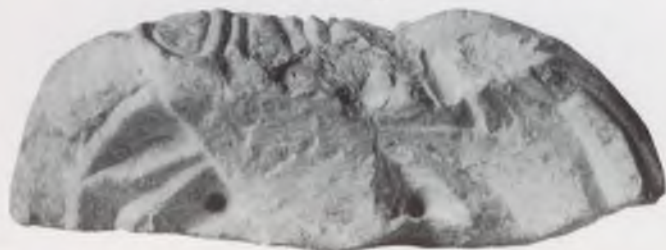
Mohács, múzeum (1965 előtt)
mészkö
43 × 50 × 24 cm, sz. balról fejezetközépig:
28,5 cm
1050–1100 körül

A külső felületen elől széles, balra, eredeti sarkon túl, keskeny díszített fejezetrész, jobbra merőleges elfaragás. Hátul törés. Lent a díszítményeket ferdén végig elvésték, az alsó síkból csak kis rész maradt. A felső síkból keskeny peremsávok maradtak a medencerész körül. Ennek belseje meszelt, oldala szögletes, meredeken szűkülő, alja gömbölyű. A fejezetsarok mögötti medenceoldal átlós, a többi egymásra merőleges és a fejezet, illetve az elfaragás felületével párhuzamos. A felső sík homorú ívnyergű volt. A sarok legki nyúlóbb része hiányzik, közepén széles, derékszögű kiugrás bővíti az idomot. A fejezetedísz kétlevélsoros. A levelek nyolcad kerület szélességűek, mindkét sorban egyező tengelyállásúak. Minden oldalközépre és sarokra egy-egy levélpár jut. A felső levélközökben gyűrűzött végű törzsek állnak, amelyekből kettéváló volutaszarak nőnek ki, középre és a sarokra hajolva. Csak a középvoluták maradtak meg, szorosan a felső sík alatt, a derékszögű kiugráshoz tapadva. A levelek fent a saroknál csúcsosodó, másutt íves lezárást kaptak, végük kihajló. A sarokvoluták ráhajlottak a levélcsúcsokra, és, amint az eredeti saroknál látszik, aláfaragottak voltak. Az alsó levelek érintkeztek, fent a levelek és a volutás részek között mélyen kivájták. A díszítő faragás mindent elborít, sima alap csak a volutaszarak fölött látszik.

A részletezés dús. Az alsó leveleken megmaradt részletek a felsőkével egyező tagolásra vallanak. A levélgerinc elkülönülő, domborodó tag. Ehhez két-

I-20.

I-20.

I-21.

felől sarlósan felívelő levélrészek tapadnak. Ezek felnyúló, tüskés tagokból állnak, amelyek hegyükkel a következő részek alsó ívét érintik. A tüskék között és ezáltal az egész levélkompozíciót íves furatsorok jelölik ki. A tüskékhez hosszanti vágatok tartoznak, amelyek a részek alsó ívével párhuzamosan, illetve a hosszabb részek széle felé hegyesszögben kettéágazva húzódnak. A levélháton és a volutás ívek alatt hasonlóan tagolt, de kisebb levélrészek sorakoznak. A levélháton takaró részek sora elől és a sarkokon már a törzsek mellett, baloldalt ezek gyűrűzésének magasságában kezdődik, és végig közép felé hajlik. A levélvég közepének alakítása elől fent maradt meg. A gerinchez kihajló, szív alakú, laposan domborodó, éles peremű idom csatlakozik, erre felülről hasonló, de kettős peremvágatú, osztott forma hajlik rá. A kettő széles részével, sérülten érintkezik. A levélháti idom megfelelőjének kezdete az alsó sorban is megmaradt, elől és innen balra. A volutaszárak alatti levélrészek szintén közép felé hajlanak. A középső levél háta fölött kettő felfelé, a volutákra hajlik, a tüskétlen oldalával érintkezve. A törzsek oldala sima, előre keskenyedő. Elejükön bemetszéssel domború tag válik külön.

Gyűrűzésük hármasságú. A volutaszárak hárombordásak, ékmetszésűek, középrészük néhol domborodó, kezdetükönél egy élük közös. A voluták ennek folytatásából válnak ki, közepük és egész alapidomuk lapos. Tekeredésüket sekély vágat jelzi.

A levelek elhelyezése és a fúróhasználat módja a pécsváradi domborműtörredék kis oszlopféjével (I-28a.) rokon. A furatok geometrikus rendszerű alkalmazása közök kijelölésére bizarr vonalvezetésű székesfehérvári fonatdíszentűnik fel (I. 10. kép). A törzsek és a volutás részek alakítása elveszett pécsi négyleveles oszlopfőt idéz (Gerevich T. 1938, 276). Az utóbbiak idoma zalavári törredéken is hasonló (I-22.). A korinthiszi fejezettípus hasonló származékainak „klasszikus” dunántúli példája, domború gerincű és középhangsúlyos hátú levelekkel, Veszprémben van (I. 7. kép). A másik dunántúli példa, amelyen a domború gerinc megvan, de a levélháton hiányoznak, esztergomi (Gerevich T. 1938, C). A levélhát alakítása hasonló elvű óbudai és visegrádi törredéken is (I-19, 20.). A szív alakú formák visegrádi vállköre és pilisszentkereszti palmettaszár törredékekre emlékeztetnek (vö. I-12.).

T. S.

Bándi G. – Dankó I. : Képek Mohács történetéből. Pécs 1966, VII. tábla.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

I-22. Oszlopfő volutás saroktörredéke

Zalavár, az apátság romjaiból (1913 előtt)
fehér márvány
11,5 × 8,5 × 14,5 cm
1070–1080 körül

Elöl felfelé egymásnak dőlő, hárombordás szár élle alakulásából fejlődő, lapos közepű sarokvolutapár. A szár mögött erőteljes bevágás, amelyet fent vízszintes, hárombordás átkötés zár. A két átkötés között fent vízszintes, hátul törésben végződő felület. Ez előtt a volutahát, hosszúkás töréssel, feldomborodik. A volutapár elülső és alsó felülete, szigetszerű töréssel, ékszerűen kiemelkedő. A szárak között a volutapár alatt sima, függélyes összekötő felület. Alul hátrább és leghátul törés.

I-22.

A törések és a sima felületek elhelyezkedése abakuszával egybefaragott leveles fejezetre vall, amelynek sarkát a volutapár mögött és alatt egyaránt áttört faragással alakították ki. Vö. I-21.

T. S.

Tóth S. 1990, 149, 163 (18. sz.), 6. kép.

Keszthely, Balatoni Múzeum,
ltsz.: 58.733.39.

I-23.
Oltártöredék
körfonatrészletben János
evangélista szimbólumával

Nagykanizsa (1888 előtt)
 fehér márvány
 52 × 49 × 13 cm
 1070–1080 körül

Bal felső sarokrész. Elöl kopott dísz. A sarok hiányos, kerekedő. Felül és balra kopott oldalfelület. Egymással bezárt szögük a merőlegesnél valamivel nagyobb. A többi oldalsó felület törött, a hátsó nyers. A dísz lapos, alapja sekély, durvított. Keretes körfonat részlete látszik, kitöltésekkel. A bal szél

végig roncsolt, fent, törött szegélyszáv mellett, kis keretrész vehető észre, hurkolásnyommal, amely egészben fennmaradt sarokkörrel kapcsolatos. Ehhez jobbra, átlósan lefelé, belső kör hurkolódik, amelyből csak kis részlet maradt. A sarokkörhöz vízszintesen és függőlegesen széles pánt, balra lent, a köszél felé, köríves forma tapad. A pántok a belső kört érinthették. Jobbra a keret és a pánt között kisebb kör, amely a sarkival csak érintkezik. Benne rövid száron jobbra növe, tagolatlan körvonalú levél. Az érintkező körök között a keretről lenyúló háromujjú palmettácska tölti ki. A sarokkörben jobbra forduló sas. Testtengelye felfelé kissé jobbra dől. Karmában könyv, két kereszttel jelöl-

ve. A feje emelt, a jobb szárnya a testéhez simul, a bal a könyv fölött előrenyúlik.

Az alakításból sok eltűnt. A sas tömzsi testű, nagy karmú. Lába sima, térdben hajló, vastagodó combú. A farka és a jobb szárnya rövid. A jobb szárny lehajló hátvonalú, hegyesedő végű, a bal párhuzamos szélekkel, kerek véggel jelenik meg. Széleinek között hosszanti, egyenesen zárt vajútsor tagolja. Párhuzamosan vajútott a farokrész is. A sást tagoló többi vonalból csak a tollazatra utalóknak maradt némi nyoma. A növényi részek tagolása nem látszik, a lenyúló pánton hosszanti vonalak maradéka vehető ki. A szalagok laposak. A nagyobb köröké széles középrészű,

keskeny peremű, a kisebbé három nagyjából egyforma tagból áll. A keretszalag is keskenyebb lehetett, mint a köröké. A belső kör nagyobb ívű és szélesebb szalagú a sarkinál.

Az elrendezés a fonatrészlet alakítása és az ábrázolás alapján rekonstruálható. Négyzetes lap egyforma sarokköreiben a négy evangélista-szimbólum, nagyobb középső körében Krisztus ábrázolása vagy jelképe képzelhető el. A középső kört négyzet alakban széles pántok fogták össze. A felső sarokkörök között két kisebb kör helyezkedett el, bizonyára egy-egy levéllel. Az eredeti faragvány, tekintettel méretére és ábrázolására, oltárelőlap fő részének gondolható. A töredék anyaga, fonatmedalionos díszítésmódja, széles középrészű szalagtípusa a zalavári eredetű emlékek egyik jelentős csoportjának felel meg (vö. I-24.).

T. S.

Bogyay 1941, 88–93; Csányi 1951, 38; Entz 1964, 31–32, 34–35; Ginhart, K.: Zwei „langobardische“ Steinkreuze in Kärnten. Aspekte zur Kunstgeschichte von Mittelalter und Neuzeit. Weimar 1971, 89–90; Bogyay 1973, 16, 9. kép; Gerevich L. 1977, 18. kép; Székesfehérvár 1978, 69–71 (1. sz.), 1. kép; Tóth S. 1990, 149–150, 164–165 (B).

Szombathely, Savaria Múzeum (letétként: Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum)

I-24. Kőlap-töredék nyúlra lecsapó sas és keretelő körfonat részletével

Zalaapáti, bencés apátság (1938 előtt)
fehér márvány
72 × 50 × 11 cm, fonatdíz m.: 50 cm
1070–1080 körül

Széles nyúlványokkal bővített, derékszögű négyszögidom jobb oldali része. Balra törés, hátul nyers felület. A rövid, durván faragott végű nyúlványok az alapidom szélső sávjával egybefüggő, tagolatlan síkot alkotnak, amelytől a díszes részt durva aljú bevágás választja el. Ezzel a dísz alapja egyező mélységű és megmunkálású. A kimélyítésekben kitöltéshez tartozó vörösesbarna massa maradékai látszanak. A dísz keretes fonatkör fele az ábrázolt állatok hátsó részével, a sarokmezőkben egy-egy kifelé forduló, lekonyuló, közös tövű félpalmettapárral.

A nyúlból csak far és bal láb látszik, a madárból hátsó testrész farktollcsomóval, emelt szárny

I-24.

és jobb láb. A félpalmetták háromujjúak, hátukból, kettéváltak, két-két kis ujj nő felfelé.

A részletezés finom, vonalas. A nyúl teste sima, csak rövid farkát különíti el kis bevésés. A madár testén, lábán aprólékos tagoló vésetek látszanak. Az egyenes felső és felívelő alsó körvonalal csúcsosodó szárnyakat és az egyenes végű, vonalkeretes farktollcsomót hosszanti, párhuzamos vonalak tagolják. A félpalmettapárok keskenyedő, gyűrűtlen tövén peremet alakítottak ki két vésettel, amely az ujjazott rész tagolásában folytatódik. Az ujjak egy részén a vonalas vésés ékmetszésbe megy át. A két szélső és legfelső ujj pödrödik, a többi kerek végű. A szalag lapos, peremes, középrésze széles, alig domborodó – akárcsak a többi forma.

Zalavárról még három olyan töredék ismeretes, amelyen a széles középrészű szalagból képzett, ábrázolást keretelő fonatkör és a mellékmezőt kitöltő félpalmettapár motívuma együtt van (Tóth S. 1990, 164–165: 22–23. sz., H). A legnagyobb, lovasalak töredékével, elveszett (H; vö. Récey 1892, 64–66). Másutt hiányzik az alakos rész (Tóth S. 1990, 163–164: 19–21. sz.), illetve a félpalmettapár (pl. I-23.). Mindezek kétségtelenül ugyanazon stílus képviselői, amelyhez még további zalavári darabok is hozzárendelhetők (pl. padlódarabok: uo. 164–165: 25, E, F). E zalavári stílus további kapcsolatai főleg a lekonyuló félpalmettapár motívuma alapján mérhetők fel. Ez felbukkan – másként előadva – két zselicszentjankai lábazon (I. 16–17. kép), amelyeknek egyikén a zalavári stílust jellemző finom vajatú ujjazás is előjön. A zalaváriakhoz hasonló körvonalú félpalmettapár másrészt székesfehérvári szarkofág fedéltöredékén tűnik fel (I-25.), ábrázolásos, rokon szalagtipusú körfonattal összefüggésben. A további, igen szerteágazó összefüggések e sarkalatos tényezők alapján ítélendők meg (vö. Tóth S.: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez; A székesfehérvári szarkofág és köre).

T. S.

Gerevich T. 1938, 10, 36, 59, 156, CLXIV; Bogyay 1941, 90–92; Csányi 1951, 37, IX; Entz 1964, 21, 24–25, 32–34, 42, 45; Entz 1966, IV; Bogyay 1973, 16–17, 10. kép; Székesfehérvár 1978, 71 (2. sz.); MTM 16; Tóth S. 1990, 149–150 (C); Bogyay 1992, 173, 5. kép.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI SZARKOFÁG ÉS KÖRE (I-18, 23–28, 33.)

A szarkofág 1814-ben került Székesfehérvárról a Nemzeti Múzeumba. Fél évszázaddal utóbb Henszlmann nem ismerte eredetét, és díszítésével együtt rómainak vélte. Csak a századfordulón publikálta Hampel, 9–10. századi keltezéssel. Újabb emberöltő múlva Varjú Elemér Szent István koporsójának határozta meg, keletkezését a király temetésével (1038) hozva összefüggésbe. 1936-ban a sírláda visszakerült Székesfehérvárra, ahol rövidesen az új kőtár bejárati részén kialakított mauzóleumban helyezték el. Gerevich és Dercsényi Varjú megállapítását, az utód Péter király származására is hivatkozva, felsőadriai, főleg velencei párhuzamokkal támogatta. Újabb szünet után Nagy Emese kimutatta, hogy a szarkofág római, és csak díszítése készült a középkorban, átfaragással. Egyidejűleg Kádár Zoltán az ikonográfia bizánci vonatkozásaira mutatott rá, Moravcsik Gyula pedig a legendák szövegével hozta összefüggésbe azt. Kevéssel utóbb Szakál Ernő a kőtár anyagából két fedéltöredéket (I. I-25.) választott ki, a meglévő sírládához fűzve azokat.

Új meghatározási kísérletek 1970 körül merültek föl. Kralovánszky Alán Géza fejedelem, Nagy Árpád – Morav-

csik útmutatása nyomán – Szent Imre személyéhez próbálta fűzni a szarkofágot, Bogyay Tamás stílusának bizánci eredetét hangsúlyozta, Fettich Nándor pedig a szenttéavatáshoz (1083) fűzte keletkezését. Újabb e sorok írója stílustörténeti alapon jutott a Fettichével egyező eredményre, a személyt illetően nem tudva dönteni a két szent között. Ezt az eredményt Bogyay elvetette.

A szarkofág egyik keskeny oldala sima (l. Dercsényi 1943a, 53. kép), a többi díszített. A fő ábrázolás lélekvivő angyal a másik keskeny oldalon (I. 18. kép). A bal hosszoldal (I. 19. kép) két szélén, homorú, háromkaréjos zárású fülkében, egy-egy álló növényi forma jelenik meg, a rügyfakadás állapotában. Köztük hármastagolású mező, amelyet fonat keretszalagjai határolnak téglalap alakban. Két szélén egy-egy rozettás kitöltésű fonatkör, közepén oszloppártól közrefogott, hatszárnyú kerub. A jobb hosszoldalt (I. 20. kép) hasonló dísz tölti ki teljes szélességében. Itt két-két rozettás kör között tűnik fel a kerub, kísérő oszloppárja a fonathoz hozzáhurkolódik. E fő formákat néhány mellékesebb kitöltő motívum kíséri. A kerubokhoz fent, a sarkokban,

I. 18. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, homlokoldal

egy-egy kis rozettapár, lent, a szárnyközökben két-két hármast lefelé járul. A fonat sarokmezőibe furcsa kis levélkéket, a jobb oldali körpárok közé szétterülő, háromujjú növényi formákat faragtak. A díszített mezőt elől és jobbra, fent és kétoldalt, széles keret veszi körül. Tagozása nagyrészt egyező, de elől a képmező felé sima szegélyszáv is tartozik hozzá. Balra a jobb oldal kerettagozatai a hármast tagozású mező fölött jelennek meg, a két fülke a szélekre szorul, és a teljes magasságot kitölti.

A két fülke és furcsa növénye (I. 21. kép) az antik díszítést idézi: nyilván mélyedésben álló emberalakok átfaragásából ered a mai forma. A többi az átfaragást irányító mester kompozíciója. Az oldalsó mezők nagyságát kétségtelenül a kerubos középrész és a négy-

zetbe kívánczozó körök helyigénye szerint határozta meg. A kerettel a fennmaradó részt töltötte ki. Az angyal körüli sima sáv az oldalsó felületek legbelső kerettagozatának és fonatkeretszalagjainak együttvéve felel meg.

A fedélen a jobb oldal szintén körfonatot mutat, de keretelés nélkül és eltérő kitöltésekkel (I. I-25.). A mező mélyített helyzete adódhat technikai okokból, de a beosztás pontatlansága, amit a két fennmaradt körrész eltérő alakja jelez, mindenképp idegen a sírláda díszítésének szabatos szerkesztésmódjától. Az akrotérian (I. 22. kép) éppoly adottság volt, mint a sírládán a fülke, de annak bizonyára nem lett volna akadály, hogy a fő oldal díszét (I. 23. kép) a szarkofágénak megfelelőbb módon komponálják meg.

A szarkofágon a szalag lapos, háromtagú, középrésze oldalsávjainál kissé szélesebb. A fonat növényi kitöltései többfélék. A fonatsarkokban kis, nagyjából háromszögű, szokatlanul és igen változatosan tagolt formák jelennek meg. A körközök háromujjú kitöltői egységesebb alakításúak. Oldalsó ujjai élesek, pödrődő végűek, középső tagjaik rendszerint vájatosak, kereken vagy hegyesen végződők. A nagy rozetták mind nyolcszirmúak, de kétfélék. Az egyik szíromtípus domború, középleles, vége hármast, karmosan visszahajló (I. 21. kép). A másik sekélyen, háromágú kitöltő forma körül vájatolt, és hegyes végű (I. 24-25. kép). Az a bal hosszoldalon jobbra és a jobb hosszoldalon szélein, ez a többi helyen tűnik fel. A kerubokhoz tartozó növényi díszek

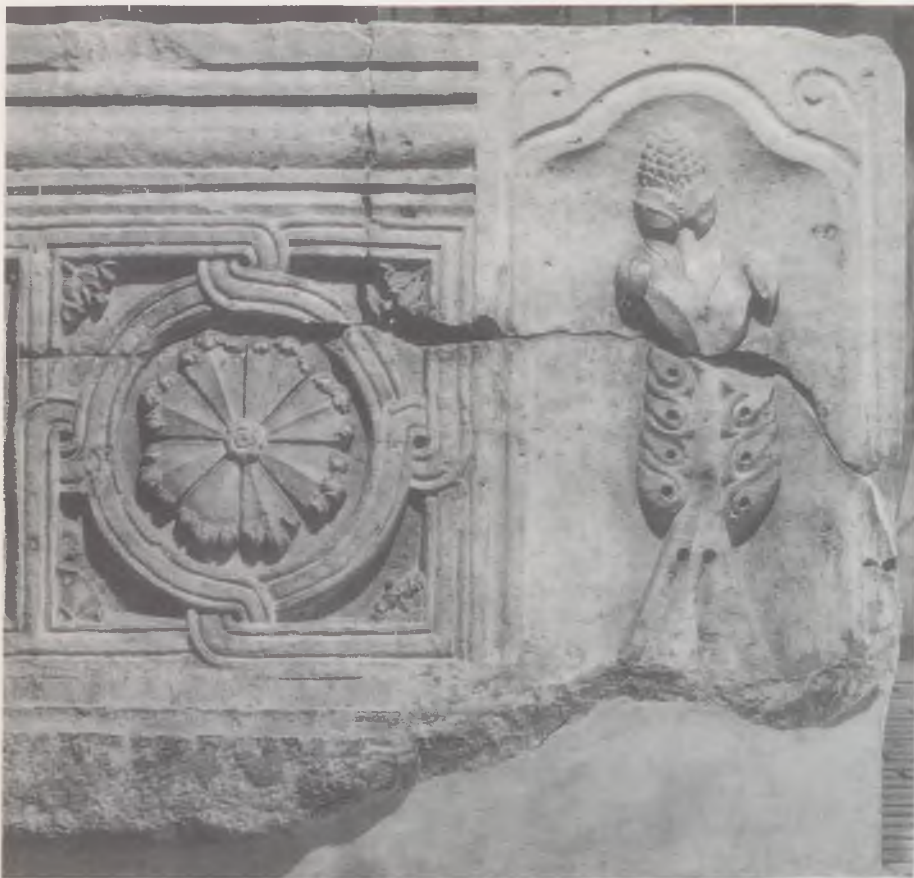

I. 19. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, bal hosszoldal

I. 20. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, jobb hosszoldal

I. 21. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, a bal hosszoldal jobb széle

I. 22. kép: Székesfehérvár, szarkofágfedél töredéke, jobb oldal

I. 23. kép: Székesfehérvár, szarkofágfedél töredéke, homlokoldal

sem teljesen egyformák. A kis rozetták domborúak, tagolásuk a jobb oldalon egyszerűbb. A levélkék háromtagúak. Középső tagjuk magas, kétvájatú. A két szélső a bal oldalon szintén, a másikon viszont vájattalan és befelé tekeredő.

A fedélen e formáknak a szalagtípuson kívül legfeljebb a kereszt melletti hármás levélke felelhet meg. Ennek két oldalt lecsüngő tagja némiképp az iménti befelé tekeredőkre emlékeztet, hosszú, törött végű felső eleme pedig középeles megoldásával a megfelelő szíromtípust idézi. Stíluskapcsolat tehát, ha szűkösen is, van. A kompozicionális különbségek, tekintettel a fedél oldalsó díszének befejezetlenségére is, ettől függetlenül kétséggé teszik a két rész összetartozását: lehet, hogy két különböző szarkofág egymást kiegészítő alkotóelemeiről van szó.

A szárnyas lények ábrázolása biztos térkitöltő készségre vall. Az angyal részütösen, jobbfelé lebeg, kezében az elhunyt lelke bepólyált csecsemő. Feje dicsfényes, félprofilba fordul, bal lábát felfelé billenti. Ruhája bő, bokáig érő, könyök alatt végződő ujjú. Válla felől nagy drapérialebeny hull alá. Ez az alsó, két lába a bal szélég ér, jobb szárnya a felső, bal szárnya a jobb kerettag mellé simul. Az átló két végpontját a sarkoknál a jobb láb és a pólyás feje adja meg. A kerubok hatszárnyúak, testrészeikből csak fejük látszik, a felső szárny pár előtt. A felső és az alsó szárny pár közepén összeér, keresztesződő végük a mező szélét éri (I. 26. kép). A harmadik, oldalt kiterjesztett szárny pár az oszlopok mellé simul, és a mező aljáig ér. A fennmaradó közökben a rozetták és a levélkék központosan, illetve tengelyesen helyezkednek el.

A pólyást vivő angyal ábrázolási típusa, amint erre Kádár Zoltán és utóbb, pontosítva, Bogyay Tamás rámutatott, Mária halálát megjelenítő bizánci elefántcsont faragványtípus felső régiójából különült ki. Bizánci eredetű a hosszoldalak kompozíciós megoldása is: olyan *templon*-gerendákra emlékeztet, amelyeken téglalap alakú mezőbe írt hangsúlyos középső motívumot két-felől egyforma, nem egyszer körökből álló fonatok fognak közre (pl. Grabar, A.: *Sculptures byzantines du moyen âge II*. Paris 1976, 48–49, 105, XIV–XV, LXXIX: No. 33., 41., 87b.). Hasonló szárnyállású kerubok pedig a cividalei Egbert-psalteriumhoz utólag hozzáfűzött, tipikusan kelet-európai stíluskeveréket mutató lapok Maiestas-

I. 24. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, jobb hosszoldal bal fele, részlet

I. 25. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, jobb hosszoldal jobb fele, részlet

ábrázolásán tűnnek fel, Krisztus lába alatt (*Geschichte der russischen Kunst* I. Dresden 1957, 141–143). A fehérvári kerubok egyébként, amint erre Kádár és főleg Bogyay már szintén rámutatott, tartalmilag a paradicsomot őrzőkkel vethetők össze. Ahogy a szarkofág ikonográfiáját Bogyay summázta: „A domatomorf sírláda nem egyszerűen a halott háza már, hanem mennyei lakóhelyének képmása.” (I. m. – 1973 – 23)

A lélekvitel motívuma fontos szerepet játszik a Szent Imre-legendában.

A szerző elbeszéli, hogy amidőn Konstantinápolyban járt Álmos herceggel, egy caesarei kanonoktól hallotta, hogy Szent Eusebius gestájában le van írva Szent István fia, boldog Imre („Henrici”) lelkének mennybevitele: a caesarei metropolita víziója abban az órában volt, amikor a herceg elhunyt (*SRH*, II. 456). Hogy mi mindent keverték itt össze, azt nehéz lenne kibogozni. Az elbeszélés kivonata mindenesetre bekerült Hartvik legendájába is, Szent Imre halálával kapcsolatban (uo. 428). A szentség igazolására szolgáló

elbeszélés bizonyára összefügg a szarkofág ábrázolásával, a kérdés az, hogy milyen módon. Az ábrázolás annak is megfelelő lehetne, amit Hartvik Szent István haláláról mond: lelkét Mária és az angyalok kezébe adta, hogy bevigyék a mennyei boldogság örök nyugalomába (uo. 431). E hagiográfiai közhely ábrázolására a korszak művészetében kétségtelenül voltak törekvések. Az ottónikus borghorsti keresztben magát a félalakban felemelkedő Henrik császárt fogadja két leereszkedő angyal (*Schramm, P. E.: Die deutschen Könige in Bildern ihrer Zeit 751–1190*. München 1983, 219–220, 384–385: Nr. 131.). II. Bořivoj cseh herceg egyik pénzén pedig, nagyjából a Szent Imre legenda készültével egyidejűleg (1100–1107), gyermeket emelő angyal jelenik meg, S. WENCESLAVS körirattal (*A. Merhautová – D. Trěštk: Romanské umění v Čechách a na Moravě*. Praha 1984, 97, 123–124).

A szarkofág és a fedél átfaragásának kormeghatározására két lehetőség adott: a temetés vagy a szenttéavatás környéke. Mivel az átfaragásra forrás nem utal, a kérdés csak stílustörténeti alapon dönthető el. E tekintetben a legfontosabb útmutató az angyal szárnyain és a pályán feltűnő átlós rovátkolás, amelynek korábban már említett párhuzamaihoz (*Tóth S. 1990*, 150) itt székesfehérvári madártest (I-8.) és bajnai oroszlánsörény (I-37.) példája fűzhető hozzá. Nem valószínű, hogy ezek bármelyikét 1030–1040 tájára lehetne tenni, inkább 12. századi keltezés ké-

I. 26. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, jobb hosszoldal, középmező

zenfekvő pl. az utóbbi esetében. A szarkofág fő kapcsolatának számító zalavári rokonság, amire már Henszlmann ráérezett, ennek megfelelően értékelhető, mihelyt a kövek kérdését elválasztjuk a Szent Adorján-egyház építésetileg kétes vonatkozású felszentelési adatától (1019; vö. *Tóth S. 1990*, 148, 150–151). Ez a rokonság, amit a fedél mutat határozottabban, nem sokkal szorosabb, mint az, ami a zalavári faragványokat a zselicszentjakabiakhoz fűzi (vö. **I-24.**), inkább 1080, mint 1030 tájához közeli keletkezésre vallóan. A rokonsághoz mindenesetre hozzászámítandó az oszlopos keretelés is, aminek azon a zalavári kövön van nyoma, ahol a fedéltöredék félpalmettapárjának legjobb megfelelője látszik (**I. 27. kép**, vö. *Tóth S. 1990*, 164: 22. sz.).

I. 27. kép: Keszthely, Balatoni Múzeum, zalavári töredék

A stílusösszefüggések mellett a szarkofág ábrázolásai is inkább az 1083-as dátum mellett szólnak: az a meghatározás, amit Bogyay Tamás az ikonográfiafiáról adott, sokkal inkább a szent, mint a király vagy a herceg karakteréhez illeik. Ilyen alapon kettőjük között is könnyebb dönteni: ha két szarkofágot faragtak volna is át az 1083-as szenttéavatásokkal összefüggésben, akkor sem gondolhatnánk, hogy a hercegnek juttatták volna az igényesebb kidolgozást, így az ő síremlékének maradványaként legfeljebb a két fedéltöredéket foghatnánk fel. Varjú Elemér meghatározása tehát csak a dátum tekintetében elvetendő, a személyt illetően bizonyára helytálló.

Szent Istvánt Hartvik szerint fehér márvány koporsóba temették a fehérvári templom közepén (*SRH*, II. 432). E helyen Kralovszky Alán nagyméretű, mély sirkamra töredékét tárta fel, amelynek eredeti tere elegendő lehetett egy szarkofág befogadására. Ehhez a szarkofágot nem kellett átfaragni: cre-

deti állapotú római sírláda a padló alatti mélységben a budavári ferences templom falai közt is előkerült, ahol valaha III. András király (†1301) volt eltemetve (*Altmann J.*: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. *AE* 100 (1973) 82–83, 86; *SRH*, I. 478). Ha viszont ugyanazt a szarkofágot a szent kultuszhelyén látható síremlékké akarták alakítani, akkor az átfaragást – ikonográfiai okokból – nem is lehetett elkerülni. Márpedig alighanem ezzel kell számolnunk, ha így nehézségek merülhetnek is fel Hartvik elbeszélésének értelmezésében, amely szerint a tumba a felnyitáskor folyadékkal volt tele, és ez meregítés közben mindig utána töltődött (*SRH*, II. 437).

Kralovszky két kölelete arra vall, hogy a szent hely környékén a szarkofág átfaragásával párhuzamosan, hasonló stílusban, még másféle művek is készültek. Az egyik (**I-27.**) kődúcokkal merevített korlátfélelőből való, a másik (**I-26.**) nagyobb szabású építmény fél-oszlopfője lehetett. E töredékek azt jelzik, hogy az 1083 körüli munkálatok stílusjegyeit a szarkofág és a két fedéldarab csak részben mutatja: nagyobb műhely tevékenységével kell itt számolnunk. Ugyanakkor a szarkofág stílusösszefüggéseinek pontosabb meghatározásával világosabban különválaszthatókká válnak az eltérő karakterű fehérvári köleletek, amelyeknek egy része esetleg valóban Szent István kori lehet (pl. **I-5–6.**; az utóbbi lelőhelye szerint szintén a bazilika közepén létezett berendezésfeléhez tartozhatott; keltezésük kérdéséhez vö. **Tóth S.: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez.**)

A további stíluskapcsolatok szempontjából lényeges a hajtó megoldása az angyalfőn (**I. 28. kép**): a hullámosan kezelt, íves szélű tincsekhez a homlok felé karéjsoros vonalú, lapos perem járul, amely visegrádi vállkőoldal (**I-12.**) félpalmettáinak szegélyezésére emlékeztet. A visegrádi kolostor leleteinek stílusához fűződő kapcsolatra utal a levélrészek lépcsőzetes alakítása is a fél-oszlopfő (**I-26.**) jobb sarkán. Hasonló kapcsolat lehetősége Zalavár esetében is adott (vö. **I-12.**). A félpalmettapáros fehérvári fejezettöredék (**I-18.**), amelyen a visszaugratott peremezés szintén előfordul, csúcsos levélkéivel a visegrádi esperesi templom leleteinek és pilisszentkereszti rokonaiknak a stílusához fűződik. Az összefüggések újkele-

I. 28. kép: Székesfehérvár, Szent István szarkofág, homlokoldal, részlet

tűbb rétegét tükrözheti a pécsváradai Madonna-dombormű (**I-28.**), ahol a növényi részek domború alakításán kívül az oszlopos keretelés alkalmazása is fehérvári vonatkozású, valamint szerényebb társa (**I-29.**), amely főleg antikos vonásai miatt figyelemre méltó e kör szempontjából. A legfiatalabb ide sorolható emlék az a pécsi oszlopfő, amelynek a kosfőin a szarkofágra és jóval későbbi óbudai darabokra emlékeztető stílusjegyek együtt fordulnak elő (**I-33.**).

T. S.

Henszlmann 1864, 123; *Hampel 1905*, I. 67, 670, 681–682, 818, II. 436–437, III. 331–333. tábla; *Divald 1927*, 18, 21; *Varjú E.*: Szent István koporsója. *MM* 6 (1930) 372–379; *Gerevich T.* 1938, 152, 156–159, 246, CLXIII; *Dercsényi 1943a*, 5, 11, 33, 36, 74, 105–110, 50–53. kép; *Csányi 1951*, 30, III; *Moravcsik Gy.*: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953, 104–105; *Nagy E.*: A székesfehérvári István koporsó keletkezése. *MÉ* (1954) 101–106; *Kádár Z.*: A székesfehérvári István-koporsó ikonográfiája. *MÉ* 4 (1955) 201–204; *Entz – Szakál 1964*, 215–228; *Entz 1964*, 35, 37–40, 44–45; *Kralovszky A.*: Contribution à la question du sarcophage de Székesfehérvár dit de Saint Etienne. *AR* 8–9 (1968) 85–91, XXIII–XXIV; *Nagy Á.*: A székesfehérvári XI. századi szarkofág eredete és ikonográfiája. *MÉ* 21 (1972) 165–176; *Dercsényi 1972*, 9, 187, 7–8. kép; *MMT* 32, 21–22. kép; *Bogyay 1973*, 9–25; *Fettich 1973*, 151–153, 79. kép; *Marosi 1977*, 42; *Székesfehérvár 1978*, 31–32; *Dercsényi – Zádor 1980*, 21–22; *MTM*, 17; *Kralovszky A.*: Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. Szent István és kora. Szerk. Glatz F. – Kardos J., Bp. 1988, 166–172, X–XIII; *Tóth S. 1990*, 150; *Bogyay 1992*, 173–174.

I-25.

Szarkofágfedél oldalsó töredéke körfonatos dísz részletével

Székesfehérvár, a bazilika romterülete
(1942 előtt)
mésző
33 × 64 × 35 cm
1083 vagy utóbb

Vízszintes, keskeny alsó felülethez belül homorulattal, kívül tompaszögű törésekkel csatlakozó ferde, lemezszerű rész. A belső felület durván megmunkált, a felső és a két oldalsó törött. Kívül lenről előre dőlő részü, függőleges sáv és szélesebb, hátra dőlő sík következik egymás fölött. Az utóbbihoz derékszögben visszaugratva csatlakozik a díszítés szegélye, amelynek síkjából az alapot kimélyítették. A függőleges sávban szegélyek között mélyített alapú gyöngysordísz jelenik meg, amely szögletes, váltakozva göbszerű és hosszúságú tagokból áll. A ferde felület díszítése kerettelen körfonat, kitöltésekkel. Balra mandorlaszerű idom, jobbra körféle részlete látszik, egybehurkolásuk helyén a kő már sérült. A köríves idomokon belül egy-egy kitöltő forma nem felismerhető része, közükben befelé forduló, lekonyuló félpalmettárpár tűnik fel. Ugyanígyennek a széle vehető ki a mandorlaféle csúcsától balra.

Részletképzés jóformán nincs, a faragás nyilván befejezetlen. Csak a szalag lapos felületét osztja két bemetszés három részre, amelyek közül a középső kissé szélesebb. A többi formából csak sima felület látszik az alap mélyítésével kimetszett körvonalak között. A félpalmetták közös töve keskenyedő, alakjuk kétujjú, hátukból közepén három ujj nő ki. A két szélső és a középső ujj hegyesedve, a többi kereken végződik. Jobbra a körben a kitöltő forma lent szélesen tapad, felfelé röviden szűkül, majd hosszabban bővül. A bővüléshez fent kétoldalt keskeny idom ízül, amely függőlegesen elválva a szűkületig nyúlik le, jobbra sérülten, balra kipödrődőnek látszó véggel. A másik kitöltés az alsó mandorlacsúcstól különvált talpfélével kezdődik, efölött kétfelé a szalagig lebiggyedő idom, majd hasasodó rész következik.

A fedélből még egy darab ismert, amelyen akrotérion-töredékes jobb sarok, nagyobb homlokoldali rész és az oldalsó felületek kezdete maradt meg (I. 22–23. kép). Egyezik rajta a kifelé dőlő alsó sík, oldalt a függőleges sáv a gyöngysordísz indításával és a befelé dőlő felület kezdete, amelyen a díszített mező szélére derékszögű visszaugrás utal. Elöl közepén latin kereszt részlete, jobbra hármass levélféle, az akrotérion elkülönülő, oldalsó mezejében hosszúságú, függélyes levélféle látszik,

valamennyi rézsúsen vagy homorodón mélyített alapon. Az akrotérion levélféle éppoly kidolgozatlan, mint a körfonatdísz kitöltései. A homlokoldal formái befejezettebbek, de részlet ezeken is alig van. A további összefüggésekhez l.: **A székesfehérvári szarkofág és köre.**

T. S.

Dercsényi 1943a, 79, 97, 112 (14. sz.), 124 (93. sz.), 78. kép; *Entz – Szakál 1964*, 215–218, 226; *Bogyay 1973*, 12–13, 19, 3–4. kép; *Fettich 1973*, 152, 80. kép; *Tóth S. 1990*, 150; *Bogyay 1992*, 173.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-26.

Fejzettöredék korinthusias dísszel

Székesfehérvár, romkert, a bazilika főhajójának keleti része, gótikus építmény alapfalából (1971, Kralovánszky Alán ásatása)
mésző
49 × 48,5 × 21 cm
1083 körül

Lehasadt, féloszlopfőnyi tömb, három nagyobb darabból ragasztva. A díszítés nagy része égés következtében levelesen levált. Alul, felül vízszintes sík. A felsőt enyhén homorú oldalak hatá-

I-26.

rolták. A peremvonalhoz elől jobbra és kétoldalt, ahol ép, függőleges zárólemez csatlakozik. Ezen jobbra hátul kiugró tag maradványa. Lent nyakgyűrű törése. A kompozíció szabatos. Két sorban a kerület nyolcadára szerkesztett levelek helyezkednek el, egymás fölött fél tengelyköznyi eltolódással, úgy, hogy a felsők középre és sarokra kerülnek, az alsók közeiből kiemelkedve. Az alsó levelek összeérnek, a felsők között sarokiránt dőlő törzsek állnak, amelyekből két-két széthajló, volutás szár nő ki. A jobb oldali pár, amely alig sérült, nem követi a fedőlemez homorulatát. Középen orsószerű forma maradt meg, kevésbé mélyített alpból kiemelkedve. A sarok- és középvoluták érintkeznek. A szárok alja erősen viszszavágott, a felső levelek körül függélyes alap jelenik meg. A levelek majdnem tagolatlan körvonalúak, csúcsosodók, a felsők nagyobbak. Az alsó sorban négy nagyrészt rongált levél látszik, a felsőben a három elülső és a jobb oldalinak a bal fele, valamivel jobb állapotban.

A részletképzés sajátosság. A volutás részek alakítása csak jobbra látszik jól. A törzs sima, szögletesedő, lezárása éles gyűrűféle. A volutaszárok simák, függélyes felületűek, alsó felük derékszögben visszaugratott. A hátsó volután látszik, hogy csigásan végigtekeredett. A leveleket élesedő vagy domború gerinc felezi, és oldalsó, lapos felületekből kiemelkedő formák sora tagolja. E formák hol a gerincből válnak ki, hol önállóak. Az alsó levelekből szinte csak a legalsó tag látszik, amely a gerinctől különváló, lapos felületet körülíró, hiányzó végű, éles forma. A felső sorban a bal sarki levélen elkülönülnek a gerinctől a tagok, a többin nem. A kö-

zepső levél elől és jobbra hasonló tagolású. Ezek a legalsó tag olyanféle, mint az alsó levélsorban, csak teljesebb. Íve felgömbölyű ujjféleben folytatódik mindkét irányban, lent kettőződve. A két végződés a levél körvonalában is elkülönül, lapos karéjakat képezve. Felfelé, ugyancsak éles taggal körülveve, nagyobb, mandula alakú lapos felület következik. Ennek felső keretelőjéhez további két éles tag csatlakozik közvetlenül. A levélszélek ezen a részen már sehohsem épek. A bal sarki levélen a gerincet majdnem végig lapos felületből kiemelkedő íves formák kísérik, de nem világos, hogy ezek hogyan függtek össze a levélszélekkel, amelyek hiányzanak. A jobb sarki levélen a gerincből szabályos közökben oldalra hajló tagokból válnak ki íves formák a levélszélekhez közel, felfelé. A bal szélén megfigyelhető, hogy az oldalra hajló tagok vonalában a felület, amely nagyrészt lapos, lépcsőződik.

I-26.

A korinthoszi fejezettípus ilyen stílzálása, különösen, ami a levélformákat illeti, egyedülálló a hazai emléktanyagban. A gerincet tagot kísérő ívek korai korinthoszi fejezetek levélrészeit összekapcsoló hajlatokra emlékeztetnek (pl. Esztergom: Gerevich T. 1938, C; vö. I-21.). A levélrészek lépcsőzése a visegrádi kolostori vállkövek (I-12.) stílusából eredhet. A lapos felületekből kiemelkedő tagoló formákhoz hasonló felfogást a székesfehérvári szarkofág

egyik rozettatípusa mutat (I. 24–25. kép).

T. S.

Bánki 1972, 284; Székesfehérvár 1978, 35, 108 (32. sz.); Kralovánszky A.: Székesfehérvár. Királyi bazilika I. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 310. H. n. 1988.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-27. Kőlap töredék fonatrészlettel és félpalmettával

Székesfehérvár, romkert, a bazilika főhajójának Szt. István sírhelyétől keletre eső része (1971, Kralovánszky Alán ásatása)

fehér márvány
31 × 24,5 × 16 cm
1083 körül

Vastag lemez szélső részlete. Elöl a díszes felület csiszolt, töredékes. Hátralag gondosan faragott sík kis részlete. A faragványszélen a vastagság közepe táján kiugró, majdnem négyzetes keresztmetszetű, durván faragott tag, amely valaha nyilván megfelelő vájatba volt rögzítve. A többi felület törött. A dísz maradéka keretes, kitöltött körfonatra vall. Az ép szélén keskeny szegélyáv mellett egyenes szalagrész ugrik ki. Túloldalán a szegélyávnál kissé mélyebb síkú mező, amelyben hajló szárról a szalag mellé simuló, négyujjú félpalmetta domborodik. Ezt túlfelől íves töréssel zárja, amely a szalagrésznek megfelelő szélességű, és ehhez a félpalmetta vége felé közeledik: nyil-

I-27.

ván a fonatkör szalagjának nyoma. A hurkolás helyén a kő már törött. A köríven belül jóval mélyebb alapú, nyilván domborműves mező szélének csekély maradéka. A szalag lapos, két vájattal három részre osztott, a középső rész kissé szélesebb. A félpalmetta szára lapos, tagolatlan, teste ebből fokozatosan domborodik ki. Domborulata tagolatlan, az ujjakon kissé szögletesedő. A hosszú ujj messze kinyúlik, a rövidebbek kissé visszahajlók, közük vájatszerű.

A szalag típusa ugyanolyan, mint a sírládán és a fedélen (I-25.). Hasonlóan domborodó, tagolatlan növényi részek a pécsváradi dombormű frizén (l. I-28a.) tűnnek föl. A továbbiakhoz l. **A székesfehérvári szarkofág és köre.**

T. S.

Bánki 1972, 285.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-28. Madonna-dombormű töredékei

Pécsvár, vár (1964?, falkutatás – a;

1968, ásatás – b, c)

fehér márvány

a: 87 × 51 × 18 cm

b: 22 × 15 × 11 cm

c: 18 × 18,5 × 13 cm

1100 körül

Három, anyagában, megmunkálásának módjában és stílusában megegyező töredék, amelyek egyazon relieftábla részei lehetnek. 1978-ban a töredékek elrendezésével utaltak a kb. 150–170 × 90 cm-es relieftábla eredeti méreteire. A reliefet erősen kiülő lemezek keretezték. A legnagyobb töredék (a) a tábla bal felső sarkát alkotta; ezen a felső fríz töredéke látható: hullámvonalas, leveles indával, a kör alakú mezőkben szőlőfürtöt csipegető madarakkal. Ezeknek az óbudai illetve a somogyvári indás-állatalakos frízekkel való hasonlósága csak motivikus jellegű. A fríz alsó keretelését félköríves árkád érinti, amelyet féloszlop hordoz. A korinthiszáló fejezet akanthuszleveleit fürt lyukak tagolják. (Hasonló technika közeli példája egy Mohácsról a pécsi múzeumba került, nagyobb korinthiszáló fejezet: I-21.) A töredéken az íven belüli mezőből csak egy nimbusz korongjának töredéke maradt meg. A másik

I-28.

I-28.

töredéken (b) balra forduló felsőtest ismerhető fel, felemelt baljában irattekercssel. A kéz körül átvett drapéria (köpenyszegély) vet koncentrikus redőket, majd folytatódik lefelé. Itt a gyermeket tartó nagyobb bal kéz fogja át a gyermek derekát. E részlet alapján azonosítható a relief témája: Madonna az irattekercset tartó gyermekkel, aki valószínűleg befelé fordul (vö. félalakos Hodegetria, Istanbul: Lange, R.: Die byzantinische Reliefkone. Recklinghausen 1964, 9. sz.; Athén, Hodegetria: uo. 13. sz.). A harmadik (c) töredék oszloplábazat, s a relief bal alsó sarka táján helyezhető el. A töredékek alapján a bizánci reliefikonok egy Pécsváradon őrzött példánya vagy helyi készítésű másolata képzelhető el. A stílus 11. század végi mintaképekben gyökerezik.

M. E.

Gergelyffy A.: Jelentés a pécsváradi vár részleges előzetes falkutatásáról (1964. július 23 – augusztus 14.) *Mv* 10 (1966) 6. kép; Levárdy 1968, 171–172 (6. kép); Székesfehérvár 1978, 118–119 (43. sz.).

Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Itsz.: K 93.27.4.1–3.

(Felfestve a: Pécsvár 1 69; b: [19]68 III/A 7)

I-29. Kőtöredék rozettás-leveles dísszel

Pécsvár, vár (1992 előtt)

mésző

37 × 35 × 21 cm

1100 körül

Törések között finoman faragott, síkszerű díszített felület csekély, kopott részlete. Félkörös mezőben két ferdén sarokra forduló levél és tövük között rozetta jelenik meg, enyhén mélyített alapon. A mezőt lapos, sima sáv kereteli, amely az egyenes oldal vonalában mindkét irányban folytatódott. A keret és a folytatás eredetileg kettős volt, de vájattal elválasztott külső részéből csak két kis töredék maradt, az egyenes felől nézve jobbra. Az egyenes túoldalán homorú, törött mélyedés, ennek szélén, a külső keretrész megtörő maradványával szemben, ferde visszavágás és csatlakozó, domború díszítés csekély nyomai. A rozetta négyszirmú. Középe kerek, körüljárat, szirmai széles ívűek, egymáshoz furatos hajlással kapcsoló-

I-29.

dók. A középső vájatban, egymással szemben, egy-egy kis tag, amely talán a megfelelő két szírom közepén is folytatódott. A levelek öt felnyúló, egymáshoz furatos hajlattal kapcsolódó tagból állnak. Az alsó kettő kissé lehajolva kezdődik, ezek némelyikén finomabb belső rajz nyoma is látszik. A rövid levélszár a rozetta mögül nő ki, folytatása elkülönülő középér, amely az egyik levélről majdnem teljesen lekopott.

A töredék feltehetően egykorú a pécsváradi domborművel (I-28.), bár ehhez semmilyen kimutatható formai kapcsolat nem fűzi. A levéltípus korai dunántúli előfordulását csak egyszerűbb visegrádi példa (I-13.) mutatja. Furatos hajlattal kapcsolt öt rész – középér nélkül – előrehajló levélformát jellemez a pécsi kosfejés oszlopfőn (I-33.). Rozettaszírmok kapcsolása furatos hajlattal a székesfehérvári szarkofágon fordul elő (jobb hosszoldal, a kerubtól jobbra; l. I. 25. kép).

T. S.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: K 93.27.1.
(Felfestett nagy szám: 60)

I-30. Párkánytöredék palmettafríz, fogrovat és szőlőinda részletével

Esztergom, vár (1935, MOB ásatás)
mészki
20,5 × 17 × 15,5 cm
1100 körül

A díszített felületek kivételével mindennütt törött. Középen fogrovat, alatta domború, fölötte szimaszerű tag. A két

tag lent, illetve fent hiányos. A felsőn palmettafríz maradványa, amelyet íves indák fűznek össze. Két palmetta részlete látszik, ezek hétujjúak voltak. Második ujjakkal érintkeznek. Az alsó ujjuk legörbülő, a többi felnyúló. Az ujjak hegyesek, egymástól szöglettel válnak el, egyvájatúak. A vájat az oldalsónkon a tőtől kezdődik. A tövön kettős, hurkás tagú, szélei felé felgömbölyű gyűrűzés. Az indák három egyforma hurkás tagból állnak, de alsó tagjuk lent eltűnik a fogsor mögött, amelyből két teljes és egy hiányos lemezke látszik. Hasonlóan viszonyul a fogrovathoz a hengeres tagon látszó, egyezően tagolt indaív-maradvány, amelyben rövid száron lógó szőlőfürt részlete jelenik meg. Az indán balra gyűrűzött kiágazás nyoma.

I-30.

Esztergomban még két töredék ismert (I-31.), amely hasonlóan formált félpalmettát és indákat mutat. Feltehetően mindhárom a királyi palota maradványai közül való. A párkánytöredék frízmotívuma korai eredetű, bár ilyen egyszerű formában a hazai emlékeken ritkán fordul elő. A korai rokon emlékekhez képest (vö. pl. I-1-3.) szembeötlő különbség a kétvájatú ujjformák teljes mellőzése, ami először Zalavárott fordul elő. Az esztergomi szőlőfürtös részlet zalavári levelesre emlékeztet (vö. I-23.). Az indáknak megfelelő tagolásmód a Dunántúlon székesfehérvári fonatos kő (vö. I. 10. kép) szalagján is feltűnik. A fogrovatra korábbi Árpád-kori példa nemigen idézhető; a motívum a székesfehérvári

griffes pillérfő-töredék (I-45.) stíluskerében játszik először komoly szerepet (l. pl. *Dercsényi 1943a*, 36. kép).

T. S.

Marosi 1977, 40–41; *Székesfehérvár 1978*, 124–125 (47. sz.), 12. kép; *Marosi 1984a*, 16–17, 197 (31. sz.), 30. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-31. Hengeres tag két darabja kettős hullámindadisz részletével

Esztergom, vár; az Árpád-kori királyi palota nagyterme (utóbb kaszárnyaépület) alatti pince boltváll-feltöltése (1975 – a), kőtár (1975 tája előtt – b)

mészki

a: 11,5 × 20 × 8 cm

b: 17 × 10,5 × 7 cm

1100 körül

A díszített felületek kivételével mindennütt törés. A tagozat hosszában hajladó indapárt mindkét töredék egybehurkoltnak mutatja. Az egyik (a) a hurkolás mellett kissé íves gyűrűzéstől oldalra visszahajló, háromujjú félpalmetta. A hosszú ujj törött, a másik kettő hegyes. A hosszú ki-, a rövid lehajló. A másik darabon (b) a hurkolás közelében egyenes gyűrűzés látszik, visszafelé eredő, középre hajló kiágazással. Ez közepén túlfelőli párjával találkozott, amelynek csak a legszéle maradt meg. A gyűrűzéstől tovább ívelő inda öblében visszahajló alsó palmettaujj töredékének látszó részlet maradt meg. A palmetta bizonyára a közepén egyesülő ágpárból nőtt ki. Az indaív túlfelén kiálló apró részlet oldalsó félpalmetta maradványa lehet. Az indák és a gyűrűzések mindkét kövön három egyforma, hurkás bordára tagolódnak. A félpalmetta kezdeténél a középső tag még megtartja domború formáját, és fokozatosan alakul át az ujjak közötti éllé. Az ujjak egyvájatúak.

A stílus kétségtelenül ugyanolyan, mint a párkánytöredéken (I-30.). A kettős hullámindamotívum, amely más változatokban később lett gyakori a Dunántúlon (pl. I-61–62.), Zalavárott is megvolt, lovast ábrázoló, elvesztett töredéken (vö. I-24.).

T. S.

Esztergom, Vármúzeum

I-31.

I-32. Kőlaptöredék fonatkörpárban Agnus Dei és griff alakjával

Somogytúr (1907 előtt)
homokkő
41 × 68,5 × 16 cm
1100 körül

Hosszoldalán álló téglatestféle. Háta nyers, alja és két oldala sík, teteje elvésett. Elöl a díszítés sík alából emelkedik ki, vastagon, de kevés domborulat-tal. A felület mállott. A szalagkörpár a felső részt tölti ki, nyolcas alakban egybehurkolva. Körülötte más kiemelkedések, többnyire közel elkülönítve. Fent a bal sarkon kidolgozatlan rész, jobbra sérülés, középen lógó fűrftéle. Lent közepén lekonyuló végű félpalm-tapár, amelyet fordított Y alakú forma kapcsol a hurokhoz, oldalvást jobbról balra növe füzérfélék, a bal sarkon elkülönülő palmettás részlet. A körökben jobbra Agnus Dei, balra griff, mellső résszel közép felé forduló tartásban. Két hátsó lábuk elrugaskodni látszik, mellső lábaik elől kalimpálnak. Mindkettő karmos lábú. A Bárány inkább lóra emlékeztető fejével visszafordulva a háta mögül kiemelkedő kereszt vízszintes szárába harap. Rövid farka lelóg. A griff madárfejét feltartja, két szárnya előre és felfelé áll. Farka lábai közül csapódik fel, a test előtti része eltűnt, vége palmettás. A dombormű némileg rétegzett: a négy-négy láb, a két szárny és a felnyúló farokrész a testnél vékonyabban tapad az alaphoz.

Az alakítás kezdetleges. A két állat-test hosszú, keskeny, szügynél, tompornál alig szélesedő. Részlet nem maradt rajtuk, csak a Bárány szeme látszik. A griff igen vékony nyakú.

A mellső lábak végig vékonyak, a hátsó combok izmosan vastagodók. A lábak és a szárnyak töve a testformán nem jelentkezik. A két szárny visszaugrással biggyed a testhez, hosszanti vájatpárral tagolt, hegyes. Az elülső kisebb, alig ívelt, a felső hosszabb, sarlós ívű, előre csúcsosodó. A farokvég palmettája háromosztatú, ujjpárja kifli alakú. Hasonló forma látszik a bal alsó sarokban. A füzérfélék lehajló ujjpárok sorából állnak. A jobbfelől fentről hajlik le, a másik a bal félpalm-tapárhoz illeszkedik, hurkás szárral. A félpalm-tapár függőleges tövén széles, téglalap alakú talp és kisebb, hasonló idomú átkötés jelenik meg. A félpalm-tapák kétujjúak, közülük hegyes ujj nő ki, amelyet a száránál vájattal megosztott Y alakzat hurkásan vesz körül. A jobb félpalm-tapához oldalt rövid száron térkitöltő ujjacska csatlakozik. Minden ujj egyvájatú. A vájatok gyakran szélesek, a formálás darabos. A szalag három egyforma, tompa metszésű tagból áll.

I-32.

Az alakos fonatmedalionok és a lekonyuló félpalm-tapárok fő dunántúli példái Zalavárról valók (vö. I-24.; I. 27. kép). Mindkét alakzatot a somogytúrihoz némileg hasonlóbb megoldásban rajzolták elő a székesfehérvári szarkofágfedélen (I-25.). A griffszárnyak alakja és viszonya a testhez – egyszerű kivitelben – olyanféle, mint a nagy székesfehérvári pillérfőn (I-45.). A füzérféléknek Pécsről idézhető rokonuk (pl. Gerevich T. 1938, CLI), ahol azonban hurkolt, alakos fonatmedalionok nem fordulnak elő.

T. S.

Békefi 1907, 116; Gerevich T. 1938, 164; Csányi 1951, 38; Entz 1964, 37–42, 44–45; Székesfehérvár 1978, 175 (99. sz.); Tóth S. 1990, 151, 165–166 (26. sz.), 18. kép.

Keszthely, Balatoni Múzeum

I-33. Oszlopfő növényeket harapdáló kosokkal

Pécs, a székesegyház előtti tér (1896 előtt)
mészkö
20 × 20,5 × 20,5 cm, alsó sík átm.: 14,5 cm
1100 körül

Alul, felül sík, az alsó közepén régi csaplyuk. Körben lent fordított csanakakúp idomú alap, amelyből csak a négy oldal közepén emelkedik ki egy-egy növényi szár, feljebb domborműves felület. Lent kiugró, lapos oldalú nyakgyűrű, fent vékony zárólemez, amelyet kissé homorú oldalakkal és enyhén lemetszett sarkokkal alakítottak. A négy növényi szár vonalának

I-33.

folytatásában egy-egy lándzsahegy idomú levél nyúlik rá a lemezre, derékszögű kiugrást helyettesítve vagy ilyenekkel egyesítve. A hegyes idom tövétől levélke hajlik előre, amely mögül félpalmettapár-féle konyul le oldalra. A növények és a lemez közén tagolatlan koston testek domborodnak, amelyeknek a sarkokon lehajló nyakrészéhez homlokkal kidülledő, csigás szarvú, közös fej járul, a félpalmettafélék felhajolva egyesülő végeit harapdálva. A lemez alja csak a nyakrészek fölött jelenik meg, gúlás alakítású felülettel.

A részletképzés nagyvonalú, szobrászi. A szárak domborodnak, többnyire szögletesedve. A lándzsahegy idomok laposan, keskeny középső bevágással kezdődnek. Fő részüket sekély ékvájattal alakították, amelyet alsó részén a bevágás mellől szélre hajló, éles bordapár oszt meg. A vájatközép csak egy helyen látszik, a többi esetben lapos vagy domborodó, durvított felületű, másodlagos lándzsaidom rajzolódik ki a helyén. Az előrehajló levélkék nagy része sérült. Az ép példány vájt gerincvonalat és öt tagolatlan, kerek végű, furatból induló vésett elválasztott ujjat mutat. A félpalmettafélék négyujjúak. Két párt hosszanti vájat felez, a többi ujjköz furatból induló véset. A lenyúló ujjak vége az alaphoz hajlik.

A kosfők a száj felé körteidomúan keskenyedők. Szemük gombszerű, kicsit befűrt közepű, kereken körülarkolt. Az árkolás a külső szemsaroknál hosszan kicsücskösödik. A szemaljat finoman vésett ív kíséri. A száj rész többnyire törött. A száj nyitott, az orr furatos, mindkettőt egybefüggő, finom véset keretezi. A szarvak közepén érintkeznek, befelé mélyülő vájattal, göbben végződve tekerednek hátra. Tekervényük befejező részéhez hasonló vájattal íves forma – talán fül – tapad. A szarvak síkszerű alakítása a fejek finom domborításával különös ellentét alkot. Hasonló ellentét mutatkozik a növényeken a viszonylag laposan kezelt szárak és lándzsaidomok, valamint az erőteljes domborulatú levélkék és félpalmettafélék között.

A páros félpalmettafélék rajzának rokonai Zselicszentjakabról (I. 16–17. kép), Zalavárról (I-24.; I. 27. kép), Székesfehérvárról (I-25.) és Somogytúrról (I-32.) ismertek. A lehajló levélke Pécsváradon előforduló antikós formának a származéka (vö. I-29.). A félpalmettafélék domború alakítása a szarkofághoz kapcsolódó fehérvári töredékre emlékeztet (I-27.). Magához a szarkofághoz fűződik a lándzsahegy idomok bordafélékkel osztott, sekély ékvájata (vö. I. 24–25. kép), valamint a

kosszemek gombszerű, furatos alakja, ami ott rozettákon és kis fejezetek abakuszán fordul elő (vö. *Entz – Szakál 1964*, 9. kép). A kosok szájának és orrának vésett keretű alakítása óbudai eredetű állatfigurákra emlékeztet (pl. I-53.). Ebben a környezetben tűnik fel újra a pécsi fejezet kompozíciós formulája, állatteksterek nélkül, másféle növényekkel, késői változatok prototípusaként (l. I-55.).

T. S.

Budapest 1896, 7 (83. sz.); *MTE I.*, 46; *Éber 1922*, 78; *Gerevich T. 1938*, 149, CXX.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.1603.

I-34. Ívsorkonzol állatfővel

Pécs, székesegyház (1882–1891)

mésző

23 × 21 × 38, 5 cm, a konzolrész kinyúlása: 11,5 cm

1100–1150 körül

Hasábos kváderéből fent lemez, alatta erős, tömbszerű domborulattal formált állatfő nyúlik előre. A lemez a kváderésszel majdnem egyező szélességű, az állatfő keskenyebb és valamivel kevésbé kiugró, idoma lefelé csonkakúpszerűen szűkülő. A homlok rész széles, egyenletesen domborodó. Kétfelé nagy, elől hengeresen domborodó, hátrafelé ellapuló, oldalt ovális, kanalasan vájt fül áll ki belőle. Alatta a szem pár két nagy karikaidom: alig felhajló

I-34.

peremen belül véset és lapos domborulat. Elöl középen hosszanti sávban, a fejtetőn folytatólag szélesedő részen, továbbá a szemek körül alig észrevehető mélyítés. A szájnál a forma, nagyjából a kváderrész aljával egy síkban, vízszintesre vágott. A szájrész egyenes, oldalt röviden felnyúló bevágás, elülső sarkain egy-egy foggal, az orrlyukakat két kis véset jelzi a végződés elülső peremén. A szájrész aláfaragott.

A pécsi kőtárban húszegynéhány ivorsorkonzol maradt fenn. Henszlmann a középső és a déli apszison összesen tizenhatot látott. Néhány darabon hasonló állatfő vagy ilyenek a változata fordul elő. Az állatfők szájrészének egyenesre szelt alakítása Dömös emlékein is megfigyelhető, altemplomi fejezeten (I-35.), valamint a nagy oszlopfő (I. 12–13. kép) részletein, ahol némelyik fejforma is rokon.

T. S.

Henszlmann 1869–1870, I. 19;
Gerecse 1895, 359–360; Szönyi 1906,
200–201 (651. sz.); Gerevich T. 1938, 144,
CXXII.

Pécs, Dömmúzeum, ltsz.: 363.

I-35. Féloszlopfő állatalakkal

Dömös (1898 előtt)
andezittufa
36 × 37,5 × 24 cm, oszlop átm.: 28 cm
1100–1110 körül

Kváderrészből fent azonos szélességben, lent alig szűkülve előrenyúló fejezettömb. A hátoldal újabban elvésvé. Alul, felül és a kváderrész két oldalán sík felület. Tagolatlan, egyenes vonalú fedőlemez, hurkás nyakgyűrű. A fejezettést alapja fent alávágásnál kezdődik, csaknem függőleges, alig görbülő. Elöl és jobbra egy-egy négy lábú állat,

I-35.

a bal sarkon levél, baloldalt fönt egyszerű fonatféle, lent sima, enyhén domború felület. Az elülső, nagyobb állatalak jobbra fordulva, háta fölött előre nyúló farokkal áll. A kisebbik, jobboldalt, függőleges testhelyzetű, lábai a másik felé nyúlnak vízszintesen, hegyesedő feje annak tátott, roncsolt szájába ér. A nagyobbik állat bal mellső lábával mintegy alányúl a kisebbiknek.

Az alakítás igen durva. A dombormű lapos, noha a végtagok kerekded formálásúak, és a nagyobb állat sarkon elhelyezkedő feje a forduló alapnak megfelelően megvastagszik, úgyhogy frontális nézete is hangsúlyt kap. E nézetből az alsó fejrész törött, a felső a fedőlemez síkjának folytatása, akárcsak elöl az állat teste. A kis állatnak farka nincs, teste sima, feje fölött a felső szögletben éles, vájt közepű, kerek, sérült forma. Mindkét állat szeme kerek véset, füle hátrább hosszúkás vájat. Szájuk egyenes bemetszés, a nagyobbikon teljes fejszélességben. Ennek testét kusza karistolások borítják, két combjának felső körvonalát egy-egy köríves véset jelzi. Lábain durva vájatokkal szétkülönített karmok. A levélen lapos gerinc és, egymás fölött ferdén sorakozva, számos kis, kerek végű, kanalasán vájt ujjpár különül el. A bal oldal fonatféleje, amelynek jobb alsó része a levéldomba belevág, négy szögben négy láncszerűen összekapcsolódó kör. Ezek egyszerű szalagjait mellékük kiválásával formálták ki, belül dudorokat hagyva.

A fejezet a dömösi prépostság altemplomából származik, négy hasonló formátumú darabbal (amelyek közül kettőt vértesszentkereszti eredetűnek véltek) és egy vállpárkányos oszlopfővel együtt (Marosi 1984a, 45–49. kép; vö. I. 11. kép; Székesfehérvár 1978, 103–104: 27–28. sz., 113–114: 38–39. sz.; Gerevich T. 1938, CXLIV). Két féloszlopfőn kétbordás szalagú fonat-

I-35.

dísz látszik. Az egyik a fenti dudoros fonatféle szabatos rajzú kiadása „vértesszentkereszti” kövön. Ennek hasonló sorsú társa leveles-volutás díszével az oszlopfőhöz kapcsolódik. Mindezeket, más darabokkal együtt, visszaépítették a nemrég rekonstruált altemplomba. A féloszlopfők származtatását eredeti helyzetben fennmaradt lábazatok hitelesítik. Vö. Tóth S.: A XI. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez.

T. S.

H. J.: A Nemzeti Múzeum régiségosztályának gyarapodása az 1898. év II. negyedében. *AE* (18) 1898, 375; *Divald* 1927, 39, 45. kép; *Horváth H.* 1936, 17, 22, 7b. kép; *Gerevich T.* 1938, 13, 146, 160, CXXVI; *Dercsényi* 1943a, 81, 63. kép; *Székesfehérvár* 1978, 38, 102–103 (26. sz.); *Gerevich, L.*: Die Kirche von Dömös. Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave. Bratislava 7–14 Septembre 1975. I. Bratislava 1979, 4. kép; *Gerevich L.* 1983b, 389, 393–394; *Marosi* 1984a, 22, 32, 43. kép; *Gerevich L.* 1992, 8. kép; *Nándori* 1992, 87.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 55.1009.

I-36. Töredék állatalakkal és motringfonattal

Székesfehérvár, püspöki gyűjtemény (1911 előtt)
mészkö
34 × 28,5 × 27 cm
1100–1150 körül

Derékszögű, egy oldalán ferdén törött hasáb. Alul-felül sík. A bal oldalsó sík üres, a másik kettő díszített. Ezeken fent keskeny, függőleges szegélyszáv, lent domború nyakpálca-féle, a köztük lévő sarkon a vízszintes lezárások közé illeszkedő, csavart hengertag határol. Az alap kissé visszamélyített, függőleges sík, amely a szélek felé lezártatlan. A bal mezőben kissé felágaskodó négy lábú látszik, a sarok felé fordulva. Teste rövid, feje hosszúkás, hátsó lábai hosszabbak, mint a mellsők, farka lompos, lelógó. Lábaival nem támaszkodik. A törzse ferde, tagolatlan, csak a combok válnak ki belőle, enyhén bemetszett körvonalrészekkel. Lábszárjai majdnem vízszintesek, lábai hosszú karmúak. A hátvonal egyenes, a fej íves körvonala felfelé megtörve kapcsolódik

I-36.

hozzá. E fejrészen két lépcsősen elkülönülő, hosszanti forma, talán fül látszik. A nyak vastag, a szem nagy, hosszúkas, kétszer körülvájt. A szájrész sérült, a fogak látszottak, a nyelv kiöltött, az orr gumós végű. A keskenyebb, törött szé-

lű jobb oldalon, mindjárt a csavart tag mellett, függőlegesen, háromszor motring tekeredik, hárombordás, éles metszésű szalagból, kis, hosszúkas szalagközökkel.

A faragvány a vele leggyakrabban együtt említett dömösi féloszlopfővel (I-35.) legfeljebb az ábrázolás kezdetlegessége tekintetében függ össze. A csavart tag oltárkönek mondott, Esztergomban fennmaradt falpillérfőn jelenik meg hasonló összefüggésben (Marosi 1984a, 35. kép).

T. S.

Gerevich T. 1938, 159, 165, CXXVI; Dercsényi 1943a, 34, 81, 112 (9. sz.), 82. kép; Székesfehérvár 1978, 110 (35. sz.), 11. kép; Marosi 1984a, 32, 44. kép.

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-37. Oroszlánfő

Bajna, „Bercse” dűlő, Szabó József földje (20. sz. eleje)
mészkö, részben festve
m.: 25 cm, sz.: 22 cm, h.: 36 cm
12. század

Puha, fehér mészkőből faragott oroszlán szobor nyak- és fej-töredéke. A nyak törési felületében, a nyak tengelyében 4 cm átmérőjű, 10 cm mély fűrt lyuk. A fejet újkori mész-festés fedte, melynek eltávolítása után eredeti festésnyomok kerültek elő. Az oroszlán tátott szájában a két-két, egymásra záródó metszőfog között kiöltött nyelve látható, hátrább a zápfogak. Lapos homlokán két nyitott szeme kékre, a szemhéjak vörösre vannak festve. Lapos, domború felületű orrának lyukai szintén vörösek. Vörösre festett a száj belül és az állkapocs is. Másutt nem volt festve. A nyak alsó részét lapos vésővel simára faragták, oldalt és fent, a lapos fülek mögött – keresztben futó vonalaktól – stilizált sörény-díszítést faragtak ki.

I-37.

A lelőhelyen 1970-ben végzett ásatás a 16. században elpusztult Bercse-falu 12–13. századi, négykaréjos templomának maradványait hozta napfényre. A bélétes kapura utaló alapozás alapján valószínű, hogy a fej kapuőrző oroslán tartozéka volt.

H. I.

Horváth I.: Középkori régészeti kutatások Esztergom környékén. *Mv* 15 (1971) 88–90; *MRT* 5., 34–36, 72. tábla 4.

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, ltsz.: 68.3.1.

I-38. Oroszlánfő-töredék

Szekszárd, múzeum (1933 előtt)
mészkö
17 × 16,5 × 23 cm
12. század

A fej nyakrészből kicsit jobbra hajlik. Elülső része roncsolt, teteje kopott. A nyak bal oldalán durván vésett sík. Hátul és nagyrészt alul törés. Elöl csak az orrnyereg környékének egy része ép. A szemgödör erősen bemélyed, a szemhéj vékonyan feszül rá a furattalan szemgolyóra. Fent a sima homlokrész és mögötte a sörény kezdete egyaránt kopott. A sörénykezdetet két kis, oldalról vájt fül határolja. A jobb fül alatt a felület zúzott, kissé hátrább a sörény szélén hegyes végükkel hátrafelé egymásra hajló, két-három domború tagból álló, kis tincsek sorakoznak. Felfelé három hasonló, de kissé nagyobb tincs következik. Fent a fülek mögött ismét kissé nagyobb tincsek hajladoznak kétfelé, a hátsó részen növekedve. A nyak bal oldalán a leghátsó nem szabatosan kidolgozott. Az előtte lévő között sima felületek jelentkeznek, ellentétben a túloldallal. A bal fül alatt csak két-három kis, egymásra hajló tincs kidolgozott, környékük hátra- és lefelé durván vésett. Túoldalt a sörény alatt a nyak felülete lágyan domborodó, finoman alakított. Nyilván ez az oldal állt szabadon, a megmaradt részlet túlfelét bizonyára takarásba szánták.

T. S.

Székesfehérvár 1978, 188 (113. sz.).

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: LAP 933.22. (83.7.6.)

I-38.

I-38.

I-39. Kőtöredék embaralakkal

Szekszárd, múzeum (1933 előtt)
mészkö
36 × 35 × 13 cm
1100–1150 körül

Nagyobb kőtömb keskeny szelete, amelyből a domborműves felületen kívül csak az ehhez balról, nagyjából merőlegesen, hátranyúlva kapcsolódó sík ép. A dombormű fentről lefelé enyhe homorulattal hajló alpból testesen emelkedik ki. Meztelen emberalak törzse és feje látszik, fejtetője mögött balra ferdén emelkedő pálcafélével. Az alak

jobb oldala combkezdetig ép, bal széle a karral válltól kezdve hiányzik. A jobb könyök a kissé felhúzott combon nyugszik, az alkar törött csonkja ferdén felfelé indul. A bal alkar és láb helyzete nem világos. A bal arcfél és az áll letört, minden bizonnyal a jobb kézzel együtt, amely az aláfaragott alkar fölött a fejhez tapadhatott. A fej tarkónál aláfaragott, mélyen besüpped a vállak közé. A hát felső része előregöbülő. A fejforma tojásdad, finoman tagolt. A fejtető sapkaszerűen, tagolatlanul fedett. A fülek vastosak, hosszúkás idomukba elég durva vájat mélyed, részleteik alig érzékelhetők. A homloktól és az orrnyeregtől a szemgödör finom éllel válik el.

A szemhéj mandula alakján belül a szemgolyó enyhe visszaugrású, közepe furatos. Az orrtól a szájszögletig húzó-dó ráncot lágyan elkülönülő homorulat érzékelteti. Szakállnak nincs nyoma.

Az alak legközelebb, de kevésbé finom kivitelű dunántúli rokona a dömösi nagy oszlopfő (I. 12–13. kép) nyakgyűrűbe és állatlába kapaszkodó embere (l. Gerevich T. 1938, CXXXIII). Vö, I-40. is.

T. S.

Török L. 1972, 101–105; Székesfehérvár 1978, 122 (46. sz.).

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: LAP 933.6.1.

I-39.

I-39.

I-40. Faloszlopfő oroslánpárral és alakokkal

Esztergom, vár (1938 előtt, MOB ásatás) mészkő
53,5 × 43 × 70 cm, fejezet kiállása: 32 cm,
oszlop átm.: 26 cm
12. század

Magas, domborműves fejezettömb, oldalainak alapjához csatlakozó, hátrafelé keskenyedő, durván megmunkált rögzítő nyúlvánnyal. Lent majdnem teljes környi, hurkás, elől harmadáig hiányzó nyakgyűrű, fent elől közepén és kétoldalt hátul vaskos, tagolatlan, homorú alapvonalú fedőlemez maradáka. A fejezettesten az alapfelületek függélyesek, a domborművek magasan, gömbölydeden, de néhol, főleg a fejeknél, ellapulva kiemelkedők. Lent nyakánál fogva összekötözött, fejfelé forduló oroslánpár, fölöttük elől állatfő, balra előrehajló emberalak, jobbra farkpárját két kézzel felemelve tartó szíren töredéke jelenik meg. A testek szín-

te tagolatlanok. A végtagok igen hiányosak. A felső fejek a fedőlemez közepét takarják.

Az oroslánpár kétoldalt végignyúlik, farkuk, lábuk közül ferdén felhajolva, oldalukon végződik. Lábuk, úgy tűnik, összesen öt volt; a jobb állaton hátul talán az alap felölit is ábrázolták. A mellső lábak letörték. Két karmos hátsó a nyakgyűrűhöz tapad. A lábszár a bal oldalon ép, aláfaragott. A nyomokból ítélve a többi is ilyen volt. A fejek csonkák, körvonalukat a nyak felé íves, éles bőrredő hangsúlyozza. Az épebb bal fejen látszik a hasonló redővel ívesen keretelt, tátott száj sarka is, aláfaragott foggal. A szájrést mélyen kifaragták. Az állatokat összekötő szalagon gúlás bemetszések peremes zégvonalat rajzolnak ki.

A felső zónában az állatfő sérült, kerekded. Kiálló füle letört, lapos orra zúzott, mélyen bevágott szájrésze csonka. Szeme kétszer körülárvolt, hegyesedő, ovális domborulat. A szíren rövid, hengerszerű teste és hurkás, vékonyodó farka csupasz, tagolatlan. Feje

I-40.

I-40.

I-40.

nagy, magas homlokú, széles állú. Szája vékony, szeme az állatfőéhez hasonló, orra sérült. Széles hajkoronája volt, amely szemmagasságtól fölfelé, a homloktól visszaugróan állt szét, és megmaradt részén, jobbra, kifelé enyhén lejtő rovátkákkal tagolt. Az embaralak bal lábával az oroslán hátán áll. Lábfeje csámpás helyzetű, lábszára aláfaragott. Jobb lába vastagabb volt, combtőnél törött, tapadása talán az oroslán hátulján látszik. Két karja lefelé széttartón indul, aláfaragott folytatásuk letört. Jobb kezével a lábát bal térde táján keresztező hurkás, előrébb ugyancsak aláfaragott, de törött formát fog. A fej és a bal felkar közül vízszintesen fokosféle mered laposan előre. Az alak hátát tomporig érő, laposan kiemelkedő, durvított felületű ruhaféle fedi. Hasonló a haj kezelése a fejen, amely félprofilban látszik. Az állrész csonka. A száj félig nyitottnak látszik, a fül kissé kiáll, a szem- és orrkörnyék a jobb szemöldökív kivételével töredezett.

Az összekötözött nyakú állatpárokhoz vö. **II-34.** A kettős halfarkú szíren előfordul pécsi féloszlopön is (*Gerevich T. 1938, CXVII*), de más összefüggésben és stílusban. Az emberalakon a hajkezelés a szekszárdi töredékre (**I-39.**) és a dömösi nagy oszlopfőre (**I. 12-13. kép**) emlékeztet. Rokon az alakfelfogás is, de a két másik esetben a formálás szabatosabb.

T. S.

Gerevich T. 1938, 142-143; Marosi 1984a, 18, 195 (16. sz.), 59-61. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-41.

Keresztelőmedence töredéke

Győr, székesegyház, az északnyugati kriptá falából (1969)
mészkő

41,5 × 49 × 21 cm; az ép oldal sz.: 36,5 cm
1100-1150 körül

Nyolcszögű hasáb felső részéből egy teljes oldal és a két csatlakozó oldal részlete. A perem befelé legörbülő negyedhengertagféle; amelytől a medencerész kis kiugrással válik el. A medence durva faragású, lefelé enyhén szűkült, és alján, amelynek csak a kezdete maradt meg, gömbölyödő formát vett. A külső felület a gömbölyödés kezdeténél lejjebb nyúlik, az alapfelületek lent balra kezdik követni a szűkületet.

A töredéken a bal oldal megmaradt részlete sima, legalján a törésnél apró, kiálló részlet. A másik két oldalon egy-egy alak maradványai látszanak. Valószínűleg mindkettő állt. Határozott domborulattal, vastagon, de laposan emelkednek ki az alapból. Az épebb alak dicsfényes, oráns tartású. A darab széle dereka alatt húzódik, feje és jobb keze letört, bal keze sérült. Ruhájának felső részén, vékony gallérféle körül, a vállakat takaró, finom, hosszanti lépcsőzetekkel tagolt rész válik külön. Alatta közepesen hosszú, szögletesen szegélyezett hasíték. Az egyenes aljú vállrész folytatását a ruhaujjak alkotják, amelyek a feltartott alkarokon kiszélesedve, visszahullva, széles ívvel végződnek. Alóluk más ruhaujjak szűk, harántirányban sűrűn, párhuzamosan redőzött csuklórésze bukkan elő. Az alak derekán hurkosan megkötött öv, amelynek két szára lecsüng. A ruha felülete nagyobb részét sima, néhány íves, illetve függélyes redővonal csak a vízszahulló ujjakon és a derék alatt a széle-

ken látszik. A bal kéz nyújtott ujjú, hüvelykje enyhén eláll. A jobb a törés körvonala szerint hasonló tartású lehetett. A jobb oldal töredéke szárnyas. Magából az alakból csak jobb oldalának széle látszik fejtől könyöktápig. Fent fej vagy dicsfény pereme látszik, kiemelkedő forma nyomával. Lejjebb vállról hátrahulló köpenyszárnyra utaló forma figyelhető meg. A szárny lapos az alakhoz képest. Keskenyen, nyaktól nyúlik fel a vállról, és erős hajlattal, ugyancsak keskenyen, de a sarokra kissé rátakarva csüng lefelé. Emelkedő részén eléggé rendszertelen, többféle elemű tagolás, a csüngő részen néhány hosszanti lépcsőzet, közben sérült részek. Az ép dicsfény körül vörös festés, más helyeken meszelés nyomai.

T. S.

Kozák K.-Uzsoki A.: A győri székesegyház feltárása (1969). Arrabona 12 (1970) 149, 153-154; Székesfehérvár 1978, 35, 120 (44. sz.).

Győr, Xantus János Múzeum

I-41.

I-42. Medence töredéke

Pannonhalma, bencés apátság, a 15. századi kerengőfolyosó délnyugati sarkának alapozása (1990)
mésző

29 × 22 × 23 cm, medencerész mélysége: 21 cm, medence átm.: 34, 24 cm
1137 körül

Kvaderkőből faragott ovális medence negyede. A kehely formára faragott, fogasvésővel nagyolt kő hátsó felületén nincs plasztika. A teljes medence bal hátsó negyedének oldalát szalagfonatokkal egybefogott oroslánok díszítik. A fekvő állatok feje roncsolt, hiányzik. Az alsó oroslán karmai csupán alapformára nagyoltak, kifaragásuk elmaradt, a falnál maradt medence ezen részlete már kevéssé látszott. Hasonlóképpen a kő alsó felületén is csak az elővésés látható. A bordázott szalagfonat 16–17 mm széles. A medence egykor oszlopon állhatott, de ennek nyoma a töredéken már nem látható.

L. Cs.

közöletlen

Pannonhalma, Bencés Főapátság

I-42.

I-43. Ívzáradék töredéke állatküzdelem ábrázolásával

Székesfehérvár; a bazilika romterülete (1936/38, MOB ásatás – jobb darab), kőtár (1978 előtt – bal darab)
fehér márvány

34 × 62 × 13 cm (bal: 34 × 28 × 12,5 cm; jobb: 33,5 × 35 × 13 cm)
1100–1150

A két összeillő darabból álló töredéket fent vízszintes léccel, lent íves pálcátaggal és azt kísérő fríz határolja; a frízben percek alakú keretekbe illeszkedő, széthúzott, szimmetrikus palmetta-motívumok sorakoznak. E palmetták tiszta, éles metszése, a reliefalaptól való határozott elválása jellemzi az ív fölötti reliefet is. Bal oldala nehezen kivehető, töredékes, rajta kigyózó, indázó állati vagy növényi formák láthatók. A jobboldali, régebben ismert töredéken ragadozó állat, sárkány feje látható: részletformáit éles, vonalas elhatárolás és enyhén kerekded, lapos plasztika jellemzi. Jellegetes a kerek, éles vonalakkal körülhatárolt szem. A tátott szájban látszó zápfogak sakktáblaszerűen váltakoznak, a háromszögű metszőfogak is ornamentális mustrába illeszkednek. E motív-

I-43.

vum jellemzi pl. San Giulio nell'Isola d'Orta szószékének szörnyálat-ábrázolását. A töredék közvetlen lombardiai, comói kapcsolatai valószínűek. Valamilyen árkádos kisépítészeti elemhez (pl. szószékhez) tartozott, a székesfehérvári prépostsági templom belső berendezésének maradványa.

M. E.

Gerevich T. 1938, 262 (189. jegyzet); Dercsényi 1943a, 79, 88, 115 (34. sz.), 66. kép; Székesfehérvár 1978, 109–110 (34. sz.).

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-44. Fülkeívek töredékei

Székesfehérvár; ferences templom környéke (1890 körül – a), Széchenyi utca 17. (1932 – b), Városháza (1938 – c), kőtár (1960 tája előtt – d) mésző

a: 41 × 48 × 24 cm

b: 43 × 43 × 31 cm

c: 56 × 44 × 37 cm

d: 49 × 40 × 25 cm

a-c: iv átm.: 80–85 cm

a-d: iv v.: 25–26 cm

1100–1150 körül

Két egyező keresztmetszetű és hasonló ívű fülkeáradék darabjai. A záradék a homloksíkra merőleges belső és erősen kihajló elülső felületből állt. Mindkettőt díszítették, és a hátfal, illetve a homloksík irányában széles szegélyszávval zárták le. A díszített felületek közötti sarkon keskeny szegélyszávokat hagytak. A kővegeket sugárirányú síkká alakították, az ívdarabokat ezeknél illesztették egymáshoz. Három darab (a-c) egyező díszítésű, és majdnem teljes félkört alkot, a negyedik (d) eltérően kezelt felületű, de hasonló formátumú. A három közül egy (b) a sarkán, egy (c) a közepén ragasztott. Az egyik (a) az elülső oldal kihajlását lefaragták, és a kővegek külső részein új síkokat alakítottak ki, az eredetiekhez tompaszögben csatlakozva. Egy kövön (c) a jobb vég törött. A többi illesztési felület ép. A kihajlás külső széle ugyanott (c) mindkét végnél, a negyedik kövön (d) balra törött. A belső szegélyszáv ugyanezen teljesen hiányzik, máshol (b) végig roncsolt, vagy csak kisebb darabon van meg (c). Az ívhát durván faragott, hátrafelé néhol (b-c) feltüremlik. A hátoldal függélyes, durván nagyolt (a-b), eltérő kövastagságnál törött (c) vagy ferde, mállottas (d). A díszítményekből minden sávban két-két egység jelenik meg.

Az egyező díszű kővek elülső oldalán három- és ötujjú palmették váltakoznak egymással. Gyűrűtlen töveik rövid indaívvel kapcsolódnak össze. A kővegek a háromujjú palmették közepénél húzódnak. A törött végnél a forma folytatódik, itt egy díszítő egység feltehetően hiányzik. A hármaspalmették, szélesen szétterülve, majdnem a szegélyszávig nyúlnak, az ötujjú palmették számára felfelé ívesen szűkülő mezőt határolva. Az utóbbiak két alsó ujjától különbözik a többitől. Ez az ujjpár legörbülő, a mások három felnyúló. A középső a hármaspalmették végének vonaláig, a másik kettő ugyanezek oldaláig tart. A vájatolás egyszerű. A középső ujj mindenütt elkülönül, az egymással szomszédos szélsők vájata az összefűző inda-részen át egybefügg. Az ötujjú palmették közbülső és szélső ujjainak vájata az inda-részen egy darabig párhuzamosan fut, majd egyesül. A sarki szegélyszáv és a belső oldal díszítménye két kövön helyenként (b), illetve nagyrészt (c) roncsolt. E dísz különálló egységekből áll. A motívum négy átlós, háromujjú félpalmettából formált négyszög. A félpalmették kis, ivnégyszög alakú középső mélyedésből nőnek ki forgósan, jobbfelé ujjasodva. Az ujjak egyszerű vájatai az ivnégyszög megfelelő sarká-

ből indulnak ki, illetve oszlanak szét. A rövid ujjak a szomszédos hosszúakra hajlanak vissza, furatok körívét követve.

A negyedik kövön (d) a dísz mindkét oldalon kerettelen körfonat leveles kitöltéssel. A körkitöltők növési iránya a két oldalon ellentétes. A fonatot osztatlan, hurkás, indaszerű tagok alkotják, a körkitöltő levelek szára ezekből válik ki. A hurkok között dudor tölti ki, kereszt alakú véset maradvékával. Széli hurkolás csak a homlokoldalon látszik balra, ennek alakja bizonytalan. A körkitöltők közös szárról legyezőszerűen széthajló levelek, a külső oldalon hat, a belsőt öt-öt. A körközökben kö-

zéről széthajló, száratlan levélpárok. Elöl a bal szélén a hurkolástól befelé nyúló száron szőlőfürt és talán levéltörredék jelenik meg. Belül a jobb szél kidolgozatlanak látszik. A körkitöltő levélkötegek szárvége gyűrűs. A levelek domborúak, hajlékonyak. Felületüket két párhuzamos vésett elkülönített gerinc osztja, és számos oldalsó, ferde bevágás tagolja.

Hasonló keresztmetszetű és ívelésű fülkezáradék, eltérő díszítéssel, még legalább kettő volt (vö. *Dercsényi 1943a*, 117: 48. sz., 120: 67. sz.). A négy fülkezáradék nagyobb, tagoltabb ívet foghatott közre, amelynek több darabja ismert (uo. 74. kép). Feltehetően e fülkesorhoz kapcsolódott két kerek faragvány, amelyeknek egyike özre(?), ugró griffet ábrázol (uo. 89, 65. kép). Kétségtelenül e sorozathoz való továbbá több felületkitöltő lap (pl. uo. 46. kép), pillérrész és oszloptörzstörredék (pl. uo. 70–73. kép). A vakárkásor, öt tagot számítva, legalább 7–8 m széles volt. A domború levéltípus, a szárnykezelési mód és a nagy ív fogrovatai révén az ide tartozó emlékkör a pillérfőkével (vö. **I-45.**) hozható összefüggésbe, és azzal együtt a bazilika 12. századi átépítésének fő emlékcsoportját alkotja. Hasonló stílus Pécsen is megjelenik, de csak szűkebb körben (vö. **Tóth M.: A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkoriában.**) A nagy keretív akantuszos frízének Pécsen a Népoltár (**I-63.**) stíluskörébe tartozó faragványon van rokona (vö. *Dercsényi 1943a*,

22., 74. kép). Megfelelő motívikus kapcsolat a fehérvári anyagon belül is van (l. uo. 48. sz., illetve 58., 65. kép; e kettőhöz vö. **Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd.**) Az itt vertikálisan kapcsolott félpalmettás kompozíció rokona látható horizontális fűzésben a sárkányfejes ívzáradékon (**I-43.**).

T. S.

Gerecse 1897b, 124–125; Múzeumunk gyarapodása. *SzSz 2* (1932) 33 (3. sz.); *Gerevich T. 1938*, CLXI; *Dercsényi 1943a*, 38, 82–83, 117 (46., 50., 51. sz.), 41., 45. kép; *Fitz 1956*, 27–28 (2., 10. sz.).

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-44a.

I-44d.

I-44.

I-45. Pillérfőtöredék állatpárral és növényi dísszel

Székesfehérvár, épülő ház alapárka
a középkori bazilika helyétől délkeletre
(1862)
mészkö
98 × 55 × 53 cm
1100–1150 körül

Álló hasábféle. Két függélyes oldala díszített, a többi felület sík. A felső síkon három nagy csaplyuk, az egyik hiányos. A díszített oldalak alapsíkjából a két oldalnézetű, a sarkon egymást lábbal érintő, ágaskodó állatalak vas-kos, de lapos domborulattal emelkedik ki. Tőlük a szélek felé, a jobb oldalról felfelé is, a növényi dísz laposan, néhány dudorral alakítva, teljesen fedi a síkot. A felső perem végig sérült, a bal szélen kihajlás kezdete látszik. Az állatok négy lábú, sörényes, szárnyas, madárfejű lények, a növényi dísz eldurvult akanthuslevelekből áll. Nagy törések fent a sarkon, lent és fent a jobb szélen. A két állaton – a balfelőlin szinte végig – kagylós leválások okozta nagy hiányok, a különálló dudorok mind törtek. Lent jobbra erőteljes, díszített nyakpálca maradványa, balra ugyanennek a törése.

Az állatok hátsó lábaikon állnak, két mellső lábuk különválak, le- és felnyúlóan. Farkuk hasuk alól hátracsapott, hátuktól elkülönülve nagy bojtban végződő. Fejüket magasra emelik, szárnyuk sarlós ívben hajlik fel, fejük közelében végződve. Kezdeté a hát vonalánál bemetsződő. A test a szügy és a szárny között erősen megszélesedik. Az épebb állaton, jobbra, a sörény a nyak alját szabadon hagyja, a hátat a mellső comb tövén és a szárnyon túlnyúlva fedi. A hasrészt néhány haránt rovátka tagolja, egyébként a fedetlen testrészek simák. Az állatok mindkét füle látszik, álluk alatt tokalebernyeg, a csőrös rész lepusztult. A sörény és a szárny egyaránt, de nem folytatólag, enyhén hajló hurkákra tagolódik, amelyeknek közepén gerincsáv, két oldalán ferde rovátkasor húzódik. A szárnyvég pödrött, érinti az egyik fület. A hát és a farkbojt köze a bal állaton nagyobb. E közt fordított V alakú rovátkasor tölti ki.

A levéldísz hálós rendszerű. A dudorokhoz függőlegesen pálcafélék csatlakoznak, lefelé rendszerint egyenes vonalú, felfelé inkább balluszterszerű alakban. A kétfajta pálcafélét négy-

I-45.

szögletes bevésés választja el, általában dudor magasságában. A közöket többnyire a balluszterszerű pálcáktól a dudorok felé nyúló, elég rendetlenül faragott levélrészecskék töltik ki. Ezek fő része széles domborulat, amelyhez keskenyebb, éles kísérő tag járulhat. A domborulatokat kis furat és erre karmosan ráhajló rész zárja. A továbbnyúló for-

mákat háromszögű közök választják el, a levélalakban nem kevés a barázdált részlet. A levéldíszes felület széleinél a rendszer többhelyütt megbomlik, helyenként egyszerű barázdálásba megy át.

Hasonló formátumú kő még öt darab ismert. Az egyik (Új szerzemények. *Kralovnánszky A.*: Középkori kőtár.

I-45.

AR 8–9 (1968) 182), amely a többinél alacsonyabb, egyező rendszerű dísz mutat, de csak egyik oldalán. Itt a levéldísz melletti lepusztult domborulat alapján feltételezhető alakos ábrázolás. Két másikon (*Dercsényi 1943a*, 35–36. kép) eltérő növényi dísz mellett szélén, illetve sarkon jelenik meg állatábrázolás: nyulat elragadó sas töredéke ott,

függőleges helyzetű szörnypár itt. A szörnypáros kompozíciót fent rozettás díszű, fogrovatos támasztású párkányféle zárja. Két újabb, közöletlen leleten, amelyeknek egyike szintén csak egy oldalán domborműves, növényi dísz nincs, csak szárnyas, macskafejű démon, illetve állatpár között fejjel lefelé lógó, a sarkon túl pedig álló ember-

alak. E köveken a fogrovat önmaga alkot záró tagot. A második domborműves oldal hiánya mindenütt elfaragással magyarázható.

A töredékek formátumuk, nagy számuk, eltéréseik és díszítésmódjuk alapján a bazilika 12. századi újjáépítéséhez tartozó pillérek fejezeteiből származtathatók. Következésképp az újjáépítés korai szakaszában készülhettek. Különböző stílusjegyek, így elsősorban az állatpár sörényének és szárnyának másutt leveleken is feltűnő tagolásmódja, valamint a fogrovat alapján leletek egész serege fűzhető hozzájuk, pl. fél-oszlopfő összefont nyakú sárkányokkal (*Dercsényi 1943a*, 38. kép), vadkanos fríztöredék (uo. 64. kép) és társai (vö. *Dercsényi 1972*, 41. kép), továbbá kisebb-nagyobb fülkeívek töredékei és összes tartozékaik (vö. I-44.).

T. S.

Henszlmann 1864, 136–138; *Czobor B.*: A székesfehérvári ásatások. *Forster 1900*, 21, 24; *Gerevich T. 1938*, 148; *Dercsényi 1943a*, 4, 88–89.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.1596.

I-46.
Pillérfőtöredék korinthosziás
díszszel

Szentendre, Izbég, volt
 Hauszmann-nyaraló (1939 előtt)
 mészkő
 49,5 × 83 × 43 cm, lent 72,5 × 37 cm
 1150 felé

Fekvő hasábféle, három oldalán díszítve. Háta jobbra, keskeny részen, a homlokoldallal párhuzamosan faragott, balra ferdén törött. Alul, felül sík. Fedőlemez nincs, lent nyakpálca törése. A dísz két levélsorból, a felső levelek között és fölött elhelyezkedő törzsekből és levélívekből, valamint az ezek fölött húzódó volutás sávból áll. A törzsek az alsó levelek háta mögül nőnek ki. A homlokoldalon négy alsó levél van. A második levélsor egy-egy tagja a sarkon átfordul. Jobbra lent két levél, fent egy törzs és egy levél maradványai látszanak. A szélen nagyrészt, a felső zónában végig törött a felület. Balra csak egy alsó levél, egy törzs és a következő levél széle látszik.

A levelek akanthuszok, amelyeknek tövét keskeny, mély vájatokkal széles, lapos bordákra tagolták. A középső három borda függélyes, felnyúló, további

I-46.

egy-kettő levélfelenként rendszerint ferde, rövidebb. Az oldalsó bordák hasítékkal fejeződnek be, amelyek a vájatokból kibomló, ujjazott levélrészek közeit indítják. A levélrészek rendszerint három vájatos, hegyes ujjból állnak. Az alsó sorban a jobb sarkon a két szomszédos levélszél lent nem faragták ki. Másutt a levéloldalak ujjhegyei érintkeznek, négy- vagy háromszögű

közöket alakítva. A levelek szétterülő kihajlással végződtek, ez a része mindnek törött. A kihajlás a két hasítékkal megosztott középső bordából és a két szomszédos vájattól fejlődött. A levélhátakon hosszanti barázdálás maradványai láthatók.

A többi dísz egyszerűbb. A törzsek csavarodók, a bal elülső jobbra, a többi balra tekeredik. A csavarásokból közvetlenül kinövő levélívek alsó pereme folyamatos, lapos ívet rajzol a felső levélvégek köré. Az ív és a levélvégek között két-két aláfaragott, függélyes merevítő rudacska volt, egy részük kitört. A levélíveknek a törzsek fölötti középrésze a szomszédos, elkülönülő elemektől ovális keretbe foglalt, négyujjú képződmény, amint egy-két helyen kivehető. Az oldalsó részek a nagy levéloldalak módjára voltak alakítva, végződéseik töredékesek. Alsó peremük íve jobbra elől egy találkozásnál, ami szélső levélujjak hegyének felel meg, aláfaragott. Feltehetően a többi ujjhegy is aláfaragva érintkezett, az alsó levelekéhez hasonló geometrizált közöket alakítva. A levélívek fölött kissé kiálló lemeztag húzódott, amelyet az oldalsó ívrészek felső csúcsai értek. A volutákat hordó szögletes, sima szárak a levélívek közepéből emelkedtek

I-46.

I-46.

ki, a mögójük homorodó lemeztag előtt felnyúlva. Amint elől közepén megmaradt roncsaik mutatják, a lemez fölött kettéváltak, és volutapárjuk, majdnem a felső síknál kezdődve, legörbült e tagozatra.

A faragvány párdarabja Budán került elő. Hiteles leletek révén mindkettő az óbudai prépostsághoz köthető (vö. Gerevich L. 1971c, 12–13, I; Braunschweig 1991, 45, 120–121, 452–453: 129., 132. sz.). Ezek a darabok, több esztergomival együtt (I-47.; Marosi 1984a, 50., 52–53., 56–58., 78. kép), a klasszicizáló ornamentika új, hosszan tovább hömpölygő hullámának elindítói közé tartoztak. A Szentendrre került darab sajátos vonása a lemeztag beiktatása a levélívek és a voluták közé. Ez csak somogyvári töredék (I-49.) ismétlődik.

T. S.

Csemegi J.: Adalékok Budapest művészetének történetéhez. Történetírás 3 (1939) 77, 85, 1. kép; Dercsényi 1943b, 259–260, 3. kép; Csányi 1951, 32–33; Pest megye II. 125; Gerevich L. 1971c, 12.

Szentendre, Honvédségi Üdülő

I-47. Oszlopfő állatfejekkel

Esztergom, vár, a középkori palotamaradvány földszinti, úgynevezett „Szent István termé”-nek kő alapozásából, másodlagos befalazásból (1965, Nagy Emese ásatása)
mészkö
m.: 35 cm, abakusz: 26 × 26 cm, alsó átm.: 15,5 cm
1150–1175 körül

A karcsú fejezetet keskeny lemez és lapos gyűrű választja el a fejezettel egybefaragott oszloptörzs töredékétől. A gyűrűn egymás mellett négy kihajló – de letörött végű – akanthuszlevél ül, ezek fölött egy-egy állatfej (oroszlán?) tartja a homorú oldalú abakusz lendületesen előreugró sarkait. A fejezet homloklapjainak középtengelyében a sarokdíszítéseket csavart oszlopok választják el egymástól: ezek plasztikusan kiemelkedő, növénydiszes fejezetei megtörik az abakusz kettős tagolású, finom profilját. A darab sokhelyütt töredékes és kopott volta ellenére valószínűsíthető, hogy az állatfejek kidolgozatlan összhatása nem a bontásból is eredő sérüléseknek, hanem a fejezet befejezetlenségének köszönhető. Ron-

I.47.

tott darabként kerülhetett a terem vastag kő alapozásába, s talán a ma helyreállítva látható románkori királyi palotának ahhoz az első, egyszerűbb, de teljesen soha ki nem épült változatához készíthették, melynek földszinti maradványait az 1960-as években folytatott ásatások idején sikerült kimutatni. Alátámaszthatja ezt a fejezet stílusának vizsgálata is: közel áll a Szent Adalbert-templom fejezeteinek egy részéhez, de nem azonos azokéval, s a

„Szent István terem” állatfejes oszlopfőjének egyszerűbb felépítésű, klasszikusabb formaképezésű előzményeül fogható fel.

N. E.

Nagy E.: Előzetes jelentés az 1964–67. évi esztergomi várfeltárásokról. *AE* 95 (1968) 103; *Székesfehérvár* 1978, 37, 125 (48. sz.), 13. kép; Nagy E.: Az esztergomi vár feltárása 1930–1969. Kézirat, MTAK; Marosi 1984a, 18, 31, 197 (27. sz.), 54. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-48. Oszlopfő töredéke

Zselicszentjakab, bencés kolostor romterülete (1961/64, Nagy Emese ásatása)
mészkö
20,5 × 20 × 9 cm
12. század

Alsó részén széles, kihajló akanthuszlevelek három, egymás fölött lépcsőzetesen szélesedő, függőleges oldalú gyűrűt tartanak. Ezek fölött eredetileg valószínűleg négyszögű, de ma már köralakban letördözött abakusz helyezkedett el. Az akanthuszok vastag, sima középéréhez keményen, élesen faragott, hegyes levelujjak tartoznak. Az akanthuszok közeit hasonlóképp élesen faragott, hegyes levelű, palmettaszerű levéldísz tölti ki. A közvetlenül az akanthusz fölötti két gyűrűt négyszög alakú befürások sora díszíti, a legfelső sima. A ránc maradt két, töredékes – eredetileg négy – akanthuszlevél az abakusz sarkait ma már ismeretlen, plasztikus díszítőelemek közbeiktatásával tartotta. A homlokloldal középtengelyében, az abakusz és a felső gyűrű magasságá-

I-48.

ban plasztikus rozetta látható. A fejezetnek sem hazai, sem külföldi közvetlen párhuzamát nem ismerjük. Megformálása, faragása Bizánc felé mutat.
N. E.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

I-49.

Oszlopfő korinthoszi dísz

Somogyvár, apátsági romterület, a templom emelt szentélyének feltöltéséből (1973, Bakay Kornél ásátása)
43,5 × 39 × 36 cm
1150 felé

Enyhén szélesedő kehelyforma, a hátoldalán durván nagyolt, a többin korinthoszi díszű. Alsó síkja kerek, felső felülete a díszített oldalaknál homorú, a negyediknél inkább egyenes szélű négyszög. Felül középen derékszögű bevágásból bemélyedő kerek, tölcsérszerű mélyedés, amely az alsó síkig tartó, széles furatban folytatódik. A felső rész elől és jobboldalt törött. A levéldísz kétsoros, mindjárt az alsó síknál kezdődő. A levelek nyolcad kerületnyi szélesek, az alsó sorban az oldalfelzők és az átlók tengelyei között, a felsőben e tengelyeken helyezkednek el. A felső levélközökben függélyes törzsek emelkednek, a legfelső rész csak balra hátul ép. Itt a hátsó törzsből kettéhajló levélféle, ennek közéből pedig páros volutaszárrá fejlődő elem nő ki, vízszintes lemeztágtól megszakítva. Közvetlenül a felső sík alatt kétlépcsős abakusz maradéka. A voluták ennek alsó tagjától tekerednek vissza, a hátsó erőteljesebb. Aljuknál húzódik a szárúkat keresztelő lemeztágt, amely oldalközép-

I-49.

I-49.

nél az abakusszal együtt homorodik. E lemezt és az abakuszt középen előreálló rozetta takarja, a szomszédos volutával érintkezve. A levelek lent érintkeznek, feljebb tömbszerű, zárt kiemelkedéssel különválnak. A törzsek mélyedésben állnak. A voluták előrehajlók, kis pálcákkal támaszkodnak a széthajló levélfélékre. E levélféléket, a pálcákat, a volutaszárakat, valamint a rozetta és a voluták közét aláfaragták.

A tagolás nagyvonalú. A leveleket mély, függélyes vajatok öt-öt lapos bordára tagolják. Az oldalsó bordák fent egy-egy hosszú hasítékkal kettőződnek, amely a vajatokból fejlődő levélrészeket különíti el egymástól. A szélső bordák rövidek, a megfelelő levélrészeket csak az alsó sorban bontották ki, ahol ezek kétagúak, és a következő levélrész alsó tagjával együtt érintkeznek egymással, háromszögű közőket rajzolva ki. A következő levélrész háromtagú. A levéltagok többnyire meredeken emelkedők, vajatások. A középső borda fent kiszélesedő, a csatlakozó levélrészek és a kihajló levélvégek mindenütt töröttek. A levélhátakból megmaradt kevés felület sima, lapos. A törzseket V alakú és ferde visszavágásokkal pálmafákra emlékeztetően alakították. Felső lezárásuk egyszerű visszametszés, a belőlük kiváló levélféléket átlós bevágásokkal tagolták. A volutaszárak közös kezdete és maga a két szár lapos, de az utóbbiakat ék alakú bevágás két tagra bontja. A volutavég göbszerű. A rozetta sérült, öttagú, szirmai hegyesedők, vajatall peremesre formáltak. Közepén háromosztatú dudor.

Vö. I-46, 56.

Bakay 1975, 202; Székesfehérvár 1978, 135 (59. sz.); Tóth M. 1992, 24. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 73.1413.1.

I-50.

Oszlopfő korinthoszi dísz

Székesfehérvár, vízvezetéki árokból (1912/13)
mésző
36,5 × 50 × 49 cm (33 × 45 × 26 cm;
36,5 × 49 × 30 cm), átm. lent: 30 cm
1150–1170 körül

Két töréssel illeszkedő darab. Az alsó rész hiányos, felül sík. A kisebb darab jobb sarka letört, a felület sokhelyütt roncsolt. A fejezetforma alsó része kehelyszerű, felső része hasábféle, de a zárósík peremvonala enyhén homorú ívű. A kehelyrészt nyolc akantuszlevél díszítette, úgy, hogy négy sarokra, négy oldalközépre jutott. Az akantuszok végei között csavartan, vízszintesen vagy emelkedő ék alakban barázdált törzsek jelennek meg, amelyekből a második sor levél nő ki. E levelek laposan terülnek szét a hasábos felület három oldalán, kettesével. Az alsó rész köröskörül gondos kidolgozás nyomait mutatja. A felső rész negyedik oldala alig kidolgozott. Felül középen csaplyuk, amelytől a kidolgozatlan oldalig kötővasnak való, lapos bemélyítés húzódik. A fejezet falsík előtt szabadon álló oszlophoz tartozott.

A díszítés egyik legszembeötlőbb vonása a levélközök kezelése. Az érintkező ujjvégek között függőleges sorban, váltakozva, sarkukon álló négyzetek és fekvő téglalapok jelennek meg, a sikon és a kehelyrészen egyaránt. A közőket az alig megmunkált oldalon is kialakították, ahol csak a jobb széli fél levél kidolgozott. Az alsó levélsor tagolásmódja nemigen vehető ki. A levelek fő részét mély vajatú, legyezőszerűen szétterülő ujjak alkották. A levélvég kihajlott, hátát előrenyúló, párhuzamos barázdák díszítették. A sarkok alatti levelek fölött, a hasábos rész alján, külön kitöltő forma volt, amelynek alsó része három-három kétfelé szétterülő palmetaujjból, felső része domború formából állt, amely mindenütt csonka. A törzsek lezárása ék alakban felnyúló, ahol látszik, hárombordás. A felső levelek két-két oldalsó, hármast ujjkötegre és középső, hatos csomóra tagoló-

T. S.

I-50.

és a tölcserű borda fölött egy-egy, illetve két furatszerű mélyedésből indulnak ki. A kidolgozatlan oldal fél levélén az alapelemek hasonlóak, de a szerkesztésmód más. Az alsó sorban a levelek középrésze nyolctagú. Itt közepén is van lapos borda, amely alatt a fontiekhez hasonló tölcserű forma sejtethető. Kétoldalt legfeljebb egy-egy háromtagú levélrész vehető még ki.

A dísz az óbuda-esztergomi akanthuszos megoldások (vö. I-46.) merőben antiklasszikus felfogást mutató, a fejezetformához idomított származéka. A leghasonlóbb levelek féloszlopos falpillérről való fehérvári fejezeten láthatók (Dercsényi 1943a, 37. kép), de a fejezetszerkezet egészében portál-architektúrával függhet össze (vö. **Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd**).

T. S.

A múzeumi lépcsőház kövei. SzSz 1 (1931:7-9) 15; M. A.: Adatok Székesfehérvár köemlékeihez. SzSz 2 (1932) 49; Gerevich T. 1938, 135-136, CLV; Dercsényi 1943a, 32, 76-77, 112 (10., 13. sz.); Dercsényi 1943b, 273-274, 276-277; Székesfehérvár 1978, 159-160 (82. sz.)

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

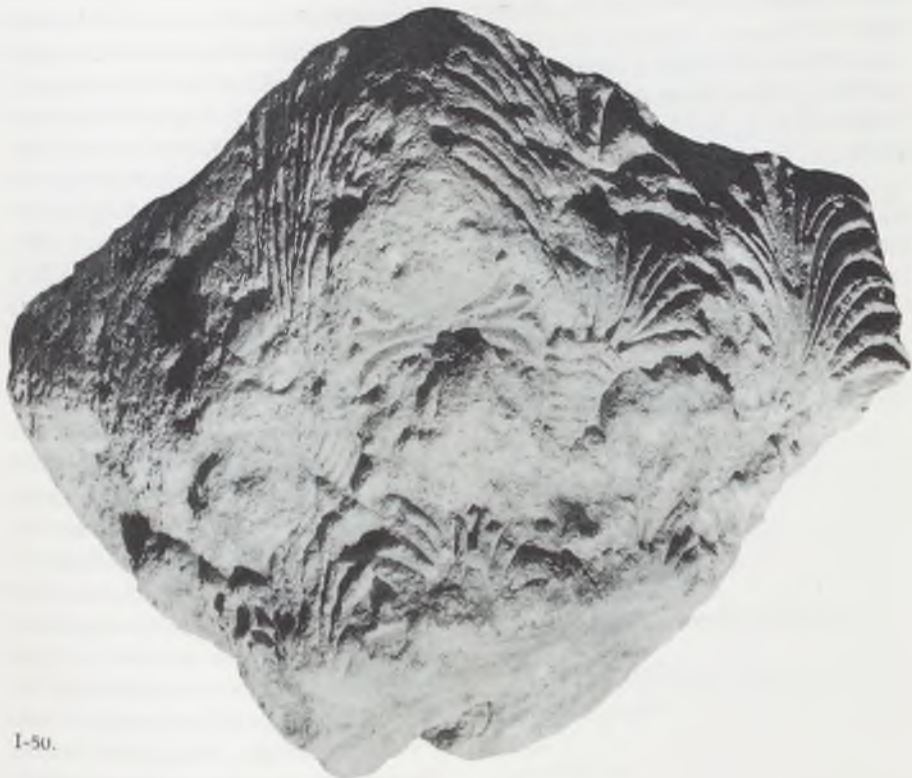
I-51. Párkánysarok töredéke akanthuszos dísszel

Budapest, Szépművészeti Múzeum (1950 előtt, bizonyára a Nemzeti Múzeumból) mészkö

24 × 24 × 20 cm

1150 körül

Durva felső síkhoz széles, sima, függőleges zárólemez, ehhez szimaszerű, levéldíszes tag, tovább keskeny, függőleges lemez és újabb, kisebb, dísztelen, alján kopott szimaféle csatlakozik. A nagyobb szimán lapos bordákkal és közbülső vájatokból fejlődő, ujjazott levélrészekkel alakított akanthuszlevél, sarokra állítva, úgy, hogy középső bordája élben megtörik. A felső lemez sarka a levélvéggel együtt letört. A két szomszédos borda a középsőből ágazik ki az alsó tagozathajlatnál, a két szélső egészen rövid. Az oldalsó bordák felső végénél hosszú hasítékkal válnak szét a levélrészektől. Az alsók négy és fél, a felsők öt hegyes ujjból állnak. Oldalra nyúló két és fél, illetve három ujjuk

I-50.

nak. Az ujjkötegeket hosszú hasítékok határolják el egymástól, amelyek lapos bordák végét osztják meg. A törzstől öt ilyen borda indul. A két szélső ujjperemnek felel meg. A középső tölcserű

szerűen tágul, és szélein továbbnyúlik. E nyúlványokat osztják azok a hasítékok, amelyek a középső és a szomszédos levélrészektől választják el. Az ujjados levélrészektől választják el. Az ujjados levélrészektől választják el. Az ujjados levélrészektől választják el.

egyvonaltalban végződik, és nyilván végig érintkezett a szomszédos két levéllel, amelyből csak néhány alsó ujjvég maradt, balra csonkábban. Az érintkezéseket aláfaragták. Az érintkező alsó ujjak csúcsos, három- vagy négyszög alakú mezőket zárnak körül, a felfelé következő köz hosszúkás, fekvő téglalap alakú volt. A levélszélek kissé a sarok felé tartanak. A középső levélrészről csak két szélesen oldalra hajló ujj vehető ki.

A töredék az óbuda-esztergomi akanthuszos stílus kör (vö. I-46.) egyik legfinomabb alakítású darabja.

T. S.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 53.58.1.

I-51.

I-52. Párkánytöredék akanthuszokkal

Esztergom, Szentkirály, Mohácsi Mihály földje (1891)

mésző

17 × 31 × 21 cm

1150–1170 körül

Enyhén kihajló felső részű tagozat, két végén törött, felül sík, alul keskeny sík mögött enyhén visszaugró, durvábban kidolgozott felület, hátul megmunkált felső szél alatt törés. Fent jobbra két csaplyuk és közülük szélíg nyúló, pántolásra szolgáló mélyedés. Elöl a felső sáv a levélvégekkel együtt törött. A levelek kis kiállással közvetlenül a talpvonal fölött kezdődnek. Három látszik, az egyiknek a bal fele, a másikkal a jobb széle hiányzik. A levélformát öt lapos, függélyes borda, két szélső domborulat és közbülső vájatokból fejlődő, hegyes ujjú levélrészek alkotják, ame-

I-52.

lyek a bordavégek hasítékainál válnak el egymástól. Az oldalsó levélrészek háromujjúak. A középső borda fent kiszélesedik, a kísérő vájataiból fejlődő levélrészek középső ujjá kerekedő végű. E levélrészek nem érnek össze, az oldalsók ujjhegyekkel érintkeznek, lentről fölfelé két álló háromszögű, egy fekvő négyszögű és egy sarkán álló négyzetes mezőt fogva közre. Ez után a felső levélrészek aljánál ismét fekvő téglalap alakú köz következik, amely fent nyitott.

A levelek és főleg a közök rajza olyanféle, mint a Visegrádra került töredéken (I-51.), de a forma laposabban kezelt.

T. S.

Hampel 1905, 810–811; Gerevich T. 1938, CXIII; Dercsényi 1943b 262; MRT 5., 186–187, 72. tábla I; Székesfehérvár 1978, 38, 128 (52. sz.); Marosi 1984a, 16, 30, 193, 68. kép.

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum

I-53.

Párkánytöredék akanthuszos és indás-állatos frízzel

Buda, vár (1932 előtt)

mésző

19 × 29,5 × 17 cm

1150 felé

Felül vízszintes sík, elől függőleges szegélyszáv alatt ferde bevágással kezdődő domború tag indás-állatalakos dísszel, ez alatt kihajló, jobbról egymásra torló akantuszlevél-végek, a többi felület törött. A domború tagon jobbra haladó, kiágazásos hulláminda, amely a jobb szélen másik inda végével fonódik. Balra le-, jobbra felhajló része látszik. A bal szélen lent kiágazás indul, fölötté kitöltő forma maradéka. A felhajló szakasról lent balra visszahajló, eltérően kezelt indaféle ágazik le felnyúló, tokszerű véggel, amelyből jobbra, a főinda alatt, állatfő válik ki. A jobbról érkező inda felnyúló végén az állatfő alatt félpalmetta, legfelül visszahajló, kis levélke látszik. A lehajló főinda-részen jobbra forduló madár áll, amely, az indával és leveles kiágazásával fonódva, a tok fölött a másik állat nyakába csíp. Ez a dísz közvetlenül az akantuszlevél-végek mögül fejlődik, azoktól helyenként takarva. Három hasonló akantusz-részlet látszik: sima, kevésbé megjelenő jobb félhez balra, lehajló ívben végződve, tagolt elemek csatlakoznak. A kihajló végződés mindenütt törött, csak a középső levélhátton látszik előrenyúló bordázás nyoma.

A formaadás élénk, sokrétű. A végigfutó inda hárombordás, többnyire éles metszésű. A madár nyakán áthúzó-

I-53.

dó leágazásból legyezőszerűen négy tagból álló levélidom nő ki. A tagok lapos ékvájattal szélesen és hegyesen formáltak, tövüknél furatos hajlatokkal válnak szét. Hasonló formák látszanak nyomokban, némileg másképp csoportosítva, a tulsó szélen fent, a jobbról érkező inda végén. Ugyanezen az indán a félpalmetta háromujjú, a szélein pödördő. A tokos végű inda hurkás, oldalán egy-két kerek végű rügyféle látszik. A tokvégen hasonló, furatos közű idomok. Az állatfő hosszúkás, vájatos füle hegyesen felmered, szája, amelyben a fogak látszanak, szögleténél kettőződő vésett kerettel, orra felnyúló, furatos göb. Az állvonal lapos ívű. Furatos alakítású a szájrés és a szem is. Ugyanígy a madár szeme és csőrének töve. Testén a tollakat apró, pikkelyszerű elemek jelzik, a hosszú, lehajlóan hátranyúló szárnytollak lépcsőzetesen tagolódnak. Lába vastagodó combrészénél aláfürt. Az akanthuszok tagolt felén két levélrész különböztethető meg. A felső három-négy szétterülő vájattól áll, és balra íves bordafélével zárul. Az alsó hasonló lehetett, egy-két megmaradt, jobbra nyúló ujjvége a bordát éri, háromszögű közöket alkotva.

Az indadísz és a félpalmetta-forma rokonai hiteles óbudai leletekről is is-

mertek (pl. I-54., *Braunschweig* 1991, 120, 124). A levélfélék és az állatok a „kalocsai” domborműre emlékeztetnek (I-56.). A töredék az egyetlen olyan példa, ahol ez a fajta ornamentika és az akanthuszleveles (vö. I-46.) együtt fordul elő.

T. S.

Horváth H. 1932, 106; *Horváth H.* 1935a, 14, 88, I; *Horváth H.* 1938, 70, XVI; *Gerevich L.* 1971c, 18, IV; *Székesfehérvár* 1978, 38, 131 (55. sz.); *Braunschweig* 1991, 121, 454 (136. sz.).

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 20.

I-54. Kerettöredék szalagfonatos-indás dísszel

Óbuda, Fő tér (1976/80, Bertalan Vilmosné ásatása)
mészkö
31 × 25 × 15 cm
1150 felé

Hosszabb kölemez töredéke, mely két keskeny oldalán és hátán sík, végein haránt irányban, illetve ferdén törött. Elöl egyik szélén szimatagfélével elv-

konyodik. A tagozat a ferde törés mellett merőlegesen befordul. Az irányváltást jelző szögletet úgy alakították, mintha a beforduló rész rátorlódná a másikra. A szimát lezáró lemezhez kis kiugrással csatlakozik a díszített rész, amely a tulsó köszélig ér. Az alapig a mélyedés nagyobb, mint a szimánál a kiugrás. A dísz keretes körfonat, amelyen a ferde törés felől indapár fonódik át, palmettás kiágazásokat eresztve. A fonatból egy kör nagyobb része és a szomszédosnak a széle látszik. A nagyobb rész a kerettel a ferde, szomszédjával a másik törés mellett hurkolódik egybe. Az indák egymással hurkolódnak egybe a nagyobb körrész közepe táján. A szimától távolabb a ferde törés felől a körben, tovább a keret felé a körközben, a másik a keretnél a körközéből a nagyobb körrészbe visszahaj-

I-54.

lón ereszt mellékágot. A mellékágakat egy-egy hármás palmetta zárja. Az alakítás lapos, síkszerű. A szalagok és indák éles metszésűek, hárombordásak. A végződés háromujjúak, félpalmettaszerűek. Rövidebb és hosszabb szélső ujjuk pödört vagy visszahajló végű. Az ujjak egyszerűen vájtak. Furatnyom csak a köszéli fonatkeret mellett, palmettaujjainál látszik. A csekély kővasagság és a széles ornamentális sáv alapján a szima inkább bemélyedő domborműves mező, mint nyílás keretének képzelhető.

A keretes körfonat a 11. században volt gyakori (pl. I-3-5, 7, 23, 24, 27.). Hasonló szalagidommal, ugyancsak

frizszerűen, de jellegzetesen eltérő, tisztán fonatos kitöltéssel zalavári kűszöbkövön fordul elő (vö. *Tóth S. 1990*, 164, 180). A dísz indás-palmettás részéhez vö. **I-53**. Keretelő szimatag a somogyvári dombormű-töredékek (**I-58a.**) hátoldalán is feltűnik.

T. S.

Bertalané 1984, 394, 16. kép;
Brauschweig 1991, 454 (139. sz.).

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 81.315.1.

I-55.**Oszlopfő saroktöredéke báránnyal és levéldíszsel**

Óbuda, 1924 előtt
mészkő
14,5 × 10 × 8,5 cm
1150–1200 körül

Felül sík, két oldal díszített, a többi törött. A sík szélei homorú ívűek, csekély saroklemetszéstől kétfelé. A bal díszített oldal fölött az ívhez középső kinyúlás kapcsolódik. Mögötte a síkon furatmaradvány és ettől jobbfelé ferde vonalú, ék alakú bemetszés, az oszlopfő közepén, amelyet a saroktól bekarcolt átló jelöl ki, két koncentrikus, sekély, kör alakú bevágás és másik furat nyoma látszik. A díszítés fő eleme a sarok alatt kinyúló báránnyal, amelyhez mindkét oldal felől oldalnézetű nyak tartozik. A nyak fölötti részt nóduszfeléből ki-

növő levéldísz borítja, csak legfölül látszik némi sima felület, így a középső kinyúlásé. Jobbra a nódusz és a fölötte lévő rész már hiányzik, csak a sarok felé nyúló formák maradtak meg. A nódusz alatt szétterülő levélcsoomó nyúlik a sarok felé, amelynek egyik elemét az állat szájával felcsippenti. E részlet mögött aláfáragás, amelyben a szélesedő nyak és a levélcsoomó is kidolgozott. A levélcsoomó alatt a nódusz tengelyében sima, domború törzs kis részlete, ettől jobbra másik levélköteg, amely függőlegesen kezdődik lentől, és hirtelen kihajolva támasztja a fölötte lévő. A törzs felé mindkét levélköteg szélső eleme ferdén visszavágott oldalú.

A részletezés finom, egységes. A bárány teste sima, csak a száját jelzi bevágás és a szemét mandula alakú, hátrafelé megnyúlt idomú, kettős vajat. A levélrészek nagyrészt lapos, ékvájas ujjak, amelyek töben furatos hajlással válnak el egymástól. Ilyenek alkotják a nóduszt és a két levélcsoomót, le-, illetve felnyúló helyzetben. Az alsó levélcsoomó elemei a kihajlásnál válnak szét, a függőleges rész a furatok alatti éles bordasor. A felső részen balra kiemelkedőbb középső és laposabb szélső levélcsoomó különül el. Ezek szélén két-két domború, középeles ujj is jelentkezik, ugyancsak furatosan elválasztva egymástól. Jobbra csak egy-egy középeles ujj nyúlik a sarokra és a felső szélég, köztük három vajat maradt meg. A sarkon balra az állatfő fölött kissé felnyúló, nem világos értelmű forma látszik.

A motívum régiesebb változatban pécsi oszlopfőről ismert (**I-33.**). Az óbudai darab majd mindenben egyező párja valaha Esztergomban volt, ahol hasonló dísz rokon stílusban, de nagyobb méretben még egyszer megjelenik az ún. Szent István-teremben (*Gerevich T. 1938*, CV-CVI). Óbudán a töredék levéltípusának nem a királyi palota, hanem a prépostság emlékműgáiban van rokona (**I-53**, 56.). Így valószínű, hogy az esztergomi terem féloszlopfője nem a sorozat elejére, hanem a végére való (vö. **Tóth S.: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez.**

T. S.

Gerevich T. 1938, 149, CVI;
Székesfehérvár 1978, 208–209 (139. sz.),
33. kép; *Marosi 1984a*, 99, 136, 106. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 34/1924.

I-56.**Domborműves kőlap töredéke**

Kalocsa, Kunszt érsek gyűjteménye (1866 előtt)
mészkő
79 × 92 × 28,5 cm, alacsonyabb rész:
71 × 36 cm
1150 felé

Jobb oldala törött, háta durva, a többi felület gondosan faragott. Baloldalt függőleges, díszített sáv, amely a fő résznél kissé alacsonyabba szabott, de felfelé lezáratlan, míg másik három oldalán sima sávval szeptett. A fő részt oszlop és rajta nyugvó, díszített cibórium-homlok kereteli, amely szintén sima sávokkal szeptett. A cibóriumív lapos szegmensféle. A domborműves mező erősen visszamélyített, szélein homorú, illetve – lent – ferdén visszavágott. Az oszlop a mező felé rétegesen, részben görbülően visszavágott alapon keret nélkül jelenik meg.

A mezőben ábrázolt jelenetből két alak és egy harmadiknak egy-két részlete vehető ki. A szélső alak oldalról sietve belépő férfi, mellette dicsfényes, szembe forduló angyal áll. Mindkét fej lepusztult. A férfi alacsonyabb, jobb karját könyökből előre nyújtja (két kézzel tarthatott valamit), felső testével és fejével féloldalt fordul. Az angyal lábfejjel jobbfelé fordul, jobb alkarjával ugyanerre mutat, bal karját leengedve tartja, combján tenyerével. Jobb szárnya látszik, a férfi által részben fedve. Bal oldalával másik angyal jobb szárnyát takarja részben. Melle előtt keresztben, a férfi felé mutatva, e másik angyal jobb keze látszik.

A keretelő részek közül az oszlop zömök, enyhén vékonyodó törzsű, plinthosszal ellátott attikai lábatatú, egy levélsoros kompozit fejezetű. Az ív-homlok mezejében fatörzs jelenik meg, néhány ággal, amelynek leveleit két oldalnézetű madár csipegeti, az egyik fejével visszafordulva. Az oldalsó sávot szörnyalakok, madár és indadísz töltik ki. Az inda a hanyatt fekvő, szemből ábrázolt fejű alsó szörnyalak szájából nő ki, és összefonódik az ábrázolt állatok testével. Fő ágparja nyolcas alakban két kissé ferde tengelyű oválist alkot, leveles mellékájakat eresztve, amelyek az állatoktól szabadon hagyott felületeket kitöltik. A madár az alsó oválisban helyezkedik el, oldalnézetben, és visszaforduló fejével rövid száron függő szőlőfürtöt csipeget. A szörny-

I-56.

alakok kétlábúak, kígyófarúak, törzsüket nagy pikkelyfélék borítják. A felső szörnyfarok kígyófejen végződik. Ez is szemből ábrázolt, míg a többi állatrész, az alsó szörny farkának egy szakaszától eltekintve, oldalnézetű. A két szörny átellenesen helyezkedik el, a bal alsó és a jobb felső sarokban. Az alsó felágaskodó testű, farka fonódva visszahajlik a sarokba. A felső lábbal balra előre nyúló, fejfelé visszaforduló, farkkal fordított S alakban fonódó.

A stílus elég sokrétűen nyilvánul meg. A főalakokra erőteljesen domboruló végtagok és lágy összekapcsoló homorulatok jellemzők. A ruhák között jellemzője a csukló felé kibővülő ruha-ujj. A drapériák redőzése nagyjából lapos, párhuzamos vonalvezetésű, az alsó szegélynél fodrozódó. A férfiak haj finoman rovátkolt, hullámos. A szárnyak tövüknél csúcsos, peremes elemekre, lenyúló részükön hosszúkas lépcsőzetekre tagolódnak. Az állatfőkön a szemek fűrtak. A kígyófejen és főleg az alsó szörnyalakon a szemkörnyék nagy, düledt. A madarakon aprólékos pikkelyezés és rovátkákkal vagy lépcsőzetekkel tagolt tollrészek. A szörnyalakokon a fejek szem- és orr-része élesen, megörve válik külön. Az oldalnézetű fejen a száj és az orr hurkás szegélyű. A kígyónyakon néhány tört-

vonalú barázda, az alsó szörnynek az inda mögül visszahajló farkrészén hullámos felület jelentkezik. A fán a fő formák domborúak, a levelek kissé homorúak, vájattal felezettek, tövüknél többnyire furatosan szétkülönülők. A két főindát ferde, hegyes, vajatatos ujjak sora fedi nagyrészt. A felső szörnyalak körüli rész és az összes mellékinda hárombordás. A végződéses palmettaszerűek, vajatolt ujjakkal, amelyeknek végei többhelyütt aláfürtak. A felső szörny szügye előtti végződésen az ujjvégek felgömbölyve, hátukat mutató visszahajlanak.

A töredék az óbudai prépostság emlékműanyagához fűzhető, az alakos részt illetően hiteles, bár elveszett lelet alapján (vö. Gerevich L. 1971c, 18, VI). Az indás, leveles részhez vö. I-53. Az oszlopfő négyleveles típusának mása zselicszentjakabi töredéken (I-48.) óbuda-esztergomi karakterű akanthuszokkal (vö. I-46.) tűnik fel. A dombormű keletelési módja Somogyvárott ismétlődik (I-58.), ahol düledt szemű állatfők is akadnak (vö. I-57. is), és az akanthuszos fejezetornamentika sem ismeretlen (l. I-49.).

T. S.

Budapest 1896, 8 (89. sz.); Foerk E.: A kalocsai székesegyház. Magyarország műemlékei IV. Budapest 1915, 51–52;

Horváth H. 1935a, 88; Horváth H. 1938, 69, XIII; Gerevich T. 1938, 142–143, 177, CLXXXVI; Radocsay, D.: Le fragment du sarcophage de Kalocsa. *BMH* 11 (1957) 17–27; Levárdy, F.: Abraham et les trois anges. L'iconographie du relief de „Kalocsa”. *BMH* 32–33 (1969) 31–34; *MMT*, 46, 47. kép; Gerevich L. 1971c, 18–20, 17. kép; Török L. 1972, 103–104; Dercsényi 1972, 10–11, 189, 39. kép; Székesfehérvár 1978, 38–39, 129, 132–133; Marosi 1980, 212; *MTM*, 24–25; Marosi 1984a, 20, 62. kép; *MNG RGy*, 3. sz; Braunschweig 1991, 45, 122, 124, 454 (144. sz.).

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.1600.

I-57.

Fríztöredék indás-madaras dísszel

Somogyvár (1927 előtt)

fehér márvány

27 × 53 × 10,5 cm

1150 felé

Hosszúkas, lapos, oldalán fekvő téglatestféle. A bal vége törött, a jobb sérült. Alul, felül, hátul sík. A hátsó rücskös, szegélyfaragásos. A jobb végen elől középtájt derékszögű bevágás maradéka. Elöl alig visszamélyített alapú, lapos díszítés: jobbfelé terjedő, szétágazó indák és közöttük madarak, egymással kuszán összefonódva. Az indák zöme szétágazó. Végük palmettaszerű. Oldalukból palmetták és kacsok erednek. A bal szélen lent kígyófarokféle fonódik az indadiszbe, és hasonló, kisebb részlet feljebb is feltűnik. Három inda különböztethető meg. A felső rövid, a töréshez közel már végetér. A második, ezen áthurkolódva, hullámosan halad, majd kettéválik, nyolcas alakban tekeredik, és a jobb szél felső részén végződik. A harmadik a kígyófarokféle mögül előbukkanva mindjárt szétválik, az előzőhöz hasonlóan tekeredik, de alsó ága az első hurok után maga is kettőződik. Az innen lehajló rész halad tovább a jobb szél felé, ahol az előző indával egybehurkolódik. A felső ág, ugyanezzel az indával háromszor összehurkolódva, ennek utolsó öble alatt végződik. Az alsó ág felső része lent középtájt ér véget. A díszhez nyolc madár tartozik, háromféle helyzetben. Kettő, középen és jobbra fent, balra, három, balra fent és jobbfelé középen és lent, jobbra fordul, három pedig, bal felé fent és lent,

I-57.

továbbá jobbra lefelé, szintén jobbra, de visszánéző fejjel.

Az indák hárombordásak, tompa alakításúak. A palmették három vagy négyujjúak, két szélső ujjuk általában erősen visszapöndörödik. Az ujjak egyszerűen vájtak. A madarak szeme kör vagy csepp alakú vésetekből áll, furatos. A tollazatot nyakukon pikkelyszerű dudorok, szárnyukon és csak némelyiküknél előtűnő farkukon hosszanti, ívben meghajló lépcsőzetek jelzik.

Tóth Melinda észrevétele szerint az e kő bal széléhez illeszkedő darab is megvolt (*Gerevich T. 1938, CLIV*). Ezen a felső madár és indapár folytatásán kívül a kígyófarokfélétet magyarázó állatfigurák is látszottak. Középen nagyobb, düledt szemű állatfő jelent meg. Ezt középnek véve, a kétoldalas dombormű (**I-58a.**) rekonstruált szélességénél valamivel kisebb frízhosszt kapnánk. A szerkezeti összefüggés ettől függetlenül valószínű. A stilisztikai összetartozást a madarakon és a növényi formákon kívül a szemek hasonló alakítása is mutatja az elveszett darab nagy állatfején és a másik domborműből való töredék (**I-58b.**) fejezetén. Az óbudai kapcsolatokhoz vö. **I-53, 56.**

T. S.

Rédey-Vikár 1928, 414, 421; Dercsényi 1934, 25–28, 31–32, 3. kép; Dercsényi é. n., 16, VIII; Gerevich T. 1938, 161, CLIII; Levárdy 1968, 171; MNG RGy 4. sz.; Tóth M. 1992, 11. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 53.582.

I-58.

Két domborműves kölemez töredékei

Somogyvár, apátsági romterület (1855 vagy előbb – a), az Árpád-kori kerengő északnyugati sarka közelében, 15. századi törmelékek közt (1975, Bakay Kornél ásatása – b)

fehér márvány

a1: 73 × 70 × 11,5 cm

a2: 36 × 33 × 11,5 cm

a3: 33 × 26 × 11,5 cm

a1-a3 egybeépített sz.: 135 cm

b: 32 × 21 × 9 cm

1150 felé

a: Mindkét oldalán domborműves kölemez három darabja, egybeépítve

Fekvő téglalap formátumú lemez jobb fele (a1), bal alsó (a2) és felső (a3) részlete. Az előlap domborműve a teljes felületet kitöltötte, a hátlapé csak félkörös, lunettaszerű mezőt, amely lent a kőszélesség túlnyomó részére kiterjedt, de fent nagy sima felületeket hagyott szabadon. A kő alsó sávja elől-hátul durva faragással elvékonyított. Oldalából csak jobbra maradt kis szakasz, ez sima, mint a felső felület megmaradt részei is. A megmaradt oldalsík mellett hátul durva, majdnem derékszögű vájat, amelybe nyilván másik, vastagabb köelem megfelelő kiugrása illeszkedett. Hasonló vájat csekély nyomra látszik a tulsó szélén lent. Az elvékonyított alsó sáv feltehetően szintén illesztésre szolgált.

A domborművet elől kétoldalt egy-egy függőleges, díszített sáv szegte. Mezejének fő részét két szélső oszlop és a közüket áthidaló vékony szegmensív határolta le. Fent a perem töredezett,

lent a dombormű közvetlenül a durva bevágáshoz csatlakozik. Az alap mélyített sík, amelyhez az ív alatt homorulat vezet át. Az oldalsávokban a mélyítés sekélyebb. Hátul a domborműves mező tükrét szimatag kereteli, a környező felülettől derékszögű bevágással elválasztva. Az alsó vékonyítás itt ferde, a kerettagot sérti. A mezőben két állat volt egymással szemben, erős kiemelkedésű, a keretre is rányúló, de elől ellapuló, néhol a kiinduló síkkal egyező, alig tagolt testformákkal. A nagy töredéken (a1), jobbra fordulva, majdnem a teljes állat és párjának egyik mellső mancsa, az alsó kisebbiken (a2) ennek tompora és hátsó lába, a felsőn (a3) csak keretszél látszik. Elöl az oldalsávok díszé madaras-indás, laposan kezelt. Maga az ábrázolás aránylag testes, kerekded idomú, aprólékos részletezésű alakokból áll. Az ív alatt a nagy töredéken balra trónoló alak, a törésnél párjának a széle, jobbra két lépő alak, fölöttük két, illetve egy további fej látszik. Balra lent az oszlop mellett lépő alak maradt meg vállig, fent ennek és szomszédjának a fejtöredéke. Az árkád fölött jobbra kerub figyel a jelenetet, az ívet fogva, balra párjának feje, szárnya, keze maradt meg.

A képmezőben a lépő alakok láb- és kéztartása egyaránt közép felé irányul, egyformák a trónusrészek, és balját mindkét trónoló a karfán nyugtatja, de egyebekben a két oldal inkább különböző. A közepén ülők jobbán a két alak fél, illetve egy fejjel magasabb, mint a trónushoz balról, tömeg élén közelítő kettő, és dicsfényes, mint különben csak a kerubpár. A dicsfényhez, ahol megfigyelhető, mezítlábas megjelenés tartozik, míg a többi szereplő lábbelit visel. A dicsfényes lépő alak oldalvást két kézzel nagyobb tárgyat tarthatott, a túloldali kettő üres balját törzséhez hajlítja, és jobbában gömbölyű tárgyat fog. A szélső lefelé oldalra nyújtja, a másik, közvetlenül a trónoló feje mellett, felemeli jobb karját, és ez féloldalt is fordul, míg a többi fő frontális beállítású. A sokaságból kiváló két alak tartása bizonyára ugyanannak az inkább fenyegető, mint hódoló cselekménynek a két mozzanatát szemlélteti. A trónoló jobbával talán nyitott könyvet tart ölben. Szakáll csak rajta figyelhető meg. Fején babérlevélre emlékeztető vésetek sorával tagolt sapkafélc. A többi fő fedetlen.

Az ábrázolás tárgya nem világos. Az utóbbi időkben elfogadott meghatáro-

I-58a.

(rajz: Szikszay B.)

I-58a.

zást – Szent Egyed miséje – Bakay Kornél saját leletével cáfolta, beillesztve ezt a feltételezett oltár helyére, a meztlábás szereplő mellé (i. m. 125, 132; a darabot a kiállítási előkészületek időszakában nem sikerült fellelni).

A töredék hasonlóan lépő alak alsó részét mutatja. Hátoldaláról Bakay nem ír. Függetlenül e részlettől, valószínű, hogy a jelenet két fele valamiképpen a szent és a profán szféra ellentétét fejezte ki.

A két rész más dolgokban is különbözik. A sokaság egyforma, egyszerű hajviseletű, a két dicsfényes fejen a hajkezelés finomabb, markánsabb. Az előbbi oldalán a kerub egyenesen tartja fejét, az utóbbiakén a szereplők fölé ki.

I-58a1.

hajolva. A hajzat ott sima, sapkaszerű, itt csigásan homlokba hulló. Alább a mezítlábas figurát csomóra kötött, szív alakú végével hosszan lecsüngő öve is megkülönbözteti a túloldaliaktól. Bakay darabján ugyanilyen öv tűnik föl. Az oszlop mintázata a mezítlábas mellett halszálkaszerű, túlfelől csavaros. Amazt a díszítő sávban bordázott inda és palmettaféle kíséri, emezt domború, egybehurkolt hullámindapár, amelyhez, úgy tűnik, csak szőlőfürtök tartoznak.

A fejek tojásdad alakúak, magas, többnyire sérült állrészsel. A fülek magasan, alig tagoltan biggyeszkednek. A szemek kétszer körülváltak, furatlanok, a szemöldökív és az arc közé puhán bemélyedők. Az orrok idoma elég rövid, széles, lapos, a szajaké, rögtön alattuk, duzzadt ajkú, körülvált sarkú. A haj a tömeg tagjain a fejtetőtől egyenesen szétterülő, sekély, egyenes rovátkákkal tagolt, a túlsó szélén ugyanilyen, de hullámos, a másik dicsfényes fön mélyebben barázdált, fentebb, a kerubon, párhuzamos vajatokkal fürtökre osztott.

A ruha az alakokon derék fölött testhez simuló, hosszú ujjú, nyaknál kis hasítékkal osztott, keskeny gallérú, derék alatt szoknyaszerű, a lépőkön láb-szárközépig, a trónolón bokáig érő. Az alj a trónolón és a két szélső alakon hasonló szabású: a combtónél ívesen elkülönülő oldalsó részeken bő redőkbe buggyan, közben sima. Bakay darabján az alj végig egyformán redőzött. A redők a lépőkön függélyesek, többnyire

I-58a.

hurkásak, az ülőn a térdeket jelző csepp alakú mezők köré lépcsőzötten rendeződők. A trónushoz lépőn az alj redőtlen, elől hasított, a bal lábnál nagyrészt háromszögű mezők eltérő irányú barázdálásával, a jobb lábnál zezugvonallakkal és köztük ovális, harántrovátkás mezőkkel tagolt. Ilyen mezők és ötletszerű, kusza vésetek borítják a többi ruhafelületet is, így az ujjakat, amelyek csuklónál keresztben barázdálva végződnek.

A képmező többi részlete vegyes. A trónusokból csak az elülső rész látszik, a karfás lábak gerendaszerűek, fent kissé kiszélesedők, középen és lent egy-egy kockafélével tagoltak, amelynek közepébe furat mélyed. A közbülső rész hengeres, függőlegesen barázdált. Fent a barázdálás felveszi a kiszélesedés alakját. Az oszlopokon a minta felfelé csúcsosodó, illetve balra tekeredő, a vajatok közötti idomok hurkásak. Az

I-58a2.

oszlopfő nyakgyűrű nélküli; vékony fedőlemez alatt egyetlen tagolatlan levélsort mutat. Az ép lábazat átlósan lemetezett sarkú hasáb. A kerubszárnyakon a kis tollakat pikkelyezés, a hosszúakat lépcsőzés jelzi.

A szélen balra az inda talán vázaperemből indul ki, amelybe jobbról hátraforduló madár dugja csőrét. Az inda bordázott, a palmetta vájatolt, szélső ujjá pödrött végű. Jobbra a szőlőindák közt három madár látszik, az egyik hátraforduló. A madarak tollazata a kerubokéhoz hasonlóan tagolt. Szemük fürt, alatta jobbra a hátrafordulón finom körülváltás is látszik.

Hátul az épebb állat lépő tartású, bal mellső lábát, amelynek csak töve van meg, magasra emeli. Jobb mellső mancsával középen lent párjának megmaradt lábbrészét markolja bokánál. Lábai karmosak, a hátsókon a térdizület hangsúlyos rajzú. Farka lábai közül nagy ívben nyúlik fel, bunkós végű. Szügye erőteljes, a mellső comb vonala fokozatosan válik ki belőle. Nyaka átmenetes, fejének elülső része hiányzik. Hegyes, vajt füle és bizonytalan idomú szeme furatos. A másik állat hasonló tomporú és hátsó lábú, tartása egyező lehetett.

b: Domborműves kölemez bal szélső részlete

Lapos kő, alja, teteje és jobb oldala törött. Hátsó síkjába ép széle mellett töröttnek látszó peremű, illesztésre szánt horony mélyed. Elöl balra függőleges keretsáv, mellette fejezetes oszlop és ív, cfölött szárnyas lény részlete. A domborműves mezőből csak az alap

I-58b.

homorú bemélyedésének széle látszik az ívtől jobbra, kiemelkedő forma csekély törésével. Az oszlop sima, fejezete állatfő, amely a törzstől kis kitüremléssel válik el, vízszintesen. A törzstől jobbra a homloksíkkal párhuzamos felület széle. Az iv széles, sima szalagja, amelyhez befelé keskeny, kissé visszaugratott sáv csatlakozik, közvetlenül a fejtejből válik ki. A szárnyas lényből pikkelyszerűen tagolt testrész és hosszában barázdált, egymást keresztező szárny pár maradt meg. A szegélyszámban három inda kanyarog fölfelé, itt ott palmettákat eresztve oldalra. Az indaidom hárombordás, elég éles metszésű, a palmetták három- vagy négyujjúak, széleiken kissé visszapödrődő végűek. A fejen csepp alakú, domborodó, nagy, furatos szempár dominál, közepén felfelé szétváló, kísérő barázdákkal, fölötté kis, vájatos fülekkel. Lejjebb a felület elsimul, és csak a szétálló, furatos orrlyukak körül türemlik fel ismét.

A töredék nem lehet az a része, mivel ennek bal töredékein (a2-3) a részletek megoldása eltérő, hanem hasonló típusú és stílusú, másik domborműből való. Egy további töredék (Tóth M. 1992, 10. kép) ugyanennek vagy inkább harmadik domborműnek a jobb széléből való. A stílus hasonlóságát főleg a tollas és bordázott részletek jelzik, a madaras fríz (I-57.) irányában is. A fejezetmegoldáshoz vö. I-59, 65. A domborműtöredékek további kapcsolataihoz: I-56.

T. S.

Gerecse 1897a, 150–152; *Dercsényi 1934*, 28–32, 6. kép; *Levárdy 1968*, 166–173, 176; *Török L. 1972*, 103; *Székesfehérvár 1978*, 22, 39, 135–136 (60. sz.); *Marosi 1980*, 211–213, 34. kép; *Bakay 1989*, 121–125, 130–134; *Magyar 1992*, 176; *Tóth M. 1992*, 224, 226, 8., 10. kép; *L. Szabó T.*: A somogyvári bencés apátság műemléki helyreállítása. *Szent László és Somogyvár*, 20–22. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, nytsz. b: MCXC.

I-59. Vadkanfő

Várpalota, id. Molnár J. szőlője (1963 előtt)
mészkő
29 × 23 × 21 cm
12. század (?)

Csekély, bizonytalan idomú hátsó szakasz előtt félhengyszerű domborműves rész. Alul, hátul törés, felül vízszintes sík. A domborműhöz kétoldalt hátrafelé egy-egy utólagos faragásúnak látszó, keskeny felület csatlakozik, jobbra egyenesen, balra ferdén. A faragás elülső széle lent és fent sérült. A leghangsúlyosabb forma a ferde vágású, mandula alakú, kétszer körülárlott szempár. Ezt kiugró szemöldök-ívek keretezik, amelyek elől lapos orrban folytatódnak, kétoldalt a hátsó felületsávoknál eltűnnek. Az orr lefelé enyhén szélesedik, vége vaskosan szétüremelő. A jobb orrlyuk kivehető. A lefelé dudorodva keskenyedő szörnyepofát lenről ferdén, vékonyod-

I-59.

va, hullámosan felnyúló, begömbölyű végű harcsabajuszfélek keretezik. Mögöttük a szétfeszülő szájnnyílás látszik, kétoldalt némileg eltérően alakítva, jókora agyarakkal. A szemöldökív fölött kétoldalt tölcseírszerű, felmeredő disznófül, előtte a sérült részig két-két ferde domborulatként alakított, hosszában rovátkolt szőröcsomó.

A faragványt közlői keltának tartották, de lelőhelyén feltárás nem volt. Tömbformája és somogyvári részlet (I-58b.) alapján, amelytől stílusban sem idegen, féloszlop főnek vélhető, amivel az ókori származtatás nemigen egyeztethető össze. A fejezet gyanánt alkalmazott, oszlopba harapó állatfő 12. századi hazai előfordulását pécsi példa (I-65.) igazolja.

T. S.

MRT 2., 212–213, 44. tábla.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 65.432.1.

KÉT KAPUZAT: SZÉKESFEHÉRVÁR, JÁSD (I-60–61.)

Nem fennmaradt, hanem töredékeik alapján elképzelhető emlékekről van szó. 35–40 évvel ezelőtt még egyiknek a létezését sem sejtette senki. Székesfehérvárott a bazilika kőtárában ott voltak a darabok, amelyek a hajdani portálépitményről árulkodtak. Összetartozásuk és egykori szerepük felismeréséhez 1962-ben elég volt odafigyelni. A jádsi kapunak akkor még csak egy töredéke volt múzeumban, Veszprém-ben. Mégis ez jelent meg előbb a nyilvánosság előtt: néhány év alatt összegyűlt annyi töredék, hogy az akkoriban berendezett tihanyi kőtárban egy portálrész rekonstruktív módon lehetett bemutatni (I. 29. kép). A székesfehérvári portál létéről, amit időközben ugyancsak fontos leletek tettek még bizonyosabbá, a kezdeti rekonstrukciós elképzelés átalakítását igényelve, a szakmai közönség 1968-ban, várostörténeti konferencián értesülhetett. 1972-ben, újabb leleteket is tekintetbe vevő korrekciókkal, a székesfehérvári múzeum várostörténeti kiállításán a kapuzat részletét is fel lehetett állítani

I. 29. kép. Tihany, kőtár, kapuzatrész
jásdi kövekkel (rekonstruktív összeállítás)

(I. 30. kép). Ekkor készült az egész portál elképzelt homloknézetét mutató rajz is (I. 31. kép). Újabb négy év múlva megjelent a jásdi kapurész ismertetése (K. Palágyi S. – Tóth S.: A római és középkori kőtár katalógusa. Tihanyi Múzeum. H. n. 1976, 42. sz.). Öt évvel utóbb megjelent a fehérvári homloknézet (III. Béla, 47. kép), és két évre rá, ehhez kiegészítésül, az első értékelő sorok a kapuról, megszerkesztett alaprajzával és a rekonstrukcióhoz számításba vett daraboknak az azonosítási adataival (Tóth S. 1983, 396–397). Most a téma rövid áttekintését kiállítási előkészület és a jásdi kapu újabb darabjának (I-61.) előkerülése időszerűsíti.

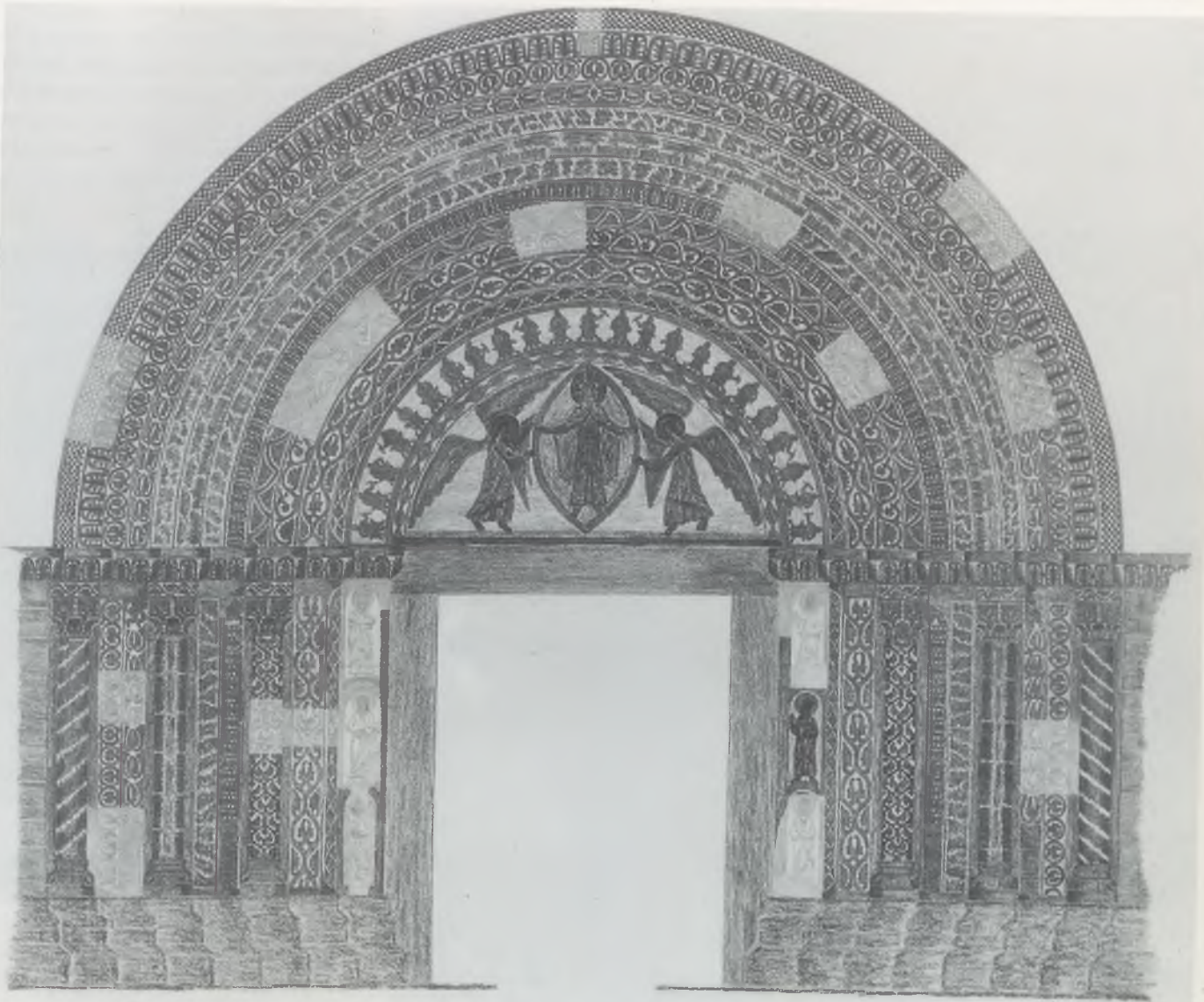
I. 30. kép. Székesfehérvár, múzeum,
kapuzatrész (rekonstruktív összeállítás)

A rekonstrukciók a tömbformák, a díszítmények és a méretek összefüggésin alapszanak. A függőleges bélétfalak elemeinek tömbformája hasábos. Egyik fajtájukat homorú saroktagozat jellemzi, valamint ezen és egy vagy két szomszédos oldalon növényi vagy másféle dísz. Másik fajtájuk sarkos, ennek két szomszédos oldalán álló alakok jelennek meg. Íves elemek egyelőre csak az előbbi fajtából ismeretesek, de Fehérvárott hengertagos sarokkal is. Jásdon effajta bélétréteg csak kettő ismert, jelentősen eltérő méretben. A kisebbikkel egyező keresztmetszeti méretű a jelenleg ismert alakos töredék. A három jásdi falsarok meglévő elemeinek teljes tömbkeresztmetszete nem vagy alig nagyobb, mint amit a díszítés

megkívánt. Fehérvárott az összes falsarok díszített része nagyjából egyforma, a nagyobbik jásdihoz hasonló méretű, de jónéhány elemük tömbje sokkal kiterjedtebb. Némelyik hornyolt falsaroktöredéken (pl. *Dercsényi 1943a*, 65. kép) a díszített sávokhoz láthatónak szánt, gondosan faragott síkok csatlakoznak, amelyek a hengertagos ívtöredékekkel együtt bélétszlopok jelenlétére vallanak az egykori kapuzaton. Egy ilyen oszlop töredéke, összetartozó ívrészletek (pl. uo. 60. kép) hengertagjának megfelelő, de köröskörül kifaragott díszítéssel, beépíthető volt a rekonstrukcióba. Olyan töredékeket, amelyek a lábázat vagy a fejezet zónájába biztosan beillenek, eddig nem sikerült találni.

I. 31. kép. Székesfehérvári kapuzat homloknézeti rekonstrukciója (a szerző rajza)

A két rekonstrukció egymást támogatja, eltéréseivel is. Az egyetlen jádsi ívtöredék, amely a vastagabb bélletréteghez tartozik, és az új darabbal (I-61.) pontosan egyező díszű, belső oldalán sakktabladísz mutat, emögött pedig durván faragott, sekély, derékszögű visszaugrást. Ez a részlet, amelynek fehérvári ívtöredéken nincs megfelelője, bizonyára a timpanon csatlakozási helyét mutatja, a sakktablamotívum tehát a legbelső sáv díszének ítéltető. Jásdon a sakktabladísz előjön a kis hornyolt falsarkon is, ahol bizonyára a béllet külső szegélyezője volt, ha a tihanyi összeállítás nem is ezt mutatja. Fehérvárott mindenesetre a motívum olyan hengertagos ívdarabok külső oldalán fordul elő, amelyek a legnagyobb fesztávú archivoltra vallóak (l. I-60b). A motívum másik fehérvári példája

olyan falsaroktöredéken van, amely a jádsi belső bélletréteggel teljesen egyező díszítésű. Itt tehát a sakktabladísz bizonyára belső szegélyező volt. De mögötte aligha a timpanon és a két kapuzár következett, mint Jásdon, ahol az alakos bélletréteg az elmondottak értelmében a két hornyolt sarkú közé helyezendő. Fehérvárott a jádsi belsőnek megfelelő bélletréteg előtt oszloposnak kellett következnie, mégpedig, a fesztáv-adatokból ítélve, annak, amelyhez az említett törzsrészlet tartozott. Hátrább marad hely az alakos rész számára, hacsak nem akarunk arra gondolni, hogy ez az oszlop-falsarok váltakozást megszakította.

Az alakos falsarok jádsi töredéken négy figura látszik, és jobbra fent az ötödiknek a lába. Három alak frontális tartású, a jobb felső fejjel balra fordul,

bizonyára az egykori timpanon központi ábrázolása felé (I. 32. kép). Ez adja meg a töredék pozícióját a béllet jobb felén, széles oldalával kifelé, amihez a megfelelő méretű hornyolt falsarok akkor illik, ha a sakktabla kerül a külső oldalára. Fehérvárott öt alakos falsaroktöredék ismert, tömbformájuk eltérő, de domborműves részük egymásnak megfelelő keresztmetszeti kiterjedésű. Két darabon az alakok tagolatlan síkba metsződő félköríves fülkében jelennek meg. Az egyik (I. 33. kép) a bal, a másikon (I-60a.) a jobb oldali alak jobbra, illetve balra fordul. Az ennél fogva bal oldalának ítéltető darab alsó széle az alakokat lábszárközépnél vágja. Folytatásuk másik követőn van, lábbal lefelé következő fülke félkörös záradékára támaszkodva (I. 34. kép). E kő fülkeparjának bal alakja alatt

I. 32. kép. Tihany, kőtár, jádsi kapuzattöredék apostol-alakkal

I. 33. kép. Székesfehérvár, múzeum, rekonstruált kapuzat alakos bal falsarka, felső darab, külső oldal

I. 34. kép. Székesfehérvár, múzeum, rekonstruált kapuzat alakos bal falsarka, középső darab, átlós nézet

a következő fülke záradékanak nyoma még kivehető. Az említett három követőn a fülkés rész a homlokoldalon a többi bélletréteggel egyező, a belső felületen viszont kissé nagyobb szélességű. Ennek alapján lehet a fennmaradó két kő közül a kisebbiket (I. 35. kép) a bal falsarokhoz kapcsolni, amely ilyen-

I. 35. kép. Székesfehérvár, múzeum, rekonstruált kapuzat alakos bal falsarka, alsó darab, külső oldal

formán teljes. A saktáblás falsarokdarab belső oldalán a díszített rész a szokásosnál ugyanannyival keskenyebb, amennyivel az alakos töredékek esetében szélesebb. A fennmaradó rész beleillik a bal alakos falsarok középső követén a bal figura mellett kialakított derékszögű visszavágásba, igazolva a fentebb megállapított sorrendet.

A növényi díszű bélletréset eszerint befelé valóban a saktáblás sáv zárta le. Az ehhez csatlakozó két másik dísz, mivel a megfelelő töredék balra helyezhető, a hornyon le-, elől pedig felfelé irányuló lehetett. Az új jádsi töredék (I-61.) akkor kerül megfelelő helyzetbe, ha a bal falsarok felső részének tekintjük. Az ívtöredék eszerint az archivolt jobb feléhez kapcsolható. A jobb falsaroknak a Tihanyban beépített két töredéken a homlokoldal díszé haránt-tengelyű egységekből áll, és a saktáblás dísz nincs kifaragva. Fehérvárott

ilyen mérvű következetlenség a díszítésben eddig nem derült ki. A belső és a külső oszlopos bélletréteg között a fennmaradt töredékek és a fesztávkülönbségek alapján még két hornyos feltételezhető, következésképp egy oszlopos is, amelynek eddig darabja nem került elő. A belső hengertagos ív külső és középső sávjában olyanféle díszek jelennek meg, mint a befelé szomszédos bélletréteg hornyos falsarkán, de gazdagabb változatban és fordított sorrendben. Itt a záradék mellé helyezhető töredék (*Dercsényi 1943a*, 117: 47. sz.) alapján ugyanaz a fajta dísz ítéltető le-, illetve felfelé irányuló, mint ott. Az oszloptörzs-töredék elhelyezése a rekonstrukcióban ennek megfelelő. A külső hornyos bélletréteg elemeinek helyzete ívrészlet és alsó falsarok-rész (uo. 49. sz., ill. 65. kép) alapján határozható meg: a felfelé irányuló középső dísz két szomszédja akkor kerül egyező helyzetbe, ha azt a jobb, ezt a bal oldalhoz soroljuk. Ennek megfelelően a bal és a jobb falsarok egy-egy további töredéke is megkülönböztethető (uo. 58., ill. 68. kép). A jobb falsarkon a horonydísz kissé eltérő változatú, hasonlóan a jádsi belső bélletréteg jobb külső sávjához, ahol az eltérés nagyobb. A fennmaradó két ismert fehérvári bélletréteg meglévő díszei harántengelyűek, ezért a két oldal megkülönböztetéséhez nem adnak támpontot.

Ikonográfiailag a fő adatokat a fehérvári alakos falsaroktöredékek adják. Ezek ábrázoltjainak nevét fülkékük zá-

radékán felirat jelezte. A bal felső elem belső alakjának felirata lényegében még kivehető: S ANDRE[AS] (I. 36. kép). Az egykor szemben álló alak (I. I-60a.) két kezét szimmetrikusan, mellette előtt kifordítva tartja, amivel az összes többi ábrázolttól eltér. Ez bizonyára Mária mozdulata, aki itt nyilván a két falsarok apostol-alakjainak társaságában jelent meg. Hasonló elrendezéssel lehet számolni Jásdon is. Mária és a részben közép felé forduló apostolok együttes ábrázolása önmagában nem áll meg, hanem Mennybemenetel-témára utal (vö. *Schiller, G.*: *Ikono-graphie der christlichen Kunst*. 3. Gütersloh 1971, 152–153, 465–466., 489., 510–511. kép), amelynek főszereplőit nyilván a timpanon domborműve mutatta. A rekonstrukciós rajz timpanon-ábrázolása erre az összefüggésre igyekszik utalni. Az összefüggés egyúttal a timpanon helyzetét is segít meghatározni: bizonyára nem a falsarkokkal egy síkban, hanem mögöttük álló szárköveken helyezkedett el. E legbelső réteg létére utal a Szent András mellett jobbra látható derékszögű visszaugrás végződése is, amely falmagba vagy törtkő felülethez illenék, de nem faragott elemekből álló falsíkhöz, ami a szárkövek mögött feltételezhető. Az, hogy a Mennybemenetel jelenetének asszisztenciáját a falsarkokon ábrázolták, a szemöldökkő hiányára vall. Az alakos falsarkoknak mindezek szerint bizonyára vastag archivolt felelt meg, amelyről egyelőre nem tudni semmit. Feltehető, hogy ezen is ábrázolások voltak; a 23 ülő figura a rekonstrukciós rajzon tulajdonképpen ikonográfiai kontamináció gyanújából született.

A két kapuzat kétségtelenül ugyanazt a stílust mutatja, ahogyan az architektónikus téma nagyszabású és közepeszerű kidolgozása közben alakult. A jádsi kapunak minden egyes formája megtalálható Fehérvárott, ideértve a külső falsarok horonymotívumát, amely a nagyobbik portál középső bélletrétegének egyetlen ismert darabján tűnik fel (*Dercsényi 1943a*, 119: 61. sz.). A saktáblamustra és a növényi díszek kivitele egyező, és az álló alakok megfogalmazása sem mutat lényegi eltéréseket. A fehérvári alakok valamivel térbelibb domborzata a nagyobb keresztmetszetből adódó szobrászi lehetőségek kiaknázásának tudható be. A jádsi kapun a fehérvárinak az ikonográfiai programjából és díszítés-

módjából megjelentek a leglényegesebb elemek, de egyszerű falsarkos konstrukcióban, amelynek talán nem is volt több bélletrétege, mint amennyit ismerünk. Fehérvárott a lényegi többletet nem annyira az ábrázolások bizonyára gazdagabb és részletesebb előadása jelentette, mint inkább a mély, oszlopos, soktagú béllet, bőven burjánzó díszítményeivel. A két kapunyílás nagyjából egyforma – közel 2 méter – széles lehetett, de Jásdon valószínűleg a legkülső bélletréteg is keskenyebb volt, mint Fehérvárott a belső oszlopos zóna, amelynek fesztávja nagyjából 4 méterre tehető. A fehérvári külső saktáblás bélletréteg számított fesztávja 5,5–6 méter, amiből a nagyobb érték még tűrhetően közelíti a figyelembe vett elemekből és a béletszerkezetből kiindulva rekonstruált 6,4 métert. Tekintettel az alakos falsarok 2 métert alig meghaladó magasságára, a béllet kiterjedése függőlegesen csak kevéssel lehetett több, mint vízszintesen.

Mindkét kapuzathoz hozzárendelhetők további rokon stílusú töredékek, amelyeknek egykori szerepe nem világos. Ezek azt a gyanút táplálják, hogy a két kapuzat bélete nagyobb kiterjedésű architektónikus egységen belül jelent meg, amelynek rekonstrukciójához nincs elegendő alap. Jásdon díszített ívsor töredékeiről van szó (*Palágyi – Tóth i. m. 43. sz.*), Fehérvárott számos igen különböző típusú darabról, amelyeknek köre jelenleg alig áttekinthető. Kiemelendő közülük egy reliefsáv töredéke lakomajelenet részletével (I. 37. kép; vö. *Csemegi J.*: *Románkori fríztöredék Szabadegyházáról. MÉ 11 (1962) 137–140*), valamint az az oszlopfő, amelynek két egybeillő töredékét most sikerült egymással összehozni (I-50.). Ez a fejezet, amely összefügghet egy roncsolt felső szélű vállpárkánytöredékkel (*Gerevich T. 1938, CLVII*), eleinte mint bélettartozék került számításba, de utóbb kitűnt, hogy ehhez túl nagy méretű. Nem lehetetlen azonban, hogy a portál fejezetzónáját kisebb méretben hasonlóan formált elemek alkották; a rekonstrukciós rajz megfelelő részéhez mindenesetre ez a két darab adta a mintát.

A jádsi kapu egykor bencés kolostor számunkra ismeretlen templomának volt tartozéka (vö. *MRT 4.*, 120). A másik minden bizonyítással a hajdani bazilika része volt: Székesfehérvárott más épületen nehéz lenne elképzelni ekkora bejárati tömböt (vö. *Tóth S.*

I. 36. kép. Székesfehérvár, múzeum, rekonstruált kapuzat alakos bal falsarka, felső darab, belső oldal

I. 37. kép. Székesfehérvár, múzeum, friztöredék lakomajelenet részletével, Szabadegyházáról

1983, i. h.). A stílust képviselő mesterek nyilván Fehérvárott gyűltek össze, és innen került egy részük Jásdra. Másik fő gyűjtőhelyük Pécs volt, ahol a Népoltár (azaz: Szent Kereszt-oltár) és a stílusához fűződő számos töredék mutatja jelenlétüket (vö. I-63–65.). Itt azonban csak a fehérvári ornamentika számos eleme fordul elő egyezően, az ábrázolások stílusa, amennyire megítélhető, elütő. Az összevetést e tekintetben a fehérvári darabok nagyrészt roncsolt állapota nehezíti. A finom részleteket őrző pécsieket szemlélve könnyű lenne a zömmel szétvert és lemorzolt fehérvári faragványokat másodrendű utánzatoknak vélni. De hasonló portálnak Pécsen sincs nyoma, és az építészeti teljesítmény tekintetében a kapuzat egyenrangú társa a valamivel jobban megismerhető Népoltárnak. A további összefüggések taglalása messzire vezetne (vö. mégis: I-44.).

T. S.

I-60. Kapuzattöredékek

Székesfehérvár, Palotai u. 13. (1964 – a),
Ferenc József (utóbb István) tér 6. (1932 – b)

mészkö

a: 70 × 68 × 36,5 cm,

fülke mélysége: 3–5 cm, sz.: 21 cm

b: 72 × 37,5 × 51 cm, iv v.: 31,5 cm

1150–1170 körül

a: Alakos falsarok darabja

Téglalap alapú, álló, derékszögű hasábféle. Széles oldalai majdnem négyzetesek. Két érintkező oldala finoman faragott. A keskenyebbiken és a szélesebbiknek, jobbra, a szomszédos részen a síkba merőlegesen bemetszett, függélyes alapú, félköríves, alakos fülke maradványa. A másik keskeny oldal törött, jobb szomszédja, az alsó felület és a felsőnek a nagy része durván síkra faragott. Felül, középtájt, T alakú illesztési jel, innen a faragatlan oldal felé

enyhén lejtő törés. A szélesebbik alakos oldalon lent a fülkés sarok felé ferdén növekvő, sekély törés, amely a másik fülke szélére is átnyúlik. E fülkénél lent a bal szél is törött. A fülkék közti saroktól jobbra a törésben a keskeny oldal felől bevert vas nyoma. Feljebb, a fülkés felület épebb részén, a bal szélén és a sarkon egy-egy hasábszerű kiugrás a kiinduló síkából meghagyott szegély-sávokkal. A két fülkében egy-egy csekély domborulatú, de egykor finoman tagolt, álló alak. Mindkettő igen roncsolt felületű. A jobbfelőli csak térdtájék fölött látszik, a balfelőli egészében kivehető. Ennek lábszárai között lent új keletű, nagy csaplyuk. Jobb lába alatt következő fülkeív csekély nyoma. Fent a kiinduló sík keskeny része a bal fülkénél majdnem végig, a másiknál a bal felén rongált. E részt mindkét jobb fülkeszélnél függőleges véset határolja. A két ívzáradékot névfelirat szegélyezte. Erre ma főleg furatnyomok utalnak, az egykori vonalak végeinél. A bal fülkénél az utolsó betű – A – kivehető.

Az alakok öltözéke hosszú ruha és köpeny, fejük körül sima dicsfény. A jobb oldali kissé balra fordult: a bal válla szélesebben látszik, mint a jobb. Roncsolt feje elől függélyes, hátul, a tarkó fölött, kiívelő körvonalú. Elöl a szeme helyén és hátul, talán a fülénél,

I-60a.

I-60a.

furatnyom. Jobb kezét oldalt könyökből fölemeli, teste előtt vízszintesen tartott bal alkarjával köpenyét emeli. Alább még kivehető a köpeny néhány függélyes, illetve hátraívelő redője, valamint balra lépcsőzetesen emelkedő szegélye. A másik köpenyszárny a jobb könyök alatt laposan kilendülő. A másik alak frontális tartású. Fejét csak körvonalak jelzik, szempárja helyén két furatvég. A szemek állásához képest a körvonal igen széles és magas, a nyaknál alig keskenyedő. A két kar könyökben behajlított, a kezek a mell előtt, szimmetrikusan helyezkednek el, úgy tűnik, tenyérrel kifordítva. A körvonal könyöknél kissé szélesedő, térdtájon enyhén keskenyedő. A köpeny a nyaknál középen összetűzött, fölötte a ruha szegélye elkülönültni látszik. A köpenyszegélyt véset kíséri. A szétnyíló köpenyszárnyak az alkarokon fennakadva ferdén hátrahullók. Esésüket a karok alatt még néhány íves redővonal jelzi. A ruhát deréktól lefelé középen és a bal lábánál egy-egy erőteljes, függélyes redő, közöttük és a jobb láb felé néhány oldalra ívelő vonás jellemzi. Az alsó ruhaszegély a bokánál volt.

Az oldalt forduló alak bizonyára apostol, a szembenéző pedig – felirata utolsó betűjének is megfelelően – Má-

ria. Hasonló tartású Istenanya-alak szerepel a fehérvári káptalan 1328-as lenyomatból ismert memóriális pecsétjén is (Takács 1992a, 82, XIII). A kő alakos falsarokpárhoz tartozott, amelynek még négy darabja ismert. Konstruktív és ikonográfiai összefüggéseikhez l. **Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd.**

b: Béletív darabja díszítő sávokkal

Az ív két vége sugárirányú sík, belseje és háta egymással párhuzamos, homlokoldala ezekre merőleges. A belső ívfelület és a homlokoldal közötti sarok helyén szélein kissé bevágódó ívű negyedhengertag. A homlokoldal, a hengertag és a befelé szomszédos sáv díszített, az utóbbihoz gondosan faragott felület csatlakozik. Ez a sáv a külsőnél kissé keskenyebb. Az ívhát durván megmunkált, a hátsó felület nyers.

Elöl az ívhát mellett és a sávok között keskeny, sima szegélyléc. A homlokoldalon sakktábladísz-féle: ferde szélső bemetszések közét éllel kifelé forduló, soronként váltakozó helyzetű kockák töltik ki. A másik két sávban enyhén mélyített, íves, illetve sík alapból szalagos és indás dísz emelkedik ki. A szalagok és az indák hárombordásak, éles

metszésűek. A hengertagon négy díszítő egység látszik. A motívumot haránt irányú, sima, lyuggatott szalag, ehhez kétfelől tapadó, kifelé növő, széthajló, egyszerűen vájatolt ujjpánsor és keretelő szalagpár alkotja, amely a külső szélén ívesen középre hajlik. Az egységeket középtájon egybekapcsolják e szalagok átkötései, amelyekre a vájatok merőlegesen átfordulnak. A belső sávban öt díszítő egység tűnik föl, érintkezve. Ezek a sima felület felé körbehajló indák, érínkező végeikből öblüket kitöltve sarjadó két-két háromujjú, egyszerűen vájatolt, hosszúkás közű, csúccsal

I-60b.

néhol összeérő félpalmettával. A körbehajló indarészek közeiben egy-egy kétlépcsős, hegyes forma látszik.

A kő díszítése egyező keresztmetszettel még két fehérvári ivdarabon ismétlődik (Fitz 1956, 27: 4. sz.; Fitz J.: A székesfehérvári középkori bazilika. Székesfehérvár 1958², 115. sz.). Mindhárom nagy fesztávú, külső béletívhez tartozott. A konstrukció és a sakktábladísz összefüggéseikhez l. **Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd.**

T. S.

Kisebb közlemények. SzSz II (1932) 51; Gerevich T. 1938, CLVI; Dercsényi 1943a, 38, 83, 115 (37. sz.), 61. kép; Fitz 1956, 27–28 (12. sz.); Fitz J.: Középkori kőtár (Évi jelentés 1963–64, Új szerzemények). AR 6–7 (1966) 135 (1. sz.); Székesfehérvár 1978, 39–40, 161–162 (85. sz.), 164–165 (88. sz.), 17. kép; Tóth S. 1983, 397 (15. jegyzet: I/1, VII/4).

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

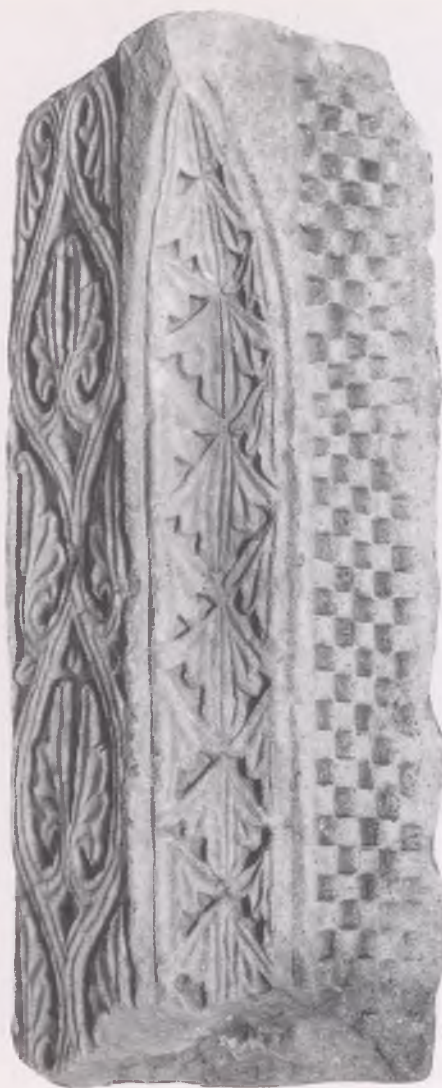

I-61. Falsaroktöredék díszítő sávokkal

Jásd, templomkert (1990 körül)
mészkö
91 × 34,5 × 25,5 cm
1150–1170 körül

Álló, téglalap alapú, egyik hosszanti sarka helyén homorú vájatot mutató hasáb. A vájat és a két szomszédos oldal díszített. A másik két oldal nagyjából síkra faragott. Az egyik kővég sík, a másik törött. A horony az ép kővég közelében a sarok felé csónakorryszerűen szűkülve lezárul. A lezárás csúcsát a kővégig tartó, meredek síkú levés sérti. A lezárástól kétfelé a szomszédos díszítő sávokig üres síkok. A keskenyebb oldal díszítménye és a horony nagyjából egyforma, a harmadik sáv nagyobb szélességű. Az ép kővégnél a szélesebb sáv szegélyléc nélkül ér véget, a keskenyebbnél a végződés sérült. A keskenyebb oldalt sakktáblaminta, a szélesebbet egyesített, palmettás hullámindapár, a hornyot háromszögű, váltakozva ki- és befelé forduló palmetták kettős sora díszíti.

A sakktáblaminta ugyanolyan alakítású, mint I-60b. külső oldalán. Az inda hárombordás, éles metszésű, a palmettaujjak egyszerűen vájatoltak. A horonydísz széle a szomszédos síkokhoz képest lépcsős visszaugrást alkot. Ez a széleken húzódó ujjak és a közükük ékelődő ujjvégek egybefüggő kezeléséből adódik. A palmetták az ép kővégtől elfordulók, háromujjúak, kivéve a lezárást, ahol csak két ujj fért el. Itt a szélső ujjpárt erősen megnyújtották, a peremvonal megszakadását elkerülendő. A középvonalon az érintkező palmettákat hasítékkal választották külön. Az indadíszből két mandorla alakú mező és a közbülső és szomszédos néhány oldalmező látszik. A palmettadísz rövid, íves kiágazásokhoz kapcsolódik. A mandorláknak töben egységes, feljebb kettéváló palmetták, az oldalmezőkben félpalmetták jelennek meg. Az ép kővégnél ettől elfordulva visszahajló félpalmettapár látszik, a többi ellenkező irányú. A félpalmetták és a palmettafelek négyujjúak. A kővég felőli mandorlában és a következő oldalmezőkben a hosszú ujjak vége kissé pödrött. E félpalmettáknál a főinda és a leágazások közé rügyfélék ékelődnek, az egyik kétvájtú. A másik mandorlában a szétváltó palmettavéggel a csúcs felől be-

I-61.

nyúló kitöltő ujjacska néz szembe. A mandorláknál a szélső indabordák egybeolvadnak a szegélysávval.

A darab bélietes kapu belső falsarkához tartozott. A szerkezethez és a díszítés összefüggéseire l. **Két kapuzat: Székesfehérvár, Jásd.**

T. S.

Jásd, Rk. Plébánia

I-62. Tagozattöredék indás-palmettás dísszel

Esztergom, kőtár (1978 előtt)
mészkö
16,5 × 18 × 23 cm, a tagozott rész kiállása:
10 cm
1150–1200

A díszített rész negyedhengertagnyi; kis visszaugrással síkhoz kapcsolódik. Mindkettőre merőlegesen kővég síkja húzódik, a többi felület törött. A dízi-

tett tagozat, mivel egyik széle hiányzik, negyed- vagy félhengertaggá egyaránt kiegészíthető. A díszítmény egyesített hullámindapár palmettás kiágazásokkal. Az indaidom hárombordás, éles metszésű. Az ujjazás egyszerű, vájtatos. A töredéken az indapár mandorlaszerű között rövid kiágazásokból fejlődve kitöltő teljes palmetta és a két szomszédos oldalmezőbe írt egy-egy félpalmettás forma részletei látszanak. A szétváltó főindapár és az egyesülő leágazások kis, sárkányidomszerű közében a palmettáról nyelvyszerű levélke függ. A teljes palmettából az alsó, letekeredő és a második, oldalra nyúló ujjpár ép. A harmadiknak a helyén szélesen szétváltó, indásodó részek húzódnak felfelé, köztükben három lenyúló ujjvég jelenik meg. A palmetta felső részét nyilván szív alakú indakeret alkotta, amelyről másodlagos palmetta függeszkedett. Az oldalsó mezőkben fennmaradt részletek ugyanilyen forma felezett változatára utalnak. A visszaugrás melletti mezőben a másodlagos félpalmettát hordozó inda megmaradt.

A visszahajló középrészű palmetta motívuma a Dunántúlon már a 11. században megjelent (pl. I-3.). A 12. század második felében újra elterjedt, még szélesebb körben (vö. *Tóth* i. m. 395–397; *Marosi* i. m. 97–99, 137, 110–113. kép). Az esztergomi töredék stílusban a pécsi Népolthárhoz (Szent Kereszt-kápolna) kapcsolódik (I. I-63a.).

T. S.

Székesfehérvár 1978, 189 (114. sz.); *MRT* 5., 106, 73. tábla 3; *Tóth* S. 1983, 401–402; *Marosi* 1984a, 57, 98, 199 (41. sz.), 115. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-62.

A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorban (I-34, 63–68, 70–74.)

Az 1880-as években, a középkori eredetű pécsi székesegyház helyreállításnak induló, és csaknem teljes újjáépítéshez vezető munkái során fény derült arra, hogy a templom román stílusú faragványos díszítése hazai és közép-európai viszonylatban is páratlanul gazdag volt. Ez a török időkben jelentősen megsérült, s a barokk korban hatalmas szentélylépcső alatt eltüntetett kőszobrászati dekoráció igen töredékes formában került felszínre. Közel ezer ismert darabjából alig kétszáz tartozott három részlegesen fennmaradt, a feltárásakor fényképen is megörökített kisépítészeti alkotáshoz, míg a többi szórványleletként került elő és eredeti helye azonosíthatatlan volt. Az új székesegyház-épületben a sérült, és olykor nehezen értelmezhető faragványok helyett neoromán rekonstrukciók kaptak helyet. A töredékes eredeti alkotásokból muzeális gyűjtemény alakult, melynek immár száz éves történetében kiállítási és raktári korszakok váltották egymást; az épülő új Dómmúzeum megnyitása a következő években várható.

A székesegyház, melynek számára a faragványos díszítés készült, már a második volt e helyen. Építésének kronológiájára és építészeti előzményeire nézve nincsenek megbízható támpontok. Az 1009-ben alapított egyházmegye főtemplomát Pécs római kori elődje temetőjének területén emelték, ókeresztény mártírhamvak közelségét keresve. Építtetője megbízhatónak ítélt krónikás hagyomány szerint Péter király (1038–1041, 1044–1046), aki a székesegyházat sirtemplomául is választotta. Az 1064-es tűzvészben megrongált templom a 11. század vége felé közel azonos méretű lehetett utódjával, melyhez a korábbi körítőfalakat legalább részben felhasználták. Ez a második, román stílusú székesegyház pilléres bazilika volt, háromapszisos emelt szentélye alatt szokatlanul tágas altemplommal (a ma álló templom egyetlen középkori részlete) és a mellékhajók falához épített két toronypárral. A tornyok helyzete, s a szentély és a hajó közti felszakasz bazilikális rendszerben szokatlan kiemelése a jelek szerint a korai templom adottságaihoz igazodott. A hatalmas épület munkái évtizedekig tartottak. Az altemplom a 12. század első negyedében épült, a szentély és a hajó közti diadalívek fejezeteit nem sokkal a század közepe előtt faragták, és még vagy húsz év telt el, mire a hajó is használható volt; a templom nyugati részén, homlokzatán és a tornyokon még a 13. század elején is dolgoztak.

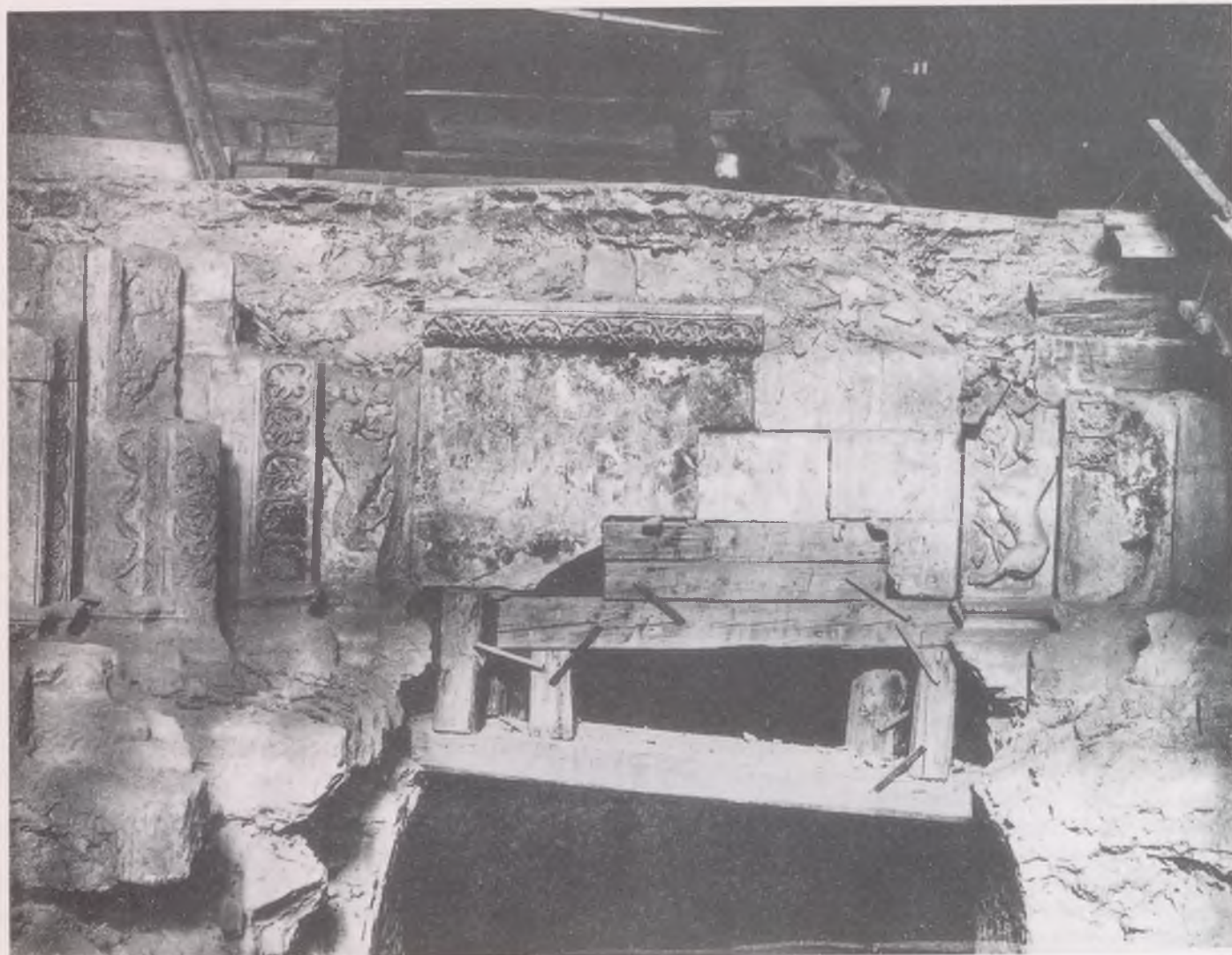
Az ismert székesegyházi faragványok között nincs 11. századi alkotás; Péter király templomát a kor szokásának megfelelően valóban az építészeti formák szigorúsága jellemezhetette. Az 1882–1891-es újjáépítés

naplója nem tesz említést a homlokzaton, eredeti helyzetben talált faragványról, s ez arra vall, hogy a második székesegyház szobrászati díszítésének fennmaradt emlékei kevés kivétellel a templom belsejéből származnak. A feltűnően nagy számú és változatos formájú töredék alapján különféle kisépítészeti funkciókat kiszolgáló, s a mennyiségi teljesítményt tekintve is rendkívül jelentős szobrászi-kőfaragói tevékenységre lehet rámutatni a székesegyházi munkák 1140–1180-as évtizedeiben. A ma ismert faragványok kisebb-nagyobb programódosulások következtében talán nem is alkották mind részét a munka végeredményeképpen kialakult látványnak.

A diadalíveket tartó nagy féloszlopfők és konzolok a második székesegyház díszítésének kezdeti szakaszára jellemző, meglehetősen durva alkotások rosszul értelmezhető ikonográfiával, archaikus bizantinizáló hagyományt őrző levélstílussal (*Szőnyi 1906*, 28. skk. sz.). Az építőműhely technikai színvonalához méltó kőfaragás nem sokkal később jelenik meg frízeken, párkányokon, kapuszárkövön (uo. 424. skk., 388. skk., 334–336. sz.). Egyénített levélformái, természetes ágat utánzó indái a székesfehérvári prépostsági templom (királyi bazilika) egykori díszítményeinek egy csoportjában is feltűnnek, és velencei faragványokkal tartanak rokonságot (pl. *Dercsényi 1943a*, 40., 69. sz.). A stílus velencei-venetói eredete félreismerhetetlen. Az Adriának ez az északi partvidéke a pécsi kőfaragás számára földrajzi értelemben is kézenfekvő forrásnak bizonyult, belőle olykor a székesegyházi műhely további időszakaiban is merítettek.

A most említett faragványok egy részét az altemplomnak a hajó felőli homlokfalára szánhatták, készülékkel egyidőben azonban máris újabb, nagyszabású terv született a térség fontos szerepének kiemelésére. A fejezetekkel díszített diadalívpillérek a homlokfal előtt ugyanis keskeny zónát határoltak, amely a főhajóban az alatta lévő kamrával összefüggésben a hajóénál magasabb padlószinttel rendelkezett. Ezen a szentély és a hajó közé ékelt platformon, a templom tengelyében volt a Krisztus keresztjének szentelt oltár liturgikus hagyomány által meghatározott, és lokális források által is bizonyítható helye. (Funkciója alapján az oltárt a régebbi irodalomban többnyire népoltárként említik.) A templom faragott pompája, mely minden jel szerint az adott zónára összpontosult, nem kis részben ennek a templom közepén emelt oltárnak a jelentőségét és kápolnaszerű különállását lehetett hivatva hangsúlyozni. Az új megrendelés oltár fölé emelt építményre – formájában sajátságos, tömör falú baldachinra, funkcióját tekintve minden bizonnyal kápolnaépületre

I. 38. kép. A Szent Kereszt-kápolna romjai 1883-ban, keleti részlet

– vonatkozott, és egyszerre jelentett szokatlan építészeti és vonzó ornamentális feladatot az e célra behívott mestereknek.

A romos állapotban feltárt kis építménynek (I. 38. kép) szinte csak belső részletei ismertek (I-63a-c.; vö. Szőnyi 1906, 69. skk. sz.). Az altemplom homlokfalánál emelt épület a térség arányaihoz alkalmazkodva egyetlen széles és rövid szakaszból állt. Súlyos bordás boltozata – Európa e részén ebben a nembben az első – alapvetően meghatározta a szerkezetnek a szokásos oltárbaldachinokétól idegen, masszív, épületszerű jellegét, az oldalfalak zártságát (e tekintetben az 1952-es rekonstrukció téves volt: I. 39. kép) és a palafedést utánzó kötetőt. A következetes építészeti struktúrával bizonyos ellentmondásban állt a szerkezeti részeket elborító, szerepüket ornamentalizáló faragott dísz. Az óriási ékszerdoboz asszociációját keltő, szándékoltnan pompás látvány kulcsa a festett háttérből kiemelkedő domborműves díszítés arany csillogása volt, mely szokatlan módon a belső teret is jellemezte. A drága foglalat elsősorban bizonyára az oltár különösen értékes ereklyéjének szolgált, a sirépitményszerű felépítés s az épület alatt lévő kamra azonban a Szent Kereszt-oltárok és alapítói temetkezések mindenkor szoros kapcsolatára

is emlékeztet. Ez az oltárkörzettel kapcsolatban felidézti Péter király templomának történeti és építészeti örökségét, mellyel a 12. század a második székesegyház építésekora maga sajátos módján szembesült.

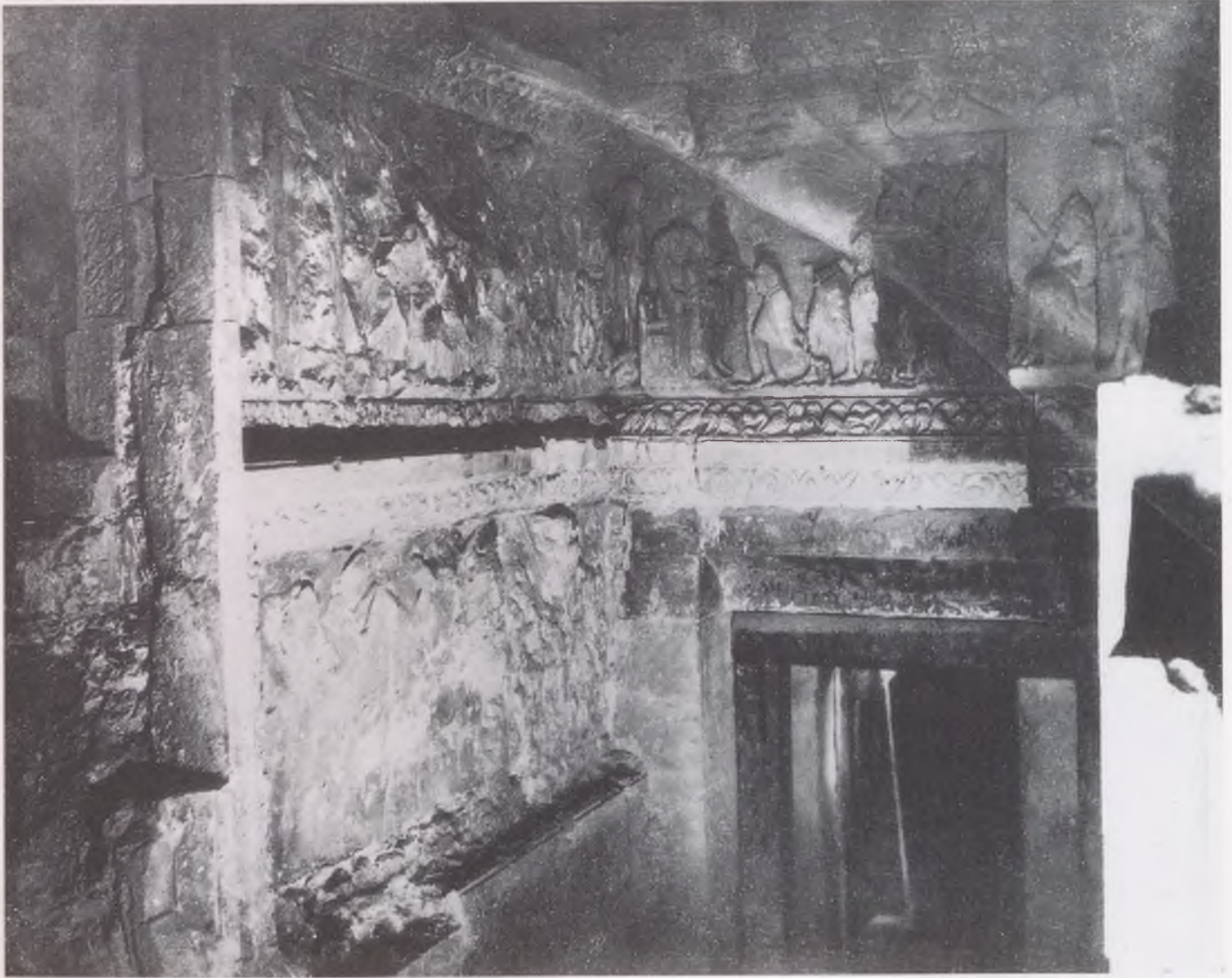
A kápolna kőornamentikájának alapeleme a háromerű szalagra fűzött, többnyire teljes levélalakban kifaragott palmetta, mely több variánsban, a fürtös, állatalakos dísz aránylag ritka alkalmazásával alkot indakompozíciót vagy medalion-sort. Ez a dekoratív stílus nem sokkal korábbi hazai kezdetek után (pl. Somogyvárott: I-57.) a pécsi kápolnaépületen, és vele szoros összefüggésben a székesfehérvári prépostsági templom faragványain (Dercsényi 1943a, 32., 36., 38., 47., 53. stb. sz.; vö. I-60b.) gyakorlott kezű, egyenletes színvonalon dolgozó mesterek munkájában érte el tetőpontját. A stílus itáliai forrásvidékét sokkal inkább Parma vagy Milano, mintsem a Péccsel kapcsolatban gyakran emlegetett Pavia neve fémjelezheti, a hazai emlékek és környékbeli rokonaik (pl. Olomouc) relatív késői keletkezése miatt azonban az Itálián kívüli közvetítés lehetőségét is számításba kell venni. Megerősíti ezt, hogy a kápolna bordás boltozata biztosan nem korábbi a század közepénél; a bordatípus mintái német, és nem olasz területen sejtethők. Az érdekes bol-

I. 39. kép. A Szent Kereszt-kápolna részleges rekonstrukciója a pécsi Románkori Kőtárban, 1952–1975

I. 40. kép. Az attemplomba vezető déli lejárati falai 1882-ben (?), északkeleti részlet

tozatnak nem ismeretes további, egykorú hazai példája, még Székesfehérvárott sem, ahonnan (ez a valószínű sorrend) a kápolnát dekoráló kőfaragók legjobbjai az 1160-as évek vége felé, esetleg már 1170 táján Pécsre érkeztek.

A kápolna térségében 1883-ban feltárt nagyszámú, tételesen nem azonosított faragványtöredék jelentős részben a kápolnakörzet eredeti kisépítészeti berendezéséhez tartozhatott; darabjai minden bizonnyal ott vannak a székesegyházi gyűjteményben a kápolnáéval stílusosan összefüggő, és a térséghez vélhető rendelkezésük alapján is illeszkedő faragványok között. Egyes alkotásokkal, így például vékony oszlopok oroszlánfős fejezeteivel kapcsolatban az a lehetőség is felmerül, hogy a kápolna homlokzatát díszítették (I-65.), és ez nem zárható ki néhány speciális formájú indadiszes kölap töredéke esetében sem (Szönyi 1906, 531–534., 673–674., 678. sz.). Három különböző fesztávú archívolt faragványait jellegzetes székesfehérvári motívumuk utalhatja a kápolna közvetlen közelségébe, a legnagyobb ív azonban valószínűleg nem tartozott a kápolna bejárati árkádjához (I-64.; Szönyi 1906, 481. skk. sz.). A térséggel kapcsolatba hozható faragványok

egy nagyobb, figyelemreméltó csoportja állóalakokat keretelő fülkék sorozatához tartozott (uo. 579. skk., 695., 697., 701. sz.; az utóbbin felirattal jelölt Szent Bertalan talán az apostolokkal kapcsolatos témaválasztásra utal). A kétsoros keretelés ornamentális gazdagsága és palmetta-medalionos, akanthuszos motívumkincse bizonyítja, hogy a kápolnakörzet díszítő stílusának fontos bizantinizáló velencei komponense is volt (egy érdekes motívumátvételtre nézve vö. Szönyi 1906, 163., 396., illetve 135. és 164–168. sz.). Ilyen úton jutott a műhelybe a tömörszerű szobrászi alakítással és laposan hajtogatott ruharedőkkel jellemezhető figurastílus, melynek az igénytelen Szent Bertalan alaknál sikerültebb példái is vannak (uo. 697., 715., 720., 724–726. sz.). Az utóbbi sorozat állóalakjai többek közt Szent Simont, Mátyást, Lukácsot ábrázolták bizonyos átfedésben a fülkesor ikonográfiájával. A tematikus kapcsolat talán tényleges szerkezeti kapcsolat is jelentett, a kápolnakörzet régészeti vizsgálatának hiányában azonban ez is, mint a térség távolabbi kisépítészeti alkotásainak elrendezése, rendkívül bizonytalan. Mai kutatási problémáinkban végeredményben a 12. századi székesegyház-építők gondjai tükröződnek

I. 41. kép. Az altemplomba vezető déli lejárati falai 1882-ben (?), délkeleti részlet

a templom közepén kiemelt térséggel kapcsolatban, mely mind a liturgikus használat, mind a templomi reprezentáció szempontjából túl keskeny és szétszabdalt volt. A különlegesen gazdag faragott díszítésnek ehhez az adottsághoz kellett alkalmazkodnia, s talán a kevésbé egységes látványt is korrigálnia. Feltehető, hogy az állóalakos fülkesor kifaragása is a kápolnakörzet elrekesztésével kapcsolatban foglalkoztatta a térség díszítőit.

A kápolna és a vele egykorú kisépítészeti alkotások elkészítése hatalmas feladatot jelentett egy kis létszámú mestercsoport számára. A vélhetően helyi erőket is mozgósító többéves munka során az ornamentika morfológiai eltérései a kápolna formakincsének bázisán időlegesen kiegyenlítődtek. Kialakult egy egységesen jó színvonalú kőfaragó tevékenység, melyre a korai román eredetű italianizáló ornamentika volt a jellemző, és a mesterek nem nélkülözték a figurális alkotómunka (oroszlánfigurák; állóalakok) legfontosabb ismereteit sem. Korábbi feltételezésekkel ellentétben ez a klasszikus értelemben vett műhelymunka nem alapozta meg a „pécsi műhely” tevékenységét és egy monolitikus pécsi stílus elterjedését a püspöki székhelyen

kívül. (Kivétel: Cikó. A székesfehérvári stílusvariánsnak e tekintetben szélesebb hatóköre volt.) Annyi azonban bizonyos, hogy a később egyre rutinosabbá váló, modernebb vagy épp konvencionális műhelytevékenység számára a kápolnakörzet díszítésének most vizsgált időszaka nyújtott biztos mesterségbeli és motívikus alapot.

A főként ornamentális faragásban gyakorlott műhely nem volt alkalmas az olyan ambiciózus megbízói elképzelés megvalósítására, amely az eddigi templomdíszítést nagyméretű reliefképek sorával, és állóalakok falhoz csapolt ábrázolásaival kívánta teljessé tenni. Az eddig felvázolt programból mindössze annyi rekonstruálható, hogy két súlypontja lehetett: az egyik tipológiailag összefüggő bibliai képsorokat foglalt magába, míg a terjedelmes másodiknak a középpontjában nagy Majestas-kompozíció állt. Az előbbi témájában kapcsolódott a Szent Kereszt-oltár áldozati gondolatköréhez, és úgy látszik időben is gyorsan követte a kápolna felépültét. Az újonnan érkezett külföldi mesterek eszerint a század hetvenes éveiben dolgozhattak ezen az egyetlen magyarországi alkotásukon. Minden arra vall, hogy művük az eredeti elgondolás értelmében

torzó maradt; a munka közben megváltozott koncepció jegyében a faragványegyüttesek az altemplomba vezető lépcsők magas falára készültek. Ezt a románkori templomokban teljesen ismeretlen elhelyezést az altemplomnak méreteiből következő liturgikus jelentősége sem indokolja; az eredeti tervhez képest minden bizonnyal szükségmegoldásról volt szó.

A párhuzamba állított két bibliai ciklus Sámson életét és Krisztus születése történetét ábrázoló képei az altemplomba vezető déli lejárati falain voltak láthatók (I-67a-c.; I. 40–41. kép). Jelentőségük mindenekelőtt műfajtörténeti. Nem sokkal korábbi figurális domborműveink elvont, allegorizáló ábrázolásmódjával szemben (vö. Óbuda, Somogyvár, Székesfehérvár: I-56, 58.; I. 37. kép) a közel 80 cm magas pécsi reliefek valóságos jelenetek „történeti” szituációkban bemutatott, cselekvő alakokkal; tagolás nélkül, frízszerűen követik egymást, néha a kereszteződő lábak sajátos motívuma által összekapcsolva. Mindkét képsor első része igen töredékes, így az sem biztos, hogy a Sámson jelenetek száma hét volt-e vagy nyolc. Hiányzik az egykorú művészetben kedvelt Sámson kép a gázai kapukkal, szerepel viszont a fakitépés nagyon ritka, apokrif jelenete, és kétizben is az önként vállalt halál ábrázolása. A krisztológiai ciklus tömören és pergő ritmusban előadott öt első jelenetét a Háromkirályok és Heródes története követi epikus lassúsággal. A Jeruzsálembé való bevonulásnak és az Utolsó vacsorának a déli lépcsőfalaktól függetlenül feltárt jelenetei arra figyelmeztetnek, hogy a krisztológiai képsor az eredeti tervek szerint éppúgy a passiójelenetekkel zárult volna, mint Jézus öszövétségi előképének, Sámsonnak a ciklusa (*Szőnyi 1906*, 218., 233/200. sz.). Kettejüknek a korai gótikában kedvelt, allegorikus egymásra vonatkoztatásával szemben a pécsi tipológia párhuzamos életrajzi régiesen narratív jellegűek.

A déli lejárati domborműegyüttese a Pásztorok sarkot alkotó reliefje és a dekoratív keretek alapján mint ha egységesen az U alakban tört falmezőkre készült volna, mindkét ciklus mutat azonban színvonalbeli és ikonográfiai egyenlenségeket, amelyek ennek ellentmondani látszanak. A régóta ismételt teória a ciklusok két vezető szobrászáról bizonyos korrekciókkal ma is érvényes. A Sámson-képsor hatalmas kölapját faragó, a plasztikus formálás különösen jó képességével rendelkező mester biztosan különbözött attól a szobrásztól, aki a krisztológiai ciklus első, ma erősen sérült reliefjein a törékeny felépítésű, és kecses mozgású alakokat a helykihasználás bravúrával megalkotta. A most említett reliefek a két passiójelenettel kiegészülve vélhetően még az eredeti tipologikus program számára készültek (legvalószínűbben a kápolnakörzet soha el nem készült rekesztőjeként). A két ciklus további domborművein kevésbé ügyes kezek igyekeztek követni a két vezető mester stílusát; ezeket a műveket már egyértelműen a lépcső falainak dekorálására szánták. A korszak művészeti adottságaiból következik, hogy a lejárati falán kitűnő alkotás és gyengébb részletek végül is szépen megfértek egymás mellett egyetlen, és ezáltal valóban páratlan vizuális egység, és egyazon stílus részeként.

A vezető mesterek eredetéről, művészetük forrásai-

ról a reliefek inkább csak általánosságokat árulnak el, főként azért, mert e kevéssé individuális kor helyet változtató, új megrendelőhöz szegődő mesterei szobrászi, kőfaragói mivoltukban szinte a felismerhetetlenségig alkalmazkodtak az új feladathoz. Hazai mesterek külföldi „tanulmányútjaival” ebben az időben még nem lehet számolni, és Közép-Európában sincs sehol a pécsi együtteshez mérhető, evvel rokon alkotás; ilyenformán feltételezni kell, hogy a pécsi figurális domborművek stílusát és ikonográfiai koncepcióját is meghatározó mesterek valóban messziről, francia földről érkeztek. Magukkal hozták azt, ami a számukra ismert művészeti közegből ilyen távolságra közvetíthető volt: a jelenetek frízszerű komponálását és a Sámson alakja iránti tipológiai érdeklődést; a pásztorok kiemelt szerepeltetését és a közös ágyban alvó három királyt a krisztológiai ciklus fontos elemeként; a felhőtőlcsérből kilövellő angyal motívumát, és az ornamentális szegélyek kedvelését a ruházaton. Sikeresen közvetíthetőek voltak még a levéldísz elemei. A hatalmas, duzzadt félpalmetták vastag indára fűzött, medalionba komponált, vagy páros madarakat kísérő csokrai pazar keretornamentikának bizonyultak; a motívumok nagyon szabályos ismétlődése és a műhelyben hamarosan feltűnő, kissé nehézkes levélkompozíciók a helyi mesterek tanulási folyamatára utalnak (I-67d-e.; vö. *Szőnyi 1906*, 235., 564–567. sz.). Ha a vezető mesterek művészeti háttere a felsorolt elemekre hagyatkozva egyáltalán megítélhető, akkor ezt a hátteret korai gótikus alkotásokról való ismeretekkel, de a román stílushagyományok iránti nagyon erős preferenciával, és konzervatív közép-franciaországi, s talán Rhône-vidéki kapcsolatokkal lehetne jellemezni. Hozzá kell azonban fűzni, hogy a mesterek tényleges franciaországi működési helyére és tevékenységi körére nézve mindez nem nyújt felvilágosítást; nagyon valószínű, hogy életútjuk sem volt párhuzamos, és mesterségbeli tapasztalataik is különbözőek voltak. Ami az 1150–1160-as évek nagy szobrászati központjaira jellemző drapéria-kezelési formákat illeti, ezekhez mestereink keményen hajtogatott ruharedőinek mindenesetre semmi közük. Talán késő román kelet-franciaországi minták archaizáló vonásai éltek itt tovább, és váltak – a helyi műhelyhagyomány által is támogatva – a pécsi figurális stílus egyik meghatározó jellegzettségévé.

A két tipológiai képsor ikonográfiai és stílusforrásairól mondottakat megerősítik a tervezett figurális program második sarokpontjával, a nagy Majestas kompozícióval kapcsolatos megfigyelések (ld. I-70.). Az altemplom egykori északi bejárata fölél befalazott, erősen sérült relief Majestas alakját az előtte lévő párkányon felállított, fenevadat tiprú két nagyméretű angyalfigura az Utolsó Ítélet Krisztusaként értelmezi (*Szőnyi 1906*, 195–199., illetve 193–194., 705. sz.). A kitűnő minőségű alkotásoknak a jelek szerint olyan többrészes kompozícióban szántak központi szerepet, melyet angyalok és az Apokalipszis aggastyánfigurái, továbbá a feltámadó halottak, és talán a feltámadás hírnökeinek alakjai egészítettek volna ki (I-70–73.; *Szőnyi 1906*, 693. sz.). Ezek az ábrázolások, melyek francia korai gótikus portálokban alkottak a bélietstruktúra által is összefogott, hatalmas ikonográfiai együttest, a pécsi

tervek szerint alighanem egyetlen terjedelmes falsík additív rendszerű reliefkompozícióját alkották volna (homlokzati kapu körzetében?). Ez a terv is megvalósítatlan maradt, és bizonyára nem azért, mert a nagy kompozíció járulékos elemei: az állóalakok kevésbé jelentős, részben talán a helyi műhelyből avanszált mesterek alkotásai voltak.

Az attemplomba vezető északi lejárát a délitől felépítésében különbözött, és önmagában is feltűnően heterogén volt mind tagolását, mind a díszítés stílusát illetően. Végülis itt, a lépcsők tengelyében választottak helyet a Majestas reliefnek, és a domináns mű utolsó időkre utaló ikonográfiájából kiindulva a díszítés tematikáját a „kezdet és a vég” fogalompárban adták meg. (Az elpusztult déli fal vagy ornamentális díszű volt, vagy a Majestas kompozícióhoz tartozó állóalakoknak volt a helye.)

A történelmi kezdetet a középkori ember szemében a Genézis könyvének eseményei képviselték, ebből kivonatoltak a lépcső északi falának programjához (I. 42. kép). A Bűnbeesésnek a felső regiszterben látható képsora szabályos ciklus volt a déli lejárattal hasonló frízszerű komponálásmóddal, az ottani má-

sodrangú mesterek egyikének kezétől, s egy jellegzetes redőformulából ítélve szoros kapcsolattal az angyalreliefek köréhez, és visszatekintéssel a műhely korábbi korszakára (I-66.; Szőnyi 1906, 191., 703., illetve 697. sz.) Alatta a Teremtés napjait (a fal hosszából adódóan csak négyet) az Atyaisten egy-egy fülkébe foglalt állóalakja jelezte a külön kövön kifaragott asznapi teremtménnyel a lábánál. Az eseményszerűséget nélkülöző, ciklikus ábrázolásra jószerével alkalmatlan ikonográfia a veronai Nicolaus kivételével alig vonzotta a szobrászokat. Az erősen kopott állapotban lévő, nagytestű, jó felépítésű pécsi figurák székesegyházi rokonai mögött felsejlenek a műhely bizantinizáló észak-itáliai tradíciói (ld. ezekre nézve I-70, 72.), így a veronai mesterrel jellemezhető körre való utalás nem is felesleges.

Az északi lejárát két ószövetségi sorozata nem viseli magán a jeles külföldi szobrászok keznyomát. Ezek időközben eltávozhattak Pécsről, minden jel szerint befejezetlenül hagyva az eredetileg rájuk bízott képes programokat, de talán eljuttatva a végéig a déli lejáratra szabott programváltozatot. Az északi lejárát ornamentális díszítése jól érzékelteti azt a folyamatos változást, amit a franciás irányzat felől szemlélve erózióznak,

I. 42. kép. Az attemplomba vezető északi lejárát falai 1882-ben (?), északi részlet

történeti szempontból azonban az új típus díszítő stílusa szerves beépülésének, és további, konzervatív késői román irányzatokkal való találkozásának nevezhetnénk. Az átmenet tanulságos változatai között szerepel a franciás keretornamentika organikus részleteinek kemény, mechanikus másolása (Ádám-Éva ciklus, beépített mintadarabbal a Sámson-ciklus keretéből), tömött, erősen stilizált új kompozíciók alkotása a mintákból kiindulva, igen lágy levélképzéssel (a Teremtés-kepek alsó kerete), és a klasszikus románkori palmettához, s annak kissé összetettebb változataihoz való konzervatív visszatérés. Ez utóbbi – kemény és részletgazdag vagy épp lágy formálással, és gyöngykeretes rozettasorral is kiegészülve – kizárólag a Teremtés-kepek fülkekereteire jellemző (Szőnyi 1906, 175., 178., 213b., 552. illetve 185–186. sz.). Két bencés apátság mindmáig kevésbé ismert faragványos díszítése kapcsolódik ezen a ponton a székesegyházi szobrászathoz. A székesfehérvári kapcsolatokkal is rendelkező Ercsi Pécs vonatkozásában akár az adó fél is lehet, és ez megkérdőjelezi a pécsi kőfaragás kapcsán is hivatkozott 1186-os adat hasznosságát (Entz 1965, 2., 4. kép). Somogyvár késői román figurális és ornamentális szobrászata valóban sokat köszönhet pécsi mesterek tevékenységének, s egyúttal érdekes tükörben láttatja a székesegyházi műhely működését (I-75-79.; vö. I-67c. és Tóth M. 1978, 52 skk.).

A két altemplomi lejáróban végzett díszítő munkák lezárulásának idejére nézve csak feltételezések lehetségesek: a déli esetében az 1170-es évek második feléről vagy végéről, az északi esetében pedig pár évvel későbbi időről lehet szó. Mint az északi lejárót Bünbeesés ciklusa fölötti üres mezőt keretelő párkánymotívum mutatja, új, ornamentális díszítő tevékenység kezdete volt ez egyben. A faragványok készítői vakoknak bizonyultak a nem sokkal korábban még tisztelettel övezett franciás ornamentika értékei iránt; dekoratív, de száraz és rutinos műveiken a két- és háromerű szalaghoz s a stilizált palmettaformákhoz tértek vissza a bizantinizáló késői román kőfaragás még mindig virulens mediterrán hagyományai jegyében (Szőnyi 1906, 201., 465. skk., 501. skk., 236. skk., 342. skk., 523–524. stb. sz.). A gyakori esetben festett és aranyozott párkányok, fülkekeretek és további kisépítészeti szerkezetek fennmaradt töredékei a teljes faragvány-gyűjtemény mintegy egyötödét teszik ki. Feltűnően sok ez egy csaknem két évtizedes, minőségében jóval magasabb színvonalú, intenzív díszítőtevékenység lezárásaképpen; ráadásul a faragványok jelentős többségének eredeti rendeltetése ismeretlen. A párkányok egy sorozata az altemplom homlokfalát koronázhatta, talán annak jeleként, hogy a megrendelő érdeklődése ebben az esetben is az ominózus kápolnakörzetre összpontosult.

A század végének kisebb építészeti munkái a templom magas falrészzeit s a nyugati szakaszt érintették, és egyes részletekből ítélve ezek adhattak alkalmat a szentélyhomlokzatok fejes gyámjainak kifaragására (uo. 636. skk. sz.; I-34.). Míg a székesegyház román stílusú faragott díszítéséhez kevés kivétellel homokkővet használtak, kapuzatok készítésével kapcsolatban úgy látszik két ízben is a templom körüli római temető márványanyagához fordultak. Az első terv talán csak

az 1180-as években körvonalazódott, és inkrusztációs technikával összekapcsolt, igényes figurális programja a műhely adott színvonala mellett a jelek szerint nem volt megvalósítható (I-74.). A székesegyház nyugati, déli és kisebb északi bejáratának márványportálját végül is a 13. század elején kivitelezhették a műhely dekoratív hagyományaitól alapvetően különböző, az építészeti tagozatokat hangsúlyozó formában. A délivel mindenben azonosan kialakított nyugati kapuzat fennmaradt kőanyaga nagyfokú előtervezésre, a párkányprofilos elemek sorozatgyártására mutat. A kapu a székesegyháznak Weinmann 18. századi metszetén látható, korai falrészeket is őrző dísztelen homlokzatán már a gótika előhírnöke.

A románkori székesegyház díszítésének legfontosabb évtizedeiben két püspök regnálása fogott át több mint fél évszázadot. II. Macharius dömösi prépostból lett püspökké legkésőbb 1162-ben, és utódja, Calanus 1219-ig állt az egyházmegye élén. A váltás éve 1183 és 1189 közé tehető, alighanem 1186 tájára. Sokatmondó ez az időrend, mely nagyjából megfelel a székesegyházdíszítés fő vonulatainak. A művészettörténeti adatok fényében Macharius koncepciózus műpártolóként, a Szent Kereszt-kápolna építetőjeként s a nagy figurális program kezdeményezőjeként jelenik meg, míg Calanus, nemrég még királyi kancellár, majd választott esztergomi érsek olyan pécsi megrendelőként tűnik fel, aki már a román stílus határait feszegető udvari művészetre is figyelt. A program végső, konzervatív módosítása a püspökváltás bizonytalan éveire eshetett, s így nem kapcsolható megbízhatóan egyik prelátus tevékenységéhez sem. A páratlanul nagy igényű templomdíszítés, s a tervek kisebb-nagyobb munkaközi módosítása a művészet nyelvén többet mond el a magas klérus mentalitásáról és külföldi kapcsolatairól, mint számos történeti adat.

Henszlmann 1869–1870; Baujournal; Czobor B.: Legújabb pécsi leletek. *EL* 3 (1882) 225–232, 257–262; *Gerecze 1895; Gerecze 1897b; Szőnyi 1906; Szőnyi O.:* A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 8 (1916) 43–94; *Gál 1929, 37–71; Gerevich T. 1938, 51 skk., 132 skk., 160 skk., 171 skk.; Gosztonyi Gy.:* A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs 1939; *Dercsényi D.:* Adatok a pécsi domborművek ikonográfiájához. *AE* 77 (1950) 90–96; *MMT, 37–44; Dercsényi 1962; Cs. Tompos E.:* A pécsi székesegyház Schmidt-féle újjáépítése. Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei 1964, 33–97; *Entz 1966, 4, 8, 9–11; Hajós 1966, 185–193; Dercsényi B.:* A pécsi székesegyház. Budapest 1969; *Hajós 1970; Entz 1971, 183–196; Levárdy 1972, 421–425; Székesfehérvár 1978, 137–158; Tóth M. 1978; Tóth M. 1979; Tóth M.:* A pécsi székesegyház nyugati karzata. *ÉE* 15 (1983) 429–455; *Marosi 1984a 21, 57–59, 67, 75, 99, 107, 132; Tóth M. 1987, 81–108; Tóth M.:* Múlt és jelen a pécsi székesegyházban. *ÚM* 2 (1991/8) 14–20; *Tóth M. 1994, 5–12.*

I-63.

Oltárbaldachin építményének
töredékei

Pécs, székesegyház (1882–1891 – b),
az egykori Szent Kereszt-kápolna
maradványaiból (1883-ban feltárva – a, c)
homokkő

a: m.: 54 cm, sz.: 39,5 cm, v.: 39 cm,
a féloszloptörzs átm.: 20, 5 cm

b: m.: 29 cm, sz.: 56 cm, v.: 31 cm
(alul: 35,5 cm, illetve 21 cm),
oszlop átm.: 20,5 cm

c: m.: 63,5 cm, sz.: 50 cm (a díszített
rész: 32,5 cm, ebből az indás sáv:
23,5 cm), v.: 23 cm, a dombormű
kiemelkedése 5 cm

1150–1175

a: Sarokpillér törzsének rétegeköve

A Szent Kereszt-kápolna romjainak
1883-as feltárasakor készült fényképek
tanúsítják, hogy a faragvány a kápolna
északkeleti sarokpillérének alsó réteg-
köve volt. (A kőnek az oszlopfőhöz (b)
közvetlenül csatlakozó, fordított hely-
zetű bemutatását kiállítástechnikai
szempontok indokolták.) A kápolna te-
rébe erősen beugró sarokpillérek hasáb
alakúak voltak, homlokoldalukon fél-
oszloppal. A szóban forgó pillértörzs-
darab eredeti állás szerinti felső része
sérült, további részletei azonban jól il-
lusztrálják a kápolnaépületnek azt a
szokatlan jellegzetességét, hogy még a
szerkezeti részeket is faragott dísz borí-
totta. A hengertagon a szalagindák kö-
zében egymáshoz hurkolt medaliono-
kat alkotnak változatos alakú palmet-
tákkal, és ez az ornamentika a falpillér
sarokrészein lyuksoros szalaggal kere-
telt, váltakozó állású hármastevelekkel
egészül ki. A hármasteveles szegély
ugyanebben a formában, a hengertag
díszítése pedig némi változattal megis-
métlődött a kápolnának az oszloptörz-
sekével azonos alakú és méretű bolto-
zati bordáin. Egy a hengertaghoz nagy-
yon hasonlóan díszített esztergomi
falpillértöredék az ottani faragványok
közt egyedül áll (I-62.). A Szent Ke-
reszt kápolna sarokpillérének orna-
mentikáját szorosabb szálak fűzik a
székesfehérvári királyi bazilika kőfa-
ragványaihoz. Itt a kisművészetben
gyakori, a kőfaragásban jóval ritkább
hármasteveles szegélydísz is a pécsivel
azonos formában fordul elő (pl. *Dercsényi*
1943a, 60. kép). A pillértörzsdarab
sokat megörzött eredeti polikrómiájá-
ból. A hengertag kék háttérre rajzolódó
motivumainak okkervörös színe ara-

I-63a-b.

nyozás alapjául szolgált; a szegélydí-
szek váltakozóan kék és vörös levélkéit
kék szalagok választották el. A pillér fal
felé forduló oldalán a szegélydísz fes-
tetlen maradt.

b: Sarokpillér fejezete

A fejezet közelebbi előkerülési helye
bizonytalan, azonban minden jel sze-
rint a kápolna északkeleti sarokpillérét
koronázta. (Eredeti összefüggése a pil-
lértörzsdarabbal (a) eltért a kiállításon
bemutatottól.) A hengertaggal bővített

pillértestnek megfelelően a fejezetet
keskeny párkányszakaszok közt előre-
ugró féloszlopfő alkotja. Az abakusz
rozettasora alatt mindent ellep a fejezet
geometrikus formáit híven követő, far-
gott növényi ornamentika. Magas
palmetták igazodnak a párkány homo-
rú felületeihez, és levélkéik sora hatá-
rolja a kockafő félkörös, az oldalakon
negyedkörös pajzsait. A homlokoldal
pajzsmezejének összetekert indákról
kétfelé hajló félpalmettái a boltozati
bordák egyik ágának fennmaradt kövein
is megjelennek (*Szőnyi* 1906, 114.,

122. sz.). A kápolna mesterei a régies, szimmetrikus kompozícióval a bizantizáló középkori mintakészletre nyúltak vissza; a motívumnak a korábbi pécsi és visegrádi példái is ismertek (uo. 267., 271. sz., illetve I-12a.). A pécsi oszlopfőn a minta a kápolna sajátos háromerű indáival a 12. század közepe tájának más hazai alkotásaira is jellemző kőfaragó stílusban ölt formát, és ugyanebben a körben bukkan fel a magas palmettalevelekből alkotott párkánymotívum is (Székesfehérvárott és Szegeden: *Dercsényi 1943a*, 80–81). Ezek a motívikus részletek dél-európai eredetre vallanak, és talán hasonló, inkább észak-itáliai, mint dél-németországi a forrása az oszlopfő kockaformájának is. A fejezet látványában ma domináló vörös festés csak mint háttérszín tartozott az eredeti színhatáshoz, a plasztikus részletek ugyanis vörös alapon aranyozottak voltak.

c: Oroszlánfigura fülkekeretről

A mező keretelése elé szabadon kilépő, lendületesen balra haladó oroszlánt mestere úgy faragta ki, mint valamely fríz részletét. A kápolna egyik 1883-as fényképe (I. 38. kép) ezzel szemben szárkőszerű elhelyezést, s az állat függőleges testhelyzetét bizonyítja. Eszerint, és további faragványok tanúsága alapján az oroszlánfigura és bal oldali párdarabja olyan indás fülkekeret szárkőve volt, mely a kápolna keleti falmezejét, az oltár helyét vette körül. A szájából indát kibocsátó oroszlán- vagy szörnyfejet, a korai középkori művészet többi ágában is kedvelt dekoratív motívumot a kőfaragó teljes alakos állatfigurával cserélte fel fülke-, ablak- és kapukeretelések jórészt észak-itáliai tradícióinak jegyében (pl. Parma, Genova, Lyon). A szép arányú, jó mozgású állatalak bizonyára nemcsak motívi-

kus értelemben, hanem szobrászi kivitelét tekintve is az itáliai hagyományhoz kapcsolódik éppúgy, mint kor- és stílusbeli elődje és rokona, a somogyvári szentélyrekesztő oroszlános ívméződomborműve (I-58a.). A pécsi oroszlán szembeforduló feje a figura kevésbé sikerült részlete. Szemének befűrt pupillája (egyikből az ólombetét hiányzik), s a pofa stilizált vonásai szebb kivitelben ismétlődnek a székesegyház egyik oroszlános oszlopfőjén (I-65.). A pécsi oroszlán sörénye aranyozott volt, testének további részeit pedig minden jel szerint sárgászörsre festették. Az okkervörös színből legtöbb a palmettákon maradt fenn. A keretelés további darabjaiból ítélve a háttérszín kék lehetett.

T. M.

Budapest 1896, 4809., 4818., 4819. sz.; *Gerecse 1897b*, 75–78, 80–81, 115, 126 (5., 12., 14. sz.); *Szőnyi 1906*, 80., 97., 99. sz.; *Gál 1929*, 39–40, 44, 45; *Gerevich T. 1938*, 149, 151, 171, CXVIII, CXIX, CLII; *Csányi 1951*, 35–36; *Dercsényi 1962*, 14, 20. kép; *Hajós 1966*, 191; *Hajós 1970*, 9, 109; *Székesfehérvár 1978*, 139–140 (61a. sz.); *Tóth M. 1979*, 106; *Szakál, E. : Bemerkungen zur Steinbearbeitung der Romanik in Ungarn. AR 17 (1979) 117; Köfalvi 1980*, 6. kép; *Tóth M. 1987*, 88–89, 95, 3–4., 8–10. kép.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz. a: 59A.; b: 61.; c: 57A.

I-64. Kapu vagy fülke archivoltjának eleme

Pécs, székesegyház (1882–1891)

homokkő

h.: 35,5 cm, sz.: 19,5 cm, v.: 34 cm,

fesztáv kb. 360 cm

1150–1175

Az ívpárkányt, melynek a faragvány a része volt, egy külső, domború és egy belső, homorú felületű sávban díszítette ornamentális faragás. A keskenyebb belső mező palmettás medallionsora alapján kétségtelen, hogy az archivolt a Szent Kereszt-kápolna faragványainak körébe tartozott. A külső mező érdekes motívumsorának a csoportot fémjelző kápolna ornamentikájában csak távolabbi párhuzama van. Az U alakú keretekbe foglalt, középen lyuksoros szaggal ékített hegyes ujjú levelek két további pécsi sorozaton is megjelen-

I-64.

nek, és kövünkéhez hasonló medalion-sor kíséretében felbukkannak a székesfehérvári királyi bazilika faragványai közt (Szőnyi 1906, 481. skk. és 491 skk. sz., illetve I-60b.). Mindegyik esetben ívpárkányról van szó, mint ahogy a jellegzetes dísztmény is párkánymotívumként született. A klasszikus tojásfríz kissé félreértett, erősen stilizált változatai Speyertől Lundig, cseh és lengyel területekig kimutathatók. Bár a hazai alkotásokon a motívum leveles variánsai terjedtek el (a kiindulópont talán Székesfehérvár: Dercsényi 1943a, 62. sz.), a most említett emlékkörhöz fűződő szoros motívikus kapcsolat a leszűrés szempontjából figyelemre méltó. A nagyméretű archivolt eredeti helyére, összefüggéseire nézve nincsenek támpontjaink. Bár a feszítáv megengedné, a csatlakozó lemeztárgyak nagy száma és a túlságosan díszes látvány miatt kevésbé valószínű, hogy a Szent Kereszt-kápolna bejáratának külső belletrétegét alkotta volna. Ha a székesegyház valamelyik portálján kapott volna helyet, aligha került volna sor új kapuzat készítésére a 13. század elején. Mivel a jellegzetes párkánydísz három különböző feszítávú archivolton is kifaragták, lehetséges, hogy ezek az íves szerkezetek egymással kapcsolatban álltak. A faragványunkon és további rokon töredékeken látható kisebb színnyomok tanúsága szerint mindenestre biztosra vehető, hogy az ívhez tartozó szerkezetet valóban megépítették (vörös színmaradványok a palmettákon és szalagkereteken, kék nyomok a háttéren).

T. M.

Szőnyi 1906, 496. sz. (?); Csányi 1951, 35, V/4; Székesfehérvár 1978, 40, 141–142 (63. sz.); Tóth M. 1978, 46, 4. kép; Tóth M. 1979, 106, 1. kép; Tóth M. 1987, 92.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 68A.

I-65. Háromnegyedoszlopfő oroszlánfejjel

Pécs, székesegyház (1882–1891)

homokkő

m.: 26, 5 cm (abakusz 10 cm),

sz.: 17,5 cm, v.: 32 cm (fejezet 14,5 cm),

oszlop átm.: 8,5–9,5 cm

1150–1175

Szokatlanul magas palmettadíszes fejlemez alatt állatfő alkotja a fejezet fő részét. A homlokra boruló és hátrasi-muló, kétféleképpen stilizált sörény, a markáns orr, a táskásan kidülledő szempár és a fogakat is megmutató hatalmas, kitátott száj az állatot oroszlánként jellemzi. A székesegyház Szent Kereszt-kápolnájának hasonló vonásokat mutató oroszlánjai (I-63c.) irányadóak a kő stiláris hovatarozására nézve, és erre további bizonyítékot nyújtanak az abakusz medalionokba foglalt palmettái. A leirtak alapján a falból kiugró állatfő akár gyámkő is lehetne, ám a fogak oszlopba harapnak; az oroszlánfej helyzetéből ítélve az oszloptörzs szabadon állt a fal előtt. A három oldalon szépen kidolgozott, hajdan berakott szembogárral is elevenné tett oroszlán-

I-65.

I-65.

fej és oszlopa párdarabjával együtt (Szőnyi 1906, 665. sz.) fontos falszakaszt díszíthetett a székesegyház belsejében, a hajóból jól látható helyen. A palmattás abakusznak tartó szerepe volt: íves vagy egyenes párkányt, mindenképpen valamilyen kiugró tagozatot támasztott alá. Nem kizárt, hogy a kérdéses fal a Szent Kereszt-kápolna homlokzata volt. A fejeztpár eredeti elhelyezése szempontjából elgondolkoztató, hogy kissé eltérő kivitelben és egyszerű fejlemezzel három további oroslánfejes oszlopfő is fennmaradt a székesegyházból (Szőnyi 1906, 660–662. sz.). Egy ismeretlen helyről származó állatfős faragvány és egy díszített féloszloptörzs hasonló jellegű, de kisebb méretű oroslános fejezethez tartozott (MNG, ltsz.: 55. 987–988.). A bizonyosan dunántúli eredetű két töredék mutatja a Pécsről ismert fejezttípus 12. századi hazai kedveltségét. Felbukkanása egy somogyvári kőlap (I-58b.) architektura-ábrázolásán jelentős tény, de nem feltétlen bizonyítéka a típus itáliai eredetének.

T. M.

Gerecse 1895, 358–359; Szőnyi 1906, 666. sz.; Gerevich T. 1938, 144, CXXII/7. kép; Hajós 1970, 109; Levárdy 1972, 424, 110/5–6. kép; Székesfehérvár 1978, 41, 146–147 (69. sz.).

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 88.

I-66. A bűnbeesés

Pécs, a székesegyház altemplomába vezető északi lejárát faláról (1882–1891) homokkő
m.: 77,5 cm, sz.: 53 cm, v.: 29 cm,
a dombormű 9 cm
1170–1180 körül

Ádám és Éva történetének domborműves képsora az északi altemplomi lejárát északi falának felső zónáját foglalta el, és a paradicsomi jelenetekre korlátozódott. A ciklus első képe az eredendő bűn történetének közvetlen előzménye,

amennyiben az Atyaisten mellett ott a tilalmazott fa háromszatú és különleges virág formájú leveleivel. Ez, és helyhiány miatt csokorszerűvé redukált változata a Bűnbeesés jelenetén az ominózus fügefát kívánja érzékeltetni. A fa reliefünk jobb szélén látható a törzsére tekeredő kígyóval. A vele szembe forduló összülők gesztusa arra vall, hogy itt két, olykor külön jelenetben ábrázolt mozzanat olvadt egybe: egyrészt a csábítás jelenete (a kígyó rábeszélő szerepét Éva felé kinyújtott nyelve, Éva hajlandóságát a fa ágához nyúló bal kezének mozdulata fejezi ki), másrészt a bűnös tett és következmé-

I-66.

nye (Ádám büntudatos és ijedt gesztusa a „torkon akadt alma” jelképes jelenéséhez, a bűnhődéshez kapcsolódik). Burgundiai, és ezekkel közelebről és távolabbról rokon további Bűnbeesés ábrázolások bizonyítják, hogy a Halotti Beszédünk latin nyelvű eredetijében szereplő „ádámcsutka”-motívum az egykorú franciaországi ikonográfiában is ismert volt. A francia minta Pécsre kerülésében biztosan része volt a székesegyház nagy figurális díszítési programjához külföldről hívtatott szobrászoknak. Az Ádám-Éva ciklus mestere nem tartozott ezek közé. Bár az összülők ruhátlan testét meglehetősen jó plasztikai készséggel alkotta meg, egyes részletekben (pl. Éva bal karja) kimondottan ügyetlennek bizonyult. Ádám kevéssé sikeresen mintázott feje láttán valószínűnek tűnik, hogy a mester a déli altemplomi lejárát krisztológiai ciklusának egyes gyengébb részletein is közreműködött (Heródes katonái: *Szőnyi 1906*, 229. sz.); innen származhat nosztalgiaja a figurák lába alatti dekoratív földhalmok iránt. A Bűnbeesés jelenetén a feltűnően lágy formálás nemcsak az erősen kopott állapot függvénye, hanem a mester szobrászi alkatának lényeges eleme, egyúttal az idő múlásának jele. Hasonló, az arcvonásokat szinte dezorganizáló lágyság jellemzi a somogyvári késői román domborművek ábrázoltjait (I-75, 76, 78.). A mélyen ülő szempár fölött ivelten és húosan kiugró szemöldök olyannyira hasonló a pécsi Ádámon és a somogyvári Krisztus-reliefen, hogy a székesegyházi mesternek talán somogyvári megbízatását is feltételezni lehet.

T. M.

Gerecze 1895, 38, 44, 46 (10. sz.); *Budapest, 1896*, 66. sz.; *Szőnyi 1906*, 189. sz.; *Gál 1929*, 51, 22. kép; *Gerevich T. 1938*, 175, CLXXVII; *Dercsényi 1962*, 10, 14, 6. kép; *Hajós 1970*, 39, 41–42, 70, 85.; *Entz 1971*, 183–184, 1., 4. kép; *Dercsényi 1973*, 3.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 178.

I-67. Dombormű- és kerettöredékek Sámson- és Jézus gyermekéke-ciklusból

Pécs, a székesegyház altemplomába vezető déli lejárát faláról (1882–1891)

homokkő

a: m.: 77,5 cm, a sarkot alkotó kölap díszített bal, illetve jobb oldalának sz.: 37,5 cm, illetve 14,5 cm, a kölap teljes sz.: 49 cm, illetve 27 cm

b: m.: 54 cm, sz.: 58 cm, v.: 21,5 cm, a dombormű 9,5 cm

c: m.: 68,5 cm, sz.: 65,5 cm, v.: 23,5 cm, a dombormű 9–13 cm

d: h.: 68 cm, sz.: 21,5 cm, v.: 44 cm, a tagozott részé 14,5 cm

e: h.: 35 cm, sz.: 21 cm, v.: 26 cm, a tagozott részé 15,5 cm

1170–1180 körül

a: A betlehemi pásztorok

Krisztus gyermekének reliefciklusából, mely az altemplomba vezető lépcsők domborműves falainak felső sorát díszítette, a súlyosan sérült első rész kitűnő képességű mester kezétől származik. A sorozat az északi falszakasz teljes hosszát kitöltötte, és Krisztus születéstörténetét rendkívüli ökonómiával komponált, drámai lendülettel telített hat jelenetben adta elő. Az Angyali üdvözlettel kezdődő képsornak a Megváltó földi megjelenésének témája adott szobrászi eszközökkel is jól érzékeltetett belső feszültséget, mely csupán az általunk vizsgált pásztor-jele-

netben oldódott valamelyest. A szokatlan alakú, jobb oldali harmadában farsarokszerűen megtörtő kőlapon a krisztológiai ciklus e homogén jellegű szakaszának utolsó képét faragták ki. A kő kiugró részén megjelenített, a sarok irányába forduló pásztorfigura a bibliai összefüggések és ikonográfiai hagyományok ellenére nem tartott szoros kapcsolatot a csatlakozó jelenetsorral, mely a három királyok és Heródes történetét szőtte a tempójában lelassult, nagy helyigénnyel előadott elbeszélésbe. Ma nehéz megállapítani, hogy a sarkos reliefformának a program egésze szempontjából volt-e jelentősége. Anyoni mindenestre bizonyos, hogy a szobrász jól tudott élni a két reliefsík nyújtotta lehetőséggel, és a pásztorok alakját a sarok felől jelentős részben szabadon faragta ki. A két felfelé tekintő és arrafelé mutató, állatokkal körülvett figura természetesen a betlehemi eseményről értesülő pásztorokat személyesíti meg, bár e jelenet szokásos szereplője, az angyali hírnök lemaradt a reliefről. (Az evvel kapcsolatos helyhiányt a királyok hódolatát mutató, csatlakozó jelenetnél úgy oldották meg, hogy az angyal alakját a reliefsor fölötti ornamentális keretbe foglalták.) Az egyik pásztor feje török kori pusztításnak esett áldozatul, míg társának a mennyei jelenésre figyelő tekintete, a göndör szakállal övezett arc harmonikus vonásai és a gondosan stilizált szemek igen jó szobrászi kifejezőképességgel tanúskodnak. Ha ez a fej sikere-

I-67a.

I-67a.

sebbnek mutatkozik a két figura testének megformálásánál, az nemcsak térbe helyezésük nehézségeiből fakad, hanem a minták jellegéből is. Nem kevés problémát okozott ez a domborművekkel foglalkozóknak, akik hosszasan értekeztek a két álló alak keresztbetett lábáról és a ruházat egyes részleteiről. Ahogy azonban a különös lábtartásban nem a dél-francia előkelők ülés módja élt tovább, úgy a lábszárakat átfonó sajátos szíjazásról és az öltözék más darabjairól sem lehet azt tartani, hogy egykorú Pécs környéki viseletből vette át, vagy pannóniai római alkotásról másolta őket a szobrász. A klasszikus antikvitáshoz mindamelllett áttételesen valóban közük van ezeknek a részleteknek, amennyiben a betlehemi pásztor-jelenet ókeresztény korban kialakult, és a bizánci művészetben is híven követett ikonográfiája bukolikus ábrázolások több motívumát is megőrizte. Ezek közé tartoznak a lombot legelő vagy jellegzetes pózban pihenő állatok, a pásztorok egyikének (a szakállasnak) behajlított lábbal botra támaszkodó alakja, a tunikaviseletet kiegészítő, szíjakkal felerősített lábbeli, a szőrös köpeny és a tarisznya. Ez a tarsoly igen hasonló formában látható a Chartres-i székesegyház egy 12. századi üvegablakának azonos tárgyú kompozícióján (*Henszmann 1869–1870*, II. 96. kép). A pécsi reliefsorozat készítőjét a jelek szerint valóban kötötték bizonyos szálak e terület művészetéhez, a pásztor-ábrázolást szintén kedvelő francia kőszobrászok azonban korántsem ragaszkodtak, mint ő, a félreértésig híven a régies mintákhoz. Úgy tűnik, Pécsen épp ez iránt az egzotikumból fakadó narratív báj iránt éreztek bizonyos vonzalmat. Alighanem ez volt az, ami a kor művészetében epizód szerepet játszó betlehemi pásztorokat a székesegyház bibliai ciklusában önálló jelenethez juttatta.

b: A három királyok álma

A krisztológiai ciklus egy epizódját megörökítő relief ma mintegy harmadával alacsonyabb eredeti méreténél. Egy 1883-as fényképfelvétel (I. 41. kép) mutatja, hogy az altemplomba vezető lépcsők déli falának jelenetes domborműveit felül megcsonkították, amikor a török korban megsérült együttest átboltozták és a templom felől elfalazták. Ekkor pusztult el a reliefmező jobb

I-67b.

felső részén a büsztségben ábrázolt angyalfigura, amely a kezében tartott, ma is látható ívelő mondatszaggal a Betlehemből haza induló királyokat Heródes elkerülésére intette. A dombormű jól érzékelteti, hogy a királyok álomlátásban kapják a mennyei üzenetet. A három koronás alak egy ágyban, közös takaró alatt alszik, s ilyenformán vizuális értelemben is megfelel annak a szerepnek, amit hármuk egysége a bibliai történetben képvisel. A kompozíció nem a pécsi mester leleménye. A kőszobrászat számára a román kori francia művészet alkotta meg, a bizánci mintaképek különleges öltözékű napkeleti bölcseit koronás királyokká léptetve elő (Autun, Loches, Coulombs, Le Mans, stb.). A kapcsolatok szempontjából lényeges, hogy a pécsi alkotás a kompozíció egyetlen 12. századi példája francia területen kívül. Szobrásza azonban aligha jött francia földről. A kevésbé modellált, hosszúkás királyfejek, az ágyterítő dekoratív mintázata és alsó redői alapján ez a mester a krisztológiai képsor második részének munkáiban vett részt, és nem tartozott a reliefciklusokkal kapcsolatos nagy pécsi program stílusát és ikonográfiáját meghatározó, külföldről behívott vezető szobrászok közé.

c: Sámson harca az oroszlánnal

Az altemplomba vezető lépcsőket határoló északi és déli falon Sámson sokjelenetes reliefciklusa alkotott tartalmi párhuzamot a fölötté lévő krisztológiai sorozattal. A képsor első jelenete a bibliai történet sorrendjének megfelelően a hős küzdelmét ábrázolja a rátámadó oroszlánnal. A lejárati domborműves faláról 1882-ben készült fénykép (I. 40. kép) elárulja, hogy a ma ismert relief egy kétszer olyan széles kőlap bal oldali töredéke, melynek aljából is hiányzik egy 10–20 cm-es rész. Egy további töredék alapján (*Szőnyi 1906*, 220. sz.) a nagy kőtábla elpusztult jobb oldali jelenete Sámsonnak a filiszteusokkal való harcát ábrázolta. A régi fényképfelvételen az is látszik, hogy a lejárati közepkor utáni elfalazásakor a kőlapról minden jelentősen kiugró szobrászati részletet leütöttek, és az alsó zónában a relief alapsíkját is lefaragták. Az oroszlános jelenet annak köszönhető fennmaradását, hogy a háttérről leválasztott két figura a domborműegyüttes lebontásakor előkerült, és a hátfalra visszarakható volt. Az oroszlánnal való viaskodás a Sámson ciklus egyik legnépszerűbb, önállóan is ábrázolt jelenete (ld. ilyen formában egy korábbi,

I-67c.

kisebb méretű pécsi domborművön: *Szőnyi 1906*, 692. sz., és az itt tárgyalt relief hatása alatt Somogyvárott: **I-78.**) A fenevad és az ószövetségi hős küzdelmének ismert kompozíciós variánsai közül Pécssett a legmozgalmasabbat választották: Sámson az állat hátára térdelve, felülről ragadja meg és feszíti szét, a bibliai elbeszélésnek megfelelően, annak állkapcsát. Az oroszlán lábait elpusztultak és farrésze sérült, erőteljes testének ágaskodó mozgása azonban jól érvényesül. Sámson alakja sem kevésbé dinamikus (a fej letört). Az előrehajló, kerekdeden formált tömzsi figura lendületét a lábához gyűrődő ruházat s a töredékes köpenyvég is érzékelteti, és a hosszú hajtincs, mely a háttéren laposan kifaragva leng a hős mögött. Az érdekes képtípus ügyes alkalmazása jelentősen hozzátesz a mű kvalitásaihoz. Elég valószínűtlen, hogy a relief mestere azonos lenne a kitűnő szobrásszal, aki a ciklust a tudománytörténetben „Sámson mesterként”

fémjelezte. Míg az utóbbi által faragott, a fakitépést is megjelenítő nagy táblán a plasztikus formák organikusabb kapcsolatban álltak a háttérrel (*Szőnyi 1906*, 222. sz.), az oroszlán-küzdelem domborművén a szobrászi formálás elementárisabb, mondhatni durvább. A hátlapról csaknem merőleges oldalakkal kiugró egyes részletek (Sámson háta, az oroszlán tompora) a korai román formálásnak nem sokkal előbb még eleven pécsi gyakorlatára emlékeztetnek, s egyúttal előremutatnak hasonló tendenciák beérésére Somogyvár késői román kori szobrászatában (*Szőnyi 1906*, 701, 725, 726. sz. stb., illetve **I-75–79.**). A kitekintés Somogyvár irányába reliefünkkel kapcsolatban valóban jogosultnak látszik. Az oroszlános dombormű fokozott térbeliséget érzékeltető formái, lágyabban, plasztikusabban faragott ruharedői a Sámson ciklus fő darabjaitól való csekély távolodást sejtetnek, és szorosabb kapcsolatot az északi altemplomi lejá-

rat Teremtés ciklusának irányzatával, mely a somogyvári késői román kori szobrászat egyik pécsi előkészítője lehetett.

d: Keretelés eleme madárpárral és levéldísszel

Az altemplomi lejáratok bibliai jelenetsorainak ornamentális díszű keretei közül a krisztológiai ciklusé az egyetlen, amin állatalakok is láthatók, igaz, kimondottan dekoratív szerepben. A párkányszerű keret homorú tagozatán páronként háttal álló és egymásra visszatekintő madarakat faragtak ki, melyeket egymástól és a további kettes csoportoktól magas, visszahajló levelek választanak el. A madarak egyik lábukat levélen nyugtatják, és így kétirányú mozgásukkal a párokat egyetlen folyamatos díszitménnyé kapcsolják össze. A páros elhelyezés módja és a felemelt láb motívuma ókori frizek víztartó kehelyre támaszkodó griffjeire, a bizánci és a román kori kőfaragás párban fürtöt csipegető madaraira emlékeztet (Athén, Bari, Toulouse, stb.), vannak azonban ennek a motívumnak korai gótikus emlékei is (pl. Beauvais, Liège). A díszitményt a mutatós alapmotívum és annak sztereotip ismételhősége vitte sikerre, ezért volt jól alkalmazható a csaknem 15 méter hosszú pécsi kereten is. A motívikus részletek itt valóban igen pontosan követik egymást, de a kidolgozás módja és színvonala különböző. A legsikerültebb darabon a Királyok imádása jelenetéhez tartozó, s a párkányba illeszkedő angyalfigura a ciklusok és a keretdísz szoros kapcsolatairól tanúskodik (*Gerevich T. 1938*, CLXXXI/1). Az angyal mellett nagyon plasztikusan kifaragott, változatos alakú, gyöngysorral is ékesített félpalmetták a tételünkben szereplő faragvány stilizált leveleinek gazdagabb mintái, a nagy figurális programon dolgozó mestercsoport jellemző ornamentális stílusának részei (vö. **e**). A madaras motívumnak további, gyöngyös félpalmettával kombinált, gyengébb kivitelű változata is létezik pécsi frizdarabokon (*Szőnyi 1906*, 564–567. sz.), távolabbi rokona pedig egy székesfehérvári fejezeten (**I-69.**). Faragványunk a déli altemplomi lejárati északi falának krisztológiai jelenetei fölötti párkányszakaszból való (*Gerevich T. 1938*, CLXXII/2).

I-67d.

e: Keretelés eleme levéldíszsel

A párkány, melyhez faragványunk tartozott, az altemplomi lépcsőket határoló reliefszíves falak legfelső kerettagozata volt. Ebben a magasságban nem volt jelenetsor, a párkány így legfeljebb díszítetlen mezőt foglalt be, esetleg koronázó szerepe volt. Mérete, profilja, díszítésének módja tekintetében nem különbözik a többi kereteléstől, sőt ezek közül kiténik különösen gazdag, a domború felületű mezőt teljes egészében betöltő ornamentális faragásával. A díszítmény központi motívuma levélből alkotott gyöngyös szegélyű medalion befoglalt palmettacsokorral; a három gyöngyös bélű félpalmetta szimmetriája, az alsó kísérőlevelek lendületes tekeredése a jelek szerint a párkányon végig szigorúan ismétlődött. Ugyanilyen szabályossággal tért vissza a medalionközi dísz minden részlete. A zsúfolt kompozíciót felül két apró és egy nagyobb gyöngyös félpalmetta sajátosság együttese uralja. Talán visszacseng itt valami a műhely korábbi medalionsoros faragványainak kacsos részleteiből, valószínűbb azonban, hogy egy gyöngyös szalaggal átkötött nagy levél fodros felső szélét értették félre Pécssett. Ilyen differenciált levelekkel elválasztott, több ágú palmettát magukba foglaló zárt vagy nyitott medalionok a korai gótika születése táján váltak kedveltté az épületszobrászatban (pl. Saint-Denis, Chartres, Le Mans, Bourges), hogy aztán az ottani művészeti fejlődés gyorsan meghaladja, és már az 1160-as években konzervatívabb irányzatokhoz csatolja ezt a hívalkodóan dekoratív díszítményt.

Párikányunk motívuma a maga nagyméretű gyöngysoraival és a medalionkeretet túl nem lépő félpalmetta kötegeivel a francia kőszobrászatnak ehhez a korszakához kapcsolódik. Véssett díszű pécsi friztoredékek és egy somogyvári lábázat tanúsítja, hogy ez az ornamentális a székesegyházi műhelyben és annak hatókörében is sikeresnek minősült (I-68., illetve Tóth M. 1978, 9. kép).

T. M.

Ipolyi 1863, 83, 85, 89; Henszlmann 1869–1870, II. 131, 133, 137, 223–224, 231, 233–236, 239, 242, 245, 358, 360, 363, 372, 56. és 98–99. kép, VII–VIII. tábla; Gerecse P.: A pécsi székesegyház, különös tekintettel falfestményeire. Budapest 1893, 95–97; Gerecse 1895, 130–131 (1. a-b kép), 133–134 (1. sz.), 336–337 (5. sz.), 340–341 (8. sz.), 401–406 (2., 4. sz.); Budapest 1896, 47., 50., 52. sz.; Gerecse 1897b, 114–115; Szőnyi 1906, 216., 218D., 219., 227., 230. sz.; Gál 1929, 53–56, 58, 64–65, 67–70; Horváth H. 1935b, 14–17, 23 skk., 3. kép; Gerevich T. 1938, 162, 172–174, CXLIX, CLXX, CLXXII, CLXXV, CLXXVI, CLXXXI; Dercsényi 1943a, 87–88; Dercsényi D.: Adatok a pécsi domborművek ikonográfiájához. AÉ 77 (1950) 90–91, 93; Kádár 1950, 128; Dercsényi 1962, 10–12, 14, 3–4., 17. kép; Entz 1966, 10, 9. kép; Hajós 1970, 8, 32, 35, 80–81, 84, 86–90; MMT 42–43, 41. kép; Dercsényi 1972, 10, 188–189, 15., 19., 21., 25., 36. kép; Dercsényi 1973, 2–3; Székesfehérvár 1978, 154–155 (75–76. sz.); Tóth M. 1978, 10. kép; Nagy E.: Adatok a pécsi székesegyház altemplomi lejáratainak problematikájához. ÉÉ 15 (1983) 329–331, 333–334.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz. a: 163.; b: 166.; c: 171.; d: 221D.; e: 223J.

I-67e.

I-68. Fríz eleme vésett levéldísszel

Pécs, székesegyház (1882–1891)
fehér márvány
h.: 23,3 cm, sz.: 15 cm, v.: 6,8 cm
1170–1180 körül

A frízen két széles lemeztag között medalionos díszítményt faragtak ki. A minta kissé egyszerűsített változata az I-67e. párkányénak. A tételünkben vizsgált frízszakasz két végénél a gyöngyös levelekből alkotott medalion mintegy fele látszik, a jobb oldalon a befogalt levélcsozor nagy részével. A medallionközi mező kompozíciója tisztább, mint a párhuzam esetében, az emelkedő, gyöngyös bélú páros levelek organikus összefüggése világos. A párhuzam apró félpalmettáinak helyén és a mező tengelyében a leveses motívum körvonalai mentén mélyebb síkra faragták vissza a felületet. A lemélyítés célja nem az inkrustációs technika alkalmazása volt; a fríz egy másik töredékén s egy további rokon faragványon fennmaradt színnyomok a háttér vörös festésére utalnak. A háttérből kiemelkedő leveles dísz vésővel differenciált részletei elfedik a motívikus kapcsolaton túlmenő, szoros összefüggést az altemplomi lejáratok reliefegyüttesinek mestercsoportjával. Erre mutatnak a palmettaformák, a gyöngyosorok kedvelése és az említett mesterek drapériastílusában gyakran alkalmazott két kis vonás a térbeliség érzékeltetésének eszközeként. Motívikus és stílárius elemek átvétele az altemplomi lejáratok szobrászaitól, valamint a márvány anyag és a

vésott technika alkalmazása faragványunkhoz hasonlóan jellemzi az I-74. figurális kőlapot is. E műveket alighanem a rendeltetés hasonlósága fogta össze.

T. M.

Gerecse 1897b, 80. sz., 80. kép; *Szónyi 1906*, 419. sz., 155. kép; *Gerevich T. 1938*, 160; *Dercsényi D.–Pogány F.*: Pécs. Budapest 1956, 28., 5. kép; recenziója: *Bogyay, T. SF 17* (1958) 453; *Nagy E.*: A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései I. *BudRég 21* (1964) 153, 47. kép; *Székesfehérvár 1978*, 155–156 (77. sz.), 20. kép.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 237A.

I-69. Fejezet madaras dísszel

Székesfehérvár, volt püspökségi szőlő (1971)
mészko
49 × 49 × 49 cm, sz.: alul 35 cm,
felül 44 cm
1170–1190 körül

Négyzetes, enyhén homorú szélű felső és bizonytalan körvonalú alsó sík, mindkettő töredezett a pereménél. Alul középen nagy csaplyuk, körülötte négy kisebb lyukba beolmozott vas csonkja. A fejezettest csaknem függőleges, lent a sarkoknál kerekedő. Fent a felület kis homorulattal kapcsolódott a függélyes peremhez, lent nyakgyűrű nyoma nem látszik. A fejezet hátfal előtt álló támaszhoz tartozhatott: az egyik oldalon majdnem teljesen kidolgozatlan, csak a

I-69.

befoglaló formákat mutatja. Oldalanként két-két ellapuló testű madár áll, beggyel majdnem érintkezve a sarkokon, hátraforduló fejjel, az oldal közepén lefelé törő, egyenes végű, épp hogy érintkező farokkal. Elöl a madarak között sarokél. Az oldalak közepén két egymás fölötti részből álló, függélyes növényi motívum, a sarkokon fent hasonló, de egyrétű növényi forma nyomai. A növényi formák fent rányúlnak a peremre. Lent, főleg a sarkok alatt, különféle formák, részben állatkák maradványai.

Az alakítás igen egyöntetű. A madarak csőre hosszú, görbe, fejük hosszúkás, többnyire igen sérült. Testük nagy részét köríves végű, hosszában barázdált tollak borítják. Hosszú szárnytollaik és farktollaik harántirányban rovátkolt lépcsőzetek. A fejezet elején mindkét lábuk megjelenik, hátán csak egy-egy. Elöl a jobb sarkon a kiállóbb madárlábak törése aláfaragásra vall. Hátul a bal sarok felé néző madárbegyen a tollakat még megfaragták. A növényi díszből a kettős motívum a bal oldalon ép, a sarkinak a legnagyobb megmaradt részlete elől jobbra van. Minden alapegység kagylós, göbdíszes gerincű, fent visszahajló levél. A sarkokon lévő és a madárfarkok közül kinövő felfelé erősen, az ezek fölöttiek kevésbé szélesednek. A kagylós rész többnyire kétlépcsős homorulat, balra fent a jobbfeleli lépcső hiányzik. A visszahajló rész ujjazott volt, a levélháton ferde, közep felé tartó barázdákkal. Az alsó rész formáiból nem sok maradt. Elöl a bal sarkon csak a madárlábakkal érintkező törés, a jobb sarok mellett bizonytalan, barázdált, levél-

I-68.

I-69.

hátszerű idom utal jelenlétükre. A jobb sarkon felnyújtott fejű, hosszú csőrű, igen töredékes madárféle látszik. E formáktól az összebogozódott madárkarmok elválnak. Hátul balra az oldalsó madár karma felpúpozódó formát ér, jobbra hátrafelé igyekvő, nem teljesen kidolgozott négy lábú nyakába mélyed. Jobboldalt az elülső és a hátsó állat között felpúpozódó forma törése.

Vö. I-67d, 76.

T. S.

Székesfehérvár 1978, 169–170 (94. sz.).

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum

I-69.

I-70. Koronás aggastyán

Pécs, székesegyház, a déli mellékhajó nyugati szakasza fölötti térből a főhajó padlására nyíló ajtó jobb oldala (1872 előtti másodlagos befalazás)

homokkő

m.: 73 cm, sz.: 25 cm, v.: 16,5 cm
1170–1180 körül

Ez a hátoldalán is kidolgozott, oldalnézetében feltűnően laposan faragott állólalak nem volt szabad felállításra szánt szobor: hátán a vállmagasság alatt lévő csaplyuk mutatja, hogy a figurát falsikhoz, legvalószínűbben fülke hátfalához rögzítették. A másodlagos elhelyezéssel kapcsolatos, feltehetően barokk kori csapolás és annak múlt századi eltávolítása okozhatta a csaplyuk környéki rész leválását, és talán a fej letörését is (mindkettő visszarágasztva). A fej és az arc súlyos sérülése ellenére jól látható, hogy az ábrázolt koronát viselő szakállas férfi; ikonográfiai szerepe Pécssett néhány további, csonkább állapotban fennmaradt figurával együtt nagyon jelentős (vö. I-71., továbbá Szőnyi 1906, 711/719., 718., 721., 722. sz.). Királyhoz illő ruházata és a kezében tartott, hegedűre emlékeztető hangszer alapján a férfialak egyike annak a huszonnégy aggastyánnak, aki az idők végén dicsőségesen megjelenő Atyaisten trónját veszi körül (Jelenések könyve 4, 4 és 4, 10–11). Ez az apokaliptikus látomás az angyalok karával és az Utolsó ítéletre vonatkozó utalásokkal kiegészülve francia területen vált a román kori és korai gótikus templomkapuzatok faragott díszének fő témájává. A zeneszerzőt tartó, többnyire kelyhet is emelő aggastyánok csoportja, a korai korok e kedvelt dél-franciaországi motívuma az ivmeződombormű körüli archívoltokban még megérte a portál-szobrászat látványos Île-de-France-i kiteljesedését (Saint-Denis, Chartres, Párizs/Notre-Dame, Angers, stb.). Szerepe a program gótikus elemeinek előtérbe kerülésével párhuzamosan azonban egyre csökkent, és az ábrázolás hamarosan visszaszorult a románkori hagyományokhoz ragaszkodó, konzervatív déli és keleti területekre. A pécsi aggastyánok ennek az ikonográfiának az egyedüli 12. századi képviselői Franciaországon kívül; leszármazásuk, miként a rokon eredetű székesegyházi angyal-domborműveké is (vö. I-72.), mindamellet megtehetően el-

I-70.

lentmondásos. A két sorozat csapos, illetve relieftáblás illesztési módja sík hátfalat feltételez egymás mellé sorolt képekkel, s ez jelentősen különbözik az angyalok és koronás vénék archívoltbeli elhelyezésétől a francia portálkompozíciókon. További, stíluskérdéseket is érintő fontos eltérés regisztrálható a pécsi aggastyánok öltözkéiben, mely egy kivétellel szokatlanul díszes. A tételünkben szereplő aggastyán például a gyöngysorral szegélyezett vékony alsó ruhadarab fölött pompás *tunica clavata*-t visel ékes nyakrésszel, és az alsó szegélyig két széles sávban lefutó, drága hímzést utánozó ornamentikával. A körmotívumokkal díszített nehéz palást oldalt mutatkozik és a vállon, itt a szegély hasítékán átbújtatott kettős zsinór a csukás módját érzékelteti. Sajátságos, hogy a koronás főkhöz méltó öltözkéket Pécssett a bizánci díszöltönyök repertoárjából merítették olyan királyok számára, akiket Bizánc

I-70.

nem ismert el; az Apokalipszis könyve ugyanis távol állt a bizánci gondolkodástól és képzeletvilágtól. A császári öltönyt az ábrázolásokon az elsősorban arra illetékeseken kívül nem is az utolsó idők öreg királyaira, hanem főként az angyalokra méretezték, Európában is elsősorban ott, ahol a bizánci művészet hatása erős volt (ld. I-72.). A pécsi aggastyánok és angyalok mestereit a bizánci pompában a díszítő textilrészletek és ezek faragványos utánpótlása is szemlélővontotta. A gyöngyosoros, gemmadiszes, rozettás szegélyek, a hímzések indamotívumai a székesegyházi kőfaragóműhely különböző csoportjainak izlését egyesítették. Halmozásuknak a pusztá dekorativitáson túl további, talán nem tudatosan vállalt szerepe is lehetett, nevezetesen az, hogy a hímzett, súlyos kelme és a merev szegélyek jól leplezték a szobrászi fogyatékoságot: a vékony ruházat sematikus jelzett, túl laposra sikere-

I-70.

dett redőit, s az emberi test alakításának gyengeségeit. A test körvonalait összefoglaló, részleteit eltakaró nagy köpenynek már volt hasonló szerepe a műhely nem sokkal korábbi időszakában olyan, főként ornamentális faragásban jártas mesterek körében, kiknek a jelek szerint lényeges további kapcsolatai is voltak az aggastyánok és angyalok megalkotóival (Szőnyi 1906, 701. sz.; vö. I-72.). A műhely kőszobrászati tevékenységének ez a vonulata a Szent Kereszt-kápolna faragványkörét kapcsolja laza szálakkal a nagy reliefciklusok köréhez.

Sem az itt vizsgált királyalak lelőhelye, sem az aggastyán- és angyalsorozat további tagjai nem nyújtanak segítséget a figurák templombeli helyének rekonstrukciójához. A tucatnyi állóalak elhelyezése már önmagában is terjedelmes falmezőt kívánt. Ez az ikonográfiai együttes minden bizonnyal kiegészült a feltámadó lelkeket ábrázoló domborművel (I-73.), mely a két sorozathoz

hasonlóan egy nagy, Utolsó ítéletként értelmezett Majestas-ábrázolás tartozékaként képzelhető el. Egy ilyen, rendkívül csonka, de nagyon jó minőségű relief ma is létezik. Helye az altemplomba vezető északi lejárati keleti falán volt, és az előtte álló, minden oldalán kifaragott és a hátfalhoz csapolt, fenékvadát tipró két remek angyalalak akár az aggastyánfigurák faragástechnikai mintája is lehetett (Szőnyi 1906, 195–199., illetve 193–194., 705., 710. sz.). Az általunk tanulmányozott együttes az Utolsó ítélet kép közelében a lejárathoz legfeljebb dél felőli, még a 19. század előtt elpusztult falán kaphatott helyet. Az elhelyezés itt szűkös és kényszeredett lehetett, és fokozhatta a lejárati díszítésében egyébként is meglevő egyenetlenségeket. Ennek az ikonográfiai szempontból elfogadható lokalizálásnak nincs kétségbevonhatatlan bizonyítéka; még kevésbé látszik bizonyíthatónak az, hogy az állóalakok két sorozata a szentély homlokfalát (lényegében a Szent Kereszt-kápolna két oldalán lévő falmezőt) díszítette volna. A sok részből álló nagy kompozíció régészeti-építéstörténeti nyom nélküli széttervezése talán arra vall, hogy valóban lehetett valami kényszerhelyzet szülte véletlenszerűség az együttes elhelyezésében. Nem lehetetlen, hogy a pécsi figurális díszítő program sejtethető koncepcióváltása egy eredetileg homlokzatra szánt nagy Utolsó ítélet-kép folyamatban lévő munkáit is érintette. A kompozíció központi részét kiegészítő faragványokon a fennmaradt részletek tanúsága szerint végülis a műhely konzervatívabb hagyományai kerekedtek felül: a látványban a szobrászi kialakítás finomságai helyett a nagyfokú ornamentális díszességnek és a színességnek jutott vezető szerep (az utóbbira nézve ld. I-71. és I-73. festett részleteit).

T. M.

Henszlmann I.: Jelentés az 1872. április 19-én megkezdett ... régészeti utazásomról ... *AE* 7 (1872:4) 57–60; *Gerecse* 1895, 348–350 (13. sz.); *Gerecse* 1897b, 115; *Szőnyi* 1906, 5, 245. kép; *Éber* 1922, 77–78; *Lajtha L.*: Magyar hangszerábrázolásokról. *Muzsika* 1 (1929:10) 29–30, 1. kép; *Gerevich T.* 1938, 161, 171, 176, CLXXXI/2; *Entz* 1965, 243; *Dercsényi* 1962, 15–16, 24; *Párizs* 1966, 86. sz.; *Hajós* 1970, 44–45, 47, 85; *Kovács É.*: Két 13. századi ékszerfajta Magyarországon. *AH* 1 (1973)

70, 72, 7. kép; *Dercsényi* 1972, 188, 37. kép; *Dercsényi* 1973, 3; *MMT* 44, 40. kép; *Székesfehérvár* 1978, 148–150; *MNG RGy*, 7. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.977.

I-71. Koronás aggastyán fejtöredéke

Pécs, székesegyház, a főhajó déli fala (1882, bontás)
homokkő
m.: 20,7 cm, sz.: 12,5 cm, v.: 12,8 cm
1170–1180 körül

A töredék, amely vélhetően a barokk kori boltozás alkalmával került a főhajó falába, I-70. segítségével az Apokalipszis egyik aggastyán-figurájának fejeként azonosítható. Az ottani fej csonkagsága miatt a kettős gyöngysorral és lilomokkal ékített koronát és az arcot csak a jelen faragványon lehet tanulmányozni. A mindkét fejre jellemző szakállviselet és a kettéválasztott, fül mögé túrt, nyakközépig érő sima haj eleve sejteti, hogy az agg királyok tipikus vonásainak kiemelése volt az ábrázolás elsődleges célja. Az orr és a felső ajak törése mindenképpen nagyon zavarja az arc szemközti és profilbeli látványát, ami azonban a további részleteket illeti, a mandula formájú szemek, a szélesen oldalra fésült bajusz, a szakáll mögött

I-71.

teljesen eltűnő áll nem mutat egyéni jeleket. Az orcák és a szemkörnyék szobrászi kialakítása meglehetősen durva. Feltűnik az arccsont erőteljes kiemelése, mely a nagyon alacsony homlokkal és a fej ovális formájával együtt a 12. század második fele európai művészetének elterjedt tipológiai vonása. Mindez egybehangzik a további aggastyánfigurákról elmondottakkal (vö. I-70.). A csoportról való ismereteket kiegészíti az a fontos megfigyelés, hogy a fej festett figurának a töredéke. Az arcon az okker szín rózsaszínes árnyalata maradt fenn, s ennek kissé barnásabb fokozatai a kidomborodó részen; a haj, szakáll, bajusz eredetileg fekete volt, és csekély színmaradványokból ítélve a szembogarát is feketével jelezték. Megfontolandó szempont az állóalak eredeti elhelyezésével kapcsolatban, hogy a fej hátoldalán a hajat nemcsak kifraggni, hanem (a figura becsapolása után) festeni is érdemes volt.

T. M.

Baujournal 1882. XII. 21.; *Gerecze* 1895, 351–352, 354 (23. sz.); *Szőnyi* 1906, 691. sz.; *Gerevich T.* 1938, 172, 175, CLXXXII; *Dercsényi* 1972, 26/a. kép; *Székesfehérvár* 1978, 41–42, 150 (72/c. sz.).

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 190.

I-72. Angyal

Pécs, székesegyház, valószínűleg a szentély és a főhajó közti gótikus diadalívbeli (1882, bontás)
homokkő
m.: 59,5 cm, sz.: 36,5 cm, v.: 22 cm
1170–1180 körül

A „jó állapotban fennmaradt angyalrelief”, melyet 1882-ben különleges lelőhellyel kapcsolatban említene, bizonyára a jelen faragványra vonatkozik, ez ugyanis kiválik a további székesegyházi angyalfigurák közül szinte teljes épségével. Széttárt szárnyú, áldó mozdulatú, szembeállított alakról van szó, és az ilyen frontális ábrázolások esetében az ép fej, a nézőre „tekintő” szempár a hatás fontos tényezője. A beállítás szigorúsága valóban mindenre kiterjed. A szárnyak és lábak az angyal teljes testére, melynek zárt körvonalát alig töri meg a két könyök magasságának csekély eltérése. A törzs mozdulatlan frontalitását s a lábak pontos megfelelését bámu-

I-72.

latos következetességgel tükrözik az öltözék darabjai és azok redőzete. A könnyű anyagból készült tunika szabályos, tölcser alakú redőkben hull a bokára, a lábközre és oldalra. A tunicella gemmás alsó szegélye ismétli a comb helyzetéből következő redővetést. E ruhadarab tengelyében a kelme súlyát V alakban összefutó ráncok érzékeltetik, találkozásuknál apró és megint csak nagyon szabályos, félkörös vágásokkal; a V alakú ráncoknak ez a rendszere lent a tunikán más elrendezésben, de a tengelyek tiszteletben tartásával ismétlődik. Az angyaltestnek a köpeny gemmás-gyöngyös szegélye ad függőleges keretet. Alul a palást váratlanul és saját súlyát meghazudtolva kétoldalt nagy és lendületes redőt vet. Ezek a harang alakú redők a drapéria legplasztikusabb részletei, de csak látszatra azok: alulról feltároló belsejük mélysége csekély, akárcsak a tunika alsó redővégeié. A domborítás látványos és dekoratív fogásával állunk itt szemben. A kettős félkörös bevésés hasonlóan ügyes, lényegében grafikus módszer a térbeliség érzékeltetésére; a műhelyben másutt is szívesen alkalmazott eljárás modorosságai a tunicella öv táji részén jól megítélhetők.

A drága öltözék nem pusztán hódolat a dekorativitásnak. Amint ezt négy további, töredékes pécsi állóalak példája mutatja, angyalokhoz illően gazdag vi-

selet ez, ha nem is annyira díszes, ahogy azt az attributumok alapján elvárhatnánk (Szőnyi 1906, 689., 703., 716. sz., 222. kép). Tételünk angyalfigurája, egy másik pécsi angyalhoz hasonlóan, jobb kezében kereszttel koronázott glóbuszt tart, míg a többiek jobbájában hosszú szárú liliomos pálcá van. A mennyei hírnök botja nem azonos az uralkodók liliomos jogarával, mint ahogy a glóbusz sem felségjelvényként tűnik fel e korban, hanem az (ark)angyalok attributumaként. Pécsi előfordulásuk a császári gálába öltözött, glóbuszt és pálcát tartó angyalok bizánci és itáliai ábrázolásait idézi emlékezetbe, és a pécsiekhez hasonló románkori angyalreliefek észak-itáliai léteire figyelmeztet (Nonantola, Pavia). A székesegyházi angyaldomborművek kisebb méretbeli eltéréseik ellenére egyetlen sorozatot alkothattak. Az angyalfigurák az Apokalipszis aggastyánjait ábrázoló, rokon felfogású állóalakokkal együtt, vélhetően egy nagy Utolsó ítélet-kompozíció részeiként készültek, melyhez felhasználták a franciaországi korai gótikus portálszobrászat néhány jellegzetes, immár kissé régies motívumát (ld. I-70.). Tételünk angyal-alakjának láb melletti, harang alakú redői ilyen forrásra vezethetők vissza, közelebről olyan emlékek körébe, ahol ez a korábban Burgundia-szerte elterjedt drapériamotívum már csak az angyalok lendületes mozgásának érzékeltetésére szolgált (pl. Étampes, Le Mans, Paris/Notre-Dame; 1150–1160 körül). A ruharedő lebbenésének ez a különös, kőbe merevedett formája nem volt idegen a pécsi angyal mesterének stilizálásra hajló szobrászi felfogásától. Műve meglehetősen közel állt a nagy Utolsó ítélet-reliefhez és az ahhoz kapcsolódó két, fenevadat tipró angyalalakhoz, tehát olyan alkotásokhoz, amelyek a vonatkozó program központi részét képezték (vö. I-70.). Amennyiben egy, csak fényképről ismert fejtörődék a fenevaden győzedelmeskedők egyikéhez tartozott, akkor a kapcsolat reliefünkkel az arc vonatkozásában is igen közeli. A hangsúlyozottan hosszúknak és alacsony homlok alatt a szempárt beárnyékoló homlokeresz, az arccsont alatti beesett orcák a műhelyben szokásos és a 12. század második felére általában jellemző arctípust ismétlik. A hajkorona alatt feltáruló arc azonban jóval többet nyújt a pusztá sémánál, s ez jelentős részben a gondos modelláláson is múlt.

A lány átmenetek a domború homlokról a mély szemkörnyékre, s az egyre keskenyülő orcákon az áll felé finom és szabályos arcot írnak körül. A harmonikus arc nagyon tágra nyitott szemei s az enyhén ívelő szája a figyelem és derű érzetét keltik a mai nézőben, és ez a benyomás nem is állhat nagyon távol attól, amit az angyalfigura keletkezése idején tett.

T. M.

Baujournal 1882. IX. 20.; *Gerecze* 1895, 350–351 (15. sz.); *Szőnyi* 1906, 700. sz., 228–229. kép; *Horváth H.* 1936, 26, 25. kép; *Gerevich T.* 1938, 162, 171, 172, 175, CLXXX; *Dercsényi* 1962, 13, 14, 18; *Entz* 1966, 10, 13. kép; *Hajós* 1970, 44, 46–47; *Dercsényi* 1973, 3; *MMT* 43, 34. kép; *Székesfehérvár* 1978, 41–42, 151–152 (73/a. sz.); *Kőfalvi* 1980, 11. kép.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 198.

I-73.

I-73. Feltámadó lelkek

Pécs, székesegyház (1882–1891)
homokkő
m.: 66,5 cm, sz.: 41 cm, v.: 20 cm
1170–1180 körül

A téglány alakú kőlapon egymás fölött két-két csipőig ábrázolt, ruhátlan figurát faragtak ki. Tartásuk frontális, mozdulatuk azonos: kezüket kifordított tenyérrel felemelik. Gerecze Pétert a pécsi római temetőből is ismert sírsztélékre emlékeztethette ez a különös relief, ezért publikálta ókori alkotás-ként; nem sokkal később, a milleneumi kiállításon a dombormű mindenestre már az Árpád-kori kőfaragványok között szerepelt. Témájának halotti vonatkozása kétségtelen. A meztelen alakok elhunytak lelkeit jelképezik, kik feltámadván kikelnek koporsójukból; ennek jelzésére szolgál a két zóna közt erősen kiugró vízszintes elem, és ez az összefüggés indokolja a figurák nem teljes alakos bemutatását. Az üdvtörténet egyik utolsó fejezetének, a feltámadásnak a résztvevőiről van szó, a hálaadó gesztusból ítélve a kárhozattól megmenekült, üdvözülő lelkekről. A sírjukból feltámadó halottak jelenete hagyományosan az Utolsó ítélet ábrázolásának volt része, és mint ilyen integrálódott a román kor és a gótika nagy franciaországi portálkompozícióiba (pl. Conques, Autun, Saint-Denis). A francia kaputimpanonok alsó sávjában a holtak megelevenedését a maga cselekményszerűségében jelenítették meg. A tételünkben vizsgált dombormű álló formátuma, ismétlődő motívumai és statikus kompozíciója ezzel szemben arra vallanak, hogy a relief a francia kőszobrászati mintákétől eltérő jellegű Utolsó ítéletképnek volt eleme. (Az angyal- és agastyanalakokat is magába foglaló nagy kompozíció további részeire, a terv és kivitel lehetséges viszonyára nézve ld. I-70–72.). A komponálás együgyűségét némileg magyarázza, hogy a dombormű mestere meglehetősen gyenge volt. Erre a két megmaradt arc közül főként a jobb oldali vonásai utalnak. A ferde sikkal szétdarabolt arc, a durván formált száj s a kidülledő szempár itt alig sejteti, hogy az arcokhoz az I-72. angyalé, vagy valamely más társáé lehetett a minta (a bal oldali figura esetében a kapcsolat nyilvánvalóbb). A relief

művészi színvonalán kétségtelenül javított valamit a festés, melynek összefüggő maradványai a mű látványát ma is jelentős mértékben meghatározzák. Ez a festés technológiáját tekintve is igen gondosnak mondható. A mennyet jelképező kék háttér előtt a négy lélek sárgás-rózsaszínes testszíne dominál. A fekete hajú, szemöldökű és szemboogarú figurák arcának festésekor figyelmet szenteltek az orcák pirosas folttal való kiemelésére.

T. M.

Gerecze P.: Római emlékkövek a pécsi székesegyházból. *AE* 14 (1894) 391 (15. sz.); *Budapest 1896*, 56. sz.; *Gerecze 1896*, 238; *Szőnyi 1906*, 704. sz.; *Dercsényi 1962*, 14; *Hajós 1970*, 48.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 189.

I-74. Jákob (?)

Pécs, püspökvár (1773, földből)
fehér márvány, eredetileg színes
kőberakással
m.: 84 cm, sz.: 51,5 cm, v.: 12 cm
1170–1190 körül

A pécsi késői románkori kőfaragványok között ez az egyetlen ismert figurális alkotás, ami márványból és nem homokkőből készült. Anyaga sárgás árnyalatú fehér kő az oldalnézetben látható szürkés erezzel, egyike azon márványfajtáknak, melyeket Pécs római kori elődje, Sopianae lakói importáltak főként sírsztélék készítése céljából (vö. *Tóth M. 1994*, 5–12). A csekély vastagságú, álló téglány alakú kőlap díszített homlokoldalán kettős keretben állóalakot ábrázoltak. A kőlap körvonalait követő külső keret jobb oldali részét utólag lefaragták, hiányzó alsó elemének kérdése a kő aljának eredeti kiterjedésével együtt tisztázatlan. A kissé szélesebb, felirattal ellátott belső keret árkádszerűen veszi körül a figurát, de alul is folyamatos; félkörös záradéka fölött a kőlap széléig két kis ívháromszög közvetít.

A kemény kőanyagra a választott technikával kapcsolatban volt szükség. A két keret között és a figura körül kb. 2 cm-re mélyített durva háttér színes kövekből álló berakásnak volt az ágya. Az állóalakot véséssel dolgozták ki, a polikróm hatáshoz tehát grafikus elem is járult. A mell előtt kifordított tenyér-

rel ábrázolt férfialak arcának, kezének, ruházatának részleteit keményen vésett, egyenletesen vastag vonalak jelzik. A fejnek talán az ábrázolás témájával összefüggő, kényszerű szembeállítására különösen nehéz feladatot rótt a mesterre, kinek székesegyházi műhelybeli kapcsolatait elárulják a figura ruharészletei. A ráncok végpontjánál vésett kis félkörök, a redők merev egymás mellé hajtogatása a nagy Utolsó ítélet-kompozíció némely angyalalakjának modorosságait, s a műhely régebbi gyakorlatára is visszanyúló redőstílusát idézi emlékezetbe (I-72. csoportja; vö. *Szőnyi 1906*, 726. sz.). Nem sok invencióról tanúskodó, gépiesen síkba vetített plasztikus részletek ezek, éppúgy, mint egy további vésett technikával készült, ornamentális díszű pécsi töredéken (I-68.). A kivitel bizonyos fogyatékoságai ellenére nagyon jelentősek ezek a faragványok, a márvány inkrusztációnak az esztergomi Porta speciosa faragványcsoportjával közel egykorú hazai emlékei (vö. I-82, IV-3.).

Különösen figyelemre méltó a tételünkben szereplő kőlapra és az esztergomi alkotásokra egyaránt jellemző kőberakásos technika, mely a korszak figurális művészetéből csaknem teljes egészében hiányzik. A padlódiszítésnél mindig szívesen alkalmazott, Bizáncban rangos figurális alkotásokon is megjelenő technikát a relief dominanciája a 12. század első felétől évtizedekre kiszorította az európai szobrászat fő vonalából. A technika modernebb változata, a szeszélyes körvonalrajzhoz jobban igazodó, főként masztix betétes eljárás is csak időlegesen jutott többnyire ornamentális szerephez a század középső harmadában, a román stílus hagyományos központjaiban (pl. Beaune, Autun, Lyon, Saint-Guilhem; Parma). Az inkrusztáció iránt a gótika első nagy korszaka nem mutatott érdeklődést; a vonatkozó észak-franciaországi alkotások minden jel szerint már a stílus 13. századi történetéhez tartoznak. Ilyenformán kevésbé valószínű, hogy a kőberakás immár régies technikáját a francia korai gótika közvetítette volna Magyarországra. A helyzet mintha épp fordított lett volna: a Porta speciosa polikróm márványburkolata esetében a megbízói koncepció látszik elsődlegesnek, és az inkrusztációs technikában jártas mesterek megszerzése a tervhez igazodó-

I-74.

nak. A kapuzat ismert részletei bizonyítják, hogy a program megvalósítására rendkívül magas technikai tudással rendelkező, kitűnő képességű mestereket alkalmaztak, talán valóban francia földről. Műveikkel összevetve pécsi kőlapunk kevésbé jelentékeny művészi alkotás, a helyi műhely átlagos színvonalának képviselője, sajátos jegyeinek hordozója. A szobrászi teljesítmény hatalmas minőségbeli és stílári különbsége ellenére a pécsi faragványnak

fontos érintkezési pontjai vannak az esztergomi kapuzattal a tartalom és rendeltetés kérdésével összefüggésben.

A figurát közvetlenül körülvevő árkászerű kereten ez a körirat olvasható: · NVLLVS · MIRETVR [.] VT / HVIC · CVR · BENEDICTIO · DETVR ·

A szöveg ritmikailag nem következetes, a sérült (kipontozott) rész hiánya sem egészíthető ki, értelme azonban világos: nincs mit csodálkozni azon,

hogy miért ez kapja az áldást. A felirat egy nevezetes, s a keresztény egyházban gyakran hivatkozott ószövetségi történetre vonatkozik, Izsákéra, aki két fia közül a kisebbiket, Jákobot áldotta meg elsőszülöttjeként (1Móz. 27, 1–29; vö. Róm. 9, 13). A tesvérek eme sorrendjére a bevéssett nevek is utalnak (JACOB a kőlapon legfelül, ESAV a belső keret alján, az állóalak lába alatt). Ezt a figurát a körirat HVIC szava is az atyai áldás kedvezményezettjeként jelöli meg. Az ábrázolt tehát Jákob, mozdulata pedig eszerint ima-gesztus és nem az áldásosztásé, melyre gondolva, és a két névből kiindulva a kőlap ábrázoltját többen Izsákkal azonosították. Kép és szó valóban nincs teljes harmóniában, s ebben a figurális ábrázolás kisebb fogyatékoságainak és az intellektuális koncepció bizonytalanságainak egyaránt része van. Annyi bizonyos, hogy Jákobot nem önmagáért kívánták itt ábrázolni, hanem valamely, a személyén túlmutató összefüggésben, melynek tartalma nem teljesen világos. A szóbanforgó történetnek krisztológiai vonásai ismertek (Krisztus Jákob családjából származik), képi megjelenítésére azonban jobbára csak ciklusokban került sor. Az „előnyben részesítés” gondolatkörében egy másik jelenet kapcsolódott épp Jákob áldó alakjához, amelyben a pátriárkának az unokái fején nyugvó, keresztben tartott, áldást osztó keze Krisztus keresztjére utaló szimbólumként vált részévé a korai gótikus ötvösség gyakori tipológiai ábrázolásainak. Az említett témák egyike sem igazán alkalmas kőszobrászati megjelenítésre; ilyen példái nem is ismertek. Pedig a pécsi kőlap nagyon valószínűvé teszi, hogy a székesegyházban allegorikus témával próbálkoztak, valamely nehezen azonosítható monumentális program jegyében. A kő formája, az árkados ábrázolás és az ótestamentumi figura alapján kézenfekvő a feltevés, hogy ez a program az esztergomi Porta speciosához nemcsak technikájában, hanem felépítését és spekulatív gondolkörét illetően is hasonló kapuzathoz készült. Kivitelezéséről nem tudunk; a székesegyház építéstörténetének ismeretében bizonyosra vehető, hogy megvalósítására nem került sor. A templom valamivel későbbi, hasonló eredetű márványanyagból készült három kapuzatának megrendelője minden bizonnyal Calanus volt, aki 1188 előtt foglalta el a püspöki széket, és azt megelőzően, 1181–1183 között

királyi kancellárként tevékenykedett az esztergomi udvarban. Nagyon valószínű, hogy a pécsi műhely korábbi hagyományaihoz csak felszínesen kapcsolódó, a lokális környezetben kimondottan újszerű (és talán épp ezért elvetélt) portálprogramra is már Calanus adott megbízást. Ez egyben azt jelentheti, hogy a pécsi műhely figurális munkássága hosszan elnyúlt a 12. század nyolcvanas éveiben, és immár meglehetősen alacsony színvonalon kapcsolódott az esztergomi Porta speciosa mestereinek munkájához, akik a feltételezettnél valamivel korábban dolgoztak a kapu inkrusztációin. Az itt tárgyalt faragvány és annak művészettörténeti összefüggései alig engednek meg más feltevést a mű készülésétől és a program indítékaival kapcsolatban.

T. M.

Koller, J.: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii 1804, 19–25, II/7; *Eitelberger, R.*: Bericht über einen archäologischen Ausflug in Ungarn. *JbkkCC* 1 (1856) 130–131; *Ipolyi* 1863, 93–94; *Henszlmann* 1869–1870, II. 259–268, 129., 132. kép; *Gerecze* 1895, 344–348 (12. sz.); *Gerecze* 1897b, 114; *Szónyi* 1906, 3–4; *Gerevich T.* 1938, 169, 179–180, CLXVII; *Vernei Kronberger E.*: Magyar középkori síremlékek. Budapest 1939, 11; *Dercsényi* 1947, 5, 12; *Dercsényi* 1962, 16, 26; *Párizs* 1966, 82. sz.; *Budapest* 1969, 1. sz.; *Dercsényi* 1972, 188, 34. kép; *Székesfehérvár* 1978, 156; *Marosi* 1984a, 67; *MNG RGy*, 6. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.975.

I-75.

Domborműves kőlap Krisztus alakjának részletével

Somogyvár, Széchényi-kastély (1897 előtt) homokkő
89 × 42 × 22 cm, dombormű v.: 14 cm
1170–1190 körül

A kőlap az alaknál alig szélesebb, félköríves zárású. Háta újabban levéselt, két oldala nagyrészt töredezett, lent részben durván faragott. A félkörös részen balra kisebb eredeti felület, talán fent jobbra is, a többi rongált, törött. Alul eredeti vízszintes sík. Elöl sík alap, jobb széle hiányos, kétoldalt és fent újkeletű kampóhelyek. Az alak térdtől fölfelé látszik, frontálisan áll, lába, felsőteste mozdulatlan, feje szem-

I-75.

befordul. Jobbját könyökből függélyesen feltartja melle előtt, mozdulata áldó: a második és a harmadik ujjá kinyújtva, a többi behajlítva. Könyökből ferdén emelt baljában gyöngyosoros szegélyű könyvet tart melle előtt. Feje mögött gyöngyosoros szegélyű, keresztres dicsfény. Haja vállra omló, bajusza, rövid szakállja van. Öltözéke egyszerű, hosszú ujjú, derékban letüremelő ruha, csuklónál és nyaknál gyöngyosoros szegéllyel, valamint köpeny, amely hasonló ívvel terül mindkét vállra, elől nincs összekapcsolva, és kétoldalt az alak körvonalát követve hull le. A has felső részén mély furat, környéke kitört, a bal alkar lerepedt. A jobb alkarból és combból egy-egy darab kitört, a fej elől igen roncsolt. A dombormű igen magas, de elől ellapuló. A lábak köze homorodik. Az alkarok és a kezek domborműrétege kevésbé kiemelkedő, a bal könyöktáj és a jobb felkar íve ügyetlenül megoldott. A jobb váll kevésbé, a bal mélyebb ferdeséggel aládolgozott. A fej a testtel egyező kiállású. A dicsfény és ezen belül a kereszt laposan kiugrik.

A részletezés sommás. A haj közepén elválasztott, a fejtetőn középső és két-két oldalsó bemetszéssel hullámos sávokba rendezett, amelyek karéjos ívek-

kel rajzolódnak a homlokra. A szemöldökvonal alig ívelt, az ornyereggnél egybefügg. A belső szemsarkok mélyek. A kevésbé sérült bal szemén érzékelhető, hogy a felső szemhéj majdnem egyenes, az alsó viszont erősen lehajló vonalú volt. Az orrgyóktól az állig egybefüggő a törés. Az arc kemény metszésű, az áll szögletes. A jobb fül teljesen, a bal félig látszik. Tagolásuk egy-két sekély vájat. A szakáll a fülek mögül indul ki, függélyesen barázdálva. A bajusz egyenes, hegyes. A szájból csak a bemélyedő sarkok maradtak meg. A kéz széles, az ujjak inkább rövidek. A drapéria főleg lapos lépcsőzetekkel, sekély redővátatokkal tagolt. A köpenyszél kívül-belül kissé kiálló sáv. A vállon a redők jórészt a köpenyszéllal párhuzamos ívűek. A jobb vállon fent egy-két redővéghez kettős ívecske járul. A jobb köpenyszárnyon deréknál V alakú redő hasonló ívecskéekkel. A ruhaujjakat a felkaron néhány átlós vonás, az alkaron egy-két középre hajló redő tagolja, a könyöktájék körkörös bevágásokkal hangsúlyosan elkülönített. A mellrészen és a hastájékon csak néhány rövid redővonal látszik. A derék alatt közepesen V alakú rész különül el, amelybe két hasonló redő íródik, hegyénél macskakörömszerű, kettős ívecskével. Legfelül vízszintes redő, végénél hasonló ívecskéekkel. A V alak körül a homorú részen függélyes redőlépcsők, amelyek közepén szélesebb, kiálló sávban találkoznak. A combokon egymás felé hajló redőívek, végüknél rendszerint kettős ívecske.

Eredetileg a faragvány feltehetően teljes alakhoz tartozott, amely mintegy kétharmad életnagyságú lehetett. Krisztus bizonyára nagyobb kompozíció főalakja volt. A hitelesnek látszó félkörös zárás fülkeszerű architektónikus keretelésnek felelhet meg, amely vélhetően az egész kompozíciót egybefogta. Alighanem Krisztus közvetlen kíséretéhez tartozott az angyal (I-76.), amely csak fél életnagyságú lehetett, és távolabbról, valószínűleg lejjebből is, az utóbbinak megfelelő méretű Szent Péter (I-77.) fűződhetett a központi csoporthoz. Alakformálásban, drapériakezelésben is e kettő áll legközelebb a Krisztus-domborműhöz. Stílusban idekapcsolódik a Sámson és a Tövishűző is (I-78–79.), bár valószínű, hogy sem ez a kettő, sem az előző három nem egy mestertől való.

E somogyvári kör egészében a pécsi altemplomi lejáratok – főleg a déli –

stilusától függ. Krisztus alakján e kapcsolatoknak felel meg pl. a ruhaszegélyek gyöngysora, a letüremelés a deréknál, a derék alatt V alakban elkülönülő ruhárész, a V alakú redőkhöz csatlakozó kettős ívecske (vö. *Dercsényi 1972, 24., 29., 31. kép*), a körkörös redőmegoldás a könyöknél, ami másutt (**I-78.**) térdnél is előfordul (vö. **I-67c.**), valamint az arc részleteinek, főleg a szemkörnyéknek a formálásmódja (vö. még **I-66, 67a.**). Más vonások ugyanakkor a somogyvári stílus önállósulását jelzik. A redőformulák jórészt a Sámson- és a Jézus gyermeksége-ciklus domborműveitől vezethetők le, viszont az ellapított reliefkezelés inkább az apokaliptikus aggastyánnak vagy az angyalnak felelhetne meg (**I-70, 72.**), ahol a drapériakezelés merőben eltérő. Ez választja el a somogyvári reliefeket a pécsi északi lejárati domborműveitől is, kevésbé díszes megoldásaikkal pedig a déli lejárati említett ciklusaitól is eltérnek. Bizonyos részletmegoldások viszont, mint a hullámos haj, a gyöngy-soros dicsfény, a kapcsolás nélkül vállra terülő köpeny, az egyszerű redővonalak végére biggyesztett kettős ívecske, amelyek közül a második és harmadik a Szent Péteren, az utóbbi pedig a többi említett somogyvári domborművön is előfordul, Pécsre egyáltalán nem jellemzők. A további kapcsolatokhoz vö. **I-76.**

T. S.

Gerece 1897a, 148; Békefi 1907, 204; Éber 1922, 84; Dercsényi 1934, 34–35, 37–38, 10. kép; Gerevich T. 1938, 164, 177, CLXXXIV; Csányi 1951, 37; Entz 1966, 10; Levárdy 1968, 180, 182, 184; Dercsényi 1972, 190, 49. kép; MMT 45; Székesfehérvár 1978, 24, 43, 181; Tóth M. 1978, 52–54; Dercsényi – Zádor 1980, 28; MTM 29; Tóth S. 1983, 411; Marosi 1984a, 131; Bakay 1989, 115, 119, 180–181; Magyar 1992, 176–177; Tóth M. 1992, 226, 12. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 73.1703.1.

I-76. Domborműves kőlap arkangyal alakjának részletével

Somogyvár, Széchényi-kastély (1897 előtt)
homokkő
59,5 × 37,5 × 14 cm, dombormű v.: 7,5 cm
1170–1190 körül

A domborműves felület álló téglalap alakú. Alul és kétoldalt elől eredeti sík, kétoldalt hátrább és hátul újkeletű levésés, felül durván faragott sík. Fent középen és kétoldalt lent kampók számára készített modern bevágás. Az alap síkszerű, csak kis részeken látszik. Az alak lába, térdtájtól lefelé, hiányzik. Feje mögött dicsfény, szárnyai kitarva, egész testével jobbra mozdul. Feje majdnem profilba fordul, felsőteste meghajlik, jobb váll a balnál feljebb emelkedik, szárnyai ennek megfelelő állásúak, jobb lába egyenes, bal lába kissé oldalra lendül. A két kar könyökben behajlított, a két kéz majdnem vállmagasságban a test előtt. A jobb hosszú, ferde, vállnak támasztott nyél felső végét fogja, amelyre, nóduszosan, egyszerű, görög kereszt illeszkedik. A bal tenyérrel kifelé fordul, négy ujjá zárt, hüvelykje eláll. Az öltözék egyszerű, a felső részen elég feszes, az alsón valamivel bővebb ruha, a deréknál jellegzetes gyűrődéssel, a nyakon és a két csuklónál gyöngy-soros szegéllyel. A bal szárny hajlata, az orr, a jobb comb és a bal térd sérült. A dombormű a széle-

I-76.

kig érő, lapos szárnyaktól eltekintve Szent Péter alakjának (**I-77.**) megfelelő kiemelkedésű, de ellapulóbb. Szent Péterre emlékeztet a jobb könyökrész többször megtörő külső körvonala is. A jobb kéz viszont lazábban fog, mint ott. Eltérő a lábak alakítása is: a jobb comb az alig homorodó középső részből hirtelen ki-domborodik.

A részletezés gondos, de kissé darabos. A haj csigás, sorosan rendezett. A fül nagyrészt látszik, egy-két finom vajúttal tagolt. A szemöldökív lapos, az ornyereghez megtörve csatlakozik. A belső szemsarok mély üregű, a külső a jobb szemnél hosszán csücskösödő, a balnál, amely elnagyoltabb kidolgozású, az alapba olvad. Az orr rövid, cimpája bevágással elkülönített, a száj legörbülő sarkú, határozott vésetű. Az arc lapos, az állkapocs markáns vonalú, az áll hegyes, a nyak rövid. A kézforma széles tenyerű, rövid ujjú. A ruhaujj felső részén hónaljtól sugarasan szétterülő redők. A könyökrész, főleg a bal karon, körkörös redőkkel elkülönül. Az alkarokon és a jobb combon néhány egymás felé hajló redőív. A bal combon két lépcsősen visszamélyedő csücsös idom a fő alakzat. Közép felé és a jobb combnál hátrafelé csipőtől szélesedő, íves esésű redőlépcsők következnek. Középen egy sáv, amely lefelé alig szélesedik, enyhén kiugrik. Fent a jobb alkar melletti részt hosszú redőív különíti el. Ennek öblébe hátulról három széthajló redősugar nyúlik bele, a felsőnek a végénél kettős ívecske. A fennmaradó részt néhány ehhez hasonló redő tölti ki. A szárnyakon a keskeny tő és a hajlat körüli rész íves végű, hosszában barázdált elemekre tagolódik. A hosszú tollakat két sorban három-négy kihajló végű, ferdén barázdált lépcsőzet jelzi.

A kapcsolatok a Krisztus-figurával (**I-75.**) rokon részletektől eltekintve, amelyekhez bizonyára hozzásorolható az ott elpusztult orrforma is (vö. Pécssett pl. **I-67a.**), főleg a szárnykezelésen mérhető le. Ennek legközelebb párhuzama a somogyvári griffdombormű (*Dercsényi 1972, 50. kép*). Pécssett főleg a Jézus gyermeksége-ciklushoz tartozó madaras frízen és az ebbe beillesztett angyalfigurán (vö. **I-67d.**) figyelhetők meg hasonló formulák. Ez a stílus feltűnik Székesfehérvárott is (**I-69.**). Sokban hasonló szárnykezelés ugyanakkor előfordul az esztergomi palotakápolnában is – eltérő

stílusú emberalakok mellett (*Dercsényi 1972, 57. kép; vö. Tóth S. i.h.*).

T. S.

Gerecse 1897a, 152; Békefi 1907, 204; Éber 1922, 84; Dercsényi 1934, 35, 37–38; Gerevich T. 1938, 164, 177, CLXXXIV; Csányi 1951, 37; Entz 1966, 10; Levárdy 1968, 180–182, 184; Dercsényi 1972, 190, 46. kép; MMT 45; Székesfehérvár 1978, 24, 43, 181; Tóth M. 1978, 52, 54; Dercsényi – Zádor 1980, 28; MTM, 29; Tóth S. 1983, 400; Marosi 1984a, 131; Bakay 1989, 181, 192; Magyar 1992, 176–177; Tóth M. 1992, 226, 15. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum,
ltsz.: 73.1704.1.

I-77. Domborműves kőlap töredéke Szent Péter alakjának részletével

Somogyvár, Kossuth u. 12., Gróf Géza
udvara (1971)
homokkő
62 × 51 × 25 cm, dombormű v.: 7,5 cm
1170–1190 körül

I-77.

A homlokoldal álló téglalap alakú. A tömb alja törött, habarcsnyomos. Felül és balra szélesen síkra faragott oldal, jobbra ferde törések között keskenyen, durván megmunkált kőszél. Hátral kétoldalt nagy, durva, derékszögű bevágás, középen nyers felület. Az elülső felület mállott, alapja sík, a jobb szélén kissé ferde ledolgozott. Az alak térdtől felfelé látszik, jobbra mozduló, dicsfényes. Feje letört, a balra látszó csekély hajnyomokból ítélve jobbra fordulhatott. Dicsfényének harmada hiányzik, a meglévő rész a fejétől kissé a felső oldalsík fölé nyúlik. A szétnyíló két comb, a kilendülőbb, hajló térdű bal láb lépő tartásra vall. A két kar könyökben hajlított. A jobb kéz a mell előtt két nagy, egymást jó részt fedő kulcsot tart függőlegesen. A bal kéz oldalt felemelkedik, és második ujjával a magasba mutat. A jobb váll kissé emeltebb, mint a bal. A vállakra ívesen köpeny borul, amelynek szárnyai oldalra lebbennek. Elöl a köpeny nincs összefogva. Az öltözék clég szűk felső részű, hosszú ujjú, deréknél hurrkásan kitérőmlő, lejjebb bővülő ruha. A relief somogyvári viszonylatban inkább lapos, de a testformák a dicsfény és a köpenyszélek síkszerű rétege előtt clég változatosan modelláltak.

A jobb könyök körül a kar külső vonala többször megtörik.

A részletek egyszerűek, de gondos megoldásúak. A dicsfényen egyszerű, a nyaknál és a mandzettákon kettős gyöngyosoros szegély. A köpenyszél kissé vastagodó, sima. A vállakon a köpenyszél ívét néhány koncentrikus redő kíséri, amelyekből, nagyjából vízszintesen, kisebb redőhajlatok válnak ki. A köpeny visszáján csak a bal szárny redőzött, kettős ívecskétől kísért V alakban. A ruha felső részén és ujjain kevés, rövid redőív látszik. A jobb könyök sérült, a balt kerek redő hangsúlyozza. A derék alatt a combokat és a középső részt egy-egy enyhén kiálló, pántszerű sáv határolja el, hosszú hajlattal, illetve homorú ívű V alakban. A combok közötti homorú felületen csak a V alak alatt látszanak lefelé legyezőszerűen széttartó redővonalak. A combok redői előlről és oldalról egymás felé ívelők. A kezek keskenyek,

hosszú ujjúak. A kulcsok szára hosszú, feje kicsi, káró alakú, tolla nagy, téglalap alakú, hasítékos.

A faragvány kétségtelenül nagyobb kompozícióhoz tartozott: az alak tartása és a hátoldal, valamint a jobb szél megmunkálása erre vall. A kompozíció központi alakja bizonyára Krisztus volt. Szent Péter legközelebbi rokona Somogyvárrott éppen a Krisztus: hasonló a köpeny és az alsó ruhareész megoldása, igaz, ott jóval magasabb reliefben (vö. I-75.). Az angyalra (I-76.) főleg a válltartás és a jobb kar emlékeztet. A további kapcsolatokhoz l. ezeket. A Szent Péter kettős gyöngyosoros szegélyei e körben azonos formában, úgy tűnik, nem fordulnak elő.

T. S.

Magyar K.: A somogyvári apátság Péter titulusának forrásairól. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 6. Kaposvár, 1975, 21–22, 24, 29–30; *Székesfehérvár 1978, 43, 181 (105. sz.); Marosi 1984a,*

131–132, 331. kép; *Bakay 1989*, 181, 191; *Magyar 1992*, 178–181, 185; *Tóth M. 1992*, 226.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum,
ltsz.: 73.1707.1.

I-78.
Domborműves kőlap az
oroszlánnal küzdő Sámson
ábrázolásával

Somogyvár, apátsági romterület,
a templom déli kapuja előtt, újkori
feltöltés teteje (1973, Bakay Kornél
ásatása)

homokkő

81 × 48,5 × 29,5 cm, dombormű v.: 7,5 cm
1170–1190 körül

Álló téglatesthez hasonló tömbforma. Háta durva, oldalai egyenesre faragottak, elején sík alapból elég magasan, de ellapuló homlokfelülettel kiemelkedő dombormű. A két alak jobbra fordul, lent és balra a kőszélhez préselődő, mást az alapot lazán kitöltő tartásban. Az oroszlán hátsójára rogyva ágaskodik, emelt mellső lábával a jobb kőszélét éri, farkát behúzza, a végét a lába közül a hátára csapva. Sámson előrehajolva a nyakán térdel, és száját két kézzel szétfeszíti. Fejjel félprofilban lefelé, felsőtesttel inkább szembe fordul, jobb karját, amellyel az állat felső állkapcsát húzza felfelé, könyökben kissé behajlítja, bal karja takart. Bal térdét kissé feljebb húzza, mégis a bal lába van hátrább: a fark bojtján tapod, míg a jobb láb a fark előtt nehézkedik az állatra. Arca csupasz, haja hosszú, hátára omló. Öltözeke bokáig érő, hosszú és szűk ujjú, hasított nyakú, bő redőjű ruha, amely deréknál hurkába gyűrődik, valamint hegyes orrú cipő, a lábfejen ovális kivágással. Feje teteje, jobb kézfeje és csuklója, jobb combjának egy része, továbbá az oroszlán szeme alja és alsó állkapcsa, sörényének egy-két tincse roncsolt.

A relief néhol átmenetes, néhol rétegzett. A legkiemelkedőbb Sámson jobb karja és lába, valamint a két törzs és fej. Sámson bal karja és lába, vállra omló haja, valamint a négy oroszlánláb vékonyabban lép ki az alapból. Az oroszlán két jobb combja ferde átmenet a törzshöz. A bal szélen az alaptól a jobb láb big fokozatos átmenetet képez a ruha és a bal láb, valamint az oroszlán farkbojtja. Ez a

rész gondosan kimunkált, ugyanakkor Sámson egyenes hátának hirtelen, erős kiemelkedése csak néhány nagy vonással kezelt.

Az oroszlán elég sokrétűen tagolt. A karmok hosszúak, ujjszerűek, hegyes körmeiket kis visszaugratással különböztették meg. A combok fokozatosan olvadnak bele a törzsbe. A hasi részen néhány enyhén íves véset jelzi a bordákat. A fark hurkás, hegyes bojtja hosszában barázdált. A mellső részt sörény borítja, amely lapos, kissé kusza elren-

dezésű, hosszában barázdált, csigás végű tincsekből áll. A fej sima, elől kissé kiemelkedő felületéhez a tincsek vájtaikkal, kissé zezugosan íves körvonal mentén csatlakoznak. A fül a hátsó szemsarok fölött van, hegyes. Az alap felé nyúló, vájt belsejében idoma laposabban megismétlődik. A szemöldökív széles, lapos, enyhén alávéssett, a szemrés hosszúkás, sérült, mint a szemgolyó is. Az orr gumós, körülvevő bőrlebernyegei gondosan kimunkáltak. A sérült szájban fogak nem látszanak.

Sámson jórészt sérült felületű fején a szem, orr, száj nagyjából kivethető. A szemöldök lapos ívű, az orr egyenes, a végén szélesedő. A szem gödre enyhén bemélyed, hēja széles rést hagy, amelyben golyója ovális dudorként jelenik meg. A száj rövid, összeszorított, sarkaitól a középső állrészt elkülönítő vájathélek indulnak ki. A két arcfél lapos. A haj fül mögé fésült, hosszában barázdált. A kéz hosszú ujjú, jobb hüvelykujján, amely az oroszlán orrára tapad és végig ép, a köröm is gondosan kimunkált. A ruhán a nyakrészt, a csuklót, a felkart és hátul az alsó szél gyöngysoros szegély, illetve pánt díszíti. A nyaki hasíték körül a szegély szögletes. A könyök és a térd körkörös redővájatokkal cipőszerűvé elkülönített. A ruhaujjon és a nyak körül csak kevés íves redő látszik. A hónaljtól a jobb csipőig és a bal combig egy-egy egyenes redő osztja a felületet. Köztük fent függélyes, végénél ívecskével kiegészített redő, lent néhány felgömbülő redővonal, a könyök alatt egy-két további türemlés rajzolódik ki. A háton csak néhány hátra, illetve előre tartó, sarlós redővonal látszik. A bal combon egy-két párhuzamos redőív jelenik meg. A jobb lábán fent a redőzés mandorlaidom részével kezdődik, lejjebb keresztben húzódó ívek vannak, amelyeknek végét macskakörömszerű forma kíséri. Ezekre az ívekre a derék hátuljáról legyezőszerűen szétterülve előrenyúló redőkötég egy része metsződik rá. E köteg másik része lapos lépcsőkbe rendeződik, és a gyöngyös szegéllyel kapcsolatos, amely hátul káro alakban felcsipődik, előrébb zezugvonalban folytatódik. A felcsipődés hegyét ívecskék kísérik. A jobb cipő fölött a szegély sima, redővonalal elkülönített. A cipőn bokánál díszítés nyoma látszik.

A rokoni körben a legközelebb a Tövishúzó-dombormű (I-79.), de ennek stílusa egy fokkal kötöttebb. A pécsi déli altemplomi lejárát hasonló témájú Sámson-domborműve (I-67c.) jóval tömörebben, kifejezőbben komponált, és sokkal erőteljesebb térbeliségű, amint ez az oroszlánsörény hasonló alakú, de domborúan formált tincsein jól lemérhető. Így a somogyvári dombormű inkább csak a felületképzés némely formulájában (pl. redőkezelés és redőalakok, gyöngyös szegélyek) és bizonyos külsőségekben (pl. a cipő fazonja) kapcsolódik a pécsiekhez (vö. pl. *Gerevich T. 1938, CLXIX, CLXXIV; Der-*

csényi 1972, 26., 29., 31. kép). A kapcsolatokhoz l. még I-67c, 75–76.

T. S.

Bakay K.: Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság 1972–73. évi feltárájáról. SMK 1 (1973) 344–345; Székesfehérvár 1978, 24, 181; Dercsényi – Zádor 1980, 11. kép; MTM 29; Bakay 1989, 179–181, 189; Tóth M. 1992, 226, 13. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 73.1406.1.

I-79. Domborműves kőlap tövishúzó és oroszlán kettősével

Somogyvár, Széchenyi-kastély (1897 előtt)
homokkő
64 × 49,5 × 28 cm, dombormű v.: 12 cm
1170–1190 körül

A domborműves felület álló téglalap alakú. A kő jobb oldala keskenyen, a többi szélesebben sikra faragott, a háta nyers. A jobb alsó sarok ragasztott. A dombormű síkszerű alapból vaskosan, de elején ellapulva emelkedik ki. A felső sáv csaknem üres, a lejjebb eső részt a két alak kitölti. Az oroszlán balra mozdul, fejét vicsorogva hátrafordítja, farkát a jobb szélén magasra tartja. A farka a közepe táján, a feje az orr környékén sérült. Az emberalak előtte jelenik meg, nagyjából középtájon, térdelő helyzetben. Feje letört, melle és jobb karja súlyosan roncsolt. Fejének törése erőszakoltan balra hajtott tartásra vall. Bal lábát talppal fölfelé maga elé emeli. Baljával átfogja lábfejét, jobbjának ujjai közt kampósszögnyi tuskufélét tart, amely a lábujjak mögötti párnás talprészen tűnik el. Jobb lábát oldalra kifordítja. Öltözéke térd fölött végződő ruha, amelynek alsó része szoknyaszerű, felső része hosszú ujjú,

I-79.

feszesebb szabású. A deréknál elhatárolás nem látszik. Az oroslán bal mellő lábának karmaival a tövishúzó jobb lábát boka fölött átfogja, jobb mellő lábát szorosán a szügyéhez emeli. Két hátsó lába lépő tartású: a bal a szélen kissé hátrafeszl, a jobb, amelynek karmos része az emberalak két lába között jelenik meg, előre lendül.

A dombormű síkszerűen rétegzett. Az oroslán farka, jobb mellő és két hátsó lába elég vékonyan tapad az alaphoz, teste és tartó lába kiemelkedőbb, feje valamivel még vastkosabb. Az emberalakon a jobb láb áll el az alaptól a legkevésbé, innen a jobb vállig a test fokozatosan kiemelkedik, és közben a bal láb és a két kéz még ráretegződik. Az oldalt hajtott fej ismét közelíthetett az alapsíkhöz. A formák kidolgozása a szemből látható felületekre összpontosult. A jobb láb ujjait ugyan elől-hátul megformálták, de az oroslán száj részleteit csak elől dolgozták ki. A legelölbb részeken, a tövishúzó jobb vállánál, az oroslán fejénél és aláfáragásra kínálkozó bal mellő lábánál az alaphoz inkább hegyesszögben, mint merőlegesen közelítő, sima felületek nyúlnak hátra. A jobb felkarhoz e hátsó felület szöglettel kapcsolódott. Az oroslán lényegében ugyanolyan megfogalmazású, mint a Sámson-domborművön (I-78.). A tartó lába túl rövid, a többin a karmok póklábszerűen kuszáltak vagy esetlenül szétállók. Hasi rovátkák nem látszanak. A farkbojt csúcsos, rovatkolása kissé hajladozó. A sörény tincsei szabályosabb alakúak és elrendezésűek, kisebb csigákban végződők, mint a Sámson-domborművön, a szem és a száj környéke tisztább rajzú, mint ott. Mindkét fül ki volt dolgozva. A fogsorok jól látszanak, a szájsaroktól három íves barázda indul az orr felé. Az ornyeregénél a fej körvonala megtört.

Az emberalak testrészeit nem mindig sikerült egybehangolni. A tövishúzó láb térd fölött, a ruhaszegélynél is megtörik, a jobb kéz alatti és fölötti testkontúr nem jön össze, a karmozdulat jobbra csavarodó felsőtestnek felel meg, noha a jobb váll inkább kissé előre állhatott, a fej mintegy a bal vállból nőtt ki. A fej jobb felén hátranyúló hajbarázdák maradtak az alap mellett. Alattuk sima gallérra utaló, felhajló perem maradéka. A bal vállnál ugyanakkor gyöngyös ruhaszegély részlete látszik. Hasonló szegély ötlik szembe töredékesen csuklónál a ruhaujjakon,

épen az alsó szegélyen, a felemelt lábtól balra. A szoknyaszerű részen a redőzés laposan lépcsőzött. A redők a tüskés láb mögül sugarasan terülnek szét, a jobb combnál a lazább ruharész széle felé elsimulva, a bal combon, amelyre a ruha ráfeszl, elől élesen kirajzolódva és oldalt elfogyva. Itt az alap mellett a ruha széle ferdén felgyűrődik, elől a szegély sima, kissé kiugró sáv. A gyöngyös szegély a lábak közt felkapó redőkötég káró idomú szélén kezdődik, a további redőknek megfelelően lapos zezugvonalban folytatódik, és a tartó oroslánmancs alá becsipődve végződik. A felső ruharész redőzése ritkább, inkább vésett. Néhány íves redővonal látszik, a jobb kar felé macskaköröm-szerű vonalakkal lezárva. Az épebb bal ruhaujjon redővonal alig van.

A stíluskapcsolatokhoz vö. I-75-76, 78. Oroszlánnal kettesben ábrázolt tövishúzó máshonnan nem ismert. Az emberalak láb- és kézmozdulata megfelel a capitoliumi tövishúzóéna, eltekintve a jobb láb kitekeredésétől. Különös a hátravetettnek látszó fejtartás is. Tövishúzót az ókorban és a középkorban egyaránt ábrázoltak ruhásan is. Középkori jelentése többnyire a bűnnel, a gyengeséggel, a nevetségességgel összefüggő (vö. *RDK* IV., 290-294).

T. S.

Gerecse 1897a, 152-153; *Éber* 1922, 84; *Dercsényi* 1934, 33-35, 37, 9. kép; *Horváth H.* 1935b, 23-27, 7. kép; *Horváth H.* 1936, 10, 19, 21-23, 11. kép; *Gerevich T.* 1938, 177, CLXXXV; *Dercsényi* 1943a, 90; *Kádár* 1950, 127-130; *Entz* 1966, 10, 14. kép; *Levárdy* 1968, 184-185; *Dercsényi* 1972, 190, 48. kép; *MMT* 45, 48. kép; *Székesfehérvár* 1978, 42-43, 181-182 (106. sz.), 26. kép; *Bakay* 1989, 116, 120, 181; *Magyar* 1992, 176-177, 187; *Tóth M.* 1992, 226, 14. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 73.1705.1.

I-80. Pillérfő leveles dísszel

Zalaszentgyörgy, rk. templom, a karzatnak a nyugati fal északi oldalához épített pillérjéből (1988, falkutatás) homokkő
30 × 29,5 × 27,5 cm
12. század

A 13. század közepe után épült templom 14. századi átépítésekor – új szentély és karzat – jelentősebb mennyiségű bontásanyagot használtak fel. Az anyag egy része igényes kőtemplomból származik, amelynek a környéken kellett állnia, ebben a kérdésben azonban csak feltevésekbe bocsátkozhatunk.

I-80.

A felül négyszögletű, alul nyolcszögletű fejezetet, amely egy másik széles abakuszú, volutás, kanellurás indítású társával együtt került elő, eredetileg minden oldalon megmunkáltak szánták. Az íves lezárású élszedések és az azok közepén kifaragott lamellaszerű bimbók elkészülte után végülis sarokba került, hiszen csak két nézetét dolgozták ki. Az egyik főnézeten a középtengelyben lévő, kettéhajló ág látszik, amely stilizált szalagokból áll, és ék alakú átkötéssel ellátott. A másik főnézeten két egymásra hajló ág látható. A sarkokon lévő levéldíszítések egyrészt geometrikus formát követnek, másrészt akanthuszos részleteik tekintetében meglehetősen stilizáltak, kevéssé plasztikusak, szinte vésettek. A geometrikus forma középtengelyében egy háromszorosan lamellaszerű, előreugró, kihajló levélvéget utánzó, az organikus formától igen távol álló díszítés van.

Az oszlopfő közvetlen párhuzama nem ismeretes a magyarországi anyagban. Stílusa megelőzi a székesfehérvári és pécsi palmattás emlékcsoport által fémjelzett, a 12. század harmadik negyedére datálható érett román stílust. Határozottan magában álló, egyértelműen bizáncias színezetű, de feltétlenül provinciális jellegű stílusa valószínűleg az Adria irányából közvetítődött területünkre.

V. L.

Zalaszentgyörgy, Rk. Plébániatemplom

I-81. Párkánykő állatalakkal

Sopron, múzeum (1958 előtt)
homokkő
21 × 58 × 20 cm, dombormű v.: 2 cm
1150–1200 körül

Hosszúak, fekvő hasáb. A bal oldal, valamint a felső és az alsó felület nagyrésze durván faragott sík. Alul két újkeletű konzolhely. Hátraljebb eredeti faragott sík, balfelé, hosszabb szakaszon, modern elvésés. Felül jobbfelé sekély, derékszögű bevágás, amely valamivel rövidebb, mint az eredeti felület hátul. A bevágás vízszintes síkja alá az elülső részen jobbra lejtő homorulat mélyed. Előtte keskeny törés, mögötte a vízszintes szélesebb sávban megvan. Jobboldalt a felső rész törött, az alsó gondosan faragott: függőleges sáv fölött negyedhengertag ugrik ki. Elöl gondosan faragott sík, amelyből a bevágástól balra eső részen jobbra lépő, fejfelé szembeforduló állat alakja emelkedik ki laposan. Az ábrázolás egykor feltehetően oromfalón jelent meg, a párkány magasságában.

I-81.

Az állat ferde állású lábai patásak, a jobb hátsó a kő alsó szélét éri (a mellső letört), a bal pár kissé megemelt, és előrébb mozdul. Teste tagolatlan, szűgye felé erősen szélesedő. Nyakának vonala finoman emelkedő ívű. Hátsó combjának elülső íve kis bevágással belemetsződik a vékonyába. Fara és farkának hosszú szakasza sérült. A farka a háta fölött előrenyúlik, majd, körben föltekerevedve, két széthajló, bunkós ágban végződik. Feje, amelyet nyakától íves metszés határol el, lapos, hengerded idomú. Orra hosszú, párhuzamosan bemetszett szélű domborulat. Végétől kétfelé a szájrészt vékony, íves, vájattal osztott bajuszféle zárja. A szemöldökív nem kiemelkedő, a szemdudor ovális, bordázatosan többször körülárkolt. Fent felálló, hegyes fülek maradványai, kis, köríves vájattal, köztük laposan felgömbülő homlokvonallal.

T. S.

Soproni Múzeum, ltsz.: 58.17.I.

Esztergomi stílusrétegek 1200 körül (I-82-86, IV-1-3, 20.)

A fenti cím a középkori magyar művészettörténet és történelem néhány fontos kérdését érinti. Ezek:

- 1) Az „esztergomi műhely” problémája (a fogalom megjelenik: Gerevich T. 1938, 91 skk.; „esztergomi stílus” is: uo. 98 skk.; korszakot jelző fogalom Dercsényi Dezsőnél: MMT).
- 2) Esztergom főváros-jellegének illetve művészeti központ-szerepének kérdésköre.
- 3) Az 1200-as évszám értelme.

Ad 1): A „műhely” szó a művészettörténet egyik kiegészítő, rendező, elkülönítő fogalmát jelöli. A stíluskritikai eljárás műszavaként abba a sorba tartozik, mint a „mester”, „segéd”, „követő”, „iskola”, „kör”, amelyek mind azon a feltételezésen alapulnak, hogy a *maniera* illetve a *stilus* rokonsága, hasonlóságai a művészek közötti személyes érintkezés, illetve „hatás”, a tanulás során kialakult mester-tanítvány viszony eredményei. Rendszerint az individuális konkretizálás hipotetikus fázisát jelöli, amelyben – esetleg csak ideiglenesen, még – nem lehetséges névvel jelzett *attribució*. (Gerevich erre is tett kísérletet, „francia” és „magyar” mester megkülönböztetésének vázlatos jelzésével.) A műhelyfogalom bevezetését 1938-ban, az esztergomi ásatások eredményeinek első tudományos feldolgozásakor egyszerűen az újonnan megismert emlékek rendszerezése tette szükségessé.

A stíluskritikai műhelyfogalomban rejtőző, az újkori *atelier* viszonyain alapuló modell azonban nem feltétlenül érvényes a középkori munkaszervezetre, amelynek (még a jobban ismert késő középkori építőpályók esetében is) nem vagy nem csak az utánpótlás képzése, hanem sokkal inkább a megbízások kivitelezése a feladata (*chantier*). Ebben a szervezetben a személyhez kapcsolható *invenció* követésénél, hatásánál fontosabb a munkamegosztás, illetve a közreműködés a vállalt feladat elvégzésében. Arról, hogy a rajzban rögzített terv elterjedése (a 13. század első negyede: Branner, R.: Villard de Honnecourt, Reims and the Origins of Gothic Architecture Drawings. Gazette des Beaux Arts 61 (1963) 129 skk.) előtti időszakban hogyan valósult meg a munka kontrollja, illetve irányítása, kevés fogalmunk van.

Az esztergomi *in situ* megőrzött emlékek a különböző iskolázottságú, eltérő stílusú munkaerők sokféleségének, feltehetően egymás melletti, párhuzamos működésének tipikus példái, jóllehet nincs világos képünk arról, milyen formai eltérések jeleznek különböző egyéniségeket, s melyek tulajdoníthatók ugyanazoknak a személyeknek, mivel a stíluskritikai indíciumok érvényességét korlátozzák a típusbeli és a technika

által meghatározott vonások. Bizonyos azonban, hogy a 12. század végi esztergomi műhely nem az első e helyen, hanem egy huzamosabb ideje folyó építőtevékenység folytatója. E szempontból fontos felismerés az, hogy a Szent Adalbert-székesegyházon (I. 43. kép) a III. Béla kori (feltehetőleg élő [+ 1196] donátorként a *Porta speciosa* [I-82.] szemöldökgerendáján ábrázolták Jób érsekkel [1185–1204] együtt), állítólag tűzvész (1188 után ?) követő építkezés valójában egy hosszú, a 12. század első felében folyó újjáépítés (amelynek eredményeként a kórustól nyugatra álló Mária-oltár felszentelésére 1156-ban már sor kerülhetett) egyik szakasza volt. Külön bizonyítandó lenne, de ehhez a fennmaradt emlékegy nem elegendő, az a kézenfekvő feltevés, hogy a királyi palota újjáépítésén (I. 44. kép), III. Béla korában (erre nézve egyetlen datáló körülmény az épületmaradványok relatív kronológiája, írott forrás Imre király 1198-as oklevele, amely az építkezés befejezetlenségét említi) a székesegyházon már működő műhelyt foglalkoztatták. Így az „esztergomi műhely” számunkra mindenekelőtt a helyi kontinuitást jelenti, amelyben a hagyományos elemek elsősorban a székesegyház-építkezés hagyatékából származhatnak, az újdonságoknak pedig szintén ebbe a keretbe kellett illeszkedniük (illetve ennek elemeivel kellett szakítaniuk).

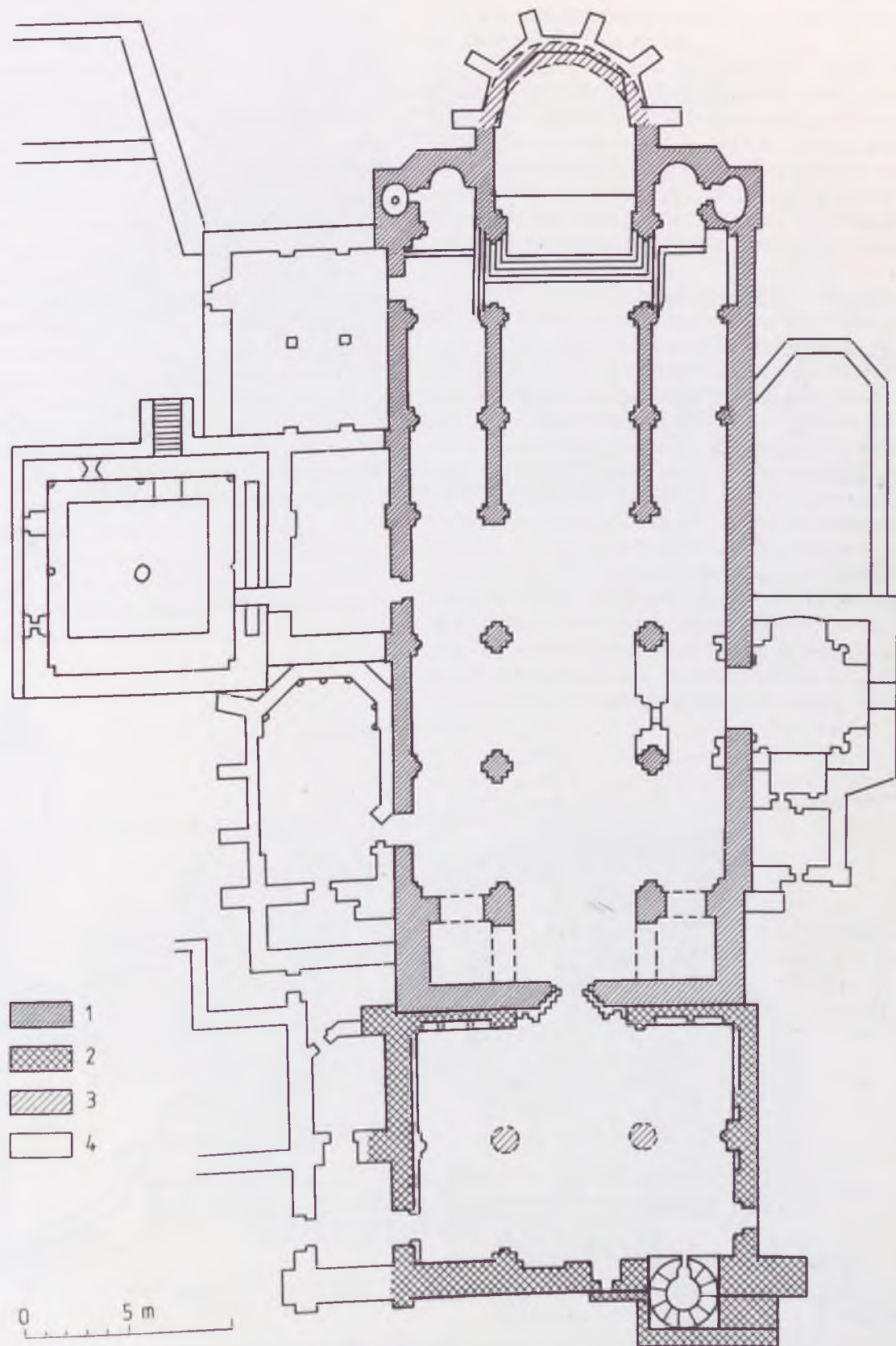
Ad 2): Az „esztergomi műhelynek” tulajdonított korszakalkotó jelentőség jelentős részben központi szerepének, „királyi műhely”-jellegének feltételezésén alapul. Ilyen királyi műhelyek kimutatása, egymásutánjuk feltételezése régi művészettörténeti hagyomány, s már a Hartvik-féle Szent István-legendának illetve a középkori krónikáknak a királyi kegyúr gondviselő szerepéről szóló beszámolóin alapul. Az esztergomi (II.) Szent Adalbert-székesegyház építészeti tagozatainak ilyen, Óbudán is feltételezett 11. századi királyi műhelyhez rendelése (Dercsényi 1943b, 257 skk.) – részben forráskritikai, részben stílári érvelés alapján – megdőlt. Az Árpád-kor művészettörténetét különösen Entz Géza tekintette egymást felváltó királyi műhelyek egymásutánjának (Entz 1959; 1964; 1965; A kerci cisztercita építőműhely. MÉ 12 (1963) 121 skk.). Ezeknek az elképzeléseknek középpontjában ismét a munkaszervezet kérdései állnak.

Általában nem lehet a 11. századtól a 13. végéig azonosnak tekinteni sem a technikai követelményeket, sem a munkaszervezet gazdasági feltételeit. Európaszerte kevésbé ismerjük a műhelyek összetételét, különösen a szakmunka és a helyi munkaerő részesedését.

Az Árpád-kor korai századaiban mindenekelőtt viszonylag kis számú, vándorló mesterember tevékenységével számolhatunk. Sok stílusjelenség valóságos kiindulópontját sem ismerjük. Mindkét szempontból kivétel lehetett az esztergomi vörösmárvány-produkció, amelynek kezdete a 12. század végére esik: speciá-

lis technikai ismeretekkel rendelkező mestereket is követelt, földrajzilag is a tardosi bányákhoz köthető. Tardos kezdetben királyi várbirtok volt, az esztergomi érseknek való eladományozására 1204 előtt került sor (vö.: *Lővei 1992*, 3 skk.). Ez esetben nem annyira a mesterek, mint a tárgyak mozgása valószínű.

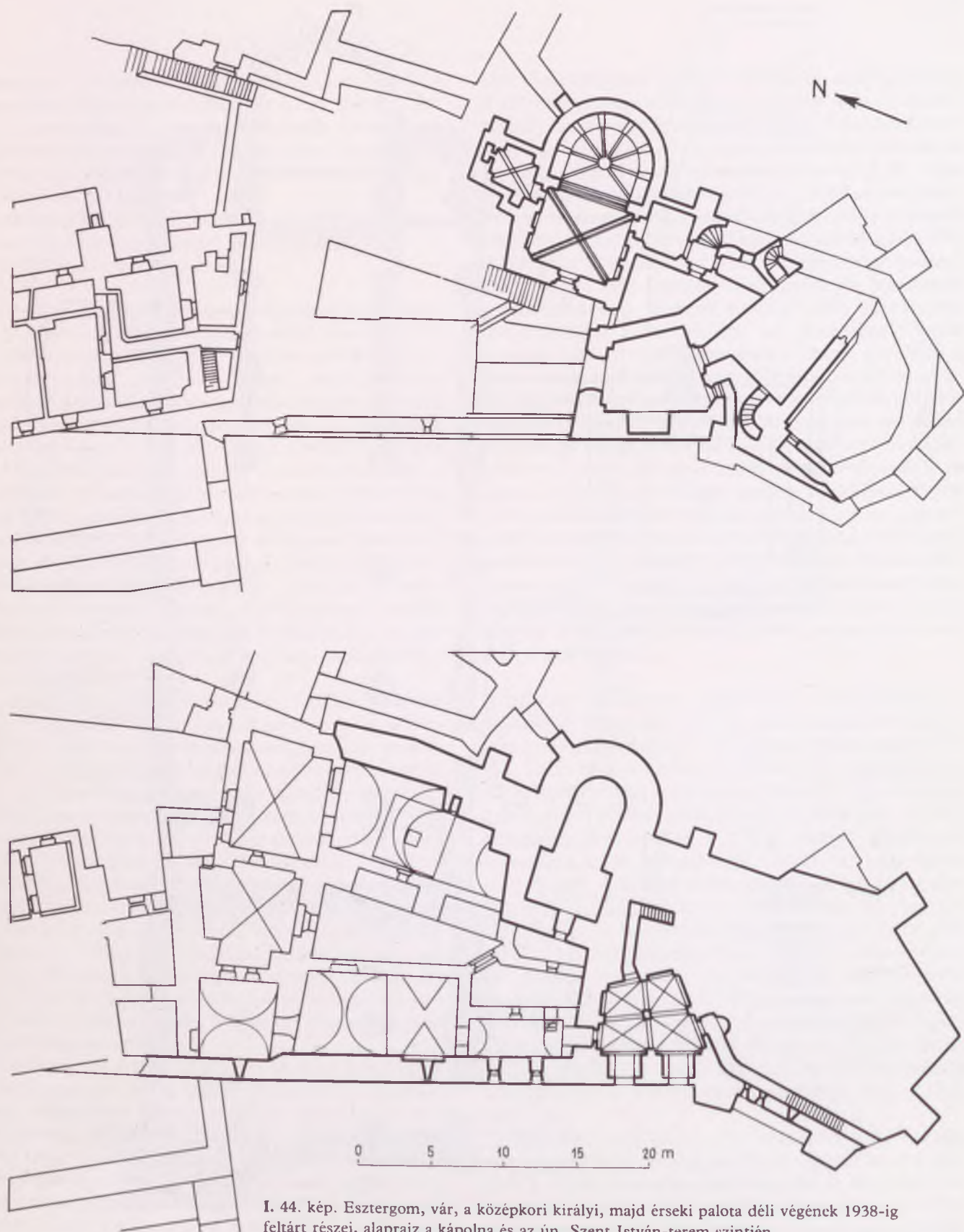

I. 43. kép. Esztergom, a középkori, elpusztult Szent Adalbert-székesegyház alaprajza

Nem kevésbé kényes kérdés a „királyi” jelző valóságos tartalmára vonatkozó. Az udvari művészet szorosabban vett fogalma nem használható minden további megfontolás nélkül a 13. század közepe előtt, amikor „város és udvar kölcsönhatását” tételezi fel (*Warnke, M.: Hofkünstler. Zur Vorgeschichte des modernen Künstlers. Köln 1985, 10 skk.*). Más kérdés az uralko-

dó személyéhez, méltóságához és kíséretéhez tartozó reprezentáció tárgyi kellékeiről való gondoskodás, illetve a székhelyek és kincsek hagyományozása, amelynek az udvari kápolna lehetett fontos intézménye. Mindezek a tényezők felvetik azt a kérdést, hol készültek a királyi művészet alkotásai: Esztergom esetében mind az érseki székhely, mind a királyi város (ez utób-

I. 44. kép. Esztergom, vár, a középkori királyi, majd érseki palota déli végének 1938-ig feltárt részei, alaprajz a kápolna és az ún. Szent István-terem szintjén

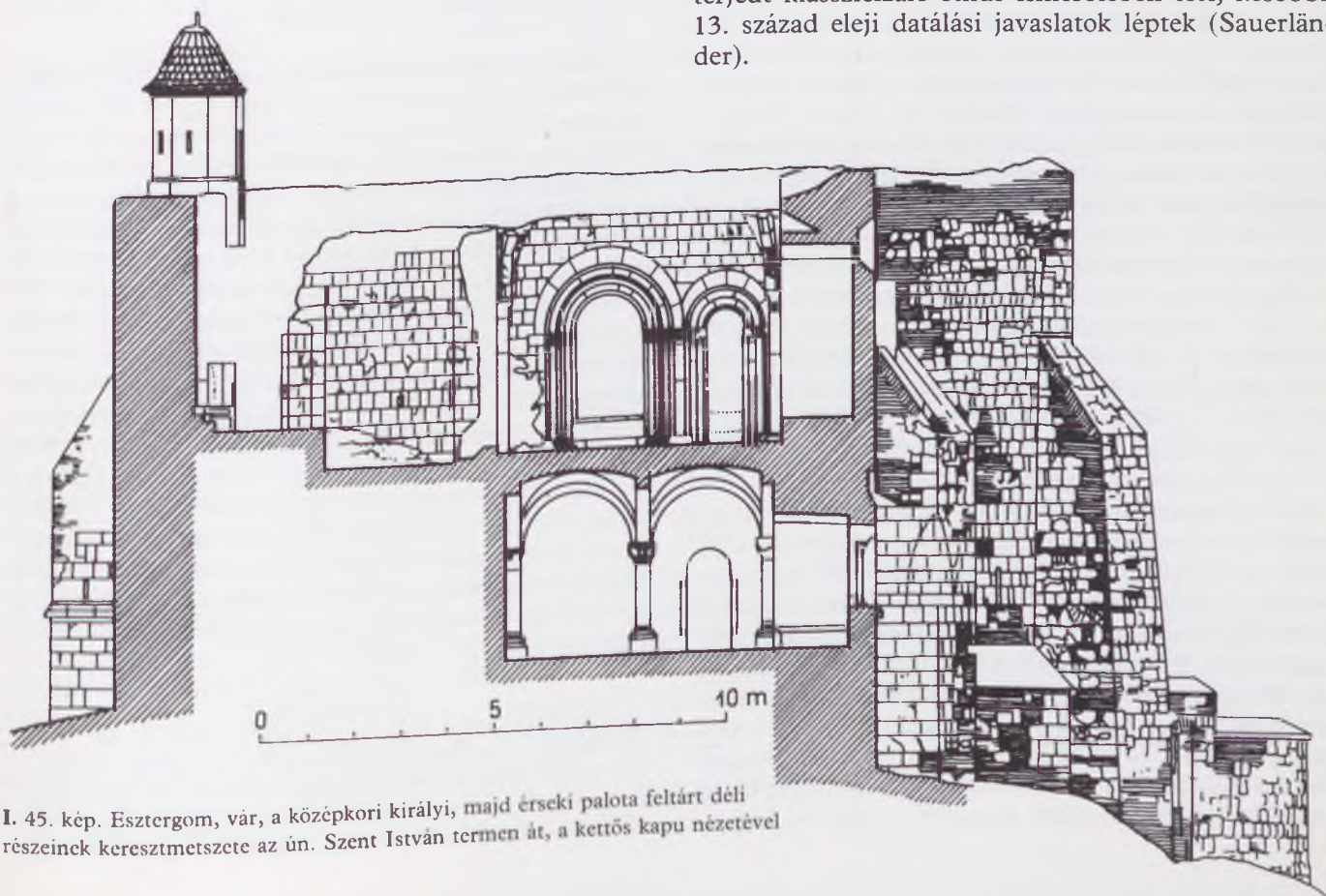

bi a kézművesek koncentrációja révén éppúgy, mint – többek között a távolsági kereskedelemben jelentős – piachelyként) számításba jön. Ez esetben az uralkodó udvartartása mindenekelőtt mint fogyasztó jelenik meg, s a fogyasztói magatartás határozza meg hatását is, mindenekelőtt az arisztokrácia körében. Az Árpád-korban az uralkodói reprezentáció mindenekelőtt a király személyéhez, s az utazó udvartartás tartózkodási helyéhez kapcsolódik; Esztergom királyi várának állandó használata nem igazolható. Mindenesetre, III. Béla kora mindkét tekintetben átmenetinek tűnik: a jelek szerint változik az udvartartás igényeinek csak fogyasztói jellege, s a király tartós rezidenciát választ az érseki székhely közelében.

Esztergom országos művészeti központ-szerepéről vagy ilyen szerepének kialakítására irányuló tudatos szándékról azért is nehéz szólni, mert a 12. század végén még nem tételezhető fel főváros-jellege. Ennek kezdetei 1198 után, amikor Imre király lemondott a királyi várról az érsek javára, Óbudához kapcsolódnak, amelynek rezidenciaként való rendszeres használatát, a királynak böjti tartózkodását *in medio regni* 1241-re Rogerius tanúsítja (*Kumorovitz L. B.: Buda /és Pest/ „fővárossá” alakulásának kezdetei. TBpM 18 (1971) 7 skk.*). Mindenesetre, III. Béla kancelláriai reformjai az 1180-as évektől a kancellárián foglalkoztatott klerikusok jelentőségét is megerősítették (*Kubinyi A.: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. LK 46 (1975) 59 skk.*). Nem teljesen világos, vajon a *Porta speciosa* (I-82.) feliratában szereplő *patriae liberatio* kifejezés mint az érsekiség szabadságára való utalás, vagy mint a hazaszeretet korai megnyilvánulása értelmezhető-e.

Ad 3): Az „1200 körül” időhatározó Esztergom szempontjából inkább találgatások tárgya, mint jól dokumentálható események dátuma. Átmeneti korszakot jelöl, a III. Béla kori egyensúlyi állapot megbomlását, a külpolitika feltételeinek Imre idején megkezdődő változását és a belső viszályok, változások kezdeteit. Írott forrásadatok híján csak következtetésekre (a palota 1198-as befejezetlensége), hézagos emlékanyagra (a Szent Adalbert-székesegyház nyugati előcsarnoka: az első ismert temetkezés itt: 1250; a Szent István protomártír-templom), legfőképpen pedig Esztergomban feltűnt stíluslemek széles körű követésére (nevezetes dátumok: Pilisszentkereszt, alapítás: 1184, Gertrudis eltemetése : 1213; Bény, adomány: 1217; premontrei kolostorok első említései: 1234) támaszkodhat az ottani építő tevékenység folytatásának feltevése. Az 1200 előttre (illetve III. Béla korára), valamint az ezutánra datálható emlékek elválasztása teljesen nyitott kérdés.

Az 1200. évszámhoz mindenekelőtt a 12. század végi esztergomi építkezések legmodernebb stílusa köthető, amely a 12. századi klasszicizálás jelenségkörébe („Renaissance of the Twelfth Century”) illeszkedik. Az udvar dinasztikus kapcsolatai, politikai orientációja, valamint a királyi kápolna körében foglalkoztatott *magisterek* tanultságának eredete ismeretében franciaországi, az utolsó időben határozottan konkretizált párizsi jellege (*Sauerländer 1990, 394*) jól összeegyeztethető mind építészeti elemeinek, mind ábrázolásainak stílusával. Az inkrusztációk bizantinizmusával kapcsolatban a III. Béla konstantinápolyi neveltetésére vonatkozó, korai datálással összekötött hipotézisek (pl. *Buschhausen 1974, 4 skk.*) helyére, a nyugaton mindenekelőtt Konstantinápoly 1204-es kifosztása után elterjedt klasszicizáló stílus ismeretében tett, későbbi, 13. század eleji datálási javaslatok léptek (*Sauerländer*).

I. 45. kép. Esztergom, vár, a középkori királyi, majd érseki palota feltárt déli részeinek keresztmetszete az ún. Szent István termen át, a kettős kapu nézetével

Esztergom 13. század eleji művészetének és kultúrájának további lényeges kérdése, vajon a 12. század utolsó évtizedében befogadott francia eredetű stílus egyszeri impulzus volt-e (erre utalnak „késői” fázisának jelenségei pl. Pilisszentkereszten, Kalocsán), vagy általa mintegy kapu nyílt-e a folyamatos kapcsolatok, modernebb stílusjelenségek recepciója számára (emelt szólnak nehezen rekonstruálható összefüggésből való esztergomi töredékek). A legfontosabb probléma: vajon Villard de Honnecourt magyarországi útja illetve a pilisi Gertrudis-szarkofág stílusa az Esztergomban kezdődő hagyományhoz tartozik-e, vagy attól független.

A 12. század végi esztergomi műhely emlékanyagában eltérő stílusú részletek megkülönböztetése stíluskritikai feladat. Nehezebb, részben megoldhatatlan az így megállapított stílusvariánsok eredetének, forrásának azonosítása. Más, részben építéstörténeti megfontolások is szükségesek e tendenciák kölcsönös viszonyának, időbeli egymásutánjuknak megállapításához. Mindezeknek szűk határokat szabnak a körülmények: a Szent Adalbert-székesegyház épületének teljes, a királyi palota nagy részének pusztulása, az abszolút datáláshoz szükséges források hiánya. Ezért Esztergom 12. század végi művészetéről, melynek szinte minden emléke vitatható, csak hipotetikus áttekintést lehet megkísérelni.

a) A 12. századi műhelyhagyomány örökösei

Helyi hagyománynak, a Szent Adalbert-székesegyház építőműhelyében meghonosodott, s utóbb is követett sajátosságnak Esztergomban a klasszicizáló ornamentika tekinthető. Emlékei korinthuszi illetve kompozit típusú fejezetek, akanthuszlevél-soros párkányok. Vitatható, hogy a típusukban ezekkel rokon, későbbi emlékek mennyiben jelentik a hagyomány folytatását, s mennyire újdonságot. Pl. az ún. „Szent István-terem” keleti falának korinthiszáló fejezete a kora gótikus bimbós fejezet elemeit mutatja, hasonlóan a székesegyház késői nagy fejezeteihez. Kétségtelen, hogy e hagyomány elemei a királyi palota legmodernebb részének, a palotakápolnának díszében is feltűntek. Problematikus a különböző esztergomi emlékek egymás közötti viszonya is: pl. a *Porta speciosa*é (I-82.) a lakótorony kettős kapuzatához (I. 45. kép); még inkább az esztergomi emlékek párhuzamai más, egykorú műhelyek, így Pécs, Székesfehérvár produkciójával.

A kérdés összefügg Esztergom hatásainak kérdésével: Karcsa, Bény, Ócsa, Vértesszentkereszt legkorábbi stílusrétegének problémáival. Ezeknek a 13. századi emlékeknek pusztá léte is bizonyítja e stílusréteg 1200 körüli elevenségét Esztergomban. Különösen problematikus a gyulafehérvári déli kapu illetve a halicsi Szent Pantaleon-templom portáljainak viszonya Esztergomhoz. Tóth S. 1983, különösen 399–400, ezek kapcsán a közvetlen esztergomi kapcsolatot nem ismerte el, hanem egy, a pécsi és esztergomi kör közös előképét jelentő, határozott emlékhöz közelebből nem köthető budai oszloptöredékek által tanúsított hazai hagyományt tételezett fel.

Az esztergomi hagyomány értelmezésének és származtatásának problémakörébe tartozik a palota lakótoronyának és toldaléképületének, e részek boltozás-technikájának (bennük a legkorábbi magyarországi bordás keresztboltozatokkal) értelmezése is.

b) A provence–emiliai orientáció emlékei

Ez orientáció feltűnése már a palota régebbi részein (a lakótorony toldaléképületében, az ún. „Szent István-terem” fejezetein) feltételezhető. Nehezen igazolható, vajon a *Porta speciosa* (I-82.) hasonló orientációt mutató rétege ugyanehhez a stílushoz tartozik-e, vagy tőle független. Benedetto Antelami stílusával legkorábban Balogh Ilona mutatta ki a portál oroszlánjának (I-82g.) és sasfigurájának kapcsolatait (Balogh 1932–33).

További kérdést jelentenek a fennmaradt műveken felismerhető utólagos megmunkálás-nyomokból levonható következtetések: szabad oszlopok hordozta baldachinportál eredeti terve és ennek átalakítása, vagy eredetileg is a Klimó-féle festményen (I-82a.) ábrázolthoz hasonló portálfelépítés? Mivel a *Porta speciosa* egyéb részleteiből alig ismeretes valami, a kérdésre nehéz választ találni. Új elem: az oroszlánhoz hasonló stílusú griff-figura (I-83.) töredékének felismerése (Takács 1993, 53 skk.). Bizonyos, hogy pl. az esztergomi fríztöredékeken (I-85.), Ócsán is a provence–emiliai eredetű formák a gótikus ornamentika jellegzetes motívumaival együtt szerepelnek; a részletképzés azokon is hasonló.

c) A francia korai gótika stílusa

Leginkább a palotakápolna ornamentikájában fellelhető részletek alapján valószínű, hogy egy és ugyanazon műhelynek tulajdonítható a francia korai gótikus építészet és az inkrusztáció-technika (vele a *Porta speciosa* klasszicizáló stílusa) meghonosítása. E stílus eredete szempontjából egyre határozottabban Párizs környéke jön számításba (l.: Sauerländer 1990), aminek jól megfelel az a tény is, hogy a csak késői ötvösműveiből (Namur) jól ismert Hugues d'Oignies is a II. Fülöp Ágost kori párizsi stílust képviselte. A stílus együttélése 1190 tájától, ami a franciaországi előzmények szempontjából is a legkorábbi valószínű idő, az esztergomi hagyomány más rétegeivel nyilvánvaló, s a követők jó részén is dokumentálható. Viszont az esztergomi korai gótikus stílust meglehetősen egyneműen képviselik a pilisi ciszterci apátság illetve a kalocsai II. székesegyház maradványai, melyek ezért e mesterkör további foglalkoztatásának emlékei lehetnek. Azonos motívumok esetén az esztergomi töredékek látszanak az előzményeknek.

M. E.

Máthes 1827; Czobor 1900; Forster 1906; Lepold A.: Az esztergomi vár története. Esztergom Évlapjai 8 (1936) 51. skk.; Gerevich T. 1938, 91 skk.; Hoefelmayer-Straube 1954; Dercsényi D.: A román stílusú művészet fénykora. MMT, 48 skk.; Dercsényi – Zolnay 1956; Tóth S. 1983; Marosi 1984a.

I-82. Díszkapu (Porta speciosa) ábrázolása és töredékei

Esztergom, a középkori Szent Adalbert-székesegyház nyugati homlokzata (a kapuzat pusztulása – 1764 – után szétszóródott darabok: **b-j**; a festményen – **a** – felismerhető: **b-e, g, h**; a székesegyház mintaterréből: **b, c, g, h**; Szent Tamás-hegyi Kálvária alsó lépcsője, 1984, bontás: **d**; Dobozi u. 5., pincefal, 1977: **e**; Dunameder, a várostól keletre, a Búbánat-völgynél, 1970: **f**; a Vármúzeum kőtára: **i, j**). Mecseknádasd, a pécsi püspökök nyaralója (1882-ben Czobor Béla bukkan rá, utóbb az esztergomi primási képtárba, majd az esztergomi Balassa Bálint Múzeumba került: **a**).

b: vörösmárvány, fehér és zöldes márvány berakással

d, f, g-j: vörösmárvány

c, e: fehér márvány

a: olaj, vászon

a: 96,8 × 74,3 cm

b: 39 × 31,5 cm

c: 33,5 × 14 × 2,5 cm

d: 48 × 39 × 26 cm

e: 27,7 × 16 × 62,7 cm

f: 6,3 × 11, 5 × 3,2 cm

g: 79,5 × 34 × 105 cm (m.: hátul 39, az oszloplábnál 48,5 cm)

h: 31 × 44,5 × 99 cm

i: m.: 28 cm, átm.: 20,5

j: 26,5 × 17,5 × 19 cm

b-j: 1190 körül

a: 1741–1751

a: Festmény a Porta speciosáról

A festmény, Széless György leírása mellett, igen fontos képi forrásunk az elpusztult esztergomi Szent Adalbert-székesegyház nyugati – mára csak kevés töredékében fennmaradt – díszkapujának helyes ismeretéhez.

A képet Klimó György esztergomi kanonok (1741–1751) készítette a maga számára, s azt később, pécsi püspökké történt kinevezése után, magával vitte új székhelyére is. (Klimó mint pécsi püspök, az irodalom és a tudományok kedvelője és pártolója, megalapította a püspöki könyvtárat, s azt numizmatikai és régiség gyűjteménnyel gyarapította. *Színnyei J.*: Magyar írók élete és munkái. 6. Bp. 1899, 558–559.) A Porta speciosa képe mellé számozott jegyzék is készült 1-től 20-ig az inkrusztált részek ábrázolásaihoz, erre a mellettük álló apró fehér számok utal-

nak. A jegyzék a mai napig nem került elő.

A festmény jelenlegi állapotában dublázott, kissé kopott. Elsárgult lakkréteg fedí, de átfestés nincs rajta. Kétoldalt a hordozó vászon természetes széle látszik, amely ívelt, ahogy a szögekkel kifeszítették. Eredetileg a vásznat nem húzták vakramára, a festés teljesen beborította azt. Czobor Béla is említi, hogy keret nélküli, teljesen besötétedett képet talált (*Czobor 1900*, 6.). A későbbi vakramára erősítésnél a kép szélei roncsolódtak, a festék több helyen kipattogzott. Emiatt jobb szélén a gótikus előcsarnok pillére, valamint a díszkapu jobb oldali fülkéje mellett térdeplő, oszloptartó figura festékrétege roncsolt, hiányos. Alul és felül is a fel-erősítés szöngyomai látszanak.

A festmény kifejezetten dokumentáló céllal készült. Festője a Porta speciosa akkori állapotának hű és minden fontos részletre kiterjedő ábrázolására törekedett, úgy mint a feliratoknak a betűformát is követő pontos rögzítésére (unciális és antikva betűk keverednek), de ennek érdekében a kapu szarainak és szemöldökgerendájának belső részeit is a homlokzat síkjába fordította. Enyhén felülnézetből ábrázolta a díszkaput, amely ekkorra már pusztulóban volt. Különösen feltűnőek a hiányok az alsó részeken. Védelmi tetőt húztak föléje, amelynek vörös színe cserépre utalhat. Kétoldalt a kapuzat elé emelt gótikus előcsarnok gazdagon díszített pillérei és ivindításai látszanak.

Színeiből (a festmény különleges forrásértékét ez adja) a Porta speciosa polichrom díszítéséről kapunk képet. Az építészeti tagozatok vörös- és fehér márványból készültek, s az inkrusztált díszítéseknél ez még a sötétkek színnel bővült, valamint szürkével vagy barnával az arcvonásokat és ruharedőket kirajzoló vájatokban. A figurák háttere mindenütt sötétkek színű.

Az ábrázoltak feliratkeercseinek szövegeit nem írom le, csak a képen látható állapotukat említem a gyakori rövidítések feloldása nélkül. A szövegek – ahol olvashatóak – egy kivételével megegyeznek a Széless György által közöltekkel (*Széless 1765*; magyarul: *III. Béla*).

A képteret teljesen kitölti a vörös- és fehér márványból faragott, inkrusztált felületekkel díszített, kétoldalt egy-egy fülkével ellátott kapuzat. A kapubülbüben vörösmárvány falhasábok és fehér

márvány oszlopok állnak egymást váltva, amelyeket lenn fehér márvány talpazaton álló vörös attikai lábazat, fenn pedig fehér márvány akantuszleveles oszlopfő sor fog össze. Felette profilált vörösmárvány párkányról indul a felső íves rész, amelyen sarkos és kerek metszetű tagok váltakoznak. A sarkosak itt önmagukban is a vörös és a fehér szín váltakozását mutatják, szakaszosan. A legkülső iven olvasható felirat:

METEM SCANCTAM [!]
SPONTANEAM HONOREM DEO
ET PATRIE LIBERACIOE

Az ív középső, fehér kövébe faragott ábrázolásból (**e**) csak a *Dextera Dei* látszik igen halványan a festményen. A bal oldali bétlet legkülső oszlopának háromnegyede már hiányzik, a jobb oldali oszlopainak alsó részei is törtek, de a felső ivéken is apróbb töresek jelzett a festő. A bétlet két szélén, profilált, alsó felében fehér, felső részében vörösmárvány talpazaton –, amelynek sarkai törtek –, két, fejjel egymás felé forduló oroslán fekszik, hátán hornyolt felületű vörösmárvány oszlopot hordva. A bal oldali oroslán talpazata lényegesen különbözik a máig megmaradt bal oldali oroslán (**g**) szobrának talpazatától. Az előbbin a jobb felső sarkon nagyméretű törés látható, míg az eredeti darabon (**h**) csak egy-két apróbb, ami inkább a jobb oldali talpazat ábrázolásának felel meg. Az oroslánok állapota már a kép készültkor is meglehetősen csonka volt, a jobb oldali (vö. **j**) feje amorf, lábaik hiányoznak, a mancsukban tartott emberfej a bal oldalánál épp hogy sejthető. A bétletes kaputól jobbra és balra félköríves fülkékben három-három inkrusztált kép helyezkedik el. Ezeket álló téglalap alakban, illetve fent a fülke ívének megfelelően vörös vagy vörösbarna keretsávok veszik körül. A két fülkét fent derékszögű és kerek metszetű ív, oldalt akantuszleveles oszlopfőkkel díszített fehér márvány oszlopok keretelik. A jobb oldali fülke jobb oszlopa teljesen, a bal oldali jobb oszlopa kétharmad részében hiányzik. A fülkék külső szélén profilált vörösmárvány talpazaton térdelő, hátrakötött karú, fehér ruhás figura hornyolt felületű vörösmárvány oszlopot tart, akantuszleveles fehér márvány fejezettel. Mindkét figura feje hiányzik. A négy hornyolt oszlop (vö. **i**) a bétlet és a két fülke külső ívét hordozza. A kapuzat ívei fölött vörös és

fehér kövekből rakott homlokzat magasodik, jobbról-balról két szembenéző, kitért szárnyú sasfigura vörösmárvány domborművével (vö. f). A bal oldali sas írásszalagon áll. A festő szépen érzékeltette a márványok színeinek különböző tónusát, erezetét.

A továbbiakban az inkrusztált részek leírásánál a Klimó-féle számsorrendet követem.

A jobb oldali félköríves fülkében felülről lefelé:

1. Dániel próféta: félköríves mezőben, kék háttér előtt álló figura fehérszegélyes kék ruhában és nadrágban, fehérszegélyes vörös köpenyben, fehér csizmában. A fejét övező glória is vörös színű (vö. b). Balkezeiben feliratos lapot tart, jobbát felfelé emeli. Lábfeje kinyúlik a kék háttérből a vörös keretre, amelynek felső, íves részén olvasható a fehérrel írott halvány felirat: DANIEL PPHRTA· [!]. A lap szövegének eleje jól olvasható, a közepe szinte teljesen elmosódott.

2. Zakariás próféta: álló téglalap alakú mezőben a próféta balra forduló, hiányos alakja. Haja és szakálla ősz, fejét vörös színű glória övezi. Vörösbarna színű köpenye alatt, amelyen apró fehér csillagszerű díszítés látszik, kék ruhát viselt, amelyből egy kis darab a mellrésznél még megvan, a többi hiányzik. Ruhájának fehér pettyekkel (ékkövekkel?) díszített vörös szegélye látható még, – a lábak teljesen elpusztultak, ugyanígy a kék háttér is, amelyből már csak a mező bal felső sarkában van egy darab. A próféta maga előtt tartja felirattekercsét, amelynek jól olvasható szövege nem egyezik meg teljesen a Széless által leírttal. Az utolsó szóként tisztán olvasható PLERO, a PLEBIS SVAE helyett, valószínűleg a festő tévedése. A mezőt keretező vörös szegélyen felül fehér felirat: ZACHARIAS PPHETA· .

3. Izaiás próféta: a téglalap alakú mezőben álló figura teljesen elpusztult, alakjának csak foltjai fedezhetők fel, így a ruháé, a fejé és a dicsfényé. A kereten nevének fehér felirata olvasható: YSAIA PPHTA· . Ennél a képnél – ellentétben a többivel – a festő a vörösmárvány alapot jóval sötétebb színnel jelezte, mint a megmaradt ruhát és glóriát.

A bal oldali félköríves fülkében felülről lefelé:

4. Keresztelő Szent János: félköríves mezőben jobbra forduló, lépő alak. Haja, szakállá ősz, feje körül vörösbarna glória. Ruhája is vörösbarna. Tekintete és jobb kezének mozdulata a kapu félköríves mezejére irányul. Keze feje és meztelen lába fehér színű, jobb lábfejével kilép a keretre. Bal kezében, maga előtt tartja felirattekercsét, amelynek szövege pontosan kiolvasható, és minden egyes betűjében egyezik a fennmaradt töredékkel (Marosi 1984a, 167. kép). A vörös kereten felül félkörben futó felirat:

IOHANES BAPTISTA.

5. Ezékiel próféta: téglalap alakú mezőben a próféta jobbra forduló, hiányos alakja. Jobbra felfelé tekint, haja ősz, feje körül vörösbarna glória. Bal karja és ruhája a mellrésznél elmosódott fekete foltnak látszik, ami eltér a többi képnél megszokottól. Bal kézfeje is alaktalan fehér folt. Ruhája hosszú, vörösbarna színű, a lábak teljesen elpusztultak. Bal kezében, maga mellett tartja jól olvasható szövegű íráslapját. A kék háttér hiányos, a jobb felső sarokban, valamint a bal felső részen, a figura háta mögött maradt meg. Nevének felirata a keret felső vízszintesén látható:

EZELHIEL [!] PPHEA.

6. A kép teljesen elpusztult, a vörös alapon a figura egyes részei, így ruhájának részletei és a nimbusz egy szeletkéje látható sötétebb vörösbarna foltként. A felirat is elpusztult, de valószínű, hogy a kép Jeremiás prófétát ábrázolta.

A kapu jobb szarkövének belső oldalán lentről felfelé:

7. Szent Adalbert: téglalap alakú mezőben szemben álló figura; deréktól lefelé hiányzik, itt a vörösmárvány alap látszik. Fején püspöksüveg, feje körül vörös nimbusz. Ugyanilyen vörös a főpapi ruhája, amelyen palliumot visel. A szöveges lap, amelyet valószínűleg bal kezében tartott maga előtt, hiányzik. A vörösbarna keret felső részén látható nevének felirata:

SCS · ADAEBRT [!].

8. Szent János evangélista: téglalap alakú mezőben szemben álló figura. Feje körül vörösbarna glória. Fehér színű, hosszú ruhát visel, rajta vörösbarna köpeny, amely alól a fehér ruha kilátszik. Cipője is fehér. Bal kezében

maga előtt tartja jól olvasható szövegű írásttekercsét, jobbát a mellére helyezi. A vörösbarna keret felső részén nevének felirata:

S JOHES EVAG.

9. Szent Péter: téglalap alakú mezőben szemben álló figura. Haja, szakállá ősz, feje körül vörösbarna nimbusz. Hosszú fehér ruhát visel, rajta valamivel rövidebb vörös köpenyt, amely a bal vállán van átvetve, cipője fehér. Bal kezében maga előtt tartja feliratos lapját, jobbában pedig attributumát, egy nagy kulcsot. Lapjának szövege jól olvasható; sorai nem teljesen egyezők az eredeti töredékével (c). Valószínűleg helyszűke miatt a sorvégek betűi átcsúsztak a következő sorokba. Feje fölött a kereten nevének felirata:

SCS PETRVS.

10. Angyal: Vörösbarna glóriás, fehér ruhás, fehér szárnyú angyal elég nehezen kivehető félalakja. A kezében tartott felirat jól olvasható.

A kapu bal szarkövének belső oldalán lentről felfelé:

11. Szent Miklós: a szemben álló figura fején alacsony, fehér püspöksüveg, feje körül vörös glória. Fehér albát visel, rajta vörös kazulát. Bal kezében maga előtt tartja a feliratos lapot, amelyen szöveg nem olvasható. Bal karjához támaszkodik pásztorbotja is, amely válla fölé nyúlik. A mező alsó felében a figura két oldalán a kék háttér hiányzik. A kereten olvasható név:

SCS · NICOLAVS.

12. Szent Máté evangélista: a szemben álló figura arca alig kivehető, feje körül vörösbarna glória. Fehér cipőt és ruhát, afölött vörösbarna köpenyt visel. Jobbát kissé előre nyújtja, baljában tartja a hosszú feliratot, amelynek szövegéből csak betűtöredékek vehetők ki. Jobboldalt a figura és a keret közötti részen a kék háttér hiányzik. A kereten felül olvasható felirat:

S MAHS [?] EVAGE.

13. Szent Pál: téglalap alakú mezőben szemben álló figura. Arca kivehetetlen, feje körül vörösbarna glória. Cipője és alsó ruhája fehér, felső ruhája vörösbarna. Két kézzel tartott felirattekercsének szövege alig-alig olvasható. Feje felett a kereten nevének felirata:

SCS · PAULUS.

14. Angyal: alig kivehető félalak. Bal szárnyát és a nimbusz egy szeletét lehet sejteni. A kezében tartott feliratnak csak egy-két betűje olvasható.

I-82a.

A szemöldökgerenda alján:

15–16. Angyalok: két vörösruhás, fehér szárnyú, egymással lábtól szemben lebegő angyal alakja. A bal oldali teljes alak, a feje körüli glória vörös, lábfeje fehér. Feliratos lapján a betűk alig-alig olvashatóak. A jobbra lebegő angyal hiányos, alsóteste és feliratkerce se hiányzik. Vörösbarna ruhát visel, feje körül glória. Fehér szárnya szép, ép. A két angyal lába nem ért egymáshoz, a mező közepén látható téglalap alakú barna folt valamilyen ábrázolás hiányára utal.

A szemöldökgerendán elöl:

17. Jób érsek: a kék hátterű, hosszúkás mező bal szélén hármastagolású építmény, árkádívek fölött ablakos résszel és vörös tetővel, rajtuk arany kereszttekkel – az esztergomi székesegyház képe. Felette vörös alapon fehér felirat: BASILICA. Előtte térdel, mélyen földig hajolva, Jób érsek vörös ruhában, lapos kétszúcsos mitrában. Lába fehér. A kezében tartott feliratkerces szövege alig látszik, nem olvasható. Felette nevének felirata: IOB · ARCHEPS ·

18. III. Béla király: a szemöldökgerenda jobb szélén az esztergomi vár fehér-vörös színű képe. Két nagy, kerek, egyablakos bástya között háromkaréjos kapuzáradék oromzattal, ezen négykaréjos középső és két-két hosszúkás oldalsó ablak vagy fülke. Fent az egész építményen pártázat fut végig. Felette felirat: CASTRUM. Előtte térdepel földig hajolva III. Béla király. Fején a korona fehér színű, ruhája vörös, lába, cipője is fehér. A kezében tartott feliratos lap szövege nehezen olvasható. Felette nevének felirata: REX BELA.

Az egymással szemben térdeplő és Szűz Máriához esedező Jób érsek és III. Béla alakja között a szemöldökgerenda közepén kettős kerék, jobb és bal oldalán bizonytalan alakú, fehér, szárnyas lényekkel, amelyekből csak a szárnyak tisztán kivehetők. A jobb oldali ábrázolás nagy része a lunettából lefutó vastag repedés mentén kipotyogott, itt a vörös alap látszik. A felettük olvasható ANIMALIA felirat a négy evangélista szimbólumára utal. A kerék ROTA IN MEDIO ROTE feliratát csak sejteni lehet.

A szemöldökgerenda alsó vörös szegélyén álló fehér felirat:

PORTA PATET VITE SPONSUS
VOCAT TRO (!) VENITE.

A szemöldökgerenda felett az ívmezőben:

Középen Mária ül zsámolyszerű, piros és fehér színű trónon, fehér ülőpárnán. A trón vízszintesen két részre tagolt, háromkaréjos, illetve négyszög alakú, áttört díszítéssel. Mária alakját kék köpeny burkolja, fejét is; fehér cipője kilátszik. Fejét enyhén jobbra fordítja, körülötte vörös színű glória. Őlében tartja a kis Jézust, akinek testét fehér ing fedi és vörös színű köpeny, amely bal vállán van átvetve. Jobb karját melle előtt tartja, fejét vörös színű nimbusz övezi. Lábánál helyezkedik el Mária feliratkerce, amelynek szövege tisztán olvasható. Kétoldról Máriához egy-egy fehér ruhás, fehér szárnyú, vörös glóriás angyal száll alá, kezükkel a vállát érintik. Az ívmező közepén, a kis Jézus bal vállától kiindulva és alakját követve, vastag, fekete színű repedés fut lefelé, és áterjed a szemöldökkőre is.

19. Mária jobbán Szent Adalbert püspök áll hosszú fehér alában, rajta fehérszegélyű, vörös, harang alakú kazulát visel és palliumot. Arca teljesen elmosódott, fején infula, feje körül vörös nimbusz. Jobb kezében pásztorbotját tartja, bal kezében feliratos lapját, amelyen csak betűtöredékek olvashatók. Mögötte egy klerikus áll hosszú alában és vörös kazulában, jobb kezében könyvet tart, baljában tömjénezőt lóbál. Mellette apró, hajlott, vörös törzsű, fehér lombozatú fa áll.

20. Mária balján, enyhén feléje fordulva Szent István király áll fehér hosszú ruhában, fehérszegélyes vörös palástban, fehér cipőben. Szakállt visel, fején díszes, nyitott korona, körülötte vörös glória. Két kezével tartja írásos tekercsét, amelynek felirata jól olvasható. Mögötte hosszú fehér ruhába, fehérszegélyű, vörös kazulába öltözött figura áll, kezeit melle előtt tartja. Mellette apró, hajlott, vörös törzsű, fehér lombú fa áll.

A nyitott kapun át egymás mögött két kváderfal látszik és a szabad ég.

B. Zs.

b: Dániel próféta fejtöredéke a fülke maradványával

A jobb oldali fülke felső részéről.

Téglatest alakú cementes hasábról ágazva a fülkét kitöltő vörösmárvány tömb töredéke, a széles keretsáv darabjával (amelyen majuscula L betű, nyilván a névfelirat töredéke, látható). A polírozott sík íves vonal mentén mélyített, az eredetileg sötétszürke kőlapal berakott háttér befogadására durván megmunkált mezőt keretelt. Az ívet enyhén átlépi a nimbusz szabályosan, tisztán rajzolt köríve, benne a vésett fehér márványlappal inkrusztált arccal.

Dániel, bizáncias ikonográfiájának megfelelően, fején hengeres végződésű fejedőt visel. Szakálltalan, ifjú arca szabályosan szerkesztett, jobbra forduló háromnegyed-profil nézetben van ábrázolva, az arc formáit hajlékonyan vezetett vonalak balfelől határolják, ami mintegy ezek árnyékának felel meg. A vonalhajlatokat helyenként markáns sarkok kísérik: a szemöldök és a száj zugainál, az alsó ajak alatt. A haj hullámos. A bal fülnél a hullámot a párhuzamos vonalak megszakadása jelzi. A fejedő alól egy tincs a homlokra hull. A vésett rajz szembetűnő technikai sajátága a nem körülzárt, hanem megszakadó kontúrvonal, amely különböző vastagságával, árnyalásával is térbeli viszonylatokat érzékeltet. Az egyetlen, ornamentálisan felfogott plasztikai forma a fülkagyógyó alakítása. A fej bizáncias típusával és rajztechnikai sajátosságaival a 12. század végi klasszicizmus ötvösműveivel állítható párhuzamba, annak műveitől azonban (pl. Verduni Nicolaus klosterneuburgi zománcműveinek elvékonyodó vonalduktusa, a trieri, mettlachi gravírozott ábrázolásoknak hajtűalakú vonalai) rajztechnikája különbözik.

M. E.

I-82b.

I-82a.

A Dániel prófétát ábrázoló festményrészleten a tónusok nem egészen felelnek meg a fennmaradt eredeti töredéknek. A sapka csúcsába illesztett kő élénk zöldje helyén halványabb, barnás tónus jelentkezik, a keret rózsaszínes árnyalatától a dicsfény pirosasan válik el. A rajzos formák közül az EL szóvég a próféta nevében a töredékkel egybehangzó alakú és helyzetű, de maga a sapka tulaj-

donképpen nem látszik a képen, és a festő a fejkontúr szemköztyéki erős öblösödését sem adta vissza. A festmény és a töredék összevetéséből kitűnik, hogy a fülke hátlapját a félkörös záródásnál is felül vízszintesre szabott kőből alakították ki, amelynek egy részét eredetileg az eléje épített formák (íves hengertag, tagolatlanul előrenyúló záradék) takarták.

T. S.

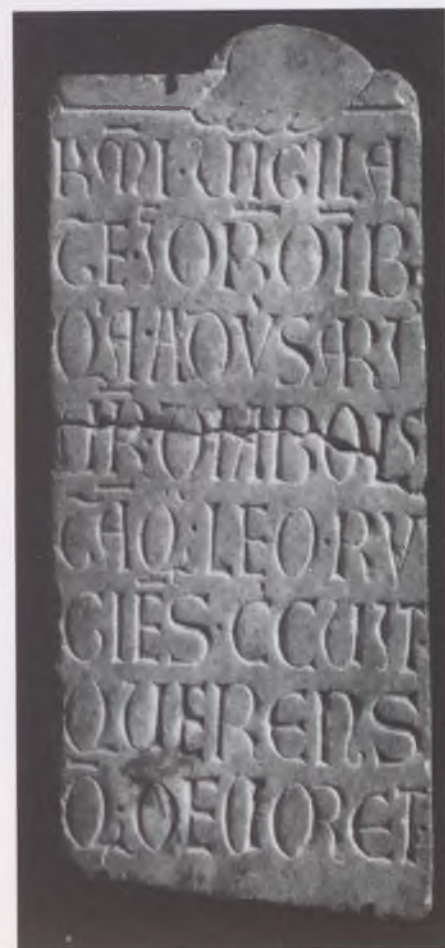
c: Szent Péter alakjához tartozó írásszalag

A jobb oldali szárkő belső felületéről, a felső képmezőből.

Az inkrusztált figura épen maradt fehér márvány betétjén az írásszalag és a tekercset tartó bal kézfej látható. Szövege:

K(ARISSI)MI UIGILA
TE I(N) OR(ATI)O(N)IB(US)
Q(U)IA ADV(ER)SARI(US)
U(ESTER) DIABOLUS
TA(M)Q(UAM) LEO RV
GIE(N)S C(IR)CUIT
QUERENS
Q(UEM) DEUORET

(„Szeretteim, legyetek józanok, hogy imádkozhassatok, mert a ti ellenségeitek, az ördög, mint ordító oroszlán szerte jár, keresvén, kit elnyeljen”:
1Pét 4, 7; 5, 8)

I-82c.

I-82a.

A felirat a *Porta speciosa* feliratainak jellegzetes példája, betűtípusai részben antikva-formákat, részben unciálisokat mutatnak, úgy, hogy gyakran ugyanazoknak a betűknek az írása is váltakozik: pl. U-V, A, E, T. Gyakoriak a rövidítések, amelyeket a betűk felett vízszintes vonal jelöl. Az -us végződés jele: 9, az -er vagy -ir szótag jelölője vesszőcske. További jellegzetességek: közös szárral egybeírt betűk: AR, OR; elnyelt kis betű: Q'A. Ezeknek a korokban igen modern epigráfiai sajátosságoknak közeli rokonsága franciaországi példákon fedezhető fel (v.ö. újabban: Koch, W.: Die spätmittelalterlichen Grabinschriften, Skulptur und Grabmal des Spätmittelalters in Rom und Italien. Wien 1990, 445 skk.). Magyarországon kivételesen művelt és igényes közösséget jellemezhetnek. A kapu más, nem bibliai eredetű feliratainak irodalmi formája (rímes, periodikus próza, alexandrinus) is III. Béla kancelláriájának szellemi környezetére utal. (Erről újabban: Takács 1988, 128–129.) A feliratok duktusa sokban rokon a figurális részletek rajzával.

M. E.

I-82d.

d: Szárkőtöredék Szent János apostol figurájának törzsrészével

A jobb oldali szárkó belső felületéről, a középső képmezőből.

Nagyobb kőhasáb darabja, melynek alsó és felső végét valószínűleg a Szent Tamás-hegyi Kálvária építésekor (1821–1822) csonkították meg, és faragták kváderkövé. E két felülete durván nagyolt. Hátsó, eredetileg falba illeszkedő, szintén durván faragott felülete, mivel lépcsőfokként szolgált, símára kopott. Két oldala csiszolt, előlapjának csiszolt felületén gravírozott ábrázolás részletei, illetve a felületbe 2,5–3 cm mélyre besüllyesztett inkrusztációk mélyedései láthatók, amelyeknek alja a betétek rögzítése céljából érdesre van kidolgozva. Bár az inkrusztációk hiányoznak, a megmaradt részletek elégségesek az azonosításhoz. Az ábrázolásból annak középső része maradt meg, az alak bal vállától kb. combközépig. A jobb kar, amely az inkrusz-

táción lehetett bevésve, hiányzik, csupán a bal kézfej helye látható, és alatta a szintén hiányzó, inkrusztációra vésett mondatszalgé. Valószínűnek látszik, hogy a kapuszár három kőből állhatott, mindegyiken egy-egy szent bevésve, inkrusztált alakjával. Ez a töredék jelenleg a kapuszárak réteggöveinek egyetlen ismert darabja.

H. I.

közöletlen

e: Záradékkő töredéke Agnus Dei ábrázolással

A kapubéllet legkülső ívének záradékból.

Eroősen töredezett szélő, lapos homlok-részén és enyhén homorúan ívelt

I-82e.

I-82c.

alsó felületén bevéssett vonalrajzolatokkal díszített kőfaragvány. Az ív tengelyében hosszában elhasadt kő az eredeti zárókőnek kb. 45 százaléka, s mivel szélei sérültek, a rajta volt ábrázolások töredékesek.

A homlokklapon gyöngysort közrefogó két kör ívében (aureolában) jobbról balra lépő bárány testének és két hátsó lábának részlete látható. A test felülete göndör szőrrel borított. A töredékes rajz a kapuzat ikonográfiai programjának ismeretében (Keresztelő Szent János alakja és mondatszalgójának szövege a bal fülke felső mezejében) egyértelműen Agnus Dei-ábrázolás maradványa.

A kő alsó, íves részén három vésett vonalból és a két belső közti furatsorból álló körív-szeleten belül nyolcágú, csilagszerű díszítés és jobb kéz hüvelykujja, az íveken kívül emberi arc részlete látható. Széless György 1759. évi leírása, valamint az ezzel egykorú Klimó-féle Porta speciosa-kép (a) ábrázolása, illetve a töredék tanúsága szerint a zárókő alsó, íves részén körívbe foglalt áldó kéz (*dextera Domini*), mellette két angyalfej volt látható.

H. I.

f: Sasfigura töredéke

A kapubélet fölötti zónából, jobb oldalról.

Az enyhén domborodó felületen pikelyszerűen egymásra simuló, 1,5–2,5 mm vastagságú toll-végek, a toll-gerincek enyhén kidomborodó jelzésével. A töredék részletformái és méretei teljesen egyezők az egykor a Porta speciosa bal oldalán volt, szintén vörösmárványból faragott sasdombormű részletformáival, ahol a teljes mellrész épségben megmaradt. Töredékünk minden bizonnyal Szent János evangélistát szimbolizáló sasfigura maradványa.

H. I.

közöletlen

I-82f.

g-h-i: Kapuoroszlán, talapat és oszloptörzs töredéke

A bélletszélekről, balról (g), illetve jobbról (h).

Az oszlopot hordozó oroszlánfigura kétségkívül azonos a Porta speciosa bal oldali oroszlánjával; részben sérülései, törései (a mellső lábak hiánya, az arc alsó felének sérülése) is már a pusztulás előtt dokumentálhatók a Klimó-féle kép (a) megfelelő részletével. A posztamensdarab összetartozását ugyanez a forrás bizonyítja, míg a csatlakozó, konkáv oldalú, nyolcszögű oszloptörzs (i) kiegészítés az esztergomi kőtárban rendelkezésre álló töredékekből. A posztamens (h) három oldalát háromszor, keskeny lemeztaggokkal közrefogott pálcák tagolják, közöttük negyed körívnyi homorlatokkal. A posztamens tömbjének hátsó, 33 cm hosszúságú szakaszát utólag, hegyes vésővel visszafaragták. A mindkét oldalon keskenyebbre faragott (nyilván falkötésbe illeszkedő) szakasz szélessége: 27,5 cm. Az olajfestmény-ábrázolás tanúsága szerint itt a nyugati kapu nyílásának rézsütös síkot alkotó lábazata csatlakozott. Hasonló technikával alakítottak ki síkot az oroszlántest (g) hátsó részén is. Bal oldalán függőleges illetve azzal derékszöget bezáró vízszintes szegélyt alakítottak ki; a vízszintes elöl erős kiülésű, talplemezből, pálcából és horonyból álló lábazati profilban végződik. Ez az egykori kapubélet alsó

profilozásának felelt meg, amely fölött a betétoszlopok és a falsarkok zónát alkotó attikai bázisprofiljai következtek. Ezek illesztésére alakították ki a derékszöget bezáró peremek közötti, enyhén mélyített síkot. A sík az itt már kerekdeden kidolgozott oroszlántest plasztikus, bordákkal tagolt tömegébe metsződik, úgy, hogy annak befejezett és csiszolt felülete határozatlan kontúrral maradt meg. A figura hasa alatt is van egy támasztó rész, amelyet a darab mai állapotában töréssel határol. E technikai megfigyelések alapján tételeztük fel (Marosi 1971, 176–177), hogy az oroszlánfigura eredetileg szabad elhelyezésre, köröskörül kidolgozva már megvolt, amikor félig a falba süllyesztésre s a bonyolult csatlakozó különböző lábazati profilok csatlakoztatására, utólag előkészítették. Mivel így az oszlopnak a faltól való távolsága a kivitelezett állapotnál nagyobb lehetett, az eredeti elrendezés értelmét pl. egy baldachinportál (abbahagyott) tervében kerestük, ennek ikonográfiája számára igénybe véve a kapuzat fölötti bal oldali, írásszalagot tartó sasdomborművet is (ennek *pendantja* (f) mindenestre azonos műhelyből került ki, így a Porta speciosa két periódusa között már ezért sem tételezhető fel teljes stílusváltás!).

Az oroszlánfigura eleven mozdulatával, még töredékes állapotában is érzékelhető, vad kifejezésével, testének puha mintázásával Benedetto Antelami

I-82a.

I-82g, h, i.

I-82g, h, i.

művészetéhez áll közel. E kapcsolat megítélésében Antelami parmai művein (a pontiléhoz tartozó oroszlánok, keresztelőkút) kívül jelentős carpii, castellarquatói párhuzamok újabban javasolt korábbi datálása és eltérő besorolása (*Quintavalle, A.C.*: Romanico padano, civiltà d'occidente. Firenze 1969, 77 skk.) is problémákat okoz. Mindenesetre, pl. Antelami nyúlánk testű parmai pontile-oroszlánjainak arányai (a test közepe táján alkalmazott bázissal) nem tüntetik fel túl hosszúnak a figura mai tömbjét! (Tóth Sándor ezirányú ellenvetését közli, további Antelami-analógiákkal együtt: *Takács 1993*, 54–55). A portáloroszlán egyik legvirtuózabb részlete az állat hátán, az oszloplábazat alsó pálcátagja alatt megfaragott, furatokkal tagolt levéldísz, amely oldalt plasztikus formákba megy át.

M. E.

j: Oroszlánszobor sörénytöredéke

A jobb bélétszélről.

Állatszobor sörényes nyakából kitört darab. Elöl domború, faragott, hátul törött. A faragott felületet hullámzó, domborművű szörtincsek sűrű szövevénye tölti ki. A szörzet bojtszerű kötegeit éles belső vésetek tagolják. Alul, a

tincsek végénél a sima állattest maradványa jelenik meg.

Anyaga, mérete, megmunkálásának módja és stilizálása a Porta speciosa fennmaradt bal oldali oroszlánjával (g) azonos. Pontos megfelelőjét a nyakat elborító sörény részleteiben találhatjuk meg. A fennmaradt oroszlánfigurán azonban nincsen akkora hiány, ahonnan e részlet származhatna. A töredék talán azonos az 1934–1938 közötti ásatás egyik leletével (*Gerevich T. 1938*, 179).

Stíluspárhuzamait ugyanazon emiliei, parmai szoborművek jelentik, amelyeket az esztergomi kapu szobrászatával kapcsolatban széleskörűen feltárt a kutatás.

T. I.

Széless 1759, 52–80; *Széless 1765*, 1–4; *Máthes 1827*, 33–38, VIII–IX; *MTE I.*, 47; *Czobor 1900*, 176–188, V–VI; *Forster 1906*, 132, 134–135; *Balogh 1932–33*, 112–115; *Gerevich T. 1938*, 54–58, 178–180, XIX, CLXXXIX, CXCII; *Dercsényi 1947*, 3–8, 13–26, 1., 6., 9., 12., 21. kép; *Marosi 1971*, 172–184, 187, 196; *Horváth I.*: Az esztergomi Porta Speciosa újabb töredéke. *ÉÉ 1979*, 13–37; *Horváth I. 1980*, 345–362; *III. Béla*, 62–64., 68. kép; *Marosi 1984a*, 32–33, 36, 60–62, 65–66, 78–84, 199–200, 9., 14., 140–144., 148–149., 157–159., 163–166., 172. kép; *Marosi 1984b*, 341–356, 1–2. kép; *Takács 1993*, 53–60.

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, ltsz. a: 64.1.1.; f: 70.346.1.; nytsz. d: 84.27.1.; e: 84.26.1.; Vármúzeum, b, c, j; ltsz. g, h, i: 67.3.1–3.

I-83.

Griff-szobor töredéke

Esztergom, valószínűleg Várhegy (1934–1938, MOB ásatás) vörösmárvány
m.: 39 cm, sz.: 25 cm, h.: 41 cm,
talplemez illesztés: 21 × 21 cm
1190 körül

Legalább három oldalról szabadon álló, hátán oszlopot hordozó, fekvő szörnyalak. Talapzata függőleges oldalú, domború tetejű, mindkét végén töréssel végződő, lapos lemez. Az állat nyaka, feje, hátsó végtagja és farka hiányzik. Behajlított mellső lábait előre nyújtja, végükről a mancsok letörtek. A lábak ízesülése felett egymásra rétegződő, egyre hosszabb tollakból álló, testhez simuló szárny nő ki. Az első tollsорт lángnyelvként hajladozó tincsek helyettesítik. Hasa alatt szőröcsomók. Hátán a figura közel teljes szélességét kitevő, alacsony, négyzet alaprajzú lemez. Egyik felén sérült, a másikon ép, érdesített illesztési sík oldalra futó ólmozási vájattal, középpüzt ólommal részben eltömődött, mély csaplyukkal. Az illesztés ép részének egyik sarkán piros festékekkel felírt 19-es szám feltehetőleg a feltáráskor adott leletsorszám.

A mitológiai fantázialények családjához tartozó szárnyas figura madárfejű és oroszlántestű griff lehetett. Építészeti szerepe és stílusjegyei a Porta speciosa oszlopot tartó oroszlánjával (I-82g.) egyeznek meg, ám bizonyára annál kisebb méretű szerkezethez tartozott. Lábának izomzata és oldalának kidudorodó bordasora oly mértékig hasonló az oroszlán megfelelő részleteihez, továbbá a szárny megformálása olyannyira közel áll az egykori kapu sas-domborművének kialakításához, hogy mesterét a Porta speciosa itáliai tanultságú, Benedetto Antelami köréből kiinduló szobrászával azonosíthatjuk. Az esztergomi töredékek között hasonló karakterű sárkányfigurát találunk egy vállpárkányhoz tartozó sarokdarabon is (I-85a.).

T. I.

Takács 1993, 55–56.

Esztergom, Vármúzeum

I-83.

I-84. Fejezet akanthuszindával

Esztergom, a székesegyház mintatermi gyűjteménye (1896 előtt)
mésző

m.: 27 cm, abakusz: 30 × 30 cm, oszlop
átm.: 16 cm
1190–1200

Az ívelt abakusszal ellátott tömbfejezet szabadon álló, vájatolt, nyolcszögű oszlophoz, eredetileg csapolással csatlakozott. Egyik oldala igen töredékes. Az oldalakat hullámvonalakat leíró inda tölti ki, amely kör alakú mezőket for-

I-84.

mál, a sarkokat pedig (csak nyomokban meglévő) bogycok fürtjei foglalták el. A mezőkben – a szomszédos oldalakon ellentétes irányban – három-három, csúcsával egymást érintő levél örvénylik. A levelek plasztikus tömegét tisztán bevéssett érzet tagolja, ujjaik végződését fűrőlyuk választja el; ezek előtt a vájat kiszélesedik és ívesen zárul: ez a részlet a Porta speciosa márványfaragóinak körében az egyik jellegzetes faragástechnikai fogás. A fejezettípus a 12. századi antikizáló építészeti dekoráció közhelye Provence-tól Emiliáig, de a Loire-vidékig (Bourges) is. Az esztergomi fejezet közel áll a parmai Battisterón található példányokhoz.

M. E.

MTE I., 47; *Balogh 1932–33*, 112 (1. jegyzet); *Gerevich T. 1938*, 90, 138, CVI/3; *Marosi 1984a*, 33–35, 54, 61, 96, 201 (55. sz.), 120. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-85. Párkánytöredékek

Esztergom, vár, kőtár (1938 előtt – **b**, **c**; 1978 előtt – **a**)

mésző

a: 27,5 × 31 × 45 cm, fedőlemez m.: 5 cm

b: 29 × 35 × 50 cm, a fedőlemez m.: 4,5 cm

c: 29,5 × 13 × 24 cm, fedőlemez m.: 6 cm
1200 körül

Azonos tagolású, összesen kilenc ismert darabból álló sorozat részei. A sorozat enyhén homorú, egyszerű fedőlemezzel kialakított párkánydarabokat foglal magába. Egy töredék biztosan múlt századi lelet (*MTE I.*, 47). Ezt és három másik társát (köztük: **b**) az 1930-as években hibás kapubélllet-rekonstrukcióhoz használták fel (*Marosi 1984a*, 215. kép). A töredékek rendeltetése (pillér? kapuzat?) a fedőlapokon látható kapcsolnyomok (l. uo. 38–39: VIII–IX. tábla) ellenére is ismeretlen. A díszítés rendszere, az egyetlen állatalakos darabtól (**a**) eltekintve: indák hullámai által alkotott, alternáló mezők sora; a hosszabb oldalakon kettő, a rövidebbeken egy.

a: Párkánytöredék sárkányfigurával

Ép, szabályosan megmunkált munkadarab, hátoldalán derékszögben bevágva, jobb sarka felett átlósan kifelé haladó kapocs vájatával. Jobb felén a homorlat lapos ívének hajlatába simulva, hátra tekintő, szárnyas sárkány alakja indul. Nyaka hurkásan csavarodik, pofája, farka ívelt, két első lába ragadozókarmait viseli. Farka a sarkon túl tova gyűrűzik és a baloldalon indákba megy át. Ez az oldal erősen töredékes. Egy indadíszes fríz indító darabjának látszik. Közeli rokona az ócsai déli portál keleti szélén (más funkcióban) található, míg ugyanott, a nyugati béliet felett a fríz funkcionális és több elemének is motivikus hatása fedezhető fel.

b: Párkánytöredék szőlőindával

Baloldalt ívesen zárva. Az illesztési felületen szerkesztés nyoma figyelhető meg. Ezen a rövid oldalon egy lefelé fordított szőlőlevél látható, a szomszédos, hosszabb oldalt két motívum tölti ki; az inda közeiben a kísérő palmettákkal és fürtökkel. A második levelet utólag függőleges vonal mentén megcsontították. A darab felső lapján kapocs illetve csaplyuk tanúskodik arról, hogy mindkét irányban további darabokhoz kapcsolódott. A szőlőlevelés fríz a szó-

I-85a.

I-85b.

lőmetsző ifjú (és egykor nyilazó figura) ábrázolásával díszített, inkrusztált vörösmárvány trónszéktámla (IV-3.) szabadabban, lecsüngő fürtökkel komponált lapos reliefjének motívumát követi. Annak lapos és pontos ismétlődésre épített megformálásával ellentétben a párkányt a növényi ornemens eleven, plasztikailag differenciált felfogása jellemzi. Egyesíti a korai gótikus ornemens térbeliségét (átfedések), látszólag a természeti forma elevenségét felidéző kompozícióját a Porta speciosa körében is fellelhető formulákkal (pl. a levelek ujjait elválasztó vajat és furat motívuma).

c: Párkánytöredék örvénylő levélmotívummal

A darab rövidebb oldala teljes; rajta az

örvénylő akanthuszleveles fehér márvány fejezet (I-84.) motívumának meglehetősen pontos másával. Tanulságos

I-85c.

az azonos motívum transzpozíciója más stílusba: lásd a levelek laposabb kezelését, a csavart, rügyes inda naturalisztikusabb felfogását. Az inda kissé torzulva fordul át a jobb oldalra; ez feltehetőleg az eredetileg kétmedaliionos kompozíciónak csak kis töredéke.

M. E.

Gerevich T. 1938, 90, 165, CXLV; Székesfehérvár 1978, 202–203 (132e. sz.); Marosi 1971, 213–216; Marosi 1984a, 38–39, 71, 96, 103, 202–204 (60b, g, h. sz.), 207–208., 211–213., 215. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-86. Oszlopfő sasokkal

Esztergom, vár (1938 előtt, MOB ásatás) mészkö

m.: 24 cm, abakusz: 23 × 23 cm, alsó átm.: 13,5 cm

1200 körül

A sasos fejezet hasonló körben terjedt el, mint az örvénylő akanthuszlevélmotívummal komponált fejezet típusa. Gyakori formája a sast mint imperiális jelvényt frontálisan ábrázoló oszlopfő. Az esztergomi példa nem ebbe a típusba tartozik, hanem abba, amelynél a sasok alakjai a korinthuszi fejezet skémájába illeszkednek: fejeik a sarokvolutákat helyettesítik. A szabadon álló oszlophoz tartozó fejezet magvát csak úgy alakú kehely alkotja, amelyet alul erőteljes gyűrű határol, felül pedig szarv formájú, erősen kiülő konzolokkal díszített, profizott abakusz. Ennek szarvait támasztották alá a sarokra komponált, kiterjesztett szárnyú sasok, amelyeknek mintázása, tollazatuk részletképzése a Porta speciosa felett kétoldalt alkalmazott reliefek figuráira – s rajtuk keresztül az Antelami-kör emilii műveire – emlékeztet.

M. E.

Gerevich T. 1938, 146, CX/1; Marosi 1984a, 33, 202 (56. sz.), 155., 156. kép.

Esztergom, Vármúzeum

I-86.

ben elől egy teljes és oldalt két fél alacsony levél áll, egymással nem érintkezve. Beljebb két-két magasabb levél, illetve az abakusz sarkát érintve ezek fölé magasodó száras volutapár következik. Az alak elől a levélközben helyezkedik el, feje, mögötte növényi dísszel, az abakuszt takarja.

A faragás lapos, csak a levélvégek hajlanak ki erősen. A levélszélek karéjosak, a tagolást nagyrészt homorú vájatok adják. A teljes levelek közepén három függélyes borda, sekélyen vájt közőkkel. A szélsők végén egy-egy csepp idomú vájat, amelytől háromhárom ujj indul ki, egymással kereszteződve. Ezekről és a bordáktól a lejjebb lévő ujjakat bemetszés választja el. A felső ujjak a bordaközi vájatokból fejlődnek. A gerincborda a kihajlason élesedik. A levélhátakon párhuzamos vájatolás. A volutaszárakat oldalsó hornyolás tagolja. A voluták domborodva tekerednek, párukkal elől furatmintás téglalapocskától összefogva. Csatlakozó részeiken és alsó, sima közükben, a levelek fölött, további furatok. Az alak szembefordul, térdből felhúzott lábát könyökben enyhén hajlított karral bókánál fogja. Ruhája derék fölött sima, lejjebb bő, térd alá érő, szoknyaszerű, vonalasan vésett redőzetű. Fején a hajas rész sapkaszerű. Arca hosszúkás, kemény vonású, álla hegyes. Orra széles, álla vékony, szeme nagy, mandula idomú dudor, füle apró. A kehely peremes. A lemezszerű abakuszon széle-

I-87. Féloszlopő levéldísszel és kis alakkal

Vértesszentkereszt, templomrom,
a főszentélytől délkeletre (1967 előtt,
Kozák Éva ásatása)
mésző

31,5 × 50 × 44 cm, sz.: lent 44 cm, az
abakuszon 33 cm, az abakusz kiállása: 16
cm, oszlop átm.: 25 cm
1200 körül

A fejezet széles, fekvő hasábféléből áll előre. Ennek két széle elől függőleges. A szélekhez középtájtól felfelé tölcseresen szélesedő homorulat kapcsolódik. A merőleges oldalak enyhén széthajlók. Rajtuk a beépítés határát vékony habarcs-csik jelzi. Hátrább csak kevés rész faragott. Hátrul törés, alul-felül csak részben kialakított sík.

A fejezetet félkörös nyakgyűrű és homorú oldalú, levágott sarkú abakusz határolja. A dísz kehelyszerű testhez tapad rétegesen, amelyből fent a közőkben részek látszanak. A külső réteg-

I-87.

sebb felső és keskenyebb alsó sáv között lapos, szimaszerű tag.

A fejezet a főapszis egyik lizénás fél-oszlopához tartozott, társa eredeti helyén maradt meg (l. *Kozák É. 1993*, 52. kép.). A szélek tölcészerű homorlatai az ívsortagozás kezdetének felelnek meg. Egyező stílusú, rokon típusú darab: uo. 294–295 (36. sz.).

T. S.

London 1967, 24, 28 (57. sz.); *Kozák É.*: A vértesszentkeresztii románkori templom feltárása. *AE 97* (1970) 277–279; *Dercsényi 1972*, 61. kép; *Kozák É. 1979*, 4. kép; *Marosi 1984a*, 129; *Kozák É. 1993*, 44, 296 (42. sz.).

Tata Kuny Domonkos Múzeum

I-88.

Sarokoszlop fejezete sárkánypárral

Csákvár, az Eszterházy-kastély parkja, egykori díszkapu (1800 tája óta) mészkő

34,5 × 55 × 64 cm, abakusz sz.: 54 cm, oszlop v.: 31 cm
1200 körül

Felsőgletbe átlósan illeszkedő fejezet, mélyen, egyező szélességben hátranyúló kötömbből kidolgozva. Alul, felül sík. Kétoldalt durva megmunkálás vagy törés, hátul nyers felület nagy csaplyukkal. Lent hurkás nyakgyűrű, fent tagolatlan, elől homorú ívű fedőlemez. Közepén kis kiugrás, alatta erős bevágás. A fejezettest lefelé alig szűkül, a falsíkokra csak kis felületek utalnak az alsó sarkoknál. Az alap fent domborodó, lent homorodó. Rajta feszülő domborulatokkal megformált sárkánypár, amely szügglyel a szélek felé fordul, és hátsójával összeér. Kétlábú, szárnyas, sörényes lények ezek, levelesen végződő kígyófarokkal. Helyzetük hasonló, de nem szimmetrikus. Behajlított lábbal mintegy elrugaszkodnak a nyakgyűrűről, szárnyuk felnyújtva, hátsó részük felpúpozódik, farkuk előbb le-, majd testük mögött felfelé görbül, végül elnövényesedve, a fedőlemez kiugrása alatt érintkeznek. De a bal szörny hátra felfelé néz, lángot (?) okádva, a jobb pedig visszafordítja fejét a fejezet-sarok alá, nyelvet öltve (?), eltakarva aláfaragott szárnya végét és farka felső hajlatát. Ennek megfelelően társánál jobban a szögletbe szorul, és ennek testével a középvonaltól jobbra érintkezik. Feje felülnézetű, lába csak egy látszik,

I-88.

míg túldalt mindkettő kidolgozott, és a fő oldalnézetű.

A részletezés változatos. A két fej hosszúkás, hengerded. Az orrlyukakat kettős körívben kisebb és szájsarokig érő nagyobb vésetpár kereteli. Innen a szemig a felület simán domborodó. A szempár mélyen körülárkolt, ovális. Fölötte sűrű rovátkolás szőrös szemöldökre, homlokra utal. A fülek felfelé hegyesedő csepp formák, baloldalt csak az egyik kidolgozott. A sörény hosszában barázdált, csimbókós végű tincsek-ből áll. A csimbókók többször párosával egymás felé fordulnak. A lábak karmosak, egyébként simák. A bal szörny jobb lába laposan a falsíkhöz szorul. A szárnykezdetet a combtól a sörényig több sorban végigvonuló pikkelyezés jelzi. A hosszú szárnytollak sarlósan előreívelők, a hátsók nem érnek végig. Idomuk enyhe domborulat, amelyet göbsoros gerincvonal és ferde, sűrű, néhol hajladozó oldalsó rovátkolás tagol. Hátrább a gerinctájon pikkelyszerű vésetsorok, a jobb szörny hátrahajló farokrészén peremes göbsor látszik. A bal szörnynél a megfelelő rész még takart. A leveles végződés mintegy hasitékből terül szét, néhány vájt ujra tagolódva, felül további részletekkel, a fedőlemez kiugrása alatt voltaképpen idommal.

A fejezet a vértesszentkeresztii templom keleti részéből való. Egyező alapidomú a szentélynégyyszög délkeleti sarkában fennmaradt fejezet (vö. *Kozák É. 1993*, 61. kép).

T. S.

Náczy J.: A Vértesszentkeresztii vidékének történelmi emlékei. *AK 22* (1899) 171–172 (1. sz.), 182 (XXIX. sz.); *Gerevich T. 1938*, CXXX; *E. Révhegyi*: L'église de Vértesszentkereszt et ses rapports avec l'architecture hongroise de l'époque arpadienne. *AHA 5* (1958) 58–60; *Székesfehérvár 1978*, 47, 223 (152. sz.); *Marosi 1984a*, 127, 309. kép; *Kozák É. 1993*, 295 (37. sz.).

Tata, Kuny Domonkos Múzeum

I-89.

Féloszlop fő levéldíszszel

Vértesszentkereszt, kolostorrom, a keleti szárny középső része (1964/71, *Kozák É*va ásatása)

mészkő
32,5 × 35,5 × 49 cm, fejezet sz. lent: 24 cm
1200 körül

Egyező szélességű kvaderrészből előreálló fejezet. Alja, teteje, két oldala sík, háta nyers. A kvaderrészen felül hátrafelé lejtő felület. A fejezeten lent nyakgyűrű törése, fent egyező szélességű, kétlépcsős, alig homorodó, lemezszerű abakusz. A fejezettest lefelé alig szűkülő. Teljesen takarja a szimmetrikus levéldísz, amely erős domborulatú egységekből áll. A fő egységek hosszúkás, tojásdad domborulatra laposan rásimuló félpalmettapárok, négy-négy ujjal, pödrött véggel és tövük közén széles, ferde bevágással. A nagyobbak középen és a sarkokon rányúlnak az abakuszra, a kisebbek félmagasságig nyúl-

nak a közökben és a széleken. Az ujjak alatti közökben, a tojásdad domborulat alsó szegélyétől visszavágva, azokon csepp alakú formák, ezeken rövid, rúdszerű idomok jelennek meg. A középső egység töben elvékonyodik a kisebbek között, fölötté az abakuszon kis kiugrás van. Fent a közökben egy-egy további, oldalra néző félpalmetta jelenik meg, a két szélen az abakuszra rányúlóan. A szélsők négyujjúak, az elülsők kétujjúak. A nem pödrott ujjak kanalasan vájtak, kerekedő végűek, a páros félpalmettáknál egymással érintkezők.

T. S.

Kozák É. 1979, 5. kép; Kozák É. 1993, 44, 297 (48. sz.).

Tata, Kuny Domokos Múzeum

I-89.

I-90. Háromnegyed-oszlopfő levéldíszszel

Vértesszentkereszt (1964/71, Kozák Éva ásatása)
mészkö
25 × 28 × 23 cm, abakusz sz.: 22 cm, v.:
16, 22 cm, alsó átm.: 11 cm
1200 körül

Két darabból ragasztva, köztük jobbra nagyobb, balra kisebb hiány. Alul törés. A felső sík sérült, a jobb része derékszögű, a bal tompaszögben előre-

nyúló, romboidszerű, leszelt sarkú. A két hátsó oldal függőlegesen síkra faragott. Felül középső csaplyuktól oldalra és hátra nyúló, valamint előre tartó, pántoláshoz szolgáló mélyedés. A felső sík vékony zárólemezhez tartozik, amely kehelytest tagolt peremére fekszik fel. A kerek alaprajzú kehelyperem elől, jobbra és kissé balra is kiáll, a sarkoknál a lemez ugrik eléje. A kelyhet akanthuszlevelek töredékei borítják. Négy hosszú levél a díszített rész sarkaira nyúlt, erősen kihajló, kissé lekonyuló véggel. A levélvégek balra megmaradtak, jobbra letörtek. A jobb hátsó levélből alig maradt valami. A levelek közt szabadon álló kehelyperem lemezre, kissé alávágott negyedpalcára és újabb lemezre tagolódnak, amelyet a kehelytesthez enyhe homorulat kap-

csol. Balra a tagozás nincs kidolgozva. Három rövidebb levél, elől, jobbra és balra, inkább az előrenyúló rész alatt, a többi elé rétegződik. Ezek kihajlása elpusztult. Az elülső levél vége fölött tagolatlan, nyelvyszerű forma, lent a széleken egy-egy kis sima, karéjos szélű, vájt közepű levél látszik.

A nagy levelek közepén mély vajatok közt két-két gerincborda válik külön. Az oldalsó vajatokhoz lent sima, karéjos szélű oldalrészek csatlakoznak, amelyeknek egy-egy alsó ujjja rendszerint szomszédjára takar, furat körül visszahajolva. A gerincbordák laposak, felfelé szélesedők. Felső részük furatos hajlattal kettévált, és egyik ágán karéjos ujjakkal az oldalrészekhez kapcsolódott. Az első ujj itt is furat körül, takarva visszahajló. A bordákon a furat alatt ennek ívét és a szélesedést követő idomú, hosszúkás bemetszések vannak. A kihajló részek alul-felül enyhén vájt, karéjos ujjakra tagolódnak, nem egészen egyformán alakítva.

T. S.

Székesfehérvár 1978, 225–226 (156. sz.).

Tata, Kuny Domokos Múzeum

I-91. Oszlopfő bimbós levéldíszszel

Vértesszentkereszt (1964/71, Kozák Éva ásatása)
mészkö
36,5 × 40 × 42 cm, abakusz: 36,5 × 36,5 cm, alsó átm.: 21 cm
13. század eleje

Több darabból ragasztva, alja hiányos. Fent közepütt csaplyuk. Körbefaragott kehelytest hurkás nyakgyűrű maradványával, kerek alaprajzú, szélesen kiülő

I-90.

I-90.

I-91.

peremmel, amely fölött vékony, négyzetes, sarkaival túlnyúló lemez adja a lezárást. A kelyhet négy-négy rövidebb és hosszabb levél díszíti, a zárólemez középvonalaival, illetve a sarkoknak megfelelően. A levelek erősen kihajlóak, végződésük szabadon formált bimbó. Alakjuk egyenletesen keskenyedő. Felületüket két-két hurkás, a sima részekről kis peremekkel elválasztott borda tagolja egymás felé közeledve. Közük homorú, a két oldalsó rész lapos, szélein hátrahajló és karéjsoros. A karéjsor mögött hátsó levélréteg tagolatlan, vastosabb széle jelenik meg. E réteg kinyúló hátát karéjos, lapos, homorodó közepű levélke fedi. A bimbók ugyancsak karéjos oldalai e levélkék alól nyúlnak ki. A levélkék alatt furatos hajlatpárral válik el a bimbók lent visszahajló, háromkaréjos középső része. A felső közökben a kehelyfelület sima. A peremet majdnem függőleges felső és alig emelkedő alsó felülettel alakították.

T. S.

Székesfehérvár 1978, 226 (157. sz.).

Tata, Kuny Domokos Múzeum

I-92. Bimbós levélvégződések

Vértesszentkereszt (1964/71, Kozák Éva ásatása)

mészkö

a: 6,5 × 7 × 6 cm

b: 6,5 × 7,5 × 7 cm

c: 7,5 × 12 × 9 cm

13. század eleje

I-92c.

I-92a-b.

Három darab. Kettő hasonló (a-b), a harmadik elütő. A kettőn vájattal gerincekre tagolt levélháttól vájt középpű, ötkaréjos levél nyúlik előre, amelynek oldalsó tagjai az egyik darabon (a) púposak. E levelek alól fejlődnek a bimbók oldalsó tekervényei, gömbölydeden előre hajló véggel. A végekhez nyúló részek karéjos szélű púpok mutatnak, az egyik példányon (b) furatos közökkel. E részeket az enyhén homorú középsőtől vájattal különíti el, amely elől megszakított (vö. ezekhez I-91.). A harmadik darab (c) egyszerűbb alakítású. Itt a levélhát nem látszik, a felső felület nagyrészt törött. Lent kiálló, dudoros részlet törése. Elöl középen két erősen kiálló bordaféle átkötéssel. Ezek lefelé homorú közzel szétválnak, és hátrahajolva hordják a szélesen kinyomuló oldalsó végződéseket.

T. S.

Tata, Kuny Domokos Múzeum,
ltsz. a-b: 74.1.311.2.; c: 93.1.395.

I-93.

I-93. Fej sima arccal

Vértesszentkereszt, templomrom,
előcsarnok (1965, Kozák Éva ásatása)
mészkö
17 × 11 × 9 cm
1200 körül

Hátul, lent és elől a bal szájsarok alatt törés. Itt bal kéz csatlakozott, ujjainak nyoma kivehető. A felület sérült. A fej széles homlokú, lefelé enyhén keskenyedő. Az arccsontok alatti felület kissé gödrös. Az áll nagy, a száj az orrhoz közeli. Fölötte az orr alól majdnem vízszintesen szétnyúló két ránc. Az orr egyenletesen szélesedő, a szemöldök alj sekélyen bevágott, kétfelé emelkedő ívű. A szem mandulavágású, részébe belefeszül lapos, furatos domborulata. A homlok alacsony, domború, fölötte közepén elválasztott, kétfelé simán a fülek mögé fésült, hosszában finom ivelésekkel, párhuzamosan barázdált haj. A fülek besimulnak a haj és az arccsontok közé. Ívük kettős, vájatos, elülső cimpájuk domborodva különváló. A bal fül alatt a hajszálatat kis, törött domborulat keresztezi. A nyakból csak kis rész látszik oldalt.

T. S.

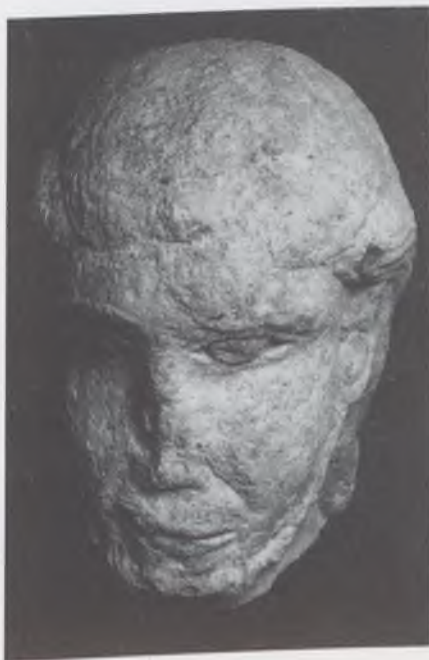
London 1967, 24, 28 (55. sz.); MMT 54, 71. kép; Székesfehérvár 1978, 224–225 (154. sz.), 37. kép; Kozák É. 1979, borítólap; Marosi 1984a, 128, 305. kép; Kozák É. 1993, 35, 39, 298 (50. sz.).

Tata, Kuny Domokos Múzeum,
ltsz.: 74.1.309.

I-94. Fej körszakállal

Vértesszentkereszt (1964/71, Kozák Éva ásatása)
mészkö
22 × 15 × 15 cm
13. század eleje

Nagyrészt faragott, hátul függélyesen, a nyaknál vízszintesen törött. A felület mállottas. Az orr és a száj sérült. A fej ovális, lágy formálású. Az arc telt, a homlok finoman domborodó. A jobb szemöldök fölött és a zárt, sérült ajkak körül finom kísérő véset látszik. A szeme fölött lefelé bemélyedő. A szemrész hosszúságú, végeit a kerekesebb szemgolyó üresen hagyja. Az orr átmenetesen válik ki az arcból. Az orrtő és a szájsarok között finoman bemetsződő ránc. A fül kagylós, kettőzött ívű. Elülső cimpája nincs, közepén talán furat. A fültől az állkapcsos keskeny szakállsáv vonul végig, kis, karéjos aljú, néhol rovátkás részletekre tagolva. A homlok alacsony, a haj kétfelé három-három íves szakasszal rátorlódva határolódik el. A haj a fejtetőn kidolgozatlan, csak elől rovátkolt és oldalt,

I-94.

ahol fül mögé fésült. Lejjebb leomló hajtömeg válik el, a bal fülénél kettős, csavarodó, a jobbnál osztatlan kötegben. A nyak tagolatlanul, de szabatosan formált, enyhén jobbra forduló, kissé döntött fejtartásra valló. Erre utal a jobb archoz közelítő hátsó törés is.

T. S.

Székesfehérvár 1978, 227 (158. sz.), 38. kép; Marosi 1984a, 128–129, 306. kép.

Tata, Kuny Domokos Múzeum

I-95.

I-95. Fej szakállal, bajusszal

Vértesszentkereszt, templomrom, a déli mellékhajó keleti szakasza (1967, Kozák Éva ásatása)
mészkö
12,5 × 10,5 × 7 cm
1200 körül

Hátul, alul törés. Jobbra fent csatlakozó forma lefelé domborodó maradéka. A hajlásszög bal félprofilos nézetre vall. A felület sokhelyütt sérült, a fejtető nagy részén mállottas. A fej zömök arányú, a homlok alacsony, az arc lapos. A szakáll keskeny sávban húzódik a fül előtt, alsó része némileg elkülönülve, közép felé szélesedve vonul végig. A bajusz kifent ívvel hegyesedik fölötte. Az orrvég kissé szélesedett. A szemöldök alig ívelt, majdnem vízszintes, csekély kiállású. A szemek kicsik, hosszúságú részükbe kerekdedebb, talán furatos dudorok illeszkednek. Az alsó ajak kissé előrebígygyed. A két fül roncsolt, a bal furatos. A haj a bal hom-

lokrész és a halánték fölött hosszában barázdált. E barázdák lejjebb, a tarkó felé előre hajlanak. Előrébb, a bal fül mögött, két függélyes, hurkás rész válik külön, váltakozó irányú ferde rovátkolással, a nyakra hajlóan, amelyből csak kis részlet látszik. A fül alatt bizonytalan értelmű részlet.

A töredék méretével és csatlakozó idomával fejezetsarokra illenék (vö. *Kozák* i. m. 295: 38. sz.). Stílusához vö. **I-96.**

T. S.

Kozák É. 1993, 35, 298 (51. sz.).

Tata, Kuny Domokos Múzeum, ltsz.: 74.1.303.

I-96.

I-96.**Vízköpő férfialak töredéke**

Zalaapáti, apátság (1880 tája előtt)
homokkő
30 × 29 × 23 cm, felső átm.: 13,5 cm
1200–1250

Körbefaragva. Alul könyöktájon törés. Felül, a fejtől kissé visszaugratva, kerek sík. Közepét a szájjal furat köti össze. Ha a felső sík, amelyen bizonyára más kőelem feküdt, vízszintes volt, az alak kissé előre billent. Háta, kissé kiálló lapockákkal, meglehetősen hajlott, feje erősen besüpped vállai közé. Felső karját szorosan teste mellett tartja, alkarját ferdén felemeli, és két összetett öklében szakállát fogja. Feje széles, elől ellapuló; mégis pufók arca alacsony homlokú, hajjal, szakállal és bajusszal keretezett. Szemgödre az orr felé bemélyedő, szemhéja megtörve illeszke-

dik belé. A szemgolyó kissé visszaugró, hosszúkas. Az orr sérült, vége kiszélesedve az arcpárnák közé mélyed. A bajusz kétágú, hegyes. A felső ága rövid, az alsó a szakállra simul. A szakáll hegyesedő, a bajusszal együtt enyhén kiemelkedő, rovátkolt. A hajkorona kiugró, elől és egy darabon a bal fül mögött is köríves, függélyesen rovátkolt elemekre tagolt. Hátul tarkóig ér. A fülek fent a hajtömegbe vágódnak, kagylójuk széle vajútos. A nyak vastos, alig megjelenő. A jobb felkar sérült, a bal alkar törött. A nyaknál kissé kiemelkedve gallér válik külön, rátétszerű fűrészfogmintával. A testen és a felkarokon a ruha sima, elég durva felületű. A jobb kar hajlatánál és a bal váll alatt egy-két lapos redő. A jobb csukló fölött a szűk ruhaujjon két lapos harántmélyedés között hurkás szélű sáv.

A töredék nyilván kútrésznek készült a zalavári kolostorba. Hasonló eredetű társával együtt (*Tóth* i. h.: 14. sz.) a kerek szobrok legrégebb hazai példái közül való. Stílusának fő dunántúli előzményei a bajusz és a szakáll kezelése tekintetében vértesszentkereszti faragványok (pl. **I-95.**).

T. S.

Rómer F. kézírata zalai műemlékekről (OMvH Könyvtár) 227; *Makay B.*: A Balaton a történelmi korban. Budapest 1913, 80; *Gerevich T.* 1938, 193–194, CCXVII; *Tóth S.* 1990, 149–150, 163 (12. sz.), 5. kép.

Keszthely, Balatoni Múzeum

I-97.**Bimbós levél végződése**

Hidegség, a templom románkori szentélyének és hajójának északi, külső szöglete körül (1971, Tóth Sándor ásatása)
homokkő
11 × 12,5 × 9,5 cm
1220–1230 körül

Függőleges hátsó síkhoz balra, tompaszögben, törés csatlakozik, amely előtt jobbra hasonló szögű, kihajló levélvég széle jelenik meg. Erre jobbról a bimbó középső része hajlik rá. E részt két rövidebb, osztott végű kiséri. Az elülső három-, a hátsó kétágú, ez fel-, az le-hajló. A felületek simák. A hátsó rész alig válik külön. A két elülsőnek a háta domborodó, a törésig ér. A háta köze enyhe homorulat. A levélszél és a középső rész, amelynek pereme csak elől

I-97.

különül el, oldalt keskenyen laposra faragott.

A darab eredeti helyzetének meghatározása nem problémátlan. A síkkal illeszkedő forma leginkább bélétfelvezethez illenék. Hidegségen nemigen jöhet más számításba, mint a teljesen elpusztult nyugati kapu.

T. S.

Bodor I.: Hidegség r. k. templomának építéstörténete. *MMv* 1971–1972. Budapest 1974, 237.

Sopron, Soproni Múzeum

JÁK (I-98–101.)

Az eddig még nem tisztázott eredetű Jáknemzetség a 12–13. század fordulóján, öröklésjogilag már három elkülönült ágra szakadva jelenik meg a forrásokban. Míg két ág nagy számú ismert tagja ekkor már elaprózódott birtokrészekben ül Sárvártól északra a Rába két partján, addig a harmadik ág a későbbi Ellerbach-Erdődy féle monyorókeréki uradalom magját képező birtoktestet osztatlanul bírja. Úgy tűnik, e birtoktest első központja Pornón volt, ahol nemcsak a Szent Margitnak szentelt nemzetségi (bencés?) monostoruk, hanem udvarházuk is állt. E birtokrész és a rajta fekvő, a nemzetség számára igen fontos épületek 1221 előtti eladományozása a szentgotthárdi cisztercita kolostornak, és a jáki nagyobb arányú építkezések közötti összefüggés meg bizonyításra váró feltételezés. Jáki apátot először egy 1223-as oklevél említ. Az utóbbi években megkezdett, és még nem publikált ásatási eredmények

azonban máris bizonyítani látszanak azt, hogy Ják falu mai központjában, a Sorok patak partján emelkedő dombháton a 13. század előtt plébániatemplom és más jelentős épület(ek) is állt(ak).

Mindenesetre egy 1325-ös királyi oklevél a ma is álló Szent György vértanúnak szentelt bencés monostor építőjeként („edificasset”) a nemzetség „Nagy”-nak mondott Márton comes nevű tagját nevezi meg, aki 1221 és 1231 között jelenik meg a forrásokban, melyek nem említik, hogy jelentősebb udvari méltóságokat viselt volna. A közvetlenül az épületre vonatkozatható egyetlen oklevél Omodé győri püspök 1256. Szent György másnapján Jákon keltezett ítéletlevele, melyben ottrléte okaként a monostor előző napi felszentelését említi. A fent ismertetett adatokból kirajzolódó közel fél évszázadot biztosan nem töltötte ki folyamatos építkezés, még akkor sem, ha maga az épület meg-megszakadó, és ismételten jelentősen módosult tervek szerint nekilendülő építő tevékenység nyomait mutatja is.

Míg a háromhajós, nyugati toronypáros, bazilikális elrendezés a dunántúli kortárs nemzetségi monostorok szokásos elrendezésének felel meg, addig a struktúra fő elemei, valamint a legszínvonalasabb épületszobrászati elemek a bambergi székesegyházzal való közvetlen kapcsolatokról vallanak. E legszínvonalasabb kőfaragványok el- és behelyezése már sokszor szervesen, esetlegességeket és rendellenességeket mutat, amelyekre az épület végülis legnagyobb hatásúvá vált része, a nyugati kapuzat is példa. Itt a lényegében bambergi ornamentális elemek és szobrászi stílus, elveszítve eredeti strukturális szerepét, szőnyegszerű dekorativitás felé tart, és ez a fajta átértelmezés egy egész egykorú alsó-ausztriai emlékcsoportnak is jellegzetességévé válik. E motívumkészlet élt tovább a 13. századi épület legkésőbbi részeibe lokalizálható faragványokat készítő „helyi mesterek” kezén, és ebben a formában a jáki plébániatemplomban, valamint számos környékbéli falusi templomban megtalálható.

A 13. századi belső tér kialakításához tartozó kisarchitektúrák és berendezési tárgyak nem maradtak ránk, így a liturgikus használatra is igen nehéz következtetni, ezért különösen értékesek a szentély és a déli toronyalj 13. századi freskói, ez utóbbi ikonográfiája talán a

kegyúri temetkezés(ek)kel van összefüggésben. Hasonlóképpen értékes a belső térnek az a jelentős nyomokban még ma is meglévő architektonikus kifejtése, amelynek rendszere és színvágója talán szintén a 13. századból származik. Ma még semmilyen nyoma nem ismert a templom mellett valamilyen formában minden bizonnyal megépült, és igen korán, talán a török idők alatt elpusztult kolostorépületnek.

A 13. századi templom elsősorban figurális szobrászata révén emelkedik ki szembetűnően a ma ismert magyarországi egykorú emlékanyagból. Az e mögött érzékelhető közvetlen bambergi kapcsolatok is sejtetik azt a fénykort, amelyre a Ják nemzetség eredetének, vezető tagjai pályafutásának, az alapítás hátterének és az építkezésnek magának ma még szinte teljesen ismeretlen körülményei adhatnának magyarázatot. A monostort életre hívó nagyvonalú építetői szándék úgy tűnik már a templom befejezése előtt megtorpant, a plébániatemplom már a kor falusi építészeti alig meghaladó színvonalon épült meg; a kolostorépületek korai pusztulásának pedig azok műlékonyabb építőanyaga is oka lehetett.

A későbbi évszázadokban az épület-együttes fenntartása maga is komoly nehézségekbe ütközött, és fokozatos pusztulásnak indult, bár rangos berendezési tárgyak időről időre készültek. A 15. végén a kegyúr, Ellerbach Bertold végrendeletében mindkét templom javítására adományt tesz. Az Erdődy család kegyurasága alatti apátok idejében végzett építkezések közül a 17–18. századiakról vannak bővebb ismereteink. Ezek egyike sem mondható jelentősnek, tulajdonképpen megromlások utáni javításnak minősülnek csupán, melyek során az addig tiszta kváderépületet, elsősorban a déli pillérsort és mellékhajót, valamint a toronyok karzatszint feletti emeleit téglából, 13. századi kőfaragványok másodlagos felhasználásával újították fel, és építették át. Elsősorban ezeket az egyszerű vagy többször átépített épületrészeket cserélték ki az 1896 és 1904 közötti, Schulek Frigyes és Gyalus László által vezetett úgynevezett nagy restauráláskor. A századfordulós munkálatok során kicserélt faragványok közül maradt fenn az a félezer, melyeknek feldolgozása, és Jákon, állandó kiállítás formájában történő bemutatása folyamatban van.

M. A.–Sz. E.

Eitelberger, R. von : Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. *JbkkCC* 1 (1856) 91–140; a Jákra vonatkozó rész újraközölve: *uő.* : Die romanische Kirche St. Ják in Ungarn mit Rücksicht auf ähnliche Kirchenbauten dieses Landes. *Mittelalterliche Kunstdenkmale des Österreichischen Kaiserstaates*, Hg.: Eitelberger, R. von – Heider, G. Stuttgart 1858, 69–76, Taf. IX–XII.; *Henszlmann I.* : Magyarország ókeresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876, 105–110; [Steindl I. nyomán]: A jáki templom. *Vasmegeyi Lapok* 16 (1882: 24, 25, 26); *Stegmüller J.* : A jáki apátság (kézirat a szombathelyi Szemináriumi Könyvtárban, 1885); publikált kivonata: *Baumgartner J.* : Jaák története. *Vasvármegyei Tanügyi Értesítő* 3 (1885) 81–88, 97–101; *Czobor B.* : A jáki apátság templom. *AE* 10 (1890) 11–16; *Széchenyi M.* : A Szent György vértanúról nevezett jáki apátság története. Budapest 1901, (különösen a Gyalus L. által írt VI. fejezet: 60–63); *Magyarász N.* : A jáki templom restaurálásának története. *Magyar Állam* 45 (1904:213) 1–3; *Donin, R. K.* : Romanische Portale in Niederösterreich. *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der k.k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege* 9 (1915) 1–105; *Miske K.* : A Vasvármegyei Múzeum dr. Széchenyi Rezső gyűjteménye. *Vasvármegyei Múzeum Évkönyve* 2 (1926–27) 129–140; *Éber L.* : Die Madonna von Ják. *A Műgyűjtő* 11 (1931:2) 44–45; *Csemegi J.* : A jáki apátság temploma. *Vasi Szemle* 4 (1939) 12–37; *Bogyay 1943*; *Bogyay, Th. von* : Normannische Invasion – Wiener Bauhütte – Ungarische Romanik. *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie II.* Baden-Baden 1953, 272–304; *Hoefelmayr, I.* : Meister des Hauptportals von Ják. *uo.* 305–320; *Hoefelmayr-Straube 1954*; *Dercsényi D.* : Zur siebenhundertjährigen Feier der Kirche von Ják. *AHA* 4 (1957) 173–202; *Crozet, R.* : A propos de l'église de Ják (Hongrie). *Aachener Kunstblätter* 41 (1971) 131–134; Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Hg.: Mócsy, A. – Szentlélek, T. Budapest 1971, 125, 155, 201, 225. sz.; *Tóth M.* 1974, 56–67; *Entz, G.* : Die Wandmalereien der Westempore zu Ják. in *Beiträge zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege*, Walter Frodl zum 65. Geburtstag gewidmet. Wien-Stuttgart 1975, 172–181; *Székesfehérvár 1978*, 245–250 (179–189. sz.); *Marosi, E.* : Stilrichtungen zwischen 1220–1230 in der Bauskulptur. *AR* 17 (1979) 158–159; *Schwarz, M.* : Der Weg normannischer Dekorationsformen in der Bauplastik nach Niederösterreich. *uo.* 163–166; *Dercsényi D.* : A jáki templom. Budapest 1979; *Schwarz, M.* : Studien zur Klosterbaukunst in Österreich unter den letzten Babenbergen. Wien 1981; *Szücs J.* : Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a közne-

messég kialakulásához. in: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Budapest 1984, 341–394, 356; *Tóth S.* 1983 421–426; *Marosi* 1984a; *Bogyay T.* e könyvről szóló recenziója: *Kunstchronik* 38 (1985) 28–35; *Marosi, E.*: Die Verwendung der Steinskulpturen in Ják. Primär, secundär, tertiär. Schöngrabern - Internationales Kolloquium 17/18 September 1985. Hg.: Fillitz, H. Wien 1987, 75–63; *Marosi E.*: A jáki apátsági templommal kapcsolatos műemlékvédelmi problémák (kézirat 1987); *Fügedi E.*: Sepe-lierunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti monostor. *Sz* 125 (1991) 35–67; *Koller, M.*: Das romanische Westportal der Kirche von Ják, Ungarn. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 45 (1991) 116–117; *Mezey-Debreczeni, A.* – *Szentesi E.*: Neue Forschungen zur Abteikirche zu Ják. Schriftquellen und Befunde als Hilfsmittel auf der Suche nach der verlorenen Baugeschichte. *Kunstchronik* 44 (1991) 575–584; *D. Mezey A.* – *Szentesi E.*: Új kutatások Jákon – források segítségével az „eltűnt” építéstörténet nyomában. *Henszlmann Lapok* 3 (1992) 11–18; *Fügedi E.*: Az Elefánthyak. A középkori magyar nemes és klánja. Budapest 1992, 60–62; *Bogyay, Th. von*: Bamberg und Ják im Licht neuer Forschungen. *Künstlerischer Austausch. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte.* Berlin 1992. Hg. Gaetgens, Th. II. Berlin 1993, 81–88; *Bogyay T.*: Ják és Bamberg. *Tanulmányok Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára.* Szerk.: Valter I. Budapest 1993, 11–20.

I-98.

Bélettfejezet levelekkel

Ják, apátsági templom, a déli kapu bal oldali belső oszlopáról (1900 körül) homokkő
m.: 23 cm, h.: 41 cm, v.: 23,5 cm,
törzs átm.: 15,5 cm
1220–1230 körül

A kaput a restaurálás előtt ábrázoló fénykép (OMvH Fotótár, neg. sz.: 76.599) és a helyén ma látható századfordulós másolat tanúsága szerint a déli kapu bal oldali belső fejezete, a vele egybefaragott bélettprofilal. Bimbós kehelyfejezet abból a típusból, amelynél a kehely íves pereme túlnyúlik a vékony fejlemezen. A kehelyre simuló és bimbóban végződő, jobbra csavarodó sávokon mély középerű, háromkaréjos, alul összekapcsolt levelek sorakoznak. A levelek felületén, mint ahogy az oldalsó, védett részeken még látható, eredetileg finom rajzolatú, vékony vo-

I-98.

nalak modellálták a részletformákat. A bimbók simára csiszolt és csaplyukkal ellátott helye a századfordulós restaurálás másolatkészítési munkafolyamatának nyoma.

A levelek ilyen formálása Jákon a toronyalj és az apszisok külső akantuszos fejezetei között ismert, faragványunkhoz kompozicionálisan legközelebb szimmetrikus párja (Ják, kötár, LAHU-50–011.) áll.

M. A.–Sz. E.

Székesfehérvár 1978, 247–248 (183.sz.);
Tóth S. 1983, 423–424, 426.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
I.sz.: 55.1002.

I-99.

Frízdarabok sárkányokkal

Ják, apátsági templom, a nyugati kapuzat bélettének vállpárkányfrízén, az északi oldal két belső oszlopa fölött volt (1903/4-ig) mészkő
a : m.: 24 cm, h.: 25 cm, v.: 15,5 cm
b : m.: 24,5 cm, h.: 20 cm, v.: 29 cm.
1220–1230 körül

Az indák közötti sárkány Jákon és művészetföldrajzi környezetének épületplasztikájában (pl. Magyarzecsőd, Óriszentpéter) különféle kompozíciókban (timpanondombormű, oszlopfő), változó színvonalon megjelenő motí-

vum. A nyugati kapuzat frízében és a déli kapu timpanonjában láthatók közülük a legkvalitásosabbak. Kierlelt kompozícióban, a bélettoszlop-fejezetek fölött formálódó szögleten, párosával egymás felé fordulnak. Szárnyuk alól kibúvó farkuk félpalmettában végződő kettős inda, melynek előre kanyarodó ágán állnak. Ez fejük érintkezési vonalában köteget alkot, amely egy álló levélben, vagy indát köpő maszokban és két visszahajló félpalmettában végződik. A hátrafelé kanyarodó inda hasonló kompozíciót alkot a szárnytollak végében, az oszlopok közötti falsáv szögletében. A madártestű sárkány feje nyújtott, hosszú és hegyes füle a nyakára simul, szárnyának fedőtollai rombuszokból formált pikkelyszerű mezőből állnak, szárnytollait mélyen barázdált, párhuzamos vonalak alkotják. A felület finoman megmunkált, simára csiszolt, az indákat jellegzetes, sík felületekből összeálló, valójában sokszögű forma alkotja.

A bal kö (a; LAHU-50–120) egy majdnem teljes sárkány-alak, jobb oldalán a sárkány fejrésze van meg, közöttük az indacsokor a saroklevéllel hiányzik. A jobb kövön (b) a sárkány fej nélküli teste, jobb lába és farokindáinak indítása látható.

Mindkét darab alsó és felső síkja illesztőfelület, a jobb (a), illetve a bal (b) oldalon simára csiszolt felület van. Mindkét faragvány felső részén közel vízszintesen húzódó, megragasztott törésvonal látható. Az egyébként világos

színű kőanyag felületét vöröses színezék fedi, amely a ragasztott törésvonalon is áthúzódik. Ez utóbbi, technikai jellegű megfigyelések azt sugallják, hogy e két faragvány egymáshoz tarthatott s éppen az egykor illeszkedő felületeiket csiszolták simára utólag. Mind megdolgozásukra, mind ragasztásukra és talán színezésükre is a templom századfordulós restaurálásakor kerülhetett sor, a faragvány pótlására szánt másolat készítése kapcsán (vö. I-98.).

M. A.–Sz. E.

Székesfehérvár 1978, 246 (180. sz.).

a: Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 55.1037.

b: Szombathely, Savaria Múzeum (letétként: Ják, kőtár)

I-100. Háromnegyed-oszlopfő sárkánypárral

Ják, az apátsági templom elpusztult déli, háromnegyed-oszlopokkal bővített nyolcszögű pilléreinek egyikéről, legvalószínűbben a kelet felőli elsőről (1900 körül)

mésző

m.: 33 cm, sz.: 40,5 cm, v.: 37 cm
1225–1250

A nyolcszögű pilléreket bővítő háromnegyed-oszlopok fejezeteit rendszerezsen egybefaragták magával a pillér

I-100.

I-99.

kváderburkolatával úgy, hogy egyik irányban a nyolcszög élénél átfordulva mindig a következő fejezetnél illeszkednek. Faragványunknál az átforduló kváderrész hiányzik, a bal oldal ép illesztő felület, a jobb oldalon törésfelület van, melynek alsó ré-

szén utólagos, durva vésésnyomok is látszanak.

Az oszlopfő kompozíciója a kehelyre simuló, a sarkokat „alátámasztó” két nagyméretű, mélyen vájatolt erzetű, bimbóban végződő levél, melyek előtt egy-egy egymás felé forduló sárkány áll. A kehely felső pereme csak a két levél között jelenik meg, kétoldalt viszont csupán elnagyolt, részletforma nélküli ferde felület vezet át a fejlemezről a gyűrűtag felé. A sárkányok feje hiányzik, feltehetően a nyakukkal egymásba csavarodó, hátrafelé néző típusba tartoztak. Farkuk két-két félpalmetában végződő, rövid inda, tollazatuk faragásmódja a nyugati kapuzat frizéjében lévőkre emlékeztet (vö. I-99), azok jellemző részleteit veszi át, de leegyszerűsítve alkalmazza azokat. A levelek megformálása és elhelyezése is kompozicionális esetlegességeket mutat, a bal oldali levél kétrétegű, a jobb oldali egyrétegű, továbbá a bal oldalnézetben – és csak ott – az álló levelekhez hasonlóan formált levél átlós irányban, a kompozícióba nem illeszkedően fedi a felületet.

Jákon más fejezeteken is megjelenik hasonló sárkányos kompozíció (pl. jáki kőtár, LAHU-50-016.), s ezeknél a

sárkányok megformálása mindig színvonalasabb, mint a kísérő növényi elemké.

M. A. – Sz. E.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 55.1006.

I-101. Kapu bélletrészlete sárkányos fejezettel

Ják (? , 20. század eleje)
mészki

m.: 31 cm, h.: 58 cm, v.: 28 cm,
oszloptörzs v.: 17 cm
1250 körül

Kapu jobb oldali bélletének fejeztő-nájába tartozó oszlopfő, amelyhez, kis-sé előreugró síkban, függőleges profilt indító elem csatlakozik. Az oszlopfő gyűrűtaggal induló, keskeny lemezzel záruló, bizonytalan megformálású, bal szélén domborúvá hasasodó kehely. A sima homorlaton mintegy rátétként a fejezt két nézetének síkjába faragot-tan jelennek meg a nyakuknál érintke-ző, hátra néző és fejüket szárnyukra hajtó madártestű sárkányok. A sárká-nyok arca lapos, maszk-szerű, fülük nincs, nyakuknál vékony, szárnyuknál vastagabb barázdák érzékeltetik a tolla-zatot. Sarkok felé eső két lábuk teljesen

aláfaragott, (a jobboldalié hiányzik), lábfejük három ujjban végződik, a jobboldali sárkány félpalmettában vég-ződő farka rásimul a csatlakozó profil hengertagjára. A fejelemz alatt megje-lenő félpalmetták szárai a sárkányok teste alatt ívet alkotnak.

A fejezethez csatlakozó ügyetlen megformálású profil két fő eleme hengertag és homorlat. Az utóbbihoz csatlakozó lemezttag felülete már il-lesztőfelület. Itt bizonyosan egy újabb bélletréteghez tartozó farag-vány csatlakozott darabunkhoz. Nem látszó oldalain sima illesztő felületek, sarkuk 23 cm hosszan durván lefara-gott.

A 13. század közepén vagy harmadik negyedében Jákon dolgozó kőfaragó műhely terméke, azonban forrás nem bizonyítja a faragvány jáki eredetét, s a ma álló épületegyüttesben sem tudjuk elhelyezni. A sárkányok megformálása és elsősorban fejtípusa a jáki timpano-nokhoz kapcsolható, a fejezt kompozí-ciójához hasonló ismert emlék pedig a magyarszeccsödi rk. templom kapuja bal oldali külső bélletrétegének fejezte. Ennek sárkányalakjai azonban min-den provincializmusukkal együtt köze-lebb állnak a jáki nyugati kapu sárká-nyos frizében lévőkhöz.

M. A.–Sz. E.

Gerevich T. 1938, 148, CXXXVII/3.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 55.1602.

I-102. Kapuívmező keresztrel, kentaurral és kígyópárral

Újudvar (1936 előtt)
mészki
61 × 129 × 21,5 cm
1200–1250

Félkörös forma, lent jobbra függőleges végű nyúlvánnyal, balra ugyanilyenek a törésével. A félkör mentén széles, lent keskeny szegélyszáv egy síkban. Ezen belül alig visszaugratott tükör, még beljebb valamivel erősebben kimélyí-tett, háromkaréjos mező. A karéjok csúcsban találkoznak, negyed- illetve félkörívnel kissé nagyobbak. A közép-sőben latin kereszt derékszögű szárak-kal, kéttagú, hurkás szalagpárból átfo-násokkal alakítva. A bal karéjban ken-taur vágat elő, hátrahajló hegyű, állát is fedni látszó csuklyában, előrenyújtva feltartott baljában gumós idomú, sérült tárgyat tartva, jobbajával felemelt, leko-nyuló végű farkát fogva. Alatta a perem sérült, ezzel együtt hátsó lábai is letör-tek. A farokvég kétujjú palmetta, kis vájattal. A testformák gömbölyödők, alig tagoltak. Csak a nyaknál, a derék-nál és a comboknál látszik némi elvá-lasztó árkolás. A szem ovális véset. A jobb pata letört, a bal kissé megemelt lábhoz tartozik, és figyelemre méltóan tagolt körvonalú. A jobb karéjban egy-behurkolódó testű kígyópár. A hurok az alsó peremnél van, a két test felfelé széthajlik, a fejek orral érintkeznek. A két farokrész oldalt felhajló, majd függőlegesen, palmettásodva a peremre ereszkedő. A farkvégeken két-két ujj, hosszanti vájattal, karéjos belső körvo-nallal. A test egyszerű hurka, a fejek szájrés, fül és szemdudor látszik.

A dombormű három hengeres ívtö-redéssel együtt került múzeumba, te-hát bélietes kapuhoz tartozott. Az áb-rázolás nyilvánvalóan a démoni vadság fölé magasodó krisztusi erőt szemlél-teti.

T. S.

Gerevich T. 1938, 89, 192, CCXIV;
Kaposy, V.: Contribution à l'iconographie des monuments de l'époque romane en Hongrie. BMH 6 (1955) 13–19; Csemegi 1960, 19–20, 22; Székesfehérvár 1978, 59; Kozák, K.: Constructions dans la Hongrie des XII-XVe siècles des ordres de chevalerie et d'hospitaliers et leur influence. AA 34 (1982) 120–121.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 53.586.

I-101.

I-102.

I-103. Kapuívmező Krisztus és két donátor alakjával

Szentkirály. A plébániatemplom kapuja fölötti téglá-áthidalásból emelték ki 1875 körül, az épület bontásakor. Előbb a szombathelyi püspöki palota lapidáriumába, majd 1910 körül a szombathelyi múzeumba került. 1919-től a Szépművészeti Múzeum, 1974 óta a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. fehér márvány
m.: 67 cm, sz.: 120 cm, v.: 25 cm
1230 körül

Béletes szerkezetű kapu ívmezejét kitöltő, körszegmens alakú kőlap, előoldalán háromalakos domborművel.

Jobb sarkán csonka. A tetején fennmaradt klasszikus tagozat (bukókimákkal kiemelt lemeztag) a kő ókori felhasználásának maradványa. A dombormű figurái kagylószerűen mélyített, szemcsézett felületű, homorú reliefalpból emelkednek ki. Középpütt alacsony talajsávra állított emelvényen a Pantokrátor trónuson ülő alakja jelenik meg. Sarutlan lábai az emelvény homlokzatáról kihajló levelek csúcsára támaszkodnak. Ruházata tunika és térdei között átlós ráncokba rendeződő köpeny. Előrenyúló fejét keresztrel díszített, szemcsézett felületű dicsfény-korong kereteli. Középen elválasztott haját sűrű, párhuzamos vésetek barázdálják. Köpenyét tartó bal kezével könyvet

szorít magához, jobbát kicsavart tartásban, rétori gesztussal emeli mellkasához. Jobbja felől feltérdre ereszkedő, kezében templom-modellt tartó, világi öltözékű férfiú emeli rá a tekintetét. Csigás fürtű, dús haját érdes felületkezelésű, domború süveg szorítja le. A kő íves széléhez igazodó, görnyedő testét övvel összefogott, laza esésű, bő tunika fedi. A másik oldalt mindkét térdével a talajt érintő női alak tölti ki. Fején állkötős kalpag, hátul hosszan lenyúló fátyollal. Testét hosszú tunika és ujjatlan köpeny takarja. Összekulcsolt kezében lehasadt peremű tárgy van, amely nádusszal ellátott talpas edényre, leginkább kehelyre vagy modell méretű keresztelőkészletre emlékeztet.

Varsányi János 1842-ben készült rajzának tanúsága szerint (OSZK, Fol. Hung. 1110/V. f. 15.) a szentkirályi templom kapuja fölé befalazott timpanon ekkor már nem középkori építészeti szerkezethez tartozott. Eredeti környezetének lokalizálása éppen ezért némileg bizonytalan.

A magas színvonalú dombormű művészettörténeti értékelésének állandó problémája a datálás kérdése. Első közlöje a bátonostori timpanonnal való ikonográfiai kapcsolatát felismerve, nagy vonalakban mindössze 13–14. századi eredetét állapította meg. A kőanyag átfaragott voltát megfigyelő Éber László, s nyomában a későbbi kutatók szinte mindegyike – mesterét a

I-103.

jáki műhely vonzáskörében keresvén – a 13. század közepe utáni évtizedekre keltezte (Éber 1911; Meller 1921; Gerevich 1938; Bogyay 1943; Dercsényi 1972). Divald Kornél 1220 és 1230 közé datálta, anélkül, hogy érveit részletesebben kifejtette volna (Divald 1927). Az addig főként hazai körben tájékozódó kutatásnak Balogh Jolán mutatott új irányt a kompozíció és a figurastílus észak-itáliai, piacenzai és modenai gyökereire figyelmeztetve. Nézete szerint e lombardiai stílus a délnémet, osztrák terület (Salzburg) közvetítésével érkezett Magyarországra (Balogh 1956).

A mester a tömegek ellenpontosására, a formák feszültséggel telített kompozíciós egyensúlyára építő, markáns szobrászi felfogásának gyökereit kutatva Benedetto Antelami körében találhatunk minden másnál közelebb és jellegzetesebb, műhelyhagyományokat érintő hasonlóságokat, rokon technikai megoldásokat. A zárt formaadású, mindig izolált, hangsúlyos tömbként megjelenített, legtöbbször kissé tömzsi figurák, valamint a velük tökéletes összhangban lévő kemény, merev drapériakezelés legjobb párhuzamai e környezetben találhatóak meg. A fényesre csiszolt, kemény formák és az érdesre borzolt, lágy fényű részletek termélységet növelő, festői hatásokat keltő felületi kontrasztja olyan további művészi eszköz, amellyel a parmai székesegyházon és baptisteriumon dolgozó szobrászok, vagy a borgói székesegyház 12. század végi és 13. század eleji mesterei számos alkalommal éltek. Kimutathatók olyan szobrászi megoldások is ugyanezen épületeken, mint a figurák lábait támasztó, kihajló levélkonzolok.

Megjegyzendő, hogy a szentkirályi dombormű kompozíciója, figuráinak zömök testaránya, térbeli elhelyezkedése, továbbá hajuk aprólékos, szinte hajszálanként való megformálása a magyarországi emlékszenyvekben a sopronhorpácsi templom 1230 körül készült nyugati kapujának domborműmaradványaival, és egy ugyanott másodlagos felhasználásból előkerült fejtöredékekkel (I-104.) áll közeli kapcsolatban.

T. I.

(Rómer F. F.) Egyveleg. *AE* 6 (1872) 267; *L. V.*: Lelhelyeink. *A Vasmegyei Régészeti-Egylet évi jelentése* 1875, 115; *Rómer* 1876, 51; *Borovszky S.* (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai.* Vas

vármegye. Budapest 1898, 101; *Gerevich* 1906, 992; *Éber* 1911, 193–200; *Meller* 1921, 10, 40; *Éber* 1922, 107–108; *Divald* 1927, 59–60; *Petrovics E.*:

Képzőművészeti gyűjteményeink. Magyarország Vereckétől napjainkig. V. Budapest 1930, 204; *Péter* 1930, I. 37; *Hekler, A.*: Budapest als Kunststadt. *Küssnacht am Rigi* 1933, 119; *Hekler* 1934, 28; *Dercsényi, D.*: La sculpture romane en Hongrie. *Nouvelle Revue de Hongrie* 1935, 443; *Szónyi O.*: Régi magyar templomok. Budapest é. n., 62, 191; *Horváth H.* 1936, 30; *Hekler, A.*: *Ungarische Kunstgeschichte.* Berlin 1937, 27; *Gerevich T.* 1938, 192–193, CCXV–CCXVI; *MMt*, I. 337, 500–501; *Bogyay T.*: Isten báránya. *Regnum* 1940–1941, 95–96; *Bogyay* 1943, 50; *Horváth H.* 1944, 24–25; *Kampis* 1948, 5; *Balogh* 1956, 20–32, 97–10; *MMT* 73–74, 116. kép; *Dercsényi* 1972, 17, 197–198,

138. kép; *Székesfehérvár* 1978, 21, 59; *Tóth M.* 1983, 94, fig. 17.; *Marosi* 1984a, 133; *Wehli* 1984, 363–366; *MNG RGy*, 9. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Itsz.: 55.976.

I-103.

I-104. Fejtöredék domborműről

Sopronhorpács, plébániatemplom,
a délnyugati pillérköteg falazata
(1959, Dümmerling Ödön falkutása)
mésző
m.: 21 cm, sz.: 18 cm, v.: 17 cm
1230 körül

Eredetileg magasdomborműhöz tartozó, nyaktól fölfelé körben kidolgozott fej töredéke. Nyakánál a felemelt fejtartás következtében megfeszülő izmok jó anatómiai érzékkel való ábrázolása figyelhető meg. A haját, amely a hátulsó, takart részen kidolgozatlan, sűrű, párhuzamos, lineáris vésetek érzékeltetik. Homlokához emelt jobb kézfeje szintén kidolgozatlan. Az arc helyén törés.

Mérete, stílusa és faragásmódja a templom nyugati kapujának töredékesen fennmaradt timpanon-domborművéhez társítja. Nem zárható ki, hogy eredetileg a közepe felé folyamatosan mélyülő dombormű teljesen elpusztult jobb oldali belső figurájához tartozott, amely közvetlenül a Maiestas Domini-ábrázolásként rekonstruált középső alak mellett állt. Ez esetben a különös kéztartás a figura azonosítását is érintő, ikonográfiai kérdést vet fel.

A sopronhorpácsi homlokzat töredékes szobordíszének stilisztikai párhuzamait a közép-európai későromán művészet körében Schöngrabern épületszobrászata képviseli (*Székesfehérvár 1978, 243*). A nyugat-magyarországi emléanyagban legközelebbi rokonait a szentkirályi timpanon-dom-

bormű Krisztus-alakja és előkelő donátorfigurái jelentik (I-103.). A hasonlóságok a mély térrétegben elhelyezett test zárt, tömbszerű megformálásától az anatómiai részletek és a haj markáns szobrászi megragadásáig tartanak. E kapcsolat egyrészt az emiliei szobrászat felé tágitja a sopronhorpácsi domborművek stílusforrásainak körét, másrészt erősen kétségessé teszi a szentkirályi timpanonnak a század közepe utáni, késői datálását.

T. I.

Dümmerling 1961, 206; Székesfehérvár 1978, 243 (177. sz.).

Sopronhorpács, Rk. Plébánia

I-104.

I-104.

I-105. Medencetöredék

Sopronhorpács, plébániatemplom,
a gótikus sekrestye feltárt alapfala (1960)
mészkö

m.: 24 cm, sz.: 61 cm, külső átm.: 53 cm,
oldal v.: 8 cm, központi furat átm.: 2 cm,
csorgónyílások átm.: 1 cm
1230 körül

Kör alaprajzú medence több, egymáshoz törésfelület mentén illeszkedő darabból összeragasztva, kívül és belül vékonyan lerakódott vízkőréteg maradványával. Felfekvési felületet adó, korong alakú taggal bővített alját közepén függőleges furat töri át. Oldalfala, amelynek pereme sehol sem ép, a tálnak mintegy a felén az eredeti magasságot megközelítően megmaradt, a másik feléből 8–10 cm letört. A magasabbik részen két, kiömlőnyíláshoz vezető, lejtős furat. E két nyílás szobrászi hangsúlyát kívül domborművű fejek adják: az egyik álla és orra letört, haja egyenes vésetekkel barázdált, a másik csigákba

csavarodó haját pánt alakú diadém szorítja össze. A diadémot egymást érintő, vésett vonalú négyzetek sora díszíti, közepükben egy-egy lyukkal. A sérültebb oldalon eredetileg két másik kiömlőnyílás volt. Az egyiket állatfő, valószínűleg oroszlánfej díszítette, amiről sörényének maradványai tanúskodnak. A másik nyílás figurális vízköpő nélkül, közvetlenül a medence oldalán nyílt, fölötte a medence falvastagságáról kifaragott, két, szögletesen megtört szalag fonadéka látható. E furat a többi nyílásnál alacsonyabb szintről indul, ami a külső kiképzés eltéréseivel együtt a negyedik csorgó későbbi kialakítását valószínűsíti.

A tál a szabadon álló, többszintes kolostori kutak típusának megfelelő építmény felső részéhez tartozott. Következésképpen egy elhelyezésére és megközelítésére szolgáló monasztikus épület (kerengő vagy/és kútház) létezését valószínűsíti Sopronhorpácson, amely épületrész elhelyezkedéséről, kiterjedéséről és a fennálló templomhoz

való viszonyáról sem forrásadatunk, sem régészeti támpontunk nincsen.

A faragvány datálásánál figyelembe kell vennünk azt, hogy az egyik vízköpőfej diadémját díszítő geometrikus szalagmustra a templomban, a karzatot tartó falpillérfők ornamentikájában is jelen van, így a kút készítésére feltehetőleg a karzat és a kaput magában foglaló nyugati homlokzat építésével azonos periódusban, 1241 előtt, valószínűleg az 1230 körüli években került sor.

T. I.

Dümmerling 1961, 206; Székesfehérvár 1978, 243–244 (178. sz.), 45. kép.

Sopronhorpács, Rk. Plébánia

I-105.

I-105.

II.
ROMÁNKORI IPARMŰVÉS ZET

A középkori bronzművesség emlékei a Dunántúlon

A Dunántúl középkori művészetét bemutató kiállításnak a kisművészeteket tárgyaló része elé a címbe feltétlenül be kell iktatni a meghatározást kibővítő „emlékei” szót. Ennek indoka elsősorban magának az anyagnak a természetében rejlik: ezek a tárgyak számtalan okból kerülhettek igen nagy távolságokra készítési helyüktől. A kiállítás azokat a művészeti emlékeket mutatja be, amelyek között vagy amelyekkel a Dunántúl középkori népessége élt, s amelyeket az utókor ott, a Dunántúlon talált meg. A lelőhelyek szerinti válogatás ebből a szempontból indokolt, de a könnyen szállítható, kisebb tárgyak esetében semmiféle támpontot nem jelent készítési helyüket illetően. A bemutatott anyagban ezért is szerepelnek biztosan a Dunántúltól igen messze készült import-tárgyak, s olyanok, amelyek esetleg valóban ezen a tájon készültek.

A művészettörténeti kutatás stíluskritikai aprómunkával mára meglehetősen biztonságosan meghatározta a középkori Magyarországon készült művek körét, ennél közelebb azonban még nem jutottunk származási helyükhöz. A tőlünk nyugatra fekvő európai területek kutatása is általában nagyobb régiók művészetének meghatározásáig jutott, a miénknél összehasonlíthatatlanul bőségesebb tárgyi és írott forrásanyag birtokában. Ritkán sikerül – legalábbis a középkori bronzművesség tekintetében – a műhelyek lokalizálása. Nagyobb, szerencsésen helyben megmaradt tárgyak segítik a Hildesheimben, Liège-ben, Braunschweigben készült tárgyak eredetének meghatározását, s Ursula Mende szívós kutatásai nyomán kezd körülrajzolódni a magdeburgi műhely termékeinek köre (*Mende 1989*). Rendkívül érdekes eredményre jutott Himmelheber a sváb körmeneti kereszték egyik csoportjának vizsgálatánál. Az egymással szoros stílusrokonságban álló kereszték többsége eredeti, középkori őrzési helyén, templomban maradt fenn. A templomok pedig a hirsau reformkolostor középkori birtokain voltak. Az 1065-ben újraalapított hirsau kolostor a 12. század elején közvetlenül pápai fennhatóság alá került, amikor is 22 általa alapított filiát és 68 hirsau szellemben reformált monostort tartanak számon, s ebben a körben terjedtek el az említett csoport körmeneti keresztjei (*Himmelheber 1981*).

A hirsau körhöz tartozó kereszték tárgyi bizonyítékai annak a jól ismert történeti ténynek, hogy a románkorban – ritka kivételtől eltekintve, mint pl. a limoges-i vagy a Maas-vidéki, kereskedelmi célra történő termelés – a különféle művességek műhelyei a kolostorokhoz kapcsolódtak. A magyarországi bronzművesség – mint a kisművészetek legtöbb darabbal képviselt műfaja – ugyanezt a képet mutatja. Mi is elsősorban a körmeneti

keresztekből vonhatunk le következtetéseket, amelyek a 12. századtól már kötelező tartozékai voltak a templomok felszerelésének, s a legnagyobb számban képviselik a korszak fémművességét. A nyugat-európai típusoktól jól elkülöníthető hazai kereszték között kisebb-nagyobb összetartozó csoportok mutathatók ki, amelyek nagy valószínűséggel azonos műhelyek termékei. A csoportok darabjai azonban az egész Kárpát-medencében szétszóródtak, s így – egyéb támpontok híján – előkerülésük helye semmiféle következtetésre nem alkalmas készítési helyüket illetően. Az egyik, eddig kilenc ismert darabbal képviselt csoportról feltételeztem, hogy a Dunántúlon, pontosabban Fehérváron készült, de lelőhelyük az Alföldtől a Felvidékig terjed (*Lovag 1978*). Így a kiállításon a csoport egyetlen darabja, a keszthelyi Balatoni Múzeum Somogykéthelyen talált korpusza kerül bemutatásra (**II-14.**).

Talán határozottabban mernénk dunántúli eredetre következtetni két – biztosan azonos műhelyben készült – feszület esetében, az egyik Sárbogárdon, a másik a Győr megyei Szerecsenyben került elő (**II-16, 17.**). Egy harmadik, korpusz nélküli töredékes darab ismeretlen lelőhelyről, kereskedőtől került a Nemzeti Múzeumba. A fentebb említett csoport kilenc példányának elszórt felbukkanása azonban óvatosságra int a lelőhely és a származási hely azonosítását illetően.

A középkori bronzművesség legkorábbi emlékei a Kárpát-medencében a bizánci típusú ereklyetartó mellkereszték. Egyenes szárvégződésű, domborműves vagy vésett Krisztus-figurákkal, a hátlacon Mária vagy más szent *orans* tartású alakjával díszített fajtájuk a Szentföldön készült, évszázadokon keresztül alig változó formában. A zarándoklatokkal terjedtek el egész Európában és a Kárpát-medencében is. Néhány darabot találtak nálunk a 10. század közepétől a 11. század közepéig használt soros temetők sírjaiban, többségük azonban nagy valószínűséggel az 1018 után járhatóvá vált, a Dunántúlon átvezető szárazföldi zarándokút megnyitásával kerülhetett hazánkba. Érdekes módon mégsem mutatkoznak sűrűbben itt, mint a Kárpát-medence egyéb területein.

A szentföldi ereklyetartókat szinte mindenütt utánózták, elsősorban a bizánci kultúra befolyásolta területeken. Nálunk is viszonylag nagy számban kerültek elő olyan egyszerű – nem ereklyetartó – mellkereszték, amelyeknek formája és Krisztus-ábrázolása egyértelműen mutatja az ereklyetartók hatását. Különösen két, Veszprémben talált kereszt árulkodik a mintaképről, a Temetőhegyen előkerült darab domborműves előlapján megvan a Krisztus feje fölött lévő kis kereszt is, és a szárvégeken a szentföldi keresztéken szokásos mell-

képek (Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum). Lelőkőrülményeikből ítélve a hazai utáztatok készítése nagyjából egykorú a szentföldi mellkeresztek behozatalával, egyik típusból sem ismerünk biztosan 12. századi példányt. A Válról bemutatott kis kereszt (II-3.) a 12. század első feléből már csak távolról őrzi az ereklyetartó mellkeresztek példáját.

Nem tudjuk biztosan, milyen úton kerültek a Kárpát-medencébe a kijevei Oroszországban – ugyancsak bizánci mintára – készült ereklyetartó mellkeresztek, de ezekből is viszonylag sok került elő. Korai, 11. századi példányaiktól a 13. században készültekig ismerünk darabokat, a dunaszentmiklósi kincsletben kettőt is találtak a keresztalppal és két körmeneti keresszettel együtt (II-5, 6.). A szekszárdi múzeum zománcdíszes töredéke pedig a kijevei ereklyetartók ritka típusába tartozik (II-7.). Az orosz kereszteteknek eddig még nem kerültek elő helyi utáztatok.

A 11. században Európa-szerte ritkák azok a bronzkeresztek, amelyeknek rendeltetése kettős volt, rúdra tűzve hordozhatták, illetve az oltárra – talpra – állították. Nálunk a dombóvári korpusz (II-8.) képviseli ezt a korai időszakot, és talán kereszt szár borítására szolgált a visegrádi fellegvárban talált lemeztöredék, amelynek vésett díszítése királyt ábrázol (II-9.). A liturgia változásával sokasodtak meg az oltár- illetve körmeneti keresztetek a 12. századtól. Néhány import darabon kívül mindegyik keresztünk hazai készítésű, méretük, anyaguk, stílusuk alapján határozottan elkülöníthetők a nyugat-európai keresztetektől. Igen sok közöttük a rügyező ágat vagy legallyazott fát ábrázoló ún. élő kereszt és az egyenesen álló, nyitott szemű, gyakran koronát viselő élő Krisztus. A III. Béla székesfehérvári sírjában talált keresztlen kívül előfát mintáz a bemutatott feszületek közül a szabadbattyáni és a – korpuszát vesztett – dunaszentmiklósi (II-11, 12, 13.).

Itálián kívül a magyarországi kereszteten mutatható ki leginkább a bizánci befolyás, elsősorban a keresztetek formáján, de a korpuszok egyes jellegzetességein is. A korábban említett, kilenc darabból álló csoporthoz három korpusz tartozik és hat, keresztjével együtt megmaradt példány. A keresztetek különböző formájúak, de végső soron mindegyik bizánci előképre utal, a gombokban vagy korongokban végződő száruk, vagy a keskeny pántkeresztek, amelyeknek szárai kis keresztetekben végződnek. A korpuszoknak is van egy olyan jellegzetességük – a csuklóikon lévő karperec-szerű rovatkölés – ami kizárólag a bizánci mellkeresztek *colombiumba* öltözött korpuszain fordul elő (Lovag 1982).

A balatonfüredi kereszt (II-15.) lekerekített szárvégződése a kétoldalt kiálló ágacsakkal ugyanarra a bizánci formára vezethető vissza, amelyre a kijevei ereklyetartó mellkeresztek. Két, a füredi feszülethez igen hasonló darabot őrzi a Nemzeti Múzeum, egy korpusz nélkül előkerült keresztet és szártöredéket, részletformáikból határozottan azonos műhelyre következtethetünk. S végül egyértelműen bizánci forma a sárbogárdi és szerezsenyi feszületek kiszélesedő szára (II-16, 17.).

A románkori körmeneti keresztetek nagy számához képest nagyon kevés keresztalpat ismerünk, valószínű, hogy többségük nem maradandó anyagból készült, vagy a keresztet rúdjával együtt az oltár mellett állították föl.

Erről a megoldásról tanúskodik egy vyšehradi miniatúra, és talán a feldebrői altemplomban az oltár mellett a padlóba vájt mélyedés. A ritka keresztalpak közé tartozik a dunaszentmiklósi kincsletben talált példány, amelyik a Rajna-Maas vidékén készült, s formája megegyezik a románkori gyertyatartók fő típusával (II-19.).

A tatárjárás után az elpusztult egyházi felszerelések pótlására nagy mennyiségben kerültek Magyarországra limoges-i importtárgyak. A keresztetek famagra applikált, üveggövekkel díszített rézborításai és a bronzból öntött korpuszok és mellékfigurák rendszerint külön-külön kerülnek elő, s szinte mind a 13. század közepén, kereskedelmi célra szolgáló keresztetek tartozékai. Egyik szép limoges-i korpuszunk a Nagysimonyiban talált darab (II-25.), érdekessége, hogy középkori – igen gondos – javítás figyelhető meg rajta, hasonlóan a III. Béla sírjában és a Balatonfüreden talált keresztetekhez.

A 13. század második feléből meglehetősen sok olyan kereszt ill. korpusz maradt ránk, amelyek világosan tükrözik a limoges-i keresztetek hatását. A tengelici korpusz (II-29.) szinte azonos formájú, csak zománc nélküli utáztat, a zsámbéki és a győri (II-27, 28.) áttételesen őrzi a limoges-i előképek formai megoldásait. Érdekes, hogy a viszonylag kevés ismert lelőhelyű limoges-i importtárggyal szemben az itthon készült utáztatoknak többnyire ismerjük a lelőhelyét, s ezek inkább a Dunától keletre helyezkednek el, bár – mint a fenti három példa mutatja – használták őket az ország nyugati felén is (Kovács 1961; Kovács 1968; Lovag 1983).

A 14. századtól megszűnnek a kettős rendeltetésű keresztetek, az oltárkeresztek inkább nemesfémből készülnek, a körmeneti keresztetek pedig nagyméretű, famagra applikált díszítéssel gyakoriak. A kevés 14–15. századi bronz korpusz meglehetősen durva, igénytelen megformálású és kivitelű kereskedelmi áru.

A 12. század első felében alakult ki a kézmosótálcának az a típusa, amelyet erények és bűnök allegorikus figuráival díszítettek. A korábbi szakirodalom Hansatálcának nevezte ezeket, mert nagy távolságokban való elterjedtségüket a Hansa-kereskedelem útján képzelték el. Legnívósabb példányaik a Rajna-vidéki kolostorok művelt szerzeteseinek programja alapján, erényekre és bűnökre vonatkozó, narratív jelenetekkel vannak díszítve, többségük ezt a programot egyszerűsítette az allegorikus figurákkal. Sokszoros másolással egész Európában elterjedt a típus, a másolások során a figurák nevei gyakran értelmetlen betűsorokká torzulnak. A dombóvári tálon nincs is felirat (II-31.), a Kamara-erdőn talált töredék a *Superbiát* megszemélyesítő nőalakokkal az igényesebb típusba tartozik (II-32.).

Kézmosásra szolgáltak a figurális vízöntőedények, az *aquamanilék* is, amelyeket keleti, iszlám mintára a 12. század elejétől készítettek Európában. Egyik korai, lovas vadászokat ábrázoló csoportjukról feltételeztem a hazai származást, három itthoni példányuk Erdélyben, az Alföldön és a Felvidéken került elő. A többi, múzeumba őrzött *aquamanile* a Rajna-Maas vidékéről, Szászországból illetve a legszebbek közé tartozó kentaur Hildesheimből került Magyarországra.

A század elején Budapest környékén, Zsámbékon és

Gödöllőn került elő három, rézveretekkel gazdagon díszített feszítőzabla, szinte teljesen ép állapotban (II-34. *Tóth Z. 1920–22*). Állatalakokkal díszített vereitek segítenek azoknak a töredékeknek a meghatározásánál, amelyeket ugyancsak Zsámbékon ill. Győrben találtak (II-35.).

A középkori bronzművesség nagyobb méretű vállalkozásai, a bronzkapuk, olvasópultok, keresztelődencék, síremlékek hiányoznak a hazai anyagból. Jobban mondva a keresztelődencéknek csak a korai típusai, mert a 14. század második harmadától kezdve egészen a 16. század elejéig bőséggel készültek a középkori Magyarország bányavidékein, a Felvidéken és Erdélyben. A harangokéval azonos városi bronzöntő mű-

helyek készítették, s máig a megrendelő templomokban állnak.

A mai Magyarország területén csak egy van eredeti helyén, a gyöngyösi Szent Bertalan templomban. A típus első példánya annak a Gál Konrádnak iglói műhelyében készült, aki a visegrádi nagy harang öntéséért kiváltságot kapott Nagy Lajostól. A harang öntőgödret az öntőköpeny töredékeivel együtt szerencsésen megtalálták és feltárták a Salamon-torony közelében (*Székesfehérvár 1982, 317–324*). Valószínű, hogy ezeknek a városi bronzöntő műhelyeknek a termékei a középkor végének bronztárgyai, az ajtókopogtatók (V-16.), mozsarak, gyertyatartók és egyéb használati tárgyak, hasonlóak a kiállításon bemutatott darabokhoz.

II-1. Ereklyetartó mellkereszt hátoldala

Csákányospusztá

öntött, vésett, egykor aranyozott bronz
m.: 7,5 cm, sz.: 4,2 cm
6–11. század, Szentföld

Latin kereszt, kiszélesedő, egyenesen záródó szárakkal, alul és fölül két-két zárófülrel (a felsők letörtek). Előlapján orans tartású álló figura vésett ábrázolása. Feje körül dicsfény, hosszú ruhájának mellrészén széles, vízszintes fogazott sáv, alatta hullámvonalak. Könyöktől felhajlított karjain sűrű sávzással jelzett ruhaujj, kezeit elnagyolt vonalakkal rajzolták meg. A sima öv alatt a hosszú tunikát függőleges egyenes és hullámvonalak jelzik, alul vízszintes szalaggal lezárva. A figura feje fölött görög betűk: ΓΡΘ

II-1.

A kereszt egy, a Szentföldön készült ereklyetartó hátoldala, amelynek csuklósan kapcsolódó előlapja nem került elő. Ezeket szinte változatlan formában készítették a 6–11. század között, üregek belsejében ereklyével. A szentföldi zarándoklatokkal terjedtek el Európá-szerre, nálunk a 11. századi lelet-együttesekben, temetőekben gyakoriak. Ez a hazánkon átvezető szárazföldi zarándokút meglétének köszönhető. A hasonló kereszték előoldalán mindig Krisztust ábrázolták, a hátlapon

legtöbbször Mária orans tartású alakját, de más szentek is előfordulnak, leggyakrabban Szent György ábrázolása.

L. Zs.

közöletlen

Tata, Kuny Domokos Múzeum

II-2. Ereklyetartó mellkereszt előoldala

Tata, a régi bencés kolostor területén került elő.
öntött bronz
m.: 8 cm, sz.: 6,2 cm
6–11. század, Szentföld

Latin kereszt, kiszélesedő, egyenesen záródó szárakkal, alul és fölül egy-egy zárófülrel, hátlapja üregesen kiképezve. Előoldalán domborműves ábrázolású Krisztus, hosszú, ujjatlan tunikában – *colobiumban* –, a háttérből kiemelkedő kereszt előtt állva. Kissé félrehajló feje körül dicsfény, fölötte a tabula, afölött a Nap és a Hold ábrázolása. Lábai alatt széles *suppedaneum*. A vízszintes keresztcszárak végén egy-egy álló háromnegyed-figura: Mária és Szent János evangélista ábrázolása. A meglehetősen durva öntésű kereszt erősen kopott, a részletek alig kivehetőek.

II-2.

A szentföldi zarándokkereszték egyik legelterjedtebb típusába tartozik, egykor sarnírral hozzákapcsolt hátlapja nem került elő.

L. Zs.

A tatai piarista rendház és múzeuma. (A tatai piarista Öregdiákok Szövetsége kiadványai 1.) Budapest 1938, IX. t.; *Bárány-Oberschall 1953*, 213. Abb. 63. b.

Tata, Kuny Domokos Múzeum

II-3. Mellkereszt

Vál

öntött, aranyozott bronz
m.: 5,3 cm, sz.: 4,8 cm
12. század első fele, magyar

A korpusszal egy darabban öntött kereszt keskeny, egyenes szárai közül a vízszintes – rendkívül hosszú – szárak végei lekerekednek, a felső keresztcszár igen rövid. Tetején függesztőfül.

II-3.

A domborművesen megformált korpusz csaknem az egész felületet betölti. Bajusz és szakáll nélkül ábrázolták, kerek szemei nyitottak. Hosszú törzsén a mellizmokat plasztikusan jelezték, karjai kissé ívesen fölfelé hajlanak, tenyerén szögek. Csuklóján párhuzamos rovátkolással jelzett karperec-szerű ábrázolás, ami a szentföldi – import – ereklyetartó mellkeresztokről átvett részlet és egyértelműen a bizánci hatásra utal. Igen rövid ágýékkendőjén vízszintes, plasztikus ráncolás. Szorosan összehzárt lábai térdben meghajolnak.

L. Zs.

Bárány-Oberschall 1953, 234, Abb. 75. a.; *Lovag 1982*, 162, Abb. 11.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1898.16.98.

II-4. Mellkereszt előoldala

Pécs, Makárhegyről. Horváth Antal pécsi gyűjtőtől vásárolta a Nemzeti Múzeum. öntött, aranyozott, zománcozott bronz
m.: 6,7 cm, sz.: 5,3 cm
11. század, cseh (?)

Egyenes szárú kereszt, hátoldala üre-
gesen öntve. Előoldalán kék zománcos
háttér előtt Krisztus aranyozott figurá-
ja. Frontális tartású, feje körül ovális
glória, mellén és karjain stilizált vonal-
dísz, ágyékkendőjén a ráncokat csomó-
szerűen ábrázolták.

II-4.

A prágai Nemzeti Múzeumban van három hasonló kereszt, amelyeket 1858-ban találtak Opočnicében három szentföldi típusú mellkeresztrel együtt. A prágaiak stilizált rajza, zománcdísz, magának a keresztnek a formája azonos a mienkkel, azoknak megvan a vésett díszítés hátlapjuk is. Első közlőjük bizáncinak határozta meg őket, de ma már nyugat-európai eredetüket valószínűsítik.

L. Zs.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: 1867.51.IV

II-5. Ereklyetartó mellkereszt

Dunaszentmiklós
öntött, aranyozott bronz
m.: 11 cm (függesztővel 14,5 cm),

sz.: 7,8 cm
11–12. század, orosz (Kijev)

A kereszt két oldala sarnírral kapcsolódik egymáshoz és a nagy, kettős kúp alakú függesztőgombhoz. A kereszt-szárak végei elkerekednek, kétoldalt egy-egy kis gombbal. Az előlapon domborművesen ábrázolt, megfeszített Krisztus, ágyékkendőben, jobbra hajló feje mögött keresztcsicsfény, lábai alatt *suppedaneum*. Feje fölött tábla IC XC betűkkel. A vízszintes keresztoszár végein kerek medaillonban Mária és János evangélista mellképe, a felső száron Szent Miklós. Névfelirataik görög és cirill betűk keverékében jelennek meg. A hátoldal közepén álló Mária a gyermekkel; a két oldalsó és a felső keresztoszár gyöngyözött keretelésű medaillonokban három mellkép, olvashatatlan névbetűkkel.

II-5.

A feszület a szentföldi – bizánci – mellkeresztek mintájára a kijevi Oroszországban készített ereklyetartók jellegzetes példánya, a legkorábbi, a 11. századtól készített típusba tartozik. Dunaszentmiklóson elrejtett kincsleletből került elő, két körmeneti keresztrel, egy keresztalappal és egy másik mellkeresztrel együtt (II-6, 13, 19.).

L. Zs.

Ebenhöch 1871, 113.; *Lovag* 1971, 158.,
Fig. 4.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: 1870.117.

II-6. Ereklyetartó mellkereszt

Dunaszentmiklós
öntött, vésett bronz
m.: 11 cm (függesztővel 14 cm),
sz.: 7,7 cm
12. század második fele, orosz (Kijev)

Két oldala sarnírral kapcsolódik egymáshoz és a nagy, kettős kúp alakú függesztőgombhoz. Szárvégei lekerekednek, kétoldalt egy-egy kis gombbal. Mindkét oldalon plasztikus gyöngydrót keret. Előlapjának közepén gyöngyözött keretelésű medaillonban Krisztus mellképe, baljában könyv, jobbát áldásra emeli. A szárvégeken hasonló keretelésű mellképek, fölül Mihály arkangyal, alul Gábor, kétoldalt Mária és Keresztelő Szent János, kérő tartásban. A névfeliratok a kereszt szárain vésett, görög és cirill betűkkel jelennek meg. A hátlapon Szent Miklós álló alakja, könyvvel, jobbával áldva. A szárvégeken fölül Szent György, kétoldalt Szent Vaszilij és Prokopius, névfeliratokkal.

II-6.

A keresztet korábban (a János név Ivan formája és az előlap Deesis ábrázolása miatt) 14. századnak határozta meg, de újabban megismert párhuzamai alapján a 12. századra keltezhető. Az előző mellkeresztrel együtt tartozott a szentmiklósi kincslethez.

L. Zs.

Ebenhöch 1871, 113.; Lovag 1971, 162., Fig. 7/2.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1870.25.4.

II-7. Ereklyetartó kereszt előlapja

Szekszárd (?)

öntött, aranyozott, zománczott bronz

m.: 6,9 cm, sz.: 4,9 cm

12. század második fele, orosz (Kijev?)

Üreges ereklyetartó kereszt egyik oldala, lekerekedő szárvégekkel, a szárak két oldalán egy-egy kiálló gombbal, alul és fölül a kereszthez karéjos lemezzel csatlakozó zárófüllel. A felső és a két oldalsó szárvégen beágyazott zománc korongok, türkiz keretben sötétkék zománczós kör, középen dicsfényes mellkép számára készített zománcágy van, teljesen üres, csak a nimbusz felső részén maradt némi türkiz zománc. Alatta másik mellkép, fejből a zománc kihullott, nimbuszából némi türkizszínű zománc maradt. Redőzött ruháján vörös, világoskék, türkiz és sötétkék zománc.

II-7.

A kereszt a kijevi Oroszországban készült ritka zománcos bronz *enkolpion*-ok egyike. Motivumkincsük hasonló az orosz városi mesterek bizánci mintára készített arany rekeszzománcjaihoz, valószínűleg azonos műhelyekből származnak. A keresztben ábrázolt Krisztus mellett gyakorta előfordulnak félalakok illetve pusztán ornamentális díszítés.

Az orosz zománcos bronzkereszteket is feldolgozta: *Makarova, T. I.*: *Peregorodcsatüje emali drevnej Ruszi.* Moszkva 1975, 90–93., 28, 29. t. Ezekhez kapcsolható a szekszárdi kereszt is.

L. Zs.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: 83.7.3.

II-8. Korpusz körmeneti kereszttről

Dombóvár

öntött, vésett, aranyozott bronz

m.: 14,8 cm, sz.: 8,9 cm

11. század vége, magyar

A Krisztus-alak karjait külön öntötték és a mellet átszegecselve erősítették a testhez. Egyik karja letörött. Durván megformált, tömör öntésű feje enyhén a bal vállra felé hajlik, tehát ellenkező irányban, mint a szokásos ábrázolásokon. Szeme lezárva, haját, hosszú szempilláit, szakállát vésett vonalak jelzik. Egyik fülét ugyancsak vésett palmetta-formában jelölték, a másikat egyáltalán nem ábrázolták. A válláról egészen a mellkas közepéig leérő két hosszú hajfürtöt ferde vésett vonalakkal jelölték. A meglévő bal kar egyenesen kinyújtva, csuklóján függőleges rovátkolás, nagy, lapos kézfejen lyukkal. Mellizmait kettős vésett vonallal, a bordákat ferde vonalakkal jelölték. Ágyékkendőjén sima öv, poncolt sorokkal, középen vésett, kettős vonallal ábrázolt csomóval. A függőleges ránc-

II-8.

kat ugyancsak vésett zeg-zug vonalakkal jelölték. Lábszárai nem érnek össze, lefelé álló lábfejei szorosan összesimulnak, szöglyukak és *suppedaneum* hiányzanak.

Az egyedülállóan primitíven – két darabból – öntött korpusz mestere láthatóan nem volt jártas a plasztikus formálás terén, ugyanakkor a részletek véssése, a két rész összeszegecselése és a kiváló minőségű, vastag tűaranyozás jó mesterségbeli jártasságot árul el.

A korpusz nyúlánk arányai, a vékony karok és lábak, a mellkas anorganikus, zárt mezőkre osztott rajza távoli, de félreismerhetetlen kapcsolatot árul el a 11. század első felében készült Gizella-keresztrel. A csuklóján lévő, karperecszerű vésett rovátkák pedig a bizánci típusú ereklyetartó mellkereszteknek olyan részletei, amelyek felbukkannak az azok hatására itthon készült mellkereszteken és néhány, a 12. században készült körmeneti keresztben. Mindezek a sajátosságok arra utalnak, hogy a Dombóvár környékén talált korpusz a körmeneti bronzkereszteknek egy korai példányát képviseli.

L. Zs.

Lovag 1985, 183–191.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: Ö/1.84.2.

II-9. Lemeztöredék álló alakkal

Visegrád, fellegrád

vert, vésett, poncolt bronz

m.: 7,4 cm, sz.: 4,8 cm

11. század, magyar

Téglalap alakú bronzlemez, alsó és felső vége töredékes, a meglévő lemez is két darabra tört. Két függőleges oldala ép, egyik oldalon két, másikon egy szöglyukkal. Sima szegélyét vonalkeret követi, ezen belül durván poncolt háttér előtt vésett királyfigura. Fiatal, szakáll és bajusz nélküli arc, hajzatot sem ábrázoltak. Fején a homlok fölött ékben összefutó pántkorona, közepén kerék, kétoldalt kúpos oromdísszel, a pánton két ékkő jelölésével. Karjait fölfelé tartja, kezében valamilyen, alul íves vonallal keretelt tárgyat tart. Hosszú ruhauja széles ráncokat vet, bal vállát a köpeny visszahulló redői fedik, jobb felső karján széles ruhaujj. Tunikájának sima nyaka van, maga a ruha bő hullámokban borítja a testét, térdtől lefelé a lemez töredékes.

II-9.

A királyfigura koronája a 11. századi pénzek és pecsétek koronaformáját követi, s a köpeny ábrázolása is azokhoz hasonló. Rendeltetése kérdéses, lehetséges, hogy kereszt szárborításának töredéke.

L. Zs.

közöletlen

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 69.3.1.

II-10. Rézveret

Visegrád, fellegrvár
vert, vésett réz
m.: 9,4 cm, sz.: 7,2 cm
11. század második fele, magyar

Alul egyenes végződésű, felfelé szélesedő lemez, a felső oldala ívesen kivágtott, felső sarkai töredékesek. Alul és kétoldalt felszegecselesre szolgáló lyukak. Vésett vonalkeretben háromosztatú többlépcsős szimmetrikus indadisz, a középső szár háromlevelű palmettában végződik. Az oldalsó indák egy-egy szára lefelé hajlik és háromágú, dús, aszimmetrikus lombban végződik, a felfelé tartó indák szív alakban összehajolnak. A szív alak tetején szarvakkal ellátott ördögmaszkba futnak össze az indaszárak, a leveles indavégzések az ördögfej szájából kanyarodnak ki. Az indák és levelek közepén egyvonalas, vésett érezet fut végig, a vonalkeretnél, az indák oldalán hármastörésű lekötések.

Az indák illetve aszimmetrikus lombvégzések a székesfehérvári kőfaragványokkal mutatnak rokonságot (pl. Gerevich T. 1938, CXXV.t.).

A lemez mindegyik oldala ép, formája után ítélve esetleg nagyobb körmeneti kereszt hátlapjának felső szárvégződéséről származik.

L. Zs.

közöletlen

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 1933.57. (50.49.)

II-10.

II-11. Körmeneti kereszt

Székesfehérvár, III. Béla sírjából, 1848.
A csontokat és mellékleteket elég hosszú múzeumi karrier és javítás után eltemették a budai Mátyás-templomban a királyi párnak emelt neoromán síremlékekben. A koporsókat felnyitották és a mellékleteket kiemelték 1967. január 30–31-én a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátor osztályán.
aranyozott bronz
m.: 22,5 cm
12. század közepe

Hengeres szárú, fent felirat nélküli táblával ellátott kereszt *suppedaneum*ra támasztott, egymás mellé helyezett lábakkal jelenik meg a lapos koronát viselő, diadalmas, de félrebillent fejű, tehát halott Krisztus ágyékkendős alakja. A korpusz a késő Karoling- és Ottó-kori Krisztusok távoli leszármazottja. A magyar emlékek, s egyszersmind nagy valószínűséggel helyi készítmények sorában különféle minőségű, és

igen változatos megoldásokkal a 12. század közepe táján jelenik meg ez a típus. Ekkor készülhetett a székesfehérvári példány is, hiszen a király sírjában csak 1196-ban helyezték el, de többször javítva, ami azt is mutatja, hogy a gazdag tárgyairól híres prépostsági templomban ilyen szerény felszerelés is akadt. Egyébként a bronz körmeneti- és oltárkeresztek nagy részét (mintegy félezer darabot) összefoglaló Peter Bloch kezében is bizonyos fokig kikezdehetetlen masszának bizonyult a *perizonium* és *cingulus* változatai szerint tipologizált anyag, annál is inkább, mert a keresztformákat nem is regisztrálta rendszeresen (Bloch 1992).

Jelvénytörténeti szempontból is kérdéses a szerepe. III. Béla királyt feltűnően nagyszámú sírmelléklettel tették sírba, részben a temetésre készült (korona, jogar, armilla, kard, sarkantyúk), részben másodlagosan felhasznált, valamint helyettesítő jelvényekkel, mint egy hiányos arany-rekeszszománcos négykaréjos bizánci *enkolpion* és ez a kereszt, továbbá saját, valószínűleg az ő ujjára bővített szárú aranygyűrűvel. III. Béla fejedelmi reprezentációját nyugati és bizánci vonások jellemzik. Bizáncban a győzelemhozó kereszt-ereklye császári kultuszát ismerte meg. A baljában tartott jogar mellett (*virga?*) a használt körmeneti kereszt a kereszties jogart helyettesítheti, esetleg – aránytalan nagy nódusza okán – a fiának, Imre királynak felségpecsétjén már ábrázolt kettős kereszties glóbuszt.

K. É.

Czobor B.: III. Béla és hitvese halotti ékszerei. *Forster 1900*, 207–230.; Kovács, É.: Die Grabinsignien Bélas III. und Annas von Antiochien. *AHA 15* (1969) 3–24.; Kovács É.: III. Béla és Antiochiai Anna halotti jelvényei. *MÉ 1972*. 1–14.; Lovag 1979, 12, 4. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1848.64.2.

II-12. Körmeneti kereszt

Szabadbattyán, Somló-domb
öntött, vésett, aranyozott bronz
m.: 15 cm, sz.: 11,5 cm
12. század közepe, magyar

A kereszt hengeres szárai rügyező fát mintáznak, előoldalán a hosszanti szár alsó része és a haránt szár simára van vágva. A felső kereszt szár igen hosszú. A kereszt plasztikusan öntött, fölfelé forduló oroszlánfej szájából nő ki, ez alatt nyéltüske csatlakozik hozzá. A korpusz igen kicsi, a holt Krisztust ábrázolja. Feje kissé előre és jobbra hajlik, szeme lehunyva. Középen elválasztott haja vésett, párhuzamos fűrtökkel hosszan a hátára omlik. Karjai könyökben felfelé hajlanak, tenyerei szöggel átütve. Törzse előre ível, bordái vésett párhuzamos vonalakkal, köldöke pontkörrel jelölve. Ágyékkendőjén közepén felhúzott csomó, csipőjén az öv fölött visszahajló redő. A ráncokat ívelődő, függőleges, vésett vonalakkal jelölték. Lábai rövidek, nagy, ferdén lefelé álló, összezárt lábfejekkel, a sarkaitól kiinduló íves lemezzel csatlakozik a keresztthez.

II-12.

A kereszt a körmeneti keresztnek ahhoz az élő fát mintázó típusához tartozik, amelyik a magyarországi eredetű fészületek között rendkívül kedvelt volt és igen gyakran előfordult. A gondolat, Krisztus keresztjének mint az „élet fájának” felfogása, már az egyházatyáknál felbukkan, s a szentföldi zarándokok számára az 5–6. században készített

II-11.

ampolnákon gyakran ábrázolták. A Karoling elefántcsontokon és Ottó-kori ábrázolásokon is előfordul, bronzkereszteken azonban meglehetősen ritkán. Összefüggő, nagyobb csoportjuk csak a 12. századi magyar kereszttek között található.

A szabadbattyáni kereszt legközelebbi analógiája a III. Béla sírjában talált kereszt (II-11.) és egy Cegléd környékén előkerült, ugyancsak rügyező faágat mintázó feszület. Mindkettő felé forduló oroszlánfejből nő ki, a korpuzok pedig mindkettőn a holtában lebukó fejű Krisztust ábrázolják. (Az élő fát utánozó kereszttek egy másik, magyarországi csoportjára a nyitott szemű, egyenes tartású, koronás, élő Krisztus ábrázolása a jellemző.) Hazai keresztjeink jellemzője a kisméretű korpuz is.

A kereszt a múlt században került elő egy amatőr – gróf Batthyány Géza – által folytatott ásáson. Az ásás során kőépület (talán templom) maradványait és sok középkori sírt ástak ki, az épületen kívül került elő a kereszt.

L. Zs.

Hampel 1881–82, 144–146. 6. kép.

Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz.: 58.207.1.

II-13. Körmeneti kereszt korpuz nélkül

Dunaszentmiklós
öntött, vésett, aranyozott bronz
m.: 26 cm, sz.: 20,4 cm
12. század közepe, magyar

II-13.

A kereszt hengeres szárainak vége ferdén van levágva. Egész felületén vésett, csepp alakú levelek sorakoznak. Aljában új, a múzeumban beerősített vas-pálca van. Korpusza hiányzik, a felerősítésére szolgáló szögek megvannak.

A feszület a szentmiklósi kincslelet egyik darabja, a keresztalppal, egy másik (később a múzeumban elveszett) körmeneti keresztrel és két orosz mellkeresztrel együtt találták (II-5, 6, 19.). (Az elveszett körmeneti kereszt leírása az utóbbinál idézve.)

L. Zs.

Ebenhöch 1871, 112–113.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1870.25.3.

II-14. Korpuz

Somogykéthely (?)
öntött, vésett, aranyozott bronz
m.: 11,1 cm, sz.: 10,2 cm
12. század második fele, magyar

A korpuz tömören öntött fején lapos pántkorona, alatta a homlokon párhuzamos vésett vonalakkal jelölt hajzat. Maszkszerű arcán nagy, lehunyt szemek, hosszú orr; hajfürtöket, bajuszt,

II-14.

szakállt nem jeleztek. Vastag nyaka vállak jelölése nélkül megy át a kitárt, vékony karokba, csuklóin mandzsettászerű rovátkolás, tenyerei átfúrva, hüvelykje a kézhez simul. Hosszú törzsén a köldök és a mellbimbók vésett körökkel, a bordák ék alakban összefutó, párhuzamos, vésett vonalakkal jelezve.

Szoknyaszerű ágyékkendőjén sima, vízszintes vonallal díszített öv, combjain sűrű, vésett, V alakú ráncok. Vékony, hosszú lábai szorosan összezárva, térdben kissé meghajolnak, lábai alatt kör alakú, átfúrt lemez.

A korpuz a magyarországi körmeneti kereszttek legtöbb darabval képviselt csoportjához tartozik, a Kárpát-medence területéről eddig 9 példány ismert. A keszthelyi múzeum korpusza a Darnay-gyűjteményből került a múzeumba, Bárányné-Oberschall M. jegyzete szerint Somogykéthelyen találták.

L. Zs.

Lovag 1978, 184., 6–7. ábra

Keszthely, Balatoni Múzeum, ltsz.: R 90.1.1.

II-15. Körmeneti kereszt

Balatonfüred, az egykori Papsoka falu középkori templomában feltárt sírból öntött, vert, vésett, aranyozott bronz, hegyikristály-berakással
m.: 21,2 cm, sz.: 19,5 cm
12. század első fele, magyar

A kereszt egyenes szárainak vége elkekedik, a szárvégeknél kétoldalt kihajló ágacskaival. Előoldalán körbefutó, kiemelkedő szalagperem kereteli, közepén vésett vonallal. A szárvégeken egy-egy áttört, ovális kőfoglatat van, a baloldali keresztoszár foglatában megvan a hegyikristály *cabochon*, a többi foglatat üres. A szárok találkozásánál kör alakú kiszélesedés, egy-egy diagonális vésett vonallal. A kereszt alsó szára töredékes, vége hiányzik, megrövidítve helyezték be a – félig megmaradt – gömb alakú nódusz tetején lévő perselybe. A hátoldal közepén rombusz alakú, négyes osztású díszítmény van, sarkai-ból kiinduló sima szalag fut végig a keresztoszárak közepén. A hátoldalt teljesen beborítja a vésett díszítés, a széleken körbefutó, hármassal osztású szalagkeret van, szabályos közökben átkötésekkel. Ezen belül ugyancsak hármassal osztású, háromágú szalagfonat tölti ki a felületet. A nóduszon hármassal osztású hullámos inda fut körbe, visszahajló, legyező alakban szétnyíló levelekkel. A tetején lévő magas perselyen vízszintes, kiugró bordák és vésett vonalak között körbefut a kereszt hátoldalán lévő szalagfonattal azonos minta.

II-15.

A korpusz a holt Krisztust ábrázolja, feje kissé a jobb válla felé hajlik, szeme lehunyva. Lágyan formált fején a füle mögé fésült, vésett fürtökkel jelzett haj a vállára hullik, párhuzamos, vésett vonalakkal ábrázolva. Bajusza és fürtökbe rendezett szakála van. Két hosszú, vékony karján a könyökizületeket jelölték, nagy kezei szöggel átütve, hüvelykje a tenyérre simul. A jobb kéz kissé fölfelé, a bal lefelé irányul. Hosszú törzsét plasztikusan mintázták, a has kissé domborodik. Ágyékkendője a combokra simul, íves, vésett ráncokkal, alul széles szegéllyel. Öve közepén egymást keresztelve két ágban lecsüng. Lábai térdben kissé meghajolnak, szorosán összezárva, a lábujjakat vonalakkal jelezték.

A korpuszt úgy szerelték vissza a javított, megrövidített keresztre, hogy a comboknál egy szegeccsel átütötték, lábfejei a nóduszra támaszkodnak.

A kereszt formájához kizárólag a magyarországi kereszttek között találunk

rokonítható darabokat. A Nemzeti Múzeumban van egy szártöredék, amelyiknek előoldalán lévő kerete tökéletesen megegyezik a balatonfüredi keresztével, töredékes részénél látszik a szárak találkozásánál lévő kör alakú kiszélesedés is. A hátlap hármasszalagszalagmustrája is azonos, csak a töredéken körös szalagfonatba hajlik. A formáját tekintve azonos, díszítésében hasonló töredékes keresztben nem volt kőberakás.

A darabot közli a balatonfüredi kereszt publikálója, egy másik – ugyancsak a Nemzeti Múzeumban őrzött – párhuzamos keresztrel együtt. Ennek a korpusz nélkül fennmaradt keresztnek formája némiképpen eltérő, de a szárvégek ovális kőfogalatai, az előoldal kiugró pereme és a hátlap vésett díszítése igen közel áll a balatonfüredihez. A hátoldal közepét indakeretes rombusz díszíti, a szalagkeret hasonlóan átkötésekkel van megszakítva. A szárvégeken lévő legyező alakú levelek pe-

II-15.

dig a füredi kereszt nóduszán lévőkhöz állnak közel.

A keresztforma egyértelműen bizánci eredetű, és Nyugat-Európában szinte egyáltalán nem fordul elő. A lekerekített szárvégek a kiálló ágacskákkal ugyanahhoz a típushoz tartoznak, mint a – nálunk a kijevei Oroszország ereketartó mellkeresztjei által képviselt – középbizánci kereszttek. A korpusz párhuzamait keresve a Gizella-kereszt nyúlánk, légies, bizáncias korpuszára kell utalni, amelyre már a dombóvári korpusz leírásánál is történt említés.

A hazai körmeneti kereszttek egy másik csoportjánál is kimutatható volt a bizánci befolyás (Lovag 1978, 183–204.). A balatonfüredi keresztben ugyanennek a befolyásnak azokétól eltérő elemei figyelhetők meg.

L. Zs.

Valter 1972, 214–232.

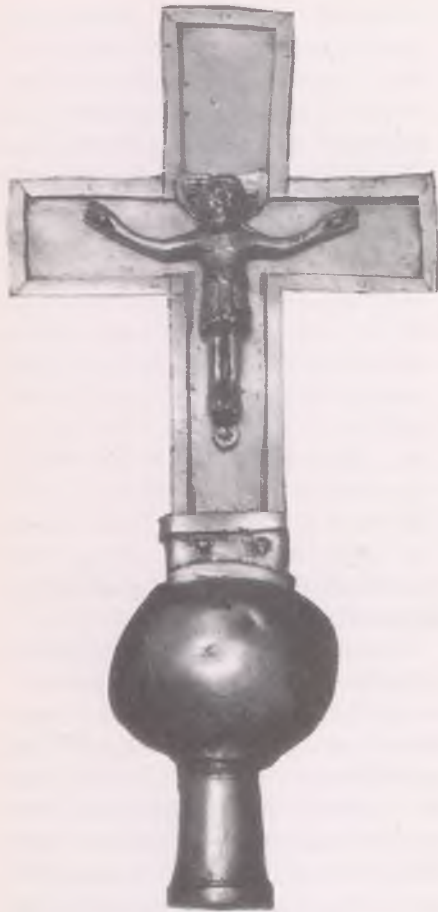
Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 73.1.1.

II-16. Körmeneti kereszt

Sárbogárd. Károlyi János címzetes püspök ajándékozta a veszprémi múzeumnak. öntött, vert, vésett, aranyozott bronz m.: 26,2 cm, sz.: 12,4 cm 12. század második fele, magyar

A vastag lemezből készült kereszt szárai enyhén kiszélesednek, elől körben ráforrasztott, sima, kiemelkedő peremmel. Alatta két félből összeforrasztott, gömb alakú nodus, tetején alul-fölül sima szalaggal keretelt persely, amelybe két szöggel van a kereszt szára beerősítve. A nodus alatt hengeres, ki-

II-16.

emelkedő peremű köpü. A kisméretű korpusz frontális tartású, de lehunytt szemei Krisztus holt állapotára utalnak. Feje mögött nagy, lemezes, keresztformában áttört dicsfény, felső része letörött. Haja közepén elválasztva, vésett párhuzamos vonalakkal jelölve, egy-egy fürtje a vállakra omlik, bajusza és szakála van. Karjai ívesen fölfelé hajolnak, tenyerei szöggel átütve, hüvelykujja a tenyérre hajlik. Rövid törzsén bordákat nem jelöltek, de a mellizmokat plasztikusan, hangsúlyosan jelölték. Ágyékkendőjén széles, vízszintes bordázott öv, közepén csomóval, plasztikus, a kendő aljáig érő redővel. Csípője alatt függőleges ráncolás, a combokon vésett, U alakú redők, alul két vízszintes vonallal jelzett szegély. Lábszárjai párhuzamosan kinyújtva, nem érnek össze, nagy lábfejei alatt íves lemezzel a keresztre szegezve.

A kereszt formája, szerkezete sőt méretei is csaknem pontosan azonosak a Magyar Nemzeti Múzeum Szerecsenyből származó keresztjével (II-17). A kiszélesedő szárak – a magyar keresztteken kívül – csak az itáliai körmeneti keresztetekre jellemzőek, végső soron bizánci előképekre vezethetők vissza. A két azonos kereszt korpusza részle-

teiben kevésbé, de típusában megfelel egymásnak. Mindkettő kereszt alakban áttört dicsfényvel rendelkezik, amelyet lemezből kivágva erősítettek a fejükhöz. A szerecsenyi kereszt korpusza finomabban van megformálva, ábrázolását gazdagítja a Krisztus lábai alatt lévő, a legyőzött Gonoszt szimbolizáló oroszlánfej. A szerecseni igényesebb kivitele ellenére – ami talán összefügg a mellén lévő ereklyetartó mélyedéssel is – ellenére feltétlenül egyazon műhely termékének kell tekinteni a két keresztet.

L. Zs.

Budapest 1930, 299. sz.; Gerevich T. 1938, 199., CCXXX/1. t.

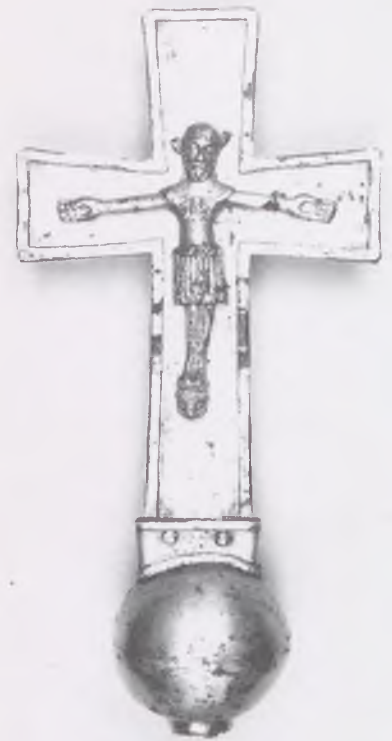
Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, ltsz.: 1158.

II-17. Körmeneti kereszt

Szerecseny
öntött, vert, vésett, aranyozott bronz
m.: 24 cm, sz.: 12,3 cm
12. század második fele, magyar

A lemezes kereszt szárai kiszélesednek, elől körben ráforrasztott keskeny szalagkerettel. Alul gömb alakú nádusz, ezalatt a ma már hiányzó, a szárra húzható köpü töredékes pereme látszik. A korpusz a holt Krisztus megjelenítése, feje kissé előre hajlik, szeme lehunyva. Középen elválasztott haja a nyakszirtre hullik, bajusza és fürtös szakála van. A fej mögött a lemezes, áttört dicsfénynek csak alsó harmada maradt meg. Egyenesen kinyújtott karjai kissé lefelé tartanak, nagy kezein a hüvelyk a tenyérre simul, szögeket nem jelöltek. Vállaira vésett vonalakkal díszített vállkendő borul, a két csücske között a mellen lévő kis négyzet alakú bemélyedésben egykor talán ereklye lehetett. Rövid, térden fölül érő ágyékkendőjén közepén csomózott, vízszintes ráncolású öv, a csipők fölött egy-egy visszahajló redővel. Maga az ágyékkendő plasztikus, függőleges ráncolású. Térdben meghajló, összezárt lábai kissé jobbra tartanak, lábfejei egy plasztikus oroszlánfejre támaszkodnak. Az oroszlánfej meglehetősen antropomorf megformálása, lefelé tekint, sörénye nincsen.

A kereszt függőleges szárán ferde redés van, a tűzi aranyozás foltokban lepergett.

II-17.

Az igényesen megformált kereszt a magyarországi készítésű darabok közül egyedülálló a korpusz mellén kiképzett, valószínűleg ereklyetartó mélyedéssel. Erre elsősorban a német oltárkeresztek között találunk példákat, de inkább a keresztben magában elrejtett ereklyére. Formája viszont csaknem teljesen megegyezik a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban őrzött, Sárbogárdról származó keresztrel, amelynek korpusza is hasonló típusú, de némiképpen egyszerűbb megformálása (II-16.). Még egy azonos formájú kereszt van a hazai emlékek között, de annak hiányzik a korpusza, műkereskedelemből került a Nemzeti Múzeumba (Gerevich T. 1938, 199., CCXXXI/3. tábla).

A kiszélesedő keresztvégű szárak a bizánci mellkeresztek hatására utalnak, egyébként a három azonos formájú kereszt méreteit és stílusát tekintve a hazai körmeneti keresztetek típusába illeszkedik. Valószínűleg azonos műhelyben készültek, lelőhelyüket figyelembe véve talán dunántúli kolostori műhelyben.

L. Zs.

Ebenböck 1871, 108.; Lovag 1979, 13., 8. kép

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 58.59.B.

II-18. Körmeneti kereszt korpusszal

Dunaszentmiklós. Kilényi Hugó gyűjteményéből vásárlás útján került a Nemzeti Múzeumba, lelőhelyére csak a gyűjtő felvilágosítása utalt. öntött bronz
m.: 26,8 cm, sz.: 23,9 cm
12. század második fele, magyar

Öntött, egyenes szárú lemezes kereszt, a szárvégeken téglalap alakú táblás kiszélesedés, előoldalán körbefutó, keskeny szalagperem. Alján a letörött, széles nyéltüske nyoma. A felső szárvégen domborművesen megformált, lefelé nyúló, két ujjal áldó Istenkéz. A korpusz a holt Krisztust jeleníti meg, enyhén oldalt forduló fejjel, lehunyt szemekkel. Középen elválasztott haja párhuzamos fürtökben a nyakszirtre hullik, bajusza és fürtös szakála van. Vékony, hosszú karjai egyenesen kitarva, tenyerén a szögeket jelölték, hüvelykujja a tenyérhez simul. Mellizmait plasztikusan ábrázolták, a bordákat csak a törzs oldalán, vésett párhuzamos vonalakkal jelölték. Térdig érő ágyékkendőjén vízszintesen ráncolt öv, közepén felhúzott csomóval, a csipőkön visszahajló redőkkel. Az öv két vége a csomó alatt keresztezve egyenlő hosszsan lecsüng, körülötte egy kötényszerű, vésett vonalakkal is hangsúlyozott, alul ívesen záródó redő. A combokon az ágyékkendő ráncait párhuzamos, ferde, vésett vonalakkal jelölték. Térdben kissé meghajló lábai nincsenek összeszárva, kissé balra tartanak. Lábfejei alatt konzolszerű *suppedaneum*, szöggel a keresztre erősítve.

A táblás szárvégződésű keresztforma meglehetősen ritka a magyarországi körmeneti kereszték között, a *Dextera Domini* ábrázolása pedig ezen az egy darabon fordul elő. A sváb körmeneti kereszték hatására Magyarországon készült darabnak tartom. Peter Bloch az európai korpuszokat összegyűjtő munkájában kérdőjelesen svábnak határozta meg, és a *zwiefalteni* csoportba sorolta, elsősorban az ágyékkendő formája alapján.

L. Zs.

Pósta B.: Kilényi Hugó régiséggyűjteménye. Dolgozatok az erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából 9 (1918) 158.; *Lovag* 1977, 182., 5. kép; *Bloch* 1992, IV. B. 10.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1921.10.

II-18.

II-19. Keresztalp

Dunaszentmiklóson került elő 1870-ben néhány más középkori tárggyal együtt. A teljes leletegyüttest a találó adta el a Nemzeti Múzeumnak. öntött, vésett, aranyozott bronz
m.: 15,1 cm, sz.: 13,8 cm
12. század második fele,
Rajna-Maas-vidék

A keresztaltp háromoldalú, áttört gúla, rövid szárral és lapos, négyszögletű fejezettel. A gúla három sarkányalakú lábbon áll, a sarkányok feje és két mellső lába a talajra támaszkodik, felfelé álló szárnyukon a tollazatot vésséssel jelölték. Fölöttük, a gúla élein, egy-egy kis, lefelé kúszó plasztikus sarkányfigura, szájukban golyót tartanak, lehajló szárnyukon vésett tollazat, farkuk háromlevelű palmettában végződik.

A gúla oldalain áttört, körbehajló indák, hármastagolású szárakkal, háromujjú levélvégződésekkkel. Az indák közt ugyancsak áttört mintázatú, szárnyas sarkányfigurák, hosszú, visszakanarodó farkuk levélformában végződik.

A gúla tetején rövid, sima szár, lapított gömb alakú áttört nádusszal, a nádusz két oldalán egy-egy sima gyűrűtaggal. A nádusz leveles indadísze között két kis sarkányfigura bujkál. A szár tetején lépcsőzetesen kiszélesedő négyzetes fejezet, sarkain plasztikus levéldíszítés, háromfelé hajló indákkal. A fejezet felső lapja díszítetlen, rajta átlósan elhelyezett hosszú, keskeny téglalap alakú nyílással a kereszt beállítására. A keresztaltp teljesen ép, csak vas- tag tűzaranyozása pattogzott le néhány helyen.

A keresztaltp legközelebbi párhuz-

II-19.

mát a düsseldorfi Kunstgewerbemuseum őrzi (*Falke-Meyer 1935, Nr. 23.*). Néhány hasonló darabbal együtt Falke és Meyer lotharingiai munkának határozta meg, amit a szakirodalom általánosan elfogadott. Újabban P. Springer – elsősorban az indák megformálása alapján – szásznak tartja, és hildesheimi eredetét tételezi föl.

A Dunaszentmiklóson talált tárgyak összetétele alapján földbe rejtett kincslelet egyik darabja, lehetséges, hogy a tatárjárás idején ásták el. A talppal együtt két körmeneti keresztet találtak, az egyik ma is megvan a Nemzeti Múzeumban, a másik – ugyancsak a múzeumba került kereszt – elkallódott. A meglévő kereszt hengeres szárú, rügyekkel jelzett faág formájú, korpusza

hiányzik (II-13.). A másik keresztet a lelet első közlőjének, Ebenhöch Ferencnek leírásából ismerjük, eszerint jellegzetesen magyar típusú feszület volt, hengeres szárain rügyekkel, bimbós szárvégződésekkkel. Frontális tartású, nyúlánk korpuszának fején korona volt. A leletben két kijevei készítésű ereklyetartó mellkereszt is volt, mindkettő megvan a Nemzeti Múzeumban.

L. Zs.

Ebenhöch 1871, 112.; Falke-Meyer 1935, Nr. 22.; Gerevich T. 1938, 202., CCXXVII. t.; Lovag 1979, 16., 15. kép; Springer 1981, 160., Abb. 273–274.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1870.25.2.

II-20. Korpusz

Esztergom, a palota romjai között találták 1937-ben.

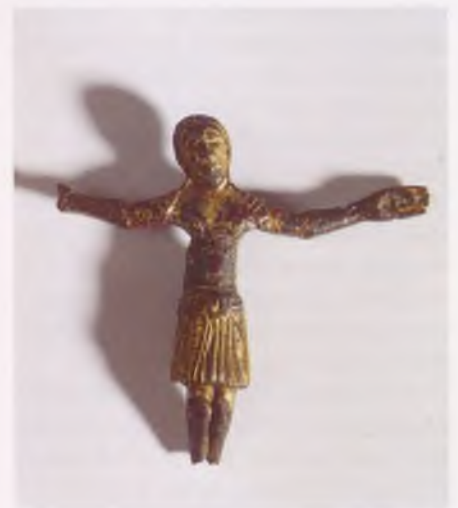
öntött, aranyozott bronz

m.: 8,7 cm, sz.: 9,3 cm

12. század második fele, magyar

Feje kissé jobbra hajlik, nagy, mandula formájú szemei lehunyva. Középen elválasztott hajának fürtjeit hálószerű, vésett vonalakkal jelölték, hasonlóan a bajuszt és a szakállt. Hajának hosszú tincsei a vállra hullnak. Karjai könyökben kissé meghajolnak, nagy kezei szöggel átütve (az egyik töredékes), hüvelykje a tenyérre simul. Mellizmait plasztikusan, a bordákat ék alakban összefutó párhuzamos vonalakkal, mellbimbóit és köldökét vésett körökkel jelölték. Ágyékkendőjén közepén csomó, vízszintesen bordázott övvel, közepén ráncokkal. Csípőin egy-egy visszahajló redő, alatta ugyancsak legyező formájú ráncok. Szorosan összetárt lábai térdben meghajolnak, lábfejei letörtek.

L. Zs.

II-20.

Lepold 1942, 6. sz.; EM 1948, 220., 231. kép; Cséfalvay 1984, 5. sz.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 1964.6.1.

II-21. Körmeneti kereszt

Csajágon találták. Rómer Flóris közvetítésével ajándékozta Pribék István veszprémi kanonok a Nemzeti Múzeumnak.

öntött, vert, vésett, aranyozott bronz
m.: 36,3 cm, sz.: 19,2 cm
13. század első fele, magyar

A széles, lemezes kereszt tulajdonképpen háromkaréjos szárvégződésű, de kiemelkedő szalagkeretével a szárak végén négyzetes közepű négykaréjos elemeket alakítottak ki. Az alsó részén alacsony persellyel nagy, gömb alakú nádusz van, alatta tölcséres köpü. A kereszt szárainak találkozásánál kivágott sarkú négyzetes kiszélesedés van, ugyancsak kiemelkedő szalagkerettel. A szárak végén lévő négyzetes keretben kétoldalt Mária és János evangélista öntött domborműves félalakja, gyászoló tartásban. Fölül egy szembenéző, térdeplő angyal, alul oldalnézetű térdeplő angyal teljes alakja. A kereszt hátoldalán vésett díszítés: középen Agnus Dei balra lépő alakja, fejét visszafordítja, körülötte kereszties dicsfény. Jobb mellső lábát felemelve hosszú szárú keresztet tart. Fölül glóriás, egészalakos sas, alul kiterjesztett szárnyú, lebegő tartású, glóriás ifjú. A két

II-21.

oldalsó szárvégződésen kiterjesztett szárnyú oroszlán és ökör, visszaforduló fejük, testtartásuk és belső rajzuk csaknem azonos a közepén lévő baránnal. Fejük körül hiányzik a dicsfény. A meglehetősen primitív rajzú evangélista szimbólumoknak sajátos hatást

kölcsönös az, hogy keretelésük nincs, ami kissé a befejezetlenség érzetét kelti. A korpusz feje előre és oldalt hajlik, mögötte nagy, tál alakú dicsfény, felső része hiányos. Hosszú haja a vállon szétterülő fürtökbe rendezve, bajusza és szakála van. Mellizmai éles vonallal

határolva, stilizált körgallér formájában vannak ábrázolva. Kezei igen nagyok, szöggel átütve, hüvelykje a tenyérre simul. Ágyékkendőjén széles, redőzött öv, közepén csomózva, a csipőkön visszahajló redőkkel, a kendő függőleges ráncolása plasztikusan megmintázva. Térdben meghajló lábai alatt *suppedaneum*.

Mind a korpusz, mind a kereszt különös formája egyedülálló az európai és a magyarországi kereszttek között. A korpusz nagyon távolról emlékeztet a Rajna-vidékiekre, de durvább és – különösen a stilizált pelerin – absztraktabb megfogalmazásban. A kereszt hátoldalán lévő vésett evangélista szimbólumok gyakoriak a német emlékeken, de nálunk csak egyetlen másik körmeneti keresztben fordulnak elő, hasonlóan primitív rajzzal. (A kereszt a miskolci Herman Ottó Múzeum tulajdona, korpusza is hasonló szintű munka, mint a csajági.)

L. Zs.

Gerevich T. 1938, 200., CCXXXI/1. t.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1864.114. (58.60.B)

II-22. Gyertyatartó

Esztergom
öntött bronz
m: 10,7 cm, sz.: 10,1 cm
13. század első fele, német

Három lábon álló, gúla alakú talp, át-tört indadísszel. A lábak háromszög alakúak, de az állatlábra utaló karmok

II-22.

II-23.

II-23. Négyzetes lap két apostol alakjával

Veszprém, múzeum (ismeretlen eredetű)
egykor ágyazott zománcozott, aranyozott
vörösréz
6,6 × 6 cm.
12. század utolsó negyede

Sarkain átlukasztott, tehát eredetileg famagra szerelt lap, két különálló mezejében a belső keretezést lábtól-fejtől áttörve két könyvet tartó, egymás felé forduló, beszélő gesztussal összekapcsolt, szakállas, nimbuszos férfialak, vésett belső rajzzal. Egykori, háttérként alkalmazott zománca kihullott, állapotja azt mutatja, hogy földből került elő. Az „északi zománccok” közé tartozik, amely a limoges-i művészettel párhuzamosan, de attól stílusosan igen jól elkülöníthetően uralta a romanikában főleg a Rajna-Maas-vidéket. A magyarországi emléktárgyban, amely a limoges-i tárgyak behozatalában olyan bőkezűnek mutatkozott, unikum. Igen jellemző a keretelés és az alakok viszonya, amely a négy főerényről nevezett hordozható oltár körében jelöli ki helyét (Berlin, Kunstgewerbemuseum). A Welf-kincsből származó zománccmű oldalán nemcsak álló, de hasonló kompozíciójú ülő figurák is

hiányoznak, az egyik töredékes. A gúla oldalain hármassal bordázott indák által kialakított szimmetrikus díszítés. A gúla élein plasztikus, kívül bordázott fülek, kerek áttöréssel, az egyik töredékes. A talphoz vas szöggel csatlakozik a nádusszal egybeöntött szár és cseppfogó tányér. A nádusz lapos, vízszintes bordával ellátott gombja két oldalán egy-egy gyűrűtag. Rövid, sima szára fölött tölcseres cseppfogó tányér, keskeny, függőleges peremmel. Tüskéje hiányzik. A cseppfogó tányér kissé deformálódott, az egész darab kopott, hiányos.

A gyertyatartó meglehetősen elnagyolt formái szinte teljesen megegyeznek egy Hödlingenből származó darabban, amelyet a berlini Schlossmuseum-ből közölt *Falke-Meyer 1935, Nr. 45.*

L. Zs.

közöletlen

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum,
ltsz.: 55.1217.1.

előfordulnak. D. Kötzsche szerint 1150–1160 körüli kölni munka (*Kötzsche, D.*: Der Welfenschatz im Berliner Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Kunstgewerbemuseum. Berlin 1973, 33–34, Nr. 13. Abb. 19–22.; v.ö.: *Winter, P. M. de*: The Sacral Treasure of the Guelphs. The Bulletin of the Cleveland Museum of Art for March 1985. 73–74, fig. 82–83; alsószász megjelöléssel). A valószínűleg apostolpárt ábrázoló lap feltehetően hordozható oltár, vagy ereklyetartó oldalát díszítette.

K. É.

Gerevich T. 1938, 203., CCLVIII.; *Korompay Gy.*: Veszprém. Budapest 1957², 22., képpel; *MMT* I. 67.; *Kovács* 1968, 23–24.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 66.147.1.

II-24. Rutaforma, karéjos lap Krisztus alakkal

Óbuda (állítólag), vétel, 1894.
vörösréz, egykor ágyazott zománcozott háttérrel, aranyozva
m.: 14 cm
13. század első fele

A lap a korábban limoges-i zománc néven ismert, s újabban a déli zománcművesség igen árnyaltan meghatározott kategóriájában összefoglalt műfaj körébe tartozik, annak expanzív, 13. századi periódusából, s feltehetően valamelyik limoges-i műhelyből. A körülbelül 11000 darabot számláló Corpus des Émaux Méridionaux (*CEM*) valamelyik következő kötetében várható a rokon darabok közöttétele. (Az inkunábulumokról, a korai féművekről, a Plantagenet izlésről, továbbá Conques, Grandmont és Limoges szerepéről, valamint a feldolgozás fogalmi apparátusáról szóló és 336 katalógustételt, köztük 62 keresztet tartalmazó első kötet *Marie-Madeleine Gauthier* tollából, *Genéviève Françoise* közreműködésével megjelent: Émaux Méridionaux, Catalogue international de l'oeuvre de Limoges, I. L'époque romane. Paris 1987.) Korábban c sorok írója *Dr. Paul Thoby* munkája alapján kezdte el a magyarországi limoges-i keresztet feldolgozását. (Les Croix limousines de la fin du XIIe siècle au debut du XIIIe siècle. Paris 1953.), mely a műfaj további

II-24.

feldolgozása szempontjából sorsdöntő 1948-as Limoges-ban rendezett kiállítás egyik első látható eredménye volt. Viszont a „l'oeuvre de Limoges” életét Magyarországon már a *CEM*-hez kapcsolódva mutattam be. A *CEM* 1100 teljes és töredékes keresztet regisztrál, melyeket a 12–14. század folyamán készítettek a limoges-i műhelyekben. A limoges-i keresztnek az a típusa, melyről az óbudai lap való, famagra szerelt, díszített felületű borítólapok, plasztikus, ágyazott zománcozott alakok és többnyire üvegekővek felhasználásával készült. Az előoldalon Keresztrefeszítés koronás Krisztus-testtel, melynek bizánci jellege végig megmarad, a keresztzárakon Mária és János, fent angyal, lent egy szent, gyakran Péter apostol alakjával. A keresztzárak körben, négyzetben, illetve mandorlában egyesülnek. Nemcsak a szárkeresztvégződés, a szárvégek formálása is számos variációt mutat. Ikonográfiájuk azonos: középen a megdicsőült Megváltó Majestas-alakja, a szárvégeken a négy élőlény, illetve evangélista-szimbólum azonos rendben elhelyezett figurái.

Ilyen hátoldali, a szárkeresztvégződést díszítő lap a karéjos rutaforma lemez a Majestas-Krisztus ifjú, álló, belső rajzában vésett, poncolt, zománcozatlan (*en réserve*) alakjával, középen vízszintes osztó sávval tagolt, zománcozott rozettával és a jellegzetes nagy levélvirágú indaornamentikával. Ezek a motívumok a korábbi, előkelőbb korszak hagyományát konzerválták, a kétségtelenül igen igényes példákat is felmuta-

tó, de mégis általában szériatermékeknek tekinthető, hasonló típusú keresztetek sorában. Az óbudai lap formájával és az egészalakos álló Majestással a Cluny-múzeum példányához hasonlítható (*Thoby*, 31.sz.), habár a háttérrel ott csak körök és rozetták élénkítik. (A keresztet osztályozásáról és nomenklatúrájáról a következő *CEM* kötetekben: *François, G.*: Répertoire typologique des croix de l'Oeuvre de Limoges 1190–1215. Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin 121 (1993) 85–105.)

Az eredetileg a kék és zöld különféle árnyalataira alapozott, sárga, fehér, vörös és fekete színnel élénkített zománcozott paletta itt nem pontosítható, mivel teljesen kipergett az alveolusokból, s lekopott az általában takarékos aranyozás is. A ma már legalább hatvanra szaporodott magyar keresztelnél és töredékeknel gyakran ez a helyzet. A rombolás munkáját a talaj végezte el, ami egyben azt is jelenti, hogy a földből, ásataison előkerült limoges-i keresztetek középkori, azaz a készítéssel egyidejű behozatal eredményei. Ez feltehetően már a tatárjárás előtt megkezdődött, noha véleményem szerint a keresztetek zöme később, a rítushoz szükséges körmeneti- illetve oltárkeresztetek pótlására került a kifosztott, főleg kisebb templomokba. Az import módja, útja nem ismert. Valószínűleg egész egyszerűen a kereskedelemmel kell számolni. A gazdag technikai apparátussal készült limoges-i keresztetek, melyek a román stílust konzerválták, Magyarországon bronzból, mindig zománc nélkül, egyszerű felületdíszítő technikákkal, de változatos formákban, rusztikus nehézséggel utánozták. Ezúttal művesek telepítésével aligha számolhatunk.

K. É.

Hampel J.: A Nemzeti Múzeumi Régiségtár gyarapodása. *AE* 14 (1894) 269–270., képe: 66.; *Kovács* 1961, 13. sz. fig. 32.; *Kovács* 1962, 99, 15. sz. 32. kép.; *Kovács* 1968, 16. 4–5. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 34.1894.2.

II-25. Korpusz

Nagysimonyi, a templom mellett, földmunka során került elő.
öntött, vert, vésett, aranyozott, zománcozott bronz

m.: 12,7 cm, sz.: 10,1 cm
13. század közepe, Limoges

Kissé félrehajló fején a három oromdíszes korona vékonyabb lemezből, külön van felforrasztva, középső oromdíszre töredékes, pántján kettős szaggatott vonaldísz. Haja, szakála és bajusza hasonlóan vésett vonalakkal jelölve, szemei sötétkék zománcsepek. Rövid karja vízszintesen kitérve, tenyér szögleg átütve, a hüvelyk eláll. Mellizmai és a bordák vésett vonalakkal jelezve. Hosszú ágyékkendőjén ívelt, sima öv, zománca teljesen kipergett. Az ágyékkendő zománca ép, türkiz színű. Összeszárt lábszárak, széttartó lábfejei egy-egy szöglyukkal, alattuk trapéz formájú *suppedaneum*, üres zománccsággal. Deréknál kettétört, középkori javítással. (Hátulról rézlemez alátámasztással összeforrasztották.) A kereskedelmi célokra szolgáló körmeneti kereszt típusába tartozik.

L. Zs.

Budapest 1979, 40. sz.; *Köszeg* 1980, 1. sz.

Szombathely, Egyházmegyei Gyűjtemény

II-26.

Szent alakja körmeneti kereszt előoldaláról

Székesfehérvár, a bazilika környékéről
öntött, vésett, aranyozott, zománczott
bronz

m.: 8,3 cm, sz.: 2,5 cm
13. század közepe, Limoges

II-26.

Valószínűleg Szent János evangélista háromnegyed-figurája, az alak alsó része ferdén levágva. A test vastag, domború lemez, feje tömör öntésű. A fej hátsó részén nitt a – ma már hiányzó – lemezes dicsfény felerősítésére. Szemei egykor zománczottak voltak, a zománcagy egy-egy kerek lyuk. A bő ujjú ruha világoskék zománccal van díszítve. Kezei vésettek, baljában könyvet tart, jobbát a melle elé emeli.

A kereskedelmi célra szolgáló limoges-i körmeneti keresztet előoldalára felszegecsett mellékalak valószínűleg a vízszintes szár János-figurája volt. Viszonylag sok hasonló alakos keresztvetret került elő a hazai emléanyagban.

L. Zs.

Kovács 1961, 184.; *Kovács* 1968, 43.,
22. b. kép

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: 1942.29.

II-27.

Kereszt-töredék

Győr

öntött, vert, vésett, aranyozott bronz
m.: 7,3 cm, sz.: 14,5 cm
13. század második fele, magyar

A sima pántkereszt felső szára és alja hiányzik. A vízszintes szárak végén egy-egy nagy, csipkés szélű, kagyló formájú lemez van, sugarasan széttartó vésett vonaldíszsel. Korpusza öntött, frontális tartású, fején négy oromdíszes pántkorona. Karjai töből letörtek, bal kezének töredéke a kereszt szárában megmaradt szögnél megvan. Mellizmaid és bordáit vésett vonalakkal jelölték. Hosszú ágyékkendőjén sima öv és vésett, V alakú ránk, rövid lábai szorosan összezárva.

A körmeneti kereszt a 13. század második felében, a limoges-i import kereszt hatására készült magyarországi

II-27.

típusba tartozik. Legközelebbi analógiái a szolnoki és a ludaspusztai keresztetek, utóbbinak vízszintes szárjai a győrihez hasonló kagylóformában végződnek (*Kovács* 1968, 15., 19–21. kép)

L. Zs.

Gerevich T. 1938, 200., CCXXXII. t.

Győr, Xantus János Múzeum,
ltsz.: 53.244.40.

II-28.

Korpusz

Zsámbék, a prépostság romjai között
találták

öntött, vésett, aranyozott bronz
m.: 9,6 cm, sz.: 10,4 cm
13. század közepe, magyar

Krisztus előrebukó fején négyoromdíszes pántkorona van, az oromdíszek töredékesek, a pánton vésett vonalas díszítés. Szeme lehunyva, hosszú haja a vállakra hullik, bajusza és szakála van. Vékony, hosszú karjai kitérve, bal keze enyhén lefelé hajlik, hüvelykujjai a kézfejhez simulnak, tenyerében szögek. Mellizmaid plasztikusan ábrázolták, a mell közepén vízszintes, párhuzamos,

II-28.

véselt vonalak. Ágyékkendője sima övén ferde, vésett vonaldísz, a szoknyaszerű kendőn ferdén futó ráncok, köztük íves, vésett vonaldísz. Lábai szorosan összezárva, a nagy lábfejek alatt íves lemez, szöglyukkal.

A korona formája és a ferdén ráncolt ágyékkendő alapján a korpusz egy, a limoges-i import hatására készült hazai készítésű körmeneti kereszthez tartozott.

L. Zs.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1935.137.

II-29. Korpusz

Tengelic

öntött, vésett, poncolt, aranyozott bronz
m.: 19 cm, sz.: 15 cm
13. század második fele, magyar

A viszonylag nagy méretű korpusz feje jobbra hajlik, rajta öt oromdíszes korona, a homlok fölött keresztrel. A koronát poncolt keret és poncolt rombuszok díszítik. Krisztus szeme lehunyva, haját, szakállát és bajuszát pontsorokkal jelölték. Rövid karjai kissé felfelé hajolnak, tenyerén szöglyukak, hüvelykje eláll. Mellizmait poncolással, bordáit rovátkolással ábrázolták. Ágyékkendőjén sima öv, a szoknyaszerű, térdig érő ágyékkendő ráncait ferde, vésett, párhuzamos vonalak jelzik. Rövid lábai párhuzamosan kinyújtva, alattuk trapézformájú lábtámasz, közepén szöglyuk. Tüzi aranyozása csak nyomokban maradt meg.

A koronás korpusz a 13. század köze-

II-29.

pétől nagy mennyiségben Magyarországra került limoges-i körmeneti keresztetek korpuszainak mintájára készült. Gondos megformálása, a fej igényes kivitele kiemeli a limoges-i mintára készült – a hazai emléanyagban viszonylag nagy számban megmaradt – korpuszok sorából. Az eladó szerint sima bronzkeresztrel együtt találták, de az elkallódott.

L. Zs.

Kovács 1961, 170., Fig. 20.; Kovács 1968, 43., 17. kép

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1949.6.

II-30. Madár alakú relief

Uzd

öntött, vésett bronz
m.: 10,9 cm, h.: 10,7 cm
12. század második fele, magyar

Vastag falú, belül üreges öntvény, jobbra néző madárfigura, hátsó oldala egyenesen levágva. Rövid nyakon ülő kerek fején nagy, hajlott csőr, vésett vonallal megrajzolt, mandula alakú szem. A testfelületből kiemelkedő, merev szárnyán a tollazatot rácsminta jelzi. Plasztikusan megformált lábain erőteljes karmok, testén a tollakat szabálytalanul elrendezett vésett vonalak jelzik.

Az erősen kopott darab stílusa alapján a 12. században készült, de mind rendeltetése, mind készítésének helye kérdéses. Sehol nincs nyoma felerősítésnek, vagy annak, hogy másik fele is lett volna a madártestnek.

Hampel József, aki az első közlést végezte, feltételezte, hogy talán templomkapu díszítésére szolgált.

A moszkvai Történelmi Múzeumban egy hasonló, körplasztikus madárfigura van, azt bizánci munkának határozták meg és a 14. századra keltezték.

L. Zs.

Hampel J.: Az Érem- és Régiségosztály az 1889. januárius-márcziusi évnegyedben. *AE* 9 (1889) 282., 271. kép; Gerevich T. 1938, 195.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1889.11.

II.30.

II-31. Kézmosótál

Dombóvár

préselt, vésett bronz
átm.: 25,7 cm, m.: 5 cm
12–13. század fordulója, Közép-Európa (talán magyar)

A nyomópadon formált, vékony lemezből készült lapos tál keskeny, vízszintes peremmel rendelkezik. Öblében vésett

II-31.

ábrázolás közepén férfi mellképe, fejét profilban ábrázolták, rajta keskeny karimájú kalap. Vállai fölött szögletes vonalakkal jelzett szárnyak, mellén a köpenyt három függőleges vonallal díszítették. A középső figura körül a tál oldalán három hasonló mellkép, közöttük két sávban függőleges vonalakkal álló díszítés. A tál erősen deformálódott, töredékes.

A tál az erény- és büntálak csoportjába tartozik, amelyeket a korábbi szakirodalom Hansa-tálaknak nevezett. Párosával használták őket, kézmosótálként, vésett díszítésük erényeket és bűnöket megszemélyesítő allegorikus figurákból áll. A jobb kivitelű daraboknál a fő erények és bűnök latin megnevezése is szerepel, sokszor – a sok másolás következtében – rontott formában. A kézmosótálak típusa a Rajnavidéki kolostori műhelyekben alakult ki, de Európa-szerte másolták is őket.

L. Zs.

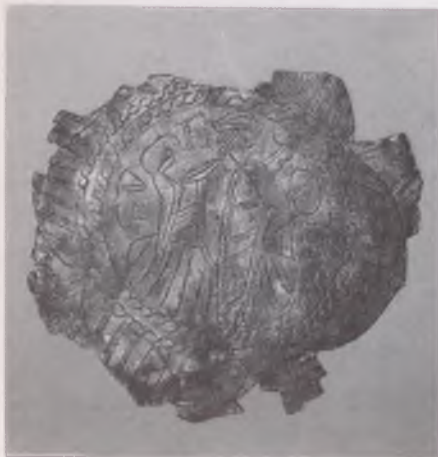
Kovács 1960, 5., Abb. 7.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1882.156.

II-32. Kézmosótál töredéke

Budaörs-Kamaraerdő
préselt, vésett bronz
átm.: 15,5 cm
12. század második fele, Közép-Európa
(talán magyar)

Bronz kézmosótál középső része. Vésett díszítése: kerek, kettős vonalkeretben ülő nőalak. Feje profilban, rajta pántkorona. Vonalakkal díszített köpenye a bal vállán átvetve elől lecsüng, szegélye hullámos. Bő ruhaujjakba bújtatott karjait feltartja, mindkettőben korongot tart. Körülötte négy

II-32.

részre osztott felirat: SV[P]ER[B]IA. Körülötte négy hasonló alak töredéke látszik, köpenyük függőleges, hármassal vésett vonalakkal van díszítve. Egyik mellett egy L betű, másik mellett IN maradt meg a feliratról. A figurák rajza és a feliratok arra mutatnak, hogy egy büntál része volt a töredék, igényesebb kivitelű darab, mint a dombóvári tál.

A töredéket egy kamaraerdei gyümölcsösben, őskori és középkori cserepekkel, vasszerszámokkal együtt találták.

L. Zs.

Kovács 1960, 2., Abb. 3.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1908.134.12.

II-33. Aquamanile

Budapest, a Duna-meder kotrásából
öntött, vésett bronz
m.: 23,8 cm
13. század első fele, Magdeburg (?)

Oroszlán figura, beöntönyílása a fejétől, sárkányfejes kiöntőcsöve az állat szájából nyúlik ki. Az oroszlán fejét felfelé tartja, nagy, mandula alakú szemei felfelé néznek, fülei íves lemezek. Nagy, nyitott szájában az összeszorított fogakat, a száj kontúrját, az orrot és a szemeket vésszel jelölték. Nyaka két oldalát és a mellet borító sörény két sorban, levél alakú tincsekkel van ábrázolva, sűrű, egyenes, párhuzamos vésett vonalakkal borítva. Mellén kerek

II-33.

lyuk. Mellső lábai párhuzamosan, egyenesen állnak, a hátsók hátranyúlnak, ezeken a körmöket nem jelölték. Farka a jobb hátsó lábára simul, végén kis bojt. Fogantyúja az oroszlán farától induló sárkányfigura, feje és szétterpesztett két mellső lába az oroszlán fejének hátsó részére támaszkodik.

Az oroszlán alakú vízöntő edény a szászországi típusba tartozik, valószínűleg a magdeburgi műhely terméke.

L. Zs.

Éber 1900, 87.; Gerevich T. 1938, 198.; Gerevich L. 1971, 27., Pl. XIV/37.; Lovag 1984, 38., 23. kép

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum,
ltsz.: 53.548.

II-34. Zablapár

Zsámbék, a templom és a vár fölött
mintegy 300 m-nyire lévő szőlőültetvény
(1911)
vas, aranyozott bronz
11,5 × 12,5 × 39,5 cm (a),
12,5 × 13,5 × 38 cm (b)
1200–1250 körül

A középrész fő szerkezeti eleme ¹¹⁾ alakú vas, amelynek oldalsó szárjai harántirányban tárcsaszzerűvé szélesednek. A középső szár túlnyúló végén ovális, lapos kiszélesedés (a), illetve karika (b), amely feszítéskor a szájpádláshoz szorult. A tárcsafélékből középtájon pöcök nyúlik befelé, amelyre harántirányban, lyukasított füllel, íves, díszített bronz-

lemez illeszkedik. A rögzítésre vékonyabb, hasonlóan, de szűkebben ívelő vas szolgált, amelyet a fő elemhez a pöcköknél és középen, a szárvégekkel egyvonalban, hozzá szögecseltek. E vasból a hiányosabb példányon (b) csak csomók maradtak. A fő elem tárcsáira kívülről egy-egy négykaréjos, díszített bronzveretet szereltek, a karéjok közti szögecseltek. A fő elem vasából az oldalszárakon a hajlat kezdeténél az alapídom síkjában, a végződésnél erőmerőlegesen egy-egy karikát alakítottak ki. A hajlatnál a fékezővas, a szárvégeknél bronz elemsor csatlakozik e részhez.

A fékezővasak egyikén (b) a karika hiányos, másikon a feszítésre szolgáló pöcök is megvan hozzá. E vasak két nagyjából párhuzamos, a pöcckel ellentétes irányban derékszögben megtörve, karikás véggel alakított szárból és közvetlenül a karika előtti merőleges összekötésből állnak. A karikákba szögecsfejes bronz hurkokat erősítettek a kantárszija csatlakoztatása végett, amelyekből ma csak egy van meg (b). Az egyik vas (a) sima, a másikon a két szár és az átkötés közepén gömböcskévé hasonodik. A bronz elemek hosszukás, kampós-szögecses végű, eredetileg szíjakra szerelt lemezek és ezektől összekapcsolt díszveretek. Az egyik példányon (a) három pár lemez és ugyanennyi körpáros veret van (az utóbbiak egyike utólag került hozzá). Az utolsó veretpárhoz eredetileg nyilván további lemez járult. A másikon (b) hasonló, két lemezpárnyi részt egy pár töredékes, négykaréjos elosztó veret és hosszabb lemezpár követ. E lemezpáron az íves veretnek megfelelő oldalon két-két furatos fül egykori összekötő elemre utalhat. Az egyik elosztó verethez a füllel ellentétes irányban a többenél rövidebb lemez csatlakozik.

A díszveretek kör alakú részein és az íves lemezekben a fő kontúrokat áttörések adják, a belső rajzot mindenütt vésetek. A formát bizonyára domborítás-sal is alakították. A fő vasak egyikére szerelt három bronz (b) domborúbb a többenél. Az íves lemezekben párosan sárkányok, a körökben a lemezekkel kapcsolt vereteken madarak, a szögecselteken madártestű, emberfejű szirénfélék (b), illetve négy lábúak (a) jelennek meg. Az utóbbiak a korongpárok megfelelő helyzetű négy-négy körben vannak, lekerekített sarkú, szögecses, homorú ív négyzet körül, amelynek közepén kerek foglalatra

II-34b.

szögletes, zöld üvegpaszta (?) lapocskával illeszkedik. Az elosztó veretek (b) típusa ennek a funkcióhoz illően módosult középrészű változata. A szirénfélék veretpárja középső kör körül négy-négy hosszanti és haránt helyzetű, patkóíves részt mutat, közbül kerek végű szögecses sávokkal. A madarak és a megfelelő irányban a négy lábúak páronként

egymás felé fordulnak, a szirénfélék az egyik vereten inkább jobbra, a másikon többnyire balra. Az ezek közötti íves lemezen a sárkánypár szimmetrikus, nyakánál összekötözött, visszaforduló fejű, a másikon viszont aszimmetrikus, ellentétes testhelyzetű és eltérő mozdulatú, de fejével egy irányba fordul.

II-34a.

A sárkányok szimmetrikus párját kacsafej és félpalmettás indával alakuló fark jellemzi. E páron a szárny elől rövid, testhez simuló, túlfelől középen érintkező és szinte különvált az egész mezőt ferdén átszelő. A szárnytó három sugaras tagra oszlik, és körívesen lezárt a barázdált hosszú tollak felé. A test alján nyaktól indásodásig sávosan szegett négyzetsor vonul végig. A félpalmetták vésetesen, sűrűn ujjazottak. A másik lemezen az egyik sárkány a mező vége felé szalad, a másik onnan fordul vissza, a túlsó szélén állva. A szaladó feje lábaival ellenkező irányba fordul. Mindkét fej felső része sapkászerű, indafélével kapcsolatos. Csőrük rövid, tátott szájukból palmet-

II-34b.

tás inda jön elő. Az indák kuszán szövök át az egész mezőt. A farkok itt is palmettásodnak, de egyszerűbben. A palmetták tagolása ritkásabb. Csak egy szárny látszik, töve ívesen elhatárolt, de inkább palmettaszerűen tagolt. A négyzetsor itt szegés nélkül fordul elő, többféle szerepben: farkon, nyakon, indaszakaszon.

A többi rész kevésbé gondos kivitelű. A kerek mezők lényei tartását hátraszegett nyak jellemzi. Szügyük, illetve begyük az elosztó veretektől eltekintve előreálló, gyakran recézett. A szirénfélék kakasfarkúak. A hosszúkas lemezek díszje egyszerű, vonalas. A többségükön tagolatlan szalagú, szögletesedő motringfonat, némelyiken egyvonalas rombuszmustra jelenik meg.

A zablák sárkányait szokás kőből faragottakkal összefüggésbe hozni. Valójában ikonográfiai párhuzama itthon még a szimmetrikus motívumnak sincs. A zsámbéki templomromon csak

II-34a.

összefont nyakú és közös fejű sárkánypár maradt fenn (Gerevich T. 1938, CXXXVIII; hasonló összeállítás Óbudáról: Gerevich L. 1971c, 23, X). A zablához hasonló tartású szimmetrikus sárkánypár Ják környékén fordul elő (pl. I-101), de nem összekötözve. Az egybekötözött nyakú állatpár egyébként is ritka Magyarországon (I-40; Vértesszentkereszten: Kozák É. 1993, 287, 1. sz.). Szokatlan e zabla (b) szirénféléje is: e lény inkább haltesttel fordul nálunk elő (I-40, II-41, III-3). A zabla és a kövek sárkányai között inkább némi stilisztikai összefüggés tetelezhető fel. A palmettásodó sárkányfark közhely a késői romanikában, mint az idézett példák is mutatják. A gyöngyözött tagoló sáv vértesszentkereszti sárkányháton is előjön (Gerevich T. 1938, CXXXVIII). A bronzművességgel a legegyszerűbben a hosszúkas lemezek hozhatók kapcsolatba: motringfonatukhoz hasonlók alföldi keresztken tünnek fel (Lovag 1978, 183–187, 194, 200–202).

T. S.

Divald 1912, 382–388; Tóth Z. 1920–22, 71, 75–78; Gerevich T. 1938, 147, 202, CCXXVIII; MMT 76, 121. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. fegyvertár 1911.15. (52.89.): a, 1912.12. (52.90): b

II-35. Lószerszám töredéke

Győr
vert, vésett, aranyozott bronz
m.: 3,8 cm, sz.: 9 cm
13. század első fele

A megközelítőleg téglalap alakú, áttört lemez négy sarkán egy-egy kerek fül van, bennük megmaradt gömbös fejű szögecsekkel. Alsó szegélyén közepén egy bordázott fül van, belekorrodált szegecsel. A lemez áttört felületén két kifelé forduló szárnyas sárkányfigura van, fejüket egymás felé visszafordítják, tátott szájukkal a mögöttük közé-

II-35.

pen kinövő növény kétfelé hajló, húsos levelébe harapnak. Farkuk közepén egymásba hurkolódik, lábukkal a testük alatt visszahajló farkukra támaszkodnak. Testük belső, stilizált részlet-rajzát véséssel jelölték.

A lemez a zsámbéki (II-34.) és gödöllői feszítőzablákhoz hasonló zablá illetve lószerszámdíszítő veretek típusába tartozik. A zsámbéki egyik zablán az orrlemezen hasonlóan összefonódott madárfigurák vannak, a nyakukon és testükön végighúzódo kettős vonal is megegyezik a győri lemez sárkányfiguráinak rajzával.

L. Zs.

Gerevich T. 1938, 202., CCXXXII. t.

Győr, Xantus János Múzeum,
ltsz.: 53.244.43.

II-36.

Rekeszszománcos korong és filigráncsík darabjai karkötővé alakítva, miniatűr korona

A székesfehérvári bazilika területén levő királysírból, 1839

A karkötő Ferenczy polgármester felesége, a püspök rokona számára készült; vétel Lemberger Miksa régiségkereskedőtől.

A korona előbb Jakusich József, majd Jankovich Miklós tulajdonában.

arany

a korong teljes átm.: 3,2 cm,

a zománclemeze: 2,7 cm, a négyzetes

lapok: 1,3 × 1,3 cm, korona átm.: 2,1–2,2

cm, fent 2,7 cm, m.: 1,8 cm

12. század közepe – 13. század legeleje

A lelethez tartozik még két kicsiny, át-tört szíjvég, övdísz, granulált gomb és különféle arany gyöngyök és csüngők (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), valamint egykor aranydíszes textilek, melyek anyagából beolvasztva gyűrűt készítettek. László Gyula a közepe gyöngydróttal elválasztott és szívpalmetta kombinációkkal díszített lapot és koronácskát jogar töredékének tartotta, s a leletet Kálmán király sírjából származtatta (1116). Magam a szíjvégék rendkívüli kicsinysége miatt a gyerek III. László (1205), Imre királynak még az ő életében megkoronázott fiacskájára gondoltam, aki Bécsben hunyt el, s akinck későbbi „regio more”, tehát bizonyára jelvényekkel való temetéséről egy korábban székesfehérvári custosként szolgáló győri püspök gondoskodott. II. Henrik angol király

II-36.

Henrik fiát (1183) is a felkenésére készült ruhában temették. (*Schultz, A. : Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger. II. /1889²/ repr.: Osnabrück 1965, 469.*)

A voltaképpen négyágú, eltérő keskenyebb közties tagokkal formált koronán önálló darabnak, nem pedig tartozéknak látszik. Szimbolikus jelként helyezhették a sírba, de ilyenként már egy kisgyerek koronázásánál is használhatták.

II-36.

Ami a filigrános darabokat illeti, nagyon nehéz keltezni és lokalizálni őket. Némileg módosul a helyzet, ha meggondoljuk, hogy itt egész – történetileg lehatárolható – csoportról van szó, a kétségtelenül összefüggő sírlelet és néhány kisebb idesorolható tárgy mellett olyan jelentékeny művekről, mint a magyar jogar (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum) és a Beckensloer János érsek révén a salzburgi székes-egyházba került kettőskereszt, továbbá a magyar korona felső része (corona latina, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum) és végül az utóbbi legközelebbi analógiájának bizonyuló két lemez (Hildesheim, Hohe Domkirche; *Bárany-Oberschall, M. von : Die Sankt-Stephans-Krone. Wien-München 1961, 31–32. Taf. 9.*). A lemezeket másodlagosan a Szent Oswald fejereklyetartó koronájához használták fel (II. és

VIII. lap). Az enyhén görbült, trapéz alakú lemezpárt négy-négy ornamentális négyzetes rekeszszománc díszíti, kerete pedig a gyöngyök és ovális, csiszolt gránátok közeit kitöltő szívfiligrán variációkkal nagyon is alátámasztja az új keltezés és lokalizálást, miszerint a 12. század második felében magyar műhelyben készült tárgyak a magyar királyi udvarból kerültek ajándékként a Welfek birtokába. Egy 1920-ban készült fénykép alapján kiderült, hogy a VIII. és valószínűleg így a második lap hátoldalát az előoldal szerkezetének megfelelően, mezőkre osztott filigrán díszíti, tehát a korábbi, *P. E. Schramm* megfogalmazta teória egy armilla maradványáról ilymódon esik, és a keskeny felső oldalon hat lyukkal perforált lapok nagyobb valószínűséggel egy bizánci típusú fél pár mandzsetta felének tekinthetők. (*Fandrey, C. M. : Das Oswald-Reliquiar im Hildesheimer Domschatz. Göppinger Akademische Beiträge Nr. 125. Göppingen 1987, 189 skk. Taf. 76–81.; Kat. Kirchenkunst des Mittelalters. Erhalten und Erforschen. Diözesan-Museum, Hildesheim, 1989, 144–147, Abb. 17–18.*)

Így tekintve a kérdést, a magyar csoport bizánci kapcsolatai erősebb hangsúlyt kapnak: például az esztergomi fülönfüggő (II-37.) tekert drótfiligránja és a hildesheimi lapok hasonló megoldása révén, valamint két aranylemezből kivágott bizánci kereszt között, melyek közül az egyik (London, British Museum) mindkét oldalán hasonló motívumokból összeállított, egyébként valódi filigránnal díszített, mint a csoport minden más tagja, míg a másik (Sotheby's árverés, London, 1993. jún.17.) csak az előlapon (David Buckton közlése, levél: 1993. okt. 29.). Egyébként nemcsak a kétoldalt filigrános lapok, de a korona keresztpántja is „öntartó”, s ilyenként lehet elképzelni a szétvágott sírleletet is, talán éppen kereszt száráként. Az opak kék, rózsaszín, fehér,

sárga, vörös palettájú gyöngykeretes zománckorong soros keresztlevél motívumai a koronazománccok ornamentális részletein figyelhetők meg, a hildesheimi lap és a londoni kereszt hátoldalán feltűnő négyleveles filigránrozetták zománccparafázisa pedig a korong közepén látható. Ami az egyre árnyaltabb jellemezhető magyar királyi műhelyt illeti, kétségtelenül az egykorú, parallel jelenségnek tekinthető bizánci impulzusok mellett másik, bizánci gyökerű hagyományból is meríthetett. A bizánci filigrán kezdettől fogva félpalmettaszerű kacsokból építkezik, igen finom, bonyolult rajzú, szimmetrikus, térkitöltő elemekkel. Ez a térkitöltő filigrán leegyszerűsített formában megjelenik az Ottó-kori művek egynémelyikén és kisebb-nagyobb szerepben tovább is él a későbbi nyugati ötvösségben is, de nem olyan hangsúlyosan, mint a magyar műhelyben, mely láthatólag messzemenően lemondott az Ottó-kori művészetben csúcspontra jutott komplexitásról.

K. É.

Henszlmann 1864, 225, képpel; Wenzel Gusztáv kiadatlan naplója. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 499. (Csernyánszky Mária szíves közlése); *László Gy.*: Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest 1938, 538–550, V–VI. tábla.; *Deér 1966, 180–182.*; *Kovács 1971, 259–263.*; *Kovács 1974, 16–21., 13–14. sz.*; *Kovács – Lovag 1980, 57–58.*

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, karkötő ltsz.: 1885.76.; korona ltsz.: 58.64.1 B.

II-37. (Fülön?)függő

Esztergom-vári lelet, 1964
arany, rekeszománcc, gyöngyök
m.: 6 cm
12. század harmadik negyede

A függő teste szférikus alsó részből áll, ami négyzetté bővülve fogadja az ablakos-bástyás, tört piramissal lefedett építményre utaló felső részt. Törött végű függesztője kétsoros vastag huzal, finom, kétszálás tekert dróttal kísérvé. Az alsó részt szabályos, elválasztott sorokban finom tekert drótból kör-, négyzet- és szívpalmetta mustrák dí-

II-37.

szítik, lent közepén és a négyzetté bővült részek alatt gyöngyös csüngődíszek, a gyöngysorok közepén egy-egy oktaéderforma arany gyönggyel. Az „építészeti” részt hullámvonalas huzal köti a félgömbhöz, valamint az épülettestet a tetőhöz. Itt a huzal oldalról látható, áttört hatású, a tető és ablakok választósváján pedig gyöngysor jellegűen lapjával felforrasztott. A tető egyébként váltakozva fehér-kék, illetve kék-fehér háromszöges zománclapokból áll, csúcán négy gránummal díszített gyöngy, hasonló gyöngyök ülnek a négy sarokbástyán, melyeket lent és fent hármasszerű álfonadék díszít; ugyanabból az álfonadékból formálták a keresztfás ablakokat a bástyatornyok között.

Az ékszerre valószínűleg ráléptek, így a felső és alsó rész félig szétvált, és az egész összelapult. 1992-ben Szabó László (Magyar Nemzeti Múzeum) diszkrétan restaurálta, kiegyengette, a felsőrészt visszaragasztotta, és pótolta a kupola csúcsáról, illetve két tornyáról elveszett három szem gyöngyöt. 1993-ban bemutatták a Szépművészeti Múzeumban a frissen restaurált tárgyak között.

Az ékszer formája a Sion-tabernáculomokat utánozza, melyekből a novgo-

rodi székesegyház múzeumában őriznek két példányt, s mely ékszer formájában is jelentkezik az orosz leletek között. Mindkettő nyaklánc csüngődísz, mindkettő figurális rekeszománccal a 12–13. századból. Zománcc nélkül, de formájában legközelebb áll az esztergomihoz a Dinogetia Garvánban, Romániában előkerült bizánci gyűrű feje (11–12. század). Ezek, a mennyei Jeruzsálem megjelenítő ékszerek mind a bizánci művészetre utalnak formájukkal és igen régi hagyományú technikai apparátusukkal egyaránt. Ezen túl az esztergomi lelet alsó részének filigrándíszek rokon a corona latina és a jogar körével. (Ld. részletesebben a székesfehérvári sírleleteknél: **II-36.**) Esetleg bizánci, de valószínűbben bizánci hatásra készült helyi munka III. Béla udvarából, a 12. század harmadik negyedéből.

K. É.

Nagy, E.: Rapport préliminaire des fouilles d’Esztergom 1964–1965. *AA 23* (1971) 181–198, fig. XXVII/1–2.; *Kovács 1974, 20–21, 12. sz.*; *Kovács É.*: „Jeruzsálem”-fülfüggő Esztergomból. *ÉÉ 5* (1974) 271–277.; *Szabó L.*: A 12. században készült arany fülbevaló restaurálási munkái. *Magyar Iparművészet* (1994: 1) 15–16.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: Ö/1.78.2.

II-38. Paténa

Esztergomban került elő, a Balassa Bálint Múzeum régi anyagából.
vert, vésett ezüst
átm.: 7,1 cm
12. század második fele, magyar

A paténa kissé ferdén felfelé álló, sima pereme töredékes. Öblében felhőből kinyúló, két ujjal áldó Istenkéz. A felhőt kettős vésett vonallal határolt harang alakú mezőben négysoros hullámvonallal jelölték. Az Istenkéz mögött vésett kereszt, hármasság tagolású szárvégződéssekkel, a csúcsíves szárvégződés két oldalán visszahajló bimbók. A kettős vonallal határolt keresztcsarak közepén végigfutó vésett vonal a szárvégződésen kis keresztrel zárul.

L. Zs.

MRT 5, 229. 45. t. 35.

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, ltsz.: 56.1025.1.

II-38.

II-39. Csésze Agnus Dei-vel

Székesfehérvári lelet, 1871
ezüst
átm.: 9 cm
12–13. század

Gömbölyű, talpatlan, ezüst merítőcsésze, füle félkész gyűrű, típusában a nomádok övön viselt omphalos csészéinek krisztianizált változata. Belsejében szinte orosláná torzult, bekarcolt rajzú, keresztes jogart tartó bárány látható. Ez a metamorfózis megfigyelhető a 12–13. századi falusi templomok timpanonjában is. Technikai és művészeti

II-39.

szempontból egyaránt aligha lehetne továbbmenni az egyszerűsítésben ennek a csészének a készítőjénél. Az edény talán funkciójában őrizte meg keleti eredetének hagyományát: lehetséges, hogy a bizánci ritusból eredő vízkereszti vízszentelés alkalmával használták. Mérvadó művészeti központtól távol eső vidéki munka, vagy esetleg ékszerre specializálódott ötvös készítménye.

K. É.

Vattai, E.: Die „Agnus-Dei“-Schale des Ungarischen Nationalmuseums. *AHA* 12 (1966) 41–59.; Kovács 1974, 23–24, 23.sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1871/1411.

II-40. Melltű szerelmespárral

Tömördről, 1878
arany
3,8 × 3,2 cm
13. század közepe

Ez a szinte kizárólag a nyakkivágás összefogására alkalmas ékszer a funkcionális ékszerek között a legrégebb találmány, és a legszívósabbban, a népiben szinte máig továbbélő műfaj. Megjelenési formái az egyszerű ólomkarikától

II-40.

a nagyméretű, közepén is fedett, bonyolult szerkezetű és választékos díszű különleges példákig terjednek, számos változat közbeékelődésével. Nem csat, kapocs, vagy fibula. Az ékszer előtt mozgó tűt az összetűzött ruha feszítőereje tartja zárva. A heraldikában is szereplő ékszer magyar neve volt talán a kősöntyű (egyébként *firmalium*, *fir-macula*, *fermail*, *affique*, *Fürspan*).

A kősöntyű, nevezzük így, a páros palástdíszekkel együtt a 13. századi udvari-lovagi viseletábrázoláson is gyakran megjelenik a maga változatosságában. Egy köfoglalási eljárást (nagy kő kisebb kövek koszorújában) is erről neveztek el (*cathonus in modum firmalium*), egyébként ez a foglalatfajta jellegzetes eleme annak a díszítőstílusnak, aminek kissé perifériális, de jellemző példája a tömördi lelet.

A későromán stílus alakformálási eleveit mutató férfi és női alak egymás felé hajló szerelmespár, így talán a ma tűjét, a lábánál és fejnél lévő egykori drágaköveit vesztett kősöntyű a legkorábbi „Minne”-ékszerek közé tartozik. Stílusában és szellemében közeli rokona a krakkói székesegyház kincstárában őrzött keresztre szerelt két koronának és a plocki ereklyetartó Szent Zsigmond büsztt fejdíszének (Varsó, Nemzeti Múzeum), amelyek valószínűleg magyar hercegnők, IV. Béla lányainak esküvői koronái voltak. Anyaga és típusa az udvari művészet körében jelöli ki helyét.

K. É.

Kovács 1971, 255. 9. kép.; Kovács É.: Két 13. századi ékszerfajta

Magyarországon. *AH* (1973) 81.; *Kovács* 1974, 28. 42. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1878.115.

II-41. Késnyéltöredék

Felsőörs, préposti templom, északi sekrestye, 22. sír (Éri István-Tóth Sándor ásatása, 1964)
üvegpaszta öntvény vas tüskén
4 × 2,3 × 1,3 cm
13. század

Alja törött, felső részén a széle és az egyik oldala hiányos. A vas tüske a törésnél kereken, a hiányos oldalon végénél, szélesen látszik. Az alapszín zöld, benne kék és barna erezés, fent fehér, aszimmetrikus helyzetű, szabálytalan folt, a két oldalon eltérő alakban. A forma felfelé kissé szélesedő, kerekített végű. A szél egyfelől lapos, másfelől éles, töredezett, az átmenet a hiányos részen volt. A lapos szél közepén az öntőminta-felek közti varratvonal látszik. A két oldal hasonló elrendezésű: a szélek mentén homorúan kiemelkedő szegélyszáv, félpalmettákat és bo-

gyós szárazakat eresztő hullámindával díszítve, középen alakos dombormű. A lapos széltől jobbra, a szegélyszáv peremétől homorúan bemélyedő mezőben, Keresztelő Szent János frontálisan, egyenesen álló alakja látszik fejtől lábszártáig, Isten Bárányát mutató koronggal, amelyet két kézzel, aljánál szimmetrikusan fogva tart melle elé. A bárány balra lép, fejét visszafordítja, behajlított mellső lábával mögötte felnyúló szárú, zászlós keresztet tart. A másik oldal középmezeje sík alapú. Fent csak csomóról függő drapéria maradt a jobb szélén, lejjebb balra hajló törzsű szirén látszik halfarka tövéig, amint jobbjával tükröt (?) emel, baljával halat (?) fog, vállára támasztva, melle előtt.

A szegélyszávnak a lapos szél hosszában enyhén kiálló, a lekerekítésnél eltűnő pereme van. Az inda és a palmettaujjak alakja hurkás. A bogyós szárazak többfélék, rendszerint az inda és a palmettaszár közül nőnek ki. Keresztelő Szent János szakállas, bajuszos fején az állrész sérült, a száj elmosódott, az orr széles cimpájú, a szem kerek göb, a haj fent lapos, kétoldalt szétálló, tincsekben hátracsapódó. Öltözetét kerek nyakkivágású, ujjatlan szőrcsuha jellemzi, amely a korong alatt széles, füg-

gőleges sávot alkot, és kevéssel a törés fölött végződik. Az alsó ruhából fent a csuklónál kiszélesedő két ujj, lejjebb egy-egy függélyes, visszaugró, oldalsó sáv, a szőrcsuha vége alatt pedig a láb-szár domborulatát felvevő rész látszik. A túloldali mező hurkás peremű. A szirén meztelen, vékony, de gömbölyded idomú, kiskeblű felsőtestével szembe, fejével balra felfelé fordul, pikkelyes, hátra tartott halfarkát derekán hurkás tag határolja, amely alól uszonyféle nyúlik hátra. Haja nyakába hátrafésült, szeme nagy, mélyedt középső dudor, szemöldökíve domborodó, orra rövid, egyenes, szája vaskos, állatokás.

A töredék fedlap nélküli, feldúlt sírban maradt vissza. A dülást LUDOVICUS PRIMUS köriratú érem keltezi, nyilván Lajos király (1516–1526) cseh pénze. A sírgödört kvaderekkel bélelték, amelyeknek egy részén kőfaragójel volt. A temetkezés így nagyjából egyidős lehetett a megfelelő templomrész 1250 tájára tehető építésével.

A tárgytypus más példáját nem ismerjük. A két ábrázolás bizonyára a Krisztus-hit és a démoni csábítás szembeállítására szolgált. Az ikonográfiai típusok Nyugatról vezethetők le (*Réau, L.*: *Iconographie de l'art chré-*

tien. II. Paris 1956–1957, I. 439, II. 30; *Debidour, V.-H.*: Le bestiaire sculpté du moyen âge en France. H. n. 1961, 183, 194–195, 227, 232–234, 365). Üvegpasztából készült medaillonok nyugati típusú ábrázolásokkal előfordulnak a keleti mediterrán térségben, így műfajuk részben a kereszties háborúk és a latin császárság időszakával függhetett össze. Készítésük egyik fő központja Velence lehetett (*Philipp, J.*: Le monde byzantin dans l'histoire de la verrerie. Bologna 1970, 151–156).

T. S.

Veress D. Cs.: Felsőörs évszázadai. Veszprém 1992, 235, 239.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 69.4.51.

II-42. Mázás padlótégla kentaurral

Esztergom, királyi palota ásátása, 1934–1938

égetett agyag, zöld ólomházzal

17 × 18,2 cm, v.: 3,5 cm.

1200 körül

Négyzet alakú, alámetszett szélű, sötét barnás-vörösre égett, jól iszapolt agyagból készített padlótégla plasztikus díszítéssel. A lapos háttérből ki-domborodó, jobbról balra haladó kentaur jobb kezében kerek pajzsot (dobot?) tart, baljával buzogányt (dobve-rőt? bunkót?) emel feje fölé. A téglá járófelületét a domborodó részeken kissé megkopott, felszínén hólyagosra égett sötétzöld ólomházzal borítja. Holl Imre a padlótéglát a 12. század végére

II-42.

vagy a 13. század elejére keltezi, és az esztergomi leletanyagban (Nagy Eme-se közlése alapján) egyedülállónak tartja. Már az 1934–38. évi ásátás során is előkerült azonban több mázas, díszített és sima padlótégla töredéke, majd az 1970–80-as évek kutatásai során a királyi palota területén, ill. az alatta lévő hegyoldalban több ép és törött, sima vagy díszített (pl. egyszarvúval, kecskével stb.), sárgásbarna és zöld mázas padlótégla került elő, amelyek nagy va-

lósínúséggel III. Béla palota-építkezéséhez köthetők.

H. I.

Holl, I.: Zur Verbreitung romanischer Tonfliesen in Ungarn. Mitteilungen des Archaeologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 4. Budapest, 1973. 108–111.; *Horváth I.* ásátási dokumentációja 1982. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum Adattára, 365.

Esztergom, Vármúzeum

METAPHYSICA

Domine In aduentu tuu

DTE LEVACI.

AD IMAOMEAOM.

DESSOESSIMIE CON

fido non erubescam neq

irideant me inimici

mei & enim inimici

quid expectant non

confundantur. Et illos

tuas deturba dition

stia michi & scru

tas tuas mox

me. **C**um me

Vnuer

si quid ex cap

tam non

confundat

tur dom

no as fac me

hi esse mnastu

as docet me

A E y la

III.

ROMÁNKORI FESTÉSZET

III-1.

Falképtörödékek arcok és kéz részletével

Visegrád, az esperesi templom maradványa (1977–78, Szőke Mátyás ásatása)

tónusos festés meszes vakolaton

a: m.: 6 cm; b: m.: 10 cm; c: m.: 4 cm;

d: m.: 8 cm; e-f: m.: 5 cm

1075–1100

Fej részlete dekoratív háttérrel, öt töredék (a). Szakállas fej részlete, három töredék (b). Szem (c). Kéz töredéke, két töredékből összeragasztva (d). Fej töredéke, széles homlok- és szemrész (e). Fej töredéke, keskeny homlok- és szemrész (f).

A falképtörödékek a visegrádi Sibrik domb mellett végzett ásatás során kerültek napvilágra az ispáni vár közelében emelt kis templomból, melynek számos faragott részlete is ismert (I-9, 14, 17, 19.). A régészeti feltárás avval a meglepetéssel szolgált, hogy a 11. századi templom ki volt festve: a déli fal alsó részén és a csatlakozó nyugati fal egy szakaszán függőnyt utánzó fal-festés maradt fenn, melyet utóbb leválasztottak. Ennél is érdekesebb az a nagyszámú falképtörödékek, amely a függőnydíszes lábazat fölötti falmezők figurális festéséről tanúskodik. Néhány közülük művészettörténeti értelemben is értékelhető részletet mutat: egy-egy arcot, szemet, kezét. Mivel a templom még a 12. században elpusztult, falképdíszre elkerülte a középkori falfestmények gyakori sorsát; nem fedte el későbbi vakolatréteg, és töredékei az átfestéstől, restaurálástól érintetlenül őrzik a technikailag is kitűnő minőségű mű eredeti felületeinek szépségét. Különösen jól tanulmányozható ez a két bemutatott fejtörödéken (a, b). Mindkettő félprofilban látható. Az előbbi a haját átkötő szalagból ítélve nőalak, melyet kerekded arccal, kissé tömpe orral ábrázoltak, a másik fehér szakállú aggastyán; életkorukat a duzzadtan ívelő, illetve lefelé görbülő ajkak is érzékeltetik. Az arc ilyenformán egyénített, markáns részleteit vastag okkervörös vonások emelik ki. Ezeket helyelközzel (pl. a férfi ornyergénél, állán) finom zöldes árnyalatok kísérik, míg az erőteljes domborulatoknak élénk fehér csúcspények adnak hangsúlyt; ilyenek jelzik a fény megcsillanását is a szemben, így apró félhold alakú foltként a különlegesen szépen stilizált (c) töredéken. Az árnyalásnak ez a delikát

III-1.

módja, a hajszalag vázlatos könnyedsége, az arcok, a kéz ívelő ujjainak organikus felépítése, a nőalak jelenetes összefüggést sejtető, feszült oldalpillantása olyan jellegzetes és előkelő preromán stílus-sajátosságok, amik még a klasszikus művészet felfogásának emlékképét őrzik. Ezt a bizánci festészetben konzervált emlékképet a 11. század vége felé a visegrádihoz hasonló módon mutatják fel pl. a civatei és a lambachi falképek, mindenesetre anélkül, hogy közvetlen művészeti kapcsolatokról lenne szó. Az igen jó minőségű visegrádi falfestmény bizantinizáló vonásai valóban feltűnőek, épp annyira, mint a vele vélhetően egykorú faragott díszítés esetében. A töredékesen ismert falkép azonban nem nyújt elegendő támpontot, s egy-két további, jellemzőnek mondható vonása éppenséggel bizonytalanságban hagyja a stílus eredetét illetően. A női fej háttérében látható ornamentikáról nem dönthető el, hogy természeti környezetet érzékeltető indás virágdíszről van-e szó (talán mint a bulgáriai Bacskovo 12. századi Ábrahám kebele falképének háttérében?) vagy tartalmi összefüggés nélküli, pusztán dekoratív mustráról, mely bizonyos ellentétet alkothatott a figurák stilizálástól tartózkodó, természetességre törekvő felfogásával. Zavarba ejtő továbbá a hajó lábazati zónájában felfestett minta, kerek és négyszögletes foglalatokban megjelenített állatalakkal. A madarat, halakat, talán kost ábrázoló, keretelt figurák keleti textilek

motívumkincsére emlékeztetnek, és az ilyen szövettel burkolt templomfalakat idézik. A lábazati függőnynek ez az utánzata a jelek szerint nem tartozott a bizánci falfestészeti ikonográfia körébe, és európai példái a Földközi-tenger környékének országaiban csak a 12. században váltak kedveltekké. A most említett, megfontolandó szempontok ellenére súlyos stiláris érvek szólnak amellett, hogy a visegrádi falkép még a 11. századból való. A Dunántúl kétségkívül legkorábbi ismert falképével állunk szemben, s ez egyben a mű előkelő rangjára is utal, hiszen a 11. században a templomok teljes, vagy akár részleges kifestése korántsem volt általános. A kis templom kitűnő színvonalú falfestményeinek háttérében nagyon szoros udvari kapcsolatokat, ha nem a király személyét kell feltételeznünk.

T. M.

AE 105 (1978) 287 (Szőke M.); *RF* 32 (1979) 105–106 (Szőke M.); *Szőke* 1986.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

III-2. Falképdarabkák alakrészletekkel

Esztergom, vár, középkori királyi, majd érseki palota, az egykori nagyterem alatti nyugati pince feltöltése (1988, Horváth István ásátása)
színezett ecsetrajz meszes vakolaton
a: 5 × 7,5 × 3 cm; b: 6,5 × 6 × 2,5 cm; c: 4,5 × 6,5 × 1,5 cm; d: 4 × 5 × 1,5 cm
11–12. század

A hordozó kétrétegű: szürkésbarna, két esetben (c, d) csak nyomokban látszó alap- és világosszürke, egy ízben (b) fehéres fedővakolat. A fehéres vékonyabb, egyenetlen vastagságú. Ezen a hártavékony festésréteg különválik. A többi darabon a fedővakolat frissen meszelt felületére festettek. Az alap többnyire fehér, a vonalrajz fekete. Színes aláfestés, szürke alap, sárga kitöltés is előfordul.

III-2a.

A fő darabon (a) félprofilból ábrázolt, balra forduló fej töredéke látszik. A törés fent a jobb szemén, a homlokon, a bal halántéktájon, lent a nyakon húzódik. Az alap fehér. Az arcél és a jobb szemöldök vonala vastag, ami árnyékos mélység hatását kelti. A tekintet a szemsarokból előre irányul, a szemöldök felhúzott, a száj mosolygós. Az arcél lefelé vékonyodó egyenes, folytatása az állon gödröcskés, innen jobbra enyhén vastagszik, majd felívelve elfogy. Ezzel egymagasságban a jobb szélén kis tarkórészlet. Az arcél és az áll előtt bizonytalan fekete foltok és üres felületrész. A jobb szemöldök vonala lefelé, sérüléstől megszakítva, vékonyabbban, kerek orrban folytatódik, a

bal cimpánál kissé felkap, majd oldalra legörbülve végződik. A bal szemöldök íve megvastagodó közepű, külön vonal. Az alsó szemhéj egyenes. A felső kissé csúcsosan felívelő, a bal szem külső sarkánál az alsóval párhuzamossá hajolva végződő. A száj fő vonala kétfelé felívelő, pontszerűen lezárt. Az alsó ajkat rövidebb, egyező irányban erősebben görbülő vonal jelzi. A belső rajzot a szemaljnál barnás, a többi vonalnál pirosas aláfestés, illetve ajakpir élénkíti.

III-2c.

Más részlet (c) talán hajzatot mutat (vö. III-1a, e, f). A formát befelé szemárhátívszerű, kifelé nagy és egységes görbületű vonal határolja. Ebből befelé egymással párhuzamosan görbülő, majd kiegyenesedve elfogyó vonalak ágaznak le. Mellettük, inkább rájuk merőlegesen, két kisebb tagoló vonalrész. A forma sárgával kitöltött, mellette kifelé szürke, befelé fehér alap. Fehér a többi, még kevésbé világos részlet alapja is. A nagyobbik (b) két íves, nem egészen párhuzamos, az egyik töredékszél mellett egymást közelítő vonal, amely sárgás és sötét, bizonytalan fes-

III-2b.

III-2d.

téknyomokat fog közre. A kisebbik (d) csak fekete vonalakkól áll. Vastag egyeneshez görbület csatlakozik, öblükben az ív felé széttartó kézujjakra emlékeztető forma látszik.

A stílus az ottónikus miniatúra-festészetből ered. Az egyenes arcél Reichenaura emlékeztet (ld. pl. *Schrade, H.*: Vor- und frühromanische Malerei. Köln 1958, 78–82., 102. tábla). Hasonló rajzú szem Einsiedelnből (*Euw, A. von*: Das Titelbild der Klementinen in Codex 86 der Stiftsbibliothek St. Gallen. Studien zur mittelalterlichen Kunst 800–1250. Festschrift für Florentine Mütherich zum 70. Geburtstag. München 1985, 81, 83), száj Echternachból (pl. *Goldschmidt, A.*: German Illumination. Reprint New York 1970, II. 52–53. tábla) idézhető. A kapcsolat megítélésében számításba veendő az ottónikus formulák hosszas továbbélése (ld. pl. *Wehli T.*: Az admonti biblia. Budapest 1977, 25, 36).
T. S.

közöletlen

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, nytsz.: 92.8.1–4.

III-3. Falképtöredék szirén ábrázolásával

Pécs, székesegyház
falfestmény mészkő kváderen
festett oldal m.: 18,5 cm, sz.: 31,5 cm,
kváder v.: 11 cm
1200 előtt vagy körül

A Pécssett fennmaradt egyetlen román kori falképtöredéket 1932-ben említik először, mint „halat tartó kezét”. A vo-

III-3.

natkozó részlet a töredék bal oldalán látható, és valójában a kettős halfarokkal jellemzett szirén tartozéka; a figura frontális felsőtestének nagyobb részlete, nyaka, álla és haja a falképen jól kivehető. Sajátságos, hogy a szirént ruhásan ábrázolták. A ruha intenzív vöröse és a halfarok szürkéje, a sárgás testszín és a sötétbarna haj különösen élénk színhatást kelt a fehér háttér előtt, és az ábrázolás tárgyával összhangban eligazít a falképrészlet értelmét és templombeli helyét illetően. A szirének s más mitológiai csodalények és szörnyek kisebb román kori templomok festett szentélyeinek lábazati zónáját díszítették Lombardiától a Venetóig és Dél-Tirolig; ez a fauna világos színű függönyimitációk többnyire monokróm állatornamentikájából önállósult meszelt háttérre festett tarka és mozgalmas együttessé. Biztosra vehető, hogy a pécsi Dómmúzeum kőfaragvány-gyűjteményében lévő szirénes falképtöredék a székesegyház szentélyéből, az apszisok akvarellmásolatokkal dokumentált késői román kifestéséből való. (Vö. III-4-6. A lábazati rész e festménymaradványa az apszisok bontásának későbbi szakaszában kerülhetett elő, a töredék ezért nem szerepel Koppay másolatai közt.) Ez az egyetlen, eredeti formájában tanulmányozható töredék bizonyos fogalmat adhat a teljes kifestés kvalitásairól, bár a szirén marginális szerepe a falképegyüttesben arra int, hogy egyes gyengébb részletekből (a kéz merev tartása, a ruha elnagyolt redőzete) ne vonjunk

le általános következtetéseket a teljes kifestés kvalitásaira vonatkozóan.

T. M.

Puskás 1932, 14.; Gerevich T. 1938, 219, CCXXXVII.; Radocsay 1954b, 196.; Tóth M. 1974, 40-41, 30. kép.

Pécs, Dómmúzeum, ltsz.: 412.

III-4. Falképtöredék angyal alakjával (akvarellmásolat)

Pécs, székesegyház, egykori déli apszis homlokfala
vifestmény kartonon
32,5 × 41,1 cm
1200 előtt vagy körül (falkép),
1882 (akvarell)

A pécsi székesegyház 19. század végi átépítése alkalmával középkori falfestmények töredékei váltak ismertekké, melyeket Koppay József akvarellmásolatai őriztek meg az utókornak (vö. III-5-6. Az egyetlen fennmaradt falképtöredék: III-3.). A másolatok egyértelművé teszik, hogy a 12. század folyamán felépített és díszített román kori székesegyházban egyedül a három apszis és a nyugati boltszakasz kapott falképdíszet (az építéstörténetre nézve ld. **A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorbán**). Ami a jelentősebb, szentélybeli falfestményegyüttest illeti, ebből az itt tárgyalt angyal és a töredékes szirénfigura (III-3.) kivételével csak a keret-ornamentika részletei maradtak fenn, a másoló gondos munkája ellenére olykor nehezen értékelhető formában. Az akvarelleknek bizonyos részük lehet abban, hogy az általuk közvetített motívumkincs nem látszik igazán homogénnek, ez utóbbi azonban mintha a falkép eredeti stílus-sajátosságai közé is tartozott volna. Az apszisok minden jel szerint egyszerre készült román kori kifestésében

III-4.

ugyanis egyaránt merítettek a geometrikus elemeket is felhasználó, itáliai eredetű díszítő repertoárból, s a francia korai gótikus és Rajna-vidéki késői román falfestészetre jellemző palmetta-motívumok közül. Hasonló két irányzat találkozása figyelhető meg a székesegyházi kőfaragó műhely tevékenységében, mindenesetre anélkül, hogy párhuzamosságon túl kapcsolatot, esetleg spontán motívumátvételt feltételezhetnénk a két művészeti ág közt. A falfestészetben az említett palmettás díszítő stílus kronológiája némileg eltér a pécsi kőszobrászati ornamentikáétól. A kifestésre a 12. század vége felé, talán már a 13. század elején kerülhetett sor, bizonyára a székesegyház belsejében folyó építő és díszítő munkák lezárásaképpen.

A székesegyházban az apszisokhoz csatlakozó síkmennyezetes hajók szabadon hagyták az apszisok homlokfalát, melyek közül egyedül a déli őrizte meg festése egy részét (tételünk). A félkupola homlokíve fölötti bal oldali ívháromszögben ábrázolt angyalfigura és elpusztult párja a középkor korai évszázadaiban kedvelt falfestészeti motívumot ismételi. Az angyalok általában medaillonba foglalt Bárányt, a Szentlélek galambját vagy Isten kezét emelték, pécsi szerepük azonban egy hosszú, az ívzáradék fölött elnyúló mondatszalaggal kapcsolatos; a feliratnak csak egy-egy betűje maradt meg. Az akvarellmásolat tanúsága szerint a kék háttér előtt ábrázolt angyalalak testének nagy része elpusztult, fehér ruhájának alsó részletei, nagyvonalú redői azonban jól látszanak. Szép a széttártan előrenyújtott kéz, a klasszikus arányú, kissé meghajtott, sötét hajjal koronázott fej; a vörös testszínnel modellált arc eredetileg secco technikával felhordott vonásai a másolás idejére már elenyésztek. A figuráról az akvarell annyit kétségtelenül elárul, hogy művészi színvonal tekintetében nem lehetett gyengébb a székesegyház jelenetes domborműveinek többségénél. Az apszis ívét szegélyező, lazán megfestett palmettasor elhelyezésben és a megfestés módjában közel egykorú dél-tiroli falképek szegélymotívumát idézi, és figyelmeztet e kedvelt venetói keret-ornamentika, a meandres keretelések (vö. III-5.) s a szörnyekkel díszített apszislábazatok (vö. III-3.) divatjának egyik lehetséges út-vonalára Magyarország felé. Érdemes megemlíteni azonban azt is, hogy a pécsi ívhomlokdiszhez a bélében a már

III-5.

említett, eltérő jellegű, nyugat-európai típusú palmettás ornamentika csatlakozott (Koppay VII. sz. másolat; képe: Szőnyi 1929, 467. balra).

T. M.

Szőnyi 1929, 467, 474.; Puskás 1932, 15.; Gerevich T. 1938, 219.; Radocsay 1954b, 195.; Tóth M. 1974, 39–41., 31. kép.

Pécs, Káptalani Levéltár, Koppay-másolatok, VI. sz.

III-5. Falképtörödékek vadkanfigurával és geometrikus keretdíszekkel (akvarellmásolat)

Pécs, székesegyház, egykori főapszis
vízfestmény kartonon
59,4 × 30,9 cm
1200 előtt vagy körül (falkép),
1882 (akvarell)

A pécsi székesegyház 19. század végi átépítéskor az 1500 körül felmagasított román kori főapszis eredeti falképdíszéből ablakbéllet-részleteken kívül (III-6.) csak a félkupolát keretelő sávok töredékei kerültek napvilágra. (Az apszisok kifestésére és Koppay József 1882-es akvarellmásolataira vonatkozóan ld. III-4.) Az apszis jobb sarkánál fennmaradt részletek tanúsága szerint a félkupola ívét geometrikus díszű sávok határolták: a homlokrészen cikcakk alakban hajtogatott szalagot utánoztak, míg a szélesebb bélleti sáv díszje a meanderszalag egyszerűbb, és talán kissé félreértett variánsa volt (ld. a hegyesszögben kiugró részleteket). Mindkét ornemens széles körben elterjedt motívuma a román kori falfestészetnek. A díszítmények közelebbi eredetére nézve a keretbe foglalt állatalak ad felvilágosítást. A vadkanfigura, melynek részletei főként az akvarellista számlájára irandók, a félkupola felfekvésénél megfestett fríznek volt fontos eleme. Bizonyosan olyan frizdíszítményről volt itt szó, amelyen a meandert négyzetes foglalatok szakították meg, bennük állatfigurákkal. A korai román falfestészet előkelő alkotásain feltűnő frizmotívum falképünk festése idején főként Észak-Itália keletebbi részein és Dél-Tirolban élt tovább ugyanabban a környezetben, ahonnan a pécsi apszisfestmények néhány további eleme is származhat (vö. III-3-4.). A vadkanfigura háttéréül alkalmazott, s az említett körben gyakran használt zöld háttérszín ugyanilyen kapcsolatokra utal.

T. M.

Baujournal, 1882. VII. 20–21; *Czobor* 1882, 229, 230; *Szőnyi* 1929, 466, 474; *Puskás* 1932, 15; *Gerevich T.* 1938, 219; *Radocsay* 1954b, 195; *Tóth M.* 1974, 39–41, 33. kép.

Pécs, Káptalani Levéltár, Koppay-másolatok, V. sz.

III-6. Két festett ablakbéllet törödéke levéldíszsel, illetve medalionba foglalt mellképekkel (akvarellmásolat)

Pécs, székesegyház, egykori főapszis
vízfestmény kartonon
54,5 × 30,6 cm
1200 előtt vagy körül(?), falkép, a jobb oldali ablak bélette); 1280–1310 körül (?), falkép, a bal oldali ablak bélette);
1882 (akvarell)

Az akvarellen látható két törödékes ablak lokalizálása a főapszis északkeleti részére a Baujournal leírása alapján és egy 18. századi metszet segítségével (*Gerevich T.* 1938, 53) nem okoz nehézséget. Festésük művészettörténeti értékelése annál problematikusabb, a vizsgálódás lehetőségeit ugyanis fokozott mértékben korlátozza, hogy a fontos falképeknek nem eredeti töredékeivel, hanem azok 19. századi másolataival állunk szemben. (A pécsi apszisok festett díszére és Koppay József vízfestménymásolataira nézve általánosságban ld. III-4) A tételünkben szereplő másolat mutatja, hogy a főapszis eredeti északkeleti ablaka helyett utóbb nagyobb ablakot építettek, mely félkörös záródásából ítélve aligha lehetett későbbi a 13. század első harmadánál. Az apszis 1200 tájára keltezhető kifestéséből, többek közt a délkeleti ablakbélletdíszéből két akvarellmásolat tartott fenn töredékeket (III-5 ill. *Szőnyi* 1929, 464 bal kép). Hasonló jellegű és korú díszítést várhatnánk el az északkeleti ablakbélletén is. Ehelyett a másolaton látható négyágú, differenciált körvonalú, ágparonként vörös, ill. halványzöld levelek az évtizedekkel későbbi, gótikus levélornamentikára emlékeztetnek, és így az ablakok vélhető időrendjének értelmében legfeljebb a második ablakot díszíthették volna. A kronológiai ellentmondás talán abból adódik, hogy a korábbi ablak festését az akvarellista rossz állapotú töredékek alapján szabadon rekonstruálta.

A második ablak kifestéséhez a fenti kiindulásból közelítve, a feltett kérdések és a rájuk adható bizonytalan válaszok tovább sokasodnak. A rendkívül érdekes figurális díszítés témája mindenestre világos. Az egymáshoz kapcsolott medalionokban nyolc apostolt ábrázoltak; közülük a két felső Szent Péter és Szent Pál, kiknek a záradéknál

megfestett, szintén medalionba foglalt Krisztus-alak kulcsokat ill. könyvet nyújt át. Szent Péternek szentelt templomról lévén szó, helyénvaló a téma ábrázolása, mely az első egyházfejedelem Krisztushoz fűződő kapcsolatában az illető templomnak a pápasághoz fűződő viszonyát is kifejezi. Bizonyára nemcsak az ablakdíszítés szimmetriája kedvéért történt, hogy az egyház kulcsai átadásának aktusa a Szent Pálnak való törvényátadással, a *Traditio legis* szel is kiegészült. Ez a jelképes ábrázolás mindig is tartalmazott utalást az egyház isteni eredetére és a világi hatalmasságokkal szemben óhajtott integritására, és feltételezhető, hogy a pécsi székesegyház szentélyében, a főoltár közelében prominens helyen megfestett kompozíció megrendelőjét is motíválta ilyesféle célatosság. Az ablak különösen szélesen kitarulkozó homloktagozata, a másolaton érzékeltetett, az elfalazás mögé befutó párhuzamos kávéi még azt a kérdést is felvetik, nem alakították-e fülkévé a korábbi ablaknyílást a reprezentatív kifestés jegyében. A programválasztás történeti háttere ismeretlen. A falkép Koppay által fenntartott részleteiből kiindulva talán a püspökség 1280–1300-as évek közti, háborús eseményektől sem mentes nehéz időszakára lehet ezzel kapcsolatban rámutatni. A festmény azonnal feltűnő jellegzetessége az ábrázolt figurák egyértelműen bizáncias karaktere, melyet – a Traditio kék háttérű alakjai kivételével – az arany háttér is kiemel (l. még Koppay III. sz. másolatát egy részletről: *Szőnyi* 1929, 464 jobb kép). Az erősen nyújtott fejformák és stilizált szemek, a hosszú, egyenes orrok az akvarellen az eredeti mű bizánci tipológiájának részei. Ilyennek tekinthető továbbá a felsőtestek organikus fordulata közép felé és a kezek szép mozdulata, de itt feltűnik egy régies motívikus közhely is: a köpenyszárnyba burkolt kar mereven felfelé tartott kézfeje a törödékes bal alsó figuránál. A falkép egy-két további részlete ennek az alapvetően bizáncias jellegű művészetnek jelentős európai összetevőire figyelmeztet. A pécsiekhez hasonló, a sugarakat plasztikusan érzékeltető, stukkóból készült dicsfények a 13. század bizantinizáló nyugati falfestészetben terjedtek el (további hazai példája Veszprémben: III-8). A kompozíció medalionközi szalagvázának részletei a bizánci inda-ornamentika szabályos, szimmetrikus motívumait helyettesítik

III-6.

be a nyugaton otthonosabb geometrikus díszítéssel. Falfestészeti párhuzamai ismeretlenek, de aligha lehet ez a pécsi mester leleménye: a szögben tört szalagok hasonló kompozíciós elvet követnek a 13. század közepe tájának bizánci hatásokat bőven feldolgozó német miniatúra-festészetében. A Koppay két akvarelljén fennmaradt

medalionos-büszös ablakkeret-díszítés épp e korszak bizantinizáló európai irányzatai egyikének lehet késői hajtása. Emellett szól a falkép bizonyára helyesen közvetített színvilága is, melyben a hazai román kori paletta további színekkel: barnával, lilás és zöldes árnyalatokkal egészült ki. A székesegyházban az Árpád-kor vége felé, talán

már 1300 táján működő falképfestő bizantinizáló stílusa a Pécs környéki káptalani birtokon, Cserkúton is érezthette hatását.

T. M.

Baujournal, 1882. VII. 3.; *Czobor 1882*, 227–228.; *Szőnyi 1929*, 437. előtt, 473–474.; *Puskás 1932*, 15.; *Gerevich T. 1938*, 219., CCXXXVIII.; *Tóth M. 1974*, 39, 40.

Pécs, Káptalani Levéltár, Koppay-másolatok, II. sz.

III-7. Falképtörredék Krisztus-fejjel

Zsámbék, kolostorrom (1934, ásatás)
rajzos festés, mészkő kváderre hordott
meszes vakolaton
27,5 × 29,5 × 9,5 cm
1230–1250 körül

A kváderszélek talán mind eredetiek, de megmunkálásuk különböző. A hátoldal modern, fűrészelt sík. Balra mindkét sarok hiányos. Elöl sík felületen bronzlemeznyi vastagságú vakolatréteg és erre frissen felhordott festés. Jobbra dicsfényes, mellképmi részlet, a bal szélén semleges alap. A fejet a felső kváderszél a homloknál vágja. Fent középen nagy sérülés, amely a homlok kétharmadát és a jobb arcrészt elpusztította. Kisebb sérülések szét-szórta az egész felületen, valamint a széleken.

Az alak frontális beállítású. A szájsarkoknál kis bajusz, az áll körül rövid szakáll. Kétoldalt hajtömeg, amely a fej jobb felén lefelé a nyak mögé simul, bal felén lent bizonytalan körvonallal omlik le. A bal halánték mellett, amelynek körvonala érzékelhető, haj nem látszik. A mellrész és a vállakat szögletes nyakkivágású ruha, illetve köpenyféle fedi. A dicsfény a fej jobb felén széles karéjban jól látszik, rajta a Krisztusra utaló vízszintes szárának maradványa.

A megformálásban a rajzos és a folt-szerű elemek keverednek. Az alap szürke. A dicsfény sárga; a keresztszár és a körvonal vöröses volt. A körvonalat előre bekarcolták. A haj vörösesbarna, a fej jobb oldalán a külső része világosabb tónusú. A nyak testszínű felületének folytatása kétoldalt az orr magasságáig keskeny sávban beékelődik a haj és a szakáll közé. A jobb fültre bizonytalan nyomok utalnak, a bal nem látszik.

III-7.

A szakáll és a bajusz vörösesbarna, szálkás festésű, az zárt tömegű, ez inkább csak serkedő pihe. A fej belső rajzát vöröses vonalak adják. A szemöldök magas ívű, az orr egyenes, végén kiszélesedő. A szem sérült, mandula alakú. Körvonala a belső szemcsaroknál nem ér össze, a külsőnél csücskösen kihúzott. A szembogárnak csak nyoma maradt, fent közepén. Lefelé táskás szemalj görbülőbb ívű vonala csatlakozik. A száj két vízszintes vonal, az alsó rövidebb. Az állrész magas. A halvány sárgás bőrszín a szemöldök és a száj alatt élénkebb sárgás vonallal, az orr mellett és a szem körül zöldes foltokkal modellálták. A ruha vöröses, a kivágás közepénél talán redőződött kissé. A köpeny szürke. A jobb váll kontúrja fekete, tisztán látszik, a bal váll határa bizonytalan, itt a köpenyszín is zavaros.

A töredék állapota előkerülése óta sokat romlott. A fej bal felén a hajtömeg tincsekre bomló körvonala pl. tisztán kivehető volt (vö. *Gerevich T. 1938*, i. h.). Többhelyütt, főleg a nyakon, amelynek festékrétege korábban igen kopott volt, ma restaurátori beavatkozás jelei ötlenek szembe.

A zsámbéki templomban a múlt században még többféle festésmaradványt észleltek. A töredékek egykorú az az

angyaltól emelt mandorla lehetett, amelyet *Rómer* látott a déli oldalon (Régi falképek Magyarországon. Bp. 1974, 153). A Krisztus-fejes részlet színvilágban, festésmódban legközelebb dunántúli rokonaként talán a jáki Szent György említhető (*Radocsay D.*: Falképek a középkori Magyarorszá-

gon. H.n. 1977, 148, 9. kép; *Tóth M. 1974*, 57, 78–81, 62. kép).

T. S.

Gerevich T. 1938, 225, CCXXXVII;
Lux G.: A zsámbéki templomrom.
Budapest 1939, 40; *Radocsay 1954b*, 26,
239; *Tóth M. 1974*, 77.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 52.598.

III-8. Falképtöredékek Szűz Mária fejének ábrázolásával

Veszprém, az ún. Gizella kápolna
pincéjének feltöltése (1980, Kralovánszky
Alán ásatása)
tónusos festés meszes vakolaton
m.: kb. 28 cm, sz.: kb. 30,5 cm
1225–1250 körül

A Szűz Mária oldalra tekintő, nimbuszos fejét ábrázoló, nyolc töredékből összeállított falképrészlet töredékes ugyan, de az eredeti festésrétegek tekintetében bámulatosan ép. Az arc vastag barna vonásai igen alacsony homlokot és aránylag rövid, egyenes orrot rajzolnak körül, és ívesen stilizálják a szemet. Ez az arc feltűnően kerekded, és nagyon szépen modellált. Az orcának a sárgás okker testszín sötétebb és világosabb árnyalatai adnak plasztikus értéket, s az okker az állnál és a homlok felé finom fokozatokban adja át helyét

III-8.

a halványzöld tónusoknak. Az orrnyereg-nél egy élénk zöld csíkot fehér vonal kísért, és ez a csúcspont könnyeden felrakott apró vonásokkal értelmezi az arc domborulatait is. A fehér szín más szerepben is megjelenik: a mélyvörös kendő redőzetét követve meg-megtörő vonalakkal kereteli az arcot. A nagyméretű dicsőfény stukkóból van, sugárirányhoz igazodó, plasztikusan hullámzó részletekkel. Rózsaszín árnyalatú miniumos festése aranyozásra utal, mely markánsan elvált a nimbusztöredékek szélén látható feketés kék háttérszíntől.

A Gizella-kápolna elpusztult déli és nyugati faláról lehullott Szűz Mária- és apostolképek töredékei 1980-ban kerültek felszínre; a nagy fontosságú lelet visszahatott az északi fal régóta ismert festményeinek értékelésére. A három apostolpár állapotának eredetiségét illetően már korábban merültek fel kételemek, különös tekintettel a kápolna barokk kori átépítésére és kifestésére, s az 1938-as falkép restaurálására. Autentikusnak csupán a nagyon elhalványult középső pár mutatkozott. A két karcsú figura organikus és könnyed tartása, egy-egy különösen finoman megfestett részlete (felemelt kéz, sarus lábak), a drapéria színfokozatokkal árnyalt redői a bizánci művészet klasszikus örökségét idézték fel, s ez mintha összecsengett volna a 18. századi forrás „more graeco” kifejezésével. A legutóbbi falképleletek ismeretében azonban világos, hogy a középső apostol-párról elmondottak nem a falkép egészének stílusára, hanem csak a kezdeti munkafázisokra, a még nedves vakolaton gyors kézzel megfestett első rétegekre jellemzők. A mű végleges látványát nem ezek, hanem a lassan megszáradó vakolatra felhordott legfelső festésrétegek határozták meg, nem a vázlsruerűség és könnyedség jegyében, hanem gondos és aprólékos befejező munka eredményeként. Mindez nem von le semmit a falképnek a Szűz Mária fejéhez tartozó töredékeken is konstatálható, határozottan bizáncias jellegéből, ugyanakkor arra utal, hogy minden bizonnyal európai, legvalószínűbben valamely Földközi tenger vidéki bizantinizáló irányzat képviselőjéről van szó. (A plasztikus dicsőfényekre nézve ld. III-6.). A korszak Európáját, főként pedig udvari kultúráját át- meg átszövő bizánci kapcsolatok is magyarázzák, miért nem lehet közelebbi stílusrokonságra rámutatni az előkló veszprémi alkotással kapcsolatban. Mintha bizonyos párhu-

zamosság mutatkozna itt az aranyművesség egykorú udvari emlékeinek egy reprezentatív csoportjával, mely az európai udvarok nemzetközinek mondható divatját képviseli (v.ö.: Kovács 1974, 29. skk., 34–38. kép), közelebből azonban azt a bizáncias izlésvilágot tükrözi, ami IV. Béla és királynéja, Laszkarisz Mária környezetében lehetett honos. A Gizella-kápolna udvari vonatkozásai kétségtelenek. Faragott részleteiből ítélve a kápolna a 13. század második negyedében épült a királyi várpalota részeként, és a belsejét borító falfestmények sejtethetők egykorúak voltak vele. A gazdagon díszített kis szentély inkább rezidenciának, mint alkalmi lakhelynek lehetett a kápolnája. A királynéknak a palotához fűződő kapcsolatairól középkori eredetű hagyomány tud. Mária királyné Szent Margit növekedését s talán más, korábban született gyermekei neveltetését kísérhette innen figyelemmel a kápolna építésének időszakában. Szűz Mária-

nak tételünkben vizsgált fejtöredéke és egy Krisztusfej-részlet alapján az apostolalakokkal díszített kápolna a nyugati falon a Deesis ábrázolásával egészült ki a közbenjárás gondolata, s az elhunytakra való emlékezés jegyében.

T. M.

RF 34 (1981) 82 (Kralovánszky A.); *Kralovánszky A.*: Újabb adatok a veszprémi Gizella-kápolna középkori és újkori építéstörténetéhez. *ÉÉ* 15 (1983) 276. A kápolna 13. századi falképeinek irodalmára nézve ld. *Tóth M.* 1974, 73–76.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

III-9. Perugiai Bernát kódexe

Esztergom, székesegyház. 12. század végi bejegyzése szerint Perugiai Bernát ajándékozta Szent Adalbertnek. pergamen, tinta, tempera, arany, ezüst

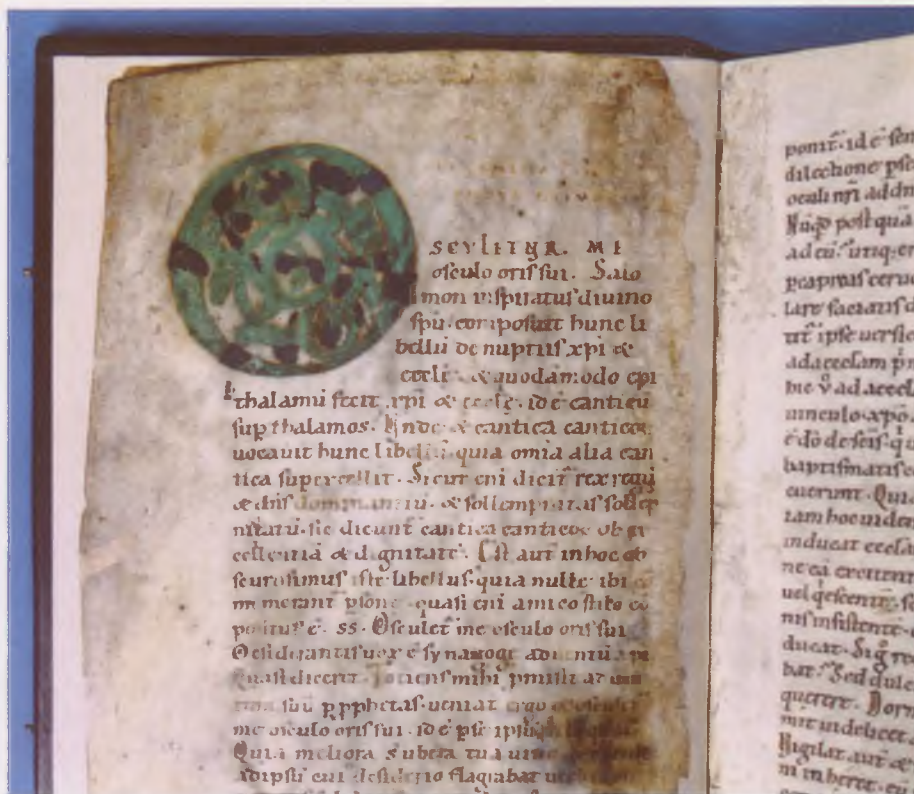
81 levél, 240 × 165 mm
fatáblás bőrkötés
12. század közepe

A kötet a halberstadti Haymónak tulajdonított, az Origenes egyházatyától származó és Villiram Eberes-féle Énekek énekéhez írt kommentárokat tartalmazza. Az eredetileg üresen hagyott 1^r oldal capitalis betűtípussal írt donációs feliratot tartalmaz:

HUNC·CODI
CEM·DEDIT·
P(ERN)HARDUS·
S(AN)C(T)O·ADAL
BERTO·

Varjú szerint minden valószínűséggel Perugiai Bernát, a bolognai tanultságú kánonjogász, III. Béla király fiának, a későbbi Imre királynak a nevelője, majd spalatói érsek és somogyvári kormányzó a kódex donátora. Az adományozás a székesegyházat sújtó 1196-os (?) tűzvészt követően, vagy Bernátnak Esztergomból való távozását megelőzően, a 12. század végén történhetett.

Az egykolumnás szöveg írása karoling minuscula. Az íráskép nem egységes. A szöveg első része nyújtott, keskeny, kissé jobbra dőlő betűkből áll, majd alacsony, kerekesebb betűkkel folytatódik. A címfeliratok vörös és fekete majusculákból állnak. A könyvet néhány egyszerű vörös iniciálé díszíti, a szövegek közti nagybetűket majdnem végig vörös vonallal húzták át, vagy pon-

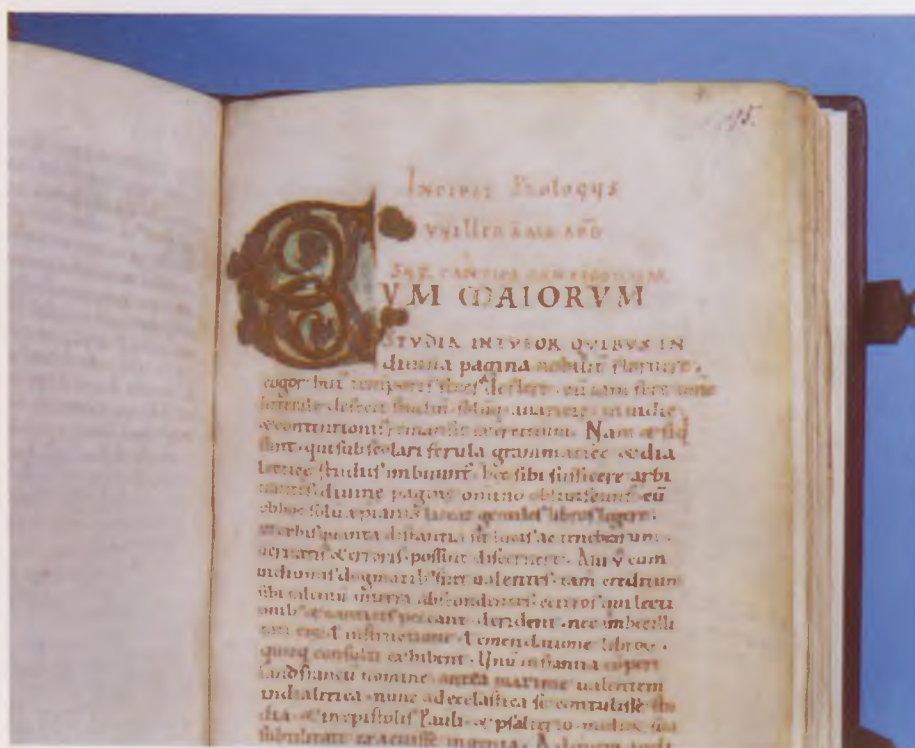

III-9.

tokkal töltötték ki. A kötethez 6 festett-aranyozott ornamentális iniciálé készült (ff. 1^r: O, 29^r: Q, 48^r: C, 49^r: O, Q, U, az iniciálék 1,7–6,2 cm közötti magasságúak). Az iniciálék vázát alkotó, szíjpántokkal összefogott feszes, merev, többnyire spirális, néha sugaras indákból kinyúló hajtások csomóformájú bimbókban vagy 1–3 karéjú levelekben és olyan háromszirmú virágok-

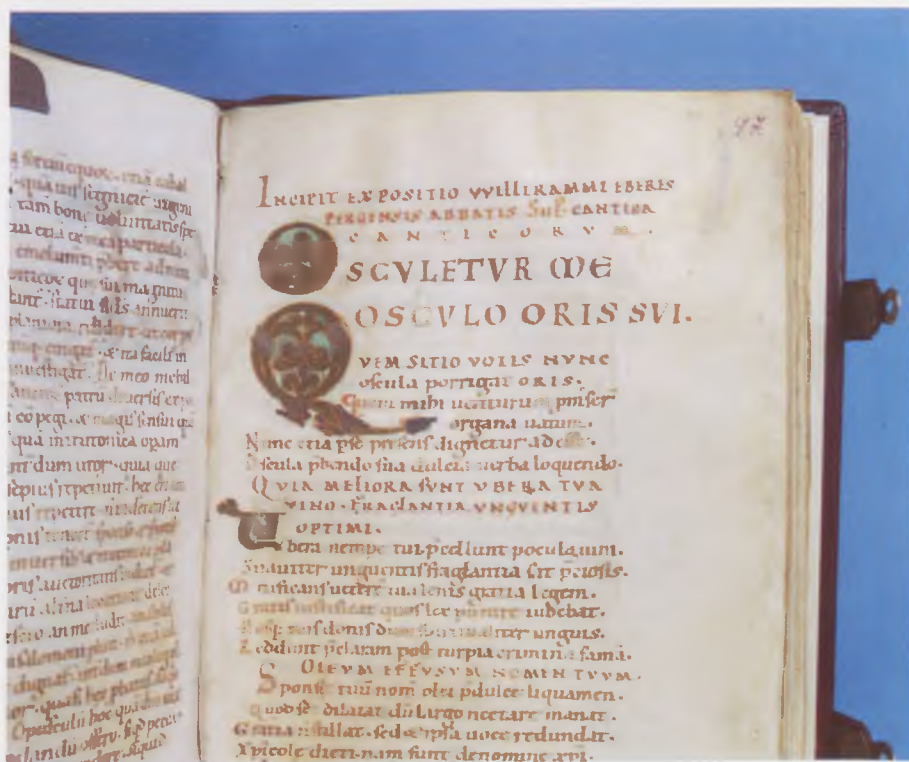
ban végződnek, amelyeknek középső szirma csúcsban fut össze. A két Q betű *caudáját* sárkány alkotja. A betűket a bizánci gyakorlatot követve zöld alapon aranyozták, ezüstözték (az arany több helyen lepattogott, az ezüst oxidálódott). Az indaközök is zöldek. A körvonalak vörössel készültek. A stílus, a színhasználat és a motívumok az esztergomi őrzésű kódexet a 12. század közepi délnémet-bajor könyvfestészet emlékeihez (Admonti Biblia, Wien, ÖNB, Cod. ser. nov. 2701–2702.; Salzburgi Antifonálé, uo., Cod. ser. nov. 2700.; Jeremias: Threni cum glossa, uo., Cod. 1093.; Petrus Lombardus: Historia Scholastica, Admont, Benediktiner-Stift, Bibliothek, Hs. 16., stb.; Wehli i. m. 199.) köthetik. Így a készítés helye is ebben a régióban kereshető. A könyv egy nagy tradícióval rendelkező műhely kommersziális célra készült darabja.

A könyv kötése fatáblára vont barna bőr, vaknyomásos vonaldíszítéssel. A felső kötetstábla belsejét az esztergomi káptalan egy 1375-ös évszámot tartalmazó oklevelével ragasztották le. A hátsó tábla belsejében Nagy Lajos király nevét is tartalmazó tollpróba olvasható. A kötetstáblát az idézett dokumentumok a 14. század harmadik negyedére datálják. (A közelmúltban restaurálták a kódexet, ekkor a beragasztott pergameneket kifejtették a kötés-

III-9.

III-9.

ből és a könyv elejére, illetve végére illesztették.) A kötetben lapszéli rajz, filigránnal díszített iniciálé és néhány bejegyzés is van. Ezek 13–15. százada-
diak.

W. T.

Catalogus Biblioth. Super Ven. Capi. E. M. Srig. Tyrnaviae. A. 1833. I. 18. sz.; Csontos J.: Az Esztergomi Főegyházi Könyvtár kéziratai. MKSzle 7 (1882) 308. (5. sz.); Varjú E.: Bernát spalatói éresek kódexe az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban. MKSzle 10 (1902) 199–201.; Gerevich T. 1938, 234.; Berkovits 1942, 507.; EM 1948, 291–292. (1. sz.); Berkovits 1965, 18.; Wehli T.: Perugiai Bernát kódexe és a Pray-kódex helye a középkori magyar könyvfestészetben. AH 3 (1975) 197–200, 204–206; Budapest 1985, 21, 37, 90. (24. sz.); Bibl. Hung. 1198. sz.; Hoffmann-Wehli 1992, 214–215.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Mss. II. 3.

III-10. Biblia töredéke

Kismarton (Eisenstadt), múzeum.
Az őrzőkönyv ismeretlen.
pergamén, tinta, tempera
222 × 320 + 66 mm
12. század második fele

A bifolio másodlagos felhasználásakor könyvborítóul szolgált, sarkai lemetszve. Az őrzőkönyv ismeretlen. Szövege alapján eredetileg a Szentírás egyik füzetének középső lappárja volt, mely Hugo a Sancto Caro Jónás könyvéhez írt prológusának, Jónás próféta köny-

III-10.

vének csonka szövegét, valamint az egyházatya könyvének elejét tartalmazza. A hiányzó sorok figyelembe vételével a lapnak a kisebb fele vészett el. A folio egykor tekintélyes mérete, szövegtípusa és díszítésmódja alapján leginkább egy óriásbibliához tartozhatott. Ezt valószínűsítheti a jelenleg 2'-nak nevezhető oldal felső lapszélén olvasható Jonas CCCA címfelirat és oldalszám, mely (a betűtípus, továbbá a római és arab számjegyek együttes használata szerint) a kéziratnál későbbi, de azt sejteti, hogy a lap egy hajdan kétkötetes biblia első kötetének a végéről származik. Az előszók és a bibliai könyvek címei vörös minusculákkal, az első szavak pedig fekete majusculákkal íródtak. A textus minusculái, valamint a kezdőszavak minusculákkal kevert capitalisai a 12. század második felét jellemzik.

A prefációkat és a könyveket figurális vagy legalábbis ornamentális iniciálék vezették be. A könyv gazdag díszítése mellett szól az a tény, hogy még a kevésbé jelentős kis próféta, Mikeás prefációjához és könyvéhez (f. 2') is készült egy-egy reprezentatív iniciálé. Az óriásbibliák díszítési szokásához híven a prefációt kisebb, a szöveget pedig nagyobb kezdőbetű vezeti be. A T, illetve V betű festetlen pergamén alapon áll. A fehéren hagyott betűtörzseket és indaornamentikájukat vörös tintával rajzolták körül. A betű- és indaközök kék mellett zöld színűek. A betűk törzse középen osztott, virágmotívummal összefogva, a végeiket ujjas levelek zárják le. A betű szárai, karjai közötti felületeken egyenletesen oszlanak el a szimmetrikusan elrendezett vagy koncentrikus körben vezetett, egymásba

fonódó és egymáson átbújtatott indák. Az indaközök diszitménye az egy-négy félpalmettából álló, többnyire legyezőszerűen szétterülő csokor és a kelyhes virágot idéző stilizált levél. A cakkos szélű leveleket kis körök és a levelek erezetét idéző finom tollrajz díszíti. A kódexlap egy délnémet-bajor területen készült biblia maradványa lehet. A díszítésmód, a motivumkincs és a festéstechnika azonban a 12. század közepi rajnavidéki művészet hatásáról árulkodik. A töredék közvetlen analógiái ismeretlenek. Tágabb környezetét Rupertus Tuicensis: *De victoria verbi Dei* 12. század közepi regensburgi készítésű példánya (München, BS, Cod. Lat. 14055. Bayerns Kirche im Mittelalter. Handschriften und Urkunden aus Bayerischem Staatsbesitz. Ausstellungskatalog. München 1960, Nr. 125.), továbbá egy 12. század végéről Hirsauból származó lap (*Forrer, R.: Unedierte Federzeichnungen, Miniaturen und Initialen des Mittelalters. Strassburg 1902, 12. Taf. III.*), valamint az 1200 tájára tehető regensburgi biblia (München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. lat. 3901. Regensburger Buchmalerei. Ausstellungskatalog. München 1987, Nr. 45.) mellett néhány ez időből származó heiligenkreuzi, illetve reuni ciszterci emlék (Petrus Comestor: *Liber scholasticus*, Wien, ÖNB, Cod. Lat. 378. *Hermann, J. H.: Die deutschen romanischen Handschriften in Österreich. VIII/II. Leipzig 1926, Nr. 223.; egy colligatum, uo., Cod. Lat. 679, ill. Nr. 224.*) és végül a díszítéstípusnak a délnémet-bajor területekkel szomszédos régiókban jelenlétét tanúsító emlék (Liber Homiliarium, Kraków, a Szent Vencel-székesegyház kincstára, KP 144. Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII. wieku. Red. *Walicki, M.*, Warszawa 1971, 263, stb.) alkotja.

W. T.

közöletlen

Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum

III-11. Graduale töredéke

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár. A töredéket az őrző könyvtár Tractatus in Terciam Partem Divi Thomae de Augustissimo Incarnati Verbi Domini, Graz 1677 egy példányának (MSS II. 276) bekötésére használták fel. A kötetbe Franciscus Rakopulsky jezsuita szerzetes Sennyei László és egy másik nagyszombati jezsuita tanár (17. század) előadásait jegyezte be. pergamen, fekete és vörös tinta 237 × 173 mm (f. 1); 240 × 202 mm (f. 2) 12. század második fele

A kopott, sarkain vágott töredék az Advent I. és II. vasárnapi szertartások közül a karácsonyi nagymise, Szent István vértanú miséje és Keresztelő Szent János vigíliájának énekeit tartalmazza. A szöveg gótikusba hajló könyvirással készült, ilyenek a vonalozás nélküli alapra írt neumák is.

Az első levél rectójára, Advent I. vasárnapjának introitusához egy 180 mm hosszúságú, vörös tollrajzos A(d te levavi) iniciálé készült. A betű belsejét kanyargó indák töltik ki. Ilyenek futnak ki a betű száraiból is. Az indákat csomóba fogott, legyezőszerűen szétterülő, erezett közepű, cakkos szélű, a végeken olykor visszahajló levelek töltik ki. A szöveg kezdőszavait vörös vonallal áthúzott fekete majusculákkal írták. A verso oldalon egy vörös iniciálé van. A kvalitásos iniciálét tartalmazó fragmentum a graduale egyik legdíszesebb lapja lehetett. Az iniciálé típusa és stílusa alapján – a szöveghez és a neumákhoz hasonlóan – a 12. század másol-

III-11.

dik felének délnémet orientációjú kódexfestészetébe illeszthető. A graduale fennmaradt lapját valószínűleg Nagyszombatban, a 17. század folyamán használták fel az őrző könyv bekötéséhez. A graduale délnémet területen vagy Magyarországon készülhetett, a pontosabb lokalizálás megoldhatatlan. A proveniencia is bizonytalan, hiszen Nagyszombatban a helyi kéziratokon kívül, az esztergomi eredetűek mellett, máshonnan származó pergamenlapokat is használtak a könyvkötők.

W. T.

Wehli 1989, 70., 13. kép; Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom. (Fragmenta et codices in bibliotheca Hungariae II.) Hrg.: Vizkelety, A. Budapest 1993, 88. sz.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Fragm. 88.

III-12. Lectionarium töredékei indás-leveles iniciálékkal

Sopron, városi irattár. A lapokat a Jonas Gilligisch-féle 1667-es évszámot viselő Cammer Raittung (64. sz.), egy 1668-as keltezésű Gerichts Protokoll (154. sz.) és az 1668–1713 közötti Mödtsvischer Waissenbuch (190. sz.) bekötéséhez használták fel. pergamen, tinta, tempera 321 × 197 + 228 mm (154. sz.); 322 × 23 + 233 mm (64. sz.); 313 × 23 + 235 mm (190. sz.) 12. század második fele

A *lectionarium missae*-hez tartozó levelek valamelyik soproni templom kódexinek egyikéből származhatnak, hasonlóan azokhoz az e városhoz köthető liturgikus fragmentumokhoz, amelyeket a protestantizmushoz történő csatlakozást követően különböző városi könyvek bekötéséhez használtak fel. A töredékek virágvasárnap (154. sz.), Krisztus mennybemenetele (64. sz.), pünkösd (190. sz.) stb. ünnepének *lectiōit* tartalmazzák. A szövegtükör egykolumnás, az írás karoling minuszkula. Rubrikák, vörös tollrajzú iniciálék és két festett iniciálé díszítik a töredéket. A vörös iniciálék többsége vonalrajzzal díszített. A 154. sz. töredék 1v oldalát egy 9,5 cm magas F iniciálé díszíti. A betű fehér pergamen alapra került. A betű törzsét képező inda és a cakkosszélű, lendületes ívben hajló levelek, valamint a szíjpántok vörösek.

III-12.

Az iniciálé- és levélközök kékek és zöldek. A betű alsó része kopott. A 64. sz. fragmentumot egy az előzőhöz hasonló típusú, 11,5 cm hosszúságú P iniciálé disziti (f. 2').

W. T.

Berkovits 1942, 503.; Soproni töredékek jegyzéke. Összeállította Radó P. Sopron é.n., 64, 154, 190. sz. Kézirat a soproni Városi Levéltárban, ltsz.: XV/4.; Radó 1947, No. 51.; Radó 1973, No. 51.

Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Kódextöredékek gyűjteménye, 64., 154., 190. sz.

III-12.

III-12.

III-13. Liber Ruber (jogbiztosító oklevelek másolatí könyve)

Pannonhalma, bencés apátság. A kódex tartalma alapján a Szent Márton-monostor céljaira készült. 1557-ben említi először, amikor Martonfalvi László főapát a Liber Rubert felmutatva védelmezi az apátság függetlenségét Oláh Miklós esztergomi érsek ellenében.

pergamén, tinta, tempera, 152 levél,
2 üres papírlap, 350 × 250 mm
fatáblás bőrkötés vaknyomással,
365 × 254 mm

1240 körül (kódex), 1550 körül (kötés)

A kötet 67 darab 1001–1240 közötti, a pannonhalmi bencés kolostorra vonatkozó Árpád-kori királyi oklevelet és velük egykorú pápai bulla másolatát tartalmazza. Ma csonka, mert utolsó oklevele befejezetlen, de feltehetően kevés hiányzik belőle. A kétlapos tartalomjegyzéket újabban kötötték bele. Ma is elfogadható Erdélyi László nézete, miszerint a rendháznak a múltban nyert

kiváltságait is felhasználva a monostor tekintélyét visszaállítani, felemelni kívánó Oros apát (1206–1242?) megbízásából állították össze a gyűjteményt. A másolatok – jó részük a rendház levéltárában ma is meglévő eredetivel összevethető – szöveghű átiratok. A könyv egy kolostori kéz munkája. A másoló a 13. század közepi könyvírásban volt jártas. E jártasságnak megfelelő a díszítés is. A kötet érdekessége, hogy a másoló igazodott az eredeti oklevelekhez is, mert azoknak az átiráskor már archaikus chrismonjait, pápai és királyi monogramjait, valamint scriptura longiorral írt sorait is utánozta.

Az oklevelek többségét vörös vagy kék törzsű, ellenkező színnel díszített tollrajzos iniciálé vezet be. A gyűjteményben a másolt oklevél tartalmáról informáló rubrumos feliratok igazítanak el, a vörös, kék vagy zöld vonallal áthúzott nagybetűk, a paragrafus-jelek és a lapszélre jegyzett oklevél-sorszámok a szövegtagolás mellett díszítő értékűek is. A kötet legigényesebb deko-

rációja az első oldal I incipit iniciáléja (5 cm magas), mely Szent István privilegiumának másolatát vezeti be. A vörös betűt kék tollrajz veszi körül, a betű lapszéli, öblös oldalán egy háromszor meghajlított vonalnak adva helyet. A hajlatokat palmettát idéző vonalrajz kíséri. A dekorációt két, cakkos egységekkel tagolt vonal fejezi be. A kódexben alkalmazott betűtörzsek általában egyszerűek, olykor osztottak. Némelyikük szokatlan betűformája a scriptor alkotókedvének, stilizáló hajlamának bizonyítéka. Jellemző például egy I iniciálé (10. oldal). A betű talpa egy másik iniciálé záróvonala. Váza egy erre húzott vonal, melyből kétoldalt szimmetrikusan, egy-egy ívben végződő vonal bontakozik ki. A betűszár s a vonal közét szemmel ellátott legyezőforma tölti ki. A betűk belsejébe spirálisan vezetett vonalak kerültek, a száruk szemmel tarkított, csomókba fogott legyezőfélékben, ujjal ellátott, nyitott és zárt hurkok változataiban végződnek. A kvalitásos munkát írása, díszítése és

utolsó oklevelének lehetséges keletkezési kora a tatárjárást megelőző időkre datálja. Díszítettségének köszönhetően a kötet a chartularium-műfajnak európai mércével mérve is rangos emléke.

W. T.

Fatáblás, a restaurálás következtében nagyon kifeszített bőrkötés vaknyomással. Két rézkapoccsal zárul. A gerincen és a gerinc mentén hiányos az eredeti bőrborítás. Német mintát követő reneszánsz kötés. A táblák szélén figurális görgető bibliai jelenetekkel: Maria – Davidt (!) – Esaias – Paulus a szokásos ábrázolásban: Mária a kiseddel, Dávid a hárfával, Ézsajás az írásszalaggal, amelyen kicsit bizonytalanul, de kivehető a „puer natus” felirat, és Pál a könyvvel. A második díszített keretben igen szép rajzú indás görgető fut körbe. Medalionos lombdíszes görgető alkotja a harmadik keretet. A háttábla csak annyiban tér el, hogy nincs harmadik keret, hanem a közepmezőt textilminta-szerűen teljesen kitöltik a rácsdíszes egyesbélyegzők. Nyugat-dunántúli, esetleg Bécs környéki műhelyből való lehet a kötés. Talán a menekítés ideje alatt kapott a Liber Ruber ismét új kötést. A Liber Ruber Mária – Dávid – Ézsajás – Pál görgetője és a medalionos lombdíszes görgető látható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egy 1550-ben Erfurtban megjelent oktáv méretű könyvének kötésén (09/1573 = VD16 : B-7591), sőt a gerincmezőkben a jellegzetesen magyar akantuszos palmettás indasor is. A könyv kezdettől fogva magyar tulajdonban volt, egy 1580. január 24-én kelt latin bejegyzés szerint Győrvári Bálintnak ajándékozta Iványi Péter. Nagy Iván tud egy ez időben már létező Iványi családról Komárom vármegyében (Nagy Iván 3.). A nyugatmagyarországi provenienciát mindez jól alátámasztja.

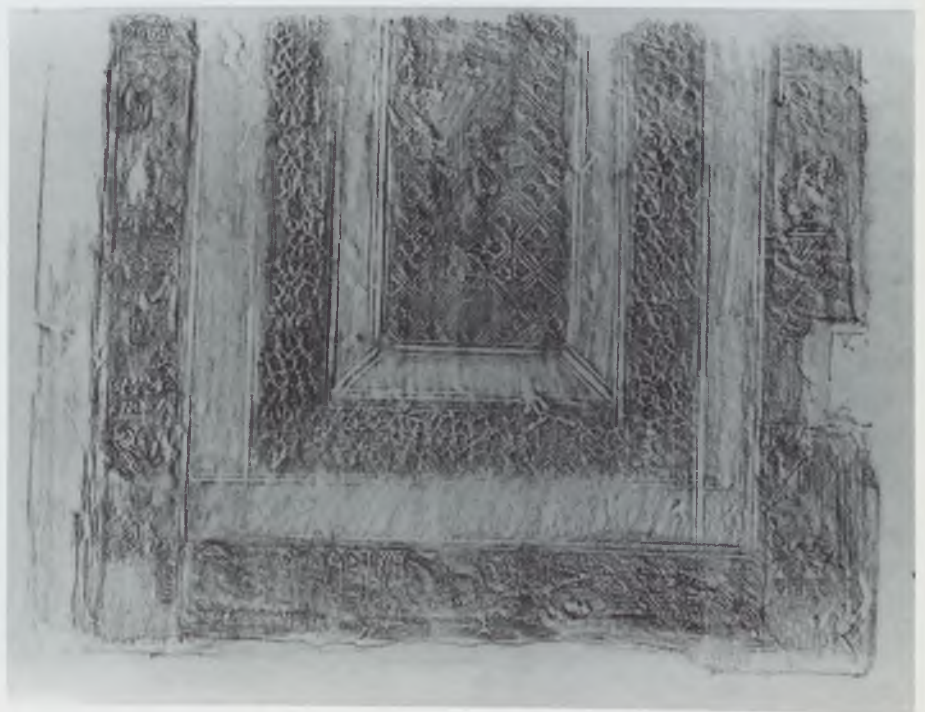
R. M.

Péterffy, C. : Sacra concilia ecclesiae Romano catholico in regno Hungariae celebratae ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXXXIV. P. II. Posonii 1742, 9., 26–27.; *Budapest 1882*, 112. sz.; *PRT I.*, 471–474.; *Berkovits 1942*, 514–515.; *Budapest 1985*, 13. sz.; *Bibl. Hung.* 2355. sz.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár

III-13.

III-13.

IV.

A GÓTIKUS ÉPÍTÉSZET
ÉS SZOBRÁSZAT TÖREDÉKEI

IV-1. Konzol töredéke szatírfejjel

Valószínűleg az esztergomi királyi palota 1934 és 1938 közötti ásatásaiból, de legelőször 1978-ban publikálva. mészkő

m.: 26 cm, sz.: 19,5 cm, v.: 21 cm
1200 körül, vagy a 13. század eleje

A töredéken jobb felé induló ív indítása van, mellette konzollal, melynek csak profiltöredéke (negyedkörös homorlat, lemeztag, pálcá) kivehető. A jobbra forduló fej a konzolt támasztotta. Kopaszodó, halántékán kusza hajú, kerekded formájú, idősebb férfifej, ívelt metszésű szemhéjai nagy, kidomborodó szemgolyót fognak közre. Hegyes, töredékes állat füle szatírra vall; ez az antik lény a középkori architektúrában meglehetősen pejoratív hangsúllyal szerepelhetett. Párhuzamai a palotakápolna maszkokkal díszített oszlopfői a bal oldali ülőfülkékben, de azoknál szabadabb mintázású.

M. E.

Székesfehérvár 1978, 131. sz., 200–201.;
Marosi 1984a, 197, Nr. 29. Abb. 231.
Taf. XXIX/8.

Esztergom, Vármúzeum

IV-1.

IV-2. Oszlopfő töredéke

Az esztergomi Vármúzeum kőraktárának régi anyagához tartozó szórvány; valószínűleg a vár területén került elő 1934 és 1938 között.

mészkő

m.: 18 cm, sz.: 16 cm, v.: 13,8 cm, törzs
átm.: 8 cm
1200 körül

IV-2.

Az egyik oldalával sima függőleges síkhoz simuló, karcsú, levéldíszes kehelyfejezet két darabból összeragasztott töredéke kisméretű keret-építményhez tartozhatott. Hátsó, függőleges illesztési felületét ferde rovátkolással egyengették le. Félig lehasadt tetejébe és aljába csapoló furatok mélyednek. A nyaktag a lehasadt résszel együtt pusztult el, vagy kitöredezett. A kehely tetején magas horonyból és lemezből álló, erőteljes kiugrású, a kehelytől vájjal elkülönített peremtagozat és homorú oldalú abakusz ül. A tagozatok falsíkkal érintkező végénél a kötömb kibontatlan maradványa a faragást előkészítő furatok nyomaival. A levéldísz háromrétegű. A két alsó rétegben keskeny, vajatolt felszínű, bimbós levelek állnak. A levélközökben láthatóvá váló kehelyfelületen fent pálcá alakú virágszár látható, letört végződéssel. A bimbókat karéjos körvonalú, szabályosan cikkelyezett levélformák alkotják. A legfelső réteget feltehetőleg a nyaktaggal összefüggő, körbefutó szalag és a belőle sűrűn kiemelkedő, koronapártázatra emlékeztető, hármass levélcsoportok képezik, amelyeket összeszű-

külő tövüknél keskeny szalagocskák fognak egybe.

A kiemelkedően finom megmunkálású faragvány összetett ornamentális stílusa részint a kora gótikus esztergomi palotakápolna fejezeteivel (mindegyik a hajó falfülkéiben lévőkével), részint a székesegyház és a palota 12. század végére datálható más részleteivel áll kapcsolatban. Hasonló formák pilisi és kalocsai faragványokon is feltűnnek. A fejezet ornamentális párhuzamai között figyelmet érdemel egy kalocsai párkánytöredék, amelynek díszített oldalán a sztereotip sík-mintává egyszerűsített, tövénél szalaggal átkötött, hármass levélcsoport is megjelenik (MNG, ltsz.: 55.1012.).

T. I.

Székesfehérvár 1978, 128. sz.; *Marosi 1984a*, 198, Abb. 123.

Esztergom, Vármúzeum

IV-3. Az esztergomi trónus

A különálló kőlapokból összeszerelt középkori trónszékek típusához tartozott az a vörösmárvány alapanyagú, színes kőberakással díszített alkotás, amelynek jelenleg három nagyobb töredékét ismerjük bizonyosan. Kartámlaként is szolgáló oldallapjait egy-egy vékony vörösmárvány lemez alkotta. A függőlegesen álló oldallemezek külső oldalán figurális kőberakás töredékei maradtak fenn, belső oldaluk sima megmunkálású volt, míg sokszögűre faragott homlokzati élüket sarkukra állított négyzet alakú kövek berakása díszítette. Az oldallapokhoz derékszögben illeszkedő, külön lemezből kiképzett háttámla egyik (belső?) oldalát úgyszintén inkrusztáció töltötte ki. A háttámla záródása egy kis töredék (c) tanúsága szerint függönyívű volt. Az oldallap-töredékek és a Horváth István leleteként frissen előkerült háttámla-omortöredék együvé tartozását a megközelítőleg azonos vastagság mellett a teljesen megegyező pálcátagos szegélyprofilozás és a szintén azonos díszítő technika igazolja.

E sajátos díszítő technika eltérő színű kőlemezekből kivágott formáknak mélyített kőalapba való beágyazását (inkrusztáció), s az így kialakult színes kompozíció vésett belső vonalakkal való rajzi gazdagítását, részletező tagolá-

sát jelenti. A Bizáncban fennmaradt, s valószínűleg onnan elterjedő, ókori eredetű díszítő eljárást a középkorban leginkább Itáliában gyakorolták (Ancona, Bari, Firenze), de ismerték a Rajna vidékén (Köln, St. Severin) és Franciaországban is (St. Omer). Legjelentősebb magyarországi központja Esztergom, de találhatunk vésett rajzos, inkrusztált ábrázolást a pécsi székesegyház 12. századi töredékei között, és várható, hogy különböző régészeti leletek publikációi tovább gazdagítják majd e kőfaragó-technika emlékanyagát az egész Kárpát-medence területén (Vértesszentkereszt, Dél-Alföld).

Az esztergomi székesegyház 1196 előtt épült, és Porta speciosának nevezett nyugati kapuját az építményt kívül-belül elborító inkrusztált-vésett képsorozat kétségtelenül a műfaj legkitűnőbb képviselői közé iktatja. A kutatás jelenlegi álláspontja szerint a képciklus megalkotására csak a kapu második, tervváltozás utáni építési periódusában került sor (Marosi 1984a). Mivel azonban napjainkban a kapunak újabb és újabb töredékei kerülnek elő folyamatosan, és e töredékek eddig ismeretlen építés-technikai, stíluskritikai kérdéseket vetnek fel, szükség lesz e probléma újbóli megvizsgálására.

A trónus-oldallapok töredékeit és a Porta speciosa maradványait összehasonlítva nyilvánvaló technikai azonosságuk mellett jól érzékelhető stíluskülönbséget is konstatálnunk kell. A kapuhoz tartozó ismert töredékek mind egyikét az ábrázolás térbeliségét hangsúlyozó, a mélység-különbségeket rendkívül következetesen és érzékletesen kifejező rajzi modor jellemzi. Úgy látszik, hogy nem síkfelület kitöltése, hanem az ábrázolt testek térbeli megjelenítésének módja, mozgékonyáguk, pillanatnyi pozíciójuk megragadása érdekelte a mestert. A mélyebben és magasabban elhelyezkedő részleteket erősen megkülönböztetett vonalvastagsággal jelezte: az öblös ruha-mélyedésekben a festői ecsetkezelésre emlékeztető módon folyamatosan megvastagszanak, a hullámos hajfürtökön eltűnnek majd ismét megjelennek a vonalak (I-82b.). A drapériákat tagoló vésetek egyik végének rendszerint szembetűnő, ék alakú kiszélesedést adott (I-82d.). Ezzel szemben a trónust készítő mester végig egyenletes vonalvastagsággal kihúzott, síkban kiterített formákat hozott létre. E stílus-distinkció jegyében itt kell megjegyeznünk, hogy azt az

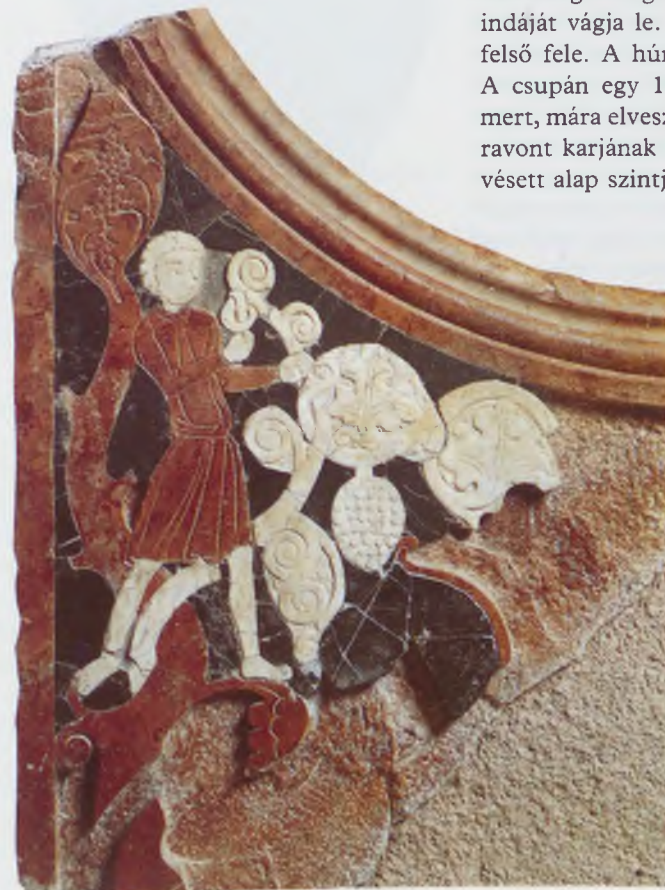
egykor ugyancsak kőberakással díszített, állatküzdelmet ábrázoló vörösmárvány töredéket, amelyet a kutatás a Porta speciosa műhelyének attribuíált (Székesfehérvár 1978, 123. sz.; Marosi 1984a, 200., Abb. 178.), inkább a trónus, semmint a kapu stílusához köthetjük.

A Porta speciosa és a trónus már Gerevich Tibor által is megfigyelt stíluskülönbsége Esztergom 1200 körüli művészetének, az inkrusztációs technikát ismerő és alkalmazó mesterkörnek összetettebb, árnyaltabb értékelését teszi lehetővé. Valószínű, hogy a trónus mestere képviseli 1200 körül Esztergomban azt az irányzatot, amely a kapu stílusánál sokkal szorosabban kötődik Nyugat-Európához, – hatással volt rá a 12. század végi miniatúra festészet is –, és az ő esetében sejthetünk közeli kapcsolatot a pilisi apátság közeli gótikus épületdíszítő szobrászata (pl. a vésett vörösmárvány zárókorongok; IV-4.) és Esztergom között.

T. I.

a: Bal oldali támla töredéke

Esztergomban, a vár „Macskakapu” nevű bejáratának közelében volt befalazva 1759-ben (Széless 1759).

IV-3a.

vésett vörösmárvány fehér márvány és fekete kő berakásokkal
m.: 67 cm, sz.: 69 cm, v.: 8,5 cm,
berakási mélyedések: 1–1,5 cm, berakott
részletek v.: 0,5–0,8 cm
1200 körül

Oldaltámla felső részéből való töredék, alja és az íves kartámasz mindkét vége törött. Hátsó síkja érdes, befelé néző oldala végig simára csiszolt. Hátlap vagy ülőlap illeszkedésének semmi nyoma. Elején lesarkított záródás sérült teteje élre állított négyzet alakú kövek berakására szolgáló mélyedések nyomaival. A kartámla íves vonalú, háromrészes, hornyolt pálcaprofilja elől kiemelkedő záradékban végződik. A kifelé néző oldal szalagkeretes mezejét színes kőberakás tölti ki: a meghagyott vörösmárvány részleteket fehér márvány egészíti ki, a hátteret vékony fehér erekkel érzett fekete betétek képezik. A hátulsó keretszalagból vörösmárvány fatörzs ágazik ki, lent visszahajló, domború levél, följebb három lecsonkolt ág, a csúcson magokat közrezáró, összeborult levélcsofó. A törzsre fehér gally csavarodik, majd eltávolodva csigavonalú indákat hajt, és egy hajladozó, leveles-fürtös szőlővesszővel akad össze. A gallyat vörös tunikás, fehér testű, lépő mozdulatú ifjú fogja baljával, míg a jobbában tartott horgas végű metszőkésével egyik indáját vágja le. Alatta megfeszített íj felső fele. A húr a háttérbe karcolva. A csupán egy 1901-es fényképről ismert, mára elveszett nyilazó figura hátravont karjának és törzsének vonala a vésett alap szintjén rajzolódik ki.

T. I.

Dercsényi 1937, 324–327.; Gerevich T. 1938, 180.; Dercsényi 1947, 9.; Marosi 1971, 192.; Buschhausen, H. : The Klosterneuburg Altar of Nicolaus of Verdun: Art, Theology and Politics. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 37 (1974) 5.; Székesfehérvár 1978, 124a sz.; Marosi 1984a, 63. Abb. 176, 179.

Esztergom, Vármúzeum

b: Jobb oldali támla töredéke

Esztergomból, a vár területén került elő 1827 előtt.

vörösmárvány, fehér márvány berakásokkal

m.: 74 cm, sz.: 44,5 cm, v.: 8 cm,
berakási mélyedések: 1,5 cm, berakott
részletek v.: 0,5–0,8 cm, négyzet alakú
berakások: 1,8 × 1,8 cm
1200 körül

Jobb oldali lap elejéről való, teljes magasságú töredék. Hátral törött, alul érdesre faragott, befelé néző oldala végig simára csiszolt, ülőlap illesztésének nyoma nélkül. A fölül sérült, lesarkított elején élre állított négyzet alakú, fehér színű berakások sora, az alsó részeken csaknem ép állapotban. Kifelé néző oldalán a vörösmárvány alapba mélyített, kontrasztos tartású, álló figura részlete. A véset alja durván érdesített. A fej a törzs bal felével együtt hiányzik. Az alkarnál és a lábaknál a kihullott betét helyén vastag fekete, szurokszerű ragasztóréteg. Behajlítot jobbjában vékony rúdra szerelt táblából álló antik hadijelvényt (*labarum*) tartott. A rúd és a táblák mélysége annyira csekély, hogy kő- vagy fémbera-

IV-3b.

kásra nem lehetett alkalmas, valószínűleg paszta-kitöltést kaptak. A figura lába alatt antiqva betűs, mediális interpunkcióval elkülönített rövidített felirat: G.P.R (valószínű feloldása: Genio Populi Romani). A figurától jobbra, a törés vonalába simulóan egy másik alakhoz tartozó lábészlet, valószínűleg sarok.

T. I.

Máthes 1827, Sect. VI. § 117. Tab. XI.C.; Horváth M. 1944, 79–80.; Dercsényi 1947, 9.; Marosi 1971, 196.; Székesfehérvár 1978, 124b sz.; Marosi 1984a 63. Abb. 178.

Esztergom, Vármúzeum

c: Háttámla oromtöredéke

Esztergomban, a bazilika keleti homlokzata előtti úttest alapozásából került elő 1984-ben.

vörösmárvány
m.: 20,7 cm, sz.: 16 cm, v.: 7,5 cm
1200 körül

IV-3c.

Két oldalról ívelten emelkedő háttámla oromtöredéke, melynek csúcsáról (a két kartámláról is hiányzó), talán gombszerű végződése letört. Profilozása a kartámlákéhoz hasonló, azonban csupán két, vājattal elkülönített pálcagból áll, a kartámlákon látható harmadik pálcag itt hiányzik, – ez is igazolja háttámla voltát. Hátsó lapja simára csiszolt, díszítés nélküli. Előlapjába 1,5 cm mélyre, ívelt szélű inkrusztáció mélyedését vésték, amelynek alja érdes felületű. A kartámlák hátsó részének kiképzése alapján valószínű,

hogy azok a háttámla inkrusztált előlapjának széléhez illeszkedtek.

H. I.

Archaeologische Forschungen im Jahre 1984. AÉ (1985) 290.; RF 38 (1985) 97 (Horváth I.)

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum,
ltsz.: 92.7.1.

A pilisi Ciszterci apátság (IV-4–11.)

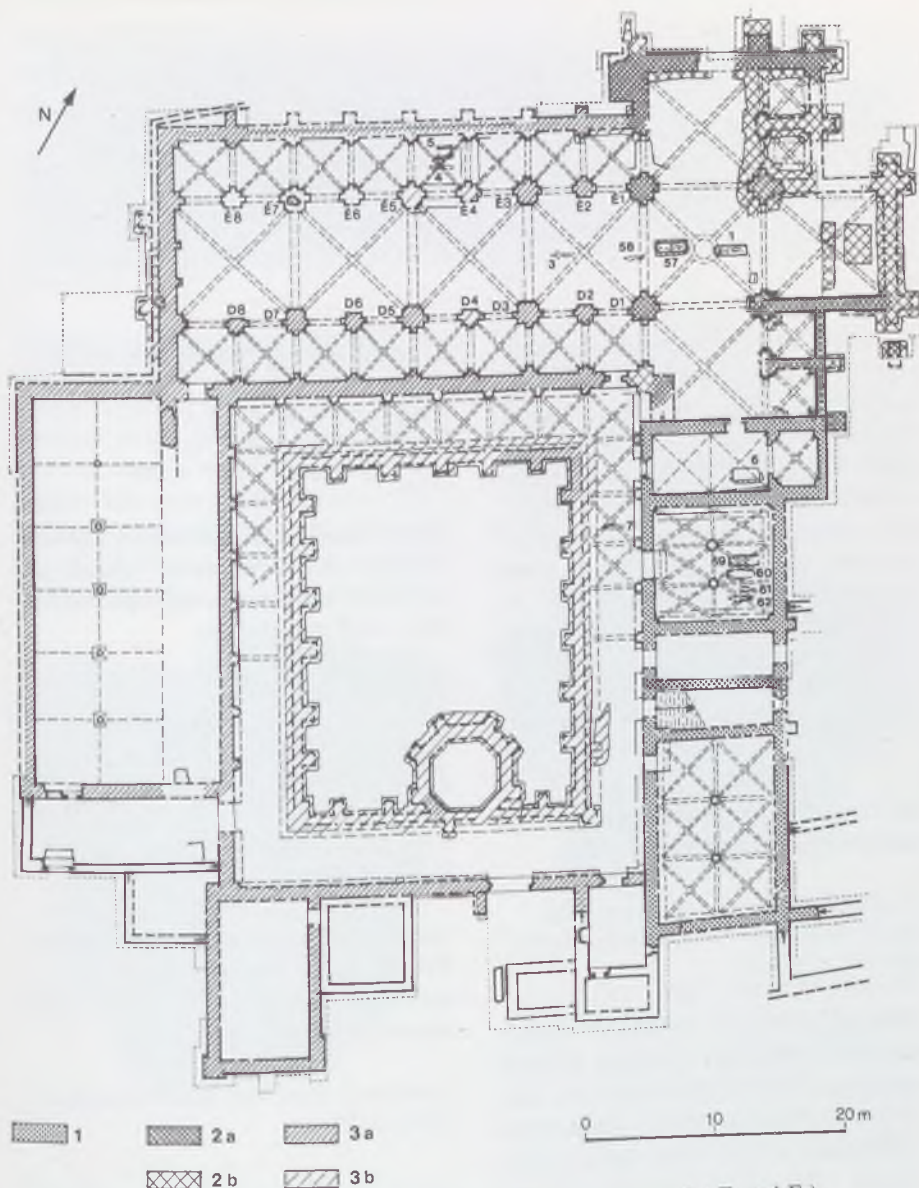
A Boldogságos Szűzről elnevezett ciszterci apátságot III. Béla király alapította 1184-ben, Péter Citeaux-i apát előző évi magyarországi látogatását követően, a burgundiai Acey filiájaként. A török háborúk idején nyomtalanul eltűnt kolostor épületmaradványait, összefüggő alapfal és felmenő fal indításait és több ezernyi faragott töredékét az 1967-ben indult és Gerevich László által irányított ásatásnak köszönhetően ismerjük.

Háromhajós, keleten egyenes falú főszentéllyel és a kereszthajóból nyíló, hasonló kiképzésű két-két mellékszentéllyel záródó temploma volt, amelyhez dél felől csatlakozott a teljesen zárt, négyszögben elrendezett kolostor (1. kép). A templomot támváltásos, négy-

2. kép: Pilis, a főhajó boltozati záróköve (Pilisszentkereszt, kőraktár)

1. kép: A pilisi apátság alaprajza Gerevich L. kutatásai alapján (rajz: Egyed E.)

süveges, bordás keresztboltozatok fedték. A bordákat elől nagy csúcsívtag, kétoldalt egy-egy erős pálca tagolta. A főhajó hatalmas záróköveinek közepét sima, üres korong foglalja el (2. kép), amelyre vörösmárványból fara-

3. kép: Pilis, a templom D5. pillérének lábazata, részlet

gott, vésett, levéldiszes, talán kitöltött háterű lemezt erősítettek (IV-4.). A pillérek lábazatát a harántbordákat indító háromnegyed-oszlopok alatt levéldiszes konzolok támasztják alá (3. kép).

A kerengő bordás keresztboltozatait falpillér-kötegek hordozták, záróköveit a ciszterci szokásoktól idegen, fantázia-dús, állatfigurás és növénydiszes dom-borművek díszítették (IV-10, 11.). A kerengő keleti szárnyából nyílt az egyik sarkán a boltozat indításáig megmaradt, élkereszt-boltozatos sekrestye, mellette a három hajóra osztott káptalanterem, a közlekedő terek és a szerzetesek tágas, boltozott terme. A legkevesbé jól ismert déli oldalon kellett lennie a konyhának és a refektóriumnak. Ezen az oldalon, a kert felé nyílt a kerengőből a nyolcszög alaprajzú kútház, amelynek alapfalait és az egykor benne állt többszintes kútépítmény töredékeit

már Gerecze Péter feltárta 1913-ban (IV-7.). A kolostor nyugati szárnyát a templomhoz külön folyosóval kapcsolódó conversus-terem foglalta el.

Az épületegyüttes kronológiája Gerevich László feltárási megfigyelésén alapszik (Gerevich L. 1985a). Az alapítás jelentőségét, előkészítését és az alapító személyt ismerve aligha lehet kétséges, hogy az építkezések már az 1180-as években megindultak. Elsősorban a fal-illeszkedések, és a lábazati zóna tagolásának eltérései segítettek a relatív időrend felvázolásában. Az első fázist a keleti kolostorszárny felépítése jelentette. Ezt a szentélyfej, a négyezet és a kereszthajó konstrukciója követte. A hosszház és a kerengő északi falának együtt kellett felépülnie, s Gerevich periodizációja szerint csak ezt követően készült el a kerengő kertre néző, árkádsoros fala, továbbá a belőle kiugró kútház.

Az építéstörténet kevés biztos datálási támponttal rendelkezik. Egyike ezeknek Gertrudis királyné 1213-as temetése a templom négyezeti terében. Az esemény bizonyossá teszi, hogy a templom a négyezet nagy pillérpárjáig már állt, és fel volt szentelve, de nem zárja ki, hogy a templom teljes egészében is készen lehetett.

A királyné 57. számmal jelölt sírja környékén kerültek elő annak a díszes kő tumbának töredékei, amelyet már valószínűleg gyermekei állítottak 1230 körül, s amelynek készítését Gerevich László Villard de Honnecourt magyarországi tartózkodásával hozta összefüggésbe (IV-21.). Nagyjából e második síremléssel lehet egykorú a káptalanterem közepén feltárt temetkezés és a sírt lezáró vésett rajzú, kőberakásos sírlap (IV-22.). A talán a Courtenay család egyik férfitagjának állított sírkő rekonstrukciója hívta fel a figyelmet arra a forrásadatból már ismert rendkívüli körülményre, hogy a pilisi apátság kőtöredékei részben a 17. században építőanyagként Esztergomba vándoroltak, s ott az eredetileg is helyben lévő korai gótikus stílusú faragványokkal összekeveredtek. A másik (valószínűleg nem utolsóként), újabb időkben azonosított, Esztergomba származott pilisi töredék a kerengő árkádsorának egyik falpillérfeje (IV-8.).

Az apátság építéstörténetének pontosságát, az „opus francigenum” közép-európai megjelenésében játszott szerepének értékelése és az esztergomi korai gótikus építőműhelyhez való viszonyá-

nak tisztázása az ismert töredékek és dokumentumok rendszeres átvizsgálásától és közzétételétől remélhető.

T. I.

IV-4.

Véselt zárókő-díszítő korongok töredékei

A pilisi apátság területén, a Gerevich László által vezetett, 1967 és 1984 közötti ásatások alkalmával kerültek elő. vörösmárvány
átm.: 58 cm
1200 körül

a: Véselt korong töredéke

A kerengő ÉK-i sarkából (1972, és 1985 előtt).
58 × 25 × 4,5 cm

Közepe felé domborodó, vékony lemez

IV-4a.

IV-4b.

töredéke, három darabból összeragasztva. Alja és oldala egyenletesen szemcsézett, élei mentén simított. Domború részén érdesre munkált, mélyített háttérből kiemelkedő, szimmetrikusan komponált, vésett ereszű, simára csiszolt levéldísz. Középpütt négyzetrácsos véssel kitöltött, kör alakú mező. Körbefutó keretelése kör és négyszögű formákat váltogató antikizáló asztragaloszszerűség.

Gerevich L. 1977, 180. fig. 42.; Gerevich L. 1983, Abb. 50a;

b: Véselt korong pereméről való, két darabból összeragasztott töredék

A tempom főhajójából a kereszthajótól Ny-ra eső második boltszakaszából (1972).
40 × 11,5 × 5,5 cm

Megmunkálása az előbbivel egyező. Domború felületén szalaggal keretelt mezőben íves vésetekkel díszített inda és karéjos levelek. Egyik végénél felerősítéshez szolgáló kapocsváját pereme.

Gerevich L. 1977, 180. fig. 40.; Gerevich L. 1983, Abb. 50b; Gerevich L. 1984, 15. 79. kép.

c: Véselt korong belső részéből való töredék.

A tempom területéről (1967)
17,5 × 13,5 × 6 cm

Megmunkálása az előbbiekkel egyező. Tetején mélyített, érdes háttér előtt egyetlen vésett ereszű, elágazó levél-csomó.

Gerevich L. 1983, Abb. 50b; Gerevich L. 1984, 15. 79. kép.

d: Lapos korong széléről való töredék.

A templomból, az első K-i főhajó-boltszakaszából (1969)
12 × 10,5 × 6 cm

Megmunkálása az előbbiekkkel egyező. Tetején sima keretszalag részlete és mélyített, érdes háttér előtt három karéjos levél maradványa.

közöletlen

e: Lapos korong széléről való töredék

A templom területéről (1967)
14 × 9,5 × 5,8 cm

Megmunkálása az előbbiekkkel egyező. Tetején sima keretszalag részlete és mélyített érdes háttér előtt két vésett ereszű, karéjos levél töredéke.

Gerevich L. 1983, Abb. 50b; Gerevich L. 1984, 15. 79. kép.

f: Lapos korong széléről való töredék

templom területéről (1967)
19,5 × 13 × 6 cm

Megmunkálása az előbbiekkkel egyező. Tetején sima keretszalag részlete és inda, valamint három vésett ereszű levél töredéke.

Gerevich L. 1983, Abb. 50b; Gerevich L. 1984, 15. 79. kép.

T. I.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
a: ltsz.: 92.30.M; **b:** ltsz.: 92.31.M;
c: ltsz.: 92.32.M; **d:** ltsz.: 92.33.M;
e: ltsz.: 92.34.M; **f:** ltsz.: 92.35.M

IV-5. Pillérköteg fejezetének töredéke

Pilis, a templom hajójából (?), Gerevich László ásatása (1967).

homokkő

m.: 17,5 cm, sz.: 21 cm, v.: 25 cm

1200–1220

Fejezetcsoport felső részéről letört darab. Tetején két, egymással 45 fokos szöveget bezáró, alacsony, négyszögű abakusz sarka. Alatta jobbra sima kehelytest részlete kiugró peremmel. Középpütt két szomszédos kehelyfejezet egy-egy összefutó levelének letört végű csonkjá. E levelek felületén és szétválásuknál nagy, ötkaréjos rátétlevek.

IV-5.

A kis méretű kehelyfejezet és az egyenlő hangsúlyú járulékos támaszokra utaló két diagonális abakusz olyasféle kötegpillérre enged következtetni, amilyenek a kerengő boltozatát hordozták. A gótikus rendszerű, öt hengeres háromnegyed oszloppal bővített pillérek közeli szerkezeti párhuzamait az esztergomi Szent István protomártír-templom falpillérei és a kalocsai II. székesegyház szentélykörüljárójának pillérei jelentik. Levéldíszének stílusa részint az apátsági templom hajójának *in situ* pillérlábazataihoz, részint a kerengőhöz tartozó részletekhez, oszlopfőtöredékekhez és a kútépítmény töredékeihez kapcsolható (IV-7, 9.).

T. I.

Gerevich L. 1982, 377. fig. 290.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 94.10.M

IV-6. Szárnyas alak töredéke

Pilis, a 2/C blokkban a kerítésfal alatt 0,95 m mélységből, kevert rétegből, Gerevich László ásatása (1978).

vörösmárvány

9 × 12 × 5 cm

1200 körül

Feltehetőleg domborműves faragványból való töredék szárnyas alak (sárkány?) részletével. Egyik szélén kisebb-bő gömböcskék sorával ábrázolt gerinc, mellette kidomborodó organikus részlet, rajta hegyes tollazatú szárny teteje.

IV-6.

A ciszterci rend építészeti elveitől rendkívül idegen, fantasztikus szörnyalakokat ábrázoló épületszobrászat a pilisi apátságban ismereteink szerint a kerengő-záróköveken bontakozik ki. A kis vörösmárvány töredék esetében azonban nem zárható ki, hogy nem a kerengőhöz, hanem a templom épületéhez tartozó szerkezetet díszített. Lehetséges, hogy a templom boltozati zá-

róköveit nem minden esetben növényi ornamentikát tartalmazó, vésett koronákkal fedték (IV-4.), hanem helyenként domborműves rátétekkel látták el azokat, s a szárnyas figurát ábrázoló faragvány épp egy ilyen applikációhoz tartozott.

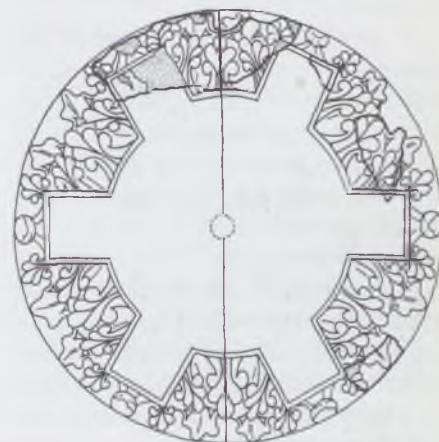
T. I.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 92.36.M

IV-7. Kútpillér fejezetének töredéke

Pilis, az apátság kerengőjének déli szárnyából nyíló nyolcszögű kútház falmaradványai között került elő 1913-ban. Gerecze Péter lelete. 1929-ben Krompecher László a Magyar Nemzeti Múzeumba juttatta. vörösmárvány

0 10 20 30 40 50cm

IV-7.

m.: 14,5 cm, sz.: 37 cm, v.: 20,5 cm, az alsó illesztési felület sz.: 18,5 cm, peremívének átm.: 125 cm.
1200–1220

Kör alaprajzú, rendkívül lapos fejezet-tömb széléről letört darab, szabadon álló felületein vízkő lerakódás nyomai-
val. Alján simára csiszolt, eredetileg négyszögű illesztési felület részlete pál-
ca alakú nyaktaggal körülvéve, felette
sűrű levéldísszel fedett, szétterülő feje-
zettömb, szélén körívű perem kis ma-
radványával. Teteje érdesített illesztési
felület. Hátral és balfelől törés, jobb
oldalon az alsó illesztés oldalával
30 fokos szöget alkotó, függőleges il-
lesztési sík, benne szögletes csaplyuk.
A csaknem minden szabad felületet el-
borító növényi ornamentikát alul éles
bordázású, eredetileg bimbós végű le-
velek, valamint karéjos szélű, bemet-
szésekkel szabdalt, lapos levelek képe-
zik, amelyekre ugyancsak karéjos kör-
vonalú, élesen körülhatárolt levelek ré-
tegződnek.

A töredék hat, hasáb formájú tá-
masszal bővített pillér kör alaprajzú fe-
jezetévé egészíthető ki, amelynek díszí-
tőelemei a kiugró támaszok köré rende-
ződve szabályos mustra módjára ismét-
lődtek. E pillér egy háromszintes csor-
gókút vörösmárványból faragott kö-
zepső táját hordozta.

Az ornamentika közeli stílusrokonait
az esztergomi palotakápolna korai góti-
kus részletein, a pilisi kerengő falpillér
és ikeroszlop fejezetein (IV-5, 9.), illet-
ve a kalocsai második székesegyház fa-
ragványain találhatjuk meg.

T. I.

*Pest megye, 664. kép; Valter I. :
A bélapátfalvi monostor feltárási
munkálatai 1964-ben. Herman Ottó
Múzeum Évkönyve 6 (1966) 219–20;
Székesfehérvár 1978, 143. sz.; Marosi
1984a 101, Abb. 242; Takács 1992b, 2,
7–9, 9–10. kép.*

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 1025.

IV-8. Falpillérfő kerengő árkadsorából

Az esztergomi vármúzeum kóráktárának
régii anyagából.

homokkő

m.: 27 cm, sz.: 48 cm, v.: 47 cm, törzs

átm.: 12 cm

1200–1220

Alján, tetején és bal oldalán simára fa-
ragott kváder. Jobb oldala lefaragva.
Hátral részben függőleges, nagyolt fe-
lület, részben törés. Elöl három egy-
mást érintő, felső részükkel egymásba
olvadó féloszlop. Rajtuk álló levelek
sora két rétegben. A levelek szélén és
közepén sima borda. A kehelyperemek
fölött közös abakusz. A kő bal sarkánál
nyaktaggal ellátott, átlós irányú, függő-
legesen álló, szögletes elem. A fejezet-
csoport közepső tagján a kő teljes ma-
gasságán bemélyített, függőleges bevé-
sés, valószínűleg nyílászáró szerkezet
utólagosan kialakított beillesztési he-
lye.

Magassága, alaprajzi formája, tago-
lása és ornamentális stílusa a pilisi
apátság kerengőjének ablaknyílásaihoz
tartozó, árkádivet indító falpillérföké-
vel egyezik meg (rajz: Gerevich L.
1985a, Abb. 14.). Minden kétség nél-
kül ugyaninnen eredeztethető. Valószí-
nű, hogy a 17. században építőanyag-
ként elszállított pilisi kövekkel került
Esztergomba, hasonlóan a lovag-sírkő
fejtöredékéhez (IV-22.) Hasonlóan kemény faragású, leveles fejezet a pécsi székesegyház töredékei között is maradt ránk (Marosi 1984a, Abb. 278.).

T. I.

Marosi 1984a, 205. Abb. 270.

Esztergom, Vármúzeum

IV-8.

IV-9. Bimbós oszlopfőtöredékek

Pilis, az apátság ásatásának különböző
pontjairól, Gerevich László leletei (1967,
1975).

homokkő

a: 14 × 12 × 9 cm

b: 7,5 × 9,5 × 7 cm

c: 10 × 14 × 9 cm

1200 körül – 1220 körül

A pilisi apátsági templomból, a kerengőből és a kolostor termeiből számos töredékét ismerjük a jellegzetes, korai gótikus építészeti ornamentikának. Különösen változatosak, a kőfaragói leleménynek és tanultságnak is rendkívül szabad kifejezési teret adnak az oszlopfőfejeket levéldíszei. Feltehető, hogy ezek a különféle felfogásról árulkodó, hol szigorú, geometrikus formakezelésről tanúskodó (a), hol természetesebb, de a növényi forma absztrakt szemléletéhez némileg azért ragaszkodó (b), hol pedig a leveleket teljesen szabad térbeli formaként kezelő, természetes mozgékonyagra, áttörtségre törekvő (c), egyaránt jó minőségű faragványok nem a stílus fejlődésének

IV-9a.

IV-9b.

bizonyítékai, hanem egy nagyobb építkezésen, akár egyidejűleg tevékenykedő kőfaragók közti szemléleti különbségeknek jelei.

T. I.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
a: ltsz.: 94.12.M; b: ltsz.: 94.13.M;
c: ltsz.: 94.14.M

IV-9c.

IV-10. Szirén-alak töredéke

Pilis, az apátsági ismeretlen pontjáról való szórványlelet, Gerevich László ásatása (1975)
homokkő
m.: 18 cm, sz.: 9,5 cm, v.: 9,5 cm
1200–1220

Alján törött, körben megmunkált figura. Hátral ferde vésőcsapásokkal nagyolt. Madártestét elől és oldalt sűrű, pikkelyszerű tollazat borítja. Feje női vonásokat mutat. Homloka domború, szeme apró és mélyen körbeárkolt, ajkai duzzadtak. Haja kétoldalt vastag, hátracsavarodó fürtökben hullik alá.

Megmunkálása és tollazatának stilizálása a kerengő figurális díszű zárókövekhez áll közel. Hasonló kiképzésű, többnyire félalakos figurák a koragótikus építészetben bordaíntási csomó-

IV-10.

pontoknál (Le Mans) vagy zárókövek bordacsatlakozásainál szoktak előfordulni (Étampes, Braine, Soisson, stb.; *Branner R.*: *Keystones and Kings. Iconography and Topography in the Gothic Vaults of the Ile-de-France. Gazette des Beaux-Arts* 6/57 (1961) 65–82.). Feltehetőleg e töredék is bordák szögletébe illeszkedő figura-csoportozott.

T. I.

Gerevich L. 1984, 21, 97. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 94.9.M

IV-11. Sárkány-töredék

Pilis, a templom főhajójából, az É3-as pillér közeléből, Gerevich László ásatása (1969).
homokkő
16 × 12 × 7 cm
1200–1220

Sárkányt ábrázoló domborműről lehasadt faragvány. Farka hiányzik. Csavarodó törzsének közepén kiemelkedő gerinc. Mellső lába és visszafordított fejének felső része letört.

Mind a figuratípus, mind stílusa a kerengő maradványaihoz kötik a faragványt. Eredeti helyét az állatküzdelmet

ábrázoló kerengő-zárókövek alapján képzelhetjük el.

T. I.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 94.8.M

IV-11.

IV-12. Ikeroszlop fejezetének és lábázatának töredéke

A pécsváradi vár feltárásából homokkő
1210–1230

a: Ikeroszlopfő töredéke

m.: 23,5 cm, v.: 37 cm, sz.: 36 cm,
abakusz m.: 3 cm, sz.: 30 cm

b: Lábázat töredéke

m.: 22 cm, talplemez sz.: 30 cm,
törzsillesztés átm.: 15 cm

Nyílásosztó ikeroszlophoz tartozó fejezet és lábázat töredéke. Az ikerfejezet (a) alja és mindkét vége törött, egyik tagja csaknem teljesen hiányzik. A jobban megmaradt kehely tömbje sima, a hornyolt profilú kehelyperem a lapos abakusz elé ugrik. Négy éles bordájú, eredetileg bimbós végű, vékony,

IV-12b.

IV-12a.

hosszú levél díszíti. Az alacsonyabban végződő második levélsorról csak apró csonkok tanúskodnak. A kelyhek közében egy-egy ellentétes irányba tekintő emberi arc jelenik meg. Az arcformák laposak, a részletek elnagyoltak, a szemek keskenyek, mandula alakúak. A homlok közepétől felfelé sima felszínű sapka (vagy haj?), csúcsán pálcaszerű nyúlvány. A lábazattöredék (b) alja hiányzik. A hornyolt élű talplemezről attikai lábazat tagozatai indulnak. Az ikerlábazat egyik tagja csaknem teljesen ép, a másikkól az érintkezés mentén maradt csekély töredék.

Árkados nyílásosztó szerkezethez tartoztak. Az árkádsor a Pécsváradon hasonló töredékek jelentős mennyiségéből ítélve leginkább kerengő-architektúra része lehetett. Valószínűleg összefüggésben állnak a pécsváradai kőraktár hengertagos ívtöredékeivel, amelyek tagolási módja a somogyvári és a pannonhalmi kerengő íveiből, to-

vább a pannonhalmi altemplom hevederiveihez hasonló.

T. I.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

IV-13. Bimbós oszlopfők saroktöredékei

A pécsváradai vár feltárásából homokkő

a: 12 × 15 × 11 cm

b: 10 × 11 × 9 cm

1210–1230

Bimbószerűen záródó, visszahajló levélvégek oszlopfezetek sarkáról. Az egyik (a) bimbó felett az egyenes oldalú abakusz és a bele metsződő, hornyolt profilú, kiugró kehelyperem töredéke is látható.

A pécsváradai kolostor 13. század eleji

átépítésének emlékei, sok más hasonló típusú és azonos stílusú lelettel együtt. Lehetséges, hogy az ikeroszlopos kerengő-épülethez tartoztak (IV-12.).

T. I.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

IV-14. Szobor-torzó

A somogyvári apátság kerengőjének Bakay Kornél vezette feltárása során, „a késő középkori téglapadló alól” került elő (Bakay 1989).

mészke

m.: 76 cm, sz.: 86 cm, v.: 35 cm
1200 körül

Falsík elé állított, életnagyságon felüli, valószínűleg álló szobor-alak hátul kissé kivájt, alsó réteggöve. Alsó felfekvési síkja letöredezett, tetején jó állapotú, vízszintes illesztési felület. Kompozícióját a figura enyhén szétterpesztett lábainak tömbje és a közöttük, valamint kétoldalt leomló, gazdagon ráncolt, bő esésű drapéria határozza meg. A jobb lábfejen épebb állapotú, a bal lábfejen csak maradványként érzékelhető szalagdíszes főpapi cipő van. A szalagot cikk-cakk vonalú, keskeny csik és háromrészes levélkék díszítik. A szalagok mellett a jobb lábon kissé bemélyített, kerek gödröcskék. Ruházata kétrétegű: alul hosszú, egészen a földig érő köntös látszik, amelynek közepütt kettényiló és széthajló anyagát a hasíték mindkét oldalán sűrűn sorakozó, ívelt redők tagolják; a lábakon megfeszül és kisimul. A jobb lábszár közepénél dekoratív, kerek mélyedés. A felső ruharéteg a lábszár közepe tájékán egyenes vonalban záródó, egybefüggő köpeny vagy casula. Ráncolásának módja az alsó drapériához hasonló, de egyetlen széles ívű redő sorozatba rendezve. A lábak mentén az anyag elnyújtott, hajtű alakú, csaknem átlukasztott redőformákat vesz fel, oldalt lapos, lefelé kiszélesedő és egymásra rétegződő formákba torlódik.

Mérete alapján valószínűleg monumentális homlokzati dekoráció részét képező, álló figurához tartozott. Talán főpapi figura része volt – erre látszik utalni a habitus, nem utolsó sorban a díszes cipő –, amelyről nem kizárt, hogy a kolostor védőszentjét, Szent Egyed apátot ábrázolta. Készítése a 12.

IV-13.

IV-14.

században több fázisban épülő somogyvári templom befejező szakaszával függhet össze. Eredeti elhelyezésére nézve azonban semmiféle támpontunk sincsen, miként meglehetősen tanácstalanul állunk stílusának helyi kötődésével szemben is. Világosan elkülönül ugyanis azoktól a talán szintén homlokzati domborművektől, amelyeknek stílusa a pécsi székesegyház szobrászműhelyéből vezethető le (I-75-79.), de nem társítható az 1210-es években a kerengő építésén működő, észak-francia, gótikus tanultságú mesterek alkotásaihoz sem (IV-15, 16, 17.). Az apátság maradványai közötti kivételes helyzete talán a Perugiai Bernát ki-nevezése körül, a 13. század elején ki-

tört zavargással összefüggő változásokkal magyarázható. Lehetséges, hogy a király és az apátság közötti küzdelem az építkezések átmeneti leállását, e mester eltávozását, majd egy egészen más műhely foglalkoztatását eredményezte.

A monumentális szobor-töredék stílusa nem csak Somogyvár, de az egész magyar emléktárhelyen szokatlant. A hatalmas álló-alakos homlokzati szobor-sorozat elsősorban a Rhônevidéki építészetben ismeretesek (Saint-Gilles, Arles). Noha a mestert bajos volna e két kiemelkedő provençe-i épület szobrászai között megtalálni, a típus azonban egészen közlrol, a draperia stílusa pedig valószínűleg közvetett módon leginkább mégis hozzájuk kap-

csolható. A somogyvári apátság ismert emlékei közül ez a faragvány áll tehát a legközelebb az anyakolostor, Saint Gilles épületéhez. Lehetséges, hogy a stílusközvetítésben Észak-Itália és Emilia műhelyei is szerepet játszottak. Az 1200 körüli datálását egyetlen magyar emlékekkel támaszthatjuk alá, amely nem más, mint Imre király (1196-1204) nagypecsétje, amelyen a trónuson ülő uralkodó tunikája és köpenye ugyanazzal az aprólékos, dekoratív, és a forma ismétlésében tobzódó móddal ráncolódik, mint a somogyvári torzó esetében.

T. I.

Bakay 1989, 212.; Szent László és Somogyvár, 303., 23. kép.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

IV-15.

Ikeroszlop fejezete

A somogyvári Szent Egyed-apátság romterületéről. Korábban a somogyvári Széchényi-kastélyban. 1927-ben özv. Széchényi Imréné a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

mészkö

m.: 29 cm, sz.: 51 cm; v.: 35 cm, nyakgyűrű m.: 3 cm, törzsillesztés átm.: 16 cm

1210-1220

Levelekkel és figurákkal díszített, szabadon álló, páros oszlopfő. Pereme körrös-körül csonka. A nyakgyűrűnek jobboldalt mintegy harmadrésze hiányzik, a bal oldalon szakaszosan csonkult. A törzsek kerek illesztési felületének közepén csaplyuk. Mindkét fejezet kelyhére négy, élesen bordázott, hosszú, keskeny levél simul, közükben sima kehelyforma, kétoldalt, a nagy levelek szétválásánál egy-egy kihajló végű, ötkaréjos levél. A fejezetek közéből mindkét irányban büsztként megformált emberi alak nő ki. Tekintetük szembe néz, előre nyújtott nyakuk megfeszül. Az épebb állapotút lapos arc, éles kontúrozású arcrészletek, aprólékosan megfaragott, kettéváló haj és mély száj körüli ráncok jellemzik. Kiemelkedő részletei (haj közepe, orr, ajkak) mállottak. Szemén durva roncsolás nyomai. A fejet kétfelől egy-egy kisebb méretű, előrehajló emberi alak tartja, egyik kézzel alulról, a nyak és a mellkas felől, a másikkal felülről átkarolván. Az alulról emelő karok épek, míg a másikkaknak csak törésnyoma lát-

IV-14.

IV-14.

IV-15.

IV-15.

ható. Erősen sérült a mellékalakok feje is, a bal oldalié körben letöredezett, a jobb oldalié teljesen hiányzik. Lábuk a comb közepénél a fejezet nyakgyűrűjéről indul. Viseletük ing és a törzsükre csavart, sűrűn ráncolt köpeny. Túllaldalt két állati szörnyfigura által közrefogott emberi fej, az előzőnél lényegesen romlottabb állapotban. Kiálló részei le-mállottak. A nyakgyűrűből kinövő, csavart törzsű szörnyek feje és az emberi fej felé kinyújtott végtagjai letörtek.

Típusa alapján e faragvány a kerengő ívsorát hordozó, eredetileg egyes oszlopokkal váltakozó ikeroszlopokhoz tar-tozhatott. E szerkezet további egyes és páros fejezetei a helyszínen – vitatható módon (a támváltást figyelmen kívül hagyva) – rekonstruált árkádsorba illesztve láthatók. A boltozat nélküli építmény uralkodó látvány-elemét nyújtó, kert felé néző ívsort fegyelme-zett és egységes építészeti tagozatkép-zés és rendkívül gazdag szobrászi díszí-tés jellemzi. A faragványok stílusa az 1200 körüli francia gótikus művészet közvetlen magyarországi hatását tükrö-zi. Hasonlóan komponált páros fejeze-tek tartották Saint-Denis kerengőjének árkádjait. Az ikeroszlopok között a sar-kokon kapcsolatot létesítő – Somogyvá-ron öt tagból álló – oszlopsoport meg-felelője is megtalálható e körben. Az Ile-de-France területéről, talán éppen Saint-Denis-ből Londonba került (Vic-toria and Albert Museum, A.3–1911) ötös oszlopsoportot mind a saroktám típusa, mind a leveles kehelyfejezetek közül kitekintő fejek szobrászi ötlete révén a somogyvári sarokoszlopok leg-közelebbi rokonaként tarthatjuk szá-mon (Williamson-Evelyn 1988, 32–35).

T. I.

Rédey T.: A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása. *MM* 4 (1928) 414.; A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai. V. Tíz év szerzeményei 1919–1928. Budapest 1928. 17.; Dercsényi 1934, 40.; Marosi 1972, 99–100.; Bakay 1975, 203.; Székesfehérvár 1978, 164. sz.; Magyar 1983, 30.; Marosi 1984a, 123, 134, Abb. 283.; Bakay 1989, 212, 352–353.;

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 53.583.

IV-16. Madonna-torzó

Öreglakon találták másodlagos felhasználásban; innen vitték be 1896-ban a somogyvári Széchényi-kastélyba. homokkő
m.: 65 cm; talplemez: 25,5 × 47,5 cm
1210–1220

A fejek nélkül, erősen megviselt álla-potban, de helyenként festésnyomok-kal fennmaradt töredék eredetileg há-rom oldalról láthatóan volt felállítva, bizonyára egy falsík előtt (amire hátá-nak kivájása utal). Önálló kultuszfigura lehetett, de kidolgozása alapján inkább magasreliefnek nevezhető. A Madonna szélesen terpesztett lábakkal, padszerű trónuson ül, bal térdén tartja a hátra dülő, lábait felhúzó gyermeket. Jobb karjának csontján csapolásra szolgáló lyuk van: a bizonyára valamilyen attri-bútumot (jogar) emelő kéz itt csatlako-zott. A drapéria vaskos redőkben hull alá, a talapzaton mély, öblös hullámo-ka alkot. Rendszere meglehetősen me-rev; míg a gyermek testén a drapéria kezelése lendületesebb, szervezesebb kompozícióra mutat. Bizonyos, hogy a somogyvári 13. század eleji kerengő

IV-16.

IV-16.

műhelyéből került ki; azzal egyezik anyaga is, annak figurális részleteihez áll közel figurális stílusa. Kiváló mintaképet követ, amely a bizánci Hodegetria típusa nyomán, a 12. század utolsó harmadának francia korai gótikus művészetében kereshető. A laoni székesegyház nyugati kapuzatainak illetve a braine-i St. Yved-templomnak szobrászati stílusa csak a forrásvidéket jellemezheti; nagy számú (így a parmai Battistero környezetében) itáliai párhuzama is felmutatható. Ezekon kívül – mindenekelőtt az Alsó-Rajna-vidéken – a stílus a korai gótika németországi hatásaiban is fontos szerepet játszott.

M. E.

Gerecse 1897a, 155; Dercsényi 1934, 40–41.; Marosi 1972, 93. skk.; Székesfehérvár 1978, 166. sz., 234–235., 40. kép; Marosi 1984a, 133–134.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 73.161.1.

IV-17. Angyaltorzó

A somogyvári Szent Egyed-apátság Bakay Kornél által vezetett feltárása során került elő 1980-ban.
homokkő
m.: 33 cm, sz.: 18 cm, v.: 18 cm
1210–1220

Kissé oldalra forduló angyalfigura magasdomborműről lehasadt törzstörödéke. Feje, karjai és ruházattal fedett lábának alsó része hiányzik. Kinagyolt szárnyával eredetileg oldalfalat, vagy fülkekeretet érinthetett. Hosszanti ránckokba rendeződő tunikája felett bő köpenyt visel, amelynek anyagát felemelt bal karja alatt átvonva előre nyújtott jobb karjára fekteti. A karon átvett és az ellenkező oldalon leomló köpenyszél a törésnyomok rajzolatából ítéltetően alul könnyedén visszaebbent.

Készítését az 1204-es apátválasztási viták lezárulása után, valószínűleg a század második évtizedében folyó nagyszabású kerengőépítkezéssel hozhatjuk kapcsolatba. Stílusát ugyanazok az 1200 körüli francia gótikus mintaképek, többek között Sens és Laon portálszobrai határozzák meg, mint egy ugyancsak Somogyvárort előkerült Madonna-torzóét (IV-16.), és bizonyos mértékig a kerengő szobrászi dekorációjának maradványaiét (IV-15.)

IV-17.

(Marosi 1972). A Madonna-domborművel mutatott hasonlóság alapján sokkal feltételezhető, hogy mindkét töredék ugyanazon észak-francia tanultságú mester munkája.

Testhelyzete és mozdulatának iránya arra enged következtetni, hogy nem önállóan elhelyezett figura, hanem nagyobb – talán centrális – kompozíció része, bizonyára mellékalakja volt. Az ily módon kapuzáradék domborműveként is rekonstruálható kompozíció középső részeként az említett Madonna-domborművet képzelhetjük el, amelyet kisebb méretű adoráló figurák – a jobb szélén talán éppen emez angyal – fogtak közre. A töredék témája, megformálása, kiegészíthető 50 cm körüli teljes mérete, továbbá stíluspárhuzamai ilyesfajta értelmezési lehetőséget erősítenek. Hasonló elrendezésben tűnnek fel angyalfigurák több francia kora gótikus kapuzaton, például a laoni székesegyház nyugati homlokzatának jobb oldali és középső kapuján, vagy a braine-i apátság templom egykori nyugati kapujának timpanonján.

T. I.

közöletlen

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

IV-18. Oszlopfő töredéke

Pannonhalmán, a 18. század első felében épített keleti kolostorszárny pinceszintjén, falmagból került elő 1989-ben.
festett mészkő
m.: 27 cm, abakusz: 21 × 21 cm, törzs
maximális átm.: 10 cm
1220–1224

Fejezetcsoport tagja. Magját peremmel lezárt kehelyforma alkotja. Felette lapos abakusz. A nyaktag hiányzik, letört. A kehelyformát lezáró perem kiugrik az abakusz elé. A kétsoros bimbós, mélyen vájatolt levelek közül a hátsó nincs kifaragva. A vele szemben lévő, átlós helyzetű levél melletti másik két bimbós végű levél az átlótól eltérve a középső levélhez hajlik. A nagy levelek tövében indul a második sor. A kül-

IV-18.

ső oldalon erősen plasztikus, lefelé és felfelé kanyarodó karéjos levelek vannak. Rajzolatuk kemény, a felületek gondosan faragottak. A hátsó oldalakon a faragás elnagyoltabb, a kisebb levelek is hiányoznak. A leveleken oxidálódott festék, az alapsíkon vörös, a hornyolt kehelyperemen sárga festés volt.

A fejezet a Porta speciosa eredeti oszlopfőjezete. Kivételére, cseréjére a kapu 1700-as javításakor kerülhetett sor.

L. Cs.

közöletlen

Pannonhalma, Bencés Főapátság

IV-19.**Szemöldökgyám töredéke**

Pannonhalmán, a templomszentélyt és az északi mellékhajót elválasztó falból, barokk kori befalazásból került elő 1986-ban.

festett, aranyozott mészkő

m.: 27,5 cm, sz.: 23 cm, v.: 15 cm

1220–1224

Homloksíkján és oldalán faragással díszített kőhasáb. Alsó és felső síkja illesztőfuga, hátsó, szabadon álló felületén síkra faragás. Egyik vége törött. A kő homloksíkján a hullámozó felületű alapsíkból kiemelkedő átlós, erős inda, ötkaréjos szőlőlevelek és szőlőfürt. A töredék bal felső sarkában egy másik indáról induló levél csonkja található.

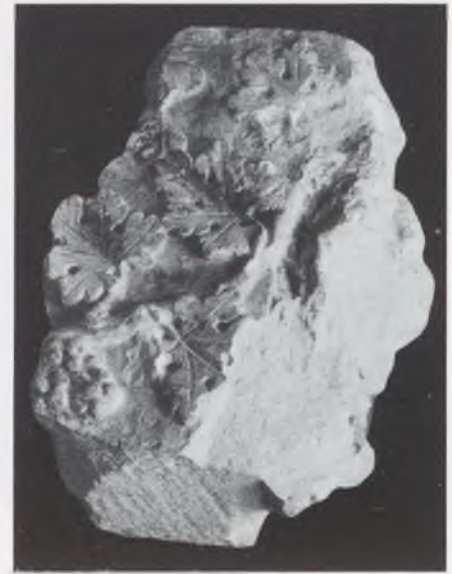
A levelek erezetét vésett vonalak érzékeltetik. A kőhasáb jobb, keskenyebb oldalán előrehajló, erősen roncsolt, ruhás alak töredéke. A domborműves felületek festettek. Az alapsíkon több rétegű vörös festés, a leveleken zöldes festék-maradványok, a konzolfigura ruháján aranyozás nyomai.

A töredék a Porta speciosa bal oldali szemöldökkonzolja. Az eredetileg nagyobb kőkonzol beletört csonkja ma is megvan a helyére illesztett vörösmárvány pótlás mögött. A cserére az apát-sági templom 1700-as felújítása idején került sor.

L. Cs.

közöletlen

Pannonhalma, Bencés Főapátság

IV-19.

IV-19.

IV-20.**Atlasz-torzó**

Esztergomban, a mai székesegyház homlokzatától keletre, a középkori Szent Adalbert-székesegyház szentélyének omladékából került elő 1985-ben, Horváth István lelete.

mészkő

m.: 39 cm, sz.: 29 cm, v.: 22 cm,

pillér sz.: 14 cm, v.: 11 cm

1220–1230

Építészeti kötöttségű szoboralak három illeszkedő töredékből összeragasztott, sérült, hiányos felsőteste. Hátával a kötőmbnél jóval keskenyebb, hasáb alakú pillérhez tapad, amelynek simára faragott oldalsíkjaiból tenyérnyi ép felületek maradtak, hátulsó fele végig törött. A pillér felül negyedpálcából és homorlatból képzett párkánnyal zárul. A párkányon keskeny fedőlemez, amelynek szélei elülső bal sarka kivételével letöredeztek. A simára faragott tetejébe bemélyedő levélszerű forma valószínűleg a kő korábbi felhasználásának maradványa. A pillér csekély szélessége arra mutat, hogy a szobor eredetileg falsík, vagy nagyobb támasztószerkezet elé ugrott ki.

A figura kissé előre dől, vállával a kiszélesedő és előre nyúló lemezt támasztja. Nyakával együtt letört a feje is. Az ezek helyén maradt mély törésnyom tanúsága szerint nem előre tekintett, hanem a fej kissé a bal váll felé hajlott el. Öltözéke köpenyszerű, hosszú ruha, amelyet deréknál piskóta alakú veretekkel díszített öv fog össze.

A ruhát keskeny, a vállon elsimuló, hajtűszerű ráncok redőzik. Mindkét karja válltól hiányzik. A jobb kar közvetlenül a hónaljnál eltávolodott a törzstől, míg a bal kar a könyök tájára a figura oldalához simul. A mellkas középtájt és a jobb csípő töredékes. Alsóteste ferdén letört. A bal csípő felett látható, felgyűrt drapéria-indítás erősen kontrasztos testhelyzetre, vagy a lábak aszimmetrikus, felhúzott tartására enged következtetni.

A töredék a tisztán klasszikus gótikus szobrászati stílus viszonylag korai, és mindmáig egyedüli ismert emléke az esztergomi emlékhelyen.

A ruházaton megfigyelhető jellegzetes hajtűszerű drapériaredőzés ugyanúgy az észak-francia katedrális-szobrászattól ered, mint maga az antik hagyományt felelevenítő figuratípus. E típust Reimsben a székesegyház ko-

szorúpárkányából kiugró vízköpőket tartó atlaszok képviselik igen nagy számban, Mailly le Château-ban homlokzati árkádsor oszlopait hordozzák a vállukon (*Sauerländer 1970, 446.*). Vízköpő kifolyója alatt görnyed a frankfurti dóm 1240–50 közé datált atlasza (Frankfurt a. M., Historisches Museum; *RDK I. 1182. Abb. 7–8.*) is. A mainzi székesegyház egykori szentélyrekesztőjének monumentális atlasz-figurája stílusát tekintve is a reimsi főpárkány szobrainak közvetlen leszármazottja (Mainz, Dommuseum; *Hammann-MacLean, R.: Der Atlant aus dem Ostchor des Mainzer Domes und Reims. Jahrbuch der Vereinigung „Freunde der Universität Mainz“ 20 (1971) 22–42.*). Az esztergomi torzó pontosabban nem ismert rendeltetését és az építészethez való kapcsolódását leginkább ezek az emlékek világítják meg, noha nem zárható ki teljesen az

sem, hogy a chartresi-i déli előcsarnok bélétszobrai tartó, lebegő konzolfigurák megfelelője volt egy, ez esetben hatalmas méretűnek tétélezhető, figurális díszű kapuzat szerkezetében. Egyszerre ornamentális és szerkezeti elem lévén tehát, önmagán túlmutatva egy egész épületrész technikus megoldását jellemzi, s így a klasszikus gótikus építészet eddigi ismereteinknél kiterjedtebb rétegre és hangsúlyosabb jelenlétére enged következtetni Esztergomban. E stílus Esztergomhoz legközelebb eső, kortárs, rokon emlékei a pilisi apátság klasszikus gótikus síremlékei, Gertrudis királyné tumbája és egy lovagi síremlék maradványa (*IV-21–22.*).

T. I.

közöletlen

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum, ltsz.: 86.1.1.

IV-20.

Getrudis királyné síremléke

1967-ben kőből faragott, szobordíszes építmény néhány apróra tört maradványát hozta felszínre a pilisi apátság területén megindított régészeti kutatás. Az ásatást irányító Gerevich László a töredékeket az 1213-ban merénylet áldozatául esett és Pilisen eltemetett Gertrudis királyné síremlékével azonosította. A következő években a leletgyűttes jelentős mértékben tovább gyarapodott. 1971-re az építmény első rekonstrukciója is kiformalódott, amelynek alapelemeit hátfalal egybefaragott, talplemezükön sarok-élszedéssel tagolt, attikai oszloplábazatok, gyűrűvel osztott, szabadon álló oszloptörzsek, leveles-bimbós fejezetek, háromkaréjos árkádívek, az ívek közét kitöltő, domborműves épülethomlokzat-dekoráció elemei, és – ami a legnagyobb szenzációt keltette – különféle méretű, rendkívül igényes figurális töredékek alkották. A lelet-hez tartozó darabok a templom és a monostor területén szétszórva kerültek elő, többségükre a templom kereszthajójában, a négyzeti térben feltárt, az ásatási alaprajzokon 57-es számmal jelölt, falazott sírgödörben bukkantak. A törmelékkel betöltődött sírban, amelyben feldúlt csontváz-maradványok is voltak, Gertrudis királyné temetkezési helyét ismerte fel Gerevich László.¹

A lelet első közlése már szinte minden lényeges elemét tartalmazta annak a rekonstrukciós elképzelésnek, amely a töredékek számának növekedtével folyamatosan módosulva az idők folyamán összesen négyféle rajzban és egy mintázott gipsz változatban vált ismertté.²

A szarkofág négy oldalát négy különálló kőlapból készítették, és az oldallapokat sarkosan illesztették össze. Az oldalakat háromkaréjos árkádsor töltötte ki. Az árkádíveket szabadon álló, karcsú oszlopok hordozták. Az oszloptörzseket közepüknel finoman tagolt, keskeny osztógyűrű övezi. A kehely alakú oszlopfőket két rétegű levéldísz fedi. Az ívek közötti teret „en miniatüre” épülethomlokzatok díszítik, bennük ablakokkal át-tört tornyocskák, háromszögű oromzatokkal, kúpos toronysisakokkal és zsindeyes tetőkkel (IV-21e). A sarokoszlopok felett a homlokzat építészeti dekorációját szőlőleveles növényi formák helyettesítik. (IV-21d) Az árkádok alatt az oldallap tömbjéből domborműként kifaragott, trónuson ülő férfi és női alakok sorakoztak (IV-21c, f). Néhányuk uralkodói jelvényeket visel. Egy női figura törzséhez csapolással rögzített tárgyat tartott a kezében.

Az architektúra több pontján felismerhető aranyozási maradványok, bólusz-alapozás és laparany-töredékek tanúsága szerint a síremlék építészeti tagozatai eredetileg aranyló fényben csillogó ötvösműre emlé-

keztek. Az ülő alakok színesek voltak: tunikáikon aranyozás maradványait figyelhetjük meg, a köpenyek kívül azurít-kék, belül élénk-vörös színben pompáztak (IV-21c). A koronák abroncsát és a jogar-pálcákat, miként az építmény tagozatait, laparannyal borították. A koronák belsejét kitöltő szövetbélés a köpenybélésekhez hasonlóan vörös festésnyomokat mutat (IV-21g).

A sárgás homokkőből faragott figura-töredékek között néhány körszoborként kialakított szobor-maradványt is találtak. Az 1977-ben publikált rekonstrukciós rajzon az árkádos oldalú szarkofág tetején a királyné nagy méretű szobra fekszik, egy aranyozott és vöröskék festési maradványokat őrző válltöredék, és egy aranyozott ruhatöredék alapján kiegészítve. A francia szóval *gisant* figurának nevezett halotti portré-szobrot tehát különálló kőtömbből faragta ki a síremlék mestere. A fekvő szobor fejénél e rekonstrukciós rajzon körszoborként megmunkált angyal térdel. A későbbi közlésekben ez a kompozíció tér vissza kisebb helyesbítésekkel és – főként az angyalok esetében – változó kiegészítésekkel.

A Magyar Nemzeti Galériában az emlékanyagon végzett legutóbbi megfigyelések a szarkofág mindedig hiányzó lábazati párkányának és fedlapjának felismerését eredményezték. A festett és aranyozott oldallapok finoman tagozott, vékony vörösmárvány lemezről indultak (IV-21a), fent hasonló vastagságú és tagolású, szintén vörösmárványból készült fedlappal zárultak (IV-21b).³

A fedlap rézsús peremén vésett antiqua betűs felirat volt olvasható. A betűk vésetét nyomokban kimutatható, masztixra emlékeztető, fekete anyag töltötte ki. A kibetűzhető szavak (ANNO, PERHENNIS) egyértelműen sírfelirat kontextusába illeszthetők. A vörösmárvány tagozatok és az oldallap-töredékek együvé tartozását nemcsak a feliratrészletek olvasata és lelőhelyük közelsége, vagy azonossága teszi hihetővé, hanem a párkány-elemek megmunkálásának módja és konstrukciós összefüggésük is. A lábazati lemez finomabbra faragott, felső felfekvésű felülete nagyjából az oldallapok vastagságával egyezik meg. A csiszolt fedlap belső részén látható feltűnően durva megmunkálást a rajta nyugvó *gisant*-szobor rögzítése indokolhatta. A gerecsei vörösmárvány felhasználása a síremlék készítésénél egyszersmind azt a kérdést is végérvényesen és egyértelműen eldönti, hogy nagy távolságról ide szállított importmúrról, vagy pedig felállítási helyén, illetve annak közvetlen közelében készült műalkotásról van-e szó.

Az oldallapok lényegében helytálló rekonstrukciója néhány ponton még további vizsgálódásokat igényel.

Az eddigi változatok nem adnak magyarázatot arra, hogy az árkádív-töredékek között miért fordul elő két-féle sugárméret.⁴ Nem illeszthető be továbbá az egyenletes kiosztású árkád- és relief-sorozatba az a töredék sem, amely az árkádoknál mélyebb terű fülke széléről hasadt le.⁵

Az ismert töredékekből mindenesetre ülő figurák sorozatával díszített, aranyozott és festett, árkádos oldalú tumba rajzolódik ki, alul és felül vörösmárvány tagozattal lezárva, tetején egy megközelítőleg életnagyságú fekvő szobor, szintén polichrom festéssel és aranyozással.⁶ A domborművek pompás festése mellett intenzív vizuális hatást keltett a csiszolt vörös fedlap és a rajta elhelyezett színes körszobrok, a *gisant* és angyal-csoport kontúrokat hangsúlyozó ellentéte is.

A többféle, színében is eltérő kőanyagból faragott fedőlap és *gisant* kontrasztja a 13-14. századi francia síremlékszobrászat emlékeire, a 14. században *tombier*-nek is nevezett mesterek műveire jellemző.⁷

Ugyanebben a körben, és hatásterületén lelhetjük meg az elhunyt fekvő alakja közelében elhelyezett angyalok legközelebbi párhuzamait is. Az angyal-ábrázolások halotti művészetben betöltött szerepét többek közt a *missa pro defunctis* könyörgései világítják meg számunkra. Egy 13. századi párizsi missale szövege angyalok elküldését kéri Istentől, hogy az elhunyt lelket a mennybe felkísérjék („...*angelos tuos sanctos ei obviam mittas viamque illi iustitiae demonstra: et portas gloriae tui aperi*”). Az *elevatio animae*, a lélek mennybevitelének dramaturgiájához tartozó *pszüchogogosz*-ként határozza meg az angyalokat a *Legenda aurea* is: „*ipsi sunt ... animarum nostrarum portitores in coelum...*”⁸

Az angyaltól körülvevett *gisant*-szobor az üdvözült lélek testi formákba öltöztetett és földi attribútumokkal felruházott, a 14. századtól egyre inkább portré-igény-

nyel megjelenített képe. Lelki identitást megragadó szobrászi metafora, amely egyúttal az évfordulós halotti emlékszerzetartások teátrális rekvizituma is volt.⁹

A fedlap körben kifaragott angyalaiból korábban két törzstöredék (**IV-21k, l**), egy behajlított kar könyékrésze és egy fej (**IV-21m**) volt ismeretes. E töredékek azonosítása a közleményekben és a rekonstrukciós rajzokon azonban folyton ingadozott, méretbeli összetartozásuk is felettébb bizonytalan volt, és mi több, gyakran összekeveredtek a közelben talált, 14. századi szobortöredékekkel. E kiállítás előkészítése során lehetőségünk nyílt néhány eddig ismeretlen pilisi szobrászati lelet megvizsgálására a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetében, újabb drapériás törzstöredék került szemünk elé, amelyet stílusa alapján egyértelműen a síremlékhez, méretei és kialakítása alapján pedig leginkább az angyalok csoportjához sorolhatunk (**IV-21n**). A rekonstrukció tehát ezen a ponton bizonyosan újabb módosításra szorul.

Az, hogy az oldallapok domborművein a kor francia síremlék-szobrászatától eltérően miért nem sirató figurák, *pleurant* alakok, vagy a temetési rítus asszisztenciájához tartozó klerikusok, hanem feltehetőleg bibliai személyek (királyok és próféták?), valamint szentek sorakoznak, kétségtelűen a mű értelmezésének egyik kulcskérdése. Gerevich László intuíciói ezzel kapcsolatban a további kutatás kiindulópontját jelenthetik.¹⁰

Az ókeresztény mártíremlékek és a középkori ötvösművü ereklyetartók típusával való összefüggés, amelyet Gerevich felvetett, úgy tűnik, összefüggésbe hozható azzal a történelmi helyzettel, amelyben Gertrudis királyné töredékeiben ismert síremlékének megrendelésére sor került.

A töredékek stilisztikai elemzése azt bizonyították be, hogy a domborművek semmiképp nem készülhettek közvetlenül a királyné 1213-as temetése után, ha-

1. kép: Gertrudis királyné síremlékének oldalnézete, rekonstrukció (1993, Takács I.–Szepsy L.–Szikszay B.)

nem csak mintegy 15–20 évvel később. Mesterét a francia katedrális-szobrászat központi területén keresi a kutatás. Gerevich László és Marosi Ernő szerint, a chartres-i székesegyház déli kereszthajó-homlokzatának műhelyéből érkezett szobrász faragta a pilisi tumba domborműveit.¹¹ Az attribúció alapjául a feszesen ráncolódo tunikák és köpenyek stilizálásában, az arcok organikus felépítésében és az orozati dekorációban mutatkozó hasonlóságok szolgáltak. P. C. Claussen hasonló megfontolások alapján a chartres-i északi előcsarnok mesterei között vélte megtalálni a pilisi szarkofág szobrászát.¹² E javaslatok stíluskritikai összehasonlító szempontjai a 13. század első évtizedeinek klasszikus gótikus művészetére jellemző úgynevezett *Muldenfaltenstil* és az e korban szintén széles körben elterjedt baldachin-ornamentika, egymástól évtizedes időbeli távolságra lévő chartres-i emlékeit részesítik előnyben. A geometrikus baldachin-díszítés a chartres-i székesegyházon kívül az amiens-i és a reimsi székesegyház épületén, és még sok más épületen is jelen van.

Kérdés, vajon közelebb juthatunk-e a mester kiindulásához, megtalálhatjuk-e egyáltalán keze nyomát fennmaradt épületeken? Nem kétséges, hogy e cél eléréséhez szélesebb körben kell feltárnunk a stílárís előzményeket és a kortárs rokon emlékeket. Az alapos összehasonlításra érdemes alkotások között szerepelnie kell a reimsi székesegyház szentélyén és kereszthajóján elhelyezett gazdag szobordísznek is. A síremlék figura-töredékeinek természetes kéz- és fejmozdulatai, a ruharezsztetek puha, plasztikus redőzése, az arcoknak a chartres-i figuráktól eltérő, dramatizálástól mentes, derűs és természetes kifejezése a reimsi északi kereszthajó-kapuk 1230 körül készült domborműveivel vehető egybe.¹³ Az Utolsó ítélet-timpanon angyal-figurái

klasszikus arcformájukkal, oldott hajfürtjeikkel a pilisi angyalfej legközelebbi rokonai. A síremlék más töredékeinek párhuzamai a szentély külső szobrai között és az északi kereszthajóban belül felállított angyalokban található meg.¹⁴

A könnyen unalmas és mechanikus forma-ismételtessé váló lineáris drapéria-stílus e reimsi szobrokon többek között a pilisi töredékeket is jellemző, kimunkált, kontrasztos beállításoknak, a figurák természetes mozgékonyságának és térbeliségének köszönheti frissességét és változatosságát. Tehát nem utolsó sorban a minőség kapcsolja Reimshez a síremlék töredékeit, s ez jelenti a legnagyobb esélyét annak, hogy a Pilisen működő mester – bár név nélkül – azonosítható lesz a francia katedrális-szobrászat vezető egyéniségei között. Nem lehet véletlen az sem, hogy Reimsben a Feltámadás jelenetén olyan árkados oldalú, oszlop-soros szarkofágokat ábrázoltak, amelyeket bizvást a pilisi síremlék modelljeinek tekinthetünk.

A reimsi szobrászat és a pilisi síremlék stíluskapcsolata még sokkal kritikusabb alapállást kíván Villard de Honnecourt szerepének megítélésében, aki éppen ebben az időben és ugyancsak Reimsből kiindulva érkezett Magyarországra, sőt Gerevich László hihető feltevése szerint Pilisen is megfordult. A Magyarországon készült padlóminta-rajzok lehetséges modelljei a templomhajó korai burkolatából kerültek elő. A síremlék feltehetőleg champagne-i mestere és Villard de Honnecourt Gerevich által javasolt azonosítása azonban, bármennyire tetszetős is a hipotézis, kritikus felülvizsgálatra szorul.¹⁵

A királyné elleni merényletet 1213-ban igen mérsékelt igazságtétel követte. Az összeesküvő bárók többsége büntetlen maradt. A húszas évektől Gertrudis időközben felnőtté vált fiai, Béla és Kálmán voltak azok,

3. kép: Az üdvözült lelkek. Reims, északi kereszthajó, Utolsó ítélet kapu timpanon-részlete (Sauerländer 1970)

2. kép: N. de Beaumont-sur-Oise síremléke (Collection Gaignières, Paris, Bibliothèque Nationale, Est., Rés. Pe 5, fol. 2.)

akik anyjuk emlékére egyházi alapítványokat hoztak létre. Tübingiában ekkor már özvegyen élő leányáról, Erzsébetről azt jegyezték fel, hogy ugyanebben az időben álmot látott anyja lelkének üdvözüléséről. A hercegeknek – elsősorban bizonyára a társuralkodóvá emelt IV. Bélának – 1227-ban sikerült végül rávenniük II. Andrást, hogy legalább utólag ítélje vagyonekობásra anyjuk még életben lévő gyilkosait.¹⁶

Minden jel arra mutat, hogy a húszas évek második felében felerősödő rehabilitációs kampánnyal függ össze a gyermekei által bizonyosan mártirnak tekintett Gertrudis királyné új, és ezen emlékezethez méltó sír-emlékének megrendelése és felállítása a pilisi apátsági templom főoltára előtt.

JEGYZETEK

¹ Az első leletek és az első rekonstrukciós rajz közlése: Gerevich L. 1971a, 61skk; Gerevich L. 1971b, 88skk. Templomalaprajz a sírgödör helyének megjelölésével: Gerevich L. 1985a, 120.

² Gerevich L. 1977, 181.; Gerevich L. 1982, fig. 300.; Gerevich L. 1983, Abb 33.; Gerevich L. 1984, 45. kép; a töredékek ötvényeinek kiegészítésével készült teljes méretű gipsz-rekonstrukció (őrzője: Szentendre, Ferenczy Múzeum): Gerevich L. 1985a, Abb. 20.

³ A lábazati rétegből jelenleg 5, különféle méretű töredék, a fedlappból összesen 7 töredék ismeretes. Valamennyit a Magyar Nemzeti Galéria őrzi (ltsz.: 92.5.1–12.M).

⁴ Egy erősen sérült, megégett, levéldíszes árkádtöredék (ltsz.: 90.22.15.M) nagyobb ivmérete miatt a többinél szélesebb árkádszakaasz létezésével is számolnunk kell.

⁵ Ltsz.: 90.22.19.M

⁶ Az új rekonstrukció, amelynek egyik lényeges eleme a tumba lábazzal és a fedlappal való kiegészítése, a másik az oldallapok magasságának megnövelése két illeszkedő oszloptörzs-töredék összeragasztása következtében, első ízben a Magyar Nemzeti Galéria 1993 márciusában bemutatott új szerzeményi kiállításán került a közönség elé.

⁷ A típus 13. századi példáit ld.: Adhémar, J.-Dordor, G.: Les tombeaux de la collection Gaignières. I. Gazette des Beaux-Arts 116 (1974) 3–192.; A fekete márványból készült *tumba* és az alabástromból faragott eredetileg festett és aranyozott *image* együttes színhatásáról a 14. századi francia síremlék-szobrászatban és a speciális szóhasználat értelmezéséről: Schmidt, G.: Beiträge zu Stil und Oeuvre des Jean de Lige. in: Gotische Bildwerke und ihre Meister. Wien-Köln-Weimar 1992, 77–101.

⁸ Escher, K.: Die Engel am französischen Grabmal des Mittelalters und ihre Beziehungen zur Liturgie. Repertorium für Kunstwissenschaft 35 (1912) 97–119.

⁹ Kroos, R.: Grabbräuche – Grabbilder. in: Memoria. Der geschichtliche Zeugniswert des Liturgischen Gedenkens im Mittelalter. Hrsg.: Schmid, K., Wollasch, J. München 1984, 185–353.; Schmidt, G.: 1990, 13–80.

4. kép: Feltámadás. Reims, északi kereszthajó, Utolsó ítélet timpanon-részlete (Sauerländer 1970)

¹⁰ Gerevich L. 1984, 10.

¹¹ Gerevich azzal egyidejűleg, hogy a chartres-i déli előcsarnok meszterének tulajdonította a pilisi síremléket, Villard de Honnecourt-nak is attribuíta azt, nem vetvén számot e két állításnak a chartres-i műhelyre vonatkozó következményeivel. Gerevich L. 1971b, 92.; Gerevich L. 1984, 9–10.; Gerevich L. 1985a, 128–130. V.ö.: Marosi 1984a, 135.

¹² Claussen 1975, 112–113.

¹³ Sauerländer 1970, Abb. 234, 245.

¹⁴ Panofsky, E.: Über die Reihenfolge der vier Meister von Reims. Jahrbuch für Kunstwissenschaft (1927) 68. Abb. 4.; Frisch, T. G.: The Twelve Statues of the Cathedral at Reims. The Art Bulletin 42 (1960) Fig. 2.; Branmer, R.: The North Transept and the First West Façades of Reims Cathedral. Zeitschrift für Kunstgeschichte 24 (1961) Fig. 13–14.

¹⁵ A Villard személyét érintő kutatásokról összefoglalóan: Takács I.: Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben. AH 22 (1994) 15–19.

¹⁶ Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Ápádházi királyok alatt. Budapest 1899, II. 100–101.; MT I/2. 1345.

**IV-21.
Gertrudis királyné
síremlékének töredékei**

Pilis, a ciszterci apátság 1967 és 1984 közötti ásataiból, Gerevich László leletei. Korábban a szentendrei Ferenczy Múzeumban, 1990 óta a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében. Az n töredék az MTA Régészeti Intézetéből 1994-ben került a Magyar Nemzeti Galériába.

A jelenleg ismert, összesen 57 homokkő és vörösmárvány töredékből rekonstruált építmény m.: kb. 110 cm; h.: kb. 215 cm 1230 körül

a: Lábazati párkány töredéke

A templom főhajójából (1979).
vörösmárvány
m.: 5,6 cm, sz.: 18,5 cm, v.: 27,5 cm

Fekvő kőlap éléről letört tagozatos darab. Kétoldalt és hátul törött, alja és teteje nagyolt sík az eleje felé szemcsézett finomítással. Elején csiszolt tagozat: alul függőleges lemez, majd hátrametszett homorlat és negyedpálca.

közöletlen

IV-21c.

**b: Feliratos fedlap
peremtöredéke**

A templom négyezeti teréből (1969)
vörösmárvány
m.: 6,9 cm,
sz.: 18,4 cm, v.: 13 cm

**Szarkofág fedőlapjának
éléről letört darab.**

Hátul és kétoldalt törött, alja nagyolt. Tetején simára csiszolt vízszintes sík kezdődik, amelyet beljebb vésővel erősen felborzoltak. Elöl csiszolt párkány-tagozat: negyedpálcával és homorlattal alámetszett függőleges lemez, felette 45 fokos rézsű. A rézsűn antiquához hasonló betűkből álló, mediális interpunkciót alkalmazó felirat-töredék: [...]*M · CERN*[...].

közöletlen

c: Saroktöredék ülő alak torzójával

A templom északi kereszthajójának ÉK-i sarkából, illetve az ásítás ismeretlen pontjairól előkerült szörvány-töredékek (1971 előtt és 1975)
homokkő
m.: 31 cm, sz.: 26 cm, v.: 16 cm

IV-21b.

Árkádos oldallap hat illeszkedő daraból összeragasztott, jobb oldali saroktöredéke. Alján felfekvésű felület részlete, baloldalt és hátul törött. A sarkon rézsűre állított attikai oszloplábazat, amelyről az oszloptörzs többől letört. Oldalt a lábazat mögött, a homloksíkkal 45 fokos szöveget alkotó függőleges illesztési felület. Az előoldalon az alapsíkból kiemelkedő, vakárkádokkal és pálcátagos párkányokkal tagolt, pad alakú trónus, rajta karcsú férfi-alak torzója; bal karja könyéknél letört, jobb karja felső testének jobb oldalával és fejével együtt hiányzik. A jogart tartó jobb kézfeje ölébe helyezve a jobb lábon nyugszik. A jobb láb a térd alatt letört, a bal láb a lábfejen sérült. Ruházata övvel átkötött tunika és a nyak előtt keskeny szalaggal összekapcsolt, hátravetett palást. A tunika anyaga sűrű, párhuzamos, hajtűszerű redőkbe rendeződik, a súlyosabb esésű palást mély öblű, vaskos, puha ráncokat vet a lábak előtt. A tunikán aranyozást előkészítő bólusz-alapozás, a köpeny külsején azúrít, belésén vörös festés maradványai.

Gerevich L. 1971b, 89., 19. kép; Gerevich L. 1977, fig. 59.; Gerevich L. 1983, 292., Abb. 33.; Gerevich L. 1984, 9. 47., 52d kép; Takács 1992a, 19. kép.

**d: Sarokrészlet oszlopfő és árkádívek
töredékével**

A templom déli kereszthajójából (1967)
homokkő
m.: 12 cm, sz.: 11 cm, v.: 11 cm

Árkádos oldallap bal végéről letört, kiugró sarokelem. Alja, teteje és balra hátul, az oldallap felől törött. Jobbra hátul, a szomszédos másik oldallap irányában durván faragott illesztési felület. Lent kehelyfejezet csomkja négy keskeny levél csúcsával és élszedett abakusszal. Efölött negyedpálcából és homorlattal alámetszett függőleges lemezből álló párkány, rajta a derékszög-

IV-21d.

ben található oldallapok árkádiveinek indítása. Az árkádivék mélyített homlokzati mezőit élszedett lemeztag kereteli. A mélyített mezőket mindkét oldalon talajból kihajtó, leveles szőlőtőkét ábrázoló dombormű töredéke tölti ki. A levelek térbeliségét aláfáragással, a hajlékony növényi formák markáns plasztikai elhatárolásával és az érezet naturalisztikus kiemelésével hangsúlyozta a szobrász. Az ép felületeken fehér alapozóréteg maradványai.

Gerevich L. 1971b, 89., 17–18. kép; Hahnloser 1972, 396., Abb. 36.; Gerevich L. 1977, fig. 57.; Gerevich L. 1983, 292., Abb. 33a–34.; Gerevich L. 1984, 9–10., 46. kép.

e: Oszlopfő és árkádivék töredéke

Szórványlelet az ásatás ismeretlen pontjáról (1971 előtt)
homokkő
m.: 19,5 cm, sz.: 20,5 cm, v.: 8,5 cm

IV-21c.

Oldallap homlokzatának felső részéről lehasadt, két illeszkedő darabból össze-ragasztott töredék. Alul, hátul és kétoldalt fent törött. Lent kehelyfejezet csonkja négy keskeny levéllel. Az abakusz felett negyedpálcából és homorlattal alámetszett függőleges lemezből álló párkány, rajta háromkaréjos árkádsor íveinek indítása. Az élszedett lemeztaggal keretelt árkádok közötti teret architektonikus dombormű tölti ki. Középtengelyben háromszögű oromzattal lezárt, hasáb formájú, kétszintes torony emelkedik. Alsó szintjét két szélesebb, felső szintjét három keskenyebb nyílás töri át. A letöredezett oromzat geometrikus ornamentikájáról a törésfelületen felfedezhető kerek furatvégződés tanúskodik. Jobboldalt háromablakos, letört tetejű, hengeres torony. A bal oldali épület helyén törésfelület. Az ép felületeken fehér alapozó réteg maradványa, az oszlopfőn és a tornyocskán bólusz, az ívek belsejében kék festés nyomai.

Gerevich L. 1971b, 89., 30. kép; Hahnloser 1972, 396., Abb. 37.; Székesfehérvár 1978, 148. sz.; Gerevich L. 1983, 292., Abb. 33b.; Gerevich L. 1984, 9., 46. kép; Marosi 1984a, 135., Abb. 322.

f: Figura felsőtestének töredéke

Szórványlelet az ásatás ismeretlen pontjáról (1975 előtt)
égéstől vörösre színeződött homokkő
m.: 9,5 cm, sz.: 11 cm, v.: 8,5 cm

Magasdomborműből kitorrt, felsőtest mellkasi részét és behajlított jobb karjának nagyrészét tartalmazó töredék.

IV-21f.

Bizonyosan az árkádsoros oldallapok ülő figura-sorozatához tartozott. Alja, teteje és jobb oldala törött. A testet laza esésű, visszatürt, bő ujjú tunika fedi. A könyöke mögött a testtől elváló, háromszögű csonk feltehetőleg köpeny maradványa.

Gerevich L. 1977, fig. 56.; Gerevich L. 1983, 291–293., Abb. 33.; Gerevich L. 1984, 9., 52a kép.

g: Királyfej

Szórványlelet az ásatás ismeretlen pontjáról (1971 előtt)
homokkő
m.: 9 cm, sz.: 6,5 cm, v.: 7,5 cm

Domborművű figuráról letört koronás fej. A korona elülső része és az orr kivételével ép állapotú. A hátlaphoz csatlakozó nyúlvány alakja és aszimmetrikus elhelyezkedése azt mutatja, hogy az arc eredetileg kissé lefelé és balra tekintett. A királyi diadém a fejet szorosan körül-fogó, homorú oldalú, aranyozott abroncsból és a fejtetőt fedő színes bélésből áll. A koronát valószínűleg liliom formájú oromdiszek ékesítették, amelyekből kétoldalt alacsony csonkok maradtak. Az abroncs alól oldalt párhuzamosan barázdált, a füleket elfedő, hullámosan hátrasimuló, hosszú haj bukkan elő, a homlok közepénél pedig két szimmetrikusan kanyargó, apró hajtincs jelenik meg. Az arcot a csontozat anatómiai szerkezetének pontos meg-ragadása, érzékeny felületkezelés és a domború formák közti lágy, organikus átmenetek jellemzik. A tágra nyílt, mandula alakú, kidomborodó szemeket körülhatárolt szemhéjak keretelik. A húsos ajak szögletét az állat keretelő szakállal egybevegyülő bajusz árnyékolja. A rövidre nyírt szakáll ápoltságát

jelzi elől, az áll közepénél kettéválasztott, ellentétesen göndörödő tincs. A faragott felületeken fehér alapozóréteg igen vékony, inkább csak a kő póru-saiban megülő maradványai vannak, a korona abroncsának belsején aranyozásra utaló bólusz, a bélésen vörös festés nyomai maradtak.

A királyfigura feje, amint mérete és a hátoldali töréssel alapján megállapítható, az oldallapok relief-sorozatából származik. A harmonikus arc összefogottsága, az anatómiai jegyek szenzibilis megformálása, valamint a haj és a szakáll gondos megmunkálása a művészi minőség kiemelkedően magas fokán áll. A fejtöredék derűt sugárzó, eleven kifejezésével, a legapróbb részletekig megtartott következetes és hibátlan kivitelezésével, az 1230 körüli klasszikus gótikus szobrászat tökéletesen kiérlelt, élvonalbeli alkotásává minősíti a síremléket, melyhez egykor tartozott.

Gerevich L. 1971a, 60., 2. kép; Gerevich L. 1971b, 88., 20–22. kép; Hahnloser 1972, 396., Abb. 32.; Claussen 1975, 112–113., Abb. 75a.; Gerevich L. 1977, 182–183., fig. 44–45.; Székesfehérvár 1978, 148d. sz.; Marburg 1981, Nr. 11.; Gerevich L. 1982, 393., fig. 301.; Gerevich L. 1983, 292., Abb. 31.; Gerevich L. 1984, 9., 49. kép; Marosi 1984a, 135–136., Abb. 318–319; MT, I/2. 1412., 268. kép; Gerevich L. 1985a, 129–130., Abb. 21a-b.; Andechs 1993, Nr. 52., Abb. S. 86.

h: Fejtöredék

A templom déli mellékhajójából, a D2-es pillér közvetlen közeléből (1975) homokkő
m.: 8 cm, sz.: 7,5 cm, v.: 8 cm

Domborműví figuráról letört, erősen sérült, fedetlen fej. Hátul a domborművű alapsíkja felé csatlakozó, töréssel végző-

IV-21h.

dő nyúlvány. A nyúlvány aszimmetrikus helyzete és a töréssel alakja arra mutat, hogy tekintete a királyfejéhez hasonlóan kissé lefelé és oldalra irányult. Az arc helyén a szemek vonalától lefelé durva sérülés okozta hiány. A tágra nyílt szemekhez plasztikus szemhéj és felvont, íves szemöldök tartozik. A hátulról előre borzolt haj rendezetlen, göndör fürtökben kereteli a homlokot és az arcot. A haj fent vékonyabb, oldalt dúsabb. Jobboldalt lent az áll és a haj találkozásánál finoman vésett szakáll indítása tűnik föl. A faragott felületeken fehér alapozóréteg szinte egyöntetű, kopott maradéka látható.

Gerevich L. 1983, Abb. 33b.; Gerevich L. 1984, 47. kép; Gerevich L. 1985a, Abb. 22b.

i: Fejtöredék

A templom négyzetéből, az 57. sz. sírból (1981) homokkő
m.: 8 cm, sz.: 5,5 cm, v.: 5,5 cm

Feltehetőleg domborműví figura nagyjából középütt elhasadt fejének jobb oldali arcrésze. Körben törött.

IV-21i.

Elöl a bal szem elmosódott, mállott formái, alatta csupasz, gömbölyded arc, mosolyra húzódó, húsos ajkak, tokás áll és a nyak csonkja. A formák közötti átmenetek lágyak. A jobb szélén egyenesre vágott, fület elfedő haj. A faragott felületeken fehér alapozóréteg, az ajkak alatt testszínű festés maradványai.

Gerevich L. 1983, Abb. 33c.; Gerevich L. 1984, 47. kép.

IV-21j.

j: Fejtöredék

A templom négyzetéből, az 57. sz. sírból (1981) homokkő
m.: 4 cm, sz.: 6 cm, v.: 7,5 cm

Domborműví figura átlós irányban lehasadt fejtöredéke kopasz fejtetővel. Hátul a domborművű alapsíkja felé csatlakozó nyúlvány maradványa. Az alacsony homlok alatt a jobb szemhez tartozó íves szemöldök, mandula alakban felnyíló szemhéjak és kidomborodó szemgolyó. Oldalt hátrasimuló haj maradványa, amelyen vörösesbarna festés nyomai fedezhetők fel.

Gerevich L. 1983, Abb. 33c.; Gerevich L. 1984, 47. kép.

k: Angyalfigura törzstöredéke

A templom északi kereszthajójának ÉK-i sarkából (1975) homokkő
m.: 14 cm, sz.: 13 cm, v.: 8,5 cm

Szabadon álló figura felsőteste, lent az öv magasságában eltörve. Feje csappal illeszkedett a nyakhoz; az illesztési felület közepén csaplyuk. A könyékig a testtel egybefaragott bal kar előre nyújtott alsó része letört. A testtől elváló, végig hiányzó jobb kart a fejhez hasonlóan csappal illesztették fel a váll alatt; a csaplyuk körül törött felület. Hátul a figurát angyalként értelmező szárnyak nyomai: a bal kar mögött a testtel egybefaragott, letört szárny csonkja emelkedik ki, a csappal felerősített jobb kar mögött a szárny ugyancsak csapolással járult a testhez. Ennek helyét kerek furat jelöli. Öltözéke hosszú ujjú, a nyak körül kerek kivágású tunika. A ruha anyaga függőlegesen sorakozó, feszes hajtűszerű ráncokba rendeződik.

A leginkább hihető rekonstrukciós elképzelés szerint a tumba fedlapján, a királyné szobra közelében elhelyezett

IV-21k.

angyalok egyikéhez tartozhatott (Gerevich L. 1983). Bizonyosra vehető, hogy az **m** jelű fejfel azonos típusú fej tartozott hozzá.

Gerevich L. 1977, 183., fig. 46.; Gerevich L. 1982, 393., fig. 303.; Gerevich L. 1983, 291–292., Abb. 33b.; Gerevich L. 1984, 9., 47. kép.; Marosi 1984a, Abb. 320.

1: Angyalfigura törzstörödéke

A templom négyzetéből, az 57. számú sírból (1981)
homokkő
m.: 12,5 cm, sz.: 10,5 cm, v.: 6 cm

A **k** jelű törzstörödékekkel méret, technika és típus tekintetében megegyező apróbb, ék alakú töredék. Fent a tunika nyakától körülvevő, domború illesztési felület, közepén csaplyukkal. Elöl a mellkas középrésze, hosszanti redőkbe rendeződő ruhával fedve. Hátralát a tarkó környékén kevés ép felület, alatta törés. A törésen egykor a jobb szárnyat felerősítő fémcsapból maradt vöröses elszíneződés látható. A ruházat felületein fehér alapozóréteg és bólusz maradványai, helyenként fekete szennyeződés-sel.

Az **m** jelű fejfel azonos típusú fej tartozott hozzá. E két darabnak a kiállításán látható egyesítése azonban csupán hipotézis.

Gerevich L. 1983, 291–292., Abb. 33b.; Gerevich L. 1984, 9., 47. kép.

m: Angyalfej

„A vizikerék árkából” (1980)
homokkő
m.: 8,5 cm, sz.: 8 cm, v.: 9,5 cm

Körben megmunkált, a törzshöz csapallyal rögzített fej; az áll, a jobb orca valamint az orr kivételével ép állapotú. Az illesztés módjára a nyaknál alulról befűrt függőleges csaplyuk utal. Magas, domború homlokáéhoz enyhén ívelt szemöldök járul. A tágra nyílt, mandula alakú szemek közt keskeny orr törésfoltja húzódik. A telt ajkak szögletében könnyed mosoly. A gömbölyded arcot oldott, hullámzó hajfürtök keretelik. A könnyed esésű, hosszú haját hátul is kidolgozta a szobrász.

Mind mérete, mind körszoborként való kifaragása, mind pedig a csapolással való illesztés amellet szól, hogy a tumba fedlapján szabadon álló angyalfigurák egyikéhez tartozott. A fennmaradt törzstörödékek bármelyike szóba kerülhet; a kiállításán látható összeillesztés az 1 jelű töredékekkel hipotetikus jellegű.

Marburg 1981, Nr. 11.; Gerevich L. 1982, 393., fig. 302.; Gerevich L. 1983, 292., Abb. 32.; Gerevich L. 1984, 9., 50. kép.; Gerevich L. 1985a, Abb. 22a.; Andechs 1993, Nr. 52., Abb. S. 86.

n: Drapériás szobortörödékek

A templom négyzetéből, az 57. sírból (1981)
homokkő
m.: 6 cm, sz.: 7 cm, v.: 4 cm

Tunikát viselő figura felsőtestének oldaláról lehasadt töredék. Körben és hátul törött. Elöl csekély mélységű vájattal függőlegesen ráncolt, jobbra lent ferde vonalú, kiemelkedő forma által megtört drapériarészlet. A megmunkált felületeken fehér alapozás nyomai látszanak.

A jellegzetes hajtűredős drapériakezelés – a töredék egyetlen értékelhető sajátossága – a 13. század első évtizedeinek klasszikus gótikus szobrászatának grafikus figurastilusával árul el közvetlen rokonságot. A lelőhely mellett e formai kapcsolat is arra mutat, hogy Gertrudis királyné síremlékének újabb töredékéről van szó, amelynek mérete a tumba tetején, a *gisant* figura mellett elhelyezkedő, körben kifaragott angyal-alakokéhoz áll a legközelebb.

T. I.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
a: ltsz.: 92.5.3.M; b: ltsz.: 92.5.10.M;
c: ltsz.: 90.22.1.M; d: ltsz.: 90.22.13.M;
e: ltsz.: 90.22.14.M; f: ltsz.: 90.22.25.M;
g: ltsz.: 90.22.29.M; h: ltsz.: 90.22.31.M;
i: ltsz.: 90.22.32.M; j: ltsz.: 90.22.33.M;

k: ltsz.: 90.22.38.I; ltsz.: 90.22.39.M;
m: ltsz.: 90.22.41.M; n: ltsz.: 94.11.M

IV-21m.

IV-22. Lovag síremlékének töredékei

A fejtöredék az esztergomi Vármúzeum régi raktári anyagából (*Takács 1988*), a többi darabja Gerevich László lelete a pilisi apátság 1967 és 1984 közötti ásatásaiból, részben a káptalanterem ÉNy-i sarka közeléből, részben a feltárás ismeretlen pontjairól.

vörösmárvány

a rekonstruált teljes méret:

kb. 200 × 70 × 9 cm; az összeillesztett sarokrész: 25,5 × 24 cm; fej: 26,5 × 26 cm, arcbetét mélyítése: kb. 1 cm;

összeillesztett törzsrész: 75 × 67 cm;

töredék íves vonallal: 17,5 × 14 cm;

(TIT) felirattöredék: 4,5 × 10 × 2,5 cm;

(MIN) felirattöredék: 7,5 × 3,5 × 3 cm;

(CL) felirattöredék: 3 × 2,9 × 0,5 cm.

Betűk m.: 2,5–3 cm

1230 körül

A fej irányában kissé szélesedő, trapéz formájú sírlapból 13, részben törésfelület mentén illeszkedő fragmentumot ismerünk. Az élszedéssel, feliratos sávval és vésett vonallal keretelt sima mezőben vésett rajzú, fegyveres lovag képe rekonstruálható. A jobb felső sarokban különálló töredéken lándzsahegy és a körirat-részlet. Különálló töredéken sodronycsuklyás fej alsó része, félkör alakú arckivágással. A kivágásban inkrusztációhoz előkészített, fent vízszintesen lezárt, mélyített mező. A sodronyt

váltakozó irányú, egymást érintő, folyamatos hullámvonalat alkotó, félköríves véssőnyomok sora érzékelteti. Baloldalt a köpeny nyakkivágása íves szegélyének és a vállhoz emelt pallos pengéjének részlete. A mellkas magasságából való töredéken kétoldalt feliratrészletek, kissé balra húzódó, hegyes V alakú vésetekkel ráncolt, ujjatlan köpeny, sodronyinges jobb felkar és válltól a csuklóig meglévő, szintúgy sodronyinges bal kar. A jobb kéz markolta a hegyével felfelé tartott pallost, amelynek pengéje a köpeny ráncai között elkülöníthető. A bal kéz, amely a lándzsát tartotta, térben ábrázolt, domború pajzs tetején nyugodott. A test mögé hajló pajzson ábra volt, amelyből a töredék köríves vonalrészletet őriz. A betűk véseteiben és a redővonalak mélyedéseiben néhol fekete kitöltő massa maradványai figyelhetők meg. Az antiqua és unciális típusú betűkből álló, igényesen vésett, változatos írásképű, kettős és hármas pontcsoportos interpunkciójú körirat-töredék a jobb felső saroktól indulva: V(T) ROSA [F]LORV(M) [...D]EC(US) : P(RE)CIVM CO(M)ITV(M) FV(IT) HI(C) ALIORU(M) Q(...) EX[...]TIT[.../...]JIS : Q(...) SV(M)[...] TEGIT

A rekonstrukción belül nem lokalizálható két további feliratos töredéken:

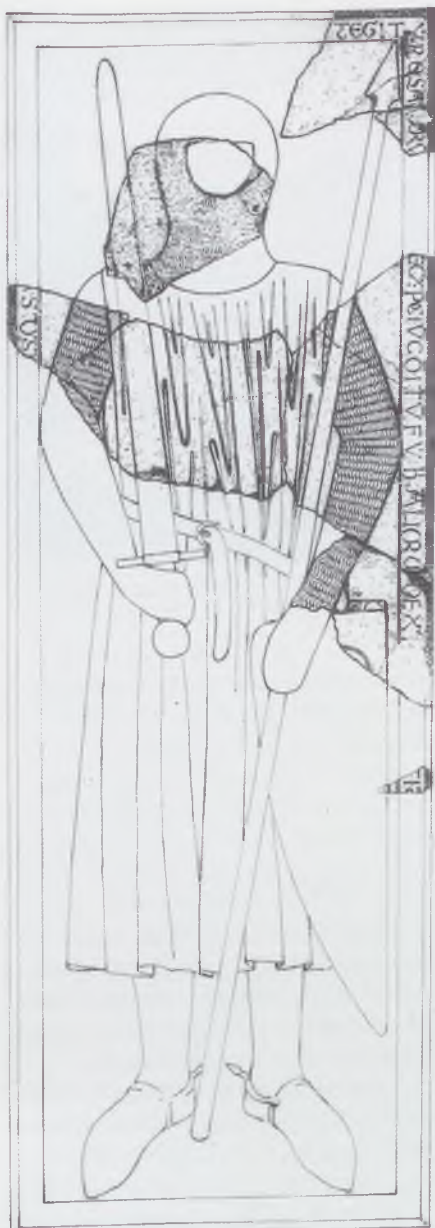
[...]CL[...]

[...]MIN[...]

Az állig felfegyverzett, harcrakész lovag képe a 13. századi francia síremlék-művészet egyik alaptípusa. A köpeny éles hajtűráncaival jellemezhető stílusának eredete, hasonlóan a Gert-rudis-szarkofág töredékeihez és az esztergomi atlasz-torzóhoz, az észak-francia központok, Chartres, Reims és Párizs irányába mutat. A vésett rajz vonalvezetése olyan 1230 körüli emlékekkel vethető egybe, mint a chartres-i déli előcsarnok lovagszentjei, vagy – éppen a sírlap grafikus kivitelezése miatt – Villard de Honnecourt rajzai.

A káptalanterem közepén feltárt 59. számú sírhoz tartozó, magas reprezentációs igényt tükröző figurális sírlap tulajdonosának azonosításában részint a ciszterci rend 1180-ban megújított, eredetileg már 1152-ben meghozott generális káptalani határozata segít. E státútum a monostor területén eltemethető személyek körét korlátozza oly módon, hogy a korábbi rendeletben csak király, királyné és püspök temetkezését engedélyezi a rend templomaiban, amely megkötés hatályát a későbbi rendelet a káptalantermekre is kiterjeszti (*Martène, E.: Thesaurus novus anecdotorum. IV. Paris 1717. 1245, 1252.*). Következésképp a királyi alapítású apátság káptalantermében elteme-

IV-22. (rekonstrukció,
Takács I.–Szikszay B.)

tett előkelő világi személyt mindenképp az alapító, s kegyúri jogot is gyakorló királyi család tagjai között kell keresnünk. A síremlék készitési idejét figyelembe véve két hipotézis állítható fel. Az egyik lehetőség az, hogy az 1234-ben Halicsban elhunyt ifjú András hercegnek, II. András és Gertrudis harmadszülött fiának sírját jelölte, akit Albericus Monachus *vir forma decorus*-nak nevezett (MGH SS XXIII. 934.), a felirat szóhasználatára némileg emlékeztető módon. A feliratban szereplő *comes* szó ebben az esetben is csak a *kísérő* értelmében (genitivus partitivus), s nem az elhunyt személy rangjának (ispán) megjelöléseként fordítható le.

A másik eshetőség szerint II. András

IV-22.

második feleségének, Yolande de Courtenay-nek egyik fivérét, magyar pártfogással a bizánci latin császári trónra emelkedett, majd onnan elűzött, és nem sokkal azután, 1228-ban – IX. Gergely pápától visszatérőben – a Peloponnészoszon meghalt Robert de Courtenay-t temették el a pilisi monostor káptalantermében. Az utóbbi esetben a pajzs sarkán látható, bizonyosan heraldikai ábra részét alkotó, s ilyenként az Árpádok jelvényeivel aligha összeegyeztethető körívszakaszt a Courtenay család három kör alakú „pogácsát” (*trois tourteaux de gueules*) ábrázoló címerének részeként foghatjuk fel. E valószínűbbnek tűnő megoldás teljes mértékben magyarázatot ad a síremlék-típus franciás, keresztes lovagi vonásaira is (trapéz formájú alaprajz, habitus, képtípus és epigráfiai stílus).

T. I.

Gerevich L. 1983, 299–300, Abb. 47.; Gerevich L. 1984, 15., 80. kép; Gerevich L. 1985a, 140–141., Abb. 33.; Takács 1988, 124–126., 131–132., 7. kép; Marosi 1993, 17., Abb. 3.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 92.4.1–7.M

IV-23. Háromkaréjos vakarkád töredéke

Visegrádnál, a Duna medrének kotrásakor került elő 1986 körül.

vörösmárvány

m.: 32,5 cm, sz.: 22 cm, v.: 10 cm
1230–1250

Vékony kőlap töredéke, tetején és hátsó részén simára munkálva. Alján és mindkét oldalán törött. Az előoldal felső pereme sérült. Lent féloszlopfü vagy konzol erősen sérült, letöredezett maradványa, felette lapos fedőlemez és két irányban szétváló, háromkaréjos ívek indítása. Keretelésük horonnyal elválasztott kettős pálcatag. A sekély mélyű fülke alján a vakarkád hátsíkjának töredékei. Az ívek közötti sima homlokzati felületen egyetlen, vastagabb szárból kihajtó hármastagolású, domború erezetű, karéjos levél.

A különálló, karéjos kiképzésű rátétlevél párhuzamait a pilisi és esztergomi koragótikus fejezeteken találhatjuk meg. A pálcatagos keretelésű, háromkaréjos ívsor a 13. század közepének–második felének budai polgári építészetében is jelen lévő faltagolási megoldás (Disz tér 4. sz. ház ülőfülkéi).

A mindkét oldalával szabadon álló vörösmárvány faragvány kisebb építményből, valószínűleg mellvédből származik. Stíluskapcsolatai és jó minőségű anyaga előkelő épületre utalnak, a szakirodalomban felmerült eset-

IV-23.

leges esztergomi eredete sem zárható ki.

T. I.

Lövei 1992, 6., 1. kép.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

IV-24. A soproni egykori ferences templom szentélyrekesztőjének töredékei

1962. szeptember 12-én Sopronban a Templom u. 1. sz. házat, a hajdani ferences kolostort és a Templom u. 3. sz. épületet, az ún. Schreiner-házat összekötő magas kőfal tövében, a járda vonalában, elektromos kábel fektetése közben Szakál Ernő gótikus kőtöredékeket figyelt meg az árok mélyítésekor. Szeptember 13-án emelték ki a faragványokat. A faragványok három csoportban kerültek a földbe: a kolostor és a kerítés találkozásánál, a kapuiv déli oldalán, valamint a kerítés és a Templom u. 3. sz. ház találkozási pontjához közel. Mindegyik helyen a fal alapjaihoz szorosan csatlakozó habarcsba raktott, többretegű, másodlagosan felhasznált faragott köveket találtak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a fal építésekor, annak alapozására használták fel a gótikus köveket. Mivel a kerítésfalban ma is látható több tucatnyi másodlagosan felhasznált faragott kő – nagyrészt sík felületükkel kifelé fordítva, vagy a falban merőlegesen elhelyezve –, okkal feltételezhetjük, hogy ezek is ahhoz az építményhez tartoztak, mint az alapozáshoz felhasznált – és 1962-ben megtalált – kövek.

A ferences kolostor építéstörténetéről tudjuk, hogy 1745 körül nagyobb átalakítás kezdődött, ekkor építették ki

kéteemeletessé. Jelenlegi ismereteink szerint a kerítésfal is ekkor épülhetett, ezt a kapuzat formai megoldásai is megengedik. Tűzetes régészeti vizsgálatok híján előbbi feltételezésünk nem bizonyítható, de valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, amikor a 18. század közepére datáljuk a ferences templom szentélyrekesztő-darabjainak másodlagos felhasználását. Az 1962-es leletmentés során 46 db nagyobb méretű és 3 ládányi apróbb töredéket sikerült összegyűjteni. Szakál Ernő hely- és anyagismeretének köszönhetően a feltárt anyagot további három darabbal sikerült növelni. Ezek oszlopfő, lábazat és pillértörzs darab voltak, a Fő tér 8. sz. alatt a Storno család tulajdonát képezték. A hagyomány szerint a fenti három darab 1870 körül került a család birtokába, amikor a Schreiner-házat mai alakjára átépítették. Mivel a család ekkor már két évtizede foglalkozott műgyűjtéssel, hitelt érdemlőnek tűnik az adat. A Templom u. 3. sz. ház középkori részleteiben nem ismerünk a tárgyalt anyaghoz hasonló darabokat, így valószínű, hogy a Stornóék által birtokolt három fragmentum az 1962-ben megtalált együttes részét alkotja.

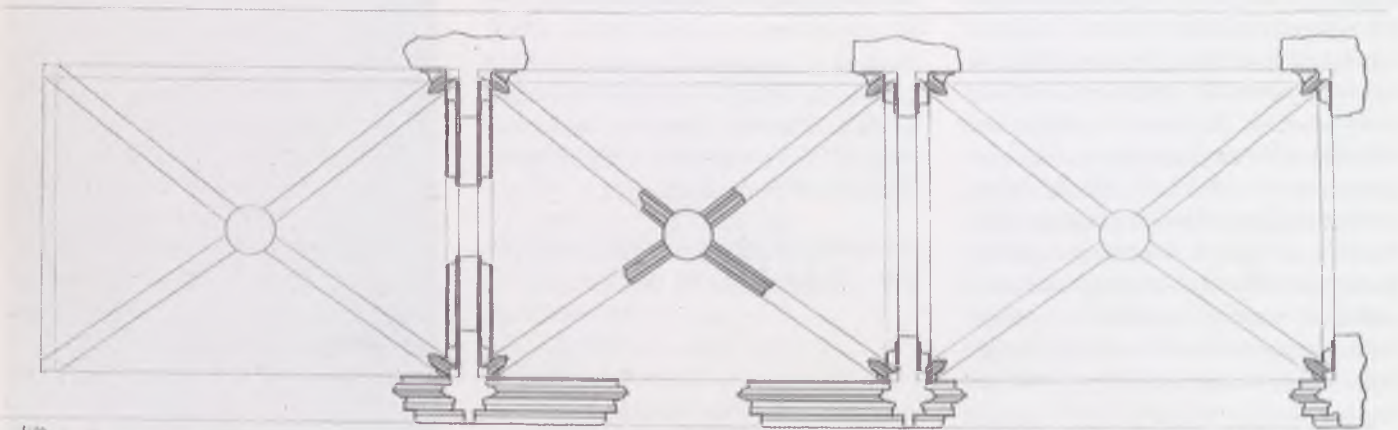
A rendelkezésre álló töredékek alapján Szakál Ernő 1970-ben elkészítette a töredékek felmérési rajzait, majd ezek alapján az építmény 1:10-es makettjét. Míg 1962-ben a fragmentumokat még a káptalanteremhez tartozóknak vélte, 1970–72 között már határozottan úgy gondolta, hogy azok a hajdani ferences templom szentélyrekesztőjének darabjai. Ennek értelmében rekonstruálta 1972-ben a Budapesti Történeti Múzeumban a *Százéves a magyar műemlékvédelem* c. kiállításon a feltárt anyagot. Ekkor a templom szentélyétől nyugatra elhelyezkedő, három keresztboltszakaszos letttert feltételezett,

Sopron, ferences templom szentélyrekesztője, gipsz-makett (Szakál E., 1970)

amely kitöltötte a főhajó szélességét. Az ismert fragmentumok alapján két szabadon álló pillért lábazattal, pillértörzssel és fejezettel biztosan rekonstruálhatunk, továbbá ezen pillérek falra ízesülő darabjait, és további három sarokpontot, amelyek a lábazati, pillértörzs- és fejezetmaradványok alapján hitelesen kiszervezhetők. Bár zárókő csak egy darab került elő – szárnyas kentaur ábrázolással –, a fentebb vázolt rekonstrukciós elképzelések további zárókövek meglétét feltételezik.

A faragványokon talált részletformák alapján elég nagy pontossággal datálhatjuk a töredékeket. A lábazati elemek függőleges síkjára simuló ék alakú levélkék megjelennek a szentély keleti és délkeleti ablakosztóinak lábazatán ugyanúgy, mint a templom nyugati kapujának bélletoszlop lábazatain. A lettner fejezetén található cserlevél motívumok pedig a nyugati kapuzat hasonló tagozatain és a szentély egyes boltszakaszait elválasztó pillérkötegein is

Sopron, ferences templom szentélyrekesztője, rekonstruált alaprajz (Szakál E., 1970)

merhetők fel. Mivel a művészettörténetírás eddigi ismeretei ezen részleteket a 13. század utolsó évtizedeire kelteznek, nagy biztonsággal mondhatjuk, hogy a soproni Ferences templom lett-nere a templom első építési periódusához tartozik.

Itt mondok köszönetet Szakál Ernőnek, aki a tárgyra vonatkozó dokumentumait rendelkezésemre bocsátotta és önzetlenül átadva tudását segített ezen ismertetés megírásában. (N. A.)

Szakál E. : Jelentés a Sopronban, Templom utcában feltárt, másodlagos elhelyezésű gótikus faragványokról. Sopron, 1962. szeptember 29. (Kézirat az OMvH Irattárában); Százéves a magyar műemlékvédelem. Kiállítási vezető, Budapesti Történelmi Múzeum. Budapest 1972, 14.; Szakál E. : Kőszobrászati helyreállítások 1971–72. Magyar Műemlékvédelem 7 (1971–72), Budapest 1974, 336.

a: Pillérlábazat

mészkö
m.: 27 cm, sz.: 48 cm, v.: 58,5 cm

Sokszögű, szimmetrikus forma, alul mintegy 21 cm magasságig függőlegesen felfutó síkából áll össze, efelett lapos, tányérszerű tagozat nyúlik ki, amit az egyes síkok középvonalában enyhén kiemelkedő ék alakú, levélszerű konzol támaszt alá. Ennek csúcsa ívesen hajlik a lábazat alsó síkjára. A tányértaozat vonalát keskeny lemeztág koronázza, ami enyhe horonnyal éri el a lábazat felső síkját. A felső síkon a függőlegesen felfutó törzs profiljainak megfelelő keskeny bevésés jelenik meg. Az első profil pálcátág körvonalát, míg a jobbról–balról következő orrmetszett körtettag formáját adja, a két hátsó pedig az előbbieknél nagyobb keresztmetszetű (kb. 10 cm) negyedpálca formáját. Belső oldalán 12 cm kinyúlású, 12,5 cm széles falazathoz csatlakozó elem látható (belső síkja töredékes). Az egész faragvány kissé kopott.

b: Pillértörzs darabja

mészkö
m.: 104,5 cm, sz.: 25,5 cm, v.: 43 cm

Erőteljesen előreugró pálcátág adja az első profilt, amely kis alámetszésen keresztül újabb, kisebb keresztmetszetű félpálcához csatlakozik. Ezt követően horony látható, ez orrszedett körtettaggal folytatódik. Utána nagyobb ho-

IV-24.

ronnyal és körtetaggal e profilálás megismétlődik. A nagyobb körtettag belső oldalán visszaugró sík felület, majd negyedpálca található, alámetszve félpálcával folytatódik. Ezután 12 cm széles, 3,5 cm hosszúságban hátranyúló falcsatlakozás következik hornyolással. A nagyobb körtettagozatok mindkét oldalán letörtek, a mélyedésekben vörös festéknyomok tapasztalhatók.

c: Pillértörzs darabja

mészkö
m.: 63,5 cm, sz.: 38 cm, v.: 43 cm

Megegyezik az előző tétellel. Ez alacsonyabb darab, de alsó és felső síkja is ép. A hátsó falcsatlakozó elem ebben az esetben nem hornyolt. Az első pálcátág törött és több apróbb kitörés is látható. A vörös színezésnyomok itt is megjel-
lennek.

d: Pillértörzs darabja

mészkö
m.: 32,5 cm, sz.: 38 cm, v.: 43 cm

Megegyezik az előző két tétellel. A 12 cm széles hátranyúló falcsatlakozó rész hornyolt, vörös festéknyomok szintén előfordulnak.

e: Pillér fejezete

mészkö
m.: 31,5 cm, sz.: 46 cm, v.: 54 cm

Valószínűleg az 1870-es évek elején került a Storno család birtokába, amikor mai formájára átépítették a Schreinerházat (Templom u. 3.). A fejezet felületén ugyanis hosszabb ideig szabadban tárolás nyomai láthatók. Feltáskásodott, porózussá vált körfelület. Szakál Ernő szerint ez a bevezetésben már említett három faragvány közül az egyik. A Storno-ház udvarán tárolták, és a 19. század 70-es éveitől 1962-ig terjedő csaknem egy évszázad az említett változásokat idézhette elő. Alsó síkján a lábazat és a pillérek körvonalának megfelelő tagozat fut körbe. Felette két sorban visszahajló, szétnyíló cserfalevelek láthatók. A levelek plasztikája e függőlegesen felfutó tagozatokat teljesen eltakarja, azok hornyába is behajlik. A falcsatlakozó elemet megelőző félpálcán a levéldíszítés már nem tapasztalható. A felső levélsor fölött lapított, körbefutó pálcátág következik, fölötté visszaugró sík, ezt pedig ugyancsak körbefutó, kisebb kiülésű pálca kíséri. Ezután függőleges sík, majd két lemeztaggal alátámasztott fejezetzárás következik. Ennek felső síkja rézsűsen visszametszett. A vörös színezésnyomok több helyen megtalálhatók.

f: Ívindítás töredéke

mészkö
m.: 63,5 cm, sz.: 52 cm, v.: 46 cm

A korábbi daraboknál leírt elülső pálcátág 42 cm magasságban kettéválk, a szétváló pálcátágok között lapos ívháromszög-síkot alkotva. Tagolása, profilozása megegyezik a korábban leírtakéval. Hátsó részein erősen töredezett. Felső részének két oldalán levő döntött sík a csatlakozó hevederívek alsó részének szolgált alapfelületként. Vörös színezésnyomok több helyen tapasztalhatók.

lak- és falpillérelmet építettek be – e faragványok alapján az északkeleti palota alatt eddig ismert falrészleteket egy díszes, Károly Róbert kori egyházi épület, valószínűleg kolostor maradványainak tarthatjuk, amelyben egy olyan belsőépítészeti alkotás (oltár?), amelynek a fejhez tartozó szobor része lehetett, könnyen elképzelhető.

L. P.

Dercsényi 1951, 80.; Balogh 1953, 109.; MMT 119.; Gerevich, L.: Tendenze artistiche nell'Ungheria Angioina. Colloquio italo-ungherese sul tema: Gli Angioini di Napoli e di Ungheria. Roma 1974. 123., Fig. 2.; Lövei 1980, 185, 204., Fig. 33.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum; az 1950-es években elveszett eredeti a Schulek-féle leltárkönyvben kétszer, 38. és 107. sorszám alatt szerepel, később az 52.12.1. leltári számot kapta. A gipszmásolat leltározatlan.

IV-27.

Konzol madarakkal

Esztergomból, valószínűleg a vár területéről
homokkő
m.: 40 cm, sz.: 30 cm, v.: 52 cm
1340 körül

Ék alakú, mélyen hátranyúló falazótömb előtt szabálytalan sokszögű konzol. Felső harmadánál körtetagos profilozású, vízszintes osztópárkány, amelyről két elágazó és magasba szökő levélcsony indul. A csokrokat alkotó púpos hátú levelek vége elválik a kötömbtől. A párkány alatt kisebb madarat széttépő, nagy testű, szabadon kifaragott, a kötömbbel alig érintkező sasmadár. Karmait áldozatába vájja, hosszú, erős csőrével lesújt.

Hólyagos levéltípusát a 14. század második-harmadik negyedének jellegzetes építészeti ornamentikájából ismerjük (Óbuda, Pöstyén, Lócse). A moralizáló tartalmú figurális díszítés a boltozatindító konzolokon és pillérfejezeteken nem ritka a 14. század közepe előtti magyarországi építészetben (Sopron, Pozsony, Szécsény). Az esztergomi faragvány is ezekben az évtizedekben készülhetett, s valószínűleg a Telegdi Csanád érsek (1330–1349) idején átépített székesegyházhoz tartozott.

T. I.

IV-27.

MRT 5, 74/2. tábla; MMűv 1300–1470, 331., 68. kép.

Esztergom, Vármúzeum

IV-28.

Magyar-Anjou címer

A győri püspöki palota tornyának külső falsíkjából emelték ki az 1970-es években. festett, ezüstözött homokkő a három rétegre teljes m.: 151 cm,
a: 97 × 46 × 47 cm
b: 24 × 53 × 18 cm
c: 30 × 58 × 52 cm
1337–1374

Három kőből összeillesztett, fent sokszögű baldachinnal koronázott, karcsú fülke, szegmens ívű belsejében sisakdíszes, domborművű címerrel. Hátról durván nagyolt. A szegmens ívű fülkét oldalról a fal síkjába simuló keskeny lemezek szegélyezik. Az alsó rétegre alján a fülkéből erősen kidomborodó, jobbra döntött, hasított címerpajzs, jobboldalt hétszer vágott, baloldalt liliomos címerábrával (a). A pajzs csúcsán hegyes csöbörhisak, keskeny szemnyílásokkal és liliomos orrlemez-rátéttel. A sisakon hátralebbenő sisaktakaró, metélt fogazású szegéllyel és ékközdíszes, nyitott, liliomos korona maradványa. A koronából sisakdíszként struccnyak emelkedik ki, amelynek elkeskenyedett, töredékes vége már a következő rétegre (b) tartozik. A madár feje letört. Legfelül (c) a nyolcszögű öt oldalával záródó baldachin emelkedik, szalagszerűen kidolgozott boltozati bordákkal és rozettás zárókövel. A hornyolt rézsűs párkánnyal záródó, élein

apró támpillérekkel osztott oldallapot mérműves ívek törték át, felettük vakmérművek láthatók. Az ívek rozettával díszített indításai a szélsők kivételével letörték, hasonlóképp hiányoznak a mérműtagok is. A fülkét keretelő lemezen zöld, a baldachin boltozatán kék, a fülke belsejében kétrétegű, intenzív vörös festés maradványai. A baldachin vakmérművein vörös és kék festéknyomok fedezhetők fel. A címerpajzs hétszer vágott mezejében vörös, és fehérrel átfestett ezüst, liliomos mezejében kék színezés jelentős maradványai látszanak. A liliomokon sárga festés. A sisakon ezüstréteg elfeketedett töredékei vannak, a sisaktakaró kívül vörös, belül zöld, a strucc nyaka vörös színű volt.

A címet bizonyosan Kálmán, Károly Róbert természetes fia püspöksége idején (1337–1374) helyezték el a palota kapuja fölött.

T. I.

Székesfehérvár 1982, 218–220.; MMűv 1300–1470, 461., 383 kép.

Győr, Püspökség

IV-28.

IV-29.

IV-29. Fiatorony töredéke

Visegrádról, a királyi palota alsó fogadóudvarából, a 92/XVI/a. kutatóárokából, 110–140 cm mélyről Anjou-kori tetőcserepes bontási rétegből került elő 1992-ben, Szőke Mátýás és Buzás Gergely ásatása során. mészró

m.: 33 cm, sz.: 17,5 cm, v.: 12,5 cm
14. század második negyede

Homlokoldalával a falsíkkal párhuzamosan elhelyezett négyszögletű fiatorony sisakjának alsó része. A fiálé oldalait meredek háromszögletű, belül mérmű-orrtagokkal díszített, keresztvirággal koronázott vimpergák zárják le. A vimpergákat és a sisak éleit kúszólevelek díszítik. A fiatorony egy ülőfülke csoport két fülkéje között helyezkedett el. A sediliákat, a fiálé vimpergáihoz hasonló, meredek háromszögű, vimpergás záradék keretelte. Ezek a fülkék egy templomszentély belső architektúrájához tartoztak. A templom – talán az 1355–56-ban említett Szent László-kolostor – valószínűleg a királyi palota északkeleti épületének déli szárnya helyén állt. Legkésőbb az 1360-as években lebontották, és köveiből a helyén palotaépületet emeltek. Ennek a palotának a helyére épült aztán a 14. század utolsó negyedében az új királyi palota.

B. G.

közöletlen

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
Gy. nytsz.: 93.1.

IV-30. Csontszobrocska

A visegrádi déli palota alatt feltárt Anjou-kori fa épületből (kamaraház, 89.1 kutatóárok), a 14. század végi bontás betöltési rétegből került elő Szőke Mátýás 1989-es ásatása során.

csont

m.: 4 cm, sz.: 2,5 cm, v.: 1 cm
14. század közepe

Álló férfialak. A felsőtesthez simuló, a deréknál övvel összefogott, az öv alatt redőzött, térdig érő ruhát, és a bal vállnál összefogott, földig érő redőzött köpenyt visel. A felemelt, könyékben meghajlított jobb kezével a köpenyt felemelve, kibomló, a feje mögött hullámzó irattekercset tart. A melle közepén keskeny, kerek lyukkal van átfúrva, amely a felerősítésére szolgáló díszszeg számára készült. A hátoldala lesimított. A két lábfeje, bal karja és az iratszalg baloldali vége letört.

Valószínűleg ládikaveret lehetett.

B. G.

közöletlen

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 94.496.1.

IV-30.

IV-31.

IV-31. Női alak töredéke

Ozorán, a palotaépület északnyugati, külső sarka előtt, a vár török kézre kerülését (1544) követően keletkezett szemétrétegből (XVI. szelvény).

csont

7,5 × 3,3 cm
14. század második fele

A lapos, síkra fűrészelt, függőlegesen bevagdosott hátoldalú csontlap ívesen hajló testű, erős plaszticitású, vetkőző nőalakot ábrázol, amelynek feje már letört. A részletesen kidolgozott, bő redőket vető, hosszú ruhája a felsőtestén szétnyílik: könyökben visszahajló kezével a sematikus jelzett gombsort gombolja. A hátoldalon megfigyelhető réz vagy bronz lenyomat a hátoldal megmunkálásával együtt arról tanúskodik, hogy eredetileg sík felületre helyezett, talán ládika oldalát díszítő applikáció lehetett.

F. I.–T. I.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum,
ltsz.: OZ. 94.1.

IV-32. Női fejét ábrázoló relief

A visegrádi palotában a kápolnaterasz támfala mögött került elő 1959-ben. fehér kerámia

m.: 3,6 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,8 cm

14. század második fele, Bajorország (?)

Főköttös női fej, pártázatos bátyafal fölött. A gallért és a főköttőt hasonló módon: többsoros hullámvonallal ábrázolt díszítés kereteli. Valószínűleg formába öntve készült. Kőrseletetű, hátoldala sima. Nincs rajta az egykori felerősítésének semmi nyoma, így lehetséges, hogy valamilyen játék (sakk?) figurája volt, de az sem kizárt, hogy ragasztással applikálták rá valamilyen díszítendő felületre. Marosi Ernő szerint bajor eredetű import.

B. G.

RF 13 (1960) 102. (Héj Miklós);
Székesfehérvár 1982, 361. 278. sz., 74. t.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 61.10.1.

IV-32.

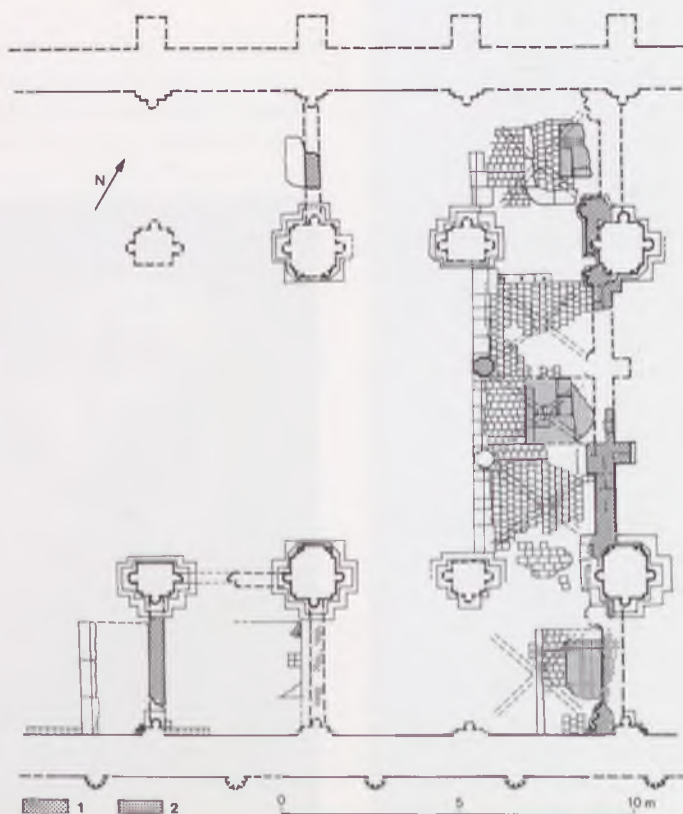
IV-33. Kórusrekesztő töredékei

Pilis, az apátság területéről, különböző helyekről, Gerevich László leletei (1967–81).
homokkő
1360 körül

Az apátság templomának feltárása során a második főhajó-boltszakasz keleti felében, a 3. és 4. pillérpár között az épület hossz tengelyére merőleges, mindhárom hajót keresztben átszelő építmény alapozására és felmenő szerkezetének a hossz ház-pillérekhez illeszkedő indításaira bukkantak. Az eredeti helyükön lévő töredékek felszínét fehér meszelésre festett függőleges és ferde, vörös színű sávok díszítik. A közelben további többszáz, hasonló tagolású, lehullott töredék hevert. Az *in situ* maradványok és a szerkezeti, stíluskritikai alapon az építményhez köthető, nagyszámú kőtöredék alapján nyilvánvaló, hogy a templomot két részre osztó, bizonyára a szerzetesek és conversusok oratóriumát elkülönítő kórusrekesztő maradványa került elő.

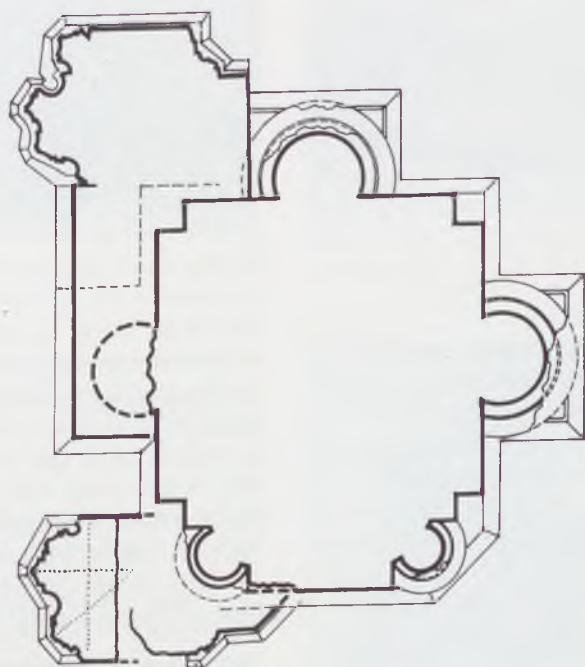
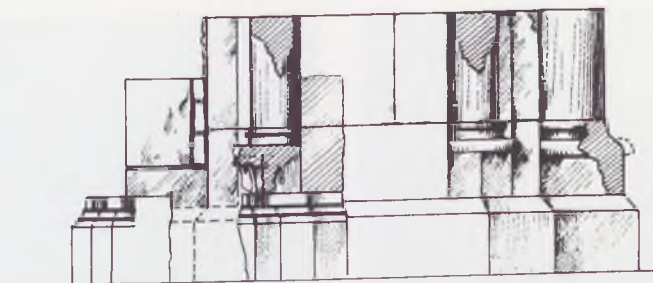
Noha a rekesztő-szerkezet leírása és kronológiai helyzete és művészettörténeti megítélése a lelet szűkszavú közléseiben nem teljesen egyértelmű – az 1526-os török dúlás utáni időre való datálása is felmerült – a közzétett rész-

letek és alaprajzi felmérés (Gerevich, L. 1985a, Abb. 27.) alapján nyilvánvaló, hogy részben a kora gótikus templom hossz ház-pillérein, részben a főhajó terebérebe állított oszlopokon nyugvó, ötszakaszos, bordás keresztboltozattal lefedett folyosóként képzelhető el, amely nyugat felől nyitott volt, belsejében az alapozási maradványok tanúsága szerint három oltár állt, s bizonyosan a főhajó két szélén nyíló ajtókon át lehetett a templom keleti részébe átmenni (1. kép). A templom fennálló pilléreit az É3. pillér mellett ma is megfigyelhető maradványok tanúsága szerint egyik oldalukról csaknem teljesen elfedték a kórusrekesztő illeszkedő, boltozatindító tagozatai (2. kép). Az építészeti maradványok között a boltozati bordákat valószínűleg fejezetek nélkül indító, függőleges tagozatok, a homlokzati ívek belsejébe illő gazdag kőracs töredékei, a homlokzati felületeket díszítő, és talán a pártázatot alkotó vakmértműves vimpergák töredékei, gazdag figurális szobordíszre utaló levéldíszes konzolok és finoman kifaragott, vakmértműves tagolású poligonális baldachinok töredékei azonosíthatók. A baldachintöredékek általában a sarkokról és élektől letört fiálás, konzolos részleteket őriznek. E baldachinok eredeti formájáról, arányairól a rekonstruálható töredékek mellett Varsányi Jánosnak az 1840-es években, minden

1. kép: Pilis, kórusrekesztő maradványai Gerevich L. feltárása alapján (rajz: Egyed E.)

bizonyítással a helyszínen készült rajzai (OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110/V. f. 89–90.) alapján lehet fogalmunk (3. kép).

A pálcákkal bővített körtetagos bordaprofil, a tartószerkezetek és a homlokzati kőrácok hornyolt, körtetagos kiképzése az 1360 körüli évekre datálja a leletgyűttest. Hasonló következtetéshez vezet a lelethez tartozó, jelentős mennyiségű figurális szobortöredék, illetve a velük kapcsolatos konzolokon és baldachinokon bőségesen alkalmazott növényi ornamentika stílusának vizsgálata. A legalább két mesterkéz elkülönítésére lehetőséget adó szobortöredékek jobb művészi színvonalon álló csoportja (a, c, d, g) az 1340–50-es évek délnémet szobrászatával (Rottweil, Augsburg) hozható szoros kapcsolatba. Strassburgi előzmény nyomán ugyanitt található meg a valószínűleg vimperga oldalára ültetett pilisi oroszlánfigura (n) párhuzama is. A fejtöredékeket jellemző széles, fanyar mosolyú, duzzadt szemű, expresszív hatású arctípus a hazai emléktanyagban a pécsi székesegyház környezetében, az 1355 utáni években készült szobrok egyik csoportjával (IV-34, 35.) mutat olyan szoros rokonságot, amelynek alapján a két helyszín közötti műhelykapcsolat lehetőségét is nyitva kell hagynunk.

T. I.

2. kép: Pilis, az É3 pillér és a hozzá épített kórusrekesztő maradványai Gerevich L. feltárása alapján (rajz: Egyed E.)

3. kép: Baldachin a pilisi apátság romterületén 1840 körül (Varsányi J. rajza; OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110/V. f. 89.)

a: Madonna-szobor feje

Templom, kereszthajó déli szárnya,
a diadalív mellett (1972)
m.: 21 cm, sz.: 15,5 cm, v.: 15 cm

Szabadon álló szobornak a nyak aljánál letört feje. Kétoldalt hullámos fürtű haj, rajta fátyol és alacsony pántú, lilomos korona. A homlok fölött bevéssett, lapos hajtincsek, az orr és környéke a felső ajakkal együtt letört. A szemek kissé ferdén állóak, keskeny mandula alakúak, alattuk duzzadt bőrtáskák. Valószínűleg Madonna-szobor töredéke.

Gerevich, L. 1983, Abb. 35.; Gerevich L. 1984, 58. kép; Gerevich, L. 1985a, Abb. 24.

IV-33a.

IV-33a.

b: Kézfej töredéke

Templom, négyezet, 57. sír környéke
(1981)
14 × 6 × 5,5 cm

Jobb kéz csukló- és kézfej-töredéke. A behajlított ujjak valószínűleg leomló drapériát fogtak. A kórusrekesztő nagyobb méretű szobrainak (pl. a) léptékével egyezik.

IV-33b.

c: Gyermekfej töredéke

Templom, főhajó első boltszakasza (1975)
m.: 6,5 cm, sz.: 8,5 cm, v.: 15 cm

IV-33c.

Szabadon álló gyermek-szobor, valószínűleg Mária karján ülő gyermek Jézus fejének ferdén lehasadt felső része. Rajta a Madonna-fej hajához hasonló hajtincsek, a homlokkal csaknem egy magasságban kifaragott fülcimpa és mandula alakú, tágra nyitott bal szem.

d: Gyermek-szobor törzstöredéke

Templom, főhajó második boltszakasza
(1970)
m.: 13 cm, sz.: 16 cm, v.: 10 cm

Szabadon álló, ruhátlan gyermek-szobor köldöktől a nyakig tartó törzstöredéke. Mindkét kar a váll alatt letört. Feltehetőleg a fejtöredékkel (c) azonos figurához tartozott.

IV-33d.

e: Álló szobor-alak töredéke

Templom, négyezet, 57. sír környéke
(1981)
m.: 26 cm, sz.: 29 cm, v.: 26 cm

Szobor-alak alsótestének közepe tájáról kitört darab, drapériával. Alul, felül és hátul törött. Mérete a Madonna-szobor töredékével (a) egyeztethető.

IV-33e.

f: Koronás női fej

Templom, déli kereszthajó-szárny,
második kápolna (1967)
m.: 16 cm, sz.: 14 cm, v.: 12 cm

Szabadon álló szobor nyaknál ferdén letört feje. Széles, lapos arcát egyenletes tagolású, párhuzamosan rovátkolt, töredezett hajtincsek keretezik. A haját laposan tagolt, cikk-cakk vonalú redőkben lehulló kendő és alacsony, több-

IV-33f.

nyire letöredezett pártájú korona fedi. Szeme apró, lapos és szűkre nyitott, az ajkak duzzadtak, az orr és az áll jobb oldala letört. A megmunkálás igénytelensége és a részletformák elnagyoltsága arra utal, hogy a nála jobb minőségű Madonna-szobor és női figura (a, c, d, g) készítésével egyidőben működő másik szobrász faragta. Azoknál kisebb méretű szoborhoz tartozott.

Gerevich, L. 1983, Abb. 36.; Gerevich L. 1984, 60. kép; Gerevich, L. 1985a, Abb. 25.

g: Női fej

A kvadrum udvarának délkeleti sarkában, felszíni törmelékben, egy bokor gyökerei között (1975)

m.: 17 cm, sz.: 14 cm, v.: 14 cm

Szabadon álló szobor nyaknál letört feje. Kétoldalt lehulló, széles hullámok-

IV-33g.

ban kanyargó, vésett hajtincseit homlokán egy szélesebb, a fejtetőnél egy keskenyebb karika szorítja le. Arca erőteljes, szélesidomú, szemei tágra nyíltak, duzzadtak. A vaskos, mosolyra húzódo ajkak szögletében mélyedés. Méretei a Madonna-figuráéval (a) egyeztetetők.

Gerevich, L. 1983, Abb. 37.; Gerevich L. 1984, 59. kép; Gerevich, L. 1985a, Abb. 23.

h: Sárkányt tartó kéz töredéke

Templom, északi mellékhajó, harmadik boltszakasz (1975)
9,5 × 9 × 11 cm

Félig nyitott tenyérben apró sárkányalak lába, szárnya és hátának részlete. Bizonyosan Antiochiai Szent Margit attribútuma.

IV-33h.

i: Álló szobor-alak töredéke

Templom, északi mellékhajó, második boltszakasz (1969)
m.: 23 cm, sz.: 13 cm, v.: 16 cm

Álló figura törzsének közepe tájáról való, körben és hátul törött darab. Elöl két rétegben egymásra simuló redőzött drapéria (tunika és köpeny). A ráncok a töredék jobb felső sarkától indulnak és átlós irányban lefelé szélesedve hullnak alá. A köpeny elől mély tálredőt képez. Méretei szerint a Madonna-szobor töredékei és a női fej által képviselt szobor-sorozat (a, c, d, e, g) darabjainál kisebb figurához tartozott.

IV-33i.

j: Angyalfej töredéke

Templom, négyzet (1975)
13,5 × 10 × 8 cm

Előre nyújtott, hosszú nyak és arc ferdén lehasadt, töredékes bal alsó része. Az orrcimpának csak indítása maradt meg, a száj csaknem teljesen ép, a jobb szem helyén törés. Az épebbik oldalon két hullámos fürtű hajtincs végződése. A fejtartás, valamint az ifjú arcvonások alapján feltételezhető, hogy angyalfigurához, talán Annuntiatio szoborcsoport Gábiel arkangyalához vagy lebegő angyal-figurához tartozott. Stílusvonásai

IV-33j.

alapján a Madonna-szobor (a) mestereinek tulajdoníthatjuk.

IV-33j.

k: Korona töredéke kezekkel

Templom, négyezet, 57. sír (1981)
m.: 5,5 cm, sz.: 14,5 cm, v.: 8,5 cm,
külső átm.: 11 cm, belső átm.: 6,5 cm

Szoboralak fölé tartott, szabadon lebegő nyitott korona három darabból összeillesztett töredéke. Az alacsony abroncs pártázatából egy ép és egy töredékes levél tanúskodik. A töredék jobb oldalán abroncshoz tapadó, alig sérült kézfej, a koronát tartó bal kar maradványa, baloldalt, az abroncs alján a koronát alulról emelő másik kéz két ujjának töredéke.

A töredék korábbi datálása és a hozzá kapcsolódó rekonstrukciós hipotézis (Gertrudis-sarkofág műhelye, 13. század, Mária koronázását ábrázoló főoltár tartozéka: Gerevich L. 1983, 1984, 1985a) nem tartható. Stílusa alapján a 14. században épített kórusrekesztő szobordíszéhez társíthatjuk, szobor, vagy domborműví figura feje fölé koronát emelő kézként rekonstruálhatjuk.

IV-33k.

Gerevich L. 1983, 290, Abb. 29–30.;
Gerevich L. 1984, 8–11, 47. kép; Gerevich
L. 1985a, 126.

l: Leveles konzol töredéke

Templom, déli mellékhajó, második
boltszakasz (1975)
21 × 12 × 11 cm

Egyik oldalán domború felszínű, a másik oldalán végig törött faragvány. Az ép oldalon a felületből lángnyelvszerűen felcsapó és elágazó, hullámos felszínű levelek csomója.

Valószínűleg függőleges szerkezet elé ugró, szobrot tartó konzol alsó, díszített részéről való töredék.

IV-33m.

m: Baldachin töredéke levélmaszkos fiálával

Kerengőfolyosó, északkeleti sarok (1972)
m.: 13 cm, sz.: 8,5 cm, v.: 12,5 cm

Nyolcszögű baldachin éléről letört darab. Hátul a baldachin élszedett bordás boltozatának indítása, oldalt a homlokzati ív hornyolt tagozatainak töredéke, elől erősen kiugró, konzolon nyugvó, hasáb alakú fiálé alja. A fiálé oldallapjait vakmérnök díszítette. A rézsűs párkányú konzolt lefelé tekintő emberi maszk díszíti, homlokából és szájából kétfelé hullámos levelek indulnak.

IV-33n.

IV-33l.

n: Oroszlán töredéke

Templom, főhajó, második boltszakasz,
É4. pillértől délkeletre (1970)
m.: 13 cm, sz.: 17 cm, v.: 9 cm

Hátsó lábain ülő, felágaskodó törzsű oroszlán alsó részének lehasadt, lapos töredéke. Farka a behajlított lábak között bukkan elő. Hasának közepén két-téváltakozott, bojtos szőrzet. A sérülések miatt nem dönthető el, hogy szabadon álló szoboralak, vagy magasdombormű volt-e eredetileg.

Elsősorban a szőrzet megformálása utal arra, hogy a kisebb méretű női fej kevésbé rangos mestere készítette.

T. I.

IV-33n.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
a: ltsz.: 94.15.M; b: ltsz.: 94.16.M;
c: ltsz.: 94.17.M; d: ltsz.: 94.18.M;
e: ltsz.: 94.19.M; f: ltsz.: 94.20.M;
g: ltsz.: 94.21.M; h: ltsz.: 94.22.M;
i: ltsz.: 94.23.M; j: ltsz.: 94.24.M;
k: ltsz.: 94.25.M; l: ltsz.: 94.26.M;
m: ltsz.: 94.27.M; n: ltsz.: 94.28.M.

IV-34. Püspökfej magasdomborműből

A pécsi székesegyház környékéről került a püspökség kőtarába.
homokkő
m.: 32,5 cm, v.: 16 cm
1355–1374

A hátoldalán megfigyelhető törésnyom tanúsága szerint nem szabadon álló,

hanem domborművű, közel életnagyságú figuráról letört fej. Ovalis ékkövekkel díszített, magas infulát visel, amely alól kétoldalt dús fürtű, hullámos haj bújik elő. Az orr és az állcsúc kivételével ép arcot mély szemgödrök, határozottan körbevéssett, mandula formájú szemek és erősen bemélyedő szájszögletek jellemzik.

A szakirodalomban korábban felvetett 13. századi készítése kizártnak tekinthető. Mestere a székesegyház mellett álló Mária-kápolna díszítésén az 1355-ös alapítás és Vilmos püspök halála között (1374) bizonyosan dolgozó műhely egyik jól meghatározható, délnémet stíluskapcsolatokkal jellemezhető szobrása volt. Nem lehetetlen, hogy a műhely tevékenysége a Mária-kápolnán kívül a székesegyházra és a székes-

egyház délnyugati tornyához épített Corpus Christi kápolnára is kiterjedt. Bizonyosan azonos kéz munkája a pécsi Dómmúzeum nagy záróköve a Szentlélek kiáradásának domborművével, valamint a Mária-kápolna feltárása során előkerült, virágkoszorús, aranyozott hajú női szent (Dorottya?) szobra (IV-55.). Stílusának közvetlen forrásvidéke a délnémet szobrászat. E száraz formaképzés legközelebbi rokonait Magyarországon a pilisi apátsági templom kórusrekesztőjének szobortöredékei között találhatjuk meg (IV-33.).

T. I.

Szőnyi 1906, 233, 757. sz.; Dercsényi 1972, 188., 34/b kép; Székesfehérvár 1982, 143. sz.; MMűv 1300–1470, 458., 609. kép.

Pécs, Dómmúzeum

IV-34.

A PÉCSI PÜSPÖKVÁR ARANYOS MÁRIA-KÁPOLNÁJA

Az 1009-ben alapított pécsi püspökség várát, amely a város északnyugati sarkában állott, fal vette körül. Az oklevelek a várat a székesegyházzal és a püspöki palotával együtt már a 11. században említik. 1217-ben említést tesznek a várban lévő Keresztelő Szent János társaskáptalan templomáról. A pécsi Püspökvár legkorábbi ábrázolását Joseph de Haüy 1687. évi térképéről ismerjük, amely a fent említett templom romjait is jelöli, de azt csak a régészeti feltárás tudta pontosan azonosítani.

A várban azonban még egy további – a székesegyház északi oldalához épített – kápolnáról is tesznek említést. Ez az oklevelek szerint az „Aranyos Szűz” kápolnája volt, amelyet 1355-ben Poroszlói Miklós püspök alapított. Helyét az oklevelek „in castro” említik. Egy 1503-ból származó adat „ad latus ecclesiae cathedralis” említi.

Oláh Miklós azt írja róla, hogy „ad latus septemtrionale”, tehát a székesegyház északi oldalánál van. Az 1503-as forrás a kápolna nyolc oltáráról tesz említést. A korábbi helytörténetírás a székesegyházról északra több helyre is próbálta lokalizálni a középkori oklevelekben és a 18. századi forrásokban sokat emlegetett kápolnát, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Az 1970-es évek végén a püspökvár északi részében – a székesegyház és az északi és keleti várfal által lehatárolt területen –, a volt püspöki gyümölcsöskertben – régészeti feltárások kezdődtek. Az ásatásokat jelen sorok írója és dr. Gerő Győző vezetik.

Ez a kert a 18. század elejétől az ásatások megkezdéséig a mindenkorai pécsi püspökök gyümölcsöskertje volt. Mint ismeretes, Haüy 1687-ben készült felmérése a várról és a városról Pécs legkorábbi térképe. Ezen a térképen az északi „kertben” – a székesegyház és az északi várfal között – épületmaradványok, illetve azok alaprajza nincsenek jelezve, ami arra enged következtetni, hogy a töröktől való visszafoglalás után a középkori épület, vagy annak maradványai itt már nem voltak láthatók. Ezért is volt igen nagy jelentősége annak, hogy ezen a területen tervszerű ásatások indulhassanak.

A következőkben csak a székesegyház északnyugati oldala mögött feltárt, a 14. század közepén alapított Aranyos Mária-kápolnát ismertetjük. Alaprajzát az ásatások tisztázták. A kápolna hossza 20 m. Keletelt szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, déli és északi oldalához pedig mellékkápolnák csatlakoznak. Jelentős püspöki temetkezéshely is volt. Az utolsó okleveles adat szerint 1504-ben itt temették el Ernuszt Zsigmond püspököt is.

A kápolna pusztulása, vagyis belső szobrászati díszének elpusztítása, a sírok feldúlása és kirablása 1543-ra, Pécs török elfoglalásának idejére tehető.

A szentély északi oldalán egy falazott sír maradványai voltak megfigyelhetők, amely a templom építésével egyidőben készült.

A hajó tengelyében, nem messze a diadalívtől – egy hosszanti téglalap alaprajzú, falazott sírgödört tartunk fel. A feltárás során a sírgödör aljáról egy tipikus zöldmázás török talpastál töredéke került elő. Ez is kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a kápolnabelső pusztulása a törökkor elején történt. A régészeti megfigyelések tanúsága szerint a törökök a sírok kirablásával egyidejűleg zúzták össze a kápolna belső faragványait, és az összetört gótikus faragványokkal, valamint egy reneszánsz vörösmárvány sírfedlap maradványaival töltötték be a sírgödört.

A szoborlelet egyes darabjai, a figurálisak és az épületplasztikai töredékek a 14. századból származnak. Az egyik csoportot a kápolnát építő Poroszlói Miklós püspökhöz köthetjük, aki 1360-ban hal meg. Így az építés idejét öt évre tudjuk lehatárolni.

A második csoport egy következő periódusban készülhetett, ezek a töredékek egyrészt más anyagból készültek, és egy más mester, illetve mesterkör munkájáról tanúskodnak. Véleményünk szerint Vilmos püspök építő tevékenységével hozhatjuk kapcsolatba, aki 1374-ben hal meg. Így a második csoportot az 1370–1380 közötti időszakra határozhatjuk meg.

A szoborlelet az eddig ismert kisszá-

mú pécsi gótikus emlékmű jelentős tényezője.

G. S. M.–G. Gy.

IRODALOM:

G. Sándor, M.: Freilegung der Bischofsburg von Pécs und der ersten mittelalterlichen ungarischen Universität. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3 (1987) 67–83.; Marosi E.: A kőfaragó művészet stílustendenciái. *MMűv 1300–1470* I. 456–458.; G. Sándor M.: A pécsi Püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 37 (1993) 105–107.; G. Sándor 1994, 305–307.

IV-35.

Női szent szobrának töredéke

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
homokkő
m.: 51 cm, sz.: 41,5 cm
1355–1360

Az alak felső részét ábrázoló torzó három, törésfelülettel összeillő darabból áll. A szobortöredék festett. A fejlet dús, leomló hullámos haj övezi, amely a váll mindkét oldalán hátraomlik. Az aranyozott hajat tizenkét virággal díszített szalagpánt fogja le. Az arc több helyen sérült és eredetileg az is festett volt, a festék jelentős mértékben nagyobb felületen megmaradt. Ruhájának felső része enyhén redőzött, a mellrészben a nyak alatt virágszerű összefogó kapoccsal. Jobb karjának töredéke derékszögben hajlik, és előre mutat. Ruhája ugyancsak festett volt, amelynek nyoma nagyobb foltokban megmaradt, kék, vörös, valamint aranyozás nyomaival. A torzó hátoldala kevésbé kidolgozott. A két vállon leomló haj már csak jelezve van, amely arra mutat, hogy a szobor nem volt körbejárható. Hasonló a szobortöredékhez az a fiülében álló relief, amely két alakot ábrázol, amelynek egyike ugyancsak női szent (*Székesfehérvár 1982*, 271–272., 139. sz.). A relief kőanyaga, festése, valamint ruhájának megoldása hasonló a fentiekben leírt lelethez.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: K.94.2.

IV-36. Püspökszent szobrának torzója

Pécs–Püspökvar, Aranyos Mária-kápolna
ásatása
homokkő
m.: 130 cm, sz.: 53 cm
1355–1360

Életnagyságú püspökszent több darab-
ból összeragasztott torzója. Feje és bal
karja hiányzik. Bal kezében eredetileg
pásztorbotot tartott, amely több kisebb
töredékben maradt meg. A püspök-
szent festett talapzaton áll, amelynek
elején majuszkulás felirat nyoma fi-
gyelhető meg. Jobb kezét – melynek
ujjai hiányoznak – felemeli, miáltal ru-
házata többszörös redőt vet. Casulája
elől V alakban redőzött, amely alól láb-
fejének részlete kilátszik.

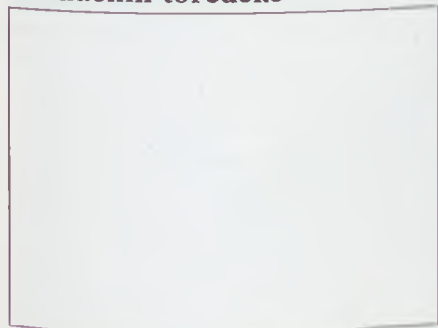
A szemcsés homokkőből faragott
szobor eredetileg festett volt, festését
vastag gipszrétegre alapozták. Festése
gazdagon díszített volt, amelynek jóré-
sze elől hiányzik s itt csupán kisebb
foltokban maradt meg. A festés külö-
nösen jó állapotban és nagyobb össze-
függő felületen maradt meg a palást
gazdagon redőzött hátoldalán, ahol a
mintázat rendszere is jól megfigyelhe-
tő. A minták kontúrját bekarcolták, és
a festést gazdagon aranyozták. A cin-
gulus rojtjai is aranyozottak. A casula
alul az alak mindkét oldalán karéjosan
omlik alá. A K.94.2. leltári számú női
szent torzójával (IV-35.) kapcsolatban
párhuzamként idézett kétalakos festett
relief püspökszentet ábrázoló alakjával
mutat' ugyancsak stiláris rokonságot.
(Szönyi 1906, 230.; Székesfehérvár
1982, 271–272.)

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: K.94.3.

IV-37. Baldachin töredéke

IV-38. Térdeplő női szent vagy angyal töredéke

Pécs–Püspökvar, Aranyos Mária-kápolna
ásatása
homokkő
m.: 51 cm, sz.: 43 cm
1355–1360

Talapzatával egy kőből faragott, jobb
lábával térdeplő női szent vagy angyal
festett szobortöredéke. A deréktól lefe-
lé megmaradt töredéket gazdagon redő-
zött ruha fedi. Az alsó ruha derékban
összefogott és aranyozott. Fölötte kék
köpeny van, amely a térdeplő láb sarkát
is nagyrészt takarja. A térdet, valamint
a láb jelentős részét ugyanez a köpeny
takarja, amelynek bordószínű bélése
volt. A szobornak eredetileg mindkét
oldala festett volt, de az csak az egyik
oldalán maradt meg igen jó állapotban.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: K.94.4.

IV-39. A pécsi középkori egyetem címerköve

Pécs–Püspökvar, a középkori egyetem
nagytermének ásatása
mészkö
m.: 26 cm, sz.: 23 cm, v.: 7,8 cm
1367 után

Pajzs alakú címerkő formája után a 14.
századra keltezhető. A pajzs előlapjá-
nak tengelyében a kőlap síkjából maga-
san kiemelkedő, szárainak végével kife-
lé hajló kereszt van, amely a teljes me-
zőt betölti. A kereszt közepét két, egy-
másra keresztbe fektetett gótikus kulcs
díszíti, szárainak végén pedig egy-egy
finoman faragott, plasztikusan kiemel-
kedő Anjou-liliom van.

A címerkő oldalának felső keskeny
részén a felerősítésre szolgáló vasalás
részére két keskeny bevésés található,
és ilyen van a kő oldalának alsó részén
is. A címerkő teljesen ép állapotban
került elő az egyetem déli bejárata kö-
zelében.

A címer egyes kutatók véleménye
szerint az alapító, illetve az alapításkor

IV-39.

az egyetemet javadalmazó Vilmos püspöké, aki ekkor az egyetem rektora volt. A címerkő azonban az 1367-ben történt alapítást követően, az egyetem címereként az épület déli bejárata fölé lehetett elhelyezve.

G. S. M.

G. Sándor M.: Freilegung der Bischofsburg von Pécs und der ersten mittelalterlichen ungarischen Universität. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3 (1987) 67–83.; *G. Sándor M.*: Die Bishofsburg zu Pécs und die erste ungarische mittelalterliche Universität. Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis. Pécs 1989, 183.; *G. Sándor M.*: A pécsi Püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 37 (1992) 111–112.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Itsz.: K.94.51.

IV-40. Fiálétalapzat felső tagja

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
homokkő
m.: 43,7 cm, sz.: 28 cm
1355–1360

Sokszög alaprajzú fiálétalapzat felső tagja, mindkét oldalán vakmérműves, gazdagon profilált díszítéssel. A háromkaréjos mérmű többszörösen tagolt csúcsíves keretezése kúszólevelekkel díszes, hagymafejes végződésű fejeződik be, mindkét oldalán egy-egy vakmérműves mezővel. Sarkain eredetileg egy-egy fiálé volt, melyek közül ma már csak kettő van meg. A vakmérművekkel és más architektonikus részletekkel díszített részt a síkból mélyen kiugró profilált párkány zárja le, amely fölött csak töredékeiben megmaradt kőrács volt. A darab hátsó négyszög alaprajzú csatlakozó részének mindkét oldallapján kékeszöld festés van.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Itsz.: K.94.35.

IV-41. Kötegpillér levéldíszes fejezete

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
mészkő
m.: 22,8 cm, sz.: 28 cm
1370–1380 között

Mészkőből faragott pilléreköteg levéldíszes fejezetének töredéke. A négyszög keresztmetszetű torzs két oldalához párosával csatlakozó féloszlop fejezetek kúszólevelekkel díszítettek. Az egyes fejezeteket a féloszlopokból kinövő kúszólevelek fölött hármastagolású, gazdagon profilált sokszög-keresztmetszetű pillérfő zárja le.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Itsz.: K.94.52.

IV-42. Kezében füstölőt tartó angyal szobortöredéke

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
mészkő
m.: 34 cm, sz.: 22 cm
1370–1380

Kezében füstölőt tartó, térdeplő angyalt ábrázoló szobor torzója. Az angyal feje, bal karja és szárnya hiányzik, jobb szárnyának csupán kis részlete van meg. Ruhája redőzött, jobb karján a ruha ujjja a karra simul és az alsókaron szorosan feszül. A ruha ujját az alsókaron gyöngysorhoz hasonló gombok díszítik. Az angyal jobb kezében láncon függő füstölőt tart, amelynek teste bordázott, felfelé csúcsosodó fedelén gömb alakú fogógombbal. A jobbkezben tartott lánccsuzemei igen finoman megmunkáltak. A lábfejig leomló ruha alól a kilátszó bal lábfejen egy ujj maradványa látható.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Itsz.: K.94.48.

IV-43. Domborműves párkánytag két próféta alakjával

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
mészkő
m.: 23,5 cm, h.: 36,6 cm
1370–1380

Kemény mészkőből faragott, igen finoman megmunkált, kétalakos domborművel díszített párkány sarokdarabja. A gazdagon profilált széles párkányon ülő felső részt lemez és párkánykeretezi. Mindkét mezőben a mélyített háttérből egy-egy nagyon finoman faragott próféta mellképe emelkedik ki, bal kezükben tartott szöveg nélküli mondatzalaggal. A baloldali alak fejét a ruhával egybefüggő kámsza fedi. Mindkét dombormű ruhája gazdagon redőzött. Figyelemre méltó az arcok kidolgozása, a haj, valamint a szakáll és a bajusz kezelése, aprólékos, részletekig menő ábrázolása. A sarokdarab bal, keskeny oldalát háromkaréjos vakmérműves faragvány díszíti. Mesterköre, anyaga és kora nem kapcsolható az azonos lelőhelyről előkerült szobortöredékekhez.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Itsz.: K.94.49.

IV-44. Relieftöredék két női alakkal (Angyali üdvözlés részlete)

Pécs–Püspökvár, Aranyos Mária-kápolna ásatása
kemény mészkő
m.: 21,5 cm, h.: 26 cm, v.: 10 cm
1370–1380

Kemény mészkőből faragott, kétalakos dombormű töredéke, profilált keretezés maradványával. Mindkét női alak sokszög keresztmetszetű posztamensen áll, amelyeknek lábazata és fejezete többszörösen tagolt.

A képmezőt elválasztó, profilált kerettől jobbra álló tunikás alak bal lába térdben kissé meghajlott, lábfeje pedig a ruhája alól kilátszik. A mellette álló másik figura ugyancsak igen finoman faragott és gazdagon redőzött köpenyt visel, amely alól mindkét lábfej kilát-

szik. A relief-töredék annunciációs jeletet ábrázoló csoport részlete lehetett.

G. S. M.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
Iatsz.: K.94.50.

IV-45. Pálcakeretes kőlap töredéke két álló figura részletével

A pécsi székesegyház környékéről került a püspökség kőtárába.

mészkö

m.: 25 cm, sz.: 15,5 cm, v.: 8 cm

1361-1374

Nagyobb domborműves kőről levált töredék, két négyszögű mezőt elválasztó kerettagozattal és az egyik mező bal felső sarkával. Hátral és körben törött. A kétfelől homorlattal kiemelt félpálca alakú kerettagozat fent folyamatos vízszintes lezárást képezett. A függőleges keretszakasztól jobbra, sima hátsík előtt köpenyt viselő, álló, valószínűleg férfi figura felsőteste. Kezeinek helyzete inkább csak sejthető, mozdulata feltehetőleg a mellette álló másik alak felé irányult. Feje körül korong alakú dicsfény, arca lehasadt, egyik oldalán élesen faragott hajtincs. A másik alak törzséből csak apró csonk maradt. A megmunkált felületek erősen erodáltak, a körvonalak a kiemelkedő részekben lesimultak, szappanszerű lemosódástól

IV-45.

tompák. A faragvány eredeti éles, precíz vésés technikájáról csak a mélyebben fekvő részletek, például a dicsfény és haj töredékei tanúskodnak.

A faragvány egy többdarabos, összefüggő, valószínűleg egyazon objektum részét alkotó töredékcsoport tagja (IV-44, 46.). Feltehetőleg vízszintes rétegekből felépített retábulum része volt e Mária életének jeleneteit ábrázoló, négyszögű mezőkből álló dombormű sorozat, amelyhez a kitűnő minőségű faragványok tartoztak. Minthogy e csoport egyik darabja a székesegyház mellett állt Mária-kápolna területéről való hiteles régészeti lelet (IV-44.), okkal feltételezhetjük, hogy az oltár a kápolna egyik, talán főoltára volt. A mű Vilmos püspök idejére való datálását a püspök ugyanitt előkerült, azonos anyagú címere erősíti meg (IV-39.).

T. I.

közöletlen

Pécs, Dómmúzeum

IV-46. Dombormű töredéke női figura torzójával

A pécsi székesegyház környékéről került a püspökség kőtárába 1906 előtt.

mészkö

m.: 20,3 cm, sz.: 11,5 cm, v.: 5,5 cm

1361-1374

Nagyobb, domborműves kőről levált töredék, rajta sima háttérsíkból kiemelkedő, kontraposztos, álló női alak lábának és félig oldalt forduló felsőtestének torzója. Hátral és körben törött. A figura elváló jobb alkarja hiányzik, a behajlított és magához szorított bal kezében könyvet tart. Vállról leomló köpenyét vékony, pálcaszerűen kiemelkedő ráncok tagolják, a bal könyék alatt felfogott köpenyrész anyaga többrétű, függőleges redőcsoportot képez.

Kézmozdulata arra utal, hogy legalább kétalakos, a Vizitációt, vagy az Angyali Üdvözlést ábrázoló kompozíció része volt. Finomszemcsés, fehér színű kőanyaga, mérete, ikonográfiája és formaadása alapján olyan töredékcsoporttal állítható összefüggésbe, amelynek darabjaiból (IV-44, 45.) kétfigurás dombormű sorozat bontakozik ki Mária életének jelenteivel. Az alacsony, fekvő hasábon megjelenő, päl-

IV-46.

catagokkal osztott képsorozat leginkább oltárretábulum része lehetett, s konstrukciós összefüggésbe hozható egy próféta-büsztket ábrázoló domborműsorozat részletével (IV-43.). Elfogadhatónak tűnik, hogy ez a retábulum a székesegyházról északra álló Mária kápolna főoltárán emelkedett.

A töredék rendkívül finom, az udvari művészet könnyed eleganciáját sugárzó megformálása a 14. század első felének francia szobrászatát és kisművészetét idézi elénk. Ugyanazon nyugati stílus magyarországi jelenlétét dokumentálja tehát, mint Vilmos pécsi püspöknek, a mű feltételezhető megrendelőjének pecsétje (V-12.), vagy Székesfehérvárott Katalin hercegnő síremlékének töredéke. Annak eldöntéséhez, hogy a francia udvari művészet központjai és e magyar emlékek között miféle áttételek és közvetítő állomások léteznek, egyelőre nem áll rendelkezésünkre elégséges kutatási megfigyelés. A pécsi retábulum-töredékek Vilmos püspök életére történő datálását mindenesetre megerősíti e töredékek és a püspök azonos anyagból, hasonló kőfaragói modorban készült címere (IV-39.) közti szoros kapcsolat.

T. I.

Szőnyi 1906, 225.; Székesfehérvár 1982, 142. sz.; MMűv 1300-1470, 458., 606. kép

Pécs, Dómmúzeum

IV-47. Tumbafedőlap töredéke

Ismeretlen helyről került az esztergomi Vármúzeum „gótikus” kóráktárába. vörösmárvány
m.: 16,5 cm, sz.: 41 cm, h.: 42 cm
1350–1360

Figurális tumbafedőlap fej felőli végéből való darabja. Alját durván egyenesre faragták. Mindkét oldala és eleje törött. Tetején fekvő alak nyakának és fejének simított szélű, érdesített illesztési sík mentén lemetszett alsó rétege. A magasdombormű élszedett, vékony lemezből emelkedik ki, amelynek profilozott pereméből a töredék hátoldalán, a fej mögött maradt fenn rövid, ép szakasz. Farral egymásnak fordított, fekvő, hátukon párnát tartó oroszlánpár helyezkedik el itt. Hátsó lábuk a lemez rézsűjén nyugszik, mancsuk a rézsűből kinövő apró konzolokra támaszkodnak. Az oroszlánlábak izomzatának, bojtos szőrzetének és a körmöknek gondos, részletező kidolgozása az egész síremlék magas szobrászi színvonaláról tanúskodik. Az általuk megemelt párna besüppedt közepéből bontakozik ki a fekvő alak fejének alsó része. Az erőteljes izomzatú nyakon lent álló inggallér maradványa. Mindkét oldalon vastkos, csigás hajfürt bukkan elő valamiféle haját összefogó, pántszerű fejdísz, talán korona alól, amelyre inkább a hajviseletből, semmint a halánték környékén megfigyelhető apró, s ezért elég nehezen értelmezhető, függőleges indításból következtethetünk. A csupas, minden liturgikus ruházati részletet (pl. *amictust*) nélkülöző nyak, a hosszú, dús és szabadon vállra hulló haj a sejtető pánt alakú fejdíszhez hasonlóan amellet szól, hogy nem egyházi méltóság számá-

ra készült, hanem reprezentatív uralkodói síremlék töredékéről van szó.

Viszonylag kevés stiláris összehasonlításra alkalmas részletet őrzött meg a töredék. A legjellegzetesebb ezek között a fej mögött elhelyezett párnátartó oroszlánpár. A rendszerint lábak alatt megjelenő állatfiguráknak a sírlap fej felőli végébe való áthelyezésére a székesfehérvári Anjou síremléktöredék nyújtja a legközelebbi párhuzamot (IV-48a.), amelyen a párnát egyetlen fekvő oroszlán hordozta a hátán. Az ezúttal is igen sérült állatfigura bojtos szőrzetű lábának izomzata hasonló az esztergomi töredék oroszlán-torzóihoz. A fedőlap szélének profilja teljesen azonos e két emléken. Feltűnően rokon szobrászi felfogásra vall továbbá a csigás fürtökben vállra hulló, hosszú haj megformálása is. Mindezen szembevető kompozíciós és stilisztikai hasonlóságok alapján a két síremléket ugyanazon mesternek tulajdoníthatjuk. Ha az esztergomi töredék 1350-es évekre való datálása helytálló, úgy ismét meg kell fontolni azt a kérdést, hogy a székesfehérvári tumbafedőlap-töredék valóban az 1382-ben meghalt Nagy Lajos király síremlékéből való-e, vagy pedig inkább az ugyanott 1342-ben eltemetett Károly Róbert síremlékével azonosítható-e.

Az esztergomi töredéken, az arc helyét elfoglaló, bemélyített illesztési síkon egy hosszanti- és egy keresztirányú, bevájt vonal húzódik. A felület széléig kifutó hosszanti vonal enyhén ívelt, míg a keresztirányú vájat egyenesvonalú, és a felület pereme előtt vég szakad. Jobboldalt, az érdesített sík és a törés határán megfigyelhető, cse-

IV-47.

kély méretű kiemelkedés az illesztősík végét jelzi, vagyis valószínűsíthetően nem a teljes fedőlapra kiterjedő rátét, hanem annak középső zónáját, vagy csupán a fej környékét érintő betétréteg helyezkedett el rajta. A vájatok, amelyek helyzetük alapján szerkesztési tengely-vonalakként (orrvonal és szemöldökvonala) is felfoghatók, a betétréteg rögzítésében játszhattak szerepet. A szokatlan illesztési eljárás technikai indokokkal – például a vörösmárvány korlátozott hasítási lehetőségeinek figyelembevételével – aligha igazolhatók: töredékünk vastagságát többszörösen meghaladó vörösmárvány tömböket is faragtak síremlékké a középkori Magyarországon. Elméletileg összefüggésbe hozható e megoldás egy olyasféle síremlék tervezési és kivitelezési móddal, amelynél a fejnek az arc vonásokat hordozó része különleges, kiemelt figyelmet és szobrászi kezelést kapott. Külön kőből kifaragott, és a síremlék-figurával egybedolgozott, maszkyszerű arc-reliefről volna szó ebben az esetben, amelynek azonban éppen legközelebbi technikai párhuzama

IV-47.

IV-48a.

hívja fel figyelmünket egy egészen más értelmezési lehetőségre.

VI. Kelemen pápa (+1352) La Chaise-Dieu-ben felállított síremlékén az arcot az esztergomi töredékhez nagyon hasonló módon, vízszintes illesztési sík mentén, utólag helyezték rá a szobor tömbjére. Fayard vélekedésével ellentétben, amely szerint az applikáció a pápai síremléket faragó, 14. századi avignoni műhelyben kitalált eredeti szobrászi lelemény, a kutatás általános álláspontja az, hogy az arc a hugenották 1562-es képrombolása után végrehajtott, dokumentált restaurálás eredménye (Fayard, A.: Le tombeau de Clément VI. à La Chaise-Dieu. Almanach de Brioude 52 (1962) 67.; Gardner 1992, 144–145., Figs. 183–184.). Az esztergomi töredék arcának hiányát és a helyén látható, precízen kialakított illesztési felületet hasonló javító szándékú kiegészítés nyomának tekinthetjük. Feltéve, hogy a tumbatöredék a városból és nem a várból származik, a legvalószínűbbnek az látszik, hogy a várat 1526-ben sikertelenül ostromló török hadak szokásos csonkítása tehetné szükségessé a jeles síremlék arc részének kijavítását, valamikor 1526 és 1543 között. Eszerint a darab a tudatos szoborrestaurálás történetének korai emléke lehet, ami egyúttal azt is mutatja, mennyire rangos és a késői utókor által is számontartott, tisztelt, jó emlékezetű személy sírhelyét jelölte.

T. I.

Esztergomban két Árpád-házi uralkodót temettek el: III. Istvánt (1162–1172) a Szent Adalbert székesegyházban, és IV. Bélát (1235–1270) a ferencesek Segítő Szűz Máriáról elnevezett királyi városi templomában. Utóbbit a főoltár előtt, fiával, Béla herceggel és Mária királynéval együtt. IV. Béla király azonban nem sokáig nyugodott sírjában, mivel Fülöp érsek a ferencesek tiltakozása ellenére a holttestet a székesegyházba vitette. A Rómához folyamodó ferencesek a pápa ítélete alapján csak az érsek halála után (1272. december) kapták vissza a holttestet. Valószínűleg ez után készült valamikor az a díszes vörösmárvány síremlék, amelyről több középkori forrás megemlékezik, s amelynek verses feliratát a Képes Krónika őrizte meg:

*Aspice rem charam tres cingunt Virginis
aram
Rex, dux, regina quibus adsint gaudia
trina*

*Dum licuit, tua dum viguit rex Bela
potestas
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit
honestas*

A királysír nem maradt korunkra, mivel a ferencesek temploma a 16. századi török ostromok idején elpusztult. Amennyiben IV. Béla síremléke csak a 14. században készült el, úgy lehetséges, hogy e kőfaragvány annak töredéke.

Van azonban másik lehetőség is kövünk eredetére. A Névtelen Minorita krónikájának XIV. fejezetéből tudjuk, hogy amikor Nagy Lajos király 1350. július 26-án, Aversa ostrománál megsebesült, és a következő napon nagy kínok között távolították el bal lábából a nyilvesszót, fájdalomban úgy rendelkezett, hogy halála esetén hozzák szívért és fejét Magyarországra, és Esztergomban, a ferencesek templomában, IV. Béla sirja mellé temessék: *Ahhoz, aki fejét átölelve tartotta, így szólt: Az Isten tudja, hogy lelkem teljességgel a ferences testvéreké. Ezért ha látod, hogy meghaltam, vedd fejemet és szívemet, s vidd el anyámnak. És, ha majd ő keservesen megsíratott, temess el Esztergomban, IV. Béla király sirja mellé, a ferences testvérek Boldogságos Szűzről elnevezett templomában. Most és mindenkoron az a kívánságom, hogy ott temessenek el. Nyilvánvaló bizonyossága ennek abból is látható, hogy miután épségben visszatért Magyarországra, az Úr ezerháromszötvenkettedik évében Esztergomban Péter fia Tamás mester házában, Jakab fia Miklós alkamars jelenlétében átadta neki négyszáznegy szinarany forintból készült aranyláncát, hogy az említett klastrombeli fráterek fogadják szívesen őt, ha majd ott eltemetik.* (Florians, M.: *Historiae Hungaricae fontes domestici. I. Scriptorum III. Quinque-ecclesiis* 1884. 159.; magyarul: Küküllői János és a Névtelen Minorita krónikája. Geréb L. ford. *Monumenta Hungarica IV.* Budapest 1960. 99–100.)

Lajos királyt végül Székesfehérvárott temették el 1382-ben, azonban lehetséges, hogy a fenti szándéknyilatkozat és adomány után a ferencesek előre elkészítették síremlékét, vagy – ami szintén lehetséges – megújították IV. Béla síremlékét. E feltevést támogatja a fehérvári síremlékekkel való szoros stílárius kapcsolat is.

H. I.

közöletlen

Esztergom, Vármúzeum

IV-48. Anjou síremlék(ek) töredékei

Székesfehérvár területén különböző helyeken bukkantak fel. A nagyobb darabok közül több korábban a püspöki palota kertjében volt, némelyikük a 19. század második felében már másodlagos helyről jutott oda. A sörházi malom csatornájának partfalából, az egykori budai kapu környéki várfalából, a Táncsics Mihály utca 4. sz. lakóházából, másodlagos felhasználásból kerültek elő faragványok. Két, királyt illetve nőalakat ábrázoló szarkofágfedlap részletére, illetve nagyszámú kisebb építészeti töredékre a bazilika területén bukkantak, de még ezek is csak részben hiteles ásatási leletek. vörösmárvány
1370–1380

a: Királyt ábrázoló szarkofágfedlap

92 × 74,5 × 16 cm

IV-48a.

IV-48b.

b: Sarkofág oldallap töredéke

41,5 × 35,5 × 18 cm

c: Mellvéd alsó („könyöklő”) párkányának darabja

15,5 × 52,5 × 26 cm.

A székesfehérvári bazilikában az Anjou királyi család több tagjának maradványai nyugodtak. A Nagy Lajos által emeltetett, Szent Katalin titulusú Anjou-sírkápolnában temették el a királyt magát és minden bizonnyal leányát, Katalint, és nagyon valószínű, hogy sírjának korábbi kirablását követően Károly Róbertet is. A nagyobb architektonikus darabok alapján Szakál Ernő egy téglalap alaprajzú, falsík elé épített síremlék képét vázolta fel igen meggyőzően. A fiálékkal tagolt, vörös márvány pillérek legalább részben fehér márványból faragott, mérműves díszű baldachint tartottak, az oldalsó pilléreközöket mellvéd zárta le. A baldachin alatt a pillérektől független sarkofág állhatott. A 14. század második negyedében hasonló, fal előtt álló,

monumentális, sokszorosán tagolt, gótikus sírbaldachinok egész sora készült Nápolyban, az Anjou királyi család tagjai számára. A családi kapcsolatok, Nagy Lajos nápolyi utazásai jó háttérrel szolgáltattak a nápolyi udvari reprezentáció e jellegzetes elemének átvételére. A kő- és mozaikberakásos díszítőmód ugyancsak itáliai előképek nyomán képzelhető el a magyarországi emléken. A kápolnához kapcsolható figurális és építészeti töredékek stílusa, a berakás technikai kivitele ugyanakkor az Alpoktól északra fekvő területek művészetével rokon.

Valószínűleg magának Nagy Lajosnak a sarkofágjából származik az az élszedéssel keretelt, sarkain trapéz alakban levágott, alakos fedlaptöredék (a), amelynek jogarral és országalmával ábrázolt királyalak típusa valószínűleg ugyancsak közvetlen nápolyi előképre, Bölcs Róbert király (+1343) síremlékére vezethető vissza, a majdnem szögletesen törő, hullámos hajfürtök, a fej alatt fekvő oroszlán helyzete, a viselet elemei ugyanakkor a délnémet területeken széles körben tájékozott, de a bécsi és prágai Parler-kör művészetétől még nem befolyásolt kőfaragó alkotásaként mutatja. A köpenyen a jobb felsőkar oldalán öt kerek gombbetű, majuszkulás INGOT felirattal (értelme nem világos, talán hiányos is).

Egy sarkofágoldallap töredékén (b) számárhátíves fülkékben ülő, domborművű alakok részletei láthatók. Beosztásának legközelebbi párhuzama IV. Rudolf herceg (+1356) bécsi síremléke. Feltehetően az Anjou-sírkápolna falát díszítette egy régóta ismert, sisak fölött annak koronájából növő, struccos Anjou-sisakdíszet ábrázoló, domborművű tábla, amelyhez feltétlenül tartozott egy másik, címerpajzsos tábla. A sisakdíszes tábla és a királyalakos sarkofágfedlap töredékességük ellenére is érzékelhető művészi színvonalát a 14. század magyarországi sírkőfaragás-

nak alig egy-két más emléke érte el. Az építészeti elemek közül a legrészletgazdagabb az a jelen kiállításon is szereplő, némileg töredékes párkány (c), amelyet Szakál Ernő a szerinte a baldachin pilléreközöket a rövid oldalakon kitöltő korlát alsó talplemezékként határozott meg. Széles rézsűbe metsződő két féloszlop-lábazata a háromkaréjt kirajzoló, attikai jellegű lábázat alatt kannelúrozott oszlopszéken nyugszik.

L. P.

Székesfehérvár 1982, 165–203.

Székesfehérvár, István Király Múzeum, **a:** ltsz.: Romkert 1109+1112 (5863/a); **b:** ltsz.: Romkert 1250; **c:** leltározatlan.

IV-49.

IV-49. Garai-sírkő

Siklóson, a volt ágostonos kanonoki, az újkorban ferences templom szentélyében került elő 1987-ben, a G. Sándor Mária vezette ásatás során.

vörösmárvány
230 × 127 × 19 cm
1380–1385

A fej felőli végén trapéz alakban lemetezett sarkú kölap két darabra törött, bal alsó sarka egy nagyobb darabbal hiányzik. Az eredetileg nyilván körirat helyének szánt keretsáv sík felülete csak kinagyolt, a sírkőnek ez a része befejezetlen. A kerettől rézsűvel mélyülő belső mező kivitelezése elkészült: szigo-

IV-48c.

rúan frontális, szimmetrikus beállítású, lapos domborműben ábrázolt, páncélos férfialakot mutat. A rostély nélküli, az arcnyílás körül domborított peremű, csúcsos sisakot viselő fej kis párnán nyugszik. Az öregedő, erőteljes szemöldökű, lehunytt szemű, megrongált férfiarc bajszos, a nyakpáncél alá futó, fürtös szakállal. A sisak aljára szegecselt, a nyakat védő páncélháló a mellvértre hajlik. A combközépig érő páncéling a rászíjazott karvérték alól is kibukkan; alul csak keskeny sávja látható a ráboruló, a csípőt védő, középen szifonattal összekapcsolt (bőr-), „szoknya” beszabdalt szegélye alatt. A sima, a vállrésznél szegecselt mellvért a derék vonalában kis peremmel hajlik rá a „szoknyára”. A vállakat kör alakú tárcsák védik. A mellvértől kétoldalt láncok függenek, amelyek a derékon átvetett övre erősített fegyverek markolatához kapcsolódnak. A díszes öv négyzetes lemezekből áll, középen levéldíszes, csúcsára állított négyzet fedí a kapcsot. A figura balján földig érő, egyenes, gombban végződő markolatú, keresztvassal ellátott pallos függ. A jobbról lelógó fegyvernek csak keresztvas nélküli markolata és sokszögű nyelének kezdete maradt meg, ez talán buzogány lehetett. A páncéling alól kibukkanó comb vértje díszített volt, csak a bal comb veretes díszű sávja maradt meg töredékesen. A térdvédő alatt szíjjakkal felerősített lábszárvért. A lemezes páncélsarúba bújtatott lábfejek a talpon át felszíjazott, a bokát körbefogó, tárcsás sarkantyú. A lábfejek egy-egy kisebb sárkányon nyugszanak. A balláb alatti kidülledő szemű szörny feje és két karmos lába a kard hegyénél bukkan elő; a két állat szelvényezett hátból kinövő, bojtos farka a lábfejek között összefonódik. A figura jobbán a váll és a felkar alól nyújtott címerpajzs bukkan elő, a félig takart címerábra: két, egymáson többször áthajló, szembeforduló fejükön háromágú koronát viselő, tátott szájukban gömböt tartó kígyó. A fej balján lefelé fordított csöbörhsisak, az arcélen karéjos szélű rátéttel. Az enyhén bordázott kendő alkotta sisaktakaró szegélye hármasszerű bevagdalsókkal díszített, a sisak mögött felhajló, rövid, levélszerű foszlányokkal. A sisakdísz ugyancsak lefelé fordított, pajzs alakra stilizált sasszárny, rajta koronás, szájában gömböt tartó, kettős S alakban hajló kígyó.

A fegyverzet elemei a 14. század második felének felelnek meg. A stilizált

sasszárny formájú sisakdísz párhuzamai Magyarországon például budai, székesfehérvári (halálozási évszámok: 1373, 1375, 1388 illetve 1373) és nagymarosi sírköveken említhetők. A címersisak élet díszítő, karéjos szélű rátétlemez valamivel díszesebb párhuzama a székesfehérvári Anjou-síremlék sisakdíszéről ismert. Ezek a párhuzamok az 1370–80-as évekre, a sisaktakaró szélének beszabdalása 1380 utánra mutat. Ez jól megfelel annak, hogy a sírkövet a címerpajzs kettős kígyóábrája alapján a pecsétjén a többi Garai-családtag egyetlen kígyót mutató címerétől időnként eltérő ábrát használó Garai I. Miklós nádor személyéhez köthetjük (gyűrűspecsétje két kígyóval: *Székesfehérvár 1982*, 260. sz.), aki 1386-ban bekövetkezett felkoncolá-

sa előtt maga rendelhette meg a faragványt, amelyet végül nem fejeztek be. Mivel Siklós csak évekkel később jutott a család birtokába, a faragványt eredetileg máshová szánhatták, talán Garára. A siklósi templom szentélyében a középkori és törökkori padlószint fölötti, a felső, épülettörmelékből álló feltöltés alatti agyagos humuszból került elő – korábban a szentély hosszanti tengelyében, a főoltár előtt talált két falazott, kirabolt sír egyikéhez tartozhatott. A szentély 1408 utáni, Garai II. Miklós nádor személyéhez köthető teljes kifestésével együtt egy a budai Nagyboldogasszony-templom Garai-kápolnájánál korábbi családi sírhely kialakításának szándékáról tanúskodik.

L. P.

G. Sándor M.: Baranya megye középkori templomainak újabb ásatási eredményei. A tegnap és a ma építészete a történeti településeken. Múemléki Albizottságok és Társadalmi Bizottságok IV. Országos Értekezlete. Pécs é. n. [1989] 69.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

IV-50. Ifjúfej

Győrből
homokkő
m.: 15,5 cm, sz.: 13,5 cm, v.: 12 cm
14. század vége

Körben megmunkált szoborról letört fej. A jobb orca és az áll sérült. Haja hátul kidolgozatlan, körben párhuzamos vésetekkel ábrázolva. Az arcot a feltorlódó és visszakunkorodó tincsek foglalják keretbe. Orra keskeny. Az

egyszerűen körbeárkolt szemhéjak és a mandula alakú, lapos szemek a durván megformált fülcimpákhoz hasonlóan a faragvány meglehetősen gyenge, provinciális szobrászi minőségének jelei.

IV-50.

A csigas hajfürtök által keretelt, kerekded arc a minőségi különbségek figyelembevételével is a klasszikus gótikus művészet angyal- és ifjú-szobrokban megtestesülő szépségideáljára vezethető vissza. A száraz, lineáris formaképzés a 14. század második felére, végére, valószínűleg Hédervári János püspök idejére (1386–1418) keltezi a töredéket.

T. I.

közöletlen

Győr, Xantus János Múzeum

IV-51.

IV-51. Emberfejjel díszített vakmértű töredéke

A pécsváradi vár ásatásából (III. A szelvény, 1968.) területéről.
homokkő
18 × 17 × 19 cm
14. század vége

Körben és hátul törött, elől sérült koptott faragvány. Az Y alakban elváló, íves vakmértű-tagot kétfelől homorlattal kiemelt felpálca alkotja. Mellette töredékes, domborművű fej, rajta félrecsapott, kucsmaszerű fejfedő. A jobb arc rész letört. Szeme mandula alakú, ferde vágású. Orra húsos, ajka keskeny.

A figurális részletekkel gazdagított vakmértűves kő eredetileg talán homlokzati dekorációhoz tartozott. A pálcataggal befejezett, egyszerű hornyolt mérműtagozat a 14. századi emlékek körében fordul elő gyakorta. A fej típusa és formái a gamszentbenedeki apátság templom nyugati kapujának prófetafejeihez állnak közel.

T. I.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

IV-52.

Angyalalakos konzoltöredék

Sopronban, a Szent György-templomban került elő 1947–49 között a bombázás utáni helyreállítások során, az épületet helyreállító Szakál Ernő szerint a hajó egyik megsérült barokk hevederivének falazatából.

mésző

m.: 24,5 cm, sz.: 18,5cm, v.: 19 cm
1390–1400

Háromnegyed oszloptörzsből kinövő félalakos angyalfigura, teste kissé előre-hajlik, kezében a testéhez képest széles írásszalagot tart, mely végén visszahajlik. Jobb keze az írásszalag visszahajló részét tartja, bal keze eredetileg sem volt látható, mert szárnyának visszahajló íve takarta. Szárnyai erősen sérültek, jobb válla fölött a szárny ék alakban megformált tollaiból láthatunk két részletet, valamint hátoldalán ugyanezt nagyobb felületen, a többi töredékes. Szárnyának szegélye palástszerűen borult a fej köré, aminek magasságát valószínűleg meg is haladta. Fejét középütt kettéváló, enyhén hullámos haj keretezi, ez alul visszaforduló csigában végződik. A törzshöz és a fejhez aránytalanul vastag nyak tartozik. Feje kerekded, homloka és szemöldöke ívelt, a szemgolyók a szemgödörből ugyanakkor erőteljesen kiemelkednek. Orra, bár letörtött, a törésnyomok alapján feltűnően széles volt. A plasztikai felületeken többretegű színezés található: a legfelső fehér meszelés, ez alatt az arcon és az állon tört sötétkék szín látható, ezek alatt vörös szín fordul elő, ami a szemgödörökben és a szájvonalon

IV-52.

is megjelenik. A szemgolyón fekete festékmáradványok tapasztalhatók. A hátoldalon elnagyoltan faragott sík törésnyomokkal.

Mivel a templom építését nagy biztonsággal lehet az 1390-es évekre tenni, a faragvány ennek az időszaknak a terméke. Dávid Ferenc szerint a nyugati oromzat fedlemezét támasztotta alá (*Budapest 1987*, II. 202.). Erre vonatkozóan nem találtunk értékelhető adatot. A töredék alján lévő háromnegyed oszlop alapján inkább az képzelhető el, hogy a templomhajó ülőfülkékkel díszített architektúrájának, vagy más, ma már nem létező részletnek a darabja. A kapuzatok és a boltzatok formai megoldásai közé jelen tudásunk szerint nem illeszthető.

N. A.

Csatkai-Dercsényi 1956, 233–244.;
Sallay-Sedlmayr 1966, 167.; *Balogh 1964*,
203–217.; *Budapest 1987*, É 40b sz.
201–203.

Sopron, Soproni Múzeum,
ltsz.: 58.26.1

IV-53.

Gyámkő Keresztelő Szent János alakjával

Pécsről

mésző

m.: 20 cm, sz.: 21,5 cm, v.: 30 cm
1400 körül

Fekvő hasáb alakú kváder simára munkált oldalsíkokkal, alján és tetején karcolt szerkesztési vonalakkal. Elöl derékszögű falsarok bemetszés, benne Keresztelő Szent Jánost ábrázoló, konzoltartó büszt. Arca, jobb kézfeje és a baljában tartott bárány feje letört, s feje fölött hiányzik a konzol lemeze is. A figura alatt hólyagos formákból képzett felhőzet. Keresztelő Szent János hosszú haját és szimmetrikusan elrendezett, dús szakállát sűrű, éles vésetek tagolják. A bárányt tartó kézfej formái vaskosak, az ujjak erősen körülhatároltak.

Még két azonos méretű és felépítésű, sast és angyalalakat ábrázoló konzollal együtt (Pécs, Janus Pannonius Múzeum) egy kisebb, négyszög alaprajzú tér boltozati rendszeréhez tartozott. Valószínűleg ehhez a finom megmunkálásától tartozik egy sokszög

IV-53.

alapra a párkányelem is templomot ábrázoló címerpajzzsal, amely a püspökség kőtárában maradt fenn, jelenleg is a Dómmúzeum kövei között található. A konzolfigura ikonográfiája alapján (nemkülönb a legutóbb említett párkánytöredék provenienciája miatt) felmerülhet, hogy ez az épület a püspöki palotától északra elhelyezkedő Szent János társaskáptalané lehetett.

Stilusát a bizonyára szándékos rongálás okozta sérülései miatt csak igen korlátozott mértékben értékelhetjük. A haj és a szakáll megoldása, továbbá a kéz szögletes, darabos megformálása leginkább az 1400 körüli évekre és a 15. század első évtizedeire jellemző.

T. I.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

IV-54.

Térdelő donátor

Sopronból, a volt ferences templom orgonakarzatáról festett homokkő
m.: 57 cm, sz.: 40,5 cm,
betük m.: 6–7 cm
1400–1430

Csaknem körben kifaragott szobor. Hátralap lapos vésővel durván nagyolt, alján sima felfekvési felület, baloldalt lent ferdén lefutó rövid töréssel. A kötömb hátul meghagyott, felfelé elkeskenyedő csonkja előtt, lejtős, göröngyös talajon térdelő, jobbra néző, tekintetét megemelő férfialak. Arca hosszúságos, homloka magas. Bajuszt és rövid, hegyes szakállt visel. Haja tagolatlan, csigás végű tincsekben hullik hátra. Vállán derékig érő, sűrű, mély, pár-

huzamos redőket vető, csuklyás köpenyt visel, amely elől öt nagy gombbal záródik. A köpeny alól kibukkanó rövid inget nagy csattal ellátott, széles öv fogja össze, kézelőjén kerek gombok sora. Az övön oldalt függő törnek csak markolata és törésnyomai látszanak. Lábán harisnya és alacsony, ék alakban kimetszett szárú cipő van. Előre nyújtott kezében a feje fölött hátrahajló, töréssel végződő, széles mondatszalatgot tart, amelynek íve a figura lába mögötti törésfelületig folytatható. A szalagon fekete, gótikus minuszkulákkal irt, mediális interpunkciót alkalmazó felirattörédékek olvashatók: m a r i a. A felirat végén kettényíló vonalakból képzett, festett rozetta.

A devotus testhelyzet és a mondat-szalag arra utal, hogy a szobor nagyobb, votív kompozíció része volt. Azt a szintén szoborként – leginkább

Madonna-ábrázolásként – elképzelhető művet, amelyre a devóció irányult, hasonlóképpen a csoport épületen belüli eredeti helyéhez, sajnos nem ismerjük. A szobor-együttest talán a templomhajó 1450 előtt befejezett átépítésének vége felé helyezték el, ám stílusa alapján sokkal valószínűbb, hogy egy, talán az építkezés közben elhunyt, a munkát jelentős mértékben támogató személynek állítottak vele emléket.

Az épületeken elhelyezett polgári és nemesi donátor-képmásoknak a 14. századi közép-európai művészetben számos példáját ismerjük (pl. Hüglin von Schönegg szobra, 1362 után, Basel, St. Leonhard vagy Hans Ehinger polgármester térdelő alakja, 1381, Ulm, Münster). Ruházatának jellegzetes elemei, a szoros harisnyába bujtított lábaknak szabad mozgást engedő, körgallérszerű, rövid köpeny, a gomb-

soros kézelő és a díszes csattal összekapcsolt, széles öv az 1400 körüli művészetben mint a friss udvari divat, az elegáns és könnyed öltözködés, egyébiránt a 15. század folyamán végig közkedvelt tartozékai kaptak szerepet. A figura nyújtott arcformája, rövidre nyírt, hegyes végű körszakálla a századelő egyik leggyakoribb, közhelyszerű ábrázolási típusának sajátja. A haj egyszerű hullámos tincsekre bontása ugyancsak e korszak szobrászati stílusának felel meg.

Az ábrázolt személy legutóbb javasolt azonosítása (*MMűv 1300–1470*), amely szerint a ferences templom tornyát építő Gaissel Henriket ábrázolja, a mű tulságosan korai keltezését sugallja. A régebben (*Csatkai-Dercsényi 1956*) felmerült 15. század végi datálás indokolatlanul későinek látszik. Stilisztikus helyzete sokkal inkább az Agendorfer család 15. század eleji mecénátusának időszakával egyeztethető. A magyarországi emléanyagban ritka donátor ábrázolás meghatározását és készítési idejének pontosítását a soproni ferences templom művészettörténeti és műemléki kutatásától remélhetjük.

T. I.

IV-54.

A szobrocscsa restaurálása során megállapítható volt, hogy korábban nem restaurálták azt, hanem feltehetőleg templomfelújítások alkalmával többszörösen, rutinszerűen átfestették. Hátsó, durva megmunkálású felülete eredeti elhelyezésével függhet össze. Kis mennyiségű mészhabarc maradvány is található itt.

A feltárt, és megtarthatónak ítélt legalsó festékréteg csak a látható felületeken jelent meg. Helyenként vékony mészréteg aláfestésre, helyenként közvetlenül a köre vitték fel a festéket. A mondatszalat, a köpeny a hozzá tartozó gombokkal és a cipő szára e legalsó rétegben halványvörös színű. A mondatszalat vörös rétege a körfelületre került, s mivel a szalag törésfelületéről hiányzik, biztosnak tekinthető, hogy a festés idején ép lehetett a faragvány és teljes a felirat.

A fejet helyenként négy rétegű átfestés fedte. A vékony mészrétegen található legalsó rétegben élénk miniumos arcpír, kontúrozott száj, hatalmas szemgolyó, szürkés bajusz és szakáll bontakozott ki. A hajon megtartott fekete festés alatt csekély szürke festékmaradvány észlelhető.

Az ing legfelső színezése sötétkék volt, sárga gombokkal. Legalul a haj másodlagosnak tűnő festéséhez hasonló porlékony fekete réteget találtam, amely a cipők talpán is megjelenik. Az övet felülről haladva sárga, szürke, barnás, vörös, végül legalul aransárga festékréteg fedte. Négy átfestési réteg eltávolítása után legelső réteggént szürke szint tartottam meg a sziklataplazaton.

A korai kifestés feltárásán és a legelső réteg konzerválásának túl más restaurátori beavatkozás nem látszott indokoltnak.

Zs. O.

MMt, II. 497.;

Csatkai-Dercsényi 1956, 259.; *MMűv* 1300–1470, 419, 456.

Sopron, Bencés templom

IV-55.

Női fej

Budán, a Szent György téren, a középkori Szent Zsigmond-templomtól délre, feltehetően az egykori préposti ház telkén, épület-törmelék betöltésből, az újkori járószinttől számítva mintegy 60 cm-es mélységben (1-2/B) került elő 1994. június 13-án. Feld István lelete.
műkö öntvény
m.: 9,3 cm, sz.: 7,3 cm, v.: 4 cm
1400 körül

Női fej arcrésze, szalaggal összefogott, kétoldalt hullámokban leomló hajjal. Hátoldala a fül vonala előtt függőlegesen metszett, karcolásokkal érdesített sík, feltehetőleg ragasztáshoz előkészítve. A jobb orcán rózsaszín, a felső ajkon piros, a hajon sárga festésnyomok. Talán a Szent Zsigmond-templom berendezéséhez tartozott.

B. G.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 94.55.1.

IV-55.

MAROSI ERNŐ

Zsigmond kori szobrok a budai várból

Az 1974. év elején a budai Vár útburkolatainak végleges kialakítását szolgáló munkákat kísérő régészeti megfigyelések során került sor – az északi zárófalon belüli, korábbi középkori településmaradványok tisztázása céljából – Zolnay László ásatására. A munka több szempontból sem volt kívánatos: mert hátráltatta az erőltetett ütemű, robbantással és talajgyaluval végzett építkezést; mert a terület története régészetileg tisztázottnak számított, s mert Zolnay alapul szolgáló várostörténeti hipotéziseit sem helyeselték. Az enyhe, hol verőfényes, hol esős februári napokban felszínre került szobortöredékek alapos meglepetéssel, sőt szenzációval szolgáltak; védelmüket hirtelen támadt nagy nyilvánosságuk jelentette. Ugyanez azonban a kívánatos, pontosan dokumentált feltárás legfontosabb akadálya is volt, s mivel ennek elemi technikai feltételei is hiányoztak, a hirtelen rosszra fordult időben az ásatás a gyors leletmentés jellegét öltötte. A legbiztosabb források a szoborlelet legnagyobb részéről a véletlenszerűen készült riport-fényképek; alaposabb dokumentáció, nyugodtabb körülmények között már csak március kezdetétől, a lelőhelynek leletekben szegényebb, nyugati feléről készült. A keleti részről utólag készített metszetrajzok is lényegében rekonstrukcióknak tekinthetők.

Ezért állítjuk, hogy a lelet megítélésében nélkülözük a régészeti evidencia támaszát, s lényegében úgy kell a szobrokkal eljárunk, mintha véletlen folytán bukkantak volna elő: egyedül a művészettörténet módszerei állnak rendelkezésünkre, amelyeket bizo-

nyos mértékig kiegészít a tágabban felfogott lelőhely általános ismerete. Együttvéve, s az 1400 körüli középeurópai szobrászat más emlékeihez viszonyítva, ez nem kevés, és várhatóan tovább is gyarapítható. Az utóbbi időben az érdeklődés megélnékülni is látszik az immár húsz éves (!) lelet iránt; az érdeklődésnek különösége azonban, hogy eleve inkább az amúgy is reménytelenebb irányba, a lelőköörülmények sok tekintetben kilátástalan rekonstrukciójára irányul, míg a művészettörténeti kritika látszólag jobban megalapozható véleménykülönbségeket megengedő lehetőségeire – a kezdeti vitáktól eltekintve – inkább belenyugvó egykedvűség válaszol.

A

Néhány, a lelettel kapcsolatos „adat”, megfigyelés vagy következtetés biztosan állítható, felőle egyetértés uralkodik, illetve eddig kétely nem merült fel.

1. A szobrok a helyszínen készültek; anyaguk Buda környéki mészkő (a kőzettani vizsgálat legközelebbi rokonként budafoki eredetű mintát említett).

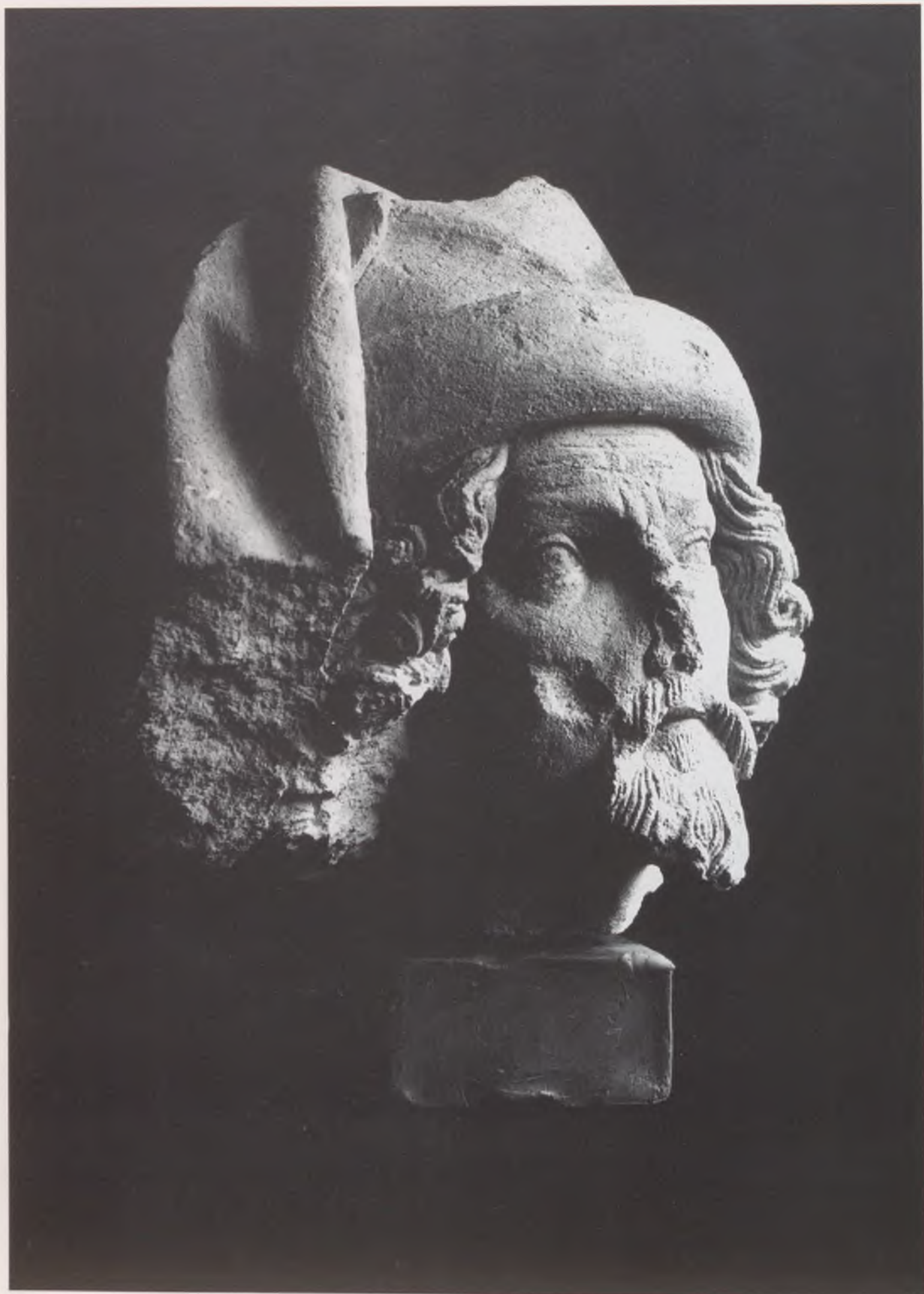
2. A szoborlelet darabjai a befejezettség különböző fázisaiban vannak. Van köztük csak elkezdett, de munka közben megsérült és félbehagyott figura, viszont olyan is, amelyen a munka közben bekövetkezett hibát gondosan javították; vannak festetlen darabok, de festettek, sőt, olyanok is, amelyek a már festett szobron megkezdett átdolgozás nyomait mutatják. Azok a furatok, amelyek járulékos elemek (pl. öveken applikált díszítő elemek, fejtetőn koronák, infulák) felszerelésére szolgálnak, használat nyomait nem mutatják; ilyen értelemben tehát a szobrok nem lehettek készen. Viszont a külön készített testrészek (kezek) rendszerint nem fém-, hanem kő csapolása elkészült. Fagy, időjárás okozta károsodás nyomait a szobrok nem mutattak, de mindmáig tisztázatlan, akadtak-e köztük mégis beépített vagy felállított darabok is. Ezek a megfigyelések amellettszólnak, hogy a szobrok a kőfaragók műhelyéből, s nem épületekről kerültek föld alá.

3. Az ismeretlen helyen volt kőfaragóműhely felszámolása során részben már tönkretett szobrok – vélhetően „egy szemétdombon” (Buzás 1992) – más hulladékkal keveredtek. Ebben a hulladékban voltak ugyan csak a kőfaragók műhelyébe tartozó tárgyak, de kút darabjai, fűtőberendezés tartozékai, lebontott kályhák csempéi is. E hulladékot több (a 74/4. sz. fő lelőhely ugyanis a szobortöredékeknek csak egyik lelőhelye!),

feltehetőleg még álló középkori házban használták fel feltöltésre. Az újabb régészeti következtetések szerint e munkálatokra még a vár északi előudvarának helyén álló városrészben került sor, a feltöltésre csak a 15. század második felében. Az így (is) rekonstruálható eseménytörténet arra mutat, hogy a szobrok befejezése és elhelyezése még a 15. század első felében időszerűtlenné vagy lehetetlenné vált; az eseménytörténetben nem marad hely az egyébként sem ismert, politikai vagy vallási indítékú képromboló mozzanatok számára (Szakál E.: A budavári gótikus szoborlelet sérüléseinek és eltemetésének jelképrendszere. *BudRég* 26 (1984) 271–321, uo. ellenérvekkel).

4. A szobrok egyik csoportja udvari viseletbe öltözött, különféle nagyságú alakokat ábrázol. Vannak köztük (egyenként azonosíthatatlan, de pl. a korona-attribútum jelenléte alapján feltehető) királyi figurák, vértetes lovagok, előkelő nőalakok, püspökök. Más figurák kísérő alakoknak tarthatók, köztük nem ritkán fordul elő, hogy a viselet vagy az arctípus szerint párokat alkotnak. A legkisebb léptékű figurák egyértelműen címerhordozó apródok. E figurák értelmezéséhez, azonosításához a támpontok (felirat, attribútum, heraldikai elemek) hiányoznak; a középkori ábrázolás-típusok ismeretében érthető, de valószínűtlenek azok a javaslatok, amelyek közismert szakrális témákra (pl. Madonna, Háromkirályok, szent magyar királyok stb.) asszociálnak. A szobrok másik sorozata viszont egyértelműen szentek (Madonna, apostolok, próféták és más szentek is) kb. fél életnagyságú sorozata. A két tematikai ciklus stílárisan vagy egyéb indíciumok alapján nem különíthető el; az esetleg eltérő rendeltetésükre vonatkozó minden elgondolás tiszta spekuláció.

5. A szobrok sorozata közel sem teljes. Az ismert darabok hiányzó részei szétszóródhattak, elpusztultak, illetve ismeretlen helyen lappangnak, a nagy szám ellenére is hiányzó, tematikailag elvárható darabok (pl. 12 apostol) hiánya pedig a befejezetlenség számlájára is írható. A budai vár különböző helyeiről régebben előkerült, rokon stílusú töredékekről nem világos, vajon ugyanazoknak a mestereknek más (esetleg befejezett) munkái voltak-e, vagy az 1974-ben részben felszínre került együtteshez tartoztak.

6. A szoborsorozat összefüggése Zsigmond király személyével kétségtelen. A csekély számú heraldikus töredék egyike kettős kereszt magyar országcímer töredéke (s így különösebb datáló értéke nincs), a másik a cseh királyi címerhez tartozó sisakdísz, amely Zsigmond személyére vonatkozik (1419-től; *Zolnay L.*: A Luxemburg-ház kőcímere és koronátöredék a budavári ásátások leletei között. *MÉ* 25 [1976] 218–233.; v.ö.: *Holl I.*: Heraldikai megjegyzések. *AE* 1984 109. skk). Ezek a heraldikai adalékok összhangban állnak azokkal az adatokkal, amelyek szerint a/ Zsigmond a konstanzi zsinatról hazatérve, nagyszabású építkezésbe kezdett Budán (Windecke, Winand von Steeg), b/ amelynek része volt egy palotaépület is, benne a Große Stube nevű, feltehetőleg faboltozatos helyiséggel. c/ A palotát 1424-ben már használták, viszont

d/ ez építkezések befejezetlenül maradtak Zsigmond kora után, talán mert e/ Zsigmond figyelme Pozsony felé fordult. Az ott 1434-ben befejezéséhez közeledő építkezésen kimutathatók budai kapcsolatok is.

7. Az utóbbi időben felmerült kombinációk más Zsigmond kori építkezésekről mint rendeltetési helyről (a királyi váron kívül állott Friss-palota, Szent Zsigmond-prépostság: a vonatkozó irodalom ismertetésével együtt: *Buzás* 1992) önmagukban nem lehetetlenek, de ma még csak aktuális régészeti feladatokhoz kapcsolódó előzetes munkahipotéziseknek tekinthetők. Mindenesetre, a szoborleletben található nagyszámú profán ábrázolás (amelyekkel nem összeegyeztethetetlen a szentek sorozatának jelenléte) inkább szól profán (és udvari), mint szakrális rendeltetés mellett.

B

A művészettörténeti stíluskritikai vizsgálatok mára eltávolodtak a szobrok kezdetben javasolt késő Anjoukori datálásától. Helyüket így a szobrok az 1420-as évek közép-európai művészetében, a lágy stílusnak a 14. század végi nyugat-európai udvari művészet hagyományát igen jelentős kvalitással követő kultúrájában találták meg. Ha a lágy stílust megalapozó, kezdeményező szerepük feltevése (M. V. Schwarz) nem is igazolódott, hozzájárultak e stílus egyetlen, prágai központot feltételező szemléletének módosulásához.

Az alábbi áttekintés a stíluskritika eszközeivel elkülönített főbb árnyalatokat foglalja össze. Általában

„mesterekről” beszélünk, ez azonban többféle értelemben sem helytálló:

- a/ a középkori viszonyok között eleve realisabb műhellyel, mint mester-individuumokkal számolni,
- b/ a „sajátkezés” még egyazon szobron sem feltétlenül igazolható; rajtuk több kéz dolgozhatott, köztük specialisták is,
- c/ a kompozíció nem személyes tulajdon; a lágy stílus szobrászatának egyik törvényszerűsége a formakompiláció (Beck, H. – Bredekamp, H.: *Kompilation der Form in der Skulptur um 1400*. Städel-Jahrbuch N.F. 6 (1977) 129. skk.). Az áttekintés így tehát inkább a meghatározó jelleg különbségeire, mint a végső soron érvényesülő egységre van tekintettel.

1. A „großlobmingi mesterhez” (illetve pontosabban: a großlobmingi szobrok műhelyéhez) fűződő kapcsolatok kétségtelenül mind a szobrok koncepciója és stílusa, mind datálásuk szempontjából döntőnek bizonyultak. A kérdés mögött az 1400 körüli bécsi szobrászat jelentőségének problémája húzódik meg, amelyet – mindenekelőtt Schultes – csak a közelmúltban tisztáztak. E probléma összetevői: a Stephanskirche 14. századi műhelyének folyamatos hagyománya a Herzogenwerkstatt óta; a szép Madonnák (mindenekelőtt a wrocławói körüli csoport) nem prágai, hanem bécsi gyökerei; az 1400 körüli bécsi szobrászat udvari művészeti összetevői, különösen párizsi (Jean de Liège) kapcsolatai. Schwarz ezeket az elemeket hangsúlyozta, amikor az általa „a lovagszobrok műhelyének” nevezett stílusvariánst a Poitiers-ben János, Berry hercege szolgálatában dolgozó Guy de Dammartin stílusára vezette vissza. Nála ebből az attribúcióból korai datálás (1395–96, közvetlenül a nikápolyi csata előtt) következik, ami többek között történeti okokból valószínűtlen. E kor bécsi főművei a Stephanskirche északi kapuzatáról való Királyok imádása csoport darabjai (Historisches Museum der Stadt Wien), az újabban a bécsi Schulhofból előkerült Madonna-szobor (uo.). Schultes igazolta, hogy a bécsi kör olyan, 1410 körüli művei, mint II. Ulrich von Schaunberg wilheringi síremléke, illetve a gödnachi Szent György-szobor, a budai szobrok közvetlen előfeltételei. A felső kronológiai határt a velencei San Marco szentélyében lévő, 1420 körüli figurák jelentik (v.ö. Hans von Judenburg bolzanói oltárának szobrai, 1421). Az 1994-ben rendezett, a „großlobmingi mesternek” szentelt bécsi kiállítás katalógusában Ulrike Heinrichs-Schreiber a mester párizsi előzményeit főként a vincennes-i Tour de Village és Sainte-Chapelle szobrászatában mutatja ki. Lothar Schultes és Arthur Saliger tanulmányai a mester bécsi működését (esetleg szobrainak is bécsi rendeltetését) tételezik fel, s működésének korai datálásából budai műveinek 1410 körüli datálása következik. Ez stílusuk helyzetére érvényes lehet, a budai munkák elkezdése 1419 előtt azonban valószínűtlen.

2. Schwarz az általa „próféta-mesternek” nevezett szobrászt André Beauneveu köréből származtatta. Kétségtelen, hogy – mindenekelőtt a bourges-i Ste-Chapelle prófétaszobrainak – hatása jelen van a budai szobrok egy csoportján: kizárólag szentek figuráin.

A magunk részéről a közvetlen kapcsolatot – annak kronológiai következményével, a még 14. századi datálással együtt – kevésbé tartjuk valószínűnek, mint e stílus valószínűleg brabanti – alsó-Rajna-vidéki közvetítését. A flandriai származású Beauneveu stílusa – más, párizsi udvari művészeti elemekkel együtt – hatott a brüsszeli városháza torony-portáljának figuráira, valamint a hali St. Martin-templom kórusának szobrászatára. Beauneveu-hatások és brabanti stíluseredet jelentkeznek 1400 után Kölnben, a városháza prófétafiguráin, a dómbeli Saarwerden-síremléken. Aachenben e stílushoz tartoznak a Münster kórusának pillérfigurái: feltehetőleg az ezekhez tartozó konzolok némelyikén mutatható ki a fiatal Hans Multscher keznyoma. A következő generáció nagy sváb mesterének fiatalkori műveinek (pl. Szentháromság Sandizellből: Frankfurt, Liebighaus) a budai prófétafejek közeli rokonai.

3. A műhelymunkák, amelyek – gyakran tetemes kvalitásvesztéssel – a két meghatározó „mester” stílusát követik, a külföldi elemzőket kevésbé foglalkoztatták. Jelenlétük magától értetődő, s különösen a ciklust kiegészítő, járulékos figurák készítésében lehetett igen fontos. A követés, formakölcsönzés, esetleg együttműködés mechanizmusát egyelőre kevésbé ismerjük.

4. A műhelyből kimagasló, jelentős egyéniségnek tűnik a Stibor-síremlékek mestere. A szükségnév (Lövei Páltól: *Budapest 1987*, I. 277. skk.) az 1430-as évek elején feltehetőleg Budán működő, arisztokraták megbízásain

tevékenykedő vörösmárvány-faragóra vonatkozik, akinek azonosítása a budai szobrok „kubikus stílusú” fejeinek mesterével, tekintve mindenekelőtt az anyag és a technika különbözőségét csak óvatos hipotézis lehet, s így az ebből rekonstruálható művészkariertörténet is: az udvari műhelyben foglalkoztatott mester a műhely feloszlása után helyben maradván keresett megélhetést. A mester mindenestre fiatalabb lehetett, a lágy stílus utáni generációhoz húz, de mindenestre az alsó-ausztriai szobrászat hatáskörzetében megfigyelhető rokonai vannak, mindenekelőtt a San Sigismondo-i oltár figurái (Szt. Zsigmond

alakja Albert király kriptoportréjával, ezért 1437–39 között).

IRODALOM:

Zolnay-Szakál 1976; Zolnay 1976; Marosi 1976; Zolnay 1977; Török 1981, 209–224.; Marosi E.: Zsigmond király Avignonban. *AH* 1984, 11–17.; Schultes, L.: Der Meister von Großlobming und die Wiener Plastik des Schönen Stils. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 39 (1986) 1–40.; Schwarz, M. V.: Höfische Skulptur im 14. Jahrhundert. *Entwicklungsphasen und Vermittlungswege im Vorfeld des Weichen Stils*. Worms 1986. 444–468; Zolnay-Marosi 1989; Wien 1994.

IV-56. Apostol- vagy prófétafigura lábrésze

Budavári lelet (1974)
mészkő
m.: 31 cm
1420–1430, Buda

A „brabanti, alsó-rajnai eredetű” mester körének jellegzetes darabja. E stílusra jellemző a szabálytalan, elliptikus, terepet vagy felhőt utánzó talpzat alakítása. A meglehetősen tömbszerűen mintázott figura öltözete hosszú tunikából és felette viselt, nyitott köpenyből állott, mint a szentek csoportjának többségén. A drapériaredők puhák, gömbölydedek; kompozíciójukban fontos szerepet játszhatott a tunika függőlegesen lehulló, s a lábazon csomóvá gyűrődő redőinek ellentéte a köpeny csavarodó drapériájával. Lent a tunika redői közül kibukkan a meztelen jobb lábfej: a mestert jellemző aprólé-

kos, finom mintázás egy kicsiny példája. A test jobb oldalán átlósan hullanak le a köpeny redői, amelyek oldalt öblösödnek.

M. E.

Zolnay-Marosi 1989, 142, 26. sz.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 75.1.26.

IV-57. Szakállas férfifej

Budavári lelet (1974)
mészkő
m.: 22 cm
1420–1430, Buda

Nagy méretű figura nyakánál letört, az arc bal felén erősebben töredékes feje. Feje laposan van megmunkálva, itt egy furatot egy attribútum felillesztésére készítettek elő; ez az arc fensége láttán hihetően korona lehetett volna. A fej több művelet nyomait is viseli: orrának hegyét bizonyosan javították: itt ragasztásra előkészített felület látható, a fej hátsó részét a haj kidolgozása után átfaragták. A „großlobmingi kör” legkitűnőbb műveinek egyike, azzá teszi arcformáinak puha mintázása, epidermiszének a töredékes állapotban is érvényesülő clevensége. A határozatlan alakú, erőteljes szemek ferdén ívelő szemhéjaikkal, a mintegy szólásra nyitott (a 15. századi képleírás gyakori toposza: clevenségéhez már csak a lélegzés hiányzott!), a felső fogsort láttató ajkak a „großlobmingi kör” gyakori

IV-57.

formulái. Ugyanide vezetnek, s a szobor több budai rokonán megtalálhatók a haj és szakáll kezelésének megoldásai is: a haj nagy, csigás végződésű fürtjei, amelyeket itt finom, párhuzamos vonalak tagolnak, a szakáll és bajusz párhuzamos tagolása, az állakra oldalt rásimuló kis csigákkal. A fej közeli párhuzama: Bécs, Stephanskirche, az Adler-tor előcsarnokának egyik királya (Historisches Museum der Stadt Wien). A figura típusa szinte csábít a Zsigmond király portréjaként való azonosításra. Óvatosságra int azonban, hogy a fent leírt, s Zsigmond ábrázolásain tényleg megjelenő jegyek (Pisanello rajzai, Codex Vallardi, Párizs, Louvre; Bécs, Kunsthistorisches Museum; Konstanz, Augustinerkirche, Szent Zsigmond-freskó) az eleveség 15. század eleji páthoszformula-készletéhez tartoznak, s több más, nem e körbe tartozó magyar emléken is (pl. Kolozs-

IV-56.

vári Tamás garamszentbenedeki oltára, 1427, a Keresztfeszítés centuriója; Nagyvárad/Győr, Szent László-fejereklyetartó) feltűnnek. Szinte valamennyit meg is kísérelték már beilleszteni a Zsigmond-ikonográfiába. Erre a fejtöredéknek jó esélye lenne, de az azonosítás lehetetlen, viselet, attribútumok, felirat vagy címer híján, amelyek – szemben a formulákban megragadott és velük visszaadott karakterrel – az egyéni azonosítás eszközei.

M. E.

Zolnay-Marosi 1989, 149, 41. sz.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 75.1.40.

IV-58. Bajuszos férfifej

Budavári lelet (1974)
mészkő
m.: 23 cm
1420–1430, Buda

Nyakánál letörött, orrán, állán, szája környékén erősen sérült fej. Kerekded fejformája, sommás mintázása „a Stibor-síremlékek mesterének” tulajdonított művekre, különösen az ifjabb Stibor budavári vörösmárvány síremlékének arcára emlékeztet. Bajusza a vörösmárvány emlékekhez hasonlóan puha, részletezés nélküli tömeg; a göndör hajfürtjei sommásak, puhák, mint a „großlobmingi műhely” némelyik, befejezetlenül hagyott vagy csak kevésbé kidolgozott szobrán. A mandulavágású szem is e kör formulája. A figura egészében nyílt kifejezést, erőt, derűt sugároz. Nem tudni, milyen figuratípus tartozott e fejhez; rokonai közül egyi-

IV-58.

ket sem sikerült a megmaradt testekkel párosítani. Valószínű azonban, hogy a csoport megfelelőit a nagy, lehulló drapériával mintázott, súlyos figurák sorában kereshetjük: viszonylag durvább részletkezelésük, eleve szemcsésebb, aprólékos finomságok kidolgozására nem igen alkalmas anyaguk is erre mutat.

M. E.

Zolnay-Marosi 1989, 154, 57. sz.; Wien 1994, 172, 42. sz. (párdarabja)

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 75.1.55

IV-59. Gyermekfej

Budavári lelet (1974)
mészkő
m.: 22 cm
1420–1430, Buda

Kisebb méretű figura fejtöredéke, a hosszú nyak alján tört le, orra, szája erősen megrongálódott. Kedves, gyengéd, ovális arc, pufók orcákkal, kerekded állal, keskenyebb homlokkal: a

szobrok között más gyermekfejek, női arcokon is megtalálható ez a formula. Ugyanide tartozik a határozatlan, lágy átmenettel képezett szemöldök a finoman vágott, mandula formájú szemhéjakkal, a hurkásan ráncosodó, hosszú nyak. Apród lehetett, hasonlóan a fején koszorút viselő, sisakot emelő, de töredékes arcú ifjú figurájához. A „großlobmingi körhöz” tartozik. Jellegzetes az arcot övező, kibontott hajkoszorú. Ennek fürtjei igen oldottak, gazdagok, de szobrászi kezelésük meglehetősen sommás. Csomóikat fúrás is élénkíti, de bevésés nem. Lehet, hogy aranyozásra szánták, mint a lelet egyik, stílusában közeli rokon női fejének hajfürtjeit. Festésnyomok csak a szemén fedezhetők fel. A fejtípus igen előkelő mintaképet követ: kedves derűjének közeli rokona a Jean de Liège-nek tulajdonított Annuntiatio-angyal feje (New York, Metropolitan Museum of Art).

M. E.

Zolnay-Marosi 1989, 151–152, 52. sz.; Wien 1994, 179, 45. sz.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 75.1.50.

IV-59.

IV-60.

IV-60. Apostol vagy próféta feje

Budavári lelet (1974)
mészkiő
m.: 24 cm
1420–1430, Buda

Viszonylag épen megmaradt fejtöredék; súlyosabban csak orrán sérült meg. Nyaka közvetlenül a szakáll alatt eltört, a figura hátának és vállának nagyobb darabja megmaradt. Arca széles, puhán mintázott, szép vonallal határolt szemekkel, ráncos homlokkal, húsos ajkakkal, ráncoktól barázdált arccal. A bajusz és a szakáll szálasan kidolgozott, kusza fürtökből áll. Az arcot csuklya veszi körül, nagy, puha formái az élesen metszett arcformákkal kontrasz-

tot alkotnak. Az arcon finom kréta alapozásra felvitt összefüggő festés maradt meg; a testszín a tökéletlen konzerválás folytán a kelleténél sötétebb árnyalatú. A fejtípus és a mintázásmód, valamint a testformák és a drapéria közötti kontraszt egyértelműen Beaune-veu bourges-i prófétáinak stílusában gyökerezik. A fej rokonai felismerhetők a hali kórus (nagyobb méretű és durva átfestéstől részben eltorzított) apostolain. A „brabanti – alsórajnai” mester budai főműve; típusában egy végső soron antik eredetű fiziognómiai típus, Szokratészé is rejti. 1994-es bécsi kiállítása során a „großblobminger mester” követőjének tekintett szobrász önállóságát hangsúlyozták: antik maszktípust követett, avignoni mintaképe Guillaume II.

d’Aigrefeuille síremlékéhez (1401) tartozott.

M. E.

Zolnay – Marosi 1989, 153–154, 56. sz.;
Wien 1994, 176, 44. sz.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 75.1.54.

IV-61. Püspöki síremlék töredéke

Veszprém, Szentháromság tér (1910)
vörösmárvány
40 × 39 × 19 cm
1458 körül

Fedlap középrészéből. Köröskörül törött, hátul nyers. Elöl kesztyűs bal kéz, hozzá tartozó manipulus és kazula részletei. A törés a kézfejet átlósan, a hüvelyk felé szeli. A kesztyűn, kézfejközépnél, applikált kereszt nyomai. Az ujjakon gyűrűk, váltakozva az első és a második ujjpercen. A kéz alatt redőzött kazularész, a kisujj alól előbukkanó, himzést utánozó vésetekkel díszített columnszakasszal, amelynek széles középső sávját két keskenyebb szegélyezi. A redőzés hullámos, átmenetei lágyak. Két nagyobb, a columna jobb szélénél hajlatosan megtörve lefüggő, lefelé növekvő közül redő erősen kiemelkedik. Közöttük, lentebb és a kéztől letüremelően hasonló ívű, laposabb redők domborodnak. E részt a manipulus, illetve a kazulaszél visszája határolja, a redőzést alig követve. A manipulus drapériaszegélyre rétegződve, lefelé szélesedőn látszik, himzett, keskeny alsó szegéllyel, rojtokkal. Mellette a kazulaszél kis részlete, feltüremelő visszájával és ez alól lent kibukkanó, három egyforma széles sávból álló külső szegélyhímzéssel. A másik oldalon kazulaszél le- és fölfelé keskenyedő sávja mellett még három kis részlet különül el. Fent lapos szegélytöredék az eddigiektől különböző himzésmintával. Ezt lefelé más díszített szegély hajtúszerűen visszahajló részlete keresztezi. Lent külön domborodó, sima részlet, talán a kazula hátsó feléből.

A darab kizárásos alapon Gathalóczi Mátyás veszprémi püspök (+1457/8) személyéhez kapcsolható, és stílusban szorosan összefügg egy teljes és három töredékes síremléssel, amelyek közül kettő korábbi, kettő későbbi dátumokhoz köthető. A teljes kő Berzeviczy György püspök (+1437/8) tumbafed-

IV-61.

lapja a nyitrai székesegyházban. Az első töredék, amely a boszniai egyházmegye egykori székhelyéről, Diakovárról került a zágrábi múzeumba, József püspök (+1442/4) síremlékének alsó része. A második Széchy Dénes érsek (+1465) kiegészített síremléke az esztergomi bazilika kriptájában. A harmadik alsó sarokrész Györgyi Bodó Miklós prépost (+1472/4) síremlékéből Székesfehérvárott, a kőtárban. A két legkevésbé hiányos emléken a fej frontális tartású, de a többi részlet eltérő. A nyitrai püspök két kezét a hasán keresztbe teszi, balján függélyes pástorbot, térdénél kétfelől címerpár. Az érsek oldalra nyúló jobbával kereszt (?) nyelét, baljával deréktájt pástorbotját fogja, ezt középen letámasztva és ferdén kibillentve; címere jobb keze alatt van. A veszprémi és a zágrábi kövön a kazulaszélek helyzete a nyitraihoz hasonló kéztartásra vall, a két utóbbin a pástorbot és a címerek helyzete is egyezik. A fehérvári kövön a bal térd mellett szintén ott a címer, de a pástorbot ferde vége az esztergomihoz hasonló helyzetű.

A csoport a lágy stílus szívós tovább-

élését mutatja a 15. század középső évtizedeiben. Valószínűleg nem egyetlen mester műve: a zágrábi darab érezhetően gyengébb színvonalú a többinél. A veszprémi kő a nyitraihoz áll a legközelebb. A stílus talán a budai szobrászműhelyből ered: a befejezetlen püspökfigurán (6. sz.) a drapéria hasonló vonalvezetésű, a lent megtörő redők a nyitrai, a jobb könyéktáji formák az esztergomi alakra emlékeztetnek. Az esetleges összefüggés az ábrázoltak bécsi tanulmányaival és Jakob Kaschauer stílusával újragondolandó.

T. S.

Tóth S. 1964, 170–177.; Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja középkori és reneszánsz művészettel foglalkozó felolvasó üléséről. *AH* 3 (1975) 333–334., 30. kép; *Engel-Lövei* 1983, 3–4.; *MMűv* 1300–1470 I. 699., II. 1700., 1703–1705. kép; *Engel-Lövei* 1991, 49., IX. t.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

IV-62.

Figurális síremlék töredéke

Az óbudai egykori Viktória-téglagyár területén feküdt középkori kolostor (fehéregyházi pálosok?) kelet-nyugat irányú (kerengő-)folyosóján került elő 1884-ben, a Henszlimann Imre, Némethy Lajos, Tholt Titusz vezette ásatások során.

vörösmarvány

m.: 33 cm, sz.: 56 cm, h.: 84 cm

15. század harmadik negyede

Szarkofágfedlap töredékes, alsó (lábfe-lőli) része, a bal sarokkal. Oldala széles lemezzel, kis rézsűvel és erős homorlat-tal profilált. A keret nélküli mezőben domborművű ábrázolás: hasán fekvő, balra illetve felfelé néző, tátott szájú oroszlán, sematikus sörényábrázolás-sal, hátára felcsapott, bojtos farkkal (két hátsó lába hiányzik). Az állat hátára felülről drapéria – köpeny alsó szé-gélye – borul, rajta vitézi figura páncél-sarús jobb lábfeje. Az oroszlán feje mellett két, bojtban végződő, csavart zsinór, valamint sima, ívelt helyzetű szalag részlete. A páncélsarú homo-rúan ívelt, hegyesedő orrának párhuzam-ai a 15. század utolsó harmadának bárói síremlékeiről ismertek (Szent-györgyi és Bazini György, †1467, Po-zsonyszentgyörgy; Ernuszt János, †1476, Buda; Újlaki Miklós, †1477, Újlak; Szapolyai Imre, †1487, Szepes-hely; Batori István, †1493, Nyírbátor; Kinizsi Pál, †1494, Nagyvácsny); mind korábban, az ifjabb Stibor (†1434) budai síremlékén, mind az 1500 utáni síremlékek páncélos figu-ráinál lekerekített orrmegoldás talál-ható. Az oroszlán hason fekvő tartása, az alapsikra fektetett feje kiválik a 15. századi síremlékek oldalnézetű orosz-lánábrázolásai közül, és a fedlap és a fekvő figura logikájának következetes átgondolásáról tanúskodik (hasonlóan ifjabb Hunyadi János – †1440 – gyulafehérvári szarkofágjához, vala-mint az 1483-ra keltezhető, visegrádi falikút oszloptartó állataihoz). A kö-peny oroszlánra boruló aljának megol-dása a Szentgyörgyi-sírkőhöz közeli (egy további párhuzama – az oroszlán felcsapott faroktartásával együtt – a budapesti Halászbástya déli alsó bejá-rata fölött befalazott sírkőtöredéken ta-lálható), más síremlékek angyalok tar-totta drapériái eltérő megoldásúak. A lágy drapériaekzelés néhány 1460–70 körüli főpapi sírkőhöz (Szécsi Dénes, †1465, Esztergom; Györgyi Bodó

IV-62.

Miklós, †1474, Székesfehérvár) kapcsolja. A páncélos figura egyértelműen az elhunyt világi voltára és bárói rangjára utal. A bojtokra adható legvalószínűbb magyarázat – miszerint főpapi rangjelvény részei – ennek csak akkor nem mond ellent, ha az elhunyt személy a vránai perjeli cím birtokosa volt. Ebben az esetben – a fentebb vázolt időhatárokat figyelembe véve – az illető személy a Hunyadiak közeli rokonával,

Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjellel azonosítható, aki a perjeli címet 1446-tól 1461. évi haláláig viselte (*Reiszig* 1925, 165, 176.; esetleg számításba jöhet még a tisztségben őt csak rövid időre követő, 1468-ban elhunyt Hidvégi Székely János – uo. 178.; a következő perjel, a talán 1512-ben elhunyt Beriszló János – uo. 178, 195. – személye a töredék stílusjegyei alapján kizárható.).

L. P.

Némethy L.: A clarissák ó-budai zárdájáról. *EL* 5 (1884) 206.; *Divald K.*: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Budapest é.n. (1903) 57., 19. kép; *Garády S.*: Az óbudai Fehéregyháza. *Történetírás* 1 (1937) 257.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1149.

V.
GÓTIKUS ÖTVÖSMŰVÉSZET,
BRONZMŰVESSÉG
ÉS A SOKSZOROSÍTOTT
MŰVÉSZET EMLÉKEI

V-1.
Uriás pannonhalmi apát
(1207–1242?) és bírótársainak
pecsétes oklevele.

Magyar Kamara Levéltára, Acta ecclesiastica ordinum et monialium, Miscellanea fasc. 45. no. 1. Mon. Poson. pergamen
 14×8,5 + 1,2 cm
 viaszlenyomatok
 a: 55 mm, b: 42×26 mm
 1237

Eredeti hártya. A hártycsikón két pecsét.

a: Kerek alakú, rajta trónon ülő alak főpapi ornátusban, fején püspöksüveg-gel, kétfelé lebegő szalaggal, baljában befelé fordított görbületű pásztorbot, jobb-jában melléhez emelt könyv, jobb könyökénél ovális ellenőrző pecsét lenyomata, benne kerek emelvényen balra forduló szárnyas angyal látható. A pecsét körirata:
 + SIGIL(LVM) VRIE DEI
 [G]R(ACI)A ABBATI[S] S(AN)C(T)I
 MARTINI

b: Ovális formájú, rajta kerek emelvényen, jobb-jában könyvet tartó, baljában hegyével felfelé kardot(?) fogó, papi ruhát viselő alak látható. A pecsét körirata:

+ S(IGILLVM) IACOBI
 ARCHIDIACONI [SIMIG]IENSIS

Uriás pannonhalmi apát és bírótársai: Jakab somogyi esperes, László somogyi ispán, Bodor fia Jakab, Mok fia Márton, Mérey Sándor IV. Béla király megbízásából Somogy megyében vizsgálatot tartottak és ennek során Borhud faluban elhatárolták György ispán és Bot birtokát az ottlakó várnépek földjétől, majd felosztották György ispán és Bot között a birtokot, amelyből a szántó kétharmada György ispáné, egyharmada Boté, az erdő és legelő háromnegyede György ispáné, egynegyede Boté. Béla király meg-megújuló küzdelmet folytatott azért, hogy az elődei által elajándékozott királyi birtokokat visszaszerezze. A birtokok hollétének megállapítására kiküldött bírák nemcsak a királyi birtokok elhatárolását

hajtották végre, hanem magánfelek kérésére birtokmegosztást is végeztek.

É. G.

Hazai oklevéltár. Szerk. Nagy I. stb. Budapest 1879. 4.; PRT I. 131, 150–153.; Rákos I.: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 47 (1974).

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Dl. 221.

V-2.
A pannonhalmi bencés
konvent pecsétnyomója

Pannonhalma, a hiteleshely levéltára
 öntött, vésett bronz
 átm.: 60 mm
 1230–1250

Kör alakú bronzlemez tetején füllel, alján vésett figurális pecsétképpel és körirattal. A kép közepét *faldistoriumon* ülő, főpapi jelvényekkel ékesített figura foglalja el. Dicsfényvel övezett, enyhén oldalt fordított és lefelé tekintő fején alacsony infula. Jobbját áldó gesztussal vállához emeli, behajlított baljában pásztorbot. Öltözéke ünnepélyes ornátus: *alba*, *dalmatica* és kidomborodó keresztel díszített *casula*. A ruházat ráncolódásán is jelentkező kontraposztos testtartás a kezek aszimmetrikus mozgásával áll összhangban. Lába számolyként szolgáló, keskeny lemezen nyugszik. Jobb karja mellett holdsarló, bal vállá fölött sugaras nap-ábrázolás látható. Jobbja felől korszó formájú tárgyat tartó szerzetes, balja felől kelyhet nyújtó, térdelő szerzetes alakja tűnik fel. E kisebb léptékű mellékalakok csuklyás ruhát viselnek. A térdelő figura felett karmai közt hosszú tárgyat tartó madár lebeg. Unciális és antiqua betűkből álló körirata gyöngysorok között:

+ S(IGILLVM) CAPITVLI
 S(AN)C(T)I MARTINI DE SACRO
 MONTE PANNONIE

Az ábrázolás Sólmos Szilveszter szerint a Nagy Szent Gergely által írt Szent Benedek életrajz (Dialógusok II. könyve) alapján értelmezhető. Eszerint a főpapi öltözékű főalak Szent Benedek apáttal, a balján álló mellékalak a szentet remetesége idején tápláló Romanusszal, a kelyhet nyújtó, térdelő figura az apátot megmérgezni szándékozó vicovaroí szerzetessel, a felette repülő

V-2.

madár pedig a mérgezett kenyeret elragadó hollóval azonosítható.

A patrónus képe által uralt pecsétképek szokványos hieratikus zártságát a legendából átemelt mellékszereplők megjelenése némileg oldja, de a főhelyen kiemelt védőszenthez viszonyított jelentőségük csupán másodlagos, attribútum értékű marad. A pecsétnek a patrónus hangsúlyos ábrázolását narratív elemekkel egyesítő képfelfogása, a fő- és mellékfigurák aránya, Romanus alakjának megformálása, nemkülönben a körirat betűinek típusa és formája a pannonhalmi pecsétet a somogyvári bencés apátság 13. századi pecsétjéhez kapcsolja, amely talán ugyanazon mester munkája.

A főalak kiegyensúlyozott tartása, nemkülönben a figura térbeliségét érzékeltető, finom fejmozdulata, ruházatának párhuzamos redőződése és a *casula* szélét fodrozó, természetű felgyűrődések olyan stílusvonások, amelyek az 1230 körüli francia katedrális-szobrászatból erednek. A reimsi székesegyház északi kereszthajójának ekkor készült timpanon-domborművei, különösen az Utolsó ítélet-kapu ülő figurái vethetők egybe a pecsétnyomó képével. E korszerű francia stílus befogadásában az 1224-ben felszentelt új apátsági temploma befejezéséhez klasszikus gótikus tanultságú építőmestereket hívó Uriás pannonhalmi apátnak (1207–1241) lehetett döntő szerepe.

T. I.

PRT II. 247.; Sólymos Sz.:

A pannonhalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. *MÉ* 30 (1981) 136–138.; Marosi E.: *A pannonhalmi konventi pecsét datálása*. *MÉ* 30 (1981) 138–139.; Takács 1992a, 27, 75–76.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár

V-3.

Az esztergomi székeskáptalan kisebb pecsétnyomója

Esztergom, székeskáptalan levéltára
öntött, vésett ezüst
átm.: 42 mm
1240 körül

Egyik felén repedt, kör alakú fémlap Szent Adalbert püspök mellképével és körirattal. A püspök dicsfényvel övezett fején alacsony infulát visel. Az arc telt, gömbölyded formákra tagolódik. Öltözéke *casula*, rajta kereszttekkel díszített *pallium*. Jobbját áldó gesztussal emeli fel, baljával könyvet és pástorbot tart. A figurát kétoldalt rövidített felirat kíséri. A pástorbot görbülete alatt:

S(ANCTUS)

A másik oldalon:

ADALB(ER)TVS

V-3.

A képmzőtől vájattal elválasztott körirat:

+ S(IGILLVM) MINVS
CAPITVLI STRIGONIENSIS

Az esztergomi káptalan egy 1241-ben kelt oklevelének záradékban na-

gyobb pecsétjéről tesz említést. A megkülönböztető szóhasználat alapján valószínűnek látszik, hogy a testület ebben az időben rendelkezett kisebb pecséttel is, amelynek használatáról 1243-tól már adatok is vannak.

T. I.

Takács 1992a, 58–59, V/16.2. és XXVIII/26. kép.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár

V-4.

Az esztergomi latinusok kettős pecsétje

A Nemzeti Múzeum legkorábbi darabjai közül való. Már szerepel az 1825-ös katalógusban. A *Cimeliotheca* leírása szerint József nádor adta át megőrzésre a gyűjteménybe, korábban az esztergomi városi levéltárban lapult. Esztergom a 18. században Gyöngyös vidékéről kapta vissza.
öntött, vésett, aranyozott bronz
átm.: 7,1 cm, füllel: 9,4 cm.
13. század közepe

A pecsét két egyforma, kerek részből áll, oldalt mindkettőn négy-négy kör alakú fül. Előlapján Esztergom várának legrégebbi ábrázolása: bástyákkal tagolt fal, kapu, s mögötte talán a királyi palota képe. Körben gótikus majuszkulákkal körirat:

+ SIGILLUM LATINORUM
CIVITATIS STRIGONIENSIS

A másik lapon középen kilencszer vágott pajzs, az Árpádház címere, körülötte majuszkulás körirat:

+ SECRETUM LATINORUM
CIVITATIS STRIGONIENSIS

A pecsét kora, elsősorban a körirat betűtípusa alapján, a 13. század köze-

V-4.

pére keltezhető, mint a korszak első magyar városi pecsétei. Első lenyomata 1269-ből ismert.

Az esztergomi királyi várost már a 13. század elejétől közös fal veszi körül az udvarnokok és a latinusok városával. Ez a rész a királyi vár alatti egyik kis terület, lakói nagyjából olasz kereskedők, egyes kutatások szerint a 13. századtól vallón és francia polgárok is, akik a városfalakon kívül birtokokat is szereztek maguknak. Amikor a 13. század közepén a királyi udvar Budára települt, az adatok szerint egyetlen latin sem költözött oda.

H. K. J.

Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici. Budae, 1825. 10., V-3.; *Gerevich T.* 1938, 22, 213.; *F. Vaitai E.* Az esztergomi latinok kettős pecsétje. *AE* (1963) 39, 45.; *Zolnay L.*: A középkori Esztergom. Budapest 1983. 136–140.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: Cim. Sec. I.V.3.

V-5. Fülöp esztergomi érsek (1262–1272) pecsétje

Magyar Kamara Levéltára, Acta ecclesiastica ordinum et monialium, V. Buden. Monial. fasc. 2 no. 4. pergamen
22 × 18 + 2,8 cm
viaszlenyomat
55 × 33 mm
1272. december 7., Esztergom

V-5.

Eredeti hártya lila zsinóron függő ovális pecséttel, rajta állatfejekkel díszített trónon ülő, püspöksüveges, baljában pástorbotot tartó, jobbával áldást osztó főpap. A pecsét körirata:
+ S(IGILLVM) MIN(VS) AD
CA(VSA)S PHILI(PPI) DEI
[GRATI]A STRIGO(N)I(ENSIS)
ARCHIEP(IS)C(OPVS)

Fülöp esztergomi érsek Kövér Gantenti kereskedő számára hitelesen megerősíti oklevelével Esztergom város 1272. szeptember 28-i oklevelét, amely azt tanúsítja, hogy a város bírja és tanácsa előtt Kövér Gan Renner esztergomi polgár csolnoki szőlőjét tartozása fejében lefoglalta és eladta a szigeti apácáknak.

É. G.

Gárdonyi A.: Budapest történetének oklevelés emlékei. I. Budapest 1936. 126–127.; *Bodor-Fügedi-Takács* 1984, 39.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Dl. 814.

V-6. Boleszló esztergomi érsek (1321–1328) pecsétje

Pannonhalma, a hiteleshely levéltára
viaszlenyomat (1324)
92 × 52 mm
1321 (tipárium)

A középtájt kettétört, mandorla alakú pecsétképet háromszintes architektúra tölti ki. Lent rövidülésben ábrázolt lábazati építmény; közepén címerpajzsok által közrefogott, félköríves fülkében az érsek profilban ábrázolt, térdelő alakja, mellette B majuszkula. A heraldikailag jobb oldali, hasított pajzsban jobbra Anjou liliumok, balra hétszer vágott mező. A heraldikailag bal oldali pajzsban kiterjesztett szárnyú sas. Az építmény középszintjén félkörívvel záródó, oszlopokkal elválasztott, háromrészes árkádsorban középtű álló Madonna, balján Szent Adalbert püspök, jobbán felismerhetetlen attribútumú, álló szent. A Madonna Gyermekeket tartó bal karja alatt gazdag redőzhatag. Legfelül tornyos oromzat, közepén csúcsíves keretelésű, csillagokkal teleszórt mezőben a keresztre feszített Krisztus képe. Majuszkulából álló, részben elmosódott körirata:

+ S(IGILLVM) BOLESLAI
DUCI(S) TOSTEN(SIS) D(E)I

GRA(CIA) S(AN)C(T)E
STRIGONIEN(SIS) ECC(LESI)E
ARCHIEPI(SCOPI) ET
EI(US)DE(M) LOCI CO(M)ITI(S)
P(ER)PETVI

Boleszló érsek Károly Róbert első feleségének, Mária tescheni hercegnőnek (+1317) egyik Magyarországra került fivére. Másik testvérük, Meskó előbb a nyitrai, majd a veszprémi püspökséget töltötte be. A pecséten szereplő heraldikai motívumok egyrészt Boleszló tescheni származását, másrészt a magyar uralkodóházhoz fűződő rokoni kapcsolatát reprezentálják.

V-6.

Az érseki pecsét monumentális hatású figuráinak stílusa az 1300 körüli itáliai művészetre, a szobrászatban Giovanni Pisano sienai környezetére vezethető vissza. Itáliai ötvösmester talán Avignonban készült munkája. Nem zárható ki az sem, hogy Károly Róbert udvarában működő, itáliai iskolázottságú ötvös készítette.

T. I.

Bodor-Fügedi-Takács 1984, 22–23, 44, VI/32. kép.; *MMűv* 1300–1470 136, 375, 309/1. kép.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár, Capsa 41. P.

V-7.

Az esztergomi székeskáptalan
nagyobb pecsénnyomója

Esztergom, székeskáptalan levéltára
öntött, vésett ezüst
átm.: 52 mm
1319–1326

Fent négykaréjos ív felett lebegő, ár-
kádsorral áttört baldachin. Alatta két
álló alak. A balra elhelyezkedő, oldalt
forduló, ornátusba öltözött főpap fel-
emelt kezével nyitott, liliomos koronát
tart. Mellette szembenéző uralkodó.
Válláról leomló köpenyének bélésén
plastikus mintázat. Jobbját – talán kö-
penyének zsinórját fogván – mellére
helyezi, behajlított baljában liliomos
jogart tart. A főpap mögött öt sorra tört
majuszkulás felirat:

AR
CHI
EP(ISCOPU)S
ST(R)IGO
NIEN(SIS)

Az uralkodó mellett három sorban:

REX
VNGA
RIE

A gyöngysorok közé foglalt körirat:
+ S(IGILLUM) MAIVS
CAPITVLI ST(R)IGONIENSIS
ECCL(ES)IE

A pecsénnyomó datálása egyrészt az
esztergomi káptalan 1326-os, *sigillum
maior* használatát említő oklevele alap-
ján (*terminus ante quem*), másrészt egy
1319-ben kibocsátott oklevélnek a
nagypecsét hiányára hivatkozó pecsét-
telési záradéka (*terminus post quem*)
alján lehetséges. A pecsétkép szokat-
lan módon nem a székesegyház patrónu-
sát ábrázolja, hanem az esztergomi
érsekek király-koronázó előjogát repre-
zentálja, vélhetően a királyi családhoz
rokonként is kötődő Boleszló érsek
(1321–1328) szándékának megfelelően.

T. I.

Takács 1992a, 29–30, 59–50., V/16.3 és
XXX/33. kép.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár

V-7.

V-8.
Meskó veszprémi püspök
(1334–1344) pecsétje

Veszprém, püspöki levéltár
viaszlenyomat (1341)
74 × 45 mm
1334 (tipárium)

Mandorla alakú mezőben széles ívvel
felnyitott, oldalt vakmérnökkel ta-
golt lábazati építmény. Alul a félkörív
alatt Meskó püspök oldalt forduló, ke-
zében pástorbót tartó, térdelő alak-
ja. Az építmény tetején a sárkánnyal
harcoló Szent Mihály arkangyal monu-
mentális figurája. A hosszú, bő ruhát
viselő, kiterjesztett szárnyú angyal lá-
baival lépő mozdulattal a sárkány nya-
kán és farkán tapos, a szörny felemel-
kedő fejébe nyitott torkán keresztül
könnyed, de látványos mozdulattal
hosszú lándzsát döf. Köpenyének
anyaga szögletesen megtört mélyöblű
rácokat vet. A képmezőtől profilált
kerettel elválasztott, majuszkulából
álló körirata:

+ S(IGILLUM) MESCHONIS
EPI(SCOPI) VESPRIMIENSIS
AVLE D(OMI)NE REGINE
CANCELLARII

Meskó a tescheni hercegi család sar-
ja, fivére Károly Róbert első felesége-
nek, Mária királynénak és Boleszló esz-
tergomi érseknek (V-6.). Johannita lo-
vagként tűnt fel Magyarországon. 1315
és 1319 között a rend magyarországi
nagy mestere volt (*Reiszig E.: A jeru-
zsálemi Szt. János-lovagrend Magyaror-
szágon. I. Budapest 1925, 89.*). 1328-

V-8.

ban Boleszló érsek erőszakkal nyitrai püspökké tette.

A pecsét bizánci ikonográfiai típusra vezethető vissza. Szoborként megjelenített, dinamikus Szent Mihály képének testarányai és ruházatának formái az itáliai szobrászat (pl. Lorenzo Maitani orvietói műhelye) hatásáról árulkodnak. Meskó püspök pecsétje a Károly Róbert korára általánosan is jellemző itáliai művészeti orientáció egyik legkiűnőbb emléke. A Szent György lovagrend pecsétjével való összefüggése révén feltételezhető, hogy az udvari művesség legelőkelőbb rétegét képviseli.

T. I.

Bodor-Fügedi-Takács 1984, 25, 46, VIII/38. kép; MMűv 1300-1470, 136, 375, 377., 309/2. kép.

Veszprém, Püspöki Levéltár, Litt. adj. 8. et Zuzd 5.; fotó gipszmásolatról: Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 65.1855

V-9. Óbuda város pecsétnyomója

A pecsétet Pulszky Ferenc ajándékozta 1874-ben a Nemzeti Múzeumnak, aki Bécsben vette azt. öntött, vésett ezüst
átm.: 5,7 cm
1343 körül

A kerek pecsét közepén városfal és magas városkapu mögött palota képe látható, középen magas többemeletes ablakos toronnyal, kétoldalt ehhez csatlakozó, alacsonyabb egyforma épületekkel, ablakkal és ajtónyílásokkal. Az épület felett kétoldalt egy-egy címer: egyik oldalon sasos (lengyel) címer, a másikon a magyar király hasított címere, Anjou liliomokkal, illetve a hétszer vágott pajzssal. A lengyel címer alapján

V-9.

a pecsét valószínűleg 1343 után készülhetett, amikor a lengyel származású királyné, Piast Erzsébet megkapta Óbudát. Körirata rendkívül szép majusz-kula:

+ SIGILLUM CIVITATIS VETERI BUDENSIS

Használatát csuklóval mozgó fogantyú segítette.

H. K. J.

Dercsényi 1941, 128.; MMt I. 212, 625.; Székesfehérvár 1982, 327, 186. sz., 332.; Kubinyi A.: Buda város pecsét-használatának kialakulása. TBpM 14 (1961) 109. skk.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1874.210.2.

V-10.

V-10.

Kálmán győri püspök (1337-1375) második pecsétje

Sopron, városi levéltár
viaszlenyomat
77 × 50 mm
1355

Mandorla alakú mezőben félkör ívű arkád felett emelkedő tornyos, baldachinos építmény. Alatta Kálmán püspök térdelő, pástortbotot tartó alakja, a háttérben csillagos diszú, négyzethálós mustra. Az építmény zsindeyes tetőzetel fedett, mérművekkel tagolt, sokszögű baldachinját két élreállított torony veszi közre, amelyek nyitott alsó szint-

jén egy-egy térdelő angyal jelenik meg. A baldachin alatt mustrás háttér előtt Mária koronázásának jelenete: Krisztus és Mária közös trónuson, egymással szembefordulva ülnek, Mária imára összetett kézzel, Krisztus könyvet fogva és koronát emelve. Gyöngysoros keretbe foglalt, majuszkulákból álló körirata:

+ S(IGILLUM) DOMINI
COLOMANI EPISCOPI
EC(CLES)IJE IAVRIENSIS

Kálmán püspök, Károly Róbert természetes fia második pecsétnyomóját valószínűleg 1355-ben készítette. Korábbi főpapi pecsétjének érvénytelenítése a királyi (és féltestvéri!) parancsra történt bebörtönzésével állhat összefüggésben. A legsúlyosabb vádakkal illetett püspök csak IV. Ince pápa erélyes fellépésének köszönhetően szabadult ki 1355-ben két évig tartó fogságából.

A pecsét Mária koronázása képeinek esetében valószínű, hogy a királyi udvarban közismert kompozíció, esetleg egyedi festett prototípus vésnöki replikájával van dolgunk. A képmező rombuszmintás kitöltése a mustrás képhátterek vagy a geometrikus felosztású zománcos borítólemezek imitációjaként hat. Az elsőrangú minőség is amellett szól, hogy e pecsét tulajdonosa a 14. század közepének legelőkelőbb és legigényesebb megrendelői rétegéhez tartozott.

T. I.

Pór A.: Kálmán győri püspök. *Sz* 23 (1889) 369–381.; *Dercsényi* 1941, XXVII. tábla; *Bodor-Fügedi-Takács* 1984, 26, 48–49, IX/47. kép; *MMűv* 1300–1470, 136. 312/1. kép; rajz: Rómer-hagyaték XVII/b csomag, 112. OMVH Irattár 417/87.

Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, Dl. 155.

V-11. Rátold István óbudai prépost pecsétje

Magyar Kamara Levéltára, Acta ecclesiastica ordinum et monialium, V. Buden. Monial. fasc. 20 no. 9. pergamen
37,5 × 22 + 4 cm
viaszlenyomat
55 × 35 mm
1361. augusztus 27., Óbuda

Eredeti hártya, kék zsinóron függő ovális pecséttel, rajta a káptalan védő-

V-11.

szentje, a baldachinos trónon ülő, baljában kulcsot tartó, jobbajával áldást osztó, püspöksüveges Szent Péter, a trón lábánál jobbra és balra egy-egy címeres pajzs, s a közöttük lévő fülkében jobbra forduló, térdelő, kezét imára tartó István prépost alakja látható. A pecsét körirata:

+ S(IGILLVM) STEPHANI
PREPOSITI BVDENSIS

Péter mester budai kanonok, István prépost helynöke abban a perben, amelyet Tegezgyártó György özvegye, Klára maga és gyermekei: István fia és Erzsébet leánya nevében a Békés nevű ügyvéd által képviselt özvegy Tompa Lászlóné és Szántói Péterné ellenében indított a néhai Óbudai Cseke fia Mihály telke és szőlője miatt, az utóbbiak javára ítélt. A budai társaskáptalant valószínűen a 11. század első felében alapították. Kiváltságai révén a prépostja, illetve annak helynöke egyházi perekben ítélezett.

É. G.

Bodor-Fügedi-Takács 1984, 66–67. XX/F.16. kép.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Dl. 5076.

V-12. Vilmos pécsi püspök (1361–1374) pecsétje

Esztergom, káptalan levéltára
viaszlenyomat (1363)
70 × 45 mm
1361 (tipárium)

Mindkét csúcsa sérült. A mandorla alakú pecsétképen vakmérműves, fülkés konzol-építményen emelkedő, élreállított tornyocskáktól közrefogott, lebegő baldachin. Az alépítmény fülkéjében a pecsét tulajdonosának töredékes figurája, kezében pásztorbot. A mérműves nyílásokkal áttört oldalsó tornyok erkélyként megnyitott alsó szintjén két-két, félalakos cimertartó figura jelenik meg: a heraldikai jobb oldalon egyenlőszárú keresztet ábrázoló címerpajzsot, a heraldikai bal oldalon ágaskodó állatalakot mutató címerpajzsot tartanak. Mindkét címerábra erősen elmosódott, csak fő vonalai vehetők ki. A tabernákulumszerű középtraktusban monumentális szoborműveket idéző, erős kontrasztban ábrázolt, dicsfényes, álló alak: jobbajában két kulcsot lógató, baljában könyvet tartó, bő köpenyt viselő Szent Péter apostol, a pécsi székesegyház patrónusa. Gótikus majuszkulákkal írt, feloldott és kiegészített körirata:

+ S(IGILLUM) WILHEL[MI
EPISCOPI
QUINQUEJECCLIESIENSIS

Vilmos, akinek származásáról egy 1357-es királyi oklevél tesz pontos említést (*natus quondam Henrici de Bergzabern, alias de Cappenbach*), már 1353-ban, speyeri kanonoki stallumának elnyerésekor Lajos magyar király támogatását élvezte. 1360-ban egri prépost, a királyi kápolna ispánja és titkos kancellár volt, 1361-ben pedig Nürnbergben, útban Avignon felé IV. Károly császártól kapott korábbi szolgálataiért jelentős pénzadományt (*Koller, J.*: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. III. Posenii 1784, 86–89; *Bosányi A.*: *Regesta supplicationum...* II/2. Budapest 1916, 266.).

A baldachinos kompozíció és a kiemelkedően magas színvonalú, hajlékony, kecses patrónus-figura annak a kifinomult, exkluzív udvari művészetnek örököse, amelyet a 14. század első felében elsősorban francia ötvöstárgyak és elefántcsont faragványok, a szobrászatban többek között Jean Pepin de Huy és Robert de Lannoy alko-

V-12.

tásai képviselnek. A keretépítményből kihajoló heraldikák előképeit is ebben a nyugat-európai körben találhatjuk meg (pl. Angliai Eleonóra (1318–1355) pecsétje; *Köln* 1978, III. 158.). A rokon stílusú magyar főpapi pecsétek sorában (Keszi Miklós esztergomi érsek, Telegdi Tamás esztergomi érsek, Demeter esztergomi érsek) a koraiak közé tartozik. A stílus közvetítésében az avignoni pápai udvar környezete döntő szerepet játszott. Erre utal a Vilmos püspök pecsétjén látható kettős címerhasználat is, amellyel a kuriális főpapok gyakorlatához alkalmazkodik. A keresztet ábrázoló címerkép az örökölt családi jelvényhez társított főpapi *insigne*. E címer a pécsi Mária-kápolna, Vilmos temetkezőhelye közelében előkerült kereszt, kulcsos, lilimos kőcímerrel azonosítható (IV-39.), ami egyrészt az egész szoborleletet meglehetősen nagy biztonsággal 1374 elé datálja, másrészt megkönnyíti ma-

gának az építményre applikált címerpajzsok rekonstrukciós értelmezését is. A pecsét másik, állatfigurás címere Vilmos püspök elkallódott gyűrűspecsétjének címer-oroszlánjával (*Koller* 1784) és egy szintén Pecsét előkerült címeres kályhacsempe oroszlánjával lehet azonos (V-29.).

T. I.

Bodor-Fügedi-Takács 1984, 26, 49, XI/50. kép.

Esztergom, Káptalani Magánlevéltár, Capsa Caerulea 24.

V-13a A zágrábi káptalan pecsétnyomója

Zágráb, székeskáptalan levéltára.
öntött, vésett ezüst
63 × 42 mm
1371, Visegrád(?)

Nagy Lajos 1371-ben Visegrádon keltezett oklevele a zágrábi káptalant arról értesíti, hogy az uralkodó új hiteles helyi pecsétnyomó használatát rendeli el és engedélyezi (*Tkalčić, I. B.: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. I. Zagrabiae* 1889, 242.). Az oklevél fogalmazója magát a tipáriumot is leírta, amely a *legszentebb István király* képét mutatja, amint a trónuson ülő, Gyermekeit karján tartó Szűz Mária előtt térdel, hogy *néki a kőből épült templom képét felajánlja (effigiem templi materialis eidem offert)*. Az alapító képmásába öltöztetett, donatori felajánlást tevő Szent István, aki valójában a zágrábi székesegyház védőszentje és nem alapítója, itt nyilvánvalóan a templom protektora és a káptalan közbenjárója. A pecsét Szent István képe ösztönzést kaphatott a középkori templom-donációk közhelyszerű ábrázolási szokásán kívül egy olyan, csak a későreneszánsz kortól kezdve dokumentált, de talán már a 14. században kialakult ikonográfiai típustól is, amelyet az ország (vagy a korona) felajánlásának hívnak.

V-13a.

A pontos (mű)leírást tartalmazó visegrádi adományozó oklevél azt is jelzi, hogy a vésett pecsétnyomót ugyanúgy királyi donációként kapták a zágrábi kanonokok, mint az autentikus pecsét-használat jogát. Készítésének helye ezért a királyi udvar környezetében keresendő.

T. I.

Zagreb 1983, 24, 175–176.; Takács I.: „Rosa inter lilia rubinosa”. A zágrábi káptalan 1371. évi pecsétjének Szent István képéhez. Sub minervae nationis praesidio. Tanulmányok Németh Lajos 60. születésnapjára. Budapest 1989, 20–25.; Takács 1992a, 99–100. XXXI/38. kép.

Zagreb, Riznica Katedrale

V-13b

A zágrábi káptalan pecsétés oklevele

Magyar Kamara Levéltára, Neoregistrata Acta fasc. 465. no. 28.

pergamen

29,5 × 17,5 + 3,8 cm

viaszlenyomat

63 × 42 mm

1384. február 1., Zágráb

Eredeti hártya, vörös zsinóron függő ovális pecséttel, rajta gótikus épületben jobbra trónon ülő, a gyermek Jézust karjában tartó Szűz Mária, balra fél térdre ereszkedő, liliomos koronát viselő, kezében kéttornyú templommodellt tartó Szent István király, a zágrábi egyház védőszentje látható.

A pecsét körirata:

S(IGILLVM) CAPITVLI

ECCLESIE ZAGRABIEN(SIS).

A zágrábi káptalan mint hiteleshely Gomiljani Juriszló fia Szaniszló, és Priboj fia Máté kérésére hiteles átírást készít a nonai Szent Asellus-káptalan 1258. szeptember 3-i okleveléről, amelyben Jakab corbaviai gróf fia László a Lapcani nemeseknek adta a IV. Bélától annak 1257. február 13-i és István horvát bán 1252-i oklevelei

V-13b.

alapján nyert birtokait. A zágrábi püspökséget Szent László alapította első királyunk, Szent István tiszteletére.

É. G.

Smičiklas, T. – Kostrenčić: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagreb 1976, XVI. 438–440 no. 332.; Takács 1992a, 98–100, 59. sz. XX/59.3. kép.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, Dl. 474.

V-14.

A csornai konvent pecsétés oklevele

Magyar Kamara Levéltára, Neoregistrata Acta fasc. 1593 no. 18.

pergamen

35,5 × 15 + 4,7 cm

viaszlenyomat

55 × 40 mm

1433. május 11. Csorna

Eredeti hártya, és eredetileg bordó és zöld zsinóron függő ovális pecsét, rajta a monostor védőszentje, jobb lábával

V-14.

füldre térdeplő, balra forduló, kitárt szárnyú, tömjénező Szent Mihály arkangyal látható. Jobb szárnya felett, a körirat végén sarkára állított négyzetben kitárt szárnyú sasmadár, amely Zsigmond király címeréből származik.

V-15.

A pecsét körirata:

+ S(IGILLVM) CO(N)VENTVS
DE CHERNA OSLOINIS

Zsigmond király a csornai premontrei konventnek, mint hiteleshelynek 1433. április 1-én Budán kelt levelével meghagyta, küldje ki hiteles emberét, hogy jelen legyen, amikor parancsára a királyi ember beiktatja Krensdorfi Miklós fiait, Farkast és Mihályt, a Sopron megyei Krensdorfon, más néven Tormaskéren lévő féltelek zálogbirtokába. A beiktatást a csornai konvent részéről Pál pap és Kéri János királyi ember hűsvét után a második vasárnapon, április 26-án elvégezték, s jelentésük alapján a csornai konvent kiállította a birtokba iktatás megtörténtét tanúsító oklevelet. A csornai konventet a Kanizsai család öse, Osl ispán alapította 1230 előtt, ezért is találjuk a pecsét köriratában meg a nevét.

É. G.

Pór A.: Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. századokban. Turul 8 (1890) 155.; *Oszwald F.*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *MÉ* 6 (1957) 240–241. *Takács 1992a*, 54–55, és III/13.1 és XXXII/42 t.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, DI 12498.

V-15. Pásztorbot végződése (?)

Nagyvázsony (?)

öntött bronz

átm.: 11 cm, pálcá v.: 6 mm

13. század második fele, magyar

Csigavonalban hajló, kifelé kissé vastagodó, kerek átmetszetű bronz pálcá, közepén pasztikus sárkányfigurával. A sárkány feje kutyához hasonló, nagy, felálló, levél alakú füllel (egyik letörött), nyitott szájjal, kiálló, mandulaformájú szemekkel. Melle vízszintesen bordázott, két karmos mellső lába és visszahajló, pikkelyes farka a bronz pálcára támaszkodik. Szárnyai felfelé állnak, a szárnytövek fedőtollait és a hosszú, visszahajló végű szárnytollakat vésett vonalakkal díszítették. A kétszer csavarodó pálcát háromujjú, kifelé álló, csipkés szélű levelek kötik össze, pasztikus erezzel. A pálcá külső vége töredékes.

Formája és mérete alapján a töredék

egy püspöki vagy apáti pásztorbot végződése is lehet. Ennek csupán a közepén lévő sárkányfigura mond ellent. A sárkány egyértelműen a gonosz jelképvilágához tartozik, és bár előfordulnak – pl. a limoges-i emléktárgyakban – sárkányfejben végződő pásztorbotok, de azokon nem főalaként, hanem a botfej központi alakjainak alárendelt díszítőelemeként. A központi figurák az Angyali üdvözlés figurái, angyalok, esetleg szentalakok.

L. Zs.

közöletlen

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum,
ltsz.: N.94.1.1.

V-16. Ajtókopogató

Pilismarót

öntött bronz

m.: 11,8 cm, sz.: 10,8 cm

14. század második fele, magyar

Fantasztikus állatfigura ló fejjel és sörénnyel, két rövid mellső lábbal és hosszú, a hátára visszakanyarodó, háromlevelű növénydíszben végződő farkokkal. Fején tátott száj, ovális szemek és nagy, hátracsapott fülek. A lábak alatt egy 1–1,5 cm átmérőjű lyuk megy át az állat testén, ezen lehetett átbújtatva a tartó pálcá. Az állat hátán és a jobb mellső lábán egy-egy emberi láb töredékei látszanak, a fark fölött is töredékben megmaradt, golyót tartó kéz látszik. (Valószínűleg emberfigura támaszkodott az állat alakú kopogató hátán.)

A figura tömör öntésű, a testét átfúró lyuk pereme kopott és a lábak vége (amelyek az ajtólemezhez ütközhetek) erősen el van verődve. A lófej hasonlít egy, egykor a Figdor-gyűjteményben őrzött, ma a berlini Kunstgewerbe-

V-16.

museumban lévő aquamanile lovának fejéhez (l. Bronzen von der Antike bis zur Gegenwart. Hg. Bloch, P. Berlin 1983.).

L. Zs.

közöletlen

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest,
ltsz.: 1873.263.1.

V-17. Keresztelőkút öntőformájának töredéke

Visegrádról, a Salamon-torony melletti öntögödörből

égetett agyag bronzmaradványokkal
6 darabból összeragasztott töredék, az egyes darabok: 8,2 × 2 cm, 8,7 × 5,8 cm, 4 × 6,3 cm, 9,5 × 6,7 cm, 6,5 × 6,1 cm, 7,5 × 6,22 cm, a teljes töredék: 26,7 × 12 cm

1357 körül, Visegrád

Az 1968–69-es ásatások során a Salamon-toronytól ÉK-re egy öntögödör maradványait tárták fel. Az öntögödörből előkerült agyagköpeny töredékeiből, az azokon talált díszítőelemek segítségével azonosították az öntögödörben készített tárgyat: Gál Konrád mesternek Nagy Lajos király számára öntött harangjával. Ezt a harangot a valószínűleg külföldről érkezett „Conradus Campanista” 1357-ben öntötte. Érte testvéreivel együtt kapta azt a kiváltságot, hogy az ország bármely városában telepedjen is le, ott adómentességet élvezzen. Ez a település a széppességi Igló lett, mert 1364-ben már ennek a városnak polgáraként („Galnow Salmon Conrad campanista”) iratta a kiváltságlevelét, majd öt évvel később az iglói plébániatemplomban misealapítványt hozott létre az elengedett adókból. Konrád harangöntő neve még előfordul ugyan egy 1397-es oklevélen, de a szövegből nem derül ki, a mester ekkor még életben volt-e. Ez a néhány okleveles adat annak a 16. század elejéig folyamatosan működő iglói bronzöntőműhelynek a megalapítójáról szól, amely műhely termékei a Felvidéken, Kis-Lengyelországban, egészen Krakkóig megtalálhatók. A műhely korai időszakából nem ismerünk olyan feliratos bronzöntvényt, amely megnevezte volna a tárgy készítőjét. A motívumkincs összehasonlításával, ezek esetleges datálásával lehet a fennmaradt emlé-

V-17.

kek relatív kronológiáját összeállítani.

Hagyományosan az egykor Lassúpatakon, majd a 16. századtól a svedléri templomban álló keresztelőkutat szokták Konrád mesternek tulajdonítani a rajta látható sisakdíszes Anjou-címer miatt, feltételezve, hogy hálából helyezte el a címert a díszítmények között. E kút mellé azonban éppen az összehasonlító feldolgozás segítségével, a díszítmények és a forma egyezése alapján állíthatjuk a gölnicbányait és a podolinait. A címert önmagában nem tekinthetjük döntő érvnek a mester meghatározásánál, hiszen a harangok és keresztelőkutak díszítményei között több olyan pecsétet találhatunk, amely nem kormeghatározó, csupán ornamentális jellegű (például Jámbor Boleszló lengyel herceg /+ 1279/ pecsétje a szepesváraljai, ménhárdi és gyöngyösi kúton). A fent említett három keresztelőkút a Visegrádon talált köpenytöredékek szempontjából a valamennyiükre jellemző, közös mintakészlet, az apró kereszték közé foglalt, indadíszes, tölgyleveles mustrasáv, valamint egy keskenyebb, szintén indadíszes, juharlevélre emlékeztető mustrasáv (a kiállításon nem látható) miatt fontos. Tehát ha a visegrádi öntvény Konrád mester munkája – amint az valószínű –, úgy ez az összefüggés igazolhatja a keresztelőkút-csoport attribúcióját is.

A kiállított köpenytöredék és az oklevélből ismert visegrádi nagyharang azonosítása egy ponton problematikus: a harangok fülét – ckként határozták meg a töredék pontosabb helyét a harangon – nem szokták ilyen módon díszíteni. A keresztelőkutak – éppen a felsoroltak – nódusza azonban keresztmetszetét tekintve tökéletesen meg-egyezik a Szőke Mátyás által közölt

metszetrajzzal. A mustrasáv két szélén látható, kb. 9 mm-es átmérőjű gombosor ugyanígy látható a svedléri, podolini és iglói keresztelőkút nóduszán. Összefoglalva: a kiállított darabot nem harang, hanem sokkal inkább keresztelőkút-nódusz agyagköpeny-töredéknek tarthatjuk. A többi töredék mérete nem elégséges funkciójuk meghatározásához, nem eldönthető, hogy az oklevélben szereplő harang, vagy pedig az ilyen módon meghatározott keresztelőkút öntéséhez készültek-e.

V. M.

Lovag 1979, 36skk.; Patay P.: Régi harangok. Budapest 1977, 7. 3. kép; Székesfehérvár 1982, 317–324. (Szőke Mátyás); Verő M.: Adatok a magyarországi bronzművesség történetéhez. Későközépkori keresztelőkutak a Szepességben és Sárosban. 1984. (Kézirat); MMűv 1300–1470, I. 253.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 73.3.4.3.

V-18. Korpusz

Visegrád, a plébániatemplom környékéről öntött bronz
m.: 7,7 cm, sz.: 6,2 cm
14. század közepe, magyar

Meglehetősen durva, alig cizellált öntvény. A korpusz feje a jobb vállra hajlik, szeme lehunyva, bajuszt és szakállt nem jelöltek, haja a vállára csüng. Karkjai kissé ívelten fölfelé állnak, a könyökizületet hangsúlyozták, tenyerei átfúrva. Teste S alakban hajlik, bordái alakban összefutnak, hasa kidomborodik. Az ágyékkendő a testre simul, elől három vízszintes, íves, plasztikus

ránc. Lábai összefúrva, kissé ferdén állnak, lábfejei egymásra helyezve, egy lyukkal átfúrva.

Az igénytelen, sorozatban készült, körmeneti keresztekre szögelt korpuszok egyik példánya, valószínűleg már kereskedelmi áru volt. Szórványként került elő a középkori város területéről, a templom közeléből.

L. Zs.

Székesfehérvár 1982, Nr. 183., 56. t., Bodor 1983.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 57.40.1.

V-18.

V-19–24. A körmendi kincslelet

A kincsleletet 1812-ben találták Batthyány Fülöp herceg körmendi kastélyának kertjében, ő ajándékozta 1814-ben a Nemzeti Múzeumnak. A Múzeum 1825. évi leltárkönyvében már szerepel.

Az együttesben étkezéshez használt négy aranyozott ezüst csészét, egy öblös köcsögöt, 11 gyűrűt, öltözethez tartozó díszvereteket, gombokat, két keresztet és egy pecsétnyomót találunk. Elveszett egy mellkereszt, egy kristálykő, egy Sigillum Fratris Timothei feliratú pecsétnyomó, nagyszámú gomb és aranyozott díszveret, valamint 300-nál több ezüstpénz a 14. századból.

A kisméretű tálka vagy csésze (eredetileg öt volt a kincsben) közkedvelt edényforma a kora középkortól kezdve. Legjobb kivitelű a középen kürtös lovasalakkal ellátott csésze, amelyen

Szent János és a Háromkirályok neve szerepel hibás felirattal. A többi, domborított és vésett futó állatokkal, leveles indákkal díszített csésze rokon darbjait az ernesztházi (Banatski Dešpotovac), a kiskunhalas-fehértói és a szababartyáni kincsleletben találjuk meg.

Az edények és veretek díszítő motívumait ismétlődő ornamentális elemek adják, melyek felhasználásában nincs nagy különbség a világi és egyházi rendeltetésű tárgyak között. A liliomsorok és áttört háromkaréjok főleg a peremen és a talpon, frizszerűen helyezkednek el. A dekoratív feliratok, állatalakok, a pénzeken is alkalmazott liliom- vagy koronamotívumok nemcsak ötvöstárgyakon tűnnek fel, hanem a keresztelő-medencék oldalán, padlótéglákon, pecséteken, vasajtókon is.

A lelet három aranyozott ezüst mell keresztje közül kettő van meg jelenleg is. Az egyik csuklós, préselt ereklyetartó kereszt, öntött Krisztus-testtel. Hasonló vésett díszű, háromkaréjos szár végződésű ereklyetartó keresztet ismerünk Ernesztházáról. A másik aranyozott bronz feszület – nagy tömegben gyártott kegytárgy – talán olvasóra készült, hasonló korpuszt Visegrádról és a Nemzeti Múzeumból ismerünk.

Zs. M.

Budapest 1884, 148–149.; MMt I. 567–572.; Iványi B.: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmendi Füzetek 2 (1942) 157–159.; Vattai E.: A körmendi lelet. AÉ 83 (1956) 67–75.; Zsámbéky M.: 14–15. századi magyarországi kincsleletek. MÉ 32 (1983) 105–128.; MMűv 1300–1470, 373.skk (Kolba J.); Zsámbéky M.: A körmendi kincslelet. Körmend monográfiája 1994. (kézirat).

V-19. Öblös edény

részben aranyozott, domborított, öntött ezüst
m.: 10 cm, száj átm.: 9 cm, talp átm.: 8 cm
14. század közepe

Tagolt, áttört négyes karéjok sorakoznak a talpán. Felette erősen kihasasodó test, széles, hengeres száj. A test közepén rovátkolt alapon vésett gótikus majuszkulás felirat:

AVE MARIA KCIA PENA
DMIUNS (sic)

Talpa, belseje, valamint a mondatszaggal aranyozott.

Zs. M.

V-19.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Itsz.: Cim. Sec. II. II. 6.

V-20. Ivócsésze

domborított, vésett ezüst
m.: 2,5 cm, átm.: 16,8 cm, korong átm.: 8,3 cm
14. század közepe

Középen beillesztett domború ezüstlemez, rajta hat félkör alakú mezőben futó állatok: nyulat tépő kutya, kecske, vaddisznó, medve, majom, szarvas. Középen kürtöt fújó, lobogó köpenyű lovas. A korong peremén vésett körirat:

TRINCH MIT SINN SANT
OLCHANS MIND RI CASPAR
BALTHAZAR MELCHIOR

A csésze külső peremén makk és tölgyfalevél mintához fül és karika csatlakozik. Alján bizonytalan bekarcolások.

Zs. M.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Itsz.: Cim. Sec. II.V.4–5.

V-21. Csésze

részben aranyozott, domborított ezüst
átm.: 20 cm
14. század közepe

Peremén 12 domborított hólyag, közöttük apró virágok. Lefelé keskenyedő oldalfalán négy trapéz alakú keretben, poncolt alapon két-két futó nyúl és kutya váltakozik, közöttük gyöngykeretben rozetta. Alján körben tekergő virágos indadísz. A díszítések aranyozottak, az alap nem.

Zs. M.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Itsz.: Cim. Sec. II.V.6.

V-21.

V-22. Csésze

részben aranyozott, domborított ezüst
átm.: 18 cm
14. század közepe

Belseje teljesen aranyozott. Lapos aljú peremén tíz karéj. Közepén koszorút alkotó szőlőág, melyből tíz szőlőlevél nő ki, poncolt alapon. A koszorúban

V-22.

egykor korong lehetett. Erősen sérült, lyukas.

Zs. M.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Itsz.: Cim. Sec. II.V.7.

V-20.

V-23. Csésze

részben aranyozott ezüst
 átm.: 16,3 cm
 14. század közepe

Belseje teljesen aranyozott. Kerek, széles kihajló peremmel. Az oldalát leveles, makkos ágak között futó, domborított állatok díszítik. Aljában leveles, virágos indák tekerednek körben. Középső korongja elveszett. Fenekén A betűs ötvösjegy és egy másik olvashatatlan jegy.

Zs. M.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
 ltsz.: Cim. Sec. II.V.8.

V-23.

V-24. Ereklyetartó kereszt

öntött ezüst
 m.: 8,2 cm, sz.: 6,5 cm
 14. század közepe

Szárai három karéjban végződnek, belül üreges, csuklós szerkezetű függesztőkarikával. Az előlapra öntött Krisztus-testet forrasztottak.

Zs. M.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
 ltsz.: Cim. Sec. II.XV.8.

V-25.

V-25. Szarverleg

Ulrich von Jungingen, a német lovagrend nagymestere küldte a serleget egy másik, nagyobb szarverleg és egyéb ajándékok kíséretében Zsigmondnak. Párjával együtt Pálóczy György kormányzó, esztergomi érsekhez került 1437 előtt. Szent olajokat tartottak bennük 1880-ig.

őstulok szarv, aranyozott ezüst foglalattal
 m.: 48,5 cm
 1408 előtt

Elnevezését a középső pántron szereplő két címerpajzs után kapta. Az egyik, a kétfejű sasos címer az ajándékozó német lovagrendé, a másik, az egyfejű sasos a megajándékozott Luxemburgi Zsigmond magyar királyé.

A három griff lábát foglalatként összetartó széles, középső övpántot vésett, leveles díszítés borítja. A már említett két címerpajzson kívül a pánt fel-

ső részén kerek, ágazott zománcképván, Keresztelő Szent János mellképe. Szájperemének alsó gyűrűjét vésett, indás dísz borítja. A szájperem nyolc, karéjos gömbszeletről áll. Ennek megfelelő a hólyagos fedő, mely csúcson fut össze. A csúcson kettős levélcsozor. A serleg hegyes végét tollas-leveles hüvely borítja, mely oszlopfőben végződik. Az oszlopfőn zöld zománccal díszített, rajta a sárkányölő Szent György álló szobrocskája van. A különböző fém részeket nagyon finoman öntött lilomos pártá fogja össze négy oldalról.

A serleget 1880-ban Simor primás restauráltatta a bécsi Anders cégnél, Lippert József tervei alapján. Ekkor került a fedő csúcsára a stilizált, kettős levélcsozor-sisakdísz. A pántra ekkor tették rá Keresztelő Szent János mellképét. Ez alatt előzőleg barokk kartusban IHS felirat volt. A csúcra ekkor került Szent György szobrocskája. A restaurálást megelőző állapotról

Bock prelátus készített metszetet 1859-ben, s azon az említett részek hiányoznak. A serleg belsejében felirat: *Pristinae decori et integritati restituit Joannes Card. Simor, 1880.*

Cs. P.

Bock 1859, 132–133.; Joachim: Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg 1896. 467.; Némethy L.: Zsigmond király és a német lovagrend. Sz 33 (1899) 140–142.; EM 1948, 230–231.; Bökönyi, S.: Trinkbecher aus Urhörnen in Ungarn. Säugetierkundliche Mitteilungen 4 (1956) 145–150.; Cséfalvay 1984, 12. sz.; Cséfalvay P.: Az Esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Budapest 1992. 31. Mikó 1993, 65, 86, 87.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.18.

V-26. Oroszlánfigura

Sárpilis
öntött bronz
m.: 8,7 cm, sz.: 4,5 cm
15. század második fele, német

Tömören öntött, a hátsó felén ülő (ágaskodó?) oroszlánfigura, feje tetejétől a fenekéig hosszában végighúzódo 8–9 mm átmérőjű hengeres üreggel. Elnagyolt részletformákkal ábrázolt fején igen nagy, mandulavágású szemek, kicsiny, kör alakú mélyedéssel ellátott fülekkel. Nyakától a derekáig érő sörénnyét mély, széles, szögben összefutó vonalakkal jelölték, hasán párhuzamos árkok. Mellső lábait előre nyújtja, mancsaiban egymással szemben egy-egy sekély árok. Hátsó lábai kuporgó tartásban, fenekét utólag lereszelték, hogy függőleges helyzetben megálljon. Farka a hátára visszahajlik, kis bojtjal és középtájon egy bütyökkel.

V-26.

A Cluny Múzeumban őrzött analógia alapján az oroszlán gyertyatartó része lehetett, a talpas gyertyatartó szárára volt felhúzva az állatfigura, mellső lábaihoz csatlakozott a gyertyatartó tölcser szára.

L. Zs.

Budapest 1912, 147.

Szekszárd,
Wosinsky Mór
Múzeum,
ltsz.: R.4.933.1.

V-28.

V-27. Kulcsakasztó

Nagyvázsony, Zsófia-pusztá
öntött bronz
m.: 7 cm
15. század második fele, német

Öntött férfi figura, hátoldalán a tarkótól kiinduló akasztóhoroggal. A figura kezét csipőjére támasztja, combig érő, övvel ellátott, hosszú ujjú zubbonyt visel és szűk nadrágot. Arcvonásai, ruhájának ráncai vésett vonalakkal, felületesen vannak jelölve. Lábai alatt ovális lemez, három nagy, kerek lyukkal.

V-27.

A figura alsó része kopott, a kulcstartó lemez a baloldali lyuknál kitörött, a középső lyuk alatt vékonyra kopott.

A figura a hátoldalán lévő hosszú kampóval volt az övre akasztva, a lábai alatt lévő lemez lyukaiba akasztották a kulcsokat.

L. Zs.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: 1874.130.4.

V-28. Kannafül

Kiskószeg
öntött bronz
h.: 15 cm, sz.: 2,9 cm
15. század vége, német

Magas talpon álló, valószínűleg gömbös testű kanna sárkány alakú füle. A sárkány teste ferdén bordázott, hosszú, hullámos, elvékonyodó farokkal. Két mellső lábát előre nyújtja, karmai szétállnak. Fejét visszafordítja, nagy, hegyes füle hátracsapva, tátott szájából hosszú nyelv nyúlik ki. Nyakából kettős lemez nyúlik ki, nittel beleerősített hajlított lemezzel, ami egykor a kanna fedelének billentője lehetett.

A gótikus kannához tartozó sárkányalakú fület – amint az ép kannákon is látszik – külön öntötték. A sárkány lábait támaszkodtak a kanna nyakára a perem alatt, a csuklósnan kapcsolódó billentő a kanna fedelére volt forrasztva. A sárkány farka a kanna oldalára volt erősítve.

L. Zs.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: 1904.59.3.

V-29. Kályhacsempe Vilmos pécsi püspök címerével

A pécsi karmelita kolostor területéről,
Kárpáti Gábor lelete (1976)
vörösre égetett agyag, barna ólomház
13,6 × 13,6 cm
1361–1374

V-29.

Négyzetes, zárt előlapú, kamrás kályhaszem. Rajta karéjos keretben álló címerpajzs. Az ékrovas szegélyű pajzsban a heraldikai jobb irányba lépő, koronás oroszlán. Az ábra Vilmos püspök 18. században előkerült, majd elkallódott pecsétgyűrűjének címerével, valamint pontifikális pecsétjének (V-12.) egyik címerfigurájával azonos.

R. P.

Székesfehérvár 1982, 370–371.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: K.79.12.54.

V-30.

Anjou-kori kályha csempéi

A középkori Budának fontos alkotórésze volt a mai Várhegy és a Duna között elterülő alsóváros, és elsősorban annak központja, a plébániatemploma után Szentpétermártírnak nevezett városrész. A kikötő, a közeli rév, valamint a Várhegy városfalainak védelme segítettek elő a terület fejlődését a város alapításától fogva. Az írásos források szerint nemcsak a polgárság, de a városban házat szerző főnemesek és egyházi testületek is nagy számban rendelkeztek itt háztulajdonokkal. Ennek ékes példája az a kályhacsempe-lelet, amely az egykori plébánia templommal szemben lévő telken került elő 1994 februárjában, leletmentés során. A kályhacsempék egy kb. 2 m átmérőjű gödörben feküdtek, egyéb kerámiatöredékekkel együtt. A csempék háta erősen kormos volt, oldalaiakon a tapasztás maradványait figyelhettük meg, jelezve, hogy az egykor használatban állott kályhát feltehetően egy közeli épületből vetették szemétre. A gödörtől mintegy tíz méterre középkori háromosztatú kőépület maradványai kerültek napvilágra, talán

ez lehetett az a ház, amelyből a kályhacsempék kikerültek.

A gödörben feltárt csempék között, többféle típusú és különböző időszakból származó töredékeket ismerünk. Az itt bemutatott csempék a korábbiak, az Anjou-korból származnak, de Zsigmond kori, ismert típusok töredékei is előfordultak a lelőhelyen. Az Anjou-kori csempék készítményi technikája teljesen egységes (vörösré égetett cserép, sárga, illetve sötétzöld mázzal), méretezésük is hasonló, típusaik az eddigi kutatás számára ismeretlenek, bár egyes típusokhoz hasonló mintájú csempék már kerültek elő. A Zsigmond-kori csempék készítményi technikája és díszítése különbözik ezektől a csempéktől.

A csempék keletkezését a címerábrázolások nagymértékben megkönnyítik, bár egyelőre még sok megválaszolatlan kérdést is felvetnek. Az osztott címerpajzsos ábrázolások között könnyen felismerhetjük a magyar Anjou, illetve a lengyel Anjou királyi címet. Ez utóbbi ábrázolás egyelőre magában áll az emléktanyagban, hiszen Nagy Lajos, anyja Piast Erzsébet, illetve leánya Hedvig címerein, vagy a teljes sas ábrázolást, vagy az osztott pajzsban a fél sas mellett a vágásos mezőt láthatjuk. Az Anjou liliomok, illetve a koronás sas egy címerben egyesített ábrázolása egyértelműen az Anjouk lengyelországi uralmára utal, ennek kezdete 1370 novembere, Nagy Lajos lengyel királlyá koronázása, vége pedig 1386, Hedvig királynő házassága Jagelló Ulászló litván herceggel. Az 1370-nél korábbi időpont nem valószínű, hiszen Piast Erzsébet saját családi címerét aligha használta egyesítve az Anjouk családi címerével, csupán akkor, ha a liliomok mellett a vágásokat is ábrázolták, és a címer így az országra és királynői címére utalt.

Az egyértelmű Anjou-kori keletkezés megváltoztatja a szerecsenfejes sisakdísz ábrázoló csempéknek a kutatásban mára kialakult datálását és azonosítását. Az ábrázolás tehát nem köthető a mellétei Bardócz család 1415-ös címeradományozásához, valószínűbb az a lehetőség, hogy a sisakdísz tulajdonosa padovai Saraceno (Szerecsen) János pénzverő kamaraispán, aki az általa készítettett dénárookra hasonló ábrázolást, szerecsenfejet veret-

tett verdejegyként. A szerecsenfejes dénárok készítését 1366-ban kezdték meg és körülbelül 1385-ig voltak forgalomban.

Kétséges a kétfejű sasos címerek értelmezése, a címer azonosítható a német-római császári címerrel is, valószínűbb azonban, hogy ehelyett a Szécsi család jól ismert, hasonló ábrát mutató címerével kell azonosítanunk. Szécsi Miklós az 1350-es évektől kezdve több ízben viselte az országbírói tisztséget. Mind Szécsi Miklós, mind pedig Szerecsen János rendelkeztek Budán háztulajdonnal a Várban.

Ugyancsak kétséges, pedig döntő jelentőségű a két keresztbe rakott kulcsot ábrázoló címer magyarázata, amelyet nyilván nem véletlenül a kettős kereszt magyar címer mellé helyeztek. A kulcsok egyértelműen Szent Péter titulusra utalnak, így több egyházi testület és város is számításba jöhet. Gondolhatunk például a pápai címerre, vagy összehasonlíthatjuk Nagy Lajosnak egyes Lengyelországban vert dénárjaival (pl. CNH I I.110.), amelyeken az előlapra a magyar Anjou címet, míg a hátlapra a verdehely, Poznan város címerét verték. Más azonosítás is számbajöhet, ezért az azonosítás még megválaszolásra vár.

Szintén feloldatlan egyelőre a monogramos csempe rövidítése, a helyes magyarázat a mainál sokkal pontosabb azonosítást fog eredményezni.

Budapest II. kerület (Viziváros) Medve u. 8-14. szám alatt, Kérdő Katalin és Végh András feltárásán kerültek elő 1994. II. 24-25-én.

1370 – 1386 között

a: Dongáshátú, téglalap alakú csempe töredéke

égetett agyag, sárga ölomház
27,5 × 15,3 × 9 cm

V-30a.

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó díszítés: S-alakban meghajtott nyakú szárnyas sárkány támad egy orozlánra, a sárkány hátából kard áll ki, farka egy csupán töredékesen látható alakra tekeredik.

b: Dongáshátú, téglalap alakú csempe

égetett agyag, sárga ólomház
24 × 15 × 7 cm

V-30b.

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó díszítés: két címerábrázolás, alul balra dőlő egyszerű háromszögpajzsban kettős kereszt, felül jobbra dőlő hasonló címerpajzsban két keresztbe rakott kulcs.

c: Dongáshátú, téglalap alakú csempe töredéke

égetett agyag, sötétzöld ólomház
15 × 15,5 × 9 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó címerábrázolás: jobbra dőlő egyszerű háromszögpajzsban, két keresztbe rakott kulcs.

d: Dongáshátú, téglalap alakú csempe töredéke

égetett agyag, sárga ólomház
23,5 × 14,7 × 8 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó díszítés: csöbörsisak bevagdalt szegélyű takaróval és a sisakdísz alsó részletével, amely töviskegét ábrázol

(a sisakdísz szerecsenfejes felső része hiányzik).

e: Dongáshátú, téglalap alakú csempe töredéke

égetett agyag, sötétzöld ólomház
25,5 × 9,5 × 5,2 cm

V-30e

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó díszítés: töviskegéből kiemelkedő szerecsenfejes sisakdísz, a fejet szalag köti át, amely hátul rojtos végekkel csüng alá.

f: Négyzetes csempe

égetett agyag, sárgászöld ólomház
19,7 × 19,5 × 12 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó címerábrázolás: átlósan elhelyezett egyszerű, osztott háromszögpajzs, bal mezőben liliomok (7 egész + 3 fél liliom), a jobb mező tizenegyszer vágott.

V-30f.

g: Négyzetes csempe töredéke

égetett agyag, sárga ólomház
17,8 × 18 × 6,5 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó címerábrázolás: átlósan elhelyezett egyszerű, osztott háromszögpajzs, a bal mezőben liliomok (6 egész + 2 fél liliom), a jobb mezőben kiterjesztett szárnyú, koronás fél sas.

V-30g

h: Négyzetes csempe töredéke

égetett agyag, sárga ólomház
16 × 12,7 × 10 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó címerábrázolás: átlósan elhelyezett egyszerű, háromszögpajzsban kiterjesztett szárnyú, koronás, kétfejű sas.

V-30h.

i: Négyzetes csempe töredéke

égetett agyag, sárga ólomházzal
13 × 12,3 × 7 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó

rodó címerábrázolás: átlósan elhelyezett egyszerű, háromszögpajzsban ismeretlen címer részlete, lépcsős keretben háromágú levelek, vagy karmok (?).

j: Négyzetes csempe töredéke

égetett agyag, sárga ólomház
9,3 × 16,6 × 10 cm

Előlapján egyszerű keretben kidomborodó díszítés: két betű részlete, az első betű: g, vagy q, míg a második betű: h vagy b, a betűk szárainak csúcsain, illetve a betűk között hármásával kicsiny pontokat helyeztek el.

V. A.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti

Múzeum a: ltsz.: 94.31.1.10.;

b: ltsz.: 94.31.1.1.; c: ltsz.: 94.31.1.4.;

d: ltsz.: 94.31.1.7. e: ltsz.: 94.31.1.5.;

f: ltsz.: 94.31.1.15. g: ltsz.: 94.31.1.13.;

h: ltsz.: 94.31.1.12.; i: ltsz.: 94.31.1.11.;

j: ltsz.: 94.31.1.10.

V-31.

Vakmérműves kályhacsempe Vértesszentkeresztről

A vértesszentkereszti apátság 1970–71. évi ásatásából

égetett agyag, zöld ólomházzal

kiegészítve

40 × 23 cm

1420 körül

V-31.

Dongás hátú, téglalap alakú csempe, zárt, vakmérműves díszítéssel: két orrtagos lancetta fölött többszörösen tagolt rozetta van: a csúcsíves gótikus ablakok leggyakoribb motívumai, amelyeket kis, háromkaréjos elemek illesztenek a téglalap alakú keretbe. Különös a nyolcágú csillagmotívummal tagolt rozetta, amelyet beljebb hétágú rozetta követ: nyilvánvaló szerkesztési tévedés. Éppúgy, mint a lapos relief bizonytalan kivitele, igen provinciális mintakészítőre vall az egyébként pompás Zsigmond-kori kályhák egész sorával díszített kolostorban.

M. E.

Mezősiné Kozák É.: A vértesszentkereszti bencés apátság gótikus kályhacsempéi II. CAH 1984, 195, 3/2. kép.

Tata, Kuny Domokos Múzeum

V-32.

Zsigmond-címeres kályhacsempe töredéke

Ozora, vár, XVI. szelvény, csatorna betöltése

égetett agyag, zöld ólomház

a töredék: 11,8 × 11,2 cm; a teljes méret nem rekonstruálható

1416/23–1437

Vélhetőleg négyzetes előlapú, zárt kályhacsempe homokos soványítású, közepesen iszapolt, sötétrozászinre, illetve hátsó oldalán sárgászörösaszinre égetett agyagból. Negatívval préselt, töredékes előlapját engobe nélkül fedi a füzöld ólomház, hátoldalára a használat során koromréteg rakódott.

A csempét Zsigmond király magyar vágásokkal és brandenburgi sassal négyelt címerpajzsa díszítette a köréje tekeredő, heraldikailag balra néző sárkánnyal. Ebből a 3. mező maradt meg a kiterjesztett szárnyú, balra néző sassal, valamint az 1. és a 4. mezőt kitöltő vágások egy-egy apró részlete; szélén még éppen látszik a sárkánynak a címerpajzsra kapaszkodó lába.

A sárkányos uralkodói címer megjelenése Zsigmond király országbárójának és bizalmi emberének, a Sárkányrend egyik alapító tagjának székhelyén nem meglepő. A töredék legközelebbi publikált analógiája a Zsigmond-kori kályhacsempék Holl Imre által meghatározott II. csoportjának (ún. nyéki

V-32.

műhely) 1. típusa; 1408 utánra datált példányai a budai várpalotából (Holl 1952, 183., LIV/3. t.; Holl 1958, 234., kép; Holl-Voit 1963, 12, T. 6.; Gerevich L. 1966, 221, 331. kép 5.; Zolnay 1977, 81, 87.; Budapest 1987, II. 428, 434., T.10. sz.; Braunschweig 1991, 279, Nr. 428.), a visegrádi alsó palotából és a fellegvárból (Holl 1958, 238.), valamint a pomázi kastélyból (Holl 1958, 238.) ismertek. E csempék az I. csoport 12. típusa nyomán készültek, amely Budán (Holl 1952, 183, LIV/2 t.; Holl 1971, 163–164, 115. kép; Braunschweig 1991, 276, Nr. 424.) kívül még a vértesszentkereszti bencés apátságban került elő, egy esetben sarokcsempe szélesebb lapjaként (Kozák É. 1981, 184, 2. kép; Budapest 1987, II. 441, 443, T. 34. sz.; MMűv 1300–1470, 276, 1541. kép), és talán ide sorolhatók a solymári töredékek is (Feld 1985, 455, 11. kép). A köztük lévő kapcsolat azonban nem lenyomat útján jött létre. Az a tény, hogy a II/1. típus a II/2. típusnak jóval gyöngébb plasztikai kivitelben készült tükörképe, arra utal, hogy közvetlenül a negatívba mintázták (Holl 1971, 166.). Közvetlen műhelyösszefüggést az ozorai töredék és a két említett budai Zsigmond-kori csempetípus között sem lehetett kimutatni; nemcsak anyaguk volt eltérő, de az ábrázolás egyes apró részletei is. Még a lényegében azonos kompozíciójú budai II/1. típus esetében is különbséget észleltünk a sas nyakának, karmainak és farktollainak állásában, arról nem is beszélve, hogy az ozorai töredék reliefje sokkal plasztikusabb, a kontúrok élesebbek, mint a budai csempéknél. A relief megfelelő részletei is nagyobbak, ám az agyag zsugorodásának aránytalanságai azt a feltevést sem engedik meg, hogy a budai csempéket véljük az ozorairól készült másolatnak.

Az ozorai Zsigmond-címeres csempéhez biztosan új negatívot készítettek, s egyelőre közöletlen pontos budai párhuzamai alapján azt is tudjuk, hogy ez a negatív egy másik Zsigmond-kori műhely mintakincsének részét képezte. E pontos párhuzamokból a budai várpalota ásatási anyagában több citromsárga és zöldessárga mázas példány is található (Holl I. szóbeli közlése), s ezek nagy valószínűséggel a Zsigmond-kori kályhacsempék IV. csoportjába tartoztak. Az ozorai töredéknek idesorolását alátámasztani látszik az a tény is, hogy a csoport két másik típusát is sikerült az itteni leletanyagban elkülöníteni (*Feld-Gerelyes 1985, 179.*), ugyanakkor a II. csoporthoz történő kapcsolását kronológiai megfontolások már eleve kizárják. Az ozorai töredék ismertté válásával tehát az eddig 17 típusú számláló Zsigmond-kori IV. csoport egy újabbal gazdagodott, sőt az egyúttal az egész csempecsoporthoz datálásában *terminus ante quem non*-ként szolgál: az ozorai Zsigmond-címeres kályha nem készülhetett a várkastély felépítése (1416–23) előtt.

T. J.

közöletlen

Ozora, Vár, leltározatlan

V-33. Kályhacsempetöredék férfifejjel

A tatai vár 1967. évi ásatásából égetett agyag színes ónmázzal
13 × 13 cm
15. század utolsó negyede

A magas kalapot viselő, nyilvánvalóan formából préselt és utólag modellált fej próféta alakjához tartozik, a töredéken tőle balra látható ornamentális forma

V-33.

írasszalagjának végződése. Egy, a Hohensalzburgon levőhöz hasonló, színes, ónmázas kályhához tartozott, amelynek töredékei Budáról is ismertek (v.ö.: *Voit-Holl 1956, 127, 47. kép*).

M. E.

Szatmári-Biró, Ch.: Städtisches Leben im Spätmittelalter am Beispiel des Marktfleckens Tata/Totis. Veröffentlichungen des Instituts für Mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr.2, Wien 1977, 45–46.

Tata, Kuny Domokos Múzeum

V-34. Két címert tartó angyalalakos applikáció a lovagalakos kályha műhelyéből

Ozora, vár, XVI. szelvény, későközépkori szemétretegből.
vörösre égetett agyag, fehér engobe, zöld ólomház
m.:10,2 cm, sz.:12 cm.
1480 körül

A körbevágott szélű agyaglap a hátán látható töréselfületek (illesztési pontok) tanúsága szerint szabadon álló

applikációként szolgált, feltehetőleg a kályha alsótestének felső sarkára illesztve. Domborított díszítése fürtös hajú, két címert tartó angyalt ábrázol. Az angyal szárnyai a feje fölé emelkednek, hosszú ruhája bő redőkben omlik alá. A bal oldali címerpajzson pólya (Alsó-Ausztria), a jobbon kiterjesztett szárnyú sas (Morvaország) látható.

Anyaga, stílusa és nem utolsósorban a címerábrázolások alapján kétségtelen, hogy a kályha-applikáció a budai lovagalakos kályha műhelyéből került ki; a műhely egyéb csempetípusai is nagy számban kerültek elő a lelőhelyen. Főleg kidolgozásmódja, a relief éles kontúrjai azt is bizonyossá teszik, hogy eredeti termékről van szó – még akkor is, ha ez típus sem a budai várban, sem a lovagalakos műhely egyéb lelőhelyein nem került eddig elő. A motívum egyes elemei természetesen hangsúlyosan szerepelnek a műhely mintakincsében: két címert tartó, angyalalakos csempék koronázták a budai (*Holl 1958, 256, 264, 83, 85. kép; Braunschweig 1991, 283, 489, Nr.: 468., képe: 93.*) és a tatai (*Szatmári 1986, 79, 81., XXIII/3. t., XXIV/1. t.*) lovagalakos kályhát, de egyrészt maga az angyalfigura is eltér némileg az ozoraitól, másrészt kezük-

V-34.

ben a címerek ilyen összeállításban nem szerepelnek. Mind a pólyás, mind a sasos címer feltűnik azonban a kályha egyéb csempetípusain, sőt utóbbi az angyalalakos oromcsempe egy másolatán is (Pécs; *Holl 1958*, 269–270, 84. kép). Teljes egészében megtalálható viszont az ozorai motívum néhány mázatlán, redukált égetésű, ún. népies kályhacsempén – Sümeg (*Kozák K. 1986*, 333, 18. ábra), Külsővat (*Ilon-Sabján 1989a*, 107, 133, XIII. t.; *Ilon-Sabján 1989b*, 62, 1, 05, XI. t.) Vasvár (*Kádár 1953*, 71–72, 4. kép), Nagyvászony (*Tamási 1989*, 149, 166–167, 2/1 t.) –, igaz, zárt, négyzetes csempeelőlapba foglalva. A zsugorodás mértéke – az említett népies kályhacsempék angyalfigurája 23,45 %-kal kisebb az ozorainál – megengedi azt a feltételezést, hogy előbbieket negatívja utóbbi vagy a műhely egy másik azonos préselőmintaival formázott termékének (inkább kétszeres) másolásával készült. Ez kétféleképpen történhetett: vagy a népies csempék agyagnegatívját egészítették ki egy négyzetes mezővel és kerettel úgy, hogy négyzetes, zárt előlapú csempék készítésére alkalmas legyen, vagy – s ez a valószínűbb – az ozorai angyalt préselték ilyen formával, s a felesleges részeket utólag levágták. Bármelyik lehetőség is valósult meg, annyit ma már az ozorai kályha-applikáció ismeretében biztosra vehetünk, hogy ez szolgált előképül a felsorolt dunántúli népies csempék mestereinek nem pedig – mint korábban véltük (*Tamási 1989*, 166.) – a lovagalakos kályha 7. típusú oromcsempéje.

T. J.

közöletlen

Ozora, Vár, leltározatlan

V-35.**A lovagalakos kályha töredéke Szent Margit alakjával**

A tatai vár 1967. évi ásátásából, pinchelyiség valószínűleg 1529 utáni feltöltéséből.

égetett agyag zöld ólomházzal
12 × 6,5 cm

15. század utolsó harmada

A töredék az ún. „lovagalakos kályha” széles körben elterjedt, mind több helyen kimutatott példányai közül az egyik legteljesebbhez tartozott, amelyet a feltáró régész Mátyás király

1467–72 közötti időre datált építkezéseivel hozott kapcsolatba. A töredék az ún. 6. típus (*Holl 1958*, 252.) keretébe illeszkedik: a dongás hátú csempe át-tört előlapján a fülkét széles, számárhátíves nyílás alkotja, a két oldalon konzolon, számárhátíves vimperga alatt álló szentek figuráival. A tatai kis figura ilyen alak: királylány, a későgótikus divatnak megfelelő, magasan övezett alsóruhában, nyitott palástban, fején nyitott koronával. Lábánál sárkány töredékes alakja látható, ezért Antiochiai Szent Margit ábrázolása lehet. Jellegzetes későgótikus stílusa pl. Eleonóra császárné Wiener Neustadt-i sir-emlékét (Neukloster, Nicolaus Gerha-

V-35.

erts köre) idézi, ami megfelel a kályha Bodeni-tó-vidéki, felső-rajnai eredetéről és elterjedéséről alkotott mai képnek (1. *MMűv 1300–1470*, 277. skk Feld I.). Ugyanebben az időben Kaposzentjakabon III. Frigyes császárt ábrázoló csempe is előfordul (*Holl I.*: A kaposzentjakabi csempék, *SMK II.* Kaposvár 1975, 212.). A figura viselete és típusa sokban emlékeztet az ES mester metszeteire.

M. E.

Szatmári-Bíró, Ch.: Städtisches Leben im Spätmittelalter am Beispiel des Marktfleckens Tata/Totis. Veröffentlichungen des Instituts für

Mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 2, Wien 1977, 45, Abb. 34.; *Szatmári 1986*, 79.

Tata, Kuny Domokos Múzeum

V-36.**A lovagalakos kályha csempéje Szent Adorján és Dávid király alakjával**

Budáról

égetett agyag zöld ólomházzal
27 × 21,5 cm

15. század utolsó harmada

V-36.

A „lovagalakos” kályha töredékeinek 3. típusához tartozó, dongás hátú csempe széles számárhátívet két, címerpajzsos konzolra helyezett figura kereteli. Jobboldalt Dávid király félalakos képe, alatta írásszalagon neve, kezében ugyancsak szalagon zoltárparafraíz szövege. Baloldalt oroszlán hátán álló, kivont kardot tartó alak. A figurák típusa a tatai töredékhez (V-35.) hasonlóan ES mester lapjaira vezethető vissza.

E kapcsolatnak felel meg az az ikonográfiai azonosítás, amelyet Robert Didier megfigyelésének és szóbeli közlésének köszönhetünk. Eszerint a korábban (*Holl 1958*, 252. és 76. kép) Szent Györggyel azonosított lovagalakhoz sárkány helyett oroszlán tartozik, s ezért a Brabantban különös tiszteletnek örvendő Szent Adorjánal azonosítható. Kompozíciós típusának legjelentősebb előképe a nagyszobrászatban Nicolaus Gerhaerts brüsszeli Szent Adorján-szobra lehetett (v.ö.:

Les sculptures médiévales allemandes dans les collections belges. Bruxelles 1977, No. 25. 55.).

M. E.

MMűv 1300–1470, 748. 1925. kép;
Braunschweig 1991, 489.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 52.800.

**V-37.
Mátyás-címeres kályha
csempetöredékei**

Visegrádon a palota északnyugati épületéből, a nyugati szárny északi végéből, az emeletnek az alsó szintre zuhant omladékából kerültek elő 1986-ban Szőke Mátyás, valamint 1991-ben Szőke Mátyás és Buzás Gergely ásátásai során. égetett agyag, színes ólomház 1485–1490 között

a: Címertartó angyal feje egy oromcsempéről

7 × 6,5 × 3 cm

V-37a.

b: Pajzstartó angyal szárnya és a pajzs töredéke egy oromcsempéről

15 × 15 × 2 cm

c: Pajzstartó angyal szárnya egy oromcsempéről

17,5 × 7,5 × 1,5 cm

d: Portenau címere

11,5 × 15 × 3,5 cm

V-37d.

e: Cseh címer

20 × 16 × 4 cm

V-37e.

f: Dalmácia címerének töredéke a címertartó angyal fejével

13 × 17 × 4 cm

g: Gábrriel arkangyal figurája egy sarkcsempe éléről

13,5 × 14 × 5 cm

A palota északnyugati épületének két nagyterme között elhelyezkedő, a Mátyás-kori átépítések során kialakított szobát fűthette az a kályha, amelynek csempéi a helyiség omladékai közül kerültek elő. A lelőkörülmények és az egyes töredékek jellemzői is azt bizonyítják, hogy ezek a darabok egyetlen kályhához tartoztak. Olyan nagy számban maradtak fenn töredékek, hogy ez lehetővé teszi a kályha rekonstrukcióját. A falazott padkát sárgásbarna mázas, mérműves, üres tárcsapajzsral dí-

V-37g

szített lapok burkolták. A zöldmázás, profilált lábazati párkány fölött a kályha alsó, téglatest alakú tömbjének első sora, az úgynevezett „lovagalakos kályha” körébe tartozó, zárt előlapú, sziklás talajon fekvő oroslánt ábrázoló, zöldmázás csempékből állt. A többi sor címertartó angyalokkal díszített, zöldmázás, dongáshátú csempékből épült fel. A két szabadon álló sarkot az alsó sorokban üres szoborfülkék, a felső sorban pedig terrakotta szobrocskák díszítették. A kályha felső része elől és hátul félköríves lezárású, kissé nyújtott hasáb volt. Ez az alsó részen használtnál magasabb, címertartó angyalos, valamint háromféle, növényi ornamentikával díszített háttér előtt álló, fegyveres ifjakat ábrázoló zöldmázás csempékből állt. Az építményt füzérdíszes, kihajló, zöldmázás párkány koronázta. Valószínűleg a párkány alatt helyezkedtek el a sárgamázás, felpálca profilú betét-elemek. A párkány fölött áttört, hátfal nélküli oromcsempék sorakoztak. Ezek zöldmázás, számráthátives, orrtagos keretbe foglalva, sárgamázás, pajzstartó angyalokat ábrázoltak. Az angyalok arca, az üres pajzsok és a keret küszölevei mázatlanok voltak. A számráthátives csúcsára mázatlan terrakotta keresztvirágokat tűztek. Az oromzatok mögött sárga- és barnamázás, vakmérműves lapokból felállított nyeregterítő fedte a kályhát. Ennek két csúcsát nagyméretű kereszttrózsák díszítették. A fennmaradt csempetöredékeken megvan Mátyás király négyelt

magyar, cseh (?), dalmát királyi címere, szív pajzsában a hollóval. Önállóan a vágásos magyar, a dalmát, a cseh és a felső-lausitzi címer. De feltűnnek olyan Habsburg tartományok címeri is, amelyek csak igénycímerként jelenthettek meg a magyar király palotájában álló kályhán: ilyen Portenau, Krajna, Feldkirch, Pfirt címere, vagy a kétféjű koronás császári sas. Ezek mellett a magyar udvar egy-egy arisztokrata családjának, így az Ernusztoknak a címere is helyet kapott a csempéken. Előkerült még egy azonosítatlan, lefelé fordított szekercét ábrázoló pajzs is.

B. G.

Buzás G. – Lővei P.: A visegrádi királyi palota Mátyás-címeres kályhája. Tanulmányok Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Budapest 1993, 191–217.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

V-38b.

Sérült, mosolygó, mély szájzugú arc részlete, nyitott, liliomos pártájú koronával. A korona alól a bal oldalon csigás hajfürtök bukkannak elő. Az arc fehér, a többi részlet barnás színű mázzal.

c: Női arc töredéke

11 × 8 cm

V-38c.

Az áll és az ajkak hiányoznak. Homloka felett magas pártázatú, liliomos korona, alóla szőke haj és fehér kendő hullik alá. A kendő és az arc fehér, kék rajzollattal, a korona és a haj sárga, a korona fölötti rész kék. A máz – főként a koronán – összefolyt.

d: Fejtöredék

7,7 × 7 cm

Fej homlokrésze, fölötte magas, ívelt oldalú, bogyós taréjú infula. A testszín fehér, a többi részlet sárga.

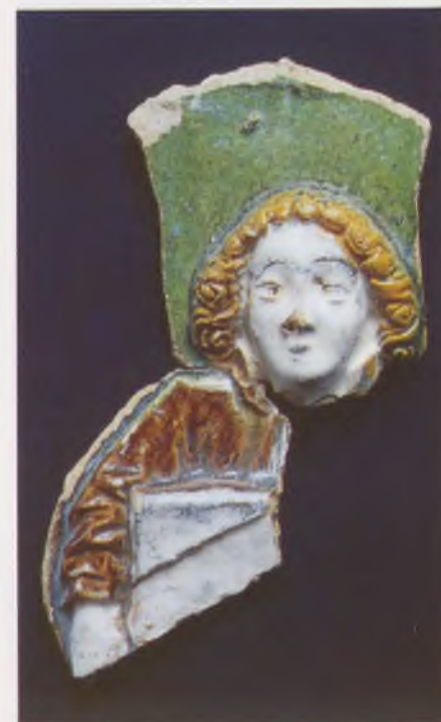

V-38d.

e: Angyalfigura töredéke

13,8 × 8,5 cm

Cimertartó angyal felsőtestének és fejének töredéke, két darabból összeragasztva. A sarkán harántpólyát tartalmazó pajzsot melle előtt tartotta. Ruházata tunika. Arca és csigás haja ép. A test és a pajzs színe fehér, a tunika barna, a haj okkersárga, a háttér zöld.

V-38e.

V-38.

Kályhacsempe töredékek

A pécsváradi vár régészeti feltárásai során kerültek elő.

piszkos fehérre égett agyag, ónmázzal és színes ólomázzal

15. század vége

a: Fejtöredék

7,5 × 9,8 cm

V-38a.

Erősen sérült felületű, széles arc, nyitott, leveles pártájú koronával, alóla kibomló dús, hosszú hajjal. Az arc fehér, a többi részlet sárga mázzal.

b: Fejtöredék

7,8 × 5,4 cm

f: Fejtöredék

8 × 6,5 cm

Valószínűleg angyalfigurához tartozó fej, arca telt. Hosszú kibontott haját karika fogja össze. Az arc fehér, a haj sárga, a háttér zöld. R. P.

V-38f.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
a: ltsz.: K.88.1.120.; **b:** ltsz.:
 K.88.1.106.; **c:** ltsz.: K.88.1.118.;
d: ltsz.: K.88.1.176.; **e:** ltsz.:
 K.88.1.78.; **f:** ltsz.: K.88.1.425.

V-39. Kályhacsempe töredéke pelikánnal

Ozora, vár, XVI. szelvény, későközépkori szemétretegből.
 égetett agyag, zöldesbarna ólomház
 a töredék: 13 × 10 cm
 15. század vége

Domborított díszítéséből csak a központi motívum maradt meg: indával körülölelt fészekben pelikán eteti fiókáit. A minta többi része az analógiák alapján rekonstruálható: az indából a sarkok felé átlósan négy levél ágazott ki, az egész kompozíciót pedig gótikus kúszóleveles keret vette körbe.

Az ábrázolás – a mellét feltépő és fiókáit önnön vérével tápláló pelikán – a keresztény jelképrendszerben Krisztus keresztáldozatának és feltámadásának szimbóluma, s mint ilyen, kályhacsempéken is gyakori. A budai „lovagalakos kályha” műhelyében készült változatát mindenekelőtt az különbözteti meg például a kortárs svájci csempéktől, hogy rajtuk a madáralakot mindig fészken ülve és fiókáival együtt ábrázolták. E műhely eredeti termékei a budai várpalotából (Holl 1971, 177.,

V-39.

155. kép; Braunschweig 1991, 283, 490., Nr.: 473.), a bácsi (Nagy S. 1961, X/6. t.) és a várpalotai (Holl 1984, 217, 16. kép) várból, valamint az egervári (Nagy E. 1965, 196., 13. kép) és az ötvöskónyi (Magyar 1974, 46., 41. kép; Magyar 1976, 103., bár utóbbi helyen megjegyzi, hogy részleteiben eltér a

budai 18. típustól) várkastélyból ismertek. A motívum másolás útján tovább terjedt (Tamási 1989, 166.); így – mint azt a zsugorodás mértéke (15,7%) egyértelművé tette, a műhely valamelyik eredeti termékéről levett negatívval – készült az ozorai csempe is. Legközelebbi párhuzamai egy zöldmázos cseszneki (közöletlen, László Csaba ásatása) és egy nagyvázsonyi mázatlan pelikános csempe (Tamási 1989, 149, 166., I/1. t.); mindkettő reliefjének központi motívuma a „lovagalakos műhely” 18. típusának egyszerűsített másolata, de módosított keretben, sőt a cseszneki esetében a másolás útján nyert negatívban a központi motívum egyes részleteit (inda) is újramintázta a mester. Egy további, szintén a nagyvázsonyi várból származó zöldmázos példányt (Holl 1971, 183., a „lovagalakos műhely” eredeti termékeként meghatározva, tévesen; Tamási 1986) már kétszeres és némileg átdolgozott másolatnak kell tartanunk. Minden bizonynyal többszörös (kétszeres?) másolás eredményeként jutott pelikános negatívhoz egy-egy vasvári (Kádár 1953, 70.), sümegi (Kozák 1986, 333.), háhótalsófakospusztai (Vándor 1982), illetve zalavári (Parádi 1990, 157., 7. ábra) redukált égetésű, mázatlan csempe mestere.

Az ozorai csempetöredék, amely tehát „lovagalakos műhely” pelikános csempéjének egyszerűsített másolata, anyagában is eltér mind a műhely eredeti termékeitől, mind a többi másolattól. Bár díszítőmotívuma az udvari művészet mintakincséből származik, maga a csempe helyi vagy környékbeli, egyelőre nem lokalizálható fazekas-kályhás-műhely terméke lehet.

T. J.

közöletlen

Ozora, Vár, leltározatlan

VI-2.

VI.

A RÓMAI EMLÉKEK FELFEDEZÉSE

A római föliratok gyűjtői Pannoniában

Az ókori világ föliratos emlékeit a humanisták körülbelül egyidőben kezdték gyűjteni a klasszikus szövegek kézírataival. Tevékenységüket misszióknak tekintették, amit úgy fogalmaztak meg, hogy írásban biztosítják az örökkévalóságot annak, amit napról-napra pusztít az idő, meg az emberi hanyagság.¹ Ciriaco d'Ancona nevéhez fűződik a lázas leletmentés megkezdése. Követői buzgón, és olykor kritikátlanul összemáskolták a gyűjtött anyagot. A 15. század közepén a művészeti alkotásokon a római föliratok, a pénzekkel és a kámeákkal együtt, atmoszférateremtő funkciót kaptak. A század végén már maguk a kövek váltak, más antik tárgyakkal együtt, a humanista otthonok díszévé.

Pannoniába a föliratgyűjtők a 15. század második felében jutottak el, Mátyás király uralkodása idején. Ezt már Theodor Mommsen kutatásaiból tudjuk. Ő a Corpus Inscriptionum Latinarum előmunkálatai során, az akkor ismert valamennyi kézíratos és nyomtatott föliratgyűjteményt átvizsgálta. Alapos rostálás után ezeknek anyagát is közreadta a valóságosan is föllelhető föliratanyag közé sorolva. A pannóniai emlékanyagot közlő III. kötetben egyetlen 15. századi kézíratos forrást ismertet. Szerzőjét „Antiquus”-nak nevezi, mert kilétét nem sikerült megállapítania. Említi még a velencei Francesco Giustinianit, Antonio Bonfini, valamint közvetett adatok alapján Bartolomeo Fonziót is, mint akik szintén hozzájárultak a gyűjtéshez.²

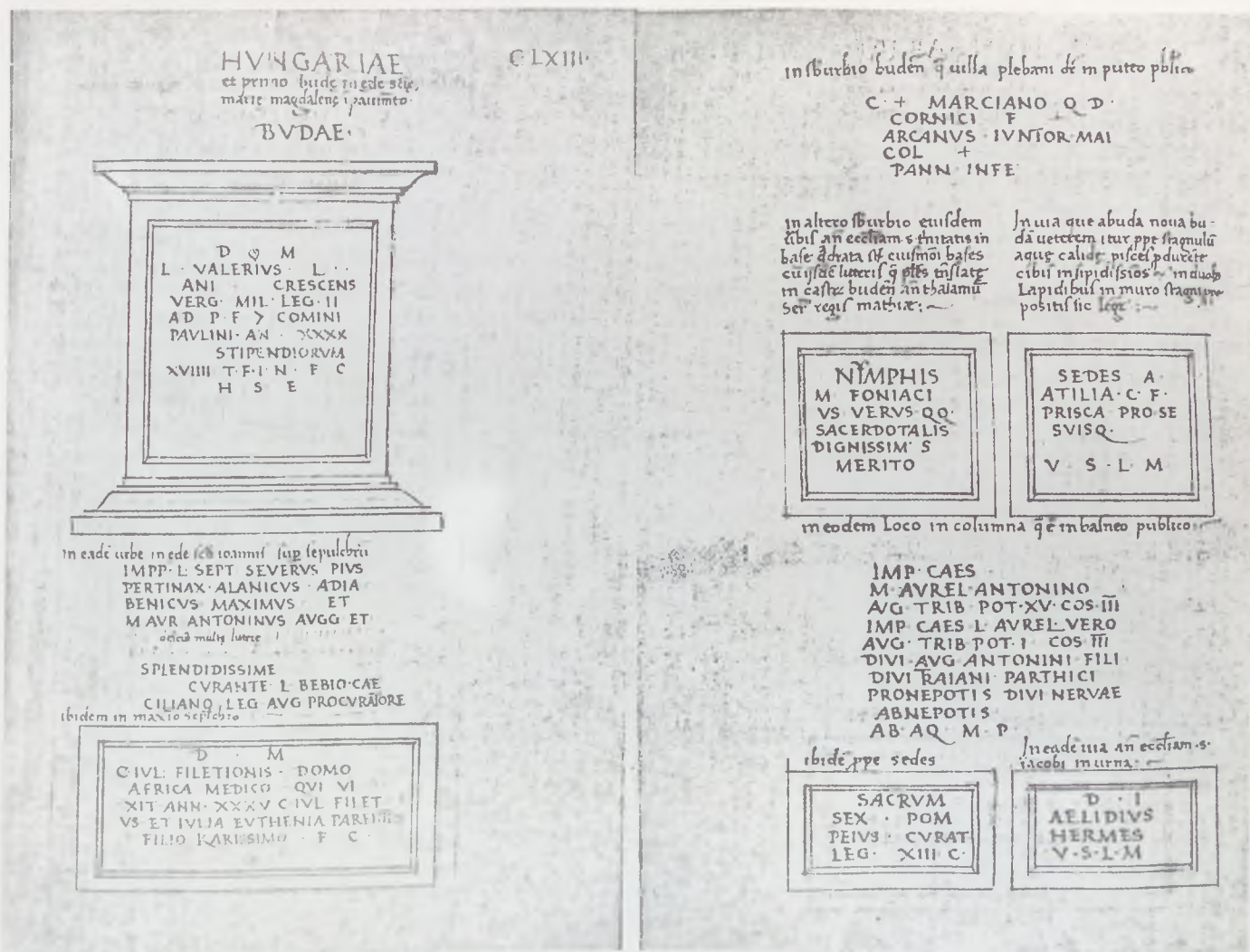
A humanista föliratgyűjtők végül is elérték azt, amit célul tűztek maguk elé. Az antikvitas emlékeit átmentették az utókornak. Másolataik, az időközben elkallódott eredetiek helyett, vagy a mainál egy még jobb állapotot rögzítve, a tudományos vizsgálódás tárgyaivá lettek. Ismeretlenek maradtak viszont többnyire maguk a 15. századi pannóniai gyűjtők, és gyűjtőútjaik körülményei.

Mai ismereteink szerint, az első föliratgyűjtemény Pannónia római kori emlékeinek anyagából Francesco Giustinianitól származik.³ Őt a Velencei Köztársaság külön követként küldte Magyarországra Mátyás királlyá koronázásának ünnepére, 1464 tavaszán. A Köztársaság ajándéka mellett, 60000 aranyforintot hozott a tervezett nagy török háború megindítására. A koronázás március 25-én, virágvasárnap volt Székesfehérvárott. A Giustinianinak adott utasítás úgy szólt, hogy az ünnepséget követő egy hét múltán térjen haza. Ezzel szemben még három hónap múlva is itt volt, valahol a végeken, Mátyás katonáinak fogságában, ahonnan végül is csak a király közbenjárására szabadult ki.⁴ Diplomáciai bonyodalmakat okozó utazása összefügg a követ antikvitas-kedvtelésével is.

Francesco Giustiniani magyarországi küldetését megelőzően a burgundi udvarban teljesített több éven át szolgálatot. Ismeretes, hogy a nagy török elleni összefogás egyik kiszemelt vezetője éppen Fülöp burgundi herceg volt. Giustiniani mint a török kérdés szakértője hozta a segílyt, és lehetett egy olyan titkos utasítása is, hogy szemlélje meg egy kicsit a végeket. Ám a követ egyúttal humanista is volt. Bruggei szolgálati évei alatt görög szerzők modern fordításait másolta.⁵ Az ókori föliratokat is gyűjtötte. Ennek a szenvedélyének hódolt éppen Nándorfehérvárra, amikor letartóztatták. Végülis kiszabadult, holmiját, benne vázlatkönyvét is visszakapta. Fönn is maradt Modenában, a Muratori gyűjteményben. Mommsen számára Wilhelm Henzen dolgozta föl a hat levélből álló nyolcadrét alakú füzet tartalmát.⁶ Ott volt a koronázáson, mert Székesfehérvárra lemásolta egy szarkofág föliratát.⁷ Bejárta a tétényi rommezőt, ott két oltárkövet írt le, az egyiknél megjegyezte, hogy három nimfát ábrázol.⁸ A budai várban, a Magdolna-templom padlójában már akkor be volt építve az a sírkő, amit utána még sokan láttak.⁹ A város közkútjánál egy szarkofág szolgált víztárolóul, mindkét oldalának föliratát gondosan leírta.¹⁰ A ferences kolostor kertjében, és a templomban három követ is talált.¹¹ A városfalon kívül egy kútnál, meg egy ház falában bukkant föliratos kövekre, és egy-egy a Szent Jakab és a Szentháromság egyházaknál.¹² Ugyancsak egyet látott az óbudai szigeten lévő Szent Mihály-templomnál.¹³ Fehéregyháznál kettőt másolt le, a templom fölött egy forrásnál.¹⁴ Fehéregyháznál megjegyzi, hogy azt Nagy Károly alapításának tartják. Pannóniai gyűjtését három nándorfehérvári kő igen gondos másolata zárja le.¹⁵ Az egyik, egy siremlék hosszú és nagyon rossz állapotban fönnmaradt föliratának lemásolásánál olyan pontos munkát végzett, hogy Mommsen azt hiánytalanul ki tudta egészíteni. Épp egy ilyen rajzolgatás közben válhatott gyanússá a vár őrségének. Vázlatfüzete 19 római kő másolatát őrizte meg. Kéziratának anyaga hazatérte után nem került be a Ciriaco d'Ancona indította itáliai fölirat-corporusba. Csak Muratori figyelmét hívták föl rá, aki azután nagy részét be is dolgozta gyűjteményébe.¹⁶ De, amint az ismeretes, Muratori anyagát műfaji csoportosításba rendezve adta közre négy kötetben. A kis Giustiniani-gyűjtés így szétszóródott. Ugyanígy nem maradhatott együtt Mommsen Corpusában sem. Minden fölirat a kötet rendszerének megfelelően nyert besorolást. Ezért maradt ismeretlen az első pannóniai föliratgyűjtemény és szerzője.

Mommsen a pannóniai emlékeket tartalmazó kötetben egy bizonyos „Antiquus”-t tett az első helyre a

1. kép: Felice Feliciano pannoniai föliiratgyűjteménye Reggio Emilia, Biblioteca Municipale

források ismertetésénél.¹⁷ Őt tartotta az első itt tevékenykedő föliiratgyűjtőnek. Személyét, nevét nem sikerült megállapítania, mivel gyűjtése csak másolatban maradt ránk. A másoló az ismert compiler, Michael Fabricius Ferrarinus, a reggio-emiliai karmelita kolostor priorja volt, aki megszállott lelkesedéssel dolgozta össze a másoktól gyűjtött föliiratokat. Egyre gazdagabb gyűjteményei egymást követték 1477 és 1486 között. Az első a ma Utrechtben őrzött, ezt követi a párizsi, végül a Reggio Emiliában lévő leggazdagabb kézirata. Csak ez a reggioi kézirat tartalmazza először a pannóniai föliiratokat is.¹⁸ A díszes pergamen kéziratot a prior halála után a városi tanács döntése alapján rácsos ládában őrizték. Megtekintésére is csak a rácson keresztül adtak engedélyt. Muratori megemlíti, hogy a kezében tarthatta, de nem másolt belőle.¹⁹ Föliiratgyűjteményében csak a párizsi kézirat anyagát használta föl.

Az epigrafika legjelesebb művelői már egy évszázada foglalkoznak az egyes föliiratgyűjtemények forrásainak és leszármazásának megállapításával. A részletmunkák közül kiemelkedik e század elején E. Ziebarth összesítése, amely a konkordancia táblázatok sorával teremtett rendet, és ad áttekintést a 15. század folyamán összegyűjtött sok ezer ókori föliatról. Ziebarth viszont a vállalt nagy munkához képest, nem egészen

érthető indokolással Michael Fabricius Ferrarinusnak csak az utrechti és párizsi kéziratát dolgozta föl.²⁰ Ezzel a pannóniai gyűjtés, amely, mint mondtuk, egyedül a reggioi kéziratban található, elkerülte a további forráskutatók figyelmét.

Ziebarth azon eljárása, hogy a reggioi kéziratot nem vette figyelembe, már csak azért sem érthető, mert korábban azt már Mommsen a Corpusba bedolgozta. Az anonym 15. századi gyűjtőről, szakszerű munkájáról Mommsennek igen jó véleménye volt. Leírásait pontosnak ítélte, amelyek csak autopszián alapulhattak. Több mint negyven fölirata (egy görög, a többi latin) egységes kis corpust képez. A gyűjtés helye Buda, Tétény, Csepel, Aquincum, Szentendre, Győr, Komárom, Tata, Solymár és Siklós, amelyhez két bécsi és néhány dáciai föliirat járul. Századunkban Kuzsinszky, Kubitschek és Gerevich, más-más kutatások során ugyan, de foglalkozni kényszerültek „Antiquus” gyűjtésével.²¹ Lejegyzései folyamatosan bekerülnek a Die römischen Inschriften Ungarns (RIU) köteteibe. Mindez öregbíti ugyan a Mommsen megalapozta értékelést a gyűjtőmunkáról, de kísérlet se történt arra, hogy a ráragadt „Antiquus” páncéljából kiszabadítsák azt, akinek ezt a kis gyűjteményt köszönhetjük.

Az időközben fölfedezett újabb kéziratos föliiratgyűjtemények, közöttük igen gazdag tartalmúak is,

gásnak mai mércével mért esztétikai indítékait nála hiába keressük. Egy tatai sírkőről azt írja „sepulchrum pulcherrimum”. Ez a darab nem maradt fenn, de megvan ugyanannak a családnak, föltehetően közelkorú, és talán ugyanattól a kőfaragótól származó másik síremlékéről készült fénykép.⁴⁸ Ez a kő nem tartozik a pannóniai emléanyag kiemelkedően szép alkotásai közé. Feliciano elismerése talán a síremlék jó állapotának vagy nagy méretének szolt.

Giustiniani 19 fölíratából ma már egyetlen egy sincs meg. Felice Feliciano 41 kövéből megvan a győri székesegyház falába épített fölírat és a tatai oszlop. További két követ még Schönwisner, illetve Katanchich látta a várfalba beépítve, azóta nyomuk veszett.⁴⁹ Mivel hat követ mindketten láttak, a két itáliai fölíratgyűjtő összesen 54 kő rajzát őrizte meg.

1489. július 1-én egy hajó kötött ki a budai Dunaparton, amely Erdélyből római köveket hozott. A firenzei Bartolomeo Fonzio jelen volt az eseménynél. Jegyzetfüzetébe a dátumot is, a kövek fölíratát is pontosan belemásolta.⁵⁰ Az „e Transilvania ... iussu Mathiae Corvini Regis” érkezett rakomány talán több követ is hozott, a firenzei humanista háromnak a fölíratát őrizte meg. A pontos dátum és a kísérszöveg mutatja, hogy minden mozzanatot fontosnak tartott följegyezni. A különleges hajó érkezése ugyanis egy gondosan programozott látványosság-sorozat része volt. A király tavasz óta Budán tartózkodott. Itt fogadta a pápai legátust, a Velencei Köztársaság hosszú idő után újra Magyarországra küldött követét, és Miksa római király közvetítésével a császár megbízottait. Jelen voltak a török követek is. A királynak sikerült úrrá lennie valamennyi, korábban ugyancsak bizonytalan kimenetelűnek látszó diplomáciai tárgyaláson. A követek hazairt jelentéseikben az „örök békét” említik. Úrnapján (június 18.) a budavári főtemplom szószekén Bakócz Tamás győri püspök nyilvánosságra hozta a király diplomáciai sikereit, főképpen a császárral való közeli végleges megegyezésének tervét. Az egyezmény része volt János hercegnek a császár unokájával kötendő házassága és a trónutódlás kérdése is.⁵¹ Ezen általános eseménysort a megfelelő reprezentáció kísérte. Ennek egyik időzített látványossága volt a római kövekkel megrakott hajó budai partot érése.

Az előzmények 1486 őszére nyúlnak vissza. Ekkor jelentkezett Mátyás udvarában Antonio Bonfini olasz humanista, más művei között egy libellusszal a király római eredetéről. Az itáliai uralkodóházak mintájára Bonfini a Hunyadiak családfáját a Róma alapítása előtti időkre, Herkulesig (!) vezette vissza.⁵² Humanista kompilációjához, amely a *Gens Valeria* és a Corvinusok rokonságát mutatta ki, Magyarországon tárgyi bizonyítékokat talált. Római pénzeket mutattak neki, amelyeken ott a holló csőrében a gyűrűvel (VI-5-6.).⁵³ Ugyanilyen vésetű gemmákat is látott.⁵⁴ De írásos bizonyítékokra is lelt a Valeriusok fogadalmi kövein, oltárokon és sírköveken. Egy ilyenre éppen Daciában bukkantak.⁵⁵ Többek között ezt is hozta a hajó Budára „e Transilvania adverso Danubio ... iussu Mathiae Corvini Regis”.

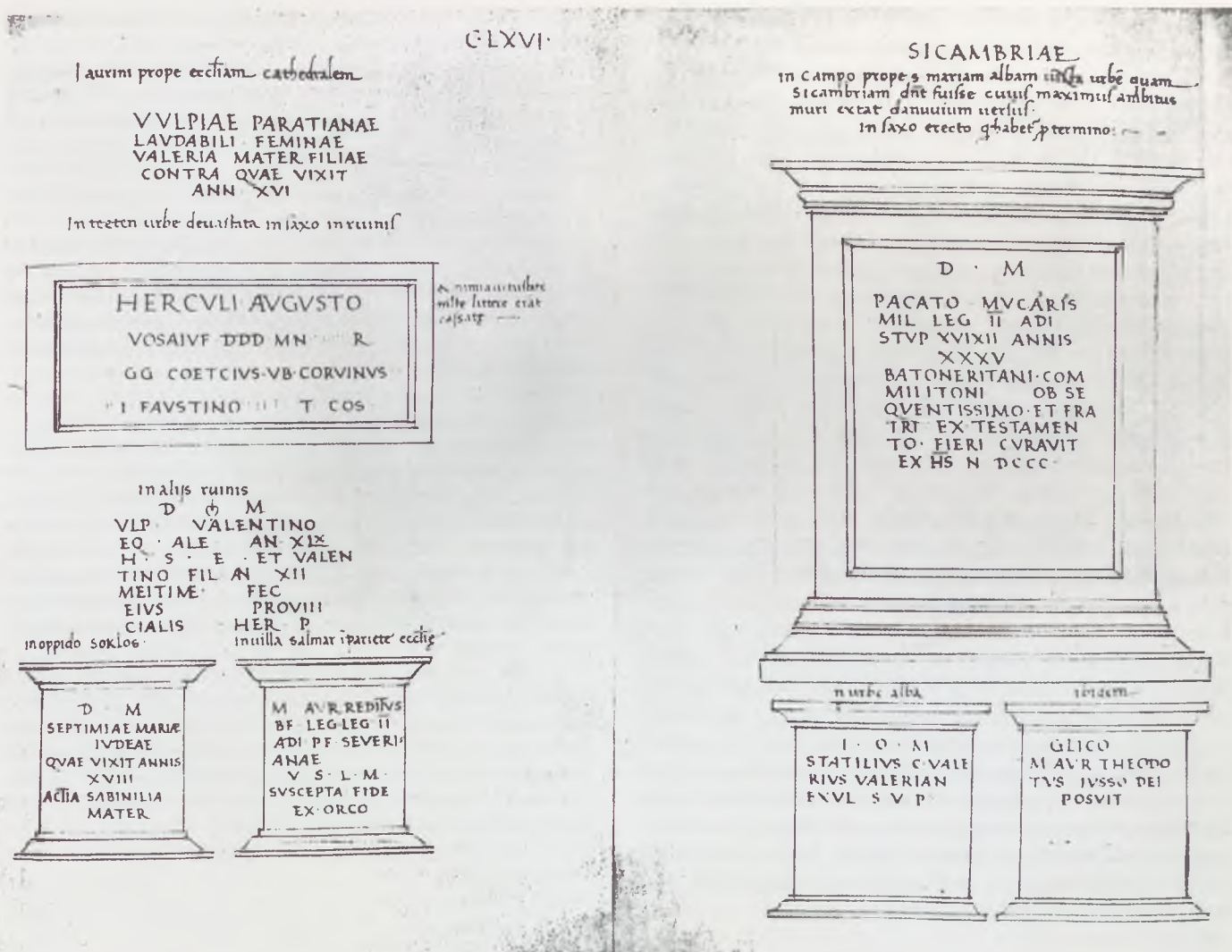
Bonfiniről eddig úgy tartották, hogy ő valami korábbi összegyűjtött fölíratgyűjteményből dolgozott, ha

történeti munkája során illusztrációs anyagra szorult.⁵⁶ Egész művéből 14 római fölíratot lehet rekonstruálni. Ebből négy kő Daciából érkezett Budára.⁵⁷ Az ünnepélyes fogadáson bizonyosan jelen volt, mert a király figyelmét ezeknek a köveknek ideológiai hasznosíthatóságára éppen ő hívta föl. Ezeket föl is használta hat másik fölírattal együtt a harmadik fejezetben a Valeriusok és Corvinusok rokonságának bizonyítására. A két győri követ saját szemével láthatta, ezeket már Feliciano is lemásolta.⁵⁸ Óbudáról is a nagyon föltűnő, terjedelmes „Schola speculatorum”-ot használta föl.⁵⁹ Ezt is leírta már örelőtte Feliciano. Ebben a genealógiai értekezést tartalmazó fejezetben szerepel még Septimius Longinus fölírata. Ez a kő ma is megvan, a város területén került elő (VI-1.).⁶⁰ Végülis egyetlen fölírat marad, Sabucius Modestus szerepel rajta, ezt ma nem tudjuk azonosítani. Tehát valamennyi kő olyan helyen volt, hogy még egy szobatudós is belebotolhatott.

Négy fölíratot közöl az első fejezetben. Ezek is igazoló kövek. Bonfini a genealógiai fejezet teljesítményének sikerén fölbuzdulva, itt Ptolemaios leírásait támogatja meg archeológiai anyaggal. Nem akadt humanista, aki az ókori szerző közléseit kétségbe vonta volna. Bonfini a filológiai teljesítmény csábíthatta arra, hogy az ókori geográfust tárgyi emlékekkel igazolja. Ptolemaiosnak azt a közlését pontosítja, amelyet a szerző a pannóniai legiók elhelyezéséről adott. A XIV. legio elhelyezésénél hivatkozik egy bizonyos Flavius praefectus epitafiumára. Ezt is láthatta, mert ismerünk egy ilyen sírkövet Budáról, egy Bonfinivel közelkorú lejegyzésből.⁶¹ Ennek a résznek második fölírata egy „Commercium” nevű erődítmény fölépítésének állít emléket. Katanchich, a pesti egyetem második régész professzora más ilyen emléktábla analógiájára készült hamisítványnak tartotta. Mommsen hitelesnek fogadta el. Párját 1955-ben Visegrádon ásták ki *in situ*.⁶² Továbbra is kétséges a sok vitát kiváltó „Legio Sicanbrorum” fölírat, amelyet állítólag Budán találtak Beatrix palotájának építéskor. Ez hamisítvány. Végülis egyetlen fölíratunk marad, Probus császár síremléke Sirmiumból. Ennek forrása a *Historia Augusta*, tehát ez egy könyvepigramma. Ilyeneket szokás volt az itáliai gyűjteményekben is valóságosként a köemlékek közé sorolni. Nyilvánvaló, hogy nincs okunk Bonfini szövegéből egy keze között lévő fölíratgyűjteményt rekonstruálni. Ő a valóságos kövekről szerzett ismereteit szötte bele történeti munkájába.

A dáciai kövek Budára érkezése új korszakot jelent a pannóniai római kövek történetében. E fölíratok hitelesítették Bonfini nagy filológiai kompilációját. Azzal viszont, hogy e köemlékek írásos rögzítést nyertek egy ilyen sokaktól olvasott munkában, megfordult a helyzet. Most már Bonfini hitelesítette e történelmi emlékek forrásértékét. A király közvetlen utasítására szállították föl egy részüket Erdélyből, és ugyancsak ő gondoskodott a többi emlékkövel együtt, méltó elhelyezésükről. Kegyeleti megfontolás is vezette, amikor valahol Budán egy romkertet létesített. Az antikvitás iránti rajongás, bármilyen különösen hangzik is, az ő esetében nemzeti, vagy ha úgy tetszik dinasztikus indítékokból nyert támogatást. Bonfini művétől kezdve úgy tekintettek ezekre a kövekre, mint a magyar föld népei-

4. kép: Felice Feliciano pannoniai föliiratgyűjteménye

nek és az ezzel századokon át egybefonódott Corvin-családnak történelmi emlékeire. A Herkulesig visszavezethető genealógiának ezek a tanúságtévő kövei így hozhatók kapcsolatba a palota Hunyadi családot ábrázoló szobraival és a Herkulest magát meg a tetteit megjelenítő alkotásokkal.

Pannónia és Dacia római köemlékeinek az a sajátos funkciója, hogy élővé váltak és beépültek a királyi reprezentációba, csak Mátyás uralkodásának legvégén következett be. Hogy a király halála után mi lett a kövek sorsa, arról a későbbi föliiratgyűjtők jóvoltából van tudomásunk. 1534-ben jelent meg Ingolstadtban Bartholomaeus Amantius és Petrus Apianus gondozásában az Európában több helyről is összegyűjtött föliiratok nyomtatott corpora (VI-4.). Ebben van egy kis pannóniai gyűjtés is, tizennégy föliirat másolata.⁶³ Mivel mindenütt megadja a lelőhelyet, olykor a tulajdonosokat is, megállapítható, hogy a leírások nem sokkal 1500 után készültek. Tíz évvel Mátyás király halála után, az ő kívánságára összegyűjtött kövek már nincsenek egy helyen. A Valerius-föliiratúak közül a dáciait rokona Geréb László kalocsai érsek mentette budai házába. Egy másik követ a dáciái szállítmányból ugyancsak ő, bácsi várába vitetett.⁶⁴ Hans Puchler budai kereskedő polgár szerezte meg a gens Valeria

pannóniai ágát igazoló szarkofágot.⁶⁵ A már Bonfinitól is lejegyzett föliiratok mellett újabbak is föltűnnek az Apianus-gyűjteményben. Geréb Péter nádor házában egy sírkő, egy másik a budai plébánosnál.⁶⁶ Pentelén, a fehérvári örkanonok birtokán is megbecsült helyen volt egy votív-kő.⁶⁷

Az Apianus-kötet informátora szerint három kő volt már akkor a király rokonainál, a Geréb testvéreknél. Geréb László ezekből kettővel már korábban kapcsolatban volt. Az erdélyi kövek fölfedezésében és útrahozásában akkor, mint gyulafehérvári püspöknek biztosan szerepe volt. Székhelyén, humanista környezetében ő honosította meg az ókori emlékek kultuszát. Titkára, Megyericsi János az első magyar föliiratgyűjtő, akinek már többszáz leírást köszönhet az ókortudomány. Főleg Erdélyben dolgozott az anyag összegyűjtésén, de van néhány pannóniai fölirata is.⁶⁸ Tőle tudjuk, hogy az a szarkofág, amit Giustiniani valahol Fehérvárott látott, később a prépost udvarát díszítette.⁶⁹ Leirt egy követ Tordai Salatiel kancelláriai jegyző budai házában is.⁷⁰ A sokaktól lemásolt, szép „Schola speculatorum” követ Ernuszt Zsigmond pécsi püspök budai házába vitette, valamikor a századfordulón. Ezt éppúgy tőle tudjuk, mint azt, hogy a püspök pécsi környezetében volt már akkor a máig meglévő Virtus-

nak és Honornak dedikált kő (VI-2.).⁷¹ Nagyon valószínű, bár még további vizsgálatra szorul az a föltételezés, hogy az évtizedek múltán Apianusnak juttatott kis gyűjtemény is Megyericsei Jánostól származik. Apianus és Megyericsei gyűjtése összesen csak 23 leírást tartalmaz a 15–16. század fordulójáról. Már e szűkös forrásból is látszik, hogy milyen változás állt be a társadalomban a római emlékek megítélését illetően. A korábbi fölíratgyűjtők leírásaiból tudjuk, hogy ezeket régebben csak mint faragott köveket hasznosították, épületekbe, falakba alkalmazták. A szarkofágok közkutak medencéjéül szolgáltak. A római köemlékek századokon át csak célszerűen hasznosítható eszközök voltak. A 15. század végén a szemlélet megváltozott, a kövek műtárgyakká váltak, értékük, becsük miatt magánosok igyekeztek azokat megszerezni. Érdekes keresztmetszetet kapunk a társadalomnak arról a rétegről, amely, forrásunk szerint, igényelte környezetében az ókor emlékeit. Fölíratos kő díszítette a nádor és a kalocsai érsek házát, a pécsi püspök székhelyét és budai otthonát, a székesfehérvári prépost és a custos, meg a budai plébános környezetét. A kancelláriai notarius is igyekezett szert tenni egy ilyen relikviára, és a budai kereskedő polgár is szerzett magának egyet. Ahol a házba belépőt egy római kő fogadta, ott az antikvitás más emlékeit is gyűjtötték, amint ezt Bonfini főntebb hivatkozott helye tanúsítja is. A következő fázis már annak fölísmereése, hogy a mi emléanyagunk része a közös örökségnek. 1521-ben Móré Fülöp királyi titkár, velencei magyar követ, a Megyericsei nagy gyűjtéséről készült másolatot átadta Aldus utódának, azzal a céllal, hogy az, az Európa más térségeiből másolt fölíratokkal együtt publikussá váljék.⁷²

JEGYZETEK

¹ Weiss, R.: *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*. Oxford 1973.; Voigt, G.: *Die Wiederbelebung des classischen Altertums*. Bd. I. Berlin 1880³, 268–288.

² CIL III p. 153, 413, 1373.

³ *Ritók-Szalay 1989*, 65–75.

⁴ Nagy I. – Nyáry A.: *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából*. I. Budapest 1875, 268–273, 276, 279.; *Fraknoi V.*: *Mátyás király levelei*. Budapest 1893, 50–51.

⁵ Kristeller, P. O.: *Iter Italicum*. I. London–Leiden 1963, 343.; II, London–Leiden 1967, 43.

⁶ CIL III p. 413. CIL III 3354, 3388, 3393, 3461, 3477, 3482, 3489, 3518, 3523, 3556, 3558, 3567, 3583, 3596, 3611, 3706, 1663, 1664, 1665

⁷ CIL III 3354

⁸ CIL III 3388, 3393

⁹ CIL III 3567

¹⁰ CIL III 3583

¹¹ CIL III 3461, 3489, 3706

¹² CIL III 3611, 3596, 3477, 3523

¹³ CIL III 3482

¹⁴ CIL III 3518, 3556, 3558

¹⁵ CIL III 1663, 1664, 1665

¹⁶ Muratori, L. A.: *Novus thesaurus veterum inscriptionum*. I–IV. Mediolani 1739–1742.

¹⁷ CIL III p. 413.

¹⁸ Utrecht, UB, Cod. I. K. 9. Paris, BN, Cod. Lat. 6128. Reggio Emilia, BM, Reggiani C 398. *Ritók-Szalay 1983*, 67–74.

¹⁹ Muratori i. m. Praef. f. 2°.

²⁰ Ziebarth, E.: *De antiquissimis inscriptionum syllogis*. *EphEp* 9 (1905) 187–332.

²¹ Kuzsinszky B.: Magyarországon talált római köemlékek a vidéki múzeumokban és egyéb helyeken. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 2 (1908) 77.; *Kubitschek*, *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*. *Sber. Wien. Phil.-Hist. Kl.* 209 (1931) 97–100.; *Gerovich L.* 1959, 333–337.

²² Mitchel, Ch.: Felice Feliciano, „Antiquarius”. *Proceedings of the British Academy* 47 (1961) 197–221.

²³ Pratilli, L.: Felice Feliciano alla luce dei suoi codici. *Atti del R. Istituto Veneto di Scienze, Scienze Morali e Lettere* 99 (1939–1940) 33–105.; *Mardersteig, H.*: *Nuovi documenti su Felice Feliciano da Verona*. *La Bibliofilia* 41 (1939) 102–110.; *Martinelli, S.*: *Note intorno a Felice Feliciano*. *Rinascimento* 25 (1985) 221–238.

²⁴ Kristeller, P.: *Andrea Mantegna*. Berlin 1902.

²⁵ Gmelins *Handbuch der anorganischen Chemie*. Antimon/A. Weinheim 1950⁸. 14. A legjelentősebb antimon lelőhely ekkor éppen az esztergomi érsek tulajdonában lévő Rozsnyóbányán volt.

²⁶ Oxford, BL, Canon. Ital. 15 f. 23^v. „Io vado in Pannonia damane col mio Rmo Cardinale et priego idio che piu felice faci questa mia andata che la mia speranza non mi promette”.

²⁷ Eubel, C.: *Hierarchia catholica medii aevi*. Vol. II. Monasterii 1901, 47, 49.; *Ráth Gy.*: *Arragoniai János*. *Sz* 24 (1890) 415–424.; *Banfi, F.*: *Raffaello Maffei in Ungheria*. *L'Europa Orientale* 17 (1937) 462–468.

²⁸ CIL III 3390, 3401, 3411, 3477, 3478, 3488, 3505, 3513, 3514, 3520, 3524, 3558, 3567, 3573, 3583, 3588, 3611, 3624, 3643 (= RIU 905), 3688. 3706, 3744, 4274 (= RIU 687), 4274/a (RIU 688), 4281 (RIU 693), 4283 (= RIU 691), 4339 (= RIU 513), 4364 (= RIU 249), 4383 (= RIU 257), 4389 (= RIU 264), 4655/n, 4667. A gyűjteményében fönnmaradt dáciai fölíratokat nem ő másolta: CIL III 52*, 53*, 54*, 1022, 1078, 1087, 1132

²⁹ CIL III 3567, 3706, 3583

³⁰ CIL III 3390

³¹ CIL III 3411

³² CIL III 3488

³³ CIL III 3744

³⁴ CIL III 3478, 3505

³⁵ CIL III 3477, 3488

³⁶ CIL III 3514

³⁷ CIL III 3558

³⁸ Publikálatlan? Fölírata: ΩΠΙΩΝΟC. CIL III 186* némileg más leírást ad a leletkörülményekről, és egy egészen más fölíratot, amit falsificációnak tartottak.

³⁹ CIL III 3624, 3643, 4339

⁴⁰ CIL III 4364

⁴¹ CIL III 4383, 4389

⁴² CIL III 4281

⁴³ CIL III 4283

⁴⁴ CIL III 4655/n, 4667

⁴⁵ Schober, A.: *Der Götterpfeiler von Totis*. *Belvedere* 6 (1924) 177–190.; *Erdélyi 1974*, 128–129.; *Bauchhenss, G.*: *Die grosse Jupitersäule aus Mainz*. Mainz 1984.

⁴⁶ „ex his et aliis ruinis conicio pulcherrimum arcum sive aliud maximum pallatium illic fuisse.” CIL III 4274/a (= RIU 688)

⁴⁷ CIL III 3688

⁴⁸ CIL III 4281 (= RIU 693), v.ö. RIU 521

⁴⁹ CIL III 3520, 3524. Mindkettő a várfalba volt beépítve a fehérvári kapunál.

⁵⁰ „In marmoribus e Transsilvania adverso Danubio advectis iussu Mathiae Corvini Regis Haec tria epitaphia ad ripam Danubii iuxta Budam legi Calendis Iulii anno MCCCCLXXXVIII.” Oxford, BL, Lat. Misc. d. 85 ff. 165^v–166^v. CIL III 1460, 6265, 7979. Két másik követ is lemásolt a budai Szent János-templomból, ezeket már öelőtte Giustiniani és Feliciano is látta. CIL III 3583, 3706. Firenze, Bibl. Medicea-Laurenziana Ashb 1174. (V.ö. CIL III p. 1373.)

Saxl, F.: *The Classical Inscription in Renaissance Art and Politics*.

Journal of the Warburg and Courtauld Institute 4 (1941) 42–46.; *Caroti, S. – Zamponi, S.*: Lo scrittoio di Bartolomeo Fonzo umanista Fiorentino. Milano 1974, 84–90, 117–118.

⁵¹ *Fraknoi V.*: Hunyadi Mátyás király. Budapest 1890, 375–379.

⁵² „Antonius Bonfinis ... regi dicaverat ... brevem de Corvinae domus origine libellum”. A. de Bonfinis: Rerum Ungaricarum decades. Edd. *Fögel, I. – Iványi, B. – Juhász, L.* Lipsiae 1936, 4, 7, 179.

⁵³ U. ott 3, 9. 301: In Budensi agro ex ere et argento multa reperiuntur, que ex altera imperatoris Constantini caput ac nomen, ex altera parte virum cum conservatoris inscriptione nudum referunt, qui frameam dextra tenet, leva vero hasta nititur; corvus est ante pedes annulum rostro gerens, qui sicco ramo desidit stantemque virum non secus ac dominum respicit.” Biróné Sey Katalin segítségével a leírás azonosítható I. (Nagy) Constantinus follis- illetve redukált folliszával. Hátlapján „Iovi conservatori” fölírat. Jupiter jobb kezében villámok, ezt nézte frameának, baljával lándzsájára támaszkodik. *Cohen, H.*: Description historique des monnaies frappées sous l’empire Romain, médailles imperiales, 7. Paris–London 1888, Nr. 286–291. (ld. VI-5–6.)

⁵⁴ U. ott 3, 9. 302: „In vetustis quoque lapillis geminas Corvinae imagines gravi armatura munitas esse vidimus ac consimilem pro pedibus adstare corvum”. Egy ilyen gemma látható: *Furtwängler, A.*: Die antiken Gemmen. Leipzig–Berlin 1900, I. XLVI/12 és II. 222. Héralklést és egy páncélba öltözött császárt ábrázol, ennek lábánál a sas, csőrében koszorúval.

⁵⁵ Az átdolgozott Corvinus genealógia u. ott 3, 9, 205–304.

⁵⁶ *Kulcsár P.*: Egy budai humanista feliratgyűjtemény. *AE* 95 (1968) 257–261.; *Kulcsár, P.*: Le fonti umanistiche italiane del Bonfini per la sua preistoria ungherese. *Rinascimento* 10 (1970) 195–214.; *Kulcsár P.*: Bonfini magyar történetének forrásai és kezelése. Budapest 1973.

⁵⁷ *CIL* III 1460, 1477, 6265. Az 1455 is dáciai, de ezt talán a bácsi várban látta, ld. a 64. jegyzetet.

⁵⁸ *CIL* III 4364, 4383

⁵⁹ *CIL* III 3524

⁶⁰ *CIL* III 3496

⁶¹ *CIL* III 3426

⁶² *CIL* III 3653, v.ö. *RIU* 804. *Soproni, S.*: Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest 1978, 53.

⁶³ P. Apianus – B. Amantius: Inscriptiones sacrosanctae vetustatis non illae quidem Romanae sed totius fere orbis. Ingolstadii 1534. A pannóniai fölíratok: pp. 367, 490–494. *CIL* III 1455, 3329, 3411, 3419, 3478, 3524, 3550, 3567, 3568, 3571, 3583, 4364, 6265

⁶⁴ *CIL* III 6265, 1455, ez utóbbit Henszlmann kiásta Bácsott.

⁶⁵ *CIL* III 3568. Hans Puchler budai kereskedőre 1489–1501: ld. *Kubinyi A.*: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagello-korban. *BudRég* 19 (1959) 114.; *Kubinyi A.*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagello-korban. *LK* 37 (1967) 236.; *Balogh* 1966, I, 617. 1512-ben már özvegyét említik *BudRég* 15 (1950) 270, 295/86.

⁶⁶ *CIL* III 3550, 3571

⁶⁷ *CIL* III 3329

⁶⁸ *Ábel, J.*: Johannes Mezerzius, der Begründer der dacischen Epigraphik. *UngRevue* 3 (1883) 373–383. Megyericsei pannóniai fölíratok *CIL* III 1596, 3307, 3354, 3438, 3524, 4363, 4364, 4366, 4383

⁶⁹ *CIL* III 3354

⁷⁰ *CIL* III 3438. „Budae in aedes domini Salatielis Rmi Dobocensis.” Tordai Salatiel dobokai főesperességére csak 1504-ből van adatunk (MOL, DF 27731), a lejegyzés körülbelül ebből az időből való. A kő, nagyon sérülten, a Nemzeti Múzeumban van.

⁷¹ *CIL* III 3524, 3307, ez utóbbi is a Nemzeti Múzeumban (ld. VI-2.). Ernuszt püspök (+ 1505), mint tulajdonos említése, ugyan-csak a 16. század elejére utalja a másolást.

⁷² *Gerézdi R.*: Aldus Manutius magyar barátai. *MKSzle* 65 (1945) 82–84.

VI-1. Silvanusnak szentelt oltár

Rákospalota, Pap-dűlő. A kömléket báró Graffenried-Burgenstein Manó közbenjárására a Rákospalotai Miri-házból szállították a Magyar Nemzeti Múzeumba 1868. május 30-án.

mészkö
m.: 75 cm, sz.: 34 cm, v.: 24 cm
Kr. u. 3. század első fele

Egyszerű fogadalmi oltár profilált, de egyébként díszetlen fejezettel és lábazzal. Mind a fejezet, mind a lábazattal. Mind a fejezet, mind a lábazattal. Az oltár mai állapotában sérült tetejét eredetileg fenýötoboz díszítette. Septimius Longinus az Aquincumban állomásozó II. Adiutrix legio – amelyet a kegyes és hűséges, valamint a Severusi jelzőkkel tüntettek ki – katonája szentelte az oltárt a szelíd Silvanus istennek. Silvanus jellegzetesen pannóniai istenség, a tartományból több neki állított felíratot ismerünk. Az oltár felírata:

VI-1.

SILVANO
DOMESTICO
SACRVM.
SEP[T](IMIVS) [L]ONGINVS
GIN[VS] CO
RNIC[V]L(ARIVS) LEG(IONIS)
II ADI(VTRICIS) P(IAE) F(IDELIS) SEVER
R(IANAE).
N. M.

Rómer F.: Magyar régészeti krónika. *AK* 7 (1868) 196, 1061. szám; *CIL* III 3496 = 10568. sz.; *Rómer–Desjardins* 1873, 65. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 39.1868.

VI-2 Áldozati oltár

Pécs (mások szerint Eszék [Mursa]).
A köemléket Kovács Zsigmond pécsi
püspök ajándékozta a Magyar Nemzeti
Múzeumnak 1873-ban.
mészkö
m.: 90 cm, sz.: 59 cm, v.: 42 cm
Kr. u. 2. század második fele

Az oltár felső lapjának (*abacus*) pere-
mét stilizált repkényminta övezi, alatta
astragalos-sor, ez alatt támasztótagozat
és sima lécfoglal helyet. A lábazat
(*plinthus*) díszítetlen téglatest, fölötté
tartótagozattal és sima léccel. A felira-
tos mezőt sima léckeret szegélyezi.
A felirat az oltár felállításának tényét
dokumentálja:

VIRTVTI
ET
HONORI
L(VCIVS) VLPIVS
MARCELLVS
LEG(ATVS) AVG(VSTI)
PR(O) PR(AETORE)
PANNON(IAE) INF(ERIORIS)
V(OTVM) S(OLVIT).

(Azaz: A Férfiasság és Tisztesség ére-
nyeinek fogadalomból állította Lucius
Ulpius Marcellus Alsó Pannonia Csá-
szári helytartója). Az oltár két oldalán
ábrázolt alakok a köemlék első közlői
szerint a feliratban említett erényekkel
állnak kapcsolatban, ikonográfiai tipu-
suk azonban eltér a megszokottól.
A jobb oldalon mintázta meg a kőfara-
gó *Honort*, a megbecsülést érdemlő ka-

VI-2.

tonai erényt, földgömbön álló szárnyas
nőalakként, aki jobbában győzelmi kos-
zorút, baljában egy másik győzelmi
jelvényt, palmaágot tart. Az ábrázolás-
hoz a mester *Victoriának*, a győzelem
istennőjének jellemző ikonográfiai je-
gyeit (földgömb, szárnyak, koszorú,
palmaág) használta fel. A bal oldalon
mellvértet viselő sisakos katona jelké-
pezi *Virtust*, a vitézi bátorságot. Fele-

VI-2.

VI-2.

melt jobbjával lándzsára támaszkodik,
bal kezében kerek pajzsot tart. Bal lá-
bával egy, a földön elterült szakállas
alak testét, a legyőzött ellenséget tipor-
ja. Az ábrázolt alak ikonográfiai voná-
sai Mars-ábrázolásokból, illetve a
győztes hadvezérként megjelenített
császárok emlékműveiről ismertek.
A hátsó oldalon dionüszikus motívu-
mokat, kétfülű kratérből kinövő kacs-
karingós szőlőindát látunk. Az egyik
szőlőfürtöt egy nyúl rágcsálja. Az oltár
tetején, az oltár négy sarva között, az
áldozat bemutatásához kis kerek mé-
lyedés formájú tűzhelyet (*focus*) alakí-
tottak ki. Hans Dernschwamm szerint
– ő Ankarába utaztában szerzett tuda-
mást az oltárról – a kő 1552-ben a pécsi
katedrális mellett állt. A 17–18. század-
ban nem említik a követ, egészen 1818-
ig, amikor megtalálják a székesegyház
oldalánál.

N. M.

CIL III 3307 = 10285. sz.;
Rómer-Desjardins 1873, 352. sz.; *Hampel*
J.: A pannoniai oltárok alakja és díszítése.
AE 29 (1909) 37, 26. sz.; *Hoffiller* V.:
Római fegyverek a Magyar Nemzeti
Múzeum köemlékein. *AE* 29 (1909)
320–321, 12. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
ltsz.: R–D 352.

VI-3. Jupiter-oszlop (ceruzarajz)

Az oszlopot először Felice Feliciano írta
le 1479/1480-ban egy tatai templomban.
Ma a tatai múzeum tulajdona; az Öregvár
udvarán, a szabad ég alatt áll.
mészkö
m.: kb. 3 m
Kr. után 3. század

A ceruzarajz Rómer Flóris hagyatéká-
ban maradt fenn (OSZK Kézirattár,
Fol. Hung. 1110/V., fol. 78., papír,
21 × 14 cm). Eredetileg lehetett párja
is, amely az oszlop másik két oldalát
örököltte meg. Az oszlop jeles emléke
a pannóniai római művészetnek. Brige-
tióból (esetleg Aquincumból) került
Tatára, ahol már 1479-ben (vagy 1480-
ban) leírta az Aragóniai János kíséreté-
ben Magyarországra érkezett Felice
Feliciano (ld. erről Ritoókné Szalay
Ágnes tanulmányát: 318–325 lapok), s
a későbbiek során is szüntelen számon-
tartották. Erdélyi Gizella részletesen
tárgyalta a pannóniai kőszobrászatról
írott monográfiájában: „A hatalmas,

közül három méter magas pillér minden oldalán három-három istenalak sorakozik egymás felett fülkés keretben. Alattuk külön-külön kis képmezőben velük tartalmi összefüggésben álló ábrázolások húzódnak. Az egyik szélesebb oldalon, amely a homlokoldal lehetett, két mező teljesen lekopott. Az alsó fülkében Luna áll, ívelődő köpenyben, kezében ferdén tartott fáklyával, fején hold-sarlóval. Fölötte nyilván Solt, a Napistent, legfelül pedig Jupitert ábrázolták, mint a mennyek urát. A bal keskeny oldalon fent Apollo jelenik meg a *lyrával*, alatta Silvanus, csuklyás köpenyben, faággal, lent Diana rövid vadászruhában, ijjal, amint tegezből nyilat vesz ki. A jobb keskeny oldalon fent

Iuno, hosszú ruhában joggal; a keskeny mezőben szent állata, a páva. Középen Minerva sisakkal, pajzzsal, dárdaival. Alul a szárnyas Victoria áll, kezében palmaággal és koszorúval; a keskeny mezőben szembefordulva két szárnyas ló figurája. Ez az összeállítás nem felel meg teljesen a római kánon szerint kialakult tizenkét istennek: Neptunus, Mercurius, Vesta és Ceres helyére Sol, Luna, Silvanus és Victoria került." A domborművek stílusa megfelel a pannóniai provinciális szobrászat jó színvonalának.

R. P.

Erdélyi 1974, 128–129. (a rajz közöletlen)

Tata, Kuny Domokos Múzeum

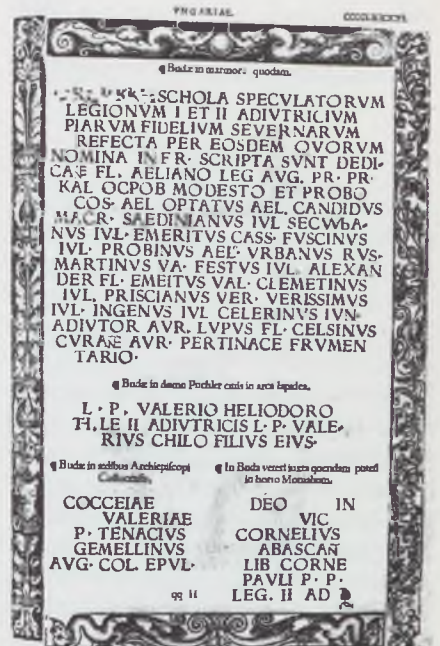
VI-3.

VI-4. Apianus, Petrus – Amantius, Bartholomaeus: Inscriptiones sacrosanctae vetustatis non illae quidem Romanae sed totius fere orbis.

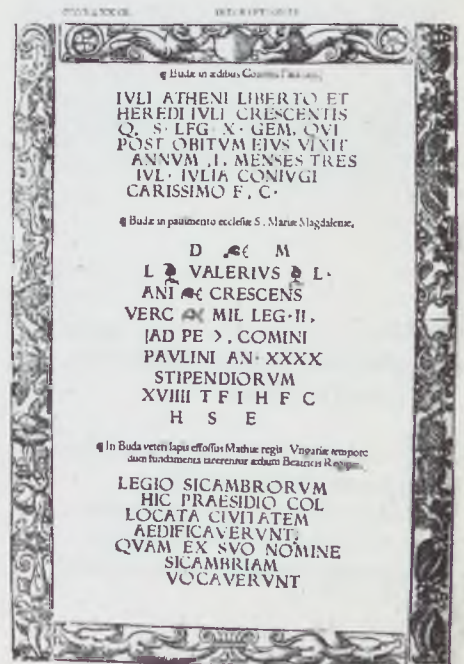
Ingolstadii, Apianus, 1534.

papír, újabb bőrkötésben
(40) 512 (10) lap, 32 × 19 cm
1534

Petrus Apianus (1495–1552) geográfus és asztronómus, az ingolstadi egyetemen a mathesis professzora. Ingolstadtban 1526-ban nyomdát alapított,

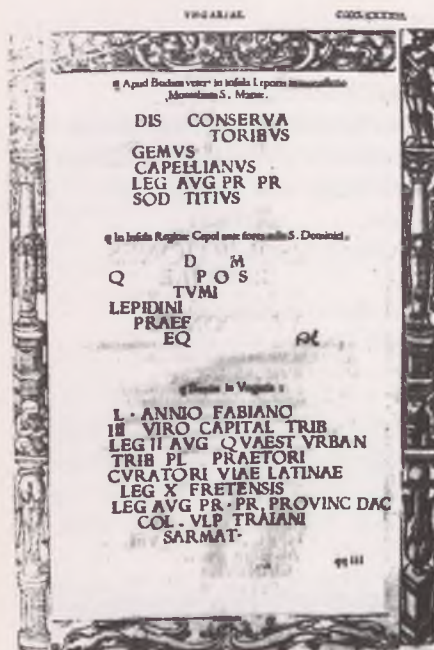

VI-4.

VI-4.

VI-4.

amelyben főleg térképeket és saját asztronómiai munkáit nyomtatta ki. 1534-ben Raymund Fugger támogatásával adta ki a római fölíratokat tartalmazó kötetet. Az összegyűjtő Bartholomaeus Amantius koszorús költő, a szónoklattan tanára az ingolstadti egyetemen. Nem volt szakembere az ókori fölíratoknak. A sok forrásból összegyűjtött anyagot minden kritika nélkül adta közre. A közölt szövegek csak akkor megbízhatóak, ha jó forrásból származnak. Pannoniai fölíratok a 367. és a 490–494. lapokon találhatóak. A kövek elhelyezésénél azok 1510 előtti állapotát rögzíti. Megbízható leírásokat ad.

R. Sz. Á.

Schottenloher, K.: Die Apiansdruckerei in Ingolstadt. Mainz 1930.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelz.: Ant. 620.

VI-5. I. (Nagy) Constantinus redukált follisa

1870-ben a tököli lelkész ajándékként került a MNM Éremtárának gyűjteményébe több más, különféle korokból származó éremmel együtt. Minden bizonnyal helyi szórványlelet. bronz
6,73 gr
313-ban készült a sisciai verdében

Előlap: IMP CONSTANTINVS PF AVG

A császár jobbra néző babérboszorús portréja.

Hátlap: IOVI C-ONS-ERVATORI
Balra néző, álló Jupiter, jobbában villámköteget, baljában hosszú *sceptrumot* tart, bal válláról hosszú köpeny lóg le. Jobb lába mellett álló, fejét visszafordító, csőrében koszorút tartó sas. Bal könyöke alatt Δ. Szelvényben: SIS.

T. M. J.

RIC VI. 229/b

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz.: 53.1870.1.

VI-5.

VI-6. I. (Nagy) Constantinus redukált follisa

A darab 1813-ban került a MNM gyűjteményébe, ajándékként. bronz
5,87 gr
311-ben készült, a thessalonikéi verdében

Előlap: CONSTANTINVS PF AVG
A császár jobbra néző babérboszorús portréja.

VI-6.

Hátlap: IOVI CONSERV-ATORI AVGG

Balra néző, álló Jupiter, jobbában villámköteget, baljában hosszú *sceptrumot* tart, bal válláról köpeny lóg le. Jobb lába mellett álló, fejét visszafordító, csőrében koszorút tartó sas. Bal könyöke alatt B, a szelvényben pedig · SM · TS ·.

T. M. J.

RIC VI. 47/b.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz.: 1813.X.27.7.

VI-7. I. (Nagy) Constantinus redukált follisa

Niklovits Károly magángyűjteményének részeként került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe az 1960-as években. bronz
4,16 gr
315–316-ban készült a sisciai verdében

Előlap: IMP CONSTANTINVS PF AVG

A császár jobbra néző babérkoszorús portréja.

Hátlap: IOVI CON-SERVATORI
Balra néző, álló Jupiter, jobbában felé koszorút nyújtó Victoriát tart, baljában *sceptrum*, bal válláról köpeny lóg. Jobb lába mellett álló, fejét visszafordító, csőrében koszorút tartó sas. Bal könyöke alatt ε. Szelvényben: · SIS ·.

T. M. J.

RIC VII. 15.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Éremtár, ltsz.: N.I.3474.

VI-7.

VI-8. I. (Nagy) Constantinus redukált follisa

A darab 1872-ben Bitnitz Lajos szombathelyi püspök hagyatékának részeként került a gyűjteménybe.

bronz
3,64 gr
315–316-ban készült a sisciai verdében

Előlap: IMP CONSTANTINVS PF
AVG

A császár jobbra néző babérkoszorús portréja.

Hátlap: IOVI CON-SERVATORI
Balra néző álló Jupiter, jobbában felé

VI-8.

koszorút nyújtó Victoriát tart, baljában hosszú *sceptrum*, bal válláról köpeny lóg. Jobb lába mellett álló fejét visszafordító, csőrében koszorút tartó sas. Bal könyöke alatt ε. Szelvényben: · SIS ·.

T. M. J.

RIC VII. 15.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Éremtár, ltsz.: Bitnitz 12.

VI-9. Kesztlöczi Mihály és Gergely pécsi kanonok gemmapecsétjei

MOL, törzsanyag
papír, 555 × 310 mm (oklevél)
a: nyolcszögű, papírfelzetes vörös
viaszpecsét, m.: 15 mm, sz.: 12 mm
b: ovális alakú, papírfelzetes zöld
viaszpecsét, m.: 13 mm, sz.: 12 mm
c: ovális alakú, papírfelzetes zöld
viaszpecsét, m.: 15 mm, sz.: 12 mm
1495. augusztus 3. Pécs

Antal megarai püspök pécsi vikárius,
Gergely székesegyházi esperes kano-
nok (Gregorius d.d. archidiaconus
Cathedralis) és Kesztlöczi Mihály pé-
csi kanonok (Michael de Kezhewlcz

artium liberalium magister), mint Ursus de Ursinis pápai követ által delegált bírák, a pápai követ oklevele értelmében elrendelik a felsorolt egyházmegyék klerikusainak és a pécsi egyházmegye plébánosainak a bodrogszigeti pálosok ellen Szekcsői Herceg Bernát és társai megidézését.

Három rányomott, papírfelzetes viaszpecséttel. Antal megarai püspök nyolcszögű, vörös viaszpecsétjében infulás püspökfej, kétoldalt a és e betűkkel (a), Gergely kanonok (az oklevélről lehullott, de megőrződött) gemmapecsétjében (b) két, egymás felé hajló, nehezen kivehető mitológiai figura látható. Kesztlöczi Mihályé szintén gemmapecsét (c), ovális mezejében szembeforduló, mezítelen mitológiai figura.
M. Á.

Bándi 1993, 132.

Budapest, Magyar Országos Levéltár,
jelz.: Dl. 20.295.

VI-10. Megyericsei János gemmapecsétje

MNM, Becsky család levéltára
papír, 135 × 210 mm és 57 × 167 mm
(2 oklevél)
ovális alakú, papírfelzetes vörös
viaszpecsét (a nagyobbik oklevélen)
m.: 11 mm, sz.: 9 mm
1498. november 5. Gyulafehérvár

Megyericsei János (Johannes de Megereche) gyulafehérvári olvasókanonok Becsky György (Georgius Bechk) munkácsi várnagytól különböző pénzjárandóságokat sürget.

Feltűnően finoman vésett, ovális antik gemma, jobbra forduló, kontrasztban álló, mezítelen mitológiai figurával.

M. Á.

közöletlen

Budapest, Magyar Országos Levéltár,
jelz.: Dl. 65.179/1.

VII-43.

VII.
KÉSŐGÓTIKUS ÉS RENESZÁNSZ
KŐFARAGVÁNYOK

A VISEGRÁDI KIRÁLYI PALOTA CÍMERES ZÁRTERKÉLYE (VII-1.)

A 14. századtól a 16. század elejéig terjedő időszakban a különböző címerek egyre hangsúlyosabb szerephez jutottak a művészeti, építészeti emlékeken Közép-Európában. Gyakran fontos jelentést hordozó, illetve díszítő szerepük III. Frigyes majd I. Miksa osztrák tartományaiban érte el tetőpontját. Magyarországon a Frigyesseel állandóan rivalizáló Mátyás uralkodásának ideje a virágkor. A gazdag anyagban is különleges helyet foglal el a visegrádi zárt erkély: a középkori Magyarország mai ismereteink szerint leggazdagabb heraldikai díszítését hordozta egykor.

Amennyire meg lehet ítélni a hiányos címeregyüttest, azt a királyi pár és néhány (korántsem az összes) tartomány, valamint az országot a zárt erkély építésének idején vezető arisztokrata családok, zászlósúrak együttes heraldikai reprezentációjának tarthatjuk. Legközelebbi párhuzamait néhány közel egykorú címeres emlék mellett a legfontosabb nemzetközi egyezmények okleveleit megerősítő, több tucatnyi címeres pecsét együtteseiben találhatjuk meg.

Az erkély építése közvetlenül a Mátyás és Beatrix esküvőjét követő években történt, és felvethető „emlékmű” volta: a családi és tartományi címereiben megismerésített uralkodói pár és a Mátyás és Beatrix esküvőjét elfogadó magyar arisztokrácia „köbe vésett oklevelének” tekinthető. Nem ez lenne az egyetlen olyan épületrész Közép-Európában, amely egy királyi esküvő emlékére készült. A tiroli hercegek innsbrucki rezidenciájának homlokzata elé 1497 és 1500 között emelt zárt erkély, a „Goldenes Dachl” ugyanilyen emlékmű volt. Az ugyancsak címerekkel díszített építmény – két évtizeddel a visegrádi erkélyt követően – I. Miksa és Maria Bianca Sforza milánói hercegnő 1494-ben a városban tartott esküvője emlékére épült.

Az erkéllyel az összetett heraldikai program tekintetében összevethető címeregyüttesek szerényebb hazai előzményeként csupán a Zsigmond király uralkodása vége felé felállított cserépkályhák említhetők, amelyeken az ural-

kodó címerein kívül feltűnnek a Cillei-, a Pálóci-, a Szántai Lack-családok pajzsai. Mátyás korából még néhány további emlék is hasonló, a korabeli kormányzat összetételére utaló címerdísz mutat. A kassai Szent Erzsébet-templom szentségházának három ajtaján lévő, összesen 17 pajzsból álló címersorozat keletkezése 1469–70 tájára tehető. Legalább részben az éppen hivatalban lévő arisztokrata „kormány” méltóságsorának tekinthető. Mátyás személyéhez – a visegrádi erkélyhez hasonlóan – közvetlenül kötődik Vajdahunyadon a lebontott ún. Hunyadi-loggia díszítése. Az ott köbe faragott illetve a loggia folyosó-hátfalán festett címerek között az uralkodó családjára utalókon kívül tucatnyinál több arisztokrata család címere fedezhető fel. A király címerei mellett főnemesiek töredékeit is felhasználták az 1483-as évszámú, visegrádi Mátyás-kút rekonstrukciójához.

A címerekben gazdag emlékek között nem mindegyik tartozott ebbe a körbe. Az ugyancsak visegrádi Herkules-kút mellvédlapjait valószínűleg csak az uralkodó és tartományai címerei díszítették, ahogy az 1480-as évek második felében készült, Budáról és Visegrádról egyaránt ismert, tucatnyinál több különféle címerpajzsral díszített ún. Mátyás-kályhát is. Az 1483-as évszámú, Bártfáról származó ún. Mátyás-stallumot az uralkodói pár címerei mellett tizenkét európai király ország-címere díszíti. A pozsonyi Szent Márton-templom szentélyboltozatának 23 zárókövén a magyar és a tartományi címereken kívül az építkezés idejének pozsonyi királyi tisztviselői, illetve alighanem a legjelentősebb adakozók jelvényei szerepelnek.

A visegrádi erkéllyel kapcsolatban érdemes az épülettípus kérdését is megvizsgálni. A palotaegyüttes nyugati homlokfala elé jelentős tömeggel kiugró, elkülönülő, magas tetőzettel lezárt, és ezáltal erős hangsúlyt nyelő zárt erkély a Duna menti főúton járók számára határozottan toronyszerű látványt nyújtott, indokolt tehát a címertornyokkal való kapcsolat felvetése.

Ilyen a közép-európai környezetben több is említhető. Az egész terület számára példaadók lehettek IV. Károly és Vencel német-római császárok prágai építkezései, így elsősorban Peter Parler 1380 előtt befejezett óvárosi hídornya, főhomlokzatán az uralkodók szobrai körülvevő címerpajzsokkal és jelvényekkel. Az épülettípus évszázadnyival későbbi, közvetlen leszármazottja az 1475–1484 között – tehát a visegrádi erkéllyel egy időben – épült prágai lőportorony, gazdagon tagolt homlokzatán ugyancsak címerekkel, a zárópárkány feletti mellvéden egész címersorral. A müncheni régi várpalota („Alter Hof”) déli oldalán 1460 táján emelt kaputorony homlokfalain fülkék hátfalára festett címerpajzsok láthatók; a palotaszárny 1470 körüli, emeletes zárt erkélyét is tucatnyi festett címer díszíti. A budai várban is említenek a források egy, Zsigmond király építkezéseihez kapcsolható címertornyot, azonban ennek egykori képére és címerdíszére – a néven kívül – semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk.

III. Frigyesnek számos címersora ismert, épületeken és épületbelsőben, szobrászati alkotásokon, érmeiken és festett könyvekben egyaránt. A legnagyobb szabású valamennyi között a bécsűjhelyi vár Szent György-kápolnájának udvari homlokzata az 1453-as évszámú ún. „címerfallal”. Ennek uralkodói genealógiai programját helyezte „összeurópai alapokra” Frigyes fia, I. Miksa például innsbrucki síremlékének szoborsorában, nagy grafikai megrendeléseiben („Triumphzug”, „Ehrenpforte”), vagy az innsbrucki várnak a 15. század utolsó éveiben kifestett, és 1756-ban lebontott címertornyan. Az innsbrucki címertorony programja ismétlődött nagy vonalakban a Miksa megrendelésére készített diadalív-sorozatban („Ehrenpforte”), az ív közepén.

A címerekkel díszített toronydiadalív eszméje nem Miksa találmánya volt, a triumfális szimbólum már IV. Károly csehországi művészetében és ezen belül prágai hídornyan is tetten érhető – része volt ez az uralkodónak

Nagy Károly császár művészeti törekvéseit felújítani igyekvő művészeti reprezentációjának. III. Frigyes bécsújhelyi címerfala is a várkapolna alatt húzódó áthajtó fölött helyezkedik el, de az épület belső, udvari homlokzatán, itt a diadalív-motívum alig érzékelhető, Mátyás visegrádi zárt erkélye pedig végképp nem kapuépítmény, bár a palota kapujának közelében állt. A középkor folyamán újra és újra felújított, antik diadalív eszmétől eltávolodva a visegrádi erkély „csak” egyszerű propagandaeszköz, ahogy az volt Jó Fülöp burgundiai herceg címeres szőnyegek-ből álló sátra is, amelyben utazás során látogatóit, hódolóit fogadta.

A cimertornyok hátterében a diadalív-eszme mellett kitapintható egy másik gondolat is, mégpedig bibliai. Az Énekek Énekében olvasható, hogy „Hasonló a te nyakad a Dávid tornyához / a mely építettett fegyveres háznak, / a melyben ezer paizs függesztetett fel, / mind az erős vitézek pajzsai”. Ez a középkorban eredendően Mária-szimbólum volt. Dávid tornyának címerpajzsokkal ékes képei megtalálhatók voltak kéziratokban is, és némelyik miniatúrára valódi címerek ábrái kerültek, túlmutatva ezzel a mariológiai jelentésén. Ha nem is ismeretes olyan korabeli forrás, amely az említett toronyépületek és Dávid tornyának összefüggését konkrétá tenné, aligha járunk messze az igazságtól, ha például a toronyszerű visegrádi erkély címereiben végső soron „az erős vitézek” – a király és bárói – felfüggesztett pajzsait, az uralkodói hatalom heraldikai szimbólumait látjuk.

L. P.

Buzás-Lővei 1992

VII-1. Zárterkély töredékei

A töredékek a visegrádi királyi palota utcai homlokzata előtt állott zárterkély alépítményeinek falmaradványai közül, az épület pusztulási rétegéből kerültek elő, részben 1972–1973-ban Héjj Miklós, részben 1989-ben Szőke Mátyás és Buzás Gergely ásátása során.
durva mészkő
1477–1478

A palota északnyugati, reprezentációs funkciókat ellátó épületének egyik nagyterméhez kapcsolták hozzá a Mátyás-kori átépítés legelső fázisában azt a hatalmas, címerekkel díszített zárt-

erkélyt, amely az épületegyüttes főhomlokzatának legfontosabb ékessége lett. Az erkély keltezését a homlokzatot díszítő címerek teszik lehetővé: az alsó határt Beatrix királyné cimere adja meg (Mátyással kötött házassága: 1476. december 22.), a felső határt pedig Matucsina Gábor kalocsai érseké (meghalt 1478-ban). A befejező munkák sem húzódhattak 1481-nél tovább, amint ezt, az 1481-ben meghalt Garai Jónak és főleg Pyber Benedek visegrádi várnagynak az emeleti boltozatra felcsapolt címere bizonyítja.

Az erkély két árkádivvel kifelé megnyitott, téglalap alaprajzú, hálóboltozatos alépítmény felett emelkedett. Emelete a belső tér felé volt felnyitva ugyancsak két csúcsíves árkáddal. A boltozat konzolait címertartó angyalok és sárkányok, a csomópontokat fehérre meszelt nemesi és országcímerek, továbbá lombdíz ékesítette. Az egyik konzolon felismerhető a kettős farkú cseh oroszlán. Az egykor a csomópontokra erősített pajzsok közül a bajorpfaltsi és talán a sziléziai, valamint a Garai- és Pálóci család, továbbá Pyber Benedek címere mellett még néhány azonosíthatatlan darab is előkerült. Az emeleti tér oldalhomlokzatait egy-egy, a főhomlokzatot pedig két nagy, háromszögletű ablak törte át. Ez utóbbiak között egy kis, háromszögletű fiókerkély helyezkedhetett el, amelynek falait szintén ablakok tagolták. A földszint főhomlokzatát csak a gazdagon profilált két csúcsíves árkád számárhátives vimpergája, illetve az ezeket keretelő két fiálé tagolta. A felső szint ablakai alatt indadisztes övpárkánnyal lezárt, vakmérműves mellvéd futott körbe. A főhomlokzat ablakait baldachinos, fiálés lezárású, lapos szoborfülkék határolták. Ezekben a magyar királyság címereit tartó angyalok és vademberek álltak. Az egyik pajzsban a kettős kereszt, egy másik, vágott pajzs alsó mezejében a három dalmát leopárdfej maradt meg. Egy harmadik pajzs négyelt volt, a harmadik mezejében a Hunyadi-ház hollója, a negyedik mezőben pedig kettős kereszt volt. Az ablakokat számárhátives vimpergákkal keretelt, domborműves díszítésű, színesre festett ívmezők koronázták. Ezekben állatokkal és indákkal körülvevett címerek kaptak helyet. Talán innen származik Mátyás hollós címerének festett töredéke. A fiókerkély ablakai felett két-szintes, baldachinos szoborfülkék helyezkedtek el. Az alsó két fülkében két-

két angyal Mátyás, illetve Beatrix koronás címerét tartotta. A Mátyás-címer első negyedében a vágott magyar címer, a másodikban a cseh-, a harmadikban a beszercei oroszlán és a negyedikben a három dalmát leopárdfej, a szív-pajzsban pedig a holló volt. A felső fülkékben talán az uralkodópár szobrai lehettek. Az erkély homlokzatait, a mellvéd fölött, csúcsívekben végződő vak kőrác tagolta és vakmérműves attika zárta le. Az attika párkánya csúcsíves frizből és címerekkel díszített koronázó tagozatból állt. Ennek színezett pajzsain részben arisztokrata családok, részben tartományok, országok címerei voltak. Itt, az egyik sarkon kapott helyet Mátyás hasított címerpajzsa, első mezejében a hollóval, másodikban a vágásokkal, önállóan a vágásos és a kettős kereszt magyar címer, a morvasas, Alsó-Lausitz ökre, a Szentgyörgyi és Bazini grófok hatágú csillaga, két Gut-Keled nembeli család: valószínűleg a Batoriak és a guti Országok címere, az utóbbiaké a sárkányrend jelvényével körítve. A Héder nemzetségből szintén két családé, alighanem a Héderváriaké és a szekcsői Hercegeké szerepelt itt. Továbbá a Szécsiek, Rozgonyiak, Kompoltiak, a vingárti Gerébek, Vitovec János, Matucsina Gábor címerei mellett előkerült még két csillogos, ökörfejes pajzs is, amelyek lehetnek az alsólendvai, illetve a bolondóci Bánfiak, a morvaországi Pernsteinek vagy Moldva címerei is. Több azonosíthatatlan töredék is van még ebből a sorozatból.

a: Magyar címer kettős keresztrel és a címertartó angyal részletével

m.: 40 cm, sz.: 40 cm, v.: 10,5 cm

VII-1a.

VII-1b.

b: Színezett címerpajzs darabja a Hunyadi-család hollójával

m.: 18,5 cm, sz.: 17,5 cm, v.: 8 cm

VII-1d.

c: Mátyás király angyalok tartotta címerének töredékei

m.: 70 cm, sz.: 50 cm, v.: 30 cm

d: Beatrix királyné címerének töredéke

m.: 19,5 cm, sz.: 20 cm, v.: 7 cm

e: Torzfejes gyámkő

m.: 20 cm, sz.: 15 cm, v.: 16 cm

f: A fiókerkély ablakkeretének gyémántmetszések lábati töredéke

m.: 28,5 cm, sz.: 8 cm, v.: 6 cm

g: Két sárkányfej

m.: 7,5 cm, sz.: 14,5 cm, v.: 7 cm

m.: 9 cm, sz.: 11 cm, v.: 10 cm

h: Egymást marcangoló sárkányok

m.: 10 cm, sz.: 27 cm, v.: 20 cm

B. G.

Héjj, M.: Ausgrabungsbericht über die Erschliessung des königlichen Wohnpalastes zu Visegrád-Nord- und Donaufügelsektor. FA 26 (1975) 191-197.; *Buzás-Lövei* 1992

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

VII-2. Ablakkeret szarkövének töredéke

A visegrádi királyi palota északkeleti épületének nyugati homlokzata előtt, az épület pusztulási rétegéből került elő Héjj Miklós és Dercsényi Dezső 1951-es ásatása során.

durva mészkő

m.: 27,5 cm, sz.: 8,5 cm, v.: 12 cm
1480-as évek

A keret körtettagjának gyémántmetszések lábati dobja a palota Mátyás-kori gótikus kőfaragványainak jellegzetes, kiemelkedően jó minőségű darabja. A palota lakóépületének a legreprezentatívabb homlokzatát díszítette az a nagyméretű zárterkély, amelynek ablakcsoportjából származik e töredék. Alépitménye a 14. századból maradt

VII-2.

meg. A téglalap alaprajzú, két szakaszos, csillagboltozatos emelet főhomlokzatát igen gazdag keretelésű, kétszer két ablakból összekapcsolt nyíláscsoport törte át. Ennek az erkélynek a rendszerét követte a győri püspökvárnak az 1480-as években épült zárt erkélye (*Sedlmayr* 1992, 48-53).

B. G.

Buzás 1990, 37, 196-197., 246, 633. kép

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 89.523.

VII-3. Oromdíz

Felső része a visegrádi Salamon-torony árnyékszék-tornyának feltárásakor került elő 1916-ban. (Valószínűleg a palotából került más kőfaragványokkal és egyéb tárgyakkal együtt a Salamon-toronyba a 16-17. században.) Alsó része a visegrádi alsóvárban, török-kori szemétdöbörből 1967-1969 között, Szőke Mátyás ásatásán. vörösmárvány
m.: 36 cm, sz.: 25 cm, v.: 21 cm
1480-1490

Strigilált díszű, csonka gúla alakú alsó részét erősen kiugró, domború felületű zárótagozat koronázza. E tagozat alját gyöngysor, lemezek közé fogott tojássor és szíma tagolja, tetejét félköríves pikkelyek díszítik. Csúcsán két nagyobb, durván bevéssett, s egy kicsi kerek csaplyuk valamilyen fém szobor vagy dísz rögzítésére szolgálhatott. Szabadon álló szerkezet oromzatát díszíthette.

B. G.

VII-3.

VII-3.

Lux K.: Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei (könyvismertetés) *MÉ* 3 (1954) 174.; *Balogh* 1966, I, 241., II, 254. kép; *Schallaburg* 1982, Nr. 351.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 52.3.1.

VII-4. Könyvet tartó puttó domborműve

A feliratos töredék 1847 előtt került be Visegrádról a váci piarista-gyűjteménybe, a másik, címeres darab 1990-ben került elő a visegrádi déli palota középső teraszáról Szőke Mátyás és Buzás Gergely ásatásából.

vörösmárvány
m.: 31,5 cm, sz.: 31,5 cm, v.: 15 cm
1480–1490

Ülő, balra néző, ruhátlan puttófigura domborművének (két darabból össze-ragasztott) töredéke. Feje hiányzik, ölében nyitott, csatos könyvet tart. A könyv csaknem teljesen elpusztult bal oldalán indadiszek között címerpajzs alsó fele látszik. A valószínűleg négyelt pajzs harmadik negyedében a hétszer vágott magyar címer ismerhető

VII-4.

fel. A könyv épebb jobb oldalán antikva betűs felirat: REX | MAT | HIAV | NGH | ARIA. Az alsó, ívben hajló illesztési felület azt engedi feltételezni, hogy egy lunetta felső akrotérionjának baloldali figurája lehetett. A dombormű ugyanattól a kéztől származik, mint a tubát fúvó puttó domborműve (VII-5.) és a Visegrádi Madonna.

B. G.

*Schirkhuber Mór*icz jegyzéke a piaristák váci múzeumának műtárgyairól. *Magyar Academiai Értesítő* 1847, 234.; Pest megye II, 342–343., 460. kép; *Balogh* 1966, I, 251.; *Schallaburg* 1982, Nr. 357.; *Réti* 1993, 225.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 93.154. (a feliratos darab régi ltsz.: 71.7.1.1.)

VII-5. Tubát fúvó puttó domborműve

A visegrádi királyi palota kápolnájának nyugati kapuja előtt 2 méterrel, a középkorvégi pusztulási rétegben találtak Héjji Miklós és Dercsényi Dezső 1949-es ásatása során.
vörösmárvány
m.: 52 cm, sz.: 40 cm, v.: 14 cm
1480-as évek

Rozettás volután ülő, jobbra néző ruhátlan puttó, lába alatt felhőkkel. A hozzá töréssel illeszkedő töredéken S alakban meghajlított kürt, és a hangszert tartó bal kéz részlete látszik. A voluta mögött megmaradt az ívben hajló illesztési felület töredéke. Ez arra vall, hogy a

VII-5.

dombormű talán egy lunetta jobboldali sarokakrotérion-figurája lehetett. A dombormű csiszolt háttere, illetve a hátteret díszítő felhők azt bizonyítják, hogy a lunetta mögött a falsík is vörösmárvánnyal volt burkolva. A relief ugyanattól a kéztől származik, aki a könyvet tartó puttót ábrázoló domborművet és a Visegrádi Madonna néven ismert lunettát faragta. Nem zárható ki, hogy mindegyik ugyanahhoz a szerkezethez tartozott.

B. G.

Dercsényi 1951, 85.; *Balogh* 1966, I, 240., II, 363. kép; *Schallaburg* 1982, Nr. 356.; *Réti* 1993, 225.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 52.15.1–2.

VII-6. Puttó szobrának töredéke

A visegrádi királyi palota északnyugati épületének nyugati szárnyából, az alsó szint észak nagytermében, a bejárat melletti pillér északkeleti sarkában kialakított törökkori tűzhely mellett került elő, a palota pusztulási rétegéből, Szőke Mátyás és Buzás Gergely ásatása során, 1991. június 5–6-án.
vörösmárvány
m.: 18 cm, sz.: 17 cm, v.: 11 cm
1485–1490

Kerek szobor töredéke. Enyhén előre-hajló felsőtest torzója, letörött fejjel, karokkal és szárnyakkal. Ruházata a két hóna alatt és a szárnyak között átvetett köpeny, amely hátul V alakú redőket vet. A szárnyak hátrafelé indultak, csak a pehelytollakkal borított tövük maradt meg. A karok előre nyúlhattak, de vállnál letörték. Két darabban került elő.

VII-6.

VII-6.

Az utóbbi évek egyik legfontosabb reneszánsz szobrászati lelete Visegrádon. Kicsiny méretű kerek szobor maradványa, melynek szobrászi kvalitásai a Herkules-kút koronázó figurájáéval, a lernai Hydrával birkózó gyermek Herkules szobrjáéval azonosak. Ugyanannak a mesternek kell tulajdonítanunk ezt a szobrocskát is. A részletformák finomsága éppúgy erre vall, mint a kompozíció merészsége. Mivel a töredék felső részein a felület vízmosta, kopott, védettebb részein viszont megőrizte eredeti fényezését, feltételezhetjük, hogy hosszú ideig a szabadban állt. Fel kell vetnünk a kérdést: vajon nem egy újabb kútfigurával állunk-e szemben? S akkor másra, mint az Oláh Miklós emlegette Múzsák kútjára, melynek tetején Cupido nyomta ki a vizet egy tömlőből, nem nagyon gondolhatunk – a kísértés nagy. Az bizonyos azonban, hogy azt a hipotézist, amely szerint a Herkules-kút és a Visegrádi Madonna ugyanannak a kéznek volna az alkotása, a most előkerült torzó finom részleteinek ismeretében bizvást elvethetjük.

B. G.–M. Á.

közöletlen

Visegrád, Mátyás Király Múzeum,
ltsz.: 93.155.

VII-7. Tabernákulum középső részének töredékei

A visegrádi királyi palota régészeti feltárasán kerültek elő, javarészt Schulek János ásatása során (1935–1943).
fehér márvány
rekonstruált mérete: kb. 150 × 106 cm
1480–1490

A palotakápolna szentségházának középső része nagy valószínűséggel rekonstruálható a töredékek alapján. A szentségfülke ajtaja perspektivikusan szűkülő csarnokbelső mélyén nyílt, amelynek párkányai összetartottak. A párkányzat fölött dongaboltozat ívelt, kazettáiban egy-egy rozettával; a boltozat külső homlokívén négyes fonatú lánc-sor húzódott végig. A homlokívén lévő karikákról függöny kétoldalra vont, megcsomózott szárnyai függtek (a függönyszárnyakon gravírozott virágdíszsel). Az ajtó keretét lemezek között futó astragalos-sor díszítette, a sarkokon apró saroklevéllel. Jobbról és balról adoráló angyalok fordultak, a csarnokba belépve, az Oltáriszentséget rejtő ajtócska felé. Az ajtó fölötti lunettában a *Vir dolorum* domborműve, körülötte, a boltozat kazettái alatt, kerubfejek lebegtek. A finom megmunkálású, fényesre csiszolt márványfaragványt dús aranyozás gazdagította: a látszat-architektúra tagozatait, a kazetták bordázatát és bennük a rozettákat, a függöny damasztmintáit és a padlókokkák perspektivikusan összefutó fugáit emelte ki a csillogó arany.

Az angyalfigurákon – a szárnyakon – ma is látható az aranyozás vöröses alapozása és talán a lágy redőkbe gyűrődő ruházat egyes részeit is arany emelte ki. A töredékek hátoldala nagyolt: 7–10 cm vastagságúra faragták le az egész domborművet.

A visegrádi szentségház középrészének típusa és kompozíciója Desiderio da Settignano (a firenzei San Lorenzo-templomban lévő) tabernákulumának (1461–1462) középrészét követi. Több építészeti részlet, figurális toposz hasonló. (V.ö.: *Cardellini, I.*: Desiderio e il tabernacolo di San Lorenzo. *Critica d'Arte* 16 [1950] 68–75.; *Markham Schulz, A.*: Desiderio da Settignano and the Workshop of Bernardo Rossellino. *Art Bulletin* 45 [1963] 35–45.). A visegrádi tabernákulum készítése a palota átépítésének idejére (leginkább az 1480-as évekre) tehető.

a: Adoráló angyal töredéke
m.: 19,5 cm, sz.: 21,5 cm, v.: 8 cm

A szentségfülke astragalos-soros ajtókeret darabja angyalfigura töredékével. Két darabból összeragasztva. Az an-

VII-7a.

gyal mellén keresztbe tett kezekkel hajol a fülke felé, szárnya mögött egy másik angyal hajfürtjei, valamint egy harmadik figurához tartozó részletek vehetők ki. Az arcot és a fejet levették, a figura deréktól lefelé hiányzik. Fényesre csiszolt felületén aranyozás, valamint alapozásának vörös nyomai (a szárnyakon és az ajtókeret gyöngysorán).

ltsz.: 52.13.1.

b: A párkány bal felső sarkának töredéke

m.: 27 cm, sz.: 18 cm, v.: 8 cm

Reneszánsz tagolású párkányzat jobb oldalán ívet-indítással és rozettákkal díszített kazettás dongaboltozat részletével. Két (különböző helyről előkerült) darabból összeragasztva. A homlokíven karikába húzott függöny, amelynek végei a párkányzatról megcsomózva függenek. Aranyozás nyomai a kazetták bordáin, a rozettákon, a homlokíven, a párkány tagozatain és a drapéria mustráin.

ltsz.: 52.13.2.

VII-7b.

c: A párkány jobb felső sarkának töredéke

m.: 25 cm, sz.: 24 cm, v.: 11,5 cm

Az előző töredékhez hasonló részletek: a párkányzat függőlegesen vájatolt részén és a függönyvég virágornamensein aranyozás nyomai. Összeragasztva az illeszkedő párkánydarabbal.

ltsz.: 52.13.8.

VII-7c.

d: A lunetta töredéke

m.: 11 cm, sz.: 7,5 cm, v.: 7 cm

A tabernákulum-ajtó fölötti lunetta mezejének fragmentuma, sima háttérén *Vir dolorum*-dombormű töredékével. A törésvonal a törzset középen függőlegesen metszi, a fej és az alkar hiányzik.

ltsz.: 52.13.5.

VII-7d.

e: Kerettöredék astragalos-sorral

m.: 9,8 cm, sz.: 10 cm, v.: 5,6 cm

A szentségház ajtajának bal oldali kerettöredéke, lemez, lemez, astragalos-sor, lemez tagolással. Balra ferde falsík, törött szélén figura részletével.

ltsz.: –

VII-7f.

f: Padlótöredék

m.: 18 cm, sz.: 17,5 cm, v.: 9,5 cm

Perspektivikus padló ábrázolása lépő láb részletével. A padlósík enyhén emelkedik, az egyre kisebbedő padlókockákat vésett vonalháló jelzi.

ltsz.: 52.13.4.

g: Padlótöredék

m.: 16,5 cm, sz.: 13 cm, v.: 6,5 cm

Perspektivikus ábrázolású padló töredéke, a szentségfülke ajtókeretének részletével. Az astragalos-sor beforduló szakaszán apró saroklevél.

ltsz.: –

VII-7g.

h: Boltozattöredék

m.: 4 cm, sz.: 4,3 cm, v.: 8 cm

A látszat-architektúra részlete. Kazettás dongaboltozat töredéke, a kazetta mélyén rozetta maradványa. Felülete csiszolt, a viragszirmokon aranyozás nyomai.

ltsz.: 52.13.7.

i: Ruharedő töredéke

m.: 7 cm, sz.: 3 cm, v.: 8 cm

Valószínűleg az egyik bal oldali angyal ruhájából származik.

ltsz.: –

j: Fügönytöredék

m.: 10,5 cm, sz.: 11 cm, v.: 7 cm

Gravírozatlan redőtöredék fragmentuma. Háta nagyolt.

ltsz.: 52.13.13.

k: Fügönytöredék

m.: 9,5 cm, sz.: 5 cm, v.: 7,5 cm

Az előzőhöz hasonló darab.

ltsz.: 52.13.14.

l: Fügönytöredék

m.: 10,5 cm, sz.: 6,4 cm, v.: 6,5 cm

Az előzőkhöz hasonló darab.

ltsz.: 52.13.15.

Réti M.

Balogh 1950, 47.; Balogh 1966, I, 244–245., II, 390, 393, 395. kép; Schallaburg 1982, Nr. 358.; Balogh 1985, 233–234., 82. kép; Réti M.: A visegrádi palotakápolna szentségháza. Dunakanyar 27 (1991:2) 41–45.; Réti 1993, 219–224.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

VII-8.**Fehér márvány töredékek**

A visegrádi királyi palota ásatásán került elő az első négy töredék, Schulek János ásatásán (csak az a. darab provenienciája bizonytalan); az ötödik (e) darab pedig a ferences kolostor – Héjy Miklós vezette – próbafeltárásán, 1982-ben.

fehér márvány
1480–1490

a: Kandeláber töredéke

m.: 14 cm, átm.: 15 cm

Kandeláber – alul és felül törött – fragmentuma. Alsó része félgömb formájú, amelyet tizenkét, lapos hólyag tagol. A formát vékony szalag zárja le, fölötté kőfonállal összekötött gyöngysor fut körül. Fölötté enyhén rézsús lemez, amelyről bukó szimával szűkül a forgástest. Keskeny lemezből indul a kandeláber karcsúsodó nyaka. Tizenkét – enyhén jobbra csavarodó – kannelúra

VII-8a.

tagolja. A faragvány kopott, aranyozás nyomaival.

ltsz.: –

b: Kerettöredék

m.: 10 cm, sz.: 11 cm, v.: 8 cm

Szilánknyi, nehezen értelmezhető töredék. Ívben hajló, faragott lapján hallatlanul finoman faragott akanthuszlevelek hajlanak, nyúlnak fölfelé. A vékonyan erezett, szabdalt szélű levelek kiváló tudású olasz szobrász munkái. Balra, a levél mellett, sima falsík kicsiny töredéke. A márványban sötétszürke csik. ltsz.: 52.13.9.

VII-8b.

c: Párkány töredéke

m.: 6 cm, sz.: 16 cm, v.: 13 cm

Párkány koronázó részének fragmentuma. A jobb oldali sarok maradványa: beforduló oldala épebb. Alsó lapja törött, ezen negyedpálca (csavart zsinórmotívummal, a sarkokon apró levélke), e fölött vékony lemez, majd szíma, melyen levélsor futott végig. Ennek felső éle letörött. A kő felső lapja elől és jobboldalt kevésbé érdesen faragott, a párkány peremétől körülbelül három-

VII-8c.

négy centiméternyire másfél centiméteres mélyített, derékszögben beforduló szalag fut, ennek keretében pedig durvábban megmunkált a felület. Erre a zárólapra a párkány kiülésénél vékonyabb építészeti elem került – talán egy lunetta. A csavart zsinór hátul már nincs kifaragva, a kő háta nagyolt: ez a rész falban lehetett. Aranyozás nyomaival. Talán ez is a tabernákulumhoz (VII-70.) tartozott.

ltsz.: 52.13.6.

d: Párkány töredéke

m.: 2,5 cm, sz.: 7 cm, v.: 4,8 cm

Párkány keskeny töredéke. Levélsoros szíma felső része, felül lemezzel lezárva. Lehet, hogy az előző darabbal azonos párkányból származik. ltsz.: 52.13.19.

VII-8e.

e: Friztöredék

m.: 11 cm, sz.: 11 cm, v.: 7 cm

Friztöredék homloklapja kivételével mindenütt törött fragmentuma. Felül tojássor maradványai (fürt lyukakkal), a friz mezejében akanthuszvirág töredéke. ltsz.: –

M. Á.

Balogh 1966, 244.; Budapest 1983, 572. sz.

Visegrád, Mátyás Király Múzeum

SZOBORTALAPZATOK A BUDAI VÁRPALOTÁBAN (VII-9.)

A középkori Buda királyi palotájának Mátyás-kori átépítésén – az írott források tanúsága szerint – kiemelkedő szerep jutott a szabadtéri szobroknak és kutaknak. A palota udvarain és előterein felállított alkotásokat, stílusuk újdonsága és rendkívül magas művészi színvonaluk miatt sokan megcsodálták. E leírásokon kívül azonban csupán néhány töredék maradt az egykori művekből. Közéjük tartoznak azok a szobortalapzat-töredékek is, amelyek a királyi palota területén, részben a Hauszmann-féle építkezések, részben pedig a Gerevich László vezette feltárások során kerültek elő.

A különféle négyzetes és kör keresztmetszetű elemek egymáshoz tartozását már a feltárások idején felismerték. Ennek alapja a sajátos illesztési mód volt: az egyes elemeket bronz csapok fogták össze, amelyeket ólom beöntésével rögzítettek. Olyan egymáshoz illesztett elemek is előkerültek, amelyek csapolása még ép volt és tartott. Az összeállítást az egymásnak pontosan megfelelő méretek, profilok, és bekarcolt illesztési jelek segítették. A feltárás óta már három ízben kísérelték meg az elemek összeállítását, úgy véljük, mindhárom esetben vitatható módon. A első rekonstrukció még az 1950-es években, a Vármúzeum kótarában született, ahol a két egyforma, nagyméretű korongot egymás fölé helyezték el, közéjük pedig (közvetlenül az egyik korong alá) egy négyzetes párkánytagozatot tettek. Ezt megfordították s bronzlevelekkel díszített alsó felülete fölülre került. A második összeállítás a Halászbástyán, az egykori Középkori Lapidáriumban készült az 1960-as évek elején. Ekkor a nagyméretű talapzat- és a hozzáilleszkedő négyzetes párkányelem került alulra, majd magasra emelkedő, kör alakú kiegészítés után a négyzetes párkányelem következett (itt is megfordítva), tetején az egyik korongtagozattal. Végül a harmadik változatot 1967-ben állították össze a Budapesti Történeti Múzeumban. Az elemek itt két rekonstrukcióban is szerepelnek. A nagyméretű talapzatra, illetve a hozzá tartozó párkányra kiegészítésül egy kannelúrázott,

műkő oszloptörzset és egy betonból készült, stilizált fejezetet helyeztek (az Averulinus-korvina második címlapján ábrázolt szobortalapzat ihletésére); egy másik, ettől független építményt emeltek a korongtagozatból s alatta az ép csapolású, egymáshoz tapadó négyzetes párkány- és képszék-elemből. A csonka gúla alakú képszék-tagozat s a párkány most is megfordult, mintha az eredeti építmény alulról felfelé szélesedett volna.

Az újabb összeállításnál valamennyi elemet felhasználtuk, amelyeknél a csapolás, a méretek és a formák az összetartozást feltételezni engedik. Legfelülre egy szobortalapzat töredéke került, amelyet még a palota századfordulós építkezésein találtak. A négyzetes elem felső részét párkány szegi körbe, simára faragott felső lapjában pedig három igen nagyméretű és szabálytalanul elhelyezkedő, csapolás számára készült üreg található. Ezen a felületen tehát egykor szobor állt, amely – a méretekből ítélve – az életnagyságúnál kisebb lehetett. A talapzat párkánya alatt, a sarkokon beforduló, szimatagos keretet találunk, amely a csonka gúla alakú, szintén négyzetes képszék-elemek oldalán folytatódik. A kereten belül mind a négy oldalon durván megmunkált a felület, csaplyukakkal. Fém, valószínűleg bronz domborművek számára készültek ezek a képszékek, ma már azonban a csaplyukak is teljesen üresek. A képszékhez három, ólommal rögzített bronzcsappal tapadó párkányelem egyik lapját a sarkokon – töredezett, néhol hiányzó – bronz levelek díszítik. Ez feltétlenül az elem alja volt, hiszen csak így lehetett látni a leveleket. Ez mutatja meg a hozzáillesztett képszék helyes irányát is, a felülről lefelé szélesedő formát. A négyzetes párkányelem alján négy bronzcsap van, s egy kör alakú elhelyezési jel. E kör mérete megegyezik a korong felső lapján található kör alakú perem méretével. A két elem mégsem helyezhető közvetlenül egymásra, a korong perem-felületén ugyanis nem négy, hanem csak három bronzcsap van. Ez a nagyméretű korong az összeállítás legszebb ele-

me, oldalán kettős szalagfonadékkal, alján pedig négy kicsi, volutás konzollal, amelyeknek alsó felületét a feltáráskor még bronzlevek borították, s oldalait is bronzlevek szegélyezték. A korong alsó lapján ismét bronzcsapok vannak, s az átmérő megegyezik a nagyméretű talapzat párkányának tetején kiképzett kör alakú illesztési felület átmérőjével. Közéjük ismét újabb elem kellene illeszkedjék, amelyet megintcsak nem ismerünk. Az összeállítás alját tehát feltehetően a nagyméretű négyzetes talapzat alkotja, tetején a keskeny párkánnyal. (Kiállításunkon e két elem nem szerepel: BTM ltsz.: 49.773.1–2.)

Az eddig előkerült töredékek nem tartozhatnak egyetlen építményhez, ugyanis mind a képszék-, mind a négyzetes párkányelemekből, valamint a korongokból is egy-egy teljesen azonos darabot ismerünk. Vagyis – mai tudásunk szerint – szobortalapzat-párról beszélhetünk. A talapzatok díszkuthoz tartozhattak. A nagyméretű talapzat és a hozzátartozó párkány közepén keresztül van fúrva. Ez a furat a vízvezetéknek készült. A korongtagozatok egyikét szintén átfúrták (párdarabját nem). A közvetlenül a szobor alatt lévő elemeket nem fúrták át. A kút csorgói, esetleg egy kút-tál azokon a részeken lehettek, amelyek a kör alakú illesztések közül hiányoznak. Talán ezeken is bronz-rátétek voltak, és a csorgóknál is valószínűleg bronzot használtak.

V. A.

VII-9. Szobortalapzat (szökőkút?) elemei

Valamennyi darab a budai középkori királyi palota területén került elő. **a:** A Hauszmann-féle építkezés során (1890–1896) találták, innen a Magyar Nemzeti Múzeumba került, majd 1938-ban a Székesfővárosi Múzeum kapta meg. **b** és **c:** A Mária Terézia-palota déli szárnyán, bontás során került elő az 1950-es években. **d:** Palota, szórvány, Gerevich László feltárása, 1950-es évek. vörösmárvány, bronz rátétekkel

a: m.: 21,5 cm, sz.: 55 cm, v.: 55 cm
b: m.: 21 cm, sz.: 45,5 cm, v.: 45,5 cm
c: m.: 13,5 cm, sz.: 60,5 cm, v.: 60,5 cm
d: m.: 33,7 cm, átm.: 95 cm
 1480–90

a: Szobortalapzat-töredék. Négyzetes elem, minden oldalán gazdagon profilálva. Érdesen megmunkált felső lapjában három igen nagyméretű, szabálytalanul elhelyezkedő üreg található, amelyek csapolás számára készültek. Alsó részén, mind a négy oldalon, a sarkokon leforduló szímatagos keret látható. Egyik sarka letörött.

VII-9.

b: Képszék-tagozat töredéke. Négyzetes elem, kerete szímataggal profilált. A kereten belül mind a négy oldalon durván megmunkált felület, csapolás számára készült lyukakkal, a csaplyukak teljesen üresek. A képszék alulról felfelé keskenyedett, felső része letörött. Alsó részén bronz csapokkal illeszkedik a **c.** párkánytagozathoz.

c: Négyszögletes párkánytagozat. Alján, a sarkokon, töredezett, néhol hiányzó bronzlevél-rátétek, egyik sarka letörött. Mind alsó, mind felső lapján három-három csaplyuk, illetve eredeti, ólommal rögzített bronzcsap, mellettük szerkesztővonalak, alján kör alakú elhelyező jel. Felső részén bronz csapokkal illeszkedik a **b.** képszék-tagozathoz.

d: Korongtagozat. Nagyméretű, kör keresztmetszetű elem, alsó és felső lapja között erősen kiszélesedik. Oldalán kettős szalagfonat, alján pedig négy kicsi, volutás konzol, amelyet alul a feltáras idején még végig bronzlevelek borítottak, illetve oldalait bronzlevelek szegélyezték. Mára a bronzleveleknek csupán csomkjai maradtak meg. Mind

alsó, mind felső lapján három-három csaplyuk, illetve eredeti, ólommal rögzített bronzcsap található, mellettük szerkesztővonalak láthatók. A szegélydísz egy helyütt pótlással javított.

V. A.

Hauszmann 1900, 15, 16., 10. kép; Horváth 1932, 154.; Gerevich L. 1952, XXXIII. t., 152.; Balogh 1966, I, 144, 146., II, 164–166. kép.; Gerevich L. 1966, XXII.t. 2. és 4.kép, XIII. t. 2. kép; Gerevich L. 1971c, Plate XCII, Fig. 244.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 318.; **b:** ltsz.: 52.1424.; **c:** ltsz.: 52.1424.2.; **d:** ltsz.: –

VII-10. Szökőkút medencéjének töredéke

Ferenczy István szobrászművész (1792–1856) találta budai háza (Országház utca 14.) alapjának kiásásakor (1834 ?). 1902-ben özvegy Jánosdeák Andrásné adományozta a Szépművészeti Múzeumnak, ahonnan 1973-ban jutott a Magyar Nemzeti Galériába. fehér márvány
 m.: 42 cm, sz.: 58 cm, v.: 15 cm
 (eredeti átmérője 250 cm lehetett)
 1480–1490

Szökőkút nagyméretű tájának töredéke. A faragvány belső, két irányban hajló, simára csiszolt lapja ép szélénél félpálcába fordul át: ez alkotta egykor a kút-tál peremét. A visszahajló perem alatt keskeny lemez kíséri a hajdan körülfutó fríz homorú mezejét. A töredék jobb oldalán szembeforduló oroszlánfej – amelyből csak két, erősen hangsúlyozott szájszöglete maradt meg, valamint sörénye és két füle. Bal füle mögül levelekkel, virággal díszített inda hajlik ki. A fríz-töredék fennmaradó részén, az oroszlánfejtől balra, két, egymással szembeforduló, csőrében köves gyűrűt tartó, csonkolt faágon álló holló zár közre egy nagyméretű heraldikus hol-

dat. A bal oldali (törött farkú) holló háta mögött ugyanolyan viráginda kanyarul, mint amilyen jobb oldalt, az oroszlán füle mögül kanyarodik ki. A fríz alul kíséző keskeny lemez alatt homorlattal indul a medence alsó részét alkotó kagyló-bordázat: az egyes lekerekített végű, domború felületű elemek éles peremű lemezek közé mélyednek, s a lemezek lejjebb egyetlen lemezzé olvadnak össze. Az ívek találkozásánál háromszirmú virágkelyhek. A faragvány felülete erősen lepusztult, eredeti simaságát csupán a mélyebb, védett szögletekben őrizte meg, s a perem kivételével mindenütt szabálytalan szélűvé törött.

Írásos forrásokból tudjuk, hogy a budai várpalotában több szökőkút is állt, s tudjuk azt is, hogy Mátyás király Andrea del Verrocchio műhelyében megrendelt egy fehér márvány szökőkutat, amelyről Angelo Poliziano epigrammát írt. Az a szökőkút, amelyből ez a fragmentum maradt, nyilván a királyi palotát díszítette. Stílusát Balogh Jolán Firenzébe vezette vissza; az oroszlán füle mögül kihajló inda és a Marsuppi-ni-síremlék ornamentikájának összekapcsolása azonban enyhe túlzásnak tetszik.

M. Á.

Balogh 1966, I, 121., II, 158. kép.; Schallaburg 1982, Nr. 202.; Mikó 1991a, 149., 17. kép

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
 ltsz.: 2272.

VII-11. Pilasztermező-töredékek

Valamennyi töredék a budai középkori királyi palota területén került elő, a kápolnától északra, 509–990/5,2 m 4.R., Gerevich László ásátása során, 1950-ben. (Egyedül a **b.** töredék lelőhelye bizonytalan némiképp.) Az első három 1992-ben műtárgycserével jutott a Magyar Nemzeti Galériába. vörösmárvány
a: m.: 6,5 cm, sz.: 13 cm, v.: 6,5 cm
b: m.: 8 cm, sz.: 8,2 cm, v.: 3 cm
c: m.: 7,5 cm, sz.: 7,5 cm, v.: 3 cm
d: m.: 13 cm, sz.: 14 cm, v.: 6 cm
 1480–1490

a: Pilasztermező (?) töredéke trófeadísz maradványaival. A faragvány közepét egy erősen kiemelkedő, ornamentális díszű domború felületű mező

VII-10.

foglalja el, valószínűleg egy mellvért töredéke. Felületét szemcsézett alapon laposan faragott növényi ornamentika tölti ki. Mögötte egy rúd félpálcája tapad a hátlaphoz. A mellvért két oldalán egy-egy nyolcszögletes, egymáson keresztbe tett nyél indítása ismerhető fel. A faragvány többi oldala törött. A rendkívül magas minőségű faragvány egy fegyverekből összeállított függőleges trófeakompozíció részét őrizte meg. A keskeny pilaszter valamely kisépítményhez tartozhatott, díszítőszobrászi minősége reprezentatív elhelyezésre utal.

VII-11a.

b: Pilasztermező (?) töredéke kandeláber (?) nyelének maradványaival. A kannelúrozott nyelet két (lemezzel elválasztott) homorlat osztja két részre. A kannelúrák élén hosszában vésett vonal fut végig, mélyükön rövid, csapott végű sípok ülnek. A háttér – melyből csak kicsiny töredékek maradtak – sima volt. A többi oldal törött.

VII-11b.

c: Vázatöredék magasdoborműből (pilasztermezőből?). Az edény kehelyként öblösödő testét tagoló hólyagok legyezőszerűen terülnek szét. A hólyagok fölött az edény kihajló peremét lemezek között futó gyöngysor díszíti, a töredék e fölött laposan ívelő homorlattal zárul, amelyet pikkelysorok dekorálnak. A legfelső pikkelyek fölött a

VII-11c.

következő díszítmény indítása látszik. A töredék többi oldala törésfelület. Az előző darabokhoz hasonló arányú és faragású töredék szintén kisarchitektúra része lehetett.

d: Töredék ívesen hajló felülettel. Felül kettős sáslevelek kötege, alatta fél-

VII-11d.

pálca, keskeny lemez, legalul levélsorral díszített szíma fut. Nem lehet tudni, hogy eredetileg kör alakú forma volt-e, faragott részén kívül ugyanis mindent törött. Mivel valamennyi fragmentum ugyanott került elő, a kápolnától északra, feltehető, hogy eredetileg ugyanahhoz az objektumhoz tartoztak.

M. Á.

közöletlen

a, b, c: Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 92.23–25. M.

d: Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 50.477.

VII-12.

Női figura töredéke

A budai középkori királyi palota területe, egykori Téli kert, Gerevich László ásatása, 1955. Műtárgycserével került a Magyar Nemzeti Galériába 1992-ben.

vörösmárvány

m.: 23 cm, sz.: 14,5 cm, v.: 8 cm

1480–1500

Domborművű nőalak törzsének töredéke. Rövid köpenyének mellén V alakban szétnyíló szárnyait hurokra kötött övkendő fogja össze. A köpenynek az öv alá lógó szegélyébe hosszan lecsüngő, vékony szalagokat hurkoltak, s ugyanilyeneket fűztek jobb szárnyának szegélyébe is. A ráncot alig vető ruha enyhén domborodó felületét szinte csak a lecsüngő szalagok tagolják.

A figura bal oldalán értelmezhetetlen csonk áll ki (talán a kar maradványa). A domborműtöredék épen maradt felületei gondosan faragottak, csiszoltak; alsó része csaknem teljesen elpusztult, s jobbra egy ujjnyi rész kipattant belőle. Háta, oldalai töröttek.

VII-12.

A budai királyi palota reneszánsz szoborműveiből nagyon kevés töredéket ismerünk csupán, kisméretű, aprólékosan faragott domborműből még kevesebbet. Egy ilyen, finom arányú műből való ez a női figuratöredék. Pontosabb meghatározását töredékessége lehetetlenné teszi. Modellálása száraz, lapos, inkább a felület játékanak, mint a robusztus formának szán szerepet. Ez a darab is, miként több visegrádi szobor és töredéke (v.ö. VII-4, 5, 6.), azt bizonyítja, hogy a firenzei quattrocento szobrászat harmadik nemzedékének kifinomult, *vezzoso* művészetét nem egy kéz közvetítette Magyarországra.

M. Á.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 92.22. M.

VII-13.

Pilaszter (?) töredéke

A budai középkori királyi palota területe, déli nagy rondella, 455–800/2m, Gerevich László feltárása, 1950-es évek.

vörösmárvány

m.: 76 cm, sz.: 25,5 cm, v.: 19 cm

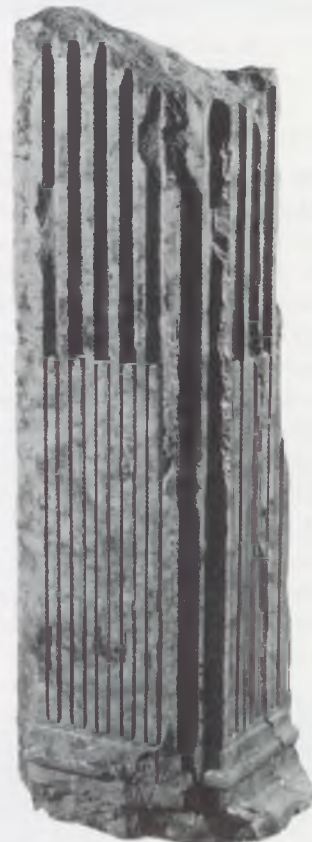
1480–1490

Két oldalán finoman faragott, kannelúrázott törzsű töredék, alján kymatagos lábazattal. Harmadik oldala egyenesen faragott, negyedik oldala pedig letörtött, felső lezárása szintén hiányzik. Közeli párhuzamai a visegrádi északkeleti palota balusztrádjának törpepillérei, de azoknál jóval magasabb és finomabb faragású. Lábazatának profilja is gazdagabb (v.ö.: *Buzás 1990*, szerkezeti katalógus 174. sz.).

V. A.

Balogh 1966, I, 132.; *Gerevich L. 1966*, XX. t., 7. kép; *Gerevich L. 1971c*, Plate CII, Fig. 270.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 50.598.

VII-13.

BALUSZTRÁD-ELEMEK A BUDAI VÁRPALOTÁBAN (VII-14-16.)

A budai királyi palota feltárásain nagy számban kerültek elő a reneszánsz architektúra fontos eleméhez, a balusztrádhoz tartozó különféle töredékek: törpepillérek, orsók, könyöklő- és talpárkányok. Ezek közül jól ismertek, sokszor reprodukáltak azok a márga baluszterpillérek, amelyeket a kutatás a palota középső udvarához kapcsolt (v.ö. *Feuerné 1986*, 20–23.; *Farbaky 1988*, 154–156.). A márgából faragott töredékeken kívül azonban jelentős mennyiségű – változatos formájú és méretű – vörösmárvány balusztrád-elem is napvilágra került. (Ezeket kívül még kemény mészkő elemeket is ismerünk.) A palotaegyüttes épületein többféle balusztrád is állt, és ez a sokféleség tükröződik a királyi palota ránc maradt emlékanyagában is.

Sok vörösmárvány baluszterorsó középgyűrűje körül fodros gallér fut. Az orsók formája, a gallér kiképzése és méretei között azonban jelentősek a különbségek. Egyes orsók talpa széles, és nyakuk viszonylag vastag, erősen kihasasodnak, középső gyűrűjük körül a gallér félkörívvel záruló, lemezzel szegett homorú szelvényekből áll. (Magasságuk kb. 76 cm.) Egy másik, kecsesebb típusnak a talpa profilált, nyaka egészen keskeny, az orsó formája elnyújtott, a középső gyűrű körül pedig fodros gallér található. (Magasságuk kb. 76 cm.) E típusnak nagyobb méretű változatai is vannak. Ezek magasabbak és finoman faragott fodros gallérjuk is szélesebb. Ezek sem egyformák azonban: van erősebben kihasasodó és van elnyújtottabb változatuk is. Méreteik egyébként megegyeznek olyan orsók méreteivel, amelyeken fodrozatlan a gallér, illetve olyanokéval is, amelyeknek egyáltalán nincs gallérjuk. (Magasságuk kb. 86 cm) Az orsók mellett előkerültek olyan vörösmárvány törpepillérek is, amelyeknek formája a márgából készült törpepillérekhez hasonló: keskenyebb oldalukra fél baluszterorsót faragtak, szélesebb oldalukat pedig gazdagon díszítették. Ezek többsége – a félorsók tanúsága szerint – a finom, keskeny, fodros gallérú baluszterorsókkal tartozik egybe. A szélesebb oldalt profilált keret veszi körül, közepén kör alakú medalionban címerek. A le-

gépebb állapotú pillért Magyarország címereivel, egy másikat a Jagellóssal, valamint II. Ulászló király koronás monogramjával díszítették. E pillérek hasonmásait Vácról ismerjük. Mind méreteik, mind díszítésük olyannyira megegyezik a budai töredékekkel, hogy ugyanazon műhely munkáiként határozhatjuk meg őket. Ismerünk olyan törpepilléret is, amelyeknek szélessége és profilált kerete megegyezik a fentiekével, a fél baluszterorsó viszont hiányzik róluk. Különös figyelmet érdemel közöttük egy mindkét oldalán gazdagon díszített pillértöredék, vázából kinövő növényi kompozícióval, lecsüngő gyöngysorokkal, valamint egy hasonló arányú, kisebb töredék, amelyet lobogó lángnyelves kandeláber díszít.

Budán, Esztergomban és Vácott is megtalálhatjuk olyan balusztrádok töredékeit, amelyeknek baluszterorsóit

finom, fodros gallér díszíti, pilléreinek pedig II. Ulászló címerei és monogramja (Buda és Vác), illetve vázából kinövő növényi kompozíció található, alácsüngő gyöngysorokkal, legfelül lobogó lángnyelves kandeláberrel (Buda és Esztergom) (ld. *Mikó 1988*). A faragványok keletkezési idejére az uralkodói jelképek egyértelműen utalnak. A budai emlécsoport azon munkálatok emléke, amelyekkel II. Ulászló király folytatta a királyi palotának Mátyás király által megkezdett átépítését. Helyüket elsősorban a dunai szárnyon kell keresnünk. A vörösmárvány balusztrád-elemeket ugyanis nagy tömegben tárták fel a keleti szárny külső (keleti) homlokzata alatti udvar feltöltéséből (ú.n. külső támpillér lelőhely), ahová a palota Dunára néző épületeinek lebontásakor a 18. század elején kerültek.

V. A.

1. kép: Baluszterpillér Vácról II. Ulászló monogramjával. Vác, székesegyház

2. kép: Baluszterpillér oldalnézete. Vác, székesegyház

VII-14. Baluszterpillér-fejezetek töredékei

Mindkét darab a budai középkori királyi palota területén került elő. **a:** Déli zártudvar (Télikert), szórvány, Gerevich László feltárása, 1950-es évek. **b:** Nyugati zártudvar, kápolnától délre (külső támpillér), 510–962/2 m, Gerevich László feltárása, 1950-es évek.

vörösmárvány

a: m.: 18 cm, sz.: 22,4 cm, v.: 12 cm

b: m.: 27 cm, sz.: 9,5 cm, v.: 14,5 cm

1480–1490, Buda

a: Keskeny, négyzetes keresztmetszetű baluszterpillér fejezettöredéke, körbefutó tojássoros diszitással, valamint a törzs csekély részletével. Ennek egyik oldala kannelúrázott, két oldalpaja simára faragott, hátoldala törött. A fejezet felső lapján csaplyuk.

VII-14a.

b: Keskeny, négyzetes keresztmetszetű baluszterpillér fejezetének töredéke, körbefutó, stilizált levéldíszsel, valamint kannelúrázott törzsének részletével. Csak két oldala kannelúrázott, a harmadik sima, a negyedik törött. Ez is – akárcsak az **a.** töredék – hasonló funkciójú elem lehetett, mint a visegrádi északkeleti palota balusztrádjának törpepillérei, bár arányai és diszitése különbözik azokétól (v.ö. *Buzás 1990*, szerkezeti katalógus 174. sz.).

V. A.

a: *Balogh 1966*, I, 132. **b:** közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 50.555.1. **b:** ltsz.: 50.596.

VII-14b.

VII-15. Baluszterorsók töredékei

Mindhárom töredék a budai középkori királyi palota területén került elő, Gerevich László feltárása során, az 1950-es években. **a:** Külső támpillér, 508–965 3.R. **b:** Királypince, 509–959/2,50 m. **c:** Keleti bástyafal, bontás.

vörösmárvány

a: m.: 39 cm, sz.: 17 cm

b: m.: 36 cm, sz.: 17,5 cm

c: m.: 69,5 cm, sz.: 16 cm

1480–1500

a és **b:** Mindkét baluszterorsó félbe törve, középen széles gyűrű két oldalán, nagy, homorú szelvényekből kialakított, durván faragott gallérral. Erősen kihasasodik, majd az orsó nyaka felé hirtelen elvékonyodik (teljes magassága kb. 76 cm).

c: Baluszterorsó töredéke, két daraból összeragasztva. Középen gyűrű, két oldalán széles, fodros gallér. Az orsó finoman kihasasodik, majd egyenletesen keskenyedek el a nyak felé. Talpai letörték.

V. A.

Balogh 1966, I, 131.; *Gerevich L. 1966*, XVIII. t. 8. kép

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 50.609.6. **b:** ltsz.: 50.599. **c:** ltsz.: 50.604.6. és 50.604.8.

VII-15a.

VII-15c.

VII-16. Balusztrád elemei a Jagello-sassal

Valamennyi töredék a budai középkori királyi palota területén került elő.

a: Északi előudvar, északi kaputorony, 16–17. századi jégverem falából, Zolnay László leletmentése, 1973. **b:** Csatornázás, útépités miatt elmentett erődfalból, Várnai Dezső leletmentése, 1960.

c: Külső támpillér, 3.R. **d:** Szórvány, ismeretlen időben.

vörösmárvány

a: m.: 69 cm, sz.: 33 cm, v.: 16,8 cm

b: m.: 77,5 cm, sz.: 29,3 cm, v.: 25,3 cm

c: m.: 32 cm, sz.: 15 cm

d: m.: 12 cm, sz.: 14,8 cm

1490–1500

a: Baluszterpillér, amelynek szélesebb oldalain kymatagos, kör alakú keretben a Jagellók családi címere, illetve II. Ulászló király koronás monogramja látható. A pillér egyik keskenyebb oldalán kymatagos keret fut körbe, míg a másikon egy galléros fél baluszterorsó csonkja látható. Két töredékből összeragasztva, felső része törött.

VII-16a.

b: Baluszterpillér, amelynek szélesebb oldalain kymatagos kör alakú keretben Magyarország címerei (hármashalmon álló kettős kereszt, illetve a vágások). A pillér egyik keskeny oldalán szintén kymatagos keret fut körbe, míg a másikhoz galléros fél baluszterorsó csönkje tapad. A szélesebb oldalak profilálása csorba, töredékes.

c: Baluszterorsó töredéke. Fél baluszterorsó elválasztó gyűrűvel, a gyűrű mentén keskeny fodros gallérral. Alsó és felső vége törött (teljes magassága kb. 76 cm).

d: Baluszterorsó töredéke. Az orsó profilált végződése, az illesztést segítő vascsappal.

V. A.

Balogh 1966, I, 120–121, 131–132.; Balogh 1974, 37, 40., 12. kép; Zolnay 1976, 189, 196–197., Abb. 16–17.; Zolnay 1977, 21.; Schallaburg 1982, Nr. 720.; Feuerné 1986, 41, 49.; Mikó 1988, 135, 138., 11–12. kép; Farbaký 1988, 154, 155, 168.; Braunschweig 1991, Nr. 393.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 73.79.3.; **b:** ltsz.: 60.53.; **c:** ltsz.: 50.603.1.; **d:** ltsz.: –

VII-16b.

VII-16c.

VII-17. Baluszterpillérek (?) töredékei

Mindkét töredék a budai középkori királyi palota területén került elő. **a:** Királyi palota, a Hauszmann-féle átépítés során (1890–1896) találták, innen a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ahonnan 1938-ban a Székesfővárosi Múzeum kapta meg. **b:** Déli nagy rondella, Gerevich László feltárása, 1950-es évek. vörösmárvány

a: m.: 38 cm, sz.: 23,2 cm, v.: 16,5 cm

b: m.: 16 cm, sz.: 16 cm, v.: 12 cm
1490–1500

a: Baluszterpillér, amelynek keskenyebb oldalain kymatagos keret fut körbe, szélesebb oldalai pedig gazdagon díszítettek: egyik oldalán vázából kinövő levél és virágköteg, míg a másikon középső szárról kétoldalra szökkenő virágok és lecsüngő babbüvelyek láthatók. Alsó és felső része törött.

VII-17b.

b: Baluszterpillér (?) kisméretű töredéke, amelynek egyik oldalán lemez, kyma tagolású keret, a másikon pedig – keskeny lemezzel szegett homorú mezőben – lobogó lángnyelves kandeláber töredéke látható.

V. A.

Balogh 1966, I, 121, 132.; Gerevich L. 1966, XX. t. 4. kép; Balogh 1975, Abb. 51.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 300. **b:** ltsz.: 51.3463.

VII-18. Nyíláskeret (?) töredéke

A budai középkori királyi palota területén került elő. Déli cortinafal, a barokk kapu teherelhárító íve alatti falból kibontva, Várnai Dezső leletmentése, 1960.

márga

m.: 61 cm, sz.: 39,5 cm, v.: 13,3 cm
1490–1500

Feltehetően nyíláskerethez tartozó burkolólap töredéke, egyik szélén lemez, kyma, lemez tagolású profillal, míg a másikon levélkötegekből, vázá-

ból és lecsüngő gyöngyfűzéből álló díszítéssel. Alsó és felső része letört. Hasonló motívum van a királyi palotából származó egyik vörösmárvány balusztertöredéken (VII-17.), s egy kevertöredéken (BTM, ltsz.: 49.189.), valamint a nyéki villából származó, márgából készült baluszterpilléren (BTM, ltsz.: 615.).

V. A.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 60.80.

VII-18.

VII-19.

VII-19. Féloszlopfő

A budai középkori királyi palota területén, a királyi istálló bontása során került elő, Zolnay László leletmentése, 1972.
márga
m.: 37 cm, sz.: 46 cm, v.: 35 cm
1490 körül

Féloszlopfő, falazási tömbbel. A gyűrűvel induló nyakrészt kannelúrák tagolják, aljukon egyenes záródású sipok ülnek. Az echinusz alatti homorú felületet gyöngysor, magát az echinuszt tojássor díszíti. A homorú abakusz két sarkán, az echinusz mögül egy-egy voluta hajlik ki, élükéről legyező alakban szétterülő, keskeny, hullámos szélű levelek hajlanak lefelé s tapadnak a nyakrész kannelúrázott felületére. Az abakusz közepén rozetta. A falazási tömb közel négyzetes alakú. Alsó és felső lapja illesztésre faragott, két oldala nagylap. A faragvány feltűnően jó megtartású; az abakusz sarkai, rozettája, s az echinusz alatti gyöngysor törött.

A budai palota egyik legszebb féloszlopfőjezete. Párhuzamai a Brunelleschi-körben tűnnek fel (például a firenzei Sta. Croce kolostorának második udvarán), és a visegrádi palota homokkőből faragott oszlopainak fejezetei is ennek a típusnak egyszerű változatai

(Buzás 1990, szerkezeti katalógus 173. sz., 405. kép). A fejezetnek előkerült befejezetlen párja is.

M. Á.

Zolnay 1976, 188, 195., Abb. 15.; Zolnay 1977, 20.; Farbaký 1988, 152, 167.; Braunschweig 1991, Nr. 388.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 72.11.1.

VII-20. Boltváll faágas díszítéssel

Buda, középkori királyi palota területe, északi előudvar, a volt királyi istálló bontása során, Zolnay László leletmentése, 1972.
durva mészkő
m.: 68 cm, sz.: 53 cm, v.: 45 cm
1500 körül

Derékszögű falsarokban elhelyezett boltváll alsó rétegekőve, felületén csonkolt faágas díszítéssel. A boltváll aljáról két faág indul, amelyek feljebb szintén kétfelé válnak. A rétegekő alsó és felső síkján szerkesztő vonalak figyelhetők meg. A kiállításon nem szereplő felső boltváll-rétegekővön már négy faág halad keresztül, és innen faágas bordák futottak tovább. A Zolnay-féle feltárá-

sokon két boltváll összesen négy töredéke került elő (BTM, ltsz.: 72.11.02–05.) az északi előudvaron, a volt királyi istálló bontási munkálatai során, de a faágas bordatöredékeket még a korábbi, Gerevich-féle feltárásokon, a királyi palota területén találták. A boltozat szerkezete és funkciója a rendelkezésre álló töredékek alapján nem állapítható meg. Jól ismert, egykorú párhuzama a prágai Szent Vitusszékesegyházban található ún. Ulászló-erkély, amelynek boltozata hasonló csonkolt faágakkal díszített. A faágas boltozatot II. Ulászló budai építkezéseire köthetjük.

V. A.

Zolnay 1977, 55, 82., 58, 40. kép; Zolnay 1980.; Braunschweig 1991, Nr. 335.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 72.11.05.

VII-20.

A NYÉKI KIRÁLYI VILLÁK (VII-21-22.)

A Budai-hegység erdei között, a budai királyi rezidenciától alig 5 km-re északnyugat felé fekvő Nyék falu melletti királyi curia először az 1480-as években tűnik fel az írott forrásokban. Bonfini 1490 után csak mint Mátyás király külvárosi palotájáról emlékezik meg róla röviden, bővebben ismertetve a mellette elterülő, a mai Hűvösvölgy és környéke jelentős részét elfoglaló, egykor több mint 500 hold kiterjedésű, kőfallal övezett vadaskertetet. Számadaskönyvei tanúsága szerint gyakran tartózkodott itt 1500 körül Zsigmond lengyel herceg, majd 1525-ben II. Lajos király. Oláh Miklós 1536-ban készült munkájában (*Hungaria*) II. Ulászló királynak tulajdonítja az itteni nagyszerű épületek emelését.

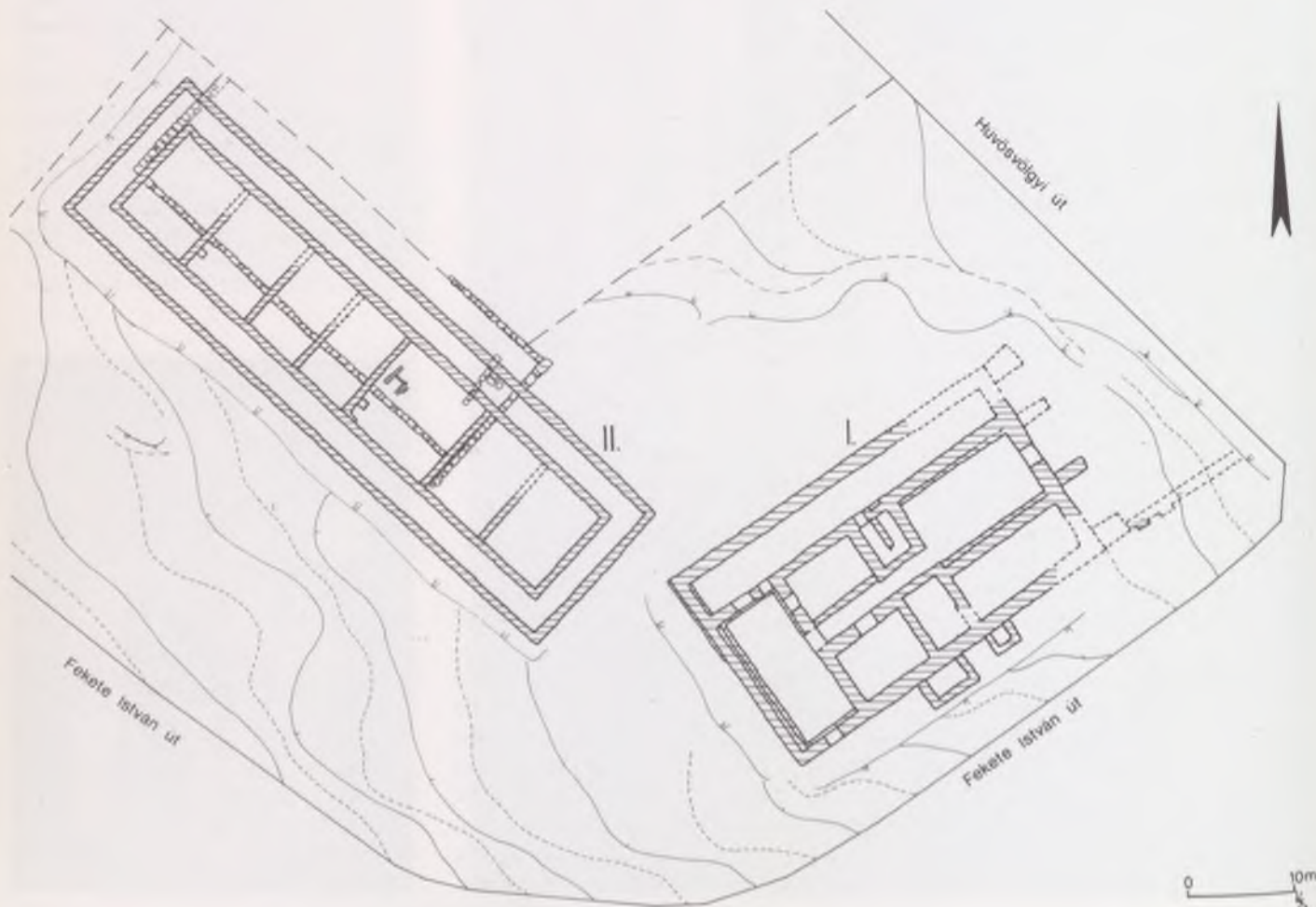
A török hódoltság alatt s az azt követő időkben szinte nyomtalanul elpusztult épületegyüttes maradványait Garády Sándor fedezte fel, majd ásatta ki

1931–33, illetve 1938–42 között. 1956-ban egy kisebb, majd 1992–93-ban a teljes hozzáférhető területre kiterjedő hitelesítő kutatásra került sor Holl Imre, illetve Feld István vezetésével.

A keletre elhelyezkedő, 35 × 21 méteres alapterületű, kéttraktusos lakóépület – az I. épület – északnyugati hosszoldalán feltehetően nyitott folyosó húzódott. Innen nyíltak a bejáratok a bizonyára alárendeltebb funkciót betöltő földszinti terekbe és az egykori emeletre vezető, minden valószínűség szerint kétkarú, tömör orsófalas lépcsőt magában foglaló lépcsőházba. A földszinti falak sehol sem maradtak ránk egy méternél nagyobb magasságban, keleten néhol teljesen ki is termelték őket. A földszint alatt nyugaton és keleten egy-egy dongaboltozatos pincetér helyezkedett el, ezeket utólag, de még az első építkezés során keskeny folyo-

sóval kötötték össze. Az épületmaradványokon későbbi átépítés nyomai nem voltak felfedezhetők. Az átlagosan 170 cm mélyen alapozott főfalak vastagsága 100–120 cm között váltakozott. Az *in situ* maradványok, illetve a törmelékből előkerült leletek tanúsága szerint az északnyugati folyosót fehér márga és vörösmárvány kőlapokból álló burkolat, a földszintet változatos formájú mázatlan, az emeletet színes mázas téglapadló borította.

Az I. épületre közel merőlegesen elhelyezkedő ún. fogadóépület – a II. épület – 59 × 17 méteres alapterületű volt, körbefutó külső folyosóval, belül kőalapozású, fából készült – boronaszerkezetű? – osztófalakkal. Általában csak az alapfalak maradtak meg, néhol azok is hiányoztak már. Az egykori nyílásokat így nem ismerjük, a szintviszonyok is csak megközelítően rekonst-

ruálhatóak. Az egyformán 70–80 cm széles főfalak a folyosó szintjéhez képest átlagosan csupán 80, a belsőkhöz képest pedig mintegy 110 cm mélyen alapozottak. Az egyetlen periódusban létrejött épület északkeleti része alatt egy 41 × 13 méteres alapterületű korábbi építmény maradványa – egy sor szárazon rakott kőből álló alapozás és egy talán lépcsőnek tartható téglafalazat – került elő. A régebbi és az újabb épület padlószintje közötti 60–90 cm vastag feltöltésből származó leletek, elsősorban kályhacsempe töredékek alapján ez a korai, pontosabban már nem rekonstruálható formájú, de favazas szerkezetű, vakolt épület már a késői Anjou-korban felépült. Zsigmond-kori használatát az itt állt díszes kályhák és néhány kőfaragvány bizonyítja.

Nyitott kérdés azonban, hogy mikor bontották le, mikor váltotta fel a leírt I. és II. épület? A lakóépületről csak annyit állapíthatott meg a régészeti kutatás, hogy nem korábbi az 1460–80-as éveknél. Felépítését hamarosan követehette a II. épület emelése, annak harcos anyaga megegyezik vele, falait részben a lakóépület pincéjéből kikerült földfeltöltésbe alapozták. Így a korhatározás kérdésében döntő szerep jut a túlnyomórészt az I. épület pincéinek betöltéséből előkerült, több mint 2000 darab, egységesen budai márgából faragott kőtöredék értékelésének. Sajnálatos módon azonban mindeddig nem került még sor az összes kőfaragvány – loggiához tartozó ión oszlopfejeket, oszloptörzsek és lábazatok, baluszterpillérek, orsók, lábazati és fedlapok, nyíláskeretek, kandallóelemek, párkányzatok, fiókos teknőboltozatokra utaló peducciók – beható elemzésére, így az eddigi megállapítások csak az anyag egy részének ismeretén alapulnak.

Balogh Jolán már az 1930-as években egy quattrocento-karakterű és egy, a korai cinquecento jellegzetességeit mutató csoportra bontotta a faragványokat. Ennek során döntő jelentőségűnek tartott két fríztöredéket, melyeken az Aragóniai-ház és Mátyás király emblémái láthatóak. Ezek ugyan minőségükben erősen elütöttek a köleletek többségétől, de alapjául szolgáltak annak a korhatározásnak, miszerint az I. és II. épületeket az 1480-as években emeltette az uralkodó. Balogh elsősorban a Jagelló-címeres darabokat eredeztette egy 1500 körülre helyezett átalakításból. Gerevich László, Feuer-Né Tóth Rózsa és Nagy Emese azonban

már felfigyeltek arra, hogy nincs lényeges stíluseltérés a feltételezett két periódus kőfaragómunkái között, s ezért inkább egy Mátyás által megkezdett s II. Ulászló által befejezett építkezésre gondoltak. Újabban viszont Horler Miklós úgy véli, hogy az emblémás darabok kivételével a faragványok stílusa egységes, a loggia, a nyíláskeretek utólagos módosítása, szerkezeti elemeik cseréje kizárható, illetve nem bizonyítható. Az emblémás faragványok, véleménye szerint, még az Anjou- és Zsigmond-korban használt épülethez tartozhattak, de a lakó- és fogadópalota már II. Ulászló nyári pihenőhelyeként épülhetett fel 1500 körül. Ezt támasztja alá az újabb építészettörténeti kutatások, így az 1508 körül átépített simontornyai vár értékelése is.

Horler a két épület elméleti rekonst-

rukcióját is megkísérelte, elsősorban a Poggio a Caianóban álló Medici-villára, mint analógiára és lehetséges előképre támaszkodva. Míg a lakóépület alaprajzának, oszlopos loggiájának és egy kandallójának rajzi rekonstrukciója igen meggyőző kísérletnek tűnik, a fogadópalota árkádokon nyugvó, balusztráddal lezárt körfolyosójára vagy a nagytermet magában foglaló magasabb középső emeleti részre vonatkozó elképzeléseket nem támasztják alá egyértelmű adatok. A szintviszonyok, az egyformán vékony és nem túl mélyre alapozott főfalak, az egyszerű földszinti osztófalak inkább egy egyszerűbb, könnyebb szerkezetre látszanak utalni, amint ezt Holl Imre és Voit Pál is hangsúlyozta. Ez természetesen nem zárta ki az épület reprezentatív megjelenését, hisz tetőzetét aranyozott csempédíszek borították.

A rekonstrukció bizonytalanságai ellenére a II. épület jól beilleszthető azon reneszánsz kerti mulatóházak, lakomák, rendezvények színteréül szolgáló teremépületek körébe, ahová kevésbé a budai Villa Marmorea, mint inkább a részleteiben ugyancsak ismeretlen pozsonyi *coenaculum* (vacsorálóház), mint Mátyás építetői tevékenységéhez köthető esetleges előzmények tartozhattak, továbbá az 1538 után épült prágai Belvedere, melynek alaprajzi rokonsága vitathatatlan, továbbá olyan kései emlékek, mint a nagybiccsei és sopronkeresztúri épületek.

F. I.

Garády S.: Mátyás király buda-nyéki kastélya. *TBpM* 1 (1932) 99–111.; *Garády 1932–33*, 138–143.; *Garády 1941*, 163–165.; *Holl 1959*, 273–286.; *BudMüeml* 265–269.; *Voit P.*: Reneszánsz építészettünk sajátos fejlődése. *ÉKK* 4 (1960) 370.; *Balogh 1966*, I, 161–167.; *Schallaburg 1982*, Nr. 322–328, 722–723.; *Balogh 1985*, 157–159.; *Feuerné 1977*, 18, 218., 42–47. kép; *Horler 1986*, 51–79.; *Horler 1987–1988*, 131–177.; *Horler, M.*: Die königliche Villa in Buda-Nyék. *Braunschweig 1991*, 352–401.; *Feld 1993*, 259–268.

VII-21. Baluszterpillér töredéke II. Ulászló király monogramjával

Budapest, II. Hűvösvölgyi út 78. A nyéki királyi villák I. épületétől keletre, bontási törmeléktrétegből, 1992.

márga

m.: 66,5 cm, sz.: 20,3 cm, v.: 12,5 cm
1500 körül

VII-21.

Balusztrád osztópillérének töredéke, két, egymásra merőleges faragott síkján egyszerű, lapos élszedés keretezte tükör, illetve középen medalion, utóbbiban mindkét oldalon W betű – II. Ulászló monogramja. A kőfaragvány az alja kivételével minden oldalán törött, illetve hasadt, az eredeti – pontosan már meg nem állapítható formájú és méretű – pillér mintegy harmadrésze lehet. Az eddig feldolgozott nyéki faragvány-anyagban egyedülálló, mivel ott csak a lengyel és magyar címerek fordultak elő baluszterpilléren. De egyedülálló abban is, hogy hosszoldalához nem félorsók csatlakoznak, ez arra utal, hogy földszinti balusztrád része lehetett. Bár méretei némi eltérést mutatnak, ugyanabba a baluszterpillércsoportba sorolható, amelyből eddig főként a lengyel címeres darabbal foglalkozott a kutatás. (Holl 1959, 276., 6. kép; Horler 1987–1988, 139–140., Fig. 11–15.; Braunschweig 1991, Nr. 964.; Schallaburg 1982, Nr. 723.) E csoport darabjaiból kísérelte meg Horler Miklós az I. épület (lakópalota) északnyugati oszlopos loggiájának rekonstrukcióját (Horler 1986, 5, 7. kép; Horler 1987–1988, Fig. 32, 52.). Míg kezdetben egyöntetű a kutatás, az eltérő tagozatú, legszebb darabján virágdíszsel rendelkező baluszterosztó-csoportot Balogh Jolán Mátyás korára helyezi (Garády 1932–1933, 68. kép; Garády 1941, 7.; Balogh 1966, II, 206. kép; Balogh 1985, 48. kép). Horler Miklós viszont szintén Ulászló-korinak tartja és a II. épület feltételezett emeleti balusztrádjához köti (Horler 1986, 10, 12. kép; Horler 1987–1988, Fig. 19–21.; Braunschweig 1991, Nr. 965.).

F. I.

Feld 1993, 4. kép

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 94.56.1.

VII-22.

Pilasztertöredékek trófeákkal

a: Budapest, II. Hűvösvölgyi út 78. A nyéki királyi villák I. épületének romjai közül, Garády Sándor feltárása, 1931–1933. **b:** Budapest, II. Hűvösvölgyi u. 78. A nyéki királyi villák I. épületétől keletre, bontási törmelékéből, 1992. márga

a: m.: 62 cm, sz.: 45 cm, v.: 18 cm
b: m.: 58 cm, sz.: 20 cm, v.: 7 cm
1500 körül

A két, azonos szerkezethez tartozó pilasztertöredék egyforma, keskeny szegéllyel keretezett, enyhén íves hátterű tükörrel rendelkeznek. Ebben a nagyobb (**a**) darab esetében felfüggesztett fegyverek, gyümölcskosár, fáklyák, páncél, lobogó szalagok. Hasonló trófeás díszítés figyelhető meg a kisebb, töredékes (**b**) darabnál, érdekes, hogy itt a páncél

keresztben van felfüggesztve. Balogh Jolán a korábban megtalált darabot díszesebb ajtó vagy kapu keretének vélte és Mátyás korára helyezte, hangsúlyozva, hogy díszítésének motívumai a budai palota hadijelvényes töredékeire emlékeztetnek. Bár szerinte Mátyás nyéki építkezései 1486-ban már befejeződtek, Nagy Emese a pilasztert 1486 és 1490 közé helyezte, magyar mester munkájának tartva (Schallaburg 1982, Nr. 324.). Horler Miklós álláspontja szerint viszont az 1500 körül emelt lakópalota egyik kandallójához tartozott, egy rozettás konzollal, tojássoros párkányelemekkel, továbbá egy indadíszes frízzel együtt, mely utóbbit Balogh Jolán is Jagelló-korinak tartotta. Párhuzamként, mind a kandallótípusra, mind pedig a motívumok együttes fellépésé-

A BUDASZENTLŐRINCI PÁLOS KOLOSTOR¹ (VII-23-24.)

re urbinói példákat említett. Értékelését megerősíti a két pilaszter-elem mélyen hátranyúló, simára csiszolt bal- illetve jobboldali síkja. Eszerint – a közzölt rekonstrukciós rajztól eltérően – a nagyobb (a) töredék a kandalló jobboldali pilaszterének része volt, míg a kisebb, új lelet (b) a bal oldalhoz tartozott.

F. I.

a: *Balogh 1966*, I, 164., II, 204. kép; *Schallaburg 1982*, Nr. 324.; *Balogh 1985*, 158., 47. kép; *Horler 1986*, 73., 9. kép; *Horler 1987–1988*, 61., Fig. 66.; *Braunschweig 1991*, Nr. 967.
b: *Feld 1993*, 5. kép (tévedésből fekvő formátumban)

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, a: ltsz.: 435, 437.;
b: ltsz.: 94.57.1.

A kolostor első gótikus templomának belsejében egy szögletes alaprajzú kápolna került elő, amely még a pálosok megjelenése előtt épült, s amelyet 1290-ben említenek.² A pálos kolostort 1300 táján alapították, majd felépülte után ide került át a rend központja. A 14. század elején felépült egyhajós, poligonális szentélyzáródású templom északi hajófala hosszabb volt, mint a déli. A templom északi zárófalanak belső oldalán egy oltáralapozás került felszínre. A kerengő a templomtól északra állt, keleti szárnyához kicsiny méretű priori kápolna csatlakozott. Az első kolostort – vagy annak egy részét – fal vette körül. A kerítésfal délkeleti sarkában ciszterna volt.³ Valószínűleg a 14. század elején építették a kolostor nagy kelet–nyugati irányú csatornáját is, amelynek hosszabb szakaszát tártuk fel a kerengőudvar északi vége alatt. Az udvar északkeleti sarkában ásott kuta-

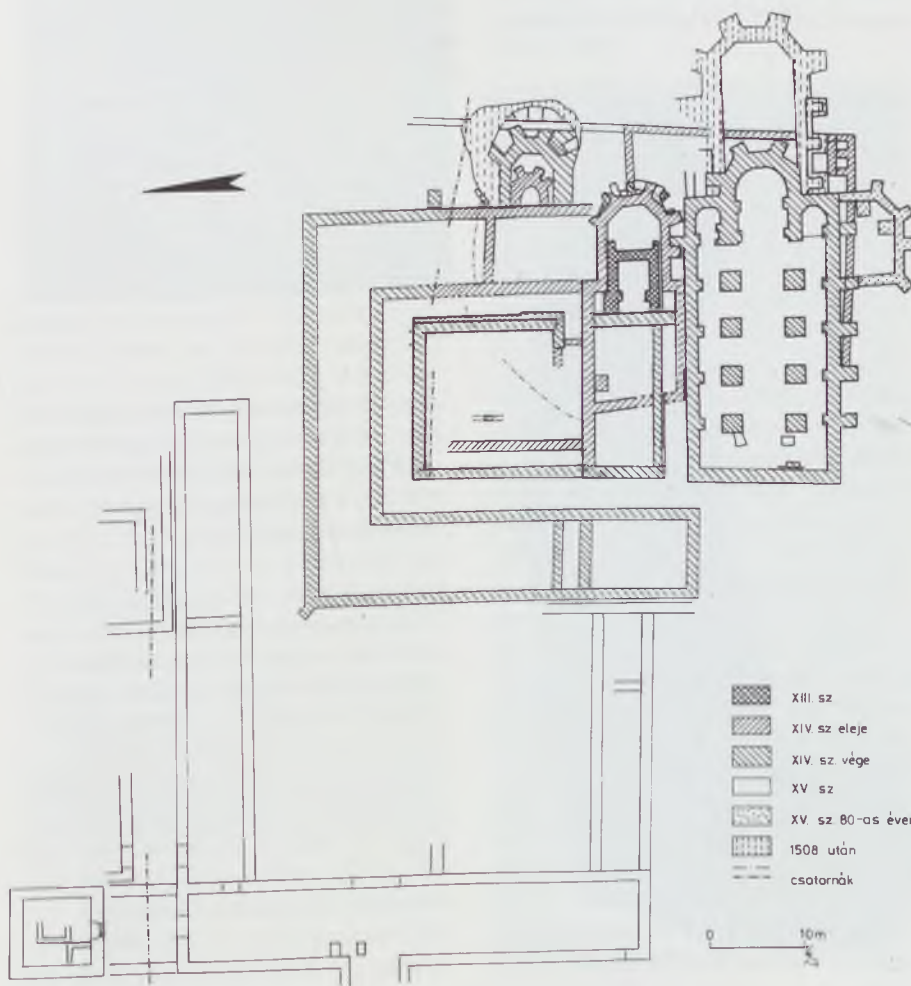
tószondában sikerült a csatornát az aláig kitisztítani. A profilja itt ugyanolyan volt, mint amelyet az 1958-as ásatások során a csatorna kissé keletebbi szakaszánál megfigyeltek.⁴ Ez a csatorna lehetett az, amely a 14. század nyolcvanas éveire eldugult. Ezért kellett Kamanczy János vicarius generalisnak új csatornát készíttetnie.⁵

Az 1381-es torinói béke után Budaszentlőrincre kerültek Remete Szent Pál földi maradványai.⁶ A gótikus templomot kápolnává alakították át. A hajó keleti végében húzott észak–déli irányú fallal lerövidítették a korábbi templomot, s ugyanakkor a szentélyt is átalakították. Ekkor építették föl a háromhajós templomot. A szentélyhez keletről befutó építési szint alatti járószint alatt Zsigmond király 1387–1427 között használt parvusa került elő.⁷ 1387-ben tehát még épült a templom. Egy 1403-ban kiadott oklevélben viszont „a mi új egyházunk”-at említik,⁸ tehát a háromhajós templom ekkorra már elkészült. E templomtól északra egy folyosót alakítottak ki, amelyen keresztül az ereklyekápolnát lehetett megközelíteni. A kerengőt megnagyobbították, s egy nagyobb méretű priori kápolnát is emeltek.

A Zsigmond-korban a keleti kerengőszárny keleti falát elbontották, megszüntetvén a kerengőfolyosót. A kiszélesített fal árkanak aljában Zsigmond király egyik pénzét találtak meg.⁹ Az átalakítással keletkezett tizenegy méter széles tér az új káptalanterem lehetett.

A 15. században tovább bővítették a kolostort. 1488-ra készült el a Szent Lőrinc egyház déli oldalán egy kápolna Budai Kovács Márton költségén.¹⁰ Ugyanebben az időben a Remete Szent Pál kápolnát is átépítették. 1486-ra a kápolna az ablakokig készült el, s az építkezést csak 1492-re fejeztette be Tharispan Albert budai várnagy.¹¹

II. Gergely rendfőnöksége alatt, az 1508 táján kezdődött, és öt évig tartó építkezések során új gyűléstermet, új sekrestyét építettek, s ugyanakkor készült a háromhajós templom új szentélye is.¹² A templom pusztulásakor bezuhant bordák egy részét is sikerült feltárni,¹³ s meg lehetett kísérelni a

csillaghalós boltozat rajzi rekonstrukcióját.¹⁴ Az újonnan épített gyülesterem talán azonos a korábbi régészeti szakirodalomban említett „sokszögű építmény”-nyel. Ezt a korábbi priori kápolnák köré emelték.¹⁵ Ott, ahol a kerengő külső keleti fala található a sokszögű építmény falával, délkeleti irányba induló kváderek kerültek elő. Korábban az északi oldalon is hasonló jelenséget figyeltek meg.¹⁶ Az építmény tehát nyolc- vagy tízszögű lehetett.¹⁷

A budaszentlőrinci pálos kolostort 1526-ban pusztították el a törökök.¹⁸

B. Z.

JEGYZETEK

¹ Az 1984–1993 között folyamatosan végzett régészeti kutatások a kolostor központi részén folytak. A korábbi kutatások összefoglalása: *Bencze-Szekér 1993*, 11–13.

² *Bártfai Szabó L.*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest 1938, 24., 129. sz.

³ *Bencze 1992*, 155–159., 2–5. kép

⁴ *Nagy E. 1959*, 298., 9. kép

⁵ *Vitae Fratrum*, c. 67 = 141.

⁶ *Vitae Fratrum*, c. 35 = 77.; *Zákonyi M.*: A Buda melletti Szent-Lőrincz pálos kolostor története. Budapest 1911, 25–26.

⁷ *CNH II. 125/a.*; *Huszár 1979*, 580.

⁸ Budapest, MOL. DI. 8884. *Közli Kumorovitz L. B.*: Budapest történetének okleveles emlékei III/1–3. Budapest 1987–1988, 176–177., 360. sz.

⁹ *CNH II. 125/a.*; *Huszár 1979*, 580.

¹⁰ *Vitae Fratrum*, c. 68 = 143.

¹¹ *Vitae Fratrum*, c. 67 = 139., c. 72 = 151.

¹² *Vitae Fratrum*, c. 79 = 168.

¹³ *Bencze 1992*, 159.

¹⁴ *Bencze-Szekér 1993*, 22., 44. kép

¹⁵ ld. 14. jegyzet

¹⁶ *Nagy E. 1959*, 297–298., 9. kép

¹⁷ vö.: *Bencze-Szekér 1993*, 22. és 24. kép

¹⁸ *Vitae Fratrum*, c. 83 = 177–178.

VII-23.

Szent Pál síremlékének töredékei

Legkorábban előkerült darabját 1846-ban találták a budaszentlőrinci pálos kolostor romterületén.

vörösmárvány

a: az Atyaistent ábrázoló dombormű töredéke

m.: 26 cm, sz.: 10 cm, v.: 8,5 cm

b: sarokfálé töredéke

m.: 8,5 cm, sz.: 5 cm, v.: 4,5 cm

c: kis sarokpillér töredéke

m.: 15 cm, sz.: 6,6 cm, v.: 10 cm.

1484–1488

Remete Szent Pál 1381-ben Nagy La-

jos király által Velencétől megszerzett ereklyéit a pálosok központi, budaszentlőrinci kolostorában őrizték. Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténet-író leírása szerint a rendfőnöki tisztet 1484 és 1488 között betöltő Tamás testvér idején Dénes testvér, kőfaragó („Frater Dionysius lapicida”) bámulatos művésszel készítette el a szent síremlékét, amelyben a sírkápolna építésének befejeztével 1492-ben helyezték el az ereklyéket. Amikor a kolostort a törökök 1526-ban kifosztották, a síremlék fedőlapját lelökték és három darabra törték, vagyis az emléket fedőlappal lezárt szarkofágként képzelhetjük el. Az ásatások másfél évszázada alatt lelt csekély számú (25–30) és jórészt apró töredék alapján a síremlék eredeti képéről ennél alig valamivel biztosabb képet alkothatunk. A szarkofág oldalait áttört, szamárhátíves-mérműves táblák alkothatták, a szamárhátív csúcsán erőteljes fiáléval. Ennek két oldalán, az ív feletti mezőkben jelenetek kaptak helyet. A legnagyobb töredék egyik felén egy fa lombdíszeinek részlete maradt meg, vele szemben felhők felett két angyal lepelben emeli a halott (Szent Pál) kezéit melle előtt imára kulcsoló, meztelen félalakként ábrázolt lelkét, fölötte újabb felhőre-

VII-23a.

tegből, fénysugarak között, a lelket váró két isteni kéz nyúlik ki. A másik nagyobb, jelen kiállításán is szereplő darab (a) a mandorlával keretelt Atyaisten töredékes ábrázolása. Dús szakállú, koronás feje mögül fénysugarak törnek elő, csillagokkal díszes szegélyű palástját melle előtt kapcsokra erősített szalag fogja össze, a palást nyílásán át látszik a stólának a mell előtt keresztben futó sávja. A palást alól kibukkanó jobb kéz a figura ölében nyugszik. A szamárhátíves-domborműves táblákat előreugró, sokszögalaprajzú oszlopszékéből kinövő, összetett oszlopkötegek választották el, a sarkok hasonló tagozatai átlós irányban léptek előre. Újabban az oszlopszék fedlemezen látható körvonallal méretben és profilban tökéletesen egyező kis oszlopkötegtöredéket azonosítottak fehér mészkőből is. Feljebb – a sarkokon mindenképpen – fiálék emelkedtek. A kiállításán egy sarokpillér oszlopszékének két darabból összeragasztott, felső része, valamint egy derékszögű sarok előtt átlósan elhelyezett kis fiálé töredéke szerepel (b és c). A szarkofágot felül vízszintes felpálca zárta le, előlöt feküdt fel a fedlap, amely valószínűleg vízszintes lap volt, hogy a szent ereklyéit tartalmazó, ötvösművű ereklyetartó(k) elhelyezhető(k) legyen(ek) rajta, de az sem kizárt, hogy egy ereklyetartó ládat őriztek az áttört falú szarkofág belsejében. A kizárólag későgótikus formai és stíuselemeket mutató síremlék különleges hely illeti meg a magyarországi vörösmárvány faragványok között: az apró figurák és környezetük finoman megmunkált részletei párhuzam nélküliek az ismert emléksanyagban. Készítője egyes helyeken csipkeszerűen ható felületeket alakított ki a fűrő gyakori használatával. A vörös kőanyag mellett legújabbban feltételezett fehér kő felhasználása tovább gazdagította az összképet.

L. P.

Vitae Fratrum c. 67. = 140,25–141,2.; *Magyar academia. Pesti Hirlap* 788. sz. (1846) 361.; *Érdy J.*: Hazai műrégiség a tizenötödik századból. *Családi Lapok I* (1852) 1. f.é. 281–284.; *Garády 1943*, 177–178., 8. kép; *Zolnay 1975*, 255, 262–265, 267.; *Lóvei, P.*: *Mittelalterliche Grabdenkmäler in Buda. Braunschweig 1991*, 360.; *Bencze-Szekér 1993*, 17., 19. kép.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, **a:** ltsz.: 72.232.374, **b:** ltsz.: 72.232.144, **c:** ltsz.: 92.05.156.

VII-24.

Összetett építészeti tagozat átmetszett pálcatagokkal és virágdísszel

Budaszentlőrinc, pálos kolostor. Bugár Ferenc ajándékként került a Magyar Nemzeti Múzeumba 1880-ban (Itsz.: 1880.164.4.). 1938-ban vette át a Székesfővárosi Múzeum. durva mészkő
m.: 59 cm, sz.: 55 cm, v.: 36 cm
1510-es évek (1512 után)

Tompaszögű falsarok, külső élén fiálé törzsével, mindkét oldalon pálcatagozatos, egyenes lezárású ablak felső sarkával, valamint az ablak feletti vimpergával, amely a fiálé törzsének pálcatagozatain áttör. A vimperga és az ablakeret közötti mezőt az egyik oldalon kétfülű vázába helyezett virágdísz, valamint levélköteg részlete, míg a másikon szintén levélköteg részlete díszíti.

VII-24.

A tagozat belső oldalán a sarokban leveles konzolról három irányba tartó, áttört mérműves rács maradványai.

Stílusjegyei alapján a kolostor utolsó nagyméretű átépítéséből származik, amely II. Gergely rendfőnöksége alatt (1508–1512) kezdődött meg. Formái és méretei alapján leginkább egy zárterkély elemként határozhatjuk meg, esetleg annak az ekkor készült nyolcszögű épületnek az elemeként, amelynek alapfalait az 1958-as és az 1993-as ásatásokon tárták fel, és amelyet a pálos rendi krónika nyomán a tanácsteremmel azonosíthatunk (Nagy E. 1959, 291–300.; Bencze–Szekér 1993, 10, 22.; *Vitae fratrum*, c. 79. = 168,14–19.).

V. A.

VII-24.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Iksz.: 609.

VII-25.

Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremlékének töredéke

Provenienciája ismeretlen. Mivel szerepel Römer Flórisnak a Nemzeti Múzeum középkori kőfaragványairól készített rajzai között (OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1110. V. fol. 6^r), feltehetően 1877, de legkésőbb 1889 előtt már a múzeumban volt. vörösmárvány
m.: 60 cm, sz.: 91 cm, v.: 16 cm

Tumbafedél alsó részének töredéke, mely megőrizte a kőlap alsó szegélyét, jobb sarkát és jobb oldalának csekély részletét. A fragmentum legnagyobb részét a *tabula ansata* foglalja el, fölötté állt a főpap figurája. Jól kivehető a lábfejekon megtorlódo ruhájának szegélye, amely – akárcsak két lábbelije – teljesen dísztelen. Bal lába mellett egy címerpajzs áll (csücskös talpa érinti a tabula felső szélét), mezejében fél kerékből emelkedő, (heraldikailag) jobbra forduló szarvas. A pajzs felső része (a szarvas agancsával együtt) és (heraldikailag) bal oldala letörött. A *tabula ansata* bal oldala pusztult el (vele a felirat minden sorának eleje), jobb oldalán viszont megmaradt a háromszögű fül, s mögötte a szalag hurkai s vége.

A *tabula* felülete alul elválasztatlan a fedlapot (egykor talán teljesen) körbefutó keskeny szegélyétől; a felirat évszáma már erre a keskeny lemezre került. Az oldalak ép részein megmaradt az eredeti profil: lemez, mely befelé metsződő rézsűbe fordul; a kőlap háta a profil felé szemcsézetten faragott (itt feküdt fel az oldallapra), hátrébb nagyolt. A típus – a figura lába alatt van a feliratos tábla – Itáliában gyakori, Magyarországon ritka. Két jeles párhuzamot lehet idézni, mindkettő a zágrábi székesegyházban állt egykor. Az egyiket Johannes de Marocha gorikai főesperes állította magának és az 1495-ben elhunyt testvérenek, Blasius kemléki főesperesnek (Thalich 1895, 532.; Horvat 1975, 41., 42. kép). A két fivér síremléke vörösmárványból készült; a figura dalmatikáját ugyanolyan laposan faragott virágornamentika díszíti, amilyen a 15. század végi esztergomi sírkövekre jellemző, s amely az 1510-es években is még használatban volt (v.ö. VII-46.). A másik, szintén vörösmárványból készült síremlék, amely ugyanehhez a stíluskörhöz kapcsolódik, Szegedi Lukács (†1510) zágrábi püspöke (Valentic 1969, 31–36.; Horvat 1975, 41–45.). Bakócz Bálint prépost síremléke a típus egyszerűbb, az ország központjában felállított példája. Igen korai, pontosan datálható reneszánsz sírkövünk, s nagyon fontos, korai emléke a Bakócz-familia reneszánsz műpártolásának.

M. Á.

A töredékes feliratú epitáfium egy elhunyt főpapnak készült, aki prépostja volt annak a templomnak, amelyben eltemették. A síremlék állítója egy budai prépost volt, valamikor az 1490-es években. Az elhunyt használhatta a Bakócz-címert. Az 1459-ben címert kapott Erdődi-Bakócz testvérek közül csak Bálint (a címerszerző) neve egészíthető ki így: [VALENT]INVS. Ő alapozta meg a család magasra ívelő pályáját. 1459-től titeli prépost; jóveldeleméből gondoskodott öccseiről, Bakócz Tamásról és Mester (Szatmári) Ferencről, akiket 1467-ben Itáliába is eljuttatott. 1480-ban lemondott titeli prépostságáról öccse, Tamás javára. Mester Ferencet 1489-ben említik először budai prépostként, méltóságáról azonban, mint harmadik javadalomról, 1493-ban – amikor egri prépost és vá-

VII-25.

lasztott győri püspök lett –, le kellett mondania.

Ekkor testálhatták rá Bálindra (aki nem halmozta a javadalmakat) a budai stallumot, melyről a család nem akart lemondani. Bálint 1496-ban halhatott meg (ekkor említik utoljára az osztályos levelek). 1497-ben Mester Ferenc a visszavett budai prépostsággal együtt kapta megerősítését Rómából a győri püspökségre. Ekkor állíttathatta, hálából, Bálintnak a síremléket. 1497 őszén az országgyűlés megtiltotta a jövedelmek halmozását, ekkor prépostságáról le kellett mondania.

Az alakos ábrázolással és a fölirattal együtt e síremlék a maga teljességében egy reneszánsz műalkotás, amelynek programadó megrendelője, *auctora* Mester Ferenc volt. De *auctora* volt ő annak a szó filológiai értelmében is. A kortársak közül Antonio Bonfini dicséri görög és latin tudását, Pietro Ransano úgy jellemzi, mint aki a human tudományokkal ékeskedik, kiváló szónok, és megadatott neki a versszerzés tehetsége is. Sem prózai, sem verses emlék nem maradt fenn tőle. Ez a sírvers bizonyára az ő alkotása. Így, töredékesen is, egy morzsája elveszett hu-

manista irodalmunknak. Addig is, amíg a hiányzó rész megkerül, megkíséreljük a szöveg helyreállítását:

[VALENT]INVS ERAT TE(M)PLI
PREPOSITVS HVIVS /
[CVIVS IN] HOC TVMVLO
ME(M)BRA SEPVLTA IACENT/
[INSIGNIS] PIETATE FVIT
PROBITATE FIDEQVE /
[CLARVS E]RAT SANCTA
RELIGIONE PATRVN /
[AVXERAT] ECCLESIAS
HVMILIS DEVOTVS ET ISTO /
[LARGIOR I]N TERRIS PRESVLE
NEMO FVIT /
[QVI BIS TRICE]NOS ET QVI(N)QVE
PEREGERAT AN(N)OS /
[POSTREM]O AST
ANIMAM REDDIDIT ILLE DEO /

[VALENTINVS DE ERD]EVD
QVARTA NOCTIS VIGILIA DIE
XIII ME(N)SIS / [.....]JOBIIT
FRANCISCVS P(RE)POSITVS
BV[DE]N(SIS) OB FRAT[RIS
PIE]TATEM EDIDIT LXXXX [...]

R. Sz. Á.

Engel-Lövei 1991, 48–49.; Ritoókné Szalay Á.: Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremléke a Magyar Nemzeti Múzeumban. *MÉ* 43 (1994) (sajtó alatt)

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 60.292.C.

ESZTERGOM (VII-26–37.)

Vitéz János esztergomi érsek szerepe, amelyet a magyarországi reneszánsz történetében mindig nagy jelentőségűnek tartott a tudomány, az utóbbi időben még inkább felértékelődött. Felértékelődött, mint az itáliai humanizmus, az új típusú műveltségtermény magyarországi meggyökereztetője, a fiatal Janus Pannonius és mások pályájának elindításában; felértékelődött, mint a korai humanista művészettermény közvetítője, a mecénás, Mátyás király nevelésében. Könyvtárában Itáliában miniált kódexek sorakoztak, köztük

1. kép: Vitéz János címere sírkövén
Esztergom, Főszékesegyház

2. kép: Bakócz Tamás címere
Esztergom, Főszékesegyház

igen gazdagon díszített kéziratok is, *all'antica* kőfaragvány azonban sehol, Esztergomban sem kapcsolható a nevéhez.

Az érseki palota későgótikus átépítésében biztosan része volt: annak a nagy teremnek az építését, amelynek méretei száz év múltán is megdöbbentették az utazókat, Bonfini Vitéznek tulajdonította, akárcsak festett dekorációját, a magyar uralkodók és a szkíthiai hercegek képmásaival. Figurális sírkövének típusa is tradicionális. Vitéz János esztergomi palotája, amellyel mint Mátyás budai reneszánsz palotájának előképével példálóztak oly sokáig, az újabb kutatások során gótikusnak, Zsigmond király budai palotája visszfényének bizonyult.

Az első *all'antica* faragványok a városban az Aragóniai Jánossal érkezett olaszokhoz köthetők. 1482-ből való egy hasáb alakú pillér töredéke, amelyet Beatrix királyné lófej pajzsos címere díszít (a 18. században még rajta volt Mátyás címere is) s a nyolcvanas évek végén készülhetett egy lunettadombormű, amelyen tritónok tartották az Aragóniai-címert. (Talán az Alfarelus Ferratius alapította Szent Mihály kápolnához tartozott.) A 15. század vé-

gén folytak gótikus építkezések is a városban: az esztergomi *magister Farkasius* szal 1495-ben kötött szerződést Gosztonyi András szentistváni prépost a Kanizsai-kápolna boltozatára, s ekkortájt alakították ki a Szent Adalbert-székesegyház nyugati tornyai alatt két új kápolnát, Kesztölczi Mihály és Pápai András kanonokok alapítását. Gosztonyi is, Kesztölczi is reneszánsz sírkövet kapott (VII-29.); ezek a legelsőek közé tartoztak az országban. Valószínűleg azoknak az olaszoknak a munkái, akiknek nevét Ippolito d'Este esztergomi érsek számadáskönyvei megőrizték. Az esztergomi várban előkerült reneszánsz kőfaragványok korai darabjai készülhettek még ekkoriban. Egy delfinekkal díszített fríz töredéke tartozik ide – többek között – s egy (budai és váci párhuzamaival datálható) balusztrád néhány eleme (VII-26–28.). A faragványok nem érik el sem a Mátyás-kori budai, sem a következő évtizedek esztergomi színvonalát. A – kissé hézagosan fennmaradt – számadáskönyvekben egyébként nagyobb építkezésnek nincs nyoma.

Bakócz Tamás, a Jagello-kor legjelentősebb mecénása Magyarországon 1497-ben elcserélte Ippolito d'Estével

az egri püspöki széket az esztergomi érsekségre s a városba költözött. Mivel az özvegy királyné, Beatrix még egy ideig ott lakott az érseki rezidenciában, Bakócz a régi érseki palotát (amely a székesegyháztól északra állt) alakíttathatta át. Az épület maradványai ma még föltáratlanok; Zolnay László hitelesítő ásatásából (1957) és régi felmérésekből ismerjük csupán. A 18. században még látták kapuja fölött az angyalok tartotta Bakócz-címert s az érsek jelmondatát. Beatrix távozása (1500) után Bakócz végleg berendezkedett Esztergomban. 1506-ban letétette *Maria Annunciata* tiszteletére szentelt kápolnájának alapkövét; 1507-ben az épület már belső főpárkányáig állt, s hamarosan (bronzkupolája híján) el is készülhetett. A Bakócz-kápolna, az első centrális alaprajzú, *all'antica* egyházi épület az Alpokon túl, a legjelentősebb reneszánsz alkotás a Jagello-kori Magyarországon; méltán őrzi *auctora* nevét a mai napig (VII-33, 34.). A kápolna rendkívül kvalitásos, késő quattrocento díszítőstílusának – amely Benedetto da Rovizzano munkáihoz áll a legközelebb – az országban több példája is akad, s egész sor (vörösmárvány vagy márga) faragvány sorolható ide az

1500–1510 közötti évtizedből (Pécs, Várad, Nyék, Ötvöskónyi, Korotna). A kápolna faragványaihoz kapcsolódó stílusú, ám nem a kápolnából származó esztergomi fragmentumok más, 16. század eleji, nagyszabású építkezések hírmondói (VII-30, 31, 32, 35.). Bakócz 1511 vége és 1514 márciusa között, több mint két esztendeig, távol volt székvárosától. Egy rendkívül nagy méretű (és erősen töredékes) fríz Bakócz jelmondatával s az 1514-es évszámmal már nem a kápolna műhelyének alkotása: részletformái – különösen az astragalos-sor – teljesen elütnek a Bakócz-kápolna tagozatainak súlyos monumentalitásától. Épülethez ma még ezt sem tudjuk kötni. Ugyanezekből az évekből vannak adataink Ioannes Fiorentinus működéséről, akinek munkásságát többször próbálták már a Bakócz-kápolnához kötni. Szignált művei nem Esztergomban maradtak fenn. Szathmári György, aki 1521 és 1524 között, haláláig volt Bakócz utódja az érseki székben, szintén építkezett a palotán; a palotakápolnához vezető lépcső balusztrádját az ő címerei díszítették, de máshonnan is kerültek elő a várban címereinek töredékei (VII-37.). Szalkai László (1524–1526) és Várdai Pál (1526–1549) építkezéseiről nem sokat tudunk; Várdai fennmaradt vörösmárvány címerköve nagyvonalú, nem rossz minőségű munka, talán befejezetlen is. Esztergomot, amelynek színes életét egy nemrég közzétett tanúvallomásból ismerjük az 1530-as évekből, 1543-ban foglalták el a törökök.

M. Á.

Széles 1765.; Mathes 1827.; Balogh 1955.; Voit P.: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. MDK Évk. 1954–1955, Budapest 1957, 46–87.; Zolnay 1961, 201–228.; MRT 5, 91–109.; Fügedi E.: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest 1981, 114–237.; Détszy M.: A hódoltság előtti Esztergom egy vallomás tükrében. EÉ Esztergom 1983, 410–420.; Horváth I.–Vukov K.: Vitéz János esztergomi palotája. Tata 1986.; Horler M.: A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban. Budapest 1987.; Mikó 1988.; Mikó 1989.; Horváth I.: Vitéz János palotájának régészeti feltárása. EÉ Esztergom 1990, 78–97.; Prokopp M.: Vitéz János és a művészetek. EÉ Esztergom 1990, 53–58.; Tóth S.: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. AH 18 (1990) 207–228.

VII-26. Fríz-töredék szigonyhoz kötött delfinnel

Másodlagos elhelyezésből került elő az esztergomi várban (Várnai Dezső feljegyzése szerint: „a vizivárosi macskaút kazamatájában, mint padló”), 1936. július 13-án. (OMvH, Tervtár, Esztergom, Vár, manulék, vegyes anyag, 15.778.) vörösmárvány
m.: 43 cm, sz.: 60 cm, v.: 15 cm
1490–1500

A fríz-töredék (végig kicsorbult peremű) homorlattal mélyülő mezejében fekszik a delfin-figura: pikkelyes-tarajos teste a dombormű alsó széle és a jobb oldalt (hegyével fölfelé álló) szigony nyele között feszül, melyhez odakötözték. Uszonyoszerűen végződő, hosszú farka megcsavarodva tekereg vissza a koponyája felé. Dühösen ráncolt tövű orrának hegye az állával együtt letörött; szája végében hosszú, bojtyszerű uszony. A háromágú szigony jobb szélső ága letörött, nyelének felső gombja csonka, szárához (kicsivel a gomb alatt) háromszálú kötélléssel kötöztek oda eredetileg két delfint, jobbról és balról egyet-egyet (a másiktól azonban csupán farkának néhány pikkelye árulkodik a törésvonal szélén). A pikkelyek az állat erősen kidomborodó részein teljesen eltűntek, simára koptak, s a törésfelületek egy része is kifényesedett – látszik, hogy (miután

összetörték és kidobták) jó ideig jártak rajta. A kő hátlapja nagyolt, alsó és felső lapja köhöz illeszkedett, két vége törött.

Eredetileg két delfin volt hozzákötve a háromágú szigonyhoz, s ilyen delfin-párok sora alkotta a frízt, az állatok orránál palmettával, vagy más motívummal. Elterjedt díszítmény ez a 15. századi itáliai művészetben, s magában Esztergomban is van, kicsit későbbi párhuzama, a Bakócz-kápolnában. Korábban felvetődött, hogy e fríz a *festina lente* antik citátumot illusztrálhatta. A suetoniusi eredetű, Vespasianus és Domitianus császárok érmein is megjelenő szentencia a reneszánsz idején igen népszerűvé vált, Aldus Manutius ezt választotta kiadói jelmondatául (v.ö. IX-26. és 44. számok), ott azonban a delfin horgonyra csavarodik. A háromágú szigony, a *triaina*, a föld-rázó Poseidón fegyvere; e delfin inkább valaminő tengeri *thiasosra* emlékeztetett. A motívum maga is antik eredetű.

M. Á.

Dercsényi-Zolnay 1956, 42. kép; Balogh 1966, I, 128.; Feuerné 1977, 19, 217., 32. kép; Schallaburg 1982, Nr. 751.

Esztergom, Vármúzeum,
Itsz.: 66.42.3.

VII-26.

VII-27. Baluszterpillér töredéke kandeláberrel

Az esztergomi vár ásatása során került elő,
1934–1938-ban.
vörösmárvány
m.: 21 cm, sz.: 25 cm, v.: 17 cm
1490–1500

Baluszterpillér töredéke, illesztésre faragott felső lapjának közepén csaplyukkal. Egyik keskeny oldalához baluszterorsófél tapad (félpálca, lemez profilú lezárással), másik oldala törött. Mindkét széles oldala lemezzel keretelt, egyik mezejében lobogó lángnyelves kandeláber, pereméről csüngő szalagra fűzött gyöngsorral, másik mezejében hatszirmú rozettával koronázott palmettával.

VII-27.

A faragvány néhány társával (VII-28.) együtt az esztergomi reneszánsz építkezések korai szakaszának hírmondója; budai (ld. VII-16.) és váci – II. Ulászló címeres és -monogrammos – társaival együtt a 15. század végén készülhetett, Beatrix királyné esztergomi tartózkodása idején.

M. Á.

Balogh 1966, I, 132.; Schallaburg 1982, Nr. 749.; Mikó 1988, 135, 140., 15. és 16. kép

Esztergom, Vármúzeum, ltsz.: 69.1.1.

VII-28. Sarok-baluszterpillér töredéke vázákkal

Az esztergomi vár ásatásán kerülhetett elő,
1934–1938-ban.
vörösmárvány
m.: 40 cm, sz.: 28 cm, v.: 25 cm
1490–1500

VII-28.

Az L alakú sarokpillér két, egymással szomszédos oldalát (lemezek keretelte mezőben) egymásra tornyozott vázák díszítik (peremükön gyöngsorok függtek), beforduló oldalaihoz pedig egy-egy baluszter orsófél tapad. A félorsó lábzatának profilja megegyezik az előző tétel félorsójának záródásával. A nódusz alatt hullámos levélgallér. Alsó lapjában négyszögletes csaplyuk. A sarokpillérnek csak alsó fele van meg, felülete erősen lepusztult, mállott. Feltehetően ugyanabból a baluszterárból származik, mint az előző darab.

M. Á.

Mikó 1988, 135, 139–140., 17. és 18. kép

Esztergom, Vármúzeum

VII-28.

VII-28.

VII-29. Keszölczi Mihály olvasókanonok sírkövének töredékei

1764-ben, az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház északi részének bontásakor került elő az a töredékes sírkő, melynek öt darabja – két évszázados lappangás után – a Vármúzeumban bukkant föl.
vörösmárvány
a: m.: 30 cm, sz.: 16 cm, v.: 13,5 cm,
b: m.: 15,5 cm, sz.: 13 cm, v.: 14 cm
1495 körül

A síremlék töredékei közül csak a feliratos tábla két fragmentumát mutatjuk be: ezek a lemez, kyma keretelte mező felső részéből maradtak meg. A Széless György olvasatával kiegészített felirat:

[STRIGONIENSIS I]N[EST] [LECTOR
POST F]ATA M[ICHAEL] /
[QVI TVMV]LVM[VIVVS FECIT ET]
EDICV[LAM.] /
[SCRIPTOR RE]GIS ERA[T
FALSIQVE PERICVLA SAECLI] /
[DIVERTI]T VITA T[VTIOR ISTA
FVIT.] /
[ANNO SALVTIS M. C.C.C.C.]

A feliratos tábla alatt virágos keretsávval (benne kerek medalionokban MK monogrammal) közrefogott négyszögletes mezőben szalagfonat koszorúja volt látható; amit körülvevett, azt már Széless sem tudta megállapítani. Keszölczi Mihály lector, Mátyás király kö-

VII-29.

vete Bécsben 1469-ben, Krakkóban és Bécsben járt egyetemre; tőle kérte kölcsön 1496-ban Váradi Péter Janus Pannonius epigrammáinak kötetét. Sírköve az általa alapított Szent Jeromos-kápolnában állt, a Szent Adalbert-székesegyház északi tornya alatt. Gyűrűs-pecsétje antik gemma volt (VI-8.).

M. Á.

Széles 1765, D.; Balogh 1966, I, 243.; Körmendy 1986, 190.; Mikó 1988, 136–137, 141–142.

Esztergom, Vármúzeum

VII-30.

Töredék Bakócz Tamás esztergomi érsek címerével

VII-30.

Az esztergomi vár ásatásán kerülhetett elő, 1934–1938-ban.

vörösmárvány

m.: 19 cm, sz.: 15 cm, v.: 12 cm

1500–1521

Bakócz Tamás kör alakú mezőbe foglalt, bíborosi kalappal koronázott címerének töredéke. A kő (heraldikailag) jobb oldala maradt meg: a kör alakú mező széle, benne a bíborosi kalap bojtjaival s a zsinórokkal, mellette a címerpajzs (heraldikai) jobb oldalának töredéke, az ágaskodó szarvas mellső lábának maradványaival. A felület erősen kopott, alul vízmosa lukacsokkal. A faragvány jobb oldalának épen maradt foltja illesztésre faragott; háta durván nagyolt.

M. Á.

Horváth E. 1939, Fig. 37.; Balogh 1955, 55/154.

Esztergom, Vármúzeum

VII-31.

VII-31.

Felirattöredék mélyen kivájt antikva betűkkel

Az esztergomi vár ásatásán kerülhetett elő, 1934–1938-ban.

vörösmárvány

m.: 25 cm, sz.: 17 cm, v.: 10 cm

1497–1521

Feliratos fríz bal oldalának töredéke, mezejében DN[...] szövegű, mélyen kivájt antikva betűs feliratindítással.

A kő (nagyolt) bal oldala valószínűleg falhoz, felső és alsó lapja (szemcsézett felületével) kőhöz illeszkedett; jobb oldala csonka, hátlapja durván nagyolt. Maga a töredék talán Bakócz Tamás (zsoltári eredetű, v.ö.: Ps 28,7) jelmondatának első szavát őrizte meg – rövidítésekkel tömörítve –: *Dominus adjutor et protector meus*. A kivájt (érdesített mélyű) betűket eredetileg bronzsal öntötték ki és felületüket bearanyozták éppúgy, mint a Bakócz kápolna – ma is látható – párkányfrizén. Hasonló technikával készült feliratok töredékeit őrzi a Budapesti Történeti Múzeum is, Mátyás király budai várpalotájából (Balogh 1966, I, 115, 119., II, 132. a-b, 143. kép). Az aranyozott betűkkel megírt, fölötté reprezentatív, de nem monumentális méretű feliratos fríz valamely belső térben álló objektumot díszíthetett – mindenesetre Bakócz egyik esztergomi építkezéséből származhatik.

M. Á.

közöletlen

Esztergom, Vármúzeum

VII-32.

Fríz-töredék indadíszsel

Az esztergomi vár feltárásán kerülhetett elő, 1934–1938-ban.

vörösmárvány

m.: 29 cm, sz.: 28 cm, v.: 17 cm

16. század eleje

Fríz bal alsó sarkának (két darabból összeragasztott) töredéke. Faragása rendkívül finom, aprólékosan kidolgozott. A fríz mezejét gazdag profilú keret vette körül: alul széles lemez, keskeny lemez közé fogott szíma, lemez, pálcá, keskeny lemez, széles lemez, kyma, csavart szalag, keskeny lemez tagolással (balra a kymát kísérő széles lemezzel véget ér a profil). A szélesebb tagozatok felületét fogasvésővel érdessé tett szalag kereteli. A frízmezőben lendületesen faragott inda kanyarodik, melyről kétoldalt vékony, hegyes levelek felsejnek ki; a spirálisan visszacsavarodó inda vicsorgó sarkányfejben végződik. A sarkány fejből is, levélmaszkként, foszlányok szakadnak le; tágra nyílt szemé fölött, orra tövével erős ráncokba gyűrődik az arca. Szája, orra letört, az inda s leveleinek egy része szintén elpusztult. A profil épebb. A faragvány

VII-32.

alsó és bal oldali lapja illesztésre faragott, háta nagyolt; fölül és jobbra törött.

A fríz indadíszé stílusosan a Bakócz-kápolna faragványaihoz kapcsolódik; ahhoz a végső soron velencei eredetű stílushoz, melynek emlékei Esztergomon kívül Nyékről (a királyi villából), Pécsről (Szathmári György püspök tabernákuluma) és Váradról ismertek a 16. század elején. Balogh Jolán 1519 és 1524 közé datálta, mondván, hogy a sárkányfej magán viseli a Bakócz-kápolna fehér márvány oltárának (Andrea Ferrucci, 1519) hatását. Nem hiszem, hogy egy ilyen kvalitású, feltétlenül Itáliából érkezett mesternek Esztergomban kellett volna megpillantania ezt a motívumot. Az inda vonalvezetése a kápolna faragványait idézi, kidolgozása azonban különbözik azokétól: metszete szögletes. Eredeti elhelyezésére semmi támpontunk nincs.

M. Á.

Balogh 1955, 41., 168. kép; Schallaburg 1982, Nr. 826.

Esztergom, Vármúzeum,
ltsz.: 66.52.2. és 66.52.3.

VII-33. Pilaszerfejezet töredéke a Bakócz-kápolna homlokzatáról

Esztergom; a kápolna áthelyezésekor (1823) pusztult el valamennyi pilaszerfejezet, amelyek Packh János felmérésén jól látszanak (Balogh 1955, 51. kép).

vörösmárvány
m.: 21 cm, sz.: 34 cm, v.: 12 cm
1508–1510

A Bakócz-kápolna Szent Adalbert-székesegyházba nyíló homlokzatának bal oldali pilaszer-párjából való töredék; a bal oldali pilaszerfő mögötti félpilaszer-fejezet töredéke. Erős félpálcán, redőzött, lebenyszerű levél mögött sorakoznak az akanthuslevelek; balra a redőzött levél lemez-szerű ere indul, jobbra a redőzött levél nincs kifaragva, a pálcát pedig 45°-ban lemetasztették: ide illeszkedett a másik, előrébb álló pilaszer. Nagyon gondosan faragott részlete volt ez a homlokzatnak, amely biztosan nem látszott; az akanthus levelek elrendezése oldottabb, mint a belső tér pilaszerfejezein.

M. Á.

közöletlen

Esztergom, Vármúzeum

VII-33.

VII-34. Töredék a Bakócz-kápolna homlokzatának bal oldali ívmezejéből

Esztergom; a kápolna áthelyezésekor (1823) törhetett össze a sarokmező olyan sok darabra, hogy már nem tudták összeállítani s kettétört párja mellé befalazni a Bakócz-kápolna sekrestyéjébe. vörösmárvány
m.: 28 cm, sz.: 19 cm, v.: 14 cm
1508–1510

A fragmentum homloklapján vékony inda ível, két hegyes levél felfelső szorításából kiszakadva, majd két ágra bomolva; íve mellett két vékonyabb inda hajlik kétfelé, s közöttük egy levél töredéke látszik. A többi oldal törésfelület.
M. Á.

közöletlen

Esztergom, Vármúzeum

VII-34.

VII-35. Ívezet eleme tojás- és astragalos-sorral

Esztergom; másodlagos elhelyezésből váltották ki, bizonytalan időben, a török kori várfalkoronából (a lakótorony toldaléképítménye felé eső saroknál); a kiváltás előtti állapotáról fotó tájékoztat: OMvH, Tervtár, Lux-hagyaték. vörösmárvány
m.: 63 cm, sz.: 79 cm, v.: 32 cm
1500–1510

VII-35.

A lemez, astragalos-sor, lemez, tojás-sor, lemez tagolású, monumentális faragvány valószínűleg vakarkád homlokívének egyik ép eleme, amelynek azonban az ívezeten belüli helyét nem lehet meghatározni. Homloklapja kopott, töredezett; két oldallapja hegyes vésővel szemcsézett (illesztésre) faragott, alsó lapja töredezett (vízorr maradványával), felső lapja nagyolt, hátlapja szintűgy.

E hatalmas ív-elemmel megegyező tagolású s méretű ív-elem töredékek (kettő a Vármúzeum kőtárában: 28 × 42 × 23 cm, ltsz.: 66.44.2.; 32 × 36 × 24 cm, ltsz.: 66.44.3. és egy harmadik, nagy méretű töredék, Horváth István 1992. évi lelete a Balassa Bálint Múzeumban) ugyanahhoz az épülethez tartoztak eredetileg. A tojás- és astragalos-sor megformálása tökéletesen egybevág a Bakócz-kápolna tagozatainak láthatókkal, jóllehet magában a kápolnában ugyanilyen profilú ívezet nincs (a profil legközelebbi párhuzama egy, a budai várpalotából származó töredék, amely kisebb méretű és más arányú: Balogh 1975, Abb. 38.). Ez a nagyméretű ív ugyanakkor nem tartozhatott a kápolnához a székesegyházba nyíló homlokzatához sem, mert a Canevale- vagy a Packh-féle felméréseknek sem felel meg (v.ö. Balogh 1955, 42, 45, 48, 51. kép). Úgy látszik, vagy a kápolna (ismeretlen, csak sejtendő kiképzésű) külső homlokzatainak egyikét tagolta, vagy – s ez a valószínűbb, hiszen török kori falból váltották ki ezt a darabot – Bakócz Tamás valamelyik másik, impozáns várbéli építményéből maradt meg hirmondónak. Meg kell jegyezni, hogy egy kisebb méretű, lemez, kyma tagolású, a Bakócz-kápolna tagozataival egyező stílusú töredék (Zolnay 1961, 205. kép) egy másik nagyméretű ívezetbe tartozott.

M. Á.

közöletlen

Esztergom, Vármúzeum,
ltsz.: 66.44.1.

VII-36. Tondo Bakócz Tamás címerével

a: A régebbi töredéket az esztergomi Bakócz-kápolna (Bazilika-beli) kriptájában őrizték. b: Az újabb a Bazilika keleti homlokzata előtti úttest felületéből és alapozásából 1984-ben került elő, két darabban.

vörösmárvány

a: m.: 59,5 cm, sz.: 30 cm, v.: 23 cm

b: m.: 68,5 cm, sz.: 37 cm, v.: 24 cm
1510–1520 körül

Bakócz Tamás címerével díszített, eredetileg 60 cm átmérőjű, vörösmárványból faragott zárókő két fragmentuma. Az új lelet (b) két darabból összeragasztva. Két oldalt keskeny lemezekkel szegélyezett pálcátag keretezi a szabályos kör alakú zárókövet, amelynek belső, mélyített mezőjéből plasztikusan domborodik ki az érsek címere: a szögben végződő csücskös tárcsapajzson, kerékből kinövő szarvas alakjából csak a hát részlete és agancsai maradtak meg. A kerék részleteze kidolgozott: a kerékagy ferde beállítása, az abroncsot a küllős kerékre felerősítő szögek plasztikus hatást keltenek. A címer mellett volutában végződő szalag, fellette a bíborosi kalap hat bojtban végződő zsinórzata látható. A kő nagyobbik része az ábrázolással lefelé fordítva az úttest felületében feküdt, ezért háta erősen megkopott. Hátul egykori középpontjába 5 × 5 cm méretű, 5 cm mély, négyszögletes lyukat véstek. A kisebbik töredéknek (amely néhány méterrel távolabb, az úttest alól került elő) hátoldala részben kinagyoltan simára faragott, részben – a hiányzó bíborosi kalap irányában 2–3 cm-rel vastagabb, az eredeti kőzet-rétegződés mentén „repszett” felület. E kőhöz tartozik egy korábban is ismert töredék (a tondo bal oldala) a címer további részével (a): rajta a kerék kis részlete, és a szarvas mellső lábainak vége. A címer mellett itt is a volutás szalag és a bíborosi kalap zsinórzata a hat bojtjal. A tondo felső cikkelye – a bíborosi kalappal és a szarvas fejével – hiányzik. A faragványt Balogh Jolán Széless György leírása (Liber Commentarius in Rudera Metropolitanae Strigoniensis

sis Ecclesiae 1759. Kézirat, Esztergom, Primási Levéltár, Arch. Eccl. Ser. Vic. Strig. P. 39.) alapján a Bakócz-kápolna sekrestyéje boltozati zárókövének határozta meg, és helyi mester munkájának tartotta.

H. I.

Horváth, I.: Archaeologische Forschungen im Jahre 1984. *AE* 112 (1985) 290.; Balogh 1955, 27–28, 39, 71., 103. kép.

Esztergom, a: Főszekesegyház,
b: Balassa Bálint Múzeum,
ltsz.: Sz.N. 84.25.1.

VII-37. Lunetta-keret töredékei infulával

Az infulás darab Esztergomban, a Szent Tamás-hegy alján, a Batthyány L. u. 17. számú ház támfalából került elő 1983-ban. Az infula bal oldali kis töredéke és a másik két nagyobb töredék a Vármúzeum kőtárából való. vörösmárvány

a: m.: 31 cm, sz.: 25 cm, v.: 15 cm
b: sz.: 42 cm, h.: 50 cm, v.: 15 cm
16. század első negyede (1520-as évek)

a: Plasztikusan képzett, domború felületű szalagfonat alatt középen függőlegesen osztott infula, melyet kétoldalt rombusz, ovális és kerek drágakövek díszítenek. Hasonló díszítése van az alsó pántra és az osztósávnak. A szalagfonatot kívül keskeny lemez köríti, majd kidomborodó pálcátág részlete kíséri.

VII-37.

b: A két darabból összeragasztott töredék a lunetta jobb alsó részéről származik, minden irányban töredékes. A szalagfonaton kívüli, íves-lemezes keret

VII-37.

külső oldalán ötszirmú rozetta, fölötté a rozettából, mint közös töből kinövő három, visszakunkorodó végű levélmotívum.

Az infula alatt, a lunetta középső részét minden bizonnyal címer foglalta el. A részletformák és méretek alapján a töredékek egyazon faragványhoz tartoztak, és a 16. század első negyedéből származnak. Minthogy Bakócz Tamás (aki 1521-ben meghalt) címereit bíbrosi kalap díszítette, valószínű, hogy az infulás lunettában Szathmári György érsek (1521–1524) címere volt, akinek esztergomi építkezéseiről több egykorú forrás és emlék tanúskodik, s akinek a Bakócz-kápolnában lévő címere fölött is infula látható.

H. I.

közöletlen

Esztergom, Balassa Bálint Múzeum,
ltsz.: Sz.N. 84.28.1.

VII-38. István apát címerköve

A pilisszentkereszti ciszterci monostor (Gerevich László vezette) régészeti feltárása során került elő 1972-ben, a kerengő keleti folyosójának déli részén a törmelékben. A szentendrei Ferenczy Múzeumtól vette át a Magyar Nemzeti Galéria 1990-ben.

homokkő
m.: 36 cm, sz.: 31 cm, v.: 8,5 cm
16. század eleje

Csücskös talpú reneszánsz címerpajzs, amelynek keskeny keretelő lemezéből enyhén homorodó mezőben pásztorbot áll, mellette jobbra és balra egy-egy domború antikva betű (A és S), rombusz alakú pontoktól közrefogva. A pásztorbot *curvaturája* növényi ele-

mekből kialakított, nádusza alól hosszú, finoman redőzött sudarium függ. A kőcímer oldalai hátrafelé szűkülnek, hátlapján mély csaplyuk. A kettétört kőcímer két darabból van összeragasztva, közepén gipsz-kiegészítéssel. Heraldikai bal felső sarka letörött.

VII-38.

A pilisszentkereszti ciszterci kolostor feltárása során néhány reneszánsz kőfaragvány is előkerült, amelyek azonban a gótikus szobrászati és építészeti töredékek mellett elsikkadtak és közlésre sem kerültek. Egy rendkívül finoman faragott pilaszter fragmentuma (VII-39.), egy ép kandalló-gyámkő, egy erősen töredékes sarkó (vagy feliratos tábla?) s e kettétört címerkő alkotja a kicsiny, de jelentős leletegyüttest. A faragványok stílusa a 16. század elejére utal s a címerábra feloldása is ezt a datálást támasztja alá. A pajzs közepén látható pásztorbot két oldalán álló S és A betű ugyanis *Stephanus abbas*-ként oldható fel. István apát a reá vonatkozó adatok szerint 1495 és 1512 között állt az apátság élén. (Hervay 1984, 145, 148–149, 152.) A nevével összefüggésbe hozható applikatív faragványok, vagy a kandalló-gyámkő inkább kisebb építő-tevékenységről tanúskodnak. Jelentőségüket az adja, hogy a Budához igen közel eső régióban képviselik a reneszánsz kőfaragásnak eddig ismeretlen együttesét. Az ásatások során majolika-töredékek is előkerültek (Holl I. 1992, 87/60.).

M. Á.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 92.37.M.

VII-39. Pílasztertöredék

A pilisszentkereszti ciszterci kolostor (Gerevich László vezette) régészeti feltárása során került elő 1968-ban, a nyugati szárny legdélebbi helyiségében. A szentendrei Ferenczy Múzeumtól vette át a Magyar Nemzeti Galéria 1990-ben. márga

m.: 5 cm, sz.: 22,5 cm, v.: 4,6 cm
16. század eleje

Pílaszter töredéke koronázó párkánnyal és falazási tömbbel. A lemez, lemez, szíma, pálcá, lemez tagolású, igen finoman faragott párkány mindkét sarka letörött. A pílasztermező keskeny töredékének bal oldalán gombra erősített szalagvégek jelképes hurkai. Középpütt felfelé ívelő, karcolt vonalak. Felső lapja illesztésre faragott, hátlapja is, benne csaplyuk. Alul és kétoldalt törött.

M. Á.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 94.6.M.

VII-40. Kőtöredék felirat és díszes szalag részletével

Veszprém, Szent György-kápolna, a nyugati bejárat befalazása 1957, H. Gyürky Katalin ásátása. A kisebb darab: helyreállítási terület 1960. vörösmárvány
m.: 48 cm, sz.: 45 cm, v.: 13 cm
1470 körül

Két darabból ragasztva. Sima felületen balról ívesen felnyúló, visszahajló, majd újabb hajlással és hasonló ívvel jobbra tovább nyúló és feltekeredve végződő feliratos szalag és ennek legvégére nehezedő keskenyebb, díszes, valószínűleg infulához tartozó szalag részlete. A felirat antikvabetűs. Elválasztó jelei betűnagyságúak, középső, gúlásan négyzetesre metszett pontból

VII-39.

VII-40.

és fent jobbra, lent balra kunkorodó finom, hajlékony vonalú vésetekből állnak. A szöveg kivehető része: [E]PI W / OPVS. A díszes szalagon kétoldalt sima szegélyszáv, mellette gömbölyű tagokból álló gyöngysor, középen zsinórszegésű, szélesebb sáv, amelyben különböző gyöngycsoportok négykaréjos, részben körbe írt formákkal váltakoznak. Lent is zsinór szegi a sima sávok közötti részt. Lefelé domborított lemezre emlékeztető tag következik, amelyen négy villás talpú liliom sorakozik. Ezt törött, domború tag zárja, alatta zeg-zug vonalú zsinórzat, V-alakjaiban függőleges, szögletes rudacsokkal és ezekhez lent kapcsolódó, csomókra utaló kerek töréssel. Köröskörül és hátul törés, a díszes szalag felső részénél és ettől jobbra elől is törés.

A felirat nyilván Vetési Albert püspökre utal, akinek címere a díszes szalagtól jobbra helyezkedhetett el. A rudacska zsinórzat előjön Vetési jól ismert címeres emléken, az „oszlopfő”-n, amely valójában pillérfő, 1467-es évszámot visel, és alighanem a szé-

kesegyházból való (ld. Tóth S. 1994.). Vetési másik, töredékesen rekonstruált címeres emlékéhez, a Szent György-kápolna nyugati kapujának timpanonjához, amelynek kompozíciója, középen a püspöki jelvényel és kétoldalt feltekeredő szalagon a felirattal, áttekinthető, szöveges szalagvég címertől balra nem tartozhatott. A töredék feltehetően Vetési harmadik művéből, a Szent György-kápolna Krisztus teste, Szent Albert, Lőrinc, Sebestyén és Januárius, valamint vértanútársaik tiszteletére létesített márványoltárából való, amely 1473-ban már állt (*Gutheil* 1977, 80–81.).

T. S.

H. Gyürky 1963, 345–346, 382–383, 392 (VI. tábla), 407 (XXI. tábla);
Schallaburg 1982, Nr. 626.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum,
ltsz.: 58.18.34.

VII-41. Pílaszter töredéke kandeláberrel (?) és gyöngysorokkal

A veszprémi székesegyház régészeti kutatása során került elő, az északi sekrestyeépítmény keleti, barokk falából, kívül, Tóth Sándor feltárásán, 1970-ben. A rajta lévő (vörös és sárga, márványt utánozó) festésnyomokból ítélve a töredék

a középkori székesegyház szentélyének körzetéből származik.

márga

m.: 59 cm, sz.: 34 cm, v.: 4 cm (a hozzá törésselülettal illeszkedő sima lap m.: 27 cm, sz.: 16,5 cm, v.: 4 cm)

16. század eleje

Pilaszter fragmentuma, hozzá jobbról csatlakozó, visszaugró sík töredékével (eredetileg egyetlen tömbből faragva, most törésselülettal illeszkedve, összeragasztva). A kétfelől keskeny lemezzel szegett, homorlattal mélyülő pilasztermezőben kandeláberre emlékeztető építmény: legalul (törésselülettől indulva) fölfelé keskenyedő, csavart oszlop áll, amelyet két keskeny lemez közé fogott gyöngysor fölött kihajló levelek karéja koronáz; a levelek fölött kehelytalpként összeszűkülő szíma, majd náduszként gyöngysor, fölötte ismét kihajló levélsorral. Legfelül homorlattal szűkülő, bordázott felület, a következő vázaelem része. A középső, kehelyszerű elem megformálása különös, „fordított” perspektívát mutat: talpát alulról, száját felülről látjuk; s a peremébe fűzött, hosszan lecsüngő gyöngysorok csak fokozzák a zavart: a legrövidebbre fogott a kehely *mögött*, a hosszabb a csavart oszlop *előtt* ível át (a harmadik a kerettel párhuzamosan függ, vége le-törött). Kvalitáson, a perspektivikus következetlenségek ellenére is igényes faragvány, bár megítélését nehezíti, hogy a későbbi (barokk) vastag átfestés csaknem egész felületét eltakarja. Jól illeszkedik az 1500 körüli, a 16. század elejének konzervatívabb reneszánsz faragványai közé.

M. Á.

Tóth S. 1994, függelék: 116. sz.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 85.93.1. és 92.1.19.

VII-42.

Kazettás ívezet eleme

A veszprémi székesegyház század eleji átépítéskor került elő; a rajta lévő másodlagos (sárga és vörös, márványt utánozó) festésnyomokból ítélve a középkori székesegyház szentélyének körzetéből származik.

márga

m.: 58 cm, sz.: 61 cm, v.: 21 cm

16. század eleje

VII-41.

Kazettás ívezet törött eleme; homlok-lapján (az archivolt homlokívén) három, egymás elé ugró lemez s egy zárótagozat (talán szíma) csonkjával; alsó, ívelt lapján lemezzel keretelt négyzet alakú kazettában rozettával. A lemez belső éle enyhe rézsűvel tagolt; a kazetta nagy részét kitöltő hét szirmú rozetta levelei három, egymás fölötti sorban, koncentrikus körökbe rendeződnek, közepén a legkisebb szirmok emelkednek ki a legjobban. A faragvány két oldala kőhöz illeszkedett, háta törött.

A Bakócz-kápolna ma is álló rozettás archivoltjain kívül ez a töredék az egyetlen emléke ennek az *all'antica* építészeti elemnek a Mohács előtti Magyarországon. Csekélyebb mélységű fülke fölé borulhatott. Vitatható az a feltevés, hogy Beriszló Péter püspök síremlékéhez tartozott, mely (16. századi följegyzés szerint) fülkés fali síremlék volt, s az északi mellékhajóban állt.

M. Á.

Tóth S. 1963, 138/83.; Koppány 1984, 199–200.; Koppány 1993, 31.; Tóth S. 1994.

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, ltsz.: 64.40.

VII-42.

VII-43.

Domborműtöredék kerubfejekkel

A nagyvázsonyi vár feltárásán, a „várkút”-ban, faragott felével lefelé fordítva. Éri István feltárása, 1960.

márga

m.: 48 cm, sz.: 39 cm, v.: 13 cm

1490 körül

Dombormű bal alsó sarkának töredéke. Mezejében három (négy szárnyú) kerubfej karéja, mely a kompozíció elpusztult középső figuráját vette körül: a legfelső kerubfej mellett, a törésvonal peremén korong alakú dicsfény töredéke látszik. A kerubfejek gyengéden megformált arca kitűnő szobrászi munka. Az egymásra boruló, lágyan hajló szárnyak, a folyvást tovamozduló arcok a lebegés illúzióját keltik. A háttér tagolatlan, sima sík; balra lent, három vízszintes sávban felhők stilizált csikjai. A faragvány jobb oldala és felső része törött, másik oldalán azonban széle eredeti: alul erős félpálca s egy lemez keretelte a képmezőt, a saroknál azonban derékszögű befaragás szakítja meg ezt a keretet, illesztésre faragott belső felületekkel, s ugyanilyen felületű a keretet alulról s magát a domborművet balról lezáró oldal is. Az illesztésre faragott felületek arra utalnak, hogy a dombormű eredetileg valamilyen építmény keretébe volt foglalva s annak tagozatai zárták le a képmezőt.

A hazai korareneszánsz kőszobrászat egyik legartisztikusabb, legkvalitásosabb töredéke. Anyaga márga, méghozzá annak az a Buda környékére lokalizálható fajtája, melyből az ország területén sok helyen találni faragványokat, Nyírbátoriól, Diósgyőrtől, Váccon, Budán, Veszprémen át Siklósig, Korotnáig, Pápáig. A nagyvászonyi dombormű készítése helye alighanem Buda, Vászonyba készen jutott, mestert pedig Balogh Jolán okkal jelölte meg azon szobrászok egyikében, akik Mátyás király számára dolgoztak, uralkodásának utolsó évtizedében. Megrendelőjét ugyanő Kinizsi Pálban (+1494) látta.

M. Á.

Balogh J.: A vázsonyi kerubfejes töredék. *VMMK II.* Veszprém 1964, 225–229.; *Feuerné* 1977, 14, 217., 21. kép; *Balogh* 1980, 82.; *Schallaburg* 1982, Nr. 355.; *Koppány* 1993, 31., 10. kép

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

VII-44. Domborműtöredék lovasjelenettel

A nagyvászonyi vár feltárása során került elő, a vár ciszternájában, Éri István feltárásán, 1957–1958-ban.

márga

m.: 74 cm, sz.: 96 cm, v.: 7 cm

1500 körül

Nagyméretű, feliratos domborműves fríz fragmentuma. Töredékes – alig olvasható – felirata két sorban vonul a kőlap felső (kereteletlen) szélét érintve:

.....]QV[.]CVM[.....
.....]HOCTEXIT[.....

A felirat alatt húzódó, gazdagon tagolt (lemez, kyma, lemez, lemez) párkány zárja le a domborműves mezőt, melyben négy lovas, fák és soktornyú vár látható. A soktornyú várfal mögött házak teteje látszik, sziklák áll magá a vár. Balra sokszögű torony emelkedik; alul kulcslyuk-lőrés, felül vékony övpárkányon álló, közös szemöldökpárkánnyal lezárt ikerablak töri át a falát, legfelül kiugró, fedett folyosó koronázza, teteje hódfarkú cserepekkel fedett. Mellette kerek torony áll, rajta alul lőrés, középtűt egyenes záródású, szemöldökpárkányos ablak, felül konzolsoron nyugvó gyilokjáró. Pártázatos, lőréses fal vezet át az újabb, kváderezett aljú toronyhoz, melyet nagy ablakok tagolnak, s melyhez közvetlenül csatlakozik a kaputorony. Ennek, s a legszélső, a várat jobbról lezáró toronynak felülete elpusztult, utóbbin egy keresztosztású ablak még épp kivehető. A tornyok teteje csúcsos, toronygombbal. A sziklák között, a fal alatt, szűk odújából kígyó kúszik elő, kicsivel odébb gyík lapul a sziklán. A dombormű jobb oldalán, a lovasok mögött fák

zárják le a háttérrel. Felületük elpusztult; vastkos törzsükre lombcsomók tapadnak. A fák előtt lovasok: egyikük a várkapu felé kaptat, mellette egy ágaskodó (épp megforduló, hátulról, rövidülésben ábrázolt) lovas, mögötte egy (szintén a vár felé igyekvő) lovas alig kivehető formái, jobbra pedig két újabb lovas a várral ellentétes irányba fordul. A figurák felülete elpusztult; a balra léptető lónak farka és tompora, a jobbra ugratók közül a hátsó, térdre bukó lónak a lábai maradtak meg viszonylag épen. A lovak lába alatt sziklás talaj, amely erősen a képmező síkja elé ugrik, s amelyet a domborművet alulról lezáró keret legfelső lemezéből alakítottak ki. E sziklapadka alatt (pálca, lemez, szíma, lemez tagozatú) keret fut végig. A dombormű alsó és felső lapja közhöz illeszkedett, jobb oldala törött. Bal oldala végig illesztésre faragott, s lent, a talppárkány sávjában derékszögű bevágás töri meg, amelynek belső felületei szintén illesztésre faragottak. Ide csatlakozott eredetileg a szerkezet következő eleme, amelyen a dombormű (s a felirat is) folytatódott: a várfal szélső tornya félbevágott. Lehet, sőt csaknem biztos, hogy a csatlakozó kőlap derékszögben elfordult. A lovasdombormű (itt ki nem állított, erősen lepusztult) párjának épen maradt jobb oldalán a profil és a felirat derékszögben elfordulva folytatódik az oldalélen, a dombormű azonban nem, mert az a saroktól nyolc centiméternyi távolságban egyenes vonallal megszakad s beforduló oldalát illesztésre faragták. A hozzáillesztett, idecsapolt kőlap nincs meg; a lovasdombormű nem lehet az, mert annak éppen bal oldala ezt nem engedi meg. Az építmény tehát a saroknál nem srégelt felületekkel volt összeillesztve. Ugyanez az illesztési mód jellemzi a másik, kisebb nagyvászonyi domborműtöredéket is (VII-45.).

Domborműtöredék lovasjelenettel (II.)
Nagyvászony

VII-44a.

Mi volt ez az építmény? Kinizsi Pál síremlékének részeként emlegetik a merészebb kutatók, tumbájának oldal-lapjaként. A tumba (töredékes) vörösmárvány fedlapja megvan ma is; nincsen rajta felirat. A nyolc centiméternyi vastag (felíratos) márga lapok biztosan nem hordhatták a rendkívül súlyos fedlapot. Másra azonban, mint síremlék részére nem nagyon gondolhatunk. Kinizsit az általa építtetett vázsonyi kolostorban temették el 1494-ben, márvány síremlékéről maga Gyöngyösi Gergely emlékezik meg rendtörténeti munkájában: „Erexit Vasonia claustra Kynisius heros, / Illius hic urna marmoris ossa cubant.” (Vitae fratrum c. 65 = 135,2–3). A disztichont utóbb (tévesen) Kinizsi valódi sírfeliratának vélték.

M. Á.

Éri I.: *Reneszánsz dombormű-töredékek a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. MÉ 7* (1958) 124–133.; *Éri I.*: *Nagyvázsony. Budapest 1959, 24., 13. kép; Balogh 1966, I, 285/3, 299., II, 331. kép; Schallaburg 1982, Nr. 630.a.; Balogh 1985, 252.; Koppány 1993, 39. kép.*

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum,
ltsz.: 60.130.1.

a: m.: 47 cm, sz.: 54 cm, v.: 11,5 cm
b: m.: 47 cm, sz.: 19 cm, v.: 37 cm
1500 körül

a: Fríz bal oldalának tizenegy illeszkedő darabból összeragasztott töredéke. A domborműves mezőt lemez, kyma tagolású keret veszi körül, amely fölül végig kicsorbult, balra pedig szinte teljesen megsemmisült. Mereven tagolt, sziklás talajon, stilizált lombkoronájú fák között négy fegyveres alak tevékenykedik: balra lándzsát vivő, szembeforduló figura lép jobbra, középpütt két (erősen töredékes), talán lándzsát és buzogányt tartó katona menetel, jobbra pedig, nyomukban, egy negyedik, a nézővel szintén szembeforduló fegyveres lépdél. A figurák megformálása nehézkes, ügyetlen; mozgásuk – melyet terpesztett láb és menetirányba fordított lábfejük jelez – inkább jelképes, mint valóságos; arcukat vagy szemből, vagy profilból ábrázolta a kőfaragó. A fejtípusok azonosak: szemük tágranyílt, ajkukon együgyű mosoly. A jelenet nem kevésbé stilizált, mint az erdő, amelyben játszódik: a fák lombjait egymásra boruló hegyes levelekkel borított gömbök jelképezik; a sziklás talajon néhány tengelyesen szimmetrikus virág sarjad.

b: Két szomszédos oldalán domborművel díszített réteggő sarkának töredéke. Egyik lapján lemez, kyma tagoza-

VII-45. Fríz töredékei fegyveresekkel

a: Műkereskedelemből vásárolta a Magyar Nemzeti Galéria 1989-ben. (Az eladó származási helyként Veszprémet jelölte meg.)

b: A nagyvázsonyi vár régészeti feltárá-
sán került elő.
márga

VII-45a.

VII-45b.

tokkal keretelt mezőben dombormű maradványa: a sima háttér előtt fa áll, törzséből középtől két ágcsont áll ki, följebb pedig három lombos ágra bomlik. A stilizált lombkoronát pikkelyszerűen egymásra boruló, hegyes levelek sora jelzi. A talaj, amelyen a fa áll, kopár, meg-megtört síkját néhány horony tagolja. A dombormű felső sarka a kerettel együtt elpusztult; a kő bal oldala töredezett, felületén szemcsézett faragás (ide illeszkedett a dombormű folytatása), amely beljebb durvábbra vált, hátul pedig kiugró, törött kőcsonttal zárul. A domborműves oldalhoz jobbra csatlakozó, derékszögben beforduló oldallapot ugyancsak lemez, kyma tagolású keret fogta körül (ennek bal felső sarka van meg), mezeje sima sík, amely törésvonallal ér véget, a törésvonal mellett azonban még jól kivehető egy címerpajzs (heraldikailag) jobb felső sarka. A kő alsó és felső lapja köhöz illeszkedett (alul csaplyuk).

A két összefüggő, bár nem feltétlenül összetartozó domborműtöredék – minden ügyetlensége ellenére – fontos alkotás: figurális dombormű (a tumbafeleken kívül) alig található a Jagello-kori reneszánsz kötengerben. Kapcsolat

lata a nagyobb méretű nagyvázsonyi domborművekkel (VII-44.) nem egészen világos, bár az valószínű, hogy azokat is ugyanaz a műhely faragta, mint amelyikhez ez a mesterember is tartozott. Kevésbé kvalitatív, mint amazok; fontos technikai különbség, hogy nem használt futófúrót. A dombormű témája nem világos; funkciója sem – még leginkább síremlék (alacsony tumba) oldallapja lehetett: származhattak ugyanannak az oldalnak két végéből, vagy az ellentétes sarkokból.

M. Á.

a: A Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének szerzeményei 1974 és 1989 között. *MNG Évk* 1991, 152. sz.

b: közöletlen

a: Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 89.1.M.

b: Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

VII-46.

Tolnai Máté pannonhalmi főpap sírkövének töredéke

1905-ben közzéték először a fényképét. Storno Ferenc újjáépítési tevékenysége során emelték ki addigi másodlagos elhelyezéséből a templomban (lépcsőfok). vörösmárvány

m.: 34 cm, sz.: 100 cm, v.: 11 cm
1515 körül

Figurális sírkő keskeny (lépcsőfoknyi) töredéke, mely megőrizte a sírlap csaknem teljes eredeti szélességét. Homloklapján kivehető a főpap albjának függőlegesen torlódó redői s fölötte a dalmatika lágyan hullámozó alsó szegélye, középen gazdagon himzett kolumnával. A himzést szemcsézett alapon laposan faragott díszítés imitálja: körbe fogott hatágú csillag köré rendezett akanthuslevelek s palmették keresztalakú kompozíciója. Jobbra, a dalmatikán, a pásztorbot rúdjának maradvá-

nya. A figura két oldalán egy-egy angyal állt, kezében gyertyatartóval; alakjuk jól felismerhető a későbbi lefaragások ellenére is. A bal oldali angyalnak megmaradt arca alsó része, csigás hajfürtökkel, s a kandelábert fogó bal karja; a jobb oldalának a gyertyatartót tartó jobb keze. Lefaragták ugyanekkor a sírkő kiemelkedő széleit s az alba alsó részét is. Itt, a kőlap alsó szegélyén fut végig a lépcsőprofil (pálca, lemez, lemez), amely nagyjából megegyezik az altemplomi lejárók lépcsőinek profiljával. Az erősen megcsontított sírkőtöredék ebben az állapotában is jól datálható s tipizálható: részletformái, faragásmódja szorosan kapcsolják Egervári Briccius tinini püspöknek az egervári ferences templomban látható sírkövéhez. Nemcsak a műhely-, de még a mesterazonosság is megállapítható. Egervári Briccius (†1523: *Karácsonyi* 1924, 38.) 1515-ben, életében állíttatta „magának és övéinek” a sírkövet (*Éber* 1915); ugyanekkorait készíthetett Tolnai Máté (†1535) sírköve is, amelyről a főpap szintén még életében gondoskodott. Mindkét vörösmárvány sírlap központi műhelyben (talán Esztergomban) készíthetett, s kevésbé igényes replikái lehettek a nagyjából ugyanebben az időben szintén központi műhelyben faragott igényes főpapi sírköveknek, amelyeknek töredékei Budán és Zágrábban kerültek elő. A sírkő a 18. század elején a Szent Benedek-kápolnában – *ante altare* – volt látható.

M. Á.

PRT III, 390.; *Mikó* 1986, 100., 67. kép

Pannonhalma, Bencés Főapátság

VII-46.

VII-47.

Kerettöredék rozettákkal

Győrben, a Borsos Múzeum épületének (Martinovics tér 1–2.) feltárása során (1975–1977) bontotta ki (több középkori kőfaragvánnyal együtt) Gergelyffy András és Tomka Péter (LH 1, 243.).

vörösmárvány

m.: 31 cm, sz.: 87 cm, v.: 20 cm

1500–1510

Nyíláskeret (két, egymáshoz illeszkedő) töredéke. Homloklapját szélről két keskeny lemez által szegett mezőben egymáshoz levélköteggel kapcsolt rozetták sora díszíti: a rozetták szabályosan váltakozva egyszer örvénylő, más-szor egyenesen álló szirmokból vannak kialakítva. A rozetta-sor mellett széles lemez húzódik, amelyet újabb lemez követ; csatlakozásuk mentén gyöngy-sor fut végig. Az enyhén ovális alakú gyöngyszemeket „kőfonál” fűzi össze. A keretkőnek egykor a nyílás felé néző lapja sima, ellenkező oldala kőhöz illeszkedett, rovátkolt faragású; két rövidebb vége törött. Háta nagyolt, illetve, a nyílás felé eső részén, illesztésre faragott.

A faragvány profilja, faragásmódja teljesen azonos a VII-54. számon leírt rozettás keretkőével, amelyet Pécssett találtak 1906 előtt. Mivel a győri töredék másodlagos helyről került elő, két eset lehetséges. Feltehetjük egyfelől,

VII-47.

AZ OZORAI VÁR (VII-48–50.)

Reneszánsz kőfaragványai az 1981-ben megkezdett és egy évtizeden keresztül folytatott régészeti és építészeti kutatásból származnak (Feld István, Gere László, Gerelyes Ibolya, Koppány Tibor). Magát a várat az Ozorai Pipónak nevezett, firenzei kereskedőcsaládból származott Filippo Scolari, Zsigmond király hadvezére építtette, az uralkodójától 1416-ban kapott engedély alapján. Zsigmond 1423-as itteni tartózkodása annak bizonyítéka, hogy akkorra már elkészült a vár. Pipó 1426-ban meghalt s a vár özvegye kezén maradt, annak végrendelete értelmében pedig egy évtizeddel később a Héderváriakra szállt.

Ozora ettől kezdve a család egyik, 1533-ban kihalt ágának székhelye lett. A várra vonatkozó írott forrásokban építésről szóló adat nem maradt. Az épület kutatása nyomán úgy látszik, annak eredeti alakja a 15. században nem változott.

Ozora vára a magyarországi várépítészetben egyedülálló elrendezésű. Négyzetes alaprajzú, egyemeletes, belső udvaros épülete az azt körülvevő, négy sarkán kerek tornyokkal épített külső falával nem illeszthető be a középkori várak hazai sorába. Egykori pártázatos tömbjével, homlokzatainak erkélyeivel, árkados udvarával a kora-

hogyan a faragványok központi műhelyből, készen kerültek a püspöki székvarosokba, még a 16. század elején: Pécsre Szathmári György, Győrbe Mester (Szatmári) Ferenc püspök (†1509) megrendelésére. (Mester Ferencre: *Fógel 1913*, 45–46.; *Veress 1943*, 369–371.; *Jenei 1940*, 20–21.; *Bónis 1971*, 230., valamint: VII-25.) Vörösmárvány faragványok szállítására épp Esztergomból sok példát ismerünk. Feltehetjük azonban másfelől azt is, hogy a faragvány Pécsről került Győrbe, a 18. század közepe után. Kérdés persze, hogy kinek érte volna meg Győrbe Pécsről szállítani, át az egész Dunántúlon, az építőanyagot? Győrben ma még más Jagello-kori reneszánsz kőfaragványt nem ismerünk.

M. Á.

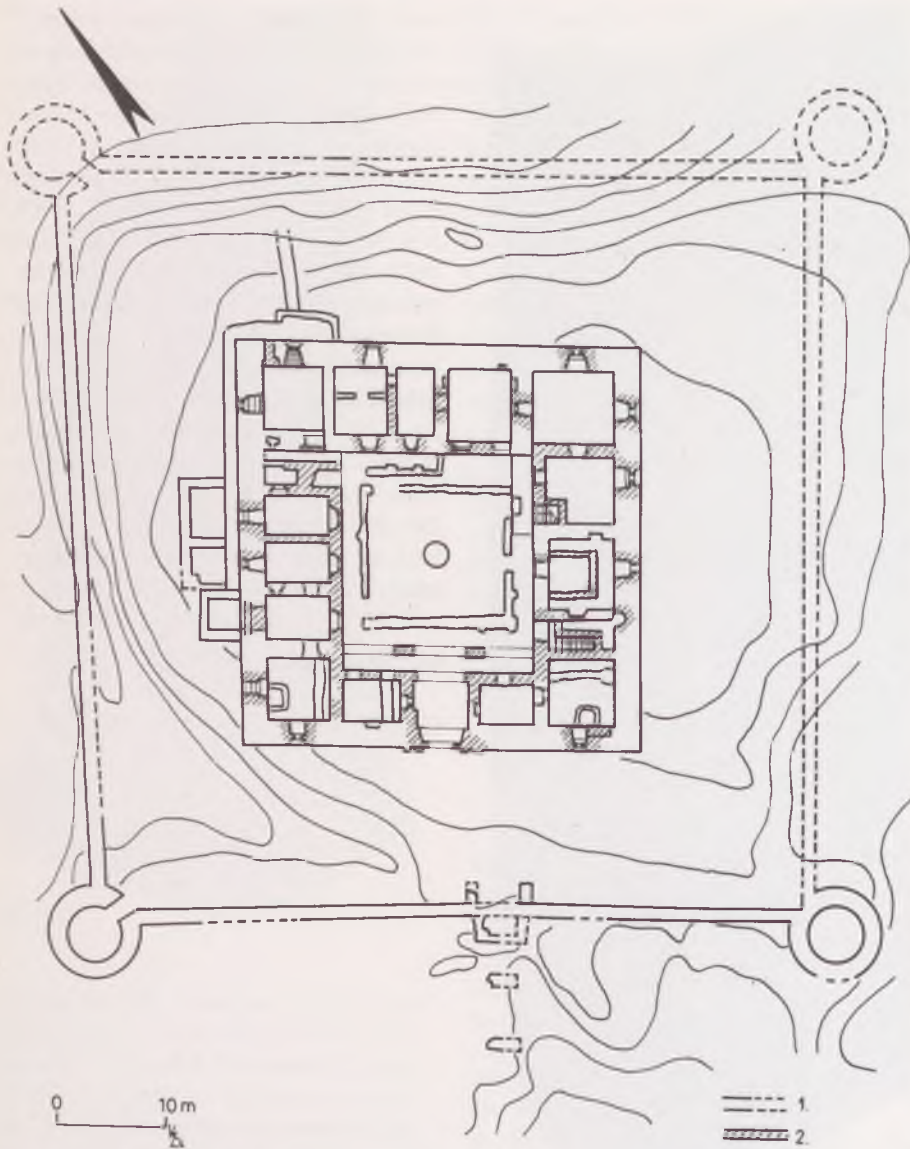
közöletlen

Győr, Xantus János Múzeum

beli toszkán városi palotákat, Firenze környéki erődített villákat, Filippo Scolari szülőföldjének későgótikus építészetét idézi. A magyarázat a Pipó udvartartásához tartozó firenzei építész, Manetto Ammannatini személyében kereshető, aki az itáliai források szerint Pipó építkezéseit vezette.

1491-ben, Mátyás király halála után a Dunántúlra benyomuló Habsburg Miksa seregei vették ostrom alá Ozorát, majd bevették és az ott tartózkodó Hédervári Miklóst és Ferenc nevű fiát foglyul ejtették. Miksa seregeinek kivonulása után II. Ulászló király azért erősítette meg őket birtokaikban, mert

az ostrom alkalmával oklevelek megrongálódtak. Elképzelhető, hogy a vár épülete is megrongálódott, a reneszánsz átépítésre ez adhatott okot és alkalmat.

A kutatás során reneszánsz ajtó- és ablakkeretek, kandallók, főképpen pedig egy udvari árkádsor és bábos korlát töredékei kerültek elő, ezenkívül több kisebb, gazdagon faragott részlet. A reneszánsz kőfaragványok között két kis vörösmárvány töredék képviseli a stílus országos központjának, Budának művészetét. A vékony, kyma-tagos keretelésű lapok szélén, azok vastagságában lendületesen ívelő szalagok tölgy- és akanthuszleveles kötegeket fognak össze. Az összes többi, a nyíláskeretek és a bábos korlátos árkádsor anyaga mecseknádasdi mészmárga. Ezeket a faragványokat nemcsak anyaguk, hanem faragásuk és formaviláguk is a Mecsek vidékéhez, közelebbről Pécshez köti. A bemutatott rozettás töredé-

kek, amelyek egyaránt lehetnek ajtókeretek vagy kandalló párkányának részei, bár Budán is kerültek elő hasonló, a hasonló részletezésű pécsi emlékekkel mutatnak rokonságot.

A nyíláskeretek között egy kymával és pálcátaggal kialakított töredék képviseli az ajtókereteket és több kettős kymás az ablakokét. Az utóbbiak között egy majdnem teljes szemöldökrész sarkaiban a kymákat egymáson áthatva, gótikus módon faragták ki, bizonyítva, hogy az Orzoián dolgozó kőfaragók között korábbi tanultságú hazai mesterek is voltak.

Az udvari árkádból oszlopfő, oszloptörzs, oszlopszék, sok orsós báb és az azokra kerülő könyöklő részletei kerültek elő. Az oszlopfőket sáslevelek díszítik, azokra támaszkodtak a csigavonalas voluták. A korlátbábok vastagabbak az ismert budai, váci, esztergomi vagy akár a közeli simontornyai balusztrádok elemeinél és a tetejükön lévő kö-

nyöklők alsó felületén lévő csaplyukák szerint nem hármásával álltak, hanem négy-négy került egy szakaszba. Végül egy oszlopszékéből származó töredék mindkét oldalán tarajos sárkány része látható, a Héderváriak sárkányrendes címerének töredékeként. Az előkerült darabokból töredékesek voltunk miatt tekintélyes számuk ellenére sem rekonstruálható az orzoi vár udvarán egykor álló reneszánsz loggia. Az ismertetett, nagy számban előkerült, igen kis darabokból álló kőfaragvány sajnos arra sem alkalmas, hogy segítségükkel a vár reneszánsz kori képe hiánytalanul felrajzolható legyen.

A töredékek formai megoldása, motívumai és faragástechnikája egyaránt a 16. század elejére vall. A vár birtokosa ekkor az említett, 1491-es oklevélben még ifjúnak jelzett Hédervári Ferenc nádorfehérvári bán volt, aki 1500-ban először sógorának, Rozgonyi Istvánnak, 1506-ban pedig Batthyány Benedek kincstartónak adta zálogba Orzoiát. Saját kezébe valószínűleg csak 1510 után került vissza. 1523-ban Nádorfehérvár két évvel korábbi feladása miatt valamennyi birtokát elkobozták, akkor tehát már nem rendelkezhetett az építkezéshez szükséges anyagiakkal. Az Orzoián folytatott reneszánsz építkezést eszerint az 1510-es évekre keltezhetjük.

K. T.

Feld-Koppány 1987, 89–92.; Feld I.–Koppány T.: Az orzoi vár. Budapest 1987, I, 332–346.; Feld I.–Kisfaludi J.–Vörös I.–Koppány T.–Gerelyes I.–Miklós Zs.: Jelentés az orzoi várkastélyban és környékén 1981–85-ben végzett régészeti kutatásokról. SzMÉ 14. Szekszárd 1988, 261–337.; Feld 1992, 59–64.

VII-48. Kerettöredék rozettákkal

Az orzoi vár 1981 óta folyó régészeti feltárásából
mészmárga

a: 39 × 16,5 × 9 cm

b: 24 × 22 × 6 cm

1510-es évek

a: Ajtókeret, esetleg kandallópárkány darabja, szélén keskeny szalaggal, amelyhez szívléccel díszített kyma csatlakozik. Ezután következik a sima mezőre faragott rozettasor, amely sza-

VII-48.

lagra felfűzött, ötszirmú virágokból áll. Kemény éllel faragott részletei hazai mesterre vallanak. A díszítés elemei és azok alkalmazása itáliai eredetű, Budán is előfordul, de a töredék Pécs környéki anyaga és egyes pécsi faragványokkal való közvetlen rokonsága miatt az ott működött kőfaragó csoport munkásságába sorolható.

b: Az előzővel azonos, de egymástól keskeny és sima sávval elválasztott, kettős kyma tagozatú. A tagozódás alapján elképzelhető, hogy az előző töredék is hasonló volt. A gazdag díszítés nyomán fontosabb helyiséghez tartozhatott.

K. T.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: OZ. 626–627.

VII-49.

VII-49. Keret (?) töredéke rozettával

Az ozorai vár 1981 óta folyó feltárásából mészmárga
m.: 23 cm, sz.: 16 cm, v.: 9,5 cm
1510-es évek

Keret két, egymásra merőleges lapján faragott töredéke. Egyik oldalán hegyes levelekkel összekapcsolt homorú tárcsákban rozetták, másik oldalán lemez, felpálca, keskeny lemez, (törésvonalban végződő) lemez tagolással. Többi része törött.

K. T.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: OZ. 510.

VII-50b.

VII-50. Vörösmárvány töredékek

Az ozorai vár 1981 óta folyó feltárásából vörösmárvány

a: m.: 10,5 cm, sz.: 8 cm, v.: 4 cm
b: m.: 4,5 cm, sz.: 4,5 cm, v.: 3 cm
1510-es évek

Mindkét darab rendeltetése ismeretlen. Mindkettő három oldalán faragott vékony lap, amelyből a felső kyma keretelésű. A nagyobb méretű vastagságában álló lapján keskeny szalagok között egymással szemben elhelyezett, fekvő és S alakú szalagok tartanak levélcsomókat, amelyek váltakozva tölgyleveléből és makkból, illetve akantuszlevelekből állnak. A kisebbben ugyanott kétoldalt állnak a mélyen szabdaltnak akantuszlevelek, köztük pedig ugyancsak levelekkel díszített, karsú, korsó formájú kandeláber töredéke látható. Az utóbbi darab álló, az előző fekvő helyzetű lehetett.

K. T.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: OZ. 433/a-b

VII-51. Ajtókeret töredéke

A Tolna megyei Nyék várában 1981–1984 között, a Miklós Zsuzsa által vezetett ásatás során került elő.

mészmárga
m.: 15 cm, sz.: 14,5 cm, v.: 12,5 cm
1523–1526 között

Négyzetes keresztmetszetű töredék, három oldalán faragott, amelyből két oldal sima. Előlapján keskeny és sima szalagok között mélyített mezőben levelesen szétnyíló, korsó formájú szár-

VII-50a.

ból kinövő tulipán-minta domborműve. Kemény éllekkal faragott jellege egyes pécsi, hasonló mintájú töredékekkel mutat rokonságot.

Nyék Árpád-kori eredetű vára a 14. századtól a 16. század közepén bekövetkezett pusztulásáig az ugyancsak Tolna megyei Dombó váráról elnevezett, Csák-nembeli Dombay család birtoka volt. Egy 1523-ban kötött családi egyezség alapján Dombay János kapott engedélyt a várban történő építkezésre. A töredék feltételezhetően az ezt követően megvalósult, ma már ismeretlen építkezés emléke.

K. T.

Miklós Zs.: A Tolna megyei nyéki vár (Felsőnyék-Várhegy). *SzME* 14. Szekszárd 1988, 217, 258.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet

VII-52.

Boltozati vállkő

A század elején Rippl-Rónai Ödön gyűjteményéből került a kaposvári múzeumba.

márga

m.: 54 cm, sz.: 47 cm, v.: 9 cm

16. század eleje

Korinthuszi jellegű, töredékes vállkő, amelynek bal oldali felső része és mindkét volutája letörött. Nyaktagját íves oldalú háromszögben összefogott, sásleveles konzol támasztja alá. A nyaktagból kinövő, közepén alacsony, kétoldalt a vállkő magasságának kétharmadát beborító akanthuszlevelek felett szalaggal összekötött, lendületesen ívelő leveles indákból alakították ki a ma már letörött, alulról felfelé csavarodó levelekből álló volutákat. A fejezetet két végén kihajló abakusz fedi, közepén letört virágmotívummal.

A Somogy megyei Nagybjom határában levő Vári dűlőben, erdővel borított helyű Korotna várát a Marcaliak familiárisai közül kiemelkedett Korotnai János, nádori és szlavón báni ítélőmester, korának egyik nagy birtokszerezője kezdte építtetni. A vár 1483-ban már állt, ekkor várnagyát említik. Ebből az építkezésből egy kisméretű, Mátyás király címerével díszített töredék ismert. A 16. század elejéről származó vállkő azt a feltevést támasztja alá, hogy a vár építését Korotnai János fia, István folytatta. A valószínűleg építke-

VII-52.

zései miatt súlyosan eladósodott ifjabb Korotnai 1510-ben Bakócz Tamásnak adta át a várat, akitől 1511-ben, Korotnai halála után, hosszú pereskedéssel szerezte vissza a rokonság. 1516-tól vejjé, tóti Lengyel Jánosé lett a vár. 1543 után királyi végvár, amelyet 1555-ben elfoglaltak a törökök, egy év múlva visszavették a magyarok és felrobbantották.

Az egykori vár helye feltáratlan, részletei ismeretlenek. A helyéről előkerült két reneszánsz töredék anyaga, faragása és motívumvilága szerint budai műhelyben készült, onnét került a helyszínre. Korotnai János országos méltóságai és fiának Bakócz Tamás unokahúgával kötött házassága adhat magyarázatot minderre.

K. T.

Szigetvári Gy.: Építészeti emlékek Somogyban. 1000–1900. Kaposvár 1973, 48.; *Magyar* 1973, 355.; *Balogh* 1974, 50, 56/65.; *Solyosi L.*: Nagybjom története. Kaposvár 1979, 49–51.; *Schallaburg* 1982, Nr. 824.; *Koppány* 1984, 212.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsz.: 58.81.1.

VII-53.

Boltozati vállkő

Az ötvöskönyi várkastély (Magyar Kálmán vezette) régészeti feltárása során, 1970-ben került elő.

márga

m.: 56 cm, sz.: 44 cm, v.: 14 cm

1506 és 1510 között

Korinthuszi oszlopfő jellegű, töredékes vállkő, amelynek jobb felső része, mindkét volutája és alsó levélsorának bal felső vége hiányzik. Szabályos nyaktagját íves oldalú háromszögben összefogott, sáslevelekkel díszített konzol támasztja alá. A nyaktagon emelkedő, a vállkő testének alsó kétharmadát beborító levéldíszítés a két szélen kihajló akanthuszlevelekből, közepén mélyen hasított, stilizált levélkötegből áll. A három levélcsoport közül a középső a legkisebb, és két oldalt nagyobb volutákba csavarodó második levélrteg, amely az alsó levélsor kihajló felső részére támaszkodott. A levélvoluták fent belenyúlhatnak az oszlopfőt lezáró, két végén kihajló abakuszba, amelyen középpontú ötlevelű virágszirom van.

A Somogy megyei Ötvöskönyi feletti szőlőhegy oldalán feltárt várkastély falal körülvett udvar északi oldalán emelkedő, két helyiséges és alapincézett épületből állt, amelynek külső falát nyugat felé kerek saroktoronyok erősítették, ezek között emelkedett a kaputorony. A vállkő a dongaboltozatos pince feletti, elpusztult lakószintből származik, s azt bizonyítja, hogy az ottani helyiségeket fiókos dongaboltozat fedte. A vállkövön kívül előkerült ajtó- és ablakkeret töredékek is budai márgából készültek, azok tehát a 16. század első negyedében Budán működött, főleg olasz kőfaragókból álló műhely termékei, s onnét szállították őket a helyszínre. Ez az oka annak, hogy a kőfaragványok a Budán és Esztergomban talált, legfőképpen ugyanebből az anyagból készült reneszánsz kőfaragványokkal mutatnak közvetlen rokonságot.

VII-53.

A középkori Ötvös falu, amely a 14. század vége óta a Batthyányaké volt, a következő század eleje óta leányágon az Alapiaké, 1500 után Alapi András és Batthyány Margit fiáé, a Batthyánycsalád által örökbefogadott és annak nevét is felvevő Benedeké, aki 1506-tól 1525-ben bekövetkezett haláláig királyi kincstartó, később budai várnagy. A kastélyt ő építtette, 1510 tavaszán innét keltezett levele szerint már állt. 1532-ben Ferdinánd király nevében Pekry Lajos, ötöle 1537–1538 fordulóján a Szapolyai-párti Török Bálint foglalta el, aki akkor felrobbantotta.

K. T.

Magyar 1973.; Magyar 1974, 27–58.; Schallaburg 1982, Nr. 822.; Koppány 1984, 210.

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, ltsh.: 73.1733/49.

VII-54. Kerettöredék rozettákkal

Provenienciája tisztázatlan. Szőnyi Ottó a pécsi püspöki múzeum kőtaráról írott katalógusában (1906) ismerteti. vörösmárvány
m.: 51 cm, sz.: 31 cm, v.: 22 cm
1505–1521

Nyíláskeret baloldali szárkövének alsó sarkát megőrző töredék. Homloklapját két keskeny szalag által szegett, enyhén homorodó mezőben levélköteggel kapcsolt rozetták díszítik; az egyszer örvénylő, másszor egyenes állású szirmokból összeillesztett rozetták szabályosan váltakozó sort alkotnak. A keskeny szalaghoz belül széles lemez csatlakozik, mely törésvonallal ér véget. (Az eredeti profil a keret másik – itt ki nem állított [Szőnyi 1906, 761. sz.; G. Sándor 1984, 6. kép] – töredéke alapján egészíthető ki: a lemezt gyöngysor kísérte s mellette újabb lemez.) A keretkönek egykor a nyílás felé tekintő lapja csiszolt felületű, bal oldala, alja, s hátoldalának a nyílás felé eső fele érdesen megmunkált (másik fele nagyolt), felső része törött.

A keret nemes anyaga s jó kvalitása reprezentatív funkcióra utal. A városban a Jagello-kor második felében fontos szerepet játszó *all'antica* stílus első rétegéhez tartozik s dekorációja – a levélköteggel kapcsolt rozettasor – szorosan köti a pécsi körre később olyannyira jellemző rozetta-díszes faragványok-

VII-54.

hoz. Ez a díszítés reneszánsz közhelymotívum s ilyenként aligha alkalmas távoli stílushatások kimutatására, a faragvány anyaga viszont a pécsi *all'antica* építészet kezdeteit az ország köz-

ponti részeihez (leginkább Budához) kapcsolja. (A Győrött felbukkant, azonos profilú rozettás vörösmárvány kerettöredék újabb problémákat vet föl: VII-47.) A keret eredeti záródására nincs támpontunk; rekonstrukciója (G. Sándor 1984, 7. kép) illuzorikus.
M. Á.

Szőnyi 1906, 760. sz.; Szőnyi 1929, 533, 536.; Genthon 1959, 254.; Balogh 1966, I, 219.; Feuérné 1977, 24., 73. kép; Schallaburg 1982, Nr. 639.a.; G. Sándor 1984, 20–21, 71., 5. kép

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VII-55. Kerettöredék mitológiai figurákkal díszített vázával

Provenienciája tisztázatlan. Szőnyi Ottó a pécsi püspöki múzeum kőtaráról írott katalógusában (1906) ismerteti. vörösmárvány
m.: 27 cm, sz.: 30 cm, v.: 16 cm
1505–1521

Pilaszter vagy szárkő töredéke. Jobb oldalon a keret profilja: lemez, kyma,

VII-55.

keskeny lemez. Az enyhe homorlattal mélyülő mezőben váza domborművének töredéke, mellette jobbra hosszan lecsüngő gyöngyfűzér. A váza erősen keskenyedő felső részét fogasvésővel faragott akanthuszlevelek borítják, öblösödő testét szemcsézett alapon emelkedő laposdombormű díszíti: *aulost* fúvó *hippokampos* s a hátán ülő *Néreis* figurája. Ugyanehhez a keretkőhöz (azonos profilja alapján) még két másik töredék is tartozhatik: egyikén váza fragmentuma, öblösödő részén lobogó fáklyával, másikon (mely a keret bal oldalából való) lecsüngő gyöngysor, végén rövid bojtjal. A kyma-tagos kerettel szegett mezőben eredetileg egymásra tornyozott vázák álltak, némelyik pereméről gyöngysor függött. A kompozíciónak a korban számtalan párhuzama van, s a későbbi pécsi kőfaragványok között is akadnak rá példák (G. Sándor 1984, 22, 45, 48, 52, 53. képek).

A faragványt a rajta látható mitológiai figurák teszik rendkívül becsessé. Tengeri istenek kőbefaragott ábrázolásai a hazai anyagban ritkák (Esztergomban: Mikó 1988, 133–134.) s csak a miniatúra-festészetben jelennek meg gyakran, a kódexekben és az armálistikon – bár legtöbbször ott is címertartanak. Az antik szarkofág-domborműveken, *cameó*kon és *intaglió*kon megőrzött *thiasos*-motívumot (mely szarkofágokon a halhatatlanságot idézte) a reneszánsz idején újították fel. Itt talán nem több dekoratív elemnél.

M. Á.

Szőnyi 1906, 762. sz.; Szőnyi 1929, 533, 536.; Feuerné 1977, 24., 74. kép;
G. Sándor 1984, 20–21, 71., 4. kép

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VII-56. Ajtókeret szárkövének töredéke rozettákkal

Pécs, Székesfehérvár utca 3. szám alatti épület – Katona Győr Zsuzsa vezette – régészeti feltárása során került elő 1980-ban.
mészkő
m.: 40 cm, sz.: 32 cm, v.: 27 cm
1510–1520

Az ajtó bal oldali szárkövének alsó sarkát megőrző töredék homloklapját lemezzel keretelt négyzetes mező tölti ki,

VII-56.

benne nyolc szirmú rozetta. E sarokdíz fölött kezdődik az ajtókeret egykor végigkísérő díszítmény: negydepálca, keskeny lemez, homorlattal mélyülő szélesebb lemez keretelte mező, amelyben rozetták sorakoztak. A legalsó rozetta fele van csak meg: az ötvagy hatszirmú rozettát keskeny szalag ölelte körül, a sarkok felé pedig egy-egy hegyes levél nyúlik ki. A kő bal oldala nagyolt, háta is (benne csaplyuk), jobb oldala rovátkolt, alja sima, teteje törött.

VII-57.

A faragvány a gazdagabban díszített nyíláskeretek közé tartozott Pécsen; jól képviseli a városban az 1510-es évektől kibontakozó reneszánsz kőfaragást.

M. Á.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: 81.10.1.

VII-57. Sírkő koszorúba fogott címerrel

A pécsi középkori domonkos templom – Kárpáti Gábor vezette – régészeti feltárása során került elő, 1989-ben.
vörösmárvány
m.: 110,5 cm, sz.: 112,5 cm, v.: 13 cm
16. század első negyede

Címeres sírkő felső részének nyolc (összeillő) darabból álló töredéke. A sírlapot keskeny lemez, s belül homorlat keretelte; tagolatlan középső mezejében szalaggal összefogott babékoszorú ölelte körül a címerpajzsot, amely mögül kétoldalt egy-egy S-vonalú szalag libben elő. A pajzsban egy madár figurája látható, amint egy gömbölyű tárgyba (gyümölcsbe ?)

csíp. Alul jobbra széles szalag kanyarog. A sírkő felülete nagyon kopott, hosszú ideig járhattak rajta.

A koszorúval övezett címeres sírkövek divatja az 1500 utáni esztendőkből jelenik meg Magyarországon, s ez az *all'antica* motívum 1515 körül illuzionisztikus kompozíciós renddel párosul abban az esztergomi műhelyben, amelyben Ioannes Fiorentinus is dolgozott. E pécsi sírkő az egyszerűbb koszorús sírkövek közé tartozik – a koszorú nincs felfüggesztve, csak a címer mögött lebegnek szalagok – mégis aligha készült helyben; anyaga is arra utal, hogy inkább készen kifaragva jutott ide.

K. G.

közöletlen

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: 93.25.1.

VII-58.

Izdenci Katalin sírköve

A pécsi középkori domonkos templom – Kárpáti Gábor vezette – régészeti feltárása során került elő, 1988-ban. mészkő
m.: 165 cm, sz.: 87,5 cm, v.: 16 cm
16. század első negyede

Kétcímeres, feliratos sírkő kilenc – részben összeilleszthető – töredéke. A körirat széles lemezen fut, amelyet kétfelől erős pálca kísér. A közepmezőt, amely a felpálca melletti keskeny lemezből enyhe homorlattal mélyül, két (egymást középütt érintő), élére állított s karéjokkal bővített négyzet tölti ki, közepükön egy-egy szalagokra függesztett címerpajzssal. A felsőben egy kakasra támadó hosszú farkú állat (róka ?) látható, csillag és stilizált liliom (?) között; az alsón egy horgokból összeállított családjegy (X alakú idomhoz fölül középütt csatlakozik az ötödik horog). A karéjos négyzetek s a körirat közötti szabad teret delfinek töltik ki: a négy sarokban egy-egy, középen pedig kettő-kettő összekötve. A belülről olvasható, töredékes körirat (az enklávékat feloldva) így szól:

[.....]HONESTISSIMA·
VLTIMI· DIEI· / MEMORES[.]IBI
/ [.]VISQ P[.]TERIS VIV[.....]OS
VER

Alul, a címerek alatt, feliratos tábla, rajta három sornyi szövegtöredék:

CATERI(N)E BENE[.....]
I3DEN° FI DE[.....]
[..]OMN[.....]

A figurális címerkép ügyetlensége ellenére a sírkő gondos, jó minőségű kőfaragómunka, s nagy gyakorlatú mesterre vall, aki főleg épület-tagozatokat faraghatott. Két stílus határán áll: a karé-

jos keretek, de maguk a címerpajzsok is, pálcaként kiemelkedő keretükkel s szalagjaikkal szinte áttört gótikus rácsot alkotnak a sírlap mezejében; a szalagra függesztett pajzsok, s a nagyon szépen faragott delfinek azonban mind *all'antica* motívumok.

K. G.

Kárpáti 1991, 166., 6. kép

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: 93.25.2.

A SIKLÓSI VÁR

Az adatokból 1251 óta ismert várat, amelynek gótikus formája a 14. század végétől birtokos Garaiak és utódaik, Corvin János, Enyingi Török Imre, majd bajnai Both András idejében alakult ki, a 16. század elején Perényi Imre nádor építtette át reneszánsz formában. Királyi adományt 1515-ben kapott rá, gyakorlatilag azonban már 1507-től a kezében volt, ekkor foglalta el ugyanis ostrommal a II. Ulászló ellen lázadó Both András horvát-szlavón bántól, akit a vár eladására kényszerített. A vételárat kölcsönből fizette ki, s azt 1509-ig fizette vissza. Az építkezés megkezdésére csak ezután kerülhetett sor. 1509–1510-ben Perényi a Csehországban tartózkodó király helytartója, egyben pedig horvát bán is volt. Siklós átépítésére az így szerzett többletjövedelem adhatott lehetőséget, az tehát 1509 után kezdődhetett.

A Siklóson dolgozó mesterek – vagy legalábbis egy részük – 1516-ban már a nádor másik, észak-magyarországi várát, Ónodot építették át reneszánsz stílusban. Perényi Imre siklósi építkezése eszerint a fenti két időpont,

1509 és 1516 közé helyezhető. A nádor magas méltóságainál fogva alkalmazhatta egyrészt azokat a budai kőfaragókat, akik a Siklóson megmaradt, ma is látható és legszebb részleteket Budán, ottani márgából faragták és készen szállították a helyszínre, másrészt a valószínűleg ugyancsak budai Petrus Italicus mestert, akinek vezetésével egy másik, talán helyi mester-csoport helybéli anyagból készítette a faragványok másik részét, illetve helyezte el a készen érkezett *ornamentumokat*.

A reneszánsz formákkal átépített vár nem maradt meg, azt másfél évszázados török uralom és az azt követő barokk újjáépítés tüntette el. A jelenleg látható reneszánsz részletek sok szabálytalansága arra vall, hogy azok 18–19. századi átépítések alkalmával kerültek mai helyükre. A legújabb kori építkezésekről alig maradt tudósítás, csupán Joseph de Haüy 1688. évi térképe, egy 1819-ben és egy 1826-ban, már a Batthyány hercegek birtoklása idején készült átépítési terv adhat felvilágosítást arról, hogy a vár nyugati

szárnya helyén a középkorban nem volt semmiféle épület.

A reneszánsz részleteket tartalmazó helyiségek közül a szakirodalmat a kápolna foglalkoztatta a legtöbbet, azon belül is a gótikus és reneszánsz elemeket tartalmazó kórus, valamint az északi hajófalán lévő, gazdagon díszített, nagyméretű ablakra emlékeztető keret. Az utóbbival kapcsolatban a kutatás elfogadni látszik azt a Szőnyi Ottó által 1933-ban felvetett feltételezést, amely szerint azt Perényi nádor fia, Péter készítette 1519-ben, amikor a közeli báta apátságból erőszakkal elhozta a Szent Vér ereklyét, és itt helyeztette el. A nyíláskeret eredeti rendeltetése ennél valószínűleg kevésbé romantikus okokra vezethető vissza.

A kápolna másik vitatott részének, a kórusnak történetére adhat némi felvilágosítást az a Batthyány-levéltárban található, 1799 tavaszán kelt jelentés, amelyben Vojta Ferenc építőmester, a hercegi uradalmak építési felügyelője a Siklóson folyó munkákról számolt be az ifjabb Batthyány Lajosnak. A felterjesztéshez mellékelte a kórus mai állapotának kisméretű, vázlatos, ceruzával készült homlokrajzát. Az irathoz csatolt hercegi válasz nagyobb léptékű, pontosabb rajz készítését írja elő. Az sajnos nem állapítható meg, hogy a rajz a tervezett átépítést, vagy a meglévő állapotot rögzíti, de a többi, a 18–19. század fordulójának éveiből származó, Vojta inspektor által aláírt jelentésekből nagyobb építkezés képe bontakozik ki. A bizonytalan adat ellenére nagyon valószínű, hogy a kórus ebből az építkezésből származik, s a vár többi reneszánsz részletéhez hasonló módon, helyükön lévő és máshonnet összeszedett faragványokból a 18. század legvégén rakták össze.

A siklósi vár kőtára őrzi azokat a további faragványokat, amelyek az 1964–1968 között végzett ásatásból kerültek elő (Czeglédy Ilona). A töredékekből a kutatást követő helyreállítás alkalmával kiállítás készült, amelyben a korábban előkerült faragványokat is elhelyezték (Ferenczy Károly). A bemutatott rekonstrukciók ajtókereteket,

1. kép:
A siklósi vár
kápolnája

kettős és hármás keresztosztású ablakokat, kandallókat, baluszteres korlátokat, oszlopos árkádsort mutatnak be, több kisebb-nagyobb töredékkel együtt.

K. T.

Szőnyi 1933, 169–180.; Gerő L.: A siklói vár. Budapest 1958.; Gerő L.: A siklói vár helyreállítása. ÉKK 1 (1958) 385–416.; Czeglédy I.–Ferenczy K.: A siklói vár. Mv 10 (1966) 76–84.; MMT 207.; Czeglédy I.: Siklós. Várpítészetiünk. Szerk. Gerő L. Budapest 1975, 235–245.; Feuerné 1977, 23.; G. Sándor 1984, 52–63.

VII-59.

Ajtókeret töredéke

Siklós, vár
márga

m.: 26 cm, sz.: 115 cm, v.: 18 cm
1514–1519

Ajtókeret íves felső részének bal oldala, a középtengelyben a Perényi-család címerével. A keret profiljában kívülről befelé keskeny szalag, kyma, szélesebb sima mező, belül háromnegyed pálca foglal helyet. A reneszánsz, csücskös talpú címerpajzsban ötágú korona felett, madárlábú szárnyak között szakállas férfej. A pajzs két oldalából egy-egy levél nő ki.

A töredék Perényi Imre nádornak az 1510-es évek második felében folytatott építkezéséből származik. Az ekkor készült reneszánsz részletek budai, valószínűleg olasz mesterek művei. Közéjük tartozhatott az a név szerint is említett Petrus Italicus, aki Siklóson dolgozott Perényi szolgálatában, s aki mellett helyi, valószínűleg magyar mesterek is voltak.

K. T.

G. Sándor 1984, 58., 108. kép

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VII-59.

VII-60.

Kandallógyámkő

A pécsváradi vár régészeti feltárásán került elő, 1976-ban.

mészkö

m.: 23 cm, sz.: 39 cm, v.: 101 cm
1520–1530

A kandallógyámkő bal oldalán három, levélköteggel összekapcsolt rozetta; alsó lapján középtűt futó vasos pálcából kétfelé kihajló levelek sora. Ez a felület hajlik föl a konzol végén, ott azonban már nincsenek levelek, csak a pálca – az utolsó levelek roncsoltak, s a rozettás oldallapon is egy félbeszelt, kisebb rozetta zárja itt a sort. A gyámkő jobb oldala

sima, dísztelen, felső lapja érdesen megmunkált. A jókora, durván faragott falazási tömb bal oldala kissé kiáll, benne lyuk, alsó részén derékszögű bevágás. A gyámkő feltehetően az északnyugati „öregtorony” első emeletének észak-keleti sarkában kialakított kandallóhoz tartozott. Durva formái alapján datálható a Jagello-kor utánra is; hasonlóképp provinciális faragványok tucatjával kerültek elő a várban. Talán Fráter György kommandátorságához köthetők.

M. Á.

G. Sándor 1984, 50., 95. kép; Feld I.: G. Sándor Mária: Reneszánsz Baranyában. Könyvismertetés. MÉ 33 (1984) 284.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VII-60.

VIII.
RENEZÁNSZ MAJOLIKA-
ÉS ÖTVÖSMŰVÉSZET

Majolikaművészet Mátyás király udvarában

(*Import tárgyak és a budai műhely*)

A budai majolika kiemelkedően fontos része a Mátyás kori reneszánsz művészetnek. Motívumkincsét a quattrocento általános díszítőelemei alkotják. Az Itáliából szerződtetett mesterek műves gyakorlata, az importtárgyak példateremtő ereje teljesítette ki helyi mesterek részvételével formakészletét. A műhely működésének kezdetei az 1470-es évek második felére, a budai palota reneszánsz átépítésének és kialakításának kezdeteire eshetnek. Az 1946 után folytatott ásatások során tisztázni lehetett a majolikaműhely helyét. A nagyudvar régi nyugati szárnyának északi végében került elő az égetőkemence három osztatú tűzterének alsó maradványa; a kemence használata a 16. század elején már megszűnt. A műhelyt faenzai mester alapította. Személyét Voit Pál *Petrus Andreas da Faenza*-val azonosította, aki budai működése után 1487-ben a bolognai San Petronio Vaselli-kápolnája számára dolgozott. A hajdani műhelyben mázazás és festés, illetve újraégetés folyt. Az égetés közben egymásra dőlt, összeragadt téglák mutatják a munka kockázatosságát és nehézségeit (VIII-1.). A műhelytermékek fő csoportját padlótéglák, majolika edények és vegyesmázos kályhacsempék alkotják.

A leletek alapján a téglákból két különböző padlórendszert lehetett rekonstruálni. Az egyik nyolcszögletes téglákból állt, melyek egy négyzetes darabot fogtak közre. A széleknél és sarkoknál adódó üres tereket háromszögletű téglák töltötték ki. A másik típusnál hexagonális téglák vették közre a négyzetes csempéket és a széleket ugyancsak háromszögletű darabok alkották. A két padló nemcsak formában, de díszítésben is eltért egymástól. A nyolcszögletű darabok közepén hegyes talpú címerpajzsban Mátyás címerállatai: a csőrében gyűrűt tartó holló és az ágaskodó, koronás oroszlán. Ezt a középmezőt részben indás, kacsos, virágos koszorú, részben reneszánsz mustra (gyöngysor, tojássor, stb.) veszi körül. A címeres téglák mellett rozettás és csillaggal díszített középmezőt is találunk. A négyzetes téglákon zömében a gyűrűt tartó holló látható, a háromszögletű darabokon hármasság, tagolt szélű levél. (Színei: fakófehér ónmáz alapon okkersárga, rézzöld és sok kék.) A téglák anyaga vörös cserép. A budai palota egy másik helyisége számára készültek a hexagonális téglákból álló padlók. Talán épp Beatrix lakosztálya számára, az Aragóniai-ház emblémái miatt (nyitott könyv: VIII-4, üst lobogó lángok között: VIII-2, papiruszköteg, stb.). Ehhez a padlóhoz homokórával és kúttal (VIII-3.), Mátyás király emblémáival díszített téglák is tartoztak. (Ezekkel az emblémákkal a korvinák lapjain is találkozunk.) Az emblémák mellett e padló típusban állatalakos (VIII-7-8.), s

egy figurális díszítésű, továbbá indás, virágos téglák is szerepelnek. A virágindás, az Aragóniai-emblémás és a címeres téglák, a budai műhely termékeiként Visegrádon és Vácott is előfordulnak. Színezésük a fehér ónmáz alapon sötétkék, rézzöld, okkersárga és mangánviola. Csak sötétkékekkel festettek a sarkokat és a széleket kitöltő háromszögletű téglák, Mátyás monogramjával díszítve (VIII-5-6.). Keretezésük túlnyomórészt pálcára csavarodó szalagmotívum, emellett azonban pávaszemes, leveles, zeg-zug vonalas, gyümölcsfüzérés keretezés is szerepel. Csak fehér, ónmázzal bevont, díszítés nélküli padlótéglák is készültek. A majolika padlókról Bonfini, a humanista történetíró is megemlékezik a budai palota leírása során.

A budai majolikaműhely olasz előképekhez hasonló díszedények előállításával is foglalkozott. Tányérok, korsók, albarellók sorolhatók ide. Díszítésük az 1470–1490 közötti faenzai majolikák mustraival és színeivel azonos. A csavarodó szalag és leveles díszítésű, több osztatú tintatartó a műhely változatos formakincséről tanúskodik (VIII-10.). A budai majolikák egyetlen ismert figurális díszítésű darabja egy korsó töredéke, melyet létra és körbe foglalt galamb díszített. (Fakófehér ónmáz alapon kékekkel, sárgával és rézzölddel festve.) A Budán előkerült eredeti faenzai majolikák között szintén van egy leveles díszítésű korsó azonos formával. Az itáliai formákat követik a csak fehér ónmázzal bevont albarellók, melyek közül két kisebb darab épen került elő az ásatások folyamán. Az egyik darab fehér ónmáz bevonata nagyon hibás. Egy kisebb, díszített albarelló két töredéke mutatja, hogy az egyszínűek mellett mintások is készültek (VIII-12.). Csavart szalagból alakított félköríveken álló tulipánok dekorálják egy ivópohár alját. A rajz elég bizonytalan, s a színek is összefolytak. Világító, szép fehér mázon kékekkel és mangánviolával festett virágmotívum és babékoszorú keretezi egy ivópohár peremét (VIII-11.). Különleges formát képvisel egy lositzei poharat utánzó darab. Az öblösödő felsőrészt körben elhelyezkedő kis fülek tagolják. (Zöldes ónmáz alapon a fülek közötti mezőben kékekkel festett rácsminta díszíti.) A műhelytermékek közül a leggazdagabb csoportot a poharakhoz tartozó töredékek alkotják. Egyenes falú, kissé kiszélesedő szájnyílásúak a korabeli ötvösség pohárformáit utánzó darabok. Díszítésük csavart szalag, pikkely- és rácsminta; ónmázuk kissé zöldes. Színeikben főként rézzöld és okkersárga dominál, kevés sötétkékekkel kiegészítve. A pohárformák idegenek az olasz edénytípustól, helyi gótikus műhelygyakorlat hagyományának kell őket tekinteni. A budai majolikaedények vörös agyaga megegyezik a padlótéglák anyagá-

1. kép: Majolikátál Mátyás király és Beatrix királyné címerével, 1485–1490. New York, Metropolitan Museum of Art

val, mely valószínűleg egy környékbeli agyagbányából került ki. Anyagukban különböznek minden más itáliai majolika alapanyagától.

A budai műhely átalakulását, vagy bővülését jelzik az újabb munkák, melyeket talán a palota építkezései tettek szükségessé. Az ónmáz, vagy ón- és ólommal használó vegyesmáz kályhacsempékre gondolunk. A csempék már minden bizonnyal budai mester munkái, akinek nagy gyakorlata volt a kályhacsempék gyártásában és élt az olaszoktól eltanult fehér ónmáz alkalmazásának lehetőségével. Ezzel új utakat nyitott a kályhásművészetben és megelőzte a 16. században Európa-szerte virágzó vegyesmáz csempék divatját. A kályhákön továbbra is uralkodó maradt az ólommal, csak a testrészeket vonták be fehér ónmázzal. A királyi palota újonnan kialakult termeiben pompáztak e gaz-

dag figurális díszű, elsősorban az udvari élet figuráit megjelenítő kályhák. A kályhacsempéken, hatalmát hirdetve, a király trónoló alakja is megjelent. Mátyás halála (1490) után feloszlott a műhely, melyben Itálián kívül először gyártottak igazi majolikákat. A szétvándorló mesterek magukkal vitték az ónmáz használatának gyakorlatát és közvetítésükkel jelentek meg az ország más helyein és az ország határon túl is a vegyesmáz alkalmazó kályhacsempék.

A Mátyás uralkodása idején Budára kerülő olasz importárak között számos majolikaedény is volt. Az udvar erősen érdeklődött az ekkor luxuscikknek számító majolikák iránt. A palota területén előkerült, az ország címerével (a kettős kereszttel) díszített majolikatányérok töredékei tanúsítják, hogy Mátyás számára készítették őket. Az uralkodó megrendelésére, vagy a

királyi pár részére szánt ajándékként készültek ugyancsak Faenzában a címerükkel díszített tálak. Mátyás halála miatt e tálak egy része már nem került Budára. (London, Victoria and Albert Museum; New York, The Metropolitan Museum of Art). Az ásatás felszínre hozott egy olyan táltöredéket is, mely talán ehhez a sorozathoz tartozhatott (a peremmaradványon az Aragóniai-címer részlete látható). Az 1490 előtt Budára került tányérok (VIII-13–18, 20.) mellett albarellók (VIII-24.), korsók (VIII-23.), vázák (VIII-22.) és gyertyatartók is szerepelnek. A készítmények zömében Faenzából származnak, az 1470 és 1490 közötti időből. Díszítésükben az ornamentális és geometrikus mustra, színezésükben fehér ónmáz alapon kobaltkék, okkersárga, rézzöld és mangánviola dominál. Ugyancsak a 15. század második feléből származik még néhány hispano-moreszk díszítésű táltöredék is Valenciából.

Olasz import kerámiák kerültek még Mátyás halála után is Budára, talán II. Ulászló király részére. Az 1500-as évekre datálhatók a talán Bolognából vagy Padovából (esetleg a pécsi műhelyből, v.ö. VIII-42–44.) származó, a *sgraffito* díszítésű tálak- (VIII-33.), korsó- (VIII-34.) és karikák töredékei (VIII-35–36.). A Casa Pirota műhely terméke az a három tányér, melyek egyikét groteszkek és egy ifjú képe díszíti. 1525 körüli a másik két tányér, virágdíszsel,

tájképpel (VIII-32.), illetve trófeadíszsel a közepén (VIII-31.). Kívül mindhárom tányér díszített. A Casa Pirota műhelyből származhat a világoskék ónmáz alapon kékkel (*sopra azzurro*) festett tányér töredéke is (VIII-30.). A 16. század elejéről valók a budai palota anyagában az *alla porcellana* festett edénytöredékek, továbbá néhány lüszteres darab. A faenzai műhely plasztikus díszítésű munkái közé tartoznak a csavart fülek és a perem- vagy fedőrészletek, háromszögű (VIII-21.), illetve lőréses pártázattal (VIII-25.). 1541-ben, Buda elestével megszűnt az olasz majolikák importja. A budai palota anyagából hiányoznak a 16. század második felére, végére datálható darabok.

IRODALOM

Bertalané 1952, 186–189.; *Bertalané 1954*, 106–113.; *Holl-Voit 1956*, 73–138.; *Bertalané 1956*, 241–245.; *Balogh 1966*, I, 133–136, II, 171–184. kép; *Gerevich L. 1971c*, Fig. 344.; *Balogh 1985*, 402–403.; *Bertalan, H.*: Majolikafunde aus dem Königspalast von Buda. *Braunschweig 1991*, 288–291, Nr. 509–541.; *Falke 1907.*; *Rackham 1940.*; *Lane, A.*: Hispano Moorsque-Pottery. Victoria and Albert Museum. London 1957.; *Wilson, T.*: Ceramic Art of the Italian Renaissance. London 1987.; *Nepoti, S.*: Ceramiche graffite della donazione Donini Baer. Faenza 1991.

2. kép: Majolikátál Mátyás király és Beatrix királyné címerével, 1485–1490. London, Victoria and Albert Museum

VIII-1. Padlótégla töredéke

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró pince, 1951
majolika, vörösre égett agyag
17,5 × 9 × 6,3 cm
1476–1485, Buda

Két hexagonális – az égetés közben a kemencében összeborult és egyik élén a mázzal összeforrt – padlótégla töredéke. Összetapadt lapján pálcára csavarodó szalagműves keretben kútábrázolás részlete. Fehér ónmáz alapon késsel, zölddel, okkersárgával és barnával, kevés mangánviolával színezett.

B. V-né

Holl-Voit 1956, 83., 12. kép; Balogh 1966, I, 133–134.; Schallaburg 1982, Nr. 208.; Braunschweig 1991, Nr. 541.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.100.

VIII-2. Padlótégla

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró, XXXI. szemétdödör, 1951
majolika, vörösre égett agyag
10,5 × 10,5 × 2,9 cm
1476–1485, Buda

VIII-2

Négyzetes padlótégla. Felső lapján – kissé kopott fehér ónmáz alapon – pálcára csavarodó szalagkeretben lángoló fahasábokon álló, telt üst. Okkersárga, rézzöld, mangánviola és kék színekkel festve. Élci csorbák.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.866.

VIII-3. Padlótégla

Buda, középkori királyi palota, Télikert, 1950
majolika, vörösre égett agyag
20,7 × 10,5 × 2,3 cm
1476–1485, Buda

VIII-3.

Hexagonális padlótégla, egyik sarka hiányzik. Pálcára csavarodó szalagkeretben kerek kút ábrázolása. Fehér ónmáz alapon kék, okkersárga, rézzöld és mangánviola színekkel.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.734.

VIII-4. Padlótégla

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1946–1962
majolika, vörösre égett agyag
20 × 10,5 × 3,5 cm
1476–1485, Buda

Hexagonális padlótégla, felső lapján pávaszemes és leveles keretben nyitott könyv. A könyvborítón veretek. A nyitott könyvet kacsok veszik körül. Sőtétkék alapon fehéren kihagyva, kevés okkersárgával, mangánviolával és rézzölddel színezve. A mázborítás egy helyen hiányos, élci csorbák.

B. V-né

VIII-4.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1993.90.1.1.

VIII-5. Padlótégla

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró pince, 1951
majolika, sárgás rózsaszínűre égett agyag
9,4 × 7,1 × 3,2 cm
1476–1485, Buda

Háromszögletű padlótégla. Előlapján fehér ónmáz alapon késsel festett szalagfonatos keretben „M” betű. Felületén a mázba beleolvadva az égetés közben rádólt másik téglát élének hegye.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.2736.

VIII-6. Padlótégla

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró pince, 1952
majolika, vörösre égett agyag
10,7 × 7,9 × 3 cm
1476–1485, Buda

Háromszögletű padlótégla. Felső lapján fehér ónmáz alapon késsel festett pálcára csavarodó szalagkeretben „M” betű.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 540.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.772.

VIII-6.

VIII-7. Padlótégla töredéke

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1975

majolika, vörösre égett agyag
11 × 8,7 × 2,8 cm
1476–1485, Buda

VIII-7.

Hexagonális padlótégla sarokrészlete. Felső lapján füves mezőn ugró farkas fej és lábrészlete. Fehér ónmáz alapon késsel, okkersárgával és rézzölddel színezve. Az ábrát késsel meghúzott léckeret zárja le.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1983.282.

VIII-8. Padlótégla töredéke

Buda, középkori királyi palota, az udvarlakai őrség épülete alatt, 1973

VIII-8.

majolika, vörösre égett agyag
10,5 × 8,3 × 2,9 cm
1476–1485, Buda

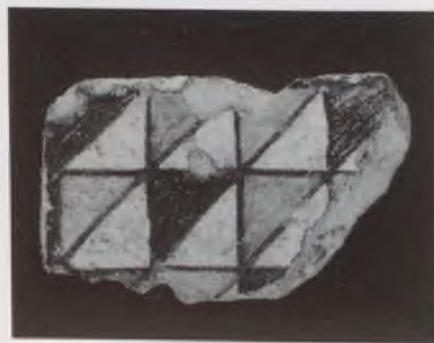
Hexagonális padlótégla töredéke. Felső lapján, kék léckeretben, fehér ónmáz alapon késsel, sárgával festett ugró szarvas.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1973.79.11.

VIII-9. Padlótégla töredéke

Buda, középkori királyi palota, az udvarlakai őrség épülete alatt, 1973
majolika, vörösre égett agyag
7,3 × 4,7 × 3 cm
1476–1485, Buda

VIII-9.

Felső lapján, léckeretben, fehér ónmáz alapon okkersárga, rézzöld és kék színekkel festett, háromszögekből alkotott négyzetek sakktáblaszerű sorai.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1973.79.9.

VIII-10. Tintatartó töredéke

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, 1951
majolika, vörösre égett agyag
16,5 × (11) × 4,3 × 0,7 cm.
1476–1490, Buda

VIII-10.

Téglány alakú, többszörösű tintatartó részlete, kívül-belül kékesfehér ónmáz borítással. A tintatartó falának vízszintes peremén késsel és okkersárgával festett, pálcára csavarodó szalag. Kívül, a perem alatt, késsel festett és árnyalt futó levélsor, illetve levelek. Részben kiegészítve.

B. V-né

Holl-Voit 1956, 106., 27. kép; *Schallaburg* 1982, Nr. 219.; *Braunschweig* 1991, Nr. 527.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.848.

VIII-11. Pohár peremének részlete

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, X. személgödör, 1951
majolika, vörösre égett agyag
peremátm.: 9 cm, 5,4 × 4,3 × 0,3 cm
1476–1490, Buda

VIII-11.

Pohár peremtöredéke. Belül vékony fehér ónmáz, kívül a peremen fehér ónmáz alapon késsel és okkersárgával festett leveles koszorú, alatta okkersárga alapon késsel festett levelek és virágos szár részlete. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.588.

VII-12. Albarello töredékei

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, X. szemétdögör, 1951

majolika, vörösre égett agyag
peremátm.: 6 cm, fenékátm.: 4,5 cm,
4,4 × 2,8 × 0,9 cm
1476–1490, Buda

VIII-12.

Albarello perem- és fenéktöredéke, kívül-belül fehér ónmáz borítással. Kívül a talpkarima késsel festett, fölötté (késsel kontúrozott) sárga gyöngysor. A peremen kék és okkersárga tojássor, alatta bogys indaszár. A középmezőben késsel festett „M” betű és talán „O” betű. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.347.1–2.

VIII-13. Tányér

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, X. szemétdögör, 1951

majolika, sárgára égett agyag
átm.: 15,5 cm
1470–1480, Faenza

VIII-13.

Tányér perem-, oldal- és fenékrészlete. Belső oldalán körkörös sávban virágos indás növényi dísz. Fenékén Szent Bernát sugaraival körülvevett rozetta. Késsel, okkersárgával, kevés rézölddel festve. Külső felületén késsel meg húzott koncentrikus körök. Ragasztott, kiegészített.

B. V-né

Bertalané 1954, 109., 2. tábla, 6. kép;
Braunschweig 1991, Nr. 518.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.1394.

VIII-14. Tányér töredéke

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, 1951

VIII-14.

majolika, sárgára égett agyag
a: 8,8 × 6,3 × 0,5 cm, b: 2,3 × 2,2 × 0,5 cm
1470–1480, Faenza

Ívesen felhajló széldarab, belső felületén kék sávok között *bianco sopra bianco* technikával futó reneszánsz virágos, leveles inda. Fölötté és alatta okkersárga alapon késsel és sötétkéssel festett kacsos, bogys minta, illetve fehéren kihagyott tulipánszerű virág. Külső felületén fehér ónmáz alapon körkörös, díszített sávok: alul késsel, okkersárgával, mangánviolával és rézölddel pávaszem és pikkelyminta, felül késsel festett perspektivikus csúcsívés motívum okkersárga kitöltéssel. A csúcsívékben háromszirmú levélke.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.2265.1–2.

VIII-15. Tányér töredéke

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró, 1952

majolika, sárgára égett agyag
6 × 3,8 × 0,7 cm
1470–1480, Faenza

VIII-15.

Tányér fenekének részlete, belső felületén belül késsel festett bogys ág és okkersárga virágrészlet. Kívül a falconkon koncentrikus körök, késsel festve. A VIII-14. számú tárgygal azonos díszítésű darab fenekének részlete.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.710.

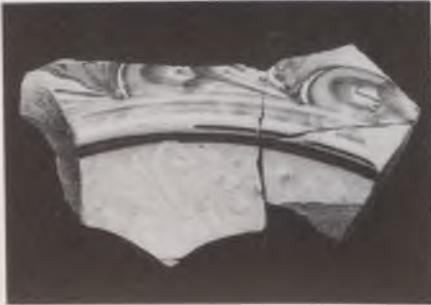
VIII-16. Tányér töredéke

Buda, középkori királyi palota, nagy udvar, 1946–1962
majolika, sárgára égett agyag
öblőrszám átm.: 12 cm,

m: 4,5 cm, v: 0,1 cm
1470–1480, Faenza

Öblös és egyenes oldalrészlet. Belső oldalán egymásba kapcsolódó, félkörös díszítmény hármassal, kékkel és okkersárgával festve, fehéren hagyva az alapot. Az öblös részen *bianco sopra bianco* technikával indás virágdísz.

VIII-16.

Külső felületén kékkel festett koncentrikus körök. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum, ltsz.: 1993.88.1.1.

VIII-17. Tányér töredéke

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró pince, 1951
majolika, sárgás rózsaszínűre égett agyag
átm.: 14 cm, m.: 4,7 cm, v.: 0,4 cm
1470–1480, Faenza

Tányér oldalfalának és vízszintes peremének részlete. Belső felületén, a tál öblén *bianco sopra bianco* technikával reneszánsz indadísz. A peremen okkersárga alapon kékkel festett tagolt szélű levelek, melyek körbehajló pálcára fűzött gyöngyökkel váltakoznak. Külső felületén, a peremen, kettős körkörös

övben kékkel festett halszálkaminta. Két darabból ragasztva, részkiegészítéssel.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum, ltsz.: 1951.815.

VIII-18. Tál töredékei

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró, XIX. szemétdög, 1950
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 20 cm, a: m.: 4,3 cm, v.: 0,3 cm,
b: 3,5 × 2,7 × 0,3 cm, c: 2,9 × 2,6 × 0,3 cm
1470–1480, Faenza

Tál ívesen hajló pereme és oldalrészletei. Belső oldalán okkersárga alapon kékkel festett és árnyalt háromszirmú virágok, melyet fehéren kihagyott, kékkel festett szalagminta vesz körül. Külső felületén kékkel festett koncentrikus körök. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum, ltsz.: 1951.1157.1–3.

VIII-19. Fedő- vagy talp részlete

Buda, középkori királyi palota, Csonkatorony, 1950
majolika, sárgásrózsaszínűre égett agyag
átm.: 12 cm, m.: 3,9 cm, v.: 0,7 cm
1470–1480, Faenza

Edény tagolt abroncsos talpának, vagy fedő aljának részlete. Belül fehér ónmáz. Kívül az abroncson kék peremcsíkok és okkersárga alapon fehéren kihagyott, kékkel rajzolt, összefűzött

gyöngysor. Fölötte pikkelyminta, mely egy pikkelyes szalagsávból indul ki, kékkel és okkerbarnával festve. Ebben a sávban egy osztott hárompólyás címerkép. (Voit P. a darabot budai majolikának vélte.)

B. V-né

Holl-Voit 1956, 104–105., 26. kép.

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum, ltsz.: 1951.236.

VIII-20. Tányér töredékei

Buda, középkori királyi palota, nagy udvar, a kápolna mellett, 1951
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 20 cm, a: m.: 9 cm, v.: 0,6 cm,
b: m.: 4,5 cm, v.: 0,5 cm
1480–1490, Faenza

Belső oldalán perspektivikus polcrendszer képe, sötét és világosabb kékkel, okkersárga és rézzöld színekkel festve. Külső felületén kékkel festett koncentrikus körök. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeli Múzeum, ltsz.: 1951.503.1–2.

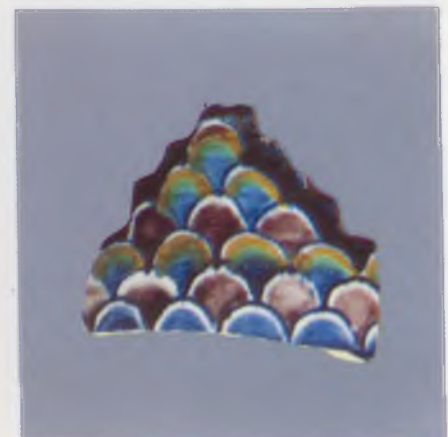
VIII-21. Fedőhöz tartozó töredék

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1946–1962
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 12 cm, m.: 3,7 cm, v.: 0,9 cm
1470–1480, Faenza

Háromszög idomú, lépcsőzetesen keskenyedő pártázat. A háromszög köralakú részletből nő ki. Külső oldalán pikkelyminta, kék, mangánviola, okker-

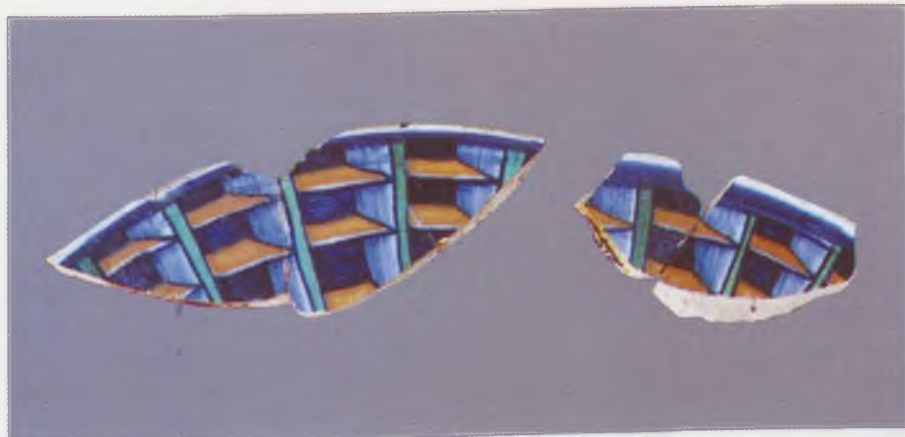

VIII-18.

VIII-21.

VIII-20.

sárga és rézöld színekkel. A háromszög belső oldalán festett kisebb háromszög.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1993.89.1.1.

VIII-22. Váza talpának részletei

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától délre, 1952
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 20 cm, a: m.: 9,4 cm, v.: 1,3 cm,
b: 4,6 × 4,1 × 0,6 cm, c: 4,1 × 2,5 × 0,6 cm
1470–1480, Faenza

A talpon körben félkörös motívumok, fölötté gyöngysor, illetve pávaszem-mustra. Kékkel, okkersárgával, rézölddel, kevés mangánviolával színezett. A két kisebb darabon pávaszem-mustra.

B. V-né

VIII-22.

Braunschweig 1991, Nr. 516.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.448.1–3.

VIII-23. Korsó töredéke

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, X. szemétdödör, 1950
majolika, sárgára égett agyag
9,8 × 7 × 0,5 cm
1470–1480, Faenza

Ívesen hajló falrészlet, kívül-belül fehér ónmázzal borítva. Külső felületén profilban ábrázolt fej részlete: a szem és hullámos haj, a fej körül a keretezés indulásával. Barnával, kékkel és rézölddel festve. Ragasztott.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.1367.

VIII-23.

VIII-24. Albarello

Buda, középkori királyi palota, a kápolnától északra, X. szemétdödör, 1950
majolika, sárgára égett agyag
szájátm.: 8,6 cm, fenékátm.: 9,5 cm, m.: 15,5 cm, v.: 0,7 cm
15.század vége, Faenza

VIII-24.

Fehér ónmáz alapon kékkel festett, tagolt szélű, háromszög alakú pamacsok, közöttük rozetták. Az edényttest alsó kétharmada mázatlan. Ragasztott és kiegészített.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 514.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.718.

VIII-25. Albarello peremének töredéke

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1959
majolika, sárgára égett agyag

VIII-25.

átm: kb. 13 cm, m.: 8 cm, v.: 4 cm
15. század vége, Faenza

A perem pártázatos kialakítású, külső oldalán kék festéssel díszítve. A lőrés-szerű pártázaton téglasor-imitáció. Alatta tagolt szélű levelek gyűrűje. A nyakrészen ökörszem-mustra, a váll indulásán levélmotívum. Ragasztott, részkiegészítéssel.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 533.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1990.16.14.

VIII-26.

Váza töredéke

Buda, középkori királyi palota, déli nagy rondella, 1950
majolika, sárgára égett agyag
7 × 4,7 × 0,7 cm
1500 körül, Faenza

VIII-26.

Két részből összeillesztett váldarab. Belül fehér ónmáz, kívül fehér ónmázon kékkel festett ágas, kacsos, virágos mustra

B. V-né.

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.2986.

VIII-27.

Tányér peremének töredéke

Buda, középkori királyi palota, déli nagy rondella, 1950
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 20 cm, sz.: 4,2 cm, v.: 0,4 cm
1500 körül, Faenza

Kívül-belül fehér ónmáz borítással. Belső oldalán ágas, kacsos, hétszirmú, kékkel festett virág. Kívül kékkel festett, perspektivikus csúcsíves mezőben

VIII-27. kívül

VIII-27. belül

csipkés szélű levél. A csúcsívek között kacsok között gyümölcsök.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 515.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.2985.

VIII-28.

Tányér töredékei

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró, XXX. szemétdöör, 1950
majolika, sárgára égett agyag
a: 6 × 5,9 × 0,8 cm, b: 5 × 4 × 0,8 cm
1500 körül, Faenza

Kívül-belül fehér ónmáz, belső oldalán kékkel festett zeg-zug vonalas szalagtól közrefogott rozetták sora. Kívül kékkel festett indák léckeretű mezőben.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.632.1-2.

VIII-29.

Edény talpának töredékei

Buda, középkori királyi palota, a kápolna mellett, 1952
majolika, sárgára rózsaszínűre égett agyag
a: 3 × 2,2 × 0,7 cm, b: 2,8 × 1,9 × 0,7 cm
1500 körül, Itália

Kívül fehér ónmáz alapon kékkel és világoskékkel festett, illetve fehérén kihagyott babérleveles sáv. A perem élén világos és sötétebb zöld csik.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.155.1-2.

VIII-30.

Tálka fenekének töredékei

Buda, középkori királyi palota, török faltól nyugatra, 1952
majolika, sárgára égett agyag
fenékátm.: 12 cm
a: 5,3 × 4,7 × 0,4 cm, b: 2,9 × 2,4 × 0,7 cm
1520 körül, Faenza, Casa Pirota

VIII-30.

Kívül-belül világoskék ónmázzal. Belső felületén az alapnál sötétebb kékkel meghúzott – *sopra azzurro* – levél és indarészletek csipkézett keretben. Kívül azonos kékkel festett rácsminta részlete.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1952.1097.1-2.

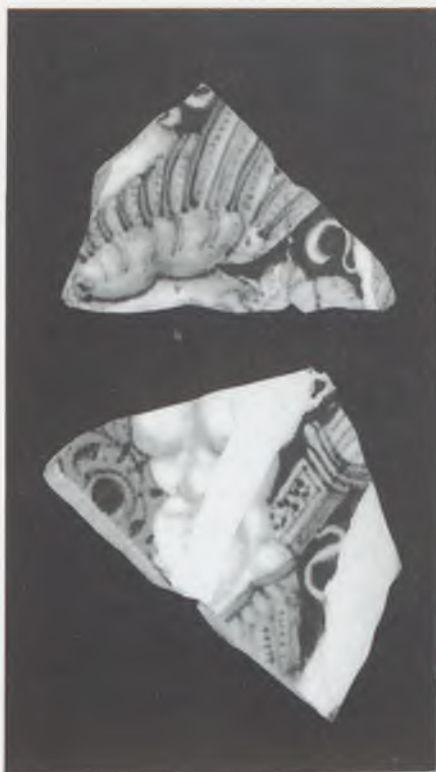
VIII-31.

Tányér peremének töredékei

Buda, középkori királyi palota, déli nagy rondella, 1950
majolika, sárgára égett agyag
peremátm.: 20 cm
a: 5 × 3,7 × 0,6 cm, b: 4,1 × 3,3 × 0,6 cm
1525 körül, Faenza, Casa Pirota

Belső oldalán kék-, illetve okkerbarna alapon citromsárgával és barnával festett architektónikus részlet, fehérén kihagyott páncél, és kékkel festett virágos inda részlete. A másik darabon állat

VIII-31.

kiterjesztett szárnydarabkája. Mindkét töredék fehér ónmázzal borított hátoldalán késsel festett, leveles indák.

B. V-né

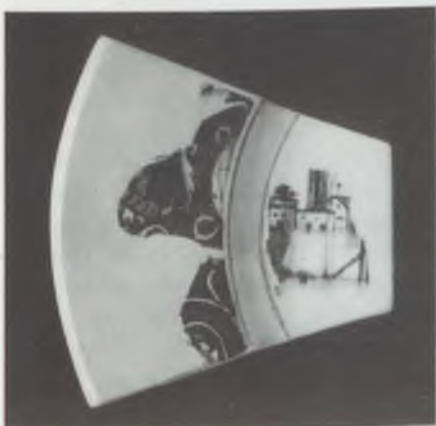
közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.559.1-2.

VIII-32. Tányér töredékei

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1946-1962
majolika, sárgára égett agyag
átm.: 16 cm, fenékátm.: 12 cm, v.: 0,7 cm
1525 körül, Faenza, Casa Pirota

A perem belső felületén, kék alapon indás virág- és levélrészletek. Citrom-

VIII-32.

sárga, okkerbarna és zöld színekkel. Az indák között négyosztású gömb részletével, melynek egyik negyedén kis karkája van (talán a Casa Pirota műhely jegyé). A tányér közepén késsel festett városrészlet. Külső oldalán késsel festett indák és kacsok. Két darabból összeillesztve és kiegészítve.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1993.87.1.1.

VIII-33. Tányér töredéke

Buda, középkori királyi palota, déli nagy rondella, 1951
sárgára égett agyag
7,5 x 5,2 x 0,4 cm
1500 körül, Padova vagy Bologna (esetleg Pécs)

Belső felületén szárnyas sas részlete sárga és zöld ólommal; a bekarcolt kontúrok barnásak.

B. V-né

közöletlen

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.2292.

VIII-34. Edény fülének részlete

Buda, középkori királyi palota, szórvány, 1951
sárgára égett agyag
6,8 x 4,2 x 0,9 cm

VIII-34.

1500 körül, Padova vagy Bologna (esetleg Pécs)

Edény füle állatfejes kiöntővel. A fülön bekarcolt vonalas díszítéssel, barna és zöld ólommal.

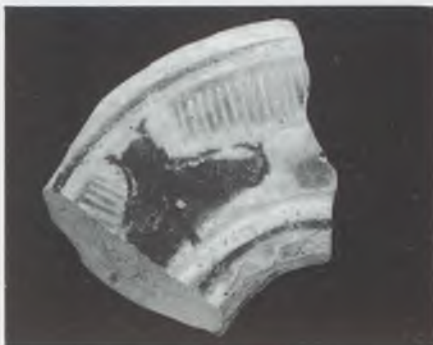
B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 510.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.1269.

VIII-35. Alátét (?) töredéke

Buda, középkori királyi palota, déli nagy rondella, 1951
vörösre égett agyag
külső átm.: 10 cm, belső átm.: 4 cm,
v.: 1,6 cm
1500 körül, Padova vagy Bologna (esetleg Pécs)

VIII-35.

Csonkokban végződő lapított karéj-idom. Felületén az *engobe* rétegbe bekarcolt minta. Egyik oldalon futó szalag, másik oldalán stilizált mangánbarna ólommal színezett levél és rovatkolt, zöld, amorf mintarészlet. A kontúrok barnásak.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 512.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.1010.

VIII-36. Alátét (?) töredéke

Buda, középkori királyi palota, gyilokjáró pince, 1951
vörösre égett, jól iszapolt agyag
külső átm.: 10 cm, belső átm.: 4 cm,
v.: 1,3 cm
1500 körül, Padova vagy Bologna (esetleg Pécs)

VIII-36.

Csonkokban végződő lapított karéjidom. Felületén bekarcolt minta: egyik oldalán pikkelyminta, másik oldalán zeg-zug vonalas szalag. A karéj élén fogazott sáv. A barna kontúrok között sárga és zöld ólomház.

B. V-né

Braunschweig 1991, Nr. 511.

Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, ltsz.: 1951.97.

VIII-37. Padlótégla töredéke

Visegrádon, az észak-keleti palota ún. díszudvarán találták 1941-ben, Schulek János ásatása során.
majolika, vörösre égett agyag
7 × 10,5 × 2,5 cm
1480–1490, Buda

VIII-37.

Hatszögletű padlótégla töredéke. Festése fehér ónmáz alapon kék és sárga centrális kompozíciójú indadísz. Kereitelése két párhuzamos csik közé rajzolt S alakú vonalaktól áll. Formája hasonlít, de díszítése elűt a budai váról és Vácról ismert Mátyás-kori padlótéglákétól (v.ö. VIII-1–10.). Mivel a palota ásatásai során több hasonló padlótégla nem került elő, valószínű, hogy eredetileg is csak igen kevés volt belőlük. Kis méretű, de igen díszes helyiség padlóját burkolhatták velük.

B. G.

Balogh 1950, 46.; Balogh 1966, I, 241., II, 173. kép

Visegrád, Mátyás Király Múzeum, ltsz.: 50.287.

VIII-38. Majolika kancsó ifjú profilképpel

Kőszeg, vár, 1962
majolika, világossárgára égett agyag
m.: 23 cm, szájátm.: 11,5 cm
1470–1480 körül, Faenza

Zömök, hasas testű kancsó, csücskösre nyomott szájjal, széles szalagfüllel. A világossárga cserépet fehér ónmáz fedi; elülső oldalán csikozott medalion keretelés kék színnel festve, a belső mezőben balra néző ifjú mellképe, lapos sapkával (színek: kék, sárgásbarna, türkizöld). A medailon belsejének két oldalán szabadon maradó felületeket

VIII-38.

stilizált indás virágdíszsel töltötték ki. (Ragasztva, kiegészítve.)

A kancsó észak-itáliai 15. századi forma; festésének rokon jellegű darabjai hasonló férfi- és női fejekkel a faenzai tálakon és kancsókon találhatóak; a fej körüli kontúros keret is ilyen jellegű, a kitöltő virágdísz ugyanilyen megoldása látható egy 1470–80 körülinek meghatározott nagy faenzai vázán is (Rackham 1940, 32, No. 115.). A kőszegi várban talált majolikák (lásd még a következő darabot – VIII-39. – valamint a leletanyagban további 7 példány töredékét) 15. századvégi lelőkörményük és a történeti adatok alapján Mátyás király személyéhez, illetve udvartartásához köthetőek. (Lásd a budai palotából előkerült nagy mennyiségű felső-itáliai majolikát: Schallaburg 1982, Nr. 210–216.; Braunschweig 1991, Nr. 513–523.) Midőn 1482 telén Mátyás a várat és a várost elfoglalta, a várat magának tartotta meg. Az ekkor ide hozott asztali felszereléshez köthetők e majolikák, több velencei üveg, valamint a VIII-45. számú cserépnegatív is.

Holl I.

Holl 1992, 32–33., 138. kép

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet, ltsz.: 5.21.

VIII-39. Majolika kancsó „yhs” monogrammal

Kőszeg, vár, 1962
majolika, világossárgára égett agyag
m.: 17 cm, szájátm.: 9,5 cm
1470–1480 körül, Faenza

Zömök, hasas testű kancsó, csücskös szájjal, szalagfüllel. Világos sárga cserépen piszkosfehér ónmáz; az elülső oldalon sötétkék festéssel csikozott medailon keretelés. Ezen belül stilizált „lángnyelvekkel” díszített körben minuszkulás „yhs” monogrammmal. Színezés: sötétkék és barna. Ragasztva, kiegészítve.

Észak-Itáliában, főleg Faenzában voltak kedveltek a sienai Szt. Bernát jelvényeként ismert Jézus monogrammal és lángnyelvekkel díszített majolikák; egyező stílusú tányérok és kancsókat 1480–1500 közé kelteztek (Rackham 1940, No. 145–147. Újabban már valamivel korábbra teszik őket.) Az ilyen festésű majolika kan-

VIII-39.

csók kedvelt export cikkek lehettek az Alpoktól északra is, erre mutat, hogy festményeken is találkozunk képükkel. Az előző darabbal együtt ezt is Mátyás király kőszegi tartózkodásához kapcsoljuk.

Holl I.

Holl 1992, 32–33., 137. kép

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet, ltsz.: 5.22.

VIII-40. Albarello töredéke

Ozora, vár. A palotaépület észak-nyugati, külső sarka előtt – a vár török kézrekerülését (1544) követően – keletkezett szemétretegből (4. árok – XVI. szelvény) került elő. majolika, fehérre égett, jól iszapolt agyag 14,5 × 8 cm, falvastagság: 0,4–0,6 cm 15. század második fele, Firenze

Nyújtott albarello oldaltöredéke vállrészrel. A vállon körbefutó szabálytalan, zöld, barna és sárga sávok alatt sötétkek diszitmény-elemekből álló minta, barna, vonalakból komponált háttérrel. Számos, hasonló jellegű és

színvilágú, de eltérő mintájú párhuzama (Rackham 1940, Fig. 54, 66, 69, 67, 68, 87.) alapján firenzei készítmény. A Hédervári-család udvartartása asztali edényei közé tartozhatott. (A várra s a családra vonatkozó irodalmat lásd Koppány Tibor tanulmányánál, e kötet 367–368. lapjain.)

F. I.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum, ltsz.: OZ. 94.3.

VIII-40.

VIII-41. Edény (füles albarello?) töredékei

Ozora, vár. A palotaépület észak-nyugati, külső sarka előtt – a vár török kézrekerülését (1544) követően – keletkezett szemétretegből (4. árok) került elő. vörös-szürkeára égett, jól iszapolt agyag a: 9 × 7 cm, b: 5,5 × 4 cm, c: 4,5 × 3 cm, falvastagság: 0,4–0,6 cm 1500 körül, Pécs

A töredékek alapján az edény pontos formája nem határozható meg, az erős váll, az onnan közel vízszintesen induló fül csonkja egy viszonylag ritkább albarello-típusra enged következtetni (Rackham 1940, Fig. 93.). A plasztikusan kiképzett vállat és talpat (?) bekarcolt vonalköteg kíséri, a fül alatti sáv zeg-zug vonalas mintával díszített, a váll felett stilizált virágok. Zöld, sárga

VIII-41.

és barna ólommáz, a bekarcolt kontúrok barnásak. A mintakincs alapján az edény készítési helyét inkább Pécssett, mint Bolognában vagy Padovában kereshetjük. (Lásd még a VIII-33-36. és a VIII-42-44. számokat!)

F. I.

közöletlen

Szekszárd, Wosinsky Mór Múzeum,
ltsz.: OZ. 94.2.1-3.

A PÉCSI MAJOLIKAMŰHELY EMLÉKEI (VIII-42-44.)

Pécssett, a Munkácsy Mihály utca 5. szám alatti épület régészeti feltárása során, 1980-ban, majolikaműhely leletei kerültek elő: félkész edények (korsók, poharak, tálak) töredékei; mindkét oldalukon díszített, lapos karikák (valószínűleg kézi gyertyatartó korongok) fragmentumai s műhely-segédesszközök az edények égetéséhez illetve díszítéséhez (cserép háromlábak, mázolvasztó edények). A darabok a *sgraffito* díszítési technikája és stílusa egységes: az *engobe* felületbe sietősen karcolt reneszánsz motívumok, melyeket néhány színnel – zöld, kék, barna, sárga – festettek ki, jelzésszerűen, és végül szinte len ólommázzal vontak be. Az edénytöredékek a készültség különböző fokán állnak: túlnyomó részükön csak a bekarcolt minta van, néhányat kifestettek, de már nem került rájuk ólommáz.

Kész – tehát ólommázzal borított – edény töredékeiből mindössze néhány akad az egész leletegyüttesben. Az a *sgraffito* dekorált mezzamajolika Észak-Itáliában honos; a műhely működését Pécssett 1500 körülre, illetve a 16. század első évtizedeire keltezhetjük.

K. G.

VIII-42. Segédesszközök az edények kiégetéséhez

a: Muffola (kiegészített)

sárgára égett agyag
m.: 6 cm, átm.: 14,5 cm
ltsz.: K. 93.26.1.

b: Háromláb

sárgára égett agyag
m.: 2,8 cm, átm.: 7,4 cm
ltsz.: K.93.26.2. (a)

c: Háromláb

sárgára égett agyag
m.: 2,8 cm, átm.: 5,8 cm
ltsz.: K.93.26.2.(b)

d: Háromláb

sárgára égett agyag
m.: 2,7 cm, átm.: 7,6 cm
ltsz.: K.93.26.2.(c)

e: Háromláb

sárgára égett agyag
m.: 2,6 cm, átm.: 6,6 cm
ltsz.: K.93.26.2.(d)

f: Háromláb

sárgára égett agyag
m.: 4 cm, átm.: 11 cm
ltsz.: K.93.26.3.

K. G.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VIII-43. Kézi gyertyatartó korongok (alátétek)

a: vörösre égett agyag

m.: 1,8 cm, belső átm.: 4,3 cm, külső átm.: 10,2 cm

Középen lyukas, lapos korong töredéke. Egyik, épebbik lapján két-két párhuzamos vonal körülfutó gyűrűjében durván bekarcolt zég-zug vonalak háromszögű mezőkre osztják a felületet; a háromszögű mezőkben egy-egy kör van. A korong oldala díszítetlen, másik, enyhén kúposodó lapjának ép foltján ügyetlen rajzú koszorú részlete. A leletegyüttes egyetlen darabja, mely megőrizte teljes körívét.

ltsz.: K.83.2.88.

b: sárgászörsre égett agyag

m.: 1,6 cm, belső átm.: 3 cm, külső átm.: 8,9 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Enyhén kúposodó lapján sietős rajzú, keskeny levelekből kötött koszorú, melyet három köröcskével díszített szalag fog össze. Oldalán álló pikkelysor fut körül. Másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.89.

c: világos vörösre égetett agyag

m.: 0,7 cm, belső átm.: 3,7 cm, külső átm.: 9,5 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Enyhén kúposodó lapján hegyes levelekből kötött koszorú (a levelek tövével vonalkázott árnyékolással), melyet három ponttal díszített szalag fog össze. Oldala, másik lapja hasadt.

ltsz.: K.83.2.29.

d: vörösre égett agyag

m.: 1,8 cm, belső átm.: 2,7 cm, külső átm.: 7,1 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Egyik, kissé kúposodó lapján elnagyolt rajzú tojássor, oldalán két párhuzamos vonal között futó ferde vonalkák sora. Másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.86.

e: világos vörösre égett agyag

m.: 1,6 cm, belső átm.: 2,7 cm, külső átm.: 8,2 cm

VIII-43.

Lapos karéjidom, két vége törött. Kúposodó lapján elnagyolt tojássor, oldalt párhuzamos vonalak között stilizált levélfonat. Másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.79.

f: sárgára égett agyag

m.: 1,7 cm, belső átm.: 2,8 cm, külső átm.: 6,1 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Máz nélkül karcolták rá a díszítéseket: egyik lapján tojássort, másik, enyhén kúposodó lapjára szalagdiszt.

ltsz.: K.83.2.81.

g: sárgászörésre égett agyag

m.: 1 cm, belső átm.: 4,5 cm, külső átm.: 11,7 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Kúposodó lapján elnagyolt tojássor, oldalán két párhuzamos vonal fut körül. Másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.74.

h: vörösre égett agyag

m.: 1,7 cm, belső átm.: 3,4 cm, külső átm.: 9,4 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Egyik, kúposodó lapján négy sorban pikkelyek, oldalán két párhuzamos vonal között álló pikkelyek sora. Másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.4.

i: sárgászörésre égett agyag

m.: 1,3 cm, belső átm.: 3,7 cm, külső átm.: 11 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Kúposodó lapján kerek csengettyúk (csörgők) sora fut végig; oldalán két párhuzamos vonal.

ltsz.: K.83.2.18.

j: sárgászörésre égett agyag

m.: 0,9 cm, belső átm.: 4,4 cm, külső átm.: 10,7 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Kúposodó lapján váltakozva lángnyelvek és háromszögek sora fut körbe, függőlegesen vonalkázott háttér előtt. Oldala, másik lapja lehasadt.

ltsz.: K.83.2.39.

k: vörösre égett agyag

m.: 1,3 cm, belső átm.: 3,5 cm, külső átm.: 8,5 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Kúposodó lapján zeg-zug vonalban futó szalag-motivum, oldalán álló, párhuzamos vonalak sora.

ltsz.: K.83.2.59.

l: sárgászörésre égett agyag

m.: 1,8 cm, belső átm.: 4,3 cm, külső átm.: 11,5 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Egyik lapját zeg-zug vonalak, másik, kúposodó lapját tojássor díszíti; oldalán két párhuzamos vonal fut körül.

ltsz.: K.83.2.72.

m: sárgára égett agyag

m.: 2 cm, belső átm.: 3,2 cm, külső átm.: 8,9 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Egyik lapját zeg-zug vonalak, oldalán két párhuzamos vonal között futó ferde vonalak díszítik; másik, kúposodó lapjának épen maradt feltján levélkoszorú (?) nyomai.

ltsz.: K.83.2.56.

n: világos vörösre égett agyag

m.: 1,7 cm, belső átm.: 2,1 cm, külső átm.: 10,3 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Egyik lapján zeg-zug vonal, oldala dísztelen, másik, kissé kúposodó lapján lángocskák sora.

ltsz.: K.83.2.5.

o: világos vörösre égett agyag

m.: 1,9 cm, sz.: 2,4 cm, külső átm.: 5,4 cm

Lapos karéjidom töredéke. Kúposodó lapján szalagfonadék, oldalán levélfonatot maradványai.

ltsz.: K.83.2.11.(a)

p: világos vörösre égett agyag

m.: 0,7 cm, belső átm.: 1,5 cm, külső átm.: 1,8 cm

Lapos karéjidom, két vége törött. Lapján szalagfonadék néhány vonala; oldalának feltján levélfonatot töredéke.

ltsz.: K.83.2.11.(b)

K. G.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VIII-43.

VIII-43.

VIII-44. Edénytöredékek

a: Korsó töredéke
sárgára égett agyag

m.: 5,3 cm, talp átm.: 7,5 cm,
falvastagság: 0,3 – 0,6 cm

Korsó talpának töredéke. Az edényt kerek medalionba fogott madár képe díszítette, a töredéken jól felismerhető a madár két lába.

ltsz.: K. 85.2.130.

b: Korsó (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 3,9 cm, sz.: 3 cm, falvastagság:
0,4 cm

Korsó (?) nyakrészének töredéke, rajta lombok (vagy szárnyak ?) finom rajzú részletei.

ltsz.: K. 85.2.122.

c: Korsó töredéke
vörösre égett agyag

m.: 9,6 cm, sz.: 9,8 cm, falvastagság: 0,3 – 0,4 cm

Korsó hasának hat darabból összeragasztott töredéke. Kerek medalionba foglalt rozetta a dísz, mely váltakozva négy csúcsos levélből és négy háromszögű formából áll. Vörösésbarna és zöld színekkel kifestve.

ltsz.: K. 85.2.54.

VIII-44c.

d: Korsó (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 4,7 cm, sz.: 3,8 cm, falvastagság:
0,3 cm

Szabálytalan szélű töredék, rajta finom rajzú női fej: megmaradt szeme, homloka, orra és párhuzamos vonalakkal jelzett haja, melyről hátul fátyol függ.

ltsz.: K. 83.2.109.

e: Korsó (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 5,6 cm, sz.: 3 cm, falvastagság:
0,3 cm

Szabálytalan szélű töredék, rajta hatytyú finom vonalú karcolt rajza. Megmaradt a madár nyaka és hátának részlete, szárnytollakkal.

ltsz.: K. 83.2.180.

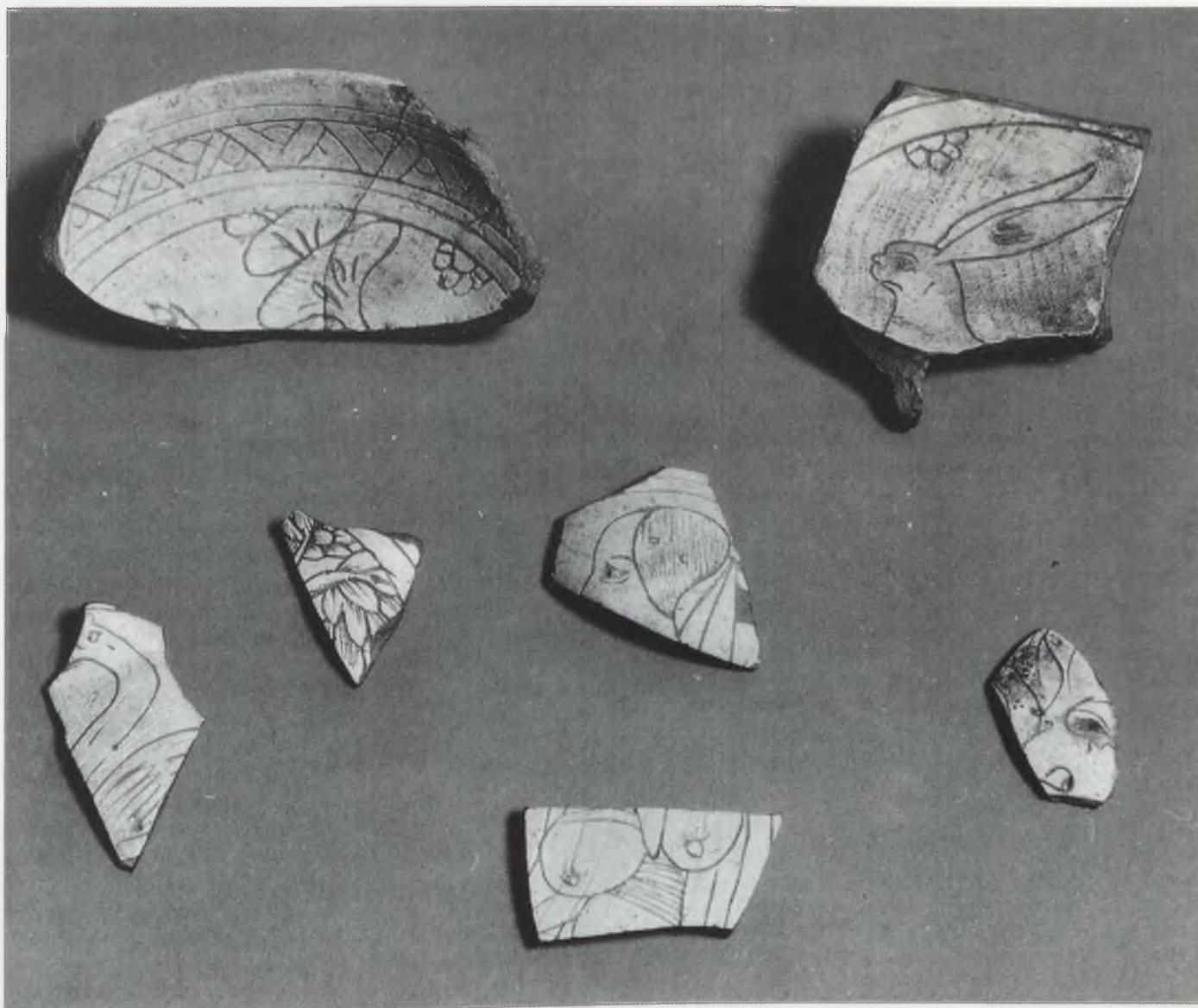
f: Korsó (?) töredéke
sárgára égett agyag

m.: 4,5 cm, sz.: 4,4 cm, falvastagság:
0,3 cm

Szabálytalan szélű töredék, rajta bekarcolt vonalak, pontocskák értelmezhetetlen ábrája.

ltsz.: K. 83.2.110.

VIII-44.

g: Edény töredéke
vörösre égett agyag

m.: 3,7 cm, sz.: 2 cm, falvastagság:
0,2 cm

Szabálytalan szélű töredék, rajta férfi
profiljának maradványai.

ltsz.: K. 83.2.201.

h: Pohár két töredéke
sárgászörsre égett agyag

m.: 5,1 cm, sz.: 5,2 cm, v.: 0,3 cm

Pohár oldalának szabálytalan fragmen-
tumai, a felső peremmel, értelmezhe-
tetlen ábrával.

ltsz.: K. 83.2.140.a. és b.

i: Pohár töredéke
vörösre égett agyag

m.: 7 cm, sz.: 6,2 cm, falvastagság:
0,3 cm

Pohár oldalának töredéke (három da-
rabból összeragasztva). A száj alatt le-
vélfonat futott körül, alatta félkörös
pikkelyekből kialakított, fürtszerű dí-
szítmények töredékei.

ltsz.: K. 85.2.140.

j: Tál töredéke
vörösre égett agyag

m.: 3,8 cm, sz.: 7,8 cm, falvastagság:
0,5–07 cm

A tál fenékét kerek medalionba fogott
nyúl ábrázolásával díszítették;
megmaradt a nyúl feje, két hosszú füle
és a keret egy része.

ltsz.: K. 85.2.153.

k: Tál töredéke
vörösre égett agyag

m.: 7,5 cm, sz.: 13,1 cm, falvastagság:
0,3–0,8 cm

Tál töredéke, fenékén rozetta, oldalon
tojássor, peremén koszorú maradvá-
nyaival. Mintázatát a bekarcolt dísz,
illetve a megfutott zöld, sárgásbarna és
kék színek adják. Kívülről díztelen,
fehér.

ltsz.: K.85.2.154.

l: Tál (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 4,8 cm, sz.: 2,7 cm, falvastagság:
0,5 cm

Az enyhén domborodó felületen gyü-
mölcsfüzér szép rajzolatú elemei:

VIII-44.

gyümölcsök, vékony levelek között. Az edény belsejét nem fedi máz.

ltsz.: K. 85.2.152.

m: Tál (?) töredéke
világos vörösre égett agyag

m.: 3,5 cm, sz.: 11 cm, falvastagság: 0,5 – 0,7 cm

Az edénytöredék fenekén kerek medalionba foglalt profilkép töredéke, a figura ruhájával, nyakával és arca alsó részével. Bekarcolt vonalak, megfutott barna, zöld és kék színek, színtelen ólommáz. Kívülről dísztelen, fehér. Három darabból összeragasztva.

ltsz.: K. 85.2.161.

n: Tál (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 4 cm, sz.: 10,4 cm, falvastagság: 0,5 cm

Tál (?) peremének (két darabból összeragasztott) töredéke. Belül zeg-zug vonalú szalaggal keretelt kerek mezőben egy lombos fa, egy rozetta és néhány értelmezhetetlen vonal látszik. Kívülről a peremet zeg-zug vonalban futó szalag elnagyolt rajza kíséri.

ltsz.: K. 85.2.155.

o: Tál (?) töredéke
vörösre égett agyag

m.: 4 cm, sz.: 7,8 cm, falvastagság: 0,4 – 0,5 cm

Tál (?) peremének töredéke, amelyen kívül-belül zeg-zug vonalban futó szalag szalad körbe, belül, a középső kerek mező maradványában egy rozetta és

értelmezhetetlen vonalak. Vörösre barna festéssel, ólommáz nélkül.

ltsz.: K. 85.2.45.

K. G.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum

VIII-45.

Cserépnegatív Paris itéletének ábrázolásával

VIII-45.

Kőszeg, vár, 1962
világossárgára égett agyag
átm.: 16,5 cm, v.: 1,7 cm
1480 körül, Rajna-vidék

Világossárga cserépkorong, egyik oldalán negatív kivitelű díszítéssel: Paris itélete. Gótikus levélindás keretelésben látható a jelenet: oldalt Mercurius köpenyes alakja, kezében pálcával és az almával; alul Paris fekvő, későgótikus vértzetben. A három görög istennő ruha nélkül a másik oldalon áll. A háttérben gótikus csorgókút, Mercurius és Paris személyére egy-egy iratszalag utal. (Törött, részben hiányos.)

A jelenet előképe hasonló későgótikus felfogásban, de részben eltérő kompozícióval szerepel öt, eddig ismert példányon; ezek közül három cserépnegatív, egy bronzplakett-relief és egy papírmásé-lenyomat egy kerek díszdoboz fedelén. A kőszegi példány eredeti mintájának mestere egy ilyen alapján készítette el az új kompozíciót, az alakok elhelyezését megváltoztatva, a kerek felülethez jobban igazodva. A korábbi ábrázolás mestere valószínű-

leg egy rézmetszet képét követte; ez nem ismert, csak egy későbbi gyenge minőségű kompiláció (képe: *Lehrs, W. : Der Meister mit den Bandrollen. Dresden 1886, Tf. III. – 1467 után.*)

Az ilyen cserépnegatívok legnagyobb része a Rajna-vidéken készült a 15–16. század elején, s létrejöttük egy sajátos szokásnak köszönhetik. Amint az új kutatás bebizonyította (*Arens, F. : Die ursprüngliche Verwendung gotischer Stein- und Tonmodel. Mainzer Zeitschrift 66 [1971] 106–131.*), polgári háztartásokban, de még inkább egyes kolostorokban elterjedt szokás volt Karácsonykor, Újévkor és Húsvét alkalmából kerek-lapos fűszerezett sütemények készítése, amelyek tetejét negatívforma segítségével gazdag figurális díszrel látták el. A süteményekkel a vendégeket ajándékozták meg. A díszítés vallásos vagy világi tárgyú ábrázolás (gyakran szerelmi jelenet, allegória) rendkívül finom kivitelben; az eredeti mintát ötvösök készítették, majd fazekasok sokszorosították. (Másféle felhasználásuk, papírlenomat, plakett, házioltár díszítése már másodlagos funkció.)

A kőszegi példány és analógiái antik mitológiai témaválasztása nagyon ritka. A majolikákkal (VIII-38–39.) együtt Mátyás király udvartartásához kötik (a budai palotából is előkerültek ilyen célú negatívok).

Holl I.

Holl, I. : Gotische Tonmodel in Ungarn. AA 43 (1991) 315–336., Abb. 9, 14.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Régészeti Intézet, ltsz.: 5.1.

VIII-46.

A kölesdi kincs

Kölesden került elő, a Duna parton, 1826 előtt.

aranyozott ezüst

1500 körül, Magyarország

E későgótikus ezüstpohár-együttes Magyarországon talán a legértékesebb azok között a kincseletek között, melyek a 16–17. században kerültek a földre. Tulajdonosuk a török elleni harcok folyamán, menekülés közben rejthette el őket, s már nem tudott többé értük menni. Jankovich Miklós, a 19. század első felének nagy műgyűjtője, naplója tanúsága szerint hét darabot

VIII-46a.

vásárolt meg a nagyobb leletegyüttesből. A hétből ma már csak hat poharat tudunk azonosítani, de a tárgycsoport így is a Múzeum egyik legjelentősebb kincsegyüttese. Készítési kora a párhuzamok alapján a 15. század végének, illetve a 16. század elejének stílusában készült edényekével azonos. A lelet mindegyik darabja más alakú, más díszítésű, s mégis közel azonos kor emlékei. A legkorábbi darab az oroszlanlábakon álló gótikus pohár, melynek áttört, makkokból és díszes levelekből kialakított talpának forgácsos levélkoszorúja az egyik legszebb darabbá teszi a korszak hasonló poharai között. Hasonló oroszlanos lábakon állnak az ópálosi és fegyverneki leletből származó poharak (Magyar Nemzeti Múzeum), valamint több, a debreceni és a kecskeméti református múzeumban fellelhető, másodlagosan kehelyként használt pohár. Ezekben közös a gótikus, a szájperelem felé ívesen szélesedő forma, valamint a tagolt, a szájperelem alatt egyszerű pártakoszorús szegély, valamint a poharak testén található későgótikus és korareneszánsz elemekből álló áttört övpánt és talpperelem. Keltezésük a 15–16. század fordulójára tehető. A kö-

lesdi kincs legszebb darabja a fedeles serleg, mely a Nemzeti Múzeum radnai serlegének díszesebb rokona. Fedelét, testét és talpát a szájperelem felé kúszó kilenc plasztikus sárkányfej díszíti. Az edény teste a 16. század elején készült ikerserlegekével azonos (ópálosi lelet). Fedelén a gránátalma körül három kisebb sárkány tekeredik. Ez az egyetlen darab az együttesben, mely eredetileg liturgikus célra készülhetett. Kevésbé díszes a nagyjából azonos formájú másik gótikus pohár. Szájpereleme sokkal egyszerűbb, csavart köteges övpánttal, és hasonló talpdíszítéssel. Gótikus alakú, de későbbi a harmadik pohár: teste erősebben tölcseres, egyetlen dísz a 16. századi vésett lombdísz a szájperelem alatt. A lelet két alacsony pohara a német ötvösségben gyakrabban készített kis fedeles pohár és a még kisebb, körtealakú lábakon álló, sima pohárka. Utóbbiból összesen két-három darab ismert a magyar emlékek között, a 16. század elejéről (pl. a radnai leletből), bár nem körtés lábakon. A kincselet feltételezett tulajdonosának nevét három edénybe is belekarcolták. Jól kivehető a „sarkane” és a „zoblath” név. Ákosházi Sárkány Ambrus a Jagellokor ismert személyisége volt, Pozsony, majd Zala vármegye főispánja; 1510-ben Beriszló Péterrel Miksa császárnál járt követségben (címereslevele: IX-55.). A mohácsi csatában vesztette életét. Zablath Zsófia a felesége volt, így a Kölesd határában előkerült edények – a megmaradtak – személyükhöz köthetők. Sajnos a Jankovich leírásában említett, majdnem 40 pohárról semmi más adatunk nem maradt.

A hat különféle alakú edény – a cibórium kivételével – mind világi célra, asztali edénynek készült. Mivel ebben az időben mesterjegyet még nem használtak, stíluspárhuzamaik alapján keltezhetjük őket a 16. század elejére. A tulajdonos neve, szerepe 1505 és 1526 között, még szilárdabb támaszt nyújt. A poharakat – akár csak az ópálosi, a fegyverneki, a radnai, a szombathelyi és a tolnai leletek hasonló darabjait – magyarországi készítésű edényeknek tartjuk.

A kölesdi kincs darabjai:

a: Fedeles serleg

m.: 22,3 cm, szájátm.: 10,7 cm
ltsz.: Poc. Jank. 50.

f: Pohár

m.: 11,2 cm, szájátm.: 8,9 cm
ltsz.: Poc. Jank. 55.

H. K. J.

Jankovich M.: Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának ajánlva. Pest 1830, 13.; *Mihalik, S.*: Die ungarischen Beziehungen des Glockenpokals. *AHA* 6 (1959) 33–86.; *F. Vattai E.*: A kölesdi ezüstkincs. *FA* 12 (1960) 243–248.; *H. Kolba* 1985, 110, 119/102., 48–50. kép; *Kubinyi* 1994, 283.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

VIII-46b.

b: Csésze

m.: 8,7 cm, szájátm.: 8,1 cm
ltsz.: Poc. Jank. 51.

c: Pohár

m.: 14,9 cm, szájátm.: 10,8 cm
ltsz.: Poc. Jank. 52.

d: Pohár

m.: 11 cm, szájátm.: 8,7cm
ltsz.: Poc. Jank. 53.

e: Fedeles pohár

m.: 16,3 cm, szájátm.: 8,5 cm
ltsz.: Poc. Jank. 54.

VIII-46d.

VIII-46c.

VIII-46e.

VIII-47. A tolnai kincslelet

Tolnán került elő, útépités közben, 1971-ben.

aranyozott ezüst

16. század eleje, illetve második fele, Magyarország

1971-ben Tolnán, útépités közben pompás reneszánsz ékszerek, valamint poharak, kanalak kerültek elő a földből, egy részük – állítólag – cserépben elrejtve. A megtalálók a magányos kincsleletet szétosztották egymás között, ám nagy részük kerülő úton mégis bejutott a Nemzeti Múzeumba. A lelet összesen négy pohárból, négy kanálból, egy nagy aranyozott ezüst és egy kisebb, áttört ezüst övkapocspárból, hét pár ruhakapocsból, valamint egy gránátalmadisztes csüngőből (lánc töredékével), három kontyúból, hét darab övveretből és két lapos kapocspárból áll. A földből szép pecsétgyűrű is a felszínre jutott, ennek azonban sajnos nyoma veszett. A kincsleletből az áttört, gazdag növényi elemekkel, illetve állatfigurákkal díszített övcsatok is a felszínre jutott, ennek azonban sajnos nyoma veszett. A kincsleletből az áttört, gazdag növényi elemekkel, illetve állatfigurákkal díszített övcsatok is a felszínre jutott, ennek azonban sajnos nyoma veszett. A kincsleletből az áttört, gazdag növényi elemekkel, illetve állatfigurákkal díszített övcsatok is a felszínre jutott, ennek azonban sajnos nyoma veszett.

gi mesterre vall. Az övcsatok, a ruhakapcsok a 16. század első felének magyar viseletéhez tartoztak. Ábrázolásokról ismerjük a kapocspárok viseletének szokását: a nagyobbakkal a felső köpenyt fogták össze, míg a kisebb sorozat az ingváll kapcsolására készült. A kontyúkkal a fátylat erősítették a hajhoz. Az áttört övtöredék a gránátalma alakú csüngővel a 16. század folyamán a ruhát díszítő ékszerek egyik legkedveltebb darabja volt.

A kincslelet másik fele az asztali ezüstök sorába tartozott. A négy pohár közül kettő korábbi, a 16. század legkorábbi éveiben készült, gótikus poharak tipikus emléke, a másik két poharat a szájerem alatt futó vésett levélkoszorú a 16. század második felére keltezi. Mindkét típus igen gyakori a magyar anyagban, különösen a 16. században elrejtett kincsleletek között. A négy kanál szintén két típust reprezentál: kettő az ún. baluszterszáras, középen dús akanthuszlevelekkel díszített kanalak közé tartozik, a másik kettőt vékonyabb lemezből kalapálták és sodrott drótból készítették a nyelét. Az egyiknek a végén öntött, címerpajzsra támaszkodó apró figura látható, melynek szintén sok párhuzama van anyagunkban, a 16. század első, illetve második feléből.

A poharak egyikén Kádas Mátyás vésett neve olvasható, s monogramja a tárgyak nagy részén ott van. Vezetékneve foglalkozást jelent; a szó Tolnán gyakran felbukkan a 16. századi iratokban: a szekérről árusító kereskedőket nevezték ebben az időben kádasoknak. Tolna városa a hódoltsági terület egyik fontos kereskedelmi központja volt. Gyakran megesett, hogy a török elől menekülő kereskedők, polgárok a földbe rejtve akarták megmenteni értékeiket. A Kádas Mátyáshoz (valószínűleg zálogként) került pompás reneszánsz leletet is ilyen módon áshatták el. Tolnáról a 16. század folyamán a teljes lakosság többször is elmenekült.

A díszes ékszerek és szépművű poharak, kanalak párhuzamai több kincsleletben is megtalálhatók: hasonló darabok vannak a szombathelyi, szintén e korból való lelet poharai között. A koraiakkal rokonok a feyverneki, a budaörsi és a radnai lelet poharai; vésett levélkoszorúval díszített poharak vannak a tolnai, a kölesdi, az ópálosi és a szombathelyi leletekben. Az övek párhuzama szintén megtalálható a szombathelyi reneszánsz lelet szép darabjai között, s a Nemzeti Múzeum néhány

15. század végi mellboglárján hasonlóképp állatalakokkal és növényekkel tarkított az áttört díszítés. A boglárokkal díszített öv viselete ugyan átnyúlik a 17. századba is, mégis inkább a 16. századi öveket díszítették ezek a hengeralakú, áttört ezüstgyönggyel zárt boglárók. Az előkerüléskor az öv textilmaradványai még felismerhetők voltak a boglárók alján. A ruhakapcsok megfelelői a sárospataki lelet megmaradt ruháin, eredeti funkciójukban ismeretesek. A kanalak párhuzamai ugyancsak az említett leletekben találhatók.

A tolnai kincslelet darabjai:

a: Pohár

m.: 11,9 cm
ltsz.: 71.59.1.C.

b: Pohár

m.: 9,4 cm
ltsz.: 71.59.2.C.

c: Kanál

h.: 19,8 cm
ltsz.: 71.59.3.C.

d: Kanál

h.: 19,8 cm
ltsz.: 71.59.4.C.

e: Övkapocspár

h.: 15,1 cm
ltsz.: 71.59.5.C.a-b.

VIII-47.

VIII-47.

f: Övveretek (négy darab)

átm.: 2,8 cm
ltsz.: 71.59.6.C.a-b-c-d.

g: Lánctöredék

h.: 42,8 cm, ill. 14,3 cm
ltsz.: 71.59.7.C.

h: Gránátalmás csüngő

m.: 9,8 cm
ltsz.: 71.59.8.C.

i: Kapocspár

h.: 7 cm
ltsz.: 71.59.9.C.

j: Kapocspár

h.: 7 cm
ltsz.: 71.59.10.C.

k: Kapocspár

h.: 7 cm
ltsz.: 71.59.11.C.

l: Kapocspár

h.: 4,7 cm
ltsz.: 71.59.12.C.

m: Kapocs (nőtag)

h.: 2,8 cm
ltsz.: 71.59.13.C.

n: Kapocs (nőtag)

h.: 2,8 cm
ltsz.: 71.59.14.C.

o: Hajtű

h.: 12,2 cm
ltsz.: 71.59.15.C.

p: Hajtű

h.: 9,7 cm
ltsz.: 71.59.16.C.

q: Kapocspár

h.: 4,3 cm
ltsz.: 71.59.17.C.

r: Boglárók (két darab)

átm.: 2,1 cm
ltsz.: 71.59.18.C.a-b.

s: Pohár

m.: 13 cm
ltsz.: 72.1.1.C.

t: Pohár

m.: 10,8 cm
ltsz.: 72.1.2.C.

u: Kanál

h.: 17 cm
ltsz.: 72.1.3.C.

v: Kanál

h.: 21,6 cm
ltsz.: 72.1.4.

w: Övkapocspár

h.: 10,7 cm
ltsz.: 72.1.5.C.a-b.

x: Övboglár (három darab)

átm.: 2,9 cm
ltsz.: 72.1.6.C.a-b-c.

y: Ruhakapocs (hímtag)

átm.: 2,5 cm
ltsz.: 72.1.7.C.

z: Hajtű

h.: 11 cm
ltsz.: 72.1.8.C.

H. K. J.

S. Lovag Zs.–T. Németh A.: A tolnai 16. századi kincslelet. *FA* 25 (1974) 219–246.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

VIII-48.**A szombathelyi kincslelet**

Szombathelyen, a Fő tér (egykor Köztársaság tér) 24. számú házának udvarán (az ún. Uránia udvaron) került elő, alapozási munkák közben, 1963-ban. aranyozott ezüst
16. század első fele, illetve vége

A kincslelet öt ezüstpohárból, három pár övkapocsból, övveretekből, ruha-kapcsokból, valamint hetvenegy darab éremből állt. Mind az öt pohár henge-

res, sima falú, ún. tölcséres pohár, kihajló, vésett díszű peremmel. A vésetek változatos indák, virágok, levelek, melyek néha hurkolva, *lambrequin* formát alkotnak. Több poháron (földrdatlan) monogrammok. A tölcséres poharakat Magyarországon a 15. századtól egészen a 17. századig használták, hasonló darabokat például a tolnai (VIII-47.), az ópálosi, a diósgyőri leletben találunk. A bőrből, vagy textiltől készült öveket két egyforma, ötvösművű zárótagjuk akasztólánccal kapcsolta össze, ezek használata a 16. században általános. Legkorábbi a 71.10.1–2. leltári számú övkapocspár, melynek készítési helye valószínűleg Németország (Nürnberg vagy a Rajna-vidék). A másik két övkapocs magyar munka. A kincsleletet, amely több polgár közös vagyona lehetett, a Bocskay-felkeléssel kezdődő háborús időszakban menekítve rejtették a földbe.

A szombathelyi kincslelet darabjai:

a: Pohár

m.: 16,5 cm
ltsz.: 71.1.

b: Pohár

m.: 15,2 cm
ltsz.: 71.2.

c: Pohár

m.: 12,6 cm
ltsz.: 71.3.

d: Pohár

m.: 15,2 cm
ltsz.: 71.4.

e: Pohár

m.: 12,3 cm
ltsz.: 71.5.

f: Kapocspár

h.: 6,8 cm
ltsz.: 71.6.1–2.

g: Ruhakapocs (nőtag)

h.: 3,7 cm
ltsz.: 71.7.

h: Kapocspár

h.: 4,7 cm
ltsz.: 71.8.1–2.

i: Kapocspár

h.: 6 cm
ltsz.: 71.9.1–2.

j: Övkapocspár

h.: 21,5 cm
ltsz.: 71.10.1–2.

k: Övkapocspár

h.: 24,6 cm
ltsz.: 71.11.1–2.

l: Övkapocspár

h.: 36 cm
ltsz.: 71.12.1–2.

m: Övveretek (öt darab)

m.: 2,5 cm
ltsz.: 71.13.1–5.

n: Övveretek (hat darab)

m.: 2,3–2,4 cm
ltsz.: 71.14.1–6.

o: Övveret

m.: 1,9 cm
ltsz.: 71.15.

Zs. M.

Sz. Koroknay É.–Szentlélek T.:

A szombathelyi reneszánsz kincslelet. *Vasi Szemle* 17 (1964) 249–254.; *Lovag Zs.*: Szombathelyi reneszánsz kincslelet. Szombathely 1975.

Szombathely, Savaria Múzeum (a sárvári Nadasdy Ferenc Múzeum állandó kiállításán)

IX.
KÉSŐKÖZÉPKORI
MINIATÚRA-FESTÉSZET
ÉS RENESZÁNSZ KÖNYVKULTÚRA

Bibliotheca Corvina – Bibliotheca Augusta

Mátyás király 1526-ban török kézre került, nagy hírű könyvtára hamarosan a humanista kultúra legendás kútfejévé magasztosult, s a bizánci császárok konstantinápolyi könyvtárához hasonlóan sokáig foglalkoztatta a humanisták képzeletét. Amint Mátyás személye, azonképpen minden alkotása egyre fényesebb ideává vált a 16. század folyamán s utóbb még inkább; könyvtárának végül már 50000 kötetes nagyságáról is tudni véltek. A Konstantinápolyba hurcolt kódexekből utazók, portai követek időnként szereztek egy-egy darabot (Verancsics Antal püspöknek, a *Monumentum Ancyrantum* egyik felfedezőjének például két ilyen szerzeménye is fennmaradt, a londoni Horatius-korvina [British Library, Lansdowne Ms. 836.], s az egyik bécsi Szent Tamás-korvina [ÖNB, Cod. Lat. 1391.]); a kódexek szinte ereklyékké váltak. A Habsburg uralkodók (egyben magyar királyok) többször, de az erdélyi fejedelmek is (főleg Bethlen Gábor, majd I. Rákóczi György) fáradságot és pénzt nem kímélve törekedtek visszaszerezni Mátyás király budai könyvtárát, vagy annak maradványait, ám a legcsekélyebb siker nélkül. Az isztambuli Szerájból csak a 19. század vége felé jutott vissza Budára a maradék, néhány egyszerűbb kiállítású kódex, szultánok ajándékaképp. A Corvina Magyarországon soha nem veszítette el aktualitását; kutatása a 20. század folyamán már-már önálló diszciplínává vált, s Nemzeti Könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár 1990-ben, Mátyás király halálának 500. évfordulója alkalmából megrendezte a minden eddiginél nagyobb korvina-kiállítást. A Bibliotheca Corvina ideája fényesebben ragyog, mint valaha. Ma használatos elnevezése persze kissé anakronisztikus, hisz saját korában jobbára csupán *bibliothecaként* emlegették. Egykorú jelzője Naldus Naldiusnak, a firenzei humanistának a könyvtárról írott *panegyricusá*-ban hagyományozódott ránk: *Bibliotheca Augusta*.

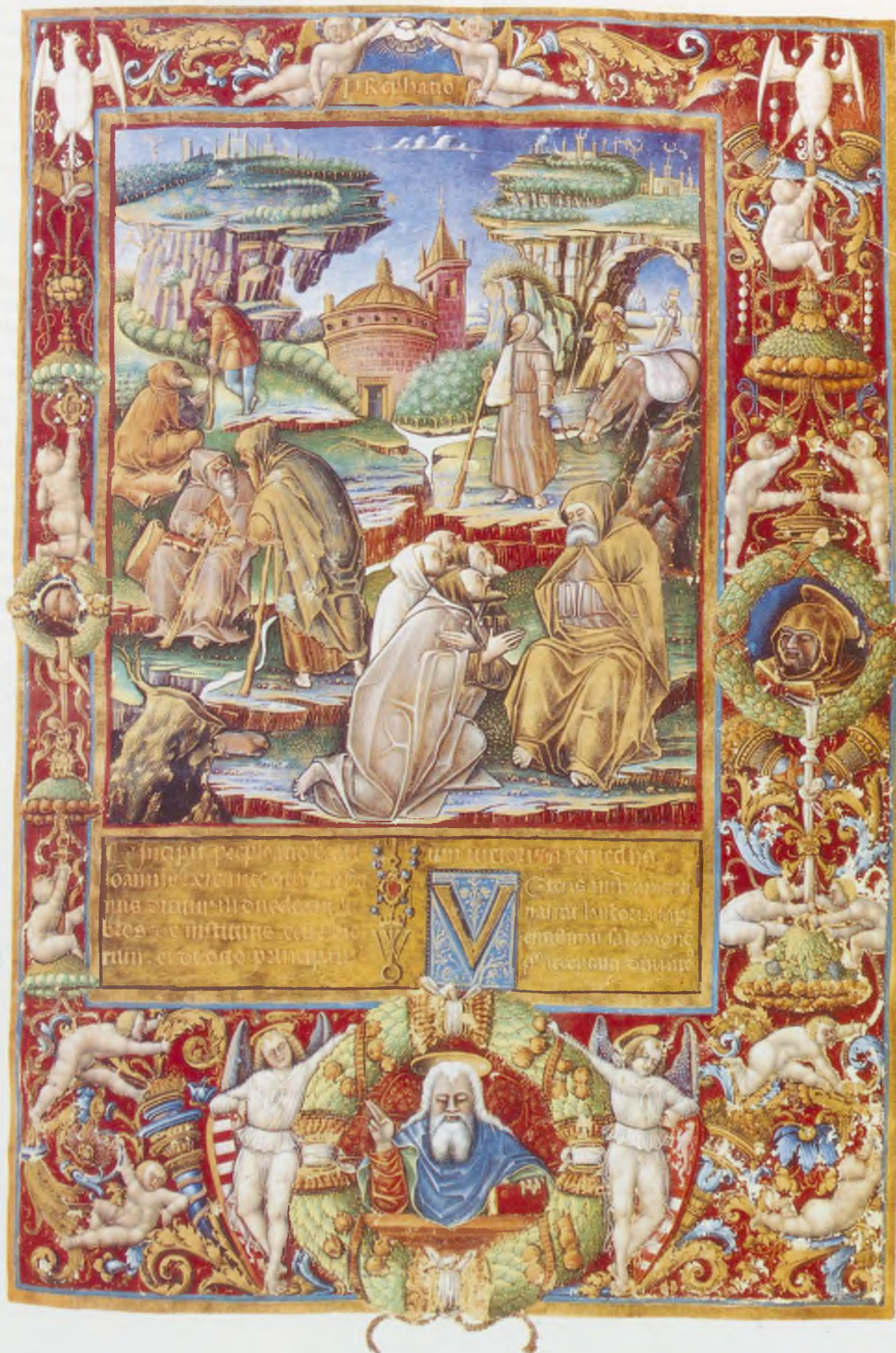
Mátyás halálakor a könyvtár állománya talán 1000 kötet körül lehetett; az adat becsült. A ma ismert korvina száma 200 fölött van, a csak forrásokban említett fantom-kódexeket is felsoroló repertórium (*Csapodi 1973*) 1000 körüli kötetszámot regisztrál; a kutatás azonban természetszerűleg nem tud számot adni arról, hogy hány kötet lehetett Budán 1490. április 6-án, amelybe már nem került bele Mátyás címere. Voltak ugyanis ilyenek. Csak találgathatjuk továbbá, hogy a királyi palotában lévő könyvgyűjteményeknek milyen volt az egymáshoz való viszonya. Sok könyv maradt félig készen Itáliában is – a nagy király könyvtárának körvonalai mindörökre elmosódtak. Két terem fogadta be a könyveket a budai palotában, két boltíves, freskókkal dekorált terem, a kápolna szomszédságá-

ban. A berendezés pompája aligha maradt el a legszébb díszkódexekétől. A könyvtár ugyanis nemcsak az ismeretek legendás hírű tárháza volt, hanem káprázatosan gazdag kincsgyűjtemény is – ez a funkciója legalább annyira fontos volt a maga korában, mint tartalmának korszerűsége és gazdagsága. A legszebb köteteket a kor legjobb firenzei miniátorai illuminálták. A dúsan aranyozott lapokon a nagyméretű miniatúrák mellett antik műtárgyak – cameók, érmek, szarkofágdomborművek – apró másolatai sorakoztak a lap-széleken, mintegy kárpótlásul a Mátyás számára megszerzhetetlennek bizonyult antik eredetű helyett. Az ókori emlékekkel, triumphus-ábrázolásokkal, emblémákkal, Mátyás *all'antica* arcképeivel díszített címlapokon sok a humanista képi invenció – ezek zömének pontos jelentése azonban éppúgy megfejtetlen, mint a király emblémáié, amelyekből épp az Itáliából érkezett kódexek őrzik a legtöbbet. A könyvek külső megjelenése sem maradt el a belső pompájától. A színes selyem- és bársony kötések s főképp a pazarló gazdagsággal aranyozott bőrkötések miatt a könyvtár már-már egy igazi *keleti* uralkodó dús kincstáraként ragyogott.

A szakirodalom arra a kérdésre, hogy mikor s mivégre jött létre ez a rendkívüli gyűjtemény, többféle választ is adott, ám mindegyik elképzelésnek vannak homályos pontjai. Nem ismerjük pontosan Mátyás első gyűjteményének viszonyát a korai humanista könyvtárakhoz, Vitéz Jánoséhoz és Janus Pannoniuséhoz, nem tudunk sokat a korábbi budai királyi gyűjteményekről, és így tovább; legfőképp azonban a gyarapodás időbeli megoszlása problematikus.

Ebből a szempontból tanulságos áttekinteni, hogy a legjelesebb firenzei kódexfestők, illetve műhelyeik mikor s mennyit dolgoztak Mátyás számára. A legnagyobb mennyiséget – körülbelül 30 kódexet a ma meglévő állományból – Attavante degli Attavanti és műhelye illuminálta. Gazdagon díszített kódexek éppúgy akadnak közöttük, mint olyanok, amelyeknek csupán kettős címlapját ékesítik igényes miniatúrák. Utóbbiak vannak ugyan többségben, de van néhány igen dúsan ékített kézirat is, például a Martianus Capella-kódex (Velence, BNM, MS. 4054.), vagy a hatalmas méretű Ptolemaeus-kódex, valószínűtlenül kéklő tengerű térképeivel (Párizs, BN, Cod. Lat. 8834.). A két legpompásabb liturgikus díszkódex, a bizonyára a királyi kápolna számára rendelt *Missale Romanum* (Brüsszel, BR, MS. 9008.) és *Breviarium Romanum* (Róma, BAV, Cod. Urb. Lat. 112.) szintén Attavante műhelyéből került ki. Kettőjük datálása, úgy tetszik, jól behatárolja Attavante foglalkoztatását. A *Missale* 1485

1. kép: Cassianus-korvina, f. 1^r
 Párizs, Bibliothèque Nationale

és 1487 között készült (a benne lévő évszámok tanúsága szerint), a Breviariumon azonban 1492-ben is dolgozott a mester, s ez a kötet nem is jutott el Budára. A szintén firenzei Gherardo és Monte di Giovanni del Fora testvérpár kevesebbet dolgozhatott a magyar királynak; a ránk maradt kötetek közül csupán hatban ismerhető fel kezük nyoma. A scriptorok ötöt datáltak (négynek 1488-ban fejezték be a másolását); annak, amelynek másolása csak 1489-ben fejeződött be, festői díszje nem készült el Mátyás életében, s a mű Firenzében maradt – ez a háromkötetes Biblia (Firenze, BML, Plut. 15. Cod. 17.). Ismerünk továbbá több olyan Attavante-művet is (Firenze, BML), amelyet Mátyás számára másoltak, festői dekorációja azonban már Lorenzo de' Medici számára készült. Ezek a tények jól egybevágnak az írásos források azon híradásaival, amelyek szerint Mátyás halálakor százötvennél is több kódex maradt befejezetlenül, kifizetetlenül Firenzében. A könyvtár legszebb, leggazdagabban illuminált kódexei a Mátyás halála előtti években készültek, s a munkálatok 1490 április 6-án, halála napján is teljes erővel folytak.

Az utolsó évek lázas tevékenységének nyomai Budán is egyértelműen kivehetők. Az exlibrisek és superexlibrisek készíttatése ugyanerre utal. A könyvtár köteteknek jelentős részét ugyanis reprezentatív egyenkötéssel látták el Budán – az újrakötés szempontjai régebbi kéziratok esetében ma még nem világosak egészen. Kétféle kötéstípus ismeretes: bársonykötés címeres, zománcozott nemesfém csatokkal (a könyv metszése vagy aranyozott és festett, vagy aranyozott és poncolt), vagy bőrkötés festéssel, aranyozással és vaknyomással, az előtáblán és a háttáblán Mátyás cseh királyi címerével. (A bőrkötések metszése mindig aranyozott és poncolt.) A bélyegzőkészlet egyedi; eddig csak olyan kódexen találták meg őket, amelyeken ott a király címere. A dúsan aranyozott bőrkötések datálása szintén késeinek látszik. Az egyetlen évszámos kö-

tés, a bécsi Lucretius-kódex (ÖNB, Cod. Lat. 170.) 1481-es évszáma hamisnak bizonyult (ld. erről Rozsondai Marianne tanulmányát a 451–456. lapokon); az évre pontosan datálható kötetek viszont (néhány darab csupán) mind az 1480-as végén készültek. A kötetek stílusa mindazonáltal olyannyira egységes, hogy készítésük ideje aligha húzható szét egy évtizednyi időre. Különös rejtély, hogy a könyvkötő s bélyegzőkészlete Mátyás halálával eltűnik, s művének előzménye sem ismeretes, bár történtek kísérletek, hogy olasz, magyar és keleti elemekből eredeztessék a korvina-kötések utánozhatatlanul egyedi stílusát.

A superexlibriseken kívül szép számmal kerültek belülről possessor-címerek is: bizonyos, már készen megszerzett könyvekbe utólag belefestették Mátyás cseh királyi címerét. Két nagyobb címerfestő akció volt Budán, pontosabban – mivel egymáshoz való viszonyuk nem egészen világos – két festő kezemunkája az utólag festett Mátyás-címerek legnagyobb része. Az egyik festő (a szakirodalomban „második címerfestő”-ként említik) a festett arany metszésű bársonykötésekkel áll kapcsolatban s a címer jobb és bal oldalára „M” és „A” betűket írt, amelyek *Mathias Augustusként* oldhatók fel. A másik festő (az ún. „első címerfestő”) az aranyozott bőrkötésekkel áll kapcsolatban s működése így szintén az 1480-as évek végére tehető. A könyvtárba a díszkódexek mellett egyszerű kiállítású könyvek is kerültek; ezek részben kereskedelmi céllal készült egyszerű díszű vagy díszítetlen kódexek, részben nagyobb mennyiségű vegyes anyag magángyűjteményekből (Francesco Sasseti 1488 előtt, Galeotto Manfredi 1488). Általában ezek címlapjára kerültek az új possessor-címerek – sok azonban még itt is a nyitott kérdés.

Minden jel arra mutat, hogy Mátyás Budán nagylétszámú másológyműhelyt tartott fenn s emellett működött több miniátor is. Vannak írásos forrásaink (nevek,

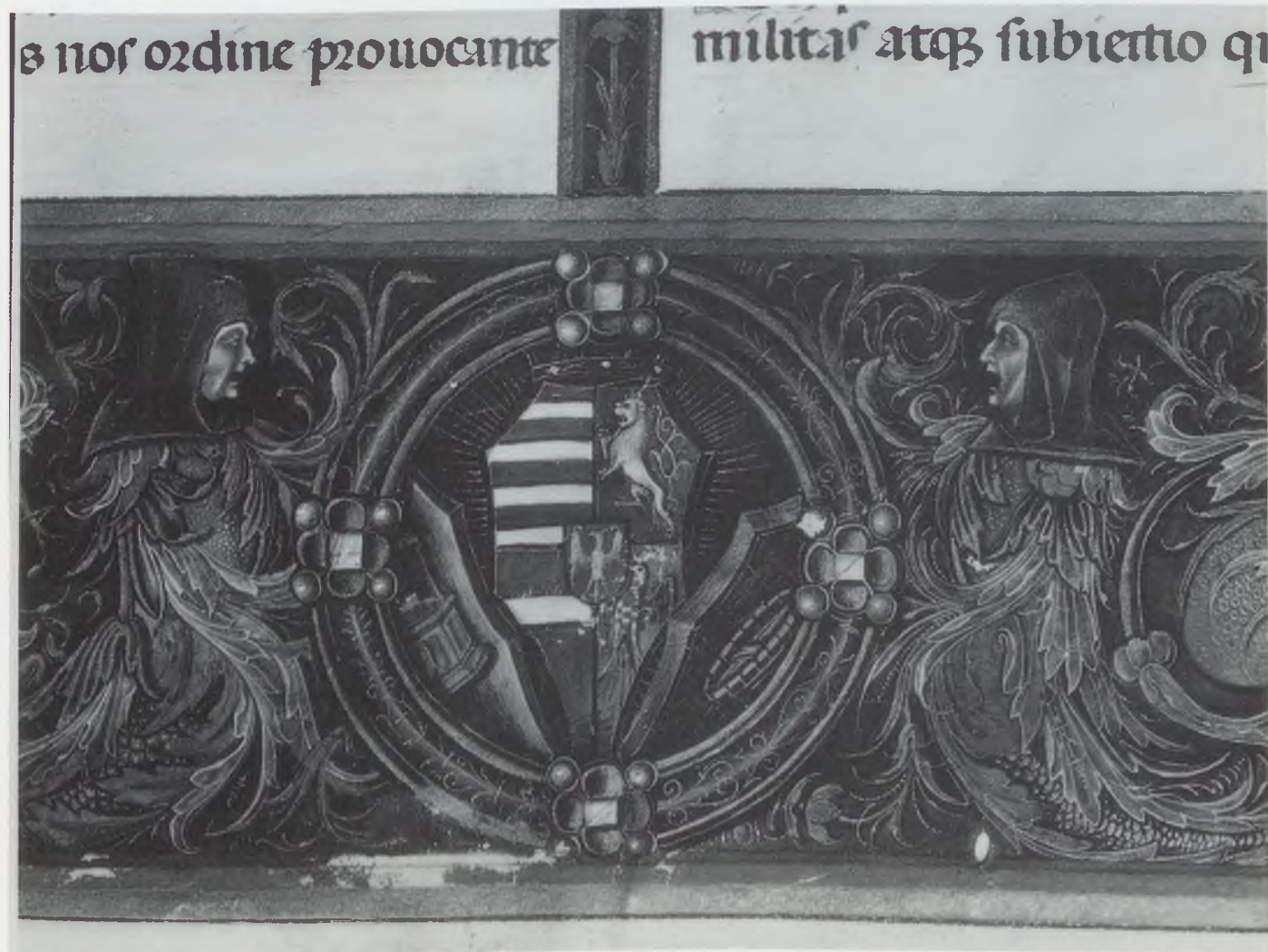
2-3. kép: Részletek a Cassianus-korvinából

amelyekhez a sok kísérlet ellenére sem kapcsolhatók hiteles művek), s egy olyan kódex-csoport, amely miniatúráinak stílusa alapján Milánó környéki miniatúrokhoz áll közel. Biztosan dolgozott Magyarországon Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano (ld. Wehli Tünde írását a 411–412. lapokon), az 1480-as évek elejétől (többek között Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost számára készített szerkönyveket), Mátyás számára készült művei azonban ezidőt nem ismeretesek. Két csillagászati tárgyú mű (Tolhopff-kódex, Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 84. 1. Aug. 2°; Ptolemaeus-kódex, Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 24.) s egy rétorikai munka (Trapezuntius-kódex, Budapest, OSZK, Clmae 281.) tartozik ehhez a körhöz a Corvinából (datálásuk problematikus) s néhány liturgikus kódex. A stíluskör legjelentősebb mestere azonban csak 1498 körül érkezhetett Budára. Nevét nem ismerjük. Szükségnevét legfontosabb művéről, a Párizsban őrzött Cassianus-kódexről kapta (Párizs, BN, Cod. Lat. 2129.). Kétségkívül ő a budai miniatúrok legjelesebbike. Figurális ábrázolásai kissé bizonytalan rajzúak ugyan, ám színvilága s ornamentális kompozíciói a műfaj legjobbjai közé sorolják. Kompozíciója olykor zsúfolt és sokszínű, máskor szellősen elrendezett és szinte monokróm: a lilának vagy a szürkének különböző mélységű árnyalataiból áll össze, amelyek tompa lefojtottságát a laparanyinak és az ecsetaranyinak rafinált ellentéte néha egészen kísértetiessé fokozza.

A névadó kódex Mátyás halálakor épp munkában volt: bizonyos lapjain ott vannak Mátyás címerei, valamint a rá vonatkozó feliratok és emblémák; más lapokon Mátyás címerét átfestették II. Ulászlóéval s vannak olyan lapok is (például épp a címlap), amelyekre eredetileg is II. Ulászló címerét tervezték. A kódexet forgatva szinte tanúvá leszünk Mátyás halála pillanatának. A Cassianus-mester körébe tartozó legtöbb korvinában hamarosan eltűntették Mátyás címereit s helyükre Ulászlóét festették – a javítást végző kezek azonban meglehetősen gyakorlatlanok voltak. Úgy tetszik, a király halála után a Cassianus-mester is eltávozott Budáról s követői stílusának csak halvány visszfényt voltak képesek visszaidézni.

Mikor s mivégre gyűlt hát össze Mátyás király könyvtára? A szakirodalom úgy tartotta, hogy a király egész életében, de legalább harminc éven át gyűjtötte szorgalmasan a könyveket s olthatatlan tudásszomja volt a fő oka annak, hogy könyvtárát azzá a fenséges gyűjteménnyé alakította, amelyet nem szűnő nosztalgiával emlegetünk a mai napig. A tudósok szorgalmasan gyűjtötték a könyvekre (nem mindig a könyvgyűjtésre) vonatkozó korai adatokat s döntő jelentőséget tulajdonítottak a kódexek korai datálásának. A könyvek nagyobbik hányada azonban másról vall: legtekintélyesebb részük vagy tényleg az 1480-as évek második felében készült, vagy – ha korábban – olyan átalakítás (egységesítés) nyomait viseli, amely alkalmasint szim-

tén az 1480-as évek második felére datálható. Nem csupán a könyvek ugrásszerű mennyiségi növekedéséről van szó s nem is a beszerzés költségeinek s a reprezentatív igényeknek a növekedéséről, hanem sokkal inkább szemléletváltásról. Nem a könyvtárnak a fénykora ez általában, mint vélik oly sokan, hanem egyáltalán a Könyvtár, sajátul – Naldus szavaival – a *Bibliotheca Augusta* fennállásának rövid időszaka. A könyveket mindig szerethette Mátyás és gyűjtötte is őket, de a nagy, az egységes, az ideális Könyvtár, a Múzsák

4. kép: Livius-korvina, részlet
Verona, Biblioteca Capitolare (CXXXVII.)

szentélye életében kései invenció s időben aligha választható el Tadeo Ugoletto könyvtárosi működésétől s Naldus Naldiusnak a könyvtár dicséretét zengő panegyricusától – amint politikailag Mátyás törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak a trónutódlásától sem, hiszen Mátyás a kitűnő humanista propagandával rendelkező könyvtár társtulajdonosává kívánta tenni fiát, ezzel is növelve trónra jutásának esélyeit. A könyvgyűjtést éppúgy nem volna szabad összevonnunk, összetévesztenünk a *Bibliotheca Augustának* megalkotásával, ahogyan Mátyás műpártolásában sem volna szabad összetévesztenünk a Magyarországon mindig nagy szerepet játszó itáliai művészeti divatok követését a nagy király életének utolsó szakaszában döntő szerepet játszó tudatos antikizálással. A *Fenséges Könyvtár* az utóbbinak része, s szétszórásának (inkább, mint pusztulásának) köszönhetően annak legfényesebb reprezentánsa mind a mai napig. A *Bibliotheca Augusta* eszméje későn fogant meg Budán, s alkotója halálával el is enyészett, ha kifosztott, oszladozó kadávere meg is érte még a mohácsi katasztrófát.

A fosztogatást maga Corvin János kezdte meg, mielőtt apja kincstárának s könyvtárának legértékesebb darabjait megpróbálta – sikertelenül – elmenekíteni 1490 nyarán. A következő évtizedekben azután a különböző követek, kancelláriai humanisták apránként széthordták a Bibliotheca Corvinából, amit lehetett. A könyvtár Ulászló kori életéről jobbra negatív tanulságokkal rendelkezünk: a legkiválóbb miniatör, a könyvkötő, Mátyás halála után hamarosan eltávozott Budáról, a többi itáliai művészhez hasonlóan. A jámbor, különösebb intellektuális érdeklődéssel nem jeleskedő uralkodónak a művészeti reprezentációhoz (talán az építészet leszámítva) tizedannyi affinitása sem volt, mint Mátyásnak. A veszni hagyott könyvtárhoz pedig még annyi sem. Szimptomatikus, hogy az itáliai humanisták Magyarország iránti érdeklődése 1490 után szinte elenyészik; Marsilio Ficinónak, a nagy firenzei humanistának megszakadnak a kapcsolatai Magyarországgal. A könyvtár, amely valóban az ország díszé lehetett volna, a magyar királyi udvarban légüres térbe került, széthullott – ezért menekült meg végül a biztos, a teljes pusztulástól.

Hoffmann 1929, 73–103.; Hoffmann E.: Mátyás király könyvtára. Mátyás király Emlékkönyv I-II. Szerk. Lukinich I. Budapest [1940], II, 251–275.; Berkovits 1962; Csapodi Cs.: Beatrix királyné könyvtára. Budapest 1964; Balogh 1966, I, 312–320., II, 497, 499–500, 513–517, 519–568. kép; Sz. Koroknay É.: A magyar reneszánsz könyvkötőműhelyek. Kiállítási katalógus. Budapest 1966–1967, 13–20., 74–83. sz.; Csapodi 1973; Csapodi-Csapodiné 1990^a; Budapest 1990; Mikó 1991b; Karsay O.: A fenséges könyvtár dicsérete. *MKSzle* 107 (1991) 316–324.; Hoffmann-Wehli 1992, 247–255; Matthias Corvinus und die Bildung der Renaissance. (Ausstellungskatalog) Wien 1994.

IX-1.

**Philostratos: Heroica.
Imagines. Vitae sophistarum.
Epistolae. Latine versae ab
Antonio de Bonfinis.**

A díszkódex a Corvina számára készült. Johannes Grempert szerezte meg 1513. december 31-én, tőle Johannes Cuspinianushoz jutott, majd Johannes Fabrihoz került. Az ÖNB a Velencei Egyezmény értelmében átadta az OSZK-nak 1933-ban. pergamen, I, 171 levél, 358 × 222 mm fatáblás bőrkötés vaknyomással A kódexet Boccardino il Vecchio miniálta Firenzében 1488–1489-ben; kötése 1490. április 6. után készült Budán.

A Corvina Könyvtár egyik legfontosabb s egyik leggazdagabban díszített kódexe. Egyedülálló mű: a fordítás, az ajánlás, maga a pompás díszkódex teljes egészében, az első betűtől az utolsó ecsetvonásig, Mátyás király számára jött létre. A műveket (a *Corpus Philostrateum* néhány darabját) Antonio Bonfini fordította le görögből Mátyás király számára 1487 tavaszán; az előszó (amelynek végére a humanista egy gyarló kompilációt, egy Philostratos-életrajzot illesztett) Bécsújhely elfoglalása (1487. augusztus 14.) után íródott. A kódex festett díszé Firenzében készült, Boccardino il Vecchio műhelyében, de még Mátyás halála előtt visszajutott Budára. Fatáblás bőrkötésére már II. Ulászló címere került. Különös figyelmet érdemel az Imagines-fordítás, amely antik festészeti alkotások leírásait tartalmazza, s amelynek a 15. század végén, a 16. század elején több fordítása is született Itáliában.

Kettős címlapjának minden részét gondosan kidolgozott miniatúra borítja. Bal oldalon van a kódex tartalommutatója mint monumentális felirat. A domborúbetűs bronztábla (részben aranyozott) fehér kőből épült aedicula keretében jelenik meg. Az építmény talapzatán (cameóként) antik szarkofág-dombormű a tengeri istenek harcával. Kétoldalt felfüggesztett fegyverek között Mátyás *all'antica* éremportréja Nero és Hadrianus császárok érmeinek társaságában. A jobb oldali keretsávban középpontban (Claudius Drusust és a „Diva Faustina”-t ábrázoló érem között) Lorenzo de' Medici gemma-gyűjteményének egyik híres darabja, az Apollónt, Olympost és Marsyaszt ábrázoló carneol intaglio. A lap alján az uralkodó cseh királyi címere. A jobb

IX-1.

oldali címlapon a N(on) iniciáléban triumphus-jelenet, oldalt, a zöld veszőkkel hexagonális, illetve háromszögű mezőkre osztott, lombokkal díszített keretben gyöngyös ékköcsokrok, befoglalt cameók, emblémák. A címlapok invencióirol több – jobbára anekdotikus – magyarázat is született: az aedicula keretében megkötözött medvével (?) incselkedő vörös ruhás gyermekben Corvin Jánost, a diadalkocsin

álló ifjában Corvin Jánost vagy magát Mátyást látták, a mögötte lévő városképben Bécs, Bécsújhelyet és Fiesolét. Fent jobbra Bonfini, lent Beatrixot és megint Corvin Jánost. A koronás figura Mátyás cseh királyi címerét tartja; a szöveg pedig, amelynek élén áll, Bécsújhely ostroma után íródott s Mátyás bécsújhelyi diadalmenetét írja le, ahol egyébként az uralkodót Caesarnek, Augustusnak szólították, az *all'*

IX-1.

antica császári reprezentáció ünnepi, verbális megfelelőjeként. Bécs városának címere egyébként (a címerekkel rendkívül gazdagon felékesített kódexben) csak egyszer, a legutolsó díszlap (f. 166^v) bal alsó sarkában, a legjelentéktelenebb helyen tűnik föl. Fent két hyppokampos tartja a Hunyadi-ház hollóját. A lap alján karéjos foglalatú ékkövek koszorújában Mátyás címere, amelynek harmadik negyedében ott van Ausztria vörös alapon ezüst pólás címere is. A kódexben még hat egész oldalas díszlap van (ff. 11^r, 64^r, 84^v, 109^r, 137^r, 166^v). Ezek díszítése azonos: arany vonalakkal négyszögű mezőkre osztott széles keretsáv, benne fehéren hagyott alapon színes lombornamentika, puttókkal és angyalokkal; apró, kék alapú medalionokban Mátyás ecset-arannyal festett emblémái, nagy kerek medalionokban pedig címerek: leggyakrabban Magyarországé (ezüsttel és vörössel hétszer vágott pajzs, illetve vörös mezőben zöld hármashalmon álló ezüst kettős kereszt), továbbá a kettős farkú cseh oroszlán, a dalmát párducefek, Ausztria, Szilézia, Galícia, Morvaország címerei s egy helyen Bécs városáé.

A Mátyás halála után nem sokkal, már II. Ulászló számára készült kötet-tábla architektonikus díszű: közepén aedicula, gazdagon tagolt párkányzattal és lunettával. A bélyegzők részben a korvina-kötések utánmetszései, melyek más budai reneszánsz könyvkötéseken is megjelennek. Maga az építészeti motívum a korvina-kötések kései invenció-

ját követi (v.ö.: IX-4.), ügyetlen kivitelben. Az építészeti keret – amely II. Ulászló címerét veszi körül – a f. I^v *all'antica* képi ideáját ismétli meg, a heraldikai reprezentáció új elemeként. M. Á.

Hoffmann 1929, 78.; Bartoniék 1940, No. 417.; Berkovits 1962, 47–53., XXIV–XXXI. t.; Csapodi 1973, No. 503.; Schallaburg 1982, Nr. 409.; Budapest 1986–1987, 35. sz.; Rozsondai 1989, 65.; Csapodi–Csapodiné 1990^a, 40. (30.sz.); Mikó 1991b, 69–77.; Marosi 1993, 28.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Clmae 417.

IX-2.

Quintilianus, Marcus Fabius: Institutionum oratoriarum libri XII.

Korvina, a királyi könyvtárból vitte el 1525-ben(?) Brassicanus. Hogy nem jogszerűen, bizonyítja, hogy mind a kódexen belüli Mátyás címert törölte, mind a kötéstáblán lévő, amely még így is jól kivehető. – Bejegyzése: „Liber est Johannis Alexandri Brassicani ... Budae anno 1525 mensis Decembris die 6.” (Ugyanez a bejegyzése a ma is az ÖNB-ben lévő Cod. Lat. 92. jelzetű korvinának.) – A Quintilianus-kódex később az Osztrák Nemzeti Könyvtárból (Cod. Lat. 105.) a Velencei Egyezményrel visszakérült Budapestre az Országos Széchényi Könyvtárba. pergamen, 278 levél, 280 × 200 mm a kötéstábla mérete: 295 × 205 mm Az aranyozott és festett korvina kötések az 1480-as évek második felében készültek.

Ez a korvina kötés a hangsúlyozott középdíszes korvina csoportjába tartozik. Díszítésében követi a korvina kötések általános formai szabályait: a tábla szélén festett kettős köröcskék alkotnak keretet, a sarkokon és középen virágalkatza tömörülve. Ugyanilyen a középmezőt körülvevő negyedik keret is. Második kerete, mely lényegesen szélesebb a rövidebb oldalakon, mint a hosszmentin, fonadékmintából áll. Ez mindig vaknyomásos. A harmadik keretben apró tulipánok vannak, a sarkokban negyedkörívek, a középdíszsel harmonizáló növényi ornamensekkel kitöltve. A középdísz mandorla-variáció, amelyet kívül a kettős köröcskék sora kísér, majd három egymásutáni keretben architektonikus elemek. Belső terét aranyozott növényi ornamensek: rozetták, kehelyvirágok, különböző tu-

lipánok és levelek, levélszárak és köröcskék töltik ki. A centrumban Mátyás címere van. Egy-egy korvina kötésen átlagban körülbelül 25-féle bélyegző látható. Az elő- és háttábla azonos, egyetlen eltérés, hogy a műre vonatkozó aranyozott felirat a háttáblán szokott lenni. Ez arra mutat, hogy a kódexek a háttáblájukkal fölfelé feküdtek a polcon. Négy kapocs nyoma látszik, tehát a korvinaéknál is itáliai módra a rövidebb oldalakat is kapocs fogta össze. Láncozott volt, nyoma jól kivehető. Poncolt aranymetszés.

R. M.

Bartoniék 1940, No. 414.; Csapodi 1973, No. 561.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Clmae 414.

IX-3.

Victorinus, Caius Marius: Commentarium in Ciceronis librum de inventione.

A f. 94^r bejegyzése szerint Vitéz János (váradai püspök) 1462-ben Nagyszébenben emendálta: „Emendavit quantum fieri potuit et finivi Cibinij XXVII. Septembris MCCCCLXII. Jo.” Utóbb a Corvinába került. Későbbi tulajdonosának bejegyzése: „Doctoris Antonio Buffa liberi baronis a monte liliorum, C[astel] Allto et Haiden.” Az OSZK 1905-ben vásárolta meg Emich Gusztávtól. pergamen, 94 levél, 303 × 204 mm fatáblás bőrkötés, aranyozással és vaknyomással, Mátyás király címerével 1462 előtt, kötése 1489–1490 körül

A hangsúlyozott középdíszes korvina kötések közé tartozik. Külső keretét két aranyozott vonal között futó kettős körök sora alkotja, amelyek a sarkokon és az oldalak közepén hatszirmú rozettává rendeződnek. A kereten belül vaknyomásos, sűrű fonadékminta tölti ki a középmező itt közel négyzet alakú, s kívül aranyozott vonal kereteli. Hozzá tulipánkelyhekkel díszített szalag tapad, amely azonban a sarkokat enyhén ívelő vonallal levágja, s az így keletkezett sarokháromszögeket a középdíszsel azonos rendszerű virágminta tölti ki. A középdísz négy homorú ívből összeállított pseudo-rombusz, amelynek sarkai belülről érintik a tulipános szalag közepét. A homorúan ívelő keretvonalat architektonikus tagozat, tojássor

IX-2.

IX-3.

díszíti, s kétfelől színes kettős körök kísérik. A rombusz belső mezejét virágfolyondár tölti ki, a korvínakon szokásos virágbélyegzőkkel, közepén Mátyás cseh királyi címere; külső ívei előtt, a szabad, díszítetlen felületen egy-egy aranyozott hatszirmú rozetta, kettős körökből. Az elő- és a háttábla azonos. Felirata a háttáblán: *COMENTIV(M) RETHORICOR(UM)*. Az architektonikus elem arra utal, hogy a kötés a Theophylactus-kódexéhez (1490) közeli időben készült.

A tojássor, amely a Victorinus-korvina kötésén látható, két bélyegzővel készült (külön a kerek elem, és külön a levélke). Ugyanez megtalálható a Theophylactus-korvina (IX-4.) kötéstábláin, az aedicula lunetta-ívén is, de nem ornamentikaként, hanem tektonikus értelmezésben. A tojássort ugyanott másféle architektonikus bélyegzők is kísérik: levél- és astragalos-sor. A párkányon fogsor fut végig (téglalap alakú egyes bélyegzőkkel nyomva) s astragalos-sor. A Quintilianus-korvínán (IX-2.) – a Victorinus-korvina kötéséhez hasonlóan atektonikus

dekorációként – apró levélsor, fogsor és astragalos-sor ékesíti a középdísz keretszalagját. Az építészeti motívumok a hangsúlyozott középdíszű kötések nyilvánvalóan másodlagos adaptációk. Mivel a Theophylactus-korvínára már nem került rá Mátyás címere, a Victorinus- és a Quintilianus-korvina kötésének valamivel korábban kellett készülnie, ám feltehetően ama (mára elveszett) architektonikus (vagy ötvösmű absztrakt képét őrző) kötéstábla után, amely számára ezeket a bélyegzőket kitalálták. Hogy kísérleteztek e motívumokkal, arra egyértelmű bizonyítékunk van. A Theophylactus- és a Quintilianus-korvina astragalos-sora egyetlen bélyegzővel készült: a hosszú, csúcsos-ovális elem mindkét végéhez apró gyöngyöcske (kettős kör) tapad, s a bélyegző-nyomatok egymás mellett sorakozva adják ki a tagozat „két rövid-egy hosszú” ritmusát. Az ÖNB Szent Tamás-korvínájának (Cod. Lat. 1391. Csapodi 1973, No. 638.) középdíszében elrejtett fedeles serleg képén, a fedél szegélyén szintén astragalos-sor fut végig, de két bélyegzővel nyomva: hosz-

szú, elnyújtott rombusz és apró kettős köröcske. Ez *relative terminus post quem* a Victorinus- és a Quintilianus-korvina számára. 1489–1490 körül készülhetett mind a négy kötés.

M. Á.

Bartonek 1940, No. 370.;

Jakó Zs.: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. *Uő.*: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest 1977, 159, 332 (18. sz.); *Csapodi* 1973, No. 697.; *Csapodiné* 1984, Nr. 116.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Clmae 370.

IX-4.

Theophylactus: Commentaria Athanasii in Epistolas Sancti Pauli, Latine versa a Christophoro Persona.

Korvina, Mátyás király címerét a címlapon átfestették Bergen op Zoom VI. János örgróf (megh. 1532) címerével. pergamen, 346 levél, 375 × 260 mm

IX-4.

a kötéstábla mérete: 395 × 265 mm
Firenzében illuminálták Attavante
műhelyében 1485–1490 között. A kötést
valószínűleg 1490 késő tavaszán
készítették, mert – feltehetően halála miatt
– nem tették már rá Mátyás címerét.

Kompozíciójukat tekintve az aranyozott, Mátyás királynak készült korvina kötések négy típusba szokták sorolni: hangsúlyozott középdíszes, ebbe tartozik a legtöbb bőrkötésű korvina (erre példa a Quintilianus- és a Victorinus-korvina kötése is: IX-2–3.), terülő-mustrás, öt körös díszű és architektonikus. Ez utóbbi szép képviselője a Theophylactus-korvina kötéstáblája. Fátáblás vörösesbarna maroken kötés, itt is azonos az elő- és háttábla. A szélen festett, részben aranyozott kettős köröcskék alkotnak keretet, helyenként virágalakzatot öltve. A második keret, mely a rövidebb oldalakon mindig lényegesen szélesebb, mint a hosszmenti oldalakon, fonadékmintából áll és vaknyomásos. A levegős, nagy méretű középmézőt, amelyet kettős köröcskék sora keretez, dekoratív reneszánsz portikusz uralja. A portikusz mentén is kívül-belül a kettős körök sorakoznak, olykor-olykor geometrikus alakzatokba csoportosulva. A portikusz talpzata és két oldala a korvina szokásos növénybélyegzőivel van díszítve: palmetta, stilizált és kettős levelek, rozetták, ke-

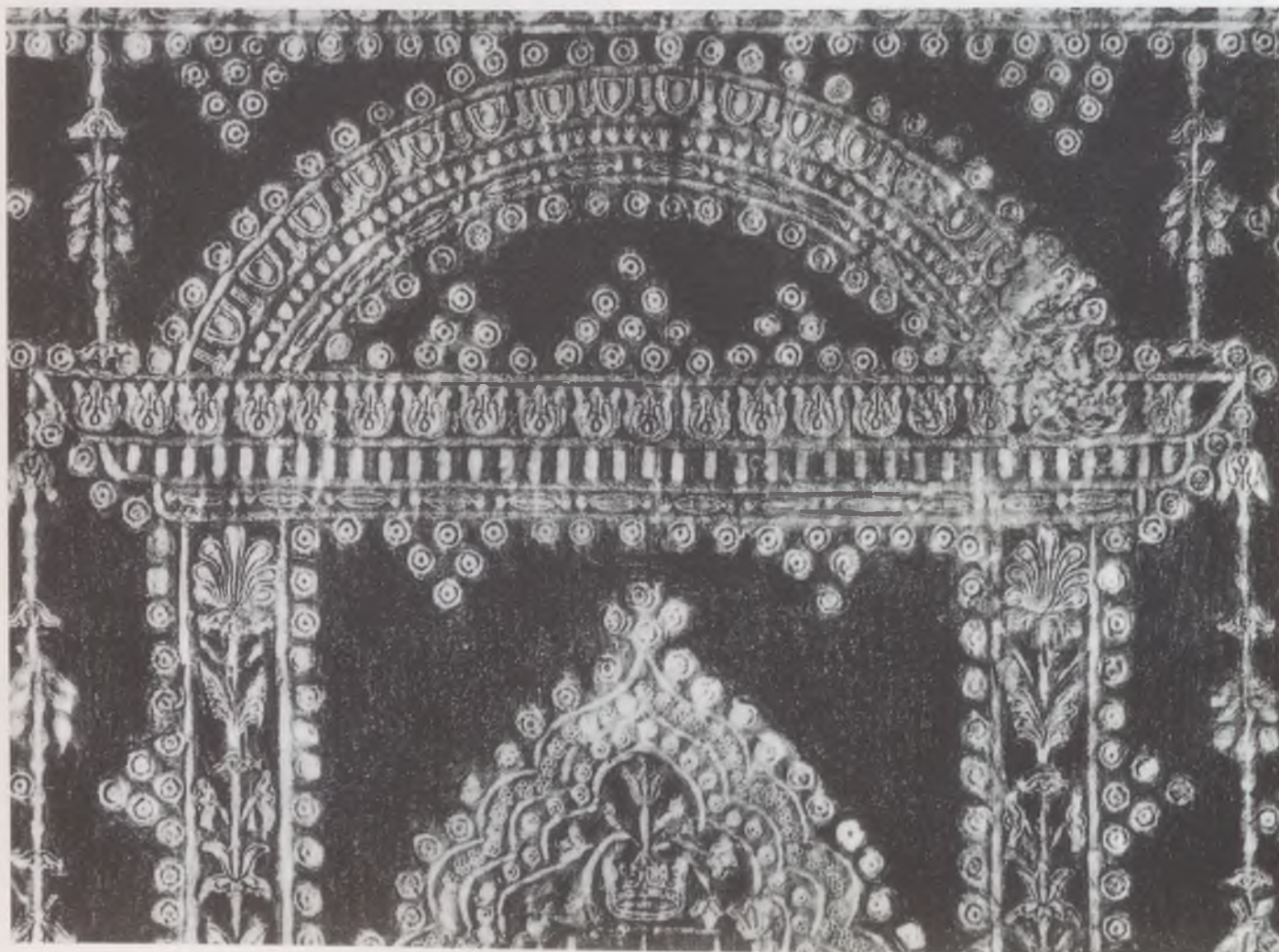
helyvirágok, tulipánok, olasz korsó. A középdísz újabb mandorla-variáció, amelyet két egymást követő keretben apró rozetták, majd kisebb köröcskék határolnak. A centrumba helyezett négyes osztatú címer köré virágbélyegzők, fölé korona került. Az architráv sarkairól virággirland csüng alá. Az ív sávjaiban architektonikus elemek láthatók. Ezek részben egyeznek a Quintilianus- és a Victorinus-korvina középdíszének építészeti elemeivel, így ezek bekötési ideje valószínűleg egymáshoz közel esik. Négy kapocs és a lánc nyoma látszik. Poncolt aranymetészes.

R. M.

Csapodi 1973, No. 637.; Mazal, O.: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. Graz 1970, Nr. 90.; Mikó 1991b, 72., 6. kép

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, jelz.: Cod. Lat. 656.

[Végh Gyula akvarellje: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Fol. Hung. 2411.]

IX-4.

WEHLI TÜNDE

Franciscus de Castello Ithallico Budán

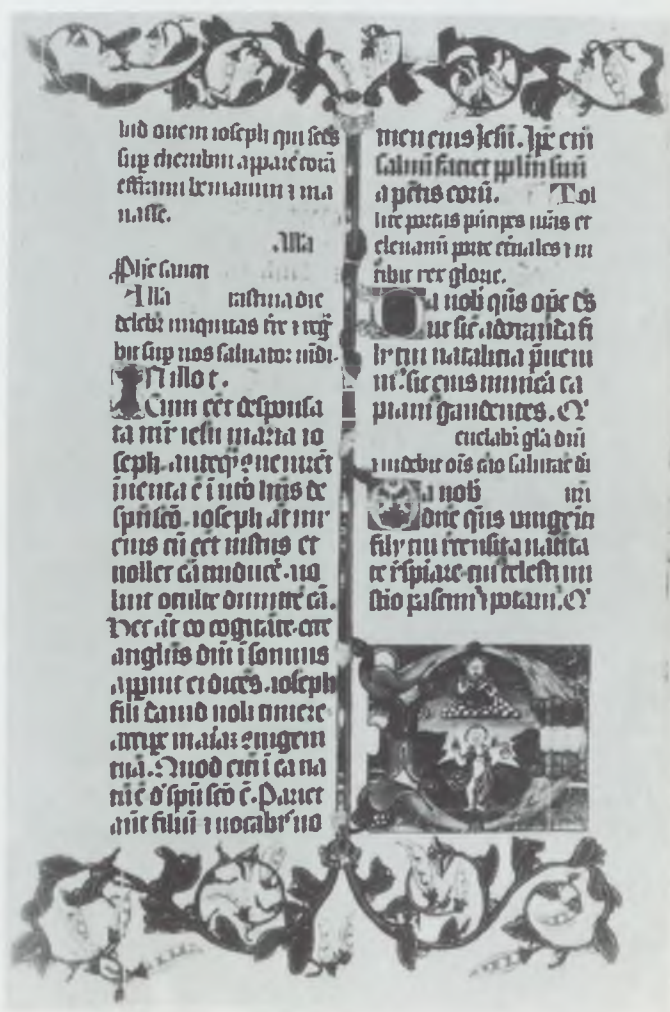
Franciscus de Castello Ithallico azon kevés budai könyvfestők közé tartozik, akiknek munkásságát szignált emlék őrzi. Franciscus Kálmáncsehi Domonkos breviáriumban (IX-5.) három helyen és formában – f. 2^r: „FRA”, f. 215^r: „Opus Francisci de Castello Ithallico de Mediolano”, f. 428^r: „Francisce de Castello Italico” nevezte meg magát. Balogh Jolán a nevet tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy a miniátor a milánói Castiglioni családból került Magyarországra, ahol családjának több tagjával meglepedhetett.¹

A Breviarium alapján a mester legkarakterisztikusabb elemei az arcok. Ezek a lágy modellálás ellenére is általában markánsak. A kontrasztos színhasználatnak köszönhetően az emberi alakok – különösen a ruhátlan puttók – izmosnak tűnnek, lendületes, határozott mozgásúak. A táj tág horizontú, a hegyek, reneszánsz épületek és fák előtt vagy között a merev emberalakok kissé bizonytalanul libegnek. A lapszéli ornamentikát egyfelől a kis keheleszerű levelekből, mintegy ízekből felépített inda jellemzi. Az indaközöket virágfejek töltik ki, köztük a pontokkal díszített, nagy, gömbölyded fészku a legkarakterisztikusabb. E lapszél háttérét sűrű pontozás mellett kannelúrás, fonatos vázák is gazdagítják. Szívesen festett Franciscus színes virágfejekkel telehintett lapszél is. Ebben az esetben finom tollrajz alkotta a háttérét. A miniátor további kedvelt motívumai a fűben pihenő állatok, a mitológiából táplálkozó torzlények, melyek főleg a lapszéli medalionokat töltik ki. Az eddigi irodalom a származási helyből sejthető iskolázással számolva és e kódex alapján Franciscus de Castello munkásságát a 15. század közepi és annál valamivel későbbi lombardiai, ferrarai mesterekhez, például Belbello da Paviához és Cristoforo de Predishez köti.² A kör azonban bővíthető. Figyelemre méltó például egy Antiphonarium valamint Fra Evangelista da Reggio és a Kálmáncsehi Breviarium ornamentikája közötti rokonság.³

A Breviarium datálásának kérdését két 1481-ben, a budai királyi kancelláriában kelt okmány, Lindvai Bánffy Miklós adománylevele (Zágráb, Archiv Hrvatske, Neoregistrata acta fasc. 589, Nr. 43.) és Enyingi Török Ambrus címerlevele (Budapest, MOL, DI. 50536.: IX-47.) segítette eldönteni.⁴ A kódex és a két dokumentum stílusa, ornamentikája olyan közel áll egymáshoz, hogy a közös készítési kor és mesterazonosság vitathatatlan. Szorosan kapcsolódik ehhez a körhöz egy Missale töredéke (IX-8.), de a kis töredék nem döntheti el a mester kérdését.

Franciscus de Castellónak a magyarországi művé-

szeten belüli meggyökeresedését az emlékek két csoportján Balogh Jolán bizonyította. Az elsőt egy szűkebb kör jelenti: a Ptolemaeus-korvina (Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 24.), a Trapezuntius-korvina (Budapest, OSZK, Clmae 281.), a müncheni Aristetas-korvina (BS, Cod. Lat. 627.), és végül a Tolhopff-kézirat (Wolfenbüttel, HAB, Cod. 84. 1. Aug. 2.).⁵ Ezeket a kódexeken szembevető a budai könyvfestészetben uralkodó másik lombard irányzatnak az érvényesülése is. Ezt az irányzatot a Cassianus-korvina (Párizs, BN, Cod. Lat. 2129.) fémjelzi. A másodikat egy lazább csoport alkotja. Ebbe Filipec János Pontificaléja (IX-6.), Nicolaus de Lyra Postillája (Nürnberg, Koberger, 1481, Kolozsvár, volt Lyceumi Könyvtár, Inc. 82. A. 11.), Kálmáncsehi Breviariuma (1481. New York, PML, William S. Glazier Collection, No. G. 7.), Kálmáncsehi Imakönyve (1492. Párizs, BN, Nouv. Acqu. Lat. 3119.), Apáthy Lukács Missaléja (az elve-

1. kép: Apáthy Lukács Missaléja. Pozsony, Múzeum Hlavného Mesta

zett kódex töredéke: Pozsony, Múzeum Hlavného Mesta, Codicum Fragmenta, EC lad. 2/40.), a római Missale (BAV, Cod. Urb. Lat. 110.) és végül Kálmánsehi Missaléja (Zágráb, RK, 355.) került.⁶ A csoport az utóbbi időben egy újabb darabbal is gyarapodhatott, Váradai Péter Decretalisával (IX-7.). Ezt az együtttest Franciscus de Castellón kívül más lombard-ferrairai impulzusok is érték, s alapvetően az északi gótikus művészet érvényesülése és metszetelőképek felhasználása határozza meg.⁷

Franciscus de Castello Ithallico a korszak közepes képességű miniatorainak egyike. A szignatúráját viselő mű és a több-kevesebb biztonsággal köré vonható kódexek – jobbára liturgikus munkák – nem kifejezetten az udvari ízlést képviselik, inkább a díszített könyvek-re szívesen áldozó főpapok igényeit elégítették ki. Az

1481–1500 között készült kötetek a budai könyvfestészet egy reproductív, eklektikus csoportját alkotják.

JEGYZETEK

¹ Balogh 1966, I, 532–533.

² Hoffmann 1929, 92–93.; Budapest 1985, 139. sz. (Zentai L.)

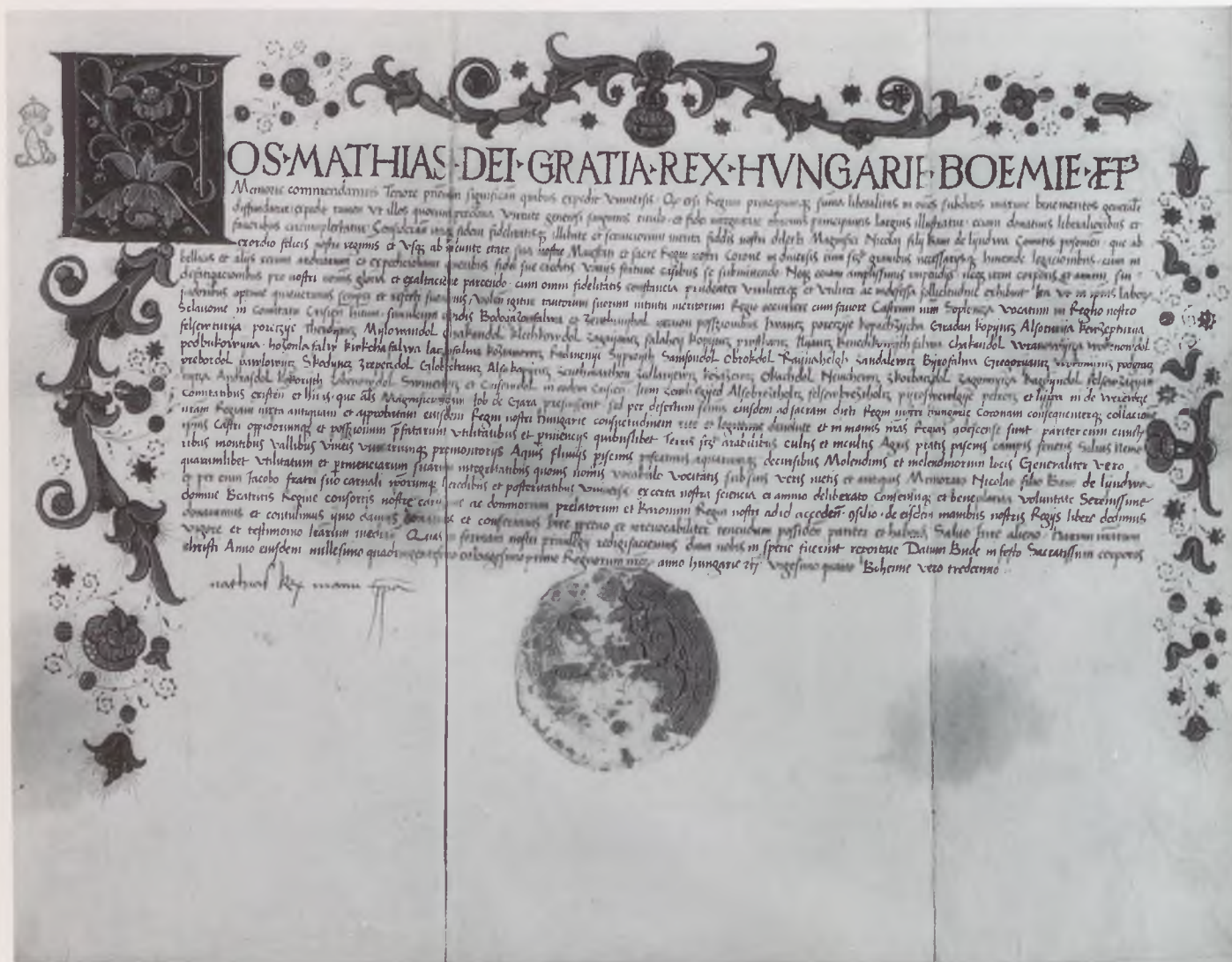
³ Az Antifonale: L'Art du livre au moyen âge et dans les temps jusqu'au seizième siècle. Cat. 27. Jacques Rosenthal. München é.n. No 5. Pl. 9.; Fra Evangelista da Reggióhoz: *De la Mare, A.*: Italian Manuscripts in the Library of Major J. R. Abbey. New York – Washington 1969, 137–139., Pl. LXIII, LXXII.

⁴ Balogh 1966, I, 532., II., 493. kép

⁵ Balogh i.m. 532.

⁶ Balogh i. m. 532. Apáthy Lukács kódexéhez: *Sopko 1986*, č. 490., 33. tábla.

⁷ Hoffmann i. m. 111–119.; Balogh i. m. 532.

2. kép: Lindvai Bánffy Miklós adománylevele. Zágráb, Archiv Hrvatske

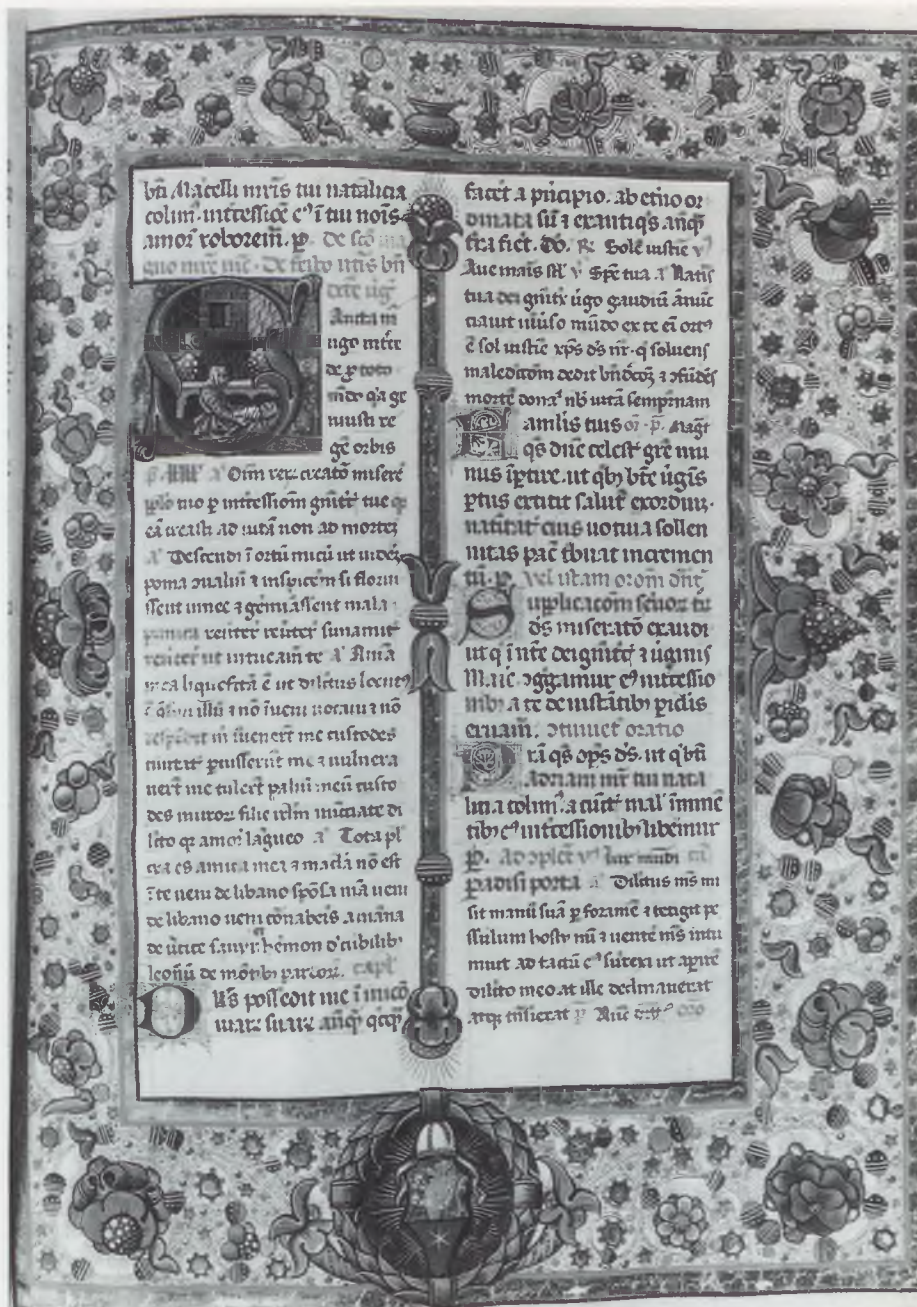

IX-5. Breviarium

A kódexet Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost számára Francesco da Castello (Franciscus de Castello) illuminálta az 1480-as években, valószínűleg Budán. A kódexet 1867-ben fedezte fel a magyar kutatás a felső-ausztriai Lambach bencés apátságában (Fehér Ipoly OSB). Az első világháború után különböző antikváriusok kezén tünt fel. A Todoreszku-Horvát könyvtár gyarapítására hagyományozott alapítványi pénzen vásárolta meg az OSZK 1939-ben. pergamen, tempera, arany, 1, 522 (151 bis), 2 levél, 302 × 225 mm (A 180., 215. és 328. levél alsó szegélyét – a miniatúrával együtt – levágták. A 16. és 17. levelek közti foliót kivágták, a szöveg azonban nem csonkult.) Eredeti, fatáblás, foszlott bordó bársony kötés négy kapocs nyomával. Gerincén négy duplaborda, oromszegője zöld-barna színű. Poncolt arany metszés. 1480–1490

Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost díszesen illuminált könyvei közül sok maradt az utókorra. Breviariuma az egyik leggazdagabban díszített középkori kódexünk. A festővel (aki három helyen is szignálta a kódexet) sokat foglalkozott a kutatás: főleg stílusának eredetét s a Corvinához fűződő kapcsolatát vizsgálták.

A kódex miniatúradíszje szorosan kötődik a liturgikus szöveghez. Huszonhárom egész oldalas díszlapja van, tizenegyet két szélén díszített, s 37 olyan lapja, amelyen a széleken virágos-leveles, arany tallérokkal kísért indák kanyarognak, többnyire virág-motívumos, ritkábban figurális iniciáléval. A Kalendárium tizenkét lapján a belső díszlapok valamennyi ornamentális dekoráció-típusát előlegezi a festő, akinek szignatúrája a f. 2^r-n jelenik meg először: FRA(NCISCUS). A Kalendárium után, a f. 7^r-n kezdődik a *Psalterium usuale*. Díszlap vezet be: laparany alapon, kék keretvonalak között színes indák, virágok, játszadozó puttókkal, madarakkal (pávákkal) és majmokkal. Medalionokban az ifjú Dávid történetei, alul gyöngyös koszorúban Kálmáncsehi Domonkos angyalok tartotta címere. B(eatus) iniciáléban az imádkozó Dávid király. A f. 7^v-n tollrajzos lapszél (kék, vörös, lila) a prépost címerével (ugyanaz ismétlődik a f. 15^v-n és a 26^v-n is). Tizenegyet egyszerűbben díszített lap következik (14^r, 18^r, 23^r, 28^r, 33^r, 38^r, 44^r, 57^r, 60^r, 62^r, 65^r), közöttük néhány

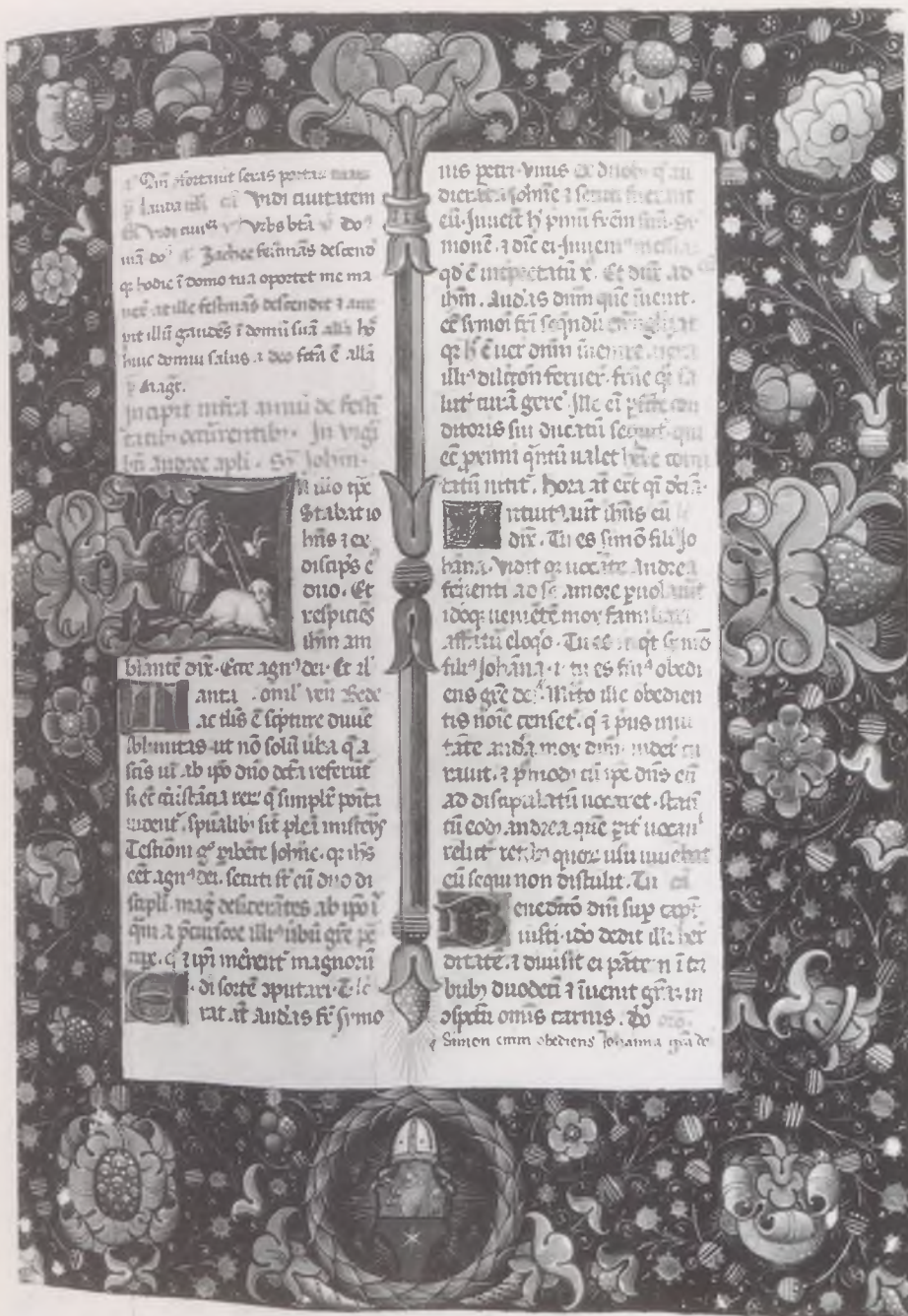

IX-5.

figurális iniciálé (f. 14^r Dominus illuminationis mea [Ps 26], f. 18^r Dixi custodiam [Ps 38], f. 23^r Dixit insipiens [Ps 52], f. 27^r Salvum me [Ps 68], f. 33^r Exultate Domino [Ps 80], f. 38^r Cantate Domino [Ps 108], 44^r Dixit dominus [Ps 109]). A f. 69^r-n kezdődik a *Proprium de tempore*. Ezt is díszlap indítja (Advent első vasárnapja). Fekete, laparany, világoskék keretelő vonalak között arany vonalakkal rajzolt sűrű filigrán tölti ki a keretmezőt, olyan típusú, mint amilyen a müncheni Aristeas-korvinát díszíti. Ezt azonban itt aranyfüst borítja: a vékony vonalakat bólusszal húzták meg. Az incipit-iniciálé (A diebus antiquis) betűszárai olyasféle

építményt formáznak, mint amilyenek a Cod. Urb. Lat. 110. jelzetű (Róma, BAV) Missale Romanum címlapján is látható. A betű alatt s a keret két oldalán, medalionban próféták vagy apostolok. Fent az Atyaisten, kerubfejek között, lent Kálmáncsehi címere. A f. 88^r (Karácsony) díszítése laparany alapú, kék és vörös vonalakkal keretelve, rajta színes indák, gyümölcsök, építmények, puttókkal. Babékoszorús medalionokban Mária-ciklus: fent balra az Angyali üdvözlés, középen Mária és József eljegyzése, jobbra a Vizitáció; alul jobbra Jézus fürösztése, balra a tizenkét éves Jézus a templomban. Az A(ue spes nostra) iniciáléban Jézus szü-

IX-5.

letése. Lent, középpütt, koszorúba hajló bőségszaruk között Kálmáncsehi címere. Jobbra a széldíszben kútmedence, peremén játszadozó figurákkal. A f. 100^r-n (Vizkereszt) arannyal és késsel szegett, zöld pontokkal telehintett fekete alapon kanyargó növényi indák, gyöngyszemekkel és karéjos foglalatú ékkövekkel. Alul középen Kálmáncsehi címere. A keret négy sarkában a napkeleti királyok: balra lent piros lovon, hátulnézetben, balra fent jobbról háromnegyed profilban, jobbra fent sárkánnyal viaskodva, jobbra lent hárman együtt, gyalogosan. A S(urge illumina-re Ierusalem) iniciáléban a Királyok imádása. A f. 169^r-n (Virágvasárnap) a

keret – aranszalaggal mezőkre osztott – alapja váltakozva zöld, kék és sötétvörös, sárga, barna és ecsetarany filigránnal. Balra Kálmáncsehi címere. Jobbra kék ruhás, glóriás figura szamarat vezet, alul nagy miniatúra: Bevonulás Jeruzsálembe. A f. 180ⁿ-n (Feltámadás) arany alapú, kék vonallal szegett keret, virágokal és puttókkal. Kerek medalionokban Krisztus kinszenvedésének jelenetei: balra középpütt az Utolsó vacsora, főt az Elfogadás, középen Krisztus Pilátus előtt, jobbra az Ostorozás, alatta a Kálvária. Az A(lleluya) iniciáléban a Feltámadás. A lap alsó szegélyét (a miniatúrával) levágták. A jobb szélén *all'antica* építmények,

alul medence, vízében meztelen fürdőzőkkel. A f. 199^v-n (Mennybemenetel) a keretet arany és kék vonalak szegélyezik, fehéren maradt mezejében finom vonalú indák sűrű hálója. Három medalionban Jónás (?) története. Az A(scendo ad patrem) iniciáléban Krisztus mennybemenete. A f. 206^r-n (Pünkösöd) arannyal és késsel szegett keret, benne tollrajzos indákon színes virágok, arany tallérok. Alul Kálmáncsehi Domonkos címere; a U(eni Sancte Spiritus) iniciáléban a Szentlélek eljövetele. A f. 211^v-n (Szentháromság vasárnapja) fekete mezőben zöld pontocskák, arany tallérok, húsos kék és zöld indák, alul Kálmáncsehi címere. Az O(beata et benedicta) iniciáléban Fájdalmas Szentháromság. A f. 215^v-n (Ürnapja) laparany alapú, kék vonallal körülírt keretben indák és virágok, fent Kálmáncsehi címere. Balra vázából nővő virágos vesszőre csavarodó szalagon a miniatör szignatúrája: · OPVS · / FRANCISCI · / DE · / KASTELLO · / ITHALLICO · / DE · MED / IOLANO. A S(acerdos) iniciáléban oltár előtt miséző pap, maga a prépost, az oltáron alul arany betűs felirat: DOMINICI. A ff. 220^v, 225^v, 228^v, 232^v, 243^v, 246^v, 249^v, és a f. 252^v-n indásvirágos, egyszerűbb lapszéldísz. A f. 269^v-n (Templomszentelés) arany és vörösvonalú keretben zöld és sötétvörös rombuszmintával borított mezők, főt Kálmáncsehi címere, alul Krisztus tanítványai kíséretében megáld egy templomot. A U(idi civitatem Sanctam) iniciáléban Keresztelő Szent János és két tanítványa. A f. 272^r a *Proprium sanctorum* kezdete, Szent András apostol ünnepének vigiliája. A keret szegetlen, fekete alapján kanyargó vékony indák, nagy méretű színes virágok, kék pontokkal körülvevő aranytallérok, alul babérrkoszorúban Kálmáncsehi címere. Az I(n illo tempore) iniciáléban Keresztelő Szent János két tanítványának mutatja Isten Bárányát (Io 1,35–51). A f. 277^v-n (Szeplőtelen Fogantatás) kétféle késsel keretelt, arany alapba metszett, homorú oldalú fehér mezőkben színes virágok, gyümölcsök és ékkövek; alul – koszorú nélkül – Kálmáncsehi címere. Az arany alapot gravírozott indák borítják. A G(aude) iniciáléban az alvó Szent Anna ajka előtt a Szentlélek galambja lebeg. A f. 308^r-n (Gyertyaszentelő Boldogasszony) késsel és bordóval keretelt arany alapon indák, virágok, alul nagy miniatúrán vadkanvadászat. Jobbra középen kicsiny négyzetes

Configuratio dñi. ad vs. m.

ox o celo
sonuit et
uox patris
audita est
h est filius
meus dile
tus i quo

mich bene placu ipm audite

Conapiam uos p. **h**ic
comoner de hrs i qui
dem sacres confirmatos uos i
pnti ueritate iusti quide arbi
troz qm diuisu in hoc hitado
adsum ordinar ut susatam
uos i amuione. **do** **R** plan
giur in tris proles pris omnipotit
dustiphs eius. per patris uba loqn
tis filius hic meus est. **v** **u**ltus ful
gore uestitus nec mentore dato ee
creato. **p** pris **v** **o**lur bta m. **v**
Sposus forma **a** **R**ndens petrus
dixit ad ihm dne si uis faciam tna
tabnada tibi unu moru unu i he

Cus **o**o. **h**ec unu **p** **a**zigt
qui hodierna die unigni
tum tuu mirabile miffiguratu
celitus utiq; testamta pabi
reuelast. da nb qs. bñplatt
tibi actib. ad ei semp rempla
da ptinget glam in quo tue
pntata optime plausse te
status es. **p.** **l**muta **x**pus re

splenduit nb. Venite adorem **p** **v**n
hic **i**n **a** **a**desto deus inuis oips
pat et filius i spūstus **p** **d**ñe **d**o
a **R**esplenduit facies ei sic uesti
mēta ei **f**itā **f**it **l**ba sicut nix **v**s
Celi enā **a** **h**odie dñs nr ihs **x**
facie ut sol i monte resplēdit et
uestimēt tanqm nix emiaut **p**
Eruit **v** **S**pecōsus forma. **l** **i**.

Der uestimētū uēo dñi
q fitā **f**it **l**ba sic nix.
ecclia designat. quā uix apli
elegit nō bēntem madām
neq; rugam. ut eet mīda et
imādātā i **o**lyū **e** **s**ic **p** **s**olū
i apocalypsi dī. **Tu**. **R** **A**ssup
tis hodie dñs ihs tibi discipulis
i mōrem ut oraret subyt exellus
solusq; orans corā eis miffigūm
est an eos faciesq; ei ut sol resple
dit ac uestimēta ei. **v** **t** nix **f**itā
fitā **d**ida **v** **u**t aut **r**elatiōnū **h**e
ret ex lege et **p**phis moyses i hely
as ihs **f**it in maiestate. **v** **t** **l** **q**

Idi scām ciuitatē uim d
lēcētez de celo tanquā
spōsam ornata uio suo. sic ei
uestimētū mlt filis teritur.
sic ecclia mlt uirtutib; decorat
sux illō uisae. **v**uo ego dīc **d**
dus. qz hrs ul' ornāmēto ue
teis i aplis. **q**zq; enī mqt i **v**
baptizati est **x**ps indultus. **T**

IX-5.

miniatúra: Mária, ölében a gyermek Jézussal, aki megáldja az előtte térdelő Kálmáncsehi Domonkost. Felirat a kereten: DOMINICI · PRE / POSITI · ALBENSI. Balra középen Mária a templom kapuja előtt. A ff. 314^r és 322^r-n indás-virágos lapszeldísz. A f. 328^r-n (Gyümölcsoltó Boldogasszony) arannyal és zölddel szegett azurit alapon két sor gyöngy, aranyporos levelek között, babérkoszorúban karéjos foglalatú ékkövek köré rendezett gyöngyök csokrai. Fönt Kálmáncsehi címere. A lap alsó szélét levágták; jobbra megmaradt a felső keret egyik szakasza, tojás- és levélsorral. A H(ec dicit) inici-

áléban (a betű háta sárkány) az Atyaisten és a Szentlélek galambja. A f. 338^v indás-virágos lapszeldísz, a f. 351^v-n négy hexagonális elem alkotja a keretelést, mindegyik filigrános; D(escendit angelus) iniciáléban angyal iratszalaggal: ZAC.P(?) felirattal. A f. 358^v-n indás-virágos lapszeldísz. A f. 366^r-n (Sarlós Boldogasszony) több színű (váltakozva kék, bordó és zöld) keretben vázából és növényi elemekből emelt építmények, alul két griff tartja a Kálmáncsehi címert körülvevő koszorút. Az A(ccedunt laudes) iniciáléban a Vízitáció jelenete. A f. 385^r-n indás lapszeldísz. A f. 406^r-n (Szent Domonkos) laparany keret, kék vonalakkal keretelve, benne színes indák, levelek. Medalionokban dominikánus szentek, lent Kálmáncsehi címere. A G(aude) iniciáléban Szent Domonkos prédikációja. A f. 410^r-n (Urunk színváltozása) arannyal, vörössel és késsel szegett több színű (zöld, bordó, kék) mezőkben növényi- és vázaelemekből összeállított ékitmények; lent Kálmáncsehi címere. A U(ox de celo) iniciáléban a *Transfiguratio* jelenete: alul a három apostol, jobbra, a sziklákon Mózes és Illés alakja, balra fent az Atya, a Szentlélek és a (keresztre feszített) Fiú áttetsző figurája lebeg. A f. 411^r-n indás lapszeldísz. A f. 423^r-n (Nagyboldogasszony) több színű (kék, bordó, zöld) keretmezőkben, színes filigrános indák között virágok, gyöngyök, puttók. Fent, babérkoszorús medalionban az Atyaisten glóbuszal és zászlóval, alul Mária halála. Balra színes növényi elemekből kötött koszorúban Kálmáncsehi címere, jobbra sárgaruhás, lila fedelű könyvet olvasó szent. A U(idi speciosam) iniciáléban Mária mennybevitele. A f. 428^r-n (Szent István király) késsel keretelt laparany alapon vázából kinövő akanthuslevelek, alul Kálmáncsehi címere. Az A(dest festum) iniciáléban Szent István király páncélos, trónoló alakja. Balra, ágra csavart iratszalagon a szignatúra: FRANCIS / CE · DE · C / ASTELLO · / ITALICO. A f. 441^r-n (Kisasszony napja) aranyfüst és kék szegély közé fogott, fehérén maradt mezőben színes virágok, tollrajzos indák között; alul koszorúban Kálmáncsehi címere. A S(ancta mater) iniciáléban Mária születése. A 445^r-n indás lapszeldísz, az iniciáléban virág helyett kereszt (Szent Kereszt felmagasztalása). A f. 454^r-n (Szent Mihály arkangyal) négy hexagonális forma alkotja a keretet, bennük

arany alapon növényi dekoráció. Az E(xcelsi) iniciáléban Szent Mihály arkangyal, jobbában pallos, baljában mérleg. Alul babérkoszorúban Kálmáncsehi címere. A f. 473^r-n (Mindenszentek) arannyal és késsel szegett laparany mezőben színes virágok; alul Kálmáncsehi címere. A G(audent in celis) iniciáléban szentek alakjai. A f. 496^r-n (Szent Katalin) alul és felül egy-egy hexagonális elem, interkolumnáris díszrel összekötve, a U(irginis) iniciáléban Szent Katalin kerékkel és karddal. A f. 499^r-n (Szent Péter és Szent Pál) alul és felül egy-egy téglány alakú mező, filigrános indákkal, arany tallérokkal, az E(xcelsus) iniciáléban Szent Péter és Szent Pál álló alakja.

A kódex – tulajdonképpen magánbreviárium – ádventi officiumai alapján nem az esztergomi, hanem a kalocsabácsi egyházmegye szolozsmarendjét követi, s szövege a zágrábi liturgikus kódexek vonatkozó szövegeivel azonos, amint ezt nemrégiben tisztázta a kutatás. (Ugyanez jellemzi Nagylaki István fehérvári és bácsi kanonok breviáriumát is [OSZK, Clmae 343.], melynek szerény miniatúradíszén szintén felismerhető Francesco da Castello munkáinak hatása. [Hoffmann 1929, 130–131.]) Kálmáncsehi utóbb, 1495-ben váradi, majd 1501-ben erdélyi püspök, végül, röviddel halála (1505) előtt, kalocsai érsek lett. Zágrábi kapcsolatainak emléke az a Missale, amelyet felváltva az ő és Thuz Osvát zágrábi püspök címerei díszítenek, s amelyet szintén Francesco da Castello műhelyében miniatúráztak az 1480-as években (Zágráb, RK, 355. [Kniewald 1943, 1–16.; Zagreb 1983, Nr. 17 K.]). Thuz Osvát és Kálmáncsehi jó kapcsolatban voltak (v.ö.: Tkalčić 1895, 517–518.; Tkalčić 1905, 267.). Kevésbé ismert, hogy a bibliofil Handó György pécsi prépost és kalocsai érsek (†1480) budai házáat az Olasz utcában, Bakócz Tamásé mellett, 1484-ben Kálmáncsehi lakta. Handó könyvei közül ma egyet sem ismerünk, de (Vitéz János és Janus Pannonius mellett) ő az a harmadik magyar, akinek könyvgyűjtő szenvedélyéről Vespasiano da Bisticci is megemlékezik. Kálmáncsehi könyvtárából több díszesen illuminált kódex is fennmaradt (a legtöbb a középkori Magyarországon), valamennyi több-kevesebb kapcsolatban áll Francesco da Castello műhelyével, illetve stílusával. Váradi Péter, Filipec János, Apáthy Lukács miniatúráztak is e körbe tartoznak. M. Á.

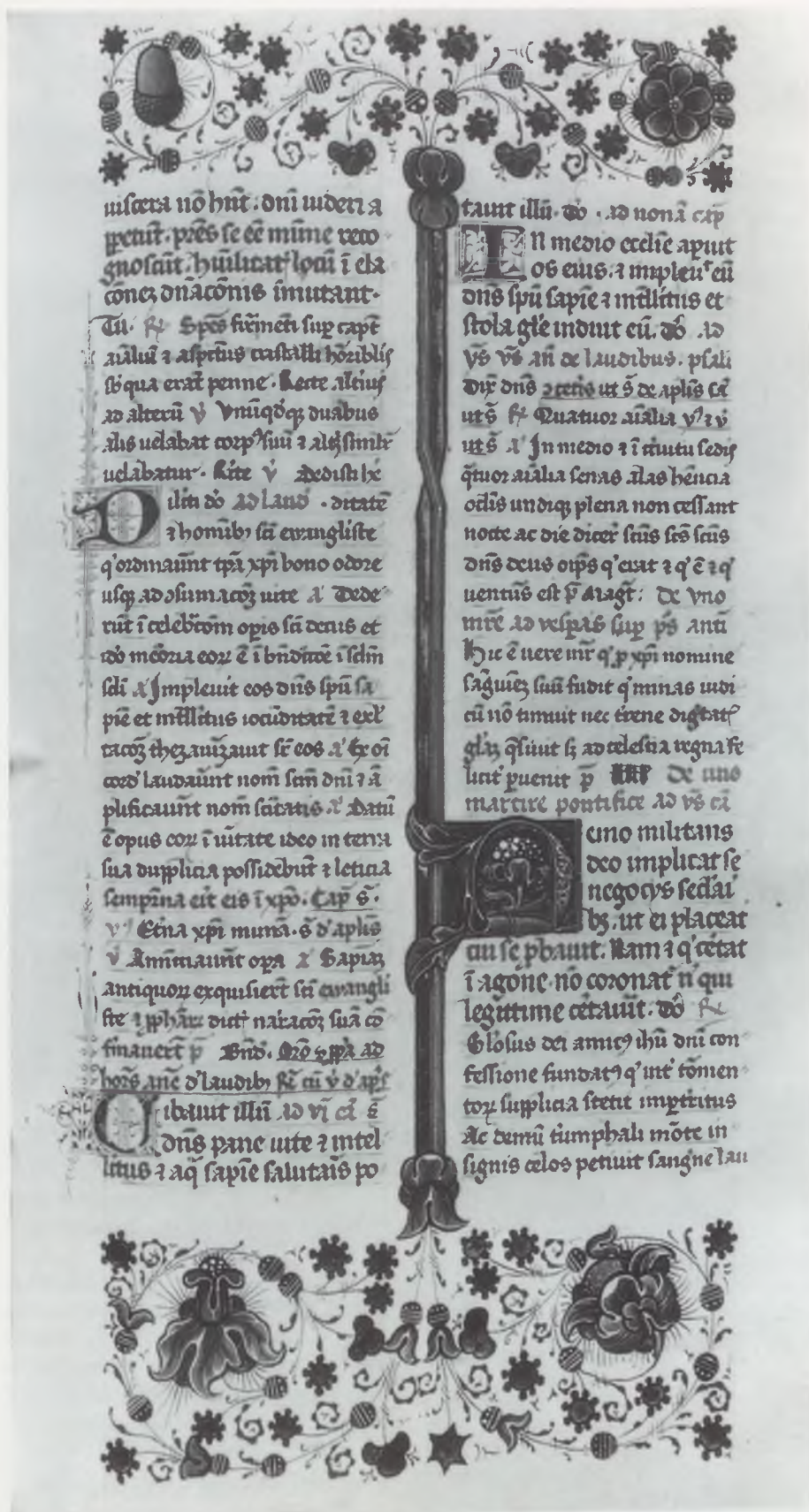

IX-5.

Hoffmann 1929, 115–117.; Hoffmann 1933,
 42–48.; Bartoniek 1940, No. 446.;
 Berkovits 1965, 64–66., 29–31. kép,
 XXIV–XXXI. t.; Schallaburg 1982, Nr.
 413.; Balogh 1985, 295–299.; Budapest
 1985, 139. sz.; CAO-ECE 251–252,
 390.; Hoffmann-Wehli 1992, 259–260.

Budapest, Országos Széchényi Könyv-
 tár, jelz.: Clmae 446.

IX-6. Pontificale

A kötet a benne levő címer (f. 8^r, kék
 címerpajzs három egymásra fektetett arany
 hegyű és tollú nyílvezzővel, a címerpajzs
 fölött püspöksüveg) tanúsága szerint
 Filipec János számára készült. A f. 150^v
 „(N)os Johannes .... ep(isco)pus ecclesie
 Waradiensis” szöveg arra utal, hogy
 Filipec váradí püspökként (1476–1490)
 rendelte meg a kötetet, hogy azt
 egyházmegyéjében használhassa.
 A szertartáskönyvet a f. 3^r bejegyzése
 szerint 1513-ban Podmaniczky István
 nyitrai püspök használta. 1866-ban
 a pozsonyi káptalané, 1887-ben már Simor
 János esztergomi érsek gyűjteményében
 van.
 pergamen, tempera, arany, 179 levél,
 343 × 240 mm
 fatáblás, aranyozott, festett pergamenkötés
 (felső táblán *IHS*, a hátsón *MA*
 monogram, a két kapocs leszakadt)
 1481–1490 között
 (kötése 17. századi)

A kódex a váradí egyházmegye püspö-
 ke által végzendő szertartásokon kívül
 Ritualét és Benedictionalét is tartal-
 maz. A császárkoronázási (f. 54^r) és a
 királykoronázási (f. 60^r) eskümintá, és
 az utóbbinál Lajos király – Nagy Lajos
 – nevének említése azt bizonyítja, hogy
 a szöveg másolójának egy Anjou-kori
 mintapéldány állt a rendelkezésére.
 A szöveg írása öt kéztől származó góti-
 kus és humanista itáliai rotunda. Vörös
 és kék iniciálék, vörös címfeliratok ta-
 golják a szöveget, a vörös lapszámozás
 eredeti. A kötetet diszoldal vezeti be,
 melyet lapszédísz keretéz. A könyvben
 ezen kívül 3 lapszédísz, 20 jelenetes
 (ff. 8^r, 9^r, 10^v, 11^r, 12^r, 13^r, 14^r, 15^v, 18^r,
 21^r, 25^v, 37^r, 38^r, 41^r, 45^v, 53^r, 59^r, 62^r,
 70^r, 83^v) és 35 szerényebb iniciálé van.

A címlap bordúrje és az incipit-ini-
 ciálé ornamentikája a korábbi irodalom

máig helytálló megállapítása szerint a Franciscus de Castello Ithallico körébe tartozó, 1481 körülre datálható Trapezuntius-korvinával (Budapest, OSZK, Clmae. 281) mutat igen szoros összefüggést. Olyannyira rokonok az összerendezések, a kehelyformából kibontakozó, nyújtott, szaggatott szélű levelek, a vázák, a mászó, kuporgó, kissé éltebb korú puttók, a lapszéli medalion pihenő szarvasa, az iniciálé kannelúrás, fonatos és pikkelyes díszítése, hogy a két kódex díszítését leginkább minőség választja el egymástól. Az incipit-iniciálé két mászó puttója szakasztott mása a lapszélre helyezetteknek. Mivel az előbbieket fiziognómiai vonásai meg-

egyeznek az iniciálék fő részének kissé nehézkes, petyhüdt, fáradt arcaival, feltételezhető, hogy az iniciálék és a címlap bordűrje festőjének kezétől származnak. A címlapon a reneszánsz könyvfestészetre jellemző betű belsejének kitöltése a gótikát idézi. A sötét, tollrajzzal élénkített betűbelsőbe a későgótikus művészetre jellemző testetlen, bő lepelbe burkolt figurák kerültek. Ilyenek töltik ki a kódex további figurális-jelenetes iniciáléit is. A püspöki szertartások szereplői általában ornamentális háttér előtt zsúfolódnak össze. Festőjük komponálásra és tételkötésre kevés gondot fordított, ezért alakjai nem ritkán csak térdig vagy de-

IX-6.

IX-6.

rékig fértek a képre. Az iniciálék és a lapszeldíszek egy része a címlapéhoz hasonlóan reneszánsz, jó részük azonban gótikus: sugaras arany alapon a betűtörzs akantuszlevelekből áll és ilyen a belőlük kinyúló inda is. A betűk belseje tollrajzos. Az iniciálék és a címlap koloritja, melyet a kék, rózsaszín, zöld és sárga ural, ugyancsak a későgótikát idézi. A f. 9^r, 10^v, 11^r, 12^v, 13^v és 14^r iniciáléi azonban más kéztől származhatnak.

A kódex díszítése alapján elsősorban az említett korvinával függ össze. Mesztere azonban más budai készítésű korvinákból is válogatott. Ismerhette a Ptolemaeus- (Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 24.) és a Tolhopff-köteteket (Wolfenbüttel, HAB, Cod. Guelf. 84. 1. Aug 2°) is. A gótikus és a reneszánsz elemek együttes megjelenése tekintetében a Filipec-pontificale a budai könyvfestő műhelynek nem társtalan emléke, ilyen a Váradai Péter számára festett Decretalis is (Budapest, EK, Inc. 65.: IX-7.).

W. T.

Fraknoi V.: Két magyarországi pontificale a 15. századból. *MKSzle* 8 (1884) 1–4.; Dankó J.: Simor János bíbornok érsek könyvtárának kéziratai. *MKSzle* 10 (1886) 114.; Knauz N.: A pozsonyi káptalannak kéziratai. *MSion* 4 (1886) 220–221., 26. sz.; *Catalogus bibliothecae Joannis Card. Simor. Strigonii* 1887, col. 177–178.;

IX-6.

Hoffmann 1929, 122–123.; Berkovits, E.: Felice Petanzio Ragusino. Corvina 4 (1941) 63–72.; Berkovits 1948, 289–306.; Esztergom 1958, 9. sz.; Berkovits 1965, 70.; Balogh 1966, I, 532.; Csapodi Cs.: Filipec (Priusz) János nagyváradai és olmützi püspök könyvei. MKSze 83 (1967) 246.; Radó-Mezey 1973, No. 144.; Csapodi, Cs.: Die erhalten gebliebenen Bücher des Johann

Filipec (Prius), Bischof von Grosswardein (um 1431–1509). Gutenberg Jahrbuch 1975, 339.; Szendrei 1981, C 13. sz.; Schallaburg 1982, Nr. 419.; Sopko 1982, č. 288.; Budapest 1985, 142. sz.; Bibl. Hung. 1277. sz.

Esztergom, Érseki Simor Könyvtár, jelz.: 2–36–4/7864.

IX-7.

Gregorius IX. papa: Decretales. Cum apparatu Bernardi Parmensis. Ed. Franciscus Moneliensis. Venezia, Nicolas Jenson, 1479. [HC *8007]

Az ősnymtatvány eredetileg, a benne levő, heraldikailag nem teljes címer tanúsága szerint Várad Péteré (1450 k. – 1501) volt, aki azt a budai királyi kancelláriában használhatta. Egy 16. századi glossázója több könyvével együtt kerülhetett a lepoglavai pálos kolostorba, ahol 1628-ban katalogizálták. Innen a II. József-kori abolíció során került a jelenlegi őrzőhelyre. papír, tempera, arany, 314 levél, 430 × 288 mm fatáblás barna bőrkötés, vaknyomással 1479–1480 között

A kánonjogi mű e példánya a f. 2^r és f. 88^r később átfestett címeri egy korábban meghatározott gyűrűpecsét (*Botka T.*: Péter kalocsai érsek pecséte. Sz 4 [1870] 329–333.) alapján Várad Péter kalocsai érseké volt. A Bolognában tanult és ott magisteri címet szerző sokoldalú, de elsősorban teológiai érdeklődésű főpap leginkább királyi kancelláriai pályája idején: a megjelenést követően, 1484 előtt szerezhette könyvtárának e darabját.

A Decretales öt könyve előtt (ff. 2^r: 590 × 126 mm, 88^r: 540 × 570 mm, 161^v: 520 × 580 mm, 227^v: 690 × 550 mm, 251^r: 400 × 570 mm) egy-egy kép áll, melyet egy figurális vagy ornamentális szövegkezdő iniciálé követ. Lapszéldísz is tartozik a könyvek első oldalához. A szövegtükröt vörös és kék iniciálék tagolják. A könyv képeinek és egyetlen figurális iniciáléjának kompozíciója és témája a jogi kódexekből eredeztethető. Az I. könyv előtt egy zsinatábrázolást idéző kép kapott helyet. A képmező közepén a trónoló IX. Gergely pápa a Decretales auctoraként prezentálja művét az egyházi társadalom képviselőinek. A szövegkezdő iniciálé szerzőportré. A II., III. és V. könyv előtti kép a kezdőszavakra vonatkoztatható illusztráció. A *De accusationibus*, *De iudicio*, *De vita et honestate clericorum* címszavak sematikus kompozíciók létrehozásához vezettek a kötetben. Egy, a képmező közepén vagy szélén trónoló egyházi méltóság mellett, a rendelkezésre álló felületnek megfelelő számú klerikus csoportosul. A képsortól idegen és a tartalommal is

IX-7.

jobban összecseng a IV., *De sponsalibus et matrimoniis* témának szentelt könyv illusztrációja, melyen egy püspök jegyespárt esket.

A színes sávval keretezett képek téglalap alakúak. A figurák tollrajzdiszes vagy tájképi háttér előtt helyezkednek el. A tájképeket kúp alakú, hosszában hasogatott sziklás hegycsúcsok uralják, a hegyeket apró fák és épületek koronázzák. A háttér égboltján felhőfoslányok úsznak. A háttér és előtér érintkezési vonalát virágos lombú fák és bokrok takarják. Az előtér sík mezőjét pázsit borítja s olykor sziklás partok közé

szorított folyó is kanyarog rajta. Ilyen tájképet választott az illuminátor az incipit-iniciálé és a III. könyv lapalji medalionja számára is. A tollrajzdiszes hátterek épületbelsőit sejtetnek. Ezek elé a figurákon kívül egy-egy egyszerű oltár vagy trónus került. A képek szereplői nem a tájban, hanem a képmező alján mozognak, gyakran térdtől levágták őket. A művész kevés arctípust ismert. Legjellegzetesebbek a profiljai. A rövid, meredek vonalú homlok erősen kiugró horgas, alul vasok orrban folytatódik. Az orrzugot előrelendülő vonal köti a telt felső ajakhoz, ami alatt

mélyen beugrik a petyhüdt alsó ajak. Az arcot rövid, előreugró áll zárja le, melynek vonala ivesen fut a fül mögé. A hegyes szemöldök alatt duzzadt szemhéj a szemgolyóknak csupán résnyi nyílást hagy. Az apró csigákból formált hajkorona ezen a fejtípuson érvényesül a legjobban. A háromnegyed fordulatú arcok formái az előzőktől alig térnek el. Jellemzőjük a szögletes áll, a százig lenyúló keskeny orr. Az ajkak párhuzamos vonalait a beszélgetés látszatát keltyik. A frontálisan elhelyezett szereplőket ifjú, ovális, telt arcúnak képzelte az illuminátor. A homlok rövid és széles, a szemöldök ives, a szemgolyóra boruló szemhéj alól élénken csillogó szembogár villan ki, az orrnak csupán az alsó vonala juttat. A felsőajak hosszú és keskeny, az alsó rövid és duzzadt. A könyv egyetlen nőalakjának, a IV. könyv menyasszonyának arcvonásai a profilban ábrázolt férfiakét követik, a homlok azonban magasabb, boltozatosabb, a szemöldök és az áll finoman ívelt. A rövid vagy hosszú nyakak nem kapcsolják szervesen a fejet a törzshöz. A robusztus testek derékban megtörnek, elfordulnak. A bő leplek jól rejtik a test bizonytalan formáit. Csak a beszédet kísérő, gesztikuláló kézfejek vagy a merev karok bújnak ki a ruharedők alól. A hosszú, keskeny kezeken a hüvelykujjak kiálló csontúak, a kisujjak pedig derékszögben behajlanak.

A lapszéli ornamentikát a lapok alsó és felső margóját borító inda alkotja. A centrális elrendezésű indákat olykor intercolumnáris lécc köti össze. Az alsó lapszéldisz közepét címer, medalionba foglalt tájkép és gránátalmával töltött váza kapta. A kötetben kétféle lapszéli ornamentika fordul elő. A karakterisztikusabb gerince egy hullámvonalú inda. Erre rövid egységekből álló kehely formájú leveleket és kerek bimbőféléket fűzött a festő. A ritmust kelyhes és centrális virágok törlik meg. További díszítőelemük a szakállas aranytallér. A másik lapszéldisz vázát egy egymáson többször áthurkolt csenevész levélszár képezi, melyhez szakállas aranytallérokkal és rügyekkel gazdagított, középtájt kidomborodó akanthuszlevelek tartoznak. A festett lombarda vagy antikva betűkön a hagyományos virágok és akanthuszok mellett modernebb, geometrikus, pl. hasábszerű elemek is feltűnnek. A betűk belső tereit tollrajz tölti ki. A kötet színvilágát a háttérhez és a figurák öltözetéhez használt bordó, sötétkék és olívdzöld uralja.

IX-7.

A bordóhoz vörös, kék, lila és szürke szín társulhat. Emellett kedvelt az arany-sárga színpárosítás. Gyakori az arany satírozás. A festő a színeket mindig azoknak egy másik árnyalatával modellálta. Kivételt képez a sötétkék, melynek belső rajzai feketék. Az arcok rózsaszínjét a piros mellett sárgászöld, a kezekét szürke modellálja. Fontos a fekete rajz is.

A kompozíciók, a stílus, a színvilág és bizonyos motívumok fellelhetők a könyv nyomtatása helyének könyvfestészetében. A markáns férfiarcok, a korántsem zárt körvonalú emberalakok, a mély, V formájú ruharedők és az akantuszindák azonban közép-európai jellegűek.

A Decretalis közelébe helyezhető Váradinak Nürnbergben nyomtatott, de a Koberger-kötetektől idegen kifestésű Nicolaus de Lyra: Postillája (Nürnberg, A. Koberger 1481. Kolozsvár, volt Lyceumi Könyvtár, jelz.: Inc. 82. A. 11.) is. Váradai Péter három, nem a nyomtatás helyén illuminált könyvének kifestésbeli rokonsága és a három emlék Kálmáncsehi Breviariumban keresztüli kapcsolata a budai királyi könyvfestőműhellyel, híven tanúsodik a kalocsai érsek könyvfestészeti izléséről és lehetőségeiről.

W. T.

CIH 1489; Boross K.: Váradai Péter könyvtárának újabb kötete az Egyetemi Könyvtár ősnymotatvány-gyűjteményében.

MKSzle 101 (1985) 276–280.; Wehli T.: Megjegyzések Váradai Péter Decretálisának kifestéséhez. MKSzle 101 (1985) 280–287.

Budapest, Egyetemi Könyvtár, jelz.: Inc. 65.

IX-8. Missale töredéke „M” iniciáléval

A töredék Verancsics Faustus Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Hungaricae. (Venetiis, 1595) című kötetének borítójával szolgált. A kötet possessora Joannes Hainrichus („Joannes Hainryci”) volt, a későbbi tulajdonos egy ex libris szerint Alexander Balogh. pergamen, tempera, arany, 217 × 303 mm 1480–1490 között

A töredék egy Missale-lap alsó fele, melynek sarkait a másodlagos felhasználás során levágták. A folio a Hamvazószerdán mondandó szentmisét tartalmazza. A szövegrükkör két kolumnás, az írás *bastarda* jellegű. A textust vörös és kék iniciálék, valamint rubrika tagolják. Az introitushoz egy incipit-iniciálé készült, mely jelenleg csonka. Az arany háttér előtt fehér tollrajzzal díszített lilásrózsaszín „M” betű áll. A betű lábai közötti sötétkék háttérbe két, egymásnak háttal fordított virág került. Az egyik kelyhe zöld, a másiké mély vörös, a porzók ellenkező színűek. A porzókat sárga karikák tagolják, sárga a szirmok körvonala is. A kontúr fekete. A betű formája és díszítőmotívumai, a színek és a stílus a lap festőjét a 15. század utolsó negyedében Budán dolgozó Franciscus de Castello Ithallico körébe utalják. A töredék iniciáléjának analógiái az 1481 körül festett Kálmáncsehi-breviariumban (Budapest, OSZK Clmae. 446.: IX-5.) és egyes, feltehetően Budán festett emlékeken, például Váradai Péter könyvein (v.ö.: IX-7.) találhatók meg.

W. T.

Wehli 1989, 72.

Győr, Egyházmegyei Könyvtár, az őrzőkönyv jelz.: R. 2. 28/a.

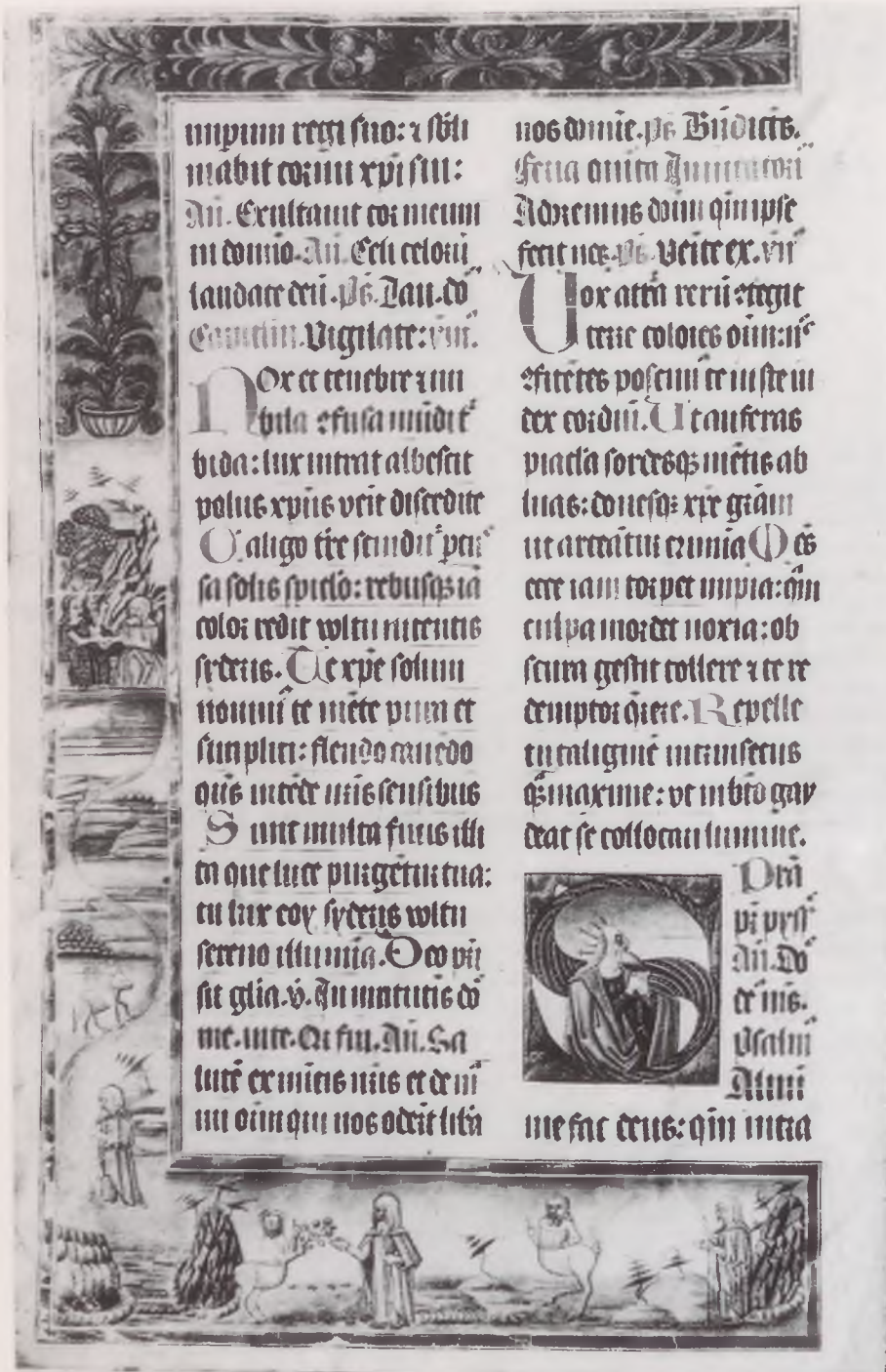
IX-9. Antiphonarium töredéke

A töredék Szalay Ágoston (1811–1877) gyűjteményéből került a Nemzeti Múzeum állományába. pergamen, tempera, arany, bifolio, 556 × 360 + 360 mm 1490–1492 körül

A bifolio egy antiphonarium füzetének belső lappárja, a későbbi 44. és 45. Egy 1966-os meghatározás szerint a szerdai nap *laudes*-ének és a csütörtöki nap *matutinum*-ának himnuszait tartalmazza. A f. 44^v díszítése alapján a pálos úzus nem kizárt. A töredék gótikus könyv-írással készült, egymást váltó vörös és kék iniciálék, valamint rubrika tagolják a szöveget, amelynek nagybetűit sárga, helyenként vörös vonallal húzták át. A f. 44^v-ra festett iniciálé és lapszéldísz is került.

A lapszél oldalt részben, alul teljes egészében Remete Szent Antal és Szent Pál történetéből vett jeleneteknek adott helyet. A képsor az alsó sáv jobb szélén kezdődik. Szent Antal a pusztába indul, előbb egy ember felsőtestű, lóban végződő lényvel (hypocentaurus) majd egy emberfejú, de szarvakkal ellátott, datolyapálmaágot tartó, kecskeszerű szatírral találkozik. Ezután egy szomjas farkast követve ráakad az álmában megjelent Remete Szent Pálra, akivel közösen fogyasztják el a holló hozta táplálékot. A képszerkesztés gondos és kimerült. A Legenda Aurea eseményei kronológiai rendben követik egymást úgy, hogy annak egyes mozzanatai szimmetrikus elhelyezésűek, s a fő hely a tartalmilag legfontosabb jelenet. A jól megkomponált táj kúpszerűen kiemelkedő sziklacsúcsai, tövükben bokorkoszorúval, kissé ügyetlenek. A kemény redőjű ruhákba burkolt apró figurák aránytalanok, a mozgás – különösen a rövid, merev karoké és a nagy kezé – bizonytalan. Karakterisztikusak a zömök, szögletes fejek, amelyeket tömbszerűen formált hajkorona, hosszú bajusz és elálló, tömör, kétágú szakáll keretez. Az arcok zord hatást keltő modellálása, amely különösen jól érvényesül az S iniciálé nagyobb Dávid királyán, a sötét és világos színek kontrasztjának köszönhető. A kép felépítése, a figuratípusok, a redőkezelés mellett az ég kékje, a táj zöldje, a ruhákon a szürke, lila, vörös és olívizöld a sok arany csúcspénnyel a budai könyvfestőműhely 1490 körüli emlékeiről jól is-

IX-9.

mert. Ebbe a körbe vezethető vissza a lapszél kék vázából kiinduló bordó és zöld alpra festett kék, zöld és arany akanthuszindája is. Az Antiphonarium-lap a budai könyvfestészetben belül a Cassianus-korvina (Párizs, BN, Cod. Lat. 2129., Csapodi 1973, No. 154.) és Kálmáncsehi Domonkos Franciscus de Castello Ithallico által szignált Breviariuma (IX-5.) mellett ugyancsak a székesfehérvári prépost tulajdonát képező párizsi Horae Beatæ Mariæ Virginis kéziratának (Párizs, BN, Nouv. Acqu. Lat. 3119.) irányzatához köthető. Belőlük, illetve hozzájuk hasonló elemekből

meríthetett a kódexlap szerényebb képességű alkotója.

W. T.

Hoffmann 1928, 101, 102–103.; Új szerzemények XVI. OMSZMÉ X. Budapest 1940, 208.; Berkovits I.: A Szépművészeti Múzeum Grafikai Osztályának LXXVII. kiállítása. MKSzele 65 (1941) 295–296.; Berkovits, E.: La mostra della Miniatura a Budapest. Corvina 4 (1941) 393, 396–397.; Berkovits 1965, 73–74., XXXVII. t.; Aggházy 1966, XLI. sz.; Bibl. Hung. 1119. sz.

Budapest, Szépművészeti Múzeum, ltsz.: 1940–3467.

IX-10. Tetraeuangelion [Graece]

Valószínűleg Bizáncban másolták a 10–11. század fordulóján, majd később feltehetően Itáliába került. A 15. században Janus Pannoniusé volt, az utolsó papírlapon olvasható, gyámoltalan görög ortográfiával írt bejegyzés szerint. Janus Pannonius halála után valószínűleg bekerült a királyi könyvtárba. További sorsáról nincs adat, de jelenlegi kötése alapján feltételezhető, hogy Johannes Brassicanus tulajdonába jutott. pergamen, 365 levél (az elején 6, a végén 8 papírlappal kiegészítve) 240 × 180 mm, a kötéstábla mérete: 259 × 185 mm 10–11. század, kötése a 16. század első negyede, Bécs

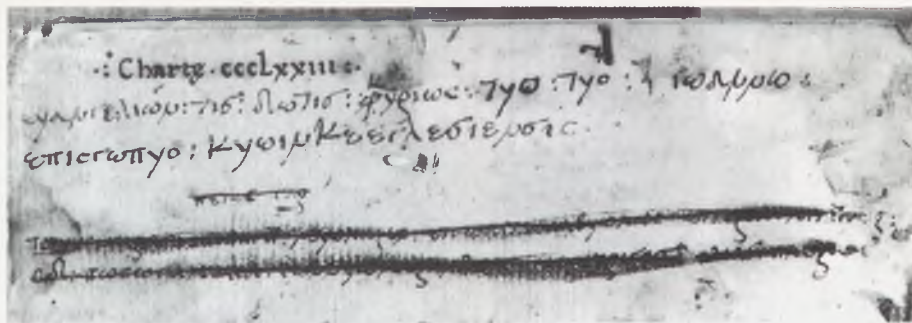
Az Egyetemi Könyvtár legrégebb, görög nyelvű kódexe. Keletkezésének helyét és idejét tekintve megoszlik a szakemberek véleménye: Herbert Hunger szerint a 11. század első felében készült Bizáncban, André Guillou viszont calabriai eredetűnek tartja és a 10. századra datálja.

A kódex már a 15. század második felében Magyarországon volt. Garázda Péter, aki Ferrarában, majd Firenzében tanult, ajándékozta azt rokonának, Janus Pannonius pécsi püspöknek. Ezt a kódex utolsó lapján egy görög betűkkel, de latin nyelven írt (utóbb átmáztolt) bejegyzés tanúsítja: *Petus Garasta diligit mulieres et odit diabolos propterea mittitur ad Posogam ad connumerandum meretrices alias amores.* Az ajándékozásra tehát Janus Pannonius pécsi püspöksége idején (1459–1472 között) kerülhetett sor. Csapodi Csaba szerint

IX-10.

IX-10.

1465-ben történhetett, amikor Janus Mátyás követeként Rómába utazott. Janust a kortársai, köztük Vespasiano da Bisticci az egyik legnagyobb bibliofilként említik. Nemcsak könyvei számát tekintve vívta ki ezt az elismerést, hanem azzal is, hogy könyvtárában a latin kéziratokon kívül számos görög nyelvűt is őrzött. Leveleiben maga is említi görög nyelvű könyveit. De – sok kortársához hasonlóan – a könyveit nem látta el címerével, és sajátkezű bejegyzéseit és szövegjavításait sem találjuk meg azokban. Könyvtárából csak néhány kötetet tudunk azonosítani. Ma ismert kódexei közül a Tetraeuangelion a legszebb. Nyolc kánontáblán kívül a négy evangélista egészoldalas, arany alapra festett képe díszítette, de Szent János képe már a 19. században

is hiányzott a kódexből. Az evangélisták ábrázolása nemcsak művészettörténeti, hanem művelődéstörténeti szempontból is érdekes. A miniátor ugyanis 10. századi könyvmásoló szerzetesként ábrázolja őket, írópulpitus mellett ülve, kezükben tollal, előttük az üres vagy félig beírt pergamen és a könyvmásoláshoz szükséges eszközök.

J. F. A.

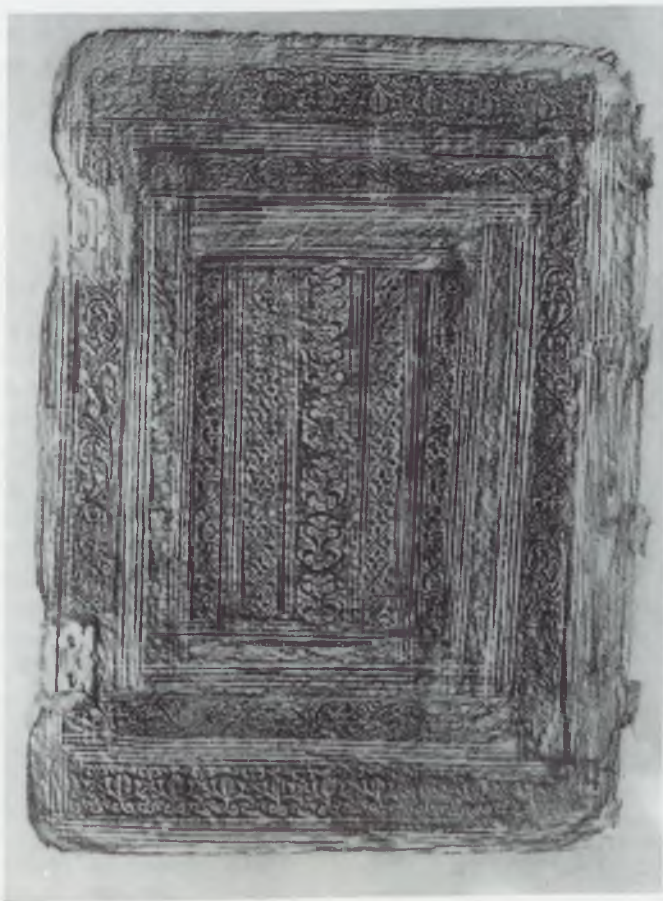
Fatáblás, natúr színű, görgetőkkel és egyesbélyegzőkkel díszített bőrkötés, átmeneti stílusú gótikus és reneszánsz elemekkel. Az előtábla szélén a rövidebb oldalakon itáliai stilizált növénydíszes bélyegzők sorakoznak, a hosszanti oldalakon virágos indagörgető húzódik, amely megismétlődik a második keret rövidebb oldalain. A második

keret függőleges oldalain kettős sorban egy újabb indás görgető látható. A középmezőt három függőleges sor tagolja, a két szélsőben rombuszba foglalt virágtövek, a közepén stilizált kettős levelek vannak. A háttábla szélén alul és fölül a stilizált olaszos növénydíszes bélyegzők, a második keretben a szélesebb virágos indagörgető látható. A középmezőt öt sáv tagolja, a középsőt gránátalmavirágok, ennek két oldalát rácsdíszes görgető, a két külső sávot a keskenyebb indás görgető díszíti. A kötéstáblának a szélső keretét alkotó itáliai stilizált növénydísz és a virágos indagörgető, valamint a középső stilizált kettős levélsor képezi az MTAK Ant. 353. jelzetű félbőrkötésének díszét is. Ez a könyv, mely Dürer három híres, Nürnbergben 1525–1528 között megjelent művét tartalmazza, Johannes Alexander Brassicanusé volt a kötésten látható *I A B* betűk, és az autográf tulajdonos-bejegyzés tanúsága szerint. A kötéstábla a 16. század első negyedében Bécsben készülhetett, s a kötéstábla-azonosság alapján megkockáztatjuk, hogy Janus görög Bibliáját is Brassicanus szerezte meg és köttette be. A két kötés mestere biztosan azonos.

R. M.

Márkfi S.: Codex Graecus Quatuor Evangeliorum e Bibliotheca Universitatis Pestinensis... Pestini 1860.; *Kubinyi M.*: Libri manuscripti Graeci in Bibliothecis Budapestinensibus asservati. Budapest 1956, 63–66.; *Csapodi 1973*, No. 818.; *Csapodi Cs.*: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. Janus Pannonius (Tanulmányok). Szerk. *Kardos T.–V. Kovács S.* Budapest 1975, 189–190.; *Bollók J.–Kapitánffy I.*: Megjegyzések az Egyetemi Könyvtár Gr. 1. jelzetű kódexének bejegyzéséhez. *AT 26* (1979) 106–109.; *Budapest 1985*, 121. sz.; *Bibl. Hung.* 465. sz.

Budapest, Egyetemi Könyvtár,
jelz.: Cod. Graec. 1.

IX-10.

IX-11. Psalterium

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár régi anyagához tartozik; provenienciája ismeretlen. (Két lapnyi töredéke az esztergomi Káptalani Levéltárból származik: MTAK Kézirattár, jelz.: T 296 = K 480.)

pergamen, tempera, arany, 54 levél (régébbi lapszámozása: ff. 83–156.), 440 × 312 mm

kötése fatáblás barna bőr, vaknyomással, részben kiegészített, archaizáló közép- és sarokveretekkel, két új kapocsal (467/69 × 313 mm)

Festése 1500–1510 között készült, Budán; kötése a 16. sz. második felében, Nagyszombatban (?). (A Psalterium e részének ez a második kötése, mert a lapokat körbevágták, és az sem valószínű, hogy évtizedekig kötetlenül hagyták volna ezt a nagyon szép kiállítású kódexet.)

A himnuszgyűjteményt (benne Szent László király himnuszával) és halotti officiumot is tartalmazó, zsolozsma-éneklelésnél használatos kóruskönyv az esztergomi liturgikus és dallamhagyományt őrzi. Kottairása is az ország központi scriptoriumainak egyikében készült. A kódex erősen töredékes: elejéről (a régi lapszámozás szerint) 82 levél hiányzik, s a fennmaradó részből is elvesztek lapok. (Két említett töredéke az MTAK Kézirattárában: *Szendrei 1972*, 87.; *Szendrei 1985*, 53. sz.; *Csapodi 1985*, K 480. sz.)

Tizennyolc festett-aranyozott iniciálé díszíti, közülük kettőhöz virágos lapszéldísz kapcsolódik. A fol. 26^r B(enedictus) iniciáléja (47 × 50 mm) sötétvörös alapját ecsetarany indák és ezüst virágok borítják, a betűtörzs világosvörös, amelyet ecsetarany csúcsfenyekkel tettek plasztikussá. A betű

belseje sárgászöld, ezüst indákkal. A lapszéldísz egymást keresztező két, vékony levelekből összeillesztett, akanthuszvirágban végződő inda, két, vékonyan festett világossárga rozettával. A fol. 40^r C(onditor) iniciáléja nagyobb méretű (98 × 95 mm), lila alapon ezüst indák és arany virágok díszítik, a zöld és vörösesbarna betűtörzs plasztikáját ecsetarany csúcsfenyek rajzolják ki. A betű belsejében, vörös alapon kék és fehérén hagyott levélmotívum, három sötétlila színű, ezüsttel díszített virággal. A lapszéldísz kétfelé ágazó, elegáns vonalú indái vékony, zöld, kék és sötétvörös levelekből állnak, közülük vörösesbarna színű, ötszirmú rozettával; a leveleket alapszínnel tört fehérrel, ezüsttel és arannyal modellálták.

A két lapszéldísz stílusa és festésmódja szorosan kapcsolja néhány Budán, a 16. század elején kiállított, illuminált címerlevélhez (pl. Schyrmer János, 1507. I. 16.; Enyingi Török Imre, 1507. VIII. 25.; Gersei Pethő János, 1507. IX. 27. [IX-54.]: *Radocsay 1965*, 250. skk.). A lendületes, szélesen kanyargó indák, amelyek többnyire vékony akanthuszlevelekből állnak, karakteres stílusjegyet képviselnek. Stílusgenézisüket Radocsay Dénes, Balogh Jolán egyaránt a Mátyás kori miniatúrafestészetből vezette le. A Psalterium miniatúráinak közeli rokona az ún. Antiphonale Budense (IX-12.) festett dísz; a kompozíciós séma, a színek (a különbségek – a betűk formálása, a laparany használata – ellenére is) azonos műhelyre vallanak.

M. Á.

Vaknyomásos, fatáblás, görgetőkkel díszített kötés új gerinccel. Elő- és hátáblája azonos. A nagyon kopott, restaurált bőrkötés figurális ábrázolása, s különösen a második keret feliratai nagyon nehezen kivehetők. Az első keretben a stilizált, német típusú palmettasor fut körbe. A másodikban Crucifixus-görgető van négy bibliai jelenettel: Keresztrefeszítés – Keresztelés (Baptisme?) – Szentháromság (Trinitas) – Angyali üdvözet (Santa). A harmadik és negyedik keretben különböző viráginda görgetők, az ötödikben kandeláber görgető látható. A középmézőt függőleges sávok tagolják, benne inda és kandeláber görgető, de az egészet takarja a nagyméretű, kör alakú liliomos középveret. Bár az egész kötés a német

aucter me in tram rec
 unificabis me in eq
 bulacōe animar meaz
 inimicos mios Et ptes
 meam: qm̄ ego finis
Benedictus d
 deus meus
 docet manū
 ad plūm: et digitos
 dia mea et refugium
 rator mīs **P**rotector
 subdit p̄fīm meū: sūl
 qua inotūsti ei: an
 eum **D**omo uaniza
 ficut in bra p̄tēmit

IX-11.

típusú reneszánsz kötések stílusát követi, ezt a Crucifixus-görgetőt nem találtam az idevágó német szakkönyvekben. A kötést megítélésem szerint Nyugat-Magyarországon, de még inkább a Felvidéken, Nagyszombatban, vagy környékén köthették be.

R. M.

Berkovits 1948, 210–312.; *Esztergom* 1958,
 13. sz.; Radocsay 1965, 252.; Berkovits
 1965, 73.; Radó-Mezey 1973, No. 62.;
 Szendrei 1981, 31., C 7. sz., F 43. sz.;
 Schallaburg 1982, Nr. 572.; Balogh 1985,
 298.; Budapest 1985, 184. sz.; Magyar
 Zenetörténet I, Szerk. Rajeczky B.,
 Budapest 1988, 229.; *Bibl.Hung.*
 1187. sz.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár,
 jel.: Ms. I. 3. b.

IX-12.

Antiphonale töredékei

A lapok Knauz Nándor hagyatékából
 kerültek az OSZK Kézirattárába
 1899-ben. Knauz a pozsonyi Káptalani
 Levéltár palliumai közül emelte ki őket
 (Capsa B, G, F.). (V.ö. Körmeny 1979,
 11–14.) Az anyakódex Pozsonyban van
 (Archiv Mesta Bratislavy, EC. Lad. 6.
 jelzetten: *Sopko* 1981, č. 7.).
 pergamen, tempera, arany, 23 darab
 (részben bifolio és folio, részben
 félfoliónyi és csiknyi) töredék, amelyekből
 Dobszay Lászkó publikációja nyomán 15
 (részben töredékes) lapot sikerült
 összeállítani a restaurálás során (Ballagó

IX-12.

Lászlóné, OSZK Restaurátor műhelye,
 1994.). Egy teljes folio mérete:
 600 × 320 mm.
 1500–1510

Töredékeink egy nagyméretű, repre-
 zentatív antiphonalehoz tartoznak.
 A Pozsonyban lévő, 163 foliónyi, elől-
 hátul csonka anyakódex – az elejéhez
 illeszkedő, a karácsonyi ünnepkörből
 való fragmentumokkal együtt – egy
 csaknem teljes *de tempore* kötetet tesz

ki. A kódexet gazdagon illuminálták:
 több festett–aranyozott iniciálé és lap-
 széldísz ékesíti, s töredékeink között is
 vannak miniatúrák. A [f. 10^v] (Kará-
 csony vigiliája) H(odie) iniciáléját
 (81 × 82 mm) vékony aranyfűst szegély
 veszi körül, a hátteret sárgászöld, apró
 ecsetarany vonalak élénkítik. A betű-
 törzs laparany, jobb alsó sarkánál ered
 az egész miniatúrát átszövő virágos in-
 da. Levelei kékek (visszajuk sötétvö-
 rös), vörösek és zöldek; a betű öblében,

pergamen, 202 levél, 770 × 660 mm
 Kötése fatáblás barna bőr, vaknyomással, vasveretekkel (az első kötet kötéstáblájának mérete: 808 × 607 mm).
 Többször restaurálták és újra fűzték.
 Közép- és sarokvereteit feltehetően a múlt században pótolták a második kötet veretei alapján.
 A Graduale írását a zenetörténeti kutatás a 15. és a 16. század fordulójára teszi, miniatúradíszje azonban nem tehető korábbra az 1510-es esztendőknél.
 1557-ben Oláh Miklós számára tovább dolgoztak rajta. A kötés – stílus alapján – a 15–16. század fordulójára tehető, vagyis az ajándékozás időpontjánál körülbelül fél évszázaddal korábbra.

A monumentális díszkódex (itt ki nem állított párjával, a második kötettel együtt) valóságos problémahalmazt rejt magában, jóllehet terjedelmes szakirodalma immár több, mint évszázados. A két kötet a mise énekeit tartalmazza, s dallamvariánsai, tartalma alapján az esztergomi rítus középkorvégi, nagy összefoglalásának tekinthető. A kódex-párt ma is Esztergomban őrzik, a Főszékesegyházi Könyvtárban, problémákat rejt magában azonban odakerülése, festett díszének befejezetlensége, a benne szereplő Bakócz-Erdődy-címer, valamint datálása is.

A Graduale első lapja rendkívül gazdagon díszített. A lapra – a keret-dekoráció szélessége miatt – csak öt sornyi kotta fért el (a többi lapon hét); a hangjegyeket s a szöveg betűit is aranyozták; az alap kék színű. A miniatúrák alkotta keretet vékony aranyfüst csík szegélyezi s osztja négyzetű mezőkre. Fölül, vörös alpra festett virágos indák között közepben, négykaréjos keretben a kiterjesztett karú Atyaisten; a lap mindkét oldalán egy-egy vázából, virágokból emelt építmény, játszadozó puttókkal, középütt egy-egy kerek mezőben az Angyali üdvözlés jelenete kettébontva: balra Gábor arkangyal, jobbra Mária. Az alsó mezőben, virágindák között két angyal tartja a Bakócz-Erdődy-címert (kék mezőben arany félkeréken emelkedő szarvas) s emel föléje infulát. A jobb oldalon álló építmény tövében két puttó tart egy-egy méltóságjelvény nélküli Bakócz-Erdődy címet. Az A(d te levavi) iniciáléban Dávid király térdel, mögötte hatalmasan kitaruló hegyes táj panorámája látszik. A Gradualének ez az egyetlen teljesen elkészült díszlapja. Másféleképp keretezett díszes lapokat is terveztek eredetileg, hét sornyi kottát körülvevő

IX-13.

díszítéssel, ezekből azonban csak három készült el félig-meddig: a f. 8^v, nagyméretű, a Szentháromságot ábrázoló iniciáléval (Dominum), a lapot szabadon kanyargó, virágos indák veszik körül; a f. 11^v, amelyen az egész lapot összefüggő, arany szegéllyel összefogott keret öleli körül, részben figurális díszű, részben üresen maradt medalionokkal, a nagyméretű iniciálé (Puer) csak érzékenyen előrajzban van meg (Krisztus születése); a f. 20^v, amely a f. 8^v díszítés-rendjét ismétli, de az indákról jórészt már az aláfestés is hiányzik, alul, az infulás címernek csak rajza készült el, a nagy iniciálének (Circumdederunt) csak a betűtörzsét rajzolták meg.

A reprezentatív díszkódex iniciáléi kétféle méretűek, a nagyobbak (általában 100–120 × 80–100 mm) közül alig néhány készült el (f. 1^r Ad te, f. 8^v

Dominum), a kisebbek közül sok teljesen elkészült (a f. 81^v-ig), soknak csak aláfestése van meg (f. 137^v-ig), soknak pedig csak a rajza (f. 189^v-ig). A kisebbek zöme ornamentális díszű, de akad közöttük elvéve figurális is, s a f. 12^r U(iderunt) iniciáléjában a méltóságjelvény nélküli kicsiny Bakócz-Erdődy címet egy sárkány tartja. Általában elmondható, hogy a kötetnek csak a legelője készült el, s már a f. 5^v-n üresen maradt a lapszeldísz indái közé zárt medalion, majd egyre hiányosabbak a festett díszek; a f. 11^r-n az [A]lleluja (kalligrafikus) iniciálének üres a helye. Mindazonáltal a kódexnek csaknem a végéig megvannak – ha mindegyre fogyóban is – a miniatúrák nyomai, s tekintve a hatalmas méreteket, a munka (befejezetlensége ellenére is) hosszabb időre lekötötte a műhely tevékenységét. Figyelemre méltó, hogy a kódex

IX-13.

leveleinek színe és visszája túlnyomórészt a készütségnek ugyanabban a fázisában van; a kódexet kötetlen állapotban miniatúrálták.

A díszítés szerves egységet alkot a liturgikus renddel. Nagyméretű, széles (a mindenütt hét soros kottát öt rövidebb sorra szűkítő) festett keretdísz az első kötetben csak az egyházi évet (s a Gradualét) nyitó lapra, Advent első vasárnapjára (f. 1^v) és Húsvétvasárnapra (f. 139^r), a második kötetben pedig Szent Adalbert ünnepéhez (f. 60^v) terveztek. Ezeket a lapokon az iniciálék nagyobb méretűek, szintúgy más jeles alkalmakhoz – Karácsony napján az éjfél-i miséhez (f. 8^r), a hajnali miséhez (f. 10^r) és az ünnepi miséhez (f. 11^v) – készült, illetve tervezett díszes lapokon. A f. 8^r és a f. 11^v hét soros kottáját festett lapszédísz veszi körül, a f. 10^r-n a L(ux) iniciálénak csak az előrajza ké-

szült el, a lapszédísznek nincs nyoma, de valószínűleg terveztek. Nagyobb iniciálét szántak a Vízkereszt utáni első vasárnaphoz (f. 15^r: In iniciálé, előrajz), Hetvenedvasárnaphoz (f. 20^r: Circumdede runt iniciálé a betűtest előrajzával, virágos keretdísz, előrajzban), Hamvazószerdához (f. 27^r: az [E]xaudi iniciálé helye üres), Nagyböjt első vasárnapjához (f. 34^r: [I]nvocavit), Virágvasárnapon a barkaszentelés szertartásához (f. 93^r: [C]ollegerunt) és a szentmiséhez (f. 99^r: [D]omine), a Húsvét utáni első vasárnaphoz (f. 151^r: [Q]asi), Áldozócsütörtökhöz (f. 162^r: [U]iri), Pünkösdvasárnaphoz (f. 165^r: [S]piritus), Szentháromság vasárnapjához (f. 171^r: [B]enedicta), Úrnapiához (f. 173^r: [C]ibavit) valamint a nyár első vasárnapjához (f. 175^r: [D]omine). A második kötetben – a teljesség igénye nélkül sorolva – Szent István proto-

mártír (f. 21^r), Szent Fülöp és Szent Jakab apostolok (f. 64^v), Szent Mihály arkangyal ünnepéhez (f. 113^v), Vízkereszthez (f. 31^r) valamint a nagy Mária-ünnephez terveztek nagyobb méretű iniciálét. Mivel a Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepéhez (f. 52^v) szánt lap semmiben sem különbözik a többi Mária-ünnepétől, Szent Adalbert ünnepe viszont rendkívül kiemelt díszet kapott volna, el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy a Gradualét valaha is a Bakócz-kápolna szerkönyvei közé szánták. Az első kötet első lapjának Angyali üdvözet-ábrázolása Advent, az Úrjövet idejének első vasárnapját díszíti, s aligha több, mint ikonográfiai allúzió az Úr eljövetelére. Ilyenként nem áll egyedül, Mátyás király Brüsszelben őrzött Missaléjának ugyanezen a lapján is ott van, és más missalékban, gradualékban is.

Legutóbb a zenetörténetírás elemezte a Gradualét, s megállapította, hogy zenei anyaga, liturgiai sajátosságai egyaránt Esztergomhoz kötik, sőt – a második kötet Szent Adalbert ünnepéhez tervezett nagyméretű miniatúra-dísz alapján – magához a Szent Adalbert-székesegyházhoz kapcsolják. Szendrei Janka – aki a Gradualét mintaszerűen ki is adta (1993) – a nagy gyakorlatú hazai íróműhelyben készült kódexet 1500 körülre datálta. A művészettörténetírás ezzel szemben a kódex miniatúráinak készítését az 1510-es évek előtt nehezen tudná elképzelni.

A Graduale festőjének kezenyomát Hoffmann Edith ismerte föl néhány Jagello-kori, Budán keltezett armális miniatúra-díszén. Tizenhat címereslevelet sorolt fel; a legkorábbi, Paulik Bertalan armálisa 1514. január 4-én, a legkésőbbi, a Forgách-családé 1525. május 27-én kelt (Hoffmann 1925, 47–51.; Hoffmann 1929, 181–182.). A miniatör (s műhelye) munkásságával Hoffmann Edith után többször is foglalkozott a művészettörténetírás: Wolf Rózsi (1928), Berkovits Ilona (1965), Radocsay Dénes (1965–1966) és Balogh Jolán elemezte több-kevesebb részletességgel az e körhöz tartozó miniatúrákat. Radocsay és Balogh Jolán is kísérletet tett a „főmester” és műhelye *oeuvre*-jének összeállítására, illetve szétválasztására különböző kezek szerint, de kettejük sokban eltérő minuciózus osztályozása sem változtatta meg Hoffmann felismerésének lényegét. Legutóbb Török Gyöngyi próbálta szétválogatni a Gradualét festő keze-

ket, hasonló sikerrel (Graduale Strigoniense id. kiad. 15–16.). Az az impreszió, hogy ez a hatalmas mű egyetlen lendülettel kezdődött s maradt befejezetlenül, nehezen feledhető.

Kétségtelenül ugyanebben a műhelyben készült s az 1510 utáni évtizedre datálható a zágrábi székesegyház kincstárában őrzött, RK 354. jelzetű Missale (György topuszkói apát által megkezdett, s 1498-ban félbemaradt) díszítésének folytatása is (Hoffmann 1929, 147–152, 179–180.). A miniatör és műhelye minden bizonnyal Budán működött, nevét azonban nem ismerjük. A kutatás a zágrábi kódex egyik lapján látható jelzése alapján a *Bakócz-monogrammista* szükségnévvel látta el. Kapcsolatba hozták már többször is e monogrammot a Budán is megfordult dalmát születésű Giulio Clovioval (Clovio), sőt, a horvát kutatás az RK 354. jelzetű Erdődy-missalét változatlanul Clovio művének tekinti (Zagreb 1964, 20., Nr. 47.; Zagreb 1983, 212, 225., Nr. 19 K.). Clovio szerzőségét már Hoffmann Edith (1929) majd Balogh Jolán (Balogh 1943, 142/60.) cáfolta. A horvát állásponthoz leginkább közelítő Berkovits sem magában a *Bakócz-*

monogrammistában, hanem annak munkáját az Erdődy-missalében továbbfolytató, tájképeket festő kézben ismerte fel – a horvát szakirodalomra hivatkozva – Clovio kezét. Balogh Jolán 1983-ban írott tanulmányában ismét kizárta mind a Bakócz-graduale, mind az Erdődy-missale festői közül Cloviót, neki attribuíva viszont az Új-lak városának jogkönyvében (1525. XII. 13.) látható miniatúrákat, amelyek 1526-ban Budán kellett készüljenek. Legutóbb az 1985-ben megrendezett budapesti kódex-kiállítás katalógusában kísértett Clovio, mint a Graduale mestere.

A festés megrendelőjét illetően a hazai kutatás véleménye megoszlik. A problémát a címer okozza: a több helyen is látható Bakócz-Erdődy címert infula koronázza, Bakócz Tamás azonban 1497-től esztergomi érsek, 1500-tól pedig bíboros volt, s méltóságának jelvényei (az érseki kereszt és a bíbornoki kalap) cimerein rendre megjelennek. Felmerült, hogy a Graduale esetleg csak 1500 előtt készült (Radó-Mezey 1973, No. 171, a korábbi vonatkozó szakirodalommal). Hoffmann Edith szerint maga Bakócz rendelte

meg az Erdődy-missale befejezésével együtt (1510-tól, Szegedi Lukács halálától 1521-ig ő vitte a zágrábi püspökség ügyeit, bár közben két unokaöccsét, Jánost és Simont is püspökké tette: Hoffmann 1929, 179. skk.); Berkovits Ilona úgy vélte, hogy mindkét kódex Erdődy Simon zágrábi püspök számára készült (Berkovits 1948, 314.; Berkovits 1965, 83–86.), Balogh Jolán korábban úgy gondolta, hogy Bakócz Tamás rendelte meg a Bakócz-kápolna számára, de halála miatt befejezetlenül maradt, s a festő munkáját Erdődy Simon számára folytatta (Balogh 1955, 10, 49/20.); utóbb pedig felvetette, hogy a Gradualét nem Bakócz, hanem Erdődy Simon rendelte meg a Bakócz-kápolna számára, mintegy a zágrábi püspöki stallumot, amelyhez az érsek nagybácsi juttatta, honorálandó. E feltevés egyszerre magyarázza meg a püspöki címert (donátor-címer) és a tartalom esztergomi vonatkozásait (nem téve különbséget írás és festés megrendelése között, vagyis 1520–1521 közé datálva az egészet). E feltevés-sor fontos eleme, a címlap Annunciatio-miniatúrája azonban nem a Bakócz-kápolna titulására vonatkozik. Csapodi Csaba a Gra-

duale megrendelőjét Erdődy Simonban látta, s a kódex befejezetlenségét a mohácsi vésszel hozta összefüggésbe (Csapodi 1983, 60–61.; v.ö. Csapodi 1985, K 479. = T 44.; *Bibl. Hung.* 213, 1185. sz.). A probléma, úgy tetszik, nem megoldott. Az összefüggés a zágrábi püspökséggel kétségtelen, s nyilvánvaló, hogy az RK 354. jelzetű Erdődy-missale és a Graduale nem szemléltethetők egymástól függetlenül. A festő – pontosabban a műhely – azonos, annak bizonyítása viszont, hogy a megrendelő különböző, meglehetősen nehézségekbe ütközik.

A Zágrábban őrzött Erdődy-missalét György topuszkói apát rendelte meg s kezdte díszíteni egy Zágrábban működő, gótikus iskolázottságú mesterrel, a miniatúra azonban az apát halálával (1498) befejezetlenül maradt. A kódex, 1502-ben, a székesegyház javai között így szerepel: „Item unum missale in asseribus non ligatum, non completum per condam dominum Georgium suffraganeum ecclesie legatum” (Tkalčić 1905, 187.; Mikó 1984, 192.; Hoffmann-Wehli 1992, 265.). Ezt a kötetet fejeztette be valaki a Bakócz-familiából: vagy Erdődy Simon, akit 1519-ben tett meg püspöknek Bakócz Tamás, vagy Erdődy János, akit 1514-ben ültetett a zágrábi püspöki székebe, s akit azután – állítólag alkalmatlansága miatt – 1518-ban lemondattott. Esztergomban ugyancsak ők jöhetnek szóba, elsősorban Erdődy János, aki 1518-ig az esztergomi nagypréposti széket is betöltötte. Nagy kár, hogy ő még a Bakócz-klánon belül is különösen

rossz hírű figura, s nehezen képzelhető el, mint szerkönyvek megrendelője (Kollányi 1900, 122–123.; Bónis 1971, 319–320, 327, 337.). A miniatúra megrendelőjére vonatkozó valamennyi elméletnek van gyenge pontja.

A zágrábi Erdődy-missale festésének *terminus post quemje* legfeljebb 1510 lehet (de inkább 1514); a címereslevelek idézett csoportját 1514 és 1525 között állították ki. A Graduale miniatúráit – jelenlegi ismereteink szerint – nem lehet ennél egy-másfél évtizeddel korábbra, 1500 körülre datálni. A kötés archaikus volta elgondolkodtató, de nem érzem kényszerítő erejűnek: igaz ugyan, hogy Budán vagy Esztergomban a 16. század húszas éveiben már a reneszánsz kötések voltak divatban, azonban a Graduale kötésének bélyegzőihez 1500 körüli budai analógia sincs, sőt ma még semmilyen analógia sincs. A Graduale, legyen mégoly reprezentatív zenei összefoglalása is az esztergomi középkori hagyománynak, a használat, vagy legalábbis a tartós használat semmilyen nyomát nem mutatja. Anyagi értéke viszont mindig nagy volt. Az esztergomi egyház kincstárába nem kerülhetett, mert ott csak egy drágakövekkel ékes ötvösművű kötésben lévő, „igen régi” Evangelistariumot tartottak; a kincstár menekítésének történetéről, állományáról a Mohács utáni időkből elég sok adatunk van (v.ö.: Mikó 1993). A könyvtár, a könyvek sorsát ugyan nem ismerjük, de ma csak alig néhány kötetet lehet biztosan kapcsolatba hozni a középkori esztergomi egyházzal (v.ö.: Körmeny

1991, 26–27.). A Bakócz Graduale problémáit továbbra sem érzem megoldottnak.

M. Á.

Fatáblás, vaknyomásos, barna bőrkötés későgótikus stílusú díszítéssel. A két köteten mindössze háromféle minta van: rutainda és virágtő bélyegző, továbbá rozettás, pálcán áthurkolódó inda görgető. Az elő- és háttábla felépítése kissé eltér egymástól. Mindkét kötet esetében az előtábla középmezőjét függőleges sávok tagolják, a háttábláét pedig egymást metsző átlós vonalak osztják számtalan rombuszra. Az első kötet előtábláján, a középmező függőleges sávjában gótikus rutaindák, a középmező alatt és fölött virágtövek sorakoznak. A háttáblán a középmezőt körülvevő keretben láthatók a rutaindák. E kötetet díszítő motívumok igen elterjedtek voltak a 15. sz. végén Dél-Német- és Dél-Lengyelországban, a Felvidéken és Alsó-Ausztriában. Magyarországon is használták, de a 16. század elején az itáliai reneszánsz hatására kialakult magyar sajátosságokkal kevert ún. olasz-magyar reneszánsz stílusnak megfelelően díszítették Esztergomban és Budán a kötéstáblákat, és nem ebben a „divatjamúlt” gótikus stílusban. Ha a két hatalmas kötetet az esztergomi provinciában készítették, bekötés céljából sem vitték el onnan máshová. A kötés egyébként egyáltalán nem „pompás”, kifejezetten egyszerű, használati kötés.

R. M.

Budapest 1882, 175. sz.; Hoffmann 1929, 180–181.; Berkovits 1948, 312–320.; Esztergom 1958, 14. sz.; Berkovits 1965, 260–262.; Radocsay 1965, 260–262.; Radó-Mezey 1973, No. 171.; Szendrei 1981, 32., C 15. sz., F 469. sz.; Schallaburg 1982, Nr. 575.; Balogh 1983, 136–138.; Csapodi 1983, 61.; Budapest 1985, 186. sz.; Bibl.Hung. 1185. sz.; Hoffmann-Wehli 1992, 283.; Graduale Strigoniense I-II. Kiad. Szendrei J. (Musicalia Danubiana 12.) Budapest 1993.

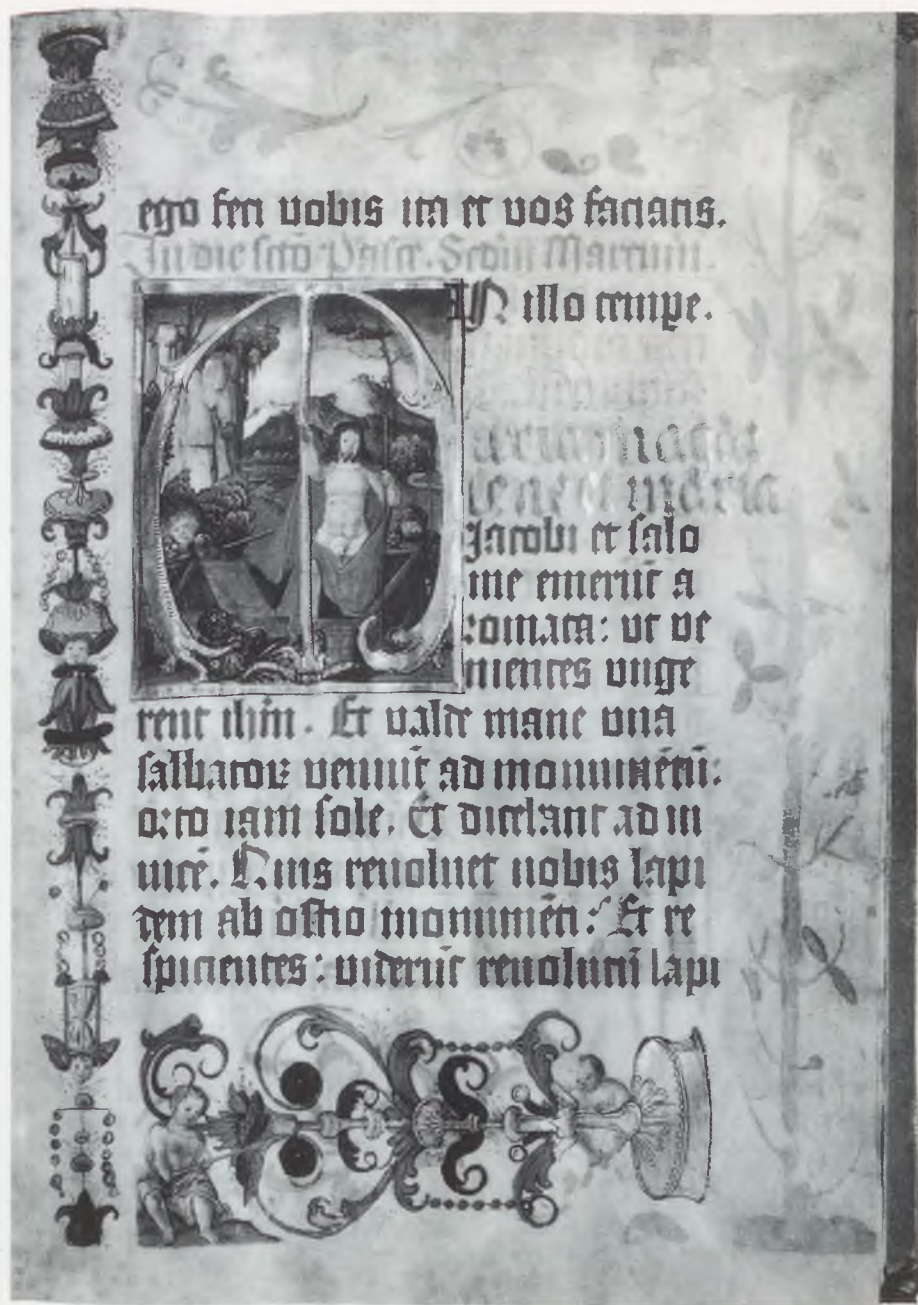
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: MS I. 1a.

IX-14. Evangelistarium

A kötet az első rész 1511 körüli másolását és díszítését követően a rendeltetési helyén, a pannonhalmi benedekrendi főapátságban volt, ahol a kötet második, 1515–1516 között készült részének díszítéséhez felhasználták. A kötet 1786-ban, a rendház feloszlatásakor került jelenlegi őrzési helyére.

pergamén, tempera, arany, 60 levél,
320 × 220 mm
1511–1516 között

A kódex első (ff. 1–24.) része Evangelistarium, a második (ff. 25–60.) benedictiókat tartalmaz. A könyv eleje eredetileg is a Szent Márton-apátság számára készült, ezt bejegyzések bizonyítják (f. 15^r: „in Natali scti patris nostri Benedicti” és f. 22^r: „In festivitate scti Martini Patroni huius loci.” A második rész másolója Losonczy Forgách Pál pannonhalmi bencés szerzetes volt, aki két bejegyzés alapján a főapátságban, a főapát megbízásából másolta a rendház számára szükséges áldásformulákat és a szerzetesi fogadalomtétel pannonhalmi formuláját (f. 55^v: „Finis. per manus fratris Pauli nati Thome forgach de losonch in die scolastice virginis. anno d. 1. 5. 16.” és f. 60^v: „Anno domini M. Q. quintodecimo per manus fratris pauli professi huius monasterii s Martinni nati Thoma forgach de Losoncz, sub reverendo matheo Abbate dicti Monasterii in Tholna nato est scriptum Laus deo cum tota celesti curia sacro die animarum anno S die sabbati.”) A kolligátum két darabja Tolnai Máté főapát (1500–1535) a rendi reformot liturgikus könyvek megírásával és kinyomattatásával is segítő munkájának része lehet. A kéziratos forma, a

IX-14.

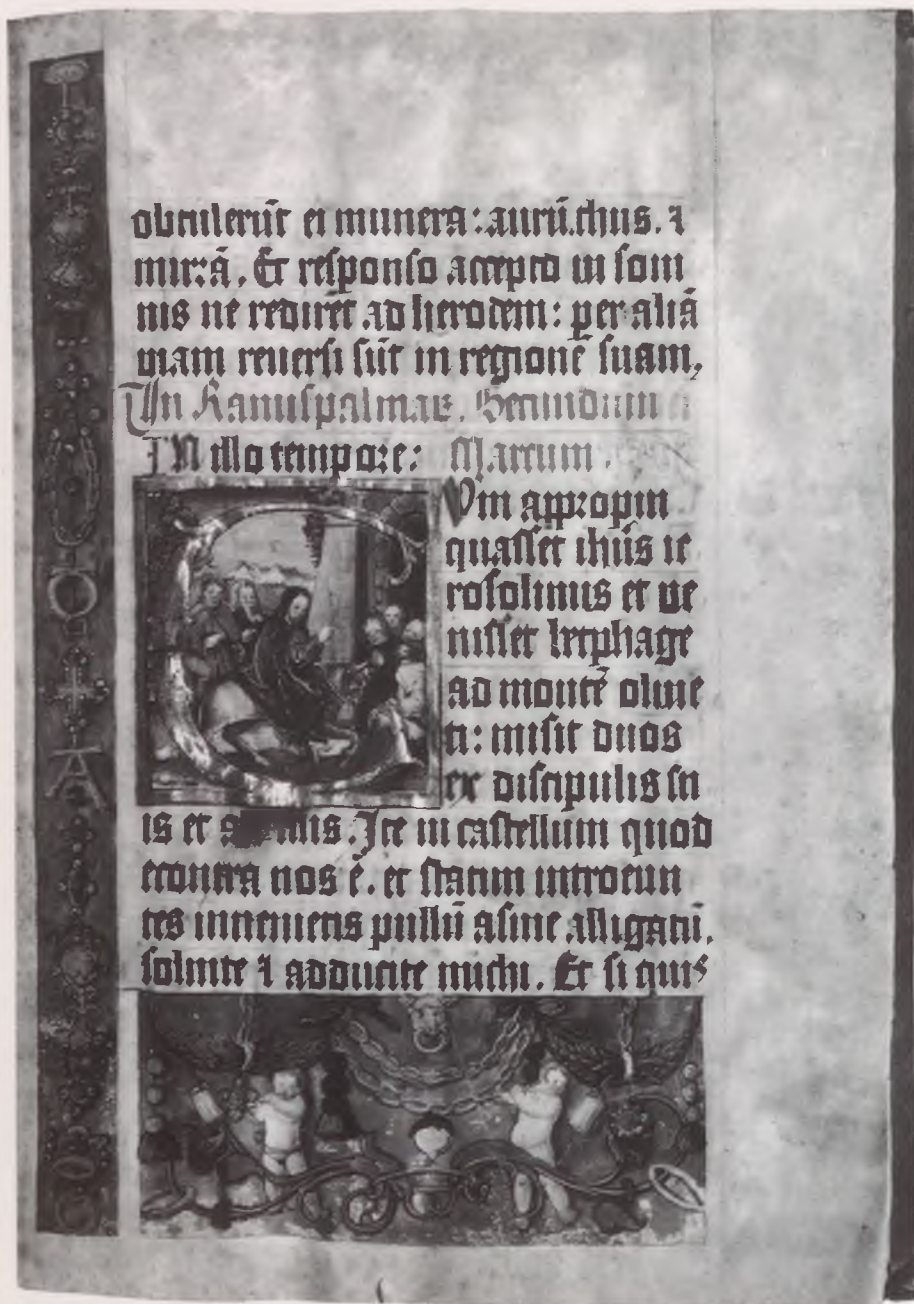
díszítettség a főpáti használat igényeit tükrözheti. A kolligátum két része funkcionálisan és díszítés szempontjából is összekapcsolódik, ezért joggal feltételezhető, hogy már a mai, 18. századi, préselt papírtáblás, arany nyomású bőrkötés előtt is egy kötetet alkotott.

Az Evangelistarium írása gótikus, arany és vörös címfeliratok, incipitek, vörös és kék iniciálék és végül figurális (22) és ornamentális (4) iniciálék, bordűrök díszítik. A második rész humanista írású. Rubrika, vörös és kék iniciálék, sárga vonallal áthúzott betűk, valamint egy figurális, hét ornamentális és számos egyszerű

iniciálé, valamint hét lapszéldísz élénkíti.

Az Evangelistariumot reprezentatív kezdőoldal vezeti be. Ennek alsó szegélyén Szent Máté – a főapát patrónusa – mellett a monostor oltalmazója, Szent Márton jelenik meg. A közéjük helyezett címer – kék tárcsapajzson két kéz arany leveles nyitott koronát tart – tulajdonosa jelenleg ismeretlen. Tolnaié, gyűrűspecstje ismeretében, nem lehet. A *Proprium de tempore* és a *Proprium sanctorum* illusztrációinak kiválasztásában, megkomponálásában és a figurák jó részének megalkotásában a kortárs német művészet segítette a festőt. A Jézus születése (f. 1^r), a Bevonu-

IX-14.

lás Jeruzsálembé (f. 5^v), az Utolsó vacsora (f. 6^v), a Krisztus feltámadása (f. 8^r), a Krisztus mennybemenetele (f. 8^v) és a Szentlélek eljövetele (f. 9^v) kompozícióinak háttérében a korábbi irodalom Dürer 1509–1511 között készült Kis Passiójának hatását ismerte fel, s ennek keletkezési korát az Evangelistarium keletkezési kora alsó határának is tekintette. A Dürer közelében keletkezett *Baseli imakönyv* 1496-os metszetei és Schongauer egy metszete Berkovits szerint egy-egy figura megformálásához segítette a mestert, aki a felsoroltagon kívül egyéb forrásokhoz is nyúlhatott. A címlap két kis mezőjét a táblaképek faragott keretét idéző ornamentikával koronázza. A négyzet vagy tégl-

lap formájú iniciálék tájképi vagy épületbelső utánzó környezete szinte teljesen elnyeli a balusztert idéző elemekből formált betűtörzset. A miniátor biztos kézzel rajzol és jól használja a 16. század eleji német festészet erőteljes, mélytónusú, kontrasztos színeit. Lapszélei változatosak. Általában festetlen alapra helyezett későgótikus leveles-akanthusos indákból állnak, amiben virágok, madarak bújnak meg. A törzsmotívumkincset olykor flamand és itáliai reneszánsz elemek szövik át. Nem ritka a flamand mintára teljes egészében szétzört virágokból, gyümölcsökből készült lapszeldísz sem. Az itáliai reneszánsz hatása azokon a bordűrökön a legteljesebb, amelyeket kizárólag

kandeláberek, vázák, levélfüzérek, puttók, ékszerek, kövek, homokóra és egyéb motívumok töltenek ki. A későgótika mellett Dürer hatásának jelenléte és a lapszeldíszek eklektikája alapján Berkovits joggal kereste a pannonhalmi kódex mesterét a tiroli S. Stetner környezetében.

A témaválasztáskor a feltételezett használó igényeit is szemmel tarthatta a miniátor. Jellemző például a rend alapítójának, a pannonhalmi monostor szent patrónusának a lehető legtöbb ábrázolása. Máté a f. 1^r-n, Márton ugyanitt, majd a f. 21^r-n és a 22^v-n szerepel. Márton először a világi társadalom előtt népszerű, szegényen segítő lovagszent, majd az egyházi igényeknek megfelelő attribútummal ellátott püspökszent. A könyvben helyet kaptak a korszaknak a dogma szempontjából fontos, illetve csupán népszerű témái, kultuszképei is. Ezek közé tartozik a trónoló Szentháromság (f. 10^v), az Úrmutató (f. 11^r), a Mindenszentet bevezető *sacra conversatione*ra emlékeztető négy koronás vértanú csoportja, akik közül az egyiket tours-i Szent Márton püspök alakja helyettesíti. A *Proprium sanctorum*ot a Kalászos Mária (f. 11^r) Magyarországon ritka, inkább a német női kolostorokban kedvelt alakja vezeti be. A szentek eddig ismertetett sorát az apostolfejedelmek, Keresztelő Szent János és Szent Mihály alakja teszi teljessé.

A Forgách-kódex keretezett iniciáléinak motívumkincse jórészt a 14–15. századi filigrános és tollrajzos betűkhöz nyúlik vissza. Az egyetlen, Krisztus feltámadásának szentelt figurális iniciálé (f. 39^v) meglehetősen kezdetleges. A lapszeldísz akanthuszindái későgótikus eredetűek. Az itáliai reneszánszot idéző virágdísz egyikének (f. 37^r) forrása az *Evangelistarium* egyik lapja volt (f. 8^v).

W. T.

Rómer F.: A pesti kir. egyetem könyvtárában létező pannonhalmi latin codex. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 3 (1863:2) 1–13.; *Kuncze L.*: A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend könyvtárainak története és jelen állapota. *MKSzle* 3 (1878) 172.; *Budapest 1882*, 291. sz.; *PRT* III, 87–94.; *Berkovits I.*: A Budapesti Egyetemi Könyvtár Pannonhalmi kódexe. *MM* 5 (1929) 181–196.; *Budapest 1930*, 159. sz.; *Berkovits I.*: A budapesti egyetemi könyvtár festett kéziratának egy csoportja. *MKSzle* 40 (1931) 15–18.; *Radó 1947*, 54. sz.; *Mezey 1961*, No. 113.; *Berkovits*

1965, 75–76.; Aggházy 1966, 6., XXXVI. sz.; Radó-Mezey 1973, No. 54.; Schallburg 1982, Nr. 598.; Budapest 1985, 198. sz.; *Bibl.Hung.* 416. sz.

Budapest, Egyetemi Könyvtár, jelz.: Cod. Lat. 113.

IX-15.

A Jordánszky-kódex és töredéke

Magyar nyelvű bibliafordítás a 16. század elejéről (1516–1519)

A kódexre vonatkozó legrégebb adat Gyurikovics Györgytől való (Tudományos Gyűjtemény 12 [1833] 102.). Sem ebből, sem Jankovich Miklós (1834) és Horvát István (1836) közleményeiből nem derült ki több a kódex származásáról, mint ami az – elején csonka kötet – akkor ismert első levelén (most 24^r) olvasható:

„Librum hunc post abolitum A. 1782. Conventum Clarissarum Tirnaviae per se obtentum donavit mihi die 29. Maji 820. Splis D. Mathias Fába Notarius V. Capli Strigon. A. J. E. M. S. C. Sub Custos.” (Magyar fordításban: „Ezt a könyvet a nagyszombati klarisszák konventjének az 1782-es évben történt eltörlése után szerezte meg magának, és 1820. május 29-én nekem ajándékozta tekintetes Fába Mátyás uram, a tiszteletreméltó esztergomi káptalan nótáriusa. Jordánszky Elek sk. E. M. S. C. subcustos.”)

Jankovich, szintén Nagyszombatból, már ekkor megszerzett magának a kódex elejéről különvált két levelet (a: OSZK, jelz.: M. Ny. 4.). 1880-ban bukkant fel a Csemez József birtokában lévő további 23 levél (az ún. Csemez-töredék). Ezzel a kódex csaknem teljességében ismertté vált. A Csemez-töredéket Simor János hercegprimás ugyanebben az évben megvette, és a Jordánszky-kódexhez (b) köttette.

a: papír, 2 levél, 283 × 206 mm

b: papír, 194 levél, 285 × 215 mm

Anyaga jó minőségű, kicsit sárgás papír, mely az ívek többségén azonos, horgony alakú vízjellet visel. E papír származási helye feltehetőleg Felső-Ausztria. Két íven viszont mérleg alakú vízjellet találunk. Restaurált és kiegészített bőrkötés. Csak a háttábla eredeti, de ide is átnyúlik kb. 3 cm szélességben az újabb bőrborítás. A kötéstábla mérete: kb. 295 × 218 mm. Két-két gótikus sarok s a háttáblán a középveret maradt meg, a két kapcsot a restauráláskor kiegészítették.

1516–1519, a kötés a kódex másolásának befejezése után hamarosan készülhetett

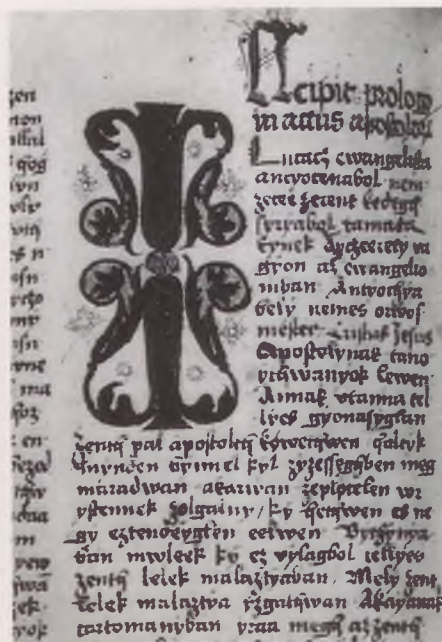

IX-15.

A kódex keletkezési helyéről semmi biztosat nem tudunk. A kutatók a legkülönbözőbb szempontok alapján próbálnak találgatni. A nyelvjárástörténet megállapítása szerint a másoló dél-dunántúli, drávamelléki ő-ző dialektust beszélt. Ez a megfigyelés inkább vonatkoztatható a scriptorra, mint a fordítóra, hisz Berrár Jolán bebizonyította, hogy a kódexet több fordítás alapján állították össze: az Újszövetség a régebbi. A fordító és a másoló nem azonos személy; mintapéldányokról és kölcsönhatásokról is tudunk. A budaszentlőrinci, pálos eredet mellett az az érv szólna, hogy a Jordánszky-kódex bibliafordítását újra meg újra kapcsolatba hozták Bátor László hírből ismert bibliájával, mely a Corvinának is részét képezte. Ezt a feltevést Volf

György, majd Mezey László cáfolta. A domonkos eredetetés alapjául az a feltevés szolgál, hogy a kódexet mindenképpen apácák olvasmányául szánták. Ezt támasztaná alá az Ószövetség LVIII^a *barbara* bejegyzése 17. századi kéztől, valamint, hogy a kódex ténylegesen egy apácakolostorban bukkant fel. Csapodi Csaba azért gondol a margitszigeti dominikákra, mert a korban a ferencesek női ága mindenütt kihalt, s így a domonkosok központi, budai kolostorát nevezi meg a keletkezés valószínű helyéül. Az előfeltevés azonban nem áll biztos lábakon: a megrendelők nemcsak apácák, hanem laikus szerzetesek is lehettek. A karthauzi eredet mellett két különböző megfontolás szól. Az egyik, hogy a kötés hátsó, eredeti része mindenképp lövöldi. A má-

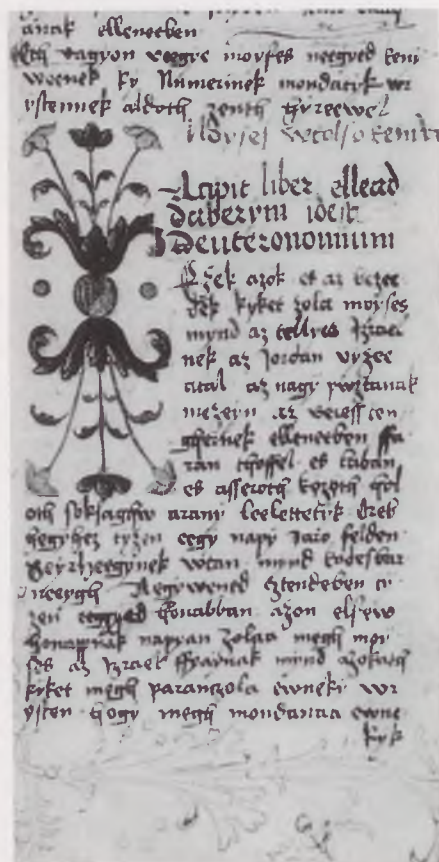
IX-15.

sik érvert Balogh Jolántól idézi Dienes Erzsébet. Eszerint a Jordánszky-kódex és az Érdy-kódex iniciáléi azonos műhelyben készültek, az utóbbiak karthauzi eredetét pedig eddig senki sem vitatta. Ezek az érvek fontosak, de nem teljesen meggyőzőek. Figyelembe kell venni a Jordánszky-kódex összefüggéseit más kódexekkel, pl. az Érdy-kódexen kívül az egyértelműen margitszigeti származású Érsekújvári-kódexszel. Bonyolítja a helyzetet, hogy ez utóbbi pedig az Érdy-kódexszel mutat kapcsolatot, miként ezt Madas Edit hangsúlyozza.

A Jordánszky-kódexről már 1834-ben, másolatának hitelesítésekor megállapították, hogy 1516-ból és 1519-ből való. Ezt a datálást azonban problematikusá tette a dátumok kódexbeli elhelyezkedése: a későbbi dátum ugyanis megelőzi a korábbi. Csapodi Csaba ezért, kétségbevonva Volf György megállapításait, legutóbb arra a következtetésre jutott, hogy a dátumok nem a másolás, hanem a fordítás időpontjára vonatkoznak. Ez azonban ellentmondana a gyakorlatnak, nem ismerünk olyan magyar kódexet, amelybe a másoló átvezette volna a fordítás dátumát.

Többeknek feltűnt, hogy a kódex levélszámozása, foliálása Máté evangéliumától (a ceruzás, arab számozás szerinti 86. levélen) újratekődik. Azt is észrevették, hogy a kódex elején legalább kettő, esetleg több számozatlan levél volt, hiszen az ótestamentumi részben a Jankovich-töredék első levele a f. 1, s ezt ma is megelőzi egy számozatlan levél.

A megoldás elég egyszerű. A másoló a négy evangéliummal kezdte meg a munkát, különálló, bekötetlen íveken. János evangéliuma végére odajegyezte: „Adventnak első szerdáján, azon esztendőben, mikoron Krisztus szilésétül fogván írának ezeröttszáztizzenhatod esztendőben.” A másolást az Apostolok Cselekedetei, a „katolikus levelek” és az Apokalipszis leírásával folytatta. A 109 levélnyi kéziratot egyszer hibázva I-CVIII-ig foliálta. Hosszabb idő elteltével kezdett bele az ószövevségi könyvekbe. A Bírak könyvével zárva ezt a munkát, odairta: 1519. A 88 levélnyi újabb manuscriptumot – ismét hibázva – I-LXXXVII-ig foliálta. Ezután látott hozzá a két kódexrész egyesítéséhez, s a prologusok lemásolásához. Egy levél rectójára kifért az evangéliumok prologusa, versőjára Máté evangéliumának hosszú bevezetője került. (Hogy ez későbbi, azt bizonyíthatja az is, hogy máshol az újszövevségi prologusokat igen kurtára fogta, sőt, éppen Márknál, teljesen elhagyta.) Ezt az egy levelet LXXXVIII-ként hozzászámozta az ótestamentumi részhez, ám az egész műhöz szóló előszavakat, melyeket ugyancsak ekkor másolt, már nem számozhatta meg, ezért ezek számozatlanul kerültek a kódex elejére.

IX-15.

A kódex – a hibásan, fordítva bekötött első levél rectóját leszámítva – végig kéthasábos, a könyvet a scriptor előre megvonalmazta. A sorszámok azért váltakoznak, mert a másoló nem használt sablont. Az Apokalipszis az átlagosnál tíz sorral sűrűbb, ezt papírtakarékösségi szempontokkal magyarázhatjuk. Végig egy kéz munkája, az írás *gotica cursiva textualis*, mely néhol oklevélírássra emlékeztet; ez a másoló műveltsége miatt lehet fontos. A hasábkezdő betűk végig kalligrafikus igénynyel vannak megrajzolva. Ebből a szempontból kiemelkedik a Máté evangélium első hét levele. Itt az átlagosnál jóval több a dísz, a cifrázat, s a hasábkezdő sorban négy-öt betű is ki van cirkalmazva. Talán ez is bizonyíthatja, hogy a másoló itt kezdte el a munkát. Azonos kéz rubrikál, s tőle származik a fejezetbeosztás és a foliálás is. A kisebb szövegegységek előtt álló váltakozón monochrom, ill. polichrom iniciálék nagy része (melyeket Balogh Jolán lövöldieknek vél) egy kéz munkája. Ezek-től eltérő stílusban készültek a f. 129° és a f. 170° D és S iniciáléi. Ismét más kéztől valók a nagy szövegegységeket bevezető reneszánsz iniciálék, hasábközi díszítmények, tollrajzok. Ezek stílusa a kéziratos énekeskönyvekben több évszázadon át nyomom követhető.

Á. P.

A fatáblás barna bőrkötés háttáblájának első keretében stilizált levélzet bélyegzői sorakoznak, a második keretben szabad gótikus levelek. A kettő között üres keret fut körbe. A második keret külső sarkain kicsi, körbe-foglalt, hét pontos rozetta, a belső sarkokon ötszirmú rozetta látható. A könyvkötő a szabad levelek közé egész apró ötszirmú rozettát nyomott. A középmézőt mindössze két nagy, körbefoglalt rozetta bélyegző díszíti. A gótikus kötéseknél az előtábla díszesebb szokott lenni, mint a háttábla. Az itt látható hat bélyegzőből öt (!) megtalálható a lövöldi karthauzi kolostor könyvkötőműhelyéből származtatott kötéseken: a szabad gótikus levelek például az esztergomi Főszékesegyház Könyvtárában Inc. s.l.a. I. 1. jelzeten őrzött Nicolaus de Lyra Postillájának (CIH 2404) kötésén, mely datált és szignált (fM 1478), és ugyanitt az Inc. s.l.a. I. 2. Speculum morale (CIH 3498) kötésén, mely ugyancsak datált és szignált (fM 1488); az ötszirmú rozetta az ún. lövöldi kor-

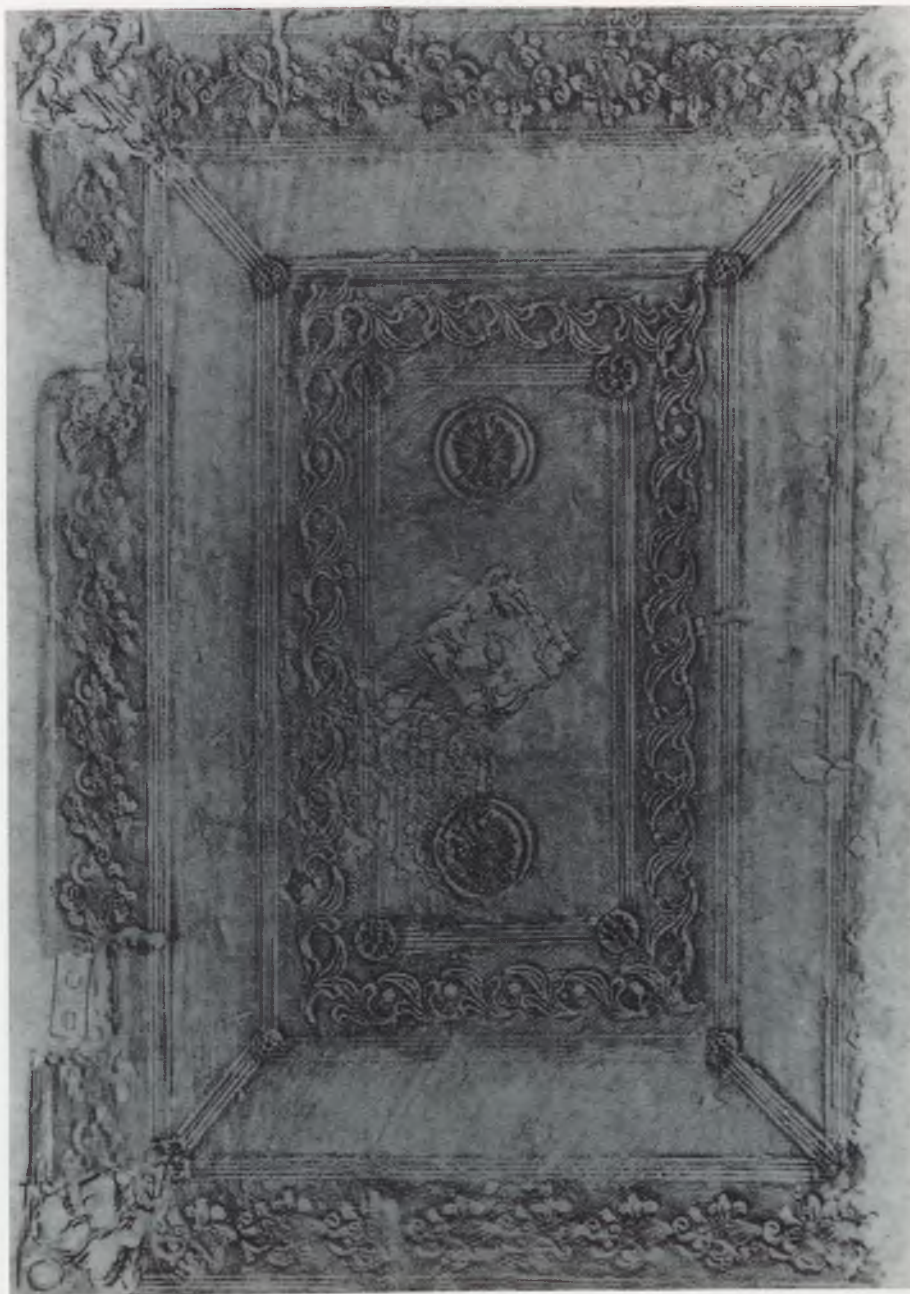
vinán (Esztergom, Inc. I. 1a-b, *CIH* 2897), ezen csak az 1488-as évszám szerepel, és az Egyetemi Könyvtár Inc. 139. (*CIH* 358) jelzetű kötésén (*fMus* 1486); a nagy, körbefoglalt rozetta a lövöldi kötések zömén látható; az első keret szokatlan, stilizált levélzete a Főszékesegyházi Könyvtár Inc. I. 69. jelzetű Ambrosiusán (*CIH* 157), mely ugyan nem datált és szignált, de előtáblájának reneszánsz stílusú centrális elrendezése a lövöldi korvina legközelebbi rokona; végül a kicsi hét pontos rozetta a csíkszeredai múzeum ferences állományának egy közelebről még meg nem határozott Antoninus Florentinus Confessionale kötésén, mely azonban szignált és datált: *fMus* 1487. A Jordánszky-kódex kötésének lövöldi, karthauzi eredete így bizonyítottnak látszik. Nyitott kérdés marad azonban, hogy e kötés és a vele egy csoportot alkotó többi között mi a magyarzata a nagy időköznek. A csoport legkésőbbi két tagja 1491-ből (OSZK, Inc. 558d, *CIH* 2646), illetve 1492-ből való (Esztergom, Inc. I. 69, *CIH* 157). Mindenképpen több, de legalább két egymást követő könyvkötővel kell számolnunk.

R. M.

A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kiad. *Toldy F.–Volf Gy.* (Régi Magyar Nyelvmélekek 5.) Budapest 1888; A Jordánszky-kódex. Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről (1516–1519). (1. A kódex facsimile kiadása, a szöveget gondozta *Szántó T.*; 2. A szöveg olvasata. Kiad. *Lázs S.*, a szöveg hűségét ellenőrizte *Acs P.*; 3. *Csapodi Cs.*: A Jordánszky-kódex.; 4. *Lázs S.*: Utószó és szómagyarázatok a Jordánszky-kódex olvasatához.) Budapest 1984; *Volf Gy.*: Batori László és a Jordánszky-kódex bibliafordítása. Budapest 1879.; *Budapest* 1896, 1974. sz.; *Mezey L.*: A „Báthory-biblia” körül. *MTA I. OK* 8 (1956) 191–221.; *Katona L.*: Az Érdy-kódex egy helyéhez. *MNy* 4 (1908) 465–466.; *Berkovits* 1948, 308–310.; *Károly S.*: A Jordánszky-kódex viszonya más bibliafordításokhoz. *NyK* 57–58 (1955–1956) 260–168.; *Berrár J.*: Fejezetek határozóragjaink élettörténetéből. Budapest 1967; *Dienes E.*: A Jordánszky-kódex eredetéről (Az Érdy- és a Jordánszky-kódex kapcsolatáról). *MNy* 77 (1981) 315–319. és *MNy* 78 (1982) 440–453.; *Budapest* 1985, 193. sz.; *Rozsondai* 1989, 64.

a: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: M. Ny. 4.

b: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. II. 1.

IX-15.

IX-16.
Missale Quinqueecclesiense.
Venezia, [Johannes Emericus de Spira], pro Johanne Paep, 1499.
[*HC* 11355]

Az OSZK pergamenpéldányába (a) bejegyezték Forgách Ferenc esztergomi érsek halálát, így az már 1615 előtt az esztergomi káptalan tulajdona lehetett, ahonnan 1896-ban került jelenlegi őrzési helyére. A „Missale Civitatis Cassoviensis” bejegyzést tartalmazó pécsi példányt (b) – amelyet Budán kötöttek be a 16. század elején – Klimó György püspök 1769-ben szerezte meg egyházmegyéje számára. pergamen, tempera, arany

a: 286 levél, 235 × 175 mm
b: 294 levél, 250 × 180 mm
1500 körül

Az első nyomtatott pécsi Missalék egyike bizonyára Ernszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505) kezdeményezésére készült el. Velencében, 1499 április 24-én látott napvilágot, a záradék és a (a pécsi példányban fennmaradt) könyvárusjelvény szerint Joannes Paep budai könyvárus költségén. A nyomdász (Johannes Emericus de Spira) neve nem szerepel a záradékban. A pécsi Missalénak jelenleg három pergamen és egy papírpéldánya ismert. A Missale 294 lapos, fekete és vörös minusculák-

IX-16.

kal, majusculákkal nyomtatták, élőfejet és oldalszámokat is tartalmaz. Famet-szetes kánonkép, T iniciálé és kisebb jeleneteket tartalmazó iniciálék, valamint számos apró, növényi és állatmotívumokkal díszített iniciálé került bele. A Missale két fő részénél az A (f. 23^v) és S (f. 127^v) incipit-iniciálé helyét reprezentatívnak szánt festett iniciálé-nak tartották fenn. A kánonképhez a nyomdász az 1495-ös esztergomi Missale (Hubay 1938, 7. sz.; CIH 2316) metszetét vette elő, a T iniciáléhoz ugyanennek a Missalénak a betűjét hasznosította, finomítottabb formában. A kis fekete-fehér iniciálék Erhard Ratdolt típusai.

A budapesti példánynak a címlapja veszett el, a pécsinek a 101. és a kánonképet tartalmazó 112. levele hiányzik.

Dificia prima in aduētu
 et te liberāte saluari. Qui vi-
 uis et regnas. Ab hac die us-
 que ad vigiliā natiuitatis dñi
 post orationē dicit dicit ora-
 tio de sancta Maria scilicet:
 Deus qui de beate marie in
 fra hebdomadā si fuerit fes-
 tum prima oratio dicit de fe-
 lio: scilicet de dominica: ter-
 tia de scā maria. Ad roma-
 nos: Sciē nos. xiiij.
 Res quia hora est iam
 nos de somno surgere. Nūc
 enim propior est nostra salus
 quam cum credidimus. Hoc p-
 cessit dies autem appropin-
 quabit. Abijciant ergo ope-
 ra tenebrarum et induamur
 arma lucis: sic ut iocibone
 ste ambulemus. Non in cō-
 mēssationibus et ebrietatib-
 non in cubilibus et impudici-
 cijs: nō in pentione et emu-
 latione. Sed induamini do-
 minū iesum christū. Grad.
 Qui uerū qui te expectat nō cō-
 fundent dñc. V. Clas tuas do-
 mine notas fac mihi: et semitas
 tuas edoce me. H. Ila. V. Oten
 de nobis domine miserorū
 iud: et salutare tuum da nobis.
 Scdm mattheū. xxi. caplo.
 In illo tpe: Cum appo-
 pinquaret iesus hiero-
 solymis et uenisset betpha-

rona és körszakáll keretezi. Arannyal satírozott bordó ruhája nem királyi. A nimbusz alig látható. Az elmondot-tak alapján a Missale festője elszakadt a hagyományos ikonográfiától. Ilyen Dávidot festett a másik két fennmaradt pergamen Missaléba is. A T iniciálé (f. 127^v) kifestését a metszet legapróbb részleteinek a visszaadása jellemzi. A két iniciálét a kánon képéhez hason-ló, de annál szerényebb lapszél kerete-zi. A kis figurális jelenetes iniciálék fes-tése elnagyolt. Az ornamentális iniciá-lék közül az eredetileg üresen hagyott helyre festett S iniciálé (f. 119^v) a leg-igényesebb. A budapesti és a pécsi kö-tet azonos kifestése és hasonló színvo-nala azt bizonyítja, hogy a két kötetet egy kéz festette ki. Sőt minden valószí-nűség szerint ennek a kéznek köszön-hető az ezeknél kvalitásosabb pannon-halmi példány is (IX-17.). A három kézirat egy közepes képességű velencei festő munkája.

A Széchényi Könyvtár kötetét (a) fatáblára vont préselt barna bőr borítja. A sarokvereteken WK monogram olvasható. A lapok metszése arany. A kö-tés a könyvnél későbbi, barokk stílusú. A pécsi kötet (b) fatáblán barna bőr borításának préselt motívumai az 1500 körüli budai kötécsoportok egyikével rokoníthatók, így a korabeli magyaror-szági használat bizonyítható.

W. T.

CIH 2302; RMK III 52.; Berkovits 1937, 48–49.; Hubay 1938, 26–28. és 10. sz.; Soltész Z-né: A Széchényi Könyvtár legszebb illuminált olaszországi ösnyomtatványai. OSZK Évk 1957. Budapest 1958, 140–141.; Fitz J.: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedés története I. Budapest 1959, 184, 186.; – a: Horváth I.: A Magyar Nemzeti Múzeum ösnyomtatványainak jegyzéke. Budapest 1895, 564. sz.; Bibl. Hung. 1069. sz.; – b: Szentkirályi I.: Missale Quinque-ecclesiense. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője 4 (1911) 90–91.; Szőnyi O.: A pécsi Missale. Uo. 91–95.; Sz. Koroknay 1973, 39–40. és 277. sz.; Bibl. Hung. 2381. sz.

a: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Inc. 989.

b: Pécs, Püspöki Könyvtár, jelz.: V. V. 8.

A két kötet díszítése csaknem azonos. A Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő kötet kánonképét (f. 126^v) a famet-szet rajzát érvényesítve festette ki a fes-tő. Az arcokat, a ruhátlan testrészeket, a háttérrel világos, áttetsző színekkel festette a miniátor. A ruhák mélyvörös és kék tömbjét arany redőzés tagolja. A képet három oldalról szimmetriku-san elrendezett indadisz fogja körül. A levelek cakkosak illetve oválisak, kö-zeiket centrális és rózsaszerű virágok, szakállas aranytallérok töltik ki. A lap-szél díszít a zöld-kék és bordó-szürke színpárok uralják. A f. 23^v A iniciáléja, mivel nem készült hozzá metszet, a fes-tő önálló alkotása. Arany szegélyben, kék háttér előtt egy bordó-arany betű íve alatt térdel az imádkozó Dávid ki-rály. Fehér arca fiatalos, világos hajko-

IX-17.

Missale Quinqueecclesiense.
Venezia, [Johannes Emericus de
Spira], pro Johanne Paep, 1499.
[HC 11355]

17. századi possessor-bejegyzés:

„Conventus Monasterii St. Martini in
S. monte Pannoniae Ord. S. Benedicti
congregationis Cassinensis”.
papír, [22], 267, [8] levél, 245 × 180 mm
lila bársony kötésben, neogótikus ezüst
veretekkel
festése 1499 után, kötése 19. századi

A Missaléban két pécsi vonatkozású
rubrika szerepel. Pál püspök
(1279–1302) rendeletére az Úrnapját
követő napon könyörgő körmenetet
tartottak – ennek az útvonala is le van
írva –, a Szent Mártont követő napon
pedig Szent Livinust ünnepelték, aki-
nek ereklyéit Miklós püspök
(1348–1360) hozta Gentből 1351-ben.
Példányunk pergamenre van nyomtat-
va, fametszet alapú festett iniciálékkal
és kánonképpel, két lapon pompás lap-
széli díszítéssel. A piros hangjegyvona-
lakra három kéz írta be a kottát; a pre-
fációk után „Sixtus Ymus 527” szignót
találunk. A nagyszombati keresztküt-
szentelés kottája hiányzik, ez szerzetesi
templomra utal, Szent Egyed miséjénél
az utalások oldalszámának bejegyzése
Somogyvárra.

B. B. M.

CIH 2302; RMK III 52.; Berkovits 1937,
48–49.; Hubay 1938, 10. sz.; Schallaburg
1982, Nr. 595.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági
Könyvtár, jelz.: 122. H. 27.

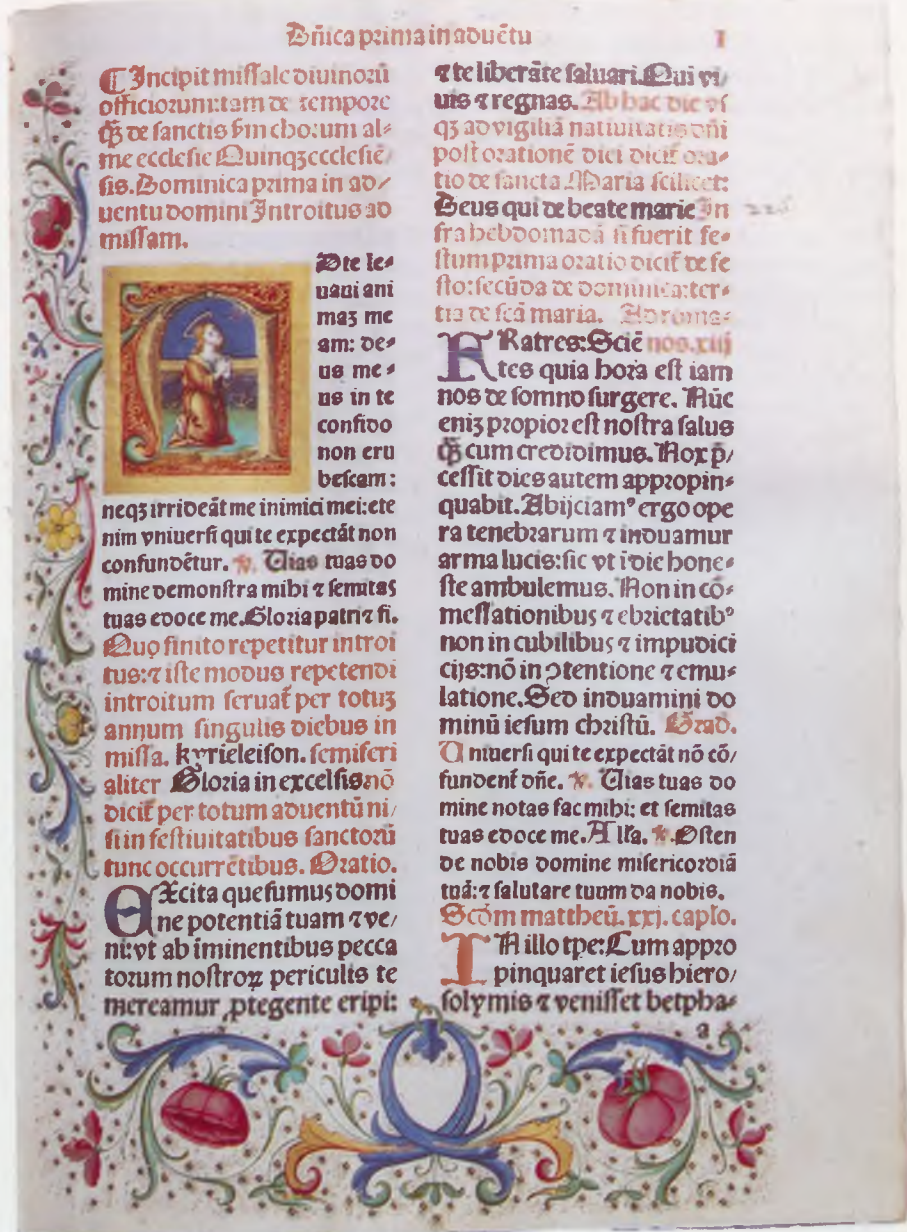
IX-18.

**Breviarium ordinis sancti
Benedicti de novo in monte
pannoniae Sancti martini.**
Venezia, Lucas Antonius de
Giuntis, pro Johanne Pap, 1506.

Possessorok: „Frater Andreas Prunner de
Ranshouen 1575.” – „St. Peter Bibliothek
Salzburg” (pecsét). Az első táblán
beragasztott névjegy: „Abt Willibald
Hauthaler O.S.B. St. Peter in Salzburg”.
Ő engedte át 1903. november 18-án
a pannonhalmi Könyvtárnak
példányunkat.

papír, [18], 17- + 126, 121–495 levél,
165 × 120 mm

16. századi, német reneszánsz görgetős
kötés, AH monogrammal

IX-17.

A példányunkat birtokló András
testvér (†1596) a michaelbeuerni
apátság tagja volt, amely monostor
akkor Salzburtól függött. A haszná-
lata, illetve a magyar szenteknek a li-
tániából való törlése, s helyettük
Szent Rupertus és Szent Wolfgangus
beírása (105^r) arra mutat, hogy a
breviárium használatban is volt leg-
alább az egyik monostorban. Mind a
címben, mind pedig az egyes részeket
kezdő *Incipit*ben megtalálható, hogy a
breviárium a „melki atyák” rubrikái
szerint készült, a kolofonból pedig az is
kiderül, hogy nem csupán Pannonhal-
ma, hanem az egész magyar királyság
számára. Tolnai Máté ekkor már fő-

apát (1501 óta nevezik így), s küszöbön
áll a magyar kongregáció megszervezé-
se. A *Cursus de Beata Virgine Mariae*t
a subiacói monostor szokásai szerint
tartják.

A breviárium egyes részeinek a kez-
deténél egész oldalas fametszet találha-
tó, majd nagyobb méretű iniciálé, kö-
rülötte szentírási jelenetekkel és szent-
ek ábrázolásaival. Ha azonos a betű, az
ábrázolás is ismétlődik, mint az F be-
tűben Szent Pál alakja. Példányunkban
a címlap előtt nyolc számozatlan levél-
len latin és német nyelvű szövegek van-
nak, kézírással: könyörgések, idézetek,
a szentmisére, illetve a miséző papra
vonatkozó mondások. A nyomdai

munkákban több hiba történt, a hibás lapszámozáson kívül előfordul, hogy a *Lectio* címe kerül fel a lap tetejére mint ünneplent szent.

B. B. M.

RMK III 140.; Récsy 1904, Nr. 66.;
PRT III, 328–335, két képpel

Pannonhalma, Bencés Főapátsági
Könyvtár, jelz.: 123. I. 27a.

IX-18.

IX-18.

IX-19. **Breviarium ordinis sancti Benedicti de nouo in monte Pannonio Sancti martini.**

Venezia, Petrus Liechtenstein,
pro Luca Alantse, 1519.

Possessor-bejegyzés nincs a kötetben,
a fol. 9^r alján latin nyelvű könyörgés
kézirásos bejegyzése olvasható.
papír, 501 levél, 150 × 110 mm (erősen
körülvágva; a címlap, az 1–8., 10–11. és
a 13. levél hiányzik).
új bőrkötésben (1896)

A *Breviarium* lényegében az 1506-os
kiadásnak pontos másolata, azonban
gyengébb papírra, rosszabb techniká-

val, más betűtípusokkal és más metsze-
tekkel készült, mint a föntebbi. Szol-
gáian másoltak, tehát a hibák is átke-
rültek, viszont egyes rövidítéseket föl-
oldottak, másutt újakat hoztak. Ugyan-
akkor a használhatóságot növelte, hogy
az utalásokat a margón oldalszámmal
jelezték még abban az esetben is, ha
ugyanarra az oldalra utalt a szöveg.

Feltűnő, hogy ilyen rövid időn belül
új breviáriumot nyomtatott Pannonhal-
ma, hiszen az 1506-os kiadásról is tud-
juk, hogy csak nagy nehézségekkel ta-
láltak könyvárust, aki vállalta a ki-
nyomtatást. A közben eltelt időben
(1514) pápai bulla erősítette meg Tol-
nai Máté apát főapáti rangját és jelölte
meg hatáskörét a kongregációhoz tar-

IX-19.

IX-19.

tozó apátok fölött. Biztosan a megnövekedett számú szerzetes részére volt szükség az új kiadásra. Most már valóban „egész Magyarország” számára készült a napi zsolozsma kézikönyve, s most már joggal ismételheti meg az 1506-os kiadásban is olvasható megjegyzést: „Senki ne merjen másképp rendelkezni” (288^v).

A breviárium beosztása követi a melkiét, s a mellékletek is ugyanazok: a betegek áldoztatása, az utolsó kenet kiszolgáltatása, temetés, áldások, mise előtti imádságok. A metszetek száma és elhelyezésének rendje is ugyanaz, azonban a képek mások, részben rosszabb minőségűek, s a kis képecskék logikai rendje sem követhető mindig. Most nem csupán az azonos iniciálék ismétlődése figyelhető meg, előfordul a kis kép második megjelenése is. A két kiadás megítéléséhez azonban rá kell mutatni arra, hogy a mohácsi vést megelőzően egy magyar apátság kétszer nyomtatott magának breviáriumot Velencében.

B. B. M.

RMK III 232.; PRT III, 335–337.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, jelz.: 123. I. 27a.

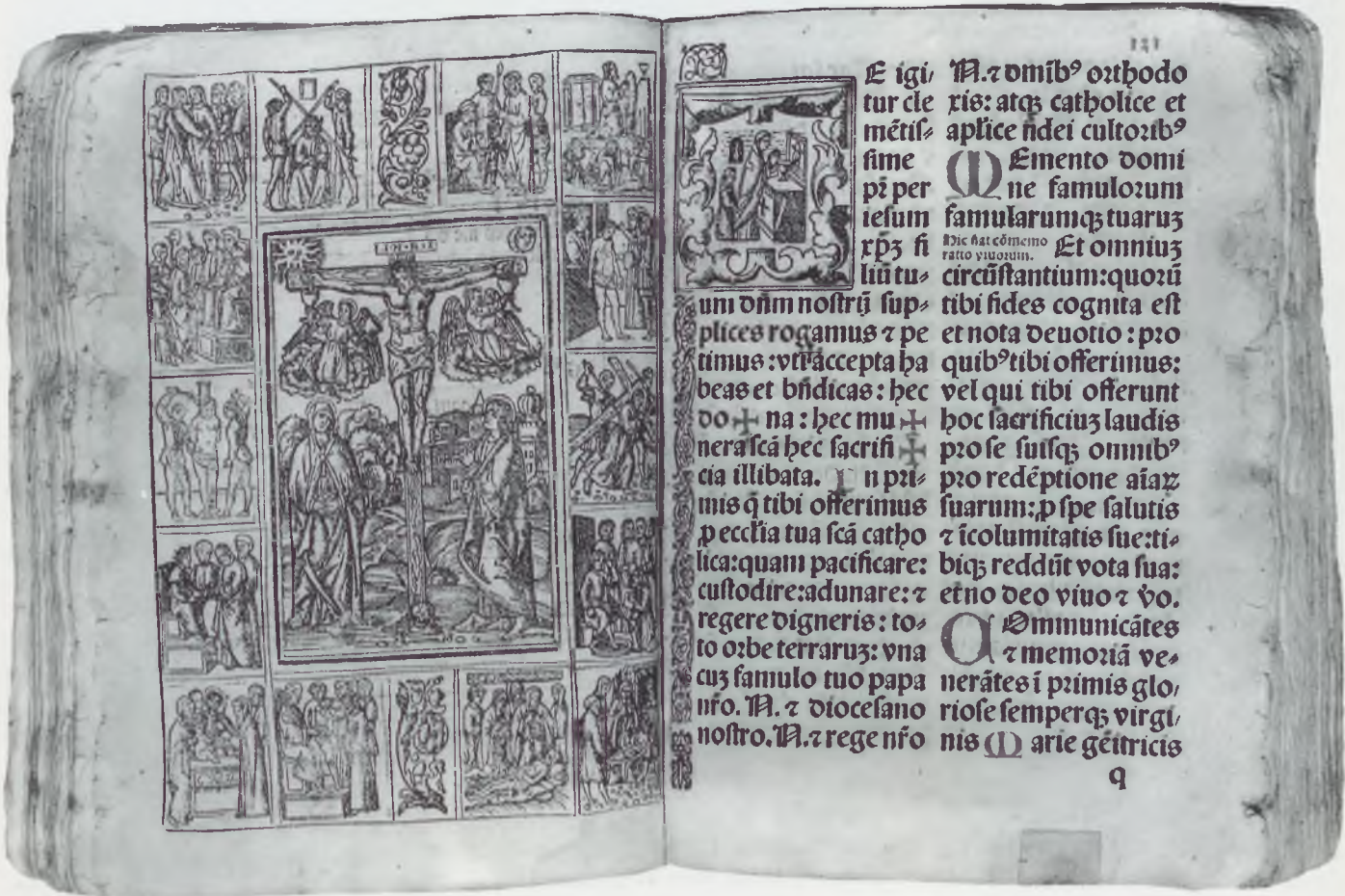
IX-20.

Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremite.

Venezia, Petrus Liechtenstein, pro Stephano Heckel, 1514.

Számos, többségében szinte olvashatatlan kézírásos bejegyzéssel a kötéstáblák versóján, a címlapon, a lapszéleken, latin nyelven, a hátsó szennylapon a Credo kézírásos kottájával. A hátsó kötéstáblán nehezen kivehető beírás szerint az egyik tulajdonos 1520-ban Budán vásárolta a kötetet. 1950-ig valószínűleg a szegedi alsóvárosi ferences kolostor könyvtárában volt, 1953-tól állami juttatásként a Nemzeti Könyvtárban. papír, [12], 308 (helyesen 309) levél, 210 × 145 mm 16. század eleji, vaknyomásos, budai, reneszánsz bőrkötésben, erősen sérült állapotban (Rozsondai Marianne szíves közlése).

A szöveg egy és két hasámban, texturával, az iniciálék lombard, antiphonale és figurális kezdőbetűkkel nyomva. A címlapon levő fametszet alatt Stephanus Heckel nyomdászjelvénye. A 122. levél versóján kánonfametszet. Nyomtatott hangjegyekkel, piros és fe-

IX-20.

kete nyomással, több helyütt (pl. 122. levél) kézírásos kottabejegyzéssel a 17. századból.

Az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok breviáriumának és missaléjának szerkesztője a rend krónikáirója, Gyöngyösi Gergely (1472–1532 után) szerint, Tatai Antal nevű rendtársa volt, aki 1480 körül szentlőrinci prédikátor, majd 1487-ben vicarius generalis volt. Egy 18. századi pálos feljegyzés szerint Tatai 1454-ben kompilálta a két szerkönyvet. A miscskönyv először a 15. század végén jelent meg nyomtatásban (CIH 2295), ez a második kiadás.

W. S. Á.

RMK III 196.; Hóman B.: Pálos-breviáriumok és missalék a XV–XVI. századból. MKSze 22 (1914) 293–301.; Weale–Bohatta 1814; Hubay 1938, 2. sz.; Török J.: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600). Budapest 1977, 22.; Szendrei 1981, M 60. sz.; Tarnai 1984, 78.; BNH Cat. M-686.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: RMK II 196. (2. péld.)

IX-21.

Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis ecclesiae.

Venezia, Petrus Liechtenstein, pro Johanne Müer, 1511.

A címlapon található kézírásos bejegyzések alapján a missale legkorábbi tulajdonosa Csézy Balázs szenttamási prépost, locsmándi főesperes, esztergomi és győri kanonok volt 1543-ban, Esztergom elestének évében. Később a kötet Monoszlói András (1552–1601), híres, humanista műveltségű főpap könyvtárába került. Első bejegyzése 1580-ból származik, amikor esztergomi kanonok és nagyszombati rektor volt, a második 1591-ből, amikor pozsonyi kanonok, a harmadik pedig 1599-ből, amikor veszprémi püspök lett. 1600-tól az esztergomi érseki széket töltötte be. A címlap fametszetének alján olvasható az összes fennmaradt könyvében meglevő jelmondata: „Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam.” Monoszlói András a könyvtárát Gábor nevű testvérére hagyta, aki akkoriban pozsonyi kanonok volt, de a zágrábi miscskönyvet a pozsonyi káptalannak adományozta (bejegyzés 1633-ból). Ugyancsak adományként került a kötet

IX-21.

a 19. században jelenlegi őrzési helyére, a Széchényi Könyvtárba.
papír, [46], CCLXXXV, [1] levél,
345 × 245 mm
Restaurált kötet, 20. századi egész bőr
kötésben.

A szöveg egy és két hasámban, gót texturával, iniciálékkal, lombard, antiphonale, illetve figurális kezdőbetűkkel nyomva. Az első levél fametszetén indadisztes keretben II. Ulászló magyar király és Szegedi Lukács zágrábi püspök címere, ugyanezen levél versóján egészlappos fametszet: Patrona Hungaric a három magyar szent királlyal, Istvánnal, Imrével és Lászlóval. A 20. levél versóján levő fametszet a világ

teremtését ábrázolja, míg a 37. versóján festett, fametszetű kánonkép látható. Nyomatott hangjegyekkel, piros és fekete nyomással. A 36. számotlan levél kézírással pótolva. Az utolsó levél rectóján Johannes Müer könyvárus jelvényei, a versón pedig Petrus Liechtenstein festett nyomdászjelvénye.

A velencei nyomdász, Petrus Liechtenstein nyomtatványai között számos magyarországi miscskönyv is szerepel. Elsőként a zágrábi egyházmegye miscskönyvét nyomtatta ki, mégpedig Johannes Müer, gazdag zágrábi polgár költségén. A művészi értékű könyvet iniciálék, keretlecek díszítik, és különösen jelentős a címlap versóján levő Pat-

rona Hungariae ábrázolás a magyar szentekkel. Ezt a fametszetet valószínűleg egy Velencében dolgozó német metsző készítette, de a kép kompozíciója a velencei festészet hatását mutatja. Talán a kánonkép metszője is ugyanez a metsző lehetett, ám azon a 15. század egyik legnagyobb német rézmetszőjének és festőjének, a kolmari Martin Schongauernak a képét vette mintául.

W. S. Á.

A Missale címlapjának versóján nagyméretű (295 × 220 mm) fametszet látható. A kompozíció közepén, reneszánsz kótrónuson ül a Madonna, feje fölé két lebegő angyal tart koronát. Jobbján Szent István király és Szent Imre herceg, balján Szent László király áll. A trón talpatán · S · MARIA · PATRONA · REGNI · HUNGARIAE · felirat. A magyar szentek ikonográfiájában kevésbé jártos metsző Szent István kezébe éppúgy bárdot tett, mint Szent Lászlóba, jogara, országalmája viszont hiányzik. Viseletük is azonos: teljes vértzet, körgalléros, földig érő palásttal; fejükön négyágú korona. A kép alján keskeny sávban virágok között két címer: balra Magyarországé, jobbra az Árpádoké. A grafika stílusa a Velencében dolgozó német fametszők egyikére vall, kompozíciója azonban *Sacra Conversatioként* állítja elénk a magyarok véd-szentjeit.

A kép legközelebbi analógiája a zágrábi székesegyházban őrzött oltárkép, amely 1505 körül készült, Szegedi Lu-

kács püspöksége idején. A képet a horvát kutatás Gian Francesco Tolmezzo velencei festőnek attribuíja (*Horvat 1975, Deanović, A. – Čorak, Z. : Zagrebačka katedrale. Zagreb 1988, 68., Fig. 246–247.*). Az ábrázolás ikonográfiai érdekessége, hogy Mátyás király 1458-ban bevezetett arany forintjai után itt jelent meg először a Szent László-ábrázolások sorában a Patrona Hungariae alakja. A Magyarok Nagyasszonya – szemben a 15. század végétől gyakorivá váló Immaculata-típusokkal – viszonylag ritkán szerepelt Szent László ikonográfiájában. A 16. században például egyetlen emléke ismert csupán, Hans Sebald Beham 1517 előtt készített nagyméretű fametszete. Néhány szórványosan előforduló 17. század eleji metszet után a fordulópontot Pázmány Péter *Kalauzának* címlapja jelentette, amely újabb variánsok prototípusa lett.

Kerny T.

*RMK III 176.; Weale-Bohatta 1666; Hubay 1938, 16. sz.; Hubay, I. : L'arte tipografica di Venezia in servizio della chiesa ungherese. Annuario IV. Roma 1942, 88–89.; Soltészné 1961, 19.; Szendrei 1981, M 58. sz.; Mikó 1984, 192–193.; Borsa G. : Egy feltehetően soha el nem készült hazai miscskönyv emléke. *MKSzle* 109 (1993) 327–328.; *BNH Cat.* M-710.*

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: *RMK III 176.* (1. péld., „A” variáns)

IX-22.

Diurnale Zagrabienise.

Venezia, Petrus Liechtenstein, 1525.

1662-ben a soproni jezsuiták tulajdonában volt [bejegyzés a címlapon: „Con(vic)tus Sopronien(sis) 1662], feltehetően korábban is Nyugat-Magyarországon használták. A kötet – mai ismereteink szerint – unikum. papír, 2, [22], 465, 1 levél, 112 × 85 mm kevésbé díszes, 17. századi barna bőrkötésben

A zágrábi egyházmegye papsága számára kiadott imádságos könyv; kiadója Georgius Frigidinus zágrábi főesperes és kanonok. A címlapon Bakócz Tamás esztergomi érsek unokaöccse, Erdődy Simon zágrábi püspök címere a főpap névbetűivel, alatta a kiadónak püspökéhez írott disztichonja. A tizenhatod-rétű, kicsiny kötetet sok egyszerűbb

IX-22.

kivitelű fametszet díszíti, köztük magyar szentek képei is. A kisebb fametszetek (33 × 25 mm) között ott van Szent István király (310°), Szent László helyén), Szent László király (344°), Szent István helyén), Szent Imre herceg (370°), Magyarországi Szent Erzsébet (375°), Szent Márton (372°). A kötetben tizenhárom egész lapos illusztráció is található (Dávid király 22°, Utolsó Ítélet 72°, Mária gyermekével 93°, Napbaöltözött Asszony 99°, Kálvária 105°, Angyali üdvözlés 112°, Jézus születése 126°, Feltámadás 202°, Szent András apostol 254°, Angyali üdvözlés 286°, Mária mennybevitel 340°, Mindenszentek 366°, Szent Péter és Pál apostolok 380°). Valamennyi

IX-21.

IX-22.

egész lapos képet ugyanaz a – reneszánsz aediculás oltárépitményt utánzó – keret veszi körül. A dúcokat a nyomda más kiadványainál is felhasználhatták.

M. Á.

A gazdagon illusztrált könyvben a magyar szentek ábrázolása konvencionális. Az idős Szent István király trónuson ül, hagyományos attribútumaival. E képtípus a Thuróczy Krónikából (1488) jól ismert volt és sok változatban bukkant föl a későbbiek során. Szent Imre herceg jobbra forduló alakja tájháttér előtt áll, baljában óriási, inkább lenyesett faágra, mint virágra emlékeztető lilomot tart. Szent László ugyancsak természeti környezetben áll, balra fordulva, enyhén kontrasztos tartásban. Térdig érő, hosszú ujjú ruhát visel, vállára földig érő, a nyaknál szétváló palást borul. A középkorú uralkodó fején keskeny abroncsú, nyitott korona. Jobb kezével hosszú nyelvű, éllapjával befelé fordított bárdra támaszkodik, baljában hatalmas országalma. Szent Ezsébet betegeket istápol. A fartszetek közül kettőt fölcseréltek: Szent István alakja Szent László litur-

ták. *Introitus*ánál és *sequentia*jánál közzölt ábrázolása megismétlődik a Mindenszentek litániájának címlapján és Szent István *sequentia*jánál. Abban a Missale Strigoniensében pedig, amelyik 1513-ban hagyta el a velencei nyomdát (RMK III 185), a Szent István miséjének szövegében található iniciálé Szent Lászlót örökíti meg, s a képet fölhasználták a Szent László-miséjénél is. Az 1505-ben kiadott Breviarium Zagrabienense kötetben (RMK III 133) Szent Lászlónak nincs semmilyen attribútuma.

Kerny T.

RMK III, Pótlások 1, 5134.; *Bibl.Hung.* 2354a.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, jelz.: 121. J. 6.

IX-23.

Bandellus, Vincentius: Regula beati Augustini episcopi. Constitutiones fratrum ordinis praedicatorum. Declarationes super constitutiones. etc.
Milano, Joannes Angelus Scinzenzeler, 1505.

A Nyulak szigeti domonkos apácák könyve [bejegyzés az első kötéstábla belsején: „liber monasterij sororu(m) de insula leporum. : – ”]. A 17. században már a győri székesegyházi könyvtárban [bejegyzés a címlapon: „Cathedralis Ecclesiae Jaurin(ensis)”. papír, [5], 98, [29], 14, 61 levél, 195 × 150 mm fatáblás, vaknyomásos egész bőr kötés (212 × 155 mm), Buda, 16. század eleje

laudislae astantem plebé corobor:
cessione: vt qui peccatoru ponder
beatitudinis tue gratia subleuenu
eterna premia consequamur.

regē: con
diuersis
raculis: i
sumus: i
gantibu
ab omni
mur adu
dijis per
ternis. Per. Laudis. Sanctus est decorum: qui secutus salua

IX-22.

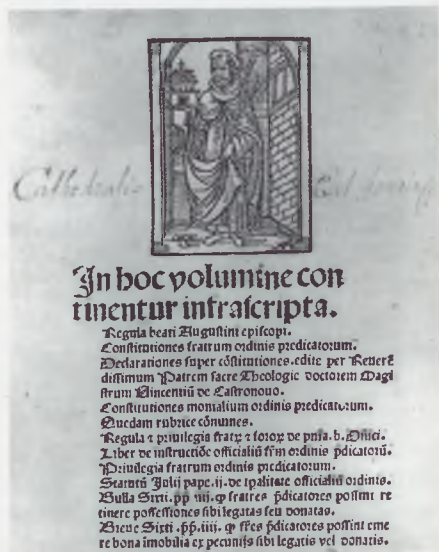
gikus szövegébe került, és viszont. A magyar szentek ikonográfiájában járatlan külföldi nyomdában már korábban is előfordultak hasonló tévesztések. Az 1511-ben, ugyancsak Velencében kinyomtatott Missale Zagrabienensében (RMK III 176) Szent László képe lényegében megegyezik a Diurnálában láthatóval, bár más dúcról nyom-

IX-23.

A kicsiny méretű, díszetlen könyvecske a nyulak szigeti (margitszigeti) domonkos apácák könyvtárához tartozott. A címlapon fametszet (Szent Domonkos), a Constitutiones végén nyomdászjelvény (98°). Vaknyomásos budai reneszánsz bőrkötésben. Az előtábla és a háttábla azonos: palmettával kapcsolt akanthuszlevélsor kereteli kívülről a középmzőt, amelynek vonalakkal szegett oldalaiból egy-egy háromszögű kiszögellés érinti, csúcsával, a palmettás keretet. A középmző három részre osztott; alul és fölül, két sorban peltalevelek láncolata, középműt kerek medalionban kicsiny, kilenc ujjú palmetták koszorúja. Gerincén két duplaborda, közükön rombuszmintával, oromszegője színezetlen. Hosszan-

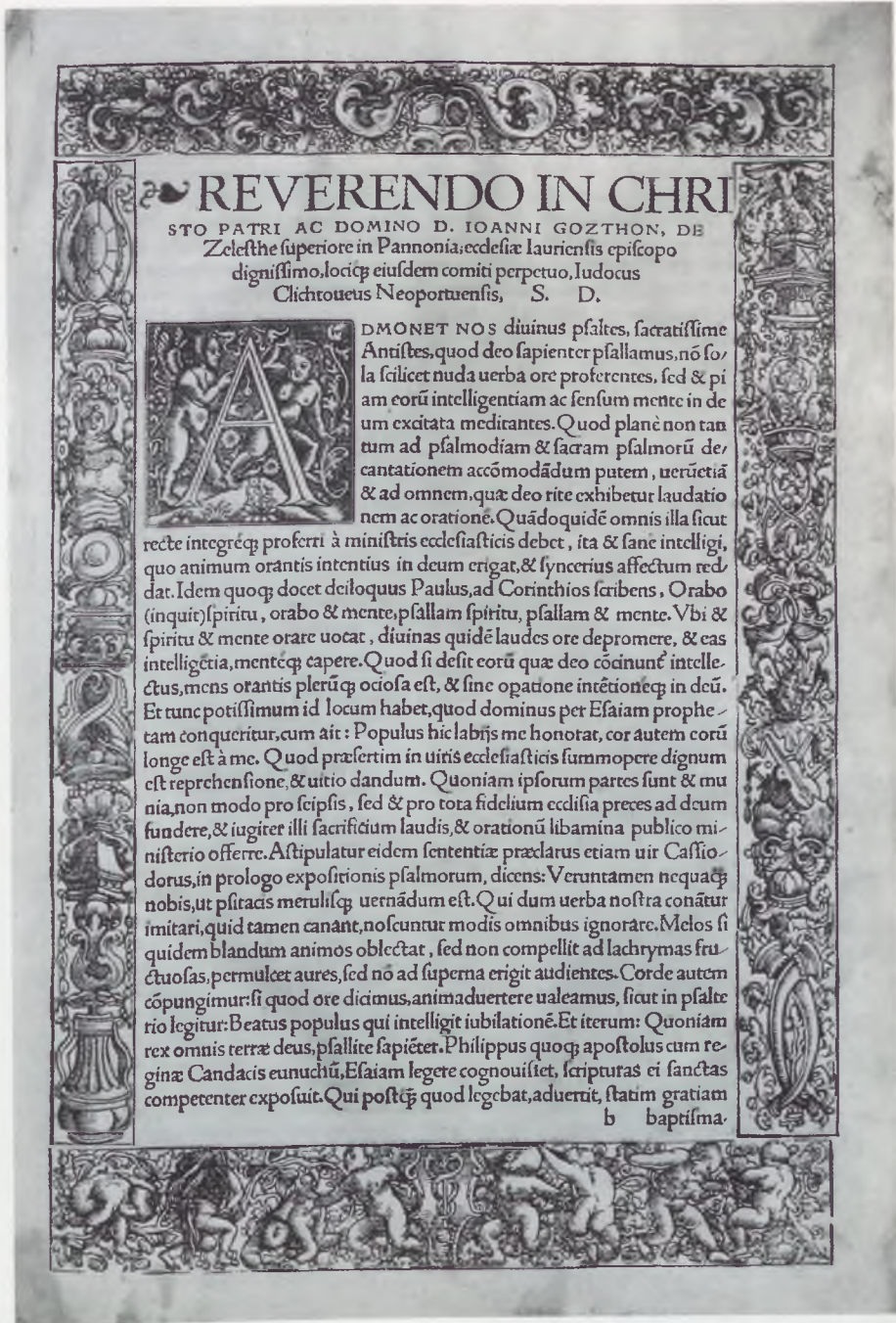
IX-23.

ti oldalán két rézkapoccsal zárul. Sz. Koroknay Éva jegyzéke nem tartalmazza; bélyegzői alapján a budai reneszánsz kötetek általa kialakított Seneca-csoportjába (Sz. Koroknay 1973, 20–24.) illeszkedhetik.

M. Á.

Király I.: Árpádházi Szent Margit és a sziget. Budapest 1979.; *Vásárhelyi J.*: A győri Székese gyházi Könyvtár possessorai IV. *MKSzle* 96 (1980) 335.; *Bibl.Hung.* 1587. sz.

Győr, Székese gyházi Könyvtár, jelz.: XIX. c. 22.

IX-24.

IX-24.
Clichtoveus, Iudocus:
Elucidatorium
Ecclesiasticum.
Basel, Johannes Frobenius, 1519.
[VD 16: C-4194]

16. századi possessor-bejegyzéssel:
„Thomas Nesselpekh Zlavanjensis”
papir, [7], 229, [1] levél (kolligátum első része), 335 × 220 mm
fatáblás, reneszánsz félbőrkötésben

A flamand származású párizsi teológus (1472 k.-1543) fametszetű figurális iniciálékkal és több oldalon szegélydíszszel

ékes, Johannes Frobenius nyomdajegyét hordó művét felsőszelestei Gosztonyi János (? –1527) győri püspöknek ajánlotta, aki az 1513–1514-es párizsi tartózkodása alatt himnuszok és prózák magyarázatára buzdította, amelyeknek a szövegét is átadta neki. Bár a magyarázatokban nehezen birkózik meg a magyaros jellegűekkel, e könyv nyomán váltak ismertté a Magyarországon használt himnuszok és prózák, valamint a magyar szentek életrajzai. A könyvvel az volt a szerző célja, hogy a breviáriumot imádkozó klerikusok meg is értsék azt, amit mondanak. Példányunkban a lapszégeken verstani

jegyzetek találhatók. (Clichtoveus Gosztonyi János számára írott fejtegetéseit tartalmazó kódexét az OSZK őrizi [Cmae 348. Budapest 1985, 201. sz.]).

B. B. M.

Gábrriel A.: Gosztonyi püspök és párizsi mestere. *EPhK* 60 (1936) 15–29.; *Holl B.*: Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnusz-költészet európai recepciója. Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. *Szelestei N. L.* Budapest 1989, 169–182.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, jelz.: 123. A. 9/1–2.

IX-25.

Cicero, Marcus Tullius: Epistolae familiares.

Venezia, Aldus Manutius, 1502.

A példány Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményében található, s a kötetben szerepel Horace Walpole, fourth Earl of Oxford (1717–1797) ex librise (felirata: Sigillum Horacii comitis de Oxford), akinek könyvtárából (Strawberry Hill, Twickenham-ben) az örökösök 1842-ben elárvereztették. Apponyi csak egy későbbi árverésen vásárolhatta meg a kötetet. papír, [287] levél, 160 × 100 mm 19. század eleji angol, barna egész bőr-kötésben, aranyozott metszéssel

Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106–43) stilusa követendő eszmény lett a budai

királyi kancellárián is. Aldus Manutius, a híres velencei nyomdász a levélgyűjtemény kiadását Thurzó Zsigmond székesfehérvári prépostnak ajánlotta, aki Szathmári György titkos kancellár és váradi püspök híve és egyik secretariususa volt. A levélben Aldus beszámol a kiadás körülményeiről, hivatkozik Thurzónak egy 1501-ben írt levelére, melyben a fehérvári prépost és királyi titkár a maga és Szathmári György nevében kéri Aldust a számukra és sokaknak oly fontos Cicero-levelek és egyéb munkák kiadására, kicsiny, könnyen kezelhető formában, melyet akár sétálás közben is lehet olvasgatni. (A levél eredetije fennmaradt a milánói Ambrosianában.) Aldus örömmel tett eleget a felkérésnek, s néhány hónap múlva már ki is került a nyomdából a tetszetős kis kötet, azzal az ígérettel az előszóban, hogy hamarosan kiadja az Atticushoz írott leveleket is.

W. S. Á.

Apponyi 1900, 65. sz.; *Gerézdi 1968*, 218–223.; *BNH Cat.* C-719.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: App. H. 65.

IX-26.

Cicero, Marcus Tullius: Epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem libri XX.

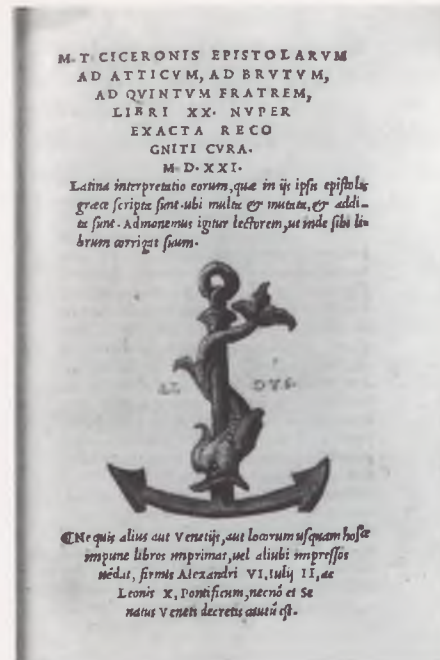
Venezia, in aedibus Aldi et Andreae soceri, 1521.

Apponyi Sándor katalógusa szerint a kötet a milánói Archinto-gyűjteményből való. Carlo Archinto (1669–1732) ritkaságokat tartalmazó gyűjteményét 1863-ban árverezték, valószínű, hogy akkor vásárolhatta meg Apponyi.

papír, [16], 331 levél (a címlapon és az utolsó levélen Aldus utólagosan arannyal átfestett nyomdász-jelvényével), 165 × 98 mm

19. századi vaknyomásos és aranyozott, kék egész bőr-kötésben, aranyozott metszéssel.

Cicéronak ezt a levélgyűjteményét Aldus Manutius először 1513-ban adta ki Csulai Móré Fülöpnek, akkori egri prépostnak, királyi secretariusnak ajánlva. A műnek ez a második kiadása már Aldus halála (1515) után jelent meg, ugyanazzal az előszóval. A budai királyi kancellárián a római író stilusa különösen fontos, állandó olvasmány-

IX-26.

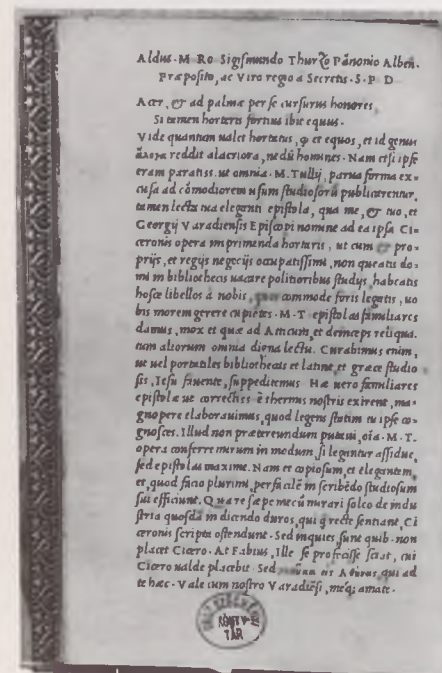
nak számított. Csulai Móré Fülöp 1470 táján született, s 1490 körül Filippo Beroaldo bolognai iskolájában tanult. Rendkívüli tehetségét, szorgalmát és tudását Beroaldus is elismerte, s egyik Cicero-kommentárját neki ajánlotta. 1502-től 1516-ig Csulai a Szathmári György vezetése alatt működő kancellárián titkár, rövid ideig pedig Anna királyné udvarmestere volt. Különböző préposti méltóságok után 1524-ben pécsi püspök lett. 1508 és 1514 között állandó követ volt Velencében, ahol nem csupán nagy humanista műveltségével szerzett sok barátot, hanem ügyes diplomáciai lépéseivel is megkedveltette magát a városi előjárók körében. 1512-ben is, egyik velencei küldetésekor a város ünnepélyes díszkísérettel fogadta.

A Cicero-levelek előszavában Aldus említést tesz Csulai három fivérééről is: Lászlóról, Györgyről és Miklósról, akik a török elleni harcokban tűntek ki vitézségükkel. A levélgyűjtemény újabb kiadását már Aldus halála után apósa, Andreas Asulanus gondozta, s a kötet Móré Fülöp egyik újabb velencei útja alkalmából jelent meg. A közkedvelt diplomata és főpap végül a mohácsi csatamezőn esett el, 1526. augusztus 29-én.

W. S. Á.

Apponyi 1900, 146. sz.; *Kardos 1955*, 210–213.; *Gerézdi 1968*, 204–251.; *BNH Cat.* C-715.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: App. H. 146.

IX-25.

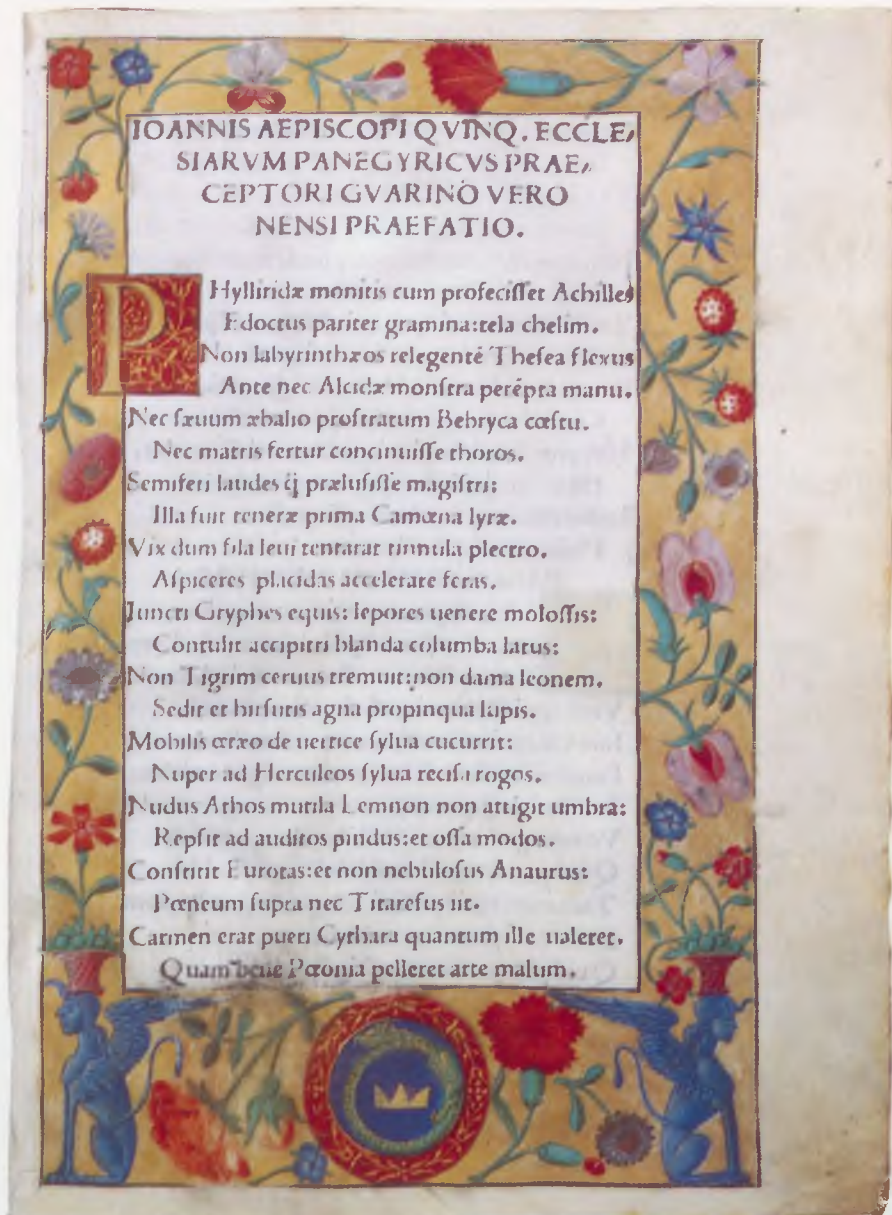
IX-27.

Janus Pannonius: *Sylva panegyrica in Guarini Veronensis praeceptoris sui laudem condita.*

Bologna, Girolamo de' Benedetti, 1513.

A kötetet 1954-ben vásárolta az Országos Széchényi Könyvtár Wohl Aladárnétól. Korábbi tulajdonosai ismeretlenek. A kötet minden valószínűség szerint egy jelentős személy számára készült. A 2. ív elején, a lapszéli keret alsó lécében látható egy hibásan megfestett Báthori(?)-címer. A címlap versóját pedig négy festett címer díszíti, ezek közül az első, bár szintén nem hibátlan, Szathmári György mitrás címere. A másik háromban a könyv vételekor Sajó Géza Thurzó Elekét, Perényi Péterét és Magyi Sebestyénét feltételezte, de ennek ténye nem bizonyított (Perényi és Magyi Sebestyén esetében még elfogadható). (Soltész Zoltánné szíves közlése.) Bár a Thurzó-címerben rozetták vannak, nem pólyák, s növekvő, nem lépő oroszlán, az tény, hogy Szathmári 1510 körül az unokahúgát Thurzó Elekhez adta feleségül, s így rokonságba került rajtuk kívül a Perényiekkal is. papír, [30] levél, 210 × 155 mm. Egykorú, papírtáblás barna bőrkötés, aranyozással, valószínűleg egy római műhelyből. (Rozsondai Marianne szíves közlése)

Antiqua betűtípussal pergamenre nyomva. Az E₄ és a G₅ levél hiányzik, az utóbbi újkori szedéssel pótolva. Festett iniciálékkal, a B₁ levél festett keretében alul talán a Báthoriak hibásan megfestett címere látható. Az A₁ levél versóján négy festett címerrel. Janus Pannoniusnak (1434–1472), az első magyarországi, humanista lírikusnak, pécsi püspöknek az egykori tanárát, a ferrarai Guarino da Veronát dicsőítő költeménye először 1512-ben, a krakkói humanista professzor, Paulus Crosnensis (Pawel z Krosno) kiadásában jelent meg Bécsben. Néhány hónap múlva látott napvilágot a mű másodszor a krakkói professzor tanítványának, az akkor Bolognában tanuló Magyi Sebestyénnek gondozásában. Ennek pergamenre nyomott példánya ritkaságnak számít. Címlapján Magyi bolognai tanárának, Achille Bocchinak Janust dicsőítő tetrastichonja is olvasható. Magyi a 2. levélen kezdődő ajánlásában a kiadást Szathmári György pécsi püspöknek dedikálta. Magyi Pál alnádor fia, Sebestyén, a krakkói majd a bolo-

IX-27.

gnai egyetemen tanuló humanista, a későbbi váradi kanonok ebben az ajánlásban Janus Pannonius költészetét újszerűen értékeli, a korszak legkiválóbb költőjének nevezi, egyenrangúnak, sőt bizonyos szempontból még nagyobb-nak is tartja az antik költők legkiválóbbjainál, Vergiliusnál, Tibullusnál és Catullusnál. Szathmári Györgyöt mecénási tevékenységéért magasztatja. A kassai származású Szathmári, a humanista műveltségű főpap 1502-től 1522-ig pécsi püspök volt, 1521-től 1524-ig főkancellár, 1522-től pedig a haláláig, 1524-ig esztergomi érsek. Jelentős szerepe volt a politikában is; a II. Ulászló magyar király, Miksa császár és Zsigmond lengyel király 1515. évi bécsi találkozásának fő szervezője volt. Pártolta a tudományt és a művé-

zeteket, sok magyar ifjat küldött külföldi egyetemekre tanulni, pártfogoltjai közé tartozott Besztercei Lőrinc, Hagymási Bálint, Brodarics István, Keserű Mihály és Oláh Miklós is. Irodalmi körével sokan tartottak kapcsolatot, így Magyi Sebestyén is. Janus néhány művének nyomdai kiadásával próbálkozott már 1505–1506 táján, a padovai egyetemről hazatérőben Brodarics István. Megkísérelte rábírní Aldus Manutiust, a híres velencei nyomdászt, majd 1512-ben már Szathmári titkáráként s az ő támogatásával újabb, sikertelen kísérletet tett. Szathmári is támogatta pécsi püspökségében elődjének, a humanisták körében egyre inkább megbecsült magyar költő műveinek kiadását. Szathmári tudomány- és irodalompartolása közismert volt, szá-

mos magyar és külföldi szerző ajánlotta neki munkáját. Pécsi püspöksége idején új palotát építtetett. A Tettyén emelt nyári rezidenciájából csak romok maradtak.

W. S. Á.

RMK III 182.; Kardos 1955, 228–253.; Gerédy 1968, 167–173, 219–223, 230–234.; Mezey L.: Janus Pannonius XVI. századi utóéletéről. Janus Pannonius (Tanulmányok). Szerk. Kardos T.–V. Kovács S. Budapest 1975, 523–533.; BNH Cat. J-35.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: RMK III 182. (2. péld., „B” variáns)

IX-28.

Johann Bugenhagen: In librum psalmodum interpretatio.

Basel, Adam Petri, 1524.

[VD 16: B-3137]

Philipp Melanchthon bejegyzése a kőestábla belső oldalára ragasztott lapon: „I. Tim: 3. / Fundamentum aliud poni / non potest

praeter / id quod positum est, / quod est Christus / Jesus. / Scriptum / manu / Philippi.” A címlap tetején, más kéz: „Vitebergae Anno 1533.” papír, [12], 762, [16] lap, 210 × 155 mm 16. századi, német reneszánsz fatáblás bőrkötés

A kötet szerzője, Johann Bugenhagen ebben az időben Melanchthon mellett szintén a wittenbergi egyetem professzora volt. Melanchthon saját kezű bejegyzését zsolotárokról írott kötetében találjuk. Az idézet egy Szent Pál-locus (1 Kor 3,11) parafrázisa: „fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est qui est Christus Iesus.” Azaz: „mert más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, mely vettetett, amely Jézus Krisztus.” A buzdítás feltehetően az általunk ismert első soproni származású wittenbergi diáknak, Georgius Fabernak szólt, aki épp 1533-ban tanult az egyetemen. A kötet hátsó borítójának belsejére egyébként egy másik kéz Melanchthon egy másik versét is feljegyezte, az 1 Krón 17-ben található Dávid-ének parafrázisát. E verset Me-

lanchthon 1560 február 16-án, utolsó születésnapján mondta el hallgatói előtt. A kötet címlapján szép fametszetű keretdísz Dávid királlyal.

G. T.

Irodalmi élet és könyvgyűjtés a középkori Sopronban. Kiállítási katalógus. Szerk. Grull T. Sopron 1992, VI.4. sz.

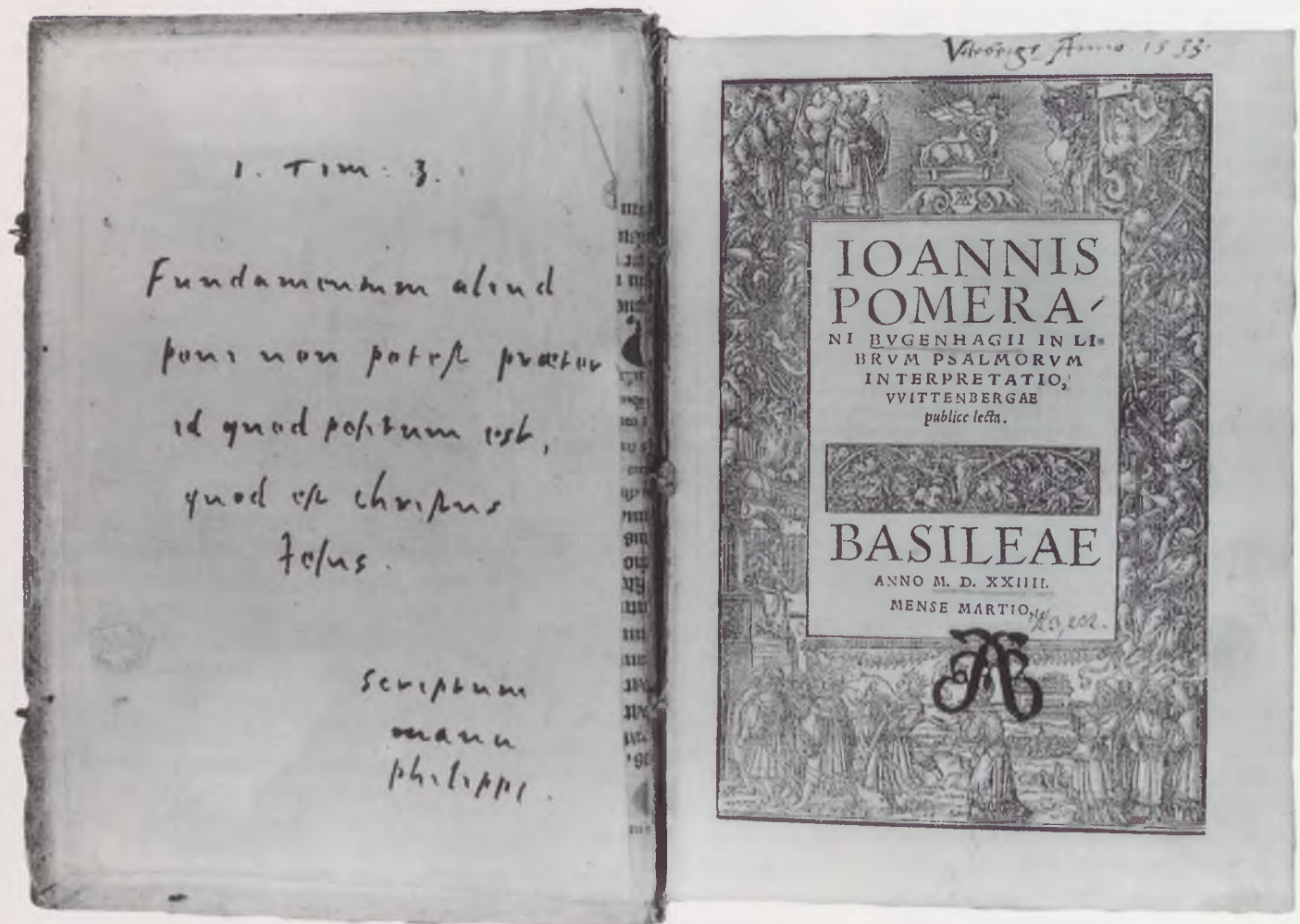
Sopron, Evangélikus Egyházközség Könyvtára, jelz.: Lb 220a.

IX-29.

Vy Testamentum Magyar Nyelwenn, mellyet az Görög, és Diak nyelvből vyonnan fordijtank, az Magyar nipnek Keresztyén hütben valo ippülsire.

Sárvár-Újsziget, Nádasdy-Sylvester nyomda, Joannes Strutius és Abádi Benedek, 1541.

A példány Todoroszku Gyula és Horváth Aranka könyvtárából került ajándékként a Széchényi Könyvtárba. A példány

érdekessége a latin nyelvű előszó után levő két kéztől származó, 16. századi bejegyzés, mely egy „súly” (= fekély, kelés) elleni ráolvasás kétféle leírása magyar nyelven, illetve az elmondásra vonatkozó utasítás latinul. (A kézírásos bejegyzés legújabb közlése: Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Vál. Pócs É. Budapest 1986, 154.)
papír, [4], 208 (helyesen 206), 158, [14] levél, 185 × 140 mm

Bastard típusal nyomtatva, a fametszetes címlapon a szöveg vörös nyomással, fadúcra készült. Sylvester János Újtestamentum-fordítása az első Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű könyv. A kismemesi származású fordító a mohácsi csata évében, 1526 őszén kezdte meg tanulmányait a krakói egyetemen, ahol a magas szintű humanista oktatásban erősen hatottak Erasmus eszméi, s nagy fontosságot tulajdonítottak a bibliai tanulmányokhoz szükséges három „szent” nyelv, a héber, görög és latin oktatásának. Itt Sylvester mindhárom nyelvben alapos tudást szerzett, majd nyelvi és grammatikai ismereteit 1529-től a wittenbergi egyetemen gyarapította, ahová Melanchthon iránti tisztelete vezérelte. Tudatosan készült a Biblia magyar fordítására, s ösztönzően hatott rá Erasmusnak a görög szöveggel együtt kiadott latin Újszövetség-fordítása (Basel, 1516.), illetve Luther német fordításán kívül az 1520-as években Krakóban megjelent, részleges bibliafordítás lengyel nyelven.

Az Újszövetségi Szentírásból már korábban is jelentek meg részletek magyar fordításban, így Szent Pál levelei Komjáti Benedektől (Krakkó 1533.), valamint a négy evangélium Pesti Gábor fordításában (Bécs, 1536.), sőt már a 15. század elején, a huszitizmus hatására is készült magyar bibliafordítás, de ennek csupán részei maradtak fenn kódexekben (Apor-, Bécsi- és Müncheni-kódex).

1534-ben Sylvester Nádasdy Tamás, a későbbi országbíró és nádor szolgálatába szegődött, Sárvár-Újszigeten levő iskolájának tanítója lett. A humanista műveltségű főúr, maga is crazmista, támogatta Sylvestert tudós terveiben, s valószínű, hogy az ő ösztönzésére hozta létre birtokán a nyomdát, ahol 1539-ben megjelent Sylvester Grammatica Hungarolatina című munkája, mely lényegében az Újtestamentum fordításához készült előtanulmány, az első magyar nyelvűtan.

IX-29.

IX-29.

IX-29.

IX-29.

Sylvester Újszövetség-fordításában visszanyúlt az eredeti görög szöveghez, de összevetette a latin és magyar nyelvű részfordításokkal is. A fordítás közben rájött, hogy a magyar nyelv tökéletesen alkalmas az antik időmértékes verselés visszaadására, s ezért a Máté, Lukács és János evangéliuma és az Apostolok cselekedetei elé disztichonokban írt summáriumokat szerzett, melyeket a kötet végére illesztett. Ugyancsak disztichonokban fogalmazta meg a kötet elején, a latin nyelvű dedikáció után „Az magyar népnek...” szóló ajánlást. Magyar nyelvű disztichonok ebben a kötetben jelentek meg először nyomtatásban, szépségük és zeneiségük a 18. század végéig felülmúlhatatlan maradt. A magyarországi könyvművészet szempontjából is igen jelentős ez a fordítás, mert az első, számos fametszettel illusztrált könyvünk. A nagyméretű fametszeteken kívül száz kisebb illusztráció és számos iniciálé díszíti. A címlapkeret két oldallécén Magyarország és Nádasdy Tamás, illetve Magyarország és Nádasdyne Kanizsai Orsolya címere látható, a kötet végén pedig ugyancsak kettejük egyesített címere. A címlapkeret egyéb részein ószövetségi jelenetek és személyek láthatók. Több metszeten szerepel egy *I. S.* mesterjegy, mely a kutatás szerint Joannes Strutiust, sőt néhány esetben magát Sylvester Jánost is jelentheti (Soltész Zoltánné).

W. S. Á.

Sylvester János: *Vy Testamentum, Újszige* 1541. (Az „A” variáns hasonmás kiadása.) *Varjas B.* tanulmányával. Budapest 1960.; *RMK* I 15.; *RMNy* I 49.; *Soltész Z.-né*: A sárvár-újszigei nyomda könyvdiszei. *MKSzle* 71 (1955) 192–211.; *Balázs J.*: Sylvester János és kora. Budapest 1958.; *Soltészné* 1961, 39–49., VII–XIII. t.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: *RMK* I 15a. („B” variáns)

ROZSONDAI MARIANNE

Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések

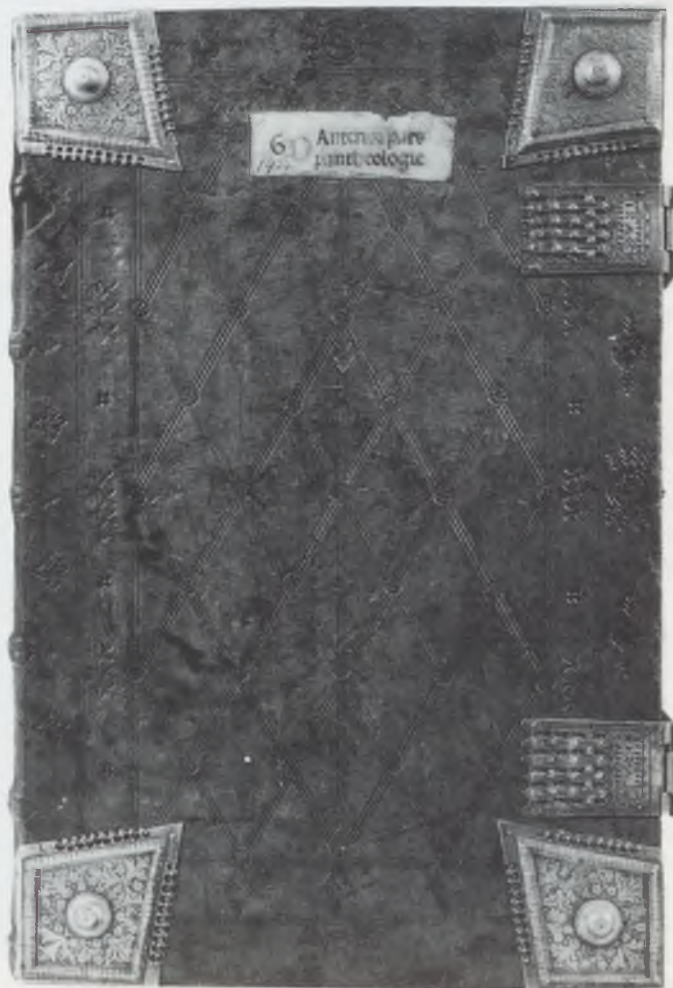
A 20. század könyvkötőművészei egy könyv bekötésekor művészi alkotást kívántak–kivánnak létrehozni. A történeti könyvkötések is értékesek lehetnek mint iparművészeti alkotások – például az aranyozott korvínak vagy az ötvös kötések –, de nagyobb a művelődéstörténeti jelentőségük. Hogy ki, mikor és hol olvasta az adott könyvet vagy kódexet, egy ország műveltségének mutatója. Ezt célozza egy eredeti könyvkötés korának, használati helyének és tulajdonosának meghatározása.

A magyar könyvkötés történetében a 15. század második felében párhuzamosan élt egymás mellett a gótikus és a reneszánsz stílus. A könyvkötőműhelyek korábban kolostorokban, királyi és főpapi udvarokban működtek, a 16. századtól azonban már Magyarországon is kezdtek kialakulni a polgári műhelyek a városokban, elsősorban Budán.

A magyarországi gótikus bőrkötések egy része karthauzi kolostorokból származik.¹ Az egykori lövöldi (ma Városlőd) kolostorból ma tíz kötést ismerünk,² egyikük kódexet, a többi ósnyomtatványt, azaz 1500 előtti nyomtatványt borít. Ezek 1474–1491 között Strassburgban, Nürnbergben és Velencében jelentek meg, s közülük ötnek a kötésén látható egy *fM* vagy *fM9* (= *fMus*) monogram és évszám is: 1478, 1484 és 1486. A hatodik kötésen csak évszám van: 1488. Ez éppen az ún. lövöldi korvina. Nevét onnan kapta, hogy Mátyás király ajándékozta ezt a könyvet a karthauziaknak egy ottani látogatása alkalmából, akik ezért belefestették a király címerét. Az *fM* ill. *fM9* monogram bizonyára a könyvkötőre utal, s Koroknay joggal feltételezi, hogy ez esetleg *frater Matheus* lehet, aki a kolostor scriptora volt. Az ún. lövöldi korvina azért is érdemel külön említést, mert míg előtáblája tisztán gótikus, addig háttáblája, gótikus bélyegzőinek centrális elrendezése folytán, reneszánsz felépítésűvé vált. A lövöldi karthauzi kolostor gótikus kötéseivel egyébként a bécsi Matthias mester gótikus kötéseivel mutatnak szoros rokonságot, s felmerül a kérdés, hogy vajon a lövöldi könyvkötő Bécsben tanult-e, esetleg egy bécsi könyvkötő dolgozott-e valameddig Lövöldön, vagy a bécsi bélyegzőket Lövöldön utánmetsztették. A lövöldi kötések igen változatos felépítésűek. Ez a tény, s a vizsgált kötések tág időhatára (1478–1519) több könyvkötő működését feltételezi (IX-15, 30–31.).

A német származású Andreas Hess Vitéz János hívására egy római nyomdából jött Budára. Először a magyarok krónikáját nyomtatta ki 1473-ban. Ma a világon csak tíz példány ismeretes belőle. Magyarországon két példány van, egyet a Széchényi, egyet az Egyetemi Könyvtárban őrzik. A prágai Nemzeti Könyv-

tárban az Inc. 39.D.14. jelzetű és a szentpétervári Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban az Inc. 9.4.4.12. jelzetű Hess-féle *Chronica* (CIH 986, GW 6686) azonos egykorú, gótikus bőrkötésben van.³ Hess a *Chronica*t magyar olvasóknak szánta, ezt bevezetőjében hangsúlyozza is, s zömét Magyarországon kívánta eladni. Akik itthon vették meg, itthon is köttették be. A Prágában lévő Hess-*Chronica* kötését négyféle gótikus bélyegző díszíti. Elő- és háttáblája egyforma. Felépítése tisztán gótikus (IX-33.). A prágai mind felépítésében, mind bélyegzőiben megegyezik a szentpétervári Hess-*Chronica* egyébként igen rossz állapotban lévő kötésével. A Szentpétervárott őrzött Hess-*Chronica*-ban 17. századi magyar bejegyzés olvasható, akkor tehát még Magyarországon volt. Feltevésünk szerint egy budai könyvkötőműhellyel állunk szemben, amely az 1470-es évek derekától működhetett. Fitz József kutatásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy

1. kép: Az ún. Lövöldi korvina
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár

Hess a *Chronica* szövegének alapjául szolgáló kéziratot a budai minorita rendházból vette kölcsön,⁴ sőt, hogy Hess korrektora épp a minorita rendház egyik szerzetese lehetett. Fitz említi még, hogy „egy 1478-ból való lübecki oklevél szerint szokás volt, hogy a nyomdászok a kölcsönvett kézirat fejében a kinyomtatott mű egyik példányát hálából a kölcsönadó kolostornak ajándékozták...”. Vajon polgári vagy kolostori műhely terméke-e ez a két gótikus kötésű *Chronica Hungarorum*? A budai ferencesek kolostorában Koroknay feltételezi könyvkötőműhely létezését a 16. század elején, de talán már korábban is volt.⁵

Egyelőre csak két tagja van egy másik magyar gótikus kötécsoportnak. Az egyik a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának K 32. jelzeten őrzött Nagyenyei-kódexe, amelynek elő- és háttáblája azonos, s hatféle bélyegző díszíti (IX-34.). A másik az Országos Széchényi Könyvtár Inc. 545. jelzetű ősnymtatványa. Ennek kötésén összesen kilenc bélyegző látható, amelyből hat megegyezik a Nagyenyei-kódex bélyegzőivel. Nem kétséges tehát a két kötés azonos eredete. A Nagyenyei-kódex második keretében látható motívum megtalálható az észak-itáliai reneszánsz kötésekben is. Kétségtelen tehát némi reneszánsz hatás. Mindkét kötés az 1470-es évek végéről, vagy az 1480-as évek elejéről való. Az Országos Széchényi Könyvtár Inc. 545. számú ősnymtatványa ma két művet tartalmaz (CIH 2599 és CIH 877). Harmadik darabját a múlt század végén emelték ki belőle és csere útján került az Egyetemi Könyvtárba: ez éppen Hess *Chronica Hungarorum* (CIH 986). Az Egyetemi Könyvtár példánya az egyetlen, amely kinyomtatása óta az országban van. (Ez új kötést kapott, amikor az OSZK átengedte csereként az Egyetemi Könyvtárnak.) Az Akadémia K 32-es kódexe magyar nyelvemlék. A két kötés (MTAK K 32. és OSZK Inc. 545.) magyar provenienciája egyértelmű.

A magyar reneszánsz kötések korszaka a Vitéz János és Janus Pannonius számára készült kódexek kötéseivel veszi kezdetét. Minthogy mindketten elhunytak 1472-ben, ez időben megelőzi az eddig tárgyalt gótikus kötések idejét, s jól mutatja, hogy a két stílus időben átfedi egymást. Feltételezhető Budán kívül esetleg egy Esztergomban vagy Pécsen működő, elsősorban a két püspöknek dolgozó könyvkötőműhely. Egy 1483 áprilisában Esztergomban kelt oklevélből tudjuk, hogy egy bizonyos Damján nevű könyvkötő működött a városban.⁶

Koroknay e kötéseknek az „Egidus-csoport” nevet adta, mert a csoport három későbbi könyvkötésén Egidus névbélyegző látható, ugyanakkor ezeket vaknyomásos korvina kötéseknek tartja, új fogalmat teremtve ezzel.⁷ Feltevése szerint ezek vagy a budai domonkos kolostor könyvkötőműhelyének kötése, ahol külső megrendelésre, így a királynak és a főpapoknak is dolgoztak, vagy egy korábbi, szerényebb királyi könyvkötőműhely termékei. 1973-ban megjelent könyvében⁸ az Egidus mesternek tulajdonított „vaknyomásos Corvin-kódex csoport” kötéseinek száma már tizenhétre nőtt. E kötések jellemzője, hogy gótikus, főleg növényi motívumokból alkotott, centrális elrendezésű, rene-

szánsz felépítésű, vaknyomásos bőrkötések. A csoport legkorábbi darabjain, amelyek feltehetően még 1459–1472 között keletkeztek és nagyobb részt Vitéz János vagy Janus Pannonius tulajdonában voltak, szembevető a középmézőt uraló, gótikus levelekből alkotott keresztidom. Hat ilyen kódexet ismerünk eddig: Jéna, UB, Bos. 8° 1, Lipcse, UB, Msc. Rep. I. 80, Krakkó, BJ, Rkps. 597. és 599, OSZK Clmae. 317. és 412. (ez utóbbi a Regiomontanus-kódex). Figyelemre méltó a krakkói Jagelló könyvtár Regiomontanus-kódexe (Rkps. 597.) kötésének keretében az itáliai reneszánsz motívum (Koroknay idézett könyvének III. csoportjában „négyzöget kitöltő indás hatszögdísz”-nek nevezi), amelynek variánsával itt a harmadik gótikus csoportban tárgyalt Nagyenyei-kódex második keretében már találkoztunk. Az OSZK Clmae. 317. jelzetű kódexének, egy 14. századi Pontificalének, amelyet feltehetően Mesko veszprémi püspök (1334–1344) készíttetett, *Maria* írásszalagok alkotják kötése első keretét (IX-35.). A veszprémi káptalan 1429–1437 között felvett könyvjegyzékében a Meskoféle Pontificale kötéséről az olvasható, hogy „finom szövettől van a fedele, s rajta selyemből szőtt kereszt”. A mostani bőrkötés tehát a Pontificalének második kötése. A kérdés az, hogy hol került sor az átkötésre: Veszprémben, Esztergomban vagy Budán? A kötés díszítése, mint fent már utaltunk rá, több Vitézzel kapcsolatba hozható kötéstáblával azonos. Elképzelhetetlen, hogy a bibliofil Vitéz, az első vérbeli humanista, aki – mint Vespasiano Bisticci írja róla – Itáliából hozatott festőket, szobrászokat, fadaragókat és más mestereket csaknem valamennyi mesterségből, így, ma már bizonyított, hogy nyomdászt is Rómából Hess András személyében,⁹ ne alkalmazott volna legalább egy könyvkötőt, akár magyart, akár más nemzetiségűt esztergomi székhelyén. Nem lehetetlen tehát, hogy a kérdéses Pontificalét esetleg egy Esztergomban működő könyvkötőműhelyben kötötték át, de Buda sem kizárt. A királyi kápolna az esztergomi egyházmegyéhez tartozott, a kapcsolat Esztergom és Buda között nagyon szoros volt, a király plébánosa az esztergomi érsek. Számptalan esztergomi könyv került Budára, például Luigi Marsigli Budáról vitte el 1686-ban az esztergomi tizedjegyzéket. Marsigli az ostrom után a királyi kápolna papsága könyvtárának, és nem Mátyás király Bibliothecájának maradványait találta meg, s csaknem biztos, hogy Szürtey Ferenc is innen vitte magával a szóban forgó Pontificalét.¹⁰

Az Egidus-csoportba tartozó kódexek kötésén az 1470-es évektől kezdve a centrálisan elhelyezett keresztidomot egy igen dekoratív széles keret veszi körül, amelyet apró virágtövek, makkok és peltalevelek bélyegzői töltenek ki. Talán mivel a peltalevelek az aranyozott korvina kötéseknek is fontos motívuma, gondolta Koroknay, hogy az Egidus-csoport tagjait vaknyomásos korvináknak nevezze. De ez az egyetlen bélyegző, amely itt is ott is megtalálható. Egyetlen bélyegzőegyeztetés azonban sohasem elegendő kötések azonosítására. De nem is ugyanaz a bélyegző, mert a korvina kötések peltalevele aranyozó bélyegző, ez pedig vaknyomásos, ami alapvető technikai különbség.

2. kép: Livius-korvina. Verona, Biblioteca Capitolare (CXXXVII.)

Véleményem szerint nemcsak a korvina kötések mestere más személy, hanem az ún. Egidus-csoporton belül is legalább két mesterrel kell számolni. Egyrészt az időbeli távolság nagy a csoport feltehetően első (1459) és utolsó tagja között (egy 1487-es, Gyöngyösön őrzött ősnymtatvány, a kötés tehát ez utáni), másrészt, s ez a döntőbb, már nincs semmi egyezés a két „szélső” kötés között. Az 1470-es évek vége felé jelenik meg ezeken a kötésekben a reneszánsz kötésekre oly jellemző motívum, a fonadékminta, s ezután egyre jobban ez válik uralkodóvá (v.ö.: IX-39.). Az elmondottakat összefoglalva, a fenti kötések a vaknyomásos magyar reneszánsz kötések első, korai csoportjának tartom, amely időben megelőzi és részben átfedi az aranyozott korvina kötések korszakát, s amelyek készítőinek két egymást követő mestert tételezek fel. Ezeknek azonban egyike sem azonos a korvina kötések mesterével.

A szakemberek a királyi könyvtár – utólag kapott nevén a Bibliotheca Corvina – alapítását az 1460-as évek közepére teszik. Nincs adat arra, hogy lett volna külön alapítási aktus. Valószínű, hogy Mátyásnak voltak korábban is saját könyvei, s bizonyára elődeitől is maradtak könyvek. Valami könyvesház, talán nem is egy, létezhetett a királyi palotában. A király halálának 500. évfordulója alkalmából 1990-ben az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett korvina-kiállítás katalógusában, majd a „Bibliotheca Corviniana” című könyv 4. magyar bővített kiadásában 216 hiteles korvina szerepel.¹¹ Ez jelenleg a hitelesnek tekintett korvinák eddigi legteljesebb száma. Ezek közül negyvenhárom a Mátyásnak készített aranyozott korvina kötés és tíz a II. Ulászló királynak készült bőrkötések száma. A korvinák egy jelentős részét bársonyba vagy selyembe kötötték, s aranyozott ezüst és zománccsiszes kapcsokkal látták el. A kapcsokon a Hunyadi-család hollója, illetve Mátyás címere látható. Ma tizenhét selyem és bársony kötésű korvinát ismerünk, ezekkel együtt tehát a meglévő hiteles korvina kódexek közel egyharmada található Mátyás vagy II. Ulászló számára készített kötésben. Az átkötött egykori korvina kötések nagyobb része is selyem vagy bársony kötésben lehetett, csak ezek kevésbé tudtak ellenállni a megpróbáltatásoknak és az idők viharának. Ezt bizonyítják az újabb kötésű kódexek színes metszései. Ilyen metszést általában a textilkötésű kódexek kaptak, s később az Ulászló kori királyi bőrkötések.

A korvinák kötésein törekedtek a belső és külső díszítés összhangjára. Erre utal az aranyozás, a színes, kék és zöld festés, a hangsúlyozott lombdíszítmény, egyáltalán a pompára való törekvés kívül-belül. A kötésekben a lombdíszítmény alapelemei rokonságot mutatnak a belső keretdíszek elemeivel. A kötéstábla felépítésének legfőbb jellemzője a középdísz kialakítása, s a középmező sarkaiban a középdíszsel harmonizáló sarokdíszítmény. A kötések kompozíciójának az ez időben készült firenzei reneszánsz kötések szolgálnak mintául. A középmezőt legtöbbször kettő, három vagy négy keret veszi körül, amelyek egyike fonadékmintából tevődik össze. Ez mindig vaknyomásos, a növényi ornamentika pedig aranyozott. A legkülső keretben

színesre festett köröcskék sorakoznak (olykor bőrrátétként), amelyekből helyenként hatot-nyolcat a könyvkötő virágmintaszerűen csoportosított. A második keretben látható a vaknyomásos fonadékminta, amely a rövidebb oldalakon lényegesen szélesebb, a hosszanti oldalon csupán egy sornyi. A harmadik keretben tulipánok vagy apró rozetták sorakoznak. Ez a keret elválasztja a közép- és sarokmezőt egymástól. A legbelső, olykor már a negyedik keretet ismét a színes köröcskék alkotják, amit találóan gyöngysornak is mondanak. A középdísz centrumába többnyire Mátyás címere vagy a gyűrűt a csőrében tartó holló került. A motívumkincs elemei: az ún. olasz korsó, a kehelyvirág, a szifnix, egyenes, ívelt és kettős levél, jobbos és balos peltalevél, tulipánvariációk, rozetták, palmetták, kettős köröcskék (vagy gyöngyök), a fonadékminta elemei, indaszárak, a korona, a holló és a címer, valamint az építészetben használt díszítő elemek bélyegzői. Jellemző még a korvina kötésekben, hogy elő- és háttáblájuk azonos, s többnyire a háttáblán fölül olvasható a szerző vagy a cím, esetleg mindkettő. A korvinákat nagyságuktól függően három vagy négy kapocs zárja, azaz a rövidebb oldalakon is van egy-egy kapocs. Oromszegésük arany szállal kevert selyem és pamut. A kötések finom kecske- vagy borjúbőrből készültek, a legtöbb vörös vagy barna színű. Csak az ilyen bélyegzőkkel díszített és ennek megfelelő felépítésű, ill. ezeket az ismérveket felmutató kötések nevezhetjük korvinának. A királyi könyvtár számára Mátyás halála után készített kötések megkülönböztetésül Ulászló kori korvinának kell nevezni, mert merőben más típusú kötésekről és más mester(ek)ről van szó. Ezt a különbséget mindig szem előtt kell tartani.

Nehezen megválaszolható kérdés, hogy mikor készültek a korvina kötések és ki volt Mátyás könyvkötője. Kódexeinek belső díszítése többnyire olasz stílusú. A neki készült kötések ornamentikája Koroknay szerint három forrásból merít: az itáliai reneszánszból, az iszlám (arab és egyiptomi) művészetből és a helyi gótikus hagyományokból. Abban mindenki egyetért, hogy a legkülönbözőbb eredetű és korú kódexek egységes kötései csak Budán készülhettek. Sokat akkor kötöttek át. Éppen a kódexek különféle származása és eltérő ideje az egyik érv mellett, hogy e jellegzetes kötéseknek egy és ugyanazon a helyen, és pedig a királyi székhelyen kellett készülniük. Balogh Jolán hazai mesterre gondol, úgy érvel, hogyha olasz könyvkötő lett volna Budán, tisztán olasz stílusban dolgozott volna, ha keleti mester, akkor a keleti technikát követte volna. Balogh Jolán azt is felteszi, hogy Mátyás személyes kívánságai is érvényesültek a kötésekben. Elképzelhető, hogy előbb kötéstervek készültek, amelyeket bemutatnak a királynak, s függetlenül a könyvkötő nemzetiségétől, végül egy újszerű, az itáliaitól eltérő sajátos kötés-dekoráció született. A korvinák kötésein „a magyarságban keleti hagyományként élő nagy dekoratív tehetség megnyilvánulását” véli Balogh Jolán felfedezni. Bárki volt Mátyás könyvkötője, kétségtelen gazdag dekoratív képzelettel volt megáldva. Az is biztos, hogy a keleti technikához is értett, de a görög nyelvű kódexek *alla greca* kötésein kívül, amelyet Itáliában, majd

később Franciaországban is kultiváltak, hagyományos európai kötéstechnikát alkalmazott. Az *alla greca* kötéstechnikát – mint neve is mutatja – a törökök elől mindinkább Itáliába áramló görögök adták tovább. A korvina kötések mestere Mátyás halála után eltűnt. Egyetlen egy kötés sem készült az ő bélyegzőivel Mátyás halálát követően. Ha esetleg hamarosan ő is meghalt volna, itt maradtak volna könyvkötőszerszámai és próbálkozott volna velük más, hiszen nem ő volt az egyetlen könyvkötő Budán, de valószínűleg a budai várban sem, legalábbis segéde volt. Mivel II. Ulászlónak nem készült kötés ezekkel a bélyegzőkkel, hanem csak hasonló, de jól megkülönböztethető, majd pedig teljesen más bélyegzőkkel, valószínűbb, hogy ez a könyvkötő a király halála után elhagyta az országot, kötéstdíszítő szerszámaival együtt. Magyar mester nem ment volna el. Megítélésem szerint olasz ember lehetett. A madridi Nemzeti Könyvtár Res. 28. jelzeten őrzött korvinája (Csapodi 1973, No. 1039.)¹² hangsúlyozott középdíszes aranyozott korvina kötésben van, a benne lévő mű: Wilhelmus de Conchis: *Philosophia* című munkája. A háttáblán fölül a felirat: PHILOSOFIA MAGISTRI VILELMI. Ha a könyvkötő magyar anyanyelvű, iskolázott és tud latinul, nem tévesztette volna el a második *ph*-t a számára mindenképpen idegen szóban, ha görög még kevésbé (nincs is *f* betű a görögben). Az olaszban és a spanyolban azonban *f* betűvel kell írni a filozófiát. A Vatikánban Cod. Ottob. Lat. 80. jelzeten őrzött, s az újabban ismeretessé vált hiteles korvínák csoportjába tartozó, eredeti korvina kötésben lévő kódex¹³ háttábláján CYPRIANUS DE ABITU VIRGINUM olvasható „habitu” helyett. Látszólag apróság, de a *h* betű elhagyása az olaszok sajátja. Az OSZK 422. számú, Francisco Philelpho latin fordításában meglévő Xenophón korvínájának, (Csapodi 1973, No. 704.) háttábláján a felirat: PHILELFUS SCENOFONTE, így olaszosan!

Elég általános a vélemény, hogy a ragyogó, aranyozott korvina kötések Mátyás uralkodásának utolsó éveiben készülhettek. De mégcsak nem is 1481-től kezdve. A bécsi (ÖNB) Cod. Lat. 170. jelzetű Lucretius-kódexének előtábláján ugyanis a középmezőben fölül két oldalon látható egy évszám: 14 – 81 (Csapodi 1973, No. 410.). A 8-as olvasata nagyon bizonytalan, lehet 5-ösnek is olvasni. A kutatók logikájukra hallgatnak a harmadik számjegy értelmezésekor és 8-nak tekintették, mert Mátyás 1451-ben még gyerek volt. A kötés lehetséges évszámaként kizárt. Ha figyelembe vesszük viszont a látható tény, hogy mind az elő-, mind a háttábla közepéről törölték Mátyás címerét (fölötte a korona kicsit látszik és a címerpajzs körvonalai is kivehetők), s későbbi virágbélyegzőkkel fölül nyomtatták a helyét, akkor gyanússá válik akár az 1481-, akár a 1451-es évszám. Ha megnézzük Koroknaynak az Ulászló kori korvínákról írott cikkében¹⁴ a 9. képet, az ott látható kötés előtábláján 1511-es évszámot találunk. A benne lévő könyvet 1510-ben nyomtatták. Az 5-ös szám ugyanaz, mint a Lucretius-korvina előtábláján. De ugyanilyen a Széchényi Könyvtár RMK III 154. jelzetű Temesvári Pelbárt (4. példány) kötésén is az 1511-es évszám. Vagyis a Lucretius-korvina 1451-es évszáma valós bekötési dátumként

3. kép: Lucretius-korvina
Bécs, Österreichische Nationalbibliothek

teljes képtelenség. A csalás viszont annál nyilvánvalóbb. A címer törölésével, és a predatálással még zavarosabbá lehetett tenni a származást. Valószínűleg valaki titkolni akarta az eredeti tulajdonost, illetve a kódex eredetét, mert nem egyenes úton jutott hozzá Lucretius *De rerum naturájához*. Először a humanista J. A. Brassicanusé volt ez a Lucretius-kódex (miként több más korvina), tőle Johannes Fabri, bécsi püspök tulajdonába került, végül a Hofbibliothekba, illetve az Osztrák Nemzeti Könyvtárba. Mindez Mátyás halála után történt. Egyetlen korvínán sincs dátum, nem tervezték bele a kötések díszítésébe. Ezek a dátumok viszont mind a *GA* (esetleg *GR* ?) monogramot használó budai könyvkötő kötésein fordulnak elő.

A ma meglévő negyvenhárom aranyozott bőrkötésű korvínát – technikai szempontot mérlegelve – körülbelül egy év alatt meg lehetett csinálni. Az 1480-as évek közepétől kezdve legalább öt-hatszor ennyit. Ezek elvesztek, tönkrementek, átkötötték őket, esetleg nem is készültek ekkora számban. A válasz tehát a korvínák bekötési idejére: az 1480-as évek derekától Mátyás király haláláig (IX-2-4.).

Foglalkoznunk kell még Lucas Coronensisszel, akit a nemzetközi szakirodalom Mátyás egyetlen név szerint ismert könyvkötőjeként tart számon.¹⁵ A párizsi

Bibliothèque Nationale Suppl. gr. 607. jelzetű kódexének (*Csapodi* 1973, No. 886.) háttábláján belül volt beírva latin nyelven, de görög betűkkel, hogy „Lucas Coronensis illigator librorum Budensis ann[o] [1]5.” (IX-42.). Amikor ezt a görög kódexet 1900-ban restaurálták, az eredeti előzékpapír ezzel a bejegyzéssel együtt elveszett, de a bejegyzést korábban nyomtatásban már többen közölték. A kérdéses kódex különböző egyházi és világi görög szövegeket tartalmaz a 15–16. századból. A kötést tehát csak 1500 után készíthették, vagyis Lucas Coronensis semmiképp sem köthette be az 1490-ben elhunyt Mátyás király számára. Balogh Jolán is vizsgálta a Lucas Coronensis kérdést,¹⁶ s meggyőzően érvelt amellett, hogy idő-összeférhetetlenség miatt nem lehetett Lucas Coronensis Mátyás könyvkötője. Egy dologban azonban tévedett. Kimondta, hogy semmiféle adat nincs a kódex magyarországi származására. Pedig a kódex kötése a budai vaknyomásos reneszánsz kötéseknek abba a típusába tartozik, amelyek a 16. század első két évtizedében készültek. Lucas Coronensis tehát létező személy volt, s a név szerint ismert kevés magyar könyvkötők egyike.¹⁷ Bélyegzőegyzések alapján több kötését ismerjük, s a kiállításon, a párizsi kódex fotóján kívül, kettőt mutatunk be, az egyik a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárból, a másik a sárospataki Református Kollégium könyvtárából való (IX-40–41.).

Lucas Coronensis és a használt monogram alapján G.A. mesternek nevezett könyvkötő vezet át a többi, 16. század eleji Budán működő könyvkötő tevékenységéhez. A polgári, de talán a szerzetes könyvkötők is láthatóan a királyi műhelyből kikerülő kötéseknek tekintették példának, s azokat utánozták akarva-akaratlanul. A II. Ulászló számára készült kötésekben tűnt föl először a palmettás-akanthusos indasor-keret, amely állandóan visszatérő díszje a többi budai reneszánsz kötésnek is. Ilyen például Erasmus Adagiája, melyet Pelei Tamás Budán köttetett be vagy vett bekötve (IX-43.), és a hasonló stílusban bekötött Athénaios mű (IX-44.), továbbá a Sopronban vagy környékén használt Miskönyv is (IX-45.).

Janus Pannonius görög evangéliumos könyvének kötése nagyon eltér az előbbiektől tárgyaltaktól. Csak az első keret rövidebb oldalain sorakozó stilizált növénydísz reneszánsz, és ismert itáliai reneszánsz kötésekről.¹⁸ A többi keret görgetője bár a reneszánsz felé mutat, mégis inkább gótikus, nem is szólva a közepmezők gótikus egyesbélyegzőiről (a rombuszos virágtövekről és gránátalma-virágokról). Egyfajta átmeneti stílust képvisel a gótikusból a reneszánszba (IX-10.).

A reneszánsz kötésekben jelennek meg először a nemzeti sajátosságok, s lehet jól megkülönböztetni egy itáliai, egy magyar, német vagy francia reneszánsz kötetet. A német típusú reneszánsz kötések görgetős- és lemezdiszesek, s a görgető és a lemez leginkább alakokat ábrázol: bibliai történeteket, megszemélyesített erényeket, reformátorokat, uralkodókat.¹⁹ A magyar és erdélyi kötések is ezen a nyomdokon haladnak tovább, amikor majd Buda elfoglalása (1541) után kezd az élet visszatérni Magyarország nyugati, északi és erdélyi területein. Jól példázta ezt a németes igazodást a kiállításon látható ún. Psalterium Budense (IX-

11.) és a Liber Ruber 16. századi kötése (III-13.). Ez azt is mutatja, hogy az itáliai befolyás megszűnt. Már II. Ulászló alatt is krakkói átszínezéssel jelentkezik az olasz reneszánsz stílus például a budai kötésekben, majd az ország három részre szakadása után a maradék magyar területeken teljesen új stílust követnek az egyre erősödő osztrák, illetve német hatás alatt.

JEGYZETEK

¹ Fodor, A.: Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestandsrekonstruktion). Armarium. Studia ex historia scripturae librorum et ephemeridum. Budapest 1976, 7.

² B. Koroknay 1960, 25–32.

³ Rozsondai 1989, 64.

⁴ Fitz J.: Hess András a budai ősnymodász. Budapest 1932, 113–114.

⁵ Sz. Koroknay, É.: Eine ungarische Renaissance-Einbandgruppe vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Gutenberg Jahrbuch 1966, 361–371.

⁶ Iványi B.: A magyar könyvkultúra múltjából. Szerk.: Keserű B. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11.) Szeged 1983, 21–22.

⁷ B. Koroknay 1959, 157–167.; Sz. Koroknay, É.: Die Blinddruck-Einbände in der Bibliotheca Corvina und die Probleme der klösterlichen Buchbinderwerkstätten in Ungarn. AHA 11 (1965) 102–108.

⁸ Sz. Koroknay 1973, 39.

⁹ Basilius Magnus: A költők olvasásáról. Hasonmás kiad. Ford. Ritoók Zs. Utószó: Soltész Z.-né. Budapest, 1978, 132–133.; Borsa G.: A hazai könyvnyomtatás megalapítása. MKSzle 105 (1989) 347–349, 352–353.

¹⁰ Csapodi Cs.: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Budapest 1984, 41. (20. tétel), továbbá 54–57.

¹¹ Budapest 1990; Csapodi-Csapodiné 1990⁴

¹² Csapodi 1973 – Minden itt tárgyalt korvina után megadjuk Csapodi jegyzékének a számát, hogy a könyv bibliográfiai adatait vissza lehessen keresni.

¹³ Csapodi Cs.: Újabban ismeretessé vált hiteles és ál-korvinák. MKSzle 102 (1986) 296.; Csapodi-Csapodiné 1990⁴, 143. sz., CLIII. t.

¹⁴ B. Koroknay 1962, 125–136., 9. kép.

¹⁵ Weale, W. H. J.: Bookbindings and Rubbings of Bindings. Vol. I. London 1898, CXXIX.; Goldschmidt, E. P.: Gothic and Renaissance Bookbindings. London 1928, Vol. I, 85.; Thieme-Becker Bd. XXIII. 430.; Helwig, H.: Handbuch der Einbandkunde. Hamburg 1954, Bd. II, 311.

¹⁶ Balogh 1966, I, 595–596.; Rozsondai, M.: Übersicht der ungarischen Einbandgeschichte. De libris compactis miscellanea. Coll. Colin, G. (Studia bibiliothecae Wittockianae I.) Bruxelles 1984, 421–422.

¹⁷ Rozsondai 1993, 8–18.

¹⁸ De Marinis, T.: La legatura artistica in Italia nei secoli XV e XVI. Vol. I–III. Firenze 1960, I, 423, 449–450, 469, 597., II, 1542, 1790., III, 2611, 2621, 2649, 2663 és 2698. számú kötések; Schunke, I.: Krakauer Frührenaissanceeinbände. Gutenberg Jahrbuch 1973, 429–436., Abb. 3.; Hobson, A.: Humanists and Bookbinders. The Origins and Diffusion of the Humanistic Bookbinding 1459–1559. Cambridge 1989, 51, 76–77. és a 124. kép.

¹⁹ Haebler, K.: Rollen- und Plattenstempel des 16. Jahrhunderts. Unter Mitwirkung von I. Schunke. Bd. I–II. Leipzig 1928–29. (Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 41–42.) (Reprint: Wiesbaden 1968.)

IX-30.**Augustinus, Aurelius:
Opuscula.**

Venezia, Octavianus Scotus,
1483. [HC 1946]

Az ősnymtatványt a lövöldi (ma Városlőd) karthauzi kolostorban kötötték be 1486-ban, s onnan a törökök elől menekítve, a kolostor 1551-ben bekövetkezett pusztulását megelőzően kerülhetett, feltehetően néhány kitérő után, a Felvidékre. Az a2 levél rectóján a bejegyzés: „Catalogo Collegii Trenchinienensis Societatis Jesu inscriptus 1688”. A rend feloszlatása után (1773–1774) a jezsuita könyvtárak anyagának zöme a pesti egyetem tulajdonába jutott.

papír, 276 levél, 216 × 151 mm
a kötéstábla mérete: 228 × 151 mm
datált és szignált kötés: 1486, fMus

Fatáblás, vaknyomásos, gótikus, barna borjúbőr kötés. Kisebb eltérésektől eltekintve azonos az elő- és háttáblája. A szignálás és az évszám az előtáblán látható. A keretben az előtáblán kétféle, a háttáblán háromféle rozetta és háromszöglet bélyegzői láthatók. A középmezőt átlók osztják rombuszokra és

háromszögekre. A könyvkötő a metszéspontokba egy-egy körbefoglalt rozettát tett, melyet egyenes virágtövekkel vett körül. Érdekes megfigyelni, hogy e virágtövek elhelyezésében hol tévedett a két táblán. Igen szép a könyv pamutszállal varrt kapitálisa. A két kapcsol hiányos. A kötés a IX-31. és 32. tétellel azonos műhelyből származik.

R. M.

CIH 358; B. Koroknay 1960, 25–32., 4. sz.; Sz. Koroknay 1973, 56. sz.;
Bibl.Hung. 499. sz.

Budapest, Egyetemi Könyvtár,
jelz.: Inc. 139.

IX-31.

**Gregorius IX. papa:
Decretales. Cum apparatus
Bernardi Parmensis.
Ed. Franciscus Moneliensis.
Venezia, Nicolas Jenson, 1479.
[HC 8007]**

Az Egyházmegyei Könyvtárt Szily János püspök alapította, midőn könyvtárát 1791-ben a szombathelyi egyházmegyeinek adományozta.

papír, 314 levél, 410 × 275 mm
a kötéstábla mérete: 430 × 290 mm
datált és szignált kötés: 1484, fMus

A fatáblás, barna, vaknyomásos bőrkötés elő- és háttáblája lényegesen eltér egymástól. Az előtábla középmezőjét több keret is körülveszi, s alakjuk változatos, bennük virágok, levelek, Z idomok és Maria írásszalagok láthatók. A középmező centrumában egy rombusz van, benne a körbefoglalt rozettát virágtövek koszorúzzák. A középmező sarkaiban a szabad rozettákat is virágtövek és csipkedíszek veszik körül sugarasan. A háttábla középmezőjében keresztidom uralkodik, s a szabad felületeket magányos, vagy sugarasan körülvevő rozetták töltik ki. A kereszt tövében Maria írásszalagok halmozódnak. A tábla szélén a rövidebb oldalakon a bécsi gótikus kötések stílusában szerkesztett ívek és csipkedíszek húzódnak. A lövöldi kötések felépítése igen sokféle, jellemző, hogy bár döntő mértékben gótikus bélyegzőkből építkezik a könyvkötő, több kötésen reneszánsz kompozíciót hoz létre. A lövöldi könyvkötőműhely működésének ideje körülbelül 1478–1519 közé tehető, s ez időn belül legalább két szerzeteskönyvkötővel kell számolnunk.

R. M.

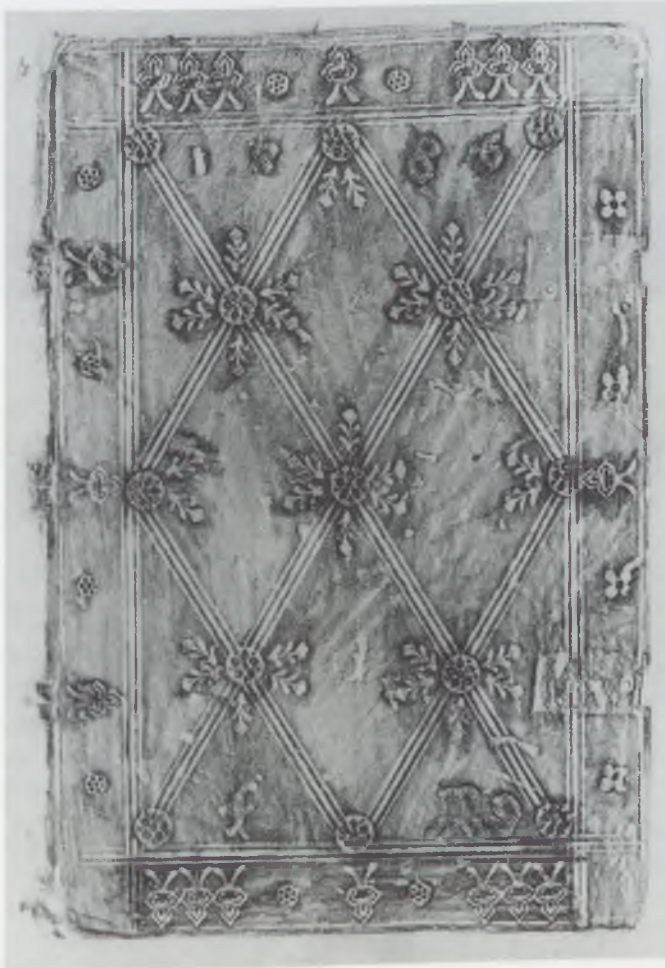
CIH 1489; B. Koroknay 1960, 25–32., 3. sz.; Nyugat-Magyarország könyvművészete. Győr, Kőszeg, Sopron, Szombathely. Kiállítási katalógus. Szombathely 1971, 14. sz.; Sz. Koroknay 1973, 302. sz.; Bibl.Hung. 2712. sz.

Szombathely, Egyházmegyei Könyvtár, jelz.: VIII.6.1.

IX-32.

**Nicolaus de Ausmo:
Supplementum Summae
Pisanellae. – Antonius
de Asti: Canones
poenitentiales. – Alexander de
Nevo: Consilia contra
Judeos foenerantes.
Venezia, Franz Renner et
Nicolaus von Frankfurt, 1476.
[HC 2155]**

A pozsonyi Ferencsek pecsétjével.
Bejegyzés: „Conventus
Posoniensis”.
papír, 356 levél, 270 × 193 mm
a kötéstábla mérete: 290 × 200 mm
1476 után

IX-30.

Ennek a bőrkötésnek az első és második kerete nagyon hasonlít a Prágában őrzött Hess-féle *Chronica Hungarorum* kötésének két keretéhez. A külső keretben *S* idomok fonódnak egymásba láncszerűen, a második keretben téglalapba foglalt apró inda-bélyegzők sorakoznak. A reneszánsz stílusban díszített középmezőt két nagy kör uralja, ezeket négyszirmú virágokkal kitöltött gyűrű övezi, a belső kört pedig *italo-arab* fonadék tölti ki. A középmező szabad tereit kettes és ötös csoportokba rendezett apró ötponos rozetták élénkítik. A középmezőben kicsi körbélyegzők is láthatók, elsősorban az érintkezési pontokon. Ugyanílyenek hangsúlyozzák a középső átlók metszéspontjait a Prágában őrzött Hess-*Chronica*n is. A két ősnymtatvány kötése azonos műhelyből származhat.

R. M.

Kotvan 1960, c. 299.; *Sz. Koroknay* 1973, 38. sz., 20. kép; *Kotvan* 1979, c. 867. (1. exempl.); *Rozsondai* 1989, 64.; *Bibl.Hung.* 2467. sz.

Bratislava, Univerzitná Knižnica, jelz.: Inc. 102.

IX-33.

Chronica Hungarorum.

Buda, Andreas Hess, 1473.

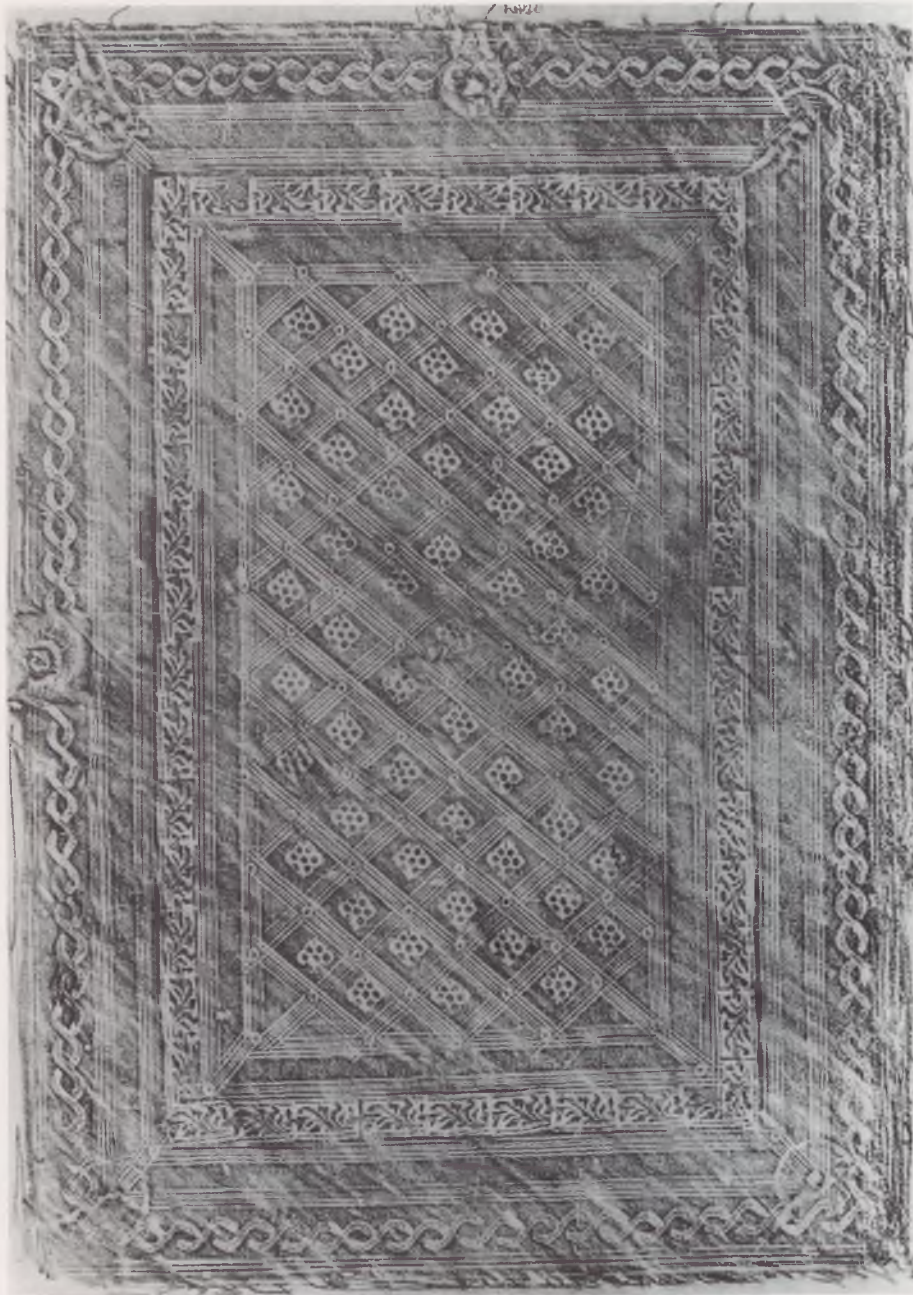
[GW 6686]

A kötet elején, az első nyomtatott sorok két oldala mentén bejegyzés: „Collegii Neodomensis Societatis Jesu Catalogi Inscriptus Anno 1599. Ex libertate Illustrissimi Domini Fundatoris”.

A dél-csehországi Jindřichův Hradec (Neuhaus) városának jezsuita

kollégiumából került az ősnymtatvány a prágai Clementinumba, amely később beolvadt a prágai Egyetemi Könyvtárba. papír, 70 levél, 280 × 205 mm a kötéstábla mérete: 286 × 208 mm A kötés a 15. sz. negyedik negyedére tehető.

Vörösesbarna, vaknyomásos juhbőr, elő- és háttáblája azonosan díszített. A külső keretben *S* idomok sorakoznak, majd üres sáv fut körbe. A második díszített keret mintái pálcán áthurkolódó apró szőlőinda bélyegzők. Ismét üres keret következik, majd a középmezőhöz jutunk, melyet diagonálisok osztanak sok apró rombuszra. Ezek mindegyikébe egy-egy kicsi rozetta ke-

IX-33.

rült, s minden metszéspontba egy-egy kis köröcske. Tipikus gótikus kötés. Az egykori csúszógomboknak és a kapcsolnak csak nyoma látszik. A gerincet átfestették fehér festékkel, mint az egykori jezsuita könyvtár, az ún. Clementinum többi darabját. A Prágában őrzött Hess-féle *Chronica* bőrkötése mind felépítésében, mind bélyegzőit tekintve (a négyféle bélyegzőből három) azonos a szentpétervári Szaltükov-Scsedrin Könyvtár Hess *Chronica*jával (jelzete: Inc. 9.4.4.12.), vagyis a két *Chronica*t ugyanaz a mester kötötte be – és pedig nagy valószínűséggel Budán.

Borsa G.: A hazai ősnymtatványok példányai. *MKSzle* 104 (1988) 112–113.; *Rozsondai* 1989, 64.; *Bibl.Hung.* 2527. sz.

Prága, Universitní Knihovna, jelz.: Inc. 39.D.14. [levonat]

R. M.

IX-34.

A Nagyeniedi-kódex

(Tartalma: 1. A Képes Krónika szövege latinul, 2. egy magyar nyelvű csízió, 3. Johannes Presbyter levele Indiáról latinul és 4. Leo Archipresbyter: Historia Magni Alexandri.)

A kötés Budán, vagy környékén (esetleg Esztergomban ?) készült. – Benedek hajduszováti plébános „nacione Senpetherwasara” számára másolták (Budán ?), 1462. – „Ioannes de Peterfalwa rector scholae heltensis” (Nagydisznód, Szeben megye) hagyta Nicolaus Lucz, „sacellanus et organistá”-ra 1531-ben. – „Ex Theca C. I. Teleki 1739.” – Bánffy Farkas. – A Nagyeniedi Református Kollégium könyvtára. – Valószínűleg innen került 1860-ban a Magyar Tudományos Akadémiára.

papír, az előzék pergamen, 112 levél, 190 × 145 mm,

a kötés mérete: 200 × 145 mm

A kódexben található legkorábbi dátum 1462, amely a 66. levél rectóján van betűkkel kiírva. Az előtáblán belüli pergamen előzéken 1531, hátul 1532-es évszám látható. A kötés a 15. század harmadik harmadára datálható.

A fatáblás, vaknyomásos, sötétbarna borjúbőr kötés elő- és háttáblája azonos. Két keret fut körbe a táblák szélén, az elsőben *S* idomok sorakoznak, a másodikban négyzetes mezőbe foglalt stilizált növényi ornamentals. A sarkokon 4–4 rozetta látható. A középmezőt átlók tagolják, s az így nyert rombuszokban körbe foglalt szarvas bélyegzők, a háromszögekben rozetták, kettős köröcskék és apró, sávozott félkörívek vannak. E kötés mind a hat bélyegzője megtalálható az OSZK Inc. 545. jelzetű, ma két ősnymotványt borító (CIH 2599 és CIH 877) kötésén, sőt ezekhez további három bélyegző járul. A múlt század végéig ebbe a kötetbe még egy harmadik ősnymotvány is bele volt kötve, a Hess András-féle 1473-as Chronica Hungarorum (CIH 986). Minthogy a nyomdász, Andreas Hess a Chronicát elsősorban magyar területen bocsátotta áruba, feltehető, hogy kötése is Magyarországon készült. Mindezt az is alátámasztja, hogy mindkét kötet tartalmazott egy magyar krónikát.

R. M.

Csapodi Cs.: A Magyar Codexek elnevezésű gyűjtemény. Budapest 1973, K 32. sz.; Sz. Koroknay 1973, 80. sz., 3.

IX-34.

kép; Rozsondai 1989, 64.; Bibl.Hung. 683. sz.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelz.: K 32.

IX-35. Pontificale

A Pontificalét valószínűleg Mesko veszprémi püspök (1334–1344) készítette. A kódexet – latin nyelvű bejegyzése szerint – Buda 1686-os felszabadulása után Szürtey Ferenc fráter vitte magával és a kassai ferences konventnak adta. A könyv hátsó pergamen előzékén azonos kéztől származó bejegyzések vannak, többek között egy 1470. január 9-re

keltezett búcsúengedély másolata (vagy fogalmazványa ?), Kövesd község temploma számára, amelyet Vitéz János helynöke, Mihály milkói püspök adott ki. A könyv fűzéséből úgy látszik, hogy a bejegyzéseket tartalmazó pergamen levélpár a Pontificale másodszeri bekötésekor került a kódex végére. pergamen, 141 levél, 325 × 228 mm a kötéstábla mérete: 336 × 233 mm (5–5 csúszógommbal, 3 kapocs nyoma) A Pontificale jelenlegi kötését 1470 körülre lehet datálni.

A Pontificale vaknyomásos barna bőrkötésének első keretét *Maria* írásszalagok alkotják. A második díszített keretben szabad gótikus levelek futnak körbe. A középmezőt ugyanezekből a levelekből alakított keresztidom ékesíti.

A kötéstábla, bár egyes bélyegzői gótikusak, reneszánsz felépítésű, centrálisan elrendezett. A kötés díszítése több, Vitézzel és Janus Pannoniusszal kapcsolatba hozható kötéstáblával rokon. Elképzelhető, hogy a Pontificalét esetleg egy Esztergomban működő könyvkötőműhelyben kötötték át, de Buda sem kizárt, hiszen a kódexet 1686-ban Budán találták a királyi palotában (ha így értelmezzük a bejegyzésben az „ex ipsa Bibliotheca Budensi” kitétel). Csaknem bizonyos, hogy Szürtey Ferenc is innen vitte magával.

R. M.

Bartoniék 1940, No. 317.; Szigeti K.: Mesko veszprémi püspök (1334–1344) Pontificaléja. MKSzle 88 (1972) 5–14.; Sz. Koroknay 1973, 93. sz.; Szendrei 1981, 26–29.; Budapest 1985, 70. sz.; Budapest 1986–1987, 25. sz.; Bibl.Hung. 878. sz.

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Clmae 317.

IX-36.

**Gregorius IX. papa:
Decretales. Cum apparatu
Bernardi Parmensis. Ed.
Franciscus Moneliensis.**

[Venezia], Nicolas Jenson, 1479.
[HC 8007]

A bejegyzés szerint „Conventus Psoniensis”. Valószínűleg a törökkori menekítés során jutott Pozsonyba. papír, 314 levél, 365 × 278 mm a kötéstábla mérete: 380 × 285 mm A kötés körülbelül egykorú a nyomtatvánnyal.

A vaknyomásos barna bőrkötés elő- és háttáblája azonos. A külső keretben sorakozó *Egidus* írásszalagok gótikus jellegűek, de a második keret, amely a rövidebb oldalakon szélesebb, mint a hosszabbakon, s oldalainak közepén kikapcsolódik, reneszánsz jellegű, még akkor is, ha a gótika motívumkincséből veszi egyes bélyegzőit. A középmező centrális elrendezésű körös középdíszű, melyet keleties fonadék tölt ki, és csipkedíszes gyűrű övez. A négy sarokban kettős köröcskék láthatók ötös csoportokban, apró virágtövekkel együtt. – Koroknay az *Egidus* írásszalagot névbélyegzőnek tartja, s a könyvkötő nevének tekinti. Az *Egidus*-csoport kötés-emlékeit az 1470-es évektől tudta nyomon követni, 17 kötetet sorolt ide, köz-

IX-36.

tük olyan kódexeket, melyek egykor Janus Pannonius és Vitéz János könyvtárában voltak. Ez utóbbiak még igen egyszerű díszítésűek, de a centrálisan, kereszt alakba rendezett szabad levelek (v.ö.: a Guarinus- és Plutarchos-kódexszel a IX-37–38. tételszámon) viszontláthatók ugyanezzel a kerettel egy, a krakkói Jagelló Könyvtárban őrzött Vitéz címeres Peuerbach-kódex kötésen (Koroknay 1973, 263. sz., 6. kép).

Kotvan 1960, c. 197.; Sz. Koroknay 1973, 52. sz., 7. kép; Kotvan 1979, c. 555.; Bibl.Hung. 2496. sz.

Bratislava, Univerzitná Knížnica, jelz.: Inc. 345.

R. M.

IX-37.
Guarinus, Baptista:
Libellus de ordine docendi et
studendi.

Eredetileg talán Janus Pannoniusé volt, majd a Bibliotheca Corvinába került. Benne van Mátyás király címere. pergamen, 34 levél, 210 × 130 mm a kötéstábla mérete: 217 × 126/136 mm (restaurált, a gerincnél pótolva) Talán 1459-ben másolták. Budán illuminálták 1469 után, s feltehetően azt követően hamarosan be is kötötték.

A vaknyomásos, barna bőrkötés elő- és háttáblája egyformán van díszítve. Vakvonalas üres keret után a második keretben szabad levelek futnak körbe. Ugyanezek a gótikus levelek láthatók a középmezőben négyesével egy függőleges és három vízszintes sorba (keresztalakba ?) rendezve. Reneszánsz felépítésű díszítés, centrális elrendezés, s itáliai példa szerint a rövidebb oldalakon is kapocccsal. Valamivel egyszerűbb Janus Pannonius Plutarchos-kódexének kötése, amelyet a lipcsei Egyetemi Könyvtárban őriznek (IX-38.). E kétőt biztosan ugyanaz a könyvkötő készítette, aki talán Esztergomban működött, s nincs kizárva, hogy itáliai mester volt.

R. M.

B. Koroknay 1959, 157–167.; Sz. Koroknay 1973, 39.; Csapodi 1973, No. 312.; Bibl.Hung. 1823. sz.

Jena, Universitätsbibliothek, jelz.: Bos. 8° 1. [levonat]

IX-37.

IX-38.

IX-38.
Plutarchos: De dictis regum
et imperatorum per
Iohannem episcopum
Quinqueecclesiensem
e Graeco in Latinum
translatum, et Mathiae
Hungariae regi dicatus.

Janus Pannoniusé volt, a javítások valószínűleg az ő kezétől valók. A bejegyzés: „Serenissimo Hungarorum Regi Mathie Johannes Episcopus Quinqueecclesiarum. Quinque-ecclesiis Idibus Octobris 1465.” – Johann Fridericus Steinbach Aurobaco-Variscus, lipcsei lelkészé volt a 18. században. Talán ő hagyta a lipcsei Városi Könyvtárra, majd onnan a lipcsei Egyetemi Könyvtárba került. pergamen, 43 levél, 263 × 180 mm (körülbelül azonos nagyságú a kötéstábla is) A Mátyásnak szóló dedikáció dátuma 1465, ekkor készülhetett el a másolás. Ezután feltehetően hamarosan be is kötötték.

Vaknyomásos, barna bőrkötés, melynek elő- és háttáblája egyformán van díszítve. Vakvonalas üres keret után a második keretben szabad levelek futnak körbe. Ugyanezek a gótikus levelek láthatók a középmezőben kereszt alakban, a kereszt végpontjain négyesével csoportosítva. Reneszánsz felépítésű díszítés, centrális elrendezés. Kicsit egyszerűbb, mint a Jénában őrzött Guarinus-kódex kötése (IX-37.), de ugyanattól a mestertől való.

R. M.

Naumann, Ae. G. R.: Prodrömus et specimen catalogi librorum manuscriptorum, qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur. Grimae 1837, No. XII.; Csapodi 1973, No. 521.; Sz. Koroknay 1973, 267. sz., 5. kép; Bibl.Hung. 1958. sz.

Lipcse, Universitätsbibliothek, jelz.: Msc. Rep. I. 80. [levonat]

IX-39.
Thomas de Aquino: Summa
theologica. Pars I.
Ed. Franciscus Nardus,
Petrus Cantianus et Johannes
Franciscus.
 Venezia, [Nicolas Jenson], 1477.
 [HC 1442]

„Illuminavi Anno Domini 1480 et finivi librum illuminando (?) sexta feria in die S. Thomae Cantuariensis infra octavam Nativitatis Verbi Dei incarnati filii Dei altissimi et beatissimae Christiferae Mariae in divina et humana natura unius suppositi. Cui honor et gloria. Ego frater Paulus de Wacia Magister in Artibus et Theologia. Amen.” – „Iste liber est conventus Sancti Johannis Baptistae.” papír, 310 levél, 253 × 175 mm a kötéstábla mérete: 267 × 170 mm (a gerinc mentén az eredeti kötést levágták; a gerinc bőrborítása újabb.)

A domonkos szerzetes Váci Pál, a bölcsélet és teológiai tudományok magisztere 1480-ban fejezte be e könyv illuminálását. A kötés elkészülte is 1480 körülre tehető. Vaknyomásos, barna bőrkötés, melynek elő- és háttáblája csaknem egyformán van díszítve. Két

IX-39.

vakvonalas üres keret között egy széles keretben makkok, peltalevelek, egyes szárú virágtövek láthatók, helyenként négy-négy peltalevél fog közre egy-egy makkot. A középmező centrális elrendezésű, összetett keleties fonadék, melynek középdíszje majdnem körídom. A háttáblán ez a fonadék rombusz alakba van rendezve, s a középdíszekhez fölül és alul fonadékból alkotott függelékek kapcsolódnak. A **IX-36.** tételszámon leírt Gergely pápa-féle Decretales kötésével áll szoros rokonságban.

R. M.

CIH 3263.; *Sz. Koroknay, É.*: Die Blinddruck-Einbände in der Bibliotheca Corvina und die Probleme der klösterlichen Buchbinderwerkstätten in Ungarn. *AHA* 9 (1965) 95–108., Abb. 9.; *Sz. Koroknay* 1973, 155. sz.; *Bibl.Hung.* 1240. sz.

Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Inc. II. 6.

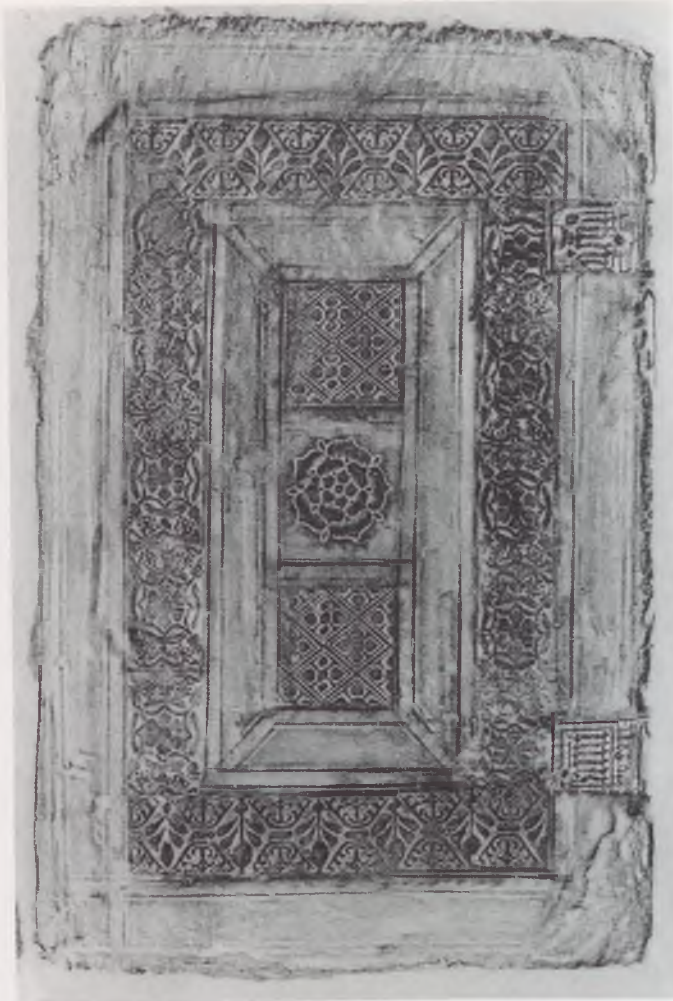
IX-40.

Hieronimus, Sophronius Eusebius: Contra Jovianum hereticum libri duo, cum Apologetico eiusdem.

Viennae, Johannes Singrenius, 1516. [VD 16: H-3582] (és további két kolligátum: *CIH* 2368 [De ez a példány a *CIH*-ben még nem szerepel.] és *Moreau-Renouard* II, Paris 1977, Nr. 327.)

Az előzéklapon bejegyzés „Posidet [!] per me Michaelen”. A címlapon: „Ad usum fratris Petri de Mekche”. Mindkettő 16. századi írás, s feltehetően az első possessor is magyar. – Dr. Melzer István ex librisével. Özvegyétől vette a Fővárosi Könyvtár 1941-ben.
papír, 109; [11]; [8], 107 levél
204/205 × 140/143 mm
a kötéstábla mérete:
218 × 140 mm
1516 körüli budai kötés

Fatáblás, sötétbarna borjúbőr kötés vaknyomással. Elő- és háttáblája azonos. Egyetlen keret díszíti, ennek rövidebb oldalain akantuszos palmattás indasor, a hosszabbakon összetett, leveles rozetta-bélyegzők. A középmező háromra osztott, a centrumban egy nagy méretű rozetta látható, alatta és fölötte virágmintás rácsdíszítmény. A gerincmezőkben indás-rozettás de-

IX-40.

koráció. Két kapoccsal záródik. E kötés bélyegzői Lucas Coronensis kötésének bélyegzőivel egyeznek, tehát őt tartjuk e kötés készítőjének is.

R. M.

Bibl.Hung. 603. sz.; *Rozsondai, M.*: Beiträge zur Einbandkunde VI. Ein ungarischer Renaissance-Einband. *Philobiblon* 34 (1990:2) 144–146.; *Klinda M.*: Ritkaságaink: A hatvanadik ösnyomtatvány. *Könyvtári Híradó.* A FSZEK dolgozóinak tájékoztatója. (1992:6–7) 14–15.

Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, jelz.: 09/1166.

IX-41.

Clichtoveus, Judocus: Elucidatorium ecclesiasticum.
Basel, Johannes Frobenius, 1519.
[VD 16: C-4194]

„Ex libris Andree Thorday E. R.”
– „Stephani Eszéki Anno 1689.”
papír, [6], 229, [1] levél, körülbelül
285 × 195 mm
a kötéstábla mérete: 300 × 200 mm
Budán, 1520 körül készült kötés.

Fatáblás barna, vaknyomásos bőrkötés azonos elő- és háttáblával. Első kerete teljesen megegyezik a FSZEK 09/1166. jelzetű, fentebb tárgyalt kötésé (IX-40.) keretével éppúgy, mint a párizsi görög kódex (Suppl. grec. 607.) kötésének (IX-42.) első keretével, amelyben egykor Lucas Coronensis bejegyzése volt. E sárospataki könyv kötésének második keretének rövidebb oldalain az a virágmintás rácsdíszítmény látható, amely a FSZEK 09/1166. jelzésű kötésének középmezőjében. A hosszmenti oldalakon szívidomos rácsdíszes

bélyegzők sorakoznak. A hármaskörű középső centrumába nagy méretű rozetta került (ez is azonos a 09/1166. központi rozettájával), alatta és fölötte pedig ugyanazok a liliomok sorakoznak, amelyek a párizsi görög kódex második keret rövidebb oldalain. A bordák mentén ötszirmú virág található. Ezekkel rokon kötések ismerünk a székesfehérvári Püspöki Könyvtárból és a csíksomlyói ferences gyűjteményből is.

R. M.

Sz. Koroknay 1973, 294. sz.; Rozsondai 1993, 8–18.

Sárospatak, Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvár, jelz.: S. 481.

IX-42.

IX-42.
Miscellanea Graeca II.
Nicetae Choniatae historiae
fragmentum etc.
Vegetes tartalmú görög kódex.

Proveniencia: eredetileg Görögország?
Lucas Coronensis kötötte be Budán az 1510-es években. Nem tudjuk, mikor és hogyan került Párizsba.
pergamen, 129 levél, a kötéstábla mérete: 288 × 201 mm. A kötetet újrafűzték, gerincén új bőrrel borították. Közép- és sarokveretek.
A különböző, rövid terjedelmű művek a 10. századból, illetve a 16. század elejéről valók, a kötéstábla az 1510-es évekből.

A kódex kötése fatáblás, vaknyomásos barna borjúbőr, melynek elő- és háttáblája megegyezik. Diszítésére hatféle motívumot használt a könyvkötő. Az első keret rövidebb oldalain a magyar reneszánsz kötésekre annyira jellemző akanthuszos-palmettás görgető látható, a hosszabb oldalakon összetett rozetta-bélyegzők sorakoznak. A második keret üres, a harmadik keret rövidebb oldalain liliom-bélyegzők helyezkednek el, a hosszabbakon virágindás görgető húzódik. A középső alatti és fölötti sávot szívidomos rácsdiszítványok töltik ki, míg a belső négy sarokban stilizált kettős (pelta)levelek találhatók. A Bibliothèque Nationale Suppl. gr. 607. jelzetű kódexének kötése a budai

IX-41.

vaknyomásos reneszánsz kötéseknél abba a típusába tartozik, amelynek darabjai a 16. század tízes éveiben készültek, és több magyar nyelvemlék eredeti kötésével mutatnak szoros rokonságot. Ide tartozik: az OSZK 69-es számú nyelvemléke, az Akadémia Virginia-kódexe és az Esztergomban őrzött Nagyszombati-kódex. Ezek magyar provenienciájához nem férhet kétség. Az egykor Lucas Coronensis bejegyzését tartalmazó párizsi kódex kötésének bélyegzői teljes azonosságot négy másik kötés bélyegzőjével mutatnak: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/1166. jelzetű nyomtatványának kötésével (IX-40.), a sárospataki Református Kollégium Könyvtárának kötésével (S 481.: IX-41.). Ilyen teljes bélyegző-azonosság van a csiksomlyói konvent tulajdonában lévő, de még feldolgozatlan további két antikva kötésével is. Ezek a nyomtatványok 1507-ből és 1511-ből Velencéből valók, az előbbi egyebek mellett domonkos regulát, a másik biblia-konkordanciát tartalmaz.

R. M.

Omont, H.: Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale. Tom. 3. Paris 1888, No. 607.; *Balogh 1966*, I, 595–596.; *Csapodi 1973*, No. 886.; *Rozsondai 1993*, 8–18.

Párizs, Bibliothèque Nationale, jelz.: Suppl. gr. 607. [fotó]

IX-43.
Erasmus, Desiderius
Roterodamus: Adagia.
Venezia, Aldus Manutius, 1508.

A bejegyzés szerint Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok 1515-ben vette Budán 2 forintért: „Liber Thomas Pelei Pannonii Bude emptus florenis II anno Domini 1515.” Pelei, a magyar humanizmus egyik kitűnő alakja, nemcsak birtokolta Erasmus könyvét, hanem olvasta és bőségesen glosszázta is azt. papír, [26], 249 levél, 310 × 210 mm a kötéstábla mérete: 320 × 210 mm A kötés 1508–1515 között készülhetett.

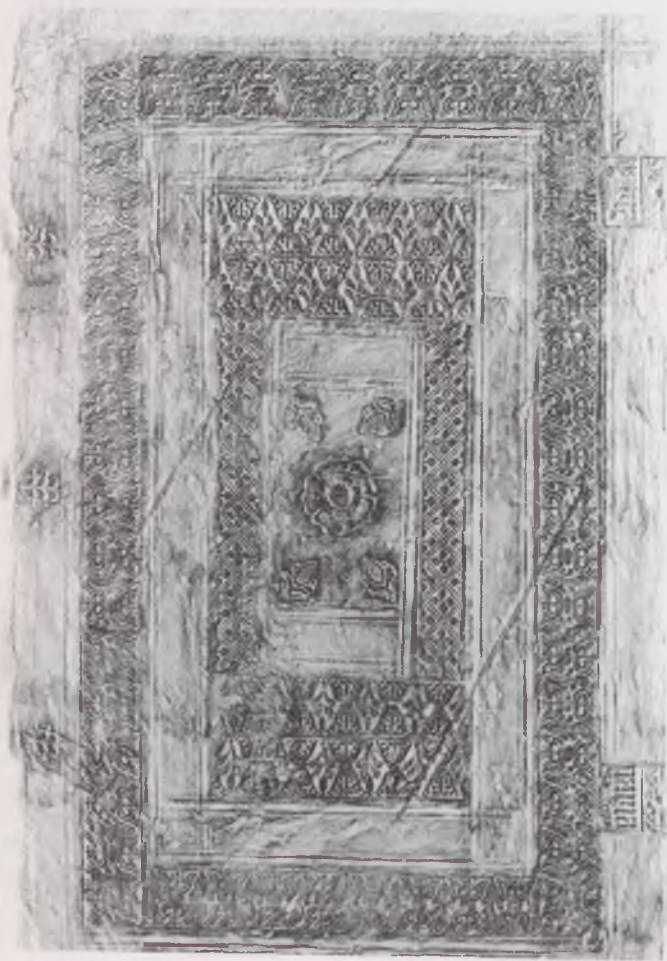
A restaurált barna, vaknyomásos bőrkötés elő- és háttáblája azonos. Az első

keretben kissé szögletesebb rajzolatú akanthuszos-palmettás indasor fut körbe. Ez teljesen azonos a FSZEK 09/1106. jelzetű könyve (CIH 935) – amely egykor Brassicanusé volt – kötésének palmettásorával. Koroknay Éva mindkettőt a Seneca-csoportba sorolta. A rövidebb oldalakon egy-egy üres sáv következik, majd dupla sorban a palmettásor egy újabb variánsa. A hosszabb oldalakon rácsdíszítmény húzódik. A középmező négy sarkában egy-egy gránátvirág, a centrumban egy nagy méretű rozetta látható. A könyv elsődleges értékét egykori tulajdonosa és glosszái jelentik, de kötetstörténeti szempontból nagyon fontos, hogy egyazon kötetstáblán kétféle akanthuszos palmettásor látható.

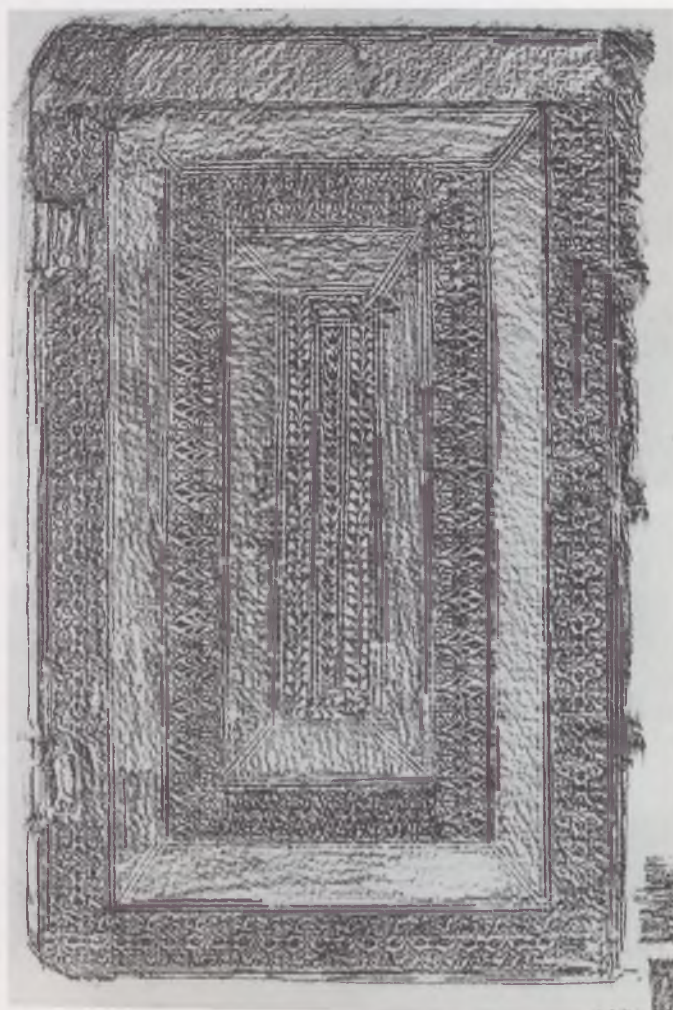
R. M.

Kelényi B. O.: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. A Fővárosi Könyvtár Évkönyve IX. Budapest 1939, 43–139.; *Sz. Koroknay 1973*, 69. sz.

Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, jelz.: Bq 0941/319.

IX-43.

IX-44.

IX-44.

Athenaios:

Deipnosophistarum libri.

[Graece]

Venezia, Aldus Manutius, 1514.

A háttáblán lánctartó vasalás nyoma látszik, ami arra utal, hogy a könyv nem magánszemélyé, hanem egykor egy könyvtaré volt. Ráth György gyűjteményével került az Akadémiai Könyvtárba.

papír, [19, 147] levél, 336 × 228 mm

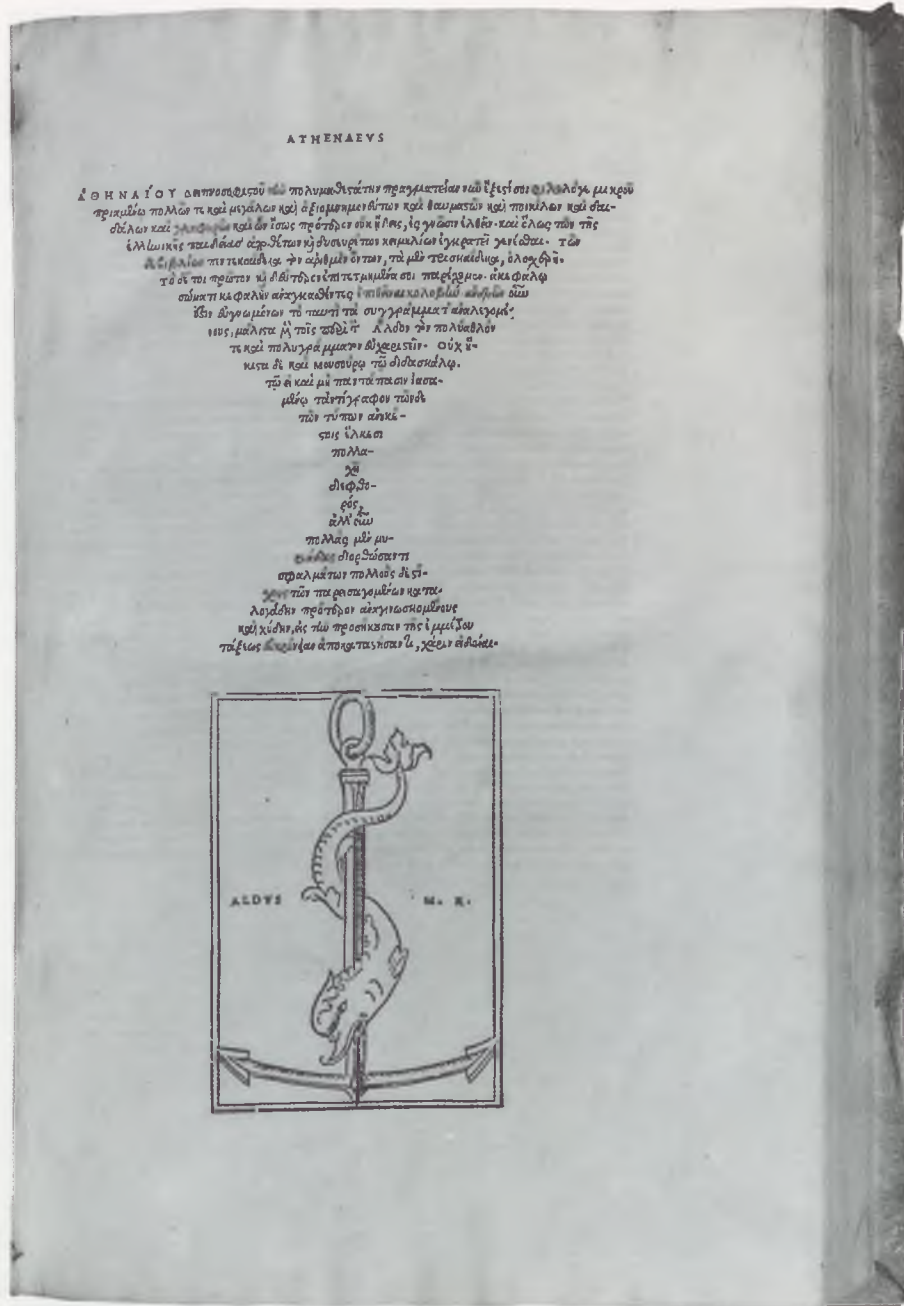
a kötéstábla mérete: 353 × 221 mm

A bekötés ideje 1514–1525 közé tehető.

Fatáblás, vaknyomásos, natúrszínű bőrkötés a 16. század eleji budai reneszánsz kötések stílusában. Az elő- és háttábla azonos. Figyelemre méltó, hogy a két keretben kétféle palmettás, akanthuszos indasor látható. Az első keret palmetta-soros görgetője az Akadémiai Könyvtár Inc. 164. (Koll.: 3. = CIH 1673) és az Ant. 498. jelzetű kötésein is megtalálható (mindkettő velencei nyomtatvány), továbbá az Osztrák Nemzeti Könyvtár két pergamen kódexének, egy hiteles korvinának (Cod. Lat. 24. = Csapodi 1973, No. 558.) és a Pontificale Vindobonense (Cod. Lat. 1378.) kötésén. Mazal a kötést a bécsi „Wappenmeister”-nek tulajdonítja. Egyetért vele Kurt Holter (vö. G. 7.) aki a „G” csoportba sorolt kötéseknek már a címében olasz-magyar befolyásról beszél, s az időhatárt 1485–1490 közé teszi. (Holter ugyanebben a csoportban tárgyalja Egidust, a „korvinamester” tanítványát és „Wladislaus mester”-t, tehát az időhatárt túl rövidre szabta!) – A harmadik keretben levéldíszek, a középső függőleges sávban tulipán-bélyegzők vannak. A gerincmezők szívidomos rácsdíszes bélyegzői jellegzetes motívumai a budai reneszánsz kötéseknek is, például Lucas Coronensisnél. E kötések igen szoros Bécs és Buda közötti kapcsolatra mutatnak. Jó példa arra, hogy a magyar reneszánsz kötéstdíszítő stílusnak milyen erős hatása volt a magyar határon túl is.

A művelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos *editio princeps* ajánlását Aldus Manutius Vértesi Jánosnak, Bakócz Tamás unokaöccsének írta. Több ókori műről az utókor csak Athenaios e művéből szerzett tudomást.

R. M.

IX-44.

IX-45.

Missale Strigoniense.

Wien, Johann Winterburger, 1514.

A kalendáriumban január 20-hoz bejegyezték, de később részben kivakarták: „Anno 1560 obiit honestissima matrona ...”, augusztus 15-höz bejegyezték: „Nagh bodogh azt:”, december 30-hoz a következőt írták: „Hac die obiit venerabilis dominus Christophorus Peck plebanus Semproniensis 1524”. Peck Kristóf városplébános fontos személyisége volt a 16. század eleji Sopronnak. A könyv használati helye feltehetően Sopron, illetve Györegyházmegye, ha Peck halálát bejegyezték (*Házi 1939*, 34–61.). Az MTA

Mazal, O.: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. Graz 1970, Nr. 138.; Holter, K.: Verzierte Wiener Bucheinbände der Spätgotik und Frührenaissance. Codices Manuscripti 1977, Sonderheft, G. 7.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelz.: Ráth F 1578.

IX-45.

Könyvtárának e darabját 1972-ben vásárolták.
papír, [19], 228 levél, 300 x 210 mm
a kötéstábla mérete: 314 x 215 mm
A bekötés ideje 1514–1525 közé tehető.

Fatáblás, barna, részben aranyozott bőrkötés, melynek elő- és háttáblája azonos. A szélén apró leveles-rozettás görgető alkot keretet. A második keret hosszabb oldalain egyesbélyegzőkből összetett itáliai arabeszk minta látható, a rövidebbeken akanthuszos-palmettás indasor. E kereten belül a rövidebb oldalakon két sáv díszített, az egyikben virágtövek, a másikon arabeszk minták sorakoznak. Ezek aranyozottak. A középmező négy sarkában egy-egy

palmetta-bélyegző van (korvina-bélyegző utánmetszés!), a közép- és sarkveretek részben vannak meg. A gerincmezők rácsmintával és virág-bélyegzővel díszítettek. Az Akadémia Könyvtárában az RM III F 69b. jelzeten ugyancsak egy Missale Strigoniensét őriznek (Velenca 1511), amelynek kötésén az előbbivel két bélyegző-egyezés van. Ennek az 1511-es velencai misekönyvnek a kötése kapcsolja az RM III 1052. kötését Koroknay Erasmus-csoportjához. Koroknay e csoport kötéseinél „németes igazodást” említ (Sz. Koroknay 1973, 45.).

R. M.

RMK III 189.; Rozsondai M.: Művészi kötéstáblák a MTA Könyvtárában és ezek

könyvtörténeti vonatkozásai. Kandidátusi értekezés. [Gépirat] Budapest 1985, 209.; *Bibl.Hung.* 759. sz.

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelz.: RM III 1052.

IX-46. Vetési Albert adománylevele a veszprémi Szent György- kápolnának

1476. január 9. Veszprém

A veszprémi káptalan levéltárában,
adományozása óta

pergamen, tempera, arany, ezüst
695 x 510 mm

Vetési Albert püspök gyűrűspecsétjével

Vetési Albert veszprémi püspök a Szent György-kápolnában álló, általa alapított Krisztus Teste, Szent Adalbert, Lőrinc, Sebestyén, Januárus és vértanútársaik tiszteletére szentelt oltárnak Füreden két szőlőt, Csopakon ugyancsak két szőlőt, Pókaföldén egy új malmot és egy rétet, Jutason egy jobbágytelket és egy rétet adományoz. Az oklevél élén áll a püspök címere (105 x 93 mm). Vörös, ezüst indákkal díszített háttéren kerek talpú címerpajzs, amelynek kék mezejében kiterjesztett szárnyú, balra tekintő arany sas látható. A pajzs fölött kövekkel, gyöngyökkel ékes infula, amelynek felcsapódó szalagjait, illuzionisztikus módon, átfűzték a miniatúra keretén. Az oklevél A(lbertus) iniciáléja kék alapon laparany antikva betű. A címerképet a művészettörténeti kutatás a budai miniatúrafestészethez kapcsolja (*Balogh 1985, 292.*; *Wehli 1990, 28–29.*); kompozíciója reneszánsz ízű.

IX-46.

Vetési Albert a Szent Mihály-székesegyház északi oldalánál álló Szent György-kápolnát gazdagon felékesítette freskókkal és benne „élő márványból gyönyörűen faragott”, festményekkel feldíszített oltárt állíttatott (ennek szól a birtokadomány), amely 1473-ban már megvolt. Ismerjük a kápolna nyugati kapujának töredékes timpanonját, Vetési címerével és antikva betűs feliratokkal s az oltár egyik vörösmárvány töredékét is (VII-40.). A pompázatosan megújított kápolnában temették el a püspököt 1486-ban, s halála után állított vörösmárvány sírkövének töredékei is itt kerültek elő.

M. Á.

Gutheil 1977, 80–81, 332., 23. kép;
Schallaburg 1982, Nr. 385.; Wehli 1990,
28–29.

Veszprém, Káptalani Levéltár,
jelz.: Veszprém-Oppidum 58.

IX-47.

I. Mátyás király címereslevele Enyingi Török Ambrusnak 1481. november 26. Buda

A Festetich-család Mágocson őrzött levéltára (1897), MNM Levéltára pergamen, tempera, arany, ezüst 510 × 280 mm + felhajtása 118 mm Bordó-lila-fehér zsinóron függő sérült, restaurált pecsét (átm.: 60 mm), rajta kerekalpú címerpajzs a magyar sávozással, fölötte zárt korona, körülötte mellékpajzsokon a társországok címerei láthatók. A pecsét körirata: „[Sigillvm] : mathie : dei : gracia : regis : hvngarie : dalmacie : croacie : rame : etcetera.”

I. Mátyás király Enyingi Török Ambrus érdemeiért neki, fiainak: Imrének és Benedeknek, valamint Bakonaki Török Péter fia Andrásnak és László fia Lászlónak címert adományoz. A címerképen (86 × 105 mm) álló kerekalpú pajzsban a félig kék, félig ezüst alapból kinövő, balra forduló vörös, mellső mancsait előre tartó, száját kitévő, kék koronájú medve látható. A pajzs balra néző, zárt sisak, vörös-kék-ezüst sisaktakarókkal, a sisakon kék koronából kinőve a pajzsban lévő címerkép ismétlődik a medve mögött arany sugarakkal. Az oklevél felső és baloldali szélén indás, virágos díszítés. A Török családnak főleg Somogy, Veszprém és Zala megyékben voltak birtokaik.

É. G.

IX-47.

Az oklevél első sora laparannyal borított antikva betűkkel íródott, fölötte lapszeldísz. Középen, sötétlila vázából ágaznak kétfelé a növényi indák. Barna tinta vonaluk egyben a kompozíció előrajza is. Az apró pontokkal díszített indákat színes gömbök és ikerlevelek tagolják, végükön nagyporzójú virágok ülnek. Kevés színt használt a festő: sötétlilát, azuritot, malachitzöldet és cinóbervöröset. A növényi formákat az alapszín (a zöldet a barna aláfestés) modellálja, a csúcshányek tört fehérek. (Az oklevél bal oldalán ugyancsak indadísz van.) A címerképet laparany keret veszi körül; a háttér fekete, rajta zöld pontok, illetve – a sisakdísz körül – ecsetarany sugarak. A címerpajzs, a korona azurit, szemcséi azonban nem látszanak. A sisak belső rajza az oxidálódott ezüstön alig kivehető.

A redukált színvilág, az indák rajza,

a modellálás technikája – túl a kompozíció s a formák azonosságán – ezt az armálist is ugyanahhoz a műhelyhez köti, amelyben Lindvai Bánffy Miklós adománylevelét (1481) kifestették (*Radocsay 1964*, 66–68.) s amelyben Kálmáncehi Domonkos székesfehérvári prépost breviáriuma is készült (IX-5.). Különösen az indadíszes lapokon (például: fol. 14^r, 18^v, 57^r stb.) szembetűnőek az egyezések. Hoffmann Edith teljes joggal attribuíta Francesco da Castellónak ezt az armálist is, amely datálja és lokalizálja a breviárium miniatúráit (v.ö. Wehli Tünde tanulmányával a 411–412. lapokon).

M. Á.

Fejérpataky 1902, XXIV. (XLIX.) sz.; *Áldásy 1923*, 57. sz.; *Kumorovitz B. L.*: Mátyás király pecsétjei. *T 46* (1932) 9.; *Hoffmann 1933*, 42–43.; *Radocsay 1964*, 63., Fig. 7.; *Balogh 1966*, I, 531–533.; *Schallaburg 1982*, Nr. 415.; *Nyulásziné*

1987, 45, 124., 29. tábla; *Bándi 1991*, 7. sz.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 50536.

IX-48.
Búcsúengedély a soproni ferences templom számára
1488. június 14. Róma

A soproni ferences (később bencés) rendház levéltárával került a pannonhalmi levéltárba.

pergamen, tempera, arany
490 × 890 mm
Eredetileg 17 fémtokos függőpecséttel (egyenként 110 × 70 mm), közülük a hetedik teljesen ép, kettőnek csupán a szalagjai vannak meg.

Rodericus portói püspök, bíboros, bíborostársaival a soproni ferences templom jötevői számára búcsút engedé-

lyez. (A búcsúengedélyt említi: *Csatkai-Dercsényi 1956*, 254., egy – a pozsonyi ferenceseknél lévő – kéziratra hivatkozva.)

Az oklevél élén R(odericus) iniciálé; arany keretben áll a kék, halvány lilás-vörös levelekkel díszített betűtörzs, amelynek élénk vörössel és zölddel osztott belső mezejében (Cibo) VIII. Ince pápa címere áll. A RODERICUS nevet színes, filigránnal díszített betűkkel írták (kék-laparany-vörös). Az oklevél bal oldali és felső szegélyén miniált keret, gazdag rajzolatú, ám mindössze néhány színnel (élénk vörössel, halvány lilásvörössel, kézzel és zölddel), kissé elnagyoltan, sietősen festett növényi ornamentikával. A felső szegély közepén kerek medalionban Assisi Szent Ferenc félalakja, a jobb sarokban bíborosi címer. Az ornamentika gazdagabb változata díszíti például Dóczy Orbán egri püspök két kérvényét (Budapest, MOL, Dl. 19345. és Dl. 25275.: *Rado-*

csay, D.: Illuminierte Renaissance-Urkunden. *AHA* 13 [1967] 218. skk.). Ezzel az oklevéllel Mátyás király uralkodása idején az itáliai reneszánsz művészet reprezentánsa jutott el az ország nyugati határára lévő Sopronba.

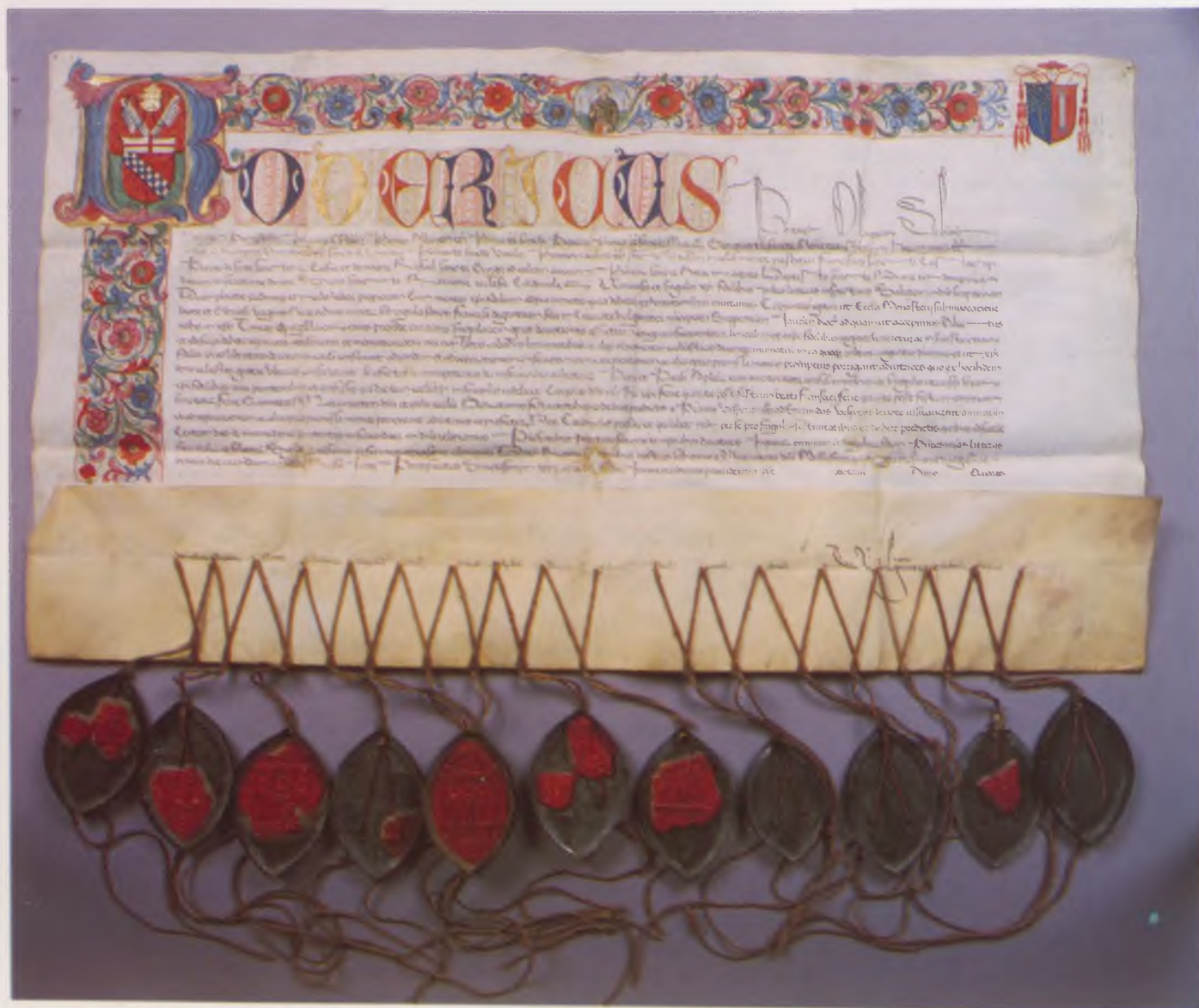
Cs. J. G.–M. Á.

közöletlen

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár, jelz.: Capsarium 1133.

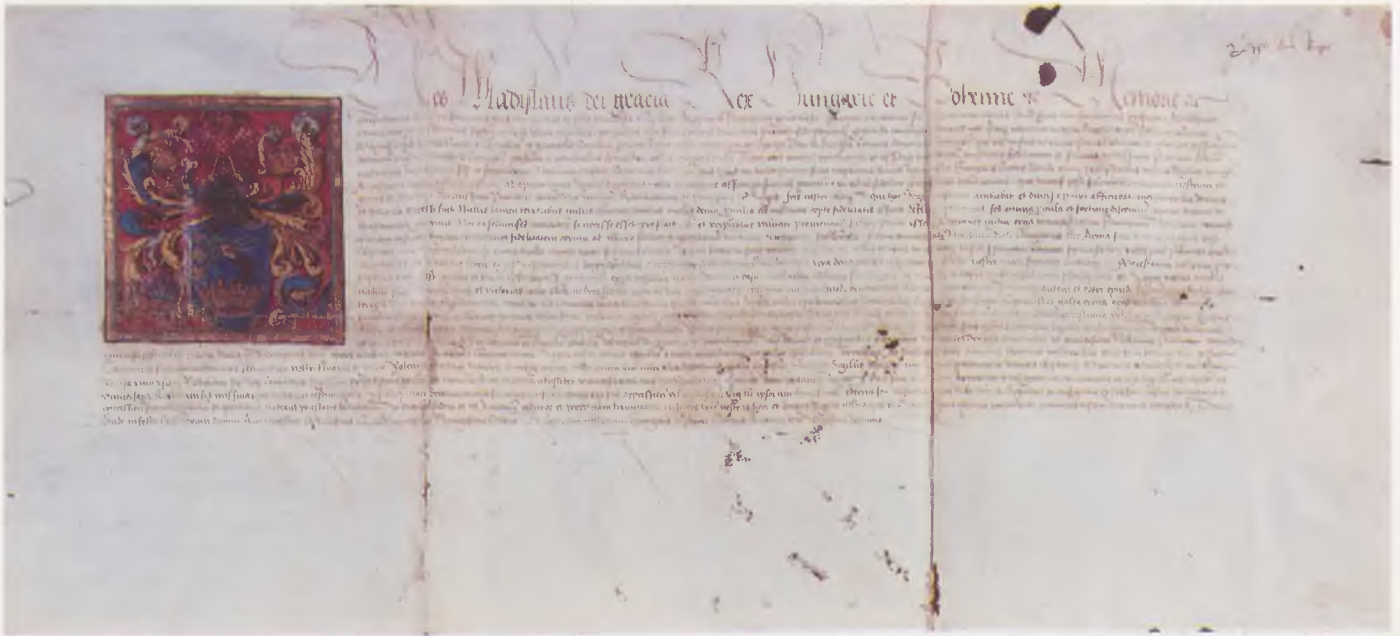
IX-49.
II. Ulászló király címereslevele Somogy vármegyének
1498. január 6. Buda

A címereslevelet adományozása óta a vármegye levéltárában őrzik.
pergamen, tempera, arany
695 × 452 mm, + felhajtása 138 mm

IX-48.

IX-49.

Függőpecsét felerősítésének nyomaival. [Az oklevelet – szövege szerint – titkos pecséttel erősítették meg.]

Az egyetlen ismert vármegyei címereslevél az 1526 előtti időből. Somi Józsa temesi ispán, az ország alsó részeinek főkapitánya, Buttkai Péter, a megye ispánja, valamint a megyei nemesek és birtokosok kérésére adományozta a király. A reprezentatív kiállítású oklevél (heraldikai) jobb felső sarkában nagyméretű miniatura jeleníti meg a címet. A kép négyzetét (120 × 115 mm) laparany keret veszi körül, háttere vörös, rajta kicsiny függőleges vonalkák sora. A kerek talpú pajzs kék mezejében alul (a talprészben) nyitott arany korona lebeg, amelyből könyökben hajlított páncélos bal kar nyúlik ki. A kéz három zöld szőlővessző nyalábját fogja össze, amelyen három aranyszínű levél és két zöld színű szőlőfürt függ. A pajzs fölött csőrsisak, rajta fonat, amelyen sisakdíszként vörössel és fehérrel sakkolt kiterjesztett szárnyú, jobbra tekintő, koronás sas áll. A sisakról csapódnak szét a foszlányok, amelyek színezése nem követi a heraldikai szabályokat. Megformálásuk akanthuszlevélre emlékeztet; visszakanyarodó végükön színpompás virágkelyhek ülnek.

A címerkép miniaturát Hoffmann Edith az ún. Cassianus-mesterrel azonosította, azzal a festővel, aki Mátyás király, majd II. Ulászló számára dolgozott 1490 körül Budán, s akinek nevét többféleképpen próbálta már föloldani

a kutatás. Radocsay Dénes, Balogh Jolán inkább csupán e mester stíluskörébe utalta ezt a miniaturát, s valóban, a Cassianus-korvina s e mű festői eszközei között nagyobbak az eltérések, semhogy a két kéz azonosságát – akár nyolc év távolságában is – feltételezhettünk. A motívumok azonban kétségtelenül rokonítják a késői Mátyás kori budai miniatura-festészettel. Somogy vármegye címereslevelét a kor legjobb budai miniátorainak egyikével festették ki.

M. Á.

Aldásy 1904, XXXVIII. sz.; Hoffmann 1929, 91–93.; Radocsay 1965, 250.; Radocsay 1966, 72.; Balogh 1966, I, 530., II, 513. kép; Schallburg 1982, Nr. 427.; Borsá I.: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. Kaposvár [1984], 1–7.

Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár, jelz.: D1. 91.

IX-50.

II. Ulászló király címereslevele Nezei Mernyei Ambrus diáknak
1498. december 8. Buda

MNM Levéltára, 1899. No. 58. pergamen, tempera, arany, ezüst 480 × 280 mm, felhajtása 105 mm Bordó-lila-sárga zsinóron függő sérült, restaurált pecsét (átm.: 75 mm), rajta kerek talpú négyelt címerpajzs a magyar sávózással és a cseh oroszánokkal, középen szív pajzsban sas, fölötté zárt korona, körülötte mellékpajzsokon

a társországok címeri láthatók. A pecsét körirata: + [S(IGILLVM) · SER(ENISSIMI) · PRIN(CIPIS) · D(OMINI) · WLADISLAI · D(EI) · G(RACIA)] · REGIS · HVNGARIE · BOHEMIE · DALMACIE · CROACIE · ETC.

II. Ulászló király Nezei Mernyei Ambrus diáknak érdemeiért címet adományoz. A címerképen (112 × 110 mm) álló pajzsban kék alapon vörös és fehér virágú zöld rózszaágon jobbra forduló vörös lábú, szemű, csőrű és örvű papagáj csőrében AVE · AVE · AVE feliratú, kibontott papírtekercs látható. A pajzsban jobbra néző, zárt sisak, változatos színű sisaktakarókkal, a sisakon kék tollbokrétaban a pajzsban lévő címerkép ismétlődik. A családnak a Somogy megyei Nezdén volt birtoka.

É. G.

Az oklevél élén áll, ecsetarany keretben, a címerkép. Sötétvörös alapját arany körökbe foglalt ezüst szirmú rozetták hálószerű, finom szövédéke borítja. A címerpajzs fehérrel damaszkolt kék mezejében élénkzöld madár, a csőrében festetlen pergamenszínű szalag, arany betűkkel. A sisak elfekettült ezüst, élénkzöld, lilásvörös, világoskék és arany foszlányokkal. Az arany és zöld levelek árnyéka barna, csúcspontok ecsetarannyal, illetve sárgával festettek; a kék és lilásvörös levelek csúcspontja elszürkült fehér. A későgotikus lombdísz virtuóz módon használó festőnek a kutatás még három másik

IX-50.

armális címerképét tulajdonítja: Kubi-nyi László (1498), Óbudai Ferenc (1499: IX-51.) és Hernádmesteri Balázs (1500: IX-52.) címereslevelét. A háttér dekorációja, a foszlányok rajza kétségkívül rokonítja ezt a miniatúrát amazokéval, a modellálás, a színhasználat azonban némileg eltérő s egészében a Nezei Mernyei-armális kvalitásosabbnak tetszik. Valószínűleg ebben az esetben is inkább műhellyel, s nem egyetlen mesterrel kell számolnunk.

M. Á.

Áldásy 1904, XXXIX. sz.; Radocsay 1966, 73., Fig. 4.; Bándi 1993, 1. sz.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: DI. 50538.

IX-51.
II. Ulászló király
címereslevele Óbudai
Ferencnek
 1499. augusztus 19. Buda

Sopron, Levéltár
 pergamen, tempera, arany
 375 × 550 mm

Zöld-sárga-fehér zsinóron függő sérült pecsét, természetes színű fészekben vörös viaszpecsét (átm.: 75 mm), rajta kerek talpú címerpajzs a magyar vágásokkal és a cseh oroszlánokkal, szív-pajzsos sas, fölötté zárt korona, körülötte a mellékpajzsokon a társországok címeri.

A pecsét körirata:
 [S(IGILLVM)] · SER[(ENISSIMI)]
 · PRIN(CIPIS) · D(OMINI)
 · WLJADI(SLAI) · D(EI) · G(RACIA)
 · REGIS · HVNGARIE · BOHEMIE
 · DALJMA[CIE] · JCRO[ACIE] · ETC.

II. Ulászló király Óbudai Ferencnek és feleségének Margitnak címert adományoz. Az oklevél élén áll a címerkép (128 × 128 mm). Csaknem nyom nélkül lepergett laparany (belülről kék vonallal kísért) keret veszi körül a kép négyzetét. A háttér vörös, apró, ecsetarany

IX-51.

körökbe foglalt ezüst szirmú rozettákkal borítva. A címerpajzs (talpát a keret lemetszi) alapja kék, fehérrel damaszkolva, benne Midás király ezüst mellvértés, arany szegélyű, lobogó vörös köpenyes büsztje. Érzékenyen megformált arcát hosszan leomló haj, szakáll, bajusz keretezi. Fején nyitott, pártázatos korona, amely alól hosszú fülek nyúlnak ki. A fej mellett kétoldalt egy-egy hatágú arany csillag. A pajzsban jobbra néző ezüst csörsisak, rajta kék tollbokréta, amelyen megismétlődik a címerkép. A kétfelé csapódó sisakfoszlány lombjai zöld, kék, sárga, lilásvörös és ezüst színűek. Az armális szövege nem írja le a címerképet, az egyedülálló ikonográfiai invenció megfejtése ma még hiányzik.

Radocsay Dénes erről az armálisról nevezte el azt a címerfestőt, akinek ezen kívül még három címereslevelet tulajdonított: Nezei Mernyey Ambrosét (IX-50.), Hernádmesteri Balázsét (IX-52.) és Kubinyi Lászlóét (Radocsay 1966, 72–73.). A Kubinyi-armális a legkorábbi és a legigényesebb (Pozsony, Státní Ústrední Archiv, Rod. Kubinyi, hodevojsko-hnúštánská vetva, fasc. III. nr. 3.). A címerkép is a legnagyobb (174 × 170 mm). Bár a miniatúra igen megviselt, a másik három armalison megfigyelt sajtásokok itt is jól felismerhetők. A bíborvörös hátteret aranykarikákba fogott ezüst rozetták borítják, a tarka virágszőnyeget idéző, lendületesen festett sisaktakaró lombjai kék, zöld, bíbor színűek (utóbbin ezüst modellálás), illetve laparanyval borítottak. A címerkép (zöld mezőben, szürke sziklák előtt barna kecske hever, szarvai között hatágú aranycsillag) rajza kissé bizonytalan. A kétségkívül azonos műhelyből, talán azonos kéztől származó Kubinyi-armalíst Prágában állították ki, a többi hármat Budán. A pajzsok formája és beállításuk reneszánsz motívum, az egyébként is erősen kötött heraldikus foszlányok megformálása konzervatív festészeti hagyományt őriz.

M. Á.

Ghyczy P.: Heraldikai tanulmányok. T 43 (1929) 107.; *Aldásy* 1923, 63. sz.; *Radocsay* 1965, 248–249.; *Radocsay* 1966, 73.

Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Dl. 4520.

IX-52.

IX-52. II. Ulászló király címereslevele Hernádmesteri Balásznak

1500. február 12. Buda

MNM Levéltára

pergamén, tempera, arany, ezüst
520 × 300 mm + felhajtása 95 mm
zöld-fehér zsinóron függő pecsét (átm.:
75 mm) restaurált töredéke, rajta ma már
egyáltalán nem látható kerekaltalpú négyelt
címerpajzs a magyar sávozással és a cseh
oroszlánokkal, középen szív-pajzsban sas,
fölötte zárt korona, körülötte
mellékpajzsokon a társországok címerei
voltak valószínűleg. A pecsét körirata:
[· S(IGILLVM) · SER(ENISSIMI)
· PRIN(CIPIS) · D(OMINI)
· WLADISLAI · D(EI) · G(RACIA)
· REGIS · HVNGARIE] · BOHEMIE
· DALMACIE · C[ROACIE · ETC].

II. Ulászló király Hernádmesteri Balásznak érdemeiért címert adományoz. A címerképen (148 × 150 mm) a kerekaltalpú pajzsban kék alapon a jobb felső sarokból arany felhőből vörös ruhába bújtatott, könyökben meghajlított jobbkezeben arany nyelű, ezüst fejű kalapács, alatta hatágú arany csillag látható. A pajzsban jobbra néző, zárt sisak, változatos színű sisaktakarókkal, a sisa-

kon kék tollbokrétában a pajzsban lévő címerkép ismétlődik. A család a Vas megyei Hernádmesteriben volt birtokos.

É. G.

Az oklevél élén álló címerképet széles laparany keret veszi körül; alapja sötétvörös, ecsetarany körök és ezüst rozetták hálójával borítva. A címerpajzs (fehérrel damaszolt) kék mezejében merre rajzú kar ormótlan kalapácsot tart, s a sisakdíszben ismétlődő, megbillent címerkép határozottan a kiegyensúlyozatlanság benyomását kelti. A sisaktakarók színe élénkzöld, világoskék, sötét lilásvörös, cinóbervörös és ecsetarany. A modellálást néhol párhuzamos vonalakkal oldotta meg a festő. A laparany, a kétféle kék és a cinóber bőséges használata, valamint a rajzi bizonytalanságok szorosan kapcsolják ezt az armalíst több, 1498–1500 között kiállított címereslevél miniatúrájához (v.ö. IX-50–51.).

M. Á.

Aldásy 1904, XLI. sz.; *Radocsay* 1966, 73.; *Bándi* 1993, 1. sz.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 50539.

IX-53.

IX-53.
Búcsúlevél a pannonhalmi
monostor temploma számára
 1507. július 16. Róma

Az oklevelet kiadása óta a pannonhalmi főapátság levéltárában őrzik.

pergamén, tempera, arany

280 × 435 mm

Sérült, fatokos, vörös színű viaszpecséttel.

Antonius de Monte manfredoniai érsek közjegyzővel átíratja Tolnai Máté apát kérvényét, amelyben szerzetesei számára Nagyböjtre és az év más napjaira búcsúengedélyt kért, ha azok a monostor templomában lévő hét oltár előtt meghatározott feltételek között imádkoznak.

Az oklevél élén A(ntonius) iniciálé; laparany keretben fehérrel díszített vörös betűtörzs, közepén Szent Márton

püspök félalakjával. A kék palástos Szent Márton jobbában pásztorbotot, baljában nyitott könyvet tart; mögötte kék ég, alul kétoldalt egy-egy betű: *S(anctus) M(artinus)*. Az oklevél első sorát (ANTONIUS DE MONTE) végig antikva betűkkel írták, kék-vöröslaparany színváltással, s a betűket színes filigránnal vették körül. Az oklevél három oldalán miniált keret fut végig, benne növényi dísz: spirálisan visszacsavarodó, vékony indák, apró zöld levelekkel, aranyos makkokkal és virágokkal; az indák kék-vörös akanthuszlevélből sarjadnak ki. A Rómában készült keret-miniatúra közeli párhuzama a gyáli Kenderessy Mihály kérvényén látható (Budapest, MOL, DI. 20900.), amelyet korábban 1480 körülre datáltak (*Radocsay, D. : Illumierte Renaissance-Urkunden, AHA 13 [1967] 215.*). Kenderessy Mihály 1505-

ben a rákosi országgyűlésen képviselte Pest megyét (*Nagy Iván VI, 1860, 197–198.*), ahol birtokai voltak (*Csánki 1890, 42.*). Mindkét oklevelet ugyanabban a római műhelyben miniálták, nagyjából egy időben.

Cs. J. G.–M. Á.

PRT III, 613.

Pannonhalma, Bencés Főapátsági Levéltár, jelz.: Capsa LIV. F. f. (No. curr. 1258.)

IX-54.

II. Ulászló király
címereslevele Gersei Pethő
Jánosnak

1507. szeptember 22. Buda

A Sztáray-család levéltára
pergamen, tempera, arany
750 × 365 mm + felhajtása 180 mm
Csonka, restaurált, kék zsinóron függő
kerek pecsét (átm.: 70 mm), rajta
kerek talpú négyelt címerpajzs a magyar
sávozással és a cseh oroszánokkal,
középen szív pajzson sas, fölötté zárt
korona, körülötte mellékpajzsokon
a társországok címerei láthatók. A pecsét
kőirata: · S(IGILLVM)
· SER(ENISSIMI) · PRIN(CIPIS)
· D(OMINI) · WLADISLAI · D(EI)
· G(RACIA) · [R]EGIS · HVNGARIE
· BOHEMIE · DALMACIE · CROACIE
· ETC.

II. Ulászló király Gersei Pethő Jánosnak a királyi évkönyvekben való feljegyzésre méltó érdemeiért címet adományoz. A címerképen (125 × 160 mm) az álló négyelt pajzs 1. mezőjében vörös alapon arany, balra forduló, mellső mancsait előre nyújtó, farkát felfelé, fejével egyvonalba tartó, tátott szájú oroszán, a 2. mezőjében zöld alapon jobbra lépő, bokrot csipkedő kacsza, a 3. mezőjében kék alapon vízszintesen ezüst, fogyó hold, felette két arany sugaras égitest és a 4. mezőjében vörös alapon jobbra forduló, nyelvét öltő, arany sárkány látható. A pajzsban jobbra néző, zárt sisak, változatos színű sisaktakarókkal, a sisak feletti mezőben a király, II. Ulászló arany trónon ülő bíborruhás alakja, a fején és a feje felett zárt korona, baljában jogar, jobbában országalma, a trón felett jobbra *W*(*ladislaus*) felirat, a tróntól jobbra bíborruhás gyermek, a trónörökös, II. Lajos áll, fején nyitott, feje felett zárt korona, s felette *L*(*udovicus*) felirat, jobbában jogar. [A tróntól balra bíborruhás királyleány, Anna állt, baljában arany almát tartott, fején nyitott korona, felette *A*(*nna*) felirat volt] – mindez azonban az oklevél sérülése miatt ma már nem látható. Az oklevél bal szélén és a címerkép felett indás, virágos díszítés található. A trónörököst, Lajost 1508-ban királlyá koronázták, ettől kezdve külön udvartartást kapott s udvarmestere Gersei Pethő János, a néhai királyné ajtónállómestere lett. A Nádasd nemzetségből származó Pethő család főleg Zala megyében volt birtokos.

É. G.

A miniatúra kerete laparany, amely javarészt lepergett. Belső mezeje két részre osztott, felső felében II. Ulászló trónoló alakja, gyermekeivel. A háttér azuritkék, a padló kék-vörösén erezett márvány. Az *all'antica* trónus fölött baldachin, kárpittal, színe sárgás zöld, ecsetarany indákkal, ezüst rozettákkal. A király ruhája sötétvörös, inge kék (nyakszegélyén két *W* betű). Arca nagyon érzékenyen modellált (kontúrok nincsenek), fején pártázatos, zárt korona, tetején gömbön álló kereszttel. A gyermek Lajos apja jobbán áll, bal kezével a trónust érinti, jobbában jogar. Palástja sötétvörös, inge fehér. Anna alakja elpusztult, csak jobb karjából s arany csúcsfényekkel csillogó hajából maradtak részletek. A királyi család alatti mező sötétlila, függőleges ecsetarany vonalakkal. Az ezüst sisakról szertecsapódó foszlányok színe élénkzöld, cinóbervörös, azuritkék és ecsetarany – amennyire a maradványokból meg lehet ítélni, szimmetriku-

san színezve. A lapszeldísz, a pazar akanthusz-ornamentika a miniatúra bal felső sarkából indulva csapódik kétfelé. Mindössze öt színből épül: azuritkék, sötétlila (fehér csúcsfényekkel), világoszöld (sárgával modellálva), sötétvörös (ecsetarany csúcsfényekkel), sárgásfehér. A növény szárai zöldek, a belőle sarjadó, szabdaltszélű levelek és virágok színesek. A kompozíció pontos megfelelője díszíti a brassói Schyrmer János címereslevelét (1507. január 16. Buda: *Radocsay 1966*, 75., Fig. 8.). Kiemelkedő kvalitású miniatúra; ugyanabban a budai műhelyben festették, amelyben – címeresleveleken kívül (*Radocsay 1965*, 250–254.) – több reprezentatív liturgikus kódexet is díszítettek. Az ún. Psalterium Budense (IX-11.) és az ún. Antiphonarium Budense (IX-12.) is ebbe a körbe tartozik.

M. Á.

Aldásy 1923, 73. sz.; *Schallaburg 1982*, Nr. 571.; *Nyulásziné 1987*, 51, 125., 35. tábla; *Bándi 1993*, 1. sz.

IX-54.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 86051.

IX-55.

I. Miksa császár és király címereslevele Ákosházi Sárkány Ambrusnak 1510. október 6. Konstanz

A Történelmi Társulat letéte a MNM Levéltárában; MOL, Ladula RRR, No. 88. pergamen, tempera, arany
720 × 475 mm + felhajtása 100 mm
A függőpecséttel történő megerősítésnek csak nyoma látható. [I. Miksa császár elvesztett pecsétjén (átm.: 50 mm) kiterjesztett szárnyú sas, felette zárt korona, körötte négy kerek talpú pajzson Magyarország, Ausztria, Stájerország és Karintia címerével volt valószínűleg látható. A pecsét felirata:
+ REGIMINIS · MAXIMILIANI · RO(MANORUM) · ET · HVNGARIE · REGIS · AC · ARCHIDV(CIS) · AVSTRIE.]

I. Miksa választott római császár és többek között magyar király Ákosházi Sárkány Ambrusnak érdemeiért címert adományoz és birodalmi bárósággal ruházza fel. Az oklevél közepén álló címerképen (135 × 162 mm) balra dőlő, kerek talpú pajzsan kék alapon lebegő, arany koronából kinövő, koszorús, arany nyakláncos, meztelen szűz almát húz ki az őt körülvevő arany sárkány szájából. A pajzson balra forduló, rostélyos, koronás ezüst sisak, fehér-kék-arany sisaktakaró és felette a koronából kinövő, meztelen, almát tartó szűz, koszorúján két arany szarvval. Az oklevél bal szélén indás, virágos díszítés gyermekalakokkal. Ákosházi Sárkány Ambrus magyar királyi tanácsos, pozsonyi ispán. Beriszló Péter királyi titkárral 1510-ben I. Miksa császárhoz mentek követségbe a Cambray-liga ügyében (*Fógel 1918*, 25, 53, 118, 120, 123.). A Sárkány-család főleg Vas és Zala megyében volt birtokos. Előnevüket a Zala megyében fekvő Ákosházáról vették. É. G.

A dokumentumot I. Miksa császár adta ki Konstanzban. Az okmányon a címer elhelyezése a magyarorszáigival szemben a birodalmi gyakorlatot követi, a szövegtükör közepére került. A címerkép kerete arany. A türkiz képmezőt arany tollrajzdísz borítja. A balra döntött kék, csücsköstalpú tárcsapajzsan arany koronából nő ki egy balra fordított, ruhátlan nőalak. Haját sodort kendő fogja le. A nő kezében almát tart a pajzs belsejében tekeredő zöld sárkány szája elé. A sárkány nyilvánvalóan az adományozott nevére utal. A szürke nyitott sisak fölött a címerkép nőalakja egy szarvpárral és egy libegő kendővel bővül. A sisaktakaró akanthuszlevelei kék, rózsaszín és bordó színűek. Az oklevél szövegének első szavai arany antikva betűkkel készültek. Az incipit iniciáléból egy karikára függesztett szalag lóg le, erre fűzte a festő a lapszél-dísz, mely kapaszkodó és kuporgó puttókból, gyümölcsátorból, eperszemekből, lepkékből és bogáncsvirágokból áll. A testszín barnás, szürkés zöld, pirossal modellálva. Különösen finom a nőalak árnyalása. A lendületesen rajzolt, burjánzó akanthuszok, akár a sárkány vagy a nőalak feje mögött lebegő kendő, bőséges aranyozásuk következtében fémes hatásúak. A címereslevél pompáját a színes ékszerek, gyöngyök, aprólékosan kidolgozott bordúrok sokasága fokozza. A jelenlegi ismeretek szerint az okmány készítése körüli időben Konstanzban nem dolgoztak könyvfestők. Ezért joggal merült fel az a lehetőség, hogy a megadományozott Magyarországon festette ki a konstanzi dokumentumot. A lapszél-dísz egyes motívumai, azok elrendezése, az akanthusz és a sárkány megformálása valamint a színhasználat és a stílus valóban a Cassianus-korvina (Párizs, BN, Cod. Lat. 2129.) mestere és köre munkásságát idézi (*Balogh 1966*, I, 530–531, 533–536.), de a nőalak lágy modellálása, a lapszél-dísz flamand eredetű motívumai a budai műhelyt érő újabb impulzusok bizonyítékai.

W. T.

Aldásy 1923, 76. sz.; *Hoffmann, E.*: *Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere 8* (1926) 129–156.; *Hoffmann 1929*, 168.; *Radocsay 1965*, 254.; *Radocsay 1966*, 77–78.; *Balogh 1966*, I, 531.; *Bándi 1993*, 15. sz.; *Kubinyi 1994*, 272.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 74550.

IX-56.

I. Miksa császár és király
címereslevele Kanizsai
Jánosnak

1515. augusztus 3. Bécs

A Magyar Kamara Archivuma,
Neoregstrata Acta, fasc. 644. No. 26.(Másolat Georg bécsi püspök 1515.
augusztus 9-i megerősítő levelében,
amelyet Leonhard Prichler közjegyző
hitelesített.)

pergamen, tempera, arany

765 × 560 mm + felhajtása 62 mm

Bordó zsinóron függő kerek, sérült,
restaurált pecsét (átm.: 45 mm), rajta két,
felül egymásnak döntött, kerekalpú
címerpajzs, közülük a jobboldali közepén
sávózás, felette görög kereszt, a baloldali
felső harmadában hármashalmon görög
kereszt, az alsó kétharmadában
függőlegesen hármas osztásban jobbra
középen pólya, a középső osztásban
kiterjesztett szárnyú fél sas, a baloldali
osztásban állatalak, a címerpajzsok felett
díszes püspöksüveg, tőle jobbra
pásztorbot, balra [kereszt] látható.A pecsét körirata: [+ S(IGILLVM)
GEORGII EJPISCOPI VIENNE(N)SIS
***. Az oklevél alján a közjegyző jele,
talpán felirat: S(ignetum) Leonhardi
Prichler.

I. Miksa választott római császár és többek között magyar király Kanizsai Jánosnak az Inn melletti neuburgi grófságot és vele az oklevél közepén lefestett címet adja. A címerképen (105 x 127 mm) a négyelt, hegyestalpú pajzsban az 1. és 4. mezőkben ezüst alapon menekülő vadra támadó, vörös-arany griff, míg a 2. és 3. mezőkben kék alapon feketeszárnyú, jobbra lépő arany madárláb, tőle jobbra arany félhold hatágú csillaggal, balra pusztán a csillaggal látható. A pajzs felső sarkain rostélyos, koronás sisakok, jobbra vörös-arany sisaktakaró és a griff, balra pedig fekete-arany sisaktakaró és a szárnyas madárláb. Kanizsai (V.) János az első említésétől (1468) a haláláig (1522) többnyire hatalmaskodásairól ismert. Résztvesz I. Miksa hadában Székesfehérvár 1490-i elfoglalásában, majd soproni ispán, sőt jajcai bán. 1515-től főleg Neuburgban és Bécsben élt, a Nyugat-Magyarországon fekvő birtokrészeit az unokaöccseinek elzalogosította. Ők örökölték halála után vagyónát.

É. G.

A birodalmi szokást követve az okmány közepére került a címerkép. A türkiz, elszürkült ezüst tollrajzos, arany szegé-

IX-56.

lyű mezőben négyelt állópajzs kapott helyet. A címerpajzs alatt sárgás, kövekkel teleszórt talajon barna, szürke és fekete kutyák csoportosulnak. A pajzsra helyezett két nyitott arany sisak fölötti heraldikus koronán a pajzsalakok ismétlődnek. A sisaktakaró vörösezüst-arany, illetve arany-fekete-kék akanthusz. A címer mind a Kanizsai családnak adományozott (KL monogramos: Budapest, MOL, DI. 24772.), mind a Kanizsai Dorottya számára kiállított címerbővítésre vonatkozó adománylevél (IX-57.) képétől eltér, sőt, a család eddig ismert címereivel (Bárczay 1897, 14, 20, 236–237, 241, 449, 459–460.; Csoma J.: Magyar nemzeti címerek. Budapest 1904, 133–134, 136–138.; Lovag Zs.: Kanizsai János pecsétgyűrűje. FA 30 [1979] 193–202.) sem egyezik teljesen. A talajsáv kutyái az adományozott császár iránti hűségére vonatkozhatnak, amire a szöveg is

utal. A kép festője ismeretlen. Noha zsúfolt, dúsan burjánzó akanthusz-ornamentikájához, a kutyák realiztikus ábrázolásához, a stílushoz és a koloritához a bécsi könyvfestészeti nem ki-nál párhuzamot, mégis feltételezhető, hogy az 1519 körül Bécsben tartózkodó soproni főispán címereslevelét a császár udvar közelében festették. Az oklevél kezdőszavait a másoló dekoratív gótikus fraktura írással írta. A német nyelvű szöveg gótikus cursiva.

W. T.

Reiszig E.: A Kanizsaiak a XV. században. T 55 (1941) 74–75.; Radocsay, D.: Österreichische Wappenbriefe der Spätgotik und Renaissance in Budapest. Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 18 (1964) 95–96., Abb. 4.; Radocsay 1966, 81.; Érszegi 1978, 108–109.

Budapest, Magyar Országos Levéltár,
jelz.: DI. 22713.

IX-57.

IX-57.
II. Lajos király címereslevele
Kanizsai Dorottyának
 1519. június 25. Buda

A Magyar Kamara Archivuma, Neoregstrata Acta, fasc. 644. No. 22. pergamen, tempera, arany
 700 × 400 mm + felhajtása 160 mm
 Megpecsételésének csak a nyoma látszik. Az oklevél szerint titkospecséttel történt az oklevél megerősítése. [II. Lajos király titkospecsétje (átm.: 75 mm), rajta csücsköstalpú négyelt címerpajzs a magyar sávozással és a cseh oroszlánokkal, közepén szív-pajzsban sas, fölötté zárt korona, körülötte mellékpajzsokon a társországok címerei láthatók. A pecsét körirata: + S(IGILLVM) : SERE(NISSIMI) : PRI(N)C(IPIS) : D(OMINI) : LODOVICI : DEI : GRACIA : REGIS : HVNGARIE : BOHEMIE : DALMACIE : ETC.]

II. Lajos király Kanizsai Dorottyának, két egykori nádor, Geréb Péter (1500–1503) és Perényi Imre (1504–1519) özvegyének asszonyi és özvegyi erényeit dicsérve nem sokkal második férje halála után a Geréb és a Kanizsai családok címeréből alkotott címert adományoz. A címerképen (127 × 161 mm) a három részre osztott álló pajzsban az alsó harmad vörös színű, ezüst sávval kettéosztva, a felső harmad kétfelé hasítva, jobb felén kék alapon arany koronából kinövő, balra forduló, mellső mancsait előre tartó, vörös nyelvét kiöltő oroszlán Geréb Péter címeréből, bal felén arany alapon fekete szárnyú, jobbra lépő arany madárláb a Kanizsai család nemzetségi címeréből látható. A pajzsot két lilaruhás nőalak tartja. A pajzsban arany díszítésből jobbra és balra kinövő két kék bőségszarun szárnyas gyermekalakok arany keretben kék alapon D(orothea) (de) K(anysa) feliratot tartanak. Az ok-

levél bal szélén és a címerkép felett indás, virágos díszítés található. Kanizsai Dorottya özvegyen a haláláig a család központi birtokán, a Vas megyei Sárvarott élt. A Mohácsnál elesettek temetése fűződik a nevéhez.

E. G.

Az oklevél élén álló címerképet ecsetarany keret veszi körül. A háttér mélyvörös, ecsetarany indákkal díszítve; a címerpajzsot két oldalról egy-egy nőalak tartja. Előrajzuk vázlatos; ruhájuk színe vékonyan festett mangánviola, amelyen az ide-oda csapódó ecsetarany vonalak rajzolják ki a redőket. A ruha alatt hallatlanul finom, fátolszerű inget hordanak, amely a combon, a karon és a nyak körül alig leplezi a test rózsás mezítelenségét. Az arcok modellálása gyöngéd és részletező – az utólag itt-ott behúzott fekete kontúrok zavaróak. Az arannyal átszőtt haját is fátol fogja össze. A címerpajzsban két bőségszaru hajlik kétfelé, rajtuk mezítelen, tarka szárnyú puttók ülnek. A pajzs alatt két, egymáshoz kötözött delfin: fejük kék (rajzuk lekopott), farkuk zöld. A gazdag kompozíciót mindössze néhány színnel festette a miniátor: kék, lila, élénk- és sötétvörös, élénkzöld, sötétokker; kevés fekete, fehér és arany. A csücskfény a kéken fehér, a többi színen mindig ecsetarany. Az oklevél bal oldalán és a címerkép fölött naturalisztikus festésű virágok – liliomok, rózsák, bogáncsok – és színes pillangók. Megfestésük módja teljesen elüt a címerképétől: nem jól körülhatárolt színfoltot elevenít meg utólag a könnyed csücskfényekkel, hanem az egymásba olvadó színeket, s a fény fokozatait is sok-sok átmenettel jeleníti meg. Maguk a színek ugyanazok: a kétféle ábrázolásmód – a németalföldi és az itáliai – ugyanabban a budai műhelyben volt jelen. Ezt az armálist a kutatók többsége – Hoffmann Edith, Radocsay Dénes, Balogh Jolán – a Bakócz-monogrammistának attribuíta, vagyis annak a mesternek, aki a monumentális, ún. Bakócz Gradualét (IX-13.) miniatúrákban kezdte s akinek nagyszámú címereslevél kifésztését is tulajdonítják. A motívumok kétségkívül azonosak, ám a figurák modellálásában (amely kerüli a kontúrokat) s kvalitásában jelentős különbségek is vannak, Kanizsai Dorottya armálistáinak javára.

M. Á.

Budapest 1896, 383. sz.; Ghyczy P.: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből

T 46 (1932) 68–70.; Hoffmann 1929, 181.; Berkovits 1948, 312–314.; Budapest 1964, 47. sz.; Radocsay 1966, 85.; Érszegi 1978, 108.; Schallaburg 1982, Nr. 584.; Balogh 1983, 136–138., 13. kép; Nyulásziné 1987, 62, 128., 46. tábla; Jakó Zs.–Manolescu, R.: A latin írás története. Budapest 1987, 50. kép, 50. sz. melléklet.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 24773.

IX-58.

II. Lajos király címereslevele Devecseri Choron Andrásnak 1523. május 4. Buda

MNM Levéltára

pergamen (szakadt, penészfoltos, restaurált), tempera, arany
575 × 240 mm + felhajtása 150 mm
Bordó-lila-zöld zsinóron függő sérült, restaurált pecsét (átm.: 7,5 cm), rajta csücsköstalpú négyelt címerpajzs a magyar sávozással és a cseh oroszlánokkal, középen szív-pajzsban sas, fölötté zárt korona, körülötte mellékpajzsokon a társországok címerei láthatók. A pecsét körirata: + S(IGILLVM)
: SERE(NISSIMI) : PRI(NC(IPIS)
: D(OMINI) : LOD(OVICI : DEI
: GRACIA : REGIS : HVNGARIE)
: BOHEMIE : DALMACIE : ETC.

II. Lajos király Devecseri Choron Andrásnak érdemeiért címert adományoz. A címerképen (90 × 120 mm) az álló csücsköstalpú pajzsban kék alapon zöld mezőben balra forduló szarvasra hátulról támadó farkas látható. A pajzsban jobbra néző, zárt sisak, változatos színű sisaktakarókkal, a sisakon korona, amelyből tollbokréta nő ki. A család a Veszprém megyei Devecseren, Kamondon és Koháron birtokos.

É. G.

Az armális élén álló címerkép kerete laparany, a háttér sötétvörös, rajta ecsetarany vonalkák sora. A sisakfoszlányok színe világoszöld (a rajta átütő előrajz modellálásként hat), sötétsárga, lilásvörös és kék. Utóbbiakon szürkésfehér, a zöldön és a sárgán ecsetarany a csücsfény. Az ornamentika lendületes, ám a szarvas és a farkas nem túl meggyőző rajza rutinos, nem kiemelkedő budai festő munkája, akinek keze több korabeli címereslevélen is felismerhető (például: Nagyszántói Ányos Albert armálisa, 1523: Radocsay 1966, 87–88.). A címerszerző, Devecseri Choron András, a veszprémi püspök,

IX-58.

Kecheti Márton sümegi várnagya 1526-ban reneszánsz várkastéllá alakította át emeletes kúriáját Devecserben (Koppány 1984, 207–208.), s ő volt az, aki az 1530-as években, a török fenyegetés árnyékában, megerősítette Veszprém és Sümeg várát, 1527 után pedig várat építtetett a tihanyi bencés kolostorból (Koppány 1993, 33–34, 107.). Nála zálogosították el azt a gyöngyhímzéses, drágakövekkel ékes infulát, amelyet Bornemisza (Abstemius) Pál veszprémi püspökként (1550-ben) visszaváltott és megújított (X-54.).

M. Á.

Bárczay 1897, 449.; Áldásy 1923, 102. sz.; Wolf 1928, 69.; Nyulásziné 1987, 148, 65. kép, 445, 65. sz.; Bándi 1993, 10. sz.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: Dl. 50253.

IX-59.

II. Lajos király címereslevele Szerdahelyi Imreffy Mihálynak

1523. november 11. Pozsony

A Festetich-család levéltára
pergamen (restaurált), tempera, arany
690 × 365 mm + felhajtása 95 mm
Kék-bordó-fehér zsinóron függő, sérült, restaurált pecsét (átm.: 75 mm), rajta csücsköstalpú négyelt címerpajzs a magyar sávozással és a cseh oroszlánokkal, középen szív-pajzsban sas, fölötté zárt korona, körülötte mellékpajzsokon a társországok címerei láthatók. A pecsét körirata: + S(IGILLVM)
: SERE(NISSIMI) : PRINC(IPIS)
: [D(OMINI)] : LOD(OVICI : DEI
: GRAC]IA : R[EGIS] : HVNGARIE
: BOHEMIE : DALMACIE : ETC.

II. Lajos király Szerdahelyi Imreffy Mihálynak szolgálataiért címert adományoz. A címerképen (129 × 188 mm) az álló pajzsban kék alapon nyitott

arany koronából zöld, háromágú, arany virágú liliom nő ki, a koronán jobb- és balfelől befelé fordulva egy-egy koronás, csőrét kitató, nyelvét öltő, kitárt szárnyú, egylábon álló, a másikkal csontot (?) tartó fekete madár, a pajzs jobb felső sarkában sugaras arany égitest, bal felső sarkában növekvő ezüst hold látható. A pajzson előre néző, rostélyos sisak, változatos színű sisaktakarókkal, a sisakon arany koronából kinőve a pajzsban lévő címerkép ismétlődik. Az oklevél bal szélén díszes kandeláber, talpzatán arany keretben vörös alapon M · D · XXIII évszámmal. Az oklevél jobb szélén nőszírom, felső szélén virágos díszítés, közepén négyelt pajzs, vörös alapon az 1. és 4. mezőben ezüst sávozás, a 2. és 3. mezőben jobbra lépő kétfarkú, koronás arany oroszlán, a szív pajzson kiterjesztett szárnyú, arany lábú, fekete sas. Szerdahelyi Imreffy, másnéven Fekete Mihálynak is nevezett allovász mester (1510–1524) feladata a királyi istállók és ménés felügyelete volt. A Győr nemzettségéből származó Szerdahelyi-család három ága, a Dersffy, Dancs és Imreffy ága főleg Somogy megyében birtokos.

É. G.

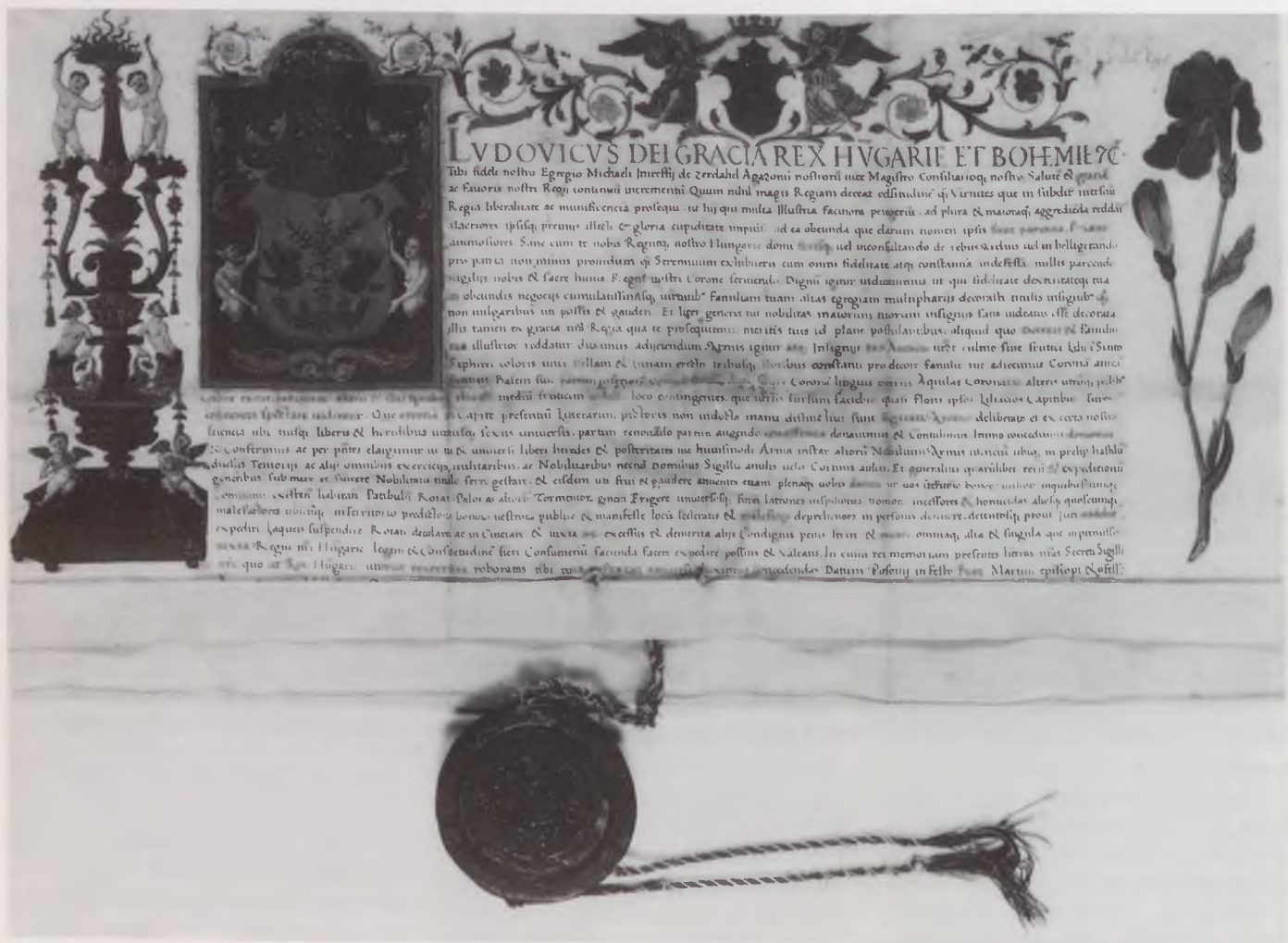
A középkori Magyarország leggazdagabban díszített címereslevele: három oldalát kíséri széldísz. Az oklevél élén áll a címerkép, arany keretben, hátere sötétvörös, arany- és ezüst indákkal. A címerpajzsot koronázó sisak oxidáldott ezüst, feketével és szürkével modellálva; a sisaktakaró zöld színű, visszaja kék és barna. A pajzsot tritón és tritónnő emeli; arcuk, testük jelésszerűen árnyékolt, hajukon arany csúcspenyek. A címerkép mellett balra *all'antica*, vázából emelt építmény; alul, a vörös-kék oldalú talpzatán *tabula ansata*, rajta évszám, római számokkal. A talpzat alján két muzsikáló puttó ül, középtt két tritón, felül, az építményt koronázó kandeláber lángjába kétfelől fáklyákat mártva, két puttó áll. Az oklevél arannyal írott első sora fölött két angyal tartja II. Lajos király címerét. A könnyed mozgású, tovalibbenő angyalok egy pillanatra megpihenni látszanak a pajzs alól induló virágindákon. Ruhájuk lobogó, felfogása, festésmódja egyértelműen elűt a címerkép figuráitól. A kétoldalt szétcsapódó, szép rajzú virágos indák áttetszően felrakott színei is mások. A jobb oldalon

naturalisztikusan festett írisz-szál áll, kibomlott kék virággal s bimbókkal. A szirmok festése elnagyoltabb, mint a Kanizsai Dorottya címereslevelén (IX-58.) látható virágoké. A szakirodalomban a Bakócz-monogrammista *oeuvrejébe* sorolt miniatúradísz aligha egyetlen festő alkotása. Motívumai a Jagello-kori budai miniatúrafestészet flamand és itáliai hagyományait képviselik. Az armálisok között egyedülálló ikonográfiai programja feloldatlan, a szöveg csak a címerképet írja le.

M. Á.

Hoffmann 1925, 50.; Wolf 1928, 699.; Hoffmann 1929, 181.; Radocsay 1966, 88., Fig. 33.; Schallaburg 1982, Nr. 587., Abb. 49.; Nyulásziné 1987, 66, 129., 50. tábla; Maria Konigin tussen keizers en kunstenaars van Hongarije 1505–1558. Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht, Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch. Zwolle 1993, Nr. 54.; Bándi 1993, 10. sz.

Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: DI. 93845.

X.

ECCLESIA EXORNATA:
TEMPLOMOK ÉKESSÉGEI,
1300–1500

Gótikus táblaképfestészet és faszobrászat

Az 1300 és 1510–20 között készült táblaképek és faszobrok középkori templomaink berendezésének emlékei. A nyugati liturgiában használatos felszerelési tárgyak voltak, vallási tartalmak közvetítésére, megjelenítésére készültek. Funkciójuk meghatározta megikonográfiájukat, használatuk módja befolyásolta formájukat, sőt készítésük technikáját is. Csak funkcionális meghatározottságukból kiindulva lehet elemezni őket, szükségképpen ez minden történeti és művészettörténeti értékelés alapja.

A kiállításon szereplő táblaképek középkori oltárok részei. A szárnyasoltárok liturgiai használatának – az oltár kinyitásának illetve becsukásának, az oltárszárnyak mozgatásának –, mint funkcionális követelménynek megfelelően készültek a kétoldali szemlélésre szánt táblák. Ezek többségét mindkét oldalukon festmények díszítik, a felsőlendvaiak tartoznak abba a gazdagabb típusba, ahol az oltárszárnyak belső oldalain domborművek voltak láthatóak. Csak egyik oldalán festett a Batthyány-gyűjteményből származó, Szent Katalin misztikus eljegyzését ábrázoló tábla. Ikonográfiáján kívül e technikai megoldás is utal eredeti funkciójára: triptichon középképe volt (X-20.).

Az oltár egységéhez való tartozás, a képeknek az oltáron elfoglalt helye, meghatározta ikonográfiájukat is. Az oltárszárnyak belső oldalának tematikája általában az oltár titulusához, az oltárszekrényben bemutatott jelenethez, vagy szenthez igazodott.

A kiállításon szereplő faszobrok nagyobb része eredetileg szárnyasoltárok szekrényében állt. Nem tartozott azonban oltárhoz a legkorábbi bemutatott faszobor, a rajkai Mária-szobor (X-1.), és más szerepük volt a veszprémi Egyházmegyei Gyűjteményben (X-4.), valamint a kismartoni Burgenländisches Landesmuseumban őrzött Feltámadt Krisztus-szobroknak is (X-11.). Ez utóbbi a húsvéti liturgiában, az oltárra helyezve, a feltámadt Megváltó bemutatására szolgált, míg Krisztus Mennybemenetelének ünnepén – amint ezt a fejből kiálló kovácsoltvas karika lehetővé tette – a Mennybe való felemelkedés konkrét megjelenítésére használták. A dozmati plébánián őrzött Madonnaszobornak formáját és készítésének technikáját ugyancsak eredeti funkciója határozta meg: körmenetekben, hosszú rúdra erősítve hordozták körül (X-12.). Ez indokolta a hátoldal megfaragását, valamint erre utal a szobor talpán látható rúd csonkja is.

A kiállított tárgyak jelentős része a múlt század közepétől kezdve műgyűjteményekbe, múzeumokba került. Ezzel megszűnt eredeti rendeltetésük, és megváltozott értékelésük, megközelítésük módja is: amíg templomokban voltak, ha nem is használták már, de

sekrestyékben, padlásokon, félreeső zugokban megőrizték őket, templomi felszerelési tárgyak voltak. A gyűjteményekben műtárggyá, így eredeti lényegtől elszakadva, esztétikai értékek hordozóivá váltak. Ez a funkcióbeli változás sok esetben megváltoztatta magukat a tárgyakat is. A múzeumi bemutatás igénye indokolta például a legtöbb esetben a kétoldalon festett táblák kettéfűrészelését, az esztétikai kiegészítést szolgálta a régi képkereteknek újakkal való helyettesítése.

Nyomot hagytak a tárgyakon a műtárggyá válással szükségképpen megjelenő történeti és művészettörténeti elméletek is. Jó példa erre a soproni Storno-gyűjteményből származó, két, kétoldalán festett táblakép (X-8.). A gyűjteménybe kerülésük után az akkor barokk felületet mutató táblákat a 19. század végi historizáló ideálnak megfelelően – új, hitelesnek gondolt színekkel és fémbevonatokkal átfestve – alakították vissza „középkorivá”, „eredetivé”.

Más szemléletű, a tárgyakat azonban szintén nagymértékben átalakító restaurálási gyakorlatot folytatott Németh Kálmán műhelye a Szépművészeti Múzeumban. A „tisztá” plasztikai formák érvényre juttatása céljából a későbbi átfestésekkel együtt sok esetben a középkori szobrok eredeti megjelenéséhez hozzátartozó festékréteget is eltávolították. Ilyen beavatkozás nyomait viselik a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében pl. a felsőlendvai domborművek (X-34.), a keszthelyi Pietà (X-29.), és a két túskevári eredetűnek tartott Madonna közül a korábbi (X-9.).

A múzeumi tulajdonban levő tárgyak esetében a modern restaurálás alapkérdése, hogy a műtárgyak bemutatásával kapcsolatos esztétikai igények és a tárgyak történetének, későbbi változásainak bemutatása hogyan kerüljön egyensúlyba. Milyen hiányokat és sérüléseket lehet és kell a műtárgyakon az esztétikai élmény kiteljesítése céljából kiegészíteni, helyreállítani, ill. egy tárgy történetének melyik az a periódusa – a legkorábbi, vagy esetleg egy épebben megmaradt, teljesebb képet nyújtó későbbi – amit be kell mutatni.

Ez a múzeumi restaurálás esetenként alapvetően eltér az egyházi tulajdonban maradt tárgyak helyreállításának gyakorlatától. Az ezzel kapcsolatos igényeket ugyanis legtöbbször a templomi használat határozza meg, megkövetelve a tárgyak ép és egységes megjelenését. Ez az igény tág teret enged a restaurátori rekonstrukcióknak, amint ezt a piliscsabai (X-3.) és a jáki templomok Madonnáinak (X-17.) szinte egészében új felülete jól példázza.

A templomi tulajdonban maradt tárgyakat – a kiállítás anyagában ezek kivétel nélkül faszobrok – általában

későbbi oltárokba építették be. Ilyenek a kőszegi (X-28.) és az alsólendvai Madonnák, valamint az andocsi női szentek (X-32.). A későbbi felhasználás oka sok esetben a szobrok kegyszoborként való tisztelete volt. Ez a tisztelet – a kegyszoborként való használat – is sok esetben nyomot hagyott a középkori tárgyakon. Ilyen az andocsi Madonna, melyet az egyházi ünnepekre ma is díszes ruhába öltöztetnek. A ruha alatt, és a ruha rögzítése következtében azonban a szobor felülete nagyon megrongálódott. Az öltöztethetővé tétel érdekében változtatták meg a korai csepregi Madonna kompozícióját, eltávolítva egymástól Mária és a gyermek alakját (X-2.). Feltehetően ugyanilyen funkcióváltással függ össze a piliscsabai templom Madonna-szobrának barokk (X-3.) kori átalakítása is.

A Dunántúl középkori művészetét bemutató kiállítás alkalmával különösen fontos feladat a műtárgyak provenienciájának, eredeti felhasználási helyének meghatározása. Könnyebb ez olyan esetekben, ahol a tárgyak ma is templomokban vannak. Így biztosan helyhez köthetőek a jáki, felsőlendvai, kőszegi, soproni Madonnák (X-17, X-28, X-14.) főként ha ezt – mint Jákon – írott források is alátámasztják. 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek leírásai teszik biztossá a keszthelyi Pietà provenienciáját (X-29.), noha az már 1941 óta múzeumi tulajdonban van. A mai templomi őrzési hely és funkció persze nem tekinthető minden esetben eredetinek, vagy akár középkorinak. Így a nagy körmeneti szobornak nyilván nem első tulajdonosa az ugyan középkori eredetű, ám meglehetősen szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező dozmati plébánia, és a piliscsabai templomba is csak a 18. század végén került a középkori Madonna-szobor. Ezekben az esetekben csak a rendszeres forráskutatás során előkerülő írásos adatok vihetnek közelebb a tárgyak eredeti felhasználási helyének meghatározásához. Nehezebb a műgyűjteményekből vagy adományokból származó darabok helyhez kötése. A proveniencia meghatározása ezekben az esetekben egyedi, a gyűjtemények történetére, a gyűjtők személyére vonatkozó kutatást igényel. Szenczy Ferenc szombathelyi megyés püspök bizonyára tudta, hogy az általa a Nemzeti Múzeumnak adományozott táblák a Vas megyei nagytótlaki templom régi, használaton kívüli oltárának részei – az általa megjelölt proveniencia más források ismerete nélkül is valószínűsíthető (X-21.). Bizonytalanabb a Darnay-gyűjteményből származó két Madonna eredeti felhasználási helyének meghatározása (X-9, X-13.). A család a Dunántúlon, Sümegen élt, gyűjteményük is ott volt. Az első tulajdonos, Darnay Kálmán, történeti érdeklődésű, művelt gyűjtő és régész volt. Ha a szobrok túskevári eredetére vonatkozó, tőle származó információ nem is igazolható, a család és a gyűjtemény ismeretében azok dunántúli provenienciája nagyon valószínűnek látszik.

A Burgenländisches Landesmuseum Feltámadt Krisztus-szobra az igen gazdag, széles körből beszerzett, különböző árveréseken való vásárlásokkal is gazdagított, kismartoni Wolf-gyűjteményből került múzeumi tulajdonba (X-11.). Amennyiben a szobor a Wolf-gyűjtemény 1940-ben megvásárolt helytörténeti részéhez tartozott – amint erre a múzeumi leltári szám következtetni enged – úgy a dunántúli proveniencia

igazolható lenne. Ezt a lokalizálást a művészettörténeti elemzés is alátámasztja, ami a műtárgyat stílárisan ehhez a területhez, illetve a hozzá közeli, vele kapcsolatban álló vidékekhez köti.

A műtárgyak helyhez kötésének, dunántúli megrendelésük és első felhasználásuk valószínűsítésének, esetenként csak feltételezésének egyetlen lehetősége a stíluskritikai elemzést, ikonográfiai és művészettörténeti megfontolásokat egyesítő művészettörténeti módszer olyan esetekben, ahol a műtárgyak eredetére vonatkozó történeti források teljesen hiányoznak. Az 1970 körül a veszprémi Egyházmegyei Gyűjteménybe került, Fonyódon felbukkant Krisztus-szobor művészettörténeti elemzés alapján a nyugat-magyarországi művészet köréhez köthető (X-4.), míg az első világháború körüli években a nagybajcsi plébániának ajándékozott Pietà-szobor stíláris párhuzamai messzebbre vezetnek (X-30.). E szobor régebbi történetéről semmit sem tudunk, lehetséges, hogy eredeti felhasználási helye nem a Dunántúlon volt.

Ugyancsak a bizonytalan eredetű darabok közé tartoznak a Jankovich-gyűjteményből származó táblaképek. A gyűjtemény Nemzeti Múzeumnak való átadásakor készült kéziratos leltár képtári részének végén egy összefoglaló megjegyzés (observatio) vonatkozik a még le nem írt, észak-magyarországi és német eredetűnek tartott 15–16. századi táblaképekre. Ezek leltárba vételére az 1838-as pesti árvíz miatt sohasem került sor (Entz 1985, 79.). Eredetükről, arról, hogy mikor és honnan kerültek az igen sok és szerteágazó forrásból gyarapított Jankovich-gyűjteménybe, semmit sem tudunk. A kiállított darabok Dunántúlra való lokalizálása Radocsay Dénestől származik (Radocsay 1955, 130.). A táblákat stíluskritikai alapon nem tartotta beilleszthetőnek sem a felvidéki, sem az erdélyi festészet körébe, így bennük a Dunántúl nagyrészt elpusztult középkori táblaképfestészetének emlékeit ismerte fel. Rendszeres forráskutatás eredményezhet még olyan adatokat, melyek lehetővé teszik ezen táblák jobb lokalizálását. Egyelőre azonban, Radocsayt követve, ezen táblák helyhez kötésének egyetlen lehetősége a művészettörténeti elemzés marad, ami a Dunántúlt általában jellemző, a nyugati, elsősorban osztrák művészeti központok felé való igazodást egyértelműen bizonyítja.

Hasonlóan ismeretlen eddig a kutatás számára a Batthyány Iván gróf németújvári gyűjteményéből először az 1896-os millenniumi kiállításon bemutatott két táblakép eredete. A gyűjtemény története, beszerzésének forrásai nagyrészt feldolgozatlanok. A művészettörténeti elemzés azonban mindkét táblát biztosan kapcsolja a Nyugat-Magyarországgal szoros kapcsolatban álló bécsi, illetve a szomszédos stájer területek festészetéhez (X-5, X-20.).

Még kevesebbet tudunk a váci püspökség (X-24–27.) tulajdonában levő táblaképek eredetéről. Történetük a múlt században Festetich Dénes tulajdonában volt dunántúli, toponári kastélyig követhető vissza. A kastélyban, melyet Dénes gróf építtetett át, 1500 kötetes könyvtár, régi bútorok, metszetek és festmények is voltak. A gyűjtemény története feldolgozatlan, a család tulajdonában volt műtárgyak közül csak

Dénes testvérének, Sámuelnek gyűjteményéről tudunk valamivel többet. E táblaképek művészettörténeti feldolgozása is a jövő kutatás feladata.

Ugyancsak a stiluskritikai elemzésre támaszkodva, a szomszédos stájer területek festészetéhez fűződő közeli rokonság ismeretében köthetők a Dunántúlhoz a Storno-gyűjteményből származó táblák (X-8.).

A művészettörténeti elemzés a tárgyak provenienciájára, eredeti felhasználási helyére vonatkozóan közvetett módon ad tehát felvilágosítást. Stiluskritikai összehasonlításokkal, funkcionális és művészettörténeti elemzésekkel azonban feltárhatóak az egyes tárgyak művészeti kapcsolata, illetve ezen kapcsolatok mibenléte, tartalma. Szerencsés esetben meghatározhatók közeli stílári analógiák, rekonstruálhatók egy műhelyből származó műtárgycsoportok. Más esetekben mintaképek, az egyes tárgyak stílári jellemzőinek eredői, esetleg az azokat Magyarország felé közvetítő alkotások jelölhetők meg. Bemutathatók közelebbi vagy távolabbi stílári analógiák, melyekkel a Dunántúlra lokalizált tárgyak – azok ismeretében vagy anélkül – párhuzamos stílusfejlődést mutatnak. Ezekből az eredményekből felvázolhatók a Dunántúlra lokalizált műtárgyak stílári igazodásának irányai, bemutatható a dunántúli gótikus táblaképfestészet és faszobrászat művészeti kapcsolatrendszer.

Természetes módon kapcsolja a Dunántúlt a tőle délre eső horvátországi területekhez a jáki (X-17.) és a martinšćinai Madonnák stílári hasonlósága. A szobrászi részletmegoldások szinte azonos volta elegendő alapot szolgáltat ahhoz, hogy a szobrokat egy faragóműhely azonos korú alkotásainak tekinthessük. A műhely lokalizálását több ide sorolható műtárgy, vagy erre vonatkozó írott források felbukkanása tenné lehetővé.

Ugyancsak közeli területek, Dél-Karintia, a Dráva vidéke felé mutatnak az 1505-re datált jáki oltárszekrény stílári analógiái (X-33.). A kapcsolat nem ilyen szoros, nem egy műhelyhez való tartozásról van szó. Jól körvonalazható azonban az a Spittal an der Drauban működött helyi oltárkészítő műhely, amelynek alkotásai, éppúgy, mint a jáki oltár fennmaradt festményei, vagy a vele kapcsolatban említett, stájer-karintiai mesternek tulajdonított táblák a grazi Joanneumban, a 15. század vége tiroli-salzburgi művészetének távoli követői. Hasonlítanak egymáshoz az azonos mintaképekhez való kötődésben, és azok hasonló feldolgozásában: a részletmegoldásokban, a szerény igényekhez alkalmazkodó egyszerű szerkezetben, gyenge művészi minőségben.

A szomszédos Stájerországhoz fűződő kapcsolat többször, különböző korú és eredetű műtárgyak körében felbukkan. Ide kötődik a Storno-gyűjteményből származó két kisméretű, kétoldalon festett tábla a 15. század közepéről (X-8.); a század végétől, az 1490 körüli évekre datált Szent Katalin eljegyzését bemutató, a Batthyány gyűjteményből (X-20.), és a Szent Márton a koldussal, hátoldalon a Töviskoronázást ábrázoló, a Jankovich-gyűjteményből (X-19.). A hasonló stájerországi emlékek mindhárom esetben stílári analógiák, nem mintaképek, nem azonos mester vagy műhely alkotásai, hanem azonos stílusirányhoz tartozó,

egyedi jellemvonásokat mutató, különböző minőségű alkotások. A Szent Márton-táblával kapcsolatban felvetődik ugyan a „Divisio Apostolorum Mester” oeuvre-jébe való besorolás lehetősége, ennek azonban pusztán stiluskritikai alapon való eldöntése – technikai vizsgálatok, a proveniencia pontosabb ismerete nélkül – bizonytalan.

A közeli horvát, stájer, karintiai területek művészetéhez való szorosabb vagy lazább kötődés, az ezekkel való párhuzamosság mellett, a gótikus korszakban folyamatosan szoros szálak fűzik a dunántúli emlékeket a jelentős ausztriai művészeti központokhoz, így Bécshez és Salzburghoz. A kapcsolatok minősége emlékenként változik.

Két korai, a 15. század elejéről származó műtárgy esetében Bécshez kötődő közvetlen műhelykapcsolatok igazolhatóak. A veszprémi Egyházmegyei Gyűjtemény tulajdonában levő Feltámadt Krisztus a grosslobmingi szobrok műhelyéhez (X-4.), a Batthyány-gyűjteményből származó Maria gravida (X-5.) pedig az 1410-es években igen jelentős bécsi festészeti műhelyhez köthető. Egészen másként kapcsolható a Jankovich-gyűjteményből származó, Mária koronázását és az Angyali üdvözlést ábrázoló, kétoldalon festett tábla az 1460-as évek bécsi festészetéhez, a Maria am Gestade-templom főoltárának tábláihoz (X-15.). A köztük levő hasonlóság sok tekintetben azonos körből való grafikai minták felhasználásának köszönhető. A stílári hasonlóság pedig az azonos művészeti körhöz való tartozás eredménye. Ennek a stíluskörnek, az akkor erőteljes németalföldi hatás alatt álló bécsi festészetnek, az egyik – a Maria am Gestade-templom oltárához tartozó – elsőrangú, a másik – a budapesti – gyengébb művészi minőségű darabja.

A Salzburghoz, mint művészeti központhoz kötődő szobrászatban találjuk meg közeli stílári analógiáit a magyarországi emléktárgyakban egyedülálló, a 14. század végén készült „piliscsabai” Madonnának (X-3.). Végh János e katalógusban záróként határozza meg, az 1450 körüli évekre datálja, és szintén Salzburghoz kapcsolja a Magyar Nemzeti Galéria Zalaszentgrótról származó szobrát (X-10.). A 15. század hatvanas, hetvenes éveinek biztosan dunántúli provenienciájú három Madonna-szobra – a dozmati plébánián őrzött (X-12.), a soproni (X-14.), és a Darnay-gyűjteményből származó későbbi darab (X-13.) – egy korban egymáshoz igen közeli darabokból álló, egyértelműen salzburgi stílári igazodású műtárgycsoportot hoz létre. A Salzburghoz fűződő kapcsolat ebben az esetben is stíluspárhuzamot jelent: a Madonnák közelebbi vagy távolabbi stílári analógiáit lehet a Salzburghoz kötődő szobrászat egy-egy – nem egy ottani műhelyben készült, egymástól korban és szobrászi megoldásokban is kissé eltérő – alkotásában felismerni. Kinálkozik a lehetőség, hogy ezen emlékek alapján egy salzburgi igazodású, a Dunántúlon – talán éppen Sopronban – dolgozó faragóműhely létezését feltételezzük. A három szobor stílári összetartozása azonban nem olyan szoros, hogy ez a feltételezés írott források ismerete nélkül is tartható lenne.

A dunántúli emlékek művészeti igazodását vizsgálva Felső-Ausztria ismételt előforduló, egyes műtár-

gyak esetében a dél-német művészeti központok, Svábföld, Ulm felé közvetítő szerepet betöltő, fontos terület. A 15. század végén készült nagytótlaki oltárszárnyakat (X-21.) Alfred Stange egy felső-ausztriai festő oeuvre-jébe sorolta, biztosabbnak tűnik azonban csak az ehhez a stíluskörhöz való tartozásról beszélni. A művészettörténeti elemzés a biztosan dunántúli provenienciájú felsőlendvai domborműveket (X-34.) a kefermarkti oltárhoz kapcsolódó felső-ausztriai stíluskörhöz köti. Bizonyos megoldások alapján a kefermarkti oltár késői műhelytradíciójához való közvetlen kapcsolat is feltételezhető. A felsőlendvai oltár táblaképei pedig már Felső-Ausztrián túl, a dél-német művészeti központokhoz való kötődésről tanúskodnak. Ezek a kapcsolatok azonban sokkal lazábbak: a festmények stílusának forrását, egyes képi megoldásainak eredőjét találhatjuk meg pl. a blaubeureni oltár festményein. Ugyancsak az ulmi Erhart-műhely szobraihoz hasonlítja Végh János a zalaszentgróti templom Madonnáját (X-31.) és az andocsi szobrokat (X-32.). Az ulmi művészet itt is mint a stílus forrásvidéke, egyes emlékei, mint bizonyos részletmegoldásokhoz szolgáló konkrét minták kerülnek szóba.

A dunántúli gótikus táblaképek és faszobrok stiláris kapcsolatai igen szerteágazóak, a kötődések tartalma, minősége nagyon eltér egymástól. Nehéz lenne a sokféleségből egy egységes dunántúli művészet képét megalkotni. A művészettörténeti kutatásnak nem lehet ez sem feladata, sem célja. Ezt a régiót, mint a középkori Magyarország nyugati részét, a szomszédos osztrák tartományokkal élénk gazdasági kapcsolatban álló, minden bizonnyal gazdag és fejlett kultúrájú területet kell látnunk, melynek művészeti kapcsolatait történeti és földrajzi adottságai határozták meg.

Tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy a felvázolt kép a Dunántúlon volt középkori műtárgyak csak töredékének ismeretén alapszik. A templomok berendezésének nagyfokú pusztulása a Dunántúl nagy részén, akárcsak az ország egész középső területén, elsősorban a török háborúkkal magyarázható. Egyes területeken, szerencsétlen módon, nagy pusztítást okozott a reformáció is. Így van ez Sopron esetében – amely a középkori Dunántúl gazdag szabad királyi városa, minden bizonnyal jelentős művészeti központja is volt – ahol a gótikus Szent Mihály-templomnak hét oltára, a rajta levő díszítményekkel és oltárképekkel, a zászlók és az orgona, sőt a templomi padok is a protestáns birtokbavételnek estek áldozatul (*Mohl 1926, 4.*). A XX. században, a második világháború körüli években is több magyarországi tulajdonban volt műtárgy semmisült meg, vagy veszett el. Példaként az 1912-es vasvármegyei Műtörténeti kiállításon Széchenyi Rezső gróf tulajdonából bemutatott és azóta elveszett két középkori faszobor – Szent György álló szobra, valamint egy töredékes Krisztust számárháton bemutató szobor – említhető.

A Magyar Nemzeti Galéria kiállítása nem vállalkozhatott a mégoly töredékes emlékanyag hiánytalan bemutatására sem. Szükségképpen kimaradtak azok a tárgyak, melyek állapota szállításukat, múzeumi bemutatásukat nem tette lehetővé, illetve azok, amelyek kölcsönzéséhez tulajdonosaik nem járultak hozzá. Korlátot szabott a rendelkezésre álló kiállítási tér nagysága, és az előkészítésre szánt idő rövidege is. Sajnálatos módon nem szerepelhetnek így pl. a burgenlandi – ruszti, fraknoi, pinkakertesi – templomok faszobrai és a ma Ljubljánában őrzött, Mura-vidéki eredetű, Krisztus rokonságát bemutató táblakép sem.

X-1. Fájdalmas Mária

Rajkán, a plébániatemplom 18. században épült, raktárként használt oratóriumán találtunk rá 1989 szeptemberében. festett hársfa, aranyozás maradványaival
m.: 173 cm
1300–1350

Kálvária-szoborcsoport Mária-szobra. Háta mélyen kivájt; az üreg nyílását a szobor körvonalához igazított deszka fedi. Kendővel fedett fejét kissé a bal vállra felé dönti. Összekulcsolt kezét a fájdalom kifejezéséül arcához emeli. Feje aránytalanul nagy, az arcformák erőteljesek és nehézkesek, minden gráciát nélkülöznek. Az orr hosszú és enyhén ívelt, a szemöldökök felvontak, a nagy szemek kidüllednek, az áll széles, csaknem szögletes. A fejet borító kendőnek egyik vége a jobb vállára lóg, a nyak előtt keresztül vont másik vége vékony hajtűráncokba gyűrődik. Ruházata földig érő tunika, felette bő köpeny, amelynek anyaga a test előtt mélyöblű, legömbölyített tárdőkbe, kétoldalt lapos, széles, függőleges sápadókba rendeződik. A köpeny alól lent a tunika és a cipők orra bukkannak elő.

Eredeti színei alig értékelhető, apró szigetekben maradtak csak meg az arcon és a hajon. A Szent-Gály Erzsébet által 1994-ben befejezett restaurálás az arc, az azt keretező haj és fejkendő, valamint a nyak egyes részletein – valószínűleg barokk kori – átfaragásra utaló nyomokat is feltárt. A bemutatathatónak minősülő, még viszonylag egységes felületet képező, noha több helyen téves forma-értelmezéssel kezelt festékréteg is e középkornál későbbi átdolgozás után kerülhetett a szoborra. A kendő fejet takaró és vállra hulló része fehér, míg a nyak előtti szakaszán, és csak itt, kopott aranyozást tárt fel a restaurátor. A ruha élénkörös festése az összekulcsolt kezek között előbukkanó köpenyrészre is kiterjed. A köpeny másutt – kívül és belül egyaránt – kék. A ruha és a köpeny szegélyén keskeny sárga sáv fut végig.

Stílusvonásai az 1300 körüli évek és a 14. század közepe közötti évtizedek közép-európai emlékeivel hozhatók összefüggésbe. Előzményei között mindenekelőtt a klasszikus gótikus katedrális-szobrászat hagyományait erőteljesen folytató, 1300 körüli szoborművek említendők. Széles testfelépítésével, viszonylag nagy, erőscsontú arc-

X-1.

felépítésével a rajkai szoborra emlékeztet az eichstätti székesegyház nyugati szentélyében 1297-ben Siboto kanonok által felállított Madonna (*Bös, W.: Gotik in Oberbayern. München 1992. 665–666.*). Az ugyanezen típust variáló pozsonyszöllősi Madonna-szobor (Bratislava, Slovenská národná galéria) drapériastilusa által is a Rajkán előkerült Mária-szoborhoz kapcsolható. Az eichstätti és a pozsonyszöllősi szobrok kompozíciós hasonlósága, a gyermek Jézus figurájának szinte tökéletes azonosága és a ruházatok redőrendszerének szinte pontos egyezése egyébként a közvetlen előkép-követés lehetőségét is felveti e két tárgy esetében. A rajkai Mária-szobor fejlettebb plaszticitása, formáinak teltsége és lekerekítettsége a pozsonyszöllősi Madonnához áll közelebb.

Az eredetileg minden bizonnyal templomszentély diadalívében magasan felállított Kálvária-csoport részét képező, életnagyságú szobor jelentős méretű épületet tételez fel. Kizártnak tekinthetjük, hogy e templom az egyébként jól ismert rajkai középkori templommal volna azonos (v.ö.: *László Cs. – Sedlmayr J.: A rajkai rk. templom külső helyreállítás. Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest 1993. 109–123.*). A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a Duna túloldaláról, a közeli Pozsonyból került Rajkára, s eredetileg valamelyik ottani templom, talán a 13. század vé-

gén épült ferences templom, vagy a 14. században többször is átalakított, 1328-ban már említett klarissza templom középkori felszereléséhez tartozott. Jelentőségét korai készítési ideje mellett éppen e feltételezhető eredete adja.

T. I.

közöletlen

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 91.7.M

X-2. Mária a gyermek Jézussal

Szirbek Ferenc Hugó gyűjteményéből, aki a csepregi plébánia kertiszerszám- és tűzifaraktárában bukkant rá. 1990-ben a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonába került.

festett, ezüstözött, aranyozott körtefa
m.: 80 cm
1340 körül

Körben kidolgozott, álló Madonna erősen sérült, szándékos csonkítás és átalakítás nyomait viselő szobra. Mária fejtét fodros szélű, fehér kendő fedi, amely alól aprólékosan megfaragott, aranyozás maradványait őrző, csavart hajfürtök bukkannak elő. Mária keccses, ívben hajló, karcsú alakját hosszú, élénkpiros színű ruha takarja, efelett enyhén kiemelkedő, széles szalaggal szegélyezett, a nyaknál V alakban, kétoldalt ívesen kivágott, a mellnél erősen összeszűkülő, hátul megkötött felsőruhája van, amelynek sápadt világossárga színét sáfrányos lüszterrel kezelt ezüst adja. Válláról hátul bő esésű, kívül kék, belül vörös színű köpeny omlik le. A felsőruha elől a lábknál a kontrasztos testtartásnak megfelelő, aszimmetrikus elrendezésű, szögletesen megtört, keskeny, de mély ráncokat vet, kétoldalt a köpennyel együtt laposan rétegzett, dekoratív redőzuhatokban hullik alá. A köpeny hátul lendületes, átlósan végigfutó ráncokba gyűrődik, a megemelt karok alatt élesen megtört, kemény formálású tárdők sora indul. A gazdag ruházat domináns motívuma a felsőruha szegélye által – talán szándékosan – kirajzolt nagy M betű. A jobb karon ülő, anyja felé forduló, de kissé lefelé tekintő gyermek Jézus felsőteste mezítelen, alsótestét Mária előre vont fehér kendője burkolja be. Telt, kerek arcát Máriához hasonló apró, felcsavart hajfürtök

keretelik, itt is aranyozás maradványai-
val.

Valószínűleg barokk kori átalakítás következtében veszett el Mária koronája és bal karja. Ekkor vésték le az elől kiemelkedő drapériacsúcsokat, ekkor fűrészelték be és metszették ki a szobor alját elől a ruházat végződésével, és az átalakítás céljából ekkor választották le többszöri durva befűrészeléssel és vésséssel a jobb karon ülő gyermeket is, Mária jobb kézfejjével együtt. A gyermek Jézus minkét karját töből és jobb lábfejét a lábáról lehulló drapériával együtt ugyanezen beavatkozással egyidejűleg egyenes síkok mentén levágták. Az eltávolított gyermeket a jelek szerint előbb két fa csappal erősítették vissza a szobor tömbjére, majd – hogy bármikor könnyen elmozdítható legyen – a helyére beütött nagy, derékszögű vaskampóra húzták rá. Az átalakítással egyidejűleg a testszíneket is újrafestették. A roncsolásokat eredményező, drasztikus eljárás célja nyilvánvalóan az volt, hogy részenként öltöztethető kegyszoborrá alakítsák át. A beavatkozás helyét és idejét (mint *terminus ante quem*) a szoborból kihullott két pergamencsík egyikének nevet és évszámot tartalmazó felirata jelzi: Loránd György 1755. (A másik feliratos

X-2.

szalag olvashatatlan.) A magyar személynév arra mutat, hogy a Madonna Magyarországon tisztelt barokk kori kegyszoborként maradt fenn, s feltehetőleg a középkorban is valamelyik magyarországi templom – a kifejezetten finom kvalitásból ítélve igényesebb városi alapítvány, vagy jelentősebb kolostortemplom – felszereléséhez tartozott. Jelenlegi állapota, amely az eredeti kompozíciót közelítő rekonstrukció, a Szentgyörgyi Edit által 1994-ben végzett – a korábbi restaurátori beavatkozásokat is korrigáló – helyreállításnak köszönhető.

A félig ruhátlan, félig Mária kendőjébe takart gyermek Jézus ábrázolása a

14. század első felében készült francia Madonna-szobrok egyik típusa révén terjedt el. Ezt a szelíd arckifejezéssel és a játékos gesztikulációval is Mária és a kis Jézus közti bensőséges, meghitt kapcsolatot kifejező kompozíciós típust képviselik többek között a Jean Pepin de Huy által készített Gosnay-i Madonna (Arras, Musée des Beaux-Arts), a Pont-aux-Dames-i ciszterci kolostorból való Madonna-szobor (New York, Metropolitan Museum), vagy a Saint Denis-ből származó, Jeanne d'Évreux által készíttetett ötvösművű Madonna (Paris, Louvre). A típushoz tartozó szobrok többségén a kendővel mintegy *manu velata* tartott Gyermek általában nem kifelé, a nézőhöz fordul tekintetével és mozdulataival, hanem anyjához simulva, kezével néha gyűrűt, madarat, vagy gyümölcsöt nyújt, néha gyengédén Mária arcát, mellét vagy ruháját érinti. Az ábrázolás irodalmi párhuzamai a középkori misztikus mariológiai szövegekben, közöttük az allegorikus Énekek éneke-kommentárok misztikus jegyességről szóló részleteiben lehetők fel. A 14. századi magyarországi szobrászatban is feltűnnek e típus elemei (Libetbánya, Detrefalva), a csepregi

Madonna zárt kompozícióját, hiányzó részleteit is e párhuzamok alapján értelmezhetjük és egészíthetjük ki. E távoli és előkelő ikonográfiai rokonságán kívül elsősorban a haj és a ruházat stilizálása alapján datálhatjuk a szobrot. A ruharedők száraz, grafikus hatású, dekoratív eleganciájú kezeléséhez az osztrák tartományok 1340 körüli szobrászatában találhatunk meggyőző párhuzamokat (Bécs, Stephanskirche főoltárának szobortöredékei; Bécs, Minoritenkirche homlokzati domborművei, Mária koronázása St. Georgenbergből, egykor az Oertel-gyűjteményben: Müller 1976, Abb. 21.). Mária szokásos habitusától meglehetősen elütő, nem gyakori, ujjatlan felsőruha is feltűnik e terület emlékein (pl. Madonna Lorchból: Kieslinger 1923, Taf. 11.). Ugyanezt az öltözetet viseli egy – kompozíció tekintetében is a csepregihez hasonló, annál azonban gyengébb minőségű – szlovéniai Madonna (Breg pri Ptuj: Cevc 1973, Kat. 7.).

T. I.

Kerny 1991.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 90.16.M

X-3.

Mária a gyermek Jézussal

A budai klarissza zárda tulajdonából került 1784-ben a piliscsabai plébániatemplomba.

hársfa

m.: 90 cm

14. század utolsó harmada

Piliscsaba plébániatemplomában a leckeoldali első mellékoltáron üvegezett szekrényben őrzött gótikus Madonna-szobrot különleges kézmozdulata, bizonytalan színű vastag átfestései miatt a közelmúltig alig méltatta figyelemre a kutatás. Legutóbbi restaurálása 1979 januárjában kezdődött a Képzőművészeti Főiskola Restaurátor Intézetében. Helyreállítását Bodorné Szent-Gály Erzsébet, az Intézet adjunktusa 1981 szeptemberére fejezte be.

A feltárás során világossá vált, hogy az eredetileg trónoló Madonnát ábrázoló művet a barokk korban alakították át álló, öltöztethető kegyszoborrá. Eredeti koronájának csak abroncsából maradt részlet, a trónra is csak nyomok utalnak. 18. századi átalakításakor távolították el csaknem teljesen a ruházat lazúrozott ezüst színezését – jelenlegi rekonstrukciója a megtalált részletek alapján készült –, ugyanakkor az arc és a kezek eredeti felülete sértetlen maradt. A hátoldali feliratok szerint ezt a

X-3.

1. A kegyszobrot ábrázoló szentkép, 1725 körülfestett pergamen
Szilárdfy Z. gyűjteménye

barokk átalakítást 1725-ben végezte Gaudentius Gsöhl (Gesell ?) Szent Benedek-rendi szerzetes. Újabb renoválására 1784-ben került sor, amikor az 1778–1781 között épült piliscsabai Szűz Mária születése-templomba került. Ezúttal Ignatz Pan (?) „schnitzer” végezte a felújítást.

Egy, a kegyszobrot ábrázoló, 1725 körül készült kisméretű színezett pergamenkép német nyelvű felirata szerint „a csodatevő Mária kegyszobra, amely Pozsonyból vitetett Budára, ahol Szent Klára szüzeknél tisztelik” (1. kép). Vele egykorú rézmetszetű imalap (2. kép)

aláírása szerint már 1540-ben Pozsonyban volt a kegyszobor az ottani klarisszákánál, de 1714-ben magukkal hozták Budára. Ebben az évben ugyanis a pozsonyi klarisszák egy része az óbudai apácák jogutódaként régi helyük közelében telepedett le. Habár biztonsági okokból a budai várban, a mai Úri utca 49. szám alatti telken építették fel új templomukat és rendházukat, nevükben továbbra is Óbuda szerepelt (Óbuda ekkor Zichy-birtok volt). Pozsonyból magukkal hozták – a fennmaradt leltárak tanúsága szerint – a régi óbudai, nagyváradai klarisszák valamint

2. Imalap a kegyszobor képével, 1725 körül rézmetszet Győr, Papnevelő Intézet könyvtára

a margitszigeti domonkos apácák középkori kincseit. Buda török kézre kerülésekor ugyanis a klarisszákkal együtt menekültek a szigeti apácák is. Örökségük az óbudai klarisszákra szállott. 1714-ben magukkal hozták Pozsonyból Budára Árpádházi Szent Margit fej- és testereklyéit és vezeklőövét is. Gazdagon felszerelt templomukat 11 oltár ékesítette: 5 kőből volt, 6 pedig fából. Az 1782. április 10-i felosztás után 1782. július 15-én kelt leírás felsorolja az oltárokat. Közülük a diadalív két oldalán állott Szent Margit és Szent Klára oltára – mindkettő 1756 szeptemberében készült el és ma is megvan: eredeti elhelyezésüknek megfelelően állnak a piliscsabai plébánia-templomban. Az evangéliumi oldalon álló Szent Margit szószékoltár a szigeti domonkos apácák emlékezetét idézi. A leckeoldali Szent Klára-oltár 1782. évi leírása szerint *In medio est Statua Major B.M.V. vestita pretiose Aurea In Capsa sub Vitro*. Ugyanez az irat felsorolja a Szűz Mária-szobor 9 ruháját, arannyal átszőtt, gazdag díszítésű valamennyi. Továbbá *In ara ... habet Statua B.M.V. Sceptrum et Jesusus Globulum cum coronis Argenteis Inauratis*.

Feltűnő, hogy amíg a szószékoltáron *In Capsula Lignea, sub Vitro* az oltár tituluszának megfelelően Szent Margit szobra áll, addig a Szent Klára-oltáron nem Szent Klára szobra, hanem a Madonna kegyszobor látható.

A 16. század közepe óta Pozsonyban őrzött középkori trónoló Madonna-szobor eredetére csak következtethetünk. Erzsébet királyné, I. Károly neje alapította az óbudai klarissza kolostort, amely 1346 táján már elkészülhetett. A piliscsabai szobor készítése idejét Radocsay 1350–1370 közé helyezi. Az óbudai klarisszák 1439-től ismert pe-

3. Az óbudai klarisszák pecsétje Magyar Országos Levéltár Dl.13325.

csétjén (3. kép) a piliscsabai szobor sajátos kéztartását, oldalra forduló szokatlan mozdulatát láthatjuk viszont.

Ezt a szobrot – feltehetőleg a középkori óbudai Szűz Mária-kolostor-templom főoltárának szobrát – menekítették Pozsonyba, majd hozták magukkal múltjuk egyéb emlékeivel, így például Erzsébet királyné házioltárával együtt 1714-ben Budára visszatérve és helyezték el – immár jogfolytonosságukat is kifejező kegyszoborként – 1756 szeptemberében a Szent Klára-oltáron a klarisszák.

B. I.

A szobor korai készítése és emlékanyagunkban egyedülálló típusa miatt érdemel különös figyelmet. A későbbi átalakítások miatt jószerével csak Mária feje, az arc részletei és a térdekről leomló ruha redői mutatnak eredeti középkori

formákat. A Mária jobb válláról egyenes vonalban, hosszan lelógó drapéria és Jézus alakja teljes egészében újabb kiegészítés, de a szobor egész felülete átdolgozásokról, átfaragásokról tanúskodik. Mai festése a legutóbbi, rekonstrukcióra törekvő restaurálás eredménye. A csak igen apró részletekben feltárható eredeti festéknyomok azt bizonyítják, hogy Mária kék bélésű arany köpenyt, zöld lüszteres ruhát, fehér fejkendőt viselt, haja és a nyaka előtt körbetekert kendő aranyozott volt.

Az ülő Mária teste erőteljes S vonalban hajlik, szinte csavarodik a térben: lábaival, térdeivel balra fordul, felsőtestével kissé hátradől, vállával és fejével határozottan jobbra néz. Mozdulatának irányát törzsén és térdein a drapériák redői eredetileg lendületesen követték. Mária bal karján, testétől kissé messzebbre nyújtva tartotta a gyermek Jézust.

A szobor kivájt hátoldalát fedő deszkán két, 18. századi felirat van: *Sculpta Ano 1299 | Sub | Abbatisatu autem | Vblis Mrs Rose | Sigray Renuwata Ano 1725 F. Gaudentius gsöll | O.M.S.B.F. – Ao 1784 ist dass | gnadenbild in die Czaba | Pfar Kirchen | Von die ehr Würdigen | Klosterfrauen übersichickt | Mit dem und von dem (?) | Ignatz Por schnitzer | ... | Anno Dni 1785* (Baranyai Béláné olvasata). A korábbiól megtudjuk, hogy a szobor a 18. században a budai klarisszák tulajdona volt, Sigray Erzsébet Róza ennek a rendnek másod-fejedelem asszonya volt. (Nagy Iván X. 178.). A későbbi német feljegyzés arról tanúskodik, hogy a szobrot 1784-ben vitték Piliscsabára. A plébánia-templomot a budai apácák építették 1778 és 1781 között. A rend 1782-es felosztása után az építkezést a királyi kamara fejezte be, felszerelési tárgyait a kegyúri szerzetesrendtől, a budai klarissza templomból szereztek be. (*Pest megye*, 646.)

A felirat első sora, amely a szobrot 1299-re datálja, nehezen értelmezhető. Feltehetően a rend történetében egy, a szobor megrendelésével vagy készítésével a 18. században kapcsolatba hozott, fontosnak tartott esemény dátuma. Nem jelöli a szobor valódi készítése idejét.

Stilusának párhuzamait a 14. század utolsó harmadának Salzburchhoz kötődő szobrászatában találjuk meg. Mária, Radocsay Dénes által ügyetlennek és

szokatlanak nevezett oldalra forduló mozdulata, ebben az összefüggésben a stiláris környezetet meghatározó, datáló tényezővé válik. A salzburgi Museum Carolino Augusteum (Itsz. 138/32) és a Bayerisches Nationalmuseum (Itsz. 66/39) trónoló Madonnái ugyanilyen lendületes, térbe forduló, S vonalú mozgást mutatnak. Elsősorban ez a tartás, valamint Mária arcának részletei, a szemek, az orr, a száj vonala és a haj kidolgozása kínálják az összehasonlítás lehetőségét. A salzburgi Madonnákon a kendő és a ruha redői hangsúlyozzák a mozgást. A piliscsabai szobron a drapériák redőrendszere ezektől kissé eltér, gyengébb minőségű, bár ennek megítélése a felület többszöri átmozgása után igen nehéz. Az analógiák alapján valószínűsíthető, hogy Jézuskát eredetileg oldalnézetben, Mária felé fordulva ábrázolták.

P. Gy.

Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky S. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I. Budapest 1910, 116.; *Pest megye*, 17, 647, 652. kép; *Radocsay 1967a*, 38. 170.;

Piliscsaba, Rk. Plébániatemplom

X-4. Feltámadt Krisztus

Fonyódról, ahova ismeretlen helyről került, 1970 táján jutott a veszprémi Egyházmegyei Gyűjteménybe. festett hársfa
m.: 99 cm
1400 körül

A figura a szenvedéstörténetből elkülönített, annak eseményeit és a vele kapcsolatos gondolatokat emlékezetbe idéző és magas érzelmi hőfokú átélésre kínáló vallásos kultuszszobor. Rokona a misztikus vallásosság olyan kultuszkép-típusainak, mint a Pietà, a Vir dolorum, vagy a félalakos Imago Pietatis. Emlékezetbe idézi Krisztus szenvedéseit és öt szent sebét: meggyötört alakja töviskoronás fejével áll, kezeit felemelve, felsőtestén a lebocsátott lepel láttatja az oldalsebet, lábait a szegek nyomaival a drapéria szabadon hagyja. A festés a sebeket és a kiomló vért hangsúlyozza. A passióra vonatkozó utaláson kívül nyilvánvaló a figura eucharisztikus jelentése: a test és vér egységét és a megváltás áldozatát idézi, Krisztus testének a feltámadás utáni, megdicsőült

X-4.

alakjában. Ezt hangsúlyozza a halotti lepel köpenyformája és bíbor színe: a töviskoronával együtt utalások a megcsúfoltatás, az Ecce Homo-jelenet képeire. Ez a kultuszszobor-típus Közép-Európa környezetében 1400 táján vált népszerűvé és elterjedté. A legteljesebb példák egyike a Pfenningbergi való Krisztus-szobor (Bécs, Österreichische Galerie), félalakos változat a bécsi Stephanskirche kultuszszobra, az ún. Zahnwehherrgott. Valamennyi példa fontos eleme a beszédes, a szemlélőt mintegy megszólító kifejezés és a nyitott száj.

Nemcsak a figuratípus közeli rokonai találhatók meg Alsó-Ausztria környezetében, a stílus is az 1400 körüli bécsi szobrászat, illetve hatókörzete, Steiermark és a mai Szlovénia felé mutat. Török a großlobmingi szobrok műhelyében ismerte fel a fonyódi Krisztus rokonait, Schultes feltételezi, hogy e műhely egyik segédje közel egyidőben a großlobmingi sorozat készítésével Magyarországon dolgozott. A figura tartása, drapériájának redővetése, a karjairól gazdag fürtökben, kanyargó szegélyvonalakkal lehulló köpenyszárnyak alapján különösen egy bécsi magángyűjtemény Krisztus-szobrával bizonyul rokonnak. Stiláris helyzetét, minőségét tekintve a Zsigmond-kori

budai szoborlelet legfontosabb csoportjának mintegy előfutára. A kitűnő fonyódi szobor és a budai szobrok közötti viszony azonban további – nehezen megválaszolható – kérdéseket is felvet. Egyetlen, fából faragott kultuszszobrokat készítő műhelytag működése ugyanis még nem magyarázza a bizonyosan építészeti keretet feltételező budai szobrok műhelyének eredetét. Ezen kívül az Ausztriához, Steiermarkhoz közeli Nyugat-Dunántúlon az e területekről származó mester működése (amire a radkersburgi Johannes Aquila tevékenysége óta vannak példák) éppoly könnyen elképzelhető, mint mütárgyak behozatala. A legnagyobb gondot azonban az jelenti, hogy a szobor eredetéről fonyódi lelőhelyen kívül semmi sem ismeretes, középkori helységhez sem köthető; így, lokalizálása hiányában végső soron még az sem zárható ki, hogy csak a középkor után került Magyarországra.

M. E.

Budapest 1979, 1. sz.; *Török Gy. 1981.*: *MNG RGy 17. sz.*; *Schultes, L.*: *Der Meister von Großlobming und die Wiener Plastik des Schönen Stils. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 39 (1986) 24.*

Veszprém, Egyházmegyei Gyűjtemény, Itsz.: 73.305.

X-5. Maria gravida

A németújvári Batthyány-gyűjteményből került az 1896. évi millenniumi kiállításra. Eredete ismeretlen.
fenyő, tempera
89 × 78 cm
1410–1415

A bal oldalán megcsonkított táblaképet 1967-ben Siskov Ludmill, a Szépművészeti Múzeum restaurátora tisztította meg a barokk kori átfestéstől. A bal oldalon előbukkant egy angyalszárny részlete, és jól láthatóvá váltak egy nimbusz töredékei. A Szűz Mária terhességét sejteti engedő drapéria és stiláris sajátságok, különösen az arckifejezés esetében, egyértelművé váltak. Ugyancsak megváltoztak az előtér virágai. A trónus üvegablakai és a bal alsó szegélyén látható 1409-es évszám, akárcsak a Mária derekára festett öv eltávolításra került.

1993-ban Erwin Emmerling (München) infravörös felvételeket készített a

képről, melyeken láthatóvá vált a festést megelőző alárajzolás. A kivitelezett képtől való legjelentősebb eltérés az, hogy a rajzi megfogalmazásban a születendő Gyermeke motivuma is szerepel: a Szűz Mária hasát borító köntös alatt kettős mandorlában a kis Jézus a kereszttel. A Gyermeke a jobb vállán nyugvó kereszttel baljával tartja, feje jobbra előre hajlik, a kereszt szára, felhúzott lábai között, a mandorla alsó csúcsáig ér. A rajz első változatában a kereszt jóval nagyobb volt és pontosan a mandorla közepén húzódott. A végleges megoldás során a kereszt eltolódott jobbra és kisebb lett. Így jobban kapcsolódott a kis Jézus kompozíciójához, növelve annak térbeli illúzióját. A mandorla ugyanakkor egy nagyobb, Szűz Mária egész hasát megjelölő kereszt szárainak találkozásába került. Ez a kereszt a festői kivitelezés számára biztos támpontot nyújtott a deréktól lefelé jobbra ívelő drapéria plasztikus kialakításánál, mely a kék szín világos csúcspontjainak felrakásával történt és a has domborúságának jelzésére szolgált. A festett redők a hason meglehetősen pontossággal követik a fentről lefelé párhuzamosan futó alárajzolás vonalait. A térd alatti drapéria-részen az alárajzolást a satirozó-technika jellemzi, melynél a kereszttbe futó vonalak enyhén ívesek. Itt is, éppúgy, mint a Gyermeke és a mandorla rajzánál, a vonalvezetés bizonyos vastagsága arra mutat, hogy az alárajzolás ecsettel történt. A vízőntő edény és József kalapjának a tárgy plasztikusságát kifejező, satirozott rajzát a festői kivitelezésnél a fények felrakása helyettesíti.

A festői megoldás másik eltérése a rajzzal szemben az, hogy az orsó Mária jobbábjába került. Az alárajzoláson ugyanis Szűz Mária ruhájának bal alsó sarkában, a földre ejtve látható egy, a megfestettnél jóval nagyobb orsó, orsógombbal, míg Mária jobbájjal csupán a fonat vezet. A fonás ilyen ábrázolása az 1400 körüli típusnak felel meg, amelynek számos ábrázolása ismeretes (Urbach 1974, 36. és 38. kép).

A kép ikonográfiáját korábban, hol az Angyali üdvözlésként (Stiassny 1896; Wilckens 1965), hol József kételyeként (Urbach 1974) határozták meg, és a Hortus conclusus motívumára is felfigyeltek (Radocsay 1963). Szent József attribútumai kétségtelenül József jelenlétére utalnak, de a „József kételyei” meghatározással szemben ellentmondásosnak látszott a Szentlélek galambja és

X-5.

az olvasópulton lévő nyitott könyvben olvasható Angyali üdvözlés szövege: *Ave gratia plena, Dominus tecum.*

A 14. századi cseh művészet számos, a Mária-kultuszhoz kapcsolódó emléken, Szűz Máriát az Angyali üdvözlésben terhesen ábrázolják. Az egyik legkorábbi példa az 1380 körül készült Rokycany-i kazulakereszt hímzése, ahol képünkhöz hasonlóan, a trónuson ülő Szűz egész hasát jelölő kereszt közepében látható a gyermek Jézus, Mária dicsőfényéhez közel pedig a Szentlélek galambja. A Maria gravida ikonográfiájában ritka a kereszttel tartó kis Jézus, aki így inkább az Angyali üdvözlés jelenetében, az „Atyától küldtében” kerül ábrázolásra. A kereszttmotívum, mely az eljövendő passióra utal, még inkább aláhúzza a terhesség ábrázolásában Szűz Máriának a Megváltásban betöltött fontos szerepét. Ez az alapgondolat áll a „Vierge ouvrante” szobortípus háttérében is, ahol a szétnyitható Madonna belsejében a Szenthá-

romság Kegyelem trónja típusát, vagy Krisztust a kereszten ábrázolják a passiójelenetekkel.

A németújvári táblán, a szárnytörődék alapján, a József kételyeit eloszlató angyalra lehetett következtetni. József piros köpenyébe süppedő nimbusza, félrebillentett fejjel való alvó tartásra utal. Táblánk az analógiák és a szerkezeti megfontolások alapján a bal oldalon csupán annyival lehetett nagyobb, hogy József alakja éppen elfért. A kép jelentős részét – József kételyeire válaszul – az Angyali üdvözlésnek az a típusa foglalta el, mely a 14. század végén Prágából elterjedt Maria gravida kultusszal függ össze. Ennek „Andachtsbild” jellegét erősíti meg a Hortus conclusus ábrázolás.

A végleges választ arra a kérdésre, hogy eltért-e és miért tért el az első rajzi gondolattól a festői kivitelezés, volt-e programváltozás, a tábla töredékessége, a restaurálási dokumentáció hiányossága és a többi jelenet ismereté-

nek hiányában nem lehet egyértelműen megadni.

A kép stílárís kérdéseivel legújabbán Jörg Oberhaidacher foglalkozott és festőjét a bécsi Bemutatások Mestere körében találta meg. A Maria gravida Mestere abban a bécsi műhelyben dolgozott, amely cseh és nyugati, többek között francia előképekre támaszkodva alakította ki sajátos stílusát és amelyben a Heiligenkreuzi Mester, a Bemutatások Mestere és a londoni Kegyelem trónja Mestere voltak a meghatározók a 15. század elején. A Heiligenkreuzi Mester, egy nyugatról jött vándorművész honosította meg 1410 körül Bécsben az építészeti elemekkel történő téralkitást. Hasonló módon járt el a Maria gravida Mestere is a trónus ábrázolásánál. Gerhard Schmidt már 1966-ban kinyilvánította azt a véleményét, hogy a bécsi műhelynek nem a St. Lambrecht-i Votívtábla Mestere volt a vezetője, aki csak 1420 körül lépett színre. Az 1400 körüli ikonográfiai és stílárís előképeket alkotó módon asszimiláló németújvári Maria gravida Mestere az 1410–1415 körüli bécsi festészet stílusának kialakításában jelentős szerepet játszott.

T. Gy.

Stiassny 1896, 416–423.; Radocsay 1963, 13–14.; Wilckens, L. von: Ein Kaselkreuz in Rokycany. Hinweise zur böhmischen Marienverehrung unter Karl IV. und den ersten Prager Erzbischöfen. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1965, 33, 34, 47.; Urbach Zs.: „Dominus possedit me...” (Prov. 8, 22) Beitrag zur Ikonographie des Josephszweifels. AHA 20 (1974) 199–266.; Endrei, V.: Technik-geschichtliche Anmerkungen zur Güssinger Tafel: Maria beim Spinnen. AHA 20 (1974) 267–269.; Török Gy. 1978, 7–27.; Lechner, M. G.: Maria gravida. Zum Schwangerschaftsmotiv in der bildenden Kunst. München-Zürich 1981. 451–452.; MNG RGY 20. sz. Oberhaidacher, J.: Der Beitrag des Meisters von Heiligenkreuz. Zur Entstehung des Wiener Stilbilds der Internationalen Gotik. Zur Stilsynthese in der Wiener Malerei um 1400. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 46–47 (1993–1994) 533–539., 825–826.; Török, Gy.: Neue Erkenntnisse durch Infrarotreflektographie zur Ikonographie der „Maria gravida” aus Güssing in der Ungarischen Nationalgalerie. Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 48 (1994): 3–4)

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 52.656.

X-6.

Szenháromság a halott Krisztussal, Szent Péter és Szent Pál apostol

Nyugat-Magyarországról. A Taxis család tulajdonából került az 1912-es szombathelyi vasvármegyei műtörténeti kiállításra, majd a szombathelyi múzeumba.
fenyő
64,5 × 51,5 cm
1450 körül

A Szenháromság egykor a hátoldalára festett (később szétfűrészelt) Szent Péter és Pál apostollal-diptychon jobboldali belső táblája volt.

Az Atya fejtípusa, a haj és szakáll kidolgozása távolról még emlékeztet a 15. század eleji bécsi festészet, különösen a St. Lambrecht-i Votívtábla Mesterének és a londoni Kegyelem trónja Mesterének típusaira. (v.ö.: a bécsi Szenháromság Atya illetve a St. Lambrecht-i Szent András alakját; *Török Gy. 1978, 34. kép, illetve 98. sz. 33. kép*). Ugyancsak régiesnek hat a finoman poncolt nimbusz és keretdíszítés. Egyéb stílárís jegyek, különösen Krisztus vállának realiztikus ábrázolási kísérlete, azonban arra mutatnak, hogy a kép mestere eltávolodott a 15. század első harmadának osztrák ideáljaitól és nem áll közvetlen kapcsolatban a későbbi osztrák festészzettel sem. A festmény jelentős képviselője a Szenháromság *Not Gottes* ikonográfiai típusának, amely a halott Krisztus tiszteletének 1400 körül felvirágzó kultuszával kapcsolatban terjedt el az európai művészetben. Ez a típus a francia-burgundi művészetben jelenik meg legkorábban 1380 körül *Pitié-de-Nostre-Seigneur* megnevezéssel. A St. Lambrecht-i Votívtábla Mesterének bécsi képe, a Szent Veronika Mestere münsteri táblája ugyancsak félalakos ábrázolás, képünk azonban sok rokonságot mutat azzal a két egészalakos gdański változattal is, amelyek a Berry hercegének leltárában említett, elveszett burgundiai előképre mennek vissza. A félalakos típus kiindulópontja az 1400 körül a burgundiai művészetben igen kedvelt Pietà-ábrázolás, ahol Krisztust angyal, vagy angyalok tartják, a 15. század legelején a Louvre nagy kerek Pietà-jában pedig már a Pietà-nak a Szenháromsággal való ötvözete jön létre. A Louvre Pietà-jának és a Szent Veronika Krisztusának „vállra” leeső fejtartása még erőteljesebbé válik a

gdański képen. A hasonló fejtartás, sőt az erősen gyűrődő nyakráncok a Galéria képen is megjelennek, bár jóval ügyetlenebbül. Krisztus ágyékkendőjének elrendezése, a kéztartás a gdański képhez áll a legközelebb. A Louvre Pietà-ján és a bécsi képen az Atyaisten lefelé irányuló tekintete Krisztushoz kapcsolja, a münsteri és a gdański táblákon, akárcsak a budapesti képen már jobban maga elé néz, egy 1440 körüli rotweili táblaképen pedig kifejezetten kinéz a képből (Karlsruhe, Kunsthalle). Ez utóbbin a miénkhez hasonló módon az Atyaisten már nem mindkét kezével hónalja alatt tartja Krisztust, hogy a test és karok lehullását még jobban érzékeltesse, hanem egyik kezével derekánál fogva határozottabban maga előtt tartja. Képünk a fenti ikonográfiai típus jelentős és a magyar festészetben egyetlen ismert példája.

1979-ben Szentkirályi Miklós és Lakatos József restaurálta a táblákat. 1993-ban Erwin Emmerling (München) infrafelvételeket készített mindkét festményről. Ezek különösen Krisztus testén, a nyugodt festői kivitelezéstől eltérő, kusza vonalakkal történt, gyenge alárajzolást mutatnak, mely előkép utáni másolásra enged következtetni. A két oldal között az alárajolásban éppúgy jelentős különbség mutatkozik, mint a festői kivitelezésben.

T. Gy.

Szombathely 1912, 6.; Radocsay 1955, 329.; Török Gy. 1978, 18–20.; MNG RGY 22. sz.; Török, Gy.: Beiträge zur Verbreitung einer niederländischen Dreifaltigkeitsdarstellung im 15. Jahrhundert. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien

X-6.

81 (1985) 15–17.; *Lugano 1985, no. 1.*; *Nürnberg 1985, Nr. 1.*; *Schloss Herberstein 1986, 139–143.*

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 52.658.

X-7. Missale-töredék Szent Márton-alakos iniciálével

A kódexlapot a *Sententiae haebraicae ad vitae institutionem perutiles*. Viennae MCLXIII. kiadvány egy példányának bekötésére használták fel. A kötetstáblából több, gerinccsikként felhasznált pergamendarab került elő. Közülük kettő német nyelvű szöveget tartalmaz. Az őrzőkönyv címkéjének felirata:

„Sententiae hebr. ad vitae Institutionem Pauli Weidneri No 8”.

pergamén, tempera, arany
38,6 × 25,5 cm (csonka, a sarkokat levágták)

15. század közepe

A töredék egy gótikus könyvirással másolt missale *De tempore* részéből (nov. 11–16.) származik. Szent Márton, Mennas vértanú, Briccius püspök, valamint Edmundus püspök és vértanú officiumát tartalmazza. E szentekből nehéz a missale rendeltetési helyére kö-

vetkeztetni. A fóliót egy filigrános és egy fekete iniciálé, egymást váltogató vörös és kék iniciálék, rubrika és végül egy festett-aranyozott iniciálé díszíti. A kopott S betű (6,7 × 6,2 cm nagyságú) a pergamen két oldalán végigfutó lapszéldíszben végződik. A betűtörzs kék-fehér tollrajz. Belseje fönt arany, alul a talajsáv illúzióját keltő zöld. A betű előtt álló Szent Márton kék hercegi kalapot visel, ruhája barnás-vörös lehetett, a kard pedig ezüst. Hosszú, barna haját arany szálak szövik át. Az arc telt, jellemzője a duzzadt szemhéj, pontszerű szemgolyóval. A rózsaszín arc megőrizte fehér modellálását is. A mankóra támaszkodó koldus igen kopott. Jól rajzolt figurája barnás színű. A betűből kinövő olivzöld akanthusz arany szárban folytatódik, amit sűrű arany vonalakon kívül számócára emlékeztető rózsaszínű, illetve kék virágok tarkítanak. Az álló, hercegi öltözetű, kardjával a palástjából egy darabot a lábánál kuporgó félmeztelen koldusnak lehasító Szent Márton típusa a 15. század elején terjedt el, elsősorban a Rajna-vidéken és a mai Ausztria területén. Ilyennek mutatja őt többek között a mariasteini szárnyasoltár 1440 körüli salzburgi táblaképe (*Salzburg 1972, Taf. 19.*). Az iniciálé elég kopott, ennek ellenére fel-

tételezhető, hogy stílusa e képtípushoz igazodott, vagyis az a missale, amelynek egykor részét képezte, ausztriai, salzburgi vagy bécsi, esetleg nyugat-magyarországi kéz munkája. A reprezentatív Szent Márton ábrázolás feltételezi, hogy a kódex olyan egyház számára készült, ahol a savariai születésű tours-i püspököt különösképpen tisztelték. Mivel feltételezhető, hogy a bécsi kiadványt Győrben kötötték be, ahol leginkább a környékről szerzett kódexeket darabolták fel, nem kizárt, hogy a szóban forgó fólió egy pannonthalmi missaléból származik, de győri, pozsonyi, bécsi, vagy távolabbi eredete sem kizárt.

W. T.

Wehli 1989, 71–72.

Győr, Egyházmegyei Könyvtár, az őrzőkönyv jelzete: VI/c. 15., a töredék ideiglenes jelzete: 14.

**X-8.
Oltárszárnyak Szent Dorottya
és Szent Péter, Szent Margit
és Szent Pál képével**

Storno Gábor soproni gyűjteményéből
1975-ben vásárolta meg a Magyar
Nemzeti Galéria.
fenyőfa, tempera
egyenként 41,5 × 34,5 cm
1450 körül

A két, mindkét oldalán festett tábla
összetartozását az egy gyűjteményből
való származásukon kívül azonos mé-
retük, megegyező szerkezeti felépíté-
sük, a képek összetartozó ikonográfiája
és stílári hasonlósága bizonyítja.

A belső oldalakon balra Szent Do-
rottya, jobbra Szent Margit félalakja
látható. Mindkét nőalakot kissé oldal-
ra, egymás felé fordulva ábrázolták,
körvonalait megfestés előtt a kréta
alapba bekarcolták. Arany háttér előtt,
hosszú, göndör hajjal, fejükön koroná-
val jelennek meg. Dorottya jobb kezé-
ben rózsát, baljában virágokkal teli ko-
sarat tart. Margit jobb kezében a sár-
kány, baljában kereszt látható.

A fekete alárajzolás a festékréteg alól
több helyen előtűnik. A Szent Margit-
ot ábrázoló tábla külső oldala Szent
Pál kissé balra forduló félalakját mutat-
ja: kezében nyitott könyvet és hosszú

kardot tart. Szent Péter enyhén jobbra
forduló félalakja látható a másik tábla
külső oldalán, amint jobb kezével egy
nagy kulcs szarát fogja. A két férfi szent
háttere egyszínű sötétkék, nagyméretű
glóriájuk az aranyat helyettesítő sárga.

A táblák kétségtelen összetartozása
mellett fel kell figyelniük a köztük levő
különbségekre is. A Szent Margitot és
Pált ábrázoló képek kompozíciója ígé-
nyesebb, megfestésük részletesebb,
míg párdarabjaikon az egyszerűbb
megoldások érvényesülnek. Az eltérés
a táblák színezésében is nyomon követ-

hető. Szent Margit zöld bélésű, érzé-
keny festőiséget mutató sötét lilákkal
árnyékolt fehér köpenyt visel, alatta fe-
kete szegélyű, a mell alatt övvel össze-
fogott piros ruhát. Dorottya ezzel
szemben egyszerű, ügytelenebbül
megfestett, hullámos szegélyű, zöld
köpenyben és sima, párhuzamos red-
dőkben leomló piros-rózsaszín ruhá-
ban van. Szent Margit koronája dísz-
esebb, arca finoman modellált, míg Do-
rottyaé hosszúka, laposan festett.
Szent Péter szépen árnyékolt piros kö-
penyt, zöld ruhát visel, Szent Pálon

X-8.

X-8.

X-8.

X-8.

zöld bélésű, rózsaszín-bordó köpeny, alatta a test plaszticitását kiemelő lilás ruha van.

A táblák kerete mindkét oldalon és az éleken is piros. Külső felükön, bal oldalon a Szent Pált, jobb oldalon a Pétert ábrázolón, megmaradtak az eredeti csuklópántok, melyeket kovácsoltvas szögek erősítenek fel.

A képeket 1975 és 1980 között a Magyar Nemzeti Galériában restaurálták: eltávolították a korábbi javításokat és kiegészítéseket, feltárták a táblák eredeti festését. (A technikai megfigyelések Szentkirályi Miklós és Velledits Lajos restaurátoroktól származnak.)

Tábláinkhoz stílusosan közel álló, kompozicionálisan hasonló és talán funkcióban is megegyező darabokat a 15. század közepének stájerországi festészetében találunk. A grazi Joanneum két, a budapestihez hasonló méretű, 1440–1445-re datált, mindkét oldalán festett táblája ugyanígy félalokban, egymás felé fordulva ábrázolja külső oldalán Szent Pétert és Szent Orsolyát, míg belül a Fájdalmas Mária jobbra forduló alakjának a Veronika kendője-ábrázolás a párja. (Ist. 307, 308.) Noha a belső oldalak ikonográfiája egyértelműen kapcsolódik a predellakon szokásos, Krisztus keresztáldozatára utaló tematikához, Gottfried Beidermann a gyűjtemény katalógusában mégis kérdésesnek tartja, hogy a táblák egy becsukható predella részei voltak-e. A budapesti táblák belső oldalain látható Szent Margit és Szent Dorottya, az oltárokon leggyakrabban ábrázolt négy női szent közül kettő, semmiféle ikonográfiai támpontot nem ad a táblák funkciójának meghatározásához, annak eldöntéséhez, hogy azok egy kisméretű oltár mozgósárnyai, vagy predella szárnyképei lehetnek-e.

A grazi képek a Storno-gyűjteményből származó tábláknál korábbi, még erősebben a lány stílushoz kötődő formákat mutatnak. A köztük levő stílusos kapcsolat meglehetősen laza, bizonyos részletek festői megoldása azonban közel áll egymáshoz.

Szent Orsolya koronája, akárcsak a Storno-táblák női szentjeié, fekete kontúrokkal festett. Arcformája, ferde vágású, felfelé tekintő szemei Dorottyára emlékeztetnek; gyors ecsetvonásokkal, szinte szálanként festett haja, szájának érzékeny vonala közepén a sötét árnyékkal, inkább Szent Pál vonásait idézik. Közvetlenebbül összeha-

sonlítható a két Szent Péter ábrázolás. A képfelület egészét kitöltő, fejük körül nagy glóriával, kezükben hatalmas kulccsal ábrázolt alakok, a fejtípusok, az arcok részleteinek, az erőteljes modellálásnak hasonlósága azonnal szembeötlő.

A budapesti képen a drapériák szögletes vonalai, a festés friss, szinte impresszionisztikus volta azonban jócskán eltér a grazi kép lány redőstílusától, alakjának klasszikus arcvonásaitól.

A típus és a kompozíció hasonlósága egyértelműen az azonos, ill. egy körből származó előképek használatával magyarázható. A közös mintát a „Meister von 1466” 12 lapos, apostolokat bemutató grafikai sorozatának Szent Péter ábrázolásában találjuk meg (*Lehrs I.*, No. 8.). Ugyancsak ehhez a sorozathoz köthető a Szent Pál-kép is (*Lehrs I.*, No. 9.). Szent Margit közeli típusbeli és stílusos előképét pedig az ugyane körbe tartozó „Meister der Spielkarten” lapjain találjuk meg (*Lehrs I.*, No. 29. 39.)

P. Gy.

Storno P.: A soproni Storno ház. Budapest 1960, 27–30.; *Velledits L.*: A restaurálás. Műhelytitkok. Budapest 1981, 12. kép: 9, 23, 25, 45.; *Schloss Herberstein 1986*, 142–143. kép: 142.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, I. sz. : 75.9. és 75.10

X-9. Mária a gyermek Jézussal

Állítólag Tüskevárról került a sümegi Darnay-gyűjteménybe. Onnan 1956-ban Kristóf Sándor és dr. Siló Ferenc vásárolta meg, tőlük *Magaziner Zoltán* tulajdonába került. Ő ajándékozta 1958-ban a Szépművészeti Múzeumnak, ahonnan a Magyar Nemzeti Galériába jutott.

égerfa
m: 122 cm
1450 körül

A szobor tüskevári származását sem hitelt érdemlő módon bizonyítani, sem biztosan cáfolni nem lehet. A múlt század végén került a Dunántúlon régészeti ásatásokat is folytató, műértő Darnay Kálmán tulajdonába. A családi hagyomány szerint a Madonnát ő találta a tüskevár-nagyjenői pálos kolostor romjai között. A 14. századi alapítású kolostor története igen zaklatott volt. A török időkben a szerzetesek elmene-

X-9.

kültek, az épületek üresen álltak, romba dőltek. Csak 200 évvel később népesedett be ismét a kolostor, s kezdtek újra építkezni. A Madonna-szobrot nem lehet azonosítani a II. József 1783-as rendeletét követő, Tüskevárra vonatkozó rendfelosztási leltárban, igaz, hogy az az oltárokról részletes leírást nem tartalmaz. Elképzelhető, hogy a valamilyen módon megmaradt középkori szobor egy későbbi oltár része volt. A templom és kolostor felszerelési tárgyait ezt követően elárvereztek, illetve kisebb plébániák között osztották szét. Lehet, hogy a Darnay család ilyen módon jutott a szoborhoz, így, ha a megtalálásra vonatkozó történet nem is, a tüskevári eredet mégis igaz lehet.

A Madonna igen rossz állapotban került a Szépművészeti Múzeum tulajdonába. 1961-ben Németh Kálmán szakszerűtlenül restaurálta: az átfestésekkel együtt eredeti festését és az alpozás nagy részét is eltávolította.

A szobor körvonala teljesen zárt, hatása kissé tömörszerű. Mária enyhén jobbra forduló fején koronájának abroncsa látható. Arca kerek, haja párhuzamos tincsekben hátrafésült. Fejkendője lány redőkben omlik vállára. Nyitott köpenyét – mely alatt övvel összefogott, párhuzamosan redőzött ruhát visel – elöl jobbával összetartja. A drapéria redőkbe törő szélei íves hajlá-

súak. Mária bal karján ül a meztelen, göndör hajú gyermek Jézus, aki kezében almát tart.

A túskevári Madonna stiláris párhuzamait, mintaképeit keresve a szakirodalom hagyományosan Kassai Jakab és Hans Multscher szobrait, a freisingi illetve a sterzingeri Madonnát említi, nem szobrunk közvetlen előképeként, hanem azon stílusrány képviselőiként, melyhez e gyengébb kvalitású alkotás kapcsolódott. A szobor stiláris környezete azonban ennél pontosabban is meghatározható. Jól beilleszthető az 1450 körül, közelebről meg nem határozható bajor-sváb műhelyekben, esetleg Augsburgban, vagy éppen Multscher körében készült Madonnák sorába. Ezek közül kettőt a Bayerisches Nationalmuseum őriz (Itsz. MA 1144 és MA 1367). Az azonos testtartás, a zárt körvonalak mellett jól összevethető a kerek arcformák, a szem, száj, orr vonala, a haj megmintázása, éppúgy, mint a gyermek Jézus alakja és testtartása, valamint a drapériák redőrendszere. Az augsburgi még erősebben körtődik a lágy stílushoz, a túskevári Madonnához a müncheni múzeum másik említett szobra illetve a bihlafingeni Mária áll közelebb.

E szobrászi megoldásoknak a Magyarországhoz közelebb eső területeken való elterjedéséről tanúskodik a linzi Kastner-gyűjtemény karintiai vagy szlovén származásúnak tartott, női szentet ábrázoló szobra (Itsz. KA 283), mely mind a faragás részletei, mind a redőstílus tanúsága szerint – távolabbról ugyan – szintén ehhez a körhöz tartozik.

P. Gy.

Kampis 1935, 137–138., 113. kép; Molnár 1936, 86–87.; Kampis 1940, 69., 149., 227. kép; Balogh 1957, 233–234.; Végvári L.: A sümegi Maulbertsch freskók. Budapest 1958, 11–12.; Bulletin 1959, 98. Fig. 21.; Radocsay 1967a, 55., 223., 71. kép; MNG RGy, 35. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 58.27.M

X-10.

X-10. Zarándok egy Szent Jakab legendából

Behr Lajos gyűjteményéből került 1934-ben a Szépművészeti Múzeumba. Provenienciája ismeretlen. hársfa
m.: 79,5 cm
1450–1460

Ülő, fejét botra támasztva alvó figura sziklás háttér előtt, feje fölött kápolna. A bot szára és a kápolna tornya valószínűleg a század első harmadában készült kiegészítés, amikor a többszörös tulajdonosváltás során „rendebehozatalára” sor kerülhetett. A szobor ennek eredményeként restaurálatlanak mondható, de egykori alapozását és festését elvesztette, nyilván annak hiányát pótolja a jelenlegi sötétbarna bevonat. Talapzatának karéja majdnem teljesen új, illetőleg visszaragasztott. Ez különösen azért lényeges, mert eredetileg a jobb első sarka nem lehetett így lekerekítve, hiszen egy szárnyasoltár szekrényéből származik, ahol a hozzá hasonlóan önálló fatörzsből kifaragott, majd utóbb egymás mellé helyezett figurák talapzatai egyenes vonalat kellett kirajzoljanak.

A zarándokot a szakirodalom gondosan számon tarja azóta, hogy 80 évvel

előtt felbukkant egy magyar magángyűjtemények kincseit bemutató kiállításon. Kampis meglepő módon az olaszos inspirációt emeli ki, és a század végi keletkezést írta, Radocsay ezt 1460–1470-re módosította, Török még korábbra, 1440–1450-re tette. Az alak testarányai, különösképp pedig a térdei közötti redők valóban a lágy stílus örökségei. Fejének viszonylag nagy mérete pedig Salzburgot juttatja eszünkbe, ahol a század folyamán újra és újra megtaláljuk ezt a különös stílusjegyet, még a festészetben sem ritkaság, így a Laufeni Mesternél. A szobrászatban éppen 1450 körül a leggyakoribb. Ezen kívül a ruharedők és a haj fémes keménysége, a közép felé feltűnően emelkedő szemöldökök, a lapos és merev kezek, amelyeken az ujjak olyan szorosan össze vannak zárva, hogy mindössze árokszerű vajatok vannak közöttük, két Seekirchenből a salzburgi múzeumba került domborművet jelölnek ki legközvetlenebb analógiának az 1460-as évek elejéről (*Salzburg 1976, Nr. 150–151.*). A Keresztelő fejét levágó hóhér derekán még azt a redőt is egészen pontosan vizontlátjuk, ami a zárandok mellén, a két gallér között előbukkanó kendő szélén vízszintesen tűnik fel.

A figurát az eddigi kutatás általában Remete Szent Antallal azonosította, de a bot egy zarándok attribútuma is lehet, a tarisznya és a kalap pedig egyértelműen erre utal. Itt minden bizonyítással Szent Jakab apostolnak egyik kevéssé ismert, de a Legenda Aureába bekerült csodájának részletét látjuk: egy Vézelay-ből való zarándoknak pénze elfogytaival már éheznie kellett, de szégyellt koldulni. Álmban megjelent a szent, és egy kenyeret hozott számára, amelyből naponta kétszer jóllakhatott, és a következő évéskor mégis hiánytalanul vehette elő tarisznyájából.

Az oltárszekrény nagy részét tehát Szent Jakab dicső alakja tölthette be, amint a kenyeret hozza. Minthogy a Jakab legenda már az apostol életéből is sok epizódot tartalmazott, ennek a jelenetnek az ábrázolására a csak rövid ciklusokat magukba fogadó szárnyasoltárokon nem került sor, miniatúrákon azonban látunk rá példát, így a Magyar Anjou Legendáriumban (Magyar Anjou Legendárium. Sajtó alá rendezte Levárdy Ferenc, Budapest 1975. VIII, 62.). Tászkát valószínűleg azért visel, mert a legenda határozottan céloz arra, hogy a kenyeret abból kiemelve találja

épségben. A szöveg arra is kitér, hogy az álomlátás egy fa lombjai alatt történt – és ezt az idézett, teljesen tértelen miniatúrán is viszontlátjuk –, ám itt egy hegy és templomka emelkedik a zárándok fölé. Talán a lombos fa kifaragásával kapcsolatos nehézségek ösztönözték a szobrászt erre a változtatásra.

V. J.

Budapest 1912, 147, I. tábla; *Kampis* 1935, 140–142. kép: 231.; *Radocsay* 1967a, 87–88, 224.; *MNG RGy*, 25. sz.; *Török Gy.*: Oltárművészet – Faszobrászat. *MMűv* 1300–1470, 725.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 6815

X-11. Feltámadt Krisztus

Alexander Wolf kismartoni (Eisenstadt) gyűjteményéből került a Burgenländisches Landesmuseum tulajdonába.

hársfa
m.: 74 cm
1450 körül

Krisztus körbe faragott, hátoldalán is szépen kidolgozott és festett szobra az eredetileg zöld színű földgolyón áll. Meztelen testét piros miniummal festett, arany szegélyű, kék bélésű köpeny takarja, melyet ezüst, préselt brokátminta (*Pressbrokat*) díszít. A köpenyt a nyak alatt csat fogja össze, majd szét nyílik és látni engedi a test felületét, az élénk pirossal színezett oldalsebet, mely körül a jól látható apró lyukak talán a plasztikus vércseppek rögzítésére szolgáltak. A test előtt jobbról balra átvezetett drapériát Krisztus jobb könyökével fogja össze, ahonnan az hullámos redőket vetve omlik alá. Az aszketikus kifejezésű, csontos arcot párhuzamos tincsekbe rendezett, sötétbarna haj és szakáll keretezi. Krisztus bal kezében feltehetően zászlót tartott, jobbját, melyről mind az öt ujj hiányzik, áldásra emeli.

A kismartoni múzeumban a szobrot az állandó kiállításon való bemutatáshoz megtisztították, feltáró restaurálására eddig nem került sor.

A Feltámadt Krisztust ábrázoló szobor fejében lévő, és biztosan eredetileg is oda készült nagy, kovácsoltvas gyűrű sajátos liturgiai használatáról tanúskodik. A Mennybemenetel ünnepén a templom boltozata alá vagy a zárókö helyén külön erre a célra kialakított

X-11.

nyíláson át a padlástérbe húzták fel a vasgyűrűbe akasztott kötéllal. Erre az eseményre a liturgikus könyvek előírásait követve a Mennybemenetel napján, közvetlenül a nona után, a körmenet végeztével, az *Ascendo ad patrem* antiphona éneklése közben került sor. A Feltámadt Krisztus szobrával a Mennybemenetelt ténylegesen megjelenítették, éppúgy, mint a virágvasárnap körmenetekben a Krisztus szármárhátan ábrázolásokkal a Jeruzsálembe való bevonulást, vagy a húsvéti liturgiában a mozgatható karú Krisztus szobrokkal a Sírbatételt.

Szobrunk történetét csak Alexander Wolf kismartoni magángyűjteményéig tudjuk követni, melynek Hedwig Schleiffer és Csatkai Endre által készített kézirat katalógusában a festett, 75 cm magas, a 15. század utolsó negyedéből származó „Salvator mundi” faszobra az IA fejezet 5-ös tételeként szerepel. Wolf már az első világháború előtt, majd a húszas évektől ismét igen széleskörű gyűjtőtevékenységet folytatott. Vásárolt aukciókon, de különös figyelemmel gyűjtött lakóhelyének környékéről mindenfajta kulturális értéket hordozó tárgyat is (*Csatakay-Frey* 1932, 124.). Gyűjteményének csak egy része, éppen a helytörténeti vonatkozású került 1940 körül a Burgenländisches

Landesmuseum tulajdonába. A Krisztus-szobor burgenlandi, vagy legalábbis a környékről való származását támaszthatja alá, ha – amint erre múzeumi leltári számából következtetni lehet – ezzel az anyaggal került a Landesmuseum gyűjteményébe.

Hasonló kompozíciójú és ikonográfia, a Feltámadt Krisztust ábrázoló szobrok szép számban ismertek Kismarton távolabbi és közelebbi környékén, ami ennek a típusnak és talán ennek a funkciónak széleskörű elterjedtségét bizonyítja. Burgenlandi, Kleinfrauenhaid plébániatemplomában van a kismartonihoz földrajzilag legközelebbi, hozzá megjelenésében is igen hasonló, a 15. század végén készült Feltámadt Krisztus-szobor (*Keil-Budischowsky* 1993, 562.). Több példa ismert a közeli Stájerországból is: 1480–1490 körül készültek a lassnitzi, saurau és hinteregi templomok ilyen tárgyú szobrai (*Woiseschläger-Mayer* 1973, 45, 129, 229, 250.). A kismartoni, ikonográfiáját és liturgiai használatát tekintve, e körbe tartozik, ezeknél azonban jóval korábbi. Az Österreichische Galerie-nek a Linz melletti Pfenningbergből származó Feltámadt Krisztusa, noha megelőzi szobrunkat, stílusban mégis közelebb áll hozzá (*Baum* 1971, 26, Nr. 8.). A köpeny redőzetének hullámos ívei, a kiforduló köpenyszél lágy vonalvezetése, a szakáll és a haj finom megmunkálása még a lágy stílus késői formáit idézi, a drapéria megnövekvő súlya, vastagsága, a formák keményedése azonban az 1450-es évek stílusa felé mutat.

P. Gy.

közöletlen

Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, ltsz.: 40.209.

X-12. Mária a gyermek Jézussal

Dozmat, Rk. plébániatemplom
hársfa
m.: 65 cm
1460–1470

A körbe faragott, hátoldalán is aprólékosan kidolgozott és festett szobor Máriát háromnegyed alakban, térde vonaláig ábrázolja. Fejét határozottan jobbra, előre hajtja, felsőtestével is a bal karján tartott, meztelen Jézuska felé fordul. A testszínek rózsaszínek, az

arcpír épen maradt, élénk lilásvörös. A gyermek anyja köpenyének szélébe kapaszkodik, kifelé, szembe fordul. Márián nyitott, kék bélésű arany köpeny van, melynek drapériája teste előtt széles sávban kifordul. Alatta, a nyakkivágásnál arany mintázatú, melle alatt aranyozott övvel összefogott, barna ruhát visel. Alakja keskeny holdsarlón áll. A szobor teljes hátoldalát Mária hosszú, aranyozott, göndör haja borítja. Középen nyitott szemekkel, hosszú keskeny orral, finoman faragott szájjal ábrázolt domborműves napkorong látható, melyből körbe sugarak indulnak ki. A szobor szinte lebeg a hullámos vonalú, rózsaszín felhőkön.

A Madonnát 1991-ben Radovics Krisztina restaurálta. Mai festése a feltárt középkori festéknyomok alapján készült rekonstrukció, melyet a templomi használat tett szükségessé. A restaurálás során bizonyosodott be, hogy Mária jobb karja teljes egészében kiegészítés, és hogy Jézus fején eredetileg nem volt korona. A barokk korona elhelyezéséhez fejét szándékosan csonkították.

A két oldalról való szemlélésre szánt szobor eredeti funkciójára az aljából közepén kiálló rúd csonkja utal: körmeneti szobor volt, melyet rúdra erősítve körbe hordoztak, vagy a Rózsafüzér Máriájaként, faragott kerettel körülvéve, önállóan helyezték el a templomban.

Ikonográfiáját tekintve a Madonna egyértelműen az apokaliptikus látomáshoz kapcsolódik: *És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, aki a napba vala öltözve és lábai alatt vala a hold...* (Jel 12, 1.) Ebből az értelmezésből kiindulva lehetne meghatározni azon ünnepek körét, amelyeken a későközépkori körmenetekben a dozmati szobrot használták. Mária Mennybemenetelének ünnepe mindenképpen ezek közé tartozik.

Máriának az apokaliptikus asszonyként való ábrázolásához a faragó grafikai előképeket használt fel. Martin Schongauer egy korai metszetének (*Lehrs V.*, Nr. 40.) ismeretét biztosan feltételezhetjük. A térd vonaláig látható, határozottan oldalra forduló Mária a metszeten is felhőkön nyugvó holdsarlón áll. Öltözete, a drapériái redőrendszere igen közel áll a dozmati szoborhoz. A két kézzel tartott, pufók Jézuska tartása ugyan eltér, de egy apró részlet mégis elárulja a köztük levő kapcsolatot: Schongauer lapján is any-

X-12.

ja ruhájába kapaszkodik a Gyermekek. A metszeten Máriát sugárkoszorú veszi körül. A szobron a sugarak a hátoldalán, a napkorong körül láthatóak. Ami a metszeten egy képi egységben jelenik meg, az a szobron együtt nem látható: több nézetre bomlik, a körmenet haladásával egymást követő részletekként jelenik meg. A síkbeli grafikai minta adaptációjával így a szobron a liturgikus funkcióknak megfelelő térbeli kompozíció lett.

A Madonna stílári rokonait az 1460-as évek salzburgi szobrászatában találjuk meg. A figurának mind kompozicionálisan, az alak arányait tekintve, mind a részletmegoldásokban, az arc, a haj mintázásában, a drapéria elrendezésében – a széles sávban kiforduló köpenyszélnek, még kissé a lágy stílusra emlékeztető, puha, ugyanakkor már szögletessé tört redőformáinak – jó párhuzama a salzburgi körbe tartozó Neunkirchen an der Enknach plébániatemplomában álló, az 1460-as évekre datált, Madonna-szobor.

Szoborunk a dozmati templom 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyveiben nem szerepel, feltehetően később adományként került ide. A barokk főoltárt azonban már a nagy tiszteletben álló, régi Madonna befogadására alakították át. (Granasztói Györgyné megállapítása.)

P. Gy.

Genthon 1951, 442.; Radocsay 1960, 11.; Radocsay 1967a, 88, 162.; Budapest 1979, Katolikus Egyház, Szobrok, 5. sz.

Dozmat, Rk. Plébániatemplom

X-13. Mária a gyermek Jézussal

Állítólag a túskevári pálos kolostor romjai közül került a sümegi

Darnay-gyűjteménybe, majd onnan a keszthelyi Balatoni Múzeumba.

1941-ben csere útján jutott

a Szépművészeti Múzeumba, ahonnan a Magyar Nemzeti Galériába került.

nyárfa
m.: 133,5 cm.
1460–1470

A Madonna nagyon rossz állapotban került a Szépművészeti Múzeum tulajdonába. Több előző, kisebb-nagyobb restaurátori beavatkozás után szakszerrű konzerválása és elemző restaurálása a kiállítás előkészítése során, 1993-ban kezdődött meg a Magyar Nemzeti Galériában. Menráthné Hernády Szilvia és Laurentzy Mária restaurátorok feltárták a szobron található több későbbi festékréteget, egyes felületeken letisztították azokat, megmutatva ezzel az eredeti, középkori színezés nyomait. A szobor végleges konzerválása, teljes letisztítása és a szükséges kiegészítések elvégzése még hosszú időt vesz igénybe.

Mária az apokaliptikus látomásból átvett, lefelé fordított holdsarlón áll. Teste enyhe S-vonalban hajlik. Kissé jobbra fordított fején koronájának aroncsa látható, göndör haja hosszú fonatokban vállára omlik. Mell alatt megkötött, bő ruháját a Jézust tartó bal karjával felemeli, így az tört vonalú redőket vet teste előtt. A felemelt ruha – szokatlan módon – Mária lábánál látni

X-13.

engedi a vékonyabb anyagból készült, finomabban redőzött alsóruhát. A nyitott köpeny a vállról sima felülettel omlik alá, csak a behajlított jobb karon vet dúsabb redőket. Mária jobb oldalon tartja ölében a felé forduló, rá néző Jézuskát. A szobor középkori koloritjára a restaurálás során feltárt eredeti festéknyomok alapján lehet következtetni: Mária pompázatos, kék bélésű arany köpenyt, alatta aranyozott ruhát viselt. Épebben maradt meg a testfelületek színezése. A figura háta mélyen ki van vájva, feltehetően oltárszekrényben állhatott.

A Mária-szobor története biztonságosan csak a sümegi Darnay-gyűjteményig követhető. A családi hagyomány szerint egy másik, 1450 körülre datált Madonnával együtt (X-9.) Darnay Kálmán találta a túskevár-nagyjénői pálos kolostor romjai között. A két azonos eredetűnek tartott Madonna szobrot csak mintegy húsz év választja el egymástól, stílári kapcsolatba azonban nem hozhatók: sem a helyi hagyomány folytatásáról, továbbfejlesztéséről nem beszélhetünk a későbbi szobor esetében, sem azonos művészeti központok felé való tájékozódásról.

A korábbi Madonna sváb-bajor kötődésével szemben a későbbi szobor stílári analógiáit az 1460-as évek salz-

burgi szobrászatában találjuk meg. A lány S-vonalban hajló test, a hosszúkás, finom arc, a felemelt, jogart tartó jobb kéz mozdulata, Jézuska alakja, valamint a redőstílus – a széleken mélyen aláfaragott, nagyívű, párhuzamos redőkben leomló, középen egymást ismétlő, szögletes vonalakba törő, a talpuzaton lágyabb ívekkel visszahajló drapéria – a szoborhoz igen hasonlóan jelenik meg a kitzbüheli plébániatemplom főoltárának Madonnáján, a salzburgi Museum Carolino Augusteum egy Mária-szobrán (Itsz.: 164/32), vagy a St. Leonhard bei Tamswegből származó Madonnán. Ez utóbbin a holdsarló íve, az alul látható arc is igen hasonlóak. Ide illenek a salzburgi múzeum Szent Miklós- és Szent György-szobrai is (Itsz.: 114/42).

A két túskevári eredetűnek tartott Madonna stílári elemzése nem segít provenienciájuk meghatározásában, a két szobor egy helyre való lokalizálásában. E későbbihez a magyar emlékszeranyagban a soproni Szent Mihály-templom Madonna-szobra (X-14.) áll a legközelebb, melynek mintaképeit, rokonait, a fent felsoroltaknál alig tíz évvel későbbi salzburgi eredetű szobrok között találjuk meg.

P. Gy.

Hekler 1934, 80., 45. kép; Kampis 1935, 137., 112. kép; Molnár 1936, 86–87., 30. kép; Kampis 1940, 69–70., 149., 227. kép; Horváth H. 1940, 215.; A Szépművészeti Múzeum 1937, 1938, 1939-ben. OMSZMÉ 9 (1940) 272. 19. kép; Kákay-Szabó 1954, 88.; Végvári L.: A sümegi Maulbertsch freskók. Budapest 1958, 11–12.; Radocsay 1967a, 55., 223., 160. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Itsz.: 52.640

X-14.

Mária a gyermek Jézussal

A legrégebb adat szerint Sopron templomainak 1763-as rekatolizálásakor súlyosan rongált állapotban került elő, ekkor a bécsi Pazmanium egy itt beszédet mondó tanárának adományozták, aki magával vitte. A bécsi magyar papnevelőben „Lépcsős Madonna” néven csodatevő kegyesborként tisztelték, diszes ruhákba öltöztették. 1865-ben került vissza Sopronba, amikor a Szent Mihály-templom restaurálása befejeződött, Simor János győri püspök (a későbbi primás) intézkedése nyomán.

X-14.

hársfa
m.: 80 cm
1450–1460 körül

Szűz Mária álló alakja, jobb kezében az áldást adó kis Jézust tartja. Jelenlegi vastag alapozása és a felette látható ragyogó festése múlt század végi, bizonyosan az 1865-ös Sopronba kerüléskor készült. Alatta minden bizonnyal több korábbi festékréteg, feltételezhető hogy a középkori alapozás és festés nyomai is megőrződtek.

A kedves, kissé talán naiv bájt sugárzó szobor jól illeszkedik az osztrák szobrászathoz, ilyen módon a mindig osztrák igazodású Sopron művészeti összképéhez. Karcsú arányainak, túlzóan oldalra hajlott, szinte félrebillent fejének legközvetlenebb rokonait a salzburgi szobrászatban találjuk, a lány stílus behízelt szépségű alakjaira következő reakcióként. Karcsúságának, csontos testfelépítésének, fejtartásának, a redők élességének jó párhuzamai egy tamswegi Szent Lénárd, egy dicnteni Szent Miklós, a berndorfi és a scheffauai (Tirol) Madonna, mindegyik az 1450-es évekből (*Salzburg 1976, Nr. 152–155.*); a Szent Miklós és a második Madonna esetében feltűnően hasonló a ruharedők éles gyűrődöttségéből adódó heves mozgalmasság és a közvetlenül szomszédos sima felület nyugalma.

V. J.

Rimely, C.: *Historia Collegii Pazmaniani*.
Viennae 1865, 89–92, 133–134, 269,
286–288.; Mohl 1926, 1–12.; Bán J.:
Sopron újkori egyháztörténete. Sopron
1939, 126.; Radoesay 1967a, 88, 209–210.

Sopron, Szent Mihály Plébániatemp-
lom

X-15.

Oltárszárny töredéke Mária koronázásával és a Vizitációval

Jankovich Miklós gyűjteményéből előbb
a Magyar Nemzeti Múzeumba, 1939-ben
a Szépművészeti Múzeum tulajdonába,
majd onnan a Magyar Nemzeti Galériába
került.

fenyőfa, tempera
100 × 116 cm
1470 körül

A tábla szárnyasoltár mindkét oldalán
festményekkel díszített mozgószárnyá-
nak darabja. Oldalait a festett felület
széléig lefűrészelték, így technikai
megfigyelések nem segíthetik annak
meghatározását, hogy a tábla az eredeti
oltárszárnyon hol helyezkedett el.
Mind a két oldal képe jól szerkesztett,
igényesen festett, aranymustrás háttér-
rel lezárt kompozíció. Minthogy az ol-
tárból ez az egyetlen ismert darab, an-
nak ikonográfiai rendszerére következtet-
ni nem lehet. Így az ikonográfia sem,
és a képek kivitele sem ad biztos tám-
pontot annak eldöntéséhez, hogy me-
lyik ábrázolás tartozott eredetileg az
oltárszárny ünnepi, belső oldalához.

Az igen rossz állapotú táblát 1977 és
1982 között Seres László restaurálta.

X-15.

X-15.

X-15.

Felső sarka (a Vízitáció kép jobb oldalán), valamint az aljából egy kb. 10 cm széles darab a képmező egy részével együtt hiányzik. A hiányzó sarkot a restaurálás során kiegészítették, az itt látható festés rekonstrukció. Nagyobb kiegészítés van a Vízitáció kép alsó részén, a két alak előtti területen is. A kép aranyozott felületei, a háttér és a glóriák szinte teljesen elpusztultak, a retusálással kiegészített műstra azonban eredetinek tekinthető. A Mária koronázását ábrázoló jelenet a vastag átfestés alatt épebben maradt meg.

Mária és Erzsébet a szabadban, Zakariás háza előtt találkozik. A jobb oldalon álló, fehér márvány épület nyitott arkádján keresztül – melyet elől gótikus mérművekkel díszített mellvéd határol – belátunk a részben gerendás deszkamennyezettel, részben pirosra festett gótikus boltzattal fedett, kissé ügyetlen perspektívával ábrázolt térbe. Az ólomberakásos ablak alatt, fa asztalon, fehérrel modellált ón edények állnak – szépen megfestett csendéleti részlet. A kancsó Mária tisztaságának szimbóluma. A márvány mellvéden ülő, színes – zöld, kék, fekete – tollú páva szintén szimbolikus jelentés hordozója: a halhatatlanság jelképe. A két szent nő a ház előtt, a grafikai lapokról jól ismert kézfogással üdvözli egymást. Erzsébet kissé meghajol Mária előtt, köszöntése a mondatszalagon olvasható: *Et unde hoc michi ut ve[n]iat mater d[omi]ni mei ad me* (Lukács 1, 43.). Fehér fejkendőt, zöld köpenyt, aranybarna brokátmintás köpenyt visel. Mária jobbát áldó mozdulattal emeli Erzsébet felé, és a következő szavakkal válaszol: *Magnificat anima mea dominu[m]* (Lukács 1, 46.). Göndör haja hosszan leomlik fehér fejkendője alól. Kék köpenyt, alatta övvel összefogott, piros ruhát visel. Mária mögött széles horizontú táj látható. A kanyargós utat jellegzetes, szögletes sziklák, szorosan egymás mellé sorakozó, határozottan árnyékolt bokrok szegélyezik. Hátralattornyos, piros tetős ház részletei láthatóak.

A tájháttér kompozíciójához és az egyes részletek ábrázolásához is jó mintaként szolgáltak ES mester metszetei. (pl. *Lehrs II.*, Nr. 17.). Sem a kép egészének, sem egyes egységeinek nem ismert azonban egy pontosan meghatározható grafikai előképe.

A Mária koronázása jelenet építészeti környezetét a perspektivikus rövidülésben megfestett, erőteljes plasztikájú,

fiatornyokkal és mérművekkel díszített, sárgára festett – aranyozott? – márvány trónus alkotja. A mérművek bélétei váltakozva sötétkékek és vörösek, hátoldalát zöld, aranybrokát drapéria borítja. A trónuson bal oldalon az Atya, mellette a Fiú ül, kezükben a koronával, melyet az előttük térdelő Mária feje fölé tartanak. Fehér ruhát, kék bélésű, piros lüszteres köpenyt viselnek, melyet zöld és piros ékköves szegély díszít. Mária fejét kissé meghajítja, kezeit imára emeli. Köpenye kék, ruhája arany. Az előtérben jobbra és balra két zenélő angyal látható, középen három másik Mária köpenyét emeli. A trón fölött éneklő angyalok csoportja jelenik meg. Ruháik fehérek, szárnyaik rózsaszínek, kékek. A korona fölött a Szentlélek galambja lebeg.

A festmény előképét, a kompozíciót és sok részletmegoldást – a trónus szerkezetét, az angyalok és Mária alakját – tekintve, ES mesternek az Atyaisten megáldja Máriát (*Lehrs II.*, No. 36.) című lapján találjuk meg, bár a gótikus trónus és a zenélő angyalok több, más témájú grafikai lapon is visszatérnek (*Lehrs II.*, No. 83.).

Míg a két képnek mintát adó grafikai lapok ES mester oeuvre-jéhez tartoznak (noha egyik esetben sem jelölhető meg egy metszet, amely a táblák pontos előképe lenne) a festmények stiláris analógiáit az 1460-as évek bécsi festészetében találjuk meg. Ekkor készült a bécsi Maria am Gestade redemptoriszsa templom főoltára, melynek két, kétoldalán festett táblaképe maradt ránk az Angyali üdvözet és Mária koronázása, valamint a Krisztus az Olajfák hegyén és a Keresztrefeszítés ábrázolásával. A „Meister von Maria am Gestade”-t a művészettörténeti szakirodalom az 1460 körül Bécszet elért németalföldi festészeti hatások legjelentősebb feldolgozójaként tartja számon, noha Alfred Stange erőteljes francia hatásokat feltételez képein.

A bécsi és budapesti táblákon a kompozíció és a térszerkesztés bizonyos elemei azok, amelyek a legjobban párhuzamba állíthatók. Igaz, hogy a festők mindkét esetben éppen a képszerkesztéshez használták a leginkább a grafikai mintákat, így a kompozíció hasonlósága nem bizonyítja a köztük levő közvetlen összeköttetést.

A képeken az alakok egymás mögötti sorokba rendeződnek. A Jankovich-gyűjteményből származó Mária koronázását ábrázoló képen a Madonna az

angyalokkal egymás mellett, az előtérben, az Atyaisten és Krisztus kissé hátrább, egy másik síkban jelenik meg, a koronázó mozdulat és a trónus architektúrája teremt köztük kapcsolatot. A bécsi képen, noha jobb művészi színvonalon, összetettebben, ugyanez a szerkezet jelenik meg. A Vízitáció-kép, a bécsi Angyali üdvözléshez hasonlóan, egymás mellé komponált, különálló részletekből áll, melyeket a térben bizonytalanul elhelyezett két nőalak kapcsol össze. A festmények bizonyos részletmegoldásai is közel állnak egymáshoz: így az aprólékos részletességgel, ugyanakkor határozott plaszticitással megfestett építészeti díszítőelemek, mérművek vagy a gótikus boltzat ábrázolása. A táblák közti kvalitásbeli különbséget figyelembevéve, hasonlóan tartjuk az arctípusokat, az arcképek modellálását és a drapériák redőstílusát is.

A Jankovich-gyűjteményből származó tábla talán valamivel későbbi a Maria am Gestade-templom képeinél. A fenti összehasonlítás alapján azonban biztonsággal az 1460-as évek erőteljes németalföldi hatás alatt álló bécsi művészetéhez köthető.

P. Gy.

Térey 1906, 8. sz.; *Radocsay 1954a*, 64.; *Radocsay 1955*, 326.;

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 1635

X-16. Mária halála

1911-ben tűnt fel Budapesten, a Szent György Czéhnek az Iparművészeti Múzeumban rendezett kisplasztikai kiállításán, mint a győri székeskáptalan tulajdona. Röviddel ezután, még 1917 előtt a Győrben gőzmalommal rendelkező Back Bernát gyűjteményébe került. A dombormű utolsó, 1938-as szegedi kiállítását követően, de valószínűleg csak 1945 után Fehér Istvánné birtokába jutott. 1969-től mint hamisnak vélt művet a Szépművészeti Múzeum Régi Szobor Osztálya őrizte. 1994-ben a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteménye vette át. festett, aranyozott hársfa m.: 38 cm, sz.: 62 cm, v.: 17 cm 1480 körül

Valószínűleg kisebb oltár szekerényéből származó, Mária halálát ábrázoló, kiemélyített hátoldalú dombormű. Mária

X-16.

a reliefsikkal párhuzamos ágyon fekszik. Arcát fehér fátyol kereteli. Fejét két párna támasztja, testére aranyozott szegélyű takaró borul. Az ágy alatt sarkával kifelé fordított zsámoly látszik, amelynek oldalát finom, vörös színű ornamentális festés díszíti. Mária ágyát két csoportra osztva hét apostol veszi körül. A hiányzó öt apostol elveszett, egykor talán az ágy mögött foglaltak helyet, esetleg közöttük volt az anya lelkét fogadó Jézus alakja is. Az ágy fejénél álló két apostol közül a hátsó a kalapjára festett kagyló alapján Id. Szent Jakabbal azonosítható, előtte a fiatal, szakálltalan Szent János apostol lép Mária ágyához, kezében csavart gyertyát tart. A Mária lábánál csoportosuló apostolok közül Szent Péter azonosítható. Gyengéd mozdulattal hajol Máriához, bal kezét a takaróra helyezi. Jobb keze jelenlegi állapotában későbbi pótlás. Az ágy előtt külön darabból faragott, ragasztással felerősített apostol-figura térdel, kezében nyitott könyvet tart. A jobboldalt álló két szakállas apostol nyitott könyv fölé hajol, egyikük fejét csavart, aranyozott szegélyű, ezüstlusteres turbán fedi. A jelenet jobb szélén csak fejével előbúvó, tekin-

tetével is a jelenettől elforduló, csuklyás apostol látszik. Az apostolok ruhája zöld vagy vörös brokátmintás, alul aranszegélyű, köpenyük kívül aranyozott, belül vörös vagy zöld.

Mária halálának képi megjelenítése nem kanonizált egyházi hagyományon, hanem apokrif szerzők írásain, legfőképpen Jacobus de Voragine *Legenda Aureáján* alapul. Eszerint a János házában élő Máriának ismét megjelent az angyal, és közölte vele közeli halálának hírét és egy, a Paradicsomból hozott palmaágat nyújtott át neki. Mária kérésére az apostolok felhők hátán érkeztek vissza Jeruzsálembe. A legendát a relief mestere valóságű eszközökkel mutatja be. A tipizált arcú apostol-figurák a halottas ágynál szokásos szertartást végzik: a halott kezébe teszik az örök életet szimbolizáló gyertyát, és imádságokat olvasnak fel.

Stilusa alapján, amely az 1480 körüli időszak alsó-ausztriai és stájer szobrászatának széles körével hozható kapcsolatba (pl. a Feltámadt Krisztus szobra, Graz, Joanneum, ltsz.: P318.), de nem ismeretlen a magyarországi későgotikus emléanyagban sem, középeurópai eredetű alkotásként határoz-

hatjuk meg, ezen belül magyarországi, nyugat-magyarországi készítése sem zárható ki.

V. M.

Budapest 1912, 147, 163. sz.; Lugossy D. : Szegedi műgyűjtők körének kiállítása. Back Bernát kép- és szoborgyűjteménye. Szeged 1917, 72, 45. sz.; A „Szegedi Képzőművészeti Céh” Egyházművészeti és Világi képzőművészeti kiállításának képes tárgymutatója. 1938. július 23-tól augusztus 15-ig. Szeged 1938, 24, 16. sz.; Radocsay 1967a, 136. 148. jegyzet.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 94.7.11.

X-17.

Mária a gyermek Jézussal

Ják, Szent György tiszteletére szentelt bencés apátsági templom hársfa
140 cm
1480 körül

Zárt körvonalú, hátulról egészen mélyen kivájt, álló Madonna-szobor, mely egykor egy Mária tiszteletére szentelt szárnyasoltár szekrényében állhatott.

X-17.

Mária bal karján tartja az ülő, meztelen gyermeket, kinek a bűnöktől való megváltás szimbólumaként almát nyújt. Nyakánál összefogott, majd szétnyíló köpenyét a Jézust tartó karjával fel emeli, ahonnan az egyenes vonalban, kétoldalt élesen töredezett redőket vetve omlik alá. Lába előtt az apokaliptikus látomásból átvett holdsarló látható, melyen a köpeny alsó szegélye visszatűródik.

A szobrot 1994-ben Juhász Györgyi és Budai Sándor restaurálta. Festése a testfelületek kivételével egészében rekonstrukció, mely a barokk állapotot igyekszik követni, középkori megjelenésére csak következtetni lehet. Mária koronája az abroncs kivételével egészen új, Jézus jobb karja barokk kori kiegészítés.

A restaurálás után a Madonnát a jáki templom északi mellékszentélyében felállított, újonnan feltárt középkori szárnyasoltár (X-33.) szekrényébe állították. Ez, ha nem is eredeti helye, hiszen az oltárnál vagy húsz évvel korábban készült, aránytalanul nagy is a szoborfülkéhez képest, és a négy kísérő férfi-szent ikonográfiai-
lag sem illik a Madonnához, történe-

te mégis évszázadokon keresztül ehhez az oltárhoz kapcsolódott. Az 1765-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv már a templomnak ezen a helyén, ebben az oltárszekrényben írja le a szobrot. Az 1780-as jegyzőkönyv megemlékezik arról, hogy Csapodi Katalin, aki feltehetően 1710 körül az oltár barokkizálását is megrendelte, a Madonna-szobrot kijavíttatta. Az 1815. évi jegyzőkönyvből pedig megtudjuk, hogy a Madonnát a nép csodatevőként tisztelte. A barokkizált oltárt, a középkori szoborral együtt, a templom Schulek Frigyes vezette restaurálása során (1896–1904) helyezték át a Szent Jakab-kápolnába.

A jáki Madonna igen közeli stílus párhuzamát Andela Horvat tette közzé 1991-ben megjelent cikkében. A régi Varasd vármegyei (ma Horvátország) Martinščina, egykor gazdag település, Szent Márton plébániatemplomának Madonna-szobra mind ikonográfiai, mind kompozícióját és részletmegoldásait tekintve a jáki szobor pontos megfelelője. A hosszúkás, kissé szögletes arcok, a meztelen gyermekek testtartása, fejtípusa, a leomló köpeny szegélyének egyenes vonala, valamint a redők éles, szögletes töredezettsége, mely a behajlított jobb lábat látni engedi, sőt kiemeli, a köpeny alsó szélének visszatűródése a holdsarlón, mind igen hasonló részletek. A részletekbe menő egyezések alapján feltételezhetjük, hogy a két szobor egy műhelyben készült.

A műhely lokalizálásához nem ismerünk írásos adatokat, és nem maradt fenn olyan zárt stílus egységet alkotó emlékegyemléke sem, amely annak helyhez kötését segíthetné. Ják a 15. század második felében a kegyuraktól meglehetősen elhanyagolt, elszegényedett apátság volt, művészeti központként semmiképpen sem képzelhető el. Berendezési tárgyait, így a Madonnát is, szérnyebb igényű műhelyekben rendelték meg. 1455-ben V. László királytól Monyorókereki Elderbach Bertold kapta meg a jáki apátság kegyuraságát (PRT XII/B, 222.), aki 1460-ban verőcei főispán és a zágrábi egyházi birtokok igazgatója lett (Nagy Iván II., 23.). A Madonna feltehetően az ő, vagy fia kegyurasága alatt készült, így a déli területekhez, különösen a zágrábi egyházmegyéhez való művészeti kötődése történeti kapcsolatokkal is alátámasztható.

P. Gy.

Divald 1927, 135, 162., 194. kép; Péter 1930, 137.; Kampis 1935, 136–137., 110–111. kép; Horvát H. 1940, 215.; Kampis 1940, 69, 70–71, 149., 228. kép; Bogay T.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna. Szombathely 1944. 88, 89–90., 58. kép; Aggházy 1946, 44–45.; Balogh 1957, 248. 51. kép; Horvat, A.: Drvena Madonna iz Martinščine. Peristil 1991, 31–33. 42. kép; Nagy Iván, II. 23.

Ják, Rk. Plébániatemplom

X-18.

Mária a gyermek Jézussal

Szedregpuszta (Fejér megye) kápolnájából került az utolsó tulajdonostól származó ismereteink szerint az alapi római katolikus plébániatemplom sekrestyéjébe, ahonnan Tóth János harangozó vitte magával Székesfehérvárra. Az ő örököseitől váltotta magához Szilárdfy Zoltán. 1977 óta a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona.
nyárfa
m: 63 cm
1490 körül

Hátoldalán mélyen kivájt, meglehetősen laposan faragott dombormű. Talán magánkézbe kerülésével függ össze, hogy a kompozíciót megcsontították: Mária alakját térde alatt elfűrészelték, és jobb karjával együtt levágták a dombormű egész bal oldalát. Ezt követően a szobrot immár önálló Madonnaként értelmezve, átfestették.

Mária balra fordulva, ülve tartja ölében a gyermek Jézust. Fejét kissé előre dönti, finom vonású arcát göndör haj és szépen redőzött fejkendő kereteli. Bal kezével az oldálnézetben ábrázolt, meztelen Jézuska hóna alá nyúl. A gyermek mindkét karja és jobb lába csonka. A szobor felülete nagyon roncsolt, szúrágott, festékrétege hiányos. Nagyobb részek maradtak épen a testfelületekből. Mária piros ruhát, kék köpenyt viselt.

A dombormű egy Királyok imádása kompozíció töredéke. Így nyer értelmet az alakok profilnézetű ábrázolása. A bal oldalon látható csonka, szögletes tárgy a térdelő Menyhért király Jézuska felé nyújtott ládikájának részlete, melybe – a jól ismert grafikai minták tanúsága szerint – a gyermek jobb kezével belenyúl. Ezért néz előre Jézus, és ezt figyelni lefelé irányított tekintetével Mária is.

X-18.

Szobrunk stílus-párhuzamait a 15. század utolsó két évtizedének felső-ausztriai emlékein találjuk meg. Ezt a kört a kefermarkti oltárral, a későgótikus szárnyasoltár-művészet egyik főművével szokták jellemezni. Az eredeti kompozíciót, az e körben nagyon kedvelt ES mester metszeteit felhasználó, nagy számban megmaradt, azonos témájú domborművek alapján képzelhetjük el. Közeli stílus-párhuzama az Oberösterreichisches Landesmuseum Altschwendtből származó, 1485 körüli években készült, Maria Aegyptiacaszobra. Elsősorban az arcok részletei, az orr, a száj, a szemek és a haj kidolgozása, a fejkendő redőrendszere kínálják az összehasonlítás lehetőségét.

A töredék szakszerű restaurálását 1994-ben Menráthné Hernády Szilvia és Laurentzy Mária végezte a Magyar Nemzeti Galériában.

P. Gy.

MNG Évk. 1991, 19, CI/1. kép.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
Itsz.: 77.22.M.

X-19. Oltárszárny töredéke Szent Márton és a Töviskoronázás ábrázolásával

Jankovich Miklós ajándékozta 1836-ban a Nemzeti Múzeumnak. 1939-ben a Szépművészeti Múzeum tulajdonába, majd onnan a Magyar Nemzeti Galériába került.

fenyőfa, tempera
88 × 91 cm
1490 körül

A kétoldalán festett tábla szárnyasoltár kívül is és belül is festményekkel díszített mozgószárnyának része volt. A tábla díszesebb, aranyozott hátterű, Szent Márton legendájának egyik történetét elbeszélő képe volt az oltárszárny belső oldala, míg a Passió részlete a külsőn volt látható.

Az epikus részletességgel ábrázolt jeleneten a fiatal Szent Márton, midőn a római hadsereg lovasságánál teljesített szolgálatot, Amiens felé menet egy alalmaznát kérő koldussal találkozott. Mivel pénz nem volt nála, köpenyét kettéhasította és felét a koldusnak adta. Az esetet követő éjszaka Krisztus jelent meg álmában; ebből megtudta, hogy a koldus képében a Megváltóval találkozott. Ez a történet a szent egész további életét meghatározó, őt magát a legjobban jellemző legendarészlet, mely kiindulópontja minden Szent Márton életét bemutató sorozatnak. A fehér lovon ülő, szürkés-kék bélesű piros köpenyt és arany-zöld mintás ruhát viselő Szent Márton és az előtte álló, valamint a

mögötte mankóra támaszkodva térdelő – kék szürke és piros színekbe öltözött – koldusok alakjai a képfelület nagy részét kitöltik. Bal oldalon látható egy rövidülésben ábrázolt, nyitott épület, melynek emeleti szobájában az áldó kézmozdulatú Krisztus a baldachinos ágyban fekvő Szent Márton mellett áll. A jobb oldali, ugyancsak rövidülésben ábrázolt épület vezet a tekintetet a szematikusan rajzú, kékeszöld árnyalatú tájháttér felé.

A Krisztus töviskoronázását bemutató kép szintén részletező, sokalakos kompozíció. Az összekötözött kezű, bíborszín palástba öltözött Krisztus egyszerű márványpadon ül. Három színes – kék, sárga, zöld, rózsaszín – ruhát viselő pribék hosszú dorongokkal nyomja fejébe a töviskoronát. A kép bal oldalán két, egymás felé forduló, beszélgető, elegánsan öltözött férfi figyeli őket. A cselekmény ferde falakkal határolt, kockás padlójú terébe, melyet hátul ólomkeretes ablak, bal oldalon félköríves ajtó nyit meg, lapos boltíven keresztül látunk be.

A Jankovich-gyűjteményből származó tábla olyan szárnyasoltár töredéke, amelyen az oltárszárnyak belső oldalain a tituláris szent legendáját ábrázolták, a külsőkön pedig Jézus szenvedéstörténetének epizódjai voltak láthatóak. A tábla tehát nagy valószínűséggel egy Szent Márton tiszteletére szentelt oltár része.

A tábla első művészettörténeti feldolgozói, Fenyő Iván és Genthon István, az idősebb Rueland Frueauf ké-

X-19.

X-19.

peivel állítják azt párhuzamba. A rokonságot Frueauf korai, a regensburgi Passió sorozathoz (Regensburg, Städtisches Museum) tartozó, Krisztust az Olajfák hegyén, a Kálváriát, valamint a budapesti Szent Márton-t a koldussal bemutató képek között valóban felfedezhetjük. Hasonlóak a képek terét és tónusát meghatározó, nagy, gránátalma mustrával díszített, távoli tájrészletek, mely előtt a figurák – Frueauf képein a jellegzetes sziklával is elválasztva – keskeny sávban, mintegy színpadon, egymás mellett vagy mögött mozognak.

A Töviskoronázást ábrázoló jelenetben a figurák és a tér viszonya a Szent Márton-kép fent leírt térszerkezetétől alapvetően eltér. Párhuzamait a Rue-land Frueauffal azonos körbe tartozó, kicsit későbbi, grossmaini oltár tábláin, például a Tizenkét éves Jézus a templomban címűn találjuk meg. A mélység ábrázolásának legfontosabb

eszközei az erőteljes rövidülésben megfestett kockás padló és a hangsúlyos tömegű, felülnézetben ábrázolt, térbe állított bútorok, így az írástudók ülőpadja és Jézus trónusa, vagy a Töviskoronázás jelenetén Krisztus padja. Ezek tagolják a teret és kijelölik a figurák mozgásterét. A Jankovich-gyűjteményből származó táblán ez a sok, erőteljesen mozgó alakhoz képest meglehetősen szűkre szabott, hasonlóan ahhoz, ahogy a grossmaini mester 1483-ból származó képén a Madonna a körülötte álló alakokkal szinte beszorul a nagy olvasópult és a ferde falsík közé.

Ezen hasonlóságok azonban nem szolgáltatnak elegendő alapot ahhoz, hogy közvetlen hatásokat tételezhessünk fel a mesterek vagy művek között. A korban közismert grafikai lapok ugyanis a tér szerkesztésének ezt a modelljét széles körben terjesztették és közvetítették akár egymástól független

művészeti területekre is. Így ES mester Passió sorozatának a Töviskoronázást bemutató lapja (*Lehrs II.*, Nr. 41.) nagyon közel áll a budapesti képhez. Pilléreken nyugvó, meglehetősen nyomott boltíven keresztül látni be a síkmennyezettel fedett, három oldalról egymással tompaszöveget bezáró falakkal határolt térbe, melyet minden oldalon nyílások tagolnak. Krisztus kőpadon ül, mely méreteivel és perspektivikus rajzával a térszerkesztés fontos eleme. A három pribék szinte tánclépésekkel körbe járva, hosszú rudakkal nyomja Krisztus fejére a töviskoronát; a szűk teret, amihez képest meglehetősen nagyok és heves mozgásúak, szinte teljesen kitöltik. Ők is a kor divatos ruhadarabjait, hegyesorrú cipőt, harisnyát, rövid ruhát, kalapot viselnek. A hosszúság, erős csontozatú, inkább szomorú, mint szenvedő Krisztus arc is a Jankovich-gyűjteményből származó táblára emlékeztet. A festmény térszerkezete, az arányok és a részletek is olyannyira hasonlítanak a metszethez, hogy feltételezhetjük, a festő maga ismerete és felhasználta ES mester e grafikai lapját.

Ugyanez a metszet volt a mintája a „Rothenburgi Passió Mesterének” is a tizenkét táblából álló Passió sorozat Töviskoronázást bemutató képének (Rothenburg, Muzeum) megfestésénél. A téma feldolgozása, a képszerkesztés, az alakok elhelyezése, mozgása és öltözete olyannyira hasonlít a budapesti képhez, hogy a közös metszet-előkép ismerete nélkül közvetlen művészeti hatásokat tételezhetnénk fel közöttük. Hasonló a két táblán a ruharedők rajza – a rothenburgi táblák 1494 körül készültek –, a különbségekre az érzelmek kifejezésének eltérő módja figyelmeztet. A Jankovich-gyűjteményből származó táblán az alakok nyugodt arckifejezése szinte ellentétben áll a történéssel, míg a rothenburgin durva, kegyetlen, kiabáló arcokat látunk.

Érdekes megfigyelni, hogy a rothenburgi mester Töviskoronázást bemutató képe éppúgy különbözik a sorozat többi darabjától, a Krisztus elfogatását, vagy az Ecce Homót ábrázolótól, ahogy a budapesti kép Passió jelenete is eltér a belső oldal Szent Márton-képétől.

A szenvedéstörténet többi részletének szereplői éppúgy a jelzesszerűen megfestett, sziklával lezárt tájháttér előtti keskeny, színpadszerű sávban rendeződnek egymás mellé a rothen-

burgi sorozatban, ahogy ez Frueauf fent leírt korai képein vagy a budapesti Szent Márton táblán megfigyelhető.

Az azonos grafikai előkép különböző felhasználásainak ismerete és a több képből álló sorozatok egyes darabjainak összevetése így bizonyos általános következtetések levonását engedik meg. A budapesti képek éppúgy, mint a rothenburgi Passió jelenetek, vagy Frueauf korai táblái a 15. század vége osztrák festészetének azon vonulatához tartoznak, amelynél az érdeklődés középpontjában nem a térábrázolás állt, a hangsúly inkább az elbeszélés részletességére, a különböző érzelmek ábrázolására került.

A rothenburgi sorozatban éppúgy, mint a budapesti Szent Márton tábla mellett kissé idegenül állnak a Töviskoronázást bemutató kompozíciók a maguk mozgalmasságával, térbeli feszültségével. Ez a sorozatok többi képétől idegen grafikai lap előképként való felhasználásának következménye. A metszetről átvett térábrázolás eredményezi a grossmaini táblákkal való hasonlatosságot. Ebben az esetben a közös nevezőt az azonos grafikai lapok felhasználása jelenti, míg a többi képen az azonos művészeti vonulathoz való tartozás dominál. Így a részletekbe menő hasonlóság ellenére ezen művek és mesterek közti közvetlen kapcsolattal nem számolhatunk.

A Jankovich-gyűjteményből származó táblákat Alfred Stange a stájerországi „Divisio Apostolorum Mester” oeuvre-jébe sorolja. Az attribúciót ugyancsak a kompozíció elemzésével indokolja. A Szent Márton táblán szembeötlő a szerkezet kiegyensúlyozottsága: az egy síkban elhelyezkedő alakok zárt háromszög-kompozíciót hoznak létre. A két koldus szinte szimmetrikusan helyezkedik el Szent Márton előtt és mögött, mozdulataik kiegészítik egymást, tekintetük a szent alakján találkozik. A két oldalon kulisszaszerűen megfestett épületek tömegükben és vonalvezetésükben egymás pontos megfelelői. Ezen vonások valóban hasonlítanak a „Divisio Apostolorum Mester” Dublinba (National Gallery) került, az Apostolok búcsúját bemutató képéhez (1494). Az arkifejzések nyugalma, mély érzelmeket tükröző csöndje pedig inkább a mester Joachim és Anna találkozását bemutató (1500 körül) képével rokonítható.

Ez utóbbi festményen egy másik, apró hasonlóság is szembeötlök. A képe-

X-19.

ken bemutatott épületeket grisaillesban megfestett szobrok díszítik: a Joachim és Anna találkozását ábrázolón (Wien, Österreichische Galerie) Ádám és Éva alakja az almafa alatt, a Szent Márton táblán talán két ótestamentumi próféta. Ezek a részletek pedig ismét a grafikai lapokhoz vezetnek vissza az elemzést. ES mester metszeteinek gyakori elemei az ábrázolt történet általában tartalmilag is kiegészítő, az épületek konzolain vagy oszlopain megjelenő szobrok. (pl. *Lehrs II.*, Nr. 9. és 25.).

P. Gy.

Pulszky 1888, 24., 179. sz.; Országos Képtár 1897, 78., 179. sz.; Térey 1906, 3.; Fenyő-Genthon 1928, 86. kép: 81.; Péter 1930, I., 120.; Radocsay 1955, 328–329.; Stange 1961, 71., kép: 161.; MNG RGy, 68. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 179.

X-20.

Szent Katalin misztikus eljegyzése

Gróf Batthyány Iván németújvári képtárából került az 1896-os millenniumi kiállításra. Eredete ismeretlen.

fenyő, tempera

101,5 × 73 cm

1490 körül

A festmény egykori triptychon középső táblája lehetett. A körös kompozíciót a piros, fehér és zöld szín ritmikus váltakozása jól kiemeli. A színek frissessége, csak úgy mint a kompozíció típusa a 15. század elejére, az internacionális gótika emlékeihez nyúlik vissza. A *Sacra conversatione* kedvelt megoldása az 1480–1490-es években újabb reneszánszát éli. A tér létrehozása most már nemcsak a figurák segítségével történik, de ehhez nagymértékben hozzájárul a rövidülésben ábrázolt kockás padlózat kialakítása is. Míg az Alsó-Rajna vidékén és e terület hatása alatt készült festményeknél a női szentek divatos viseletben jelennek meg, addig a cseh táblaképeken megmarad az archaikus palást, mint festményünkénél is. Ugyancsak itt gyakoribb a jelenethez kapcsolódóan a kárpitot („Ehrentuch”) tartó angyalok háttér-lezárása. A németújvári szentek fej típusában az a 15. század eleji női ideál él tovább, mely a stájerországi és távolabbról a karintiai konzervatív festészeti áramlatok hatásáról tanúskodik.

A palástokon több helyütt szabad szemmel is jól látható az alárajzolás, az

X-20.

infra felvételen a sárkány poráza a kiviteltől eltér. 1969-ben Hódiné Liber Gizella a Szépművészeti Múzeumban restaurálta a festményt.

T. Gy.

Stiassny 1896, 420–422.; Budapest 1896, 1506. sz.; Szombathely 1912, 2.; Radocsay 1955, 130, 141, CLI. tábla; A Szépművészeti Múzeum 1969-ben. A Szépművészeti Múzeum Közleményei. 36 (1971) 196.; MNG RGy, 81. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 52.657.

X-21.

Két festett oltárszárny

Nagyotlak (ma Szlovénia) Szent Miklós tiszteletére szentelt plébániatemplomából kerültek Szenczy Ferenc tulajdonába, aki 1864-ben a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta azokat. 1939-ben a Szépművészeti Múzeumba, majd a Magyar Nemzeti Galériába jutottak. fenyőfa, tempera
oltárszárnyak: 157,5 × 53 cm,
táblák: 72 × 53 cm illetve 76 × 53 cm
1490 körül

A négy, kétoldalán festett tábla szárnyasoltár kívül-belül festményekkel díszített mozgósárnyait alkotta. Az aranymustrás háttérű, Mária életének jeleneteit bemutató kompozíciók az oltár nyitott állapotában voltak láthatók, míg a magyar szent királyokat, Szent Imre herceget és myrai Szent Miklóst ábrázoló képek az oltárszárnyak külső oldalai.

A magyar szentek, valamint Szent Miklós ábrázolása igen kedvelt volt a korban különböző ikonográfiai rendszerű és titulusú oltárok esetében is. Az Angyali üdvözlés és a Királyok imádása a bal oldali, a Jézus születése és a Mária halála jelenetek a jobb oldali oltárszárny belső oldalán, az oltár ikonográfiáját egyértelműen Máriához kapcsolják.

A táblákat Szenczy Ferenc, az irodalmi és tudományos érdeklődésű szombathelyi megyés püspök, mint nagyotlakri eredetűeket adományozta 1864-ben a Nemzeti Múzeumnak. Nagyotlak a 14–15. századi oklevelekben Lak Sancti Nicolai, Lak-Szent Miklós néven fordul elő (*Csánki II, 770.*). Román stílusú, kerek hajójú plé-

bániatemploma, melyet Szent Miklós tiszteletére szenteltek, a 13. század közepe táján épült (*Gervers-Molnár 1972, 36–37.*). Feltételezhető, hogy ez a valószínűleg Mária tiszteletére szentelt oltár, melynek ikonográfiájában Szent Miklós igen fontos szerepet kap, eredetileg is Nagyotlakon, a Szent Miklós-plébániatemplomban állt.

A festő a szentek és Mária életének megfestéséhez, kompozicionális előképként, grafikai lapokat használt. A művészettörténeti szakirodalom Schongauer lírikus kompozícióit említi. A külső oldalakon ábrázolt ülő szentekhez azonban inkább ES mester Szent Pétert és Szent Pált ábrázoló lapjai állnak közel (*Lehrs II., Nr. 112, 113.*). A metszeteken az alakok trónja gazdagon díszített, hangsúlyos térbeli építmény. Az oltártáblákon ebből csak a rövidülésben ábrázolt ülőpadok teret teremtő-szervező hatása maradt meg, melyet hátul kő mellvéd és gránátalma mustrával díszített kárpit zár le. A metszetek alakjai maguk is teret érzékeltenek, oldalra fordulnak, élénken gesztikulálnak. Erre a táblákon leginkább Szent László erőt sugárzó, kissé indulatos tartása emlékeztet: nyújtott karjával térdére támaszkodik, koronás fejét kissé oldalra fordítva tekintetét határozottan előre szegezi. Szétnyíló, térdeiről szögletes redőkben leomló köpenye alatt páncélruhája látható. Jobb kezében, attributumként bárdot tart. Mélységet érzékeltet Szent István király határozottan oldalra forduló alakja is, prémekkel díszített, testén összefogott köpenye dús redőket vetve omlik a földre. A király bal kezében jogart, jobbában országmát tart. A Szent Imrét ábrázoló tábla nagyon hiányos, jöszerevével csak a hercegi koronás fej és a liliom, Imre attribútuma maradt épen. Szent Miklós csak felsőtestével fordul kissé balra, alakja sikeresebb, szétnyíló, bő köpenyének redői nem követik a test mozdulatát. Mitrát visel, bal kezében hosszú pásztorbotot tart, jobbában könyvön a három aranygolyó látható. ES mester metszeteinek finoman jellemzett egyéniségeiből csak a főbb típusok, a jószágos püspök, a fiatal herceg és a két, szinte egyforma arcú király megkülönböztetése maradt.

Az Angyali üdvözlés jelenetének kompozíciója is ES mesterhez köthető. A ferde falsíkokkal határolt, ám minden oldalról ablakokkal megnyitott tér, a ferdén térbe állított olvasópult előtt

X-21.

X-21.

térdelő Mária alakja, aki jobbát üdvözlésre emelve hátrafordul az éppen megérkező Gábrriel felé, valamint a térdet hajtó, áldó kézmozdulatú angyal, kinek botjára hosszú mondatszalg tekeredik, grafikai lapokról mind jól ismertek (*Lehrs II.*, Nr. 8. 10.). Ugyanígy metszetekről ismert a Jézus születése-képből oldalán térdelő, gyertyát tartó, bal kezét a láng fölé emelő Szent József alakja, a térdelő, fejét lehajtó, kezeit imára kulcsoló Mária, a köpeny csücskén fekvő meztelen Jézuska, vagy a Királyok imádása jeleneten a nyitott ládikát a gyermek felé nyújtó, térdelő Menyhért és a mögötte egymás felé forduló, keleties öltözetű, ajándékokkal érkező Gáspár és Boldizsár figurái.

Ez utóbbi két jelenet helyszíne a táblaképeken ugyanaz: oszloppal alátámasztott, deszkamennyezetű, nyitott helyiség, amely mellett a bal oldalon dombos tájra nyílik kilátás.

Ikonográfiai szempontból a Mária halálát bemutató kép érdemel több figyelmet. Azok közé a 15. század végén egész Magyarországon elterjedt ábrázolások közé tartozik, ahol a hangsúly nem a halálra, hanem Mária utolsó imájára kerül. A tárgyi környezet ábrázolása így elveszti jelentőségét; a halálos ágy, mely más ábrázolásokon központi helyet foglal el, itt egészen háttérbe szorul: erőteljesen térbe fordított

oldala alig látszik Szent Péter és Szent János mögött. Térszervező szerepe azonban így is sajátos módon megmarad: az apostoloknak csak a kép jobb oldalán enged helyet, csak egymás mögött való ábrázolásukat teszi lehetővé. A térábrázolásnak, az alakok és a tér egymáshoz való viszonya bemutatásának egyfajta következetességeként kell értelmeznünk azt a kompozíciós megoldást, hogy a képen az elől álló szereplők a mögöttük levőket nemcsak testükkel, hanem arany korongként megfestett glóriájukkal is takarják. A hátul állóknak így csak egymás fölé sorakozó dicsfényei látszanak. A kompozíció középpontjába a térdelő Mária, illetve a Kálvária-képekhez hasonlóan őt szelíden átkaroló Evangélista Szent János kerül. Előttük a könyvből felolvasó Szent Péter áll.

A kompozícióhoz felhasznált előképeket a Szentlélek eljövetelét ábrázoló metszeteken találjuk meg. Ez a festői feladat hasonlóságával magyarázható. Ott is, mint a Mária halálát ábrázoló képek fent leírt típusán, Máriát az apostolok körében, minden fontosabb kellék nélkül kellett ábrázolni. ES mester egy ilyen tárgyú metszeten (*Lehrs II.*, Nr. 34.) az apostolok a nagytótlaki táblaképhez hasonlóan, több sorban egymás mögött helyezkednek el Mária mellett: az elől állókat egész

alakban ábrázolták, míg a hátrébb levőknek – mintha ők magasabban állnának – csak glóriával övezett fejei láthatóak.

A tábla dekoratív hatású színekompозициója is figyelmet érdemel. Mária fehér köpenyének halvány lilával megfestett árnyékai a köpeny belésének lilás pirosában és Szent János ruhájának lilájában csengnek vissza. Szent Péter alakját nemcsak kompozicionális helye, hanem piros szalaggal – melynek színe Evangélista János köpenyének színével egyező – átfogott fehér ruhája emeli fontosságban Mária mellé. A jobb oldalon álló apostol ugyancsak lilás-piros ruháján a zöld köpeny komplementerként jelenik meg, míg a mellette álló sötétkék öltözete Mária ruhájának színével egyező.

A Mária halálát ábrázoló tábla, a figuracsoport egymás mögött megfestett korongszerű mandorlakkal való érzékelteése, az egyik kiindulópontja a „Nagyotlaci Mester” stíluskritikai értékelésének. Ezen megoldás egyező volta alapján, megemlítve még az arctípusok hasonlóságát is, tartják az ő művének az esztergomi Keresztény Múzeum vértanúsági jeleneteket ábrázoló, közös keretbe foglalt három tábláját (Istz.: 55.50; *Boskovits-Mojzer-Mucsi 1964*, 136.), melyeket Simor primás vásárolt egy bécsi árverésen.

A művészettörténeti szakirodalom hagyományosan a nördlingeni Friedrich Herlin művészetével állítja párhuzamba a „Nagyótlaki Mester” képeit. Ezt egy meglehetősen bizonytalan okleveles adattal is alátámasztják, miszerint a nördlingeni festő személyesen járt volna Kassán. (AÉ 23 (1903) 302., Kemény L.). Elsősorban az arcok, tekintetek hasonlóságát elemzik, míg a képek világos, derűs tónusát a bécsi festészethez kapcsolják.

Alfred Stange ezzel szemben a század utolsó harmadának felső-ausztriai művészetéhez tartozónak véli a táblákat. Az általa rekonstruált mester oeuvre-jébe tartozna a budapesti táblakon kívül még egy, a Tizennégy segítőszentet ábrázoló kép (Bad Aussee, Spittalkirche), és két tábla Szent Borbála és Szent Dorottya alakjával a salzburgi Szent Péter-dómból; az esztergomi táblákat ugyanakkor nem említi. Az összehasonlító elemzés itt is egyes részletekre – mint az alakok síkszerű, egymás mellé való elrendezése, a táj kulisszaszerű volta, az arcok naiv, sematikus bemutatása – koncentrálnak. A színezés finomságát, dekoratív jellegét ő is kiemeli.

A gyenge minőségű, mind a grafikai lapokat, mind a festészeti példákat tekintve különböző forrásokból merítő és különböző hatásokat örvöző provinciális festő oeuvre-jének összeállításában azonban igen kényes feladat. Az adott évtized festészetének általános jelenségeit, melyeknek ezen kevés egyéni jellemvonást mutató alkotások a talán leghívebb tükrözői, nem szabad egyes festők sajátjának tartani. A térábrázolással szembeni közömböség, a figurák, az arctípusok sematizálása és a dekorativitás igénye a 15. század utolsó évtizedében a másodrangú, provinciális művészeti rétegben általános jellemvonás.

A nagyótlaki táblák rokonsága a Stange által meghatározott felső-ausztriai körrel valószínűleg látszik, a festő oeuvre-jének esetleges összeállításához, a táblák pontosabb attribúciójához azonban több közvetlen vizsgálatra lenne szükség.

P. Gy.

Pulszky 1881, 24., 189. sz.; Pulszky 1888, 24. 25., 180. és 182. sz.; Országos Képtár 1897, 78–80., 180. és 182. sz.; Térey 1906, 7.; Fenyő-Genthon 1928, 89, 91, kép: 85.; Péter 1930, I, 120.; Genthon 1932, 64–65.; Radocsay 1955, 129–130, 407–408.; Stange 1961, 103., kép: 229.; MNG RGY 69. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 182.

X-22.

Oltárszárny-töredékek Szent Márton és Szent Miklós legendájának jeleneteivel

Jankovich Miklós gyűjteményéből előbb a Magyar Nemzeti Múzeumba, 1939-ben a Szépművészeti Múzeum tulajdonába, majd onnan a Magyar Nemzeti Galériába került.

fenyőfa, tempera

101,5 × 891,5 cm, ill. 102 × 94 cm

1490 körül

A négy kép összetartozása származásuk azonosságán kívül technikai, ikonográfiai és stiláris tényekkel igazolható.

A művészettörténeti ismertetésekben Genthon István 1948-ban megjelent kötetéig képeinket két, Szent Márton és Szent Miklós életének jeleneteit ábrázoló, kétoldalt festett táblaként írják le. Csak ezt követően fűrésztették szét tehát azokat, majd stabilizálás és merevítés céljából parkettázták. A két, kétoldalt festett tábla összetartozására először Genthon István és Fenyő Iván hívták fel a figyelmet 1929-ben megjelent cikkükben. Ezt a közel azonos méretek, az azonos anyag és technika is bizonyítja. A képek tehát eredetileg egy szárnyasoltár mindkét oldalán festett mozgószárnyának kívül is és belül is a két szent püspök életének egy-egy jelenetét ábrázoló táblái voltak. Semmilyen biztos támponttal nem rendelkezünk azonban az oltár egészére vonatkozóan: a képek eredeti kerete nincsen meg, így technikai megfigyelések nem segíthetik annak meghatározását, hogy a két tábla az oltárszekrény melyik oldalán helyezkedett el, illetve hány táblával együtt alkotott egy mozgószárnyat.

Az oltár ikonográfiájára, titulására is csak következtetni lehet. Szent Márton és különösen Szent Miklós legendája különösen kedvelt volt a 15. századi szárnyasoltárokon egész Magyarország területén. Akár életük több jelenetét is ábrázolták különböző titulussal oltárokon, két legendarészlet bemutatása tehát nem bizonyítja feltétlenül, hogy az oltárt az ő tiszteletükre szentelték. A legelterjedtebb ikonográfiai modell szerint a tituláris szent legendája az oltárszárnyak belső oldalain jelent meg. Az 1483-ban készült cserényi

Szent Márton-oltár azon sokkal ritkábban előforduló emlékek közé tartozik, ahol az oltárszárnyak mindkét oldalán a tituláris szent életéből vett jeleneteket ábrázoltak. Az oltár így nyitott és csukott állapotban is egy tematikai egységet alkot, a szent tiszteletének rendelődik alá. Azon az oltáron is, melyből a Jankovich-gyűjteménybe került táblák származnak, ehhez hasonló ikonográfiai rendszert kell feltételeznünk. Nem tudjuk azonban, hogy az oltár csak a két szent püspök életét mutatta-e be, így nyilvánvalóan ők voltak az oltár tituláris szentjei, vagy legendájuk más szentek történeteivel közösen volt része e tematikus egységnek.

Félreérthetetlenül az igényesebben megfestett, arany mustrával díszített, sokalakos, Szent Márton miséjét illetve a Szent Miklós három halottat támaszt fel kompozíciók tartoztak az oltárszárny belső oldalához. A régebbi szakirodalomban mégis van némi bizonytalanság ebben a tekintetben. Pulszky Károly és Térey Gábor is a Myrai Szent Miklóst a patariai nemes három lányával ábrázoló képet írják le belső szárnyképekként. A tévedést – a képi megjelenés egyértelmű jelzéseinek ellenére – az oltárnak a legelterjedtebb ikonográfiai sémától való eltérése okozza.

X-22.

A történet, melyben Szent Miklós püspök egy éjszaka az elszegényedett nemes lányainak szobájába hozományként három arany golyót dob, a legenda leggyakrabban ábrázolt eseménye. Ebből a jelenetből önállósult a szent azonosításához leggyakrabban használt attribútum. Epikus legendaciklusból pedig ez a jelenet, mint Miklós életének értelmét, a püspököt, mint oltalmazót

és segítő meghatározó történet, sohasem hiányozhat.

Ugyanez figyelhető meg a Szent Márton táblán is. A külső oldalon bemutatott történet, melyben a fiatal Szent Márton, aki midőn a római hadsereg lovasságánál teljesített szolgálatot, Amiens felé menet egy alamizsnát kérő koldusnak odaadta köpenye felét, a legenda leglényegesebb, a szent egész további életét meghatározó, őt magát pedig a legjobban jellemző részlete. Ez a jelenet a kiindulópontja minden Márton életét bemutató sorozatnak. Különös tehát, és csak az egész oltár ismeretében lenne magyarázható, miért került ez a két leggyakrabban szereplő, elsőrangú fontosságú történet az oltárszárnyak ritkábban látható, külső oldalára.

A Szent Márton tábla másik oldalán a szintén nagyon kedvelt albengai misét ábrázolták. Mivel a püspök a templomba menet tunikáját egy koldusnak ajándékozta, a miseáldozatot a diakónusa által vásárolt szegényes öltözetben mutatta be. Az Úrfelmutatáskor csupaszon maradt karjait alászálló angyalok takarták el. Míg tehát a külső oldalon a hangsúly a szent földi életének jóságára került – nem ábrázolják a történethez tartozó víziót a koldus alakjában éjjel megjelenő Krisztusról sem –, addig a külsőn, a hangsúlyozottan valóságként megfestett tárgyi környezetben, a figyelem a csodás, szent történetre irányul.

Ugyancsak csodás esemény, a szentnek a földön kívüli szférával való kapcsolatban állását igazoló életrekeltés a témája a másik belső képnek is: a püspöki ornátusban megjelenő szent három, a földből kiemelkedő imádkozó halottat támaszt fel. Az ikonográfiai meghatározás kissé bizonytalan. Szent Miklós legendájának igen gyakran ábrázolt részlete az igazságtalan bíró által elítélt három ártatlan ember megmentése. A Jankovich-gyűjteményből származó tábla azonban nem ezt a történetet ábrázolja. Az ilyen témájú képeken ugyanis a szent mindenhol a kardját suhintó hóhért állítja meg, megakadályozva ezzel a kivégzést. A legenda egy olyan történetet beszél el, amelyben a szent három ifjút támaszt fel: egy kapzsi vendéglős ölte meg őket, és besózva hordóban tarotta holttestüket. Szent Miklós megjelent a vendéglős házánál, életre keltette és megkeresztelte az ifjakat. A képi ábrázolás azonban nem ad elég támpontot ahhoz, hogy a jelenetet

X-22.

egyértelműen ezzel a legendarészlettel azonosíthatjuk. Ismeretlen a háttérben ábrázolt vízparti város és azonosíthatatlanok a szent mögött álló világi személyek is; semmi egyértelmű részlet nem utal erre a különös történetre. Az ábrázolt jelenet biztosan megfogható értelmében azonban a szent alakján keresztül megjelenő csodás erők működésének bizonyítása. Tartalmi párhuzama tehát a Szent Márton albengai miséjét ábrázoló táblának, egyértelműen az oltár belső oldalának tematikai egységéhez tartozik. Kérdéses azonban, hogy a többi, ismeretlen táblán ez a tematika hogyan folytatódott, hogyan teljesedett ki.

A két külső és a két belső ábrázolás nemcsak tematikailag, hanem kompozicionálisan is összetartozik. A külső képeken a cselekmény környezetét nagy, homogén színekkel festett felületek teremtik meg. Ilyenek a háttérben ábrázolt zöldesbarna dombok, a barna talaj, a szegény nemes erőteljes rövidülésben ábrázolt barna háza. Ezen elemek mögött a messzeségben kékes árnyalatúvá változó, jellegzetes formájú sziklákat, színes épületeket, lágyan hajló, színes lombú fákat, a Márton-képen a tájban természetesen mozgó, apró piros alakokat egyesítő táj tárul fel. A főszereplők igen nagyok. Szent Miklós az épület emeletével azonos magasságú, a berácsozott emeleti ablakon keresztül

dob aranygolyókat a bent alvó lányoknak. Hosszú, bő, piros köpenyt és zöld ruhát visel, baljában pásztorbotot tart. Az apa az épület mellett ül, fejét kezére támasztva alszik. Sötétpiros ruhája a kékeszöld harisnyával a kép szinkompozíciójának fontos eleme.

A fiatal, szőke hajú Szent Márton fehér lovon ülő alakja is kitölti a kép egész előterét. Kardjával kettéhasítja köpenyét, előtte térden csúszó, meztelen koldus alakja látható.

A belső ábrázolások sokkal igényesebbek. Szent Miklós szétnyíló piros köpenyben és zöld ruhában, fején piros mitrával a kép közepén áll. Baljában szépen faragott pásztorbotot tart, jobb-
jának áldó mozdulatával fehér lepelbe

X-22.

X-22.

öltöztetett, a földből deréig kiemelkedő három ifjút kelt életre. A szent mögött négy, díszesen öltözött, a kor keleties divatját követő, világi személy látható. Finoman jellemzett arcuk, szépen árnyékolt, színes – sárga, kék, zöld, rózsaszín – öltözetük elsőrangú művészeti színvonalról tanuskodik. A háttérben vízparti város látható. A vízfelület szinte fehér, a rá eső fényt visszatükrözi. A fahídon itt is megjelenik egy, a tájhoz tartozó, a kép cselekményével kapcsolatban nem álló kis alak. A jellegzetes formájú sziklák is ismertek a külső oldalak képeiről.

Szent Márton miséjét zárt térben ábrázolta a festő, csupán egy nyitott ajtón át, az ott térdelő fiatal férfi mögött nyílik kilátás a szabadba. A szent alakja itt is a kompozíció közepét foglalja el. A kép az Úrfelmutatás pillanatát ábrázolja. Szent Márton piros, ezüst rátétekkel, hátán himzett Krisztus ábrázolással díszített köpenyt, alatta piros tunikát és fehér ruhát visel. A fölötté lebegő angyalok ruházata színes, zöld, sárga. Előtte himzett, fehér terítővel leterített oltármenza áll, rajta valóság-

hűen megfestett kehellyel, paténával, cibóriummal és gyertyatartókkal. Az oltár retabuluma Kálváriát ábrázoló festett táblakép. A szent mögött fehér ruhás, térdelő ministráns hosszú, csavart gyertyagyújtót tart. Hátrébb imára kulcsolt kezű, egymás mögött térdelő alakok láthatók.

A képek stílár szempontból meglehetősen társtalanok a magyar emlékeanyagban. A művészettörténeti szakirodalom Michael Pacher hatását ismeri fel rajtuk. Hasonlóságot fedeznek fel a figurák gesztusnyelve, az öltözetek és elsősorban a perspektivikus térábrázolásra való erőteljes törekvés tekintetében.

A perspektivikus ábrázolásra való törekvés a Szent Márton miséjét ábrázoló képen jelenik meg a leghangúlyosabban. Azon széles körben ismert ábrázolásokkal tart rokonságot, ahol a festők a perspektivikus térerzetet a kisebb, zárt építészeti terek megnyitásával – nyitott ajtókkal, ablakokkal, melyeken át a távolba nyílik kilátás –, egyes ábrázolt tárgyak tömegének hangsúlyozásával, azok határozott tér-

be állításával teremtik meg. Éppen ez a sajátosság azonban az, amely a közvetlen művészeti hatások feltételezése előtt óvatosságra int. Ezt a térszerkezési modellt ugyanis a korban nagyon elterjedt grafikai lapok akár egymástól távoli területekre is közvetítették. A misekompozíció három oldalról egymással tompaszöveget bezáró falakkal határolt tere, melybe egy boltíven keresztül láthatunk be, és melyet mindhárom oldalán ajtó vagy ablak nyit meg, ES mester metszeteiről jól ismert. (*Lehrs II.*, Nr. 8. és 74.). A metszetek ugyanilyen gyakori elemei a képsíkhöz képest ferdén beállított, felülnézetben ábrázolt bútorok, oltárok, olvasópultok, melyeken a felszerelési tárgyakat valóságúságra törekvő pontossággal ábrázolták (*Lehrs II.*, Nr. 61.).

Az általános jellemzőkön túl azonban a Jankovich-gyűjteményből származó táblák megengedik közelebbi párhuzamok vonását Michael Pacher körével, a vele kapcsolatban álló, vagy kisebb-nagyobb mértékben hatása alá kerülő mesterekkel.

A fent leírt térszerkezettel találkozunk a „Grossgmaini Mester”, a 12 éves Jézus a templomban című képen, vagy a Mária halálát ábrázolón (Grossgmain, plébániatemplom), ahol nemcsak a ferdén beállított, hangsúlyos ágy térszervező erejét érezhetjük hasonlóan, hanem a használati tárgyak, az edények aprólékos, természetűsége törekvő megfestését is.

Michael Pacher néhány táblája is idézhető a Szent Márton miséjét ábrázoló kompozíció kapcsán: az imádkozó Szent Farkast ábrázoló jelenet (Egyházatyák oltára, 1479–1481, München Alte Pinakothek), vagy a korábbi, Becket Tamás meggyilkolását bemutató (Becket Tamás-oltár, 1455 körül, Graz, Joanneum). Mindkettő templombelsőben, tömegében, súlyában hangsúlyosan ábrázolt, erőteljes árnyékot vető oltármenza előtt zajló jelenet, a grazin a diagonális beállítás is a budapesti képre emlékeztet. Mindkét táblán egy nyitott ajtón át kilátás nyílik a szabadba, ahol a szemet kanyargós út, fák, hegyek vezetnek a messzeségbe. A tájban megjelennek a Jankovich táblákon is kedvelt apró, egy színnel megfestett alakok. A Szent Farkashoz leszálló, monstanciát tartó, nagy szárnyakkal, gazdagon redőzött, lebegő drapériával megfestett angyal is rokona a Szent Márton táblán szereplőnek.

És még egy, talán a legközelebbi ana-

lógia: az „Uttenheimi Mester” Szent Ágoston miséjét ábrázoló táblája (Szent Ágoston-oltár 1482–1485; Neustift, Stiftsgalerie). A térszerkezet Pacher müncheni képét követi. A budapesti képpel azonban az ábrázolt történet és alakok hasonlósága alapján állítható közvetlenül párhuzamba; mindkét tábla az Úrfelmutatás pillanatát örökíti meg, azt, amikor a szentek két kezükkel magasba emelik az ostyát. Öltözetük szinte azonos, megjelennek a leszálló angyalok, és a szent mögött

mellett azonban megkülönbözteti a jobb művészi kvalitás.

A Szent Miklós kíséretében látható figurák arcai, öltözetük, a divatos turbánok, kalapok, a szakállak és hajak puha felülete megint más Pacher képekre emlékeztet, pl. Az eretnek tanok megdöntésére az Egyházatyák oltárán. Ezek azonban ismét azok a részletek, amelyek a metszetek közvetítő szerepének köszönhetően a kor festészetének közismert motívumai voltak. Mind a turbános szakállas fejeknek (*Lehrs II.*,

X-22.

térdelő, hosszú gyertyát tartó ministráns is. Hasonlít egymásra a két szent profilban ábrázolt, felfelé fordított, tonzúrás feje, az arcok és azok modellálása.

A Szent Miklós tábla belső oldalán finom érzékel megfestett tájháttér elemzése is ebbe a stiláris körbe vezet. Pacher Szent Wolfgang-i oltárának (St. Wolfgang 1477–1479) egy képe, a Templomépítés kínálja a legjobb összehasonlítási lehetőséget. A kanyargó folyó apró hullámokat vető, a fényt visszatükröző vízfelülete a vízen úszó kacsákkal, hajókkal, a parton ábrázolt állatok, a különös alakú, kopasz sziklák és a növényzet, a lombos facsoportok és a külön álló vékony törzsű fák, mind az azonos körből való eredetről tanuskodnak. A Pacher táblát a felsorolt építészeti részletek, és az ugyancsak párhuzamba állítható arctípusok és öltözetek

Nr. 162.), mind a félig háttal forduló, rövid ruhát viselő, kalapos alakoknak (*Lehrs II.*, Nr. 161.) grafikai mintái jól ismertek.

Összefoglalva megállapítható tehát, hogy a négy Jankovich-gyűjteményből származó tábla mestere a hatvanas-hetvenes évek óta forgalomban levő metszetek felhasználásával, a nyolcvanas évek Michael Pacher és Salzburg körül összpontosuló festészetének hatása alatt vagy azzal analóg, párhuzamos módon alakította ki a magyar emléktárgyban kvalitását tekintve is társaltan stílusát.

P. Gy.

Pulszky 1881, 24., 188. sz.; Pulszky 1888, 25., 183. sz.; Országos Képtár 1897, 80., 183. sz.; Térey 1906, 9.; Fenyő-Genthon 1928, 75–76, kép: 77, 78.; Péter 1930, I, 120.; Benesch 1932, 46.; Genthon 1932, 92–93. 74. kép; Horváth H. 1939, 78.;

Horváth H. 1940, 147.; Genthon 1948, 10.; Radocsay 1955, 130, 327.; MNG RGy, 66. és 67. sz.;

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 183., 1637.

X-23.

Oltárszárny-töredék a Vízitáció Mária-alakjával

Festetich Györgyné ajándékként a második világháború utáni évtizedekben a szentkirályi rk. plébánián (ma Szombathely része) őrizték.

fenyőfa, tempera

68,5 × 37,3 cm

15. század vége

A képmezőt csaknem betöltő, kulisszaszerű, magas sziklafal, illetve sűrűlombú fák csoportja előtt áll Mária. Szétárt karjai jelzik, hogy éppen Erzsébet üdvözlésének pillanatát mutatja a kép. Földig érő, könnyed esésű, bő ruhát és szétlebbenő fehér köpenyt visel. Kibontott, hosszú haját részben fedi a vállára vetett fehér kendője. Figyelemre méltó az arcának az angyaléval (X-25.) való rajzi rokonsága és e két kép drapériáinak hasonlósága. A festő képességei a természetes testtartás megragadásában, az arc finom tónusátmeneteinek érzékeltetésében és a háttér nagyvonalú megoldásában nyilvánulnak meg. A jelenet másik részét alkotó, Erzsébetet ábrázoló táblával (X-24.) és az Angyali üdvözlés Gábiel arkangyalát (X-25.) mutató táblával azonos oltárhoz tartozott. Mindkettőre Vácott figyeltem fel a legutóbbi hónapokban.

V. Zs.

A műtárgy 1994 első negyedében került a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályának restaurátor műhelyébe helyreállítás végett. Már kézhezvételekor szembetűnő volt, hogy korábban restaurálták, a festmény hordozó faanyagot hátulról 3–4 mm-re elkeskenyítették, majd parkettát helyeztek rá. A megerősítést úgy végezték, hogy a függőlegesen rögzített lécek vájataiban a vízszintesen elhelyezett hevederek szabadon csúszhassanak. A festett oldalon is beavatkozás nyomaira lettem figyelmes. Az un. lumineszcens fényképen rögzített – ultra-violet fényel megvilágított és átlátszó

X-23.

UV, illetve halványsárga szűrők felhasználásával készült – felvételen sötétebb foltként rajzolódott ki az átfestések. Elkerülhetetlen volt, hogy a munkafolyamat során ezeket eltávolítsam, ugyanis az eredeti állapot feltárása és helyreállítása szükségképpen az idők folyamán elszíneződött retusok leoldásával jár.

A kép tisztítása közben meglepésszerűen tűnt elő Mária kék ruháján egy mandorla alakú, sugárzó dicsfénykoszorúba foglalt, kicsi gyermek-alak: Jézus, mint isteni magzat. A magzat-Jézus jelvénytörzse, emblemikus ábrázolása, amely a gótikus művészetben a Megtestesülés misztériumának képi megjelenítésére szolgált, a magyar későközépkori emléktárhelyekben viszonylag ritkaságnak számít. Hasonló látható egy csegöldi eredetű Vizitáció-képen (Esztergom, Keresztény Múzeum), továbbá a németújvári Maria gravida-festmény nemrég felfedezett alarajzolásában (Magyar Nemzeti Galéria, ld.: X-5.). E jelentőségteljes motívumot a szóbanforgó oltártöredéken ismeretlen okból festették át.

J. I.

közöletlen

Magántulajdon

X-24.

X-24. Oltárszárny-töredék a Vizitáció Erzsébet-alakjával

A toponári (ma Kaposvár része) Festetich kastélyból. Keszthelyi Péter hagyatékaként került a váci püspökség tulajdonába 1982-ben.

fenyőfa, tempera
69 × 37,4 cm
15. század vége

Magas domb előtt, sietős lépésben Mária üdvözlésére indulva, kinyújtott kezekkel mutatja a kép Szent Erzsébetet. Homlokát és nyakát fehér kendő takarja. Félprofilban ábrázolt arca kissé becsott, szemei körül finom ráncok jelzik hajlott korát. Ruhája fekete, köpenye piros, zöld béléssel, finom rajzú arany szegéllyel. Magasan futó, keskeny övébe elől be van tűzve köpenye, melynek redőzése kissé merev, tört vonalú. Glóriája öblös tárcsaszzerű formát mutat. A háttérben lombos fákkal koronázott hegygerincen várszerű építmény, balra az elhalványuló, távolabbi, fás dombvonulatokra nyílik kilátás. A Gábrriel arkangyalt (X-25.) és a Vizitáció Mária alakját ábrázoló (X-23.) táblákkal azonos szárnyasoltárhoz tartozott. Mindhárom kép egyazon mester munkája.

V. Zs.

közöletlen

X-25.

Vác, Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, ltsz.: 93.1.4

X-25. Oltárszárny-töredéke az Angyali üdvözlés Gábrriel arkangyalával

A toponári (ma Kaposvár része) Festetich kastélyból. Keszthelyi Péter hagyatékaként került a váci püspökség tulajdonába 1982-ben.

fenyőfa, tempera
69,2 × 37,2 cm
15. század vége

Mint a téma sok más változatán, itt is nyitott helyiségben, talán ablak előtt, balról jobbra fordulva látjuk az angyalt, amint épp földet ér. Lábfeje épp csak érinti a padozatot, zászlócskát tartó bal karját pedig mintha a beáradó szellő fordítaná be a képsíkba. A sötétszürke kváderfal előtt örvénylik pompásan érvényesülő piros palástja. Köntöse sárga. A dekoratív redőket vető drapéria külön életet él, a térdekét és vállakat csak bizonytalanul lehet sejtetni alatta. A meg nem határozható forrású, szórt fény az arcnak alig kölcsönöz némi plaszticitást, viszont megcsillantja a költőien omló hajfürtöket. Ahogy nem beszélhetünk a test anatómiaiailag

következetes formálásáról, úgy szabályos térábrázolásról sem: a megvilágított kópárkány túlzottan előreugrik, a padozatról pedig minden bizonnal lecsúszna az amúgy is papírkivágásnak ható figura. A színek kezelésében, az árnyékolásban és a rajzban viszont nagy érzékenységet és jártasságot mutat a festő. Összetartozik a (X-23.) és (X-24.) számú képekkel.

V. Zs.

közöletlen

Vác, Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, ltsz.: 93.1.3.

X-26. Szent Afra

A toponári (ma Kaposvár része) Festetich kastélyból való. Keszthelyi Péter hagyatékeként került a váci püspökség tulajdonába 1982-ben.

fenyőfa, tempera
67,5 × 32,5 cm
16. század eleje

A feltehetőleg egykor szárnyasoltár külső képsorozatához tartozó, kettéválasztott tábla Afrát, az augsburgi mártírnőt ábrázolja, akit bátor hitvallásáért

X-26.

ítéltek máglyahalálra 570 körül. Csodálatos megtérése egy Narcissus nevű püspök közreműködésével történt, aki Diocletianus császár keresztény-üldözéseinek idején az akkor még örömlány házában rejtőzött el.

Felmagasított fejkendőt, magasan, a mell alatt megkötött zöld ruhát és nyaknál összefogott, vörös köpenyt visel. Az elvágott fatörzshöz kötött kezei erőtellenül csüngenek. A ruha szegélyébe apró lángnyelvek kapnak bele. A kép jobb oldalán kanyargó folyócska bizonyára a Lech vizére utal, melynek szigetén halt mártírhálált. A tábla összetartozik a (X-27.) számú Szent Egyed képpel.

V. Zs.

közöletlen

Vác, Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, ltsz.: 93.1.5

X-27. Szent Egyed

A toponári (ma Kaposvár része) Festetich-kastélyból. Keszthelyi Péter hagyatékeként került a váci püspökség tulajdonába 1982-ben.

fenyőfa, tempera
67,2 × 32,3 cm
16. század eleje

Igen elnagyoltan megfestett, dombos táji háttér előtt álló magas, szikár szerzetes. Krapplak-vörös színű ruhájának párhuzamos redői csak fokozzák az alak oszlopra emlékeztető hatását. Kissé megbillentett fejtartással balra tekint. Domború, magas, tonzúras koponyája körül a glóriát erős kontúr szegélyezi. Jobbjában apáti méltóságát jelző, fehér sudariumos, arany pásztorbotot tart, balját pedig a mellé álló, kecses szarvastehén feje fölé helyezi. Habitúsának bő, hosszú ujjja dekoratív redőkben törlik meg. A tájat gyér, stilizált növényzet tarkítja, az előtérben kétoldalt virágokkal. Összetartozik az ugyanezen gyűjteményből származó Szent Afra képpel (X-26.).

V. Zs.

közöletlen

Vác, Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, ltsz.: 93.1.6

X-27.

X-28. Mária a gyermek Jézussal

Köszegről
festett, aranyozott hársfa,
1500 körül

Mária szokatlan módon úgy tartja kezében a gyermek Jézust, hogy a gyermek combját tartó jobb, és lábfejét tartó bal keze nem ér össze. Tarkójára csúszott fejkendője Jézust emelő bal keze alól bukkan ki, érdekes mellékhangsúlyt adva mindkettőjüknek. A barokk korban kegyszobornak tekintették, akkor helyezték el az oltár fölötti üvegajtós tabernákulumban, ahol jelenleg látható. A két figura fején látható korona és valószínűleg festésük és alapozásuk is akkori, sőt feltehetőleg középkori rétegek is megőrződtek alatta.

A figura természetes bája, ruhájának ötletesen dekoratív elrendezése révén jelentős darabjaink közé tartozik, stílusának eredete ennek ellenére nem könnyen határozható meg. A derűsen ünnepélyes tartás és nézés a kor sváb szobrászatának java alkotásaiból vezethető le, de a fejformálás és arckifejezés

X-28.

keményebbé válása azt mutatja, hogy nagyon eltávolodott a forrástól; a hajfürtök összeragadása, az ujjak merevsége pedig már képességeinek korlátaira figyelmeztet. Mária fejről a tarkójára csúszott kendőjének hangsúlyos szerepe, a Jézuska kerek feje, kedves arcocskája, ülve fekvő tartása szélterében használt közhelyek Karintiától Morvaországig a sváb szobrászat távolabbi háttérterületén, bár a mester kétségtelenül nagyon ügyesen bánt velük. (A Mária két össze nem érő kezével tartott kis Jézus, aki egymásra teszi lábacskáit, E. S. mester L. 71-es számmal jelzett metszete által is terjesztett motívum.) Az erőteljes, néhol egy-egy kisebb bravúrt is megkísérlő ruharedők megfestése konkrétabb irányba, Salzburg felé mutat, amint erre már Radocsay is felgyelt.

V. J.

Horváth D.: A múltak emlékei a jelenben Kőszegen. Szombathely 1931, 58.; *Radocsay 1967a*, 88–89.; *Szilárdy Z.* – *Tüskés G.* – *Knapp É.*: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáráshelyekről. Budapest 1987, 108, 146. sz.

Kőszeg, Szent Jakab Plébániatemplom

X-29. Pietà

A keszthelyi Szent Márton tiszteletére szentelt plébániatemplomból került a Balatoni Múzeum tulajdonába. 1941-ben csere útján jutott

a Szépművészeti Múzeumba, majd onnan a Magyar Nemzeti Galériába.

hársfa
m.: 89 cm
1500 körül

A hátoldalán mélyen kivájt, meglehetősen laposan faragott szobor feltehetően szárnyasoltár szekrényét díszítette. Mária egyszerű, támla nélküli padon ülve tartja ölében Krisztus élettelen testét: jobbjával fejét tartja, egész mellkasát kissé megemeli, balját testén nyugtatja. Finoman faragott, kendőbe burkolt fejét előrehajtja, fia arcát nézi. Bő köpenye laposan faragott, megtört vonalú redőket vetve, a földön többször visszatűródve omlik öléből alá.

X-29.

Krisztus szenvedéstől elgyötört arcát finoman faragott haj és szakáll keretezi – a szakáll egy része későbbi kiegészítés – töviskoronájának nyoma homlokán jól látható. Jobb karja és alsó lábszárai élettelenül, függőlegesen lógnak le.

A komponálás eszmei jelentést hordozó eleme a két alak közti feltűnő méretkülönbség, melyet Mária ruhájának szélesen elterülő, az alakot zárt egységbe foglaló drapériája és a törékeny Krisztus-test mezitелensége közti ellentét még erőteljesebben hangsúlyoz.

A szobor felülete igen roncsolt, festékrétege nagyrészt elpusztult, jószerivel csak a mélyebb redőkben megmaradt festéknymokból következtethetünk eredeti színeire. Mária kék bélésű arany köpenyt viselt, ruhája szintén aranyozott volt. Jézus haját és szakállát

sötétbarnára festették, ágyékkendője arany volt, vérenek élénk pirosa jól látható. Legutóbb 1981-ben a Magyar Nemzeti Galériában restaurálták.

Provenienciájára vonatkozóan Entz Géza feltevéseivel szemben, miszerint a szobor a keszthelyi ferences templomból származik, a Tóth Sándor által idézett két 18. századi kánoni vizitáció jegyzőkönyve egyértelműen bizonyítja, hogy szobrunk a középkori keszthelyi Szent Márton plébániatemplom bal mellékoltárának közepén állt. Joggal feltételezhetjük, hogy ez volt eredeti helye is. A Balatoni Múzeum egykori igazgatójának, Darnay Bélának közlése szerint e templom padlásáról került elő.

A Pietà – a Krisztust siratók csoportjából önállóul ábrázolás – a 14. század óta igen kedvelt és széles körben elterjedt ikonográfiai téma volt. Több példája ismert a lágú stílus időszakából Stájerországból is, ahová a régebbi művészettörténeti szakirodalom a keszthelyi szobrot kapcsolta. Kompozíciójában és stílusában is közel áll hozzá, noha gyengébb művészeti színvonalat képvisel, a stájerországi Karner Szent Mihály plébániatemplomának 1500 körül készült Pietà-szobra. A szélesen elterülő, szögletes redőrendszert, a lapos faragást, az arcok érzékeny megmunkálását tekintve az obdachi Spítalkirche ülő pápát (Bauernpapst) ábrázoló, 1485 körülre datált szobra is stílárius párhuzamaként említhető.

P. Gy.

Radocsay 1956, 134, 139.; *Kampis 1958*, 18, 19, kép: 15.; *Radocsay 1967a*, 126, 181–182.; *MNG RGY 78. sz.*; *Entz 1972*, 254.; *Tóth S. 1990*, 154, 161.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria,
ltsz.: 52.641

X-30. Pietà

A nagybajcsi plébánia tulajdonába az első világháború után ajándékként került, eredete ismeretlen.

hársfa
m.: 107 cm, sz.: 68 cm
1500 körül

A kompozíció egy Riemenschneider-típust variál, mely igen elterjedt volt, és feltételezik, hogy népszerűségének alapjául egy kegyszoborhoz való kötődés szolgálhatott. Erre a típusra jellem-

zőnek tartott, a halott Krisztus fejét a néző felé fordító tartás hiányzik belőle. Máriánál nem található meg a típusra jellemző, jobb térden visszahajló palástszegély motívuma. (v. ö.: az alábbi Riemenschneidertől ill. műhelyéből származó Pietákat: Würzburg, Mainfränkisches Museum, Ltsz.: 49261; Grosslangheim, Rk. Plébániatemplom, Hesselthal, Miasszonyunk zárandoktemplom Krisztus siratása szoborcsoport, Würzburg, Ferences templom). Mária és Krisztus arctípusa feltűnően régies, hasonló arctípusok 1480 körül szokásosak. A szobor nem készülhetett sem Würzburgban, sem a Riemenschneider-műhelyben, sem az 1500 körüli vezető szobrászműhelyek egyiké-

X-30.

ben. Mária merev, Krisztus halott testét magától csaknem eltávolító tartása, figurájának az egész kompozíciót meghatározó jellege azonban nem található meg másutt, csak frank területeken, ezen belül azonban a pontosabb lokalizálás nem lehetséges.

A Pietá szívében apró szögek voltak, és korábban öltöztették. Mindez kegy-szobor jellegére vall. A szobrot Bognár Lajos nagybajcsi plébános 1976-ban a Keresztény Múzeumban restauráltatta. Ennek során Berecz Ferenc eltávolította a többrétegű pergő festékréteget. Ma az eredeti festékrétegből csak néhány nyom látható.

T. Gy.

Dávid 1981, 19. sz.

Nagybajcs, Rk. Plébániatemplom

X-31. Mária a gyermek Jézussal

Zalaszentgrótról, talán Kisszentgrótról festett, aranyozott hársfa
m.: 122 cm
1500 körül

Álló figura, bal kezében tartja a Gyermekeket. A kis Jézus arca barokk korban átigazítva, bal keze az országalmával együtt visszaragasztva, jobb kezének, illetőleg Mária baljának egyes ujjai visszaragasztva illetőleg pótolva. A holdsarló bal szárva újrafaragva. Az alsó részek rongálódása miatt új talapzaton áll. Mindez és a palást szélének hiányai – a bal könyöke mögött kifoltozva, a kis Jézus alatt csonka maradt – bravúros, elvékonyító faragás-technikájából adódott. Mária jobb lábának kilátszó ujjai szintén újabb átfaragás eredményei, eredetileg – mint e típus alkotásai minden esetben – cipőt viselt. A többszörös festékréteg alatt eredeti festésnyomok, többek között a palást belsejében azurit.

X-31.

A Madonna ünnepélyes, nyugodt tekintete egy feltűnően szögletes, de nem csontos arcról tekint ránk. Ez az ulmi Erhart-műhely női fejcin gyakori, és jól illik hozzá a Gyermekek vagy a ruhadők kellemes lágysága. Ugyancsak Ulm felé mutat a lábánál levő holdsarló – eredetileg a jelenleginél nyilván enyhébb – merész szabálytalansága, amelyet még a dunai iskola szobrászai vagy a 16. század eleji felső-rajnaiak is kerül-

nek, pedig ők igazán kedvelték a szertelen megoldásokat. Ulm környékén azonban igen gyakori volt ez a megoldás, elmondhatjuk, hogy az ottani félholdak többsége aszimmetrikus, kivéve ha emberarcot látunk bennük (Madonna Güttingenből, Zürich, Schweizerisches Landesmuseum; Madonna Daniel Mauch Sebestyén-oltárán, Geislingen, Stadtkirche; Madonna a főoltáron, Rübgarten, ev. Pfarrkirche, stb. Meisterwerke Massenhaft... Stuttgart 1993. Kat., 57, 196, 439. kép). Merőben szokatlan azonban ebben a stíluskörben a Madonna erős félrehajlásából adódó aszimmetria, amelyhez leginkább a Gerhaert utáni rajnai szobrászatban illetőleg a nem kismértékben ebből táplálkozó Veit Stossnál majd iskolájánál találunk analógiákat. (Emiatt sokkal erőteljesebb hatással van a nézőre, mint az a szelid Schongauer-figura, amellyel Balogh Jolán kísérelte meg kapcsolatba hozni.) Ez egyébként csupán precízebb megfogalmazása a szobor publikálója, a sváb szobor-párhuzamokat említő Hekler Antal felismerésének, amelyre a további kutatás elmulasztott visszatérni.

V. J.

Hekler 1934, 80–81.; Balogh 1957, 249.; Radocsay 1967a, 86, 224.

Zalaszentgrót, Rk. Plébániatemplom

X-32. Madonna, Szent Katalin, Szent Dorottya

Andocsról
festett hársfa
m.: 134 cm, 116 cm, 116 cm
1500–1505

Három álló alak, nyilván egy egykori szárnyasoltár szekrényének figurái; talpazatuk körös-körül megcsonkítva, de kisebb kiegészítésektől eltekintve – egyes ujjak vége, a szent nők koronáján a párta némelyik csúcsa, Mária orrának hegye, Katalin könyvének sarka – épek. A többszörös átfestés alatt feltételezhetően az eredeti festés és aranyozás jelentékeny része megőrződött. Különös megoldás, hogy Katalin jobb kezében tartott kardját palástja majdnem teljesen elfedi, szinte csak a hegye látszik.

Régebben csak mint kegy-szoborról esett szó a Madonnáról illetve társnőről, a magyar művészet története szá-

X-32.

mára rendkívüli jelentőségüket, gótikus voltukat csupán Aggházy Mária ismerte fel, aki az 1510-es évekről származtatta őket, és remekül összegyűjtötte a történetükkel kapcsolatban fellelhető adatokat is. Innen tudjuk, hogy már a török időkben itt járt jezsuita misszionáriusok megemlékeznek a szoborról, amely a hagyomány szerint Kalocsáról került ide. Érdekes, de bizonyíthatatlan feltevése, hogy a figurák – egy múlt századi egyháztörténész véleménye szerint a szomszédos Told pálos kolostorából idekerült darabok – a két túskevári Madonnával együtt egy dunántúli pálos rendi műhely hosszan elnyúló tevékenységét bizonyítanák. Megállapításait Radocsay Dénes formailaguk ausztriai eredetének felismerésével és a korábbi datálással fejlesztette tovább.

A szobrok stílusa Svábföld felé mutat, bár első látásra ebből a pillantás ábrándos voltán kívül alig érzünk valamit. Az ulmi majd augsburgi Erhartműhelyre utal azonban még a nyúlánk alakok fejének kiemelése, a nyak szerepének megnövelése és a száj illetve az orr és áll környékének apró, de félreérthetetlen előreugrasztása is. A női szentek dús hajzatának nem egy tömegbe, hanem egymástól független, rendszerint csigásan csavarodó fürtökbe rendezése a 15. század végétől szélteben elterjedt megoldás, de Svábföldön talán ez is gyakoribb, mint másutt. A csigák az andocsi nőalakokon persze már csak barázdákkal megbontott hengerek, és a ruharedők is szorosan a testhez lapulnak, mindössze az alkarról lecsün-

gó köpeny mögött látunk egy mélyebb aláfaragást. Mindez egyértelműen mutatja az eltávolodást a stílus eredetének helyétől. A redők azonban, bár laposak, de szépen, erőteljesen jelen vannak; a legkvalitásosabbak a Madonnát díszítik, ám minthogy ez egy állandóan öltöztetett szobor, ebben soha sem gyönyörködhetünk. A szobrász törekedett a gótikus mozgalmasságra, de ezt csak leegyszerűsítve volt képes megvalósítani.

A közvetítő minden bizonnyal az osztrák Alpok vidéke, elsősorban Karintia, Stájerország és Salzburg szobrászata volt. Már 1480 körül feltűnik itt Gregor Erhart stílusa a St. Georgen ob Murau-i Madonnán vagy a Lassingból a grazi Joanneumba került Magdolnán (mindkettő 1490 körül; *Stift St. Lambrecht* 1978, Nr. 217–218.), illetve a Puch bei Hallein-i oltár figuráin (*Salzburg* 1976, Nr. 203–205. sz.). Az olyasféle szobrok, mint a siezenheimi Szent Margit 1500 körül (uo. 237.), egy Antheringből való női szent 1490 körül a salzburgi múzeumban (uo. Nr. 233.) vagy egy ismeretlen helyről származó Madonna a század végéről (uo. Nr. 247.) már közelebb vannak Andocshoz. Figyelemreméltó analógia még a rogau-überschüttyi (Karintia) trónoló Madonna (a 15. század utolsó harmadára szokás datálni, ez talán kissé korai; *Demus* 1991, 115–116.). Az andocsiak köpenyének pajzsként előreálló alsó széle, főként pedig az azt díszítő fülkagyló-redő ugyancsak gyakoribb Salzburgban, mint a sváb szobrászatban. A kialakulási helytől távolodva el-laposodó redőzet számos hasonló példáját láthatjuk ekkoriban többek között Nyugat- és Dél-Csehországban; ott a kiindulási pont nem egyszer szintén Svábföld stílusa volt (*Liska, A.: Vzťahy ceského socharství k západním umění na rozhraní 15. a 16. století. Umění 11 [1963] 233–248.; Hořejší, J.-Vacková, J.: K průzkum středověkého umění Južních Čech. Umění 13 [1965] 302–315.*)

V. J.

Jordánszky E.: Magyarországon s az ahoz tartozó részekben található Mária-kegyhelyek... Póson 1836. 152.; Aggházy 1946, 43–46.; Radocsay 1967a, 126, 148–149.; Szilárdy Z. – Tüskés G. – Knapp É.: Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről. (Bibliotheca Universitatis Budapestensis Fontes et Studia 5.) Budapest 1987 80, 2. sz.;

Tüskés G. – Knapp É.: Előzetes körkép a barokk kori búcsújárásról. Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Debrecen 1992, 83.

Andocs, Rk. Plébániatemplom

X-33. Festett oltárszekrény

Ják, Szent György tiszteletére szentelt bencés apátsági templom
fenyőfa, tempera
m.: 161 cm, sz.: 112 cm, a képek keret nélkül: 72 × 18 cm; a szekrényfülke: 136 × 52 × 29 cm
1505

A jáki templom szárnyasoltár-töredéke kiemelkedő fontosságú a Dunántúlról származó műtárgyak között. Szárnyasoltárokhoz tartozó faszobrok és táblaképek, akár teljes oltárszárnyak mellett, ez az egyetlen erről a területről megmaradt oltárszekrény. Jelentőségét növeli, hogy biztosan a jáki bencés apátsági templom középkori berendezéséhez tartozott, melyből az oltár előkerülését megelőzően csak egy 1480 körül készült Madonna-szobrot (X-17.) ismertünk.

A templom 1896 és 1904 között, Schulek Frigyes tervei szerint folyó restaurálása során a szomszédos Szent Jakab-kápolnában helyezték el az apátság régi berendezési tárgyait. Köztük egy barokk oltárt, melynek oromzatában Máriát a kis Jézussal és Szent Annával ábrázoló festmény, kétoldalon konzolokon pedig Szent Jakab és Páduai Szent Antal szobrai voltak. Az oltárt gazdagon faragott növényi ornamentika díszítette, középső fülkéjét, melyben a legújabb időkig a középkori Madonna-szobor állt, széles mezőkre osztott műmárvány festés keretelte. A szoborfülke alatti évszámot a kutatók 1705-nek olvasták.

A templomra vonatkozó, 1756-ból származó egyházlátogatási jegyzőkönyv (*Visitatio Canonica Batthyani 1756, 661–662 p.*) az apátsági templom északi mellékszentélyében Mária tiszteletére szentelt régi oltárt ír le. A megadott ikonográfia alapján bizonyos, hogy az a fenti oltárra vonatkozik. Szekrényében: *...Beatissima Virgo Sculpta. Jesulum in Sinistra Servaris et mundum a Jesulum Servatum etiam dextera apprehendens* – pontosan ráillik a középkori Madonna-szoborra, bizo-

nyitva, hogy az már a 18. század közepén az oltáron állt. Az oromzati kép és a szobrok mellett a jegyzőkönyv szövege azonban további ábrázolásokat is felsorol: ...*depicti sunt more Rascianico Sanctus Petrus et S[anctus] Bartholomeus S[anctus] Paulus et Sanctus Joannes Baptista*. A később 1705-nek olvasott évszám kissé bizonytalanul *Scribitur numeris Gothicis 1105 (!)*-ként szerepel.

A szöveg értelmezése az oltár restaurálása során vált lehetségessé. Budai Sándor és Juhász Györgyi restaurátorok a barokk oltárban feltárták, majd abból kiemelték a szekrényfelein a négy férfiszent képével díszített, jól olvasható minuszkulás felirattal 1505-re datált oltárszekrényt. A hozzá tartozó oltárszárnyak, a predella és az oromzat elpusztult, vagy nagyon megrongálódott, ezért 1710 körül, feltehetően Csapodi Katalin megrendelésére, a viszonylag épen megmaradt középső részt barokk oltárba foglalták. Csak 1756, az idézett egyházlátogatás után került rá a középkori festést egészen elfedő, márványt utánzó minta.

Az oltárszekrény közepe a viszonylag lapos szoborfülke. Felső részén, belül, arany-lüszteres csillagokkal díszített kék azurit festés, alsó részén, a szobornak körülbelül vállmagasságáig, piros-fehér gránátalmamintás drapéria látható. A szobor háta mögötti részeket nem festették meg, az üresen maradt felület jól kirajzolja a szobor körvonalait. A fülke tetején látható lyukak ill. részsük arra utalnak, hogy az oltárnak eredetileg faragott oromzata lehetett. A szoborfülkét és a szekrényfeleket virágmintával díszített piros keret veszi körül. A bal oldali szekrényfélen Szent Péter nagy kulcsot és könyvet tartó, fehér bélésű rózsaszín köpenybe és kék ruhába öltözött alakja, alatta a jobbában bárdot tartó, kissé jobbra forduló, göndör hajú és szakállú Szent Bertalan látható, kék bélésű fehér köpenyben és barna ruhában. A jobb oldalon felül a hosszú, sötét szakállú Szent Pál bal kezében kardot, jobbával hóna alatt könyvet tart. Zöld köpenye sárgával bélelt, ruhája piros. Alatta a szőrcsuháján piros köpenyt viselő Keresztelő Szent János, jobb kezével a baljában tartott, könyvön fekvő báránpra és keresztre mutat. Mind a négy alak zöld növényi talajon, arany háttér előtt áll. Az oltárszekrény hátulról is festett: a szoborfülke oldalain és a szekrényfeleken a fehér kréta alapon összefüg-

X-33.

gó mintázatú, piros-fekete ornamentális festés látható.

A négy férfiszent ábrázolása nem ad biztos ikonográfiai támpontot arra vonatkozóan, hogy ki lehetett az oltár tituláris szentje, kinek a szobra állhatott az oltár szekrényében.

A táblaképek meglehetősen gyenge kvalitásúak. Nem meglepő ez, hiszen az 1500 körüli években az apátság története meglehetősen zaklatott volt. Az apátok ellen többször merült fel panasz, a pannonhalmi főapátságon ismételt vizsgálat folyt ellenük (*PRT XII/B*, 223.). A kegyurak, Elderbach Bertold, majd fia János, később Bakócz

Tamás és az Erdődyek inkább a monostor javítási munkáira áldoztak. Az oltárt így biztosan egy szerényebb igényű műhelyből rendelték meg. Elsősorban a közeli karintiai és stájerországi területek jönnek szóba.

A 18. századi egyházlátogatási jegyzőkönyv írója is felfigyelt a jellegzetes arcokra, a *more Rascianico* megjelölés erre vonatkozhat. A kemény, szinte durva arcvonások, ráncok, az erőteljes árnyékokkal való modellálás, melyek az egyénítésnek, a kifejezés expresszivitásának eszközei, kínálják a legjobb kiindulópontot az oltárhoz közel álló darabok keresésében. A legközelebbi stílá-

ris párhuzamokat az 1490-es évek karintiai festészetében, illetve a stájer táblaképeknek ezekkel rokonítható csoportjában találjuk meg. Az ezen csoportba sorolható emlékek kisebb-nagyobb mértékben, de az arcok formálásában félreismerhetetlenül, kötődnek egyes salzburgi, tiroli mesterekhez és művekhez. Friedrich Pacher és Marx Reichlich mutatják legjobban a stílári igazodás irányát. Kvalitásbeli különbségek és az erről a területről fennmaradt művek nagy száma azonban helyi műhelyek létezését bizonyítja. Az egyik ilyen a karintiai Spittal an der Drau-ban működhetett. Az ide kapcsolható oltárok – a vorderbergi Szent Péter és Pál plébániatemplom oltára, a St. Peter-Edling (bei Molzbichl)-ből való Szent Péter-oltár, és a gajachi Szent András-templom Szent András és Szent György oltárai – jól körvonalazható stílári egységet alkotnak. Az alakok beállítására igen hasonló a jákihoz, nagyon közel állnak egymáshoz a fejtípusok, az arcok formálásában ugyanazok a megoldások jutnak érvényre; a ruhák és köpenyek redőrendszere eltér ugyan egymástól, de azonos stílusfokot mutat. A guttaringi Szent Rupert plébániatemplom valamivel korábbi, 1480 körülre datált, jobb kvalitású táblái nem tartoznak ugyan szorosan a fenti körbe, mégis a jáki ábrázolásoknak közeli stílári rokonai. Feltűnő a figurák testtartásának, az attributumoknak és az arcok részleteinek hasonlósága.

Kissé távolabbról ugyan, de ide sorolható a grazi Joanneum két együttese is: a feltételesen stájer-karintiai mesternek tulajdonított, 1490 körül készült oltárka közepén Krisztus és az apostolok ábrázolásával (ltsz.: 419), valamint a Dániel próféta ítéletét és az apostolok szétküldését ábrázoló tábla (ltsz.: 388). Ez utóbbit az előtérben, bal oldalon ülő Szent Péter és a mögötte, félalában látható apostol a jáki alakokhoz igen hasonló. A tájázás és a Dániel-tábla perspektivikus tere azonban minden eddiginél jobban példázza a salzburgi-tiroli művészethez való kötődést. A jáki templom ez egyetlen töredékesen megmaradt középkori oltárát a szekrényfelek ábrázolásai alapján a karintiai csoporthoz köthetőnek tartom.

P. Gy.

A jáki Szent Jakab kápolnában fennmaradt szoborfülkés oltár restaurálására 1992 és 1994 között került sor. A restaurálást megelőző anyag- és rétegvizsgálatok kimutatták, hogy festése több periódusban készült. Kiderült, hogy a barokk felépítményű oltár szerkezeti magja gótikus szoborfülke. A felső festékréteget alkotó márványozás alól középkori festmények kerültek elő. Első lépésként a fülkét kiemeltük az oltárból, és megtisztítottuk a későbbi átfestésektől. A középpüthelyezkedő fülke felső egyharmadát azurit kék díszíti, rajta aranyozott papircsillagok. Az alsó kétharmadon kárpitdíszítés látható. A pigmentvizsgálatok is igazolták, hogy az oltár festékanyaga középkori. Az alapozás mind a keretszerkezeten, mind a táblaképeken és az évszám tábláján – amelyeknek faanyaga egységesen fenyő – azonos összetételű, többségében aragonit. A fülkét közrefogó keskeny táblákon Szent Péter, Szent Pál, Szent Bertalan és Keresztelő Szent János alakja bontakozott ki.

Megállapítottuk, hogy a Madonna eredetileg nem tartozott az oltárhoz, noha a két tárgy története az utóbbi évszázadokban összefonódott. A szekrényben ugyanis egy sokkal kisebb szobor talapatának nyoma látszik. E megfigyelést támasztja alá az is, hogy a Madonna átmérője nagyobb, mint a fülke mélysége, így a szárnyakat, ha lennének, nem lehetne becsukni.

J. Gy.– B. S.

közöletlen

Ják, Rk. Plébániatemplom

X-34. Szárnyasoltár festett és faragott táblái

Felsőlendva (ma Szlovénia, Lendava) plébániatemplomból került Kolenc Iván tulajdonába. Tőle vásárolta meg 1941-ben a Szépművészeti Múzeum, ahonnan a Magyar Nemzeti Galériába jutott. Nyárfa; fenyőfa, tempera
Angyali üdvözet, Jézus születése, Krisztus körülmetélése, Menekülés Egyiptomba táblák: 111 × 108 cm;
Vizitáció, Jézus bemutatása a templomban táblák: 115 × 108 cm;
A királyok imádása: 114 × 108 cm;
Betlehemi gyermekgyilkosság: 118 × 108 cm.
1500–1510

A nyolc tábla egy szárnyasoltár belső oldalán domborművekkel, kívül festményekkel díszített két mozgósárnyát alkotja. Az Angyali üdvözet és a Jézus születése a bal oldali, a Vizitáció és a Királyok imádása a jobb oldali oltárszárny belső domborművei voltak, a bal oldali oltárszárny külső oldalán a Krisztus körülmetélése és a Menekülés Egyiptomba, a jobb oldalin a Jézus bemutatása a templomban és a Betlehemi gyermekgyilkosság képei voltak láthatóak.

Az oltárszárnyakat 1954-ben a Szépművészeti Múzeumban Németh Kálmán műhelyében emelték ki keretükből, és fűrészték szét; a táblaképeket parkettázták, a domborművekről a későbbi átfestésekkel együtt az eredeti festékréteget is eltávolították, majd új fatáblára rögzítették azokat. A táblaképeket ezt követően 1980-ban restaurálták a Magyar Nemzeti Galériában. A roncsolt, sok helyen hiányos festményeket letisztították, eltávolítva a későbbi átfestéseket, majd retusálással illetve az esztétikai egység megteremtése érdekében kisebb rekonstrukciókkal egészítették ki. A domborműveket 1993–1994-ben restaurálták ismét. Feltárták a nyomokban megmaradt eredeti festést, kiegészítették a kisebb hiányokat, majd új fa hordozóra ültették át.

Provenienciájukat igazolja, hogy F. Mesesnel, 1941-ben megjelent cikkében, még a felsőlendvai plébániatemplom sekrestyéjében írja le azokat. A templom sokszög záródású szentélyét a 15. század végén építették. Az 1500 utáni évekre datálható szárnyasoltárt feltehetően ehhez az építkezéshez kapcsolódva rendelték meg.

A templom 19. században emelt főoltarán látható egy a barokk korban átfestett, újraaranyozott, gótikus Madonna-szobor. Mind a szobor stílusát, mind a domborművek kapcsán idézhető stílári és ikonográfiai analógiákat figyelembe véve bizonyos, hogy a Magyar Nemzeti Galériában őrzött táblák és a Madonna összetartoznak, az 1500 utáni években készült, mozgósárnyain Jézus gyermekségének történetét elbeszélő, Mária tiszteletére szentelt szárnyasoltár részei voltak.

A felsőlendvai domborművek legközelebbi stílári párhuzamait Radocsay Dénes a felső-ausztriai Kefermarkt Szent Wolfgang-templomának főoltára nagyobb részt azonos tárgyú domborműveiben találta meg. A stílári kapcsolat azonban, márcsak a köztük levő

nagy kvalitásbeli különbség miatt is, nehezen követhető. Sokkal szorosabb összeköttetést teremt a két oltár – és a kefermarkti oltár környezetéhez tartozó, hozzá közelebből vagy távolabbról kapcsolódó számos hasonló korú oltár között – a kompozíciók hasonlósága, esetenként szinte megegyező volta. Ez azonos grafikai előképek felhasználásával, vagy ugyanazon metszetek egyforma interpretációjával, a különböző grafikai lapokból kiemelt részletekből való egyforma komponálással magyarázható. E grafikai mintáknak, valamint felhasználásuk módjának elemzése rávilágíthat bizonyos művek közti kapcsolatokra, illetve ezen kapcsolatok mibenlétére.

A Vizitáció jelenete a kefermarkti oltáron nem szerepel. A felsőlendvaihoz igen hasonló ábrázolásával azonban az e körbe tartozó oltárok egész során találkozunk. Így a Wartberg an der Kremsből származó, 1503-ra datált (Linz, Oberösterreichisches Landesmuseum), vagy a Maria Laachi, kissé korábbi (1496) táblán. A kompozícióhoz felhasznált grafikai mintát Balogh Jolán határozta meg. A kép jobb oldalán a tornyos városkapu előtt találkozó két nő, Mária fején a körbetekert fátyol, a leomló hosszú göndör haj, a könnyökkel felfogott ruha motívuma és annak redőrendszere, éppúgy, mint Szent Erzsébet tartása, Mária felé fordított arca, köpenyének sima drapériája alatt jól látható hajlított térde, mely még a mozgást, az éppen megérkezést érzékelteti, valamint a két nő jellegzetes kézfogása mind ES mester hasonló tárgyú metszeteről (*Lehrs II.*, No. 15) származik.

Az Angyali üdvözet-kompozíció előképét Balogh Jolán Schongauer metszetei között találta meg (*Lehrs V.*, No.1.). Schongauer lapja azonban mind stílusban, mind szemléletben alapvetően eltér a domborművön megjelenő képtől. A belső tér jelzésére szolgáló függönyös baldachin egészen más térszemlélet és művészi eszköztár kelteke, a domborművön látható konkrét építészeti térrel nem egyeztethető össze. Ez inkább ES mester metszeteihez (*Lehrs II.*, No. 12, 13.) hasonlítható. Nem beszélhetünk azonban a kompozíció közvetlen átvételéről ebben az esetben sem. Míg a metszeten egy nagy boltíven keresztül gótikus boltozatú szobába látunk be, a domborművön a képsíkkal párhuzamosan ábrázolt boltíven belül, az építmény belsejében,

X-34.

csak Mária térdelő, az érkező Gábiel felé hátraforduló alakja látható. A gótikus szobát a dombormű kívülről ábrázolja, Gábiel éppen a perspektivikus rövidülésben látható oldal csúcsvíves nyílása felől érkezik, mondatszalgja az íveket tartó oszlopra tekeredik. Így, noha a részletek hasonlóak, a dombormű megoldása mégis eltér az ES mester metszetein szereplőtől.

Feltűnő ugyanakkor, hogy a felsőlendvai kompozíció szinte teljesen azonos a kefermarkti oltáron láthatóval. A két főalak ott is ugyanilyen elrendezésben, ugyanilyen – ott szobrokkal, domborművekkel díszített – pompázatos építészeti környezetben jelenik meg. Mindkét domborművön kőfal és kertkapu látható Gábiel mögött, melyen az ausztriai képen egy Gábiel köpenyét emelő angyal lép be, fölötte pedig az Atyaisten – a felsőlendvai oltáron félalakban, a kefermarktin két angyal kíséretében egész alakban jelenik meg.

Pontosan ugyanezzel a kompozícióval találkozunk a hajdani Fidgor-gyűjtemény közelebből nem ismert, ugyanezt a jelenetet bemutató bronz domborművén is.

Felvetődik a kérdés, hogy e három kompozíció igen szoros összetartozása, ugyanakkor a kefermarkti körbe tartozó más Angyali üdvözet ábrázolásoktól való eltérése mivel magyarázható. A választ a közös mintakép meghatározása adja meg. Az 1443-ban Salzburgban készült mariapfari ereklyetartó, ötvösművű szárnyasoltárka szárnyképen az Angyali üdvözetnek ugyanez a kompozíciója jelenik meg. Megalkotója – mivel az oltárka a legelső datált rézmetszeteknél korábbi – minden bizonnyal az oltárka mestere, aki rézmetező és egyben a kivitelező ötvös is volt. A kompozíció harmóniája, a részletező, mégis összefogott képszerkesztés, a világos térábrázolás a korai dátum ellenére igen magas művészi színvonalról tanúskodik. A fent leírt három későgótikus dombormű stílusa természetesen alapvetően eltér a salzburgi mű kissé még a lány stílushoz kötődő formáitól, a kompozíció alapsémája azonban minden kétséget kizáróan innen ered. Ennek a korai, szűk körben elterjedt grafikai mintának a felhasználása, ezzel az ugyane körbe tartozó többi domborműtől való eltérés mindenképpen a ke-

X-34.

fermarkti oltár és a felsőlendvai domborművek közti kapcsolatról tanuskozik.

A felsőlendvai dombormű faragója szorosabban kötődött a mintát adó grafikai laphoz, Gábrriel itt térdelő alakja jobban hasonlít a salzburgi ábrázoláshoz, mint a kefermarkti; a Szentlélek Mária fölött lebegő galambja is az eredeti mintáról közvetlenül átvett elem, a kefermarkti Angyali üdvözlésen nem szerepel. Igaz, hogy a kezeit széttáró, hátraforduló Mária, feje fölött a Szentlélek galambjával, az 1500 körüli években már ES mester lapjairól is jól ismert.

A Jézus születése és a Három királyok imádása domborművek egyes részletei több különböző grafikai lapról származnak. A helyszínt jelző istálló épületének sátortetős, faoszlopokkal alátámasztott tere, benne az ökör és a szamár alakjával, mindkét jelenetre ES mester Jézus születését ábrázoló (*Lehrs II.*, No. 23.) metszetéről került. A felsőlendvai domborművön Mária a kép közepén térdel. Kezét imára emeli. A válláról lecsúszó köpeny földön fek-

vő csücskén fekszik az élénken mozgó, dundi csecsemő. Előtte a gyermeket vigyázva, a köpennyel együtt szinte megemelve őt, angyalok térdelnek. A domborműre a Lehrs 22. számú metszet felhasználásával került e részlet. Szent Józsefnek, a sikszerű elrendezésben Mária mögé helyezett, a gyertyalángot a sokszor ismételt kéztartással védő alakja pedig ES mester Lehrs 21. számú metszetéről származik.

Még nehezebb követni a sokkal zsúfoltabb felsőlendvai Királyok imádása jelenet mintáit. Mária a kép bal oldalán ül, ölében tartja az elevenen mozgó, az előtte térdelő Menyhért király ládikójába benyúló gyermeket. Gáspár és Boldizsár velük szinte egy síkban a jobb oldalon állnak. A háttérben a királyok között és fölött látható három fej a Jézus tisztelőre érkező tömeg jelzésére szolgál. Mária mögött az imádkozó Szent József félalakját látjuk. Előképként, elsősorban a királyok típusait tekintve, talán Schongauer lapjait idézhetjük.

A kompozíciók összefüggése a kefer-

markti körrel ezeken a jeleneteken is részletbe menően követhető. A Jézus születése ábrázoláson az imádkozó Mária földre omló köpenyének csücskén fekvő, angyalok által vigyázott Jézuska az, ami a felsőlendvai domborműveket a kefermarkti és több annak körébe tartozó, azonos előképeket felhasználó domborművek csoportjához köti. A 80-as évektől jelenik meg az oltáron ez a motívum, sok más példa mellett szerepel a Vizitáció jelenet kapcsán már idézett Maria Laachi főoltáron, a kefermarkti oltáron és a blaubeureni Klosterkirche főoltárán is (*Schlieven 1993*, 98.). A felsőlendvai dombormű így ezen kompozíciós sorozat későbbi, provinciális példájának tekinthető.

A királyok imádása jelenetek esetében nem ismert a különböző domborművek közti szoros kapcsolatot megteremtő grafikai előkép. Az egyes kompozíciók részletekbemenő hasonlósága így csak az azonos műhelytradícióhoz való tartozással, a mintaadó kefermarkti oltár domborművén kialakított modell közvetlen felhasználásával, másolásával magyarázható. A Vizitáció jelenet elemzésekor már említett Wartberg an der Krems-i oltár Királyok imádását bemutató jelenetét az újabb szakirodalom is a kefermarkti dombormű részleges másolatának tartja (*Schultes 1993*, 52.). Ugyanez mondható el az eggendorfi Schlosskapelle domborművéről, és ugyanebbe a sorba tartozik a felsőlendvai ábrázolás is. Elegendő csak a három királynak az ülő Mária előtt egy sorban, egymás mögött elhelyezkedő alakjait, vagy a félalakban ábrázolt Szent Józsefet megfigyelni a hasonlóság bizonyítékaként. A másolás jó példája a felsőlendvai dombormű Boldizsár alakja. A kor divatjának megfelelően harisnyát, hegyesorrú cipőt, bő ujjú inget viselő, lábait szinte tánclepésben keresztező kefermarkti királyalakból, itt kitekert mozdulatú, nehezen meghatározható ruházatú, széles arcú figura lett.

A felsőlendvai domborműveket tehát elsősorban a hasonló kompozíciók kötik a kefermarkti oltárhoz, illetve annak köréhez. Ennek magyarázata az azonos grafikai előképek felhasználása – pl. az Angyali üdvözlésen vagy a Vizitáción – másrészt a feltehetően a grafikai mintákból való válogatás után a kefermarkti oltár műhelyében, a faragványokon kialakított kompozíciók követése, pl. a Királyok imádása esetében. Előbbi, mivel az Angyali üdvözlésen jól

körvonalazható, szűkebb körben használt metszetről van szó, utóbbi, mivel nemcsak grafikai lapok közvetítette kapcsolatot feltételez, a felsőlendvai domborműveket egyértelműen a kefermarkti körhöz kötik.

Jól meghatározhatóak a felsőlendvai domborművek stílárius párhuzamai is ezen a talán azonos műhelytradícióhoz kapcsolódó körön belül. A Wartberg an der Kremsből származó, kompozicionális párhuzamként már említett Vízitáció és Királyok imádása jelenetek stílárius is közel állnak a felsőlendvaiakhoz. Közös vonásuk az igen lapos plasztika, amely egyébként az 1500 körüli évek stílusfejlődésének általános vonása. Kifejezésre jut ez a kompozíciók nagyon szűk terében, és megjelenik az egyes figurákon is: az alakok laposak, a ruhák szögletes redőkbe törő, alig plasztikus drapériái inkább síkba terülnek, mint térben mozognak. Hasonlítanak a kerek széles arcok, a hajak és szakállak részletei.

A felsőlendvai domborműveket tehát mind az egyes jelenetek kompozicionális összefüggései, melyek mivel mind a négy ábrázolás esetében igazolhatóak, immár az oltár belső oldalának egészére vonatkoznak, mind stílárius kapcsolatai egyértelműen a kefermarkti körbe, annak későbbi, gyengébb minőségű és természetesen az eredetitől már stílárius is eltérő emlékeinek csoportjába sorolják.

A kefermarkti oltár köréhez fűződő rokonság tábláinkat a 15. század végének délnémet szárnyasoltár művészetéhez kapcsolja. Itt kell tehát keresnünk az oltár típusának, a szekrény Madonna-szobrának és a külső oldalak festményeinek analógiáit is.

Ebbe a körbe tartozik a München melletti Thalkirchen főoltára. Az egykor az oltár szekrényében volt, trónoló Mária jól párhuzamba állítható a felsőlendvai templom 19. századi főoltárán felhasznált Madonnával. Az alacsony trónuson ülő Mária itt egyik kezében nyitott könyvet tart, a felsőlendvai a gyermek karját fogja, másikkal az ölében elevenen mozgó, karját kinyújtó, pufók gyermek hátát támasztja. A minőségbeli különbség figyelembevételével jól összehasonlítható a két nő arctípusa, a vállukról bő redőkben leomló, a behajlított térdet tört vonalú redőkkel erőteljesen hangsúlyozó köpenyűk drapériája. Nemcsak a két Madonna-szobor állítható azonban egymással párhuzamba, hanem a két oltár típusa

és ikonográfiai rendszere is megegyezik.

A festett felületek kopottsága és a nagy hiányosságok miatt a festmények stílárius elemzése igen nehéz.

Az oltáron a Krisztus körülmetélése jelenet az első. A cselekmény a sokszor ismételt, metszetenek – főként ES mester lapjain – is igen gyakran szereplő szűk, három oldalról fallal határolt, ugyanakkor minden oldalon nyílásokkal tagolt térben játszódik. Bal oldalon, a püspöksüveges főpap ölében ül a kis Jézus, körülötte fejkendő nők és turbános férfiak csoportja látható. A bal oldali ablakon két fiatal férfi néz be, a hátsó fal fülkéiben grisailles-ban megfestett szobrok láthatóak.

A jobb oldali felső tábla a Jézus bemutatása a templomban. A térszerkezet bizonytalan. (A teret hátul sima fal zárja le, melynek ablakán keresztül dombos tájra nyílik kilátás.) Az oszlopok szerepe tisztázatlan: építészeti funkciójuk nincs, csak a képet függőlegesen tagoló elemek. A középre helyezett, nagy tömegű, perspektivikusan ábrázolt oltárasztalnak azonban határozottan térszervező funkciója van. Ezen ül a kis Jézus, a szereplők pedig e körül helyezkednek el; bal oldalon a férfiak, jobb oldalon, Mária mögött, a nők csoportja. Az elől álló asszony kezében a kalitkában az áldozatra szánt két gerlice van megfestve.

Az Egyiptomba menekülés jelenetén Mária kék köpenybe burkolózva ül a szamar hátán, ölében tartja a bepólyált Jézuskát. A szamarat vezető, botra támaszkodó Szent József félig hátra fordul. A háttérben kanyargó folyó, egy város házai, a távolban kéklő hegyek látszanak. A folyón hajók úsznak, partján egy épülő templom még befejezetlen tornyán emelőszerkezet dolgozik.

Az utolsó jelenetnek, a Betlehemi gyermekgyilkosságnak a tere szintén bizonytalan szerkezetű. Függöny, kőfal, majd mellvéd határolja a keskeny, kockás padlójú, színpadszerű teret. A mellvéd fölött, mintegy ablakon keresztül, piros ruhás nő néz be. Mögötte széles perspektívájú tájra nyílik kilátás, melyben apró alakok mozognak. A belső tér bal oldalán Heródes király trónol zöld palástban, piros ruhában, előtte három katona, köztük egy páncélos, a gyermekeket gyilkolja. A jobb oldalon egy nő tartja ölében halott gyermekét.

Festett oltártáblákat keresve, a domborművek elemzésékor vázolt körben a blaubeureni bencés apátsági templom

főoltára kínálkozik az összehasonlításra. Az ulmi szárnyasoltár-művészet eme legpompásabb darabja Michael és Gregor Erhart műhelyében készült 1493–1494-ben. Mozgósáryainak belső oldalát a Jézus születését és a Királyok imádatát ábrázoló domborművek díszítik. A lapos faragványok – melyek előképei szintén ES mester metszetei voltak – háttérben azonban festett tájképek láthatóak. A Királyok imádása mögötti vízparti, tornyos vár épülete, az erősen tükröződő vízfelület ábrázolása az aprólékos részletességgel megfestett hajókkal, a dombok és fák, nagyon hasonlítanak a felsőlendvai Menekülés Egyiptomba jelenet háttéréhez. A Betlehemi gyermekgyilkosságon látható apró, a tájban szabadon mozgó figurák a blaubeureni oltár külső oldalához tartozó, Keresztelő Szent János szüleitől való búcsúját ábrázoló tábla háttérben is szerepelnek, a tükröződő vízfelület, a jellegzetes fák, a Keresztelő Szent János prédikációja jelenetre emlékeztetnek. Az oltáron dolgozó egyik anonym mesternek – akit „Meister der Enthauptung Johannes” néven tartanak számon – a nürnbergi Germanisches Nationalmuseumba került tábláin pedig a levegő-perspektívának és a vízszintes vonalakra épülő festésmódnak a felsőlendvaihoz nagyon hasonló volta tűnik fel.

A blaubeureni oltár festésében jelentős szerepe volt Bernard Strigelnek is. A felsőlendvai táblákkal összefüggésben képeinek térszerkezetét idézhetjük: a sima fallal lezárt tereket, melyeket diszitetlen, boltíves nyílások törnek át. Ezeket keresztül a szabadba nyílik kilátás, valamint különböző szereplők néznek be rajtuk.

Ezeket, a felsőlendvai Gyermekgyilkosság és a Jézus körülmetélése jelenekekre emlékeztető részleteket, Bernhard Strigel memmingeni Három királyok imádása oltárának táblaképein (Städtische Sammlungen, 1500 körül), vagy a mindelheimi Szent Anna-oltár (1500 körül) jelenekein látjuk viszont. A táblák stílárius is közel állnak a felsőlendvaiakhoz.

A felsőlendvai festmények az említett délnémet emlékeknél sokkal gyengébb minőségűek – ennek megítélését ugyan kopott felületük nagyon megnehezíti –, pusztán távoli stílárius és kompozicionális analógiái azoknak. A földrajzi tekintetben és művészi színvonalban közelebbi, közvetítő alkotások, esetleges műhelykapcsolatok feltárása a

további kutatás feladata. Ennek lehetséges környezetét azonban mind a táblaképek tágabb körben mozgó, mind a domborművek egyértelműbben meghatározható stílár és kompozicionális párhuzamai a felsőausztriai és délnémet szárnyasoltárok gyengébb kvalitású, másodrendű alkotásai között jól meghatározzák.

P. Gy.

Mesesnel 1941, 106, 113., kép: 108–111.; Redő 1955, 69.; Balogh 1957, 249, 57, 59, 61. kép.; Radocsay 1955, 257.; Radocsay 1967a, 126, 148.; Stele 1969, 281–286.; Cevc 1967, 92. Cevc 1970, 36–43.; Török Gy. 1993, 105.

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz.: 8125, 8126, 8127, 8128.

X-35. Júdás csókja

Esztergomban, a palotakápolna 1934–1938. évi feltárásakor került elő. falképtöredék
kváderkő: 31 × 40 cm
1340–1350, Esztergom

A töredék Jézus elfogatását ábrázoló jelenet része volt az esztergomi várkápolna 14. századi freskódíszében. Az ikonográfiai vizsgálat kísérletet tett az egykori kompozíció rekonstrukciójára. Eszerint a jelenet középpontjában állt Jézus, szembe és kissé balra fordulva. Szelíd de hatalmat sugárzó tekintetével lefelé néz. Júdás, az áruló tanítvány

jobbról arcon csókolja Jézust. Mögötte katonasisak ismerhető fel, Jézus feje felett, függőlegesen elhelyezett hegyes szurony elhalványult foltja és baloldalt is egy fej körvonalai láthatók. Ezek alapján kétségtelen, hogy Jézust katonának körbefogták. Jézus nyugodt, isteni arcát oldalra simuló szőke haj és piros kereszttel kiemelt sugaras, arany dicsfény övezi a sárga háttér előtt. Júdás arca éles profilban rajzolódik rá Jézus bal orcájára. Sötét haját fekete, keskeny sáv, a dicsfény ellentéte keretezi.

Hasonló kompozícióval gyakran találkozunk az itáliai trecento festészetben, amely Giotto drámai konfliktusra épített ábrázolásával szemben az árulót figyelemre sem méltató, az ellenséget is gyógyító Istenembert állítja elének.

A töredékben látható két fej festői kvalitása jelentős mesterre vall. A formák nagyvonalú, lényegre szorító bemutatós vérbeli freskófestőre utal. A felületek lágy modellálása, a szem és a formák érzékeny rajza ugyanakkor lírai alkatú mestert idéz. A stíluskritikai kutatás Ambrogio Lorenzetti művészi hatása alatt dolgozó festő műveként határozta meg a freskótöredéket a kápolna többi, *in situ* és másodlagosan előkerült freskóival együtt.

P. M.

Prokopp 1966, 73–88.; Prokopp 1973, 187–198.; Illés 1972, 225–244.; Prokopp 1967, 273–312.; Prokopp 1972, 169–192.; Prokopp 1983, 80–88.

Esztergom, Vármúzeum

X-35.

X-36.

Körmeneti kereszt töredékei

A zalaegerszegi rk. plébániatemplom déli oldala mellett 1976-ban feltárt gótikus temetőkápolna hajója alatti osszáriumból került elő.

domborított vörösréz lemez, eredetileg fa lapra felszegezve
rekonstrukció: 58 × 38,4 cm,
szár sz.: 5,5 cm, v.: 0,7 cm,
14. század eleje

A kereszt már sérült, töredékes állapotban került az osszáriumba. Jelentős részei hiányoztak, a megmaradt töredékek azonban alkalmasak voltak a rekonstrukció elkészítésére. A kereszt belső váza fából készült, amelynek korhadt maradványai az előkerüléskor megfigyelhetők voltak. A favázra rézszögekkel szegecselték fel a rézlemezeket. A lemezeket javítás, vagy új alapra helyezés miatt szakszerűtlenül több helyen átlukasztották.

A famagra először a préselt elő- és hátlaplemezeket szegecselték rá, és ezek széleit behajlították.

A legtöbb megmaradt részlet az előlapból származik. A keresztoszárak találkozásánál lévő lemezen felül a Krisztus-alak a glória mellett törött ki. Legépebben maradt meg a jobb alkar és a tenyer.

A kereszt szélein homorú mezőben beütögetett rovátkadiszítés fut végig. Szárvégződésai háromkaréjosak voltak. A keresztet egyszerű domborított keret emeli ki a háttérből, szárai téglalap alakú kiszélesedéssel végződnek, melynek külső oldalain a domborított kerettel azonos háromszög alakú díszítések vannak.

A keresztet borító lemezből a felső szárrész, a jobb szár középrésze és vége, a bal szár végződésének töredéke, és a hátsó lemez néhány jelentéktelen töredéke marad meg. A felső szárnál a poncolt háttérű kereszt végződése megmaradt, a Krisztus-alak glóriája mellett törött ki a lemez. A jobb száron Krisztus alakjából megmaradt a bal alkar vége és a tenyér rész. A jobb szár háromkaréjának külső szélén kör alakú keretben álló levél van. A végződés keretében Szent János apostol és evangélista alakja, feje körül gyöngyosor glória. Arca hiányzik, jobbával Krisztusra mutat, bal kezében irattekercset tart. A bal szár lemezéből csak a jobb szárral azonos levéldíszítés töredéke maradt meg. A lemezek aranyozás nyoma nem mutatható ki.

X-36.

A nagyméretű, lemezborítású fake-reaszt a magyarországi anyagban mind-
eddig párhuzam nélkül áll. Távoli ro-
konságot mutat vésett gótikus kereszt-
jeink csoportjával.

V. L.

közöletlen

Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum,
Gy. N. 1976/1.

X-37. Oltárkő

A kéthelyi templomból a győri püspöki
múzeum szervezésekor, a 19. század
második felében került a gyűjteménybe.
szerpentin, fakeret vas foglalatban, vésett
és öntött bronz
37,5 × 38 × 3,4 cm
1400 körül

Az „oltárkőként” szolgáló zöld szer-
pentin lap bizonyára hordozható oltár
volt. Egyszerű vas keretelését két, rész-
ben hiányos sorban felszegecselt leve-

les inda díszíti, köztük díszes, unciális
típusú nagybetűkkel:

AGNVS DEI
QVI TOLLIS
PECCATA
MVNDI

A sarkokon vésett lemezek vannak, raj-
tuk az evangélisták szimbólumaival. Az
állatalakok szép vonalúak, lendülete-
sek, a Máté-szimbólum angyal-rajza
naiv, esetlen. Valamennyinek kompo-
zíciója ügyetlen. Az írásszalagokon az
evangélisták nevei gótikus minuszku-
lával vannak bevésve. A hordozható oltár
hagyományos, 14. század közepi datá-
lása nyilván a nagybetűs felirat jellegé-
hez igazodik; ezzel szemben a minusz-
kula feliratok s az átlagos kivitele in-
kább a későbbi keletkezés mellett szólnak.

M. E.

Dercsényi 1941, 161; Székesfehérvár 1982,
313, 172. sz.

Győr, Székesegyházi Kincstár

X-38. Füstölő

Pellérdről
öntött bronz
m.: 20,5 cm, talp átm.: 6,7 cm
15. század, német

Hatszögletű talpán alul keskeny perem,
tetején és szárán hat függőleges borda.
Csészéje szegecseléssel illeszkedik a
talphoz, oldalán hat bordával megy át
a hatszögletű peremhez. Peremén há-
rom vízszintes, kerek lyukkal áttört
lánctartó fül. Áttört felső része centrá-
lis épület alakú, oldalán hat három-
szögletű oromzattal, közepén hatszög-
letű toronnyal. Alján – a három lánc-
tartó fül között – rászögecselt, lefelé
álló, áttört liliomsorral díszített perem,
amely ráborul a csésze szegélyére. Az
épületen téglalap alakú és kerek abla-
kok, a hat homlokzaton külön öntött és
felszegecselt, háromszög alakú záróor-
mok, csúcsukon liliummal. A középső
torony tetején vízszintes párkány.
A gúla alakú fedél a belsejébe forraszt-
ott peremre támaszkodik. A fedélen
hat függőleges borda, oldalain három-
három kerek lyuk, tetején lilium. Ko-
pott csészéjének szára ferde, szájpere-
mön repedések, egyik sarka kitörött.
Felső részének két oromdíszeről a li-
lium letört, a fedél feltámasztására

X-37.

szolgáló perem csak egy oldalon van meg. A fedél csúcán a lilium töredékes, elferdült.

L. Zs.

Pécs, Janus Pannonius Múzeum,
ltsz.: 62.176.1.

X-38.

X-39.

Széchy Dénes esztergomi érsek kelyhe

Esztergomban, a vizivárosi templom kelyhei közt talált rá F. Bock kanonok. Onnan került vissza a főszékesegyház kincsei közé.

Aranyozott ezüst, filigránnal és sodronyzománccal
m.: 22,4 cm, talp átm.: 14,2 cm,
szájperem átm.: 10,6 cm
1450 körül

A kehely nevét a megrendelő-tulajdonostól kapta. A hatkaréjos talp egyik mezejében lévő címerpajzson kétfejű, koronás sas, felette bíborosi kalap bojtokkal. Ezek alapján jogosan következtetjük, hogy Széchy Dénes bíboros, esztergomi érsek (1440–1465) számára készült. Ezt erősíti meg az 1659-es leltár. Ugyanez a címer látható Széchy Dénes sírlapján, amely az esztergomi bazilika kriptájában van.

Hatkaréjos talpának szegélye áttört, négylevelű rozettákkal. A talpon sodronykeretes lemezek díszítik, felváltva

sodronyzománcos és filigrános-börtűs mintákkal. A három sodronyzománcos mezőben kék alapon indás-virágos-bimbós motívumok vannak. A címer melletti azonosak, a harmadikban tükrösen megoldott kettős virág. A filigrános mezőkben átlósan osztott mezőcskében elhelyezett körben három kisebb köröcske. Ezek találkozási pontjára kis gömböcskét (*börtű, granum*) forrasztottak. Ugyancsak ilyen gömböcskék vannak a körök találkozási pontjain. Két teljesen azonos karéjmező van. A talpat a szárral összekötő 6 mező szabálytalan ötszög alakú. Váltakozva filigrános és sodronyzománcos indás-pártás motívummal. Ezek fölött van egy hatszögű gyűrű-idom, a talp-peremhez hasonló áttört díszsel, a sarkain kis oszlopokkal. E gyűrű és a nádusz közt van hatszögű, négyzetes mezőből álló idom, mindegyik mezőben gótikus betű, s ezek MARRIA olvasatot adnak. Nódusza lapos alma alakú. Alsó és felső részén levél alakú filigrános és sodronyzománcos mezőcskések vannak. Peremén négy levelű kék rozetta, középen eper- vagy toboz-motívum. A nádusz felett a száron ugyancsak feliratos tagocska gótikus betűkkel: GOT HILF. A kosáron ovális mezőkben sodronyzománc és filigrán váltakozik. A kosár pártáját liliumos-tobozos virágok alkotják. A pártá és az ovális mezők közti nyújtott háromszögű tereket filigrán növényi motívumok töltik ki.

X-39.

1868-ban Simor primás a bécsi Anders céggel restauráltatta.

Cs. P.

Bock 1859; Czobor B.: Széchy Dénes bíbornok kelyhe. *EL* 4 (1883) 304–310, 353–358.; *EM* 1948, 233.; *Beke* 1980, 63–65.; *Cséfalvay* 1984, 17.sz.; *Cséfalvay P.*: Az Esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Budapest 1992, 37.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár,
ltsz.: 64.23.

X-40.

Monstrancia Kőszegről

A kőszegi Szent Jakab-templomból
aranyozott ezüst
m.: 74,5 cm, talp átm.: 20,8 cm
15. század második fele

Magas, torony alakú úrmutató. Hatkaréjos talpának ívei között háromszögű cikkelyek sorakoznak, széles peremű, áttört talpsávval. A talp palástja sima. Hatoldalú kápolnás nádusz fiálás ablakkal. A szárat liliumsoros, rácsozott csonka gúla köti össze a hengeres szentségházzal. A szentségház két oldalán három-három támpillér áll keresztrozsával és vízköpővel, a pillérek alatt egy-egy lehajló és visszakanyarodó lombdíz. Az üveghenger felett hatoldalú fülke vimpergás pillérekkel. A fülke talpzatát gazdagon áttört mérmű díszíti. A fülkében a Vir Dolorum álló alakja, fölötte hatoldalú gúlás, karcú toronysisak rácisos, vésett díszítéssel. Csúcán a keresztre feszített Krisztus szobra.

A kőszegi monstrancia jó arányú, inkább architektonikus díszítésű (csupán egy figura áll benne), a ritkábban előforduló hengeres szentségházú monstranciák közé tartozik. Ez a típus a torony alakú ereklyetartók formáját örzi. Közeli formát mutat egy Salzburgban őrzött, Wagraiból származó úrmutató (Dommuseum zu Salzburg. Katalog. 1981. Nr. 31.). Analógiái a trencsényi, a felkai, a privigyei és a bajmóci, a zágrábi úrmutatók (*Budapest 1884*, 68–70.). Szára és nádusza közel áll a trencsényi, a bajmóci és a pozsonyi dóm monstranciához, bár ezek mind szélesebb, négyzetes szentségházzal, több szobrászi díszítéssel és dúsabb növényi ornamentikával rendelkeznek. Hengeres szentségházat a nagydisznódi és az óbudai úrmutatón találunk.

Zs. M.

Szombathely 1912, 20. 246. sz.; *Budapest 1930*, 65. p. 285. sz.; *Somogyi 1962*.; *Kőszeg 1980*, 3. sz.; *Dávid 1981*, 21.

Kőszeg, Szent Jakab Plébániatemplom (kiállítva a szombathelyi Egyházmegyei Múzeumban)

X-41. Kehely Kőszegről

A kőszegi Szent Jakab-templomból aranyozott ezüst
m.: 21,3 cm, talp átm.: 12,7 cm.
1486

Hatkaréjos talp széles peremmel, a karéjok hajlataiban egy-egy öntött szétterülő levél. A cikkelyekben finoman vésett virágminta, az egyikben Árpád-házi Szent Erzsébet alakja. Körbefutó szalagban gótikus minusculás felirat: her + volfgang + haiden/ hat + lassen + machn/ disen + kölich + do/ man + hat + czelt/ + 1 + 4 + 8 - + 6 + (ezt a kelyhet Wolfgang Haiden úr készítette az Úr 1486. évében).

Nódusza kápolnás, hat áttört, mérműves ablak-fialéval. A cuppa alsó részén körbefutó vésett indás ornamentika, felette öntött liliumsor.

Arányos formája, finom vésete, a készítés idejének és készítettőjének megjelölése kiváltképp értékessé teszi. Ká-

X-41.

X-42.

polnás nódusza ritka megoldás, csak távolabb találunk hasonló formájút, a szelindeki, keresdi, vurpodi kelyheken; díszesebb kivitelű az esztergomi Suky-kehely, a kassai, gyulafehérvári, fogarasi kelyhek, előfordul monstrancián, pásztorboton, kereszten is.

Zs. M.

Szombathely 1912, 18. 221. sz.; Magyarországon készült régi egyházi kelyhek kiállításának leíró jegyzéke. *Budapest 1913*, 190.; *Budapest 1930*, 47, 229. sz.; *Szombathelyi művészettörténeti és kultúrtörténeti kiállítás tárgymutatója*. *Szombathely 1934*, 63. 144.sz.; *Lelkes 1960*, 166.; *Somogyi 1962*; *Kőszeg 1980*, 5.sz.

Kőszeg, Szent Jakab Plébániatemplom (kiállítva a szombathelyi Egyházmegyei Múzeumban)

X-42. Pacifikálé

Sopron, Szent Mihály-templom aranyozott ezüst
m.: 31 cm, talpa 12,5 × 10,7 cm
1492

Hatkaréjos, ovális talpon áll, melyek közül egy-egy karéj enyhe csúcsívben végződik. A talp sima, rézsús lemezét kis áttört, függőleges, mérműves szalag zárja le. A karéjok találkozásainál a talp széléig lefutó applikált levéldísz helyeztek el. A kiemelkedő talpmezőn sárgás, csiszolt négyszegletes keretbe foglalt ékkövek vannak, melyeket szíromszerűen elhelyezett öt levél fog körbe, a mélyedésekben igazgyöngy beültetésekkel. Sima, fölfelé keskenyedő hatszegletű szárát erősen kiülő sima lemez zárja le. Rövid, hengeres szárát lapos, almaszerű nódusz tagolja. A nódusz alul és fölül egymás felé fordított trébelt levelekkel díszített, melyek találkozásánál, a nódusz peremén körbefutó virágdísz található. A füzérszerű

virágdísz hatszirmú, korall közepű, illetve nyolcszirmú, igazgyöngy közepű tizenkét virágból áll. A nádusz szár felé eső részén a trébelt leveleken alul és fölül három-három áttört mérműves dísz található. A sima, hengeres szár nádusz fölötti részének közepén kiülő hatszögletű lemez található, amelyből balra és jobbra hajlított, kúszólevelekkel díszes indán Mária és János 2,5 cm magas szobra áll kis konzolon. Középpütt emelkedik a sima, szárain háromkaréjokban végződő kereszt, melynek corpora Mária és János alakjával azonos méretű. A corpus fölött irássalalag INRI bevéséssel. A kereszt szárait a peremeken kiemelkedő, sodrott díszdrót kereteli. A száruk végén lévő karéjokba kiemelkedő, ovális keretbe foglalt csiszolt gránátkövet helyeztek, amelyet négy-négy hatszirmú, igazgyöngy közepű virág fog körbe. A másfél centiméter vastagságú kereszt élein rombusz formába foglalt, áttört mérműves díszítés fut körbe, amelyet a szárvégeken korallal díszített applikált virágok zárnak le. A kereszt hátsó oldalán kiemelkedő, fogazatos keretbe foglalt ereklyetartó üvegtok látható. E tok mellett balra és jobbra erősen kiülő, kerek foglalatú csiszolt achátkő látható. Ugyanígy kialakítású achátkövet látunk a kereszt szárain is, négyszirmú, zöld zománcal díszített lóherelevelekkel körbefogva. A talp belső pere-

mén alulról két karéj hosszan bevésett minuszkulás felirat olvasható: + Frater + Cristofforus + rab + 1492 + A. É.

*Bünker 1909; MM 4 (1928) 581.;
Csatka-Dercsényi 1956, 406.*

Sopron, Szent Mihály-templom
(kiállítva: Sopron, Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény)

X-43.

X-43. Kehely

Sopron, Szent Mihály-templom
aranyozott ezüst
m.: 18,8 cm, talp átm.: 14 cm,
cuppa átm.: 9,5 cm
15. század vége

Nyolc enyhén kicsúcsosodó karéjból virágszerűvé alakított talpa kettős tagolású. A huzallal körbevett, karéjos peremről mintegy 1 cm-es talp indul, amely vízszintes, rézsűs, vízszintes tagolású sima lemezből áll. Erre ül a huzalokból és poncolt sávból álló, függőlegesen alakított talplemez alja. A kehely alsó sima peremére a karéjok találkozásánál 8 igen szépen megformált, kihajló levelekből és sima huzalból álló kompozíciót helyeztek. A kehely talplemeze trébelt vakmérművekkal gazdagon díszített, mely díszek a szárgyűrűig felfutnak. A talplemez felső zárásánál enyhén kiülő, többszörösen tagolt 8 kicsi konzol tartja az ugyancsak nyolcszögletű, lapos, élein pálcával díszített, erősen kiugró zárólemezt. A nyolcszögletű szárgyűrűn a nádusz alatt és fölött azonos díszítmény látható, amely kis indával körbefuttatott hatszirmú virágokból áll, zöld zománcos mezőkbe ültetve. A kehely nádusza nyolcszögletű, csillagszerűen megformált, trébelt díszekkel borított. A szár felől indulva két sor virágziromszerű trébelt dísz fut le a huzallal és poncolt mezőkkel

díszített, kétlépcsős élekre. A csillagszerűvé formált nádusz szinte megismétli a talplemez és a kehely peremének díszítését.

Magasan felfutó cuppakosarán a szártól virágszerűen indított trébelt dísz látható, amelyre csúcsával lefelé fordított szíromdísz került. E szírmok által keretelt címerpajzsszerű mezőkbe körformában alakított levéldísz került. E levéldísz fölött a cuppakosár zárásaként több részből álló díszítést helyeztek, amelyet erősen kiülő vésett huzal, majd mélyített vajat alkot, és végül erősen kiülő, enyhén lefelé hajló rézsűs perem zár le. Cuppája sima, fölfelé szélesedő.

A. É.

*Bünker 1909, 392–401.; MM 4 (1928)
585.; Csatka-Dercsényi 1956, 405.*

Sopron, Szent Mihály-templom
(kiállítva: Sopron, Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény)

X-43.

X-44. Kehely

Sopron, Szent Mihály-templom
aranyozott ezüst
m.: 21,5 cm, talp átm.: 13,5 cm,
cuppa átm.: 10 cm
15. század

Hatkaréjos talpa kettős tagolású, az alsó sima, ferdén metszett lapra függőleges, áttört, mérműves rács illeszkedik. Az ugyancsak hatkaréjos, felfelé keskenyedő, majd hatszögletben végződő talplemez dísztelen, rajta egymással

X-44.

szemben az első és a negyedik karéjban rátett címerpajzsokat látunk, fekete zománc díszítéssel. Az első címeres karéj melletti mezőben bevéssett, barokkos címer található, amely fölött a következő bevéssett betűk vannak: I.F.V.G.H.V.P. A címerek tulajdonosai nem ismertek.

A talplemezt hatszögletű, fogazatos párkány zárja, amelyből lefelé fordított gótikus levélfríz ágazik le, és fogja körbe a szarát. A kehely nádusza alatti hatszögletű szárgyűrűn zöld zománcozott mezőkben MARIA felirat öt betűje és egy ornametális kitöltés. A felső szárgyűrűn X P S I H S betűk olvashatók ugyancsak zöld zománccal körbefogva. A kehely náduszan hat négykaréjos kialakítású rotulus található, amelyekbe simára csiszolt, félgömb alakú gránátkövet foglaltak be. A rotulusok közötti rébelt mezőkre illesztett rátett levéldíszek kerültek, amelyek a nádusz alsó és felső részén szimmetrikusan helyezkednek el, s az éleken közelítik egymást. A szárgyűrű felső része többszörösen tagolt, sima hatszögletű párkánnyal záródik. Erre a párkányra ül a lefelé fordított, hat csúcsban végződő, egymással az alsó részen összekapcsolódó applikált levélsor, a tulajdonképpeni cuppakosár. Sima, felfelé szélesedő cuppája újabb.

A. É.

Bunker 1909, 392–401.; MM 4 (1928) 585.; Csatkai-Dercsényi 1956, 405.

Sopron, Szent Mihály-templom
(kiállítva: Sopron, Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény)

X-45. Kehely

Veszprémből
aranyozott ezüst
m.: 20 cm
1500 körül

A kehely hatkaréjos talpa magas, ívelt peremen nyugszik, felette áttört, négy- és hatszög- és halhólyagmintás díszítősáv. A talp hat karéja sima lemezből kalapált, díszítetlen. Fentebb hatoldalú szárlemez és kerek, kettős rozettadíszű szárgyűrűk veszik közre a lapos, pogácsaalakú náduszt. A náduszon domborított kettős levéldísz fut körbe, a küllőkben csavart dróttal keretelt hatszirmú virágokat közepén fémgöngy rögzíti. A kehely cuppapohara széles, arányosan bővül a szájerem felé. A cuppakosáron hat, szegecsekkel odafogott filigrán díszes kerek lemez van: háromban filigrán drótból kialakított három virág, közben két-két szív alakú levéllel. A másik három lemezen kisebb-nagyobb köröket formálnak a drótszálak, közben bőrtűk csillognak. A kosár felső pártakoszorúja ritka és különleges, két levélke között pompás rózsaszálak sorjázhatnak. A kehely arányai, zö-

X-45.

mökebb formája, széles cuppapohara a későgótikus kelyhek közé sorolja. Nádusza, a küllők virágai, a cuppakosár háromszálas, díszes indái alapján a Bakócz-kehely legközelebbi párhuzama (X-46.). Mivel Bakócz kehelye is valamivel korábban készülhetett, mint a benne levő 1517-es évszám, ezt a kehelyet is a 16. század legelső éveire keltezhetjük. Mivel Veszprém környékén maradt meg, készülhetett a nagyhírű budai műhelyben is. Filigrándíszítése a pompás gyöngyösi kehelyhez kapcsolható.

H. K. J.

közöletlen

Veszprém, Egyházmegyei Gyűjtemény

X-46.

X-46. Bakócz Tamás kehelye

Az Erdődy család gyűjteményéből
öntött, domborított, sodronyzománcozott, bőrtűs, aranyozott ezüst
m.: 23 cm, talp átm.: 13,4 cm
1500 körül

Talpa hatkaréjos, kihajló talpperemén támaszkodik a kehely. A talpperem felső része áttört, stilizált indamintára fűzött levelekkel díszes. A talp karéjában, sodronnyal keretelt lemezekben,

csavart sodronyszálakból alakított virágos díszítés borítja a csepp alakú felszegecselt lemezeket. Az egyik mezőben Bakócz Tamás zománcozott címere: kék mezőben hat küllős félkeréken ágaskodó agancsos szarvas. A talp két karéjában csavart drótszáron egyszerű rajzú, négyszirmú virágok, zöld és kék zománccal díszítve, körben három csak filigrános, virágos lemez.

Fent a talp nyakán lándzsa alakú sodronyzománcozott lemezek illeszkednek a karéjok csúcsai közé két-két virággal. A nádusz lapított pogácsa alakú, rajta két sorban ovális, filigrános és sodronyzománcozott virágokkal díszített levélsor halad körbe. A kül-lőkön hatszirmú, zománccal díszített virágok.

A cuppa pohara arányosan szélesedik a szájperem felé, a cuppakosár félig borítja a sima cuppapot. A hat, csepp alakú lemezen a talpéhoz hasonló laza sodronyzománcozott virágok változnak a csak filigrános, virágos lemezekkel. Felül alacsony szirmú liliomos pártakoszorú zárja a cuppakosarat. A talp alján *Anno 1517* vésett keltezés olvasható.

A Bakócz-kehely a magyar sodronyzománcozott művek késői csoportjába tartozik. A kevés szín – sötétkék és zöld, kevés sárga –, valamint a sodronyszálak szinte jelképes csavarása a stílus kifutott idejében készült. A kehely arányai, a karcsú gótikus forma helyett igazi reneszánsz, zömök felépítést mutatnak. A kehely készítése a 15–16. század fordulójára tehető, a Bakócz-címer későbbi rátét, amikor Bakócz Tamás esztergomi érsek tulajdonába került.

H. K. J.

Budapest 1884, 78., 45. kép; Mihalik 1961, 28–29., Abb. 30–31.; Kolba J.-Németh A.: Ötvösművek. Budapest 1973, 19–20., 28–29. kép.; Beke 1980, 44.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1950.159.

X-47. Kehely

A nagydorogi református gyülekezet őrzi. Provenienciája ismeretlen. aranyozott ezüst, trébelt és vésett díszítéssel
m.: 20 cm, száj átm.: 10 cm,
talp átm.: 14 cm
1512, Buda (?)

Hatkaréjos talp, a szárat utólagos javítás során valószínűleg megrövidítették. A lapított gömb alakú nádust hat ékköves rotulus díszíti, lombdiszes foglalatban. Talpán vésett 1512-es évszám és beütött ötvösjegye látható, ez utóbbi csaknem azonos a győri székesegyházban őrzött németjářfalvai úrmutató ötvösjegyével. A kehely, feltételezhetően, budai ötvösműhelynek tulajdonítható, évszáma kétségtelenül a készítés idejét jelöli.

Sz. A.

Gerevich 1945, 356.

Nagydorog, Református Egyházközség, ltsz.: 87.73.1.

X-48. Úrmutató

Németjářfalváról (Jahrendorf, ma Burgenland, Ausztria) került a győri székesegyház kincstárába. aranyozott ezüst, trébelt, öntött, vésett díszítés
m.: 99 cm
1510–1520, Buda (?)

Hatkaréjos talp, széles sima talpperemmel, rajta antikva-betűs vésett felirattal: O MATER DEI MEMENTO MEI. A lándzsa alakú talpmezők vésett ábrázolásai: Mettercia, Szent Ferenc stigmatizációja, Szent István vértanú, Alexandriai Szent Katalin, Szent Krisztof a gyermek Jézussal és Myrai Szent Miklós püspök. Szára hatoldalú, két lapos szargallér között lapított nádusz, egymást metsző pálcátaggal. A monstranciát az egyes szintek lezárásaként megjelenő konstruktív tagozatok és a gazdagon burjánzó dekoratív ornamentika teszi kiváltképp jellegzetessé. Az előbbieket sűrűn ismétlődő motívumai a fiálás, számárhátives baldachinok, az ornamentikát a hajlított, metszett inda-, levél- és virágdísz virtuóz megformálása és változatossága jellemzi. A kerek ostyatartó mellett, egy-egy áttört sisakos baldachin alatt két öntött figura – Szent Klára és Szent Orsolya – jelenik meg; ezek utólagos (valószínűleg 17. századi) kiegészítések. A szélső oszlopokhoz egy-egy kifelé forduló figura illeszkedik: Keresztelő Szent János és Magdolna alakjai. Az előbbi eredeti, az utóbbi vélhetően a 17. század közepén készült. A kerek ostyatartó stilizált növényi díszítése – ennek domináns eleme az úgynevezett bogáncozott motívum – és ékköves dekorációja – tizenkét gyöngy és rubin változásával – jelképes töviskorona-ábrázolásaként értelmezhető. Az ostyatartó felett, négy oszlop között, a sugárkösorűs háttér előtt megjelenő Madonna-figura a női szentek szobraival egykorú. A szemközti oszlophoz kétalakos szoborcsoport illeszkedik: Szent Erzsébet alamizsnát nyújt az előtte heverő koldusnak. E kompozíció 1740 körül készülhetett, B. G. Fritsch, Donner pozsonyi követője stílusában. A Madonna-alak felett, két oszlop között a Fájdalmas Krisztus öntött figurája, előtte térdelő, kelyhet tartó angyalalak, mindkettő a 17. század közepéről. Az áttört toronysisakot dús keresztvirág koronázza. Az ötvösmű ép állapotú, a 19. század végén újraaranyozták.

X-48.

A monstranciát – a Jagelló-kori ötvösség egyik legkitűnőbb alkotását – Römer Flóris fedezte fel 1861-ben akkori őrzési helyén, a németjářfalvai római katolikus templomban. Ő állapította meg, az ottani plébánia iratai alapján, hogy az ötvösmű 1783-ban került Németjářfalvára, s korábban egy azidőszerint felosztatott szerzetesrend pozsonyi kolostorának – minden bizonnyal a klarisszák zárdájának – tulajdona volt. Adatokkal egyelőre nem bizonyítható, ám feltételezhető, hogy 1526 előtt valamelyik budai templom kincstárához – talán az óbudai klarisszákéhoz – tartozott. A tárgy típus egykorú magyarországi emlékei közül a zágrábi székesegyház úgynevezett lepglavai úrmutatójával hozható kapcsolatba, amely feltételezhetően Budán készült, Corvin János megrendelésére, 1500 körül. A monstrancia inda- és levélműves díszítése a 16. század elejéről származó felvidéki – különösen a szepességi – ötvösművekkel, valamint a velük egykorú brassói és medgyesi ötvösműhelyekben készült kelyhekkel áll összefüggésben. Az úrmutató tehát nem áll társtanul a magyarországi későgotikus ötvösművészet emlékanyagában. Az analóg műtárgyak többsége azonban Közép-Európa távolabbi régióinak műhelyeiből – Prága, Dél-Lengyelország, Stájerország, Salzburg –, néhány karakterisztikus darab az 1500 körüli nürnbergi ötvösség köréből származik. Mindez arra enged következtetni, hogy a monstranciát egy olyan iskolázottságú, s olyan szerzeágazó kapcsolatokkal rendelkező műhelynek tulajdoníthatjuk, amely különféle

X-48.

hatások közvetítésére és integrálására képes volt, s amely a műfaj jelentős Jagelló-kori központjainak egyikében tevékenykedett. E megfontolások alapján a budai készítés lehetősége látszik a legvalószínűbbnek.

Az úrmutató talperemén kétszer beütött, feloldatlan ötvösjegye látható: három ívszelet homorú oldalával határolt idom, közepén © jel, a sarkokban ^ L, P jelek. A középső jel Gerevich László vélekedése szerint Ofen kezdőbetűje, s a jegy ily módon egy budai ötvösműhely hitelesítő jegye lenne. E feltételezés ezidőszerint nem támasztható alá. A nagydorogi (Tolna megye) református templom kelyhe (X-47.) hasonló ötvösjeggyel jelzett.

Sz. A.

Römer 1861, 97–104. rajza: 289.; Henszlmann 1880, 162–164.; Kőszeghy 1936, 2159. sz. 371.; Mihalik 1936, 177–179.; Gerevich 1945, 356.; Fritz 1966, Nr. 273. 344.; Szilágyi 1974, 173–198.

Győr, Székesegyházi Kincstár,
ltsz.: 75.11.

X-49. Kehely

A győri székesegyház kincstárából. Provenienciája ismeretlen. aranyozott ezüst, trébelt díszítéssel
m.: 18,9 cm, száj átm.: 9,7 cm,
talp átm.: 13,2 cm
1522-ből, Bécs (?)

Hatkaréjos talp, a boltozatos kerek talpkarékjok bordázott díszítésűek. A lapított gömb alakú nádusz és a szár

domborított akanthuszleveles díszítésű, a trébelt cuppakosáron e motívum mellett szárnyas angyalfők is megjelennek, hasonló megmunkálásban. Talpán vésett 1522-es évszám és beütött ötvösjegye, amely Bécs város címerének képeére hasonlít, s amelyet Mihalik Sándor és Genthon István a bécsi ötvös céh korai hitelesítő jegyének tekint. E vélekedés, noha helytállóan tűnik, a nemzetközi szakirodalomban mindmáig nem talált visszhangra.

Sz. A.

Budapest 1930, 237. sz. 25. tábla; Genthon 1959, 123.

Győr, Székesegyházi Kincstár,
ltsz.: 75.10.

X-49.

X-50. Koronázási infula

Szerepel az első ismert esztergomi leltárban, 1528.

Lenvásznon plasztikus gyöngyhímzés aranyzála, s kontúrokkal, arany vagy vastagon aranyozott ezüst foglalatokban drágakövekkel, aranyozott ezüst, vert, öntött, vésett csuklós szerelékekkel.
m.: 33 cm, alsó átm.: 29,5 cm,
legszélesebb átm.: 33 cm,
a szalagok: h.: 30 cm, lenti sz.: 6,5 cm,
fenti sz.: 4,5 cm, oldalsó csuklók m.: 11 cm, szalagoké 4,5 × 5 cm, rojtozat 9 cm
15. század második negyede

A szinte mértani idomszerűen kemény vonalú ötszög forma díszítése meglehe-

X-48.

X-50.

tősen száraz. Osztásra, szegőzésre gyöngyből és aranyzállal bevont pergamenszalagból font lapos zsinórhatású díszítmény szolgál. A homlokpánt, a középső osztópánt és az így kialakult háromszöges mezők kerete szabályosan fektetett nagyoobszemű gyöngyosorokból készült, ugyanúgy a szalagok felülete is. A háromszöges mezőkben apróbb gyöngyök borította alapon plasztikus, tüskés szíromlevelű rozetta körül három plasztikus erezetű stilizált terkitöltő levél, aranyzállal kontúrozva. A rozettán és a felső levélen kiülő, magas, karéjos foglalatú kövek, ugyanúgy a homlok- és az osztópánton is, felváltva gyöngyrozettán vagy anélkül. Három-három hasonlóan foglalt ékkő díszíti a szalagokat, közöttük ugyanannyi flitteres gyöngyrozettával, ami későbbi kiegészítés lehet, mint ahogyan későbbi a hengeres alsó szegély, a maga szimmetrikus, rozettás-kacsos népies reneszánsz jellegű gyöngyözésével. A püspöksüveg szarvain levélrózsára ültetett hosszúkás akvamarinok, tetejükön gyöngyökkel díszített kicsiny kereszt-

tekkel. A szalagok végén barokkos, de bizonyára 1861-ből való rojtozat.

A gyöngyhímzés igen régi eredetű, választékos és változatos textildíszítő eljárás. Magyarországon is Szent István korától kezdve folyamatosan találni adatokat vagy emlékeket alkalmazásáról, ami korántsem a stíluskontinuitás bizonyítéka. A csak hímzésre használt apró gyöngyöt átfúrta, súlyra árulták, ugyanúgy a nagyobb, szám szerint fizethető szemeket is, mivel igen gyakran az ötvösségben is a furat segítségével rögzítették, foglalták.

Az esztergomi mitra ötvös-szerelékei a maguk nemében talán igényesebbek, mint az inkább drága, viszonylag nagyszámú, és nem különleges megoldásokkal kitűnő gyöngyözés. A két lapot összetartó csuklópánt, áttört, stilizált csigás tagokon átbújtatott csonkolt ágmotívuma, s különösen a szalagokat rögzítő, enyhén rombold, s ezért fordított Valakban azokat szétartató széles sarnír pár igen igényes s egyszersmind rutinos munka. A négy tag előoldalán lemezre forrasztott barázdált ágra tapadó stilizált fodros-eres levélképletek harmasával, kivéve a középsőket, ahol a felső levelet hosszú farkú papagáj helyettesíti. Hátoldalukon igen finom karcolt mérműves alakzatok.

A foglalatok kétféle sorozatból valók. Mind karéjos, magasan záródó, többnyire szabálytalan *cabochon*okkal, de a szalagok lévő alsó része finoman pon-

colt, tompa fényű, míg a felsők egészében polírozottak. A szalagra négy-négy drótfül segítségével varrták fel a követ, a süveg lapjaira pedig hátoldalon kettéhajtott csappal rögzítették. A foglalatoknak jőszerivel nincs szakirodalma, de ezzel a fajtaival, mely az internacionális gótika talán nem is legvégső szakaszában jelent meg, s a 15. század második felétől a 16. század közepéig – a megfelelő változatokkal – a legelterjedtebb kőfoglalatási eljárás lett, történetesen foglalkozott Fritz Falk (*Edelsteinschliff und Fassungsformen im späten Mittelalter im 16. Jahrhundert. Ulm 1973. főleg 41 skk*). A „tálfoglalatnak” (*Schüssselfassung*) nevezett forma kialakulását a készítési eljárással magyarázza.

Ami az esztergomi mitrát, főleg ami a követ illeti, talán nem járunk messze az igazságtól, ha előre elkészített szerelésekben gondolkodunk. A megrendelőre semmi sem utal a süvegen, holott egy címer elvárható lenne. Ami funkcióját illeti, a kései koronázások alkalmával valóban ezt használták, feltehetően a hagyományt követve. Leopold Antal feltevése szerint általában Pálóczy György prímás (1423–1439) nevéhez fűzték, de éppúgy számbajöhet utóda, Szécsi Dénes is (1439–1465). Pálóczy Albert királyt, Szécsi V. Lászlót, majd ellenlábását, I. Ulászlót koronázta. Mindketten nagy oligarcha családokból való, az egyházi

X-50.

főméltóságok mellett magas állami tisztségeket viselő, világlátott főpapok voltak, utóbbi nagy mecénás is (*Kubinyi A.*: Szécsi Dénes bíboros prímás. Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok. Budapest 1993. 99–108). A teljesen gyöngyhímzett püspöksüveg nem volt igazában ritkaság, de kétségtelenül előkelő műfaj. Ezért lehetséges, hogy az esztergomi infula valóban beilleszthető a már hagyományossá vált történeti összefüggésbe, amit azonban végülis semmi sem bizonyít. Sőt ezzel együtt nyitva kell hagyni annak a lehetőségét is, hogy első tulajdonosa nem rendelte, hanem vásárolta, esetleg külföldön.

Többször javították. Legelőször valószínűleg kibővítették s ugyanakkor láthatták el az ezüsttel átszőtt selyemmel bevont hengeres, gyöngyözött, alsó peremmel (1550 körül?). 1791-ben Keglevich Frigyes nagyprépost javíttatta. A bélés alatt papírfeljegyzések további javításokról (1861 május-június havában és 1916 decemberében). 1861-ben bélelték újra, amikor is nagyobb munkát végeztek fehér szállal. Ettől jól elkülöníthető a sárga szállal történt későbbi javítás. 1994-ben Sipos Enikő konzerválta és pótolta a lepergett gyöngyöket.

K. É.

Henszlmann I.: A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Budapest 1933. 77–78. 12. kép.; *EM 1948*, 265–267, 277. kép.; *Cséfalvay 1992*, 56.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár. ltsz.: 1964.318.

X-51. Miseruha

Hímzett keresztjén Vetési Albert veszprémi püspök (1459–1486) címere: világoskék alapon balra néző, kiterjesztett szárnyú sas. Valószínűleg egyike azon nyolc „Albert püspök címerével” ékített miseruhának, melyet a püspökség 1571-es inventáriuma említ (*Magyar Országos Levéltár, Acta Ecclesiastica Eppatus Vesp. fasc. 19. Nr. 44*).

Szöveve: aranyozott ezüstfonallal brossirozott borvörös bársony, hímzése: aranyozott ezüstfonalas domborúhímzés és árnyalt, selyemfonalas laposöltés.

h.: 110 cm
1480 körül, Velence

A bársonyt díszítő, lendületes rajzú, csigavonalban kunkorodó, szimmetri-

X-51.

kus indák, hosszúkás, csipkés szélű levelek, gránátalmák, a későgótikus itáliai selyemszövésben jelentkező iszlám hatást tanúsítják. Hasonló, többnyire a 15. század végére keltezett szöveteket a brüsszeli Musée Royaux Cinquante-naire (*Errera, I.*: Catalogue d'étoffes. Bruxelles 1927. Cat. 119.), a lyoni Musée Historique des Tissus (*Schmidt, H.*: Alte Seidenstoffe. Braunschweig 1958, Abb. 317.), valamint a müncheni Bayerisches Nationalmuseum (*Durian-Ress, S.*: Meisterwerke mittelalterlicher Textilkunst. München 1986, Kat. 52.) gyűjteménye őriz.

A miseruha eleje díszítetlen, kisebb-nagyobb bársonytöredékekből összeállított. Hátán, a hímzett kereszt hosszanti szárán, hármaskupola alatt Madonna, Keresztelő Szent János és Szent Pál (fölötte Vetési püspök címere) álló alakja, a keresztszáron Mária Magdolna és Szent István diakonus félalakja. A miseruha hímzése a liturgikus hímzések ún. San Marco (háromkupolás architektúra) típusába tartozik. R. Grönwoldt a 15. század utolsó negyedében igen elterjedt és sorozatban készült, kupolás hímzéseket vizsgálva a késő quattrocento és kora cinquecento velencei festészetének alapján ezeket velencei vagy velencei hatású munkának tartja (*Studies in Italian Textiles 2. Some groups of Renaissance orphreys of Venetian origin. The Burlington Magazine 107 [1965] 231–240.*). Csernyánszky Mária a budaszentlőrinci pálos leltár (1532)

alapján e hímzéstípus Magyarországon fennmaradt darabjait, *cum cruce veneciana* megjelöléssel dolgozta fel.

A kazula egykori tulajdonosa Vetési Albert püspök hosszú élete (1410 k.–1486) során nemcsak magas egyházi méltóságokat töltött be, hanem jelentős diplomata is volt. A miseruhát valószínűleg egyik itáliai követjárásakor vásárolta.

L. E.

Egyed E.: Vetési Albert püspök velencei casulája. *VMMK II. Veszprém 1964*, 205–223.; *Csernyánszky 1979*, Nr. 13. *Schallaburg 1982*, Nr. 465.

Veszprém, Egyházmegyei Gyűjtemény, ltsz.: 88.20.

X-52. Miseruha

Egykor az esztergomi Bakócz-kápolna felszereléséhez tartozott. Első azonosítható említése az érsekség 1609. évi leltárában. Szöveve vörös és sárga selyemfonalból, valamint aranyozott ezüstdrótból szőtt brokatell, hímzése aranyozott ezüstfonalas domborúhímzés (a kereszt és az alakok keretelése), lazúrhimzés (alakok), tüfestéses laposöltés (arcok, kezek), filigránhímzés (kontúrok). A címer alapja aranyozott ezüstfonalból szőtt selyemszövet, selyemapplikációval, lazúr- és tüfestéses hímzéssel.

h.: 104 cm

hímzés: 1508–1513 között, olasz brokatell: 16. század utolsó harmada spanyol

A szövet rajzában két indarendszer keveredik. Levélkoronákkal összefogott akanthusleveles indák csúcsvális mezőket alkotnak, közéjükben vízszintes sorokban kétféle articsóka váltakozik. Ezt a hangsúlyosabb mintát kíséri a finomrajzú arabeszk-jellegű indarendszer. Azonos rajzú szövetet őriz többek között a kölni Kunstgewerbemuseum (*Markowsky, B.*: Europäische Seidenweberei. Köln 1976, Nr. 93.), az antwerpeni Museum Mayer van den Bergh (*Nieuwdorp-Sorber*: Textil. Antwerpen 1980, Nr. 37–38.), valamint a Bernheimer-gyűjtemény (*Durian-Ress, S.*: Textilien-Sammlung Bernheimer. München 1991, Nr. 57.). E szöveteket a kutatók a festészeti ábrázolások és technikai jellegzetességük alapján a 16. század második feléből, de inkább az utolsó harmadából származó

X-52.

spanyol munkának tartják, tehát a himzés és Bakócz érsek koránál későbbinek. Ezt alátámasztja a miseruha restaurálásakor a himzett kereszt hosszanti szárának alsó szegélyén talált korábbi szövettöredék és a rajta lévő eredeti konturvarrás is. E selyemszövet lehetett a miseruha eredeti szövete, mintája azonban az apró töredék alapján rekonstruálhatatlan.

A miseruha himzése az olasz reneszánsz himzések egyik kiemelkedő emléke. A hátlap keresztjének hosszanti szárán négy medalionban egy-egy szent félalakja: Szent Péter, jobb kezében kulcsot tartva, Szent Fülöp, bal kezében a kereszttel, a könyvet olvasó ifjabb Jakab apostol, s a legalsóban Bakócz Tamás érsek címere. A vízszintes kereszt száron az Angyali Üdvözlés je-

lenete látható: balra az angyal repülést sugalló félalakja, balkezeiben liliomszál, jobbával Máriát üdvözli, jobbra Szűz Mária, fejét kissé lehajtva a kezében tartott könyvre néz. A miseruha előrészt egykor hasonló himzés díszítette, mára már azonban a brokatell és a himzések nagyrésze elpusztult. Egyetlen medalion maradt meg, ez Bakócz érsek védőszentjét, Tamás apostol félalakját ábrázolja, jobbában könyvet, baljában feszítővasat tart. A tondókat jellegzetes reneszánsz ornamentika köti össze: konzolokat körülvevő, szimmetrikus rajzú, be- és kifelé gyűrűző akanthuszlevelű indák.

Az olasz és főként a híres firenzei himzőműhelyek számára a trecento és quattrocento legkiválóbb mesterei készítették terveket. Masolino, Filippino

Lippi, Botticelli terveit magyarországi miseruhák is őrzik. Gerevich Tibor a kompozíció és az alakok rajza alapján a Bakócz kazula tervezőjének Bernardino Pinturicchiót (1454–1513) tartja. Bakócz Tamás (1442–1521) Mátyás király szűkebb környezetéhez tartozott, később a pápai tiara egyik várományosa lett. Miseruhája egyike azoknak a napjainkig fennmaradt egyházi himzéseknek, melyek Mátyás király korának és környezetének az olasz korareneszánsz kultúrával való kapcsolatáról tanúskodnak.

L. E.

Gerevich T. 1928, 200.; Csernyánszky 1933, 43–47., 4. kép; EM 1948, 274–276. 292. kép; Balogh 1955, 10., 6. kép; Schallaburg 1982, Nr. 462.; E. Nagy 1983, 72–83.

Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 1964.311.

X-53. Miseruha

A kőszegi Szent Jakab plébániatemplomból. Egy régi Canonica Visitatio alapján sokáig Ápádházi Szent Erzsébet munkájának és adományának tartották, ezt azonban a szövet és a himzés kora kizárja. Horváth Henrik Mária királynét, II. Lajos király feleségét említi, mint adományozót. A kazula első, részletes leírását az 1693-as Canonica Visitatio tartalmazza.

Selyemszöveve aranyozott ezüst és vörös selyemfonalból szőtt, himzése arany- és ezüsfonallal, lazúrhimzéssel, túfestéses himzéssel borított, alátöltött, plasztikus „dombormű” himzés. Egykor a kontúrokat gyöngyhímzés hangsúlyozta, ez ma már csak nyomokban látható. h.: 115 cm

16. század első harmada, selyemszöveve olasz, himzése magyar (?)

A korareneszánsz selyemszövetek csúcsovális indarendszerétől eltérően a 16. század első felében az akanthuszlevelű indák majdnem kerek szemű hálórendszerrel alkotnak. A mezők közepét öblös, virágos vázák vagy csokrok díszítik. A miseruha közepén ezt a közép mintát az indák bchajló, gránátalmás bőségszaru helyettesíti. E reneszánsz szövetek jellegzetessége, hogy az ezüst vagy arany alapon a minta csak a többnyire vörös vagy zöld selyemkontúrokból jelentkezik, tehát a szövet inkább grafikai mint festői jellegű. E mintakincs eredete a 15. század utol-

X-53.

só évtizedeire tehető – a bőségszaru rajza nagyon hasonló Mátyás király trónkárpitjájához –, általános elterjedése azonban a 16. századra jellemző.

A kazula hátán lent id. Jakab apostol (a templom védőszentje) mintegy a fejével tartja a fodrosszélű levelekkel és angyalfejekkel díszített konzolt. Ezen holdsarlón áll a sugárkoszorúval övezett Madonna, feje fölé két röplő angyal tartja a liliomos koronát. Fölötte négykaréjos medalionban Mettercia ábrázolás, balra és jobbra ugyancsak négyes karéjban Szent János evangélista és Szent András. A kazula elején vízszintes sávban Szent János, Szent Jakab és Szent András mellképe. Ehhez, az európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű, monumentális „textil-domborműhöz” hasonló alko-

tások – Magyarországon kívül – osztrák és lengyel területeken maradtak fenn. Kétségtelen, hogy tervezőjük e régió valamelyik nagy szobrászműhelyéhez tartozhatott. A kőszegi kazulához legközelebb álló domborúhímzés, a bécsi Diözesanmuseum cappája (Madonna, Szent Katalin, valamint Szent Jakab ábrázolással, osztrák és magyar címerrel) Veit Stoss műhelyéhez kapcsolható, s ugyancsak ehhez a körhöz köthető az ábrázolás témájában eltérő, de stílusában igen hasonló krakkói Kmitakazula (Erzbischöfliches Dom- und Diözesanmuseum. Wien, 1973. Kat. 11. Abb. 84.). A kőszegi kazula alakjainak lágyabb formálása, érzelmekben gazdag arckifejezése megengedi azt a feltevést, hogy tervezője Lőcsei Pál mester köréből kerülhetett ki.

L. E.

Horváth é.n., 626, 629. 30. kép; *Lelkes* 1960, 150. 9. kép; *V. Ember* 1980, 9. sz.

Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 1908.70.

X-53.

X-54.

**Bornemisza (Abstemius) Pál
veszprémi püspök mitrája**

A mitrát 1544 és 1549 között zálogosították el a veszprémi székesegyház kincsei közül Devecseri Choron Andrásnak. Bornemisza (Abstemius) Pál püspök váltotta ki a zálogból Choron Jánostól (András fiától), s alakította át. Az 1553-ban erdélyi püspökké tett Bornemisza a megújított mitrát haláláig (1579) magánál tartotta használatra (előbb Gyulaféhevárott majd Nyitrán), végrendelete szerint azonban halála után vissza kellett adni a veszprémi egyháznak. Hogyan s mikor jutott Győrbe, nem tudjuk; meglehet, Náprági Demeternek volt benne szerepe, aki – mielőtt győri püspökké nevezték volna ki – veszprémi püspök volt (1605–1606).

Több darabból álló fémvázra dolgozva, gyöngyhímzéssel, himzéssel; arany foglalatú drágakövekkel, gyöngyökkel; vert, öntött, vésett, zománcozott fémrészekkel.

m.: 33 cm, sz.: 28 cm, a szalagok hossza 41 cm (a záró fémlap szélessége 7,5 cm)
A másodlagosan felhasznált ékköcsokrokat s a leveles-bogyós taréjt Kovács Éva a 14. század harmadik negyedére datálta; a mitra mai formáját 1550-ben kapta.

A sarnírokkal összeillesztett, fémvázra vont szarvak éleit hólyagos levélen ülő, felfelé szélesedő, váltakozva kék és zöld zománcos bogycsokor sora díszíti. A levelek közül sok elveszett; a bogycsokor S alakban visszahajló nyelét sodronnyal szegett fémpántra forrasztották rá, melyeket a süveg ívben hajló élére erősítettek. A szarvak csúcsán levélrózsa; ma már csupán a hátsón van egy átfúrt zafír s egy gyöngyszem. A gyöngyhímzéssel borított lapokat kétféle, a 14. század harmadik negyedében készült drágaköcsokor ékesíti. Az egyszerűbb hármastól a díszesebb négyestől a sarkú rombusz, fogazott alsó szegéllyel, közepén idomfoglatban egy (halvány lila vagy halvány kék) drágakő – ilyen van mindkét osztópánton fölül, az osztópánton két oldalán, a homlokszegélyen és a szalagokon. E rombuszidomok méretei különbözőek, s a hátlap homlokpántjának közepén van egy nyolcszögű foglalat is, mellette balra pedig egy téglalap alakú (zöld kővel). A gazdagabb változat négyzetidomnak minden oldalához fogazott szegélyű, csepp alakú levél is kapcsolódik; ebből a típusból csupán kettő-kettő van az osztópántonokon. Az eredeti ékkövek mérete nem egységes; egy részük át-

X-54.

fűrt. Az első szarv homlokpántjának közepén sötétkék kő, niellós karéjos foglalatban, melyet levelek, bogycsokor reneszánsz koszorúja vesz körül. E kő fölött egy kiterjesztett szárnyú hatyú plasztikus gyöngyhímzésű figurája jelenik meg, Bornemisza Pál címerállatáé. A szalagokat sarnírok erősítik a hátsó szarv aljához, rajtuk (a gyöngyhímzés között) négy-négy pár csengettyű is függ. A szalagok alján keskeny, vésett levelekkel díszített fémlapocska, közepén kerek medalion (csőrében fűzogat tartó hatyú, vörös zománc alapon), kétfelől pedig apró szalagokon „P B” (= Paulus Bornemisza) monogram s évszám: „1550”. A rendkívül plasztikus hatású, dús gyöngyhímzés a szarvakon, a szalagokon ugyanazt a reneszánsz ornamentális díszítőrendszert ismétli: gyűrűkkel összefogott, szétcsapódó, majd csigánsan visszacsavarodó akanthuszlevél-

csomók egymáshoz kapcsolódó láncolatát. A levelek szimmetrikusan szabdaltszélű vékony aranyzsinór rajzolják körül; a gyűrűk testét két nagyobb szemű gyöngyör közé fogott kisebb gyöngyör alkotja. A levelek végén, vagy két levél találkozásánál kisebb rozetták ülnek, apró kővel a közepükön, s a másodlagos (1550-ben) felhasznált Anjou-kori ékköcsokrok is mint nagyméretű, speciális formájú rozetták kerültek a kompozícióba.

A mitra Anjou-kori részeit Kovács Éva ismerte föl, s írta le elsőként; egyben kijelölte helyét az Anjou udvar művészeti reprezentációjában (*Székesfehérvár 1982*, 7. sz.). A drágaköcsokrok megformálása Kovács Éva szerint az Anjou-ajándékok „széria”-tárgyaira emlékeztetnek. Legközelebbi rokona Gyulay Farkas zágrábi püspök (ugyan csak a 16. század közepén megújított) infulája (*Székesfehérvár 1982*, 8. sz.; *Zagreb 1983*, 3 T.). A mitra eredetileg is gyöngyhímzéses lehetett, s a budai és nápolyi udvar drágakövekkel díszített gyöngyhímzéses textiliáinak divatjához kapcsolódott.

Írásos források tanúskodnak arról, hogy a győri Bornemisza-mitra azonos a püspök végrendeletében említett s a veszprémi egyháznak visszaadni rendelt drágaköves-gyöngyös mitrával. A végrendelet több ilyen mitrát nem említ; fennmaradt viszont Bornemisza Pálnak egy elismervénye 1553-ból, melyben a mitráról (amelyet, mint írja, nemrégiben megújított), mint a veszprémi egyház korábban elidegenített tulajdonáról szól. A visszaszerzés és megőrzés Bornemisza Pál hosszú egyházi pályafutása során, egész életében állandó gyakorlata maradt; nem egy pusztulásra ítélt középkori műtárgyunk köszönheti meglétét az ő gondoskodásának. Győri mitrája becses emléke későreneszánsz művészetünknek, s egyben tanúja a veszprémi egyház 14. századi gazdagságának is. Voltak Veszprémben régi infulák, ezt a forrásokból eddig is tudtuk: az 1429–1437 között felvett leltár szerint Mihály püspök (1399–1402) két – gyöngyökkel és kövekkel ékes – infulát is renováltatott. Ez a leltár említett egy aranyozott ezüst kelyhet is, melyet Nagy Lajos király címerei díszítettek, s melyet Deméndi László püspök (1372–1377), Nagy Lajos udvari orvosa adományozott a veszprémi egyháznak.

M. Á.

X-54.

Budapest 1896, 1386. sz.; *Czobor* 1898, 79–80.; *Radisics* 1902–1903, 326., LXIX. tábla; *Gerecze* 1906, 343.; *Budapest* 1930, 523. sz., 56. tábla; *Genthon* 195, 122.; *Budapest* 1979, 172. sz.; *Dávid* 1981, 22., 62. kép; *Székesfehérvár* 1982, 7. sz.; *MMűv* 1300–1470, 227–228., II, 784. kép; *Mikó Á.*: Bornemisza (Abstemius) Pál végrendelete (Kézirat).

Győr, Székesegyházi Kincstár

X-55. Mitra

A győri püspökség kincstárából sötétvörös brokatell alapon aranyozott ezüst- és ezüstfonalas domború himzés, igazgyöngy díszítés
m: 34 cm, szalag h.: 48 cm
16. század közepe, olasz

A mitra formája a 16. századra jellemző, a korábbi típusnál kissé keskenyebb és nyújtottabb. A süveg csúcsától az alsó peremig egy függőleges sáv (titulo) osztja ketté az elő- és hátlapot. Ezt és az alsó peremet kísérő sávot nyújtott medalionok közepébe illesztett karmos rozetták díszítik. A süveg felületét finomrajzú, szimmetrikus, reneszánsz virághimzés borítja. Az alsó peremtől indított minta követi a süveg formáját: nyújtott akantuszvirágból csigásan bekunkorodó inda, közepében küllös rozetta, a következő, ellentétes irányban hajló indán háromszirmú levélvirág, s végül a süveg csúcsánál az akantuszvirág apró változata. A szalagok díszítése jóval egyszerűbb, a függőlegesen futó csigás indát ugyancsak háromszirmú levélvirág díszíti.

A püspöksüvegek díszítése a 16. században fokozatosan átalakul. Lassan elmaradnak az előző századok figurális ábrázolásai, és helyüket a növényi ornamentika veszi át. A század vége felé a felület függőleges kettéosztottsága is elmarad. A mitra díszítőmotívumai megtalálhatók a reneszánsz mintakönyvekben – a szalag indadíszé szinte pontosan követi Paganino 1527-es mintakönyvének egyik rajzát –, és a 16. század iparművészet legkülönbözőbb ágaiban.

X-55.

Az 1896-os ezredéves országos kiállításon még két hasonló mitra volt kiállítva. Az egyik az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár tulajdona, a másik az Iparművészeti Múzeumé. Ez utóbbi rajza a győriével szinte megegyező, csak a szegélyeket díszíti csipke és a szalag mintája eltérő.

L. E.

Radisics 1902–1903, LXIX./ 2. tábla

Győr, Székesegyházi Kincstár,
ltsz.: 89.52.1.

X-55.

DEUTSCHER AUSZUG

Das mittelalterliche Transdanubien als eine geschichtliche Landschaft

Transdanubien bildet einen geographischen Begriff. Heute verstehen wir unter dieser Landschaft jenes hügelig-gebirgiges, von Tälern dicht zerstückeltes Gebiet, welches südwärts der Donau bis zur Drau und westwärts bis zur Landesgrenze zu Ungarn gehört. Da es sich jedoch im nachfolgenden nicht über das heutige, sondern über das mittelalterliche Ungarn handeln wird, müssen wir uns ein etwas größeres Gebiet als das heutige vorstellen, und wir müssen auch jene Stücke der einstigen Komitate Baranya, Zala, Vas, Sopron und Moson hinzurechnen, die seit 1920 einen Teil von Kroatien, Slowenien, Österreich und der Slowakei bilden. Es wäre ungeschichtlich ohne diese Stücke über das einstige Transdanubien zu sprechen.

Der geschichtliche Gebrauch dieses Begriffes ist auch auf diese Weise nicht unproblematisch. Zwar kommt die Benennung „Dunán túli föld“ (transdanubischer Boden), „a Dunán túli részek“ (die transdanubischen Teile), als der Name eines Landesteiles in lateinsprachigen Texten schon seit dem Zeitalter der letzten Árpádenkönige vor, in ungarischer Sprache kennen wir jedoch denselben Begriff (Dunántúl) nur aus der Neuzeit.

Auch jener Umstand kann nicht vergessen werden, daß überhaupt diese Regionseinheit selbst ziemlich selten erwähnt wurde. Der Name „Pannonia“ des Altertums, der im Zeitalter der römischen Kaiser im großen und ganzen das Gebiet Transdanubiens bedeckt hatte, war zur Zeit des ungarischen Königums schon nicht mehr gebräuchlich. Wenn man ihn bisweilen dennoch niederschrieb, dann verstand man ganz Ungarn unter ihm, ebenso wie auch der Name „Pannon“ – zum Beispiel im Titel der ersten ungarischen Könige, oder bei einigen byzantinischen und lateinischen Auktoren zum Synonym des Ungarn geworden war. Der Begriff des mittelalterlichen Transdanubiens bildete schon keine Einheit mehr, in keiner jener Hinsicht, die der Mensch dieses Zeitalters als wichtig befunden hätte.

Wenn man das Mittelalter erforscht, kann es oft wahrgenommen werden, daß neue, vorwärtsweisende Erscheinungen zuerst im westlichen Landesteil, ja vorwiegend an der westlichen Grenze dieses Landesteiles auftauchen, und von dort aus eher während einer längeren, als einer kürzeren Zeitspanne nach dem Osten sickern. Dies ist auch sozusagen völlig normal, falls die Neuigkeit selbst westlichen Ursprungs ist. Die landwirtschaftliche „Revolution“ des Mittelalters, die auch die ungarländische Agrargesellschaft grundlegend umgeformt hatte, und deren im 13. Jahrhundert stattgefundene Verbreitung wir heute schon gut kennen, trug einen solchen Charakter. Das älteste Exemplar des sog. Ausweichfluges, des höchsten technischen Requisites dieser Revolution, war aus dem Boden der burgenländischen Ortschaft Zemendorf – der mittelalterlichen Ortschaft „Zemenye“ (Komitat Sopron) – zum Vorschein gekommen; die ersten Zeichen des Überganges zu den geregelten Bodenwechselsystemen – letzten Endes zur Druckwirtschaftsführung – kann man an den westlichen Komitaten registrie-

ren; zum sprunghaften Anwachsen des Ernteertrages gibt es von ebenda (und aus der von Deutschen bewohnten Zips) zuerst Angaben. Die Institution des Leibeigenengrundstückes, an der seit dem 14. Jahrhundert, durch die Neuzeit hindurch, die ungarländische bäuerliche Gesellschaft fundiert gewesen war, sickerte ebenfalls aus Österreich durch, und taucht bei uns zuallererst in den heute im Burgenland liegenden Dörfern des westlichen Grenzrandes auf, ursprünglich mit ihrem deutschen Namen (Ianeus Lehen). Mit all diesen Neuigkeiten treffen wir uns viel später, nach etwa hundert Jahren, in den östlichen Komitaten des Landes, und ihre Verbreitung um das Jahr 1300 untersuchend, zeigt sich die Donau, wie es Jenő Szűcs feststellt, noch als eine Art von Scheidelinie.

Eine ähnliche Erscheinung kann in der Verbreitung der Geldwirtschaft, die der Agrarrevolution folgte, beobachtet werden. Auch hier erfahren wir jenen Umstand, daß der sich in kurrentem Geld abwickelnde Verkehr zuerst in Transdanubien allgemein wird, und sich nur weit später, bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, in den östlichen Gegenden des Landes verbreitet. In Transdanubien zählt man und zahlt man schon seit langem in Wiener und ungarischen Denaren, oder in slawonischen Banusdenaren, als in den jenseits der Theiß liegenden Gebieten oder in Siebenbürgen auch noch gegen das Ende des Anjou-Zeitalters (1301–82) die alte Valuta, das Barrensilber, zeitweise auftaucht.

Es ist jedoch nicht sicher, daß der Entwicklungsvorsprung der westlichen Teile schon von Beginn an, also auch in der Zeit der frühen Árpádenkönige bestand. Im ganzen genommen ist es immer wahrscheinlicher, daß der zwischen dem östlichen und dem westlichen Landesteil bestehende, und später stets offensichtlicher werdende Unterschied eine Folgeerscheinung mittelalterlichen Ursprungs bildet, sie ist die Konsequenz der großen Umwandlungen des 13. Jahrhunderts. Da die Hauptinitiative dazu vom Westen her kam, ist es selbstverständlich, daß ihre Auswirkung sich eher in der westlichen Hälfte des Landes spürbar machte. Wir dürfen jedoch auch andere, von ihr unabhängige Faktoren nicht unterschätzen, die die Entwicklung in ebensolcher Richtung beeinflussten. Im Laufe des 13. Jahrhunderts hat sich die Außenhandelslage Ungarns grundlegend verändert. Die beiden wichtigsten Wirtschaftszentren Osteuropas waren zunichte gegangen, im Jahre 1204 Konstantinopel, dann im Jahre 1240 Kiew, und dies hat die Hauptrichtungen des Verkehrs dieses Raumes lang anhaltend umgewandelt. Bis dahin wurde Ostungarn nach Süden und Osten zu von erstklassigen Handelsstraßen durchquert, und diese erlöschten jetzt, oder sie begannen zu schrumpfen.

Die verheerende Auswirkung des in den Jahren 1241–42 stattgefundenen Tatarenzuges war jedoch vermutlich auch noch anhaltender gewesen als die Umordnung der Handelsstraßen. Dieser Tatarenzug war, wie es aus den Berechnungen von György Györffy klar hervorgeht, östlich der Donau am schwersten gewesen, und auch dort vor allem in der

Großen Ungarischen Tiefebene. Transdanubien konnte seinen Aufschwung in nicht geringem Maße diesen Entwicklungen danken, in nicht letzter Reihe den seit dem 13. Jahrhundert stets intensiver werdenden italienischen und süd-deutschen Handelsbeziehungen, die den Platz der erlöschten russischen und byzantinischen „Relationen“ eingenommen haben.

Der großangelegte Modernisierungsvorgang des 13. Jahrhunderts, während er die bäuerliche Lebensform umgestaltet hatte, schuf auch die Grundlagen des bürgerlichen Daseins. Neben der Agrarrevolution bildet der Anfang der Stadtentwicklung westlichen Typs die andere hochbedeutende Folge der Epoche, der Werdegang der sich als eine autonome bürgerliche Gemeinschaft organisierenden, mit Selbstverwaltung ausgestatteten Handelszentren fällt auf diese Zeit. Diese kamen schon den umgeordneten Kräftelinien des Fernhandels entlang zustande; teils im Zentrum des Landes, teils an jenen schlüsselwichtigen Orten, wo die hauptsächlich internationalen Landstraßen auf das Gebiet des Landes traten. Im Falle von Transdanubien erwies sich Sopron (Ödenburg) als solcher, die Grenzstation der nach der Wiener und der Prager dritt-wichtigsten westlichen Route, welche Stadt ihr wichtigstes Privileg im Jahre 1277 erhielt. Győr (Raab), wo die Soproner Straße in die von Wien kommende Straße mündete, wurde vom König István dem Fünften im Jahre 1271 zu einer Stadt organisiert. Auch in der Mitte des Landes gingen wesentliche Veränderungen vorstatten. Hier bildeten ursprünglich die beiden frühen Herrscherresidenzen, Esztergom (Gran) und Székesfehérvár (Stuhlweißenburg) die beiden wichtigsten Zentren. Beide waren vorwiegend von Wallonen bewohnt, die wahrscheinlich im 12. Jahrhundert angekommen waren, und die Bewohner von Székesfehérvár ließen ihre weitreichenden Vorrechte später von König Stephan dem Heiligen selbst entstammen. Diese Vorrechte – das sog. Fehérvärer Recht – dienten seit um das Jahr 1240 herum schon als Muster für die neu errichteten Stadtgemeinschaften.

Unter ihnen war zweifelsohne Buda (Ofen) die wichtigste Stadtgemeinschaft gewesen, die nach dem Tatarenzug von König Béla dem Vierten schier aus dem Nichts gegründet wurde, gegenüber dem uralten Pest, an der wichtigsten Übergangsstelle der Donau. Die auf den „pesti Újhegy“ (Pester Neuberg) – auf den heutigen Budaer Schloßberg – angesiedelte Stadt Buda hat sich während einiger Jahrzehnte zur meistbevölkerten und sich am dynamischsten entwickelnden Siedlung nicht nur Transdanubiens sondern auch des ganzen Landes ausgewachsen, und zum Anfang des 14. Jahrhunderts zählte sie schon als königliche Residenz. Da erfolgte jedoch ein vorübergehender Rückfall, weil die Bürger der Stadt in den dem Aussterben der Árpádenkönige (1301) folgenden inneren Kämpfen schlecht politisierten, und gegen den siegreichen Dynastiegründer, den aus dem Hause Anjou stammenden König Károly den Ersten Stellung nahmen. Deshalb verlegte Károly im Jahre 1323 seinen Hof nach Visegrád, und sowohl er, als auch sein Nachfolger, König Lajos der Große (1342–82) regierten ihr Land aus ihrem hiesigen neuen Palast. Hier befand sich ihre Kanzlei und ihr ständiges Gericht, hierher wurde im Jahre 1342 auch das Amt des Palatins verlegt, und sie taten ihr Bestes um die Entwicklung des am Fuße des Palastes liegenden Städtchens zu fördern. Dessenungeachtet konnte man an der führenden Rolle von Buda schon nicht mehr ändern.

König Zsigmond, aus dem Hause Luxemburg (1387–1437), zog diese Konsequenz, als er um das Jahr 1406 mit seinem Hofe und mit den zentralen Regierungsämtern endgültig hierher zog, und seitdem betrachtete jedermann Buda eindeutig als die Hauptstadt des Königreiches.

Neben all seiner Bedeutung bildete jener Umstand, daß es sich fast ausschließlich auf den Fernhandel gründete, eine charakteristische Schranke des ungarischen Städtischwerdens. Wir haben den Eindruck, daß der Platz und das Gewicht der sich herausbildenden Städte sozusagen einzig und allein durch die Richtungen und durch die Intensität dieses Handels bestimmt wurden. Das Handwerk, obwohl es selbstverständlich in dieser oder jener Form überall anwesend war, war nicht imstande gewesen sich eine solche Kraft zu verschaffen, daß es diese Indizes beträchtlich beeinflussen hätte können. Im Falle von Transdanubien bedeutete all dies soviel, daß das Städtischwerden sich hauptsächlich auf eine Region, auf das zwischen Buda und Wien liegende Gebiet beschränkte. Die hiesigen königlichen Städte: Székesfehérvár, Esztergom, Győr und Sopron haben in der ungarländischen Stadtentwicklung einen führenden Platz eingenommen, sie haben, mit der Ausnahme von Győr – welche Stadt im Jahre 1447 in den Besitz seines Bischofes geriet – bis zur türkischen Eroberung ihre Freiheiten bewahrt, und da ihre vom 13. Jahrhundert an ausgebaut werdenden Mauern sie zu erheblichen Befestigungen gestalteten, war auch ihre politische Rolle nicht zu vernachlässigen. In der ganzen Region war mit ihnen, zumindest angesichts ihrer wirtschaftlichen Rolle, allein die süd-transdanubische Bischofsstadt, die ebenfalls mit Mauern umzingelte und mit bedeutenden – obwohl in seinen Details nicht bekannten – Privilegien ausgestattete Stadt Pécs (Fünfkirchen), als gleichrangig erklärbar, dieses mit Szeged (Segedin) und Temesvár (Temeschwar) zusammen bestehende Zentrum des restlichen südwärts gerichteten Handels. Der andere Bischofssitz, die Stadt Veszprém, war mit ihr nicht zu vergleichen.

Wenn wir die Besitzverhältnisse des mittelalterlichen Transdanubiens mit einem eigenartigen Zug charakterisieren wollen, dann müssen wir vor allem das verhältnismäßig bedeutende Gewicht des kirchlichen Eigentums hervorheben. In Anbetracht des Landesniveaus war die mittelalterliche ungarische Kirche eher als arm wie reich zu deklarieren, mindestens wenn wir sie in einer europäischen Vergleichung betrachten. Während in den westlichen Ländern der Anteil der Kirche vom Grundbesitz zumeist die 30% überstieg, kann in Ungarn dies kaum auf mehr als 15% geschätzt werden. Das wirtschaftliche Gewicht der Kirche war freilich – von sonstigen, immateriellen Faktoren jetzt ganz zu schweigen – weitaus größer als dies gewesen, da doch ungefähr die Hälfte der kirchlichen Einkünfte nicht aus dem Grundbesitz, sondern aus dem Zehntel stammte. Es besteht jedoch als eine Tatsache, daß in Ungarn nur verhältnismäßig wenige Leute unter einer kirchlichen Gutsherrschaft lebten.

Die Mehrheit der bemittelten Kirchensprengel entstand im Zeitalter der Árpádenkönige, ja sogar nur in den ersten zwei Jahrhunderten dessen, und soweit es von den unvollständigen Angaben zu beurteilen ist, hat diese Mehrheit den größten Teil seiner Böden auch zu jener Zeit erworben. In Transdanubien gab es nicht mehr als nur drei Ausnahmen: das von der Witwe König Károly des Ersten, Königinmut-

ter Erzsébet gegründete Klarissenkloster in Óbuda (Alt-ofen), dessen meisten Güter jedoch in anderen Landesteilen lagen –, das karthäuser Priorentum in Lövöld (Városlőd), welches König Lajos der Große aus dem Herrschaftsgut der zerstörten Burg von Hölgykö errichtet hat, sowie das von Sigismund dem Heiligen, später von der Jungfrau Maria benannte Körperschaftskapitel, welches von König Zsigmond ins Leben gerufen, doch nur seitens des Königs Mátyás mit bedeutenden Gütern ausgestattet wurde.

Selbstverständlich waren auch die früher entstandenen großen Kirchensprengel königlicher Stiftung. Im späten Mittelalter verfügten in erster Reihe die Dome über ein hervorragendes Vermögen, über Burgen, über Herrschaftsgüter: außer dem Esztergomer Erzbistum, welches jedoch in Transdanubien nur verhältnismäßig wenige Güter hatte, an erster Stelle das Pécs-Bistum, dessen nicht weniger, als 4579 Höfe im Jahre 1495 in drei Komitaten (Baranya, Tolna und Somogy) registriert wurden; das über weitaus weniger Güter verfügende Veszprémer Bistum, welches, seinem aus dem Jahre 1542 stammenden Urbarium zufolge, in 76 Ortschaften der Gutsherr von rund 750 Leibeigenen gewesen war, und das Bistum von Győr, dessen Vermögen, obwohl wir es derart genau nicht kennen, etwas geringer geschätzt werden kann. Angesichts seines Vermögens und seines Prestiges galt das als Vránaer (Aurániaer) genannte Priorentum des Johanniterordens als mit den Bistümern gleichgestellt. Dieses Priorentum verfügte im Jahre 1495 allein in den Komitaten Somogy und Baranya über 769 Höfe, überdies gehörte auch der Székesfehérvärer Kreuzlerkonvent mit seinen ausgedehnten, in den Komitaten Fejér, Tolna und Somogy liegenden Gütern unter die Oberhoheit des Priorentums. Das Pécs-Bistum ragte aus den anderen Domkapiteln mit seinem Vermögen bei weitem hervor; es war diesseits und jenseits der Drau der Gutsherr von etwa hundert Dörfern gewesen.

Am Ende des Mittelalters hatten von den mehrhundert kirchlichen Körperschaften Transdanubiens etwa 28–30 noch ein bedeutendes, auf mehr als 150 Leibeigenengrundstücke schätzbares Vermögen. Fast alle waren vor dem Tatarenzug entstanden, und fast alle wurden von Königen oder königlichen Herzogen gestiftet. Im allgemeinen waren auch von ihnen jene Körperschaften die reichsten gewesen, die die ersten Árpádenkönige ins Leben gerufen hatten. Im Jahre 1211 wurden 590 Hausleute des Tihanyer Abtes registriert, das Vermögen des Pécsvárad-Abtes und der Dömöser Propstei überstieg die 1100 Familienoberhäupter, und die um das Jahr 1237 stattgefundene Registrierung des reichsten Benediktinermonasteriums, in Pannonhalma, fand in 90 Ortschaften 2248 Hausleute.

Von den Körperschaftskapiteln ragte mit ihrem Vermögen, jedoch auch mit ihrem Prestige, die von der Jungfrau Maria benannte Székesfehérvärer Basilika, – diese vom König Stephan dem Heiligen gestiftete königliche Krönungskirche –, die der Gutsherr von etwa hundert Dörfern überall in der östlichen Hälfte von Transdanubien gewesen war, mit mindestens auf zweitausend schätzbaren Leibeigenen, von dem ein bedeutender Teil allein dem Propst und dem Wärtterkanonikus zukam. Zu den reichsten transdanubischen Monasterien des Benediktinerordens können, außer den Monasterien von Pannonhalma, Pécsvárad und Tihany, in erster Reihe die Stiftungen des Königs Béla des Ersten und des Königs Ladislaus des Heiligen gerechnet werden: das

Monasterium von Szekszárd, welches im Jahre 1495 allein in den Komitaten Tolna und Baranya über 623 Höfe verfügte, beziehungsweise das Monasterium von Somogyvár, über dessen Güter jedoch leider kaum Angaben erhalten blieben. Die Abteien von Zalavár und Bakonybél, beide die Stiftungen des Königs Stephan des Heiligen, hatten wahrscheinlich ein bedeutendes, doch wesentlich kleineres Vermögen, als die vorher genannten Monasterien. Dieselbe Lage bestand bei den Bataer und Kapornaker Abteien, sowie bei der vom Palatin Ata im Jahre 1061 dotierten Zselicszentjakaber Abtei, die durchgehends unter der Huldherrschaft seiner Nachfolger, des Stammes Győr, stand. Von den Mönchsorden des 12. Jahrhunderts haben außer den Johannitern nur die Zisterzienser sich beträchtliche Herrschaftsgüter verschafft, hauptsächlich dank den Königen Géza dem Zweiten und Béla dem Dritten. Das allererste ungarländische Monasterium, das in der Ortschaft Báticasék gegründete Cikádor, sowie eine der Stiftungen des Königs Béla, das Monasterium von Szentgotthárd, waren zweifelsohne die vermögendsten. Der Prämonstratenserorden, da er nicht von Königen, sondern nur von privaten Leuten unterstützt wurde, war auch auf Landesebene bedeutend ärmer als der Orden der Zisterzienser. In Transdanubien kann allein die in der Ortschaft Csorna befindliche Propstei des Stammes Osli zu den einigermaßen reichen Kirchensprengeln gezählt werden. In der Reihe dieser Sprengel müssen wir, außer den erwähnten, nur noch einige Nonnenklöster in Betracht ziehen: das von König Stephan dem Heiligen gestiftete namhafte Veszprémvölgyer, das Somlóvásárhelyer, das schon erwähnte Óbudaer, und nicht zuletzt das mit der Person von Margarete der Heiligen verbundene Nyulak Szigeter (Insel der Hasen) Kloster, welches trotz seiner späten, im 13. Jahrhundert stattgefundenen Stiftung, einer der am besten dotierten transdanubischen Kirchensprengel gewesen war.

Das Zeitalter der großen Klosterstiftungen wurde um das Jahr 1200 abgeschlossen, mit der Thronbesteigung des Königs András des Zweiten (1205–35) hat die ein bisher noch nie gesehene Ausmaß erreichende „Privatisierung“ der Burgböden und des königlichen Privatvermögens begonnen, und dies führte am Ende des Jahrhunderts zur Dominanz des Adelsstandes, vor allem des sich herausbildenden Großgrundbesitzer-Hochadels. Die am Anfang des 14. Jahrhunderts eintretende Restauration der königlichen Macht, was mit dem Namen des Anjoukönigs Károly des Ersten verbunden ist, hat diesen Vorgang einstweilen gebändigt, ja sogar umgewandt, doch nach dem Tode des Königs Lajos des Großen begann der Vorgang von neuem, und er war nicht mehr aufzuhalten. König Zsigmond (1387–1437), nachdem er von den Großen des Königtums zum König gewählt wurde, war auf ihren Druck gezwungen den Großteil jenes ansehnlichen Bodenvermögens, das die Anjou-Könige angesammelt hatten, zu verschenken, und jenes, was nach alledem dennoch davon übrigblieb, wurde von der nach dem Jahre 1437 eintretenden ständischen Reaktion und von dem danach folgenden Bürgerkrieg zum Verschwinden gebracht. König Mátyás (1458–90) hat zwar, aus dem mächtigen Hunyadi-Vermögen, auf einem anderen Wege den königlichen Güterbestand noch einigermaßen aufgefrischt, doch nach seinem Tode befand sich dieser Bestand zum Großteil im Besitz seiner Witwe, Beatrix, beziehungsweise seines Sohnes, János Corvin. Zur Zeit der Jagellonenkönige verblieben nur noch ein-zwei königliche Herrschaftsgüter im Lande.

Das Erstarken des Adelsstandes, und besonders der leitenden Schicht dessen, des Hochadels, bildet gewissermaßen das Spiegelbild des geschilderten Vorganges, da dies überall und in jedem Falle auf Kosten des königlichen Güterbesitzes vonstatten ging. Sein Ergebnis kennen wir sehr gut: für das 15. Jahrhundert hing der Verlauf der ungarländischen Innenpolitik von dem Willen von zwei-drei Dutzend Magnatenfamilien und ihren Satelliten ab.

Die Anfänge der Geschichte des weltlichen Großgrundbesitzes verlieren sich in dem Dunkel der schriftlosen Periode. Vor dem Jahre 1200 war es nicht üblich gewesen, daß Mitglieder von herrschaftlichen Stämmen ihre auch noch so wichtigen Rechtsgeschäfte schriftlich vermerken lassen mögen, sollte es sich entweder um eine königliche Gabe, oder um die inneren Angelegenheiten der Familie handeln; die frühesten Beispiele dafür kennen wir nur aus der Zeit des Königs András des Zweiten. Auch aus alledem ist es offensichtlich, daß in Transdanubien, ganz wie anderswo, in den ersten Jahrhunderten der Árpádenkönige kaum wirklich beträchtliche Privatvermögen vorhanden waren. Der Ahne des Stammes Győr, Palatin Ata, der eine derart wohlhabende Abtei zu stiften fähig war, wie jene in der Ortschaft Zsilicszentjakab, war gewiß ausnahmsweise reich gewesen. Die anderen Monasterienstiftungen des Hochadels dieses Zeitalters waren nämlich, im Vergleich damit, bedeutend ärmlischer, sie richteten sich gewiß an das Vermögen der Familien.

Vom Anfang des 13. Jahrhunderts an erfahren wir das schnelle Wachstum des weltlichen Großgrundbesitzes. Infolge der königlichen Gütergaben sind einige Familien – zumeist je eine Linie der herrschaftlichen Stämme des 11–12. Jahrhunderts – bei weitem über ihre Gefährten gestiegen, und zogen bedeutende Gebiete, bisweilen ganze Komitate, unter ihre Kontrolle. Parallel damit erschien ein neuer Machtfaktor, die auf dem Privatgut errichtete Burg, und aus den um die Burg herum gesammelten Dörfern und Böden entwickelte sich das Burgherrschaftsgut, welches von da an Jahrhunderte hindurch nicht nur einem bedeutenden Teil der bäuerlichen Bevölkerung als Lebensrahmen dient, sondern durch die Institution der Familiarität auch den kleingrundbesitzenden Adelsstand der herumliegenden Gegend in seine Reichweite zieht. Letzten Endes haben einige bevorzugte Familien die wichtigsten Machtkonzentrationen vom Transdanubien des 13. Jahrhunderts erschafft: im Komitat Vas die Kőszegi-Linie des Héder Stammes, in den Komitaten Moson und Baranya die Linien des Győr Stammes, in der südlichen Hälfte des Komitates Zala die Linien des Hahót Stammes, im Balaton-Oberland des Péc Stammes, im Vértes Gebirge und im Bakony Gebirge des Csák Stammes. Der Großteil der von ihnen erbauten Burgen spielt dann auch in den folgenden Jahrhunderten eine bestimmende Rolle in der Gestaltung der politischen Verhältnisse von Transdanubien. Die Monasterienstiftungen aber der Hauptdarsteller und der großen Gütererwerber des Zeitalters – die Benediktinerabtei des Gespans Márton aus dem Stamme Ják in der Ortschaft Ják, und des Palatins Pat aus dem Stamme Győr in der Ortschaft Lébény, die Zisterzienserabtei des Schatzmeisters Majos in der Ortschaft Ábrahám (bei Dombóvár), die Prämonstratenserpropstei des Woiwoden Smaragd in der Ortschaft Zsámbék, und des Móric Pócs in der Ortschaft Mórchida – bilden teils auch heute noch stehende Zeugen der Prestigeansprüche einer epochenwechselnden großen Generation.

Die Anjou-Restauration schuf eine neue Aristokratie.

Nur wenige der begüterten Familien des 13. Jahrhunderts konnten sich in die neue Epoche hinüberretten. Die Herrschaft des Großgrundbesitzes kann vom Ende des 14. Jahrhunderts an gerechnet werden. Mit seinem im Jahre 1397 erfolgten Fall verschwindet der Lacfi Stamm aus der Geschichte Transdanubiens, ihr Platz wird bis zu dieser Zeit von neuen, aufstrebenden Familien eingenommen. Anfangs gehört die führende Rolle zwei Familien. Der Kanizsai Familie, deren Macht der Hauptkanzler des Königs Zsigmond, János, der Erzbischof von Esztergom (1387–1418) fundiert hatte; ihr Hauptzentrum wird anstatt Nagykanizsa immer mehr die Stadt Kismarton (Eisenstadt), wo sie eine Burg errichten und auch ein Franziskanerkloster stiften. Ihre Rivalen sind die südungarländischen Garai-s, die um das Jahr 1382 im Bakony Gebirge, in der Ortschaft Ugod, Fuß fassen, und seitdem mit allen Mitteln bestrebt sind ihre Herrschaft in Transdanubien weiterzuentwickeln.

Der im Jahre 1440 zwischen den Anhängern des Königs László des Fünften und des Königs Ulászló des Ersten ausgebrochene Bürgerkrieg umwandelt weitgehend die Machtverhältnisse. Zahlreiche Burgen des westlichen Grenzrandes – unter ihnen Kőszeg (Güns) und Kismarton – geraten für eine lange Zeit in österreichische Hände, dadurch trifft ein empfindlicher Schlag die Garais und hauptsächlich die Kanizsai Familie, die von ihren sieben Burgen drei verliert. Der neue Machthaber der Region wird Miklós Újlaki, einer der Hauptunterstützer des Königs Ulászló, Protektor, dann Verbündeter von János Hunyadi. Újlaki, der im Jahre 1445 Hauptkapitän von Transdanubien wurde, benutzt seine Amtsmacht zur Ausbreitung seines Privatvermögens; im Jahre 1457 ergattert er auch das mächtige Herrschaftsgut von Nemetújvár.

Die Großgrundbesitzergesellschaft von Transdanubien bestand selbstverständlich nicht nur aus den bisher erwähnten einigen Oligarchenfamilien. Zahlreiche andere Dynastien, mit großem Vermögen, schufen für das 15. Jahrhundert in je einer Gegend eine solche lokale Macht, daß ohne mindestens ihrer Erwähnung das Bild nicht vollständig sein würde. In der Ortschaft Babócsa herrschte zwischen 1395–1487 die Familie Marcali, nach ihr aber ihre Erben, die Familie Batori aus Ecsed, in der Ortschaft Ozora der Italiener Filippo Scolari, dann seit dem Jahre 1438 die Familie Hédervári, in Magyaróvár die Familie Wolfurt aus Vöröskő, dann seit dem Jahre 1441 die Grafen von Szentgyörgy und Bazin, in der Ortschaft Monyorókerék die deutsche Ellerbach-Familie, nach ihnen vom Jahre 1499 an die Verwandten von Tamás Bakócz, die Familie Erdődy. Und dann haben wir noch nicht von der Familie Rozgonyi aus Csókakő, von der Familie Szapolyai in Pápa, Csesznek und Ugod gesprochen, sowie von der österreichischen Baumkircher-Familie in der Ortschaft Szalónak im Burgenland, von der Familie Eruszt in Csáktornya, von Pál Kinizsi in Vázsonykő, schließlich auch nicht von den um das Jahr 1500 aufstrebenden neuen Familien, von der Familie Török aus Enying in der Ortschaft Szigetvár, von Mózes Buzlai in Simontornya, von András Bot aus der Ortschaft Bajna. In den Jahren vor der Schlacht von Mohács tauchen dann auch solche neue Mitwirkenden auf – László Mór, der Erbe der ausgestorbenen Familie Újlaki, und Ferenc Batthyány, der neue Gutsherr von Nemetújvár –, deren Tätigkeit schon in eine neue Epoche, in die Geschichte Transdanubiens während der Türkenzeit hinüberführt.

Werkstätten der Gotik im 13. und 14. Jahrhundert

Die Landschaft Transdanubien (Westungarn), die im Norden und im Osten von der Donau, im Süden von der Drau und der Mur, und im Westen von den Ausläufern der Alpen begrenzt wird, trägt im mittelalterlichen lateinischen Schrifttum sowie in der ungarischen Literatursprache den Namen der römischen Provinz Pannonien, mit deren Ausdehnung sie im wesentlichen identisch ist. Im Mittelalter war dieser Landesteil weder verwaltungsmäßig noch kirchenorganisatorisch, noch in kultureller oder künstlerischer Hinsicht, noch durch irgendwelche geistige Trennungslinien von den übrigen Teilen des Königreichs Ungarn abgesondert.¹ Daher war der erste und wesentliche Problemkreis, mit dem sich die Vorbereiter dieser Ausstellung auseinandersetzen mußten, folgender: Darf man überhaupt im Zusammenhang mit Transdanubien von einer Kunstlandschaft sprechen, und wenn ja, auf welcher Grundlage? Hat diese Landschaft im Laufe des Mittelalters jemals ein unverwechselbares kulturelles und künstlerisches Antlitz aufgewiesen? Darf man überhaupt von transdanubischer Kunst und von Werkstätten dieser Region sprechen, oder eher von Kunst, Werkstätten und vor allem Werken in und aus Transdanubien? Es hat vorerst den Anschein, als wäre es besser angebracht, sich mit letzterer Möglichkeit zu begnügen.

Städte wie Pécs (Sopianae), Óbuda (Aquincum), Szombathely (Savaria), Sopron (Scarbantia), Győr (Arrabona) bestanden seit der Römerzeit kontinuierlich fort oder sind nach der Völkerwanderungszeit aus ihren Ruinen wiedererstanden und neu bevölkert worden. Ihre Bevölkerung wurde mehrfach ausgewechselt und kann nur als gemischt gelten. Bei solchen Städten wäre es für die Zeit des Mittelalters äußerst schwierig zu entscheiden, ob ihre Bürger, die die gewiß noch bestehenden römischen Ruinen und Heeresstraßen benutzten (die Kenntnis der Heeresstraßen ist durch das älteste ungarische Sprachdenkmal aus dem 11. Jahrhundert bezeugt), auch die historischen Aspekte ihrer Wohnstätte wahrnahmen und ob sie von deren Traditionen gefühlsmäßig berührt wurden. Beweise dafür gibt es weder in den schriftlichen Quellen noch im gegenständlichen Nachlaß. Die späten Angaben der topographischen Traditionssuche von fragwürdiger Authentizität, wie wir ihnen nach der ungarischen Landnahme (9./10. Jh.) begegnen, so zum Beispiel der Hinweis auf den „Palast“ des Hunnenkönigs Ätzel in Óbuda in den *Gesta* des Anonymus um 1200, sprechen jedenfalls dafür, daß man die Frage des kulturellen Kontinuitätsbewußtseins der Völker, die im Mittelalter hier lebten, mit größter Skepsis behandeln sollte. In der Geschichtswissenschaft wird auch die Frage erörtert, in welchem Ausmaß die Ortsnamen der karolingisch-slawischen Kirchenorganisation des 9. Jahrhunderts in der Arpadenzeit (11.-13. Jh.) weiterlebten.²

Zwar kann von ethnischer Kontinuität überhaupt keine Rede sein und vom Weiterleben kultureller Traditionen auch nur sehr beschränkt, aber die Charakterzüge dieser Landschaft, die sich mit der Kunstgeographie in Zusam-

menhang bringen lassen, das Entstehen der wichtigsten profanen und kirchlichen Zentren, der bedeutendsten Klöster des Landes, der Ausbau des bis heute bestehenden engen Siedlungs- und Straßennetzes sowie die relativ hohe wirtschaftliche Entwicklung dieser Region sind gewiß nicht unabhängig von den jüngeren und älteren historischen Voraussetzungen.

Die Kunstproduktion der Königssitze Esztergom und Óbuda, später Visegrád und Buda, ferner der Kathedralen und Klöster von königlicher Stiftung war meistens durch die geographische Nähe und die Person der Stifter in den einzelnen Epochen eng miteinander verbunden. Die Ansiedlung der französischen frühgotischen Architektur erfolgte nach unserem heutigen Wissen Ende des 12. Jahrhunderts – wahrscheinlich zu Lebzeiten König Bélas III. (1172–1196) – und war einerseits den Meistern, die von der Ile-de-France zum Wiederaufbau des königlichen Palastes nach Esztergom berufen wurden, andererseits den französischen Baumeistern der von König Béla III. 1184 gestifteten Zisterzienserabtei von Pilis zu verdanken.³

Die Ruinen der Kirche und des daran angeschlossenen Klosters im Piliser Wald, die von Mönchen aus Acey in Burgund, entsprechend den Gewohnheiten des Zisterzienserordens errichtet worden waren, wurde in den letzten Jahrzehnten von László Gerevich erschlossen. Das Gebiet, in dem das Kloster liegt, bildete die zentrale Region des mittelalterlichen ungarischen Königreichs, man nannte sie oft *medium regni*. Zur Stiftung kam es nach dem Besuch des Abtes Peter von Cîteaux und der führenden Persönlichkeiten des Zisterzienserordens in Ungarn und nach Erhalt des königlichen Privilegbriefes bei ebendieser Gelegenheit.⁴ Diese Urkunde gewährte den Zisterzienserklöstern in Ungarn dieselben bedeutenden Freiheitsrechte, die Karl VII. 1171 den französischen Abteien zugesprochen hatte. Es läßt sich beinahe mit Sicherheit behaupten, daß die Stiftung von Zirc und Szentgotthárd mit dem Erlaß des Privilegs in Zusammenhang steht. Die kunsthistorische Bewertung der bei den Ausgrabungen in großen Mengen zutage geförderten frugotischen bauplastischen Fragmente von hervorragender hoher Qualität und der Mauerreste *in situ* sowie die Lokalisierung und die chronologische Einordnung der mehrere Tausend Baureste steckt noch in den Anfängen. Aufgrund der bisherigen Veröffentlichungen und Untersuchungen scheint die Hypothese annehmbar zu sein, wonach die Entwürfe und der Baubeginn der Ostteile der dreischiffigen Kirche mit Querschiff entsprechend dem klassischen zisterziensischen Grundrißtyp des 12. Jahrhunderts in die Zeit um die Stiftung, in die 80er Jahre des 12. Jahrhunderts zu datieren sind.⁵

Im Jahr 1186 wurden zwischen dem französischen und dem ungarischen Königshof wichtige dynastische Verbindungen angeknüpft. König Béla III. heiratete in zweiter Ehe Margarete von Capet, eine Schwester von Philipp August II. von Frankreich, und zwar unter derart glänzenden

Äußerlichkeiten, daß der legendäre Reichtum des ungarischen Königs, der mit dem von Richard Löwenherz wetterte, aufgrund der Aufzeichnung von André de Chapelain, der die öffentliche Meinung der Zeit schriftlich festgehalten hatte, von Drouart la Vache noch mehr als hundert Jahre nach der Hochzeit als sprichwörtlich erwähnt wurde.⁶

Ein anderes frühes Denkmal des *opus francigenum* in Ungarn ist die Kapelle des königlichen Palastes in Esztergom (Abb. 1), die geographisch gesehen der Abtei von Pilis sehr nahe liegt. Die deutlich erkennbaren Unterschiede in der Raumgestaltung und im Stil der beiden Bauten zeigen aber deutlich an, daß die frühgotische Architektur in dieser Gegend Ende des 12. Jahrhunderts nicht aus einer einzigen Quelle gespeist wurde. Der Chor der Palastkapelle schließt sich dem rechteckigen geräumigen Schiff mit Kreuzrippengewölbe durch einen freistehenden Triumphbogen auf starken Säulen an. An den Gliederungen der Westteile (Westportal, Radfenster, Wandnischen, Seitenportale) spielen noch Band- und Palmettenornamente sowie normannische Elemente aus der spätromanischen Tradition die bestimmende Rolle.⁷ Im Chor ändert sich aber mit dem Profil der Rippen auch die Zusammensetzung der Ornamentik. Die besten Parallelen zu den Kapitellen mit ihren dichten Blättern mit Knospenspitzen finden sich an frühgotischen Bauten der Ile-de-France.⁸ An der Basis der linken Säule des Triumphbogens springen an der Ecke der Plinthe Prismen hervor, auf denen die Eckblätter aufliegen. Stilgeschichtlich ist noch mehr als die ornamentalen Details das Raumsystem der Kapelle bezeichnend und von größter Bedeutung. Das Gewicht des Rippengewölbes und die Stirnbogen der Kappen lasten nicht auf der Mauer und auch nicht auf den die Mauer ergänzenden Strebepfeilern, sondern ruhen auf Zwillingssäulen, die im Innenraum der Kapelle, unmittelbar vor der Mauer stehen. Die Gestaltung des Stützensystems innerhalb des Baus vermindert die konstruktive Rolle der Mauer auf das geringste, so daß sie gleichsam als äußere Schale, als raumschließender Vorhang verstanden wird. Diese Auffassung realisiert eine der grundlegendsten raumschaffenden Ideen des frühgotischen Baustils.⁹ Die nächsten Parallelen zum inneren Stützensystem des Gewölbes in der Palastkapelle von Esztergom sind die Emporenkapellen über dem Querschiff in den Kathedralen von Laon und Soisson (Abb. 2–3). Willibald Sauerländer lenkte jüngst die Aufmerksamkeit auf die Verbindungen der Kapelle von Esztergom zu Paris.¹⁰ Die Kirche der Benediktinerpriorat von Deuil bei Paris weist tatsächlich außerordentliche Ähnlichkeit in den Details (eine Reihe von Zwillingssäulen im Chor, hervorspringende Plinthenecken, Knospenskapitelle) auf (Abb. 4).¹¹ Die Zwillingssäulen sind hier aber nicht nur zum Auffangen der Last des Gewölbes bestimmt, denn sie grenzen aus dem Raum des Chores einen schmalen Umgang aus, was zugleich zu bedeuten hat, daß der Bau in Esztergom nicht ausschließlich daraus abzuleiten ist. Die Gestaltung des Chorraums in der Palastkapelle von Esztergom scheint eine selbständige Synthese von den Lösungen von Laon und Deuil zu sein.

Im Lauf der Rekonstruktion eines gravierten Rittergrabmals aus seinen Bruchstücken (IV-22.), die im Kapitelsaal und seiner Umgebung gefunden wurden, hat sich herausgestellt, daß Baufragmente, die in Esztergom aus sekundärer Verwendung zum Vorschein gekommen sind, zum Teil mit Steinen identisch sind, die im 16. und 17. Jahrhundert aus

Pilis als Baumaterial nach Esztergom transportiert worden waren. Unter anderen darf man von einem jüngst in Esztergom ans Tageslicht gekommenen großformatigen Schlußstein vermuten, daß er zu den rotmarmornen, mit Scheiben geschmückten Schlußsteinen des Mittelschiffes der Abteikirche in Pilis gehört (vgl. IV-4.),¹² ähnlich einer Gruppe von Kapitellen, die ebenfalls in Esztergom bewahrt werden, die mit den seitlichen Wandpfeilerkapitellen der Arkadenreihe des Piliser Kreuzgangs übereinstimmen (vgl. IV-8.). Die Durchforschung und Unterscheidung der Baufragmente von Esztergom und Pilis aus der Zeit um 1200, eine wichtige bevorstehende Aufgabe der Forschung, wird auch für die Chronologie und die Werkstattzusammenhänge der frühgotischen Architektur Ungarns neue Anhaltspunkte liefern.

Der Auftritt des *opus francigenum* in Ungarn Ende des 12. Jahrhunderts blieb in den ersten Jahrzehnten des darauffolgenden Jahrhunderts, unter König Andreas II. (1205–1235), nicht ohne Fortsetzung. Der Typ des Kreuzgangs der Piliser Abtei mit seinen Arkaden und Zwillingssäulen dürfte dem Kreuzgang der Benediktinerabtei von Pécsvárad mit Zwillingssäulen, von dem die archäologische Forschung zahlreiche bauplastische Fragmente, darunter auch den Bruchstück eines Zwillingskapitells mit Menschenköpfen ans Tageslicht brachte (IV-12, 13, 14.), zum Vorbild gedient haben. Diese bauplastischen Fragmente dürften zu einem Arkadenbau von ähnlicher Struktur gehört haben wie der Kreuzgang des Benediktinerklosters von Somogyvár, das in das zweite Jahrzehnt des 13. Jahrhunderts datiert wird und dessen Arkadenreihen zum Klosterhof nach Aussage der bekannten Details abwechselnd durch Säulen und Zwillingssäulen gegliedert war und an den Doppelkapitellen figurliche Darstellungen trug, die von einem anspruchsvollen ikonographischen Programm zeugen (IV-15.). An den Ecken dürften jene Fünfergruppen von Säulen gestanden haben, von denen sowohl Basis- als auch Kapitellbruchstücke erhalten sind (Abb. 5), die als Varianten des nordfranzösischen Typs betrachtet werden. Eine Säulengruppe, die gegenwärtig in London aufbewahrt wird¹³ (Abb. 6), stammt möglicherweise aus dem Kreuzgang von Saint Denis und läßt sich vor allem durch den Einfall der Verbindung freistehender Stützen mit ähnlichen Details aus dem Kreuzgang von Somogyvár in Zusammenhang bringen. Andererseits verweisen auch so manche gemeinsame Züge wie die plastischen Köpfe an den Kelchpaaren der Knospenskapitellen-Gruppe auf die nordfranzösische Schulung der in Ungarn tätigen Meister.¹⁴

Der Wiederaufbau der Benediktinerklöster in den ersten Jahrzehnten des 13. Jahrhunderts ist vermutlich den Reformdekreten des IV. Laterankonzils zu verdanken. Das bedeutendste Denkmal dieser Rekonstruktionswelle war die Erneuerung der Benediktinerabtei Sankt Martin von Pannonhalma unter Abt Urias (1207–1242?). Aus dem bis 1137 vollendeten zweiten Bau der im 10. Jahrhundert gestifteten Abtei haben die jüngsten Ausgrabungen das erste authentische Denkmal erschlossen (II-2.). Von den Grabungen, die unter der Leitung von Csaba László gegenwärtig durchgeführt werden, erhofft man sich die Klärung der Ausmaße und der Chronologie der Bauarbeiten des 13. Jahrhunderts. Die Quellen, die aus dem zweiten Jahrzehnt des 13. Jahrhunderts überliefert sind, berichten eher von den Reisen des energischen Abtes: 1212 und 1215 hielt er sich in Italien auf,

im Herbst 1213 weilte er – in Abwesenheit des Königs Andreas – in der *curia* der Königin Gertrudis, wo Berthold von Meran, Erzbischof von Kalocsa, eine Rechtsangelegenheit zu seinen Gunsten entschied, 1217 zog er mit den Kreuzfahrern unter König Andreas II. nach dem Heiligen Land. Erst in den zwanziger Jahren scheint in den Quellen der Wiederaufbau des Klosters mit Unterstützung des Königs auf.¹⁶ Die königliche Schenkungsurkunde, die 1224 anlässlich der Weihe erlassen wurde, spricht von einem Neubau von Grund auf.¹⁷ Die Bauarbeiten wurden gewiß bereits in den Jahren nach 1210 in Angriff genommen und wahrscheinlich von der Krypta im Osten ausgehend über die nordöstlichen Teile des Schiffes in Richtung des anscheinend spätesten Südportals fortgesetzt. Diesem angenommenen Bauverlauf entsprechen die Änderungen der Bauornamentik ebenso wie die Spuren von Entwurfänderungen. Die Kapitelle an den Ostpfeilern der Unterkirche und des Mittelschiffes sind von einem reich gegliederten Laubwerk mit Knospen überzogen, wie wir es von der Palastkapelle von Esztergom kennen (Abb. 7–8). An der Nordseite des Mittelschiffes läßt sich aber an den oberen Zonen, und an der Südseite auch an der Basis der Pfeiler vor der Unterkirche die Anwesenheit jener neueren Werkstatt nachweisen, die an den Südpfeilern und am Südportal, an der sogenannten *porta speciosa*, das naturalistisch gelöste Blattwerk im klassischen Stil der Gotik schuf (Abb. 9). Trotz der drastischen Reinigungen und der bildhauerischen Bearbeitung der Oberflächen im vorigen Jahrhundert ist es an den Kapitellen der Südseite der Kirche (Abb. 10) erkennbar, daß den Meistern der aus kapriziös schlängelnden Ranken herauswachsenden fleischigen Rebenblätter und der grazil nach oben strebenden, oben an der Spitze als volle Knospen aufspringenden schmalen Blätter am besten die in Reims erarbeiteten Varianten der klassischen gotischen Ornamentik bekannt waren (Abb. 11). Dieser Ornamentstil läßt sich in ihrer unberührten frischen Form an einem Säulenkapitell des Gewändes und an einem Kragstein des Türsturzes (IV-18, 19.), die jüngst zum Vorschein kamen, sowie an den meist im Originalzustand erhaltenen Archivolten des Portals (Abb. 12–13) beobachten. Der durchbrochene naturalistische Blätterschmuck und die Akanthusreihe der Archivolten läßt sich ebenso aus Detailformen des 1211 begonnenen Chors der Reimser Kathedrale ableiten wie die Formgebung der Köpfe beim Ansatz und am Scheitel des mittleren Bogens (Abb. 14). Ein ähnlich bearbeitetes Fragment wie die durchbrochenen Blätterrangen der Archivolte findet sich auch unter den Funden der Abtei Pilis (Abb. 15). Wenn man annimmt, daß sich das Weihedatum 1224 nicht nur auf den Chor, sondern – wie es auch in der Urkunde behauptet wird – tatsächlich auf das gesamte Kloster bezieht, dann kann das Erscheinen einer Steinmetzgruppe aus Reims in Pannonhalma in der letzten Phase der Bauarbeiten, kurz vor der Vollendung, als ein hervorragendes Ereignis der Rezeption der klassischen Gotik in Mitteleuropa gelten.¹⁸

Das prächtigste bekannte Denkmal der klassischen gotischen Kunst in Ungarn ist das Denkmal der Königin Gertrudis in Pilis (IV-21.). Der Stil der konstruktiven Glieder und der Figuren der vergoldeten Tumba mit rotmarmor-nem Sockel und Deckplatte¹⁹ läßt sich ebenfalls vom plastischen Schmuck des Chores und der Fassade des nördlichen Querschiffes der Kathedrale von Reims herleiten. Die Übereinstimmung der stilistischen Quelle der beiden Denkmäler

kann wohl kaum ein Spiel des Zufalls sein. Die Erforschung der künstlerischen Verbindungen zwischen dem Königreich Ungarn und den Zentren der französischen Gotik, die zunehmend rege erscheinen, stehen noch aus, aber es wäre denkbar, daß dabei – wie seinerzeit unter König Béla III. – auch dynastische Verbindungen eine wichtige Rolle spielten. Durch die zweite Ehe mit Yolande de Courtenay geriet König Andreas II. nicht nur mit den lateinischen Kaisern von Byzanz in Verwandtschaft. Der französische Zweig der Familie, die kurz darauf für Reims einen Erzbischof gab, konnte genauso gut mit dem ungarischen Königshof in Verbindung kommen. Es ist leicht möglich, daß das gravierte Rittergrabmal mit dem Bruchstück des Wappens der Courtenay, das im Kapitelsaal der Abtei von Pilis zum Vorschein gekommen ist, ein hervorragendes Denkmal dieser familiären Verbindung ist (IV-22.).

Ein spezielles Problem der französisch-ungarischen künstlerischen Verbindungen, die sich durch immer mehr Denkmäler dokumentieren lassen, ist die Beurteilung der Person und der Rolle des Villard de Honnecourt. Nach der bekannten Hypothese von László Gerevich war das Ziel der Ungarnreise des pikardischen Reisenden die Ausführung des Grabmals der Königin Gertrudis. Zwischen den Umständen der Reise von Villard und der Errichtung des Grabmals lassen sich tatsächlich mehrere Übereinstimmungen nachweisen. Sein Aufenthalt in Ungarn fällt im großen und ganzen mit der Entstehungszeit des Grabmals der Königin und der Grabplatte des unbekanntes Ritters um 1230 zusammen, darüber hinaus sind beide Vertreter *par excellence* des klassischen Muldenfaltenstils, der auch für die Zeichnungen Villards bezeichnend ist. Noch dazu machte sich Villard aus Reims auf den Weg, wie auch der Meister des Sarkophags.

Das schlagende Gegenargument dieser verlockenden Hypothese lieferten in den letzten Jahren die Forschungen, die dem Wink Robert Branners folgend in dem Meister der Zeichnungen eine Art Ratgeber entdeckten, der sich mit theoretischen Fragen befaßte, und keinen aktiven schöpferischen Künstler.²⁰ Es ist überliefert, daß das Generalkapitel der Zisterzienser in den ersten Jahrzehnten des 13. Jahrhunderts die Regelwidrigkeiten in der Abtei Pilis wiederholt verurteilte. Die knapp gehaltenen Texte erwähnen Unkeuschheit (*pudor*) und Reichtum (*prolixitas*). Es ist anzunehmen, daß die Empörung der Oberen des Ordens unter anderen durch die luxuriöse künstlerische Gestaltung des Klosters in Pilis, die den höfischen Erwartungen entsprach, hervorgerufen wurde, wenn gar nicht gerade davon die Rede war. Die Untersuchung und Korrektur der beanstandeten Erscheinungen auf höchster Ebene kam 1232/33 zu einem kritischen Wendepunkt, als aus Clairvaux und Troisfontaines eine Untersuchungskommission ausgesandt wurde, „ *quod inquirant et corrigant in domo de Pelisio* “. ²¹ Es ist nicht auszuschließen, daß die Reise des Villard de Honnecourt um 1230 in Mitteleuropa mit der Mission dieser Visitationsgruppe im Zusammenhang stand.

Die Stilsschicht der klassischen Gotik, die sich im Bereich der plastischen und bauplastischen Fragmente nachweisen läßt, erscheint im Ausstrahlungsgebiet des Königshofes, in Esztergom, Pilis (IV-20–21.) und in Pannonhalma. Die klassische Gotik wurde – ebenfalls in der höfischen Kunst – vor allem an den repräsentativen Siegeln zum prägenden Stil in der Kleinkunst. Dem Vorbild der Majestätssiegel von And-

reas II. und Béla IV. folgte das Siegel des König-Stephans-Konventes (*conventus regis Sancti Stephani*) von Szentkirály bei Esztergom, das zu den wichtigsten „glaubwürdigen Orten“ (Notariatsstellen) des Landes zählte.²² Der Stil des Typars des Konvents von Pannonhalma, das in die Zeit des Abtes Urias datiert werden kann, wurde durch die stilistische Orientierung der Abschlußphase des Kirchenbaus bestimmt (V-2.).²³

Die spärliche gegenständliche Hinterlassenschaft der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts zeugt von der Kenntnis der gotischen Formsprache in weitem Kreise. Die Drachengurte und das an Anhornblätter erinnernde verbindende Blattwerk an der Krümme eines bronzenen Hirtenstabes, gefunden in Nagyvázsony, lassen sich mit dem gravierten Ornament der Deckplatte des Kopfreliquiars in Melk von umstrittener Provenienz²⁴ und mit dem Drachenrelief des Wandgrabmals im Chor der Franziskanerkirche von Sopron vergleichen.²⁵ Das Bild von der Kunst der Zeit von Béla IV. wird durch das vornehme gotische Doppelsiegel der „welschen“ Bürger von Esztergom (*sigillum latinorum civitatis strigoniensis*) abgerundet (V-4.).

Ein herausragendes Denkmal der Architektur vom Ende des 13. Jahrhunderts ist auf dem behandelten Gebiet die Franziskanerkirche von Sopron, in dem zwischen Chor und Schiff ein gewölbter Lettner stand (IV-24.). Die Bruchstücke wurden in der Nähe der Kirche von Ernő Szakál erschlossen, auch die beispielhafte Rekonstruktion des Baus ist ihm zu verdanken.²⁶ Die klare Gliederung und die maßhaltende, sich auf die Pfeilerkapitelle und die Schlußsteine beschränkende Dekoration des Lettners in Sopron nimmt bereits – genau den künstlerischen Vorstellungen der Bettelorden entsprechend – den linearen Baustil des 14. Jahrhunderts vorweg.

Mehrere Hundert Fragmente von Wandpfeilern, Wimpergen, Baldachinen und Statuen, die im Umkreis der Abteikirche von Pilis ans Tageslicht gefördert wurden, hatten zu einem inneren Bau von viel komplizierterer und reicherer Dekoration als der Lettner in Sopron gehört (IV-33.). Weitere Baureste, die sich an Pfeilerresten und am Fußbodenniveau der Kirche abzeichnen und mit den vorhin erwähnten Fragmenten zusammengehören, bezeugen eindeutig, daß wir es mit einem ebenfalls gewölbten Lettner zu tun haben, der das Langhaus der Kirche in zwei Teile geteilt hatte.²⁷ Auf den Pfeilern der Stirnarkaden und auf den Wimpergen darüber beziehungsweise zum Teil unter dem Gewölbe der Durchgänge standen wohl Figuren von unterschiedlichen Maßen, von denen sich die Bruchstücke einer Madonna und mehrerer weiblicher Heiligen – darunter einer Margarete von Antiochien – sowie eines Engels, der eine Krone hält, identifizieren lassen. Ein kleinformatiger sitzender Löwe von gleicher Herkunft dürfte Bestandteil einer Tierfolge zu beiden Seiten der Wimperge gewesen sein, die man sich ähnlich dem Wimperg der Straßburger Westfassade (Abb. 16) oder des Nordportals des Augsburger Domes vorstellen kann.²⁸ Nicht nur die Rolle der Löwenfragmente lassen sich durch bayrische Parallelen erläutern, auch der Stil der Draperienfragmente und der weiblichen Köpfe läßt sich von der Rottweiler und der Augsburger Bildhauerei herleiten. Der expressive Gesichtsausdruck der Piliser Köpfe, die lächelnden Münder, die geschwollenen Augen und die kapriziösgewellten Haare (Abb. 17) stehen süddeutschen Denkmälern nahe wie die Figuren der Lorenzkapelle von Rottweil,

der plastische Schmuck am Nordportal des Augsburger Doms oder eine sitzende Madonna im Bayerischen Nationalmuseum²⁹ (Abb. 18). Die architektonischen Parallelen des Lettners von Pilis finden sich ebenfalls in diesem Raum (Abb. 19). Die süddeutschen Stilverbindungen des reichgeschmückten Lettners zwischen dem Oratorium der Mönche und dem der Konversen dürften mit der Abstammung des Bauherrn, des Abtes Heinrich, und mit seiner diplomatischen Tätigkeit im Gebiet des Reichs in engem Zusammenhang stehen.³⁰

Ähnlicher Weise lassen sich die persönlichen Verbindungen des Bauherrn mit dem Stil des Werkes bei Statuen-, Relief- und kleinen bauplastischen Fragmenten aus dem 14. Jahrhundert nachweisen, die im Umkreis des Domes von Pécs zum Vorschein gekommen sind (IV-34–36.). Diese Fragmente gehörten wahrscheinlich zur Innenausstattung der Marienkapelle, die nördlich des Domes von Bischof Nikolaus gestiftet und errichtet wurde.³¹ Die Überreste der Kapelle wurden von Mária G. Sándor erschlossen. Das Fundmaterial läßt sich nach Steinmaterial, Bearbeitung und Stil in zwei Gruppen teilen, die bemalten und vergoldeten Stücke, die dem Stil der Fragmente aus Pilis näherstehen, sind vermutlich etwas früher entstanden. Zu dieser Gruppe gehört als Bruchstück eines Hochreliefs ein annähernd lebensgroßer, zur Seite blickender Bischofskopf (IV-34.), der wohl vom Grabmal des Stifters stammt. Die stilistischen Parallelen des gewaltigen hochstrebenden Blattes im Hintergrund eines stark beschädigten Reliefs mit der Darstellung der Reiterfigur des heiligen Georgs (Abb. 20) ist unter den ornamentalen Fragmenten aus Pilis bekannt (IV-33.1). Daß der Bau der Kapelle nach dem Tod des Stifters (1360) auch unter seinem Nachfolger, Wilhelm von Bergzabern (1361–1374), fortgesetzt wurde, ist durch ein Wappenstein aus der zweiten Gruppe der Fragmente bezeugt (IV-39.).³² Der Wappenschild mit einem griechischen Kreuz, Lilien und gekreuzten Schlüsseln läßt sich aufgrund des Pontifikalsiegels von Bischof Wilhelm mit seinem persönlichen Wappen identifizieren (V-12.).³³ Diese zweite Gruppe besteht aus Fragmenten von unbemalten Statuen und Reliefs aus feinkörnigem dichtem Kalkstein sowie aus bauplastischen Fragmenten eines Baus aus ebendiesem weißen Kalkstein und Rotmarmor (IV-39–46.).³⁴ Unter den Statuen gehören kniende und stehende adorierende Engel (IV-42. und Abb. 21), und unter den Reliefs eine unversehrte Prophetenbüste sowie die Bruchstücke eines Reliefzyklus des Marienlebens (IV-43–46.) zu dieser Gruppe. Der Stil der außerordentlich qualitätvollen Plastiken verweist nach dem Rheinland und nach Frankreich. Der Gebrauch eines offenbar persönlichen Pontifikalwappens, vereint mit dem Familienwappen, richtet sich nach den heraldischen Repräsentationsgewohnheiten der Kurienkardinäle (Abb. 22). Auch in Ungarn findet man ein Beispiel für die Schaffung eines Gelegenheitswappens unter den geistlichen Siegeln, am Kardinalssiegel des Erzbischofs Demetrius von Esztergom (Abb. 23).

Eine Glanzleistung der Bildhauerei Ungarns im 14. Jahrhundert war die Anjou-Grabkapelle in der Propsteikirche von Székesfehérvár, die heute nur mehr aus spärlichen Fragmenten bekannt ist.³⁷ Die Deutung des rotmarmornen *gisant*-Bruchstückes von rätselhafter Gestaltung und Zugehörigkeit, das neuerdings von István Horváth in Esztergom entdeckt wurde, ist auch hinsichtlich der Grabmäler in Szé-

kesfehervár sehr aufschlußreich (IV-47.). Das Fragment von Esztergom stammt offenbar aus dem 14. Jahrhundert und zwar nach Zeugnis der wertbaren Details wahrscheinlich von der Hand des Meisters des Grabmals von König Ludwig dem Großen (IV-48a.), und hängt nach der wohlbegründeten Annahme von István Horváth mit dem Testament Ludwigs des Großen aus Aversa des Jahres 1350, beziehungsweise mit der jenem folgenden Stiftung zusammen. Der Text, der in der Chronik des Anonymen Minoriten überliefert wurde, bezeugt die Kenntnis der gesonderten Beisetzung des Herzens, wie sie am französischen Königshof üblich war, auch für Ungarn.³⁸ Nach der wahrscheinlichsten Annahme ließ der König nach der Wahl seines Bestattungsortes in der Franziskanerkirche von Esztergom auch die dortigen Königsgräber aus der Arpadenzeit, die Grabmäler von König Béla IV., Königin Maria und Prinz Béla, erneuern. Die gemeinsame Inschrift der drei Gräber, deren vollständiger Text durch den Verfasser der sogenannten Bilderchronik (um 1360) überliefert wurde, wird von der Quellenkritik einhellig in eine viel spätere Zeit als der Tod König Bélas, nämlich in das 14. Jahrhundert datiert.³⁹ Die Möglichkeit der Zusammengehörigkeit des Tumbafragments und der Inschrift wird auch dadurch bekräftigt, daß ein Inschriftstein mit den ersten beiden Zeilen der Grabinschrift im 18. Jahrhundert noch gesehen wurde, wahrscheinlich in der Burg.⁴⁰ Die erkennbaren Spuren einer Ausbesserung verweisen ebenfalls darauf, daß es sich um ein nachträglich wiederhergestelltes Königsgrabmal handelt, das aber nur Béla IV. gehört haben kann. Das Königsgrabmal in der Franziskanerkirche von Esztergom dürfte während der türkischen Belagerung von 1526 beschädigt worden sein, und die Ausbesserung erfolgte dann durch den Austausch des Gesichtsteiles. Für eine ähnliche Ausbesserung aus dem 16. Jahrhundert finden sich auch unter den südfranzösischen Grabmälern Beispiele (Abb. 24). Die Quellenangaben vom Beginn der 50er Jahre des 14. Jahrhunderts, die sich auf die Errichtung dieses Grabmals beziehen lassen, werfen aber zugleich noch einmal die Datierungsfrage der Deckplatte der Tumba von Székesfehervár auf. Wenn der Meister der Fragmente von Esztergom und Székesfehervár tatsächlich identisch sein sollte, dann kann die Entstehungszeit der beiden Grabmäler keine dreißig Jahre auseinanderliegen. Demnach wäre es aber möglich, daß das Fragment von Székesfehervár doch nicht zum Grabmal von Ludwig dem Großen (†1382), sondern zu dem von Karl Robert (†1342) gehörte, und darin könnten zugleich auch die erheblichen Stilunterschiede unter den Fragmenten der Anjou-Grabkapelle ihre Erklärung finden.

ANMERKUNGEN

¹ Vgl. den Aufsatz von Pál Engel im vorliegenden Band.

² Zu dieser Frage zuletzt bei *Bogyay, T.*: A karoling-kori Veszprém problémája. Veszprém kora középkori emlékei [Das Problem Veszprém zur Karolingerzeit. Die Denkmäler Veszpréms aus dem frühen Mittelalter]. Veszprém 1994, 6–15.

³ *Marosi 1984a*; vgl. den Aufsatz *Marosi, E.*: Esztergomi stílusrétegek 1200 körül [Stilschichten um 1200 in Esztergom] im vorliegenden Band.

⁴ *Hervay, F. L.*: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984, 29.

⁵ Zur Baugeschichte von Pilis bei *Gerevich 1985a*, 132–137; vgl. noch die Einleitung zum Katalogposten IV-4.

⁶ *Gábrriel, A.*: A magyar-francia királyi udvar középkori kapcsolatai [Beziehungen des ungarischen und des französischen Königshofes im Mittelalter]. Pécs 1944, 26.

⁷ Zu den spätromanischen Beziehungen der Kapelle bei *Tóth S.* 1983.

⁸ Die stilistische Analyse der Ornamentik siehe bei *Marosi 1984a*, 67–73.

⁹ *Bony, J.*: The Resistance to Chartres in Early Thirteenth Century Architecture. The Journal of the British Archaeological Association 20–21 (1957–1958) 35ff.

¹⁰ *Sauerländer 1990*, 394.

¹¹ *Kimpel-Suckale 1985*, 516, Abb. 505.

¹² Freigelegt von István Horváth aus dem Pfeiler der Brücke aus der Türkenzeit (16.–17. Jh.) der Burg von Esztergom. Für die freundliche mündliche Mitteilung möchte ich ihm an dieser Stelle meinen Dank aussprechen.

¹³ London, Victoria and Albert Museum, Inv.Nr. A.3–1911; *Williamson-Evelyn 1988*, 32–35.

¹⁴ Zu den französischen Stilverbindungen des Kreuzganges von Somogyvár bei *Marosi 1972*; *Marosi 1984a*, 133–134.

¹⁵ *PRT I.* 623, 628–629, 636, 645–646.

¹⁶ *PRT I.* 658.

¹⁷ *PRT I.* 671–672. Vgl. *Levárdy, F.*: Pannonhalma építéstörténete [Die Baugeschichte von Pannonhalma] II. *MÉ* 8 (1959) 124.

¹⁸ *Marosi 1984a*, 123 bezieht die Angabe über die Weihe nur auf die Ostteile der Kirche. Dieser Hypothese scheint aber nicht nur die königliche Urkunde aus 1224, sondern auch das 1226 verfaßte feierliche Testament des Abtes Urias zu widersprechen, in dem er wiederholt auf den abgeschlossenen Wiederaufbau des ganzen Klosterensembles zu sprechen kommt; *PRT I.* 680–682. Vgl. *Takács, I.*: Mű és személyiség a 13. században. Uros pannonhalmi apát művészeti pártolásáról [Werk und Persönlichkeit im 13. Jahrhundert. Von der Mäzenatentätigkeit des Abtes Urias von Pannonhalma]. *Pannonhalmi Szemle* 1 (1993) 105–106.

¹⁹ Zur Rekonstruktion des Grabmals siehe die Einleitung zum Katalogposten IV-21.

²⁰ *Barnes, C. F. Jr.*: Le problème Villard de Honnecourt. Les Bâtimeurs des cathédrales gothiques. Strassbourg 1989, 209–223; Vgl. *Takács, I.*: Villard de Honnecourt utazása a művészettörténetben (mit dt. Zusammenfassung: Die Reise des Villard de Honnecourt in der Kunstgeschichte) *AH* 22 (1994) 15–19.

²¹ *Hervay, F. L.*: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984, 142.

²² *Takács 1992a*, 60–61, Tafel XXVII.

²³ Dasselbst 27, Abb. XXVII.

²⁴ *Falk, B.*: Bildnisreliquiare. Aachener Kunstblätter 59 (1991–1992) 212, Abb. 124.

²⁵ *MMüv 1300–1470*, II. Abb. 633. Aufgrund seiner Anbringung und seines Stils dürfte dieses Relief, ursprünglich wohl die Stirnplatte eines Nischengrabmals, deren Nische zur Zeit zugemauert ist, eher in die erste Bauperiode der Kirche, in das ausgehende 13. Jahrhundert gehören.

²⁶ Vgl. die Beschreibung des Lettners von András Nemes vor dem Katalogposten IV-24. in vorliegendem Band.

²⁷ Siehe die Einleitung zum Katalogposten IV-33. und die Zeichnungen von Endre Egyed daselbst in vorliegendem Band.

²⁸ *Suckale 1993*, 85, Abb. 64.

²⁹ *Suckale 1993*, 109, Abb. 88.

³⁰ Zur Rolle des Abtes Heinrich von Pilis bei der Stiftung der ungarischen Kapelle von Aachen: *Székesfehervár 1982*, 60, 70–71; *MMüv 1300–1470*, I. 223; über Abt Heinrich als Bauherr des Lettners: *MMüv 1300–1470*, I. 458.

³¹ *MMüv 1300–1470*, I. 458.

³² Abgebildet bei *G. Sándor 1994*.

³³ Veröffentlichung des Siegels bei *Takács 1984*, 49, Tafel XI/50.

³⁴ Sämtliche Bruchstücke waren im Herbst 1989 in einer Sonderausstellung des Historischen Museums der Stadt Budapest zu sehen, als dieser Fund zum erstenmal der Öffentlichkeit vorgestellt

wurde. Auch der Verfasser konnte diese Stücke in der Ausstellung besichtigen und beobachten.

³⁵ Der kniende Engel, der in der Ausstellung gezeigt wurde, stammt aus den Funden von Mária G. Sándor. Ein Bestandteil desselben bidhauerischen Programms ist wahrscheinlich der Torso einer stehenden Engelfigur im Dommuseum von Pécs; Höhe: 55,5 cm

³⁶ Takács 1984, 27.

²⁷ Die Beschreibung der Fragmente der Grabkapelle bei Szakál, E.: A székesfehérvári Anjou síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája [Die Anjou-Grabmäler und die Grabkapelle von König Lud-

wig I. von Anjou in Székesfehérvár] und Lővei, P.: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye [Die kunstgeschichtliche Stellung der Anjou-Grabkapelle in Székesfehérvár]. *Székesfehérvár 1982*, 173–203, deutsche Zusammenfassung: 388.

³⁸ Florianus, M.: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. I. Scriptores III. *Quinque-ecclesiis* 1884, 159.

³⁹ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. *Comentarii*. 1. composuit Mályusz, E. Budapest 1988, 496–497.

⁴⁰ Das Inschriftfragment wurde unter Berufung auf György Széles – ohne die Bestimmung der Inschrift zu erkennen – veröffentlicht bei Mathes 1827, 68.

Die Wiedergeburt Pannoniens

I.

Transdanubien gleichbedeutend mit Pannonien? Separatismus! Unbestreitbar, das westliche Drittel des Landes ist heute wohlhabender, bürgerlicher, liberaler als das östliche Drittel. Wie kann man dem Odium der Teilung entgehen? Die Ausstellung gilt der Neuzeit, nicht dem Mittelalter; ist es nicht der homo novus, der die Wurzeln seiner Identität sucht und meint, daß die römische Herkunft deren Unterschied am besten legitimiert?

Was die Präsentation auf die oben gestellte provokative, hoffentlich niemals verlautende Frage erwidert, gilt wirklich dem Ende des 20. Jahrhunderts, dem Heute. Das beeindruckend reiche Material ist das Erlesenste, was man an mittelalterlicher Kunst innerhalb der heutigen Landesgrenzen, jedoch nicht der Grenzen des einstigen Hungaria findet, und seine Zusammensetzung duldet noch nicht einmal den Anschein der Exklusivität. Es gibt im Spätmittelalter keine speziell transdanubische Kunst, keine pannonische Renaissance. Das Leben, die Tätigkeit der Besteller, Grundherren und Amtsträger beschränkt sich nicht ausschließlich auf Transdanubien; die Mitglieder des Klerus wechseln häufig ihren Sitz und sind meist Beamte, die einen Großteil ihrer Zeit bei Hofe verbringen. Die beiden großen Werkstätten, Buda und Esztergom (Gran), liefern ihre Produkte überall ins Land; die Meister aber gehen dorthin, wohin sie ihr Auftrag beordert. Und die spätmittelalterliche Bücherkultur verwischt die Unterschiede zwischen den Regionen noch mehr; die Bücher sind selbst mobiler als ihre Eigentümer. Das mittelalterliche Transdanubien bildet einen Teil Ungarns, der – obwohl glücklicher und reicher – nicht verschlossen oder ausgrenzend, sondern offen und für alles empfänglich ist.

Die antike Tradition verbindet uns alle. Der in den frühen Jahrhunderten des Mittelalters verwendete, damals längst ausgestorbene Name Pannonia wurde von den italienischen Humanisten im letzten Drittel des 15. Jahrhunderts verbreitet. Es dürfte der nicht transdanubische, aus Slawonien stammende Janus Pannonius gewesen sein, der sich diesen neuen Namen in Italien ausdachte. Und obwohl man gerade zu jener Zeit die Steindenkmäler der antiken Provinzen wiederentdeckte, und auch König Matthias bereits genau wußte, daß Ungarn das Gebiet zweier römischer Provinzen – Pannonia und Dacia – umfaßt,¹ hat man den Namen nicht für Transdanubien beibehalten, sondern ihn – bis zum Ende des 16. Jahrhunderts – für das ganze Land verwendet. Vielleicht ist es schon damals ein Zauberwort gewesen, das, indem es das im Zerfall begriffene regnum sowie die darin lebenden Völker zusammenhielt, dieses Gebiet an das gemeinsame Erbe, die römische Tradition band.

Die Humanisten hatten auch versucht, den Namen zu interpretieren, dessen Bedeutung man schon im Altertum nicht kannte. Von Ransanus ebenso wie von Bonfini, den beiden Geschichtsschreibern, wurde der Name des Pan aufgeworfen, und in unserem Jahrhundert gelangte Károly Ke-

rényi – einen riesigen Quellenapparat in Bewegung setzend – im großen und ganzen dorthin zurück, wo Ransanus und Bonfini bereits gestanden hatten: zu Pania und Pan, also zu Silvanus, der wirklich als eine lokale Gottheit der Gegend betrachtet werden kann.² Es hat symbolische Bedeutung, daß Bonfini das Andenken an einen Silvanus geweihten antiken Altar bewahrte; und nicht weniger symbolisch ist, daß es diesen Altar auch heute noch gibt (VI-1.). Der antike Fruchtbarkeitsdämon verbindet sie alle, die den Namen der Provinz zu erklären suchten und deren vielleicht wichtigstes Ergebnis es ist, daß es ihnen gelang, den Zwang und die Freiheit der Interpretierung 2000 Jahre hindurch aufrecht zu erhalten. Kann sich ein Schriftkundiger mehr wünschen? Betrachtet man grübelnd die große Menge Steinfragmente und Scherbenstücke, die Überreste einer vergangenen Kunst, ist es gut zu wissen, daß im Herzen Pannoniens, in den Wäldern um den St. Martinsberg auch heute der ziegenfüßige, gehörnte Pan umherschleicht und auf seiner Flöte spielt.

II.

Antonio Bonfini, der Geschichtsschreiber König Matthias', sah und beschrieb 1489 in Buda eine antike Gemme sowie mehrere Münzen, auf denen (neben mythologischen Gestalten) ein Rabe, der in seinem Schnabel einen Ring hält (in Wirklichkeit der Adler des Zeus mit einem Kranz im Schnabel) abgebildet war.³ Für Bonfini und seine Leser bewiesen sowohl die Gemme, als auch die Münzen die römische Herkunft der Familie Corvin (Matthias und sein Sohn, János Corvin). König Matthias hatte zweifellos Interesse an antiken Gemmen; in den Jahren 1488–1489 wollte er sich die Sammlung antiker Kameen und Münzen des verstorbenen Kardinals Francesco Gonzaga beschaffen. Königin Beatrix führte einen langen Briefwechsel mit ihrer Schwester Eleonora, der Herzogin von Ferrara, um die „bellissime medaglie d'argento e d'oro antiquissimo, et similemente camei par bellissimi“ nach Buda zu holen. Ihre Bemühungen waren nicht von Erfolg gekrönt. Unter den 1526 nach Pozsony (Bratislava, Preßburg) geretteten Gegenständen des Budaer Hofes wurden Gemmen inventarisiert, allerdings weiß man nicht, ob zwischen ihnen und König Matthias ein Zusammenhang bestand.⁴

Das Sammeln von Kameen und Intaglien war im Altertum ein Luxus der höchsten Kreise. Auch im Mittelalter schwand das Interesse an ihnen nicht und häufig erhielten sie als besondere Edelsteine eine Fassung. Im 15. Jahrhundert, als man sich erneut für die antiken Denkmäler zu interessieren begann, wurden sie in den Sammlungen der italienischen Fürsten und Kirchenherren zur bevorzugten Kunstgattung, ihre Preis stieg immer mehr an. Der größte Sammler war Kardinal Barbo, der spätere Papst Paul II., seine Kollektion ging zum größten Teil in den Besitz von Lorenzo de' Medici über. Dessen Sammlung in Florenz – die auch Filarete in seinem Traktat erwähnt –, mit ihren weithin

wurde. Auch der Verfasser konnte diese Stücke in der Ausstellung besichtigen und beobachten.

³⁵ Der kniende Engel, der in der Ausstellung gezeigt wurde, stammt aus den Funden von Mária G. Sándor. Ein Bestandteil desselben bildhauerischen Programms ist wahrscheinlich der Torso einer stehenden Engelfigur im Dommuseum von Pécs; Höhe: 55,5 cm

³⁶ Takács 1984, 27.

²⁷ Die Beschreibung der Fragmente der Grabkapelle bei Szakál, E.: A székesfehérvári Anjou síremlékek és I. Lajos király sírkápolnája [Die Anjou-Grabmäler und die Grabkapelle von König Lud-

wig I. von Anjou in Székesfehérvár] und Lövei, P.: A székesfehérvári Anjou-sírkápolna művészettörténeti helye [Die kunstgeschichtliche Stellung der Anjou-Grabkapelle in Székesfehérvár]. *Székesfehérvár 1982*, 173–203, deutsche Zusammenfassung: 388.

³⁸ Florianus, M.: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. I. Scriptores III. Quinque-ecclesiis 1884, 159.

³⁹ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. II. Comentariorum. I. composuit Mályusz, E. Budapest 1988, 496–497.

⁴⁰ Das Inschriftfragment wurde unter Berufung auf György Széles – ohne die Bestimmung der Inschrift zu erkennen – veröffentlicht bei Mathes 1827, 68.

Die Wiedergeburt Pannoniens

I.
Transdanubien gleichbedeutend mit Pannonien? Separatismus! Unbestreitbar, das westliche Drittel des Landes ist heute wohlhabender, bürgerlicher, liberaler als das östliche Drittel. Wie kann man dem Odium der Teilung entgehen? Die Ausstellung gilt der Neuzeit, nicht dem Mittelalter; ist es nicht der homo novus, der die Wurzeln seiner Identität sucht und meint, daß die römische Herkunft deren Unterschied am besten legitimiert?

Was die Präsentation auf die oben gestellte provokative, hoffentlich niemals verlautende Frage erwidert, gilt wirklich dem Ende des 20. Jahrhunderts, dem Heute. Das beeindruckend reiche Material ist das Erlesenste, was man an mittelalterlicher Kunst innerhalb der heutigen Landesgrenzen, jedoch nicht der Grenzen des einstigen Hungaria findet, und seine Zusammensetzung duldet noch nicht einmal den Anschein der Exklusivität. Es gibt im Spätmittelalter keine speziell transdanubische Kunst, keine pannonische Renaissance. Das Leben, die Tätigkeit der Besteller, Grundherren und Amtsträger beschränkt sich nicht ausschließlich auf Transdanubien; die Mitglieder des Klerus wechseln häufig ihren Sitz und sind meist Beamte, die einen Großteil ihrer Zeit bei Hofe verbringen. Die beiden großen Werkstätten, Buda und Esztergom (Gran), liefern ihre Produkte überall ins Land; die Meister aber gehen dorthin, wohin sie ihr Auftrag beordert. Und die spätmittelalterliche Bücherkultur verwischt die Unterschiede zwischen den Regionen noch mehr; die Bücher sind selbst mobiler als ihre Eigentümer. Das mittelalterliche Transdanubien bildet einen Teil Ungarns, der – obwohl glücklicher und reicher – nicht verschlossen oder ausgrenzend, sondern offen und für alles empfänglich ist.

Die antike Tradition verbindet uns alle. Der in den frühen Jahrhunderten des Mittelalters verwendete, damals längst ausgestorbene Name Pannonia wurde von den italienischen Humanisten im letzten Drittel des 15. Jahrhunderts verbreitet. Es dürfte der nicht transdanubische, aus Slawonien stammende Janus Pannonius gewesen sein, der sich diesen neuen Namen in Italien ausdachte. Und obwohl man gerade zu jener Zeit die Steindenkmäler der antiken Provinzen wiederentdeckte, und auch König Matthias bereits genau wußte, daß Ungarn das Gebiet zweier römischer Provinzen – Pannonia und Dacia – umfaßt,¹ hat man den Namen nicht für Transdanubien beibehalten, sondern ihn – bis zum Ende des 16. Jahrhunderts – für das ganze Land verwendet. Vielleicht ist es schon damals ein Zauberwort gewesen, das, indem es das im Zerfall begriffene regnum sowie die darin lebenden Völker zusammenhielt, dieses Gebiet an das gemeinsame Erbe, die römische Tradition band.

Die Humanisten hatten auch versucht, den Namen zu interpretieren, dessen Bedeutung man schon im Altertum nicht kannte. Von Ransanus ebenso wie von Bonfini, den beiden Geschichtsschreibern, wurde der Name des Pan aufgeworfen, und in unserem Jahrhundert gelangte Károly Ke-

rényi – einen riesigen Quellenapparat in Bewegung setzend – im großen und ganzen dorthin zurück, wo Ransanus und Bonfini bereits gestanden hatten: zu Pania und Pan, also zu Silvanus, der wirklich als eine lokale Gottheit der Gegend betrachtet werden kann.² Es hat symbolische Bedeutung, daß Bonfini das Andenken an einen Silvanus geweihten antiken Altar bewahrte; und nicht weniger symbolisch ist, daß es diesen Altar auch heute noch gibt (VI-1.). Der antike Fruchtbarkeitsdämon verbindet sie alle, die den Namen der Provinz zu erklären suchten und deren vielleicht wichtigstes Ergebnis es ist, daß es ihnen gelang, den Zwang und die Freiheit der Interpretierung 2000 Jahre hindurch aufrecht zu erhalten. Kann sich ein Schriftkundiger mehr wünschen? Betrachtet man grübelnd die große Menge Steinfragmente und Scherbenstücke, die Überreste einer vergangenen Kunst, ist es gut zu wissen, daß im Herzen Pannoniens, in den Wäldern um den St. Martinsberg auch heute der ziegenfüßige, gehörnte Pan umherschleicht und auf seiner Flöte spielt.

II.
Antonio Bonfini, der Geschichtsschreiber König Matthias', sah und beschrieb 1489 in Buda eine antike Gemme sowie mehrere Münzen, auf denen (neben mythologischen Gestalten) ein Rabe, der in seinem Schnabel einen Ring hält (in Wirklichkeit der Adler des Zeus mit einem Kranz im Schnabel) abgebildet war.³ Für Bonfini und seine Leser bewiesen sowohl die Gemme, als auch die Münzen die römische Herkunft der Familie Corvin (Matthias und sein Sohn, János Corvin). König Matthias hatte zweifellos Interesse an antiken Gemmen; in den Jahren 1488–1489 wollte er sich die Sammlung antiker Kameen und Münzen des verstorbenen Kardinals Francesco Gonzaga beschaffen. Königin Beatrix führte einen langen Briefwechsel mit ihrer Schwester Eleonora, der Herzogin von Ferrara, um die „bellissime medaglie dargento e doro antiquissimo, et similemente camei par bellissimi“ nach Buda zu holen. Ihre Bemühungen waren nicht von Erfolg gekrönt. Unter den 1526 nach Pozsony (Bratislava, Preßburg) geretteten Gegenständen des Budaer Hofes wurden Gemmen inventarisiert, allerdings weiß man nicht, ob zwischen ihnen und König Matthias ein Zusammenhang bestand.⁴

Das Sammeln von Kameen und Intaglien war im Altertum ein Luxus der höchsten Kreise. Auch im Mittelalter schwand das Interesse an ihnen nicht und häufig erhielten sie als besondere Edelsteine eine Fassung. Im 15. Jahrhundert, als man sich erneut für die antiken Denkmäler zu interessieren begann, wurden sie in den Sammlungen der italienischen Fürsten und Kirchenherren zur bevorzugten Kunstgattung, ihre Preis stieg immer mehr an. Der größte Sammler war Kardinal Barbo, der spätere Papst Paul II., seine Kollektion ging zum größten Teil in den Besitz von Lorenzo de' Medici über. Dessen Sammlung in Florenz – die auch Filarete in seinem Traktat erwähnt –, mit ihren weithin

berühmten Stücken, wurde später zum nacheifernswerten Beispiel. Die schönsten Gravierungen tauchten in zahlreichen Nachahmungen in der zeitgenössischen Kunst auf.⁵ Am beliebtesten waren Darstellungen des Karneolintaglio mit Apollo, Olympos und Marsyas; die Originaleinfassung hatte Lorenzo Ghiberti selbst angefertigt. Bekannt waren auch ihre Bronzevarianten und Miniaturdarstellungen. In gemalter Form zierte die Komposition das erste Titelblatt der Philostratus-Corvina (IX-1.) sowie die Titelseite der Didymus-Corvina (New York, PML). Auf dem zweiten Titelblatt der monumentalen Ptolemaeus-Corvina (Paris, BN) erschienen die schönsten Gemmen der Medici-Sammlung: Dionysos und Ariadne auf Naxos, Nike, Hermaphroditos, Dionysos, Pallas Athene sowie Triptolemos. Auf den Rahmenverzierungen der Kodizes findet man auch ihre Pseudovariationen, auf schwarzem Grund mit hellen – zumeist weißen – Figuren, in einer Fassung aus Goldschmiedearbeit, wie die Tugenden auf dem Titelblatt des Breviarium Romanum (Rom, BAV). In diesem Zusammenhang kann das berühmte Doppelporträt von Matthias und Beatrix – zwei auf dunkelgrünem Jaspisgrund plastisch ausgearbeitet, seidig glänzende, weiße Marmorreliefs – eigentlich als vergrößerte Gemme interpretiert werden.⁶ Das Titelblatt der Pariser Ptolemaeus-Corvina schmücken zwischen den Kameen antike Münzen: Prägungen von Nerva, Augustus, Antoninus Pius und Nero. Auf dem Titelblatt der Philostratus-Corvina findet man auch das all’antica Münzporträt König Matthias’, zwischen den Porträts der beiden sich leidenschaftlich für die griechische Kultur interessierenden römischen Kaiser Nero und Hadrianus. Dies ist das Titelblatt jener lateinischen Übersetzung eines griechischen Werkes, die 1489 ausschließlich für Matthias angefertigt wurde, nach seinen größten, den Kaiser des Ostens sowie Westens gleichermaßen pazifizierenden diplomatischen Erfolgen und militärischen Siegen.

Ágnes Ritoók-Szalay erweckte die vergessenen Passagen, in denen sich Bonfini mit der Gemme, den Münzen und den Inschriften der Gens Valeria befaßt, zu neuem Leben, ebenso wie die römischen Steinschnitzereien, denen im Königspalast von Buda ein so bedeutende Rolle zukam. Ihre Forschungen erschlossen die wichtigsten Elemente zur ikonologischen Interpretation der spätmatthiaszeitlichen Renaissancekunst.⁷ Auch die römischen Steindenkmäler, die man 1489 aus Dazien nach Buda bringen ließ, belegten unter den bereits stehenden all’antica Kulissen des Palastes die fiktive Corvinus-Genealogie. Man verwendete antike Inschriften und Bildwerke gleichermaßen für aktuelle politische Ziele: sie waren die Pfeiler jener Brücke, die das zu legitimierende Heute mit dem glorreichen Gestern verband. Die antiken Denkmäler erwachten in ihrer physischen Wirklichkeit zu neuem Leben; in ihrer Gegenwart wurden selbst die Glieder der modernen antikisierenden Architektur, die neuerrichteten Statuen mythologischer Figuren lebendig.

Bildlich dürften die altertümlichen Denkmäler, die in Pannonien (und Dazien) in situ standen, den gebildeten Humanisten ebenfalls nicht gleichgültig gewesen sein. 1479 befand Felice Feliciano die Jupiter-Säule von Tata (VI-3.), auf der sich kein einziger Buchstabe findet, sondern nur die Reliefs der zwölf römischen Gottheiten, des Aufzeichnens würdig. Der der archäologisch interessierten Strömung des Humanismus verbundene Feliciano gehörte zum Kreise des Andrea Mantegna; auch er nahm 1464 an jenem denkwürdi-

gen all’antica Ausflug auf dem Lago di Garda teil, als sich die Mitglieder der Gesellschaft mit Blumen bekränzten, Mark Aurel zitierten und antike Inschriften sammelten.⁸ Feliciano kam, wie alle Humanisten am Hofe des Matthias, aus Italien nach Ungarn; doch zur Zeit der Jagellonen genossen die römischen Steindenkmäler Pannoniens auch zu Hause schon erhöhtes Ansehen. Der neben der Kathedrale in Pécs (Fünfkirchen) stehende Opferaltar, mit seinen Virtus und Honor darstellenden Reliefs und auf der Rückseite mit dem an einer Weintraube nagenden Hasen (VI-2.), den der Statthalter von Pannonia Inferior, Lucius Ulpius Marcellus, hatte errichten lassen, dürfte in den Augen des gebildeten Klerus wohl kaum Anstoß erregt haben. Das antike dionysische Motiv zeigt auch der langohrige Hase auf einem Gefäßboden der Pécs Majolikawerkstatt (VIII-44j.) oder jenes Bildwerk aus rotem Marmor, auf dem eine in ihr Aulos blasende, auf ihrem Hippocampus reitende Nereide zu sehen ist (VII-55.). In Pécs bilden sie alle einen Kreis. Römische Grabsteine aus den Budaer Kirchen beschrieben die humanistischen Inschriftensammler ebenfalls – es wäre gut, zu wissen, ob sich darunter ein mit Kranz geschmücktes Epitaphium befand! Die nach 1500 in Esztergom und Buda gemeißelten Grabsteine mit Kränzen hatten zum Teil auch antike Bedeutung. Das antike Pannonien war in Transdanubien allgegenwärtig und provozierte; die Helle, die von den langsam wiedererstrahlenden Denkmälern ausging, ließ sich immer weniger bemänteln. Ein Heraufbeschwören ihrer Rezeption ist relativ: wer beim Studium dieses Zeitalters auf der einen Seite das Altertum, auf der anderen das Mittelalter sieht, auf einer Seite die Architektur und die gegenständliche Hinterlassenschaft, auf der anderen aber die Humanisten und die Texte, der wird die Renaissance nirgendwo erkennen.

III.

Seit langem wissen wir, daß einer der hervorragenden Meister der Renaissancemalerei in Florenz, Filippino Lippi, für König Matthias sogar mehrere Bilder gemalt hat. Unter den ersten war eine das Letzte Abendmahl darstellende Tafel, die man 1484 nach Buda sandte und die später verloren ging. Der florentinische Humanist Ugolino Verino schrieb ein Epigramm auf das Werk, in welchem er behauptete, die Gestalten auf dem Gemälde sähen nicht wie gemalte Figuren, sondern lebendig aus, gleichsam als wollten sie zu sprechen anheben.⁹ Lange Zeit war das die einzige Nachricht, über die wir zu diesem Bild verfügten, bis nicht Klára Pajorin die kurzen Erinnerungen des deutschen Humanisten Johannes Gast publizierte. Gast, der in der ersten Hälfte der 1520er Jahre in Buda gewesen sein dürfte, schrieb folgendes: Das Gemälde „...gab mit seinen lebendigen Farben das Letzte Abendmahl so ausgezeichnet wieder, daß du gesagt hättest, das Brot sei wirkliches Brot und der Kelch ein wirklicher Kelch“.¹⁰ Das Bild muß wahrhaftig zum Sprechen lebensnah gewesen sein, da ebenso wie Ugolino Verino auch Gast – Jahrzehnte später – von der Naturtreue ergriffen wurde, die in der florentinischen Malerei des 15. Jahrhunderts allgemeiner Qualitätsmaßstab war.

Dies war jedoch nicht das einzige italische Bild in Buda. Wir kennen – wenn auch auf schwächer als schwachen Kopien – das von Andrea Mantegna gemalte Matthias-Porträt, und wissen, daß einer der ausgezeichneten Maler des Lodovico Sforza 1485 für König Matthias ein Madonnenbild

schuf. In der zweiten Hälfte der 1480er Jahre trafen in der königlichen Bibliothek dutzendweise die Werke der gefragtesten florentinischen Miniaturmaler wie Attavante degli Attavanti, Gherardo und Monte di Giovanni del Fora ein, reich verziert mit aus der Monumentalmalerei übernommenen oder gerade auf Miniaturen ausgearbeiteten Bildtypen. Jenes Jahrzehnt war die Blütezeit der all'antica Miniaturmalerei, als König Matthias und Lorenzo de' Medici diese Werkstätten als gleichrangige Mäzene beschäftigten. Die all'antica Malerei gehörte ebenso zum Repräsentationsinstrumentarium Matthias' wie die Bildhauerei oder Architektur.

In der Quattrocentomalerei verband sich die Forderung nach Naturtreue mit dem Problem des dargestellten Raumes. Im Hintergrund der Tafelbilder, der religiösen Szenen sieht man meist all'antica Architektur. Beispiele für exakt konstruierbare Raumdarstellungen schmückten auch das Frontispicium jener Florenzer Corvin-Kadizes, die zwischen 1485 und 1490 nach Buda gelangten. Die bronzene Aedicula-Tafel auf dem Titelblatt der Philostratus-Corvina (IX-1.), die mehrere Innenräume darstellende Miniatur des von Attavante geschaffenen monumentalen Missale Romanum (Brüssel, BR), oder das kulissenartige Bauwerk auf der Didymus-Corvina (New York, PML) – im Rahmen tauchen, halb hinter den Pfeilern verborgen, auch König Matthias und Königin Beatrix auf – sind gleichzeitig Ausdruck der neubelebten Antiquität wie der veränderten Betrachtungsweise.¹¹ Diese neue Sicht des Raumes geriet in der Monumentalmalerei Italiens häufig in Widerspruch zum gotischen Raum der Kirchen und veranlaßte die Meister, Architekturelemente im all'antica Stil zu malen. Wir irren uns wohl kaum, wenn wir hierzu auch den Architekturrahmen der antiken Fresken zählen, die den mittelalterlichen Wohnturm der Burg zu Esztergom schmücken. Die dicken, ungegliederten Wände wandelten sich zu Scheinarchitektur; die Füllelemente des Tores aus dem 13. Jh. versah man mit einem dicken Putz, der mit farbiger Bemalung – eine Reihe Blätter und aufgefädelter Scheiben darstellend – bedeckt wurde, an den glatten Torbogen aber zauberte man quadratische Kassetten.¹² Auch in Buda, in nuce, dürfte diese Art imaginärer Architektur vertreten gewesen sein. Fraglich ist allerdings, wie der architektonische Raum selbst ausgesehen hat.

Im Zuge der Ausgrabungen des Burgpalastes von Buda kam eine imposante Menge kunstvoll bearbeiteter Steine der Renaissance zum Vorschein, und hauptsächlich auf diesen gründet das Bild, das man sich vom Renaissancepalast König Matthias' macht. Da Ausgangspunkt und Schlußfolgerung oftmals zusammentreffen, sind alle – verbalen und bildlichen – Rekonstruktionen unsicher, nicht so sehr Ergebnisse der wissenschaftlichen Erforschung des Palastes, sondern vielmehr hinter die – zuweilen sozrealistischen, zuweilen postmodernen – Kulissen der Matthias-Legende zu verweisen.¹³ Wir wissen weniger, als sich uns Möglichkeiten anbieten: das Steinmaterial des Palastes wurde in seiner Gesamtheit noch nicht aufgearbeitet (vgl.: VII-9, 11, 12, 14, 18.). Das Beispiel Visegráds gibt zu denken: in den Jahren 1477–1478 „besiegelte“ man die Eheschließung von Beatrix und Matthias mit einem repräsentativen gotischen Gebäude; das Baujahr des Innenhofes, in dem der Herkules-Brunnen steht, ist 1484 – ein terminus post quem sowohl für die fontana, als auch die Balustrade. Aus den letzten

Jahrzehnten der Herrschaftszeit Matthias' können weder die Spätgotik, noch die Renaissance ausgeklammert werden.

Lehrreicher als zweifelhafte Spekulationen dürfte die Untersuchung der mit der Architektur verknüpften kunsthandwerklichen Gattungen sein. Am wichtigsten sind die Majolika-Funde und als deren hervorragende Vertreter die Fußbodenfliesen,¹⁴ aus denen sich zwei Serien zusammenstellen lassen: die eine reiht sechs- und viereckige, die andere acht- und viereckige Elemente aneinander. Die Hexagonalfiesen haben zwar übereinstimmende Abmessungen, doch ihre Verzierung ist unterschiedlich; es gibt darunter ein Importfabrikat außergewöhnlich feiner Bemalung (sein Paarstück kam in Eger zum Vorschein) und grober gemalte lokale Massenware (davon wurde in Vác eine größere Menge gefunden). Zahlreiche Stücke zieren die Embleme des Hauses Aragonien und König Matthias': ein offenes Buch, ein von flammen umgebener Kessel, Diamantberg, Brunnen, Sanduhr (VIII-1-9.). In Italien, wo diese Art der Handwerkskunst geboren wurde, verbreitete sie sich in den Jahren um 1470. Sie waren als all'antica Padiment gedacht, das den Fußboden der Innenräume von Palästen, der Arbeitszimmer und kleineren Säle (in den Kirchen der Familienkapellen) bedeckte. Papst Nikolaus V., Piero de' Medici, Alfonz von Aragonien oder Federico da Montefeltro erwarben diesen Luxusartikel für ihre Paläste.¹⁵ Dazu gehörten auch der Budaer Palast Matthias' sowie – ein einziger Funde bezeugt es (VIII-37.) – seine Residenz in Visegrád.

Eine sehr bedeutende Rolle neben Architektur und Malerei spielten sowohl in Buda, als auch in Visegrád die Skulpturen.¹⁶ Nur aus Berichten wissen wir von den beiden das Tor bewachenden Erzhelden, dem auf einer Säule stehenden Herkules aus Bronze, dem all'antica Alterego Matthias' und einem Ahnen aus den Mythen der Ungarn sowie von den ebenfalls mit Statuen geschmückten Springbrunnen. Die Bronzeplastiken wurden 1526 von den Türken verschleppt, die Steinplastiken gingen unter. In Buda fand man außer Fragmenten eines monumentalen Reliefs lediglich leere Skulpturensockel. Am interessantesten ist ein aus mehreren Elementen von rotem Marmor zusammenstellbarer Sockel, dessen runde und quadratische Elemente Bronzeapplikationen zierten (VII-9.), und auf dem eine wesentlich kleinere als lebensgroße Plastik (vermutlich aus Stein) gestanden hat; nicht die Größe, sondern ihr Kontext waren für die Monumentalität der Statue ausschlaggebend. In Visegrád stieß man ebenfalls auf leere Sockel (VII-3.), doch blieben hier – wenn auch fragmentiert – auch Skulpturen erhalten. Am bedeutendsten ist der Herkules-Brunnen, dessen Gesims die mit der Hydra von Lerna ringende Figur des kindlichen Herkules krönte, auf den Platten des Brunnenkranzes aber ist das Matthias-Wappen zu sehen. Letztthin kam das Bruchstück einer ungewöhnlich fein gearbeiteten, qualitätsvollen Puttenstatuette aus rotem Marmor zum Vorschein, bei der es sich – der Form nach Rundplastik – wohl gleichfalls um eine Brunnenfigur handelt (VII-6.). An sie knüpfen zwei weitere Reliefs aus rotem Marmor an: das Relief einer die Tuba blasenden Putte sowie einer ein geöffnetes Buch haltenden Putte (VII-4-5.); ein jüngst gefundenes Stück letztgenannter ergänzt die heraldische Interpretation dieser beiden (in gewisser Weise zusammengehörigen) Fragmente. Bildwerke aus rotem Marmor wurden in Ungarn von italienischen Meistern gefertigt – selbst wenn nicht

alle von einer Hand geschaffen sind –, doch trafen aus Italia auch Importwerke ein. So beispielsweise das Tabernakulum aus weißem Marmor, das in der Palastkapelle stand, und von dem bislang zwölf Fragmente identifiziert werden konnten, obwohl die Forschung noch nicht abgeschlossen ist (VII-7., s. noch VII-8c-d.). Aufgrund seines Mittelteils ist der Heiligenschrein den florentinischen Tabernakeln des Zeitalters zuzuordnen, sein Meister gehörte – laut Jolán Balogh – dem Kreise des Benedetto da Majano an. Die Funktion der übrigen in Visegrád zum Vorschein gelangten, nur teilweise aufgearbeiteten Fragmente aus weißem Marmor (VII-8.) ist gegenwärtig noch unsicher; ein vergoldetes Kandelaberbruchstück dürfte ebenfalls zur Einrichtung der Kapelle gehört haben. Da die Grabungen in Visegrád fortgesetzt werden, ist mit dem Auftauchen weiterer Fragmente zu rechnen, und ihre Interpretation wird sich wohl noch desöfteren ändern. Auch in Buda waren die Steinmetzarbeiten aus weißem Marmor Importwerke. Das riesige, mit Raben geschmückte Brunnenbecken dürfte in fertigem Zustand aus Florenz eingetroffen sein (VIII-11.). Ebenso bestellte Matthias in der Werkstatt des Verrocchio einen Springbrunnen aus weißem Marmor, der vielleicht niemals nach Buda gelangt ist; aber ein Epigramm, das Angelo Poliziano auf den Springbrunnen des ungarischen Königs schrieb, wird für ewig ein lebendiger Quell der Interpretation sein.¹⁷ Dieser verschwenderische Reichtum, der die königlichen Residenzen (in erster Linie Buda und Visegrád) kennzeichnete, war im Lande wohl kaum nachvollziehbar. Der Gedanke an ein Imperium sank zusammen mit Matthias ins Grab, und mit ihm auch die künstlerische Repräsentation. König Wladislaw II. wußte mit den großen Bildhauerwerken oder der Bibliotheca Augusta nichts anzufangen, und Matthias' einstige Umgebung nicht viel mehr. Nur ein einziges religiöses Werk von der Hand italienischer Bildhauer gelangte – unseren bisherigen Kenntnissen zufolge – außerhalb des Hofes nach Nagyvácszony, ein Madonnenrelief (VII-43.).

IV.

Die frühesten in Stein geschnittenen all'antica Motive Transdanubiens (des ganzen Landes) blieben in Veszprém erhalten. Mit dem Namen des Bischofs Albert Vetési (†1486) kamen drei gotische Steinmetzarbeiten zum Vorschein (die erste aus 1467), für deren Inschriften man Antiqua-Buchstaben verwendet hatte. Das ist kein Werk des Zufalls und darf nicht vernachlässigt werden; das wenige, was uns vom Mäzenatentum des Bischofs bekannt ist, enthält zu viele all'antica Elemente. Die Schenkungsurkunde des Marmoraltars (ebenfalls mit einer Inschrift in Antiqua: VII-40.) der St. Georgskapelle ist eine Arbeit im Renaissancegeschmack aus dem Jahre 1476 (IX-46.), und auch das Meßgewand war in Italien gefertigt (X-51.). Das einzige bekannte Exemplar seiner Bibliothek – ein Priscianus-Band – wurde 1470 in Venedig gedruckt.¹⁸ Seit den Forschungen, die Ágnes Ritoók-Szalay durchführte, weiß man von dem Humanistenzentrum in Veszprém, das mehrere Jahrzehnte hindurch bestand. Hier war der auch zu Galeotto Marzio gute Kontakte unterhaltende Ladislaus Bozkovicz Dompropst, der (nachdem er das Land 1485 verlassen hatte) in Mähren die ersten all'antica Gebäude errichten ließ (Moravská Třebová, 1492).¹⁹ Lukács Apáthy ging von hier als Dompropst nach Eger, wo er in der Budaer Werkstatt des Francesco da Castello ein prunkvolles Pergament-Missale

für die Veszprémer Kirche in Auftrag gab.²⁰ Auch János Vitéz d. J., Präsident der Sodalitas Litteraria Danubiana, hatte in der Stadt einen Kreis Humanisten um sich versammelt; sein glänzendes Pontificale gehört noch heute zu den bestgehüteten Schätzen der Biblioteca Apostolica Vaticana.²¹ Die in der Kathedrale gefundenen Renaissance-Steinschnitzereien entstammen alle dem 16. Jahrhundert, doch scheint die humanistische Tradition kontinuierlich zu sein. Wenn der Literaturhistoriker das Veszprém des 15. Jh. mit Esztergom, Vác, Pécs oder Várad vergleicht, benennt er damit gleichzeitig jene Kunstzentren, an denen man die Stadt messen konnte. Die all'antica Tradition ist auch hier auf das Zeitalter Matthias' zurückzuführen, und Albert Vetési wirkte in der Frühzeit der ungarischen Renaissance als Mäzen. Wie es scheint, ging die Renaissance anfangs wirklich nicht über die Mauern der Domkapitel hinaus, und war eher den gebildeten Kirchenherren, die Italien bereist hatten, als dem Beispiel Matthias' zu verdanken.

Esztergom als Zentrum der Kunst dient mit einer anderen Lehre: aus der Zeit des János Vitéz blieben nicht einmal symbolische Steinschnitzereien der Renaissance erhalten, gotische dagegen umso mehr; lediglich seine Bibliothek zierten in Italia illuminierte Manuskripte. Hier kann das Erscheinen des all'antica Gebäudeschmucks an die Familie von Beatrix gebunden werden, und zwar eher nach 1490. Humanisten gab es auch hier: zum Beispiel einen Verwandten des Janus Pannonius, Péter Garázda, von dessen Büchern mehrere reich verzierte Manuskripte erhalten sind; sein Grabstein (den er sich selbst setzen ließ) ist eines der ersten all'antica Grabmäler des Landes. Auch Mihály Kesztölcsi ließ sich ein Renaissance-Epitaphium errichten (VII-29.); die von ihm gestiftete St. Hieronymus-Kapelle allerdings hatte eine gotische Tür.²² Doch das große Zeitalter brach erst mit Tamás Bakócz an, der die Stadt zum führenden Kunstzentrum des Landes machte. Sein wichtigstes Werk ist seine Totenkapelle, das erste Gebäude mit zentralem Grundriß jenseits der Alpen. Aus Esztergom gelangt der Typ weiter in den Norden. Bakócz' in rotem Marmor und vergoldeter Bronze erstarrter Pomp versuchte, eine Fortsetzung der künstlerischen Repräsentation Matthias' zu sein; eine ganze Anzahl der königlichen Schätze (z. B. die Kalvarie) gelangte in Bakócz' Besitz; auf der Throntapisserie Matthias' ließ er das Wappen des Königs mit seinem eigenen verdecken. Der Nachfolger von Bakócz in Esztergom war György Szathmári, zur Zeit der Jagellonen einer der bedeutendsten Mäzene. Er verbrachte nur einige Jahre in der Stadt, aber in dieser Zeit baute er am Erzbischofspalast weiter, und unter seinen 1527 in die Burg zu Drégely geretteten Schätzen wird eine mit Edelsteinen besetzte Gardine erwähnt. Sein figürlicher Grabstein aus rotem Marmor stand im St. Adalbert-Dom.²³ Im Nachlaß von Pál Várday, er war in der Zeit nach der Schlacht von Mohács Erzbischof, sind mehrere von ihm gestiftete Goldschmiedearbeiten angeführt, die er vermutlich noch vor 1543 für den St. Adalbert-Dom in Auftrag gegeben hatte.²⁴

In Pécs, unserem dritten Beispiel, entfaltete sich die Renaissancekunst erst ab Beginn des 16. Jahrhunderts, mit der Wahl von György Szathmári zum Bischof, das heißt, mehr als drei Jahrzehnte nach dem Tode des Janus Pannonius. Bei den beiden heute bekannten italischen all'antica Werken, die neben anderen im Auftrage Szathmáris entstanden, handelt es sich um wahrhaft „königliche“, die den Werken eines

Tamás Bakócz oder König Matthias' in nichts nachstehen. Das Breviarium (Paris, BN) hat derselbe Boccardino il Vecchio in Florenz illuminiert, dem wir auch einen der schönsten Kodexe, die Philostratus-Corvina verdanken. Dieses Breviarium Strigoniense ist das erhabenste bibliophile Denkmal aus dem Ungarn der Jagellonenzeit.²⁵ Seine Bestellung dürfte damit im Zusammenhang stehen, daß man Szathmári 1506 zum Bischof weihte, nachdem er von Várad an die Spitze der Diözese Pécs gestellt wurde. Und vielleicht kann mit seiner Inauguration in Pécs auch das monumentale Pastoforium aus rotem Marmor in Verbindung gebracht werden, das ohne Zweifel dieselben Italiener schufen, die in diesen Jahren an der Bakócz-Kapelle in Esztergom arbeiteten. Leider wurde das Pastoforium, das heute an sekundärer Stelle in der Corpus Christi-Kapelle der Kathedrale zu Pécs steht, stark restauriert und umgestaltet, was die Untersuchungen erschwert. Doch auch in seinem jetzigen Zustand ist es das bedeutendste Renaissancedenkmal der Stadt Pécs. Was sein Niveau anbelangt, steht dies den steinernen Ornamenten des zur gleichen Zeit in Florenz tätigen Benedetto da Rovezzano in nichts nach, dessen Arbeiten Jolán Balogh dem Stilkreis der Bakócz-Kapelle am nächststehenden empfand.²⁶ Die übrigen Gebäude Szathmáris in Pécs – die Aedes Sacmariana oder die verfallene Villa von Tettye – kennen wir zumeist aus den Quellen, ihnen läßt sich vorbehaltlich auch steinerner Gebäudeschmuck zuweisen. Das seit Anfang unseres Jahrhunderts bekannte Rahmenfragment (VII-54–55.) ist im Vergleich zum Pastoforium minderer Qualität; das repräsentative Steinmaterial deutet auf eine zentrale Werkstatt hin. Ein großes, mit herabhängenden Eckblättern verziertes Kapitell, das von Ottó Szónyi publiziert wurde, ging leider verloren; es gelangte nicht aus der Kathedrale, sondern aus dem Bischofspalast ins Lapidarium.²⁷

Die aufregendsten Funde Transdanubiens sind eine Gruppe zusammengehörender Steinmetzarbeiten, die in Pécs bzw. der weiteren Umgebung der Stadt zum Vorschein kamen. Auch in der Stadt selbst fand man zahlreiche Bruchstücke steinernen Gebäudeschmucks im Renaissancestil, die reicher oder einfacher verzierten Rahmenfragmente bilden ein stilistisch zueinander passendes Ensemble. Solche Fragmente kennen wir von mehreren Gebäuden, aber bei einem bedeutenden Teil der im Janus-Pannonius-Museum aufbewahrten Stücke ist ihre Provenienz unbekannt.²⁸ Teilweise gelangten sie aus dem Romanischen Lapidarium, zum Teil aus dessen Lagermaterial ins Renaissance-Lapidarium. Auf rund vierzig kann die Zahl jener Stücke angesetzt werden, deren Fundort unsicher ist, auch heute noch etwa das Doppelte der Pécs'er Exemplare mit authentischem Fundort. Darunter befinden sich die wichtigsten: zwei Fragmente eines Türrahmens mit Rosettenschmuck aus rotem Marmor (VII-54.), drei Stücke eines anderen Rahmens ebenfalls aus rotem Marmor (VII-55.) sowie zwei Türrahmen mit halbkreisbogigem Abschluß und Szathmári-Wappen. Die Rahmen aus rotem Marmor gehören zu den frühesten in der Stadt; es scheint, als erfülle das rosetten geschmückte Stück als *Urtext* eine Rolle: die auffallendste Form der heute bekannten Schnitzereien stellt eine mit einem Blätterband verbundene unendliche Reihe von Rosetten dar. Häufig ist daneben die an ein Flechtband anknüpfenden Rosettenreihe, es tauchen aber auch andere Phrasenmotive der Renaissance-Dekorationskunst auf: Delphinpaare, ineinander getürmte Vasen, lodern flammende Kandelaber. Die immer

größere Ausführung der Motive ist eindeutig. Daraus läßt sich auf nichts anderes als eine lokale, autochtone Entwicklung schließen. Von den Jahren um 1510 an blühte hier die Steinmetzkunst der Renaissance, vermutlich bis zum Untergang von Pécs (1543), und mit der Zeit dürfte der lokale Stil stadtbildliche Bedeutung erlangt haben. Wahrscheinlich produzierten die hiesigen Werkstätten auch für den Export. Von hier gelangten Steinmetzarbeiten ins nahegelegene Siklós, als Imre Perényi dort bauen ließ, und auch später wieder, wie einige auffallend grob ausgeführte Stücke erkennen lassen;²⁹ und vielleicht lieferte man 1535 aus Pécs auch das Pastoforium für die Franziskanerkirche in Siklós, das Anfang des 19. Jahrhunderts fragmentarisch noch zu sehen war.³⁰ Geliefert wurden Pécs'er Waren außerdem nach Pécsvárad, in dessen größte Schichten, ebenfalls in den dreißiger Jahren (VII-60.); weiters in die entferntere Burg Máré im Komitat Tolna, wo Pál Bakith zwischen 1527 und 1533 bauen ließ und wo die Steinschnitzereien allesamt die größeren Pécs'er Varianten sind, ja sogar ins ferne Ozora (VII-48–50.)³¹ oder nach Nyék im Komitat Tolna (VII-51.). Wenn man dies alles mit der im großen und ganzen zur gleichen Zeit tätigen Pécs'er Majolika-Werkstatt verbindet (VIII-41 und 42–44.), und dazu die Reihe der in der Stadt verkehrenden Humanisten betrachtet – angefangen bei dem hier geborenen Pál (Abstemius) Bornemisza, über den die römischen Inschriften auch hier aufzeichnenden Erzdechanten von Kolozs, János von Megyericse, bis hin zu den hochgebildeten Dompropsten István Brodarics und László von Macedónia – dann eröffnet sich uns das Bild einer reichen, blühenden, von pulsierendem Leben erfüllten Stadt; das Bild einer Stadt, deren Kunst ein Bindeglied zwischen dem westlichen Teil des Landes und Ostungarn sowie der sich etwas später entfaltenden Renaissancekultur Siebenbürgens sein könnte.

V.

Mit der Aufzählung von Ortsnamen nach Art eines Telefonbuches läßt sich die Verbreitung der Renaissancearchitektur auch in Transdanubien nicht abtun, obwohl die Zahl der Fundorte in den letzten anderthalb bis zwei Jahrzehnten – vor allem Dank der Forschungen von Tibor Koppány – etwa auf das Doppelte angestiegen ist. Bei der Mehrzahl der Architekturschnitzereien handelt es sich um Tür- oder Fensterrahmenbruchstücke mit einfachem Profil. Ihre Funktion in den Kirchen dürfte nur symbolisch sein: hinter den „Renaissance“-Türen der Soproner St. Michaelskirche, der Kirchen in Zalaszentó, Szentkirályszabadja, Csögle, Kisapáti, Andocs (und man könnte die Aufzählung noch lange fortsetzen) liegt immer ein gotischer Raum. Ähnlich fremd wirken die all'antica Tabernakel (Pomáz, Balatonszemes, Siklós). Auch die Wohngebäude der Burgen beginnen sich erst in der Jagellonenzeit zu verändern (Simontornya, Devecser, Ozora, Dombó [Tolna]); im Cortegiano-Geist, angesichts der türkischen Bedrohung.³²

Langsam zeichnen sich die größeren Werkstätten ab. Das Zentrum waren die Städte Buda-Esztergom, sie zu trennen, besteht jedoch vorerst kaum Aussicht. Ein Großteil des steinernen Gebäudeschmucks aus rotem Marmor kann an diese Werkstätten gebunden werden, und zwar nicht nur in Transdanubien, sondern im ganzen Land. All'antica Architekturschnitzereien aus diesem besonders repräsentativen Steinmaterial sind in Transdanubien heute nur in Visegrád,

Tata, Győr und Pécs bekannt.³³ Lehrreich ist der Fall des Ioannes Fiorentinus: aus seiner Werkstatt in Esztergom liefert er Grabmäler nach Gniezno, Włocławek, Felsőelefánt und Menyő. Was er in Esztergom selbst gefertigt hat, bildet Gegenstand reger Diskussionen.³⁴ Ich halte es nicht für ausgeschlossen, daß auch der (vernichtete oder unbekanntes Orts aufbewahrte) Grabstein des János Elderbach in Monyorókerék seine Arbeit ist, dessen Inschrift mit der von ihm verwendeten antiken Formel beginnt: D[eo] O[ptimo] M[aximo].³⁵ Der Stilwechsel der Grabsteine vollzieht sich langsam, zur Jagellonenzeit: in einem Rahmen antikisierender Elemente und eines illusionistischen Kompositionsschemas erscheinen traditionelle heraldische und figürliche Motive. Ihre frühe Gruppe der 1490er Jahre ist an Esztergom zu binden (Péter Garázda, András Gosztonyi, Bernardo Monelli usw.), ebenso wie die am weitesten entwickelten, von Ioannes Fiorentinus gefertigten Varianten mit hängender tabula ansata, Kranz und Wappenschild.³⁶ Ein frühes Stück ist der in die Zeit um 1497–1498 datierbare Grabstein des Bálint Bakócz, mit einer auf der tabula ansata stehenden Figur; hierbei handelt es sich um ein Frührenaissancewerk der Familie Bakócz (VII-25.).

Eine der bedeutendsten Entdeckungen der letzten Jahrzehnte war, daß sich von einer – zumeist sehr qualitativ vollen – Gruppe der Renaissance-Steinmetzarbeiten herausstellte, daß jedes Stück aus Mergel gefertigt war, der aus einer Grube in der Nähe von Buda kam. Auch vor 1490 schon wurde dieser Stein für all'antica Gebäudeschmuck verwendet (Buda, Nyék, Vác), obwohl man ihn in der Jagellonenzeit vielleicht eher präferierte. Überall im Land sind Mergelschnitzereien zu finden, von Nyírbátor über Vác bis Pápa, von Esztergom über Veszprém bis nach Siklós und Bács. Bestimmte Architekturglieder der königlichen Villa in Nyék oder der Burg von Simontornya, die Gewölbekragsteine von Ötvöskönyi und Korotna stehen mit den qualitativ besten Steinmetzarbeiten vom Beginn des 16. Jahrhunderts aus Esztergom und Buda in Zusammenhang. Auch Grabsteine und Bildhauerwerke entstanden aus diesem Stein: beispielsweise die Reliefs von Nagyvácszony (VII-44–45.), darunter das Fragment mit Cherubsköpfchen (VII-43.), sowie die Madonna des András Báthory, von deren Provenienz wir im übrigen nicht das geringste wissen.³⁷

Außer den Steinmetzwerkstätten lassen sich innerhalb der Region die Werkstätten der Buchmaler und Buchbinder erfassen. Ihnen kam im Lande eine ähnlich gewichtige Rolle zu. Das Zentrum befindet sich in Buda, denn hier ist gleichzeitig das Zentrum der Herausgabe von Büchern und des Buchhandels. Marianne Rozsondai nimmt an, daß neben der Druckerei Hess auch eine Buchbinderei tätig war (IX-32–33.), und daß die im Lande lokalisierbaren Buchbinderwerkstätten der Gotik und Frührenaissance (Löväld, Esztergom, Buda) alle an Transdanubien anknüpfen (IX-30–31, 35–39.). Unter den Budaer Renaissance-Buchbindern der Jagellonenzeit ist uns nur von einem der Name bekannt (Lucas Coronensis); seine Produkte gelangten überall hin: nach Siebenbürgen (IX-43.) und ins Oberland (IX-16b.) ebenso wie in die westliche Randzone Transdanubiens (IX-45.).³⁸ Viele der Arbeiten der in den 1480er Jahren in Buda tätigen Werkstatt des Francesco da Castello entstanden auf Bestellung aus Transdanubien (IX-5.),³⁹ und die unbekanntes Miniaturmaler, die im jagellonenzeitlichen Buda Kodizes und Urkunden verzierten (IX-11–12, 54.;

IX-13, 57, 59.), arbeiteten auch für Auftraggeber in Transdanubien. Ein großer Teil der Werke blieb auch hier erhalten; die schönsten Wappenbriefe aus der Jagellonenzeit überlebten hier die Stürme der Geschichte. Am besten aber zeigt das Sammeln von Büchern jene Vielfalt, die damals für alle Gegenden des Landes typisch gewesen sein dürfte: das große Beispiel, die Bibliothek des János Vitéz, die nach seinem Tode wohl teilweise in Esztergom verblieb, stammt zum Großteil noch aus seiner Zeit in Várad (IX-3.); die Bücher des György Handó würden – wären sie erhalten – Pécs und Kalocsa charakterisieren; der Propst von Székesfehérvár, Domonkos Kálmáncsehi, dürfte seine prächtigen Ritualbücher (IX-5.) wohl kaum an seinem früherem Sitz belassen haben, nachdem er zunächst Bischof von Várad und später von Siebenbürgen wurde.⁴⁰ Es sind eher noch die gedruckten Bücher, die im Widerspruch zur Exklusivität stehen; selbst Ritualbücher bleiben nicht innerhalb der Grenzen ihrer Diözesen: eine Ausgabe der Missale Zagrabiense (IX-21.) tritt die Reise nach Esztergom an, ein Band der Missale Strigoniense nach Zagreb. Auch aus dem Ausland kommen Kodizes, gedruckte Bücher hierher; das prunkvoll verzierte Breviarium des György Szathmári stammt aus Florenz, das Enchiridion der Cicero-Briefe, dieses „nur mit Buchstaben gefertigte, schöne Buch“ gelangt aus der venezianischen Druckerei des Aldus Manutius nach Pécs. Einander räumlich und zeitlich fernstehende Werke, fragmentierte Gegenstände und Worte finden zusammen – so ist das Bild vollkommen, das wir uns aufgrund der Bruchstücke machen. Die Schöpfer und Betrachter sind längst nicht mehr, nur ihre Botschaft erreicht uns immer und immer wieder, über gemeißelte Marmortrümmer des Altertums hinweg, versteckt hinter den beweglichen Steinen der Zeit.

ANMERKUNGEN

¹ T. Klaniczai: Hungaria és Pannonia a reneszánsz korban. (Hungaria und Pannonia im Zeitalter der Renaissance.) *ItK* 91–92 (1987–1988) 1–18.

² P. Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*. Ed. P. Kulcsár, Budapest 1978, Ind. II, 110; A. de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum Decades I*. Edd. J. Fögel–B. Iványi–L. Juhász, Lipsiae 1936, I, 1, 285; K. Kerényi: Pannonia. *MNy* 28 (1938) 280–290; L. Kiss: *Földrajzi nevek szótára I–II* (Wörterbuch geographischer Namen I–II). Budapest 1988, II, 314; Pannonia régészeti kézikönyve (Archäologisches Handbuch Pannoniens). Red.: A. Mócsy–J. Fitz, Budapest 1990, 9–10.

³ S. dazu die Studie „A római föliatok gyűjtői Pannoniában“ (Die Sammler römischer Inschriften in Pannonien) von Ágnes Ritoók-Szalay auf den Seiten 318–235. dieses Bandes.

⁴ Balogh 1966, I, 302–303.

⁵ N. Dacos: La fortuna delle gemme medicee nel Rinascimento. I Tesoro di Lorenzo il Magnifico. Repertorio dell gemme e dei vasi. Florenz 1980, 85 ff.: J. D. Draper: Bertoldo die Giovanni. Sculptor of the Medici Household. Columbia-London 1992, 100–106.

⁶ Balogh 1966, I, 288–291.

⁷ S. Anm. 3 sowie: Ritoókné 1983 und Ritoók-Szalay 1989, 74–75

⁸ A. Chastel: I centri del Rinascimento. *Arte Italiana* 1460–1500 Milano 1988², 41–43.

⁹ Balogh 1966, I, 524–525.

¹⁰ K. Pajorin: Egy ismeretlen hungaricum. Johann Gast Convivales sermones című gyűjteménye. *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére* (Ein unbekanntes Hungaricum Die Sammlung „Convivales sermones“ des Johann Gast. *Collectanea*

Tiburtiana. Studien zu Ehren von Tibor Klaniczay). Red.: G. Galavics–J. Herner–B. Keserű, Szeged 1990, 93.

¹¹ A. Garzelli: Le immagini, gli autori, i destinatari. Miniatura Fiorentina nel Rinascimento 1440–1525. A cura di A. Garzelli, Florenz 1985, 310–312.

¹² D. Radocsay: Falképek a középkori Magyarországon (Wandgemälde im mittelalterlichen Ungarn). Budapest 1977, 131, Abb. 44.

¹³ E. Marosi: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban (König Matthias und seine Zeit in der kunstgeschichtlichen Literatur). Korunk (Harmadik folyam) 1 (1990) 442–443; vgl. P. Farbaký: Der Königspalast von Buda im Zeitalter der Renaissance. Braunschweig 1991, 259 ff.

¹⁴ S. die Studie „Majolikaművészet Mátyás király udvarában“ (Majolikakunst am Hofe König Matthias) von Frau V. Bertalan auf den Seiten 378–380. dieses Bandes.

¹⁵ F. Quinterio: Maiolica nell'architettura del Rinascimento italiano. Florenz s.a. [1993?], 13–14.

¹⁶ E. Marosi: Die „Corvinsche Renaissance“ in Mitteleuropa: Wendepunkt oder Ausnahme? Bohemia 31 (1990) 23 ff.; Mikó 1991a, 152 ff.; F.-J. Verspohl: Ungarn als Sehnsuchtsland der Renaissance. Die Neuerfindung der paganen Monumentalskulptur unter Matthias Corvinus. (Vortrag Dezember 1992 in Budapest); Gy. Török: Matthias Corvinus und die Antike. Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn. Red.: T. Klaniczay, K. Németh S., P. G. Schmidt. Budapest 1993, 123–127.; A. Scafi: La città ideale del Filarete e il Rinascimento ungherese. Il Veltro 37 (1993:1–2) 11–25.; Marosi 1993, 26 ff.; J. Végh: A magyarországi reneszánsz építészet kutatásának jelenlegi helyzete (Die gegenwärtige Situation der Forschung der Renaissancearchitektur in Ungarn). AH 22 (1994) 41.

¹⁷ Balogh 1966, I, 513–514.; P. Adorno: Il Verocchio. Nuove proposte nella civiltà artistica del tempo di Lorenzo il Magnifico. Florenz 1991, 175–178.

¹⁸ Kotvan 1979, č. 985.

¹⁹ Á. Ritoók–Szalay: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. (Ein idealer Fürst und seine ideale Stadt zu Beginn der mährischen Renaissance.) MNG Évk 1991. Budapest 1991, 79–83.

²⁰ L. Solymosi: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban). [Die Benutzung von Büchern am Ende des Mittelalters. /Buchausleihe in der Bibliothek der Kathedrale zu Veszprém./] Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Red.: N. L. Szelestei, Budapest 1989, 90, 99/63.

²¹ Á. Ritoók–Szalay: A veszprémi Camena. (Die Veszprémer Camena.) Klaniczay Emlékkönyv. Budapest 1994, 101–109; Pontificale: Biblioteca Apostolica Vaticana. Liturgie und Andacht im Mittelalter. (Ausstellungskatalog) Köln [1992] Nr. 79.

²² Körmeny 1986, 189 ff.

²³ Beschreibung der Reise des Reinhold Lubenau. Hrsg. W. Sahn, Mitteilungen aus der Staathbibliothek zu Königsberg IV, Königsberg 1912, 1. T., 75.

²⁴ Mikó 1993, 65.

²⁵ Hoffmann–Wehli 1992, 104–107, 257.

²⁶ Balogh 1955, 36–37.

²⁷ Szönyi 1906, Nr. 34.

²⁸ G. Sándor 1984, 71–74.

²⁹ S. die Studie „A siklósi vár“ (Die Burg zu Siklós) von Tibor Koppány auf den Seiten 374–375. dieses Bandes.

³⁰ J. Koller: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posenii 1804, 24. Sándor Tóth war so freundlich, mich auf diese Angabe hinzuweisen.

³¹ S. die Studie „Az ozorai vár“ (Die Burg zu Ozora) von Tibor Koppány auf den Seiten 367–368. dieses Bandes.

³² Koppány 1984, 192–214; Koppány 1993, 27–32.

³³ P. Lóvei: A tömört vörösmészke – „vörös márvány“ – használata a középkori magyarországi művészetben. (Die Verwendung von dichtem Rotkalkstein – „rotem Marmor“ – in der mittelalterlichen Kunst Ungarns.) AH 20 (1992) 3–28.

³⁴ Balogh 1943, 86, 105, 176, 211, 270, Abb. 102 und 105; M. Horler: Johannes Fiorentinus Forgách-siremléke. (Das Forgách-Grabmal des Johannes Fiorentinus.) ÉÉT 15 (1983) 237 ff.: Váradi kötéredékek. Red. T. Kerny, Budapest 1989, 265–267.

³⁵ Budapest, OSZK (Széchényi Nationalbibliothek) Archiv, Fol.-Lat. 1701. f. 22r.

³⁶ Mikó 1986, 100–101; L. Varga–P. Lóvei: Funerary Art in Medieval Hungary. AHA 35 (1991–1992) 144–157.

³⁷ E. Árpás–Gy. Emszt–M. Gálos–P. Kertész–I. Marek: Az ún. Budakörnyéki márga és jelentősége a magyar építészettörténetben. Horler Miklós 70. születésnapjára. (Der sog. Mergel aus der Umgebung von Buda und seine Bedeutung in der ungarischen Architekturgeschichte. Zum 70. Geburtstag von Miklós Horler.) Tanulmányok. Budapest 1993, 239–258.

³⁸ S. die Studie „Gótikus és reneszánsz könyvkötések Magyarországon“ (Gotische und Renaissance-Bucheinbände in Ungarn) von Marianne Rozsondai auf den Seiten 451–456 dieses Bandes.

³⁹ S. die Studie „Franciscus de Castello Ithallico Budán“ (Franciscus de Castello Ithallico in Buda) von Tünde Wehli auf den Seiten 411–412. dieses Bandes.

⁴⁰ Hoffmann–Wehli 1992, 57–69, 111–119, 235–237, 259.

I. Romanische Steinmetzarbeiten

I-1. Fragment eines architektonischen Gliedes mit Palmetten

Veszprém, Kathedrale (a, c) bzw. Umgebung der Kathedrale (c); nördliches, halbrundes Fenster des von Westen zweiten Langhausabschnittes, Einmauerung nach dem Seitenschiff (c) (1907 – a – oder früher – b; 1969, Ausgrabungen von Sándor Tóth – c) Kalkstein
 a: 27 × 67 × 46 cm
 b: 23 × 40 × 32 cm
 c: 18,5 × 14,5 × 12 cm
 um 1030–1050

a, c: Veszprém, Laczkó-Dezső-Museum, Inv.Nr. 64.9.; 92.1.3.
 b: Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 53.581.

I-2. Fragmente eines architektonischen Gliedes mit Palmetten

Pilisszentkereszt, Förstnerhaus, vor der Tür des Stalles (1913 – a), Ruinen des Zisterzienserklosters, südlicher Teil des östlichen Kreuzgangarmes (vor 1977, Ausgrabungen von László Gerevich – b) Kalkstein
 a: 23,5 × 69 × 49 cm
 b: 21,5 × 29 × 22,5 cm
 um 1050–1070

a: Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.157.
 b: Szentendre, Ferenczy-Museum, Inv.Nr. Pilis 463

I-3. Kämpfer mit Bandwerk und Palmetten

Szekszárd, Sammlung Mór Wosinsky (vor 1896). Kalkstein
 21,5 × 94,5 × 49,5,
 untere Ebene 28,5 × 27,5 (24,5) cm
 um 1060

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. LAP 933.2

I-4. Fragment eines Kapitells mit Netzgeflecht aus Kreisen

Szekszárd, Museum (vor 1933) Kalkstein
 44 × 68 × 48 cm
 um 1060

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. LAP 933.3

I-5. Bruchstück mit Flechtwerk und Palmetten

Székesfehérvár, „Károly király tér 2.“ (vor 1910). Kalkstein
 16 × 24,5 × 10,5 cm
 um 1030–1080

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum, Inv.Nr. 1231

I-6. Bruchstück einer Steinplatte mit Bandgeflecht und Fragment einer Tierfigur

Székesfehérvár, Ruinen der Basilika, westlich von dem dritten südlichen Pfeiler (Ausgrabungen von 1936–38) Kalkstein
 21 × 22 × 9,5 cm
 um 1030–1080

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum

I-7. Bruchstück einer Brüstungsplatte mit Bandgeflechtsdetail

Esztergom, Burg (Ausgrabungen vor 1938) Kalkstein
 30 × 25 × 14 cm
 11. Jahrhundert

Esztergom, Burgmuseum

I-8. Kapitellfragment mit Palmetten und Vögeln

Székesfehérvár, Zalka Máté Str. 10. (1984) Kalkstein
 25,5 × 33 × 24,5 cm
 um 1050–1100

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum

I-9. Eckfragment eines Gesims mit Palmetten

Visegrád, westlich von den Ruinen der Probsteikirche (1978, Ausgrabungen von Mátyás Szőke) Kalkstein
 13 × 12,5 × 12 cm
 um 1060–1070

Visegrád, König-Matthias-Museum

I-10. Steinfragment mit Palmettenfragmenten

Pilisszentkereszt, Ruinen des Zisterzienserklosters, „8 m weit von der

nordwestlichen Ecke des Kapitelsaales, neben der Wand des Kreuzgangs, über dem Bodenniveau“ (1977, Ausgrabungen von László Gerevich)

Kalkstein
 15,5 × 14,5 × 6 cm
 um 1050–1070

Szentendre, Ferenczy-Museum, Inv.Nr. Pilis 76.254

I-11. Kämpferkapitell

Zselicszentjakab, Ruinen der Benediktinerkirche (1961–62, Ausgrabungen von Emese Nagy). Kalkstein
 32 × 53 × 44 cm (der ganze Abacus: 70 × 44 cm)
 drittes Viertel des 11. Jahrhunderts

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum, Inv.Nr. 94.2.

I-12. Kämpfer und Bruchstück eines Kämpfers mit Ranken- und Halbpalmettenzier

Visegrád, Ruinen des Basilitenklosters, Grundgraben der Latinovics-Villa (später: SZOT Erholungsheim) (1920–23 – a); Szentendre (um 1990 – b) Kalkstein
 a: 22 × 99 × 41 cm,
 untere Platte 25 × 24 cm
 b: 23,5 × 64 × 33 cm,
 untere Platte 25 × 23,5 cm
 um 1050–1060

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. 53.14.3.

I-13. Kämpferfragment mit Halbpalmetten und Traubenranken

Visegrád, Sammlung Frau Radnóthfay (bis 1933) Kalkstein
 15,5 × 21,5 × 11 cm
 um 1060–1070

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. 53.15.1.

I-14. Kämpferfragmente mit Bandwerk und Palmetten

Visegrád, um das westliche Ende der Ruinen der Probsteikirche (1977–78, Ausgrabungen von Mátyás Szőke) Kalkstein
 a: 15,5 × 25,5 × 17 cm
 b: 15 × 22 × 10,5 cm
 um 1060–1070

Visegrád, König-Matthias-Museum

**I-15.
Kämpferfragment mit Bandwerk**

Pilisszentkereszt, Ruinen des Zisterzienserklosters, „sekundär eingebaut“ (1977, Ausgrabungen von László Gerevich)
Kalkstein
24,5 × 36 × 20 cm
um 1050–1070

Szentendre, Ferenczy-Museum,
Inv.Nr. Pilis 78.60.

**I-16.
Bruchstück eines Säulenkapitells mit einreihigem Blattornament**

Pilisszentkereszt, Ruinen des Zisterzienserklosters, „bei der östlichen Ecke des vom Kreuzgang in die Kirche führenden Tores“ (1970, Ausgrabungen von László Gerevich)
Kalkstein
23,5 × 18 × 9,5 cm
um 1050–1070

Szentendre, Ferenczy-Museum,
Inv.Nr. Pilis 412.

**I-17.
Bruchstück eines Kapitells mit einreihigem Blattornament**

Visegrád, westlich von der Mitte der Probsteikirche (1977, Ausgrabungen von Mátyás Szöke)
Kalkstein
18,5 × 21 × 14 cm
um 1060–1070

Visegrád, König-Matthias-Museum

**I-18.
Kapitellfragment mit Blatt- und Halbpalmettenzier**

Székesfehérvár, Bischöfliche Sammlung (vor 1896)
Kalkstein
26,5 × 27 × 16,5 cm
um 1050–1100

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum,
Inv.Nr. 2142.

**I-19.
Endteil eines hinausbeugenden Blattes von einem Kapitell**

Visegrád, südwestlich von den Ruinen der Probsteikirche (1978, Ausgrabungen von Mátyás Szöke)
Kalkstein
9,5 × 16,5 × 6,5 cm
um 1060–1070

Visegrád, König-Matthias-Museum

**I-20.
Endteil eines hinausbeugenden Blattes von einem Kapitell**

Óbuda, Fő Platz 1., Hof (1956–57, Ausgrabungen von Frau Herta Bertalan)
Kalkstein

9 × 18,5 × 7,5 cm
um 1030–1060

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 57.58.1.

**I-21.
Bruchstück eines Säulenkapitells mit korinthischem Ornament**

Mohács, Museum (vor 1965)
Kalkstein
43 × 50 × 24 cm, B. von links bis zur Kapitellmitte: 28,5 cm
um 1050–1100

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

**I-22.
Eckfragment eines Säulenkapitells mit Voluten**

Zalavár, aus den Ruinen der Abtei (vor 1913)
weißer Marmor
11,5 × 8,5 × 14,5 cm
um 1070–1080

Keszthely, Balaton-Museum,
Inv.Nr. 58.733.39.

**I-23.
Bruchstück eines Altares: im Flechtwerk Symbol des Evangelisten Johannes**

Nagykanizsa (vor 1888)
weißer Marmor
52 × 49 × 13 cm
um 1070–1080

Szombathely, Savaria-Museum (als Depot: Zalaegerszeg, Gőcsej-Museum)

**I-24.
Bruchstück einer Steinplatte mit Fragment eines auf einer Hase herabstürzenden Adlers und des rahmenden Flechtwerkes**

Zalaapáti, Benediktinerabtei (vor 1938)
weißer Marmor
72 × 50 × 11 cm,
H. des Bandwerkes: 50 cm
um 1070–1080

Keszthely, Balaton-Museum

**I-25.
Randfragment eines Sarkophagdeckels mit Flechtwerk**

Székesfehérvár, Ruinengebiet der Basilika (vor 1942)
Kalkstein
33 × 64 × 35 cm
1083 oder später

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

**I-26.
Kapitellfragment mit korinthischem Ornament**

Székesfehérvár, Ruinengarten, östlicher Teil des Hauptschiffes der Basilika, aus der Grundmauer des gotischen Gebäudes (1971, Ausgrabungen von Alán Kralovánvászky)
Kalkstein
49 × 48,5 × 21 cm
um 1083

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

**I-27.
Bruchstück einer Steinplatte mit Bandwerkfragment und Halbpalmette**

Székesfehérvár, Ruinengarten, östlich vom Grab des Königs Stephans des Heiligen, im Hauptschiff der Basilika (1971, Ausgrabungen von Alán Kralovánvászky)
weißer Marmor
31 × 24,5 × 16 cm
um 1083

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

**I-28.
Bruchstücke eines Madonnenreliefs**

Pécsvárad, Burg, (1964?, Wandforschung – a; 1968, Ausgrabungen – b,c)
Kalkstein
a: 87 × 51 × 18 cm
b: 22 × 15 × 11 cm
c: 18 × 18,5 × 13 cm
um 1100

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. K 93.27.4.1–3. (Aufgemalt auf den Fragmenten a: Pécsvárad 1 69; b: [19]68 III/A 7)

**I-29.
Steinfragment mit Blättern und Rosetten**

Pécsvárad, Burg (vor 1992)
Kalkstein
37 × 35 × 21 cm
um 1100

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. K 93.27.1. (Aufgemalte große Nummer: 60)

**I-30.
Bruchstück eines Gesims mit Fragmenten eines Palmettenfrieses, mit zackenartiger Auskerbung und Traubenranken**

Esztergom, Burg (Ausgrabungen vor 1935)
Kalkstein
20,5 × 17 × 15,5 cm
um 1100

Esztergom, Burgmuseum

I-31.
Zwei Stücke eines zylindrischen Schaftes mit fragmentarischen Doppelwellenranken

Esztergom, Burg, Auffüllung des Kellers unter dem Festsaal (später Kaserne) des mittelalterlichen Königspalastes (1975 – a); Lapidar (vor 1975 – b)

Kalkstein
 a: 11,5 × 20 × 8 cm
 b: 17 × 10,5 × 7 cm
 um 1100

Esztergom, Burgmuseum

I-32.
Bruchstück einer Steinplatte: im Bandwerk mit Figuren des Agnus Dei und eines Griffes

Somogytúr (vor 1907)

Sandstein
 41 × 68,5 × 16 cm
 um 1100

Keszthely, Balaton-Museum

I-33.
Säulenkapitell mit Pflanzen beißenden Widdern

Pécs, Platz vor der Kathedrale (vor 1896)

Kalkstein
 20 × 20,5 × 20,5 cm, Durchm. der unteren Platte: 14,5 cm
 um 1100

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1603.

I-34.
Kragstein einer Bogenreihe mit Tierkopf

Pécs, Kathedrale (1882–1891 freigelegt)

Kalkstein
 23 × 21 × 38,5 cm; die Auskrugung des Kragsteines: 11,5 cm
 1100–1150

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 363.

I-35.
Halbsäulenkapitell mit Tierfiguren

Dömös (vor 1898)

Andesituff
 36 × 37,5 × 24 cm, Durchm. des Schaftes: 28 cm
 um 1100–1110

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1009.

I-36.
Fragment mit Tierfigur und mit Flechtdockenmotive

Székesfehérvár, Bischöfliche Sammlung (vor 1911)

Kalkstein
 34 × 28,5 × 27 cm
 um 1100–1150

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum

I-37.
Löwenkopf

Aus dem „Bercse“-Rain – in der Flur Bajna – Acker von Lajos Szabó (Anfang des 20. Jahrhunderts)

Kalkstein, bemalt
 H.: 25 cm, B.: 22 cm, L.: 36 cm
 12. Jahrhundert

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum, Inv.Nr. 68.3.1.

I-38.
Fragment eines Löwenkopfes

Szekszárd, Museum (vor 1933)

Kalkstein
 17 × 16,5 × 23 cm
 12. Jahrhundert

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. LAP 933.22, (83.7.6.)

I-39.
Fragment mit menschlicher Figur

Szekszárd, Museum (vor 1933)

Kalkstein
 36 × 35 × 13 cm
 um 1100–1150

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. LAP 933.6.1.

I-40.
Wandkapitell mit Löwenpaar und Figuren

Esztergom, Ausgrabungen (vor 1938)

Kalkstein
 53,5 × 43 × 70 cm (die Auskrugung des Kapitells ist 32 cm, Durchm. der Säule 26 cm)
 12. Jahrhundert

Esztergom, Burgmuseum

I-41.
Bruchstück eines Taufbeckens

Győr, Kathedrale, aus der nordwestlichen Wand der Krypta (1969)

Kalkstein
 41,5 × 49 × 21 cm (B. der intakten Seite: 36,5 cm)
 um 1100

Győr, János-Xantus-Museum

I-42.
Bruchstück eines Beckens

Gefunden 1990 in Pannonhalma, in der Fundierung der südwestlichen Ecke des Kreuzgangs.

Kalkstein
 H.: 29 cm, B.: 22–23 cm, Durchm. des Beckens: 24 × 34 cm, max. T.: 21 cm
 1100–1150

Pannonhalma, Benediktiner Erzabtei

I-43.
Fragment eines Bogenschlusses mit Tierkampf

Székesfehérvár, Ruinengebiet der Basilika C1936/38 – rechter Teil), Lapidar (vor 1978 – linker Teil)

weißer Marmor
 34 × 62 × 13 cm, (linker: 34 × 28 × 12,5 cm; rechter: 33,5 × 35 × 13 cm)
 1100–1150

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum

I-44.
Fragmente von Nischenbogen

Székesfehérvár, Umgebung der Franziskanerkirche (a: um 1890); Széchenyi Str. 17. (b: 1932); Rathaus (c: 1938); Székesfehérvár (d: vor 1960)

Kalkstein
 a–c: Durchm. 80–85 cm
 a–d: D. des Bogens 25–26 cm
 b: 43 × 43 × 31 cm
 c: 56 × 44 × 37 cm
 d: 49 × 40 × 25 cm
 1100–1150

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum

I-45.
Bruchstück eines Pfeilerkapitells mit Tierpaar und Pflanzenornament

Székesfehérvár, Fundament eines neu aufgebauten Hauses, südöstlich von der mittelalterlichen Basilika

Kalkstein
 98 × 55 × 53 cm
 1100–1150

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1596.

I-46.
Fragment eines Pfeilerkapitells mit korinthischem Ornament

Szentendre-Izbég, früher Villa Hauszmann (vor 1939)

Kalkstein
 49,5 × 83 × 43 cm (unten 72,5 × 37 cm) gegen 1150

Szentendre, Militär-Erholungsheim

I-47.
Säulenkapitell mit Tierköpfen

Esztergom, aus dem Steinfundament des Erdgeschoß-Saales, des sog. „Heiliger Stephanus“ – Saales in der

mittelalterlichen Burg aus einer sekundären Einmauerung (1965, Ausgrabungen von Emese Nagy)
 Kalkstein

H.: 35 cm, Abacus: 26 × 26 cm, unterer Durchm.: 15,5 cm
 um 1150–1175

Esztergom, Burgmuseum

**I-48.
Fragment eines Säulenkapitells**

Zselicszentjakab, aus den Ausgrabungen des Benediktinerklosters (1961–1964, Emese Nagy
Kalkstein
H.: ungefähr 20–22 cm, B.: ungefähr 16–18 cm, D.: ungefähr 10–12 cm
12. Jahrhundert

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum

**I-49.
Säulenkapitell mit korinthischem Ornament**

Somogyvár, Kirchenruine, aus der Auffüllung des erhöhten Chores (Ausgrabungen von Kornél Bakay, 1973)
43,5 × 39 × 36 cm
gegen 1150

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum, Inv.Nr. 73.1413.1.

**I-50.
Säulenkapitell mit korinthischem Ornament**

Székesfehérvár, aus dem Graben einer Wasserleitung (1912–13)
Kalkstein
36,5 × 50 × 49 cm (33 × 45 × 26 cm;
36,5 × 49 × 30 cm; unterer Durchm. 30 cm)
um 1150–1175

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

**I-51.
Fragment einer Gesimsecke mit Akanthusornament**

Budapest, Ungarisches Nationalmuseum (1950: das Museum der Bildenden Künste übergab es dem Museum in Visegrád)
Kalkstein
24 × 24 × 20 cm
um 1150

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. 53.58.1.

**I-52.
Gesimsfragment mit Akanthusblättern**

Esztergom, Szentkirály, Acker von Mihály Mohácsi (1891)
Kalkstein
17 × 31 × 21 cm
um 1150–1170

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum

**I-53.
Gesimsfragment mit Fries von Akanthusblättern und Ranken-Tiermotiv**

Buda, Burg (vor 1932)
Kalkstein
19 × 29,5 × 17 cm
gegen 1150

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 20.

**I-54.
Rahmenfragment mit Bandwerk und Rankenornament**

Óbuda, Hauptplatz (1976–1980, Ausgrabungen von Herta Bertalan)
Kalkstein
31 × 25 × 15 cm
gegen 1150

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 81.315.1.

**I-55.
Eckfragment eines Säulenkapitells mit Lammkopf und Blattornament**

Óbuda, vor 1924
Kalkstein
14,5 × 10 × 8,5 cm
1150–1200

Budapest, Ungarisches Nationalmuseum, Inv.Nr. 34.1924.

**I-56.
Fragment einer Reliefsteinplatte**

Kalocsa, Sammlung des Erzbischofs Kunszt (vor 1896)
Kalkstein
79 × 92 × 28,5 cm (niedrigerer Teil:
71 × 36 cm)
gegen 1150

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1600.

**I-57.
Friesfragment mit Ranken und Vögeln**

Somogyvár (vor 1927)
weißer Marmor
27 × 53 × 10,5 cm
gegen 1150

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 53.582.

**I-58.
Fragmente zweier Steinplatte mit Reliefs**

Somogyvár, Ruinen der Abtei (1855 oder früher – a); Somogyvár, (Ausgrabungen von Kornél Bakay, 1975 – b).
weißer Marmor
a1: 73 × 70 × 11,5 cm
a2: 36 × 33 × 11,5 cm
a3: 33 × 26 × 11,5 cm
b: 32 × 21 × 9 cm
gegen 1150

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum

**I-59.
Eberkopf**

Várpalota, Weingarten des J. Molnár des Ä. (vor 1963)

Kalkstein
29 × 23 × 21 cm
12. Jahrhundert (?)

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum, Inv.Nr.65.432.1.

**I-60.
Portalfragmente**

Székesfehérvár, Palotai Str. 13. (1964 – a); Ferenc József (später István) Platz 6. (1932 – b)
Kalkstein
a: 70 × 68 × 36,5 cm, T. der Nische: 3–5 cm, B. der Nische: 21 cm
b: 72 × 37,5 × 51 cm, D. des Bogens: 31,5 cm
1150–1170

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

**I-61.
Wanddeckfragment mit Ornamentstreifen**

Jásd, Kirchengarten (um 1990)
Kalkstein
91 × 34,5 × 25,5 cm
um 1150–1175

Jásd, Pfarre

**I-62.
Gliederungsfragment mit Ranken- und Palmettenornament**

Esztergom, Lapidar
Kalkstein
16,5 × 18 × 23 cm
(gegliedertes Teil: 10 cm)
1150–1200

Esztergom, Burgmuseum

**I-63.
Fragmente eines Altarbaldachins**

Pécs, Kathedrale (1882–1891 – b), aus den Ruinen der einstigen Heiligen-Kreuz-Kapelle (freigelegt in 1883 – a, c)
Sandstein
a: Schichtstein des Schaftes eines Eckpfeilers
H.: 54 cm; B.: 39,5 cm; D.: 39 cm;
Durchm. der Halbsäulenschaftes: 20,5 cm
b: Kapitell eines Eckpfeilers
H.: 29 cm; B.: 56 cm; D.: 31 cm (unten: 35,5 cm, bez. 21 cm), Durchm. der Säule: 20,5 cm
c: Löwenfigur von einem Nischenrahmen
H.: 63,5 cm; B.: 50 cm (der geschmückte Teil: 32,5 cm, davon der Rankenstreifen: 23,5 cm); D.: 23 cm, T. des Reliefs: 5 cm
1150–1175

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. a: 59A.; b: 61.; c: 57A.

I-64.**Element des Archivolts eines Portals oder einer Nische**

Pécs, Kathedrale (1882–1891)
Sandstein
L.: 35,5 cm, B.: 19,5 cm, D.: 34 cm,
Spannweite ungefähr 360 cm
1150–1175

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 68A.

I-65.**Kapitell einer Dreiviertelsäule mit Löwenkopf**

Pécs, Kathedrale (1882–1891)
Sandstein
H.: 26,5 cm (Abacus: 10 cm); B.:
17,5 cm; D.: 32 cm (Kapitell: 14,5 cm);
Durchm. der Säule: 8,5 – 9,5 cm
1150–1175

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 88.

I-66.**Sündenfall**

Pécs, von der Nordwand des in die
Unterkirche führenden Abstieges
(1882–1891)
Sandstein
H.: 77,5 cm; B.: 53 cm; D.: 29 cm,
T. des Reliefs: 9 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 178.

I-67.**Relief- und Rahmenfragmente aus den Zyklen des Samsons und der Kindheit Jesu**

Pécs, Kathedrale, von der Wand der
südlichen Treppe der Ostkrypta
Sandstein

a: Die Hirten von Betlehem
H.: 77,5 cm; B. der linken bez. rechten
Seite der Eckplatte: 37,5 cm, bez.
14,5 cm; ganze Breite der Steinplatte:
49 cm, bez. 27 cm

b: Traum der Heiligen Drei Königen
H.: 54 cm; B.: 58 cm; D.: 21,5 cm, T.
des Reliefs: 9,5 cm

c: Löwenkampf des Samsons
H.: 68,5 cm; B.: 65,5 cm; D.: 23,5 cm,
T. des Reliefs: 9–13 cm

d: Rahmenelement mit Vögelpaar und
Blattornament
L.: 68 cm; B.: 21,5 cm; D.: 44 cm,
T. des gegliederten Teiles: 14,5 cm

e: Rahmenelement mit Blattornament
L.: 35 cm; B.: 21 cm; D.: 26 cm, T. des
gegliederten Teiles: 15,5 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. **a:** 163.;
b: 166.; **c:** 171.; **d:** 221D.;
e: 223J.

I-68.**Element eines Frieses mit eingehautem Blattornament**

Pécs, Kathedrale (1882–1891)
weißer Marmor

L.: 23,3 cm, B.: 15 cm, D.: 6,8 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 237/A.

I-69.**Säulenkapitell mit Vögeln**

Székesfehérvár, einstiger Weingarten des
Bistums (1971)
Kalkstein
49 × 49 × 49 cm, B. unten: 35 cm,
B. oben: 44 cm
um 1170–1190

Székesfehérvár,
König-Stephan-Museum

I-70.**Gekrönter Greis**

Pécs, Kathedrale, rechte Seite des Portals
vom Raum über dem westlichen
Abschnitt des südlichen Seitenschiffes in
den Dachboden des Hauptschiffes
(sekundäre Einmauerung vor 1872)
Sandstein
H.: 73 cm, B.: 25 cm, T.: 16,5 cm
um 1170–1180

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.977.

I-71.**Kopffragment eines gekrönten Greises**

Pécs, Kathedrale, Südwand des
Hauptschiffes (1882, Abbau)
Sandstein
H.: 20,7 cm, B.: 12,5 cm, T.: 12,8 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 190.

I-72.**Engel**

Pécs, Kathedrale, wahrscheinlich aus dem
gotischen Triumphbogen zwischen dem
Chor und dem Hauptschiff (1882, Abbau)
Sandstein
H.: 59,5 cm, B.: 36,5 cm, T.: 22 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 198.

I-73.**Auferstandene Seelen**

Pécs, Kathedrale (1882–1891)
Sandstein
H.: 66,5 cm, B.: 41 cm, T.: 20 cm
um 1170–1180

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr. 189.

I-74.**Jakob (?)**

Pécs, Bischofsburg (1773, aus dem Boden)
weißer Marmor, ursprünglich mit bunter
Steineinlage
H.: 84 cm, B.: 51,5 cm, T.: 12 cm
um 1170–1190

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.975.

I-75.**Reliefplatte mit Fragment der Figur Christi**

Somogyvár, Széchenyi-Schloß (vor 1897)
Sandstein
89 × 42 × 22 cm, T. des Reliefs: 14 cm
um 1170–1190

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1703.1.

I-76.**Reliefplatte mit Fragment einer Erzengelfigur**

Somogyvár, Széchenyi-Schloß (vor 1897)
Sandstein
59,5 × 37,5 × 14 cm, T. des Reliefs: 7,5 cm
um 1170–1190

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1704.1.

I-77.**Bruchstück einer Reliefplatte mit Fragment der Figur des Heiligen Petrus**

Somogyvár, Kossuth Str. 12., Hof von
Géza Gróf (1971)
Sandstein
62 × 51 × 25 cm, T. des Reliefs: 7,5 cm
um 1170–1190

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1707.1.

I-78.**Reliefplatte mit dem Löwenkampf des Samsons**

Somogyvár, Ruinengebiet der Abtei, vor
dem Südportal der Kirche, oben in
neuzeitlicher Auffüllung (1973,
Ausgrabungen von Kornél Bakay)
Sandstein
81 × 48,5 × 29,5 cm, T. des Reliefs: 7,5 cm
um 1170–1190

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1706.1.

I-79.**Steinplatte mit Reliefs: Dornauszieher und Löwe**

Somogyvár, Széchenyi-Schloß (vor 1897)
Sandstein
64 × 49,5 × 28 cm, T. des Reliefs: 12 cm
um 1170–1190

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1705.1.

I-80.**Pfeilerkapitell mit Blattornament**

Zalaszentgyörgy, röm.-kath. Kirche, aus
dem Empore-Pfeiler, zugebaut zur Nordseite
der Westwand (1988, Wandforschung)
Sandstein
30 × 29,5 × 27,5 cm
12. Jahrhundert

Zalaszentgyörgy, Röm.-kath.
Pfarrkirche

**I-81.
Gesims mit Tierfigur**

Sopron, Museum (vor 1958)
Sandstein
21 × 58 × 20 cm, T. des Reliefs: 2 cm
um 1150–1200

Sopron, Museum der Stadt Sopron,
Inv.Nr. 58.17.1.

**I-82.
Abbildung und Fragmente des
Prunkportals (Porta speciosa)
von Esztergom**

Esztergom, Westfassade der
mittelalterlichen Sankt-Adalbert-
Kathedrale (zerstreute Stücke nach dem
Untergang des Portals, 1764: **b-j**; auf
dem Gemälde – **a** – erkennbar: **b-e, g, h**;
aus dem Modellsaal der Kathedrale: **b, c,**
g, h; unterste Treppe der Kalvarie am
Sankt-Thomas-Berg, 1984, Abbau: **d**;
Dobozi Str. 5., Kellerwand, 1977: **e**; aus
dem Donauebett, östlich von der Stadt,
beim „Bübánat“-Tal, 1970: **f**; Lapidar
des Burgmuseums: **i, j**). Mecseknádasd,
Landhaus der Bischöfe von Pécs (sie hat
Béla Czobor 1882 gefunden, gelangte in
die Gemäldegalerie Esztergom, dann in
das Bálint-Balassa-Museum, Esztergom:
a).

a: Öl, Leinwand
b: Rotmarmor, mit Einlage aus weißem
und grünem Marmor
d, f, g-j: Rotmarmor
c, e: Weißmarmor

a: 1741–1751
b-j: um 1190

a: Gemälde von der Porta speciosa
96,8 × 74,3 cm

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 64.1.1.

b: Kopffragment des Prophets Daniel mit
Nische
39 × 31,5 cm

Esztergom, Burgmuseum

c: Spruchband des Heiligen Petrus
33,5 × 14 × 2,5 cm

Esztergom, Burgmuseum

d: Bruchstück eines Türpfostens mit
Körperfragment des Apostels Johannes
48 × 39 × 26 cm

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 84.27.1.

e: Bruchstück eines Schlußsteines mit
Agnus Dei
27,7 × 16 × 62,7 cm

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 84.26.1.

f: Bruchstück eines Adlers von der Porta
speciosa
6,3 × 11, 5 × 3,2 cm

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 70.346.1.

g-h-i: Fragmente eines Portallöwen, einer
Säulenbasis und eines Säulenschaftes
g: 79,5 × 34 × 105 cm, H. hinten: 39 cm,
bei der Säulenbasis: 48,5 cm
h: 31 × 44, 5 × 99 cm
i: H.: 28 cm, Durchm.: 20,5 cm

Esztergom, Burgmuseum,
Inv.Nr. 67.3.1–3.

j: Bruchstück der Mähne einer
Löwenfigur
26,5 × 17,5 × 19 cm

Esztergom, Burgmuseum

**I-83.
Fragment einer Griff-Statue**

Esztergom, wahrscheinlich Burgberg,
Ausgrabungen 1934–38.

Rotmarmor
H.: 39 cm, B.: 25 cm, L.: 41 cm,
Anstoßung der Fußplatte: 21 × 21 cm
um 1190

Esztergom, Burgmuseum

**I-84.
Kapitell mit Akanthusranken**

Esztergom, Sammlungs des Modellsaales
der Kathedrale (vor 1896).

Kalkstein
H.: 27 cm, Abacus: 30 × 30 cm, Durchm.
des Säulenschaftes: 16 cm
1190–1200

Esztergom, Burgmuseum

**I-85.
Gesimsfragmente**

Esztergom, Modellsaal der Kathedrale
(**a**); es wurde in der Burg (vielleicht bei
den Ausgrabungen in den 30-er Jahren)
gefunden. Mit Hilfe dieses und drei
anderen Stücke rekonstruierte man 1938
teilweise ein Tor im Lapidar der Burg
(**b**); es wurde in der Burg (vielleicht bei
den Ausgrabungen der 30-er Jahren)
gefunden (**c**).
Kalkstein
um 1200

a: Gesimsfragment mit Drachenfigur
31 × 45 cm, H.: 27,5 cm, H. der
Deckplatte: 5 cm

b: Gesimsfragment mit Weinranken
35 × 50 cm, H.: 29 cm, H. der
Deckplatte: 4,5 cm

c: Gesimsfragment mit wellendem
Blattmotiv
13 × 24 cm, H.: 29,5 cm, H. der
Deckplatte: 6 cm

Esztergom, Burgmuseum

**I-86.
Säulenkapitell mit Adlern**

Esztergom, Burg (vor 1938)
Kalkstein
H.: 24 cm, Abacus: 23 × 23 cm, unterer
Durchm.: 13,5 cm
um 1200

Esztergom, Burgmuseum

**I-87.
Halbsäulenkapitell mit Blatt-
ornament und mit kleiner Figur**

Vértesszentkereszt, Kirchenruinen,
südöstlich vom Hauptchor (vor 1967,
Ausgrabungen von Éva Kozák)
Kalkstein
31,5 × 50 × 44 cm; B. unten: 44 cm, B. des
Abacus: 33 cm; Auskrugung des Abacus:
16 cm; Durchm.: 25 cm
um 1200

Tata, Domokos-Kuny-Museum

**I-88.
Kapitell einer Ecksäule mit
Drachenpaar**

Csákvár, Park des Eszterházy-Schlusses,
ehemaliges Prunktor (seit 1800)
Kalkstein
34,5 × 55 × 64 cm, B. des Abacus: 54 cm,
Durchm. der Säule: 31 cm
um 1200

Tata, Domokos-Kuny-Museum

**I-89.
Halbsäulenkapitell mit
Blattornament**

Vértesszentkereszt, Ruinen des Klosters,
mittlerer Teil des Ostflügels
(Ausgrabungen von Éva Kozák, 1964–1971)
Kalkstein
32,5 × 35,5 × 49 cm, B. der Kapitells
unten: 24 cm
um 1200

Tata, Domokos-Kuny-Museum

**I-90.
Dreiviertelkapitell mit
Blattornament**

Vértesszentkereszt, Ausgrabungen von
Éva Kozák, 1964–1971
Kalkstein
25 × 28 × 23 cm, B. des Abacus: 22 cm,
D.: 16, 22 cm, unterer Durchm.: 11 cm
um 1200

Tata, Domokos-Kuny-Museum

**I-91.
Knospenkapitell**

Vértesszentkereszt, Ausgrabungen von
Éva Kozák, 1964–1971
Kalkstein
36,5 × 40 × 42 cm, Abacus: 36,5 × 36,5 cm,
unterer Durchm.: 21 cm
Anfang des 13. Jahrhunderts

Tata, Domokos-Kuny-Museum

**I-92.
Abgebrochene Knospen**

Vértesszentkereszt, Ausgrabungen von
Éva Kozák, 1964–1971
Kalkstein
a: 6,5 × 7 × 6 cm
b: 6,5 × 7,5 × 7 cm
c: 7,5 × 12 × 9 cm
Anfang des 13. Jahrhunderts

Tata, Domokos-Kuny-Museum

I-93.
Kopf mit glattem Gesicht
 Vértesszentkereszt, Ruinen der Kirche, Vorhalle (1965, Ausgrabungen von Éva Kozák)
 Kalkstein
 17 × 11 × 9 cm
 um 1200
 Tata, Domokos-Kuny-Museum,
 Inv.Nr. 74.1.309.

I-94.
Kopf mit Rundbart
 Vértesszentkereszt, Ausgrabungen von Éva Kozák, 1964–1971
 Kalkstein
 22 × 15 × 15 cm
 Anfang des 13. Jahrhunderts
 Tata, Domokos-Kuny-Museum

I-95.
Kopf mit Bart und Schnurrbart
 Vértesszentkereszt, Ruinen der Kirche, östlicher Abschnitt des südlichen Seitenschiffes (1967, Ausgrabungen von Éva Kozák)
 Kalkstein
 12,5 × 10,5 × 7 cm
 um 1200
 Tata, Domokos-Kuny-Museum,
 Inv.Nr. 74.1.303.

I-96.
Fragment einer männlichen Figur als Wasserspeier
 Zalaapáti, Abtei (vor 1880)
 Sandstein
 30 × 29 × 23 cm, oberer Durchm.: 13,5 cm
 1200–1250
 Keszthely, Balaton-Museum

I-97.
Auslauf eines Blattes mit Knospen
 Hidegség, um die nördliche, obere Ecke des romanischen Chores und Schiffes der Kirche (1971, Ausgrabungen von Sándor Tóth)
 Sandstein
 11 × 12,5 × 9,5 cm
 um 1220–1230
 Sopron, Museum der Stadt Sopron

I-98.
Füllungskapitell mit Blattornament
 Ják, von der linken, inneren Säule des Südportals.
 Sandstein
 H.: 23 cm, L.: 41 cm, T.: 23,5 cm,
 Durchm. des Säulenschaftes: 15,5 cm
 um 1220–1230
 Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1002.

I-99.
Fragmente eines Drachenfrieses
 Ják, aus dem Fries über der Kapitellzone der Füllung des Westportals (nördliche Seite, über den beiden inneren Säulen).
 Kalkstein
 a: H.: 24 cm, L.: 25 cm, T.: 15,5 cm
 b: H.: 24,5 cm, L.: 20 cm, T.: 29 cm
 um 1220–1230
 a: Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1037.
 b: Szombathely, Savaria-Museum

I-100.
Dreiviertelkapitell mit Drachen
 Ják, von den vernichteten, südlichen, mit achteckigen Diensten erweiterten Pfeilern der Kirche, wahrscheinlich vom ersten Pfeiler von Osten.
 Kalkstein
 H.: 33 cm, B.: 40,5 cm, T.: 37 cm
 1225–1250
 Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1063.

I-101.
Fragment einer Torfüllung mit Drachenkapitell
 Ják (Anfang des 20. Jahrhunderts)
 Kalkstein
 H.: 31 cm, L.: 58 cm, T.: 28 cm,
 Durchm. des Säulenschaftes: 17 cm
 um 1250
 Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.1602
 (ausgestellt in der ständigen Ausstellung im Ungarischen Nationalmuseum)

I-102.

Portalbogenfeld mit Relief: Kreuz, Kentaur und Schlangenpaar
 Újudvar (vor 1936)
 Kalkstein
 61 × 129 × 21,5 cm
 1200–1250
 Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 53.586.

I-103.
Tympanon mit Figuren von Christus und zwei Stiftern
 Szentkirály, es wurde von der Ziegelüberbrückung des Portals der Pfarrkirche, um 1875, aus Anlaß des Abbruchs der Kirche ausgenommen. Zuerst war es im Lapidar des Bischofspalastes in Szombathely, dann um 1910 im Museum ausgestellt. 1919 gelangte es in das Museum der Bildenden Künste, endlich 1974 in die Ungarische Nationalgalerie.
 weißer Marmor
 H.: 67 cm, B.: 120 cm, T.: 25 cm
 um 1230
 Budapest, Ungarische
 Nationalgalerie, Inv.Nr. 55.976.

I-104.
Kopffragment eines Reliefs
 Sopronhorpács, Pfarrkirche aus der Mauer des südwestlichen Bündelpfeilers (1959, Wandforschung von Ödön Dümmerling)
 Kalkstein
 H.: 21 cm, B.: 18 cm, T.: 17 cm
 um 1230

Sopronhorpács, Röm.-kath. Pfarrei

I-105.
Bruchstück eines Beckens
 Sopronhorpács, Pfarrkirche, im Fundament der abgetragenen Sakristei, 1960.
 Kalkstein
 H.: 24 cm, B.: 61 cm, Durchm. des Schüssels: 53 cm, T. der Seitenwand: 8 cm, Durchm. der Bohrung in der Mitte: 2 cm, Durchm. der Abflußlöcher: 1 cm.
 um 1230

Sopronhorpács, Röm.-kath. Pfarrei

II. Romanisches Kunstgewerbe

II-1.
Rückseite eines Reliquienkreuzes
 Csákányospuszta (Komitat Komárom)
 Bronzeuß, gegossen, ziseliert, ehemals vergoldet
 H.: 7,5 cm, B.: 4,2 cm
 6–11. Jahrhundert, Heiliges Land
 Tata, Domokos-Kuny-Museum

II-2.
Vorderseite eines Brustkreuzreliquars
 Tata, im Gebiet der alten Benediktinerabtei.
 Bronzeuß
 H.: 8 cm, B.: 6,2 cm
 6–11. Jahrhundert, Heiliges Land
 Tata, Domokos-Kuny-Museum

II-3.
Brustkreuz
 Vâl (Komitat Fejér)
 Bronzeuß, vergoldet
 H.: 5,3 cm, B.: 4,8 cm
 1100–1150, ungarisch
 Budapest, Ungarisches
 Nationalmuseum,
 Inv.Nr. 1898.16.98.

II-4.**Vorderseite eines Brustkreuzes**

Pécs, Makár-Berg. Gekauft vom Pécs-er Sammler Antal Horváth.
Bronzeguß, vergoldet, emailliert
H.: 6,7 cm, B.: 5,3 cm
11. Jahrhundert, böhmisch (?)

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum,
Inv.Nr. 1867.51.IV.1.

II-5.**Brustkreuzreliquiar**

Dunaszentmiklós (Komitat Komárom)
Bronzeguß, vergoldet
H.: 11 cm (mit Hänger 14,5 cm),
B.: 7,8 cm
11–12. Jahrhundert, russisch (Kijew)

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1870.117.

II-6.**Brustkreuzreliquiar**

Dunaszentmiklós (Komitat Komárom)
Bronzeguß, ziseliert
H.: 11 cm (mit Hänger 14 cm),
B.: 7,7 cm
1150–1200, russisch (Kijew)

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1870.25.4.

II-7.**Vorderseite eines Reliquienkreuzes**

Szekszárd (?)
Bronzeguß, vergoldet, emailliert
H.: 6,9 cm, B.: 4,9 cm
1150–1200, russisch (Kijew ?)

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. 83.7.3.

II-8.**Corpus eines Vortragekreuzes**

Dombóvár (Komitat Tolna)
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 14,8 cm, B.: 8,9 cm
Ende des 11. Jahrhunderts, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Ö/1.84.2.

II-9.**Fragment einer Platte mit stehender Figur**

Visegrád, Hochburg
Bronze, getrieben, ziseliert, punziert
H.: 7,4 cm, B.: 4,8 cm
11. Jahrhundert, ungarisch

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 69.3.1.

II-10.**Kupferbeschlag**

Visegrád, Hochburg
Bronze, getrieben, ziseliert

H.: 9,4 cm, B.: 7,2 cm
zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts,
ungarisch

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 1933.57.(50.49.)

II-11.**Vortragekreuz**

Székesfehérvár, Basilika, aus dem Grabe des Königs Béla III., 1848. Die Knochen und die Beilage wurden nach einer langen Aufbewahrung im Museum in der Matthiaskirche (Buda), in dem für das Königspaar errichteten, neoromanischen Grabmal begraben. Die Särge wurden am 30–31. Januar 1967 in der Restauratorenwerkstatt des Ungarischen Nationalmuseums wieder geöffnet, und die Beilage wurde ausgehoben.
vergoldete Bronze
H.: 22,5 cm
um 1150

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1848.64.2.

II-12.**Vortragekreuz**

Szabadszék, Somló-Hügel
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 15 cm, B.: 11,5 cm
um 1150, ungarisch

Budapest, Kunstgewerbemuseum,
Inv.Nr. 58.207.1.

II-13.**Vortragekreuz ohne Corpus**

Dunaszentmiklós (Komitat Komárom)
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 26 cm, B.: 20,4 cm
um 1150, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1870.25.3.

II-14.**Corpus**

Somogykőthely (?)
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 11,1 cm, B.: 10,2 cm
1150–1200, ungarisch

Keszthely, Balaton Museum,
Inv.Nr. R.90.1.1.

II-15.**Vortragekreuz**

Balatonfüred, aus einem Grabe in der mittelalterlichen Kirche des ehemaligen Dorfes Papsoka (Komitat Veszprém).
Bronzeguß, getrieben, ziseliert, vergoldet mit Bergkristalleinlage
H.: 21,2 cm, B.: 19,5 cm
1150–1200, ungarisch

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 73.1.1.

II-16.**Vortragekreuz**

Sárbogárd. Titularbischof János Károlyi schenkte es dem Museum von Veszprém.
Bronzeguß, getrieben, ziseliert, vergoldet
H.: 26,2 cm, B.: 12,4 cm
1150–1200, ungarisch

Székesfehérvár, König-Stephan-Museum, Inv.Nr. 1158.

II-17.**Vortragekreuz**

Szerecseny (Komitat Győr)
Bronzeguß, getrieben, ziseliert, vergoldet
H.: 24 cm, B.: 12,3 cm
1150–1200

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 58.59.B.

II-18.**Vortragekreuz mit Corpus**

Dunaszentmiklós (Komitat Komárom).
Gekauft aus der Sammlung Hugó Kilényi, das Fundort ist nach Angabe des Sammlers.
Bronzeguß
H.: 26,8 cm, B.: 23,9 cm
1150–1200, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1921.10.

II-19.**Kreuzfuß**

Der Kreuzfuß wurde in Dunaszentmiklós (Komitat Komárom), zusammen mit anderen mittelalterlichen Gegenständen, im Jahre 1870 gefunden. Den ganzen Fund hat der Finder dem Nationalmuseum verkauft.
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 15,1 cm, B.: 13,8 cm
1150–1200, Rhein-Maas Gebiet

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1870.25.2.

II-20.**Corpus**

Esztergom, gefunden in den Ruinen des Palastes im Jahre 1937.
Bronzeguß, vergoldet
H.: 8,7 cm, B.: 9,3 cm
1150–1200, ungarisch

Esztergom, Domschatz,
Inv.Nr. 1964.6.1.

II-21.**Vortragekreuz**

Aus Csajág. István Pribék, Domherr von Veszprém, schenkte es durch Vermittlung von Flóris Rómer dem Nationalmuseum.
Bronzeguß, ziseliert, getrieben, vergoldet
H.: 36,3 cm, B.: 19,2 cm
1200–1250, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1864.114.
(58.60.B)

II-22.**Leuchter**

Esztergom (Komitat Komárom)
Bronzeguß
H.: 10,7 cm, B.: 10,1 cm
1200–1250, deutsch

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 55.1217.1.

II-23.**Viereckige Platte mit Figuren zweier Apostel**

Veszprém, Museum. Ursprung unbekannt.
ehemals emailliert, vergoldet
Kupfer
6,6 × 6 cm.
1175–1200

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 661.471.

II-24.**Rautenförmige, bogenrunde Platte mit Christus-Figur**

Angeblich aus Óbuda, gekauft 1894.
Kupfer, vergoldet, mit ehemals
emailliertem Hintergrund
H.: 14 cm
1200–1250

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 34.1894.2.

II-25.**Corpus**

Gefunden neben der Kirche von Nagy-
simonyi (Komitat Vas), bei Erdarbeiten
Bronzeguß, getrieben, ziseliert, vergoldet,
emailliert
H.: 12,7 cm, B.: 10,1 cm
um 1250, Limoges

Szombathely, Diözesanmuseum

II-26.**Figur eines Heiligen von der Vorderseite eines Vortragekreuzes**

Székesfehérvár, von der Umgebung der
Basilika
Bronzeguß, ziseliert, vergoldet, emailliert
H.: 8,3 cm, B.: 2,5 cm
um 1250, Limoges

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1942.29.

II-27.**Fragment eines Kreuzes**

Győr
Bronzeguß, getrieben, ziseliert, vergoldet
H.: 7,3 cm, B.: 14,5 cm
1250–1300, ungarisch

Győr, János-Xantus-Museum,
Inv.Nr. 53.244.40.

II-28.**Corpus**

Zsámbék (Komitat Pest), gefunden in den
Ruinen der Abtei.

Bronzeguß, ziseliert, vergoldet
H.: 9,6 cm, B.: 10,4 cm
um 1250, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1935.137.

II-29.**Corpus**

Tengelic (Komitat Tolna)
Bronzeguß, ziseliert, punziert, vergoldet
H.: 19 cm, B.: 15 cm
1250–1300, ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1949.6.

II-30.**Vogelförmiges Relief**

Uzd (Komitat Tolna)
Bronzeguß, ziseliert
H.: 10,9 cm, B.: 10,7 cm
1150–1200

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1889.11.

II-31.**Lavabo**

Dombóvár (Komitat Tolna)
Bronze stanziert, ziseliert
Durchm.: 25,7 cm, H.: 5 cm
Wende der 12–13. Jahrhunderte,
Mittel-Europa (vielleicht ungarisch)

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1882.156.

II-32.**Fragment eines Lavabos**

Budaörs-Kamaraerdő (Komitat Pest)
Bronzeguß, getrieben, ziseliert
Durchm.: 15,5 cm
1150–1200, Mittel-Europa (vielleicht
ungarisch)

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum,
Inv.Nr. 1908.134.12.

II-33.**Aquamanile**

Budapest, aus dem Donaubett geborgen
Bronzeguß, ziseliert
H.: 23,8 cm
1200–1250, Magdeburg (?)

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 53.548.

II-34.**Pferdegebisspaar**

Zsámbék, aus einem Weingarten, 300 m
weit oberhalb der Kirche und der Burg
(1911)
Eisen, Bronze vergoldet
a: 11,5 × 12,5 × 39,5 cm
b: 12,5 × 13,5 × 38 cm
um 1200–1250

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, a: Inv.Nr. Arsenal

1911.15. (52.89); b: Inv.Nr. Arsenal
1912.12. (52.90)

II-35.**Fragment eines Pferdegeschirrs**

Győr
Bronze, getrieben, ziseliert, vergoldet
H.: 3,8 cm, B.: 9 cm
1200–1250

Győr, János-Xantus-Museum,
Inv.Nr. 53.244.43.

II-36**Scheibe mit Zellenschmelz und Fragmente eines Streifens mit Filigran in ein Armband umgeformt, und Miniaturkrone**

Aus einem Königsgrab in der Basilika von
Székesfehérvár, gefunden 1839. Das
Armband wurde für die Frau des
Bürgermeisters Ferenczy, einer
Verwandten des Bischofs von
Székesfehérvár verfertigt; es wurde dann
vom Antiquitätenhändler Miksa
Lemberger gekauft. Die Krone gehörte
früher József Jakusich, dann Miklós
Jankovich.

Gold

Durchmesser der Scheibe: 3,2 cm,
Durchmesser der Zellenschmelzplatte:
2,7 cm, die viereckigen Platten:
1,3 × 1,3 cm, Durchmesser der Krone:
2,1–2,2 cm, oben 2,7 cm, H.: 1,8 cm
Mitte des 12. Jahrhunderts – Anfang des
13. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. des
Armbandes 1885.76.; Inv.Nr. der
Krone: 58.64.1 B.

II-37.**Gehänge**

Esztergom, Burg, 1964.
Gold, Zellenschmelz, Perle
H.: 6 cm
1150–1175

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr.: Ö/1.78.2.

II-38.**Patene**

Esztergom, aus altem Bestand des
Bálint-Balassa-Museums
Silber, getrieben, ziseliert
Durchm.: 7,1 cm
1150–1200, ungarisch

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 56.1025.1.

II-39.**Schale mit Agnus Dei**

Székesfehérvár, 1871
Silber
Durchm.: 9 cm
12–13. Jahrhundert

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1871/1411.

**II-40.
Fürspan mit
Liebespaar**

Tömörd, 1878.
Gold
3,8 × 3,2 cm
Mitte des 13. Jahrhunderts
Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum,
Inv.Nr. 1878.115.

**II-41.
Fragment eines Messergriffes**

Felsőörs, Probsteikirche, nördliche
Sakristei, Grab 22. (Ausgrabungen von
István Éri und Sándor Tóth, 1964)
Glaspastenguß auf eiserner Spitze
4 × 2,3 × 1,3 cm
13. Jahrhundert
Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 69.4.51.

**II-42.
Glasierter Fußbodenflies mit
Kentaur**

Esztergom, königliches Schloß,
1934–1938.
Ton mit grüner Bleiglasur
17 × 18,2 cm
D.: 3,5 cm
um 1200
Esztergom, Burgmuseum

III. Romanische Wand- und Buchmalerei**III-1.
Wandmalereifragmente mit
Gesichts- und Handpartien**

Visegrád, Ruine der Probsteikirche
(1977–78, Ausgrabungen von Mátyás
Szöke)
tonierte Malerei auf kalkigem Mörtel
a: H.: 16 cm; b: H.: 10 cm; c: H.: 4 cm;
d: H.: 8 cm; e-f: H.: 5 cm
1075–1100

Visegrád, König-Matthias-Museum

**III-2.
Wandmalereifragmente**

Esztergom, mittelalterlicher königlicher,
dann erzbischöflicher Palast, aus der
Zufüllung des westlichen Kellers unter
dem ehemaligen Prunksaal (1988,
Ausgrabungen von István Horváth)
farbige Pinselzeichnung auf kalkigem
Mörtel
a: 5 × 7,5 × 3
b: 6,5 × 6 × 2,5,
c: 4,5 × 6,5 × 1,5
d: 4 × 5 × 1,5
11–12. Jahrhundert

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr.: 92.8.1–4.

**III-3.
Fragment einer Wandmalerei
mit Sirene**

Pécs, Kathedrale
Wandmalerei auf Kalksteinquader
gemalte Seite: H.: 18,5 cm, B.: 31,5 cm,
Tiefe des Quaders 11 cm
vor oder um 1200

Pécs, Dommuseum, Inv.Nr.: 412.

**III-4.
Fragment einer Wandmalerei
mit Figur eines Engels
(Aquarellkopie)**

Pécs, Kathedrale, Stirnwand der
ehemaligen südlichen Apsis
Aquarell auf Karton
48 × 35 cm
vor oder um 1200 (Wandmalerei), 1882
(Aquarellkopie)

Pécs, Kapitelarchiv, Koppay-Kopien,
Nr. VI.

**III-5.
Wandmalereifragmente mit
Figur eines Ebers und mit
geometrischen Rahmen-
ornamentik (Aquarellkopie)**

Pécs, Kathedrale, ehemalige Hauptapsis
Aquarell auf Karton
59,4 × 30,9 cm
vor oder um 1200 (Wandmalerei), 1882
(Aquarell)

Pécs, Kapitelarchiv, Koppay-Kopien,
Nr. V.

**III-6.
Zwei bemalten Fragmente von
Fensterfüllungen mit
Blattornamentik und mit
Medaillenbilder (Aquarellkopie)**

Pécs, Kathedrale, ehemalige Hauptapsis
Aquarell auf Karton
54,5 × 30,6 cm
vor oder um 1200 (Wandmalerei, Füllung
des rechten Fensters); um 1280–1310
(Wandmalerei, Füllung des linken
Fensters), 1882 (Aquarell)

Pécs, Kapitelarchiv, Koppay-Kopien,
Nr. II.

**III-7.
Wandmalereifragment mit
einem Christus-Kopf**

Zsámbék, Ruinen des Klosters
(Ausgrabungen 1934)
zeichnerische Malerei auf kalkigem Mörtel
eines Kalksteinquaders
27,5 × 29,5 × 9,5 cm
um 1230–1250

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr.: 52.598.

**III-8.
Wandmalereifragment mit dem
Kopf der Jungfrau Maria**

Veszprém, Westwand der sogenannten
Gisella-Kapelle (1980). Ausgrabungen von
Alán Kralovánszky
tonierte Malerei auf kalkigem Mörtel
aus acht Bruchstücken zusammengefügt
H.: ungefähr 28 cm, B.: ungefähr 30,5 cm
um 1225–1250

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum

**III-9.
Kodex des Bernhardus von Perugia**

Esztergom, Kathedralbibliothek
Pergament, Tempera, Gold, Silber,
Holzdeckel mit Ledereinband
24 × 16,5 cm (ff. 81)
Mitte des 12. Jahrhunderts

Esztergom, Kathedralbibliothek,
Mss.II. 3.

**III-10.
Fragment einer Bibel**

Aus dem Einband eines unbekanntes Buches
Pergament, Tempera
22,2 × 32 + 6,6 cm
Zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts

Eisenstadt, Burgenländisches
Landesmuseum

**III-11.
Fragment eines Graduales**

Esztergom, Kathedralbibliothek
Pergament, schwarze und rote Tinte
23,7 × 17,3 cm (f. 1); 24 × 20,2 cm (f. 2)
Zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts

Esztergom, Kathedralbibliothek

**III-12.
Fragmente eines Lectionars mit
Initial, geschmückt mit Ranken
und Blättern**

Sopron, Stadtarchiv (seit um 1667–8)
Pergament, Tempera
32,1 × 19,7 + 22,8 cm;
32,2 × 23 + 23,3 cm; 31,3 × 23 + 23,5 cm
Zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts

Sopron, Stadtarchiv Sopron,
Sammlung Kodexfragmente, Nr. 64.,
154., 190.

**III-13.
Liber Ruber**

Pannonhalma, Abtei
Pergament, Papier, 152 Pergamentseiten,
2 Papierblatt, Tinte, Tempera
Ledereinband auf Holzdeckel, Blindpressung
35 × 25 cm
Einband: 36,5 × 25,4 cm
um 1240

Pannonhalma, Archiv der
Benediktinererzabtei

IV. Gotische Skulptur und architektonische Fragmente

IV-1.

Bruchstück eines Konsols mit Satyrkopf

Wahrscheinlich aus den Ausgrabungen in der königlichen Burg von Esztergom zwischen 1934–1938, aber erst in 1978 publiziert.

Kalkstein

H.: 26 cm, B.: 19,5 cm, T.: 21 cm um 1200 oder Anfang des 13. Jahrhunderts

Esztergom, Burgmuseum

IV-2.

Bruchstück eines Säulenkapitells

Aus den alten Beständen des Steindepots im Burgmuseum von Esztergom, kam zwischen 1934 und 1938, wahrscheinlich im Gebiet der Burg zum Vorschein.

Kalkstein

H.: 18 cm, B.: 16 cm, T.: 13,8 cm, Durchm. des Schaftes: 8 cm um 1200

Esztergom, Burgmuseum

IV-3.

Der Thron von Esztergom

a: Bruchstück der linken Thronlehne

Es war in Esztergom, in der Nähe des sog. „Katzentores“ der Burg, im Jahre 1759 noch eingemauert (Széless 1759). Inkrustierter Rotmarmor mit Einlagen aus weißem Marmor und aus schwarzem Stein H.: 67 cm, B.: 69 cm, D.: 8,5 cm, Tiefe der Einlagen: 1–1,5 cm, T. der eingelegten Teile: 0,5–0,8 cm um 1200

Esztergom, Burgmuseum

b: Bruchstück der rechten Thronlehne

Aus Esztergom: es kam im Gebiet der Burg vor 1827 zum Vorschein Rotmarmor mit weißen Inkrustationen H.: 74 cm, B.: 44,5 cm, D.: 8 cm, Tiefe der Einlagen: 1,5 cm, T. der eingelagten Teile: 0,5–0,8 cm, quadratförmige Einlagen: 1,8 × 1,8 cm um 1200

Esztergom, Burgmuseum

c: Giebelfragment der Rückwand

Esztergom, gefunden in 1984 in dem Straßendament vor der Ostfassade der Kathedrale.

Rotmarmor

H.: 20,7 cm, B.: 16 cm, D.: 7,5 cm um 1200

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum, Inv.Nr. 92.7.1.

IV-5.

Fragment des Kapitells eines Bündelpfeilers

Pilis, aus dem Kirchenschiff (?), Ausgrabungen von László Gerevich (1967).

Sandstein

H.: 17,5 cm, B.: 21 cm, T.: 25 cm 1200–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 94.10.M.

IV-6.

Fragment einer geflügelten Figur

Pilis, gefunden im Block 2/C, in einer Tiefe von 0,95 m unter dem Zaun, aus einem gemischten Schicht, Ausgrabungen von László Gerevich (1978).

Rotmarmor

9 × 12 × 5 cm um 1200

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv. Nr. 92.36.M.

IV-7.

Fragment des Kapitells eines Brunnenpfeilers

Pilis, gefunden unten den Wandresten des zum Südflügel des Klosterkreuzganges gebauten achteckigen Brunnenhauses im Jahre 1913 von Péter Gerecze. Im Jahre 1929 wurde es von László Krompecher dem Nationalmuseum übergeben.

Rotmarmor

H.: 14,5 cm, B.: 37 cm, T.: 20,5 cm, untere Anstoßungsfläche B.: 18,5 cm, Durchm. des Randbogens: 125 cm. 1200–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 1025.

IV-8.

Kapitell eines Wandpfeilers aus der Arkadenreihe des Klosters in Pilis

Aus dem alten Bestand des Steindepots im Burgmuseum von Esztergom

Sandstein

H.: 27 cm, B.: 48 cm, T.: 47 cm, Durchm. des Schaftes: 12 cm 1200–1220

Esztergom, Burgmuseum

IV-9.

Fragmente von Knospenkapitellen aus Pilis

Pilis, von verschiedenen Stellen der Ausgrabungen (László Gerevich, 1967, 1975)

Sandstein

a: 14 × 12 × 9 cm
b: 7,5 × 9,5 × 7 cm
c: 10 × 14 × 9 cm um 1200–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, a: Inv.Nr. 94.12.M.; b: Inv.Nr. 94.13.M.; c: Inv.Nr. 94.14.M.

IV-10.

Fragment einer Sirene

Pilis, von einer unbekannter Stelle in der Abtei, vereinzelter Fund, Ausgrabungen von László Gerevich (1975).

Sandstein

H.: 18 cm, B.: 9,5 cm, T.: 9,5 cm 1200–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 94.9.M.

IV-11.

Fragment einer Drache

Pilis, aus der Nähe des Pfeilers É3, im Hauptschiff, Ausgrabungen von László Gerevich (1969).

Sandstein

16 × 12 × 7 cm 1200–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 94.8.M.

IV-12.

Fragment des Kapitells und der Basis einer Doppelsäule

Aus den Ausgrabungen in der Burg von Pécsvárad.

Sandstein

a: Fragment der Doppelsäule

H.: 23,5 cm, D.: 37 cm, B.: 36 cm, Abacus H.: 3 cm, B.: 30 cm

b: Fragment der Basis

H.: 22 cm, B. der Grundfläche: 30 cm, Durchm. des Schaftes: 15 cm 1210–1230

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-13.

Eckfragmente zweier Knospenkapitelle

Aus den Ausgrabungen in der Burg von Pécsvárad.

Sandstein

a: 12 × 15 × 11 cm
b: 10 × 11 × 9 cm 1210–1230

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-14.

Unterer Teil einer Statue aus Somogyvár

Somogyvár, aus dem Kreuzgang der Abtei, „unter dem spätmittelaltlichen Ziegelboden“ (Bakay 1989)

Kalkstein

H.: 76 cm, B.: 86 cm, D.: 35 cm um 1200

Kaposvár, József-Rippl-Rónai-Museum

IV-15. Kapitell einer Doppelsäule

Aus den Ruinen der Sankt-Egidius-Abtei in Somogyvár. Früher im Széchényi-Schloß in Somogyvár. Im Jahre 1927 schenkte die Witwe des Grafen Imre Széchényi es dem Ungarischen Nationalmuseum.

Kalkstein
H.: 29 cm, B.: 51 cm; T.: 35 cm, H. des Halsringes: 3 cm, Durchm. der Anstoßung des Schaftes: 16 cm
1210–1220

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv. Nr. 53.583.

IV-16. Torso einer Madonna

Gefunden in Öreglak, in einer sekundären Verwendung; von dort wurde es im Jahre 1896 in das Széchényi-Schloß in Somogyvár gebracht.

Sandstein
H.: 65 cm; Grundplatte: 25,5 × 47,5 cm
1210–1220

Kaposvár,
József-Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.161.1.

IV-17. Torso einer Engelfigur

Es wurde bei den Ausgrabungen der Sankt-Egidius-Abtei in Somogyvár von Kornél Bakay gefunden.

Sandstein
H.: 33 cm, B.: 18 cm, T.: 18 cm
1210–1220

Kaposvár,
József-Rippl-Rónai-Museum

IV-18. Fragment eines Säulenkapitells

Gefunden im Jahre 1989 in Pannonhalma, im Wandkern des in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts erbauten Kellergeschosses des östlichen Klosterflügels.

bemalter Kalkstein
H.: 27 cm, Abacus: 21 × 21 cm, max. Durchm. des Schaftes: 10 cm
1220–1224

Pannonhalma, Benediktiner Erzabtei

IV-19. Fragment einer Sturzstütze

Gefunden 1986 in Pannonhalma, in der den Hauptchor und den nördlichen Seitenchor trennenden, barocken Zumauerung.

bemalter, vergoldeter Kalkstein
H.: 27,5 cm, B.: 23 cm, T.: 15 cm
1220–1224

Pannonhalma, Benediktiner Erzabtei

IV-20. Torso einer Atlas-Figur

Es wurde 1985 in Esztergom, östlich von der Fassade der heutigen Kathedrale, im Trümmel des Chores der mittelaltelichen Sankt-Adalbert-Kathedrale von István Horváth gefunden.

Kalkstein
H.: 39 cm, B.: 29 cm, T.: 22 cm, B. des Pfeilers: 14 cm, T.: 11 cm
1220–1230

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. 86.1.1.

IV-21. Fragmente des Grabmals der Königin Getrudis

Pilis, aus den Ausgrabungen von László Gerevich zwischen 1967 und 1984. Früher im Ferenczy-Museum, in Szentendre, seit 1990 in der Sammlung für Alte Kunst der Ungarischen Nationalgalerie in Budapest.

Das Fragment **n** kam von der Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in die Nationalgalerie in 1994.

Das Grabmal, wie es heute bekannt ist, wurde aus 57 Fragmenten (Kalkstein und Rotmarmor) rekonstruiert: H.: ungefähr 110 cm; L.: ungefähr 215 cm um 1230

a: Fragment des Sockelgesims

Aus dem Hauptschiff der Kirche (1979).
Rotmarmor
H.: 5,6 cm, B.: 18,5 cm, T.: 27,5 cm

b: Fragment der Deckplatte mit Inschrift

Aus dem Vierungsraum der Kirche (1969).

Rotmarmor
H.: 5,6 cm, B.: 18,5 cm, T.: 27,5 cm

c: Fragment einer Ecke mit Torso einer Sitzfigur

Aus der NO-Ecke des nördlichen Querschiffes, bzw. von unbekanntem Stellen der Ausgrabungen stammende, vereinzelte Fragmente (vor 1971 und 1975).

Sandstein
H.: 31 cm, B.: 26 cm, T.: 16 cm

d: Fragment einer Ecke mit Kapitell und Arkadenbogen

Aus dem südlichen Querhaus der Kirche (1967).

Sandstein
H.: 12 cm, B.: 11 cm, T.: 11 cm

e: Fragment eines Kapitells und Arkadenbogen

Einzelfunde von unbekanntem Stellen der Ausgrabungen (vor 1971)

Sandstein
H.: 19,5 cm, B.: 20,5 cm, T.: 8,5 cm

f: Fragment des Oberkörpers einer Figur

Einzelfund von unbekannter Stelle der Ausgrabungen (vor 1975).

Vom Brand rot gewordener Sandstein
H.: 9,5 cm, B.: 11 cm, T.: 8,5 cm

g: Königskopf

Einzelfund von unbekannter Stelle der Ausgrabungen (vor 1971).

Sandstein
H.: 9 cm, B.: 6,5 cm, T.: 7,5 cm

h: Fragment eines Kopfes

Aus dem südlichen Nebenschiff der Kirche, von der Nähe des Pfeilers D2 (1972).

Sandstein
H.: 8 cm, B.: 7,5 cm, T.: 8 cm

i: Fragment eines Kopfes

Aus dem 57. Grab, im Vierungsraum der Kirche (1981).

Sandstein
H.: 8 cm, B.: 5,5 cm, T.: 5,5 cm

j: Fragment eines Kopfes

Aus dem 57. Grab, im Vierungsraum der Kirche (1981).

Sandstein
H.: 4 cm, B.: 6 cm, T.: 7,5 cm

k: Körperfragment einer Engelfigur

Aus der NO-Ecke des nördlichen Querschiffes der Kirche (1975).

Sandstein
H.: 14 cm, B.: 13 cm, T.: 8,5 cm

l: Körperfragment einer Engelfigur

Aus dem 57. Grab, im Vierungsraum der Kirche (1981).

Sandstein
H.: 12,5 cm, B.: 10,5 cm, T.: 6 cm

m: Engelkopf

„Aus dem Graben des Wasserrades“ (1980).

Sandstein
H.: 8,5 cm, B.: 8 cm, T.: 9,5 cm

n: Fragment einer Statue mit Draperie

Aus dem 57. Grab, im Vierungsraum der Kirche (1981).

Sandstein
H.: 6 cm, B.: 7 cm, T.: 4 cm

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, **a**: Inv.Nr. 92.5.3.M;

b: Inv.Nr.92.5.10.M;

c: Inv.Nr.90.22.1.M; **d**: Inv.Nr.

90.22.13.M; **e**: Inv.Nr. 90.22.14.M;

f: Inv.Nr. 90.22.25.M; **g**: Inv.Nr.

90.22.29.M; **h**: Inv.Nr. 90.22.31.M;

i: Inv.Nr. 90.22.32.M; **j**: Inv.Nr.

90.22.33.M; **k**: Inv.Nr. 90.22.38.M;

l: Inv.Nr. 90.22.39.M; **m**: Inv.Nr.

90.22.41.M; **n**: Inv.Nr. 94.11.M.

IV-22. Fragmente eines Rittergrabmals

Das Kopffragment aus dem alten Depotbestand des Burgmuseums in Esztergom (*Takács 1988*), die anderen Stücke sind Funde von László Gerevich in der Abtei Pilis, zwischen 1967 und 1984, zum Teil aus der NW-Ecke des Kapitelsaals, zum Teil von unbekanntem Stellen der Ausgrabungen.
Rotmarmor

Das rekonstruierte Ausmaß: ungefähr 200 × 70 × 9 cm, der zusammengefügte Eckteil: 25,5 × 24 cm; Kopf: 26,5 × 26 cm; die Vertiefung des Gesichtseinsatzes: ungefähr 1 cm; der zusammengefügte Körperteil: 75 × 67 cm; Fragment mit Wellenlinie: 17,5 × 14 cm; Inschriftfragment (TIT): 4,5 × 10 × 2,5 cm; Inschriftfragment (MIN): 7,5 × 3,5 × 3 cm; Inschriftfragment (CL): 3 × 2,9 × 0,5 cm. H. der Buchstaben: 2,5–3 cm. um 1230

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 92.4.1–7.M.

IV-23. Fragment einer Dreipaß-Blendarkade

Gefunden 1986 unweit von Visegrád, bei der Baggerung der Donau im Flußbett. Rotmarmor
H.: 32,5 cm, B.: 22 cm, T.: 10 cm
1230–1250

Visegrád, König-Matthias-Museum

IV-24. Fragmente des Lettners der ehemaligen Franziskanerkirche in Sopron

Gefunden in Sopron, Templom Gasse im September 1962, unweit der Kirche.

a: Pfeilerbasis

Kalkstein
H.: 27 cm, B.: 48 cm, T.: 58,5 cm

b: Teil eines Pfeilerschaftes

Kalkstein
H.: 104,5 cm, B.: 25,5 cm, T.: 43 cm

c: Teil eines Pfeilerschaftes

Kalkstein
H.: 63,5 cm, B.: 38 cm, T.: 43 cm

d: Teil eines Pfeilerschaftes

Kalkstein
H.: 32,5 cm, B.: 38 cm, T.: 43 cm

e: Kapitell eines Pfeilers

Kalkstein
H.: 31,5 cm, B.: 46 cm, T.: 54 cm

f: Fragment eines Bogenansatzes

Kalkstein
H.: 63,5 cm, B.: 52 cm, T.: 46 cm

Sopron, Museum der Stadt Sopron,

a: Inv.Nr. 78.1.35.; **b:** Inv.Nr. 78.1.7.; **c:** Inv.Nr. 78.1.4.;

d: Inv.Nr. 78.1.33.; **e:** Inv.Nr.

78.1.36.; **f:** Inv.Nr. 78.1.2.

IV-25. Fragmente des zweiten Grabmals der Heiligen Margarete

In den Ruinen der Dominikanerinnenkloster in Margaretinsel (Budapest) wurden im ganzen Gebiet zerstreut 110 Fragmente

von Géza Lux bei seinen Ausgrabungen in 1937–38 gefunden. 13 weitere Fragmente kamen schon früher, unter unbekanntem Umständen in das Museum. Im Jahre 1958 wurden noch einige weiteren Fragmente von Rózsa Tóth ausgegraben. grauweißer und weißer Marmor (mit gröberer und feinerer Kristallstruktur). Das Sarkophag war 226–289 × 116–174 cm groß, und ungefähr 180–190 cm hoch.

a: Kopf einer Nonne
6 × 4,5 × 3,5 cm

b: Kopf eines Mannes
6,5 × 6 × 2 cm

c: Nonnenköpfe
8 × 17 × 7 cm

d: Figur eines Mannes
16,5 × 11,5 × 4 cm

e: Kopf einer gekrönten Frau
10 × 9,4 × 3,3 cm
1335–1340

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 52.1482.1.; **b:** Inv.Nr. 52.1483.1.; **c:** Inv.Nr. 55.21.2.; **d:** Inv.Nr. 55.21.3.; **e:** Inv.Nr. 55.21.16.

IV-26. „Mönchskopf von Visegrád“ (Kopie)

In das Inventarbuch des Museums in Visegrád wurde es im Jahre 1943 eingetragen. Das verlorene Original ist aus grauweißem Marmor, die ausgestellte Kopie ist aus Gips. das Original: H.: 12,5 cm, B.: 7,5 cm, T.: 6,5 cm. um 1340

Visegrád, König-Matthias-Museum; das in den 50-er Jahren verlorengegangene Original kommt im Inventarbuch von Schulek zweimal, unter den Nummern 38 und 107 vor. Später hat es die Inventarnummer 52.12.1. Die Gipskopie hat keine Inventarnummer.

IV-27. Konsole mit Vögeln

Aus Esztergom, wahrscheinlich vom Gebiet der Burg.

Sandstein
H.: 40 cm, B.: 30 cm, T.: 52 cm
um 1340

Esztergom, Burgmuseum

IV-28. Ungarisches Anjou-Wappen

Es wurde von der Außenwand des Turmes des Bischofpalastes in Győr in den 1970-er Jahren abgelöst. bemalter, versilberter Sandstein die ganze Höhe der drei Schichtensteine: 151 cm,

a: 97 × 46 × 47 cm

b: 24 × 53 × 18 cm

c: 30 × 58 × 52 cm
1337–1374

Győr, Bischofspalast

IV-29. Fragment einer Fiale aus Visegrád

Mátyás Szöke und Gergely Buzás fand das Fragment im Jahre 1992 im unteren Empfangshof des Königspalastes, im Forschungsgraben Nr. 92/XVI/a, in einer Tiefe von 110–140 cm, aus einer Abbruchschicht mit Anjou-Dachziegeln. Kalkstein
H.: 33 cm, B.: 17,5 cm, T.: 12,5 cm
zweites Viertel des 14. Jahrhunderts

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. Gy.93.1.

IV-30. Knochenstatuette

Visegrád, aus dem, unter dem südlichen Palast gefundenen Anjou-Holzgebäude (Kammerhaus, Forschungsgraben Nr. 89.1). Es wurde in einer Abbruchschicht vom Ende des 14. Jahrhunderts von Mátyás Szöke im Jahre 1989 gefunden. Knochen
H.: 4 cm, B.: 2,5 cm, T.: 1 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. 94.496.1.

IV-31. Fragment einer Frauenfigur

Es wurde in Ozora, vor der nordwestlichen Ecke des dortigen Palastes in einer Müllschicht (Abschnitt XVI.) gefunden, die nach der Eroberung der Burg durch die Türken (1544) entstand. Knochen
7,5 × 3,3 cm
zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. OZ.94.1.

IV-32. Relief mit Frauenkopf

Gefunden 1959 im Visegráder Palast, hinter der Stützwand der Kapellenterrasse. weiße Keramik
H.: 3,6 cm, B.: 2,2 cm, T.: 0,8 cm
zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts, Bayern (?)

Visegrád, König-Matthias-Museum, Inv.Nr. 61.10.1.

IV-33. Fragmente des Lettners aus der Abteikirche von Pilis

Pilis, vom Gebiet der Abtei, von verschiedenen Stellen, Funde von László Gerevich (1967–1981). Sandstein
um 1360

a: Kopf einer Madonnenstatue

Kirche, südlicher Flügel des Querschiffes, neben dem Triumphbogen (1972).
H.: 21 cm, B.: 15,5 cm, T.: 15 cm

b: Fragment einer Hand

Kirche, Vierung, Umgebung des 57. Grabes (1981)
14 × 6 × 5,5 cm

c: Fragment eines Kinderkopfes

Kirche, erster Gewölbeabschnitt des Hauptschiffes (1975).
H.: 6,5 cm, B.: 8,5 cm, T.: 15 cm

d: Körperfragment eines Kindes

Kirche, zweiter Gewölbeabschnitt des Hauptschiffes (1970).
H.: 13 cm, B.: 16 cm, T.: 10 cm

e: Fragment einer stehenden Figur

Kirche, Vierung, Umgebung des 57. Grabes (1981).
H.: 26 cm, B.: 29 cm, T.: 26 cm

f: Gekrönter Frauenkopf

Kirche, südlicher Flügel des Querschiffes, zweite Kapelle (1967).
H.: 16 cm, B.: 14 cm, T.: 12 cm

g: Frauenkopf

In der südöstlichen Ecke des Innenhofes des Quadrums, in Oberflächentrümmel, unter den Wurzeln eines Busches (1975).
H.: 17 cm, B.: 14 cm, T.: 14 cm

h: Fragment einer drachenhaltenden Hand

Kirche, nördliches Seitenschiff, dritter Gewölbeabschnitt (1975).
9,5 × 9 × 11 cm

i: Fragment einer stehenden Figur

Kirche, nördliches Seitenschiff, zweiter Gewölbeabschnitt (1969).
H.: 23 cm, B.: 13 cm, T.: 16 cm

j: Fragment eines Engelkopfes

Kirche, Vierung (1975).
13,5 × 10 × 8 cm

k: Fragment einer Krone mit Händen

Kirche, Vierung, 57. Grab (1981).
H.: 5,5 cm; B.: 14,5 cm; T.: 8,5 cm;
äußerer Durchm.: 11 cm; innerer Durchm.: 6,5 cm

l: Fragment einer Blattkonsole

Kirche, südliches Seitenschiff, zweiter Gewölbeabschnitt (1975).
21 × 12 × 11 cm

m: Fragment eines Baldachins mit Blattmaskenfiale

Kreuzgang, nordöstliche Ecke (1972).
H.: 13 cm, B.: 8,5 cm, T.: 12,5 cm

n: Fragment eines Löwen

Kirche, Mittelschiff, zweiter Gewölbeabschnitt, südöstlich vom Pfeiler É4 (1970).
H.: 13 cm, B.: 17 cm, T.: 9 cm

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, **a:** Inv.Nr.: 94.15.M; **b:** Inv.Nr.: 94.16.M; **c:** Inv.Nr.: 94.17.M; **d:** Inv.Nr.: 94.18.M; **e:** Inv.Nr.: 94.19.M; **f:** Inv.Nr.: 94.20.M; **g:** Inv.Nr.: 94.21.M; **h:** Inv.Nr.: 94.22.M; **i:** Inv.Nr.: 94.23.M; **j:** Inv.Nr.: 94.24.M; **k:** Inv.Nr.: 94.25.M; **l:** Inv.Nr.: 94.26.M; **m:** Inv.Nr.: 94.27.M; **n:** Inv.Nr.: 94.28.M.

IV-34.**Kopf eines Bischofs von einem Hochrelief**

Gefunden in der Umgebung der Kathedrale Pécs, dann im Lapidar des Bistums in Pécs.
Sandstein
H.: 32,5 cm, T.: 16 cm
1355–1374

Pécs, Dommuseum

IV-35.**Bruchstück der Statue einer heiligen Frau**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Sandstein
H.: 51 cm, B.: 41,5 cm
1355–1360

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.2.

IV-36.**Bruchstück der Figur eines Bischofs**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Sandstein
H.: 130 cm, B.: 53 cm
1355–1360

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.3.

IV-37.**Fragment einer knienden heiligen Frau oder eines Engels**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Sandstein
H.: 51 cm, B.: 43 cm
1355–1360

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.4.

IV-38.**Bruchstück eines Baldachins**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Sandstein
1355–1360

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-39.**Wappenstein der mittelalterlichen Universität von Pécs**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen im Hauptsaal der mittelalterlichen Universität.
Sandstein
H.: 26 cm, B.: 23 cm, T.: 7,8 cm
nach 1367

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.51.

IV-40.**Oberer Teil eines Fialepostaments**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Sandstein
H.: 43,7 cm, B.: 28 cm
1355–1360

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.35.

IV-41.**Blattverzientes Kapitell eines Bündelpfeilers**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Kalkstein
H.: 22,8 cm, B.: 28 cm
1370–1380

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.52.

IV-42.**Bruchstück eines rauchfaßhaltenden Engels**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Kalkstein
H.: 34 cm, B.: 22 cm
1370–1380

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.48.

IV-43.**Reliefgesims mit Figuren zweier Propheten**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
Kalkstein
H.: 23,5 cm, B.: 36,6 cm
1370–1380

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.49.

IV-44.**Reliefbruchstück mit zwei Frauenfigur (Fragment einer Verkündigung)**

Pécs, Bischofsburg, Ausgrabungen in der „Aranyos“ Marien-Kapelle
harter Kalkstein
H.: 21,5 cm, B.: 26 cm, T.: 10 cm
1370–1380

Pécs, Janus-Pannonius-Museum, Inv.Nr. K.94.50.

IV-45.
Fragment einer Steinplatte mit Stabrahmen und mit Fragmenten zweier stehenden Figuren

Gefunden in der Umgebung der Kathedrale in Pécs, dann im Lapidar des Bistums in Pécs.
 Kalkstein
 H.: 25 cm, B.: 15,5 cm, T.: 8 cm
 1361–1374

Pécs, Dommuseum

IV-46.
Fragment eines Reliefs mit Torso einer Frauenfigur

Gefunden in der Umgebung der Kathedrale in Pécs, dann im Lapidar des Bistums in Pécs.
 Kalkstein
 H.: 20,3 cm, B.: 11,5 cm, T.: 5,5 cm
 1361–1374

Pécs, Dommuseum

IV-47.
Fragment einer Tumbadeckplatte

Es kam von einer unbekanntenen Stelle in das „gotische“ Steindepot des Burgmuseums in Esztergom.
 Rotmarmor
 H.: 16,5 cm; B.: 41 cm; L.: 42 cm
 1350–1360(?)

Esztergom, Burgmuseum

IV-48.
Fragmente Anjou-Grabmäler

Sie wurden in Székesfehérvár, an verschiedenen Stellen gefunden. Von den größeren Stücken waren mehrere schon früher im Garten des Bischofspalastes, einige davon wurden schon in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts sekundär benutzt. Fragmente wurden in der Uferwand des Kanals der Bierhaus-Mühle, in der Burgwand bei dem ehemaligen Budaer Tor, im Wohnhaus Táncsics Mihály Straße 4. gefunden. Zwei, einen König und eine Frau darstellenden Fragmente von einer Tumbadeckplatte, und viele kleinere architektonische Bruchstücke wurden im Gebiet der Basilika ausgegraben, aber auch diese sind nur teilweise authentische Ausgrabungsfunde.
 Rotmarmor

a: Tumbadeckplatte mit Figur eines Königs
 92 × 74,5 × 16 cm

b: Fragment einer Seitenplatte
 41,5 × 35,5 × 18 cm

c: Teil des unteren Gesims einer Brüstung
 15,5 × 52,5 × 26 cm.
 1370–1380

Székesfehérvár,
 König-Stephan-Museum, **a:** Inv.Nr.
 Romkert (Ruinengarten) 1109 + 1112

(5863/a); **b:** Inv.Nr. Romkert
 (Ruinengarten) 1250; **c:** ohne
 Inventarnummer

IV-49.
Garai-Grabmal

Es wurde in Siklós, im Jahre 1987, im Chor der ehemaligen Agustiner-, heute Franziskanerkirche von Mária G. Sándor gefunden.
 Rotmarmor
 230 × 127 × 19 cm
 1380–1385

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-50.
Jünglingskopf

Győr.
 Sandstein
 H.: 15,5 cm, B.: 13,5 cm, T.: 12 cm
 Ende des 14. Jahrhunderts

Győr, János-Xantus-Museum

IV-51.
Fragment eines Blindmaßwerkes mit Kopf

Aus der Burg von Pécsvárad.
 Sandstein
 18 × 17 × 19 cm
 Ende des 14. Jahrhunderts

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-52.
Fragment eines Engelkonsols

Es wurde in Sopron, in der Sankt Georg Kirche gefunden, als die Kirche in den Jahren 1947–49, nach dem Krieg restauriert wurde. Nach Angaben des Leiters der Restaurierungsarbeiten, Ernő Szakál, fand er das Konsol im Mauerwerk eines beschädigten Barockgurtbogens im Schiff.
 Kalkstein
 H.: 24,5 cm, B.: 18,5 cm, T.: 19 cm
 1390–1400

Sopron, Museum der Stadt Sopron,
 Inv.Nr. 58.26.1.

IV-53.
Konsole mit Figur des Heiligen Johannes des Täufers

Pécs.
 Kalkstein
 H.: 20 cm, B.: 21,5 cm, T.: 30 cm
 um 1400

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

IV-54.
Kniender Stifter

Sopron, von der Orgelempore der ehemaligen Franziskanerkirche.
 bemalter Sandstein
 H.: 57 cm, B.: 40,5 cm, H. der Buchstaben: 6–7 cm
 1400–1430

Sopron, Benediktinerkirche

IV-55.
Frauenkopf

Es wurde in Buda, am Sankt Georg Platz, südlich von der mittelalterlichen Sankt Sigismundkirche, wahrscheinlich auf dem Grundstück des ehemaligen Probsthauses, aus Abbrucheinfüllung, von der neuzeitlichen Oberfläche 60 cm tief (1–2/B), am 13. Juni 1994. von István Feld gefunden.

Steinguß
 H.: 9,3 cm, B.: 7,3 cm, T.: 4 cm
 um 1400

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest

IV-56.
Fußfragment eines Apostels oder Prophets

Fund aus der Burg Buda (1974).
 Kalkstein
 H.: 31 cm
 1420–1430, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 75.1.26.

IV-57.
Bärtiger Männerkopf

Fund aus der Burg Buda (1974).
 Kalkstein
 H.: 22 cm
 1420–1430, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 75.1.40.

IV-58.
Kopf eines Mannes mit Schnurrbart

Fund aus der Burg Buda (1974).
 Kalkstein
 H.: 23 cm
 1420–1430, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 75.1.55.

IV-59.
Kopf eines Kindes

Fund aus der Burg Buda (1974).
 Kalkstein
 H.: 22 cm
 1420–1430, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 75.1.50.

IV-60.
Kopf eines Apostels oder Prophets

Fund aus der Burg Buda (1974).
 Kalkstein
 H.: 24 cm
 1420–1430, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 75.1.54.

**IV-61.
Fragment eines
Bischofsgrabmals**

Veszprém, Szentháromság Platz (1910).
Rotmarmor
40 × 39 × 19 cm
um 1458
Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum

**IV-62.
Fragment eines Grabmals mit
einer Figur**

Es wurde in Óbuda, im ost-westlichen
(Kreuz)gang des im Gebiet der
ehemaligen Viktória-Ziegelfabrik
liegenden mittelalterlichen (Pauliner?)
Klosters im Jahre 1884, bei den

Ausgrabungen von Imre Henszlmann,
Lajos Némethy und Titusz Tholt
gefunden.
Rotmarmor
H.: 33 cm, B.: 56 cm, L.: 84 cm
drittes Viertel des 15. Jahrhunderts

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1149.

V. Gotisches Kunstgewerbe

**V-1.
Urkunde mit Siegel des Abtes
Urias von Pannonhalma
(1207–1241) und eines anderen
Richters**

Ungarisches Kammerarchiv, Acta
ecclesiastica ordinum et monialium,
Miscellanea fasc. 45. no. 1. Mon. Posen.
Pergament
14 × 8,5 + 1,2 cm
Wachsabdrücke
a: 55 mm, b: 42 × 26 mm
1237
Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 221.

**V-5.
Siegel des Erzbischofs Philipp
von Esztergom (1262–1272)**

Ungarisches Kammerarchiv, Acta
ecclesiastica ordinum et monialium, V.
Buden. Monial. fasc. 2 no. 4.
Pergament
22 × 18 + 2,8 cm
Wachsabdruck
55 × 33 mm
Esztergom, 7 Dezember 1272.
Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 814.

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr.
1874.210.2.

**V-2.
Typar des Benediktinerkonvents
in Pannonhalma**

Pannonhalma, Archiv des glaubwürdigen
Ortes.
Bronzeguß, ziseliert
Durchm.: 60 mm
1230–1250

**V-6.
Siegel des Erzbischofs Boleslav
von Esztergom (1321–1328)**

Pannonhalma.
Wachsabdruck (1324)
92 × 52 mm
1321 (Typar)

Pannonhalma, Archiv der
Benediktiner Erzabtei, Capsa 41. P.

**V-10.
Zweites Siegel des Bischofs
Kálmán von Győr (1337–1375)**

Sopron, Stadtarchiv.
Wachsabdruck
77 × 50 mm
1355
Sopron, Stadtarchiv Sopron, Dl. 155.

Pannonhalma, Archiv der
Benediktiner Erzabtei

**V-3.
Kleineres Typar des Domkapitels
in Esztergom**

Esztergom, Archiv des Domkapitels.
Silber, gegossen und ziseliert
Durchm.: 42 mm
um 1240

**V-7.
Größeres Typar des Domkapitels
von Esztergom**

Esztergom, Erzbistum.
Silber, gegossen und ziseliert
Durchm.: 52 mm
1319–1326

Esztergom, Domschatz

**V-11.
Siegel des Probstes István Rátold
von Óbuda**

Ungarisches Kammerarchiv, Acta
ecclesiastica ordinum et monialium, V.
Buden. Monial. fasc. 20 no. 9.
Pergament
37,5 × 22 + 4 cm
Wachsabdruck
55 × 35 mm
Óbuda, 27 August 1361.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 5076.

**V-4.
Doppeltypar der Latiner in
Esztergom**

Das Typar zählt zu den ersten, im
Ungarischen Nationalmuseum
aufbewahrten Gegenständen. Es kommt
schon im Katalog von 1825 vor. Nach der
Beschreibung der Cimeliotheca gab es
Palatin Joseph der Sammlung, früher war
es in der Stadtarchiv Esztergom. Es
gelangte nach Esztergom vom Gegend
Gyöngyös wieder.
Bronzeguß, ziseliert
Durchm.: 7,1 cm, mit Henkel: 9,4 cm
Mitte des 13. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
I.V.3.

**V-8.
Siegel des Bischofs Meskó von
Veszprém (1334–1344)**

Veszprém, Bischöfliches Archiv.
Wachsabdruck (1341)
74 × 45 mm
1334 (Typar)

Veszprém, Bischöfliches Archiv, Litt.
adj. 8. et Zuzd 5.; Photo von der
Gipskopie: Budapest, Historisches
Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr.
65.1855.

**V-12.
Siegel des Bischofs Wilhelm von
Pécs (1361–1374)**

Esztergom, Kapitelarchiv.
Wachsabdruck (1363)
70 × 45 mm
1361 (Typar)
Esztergom, Kapitelarchiv, Capsa
Caerulea 24.

**V-13a
Typar des Kapitels von Zágráb**

Zágráb (Zagreb), Archiv des Domkapitels.
Silber, gegossen und ziseliert
63 × 42 mm
1371, Visegrád (?)
Zagreb, Riznica Katedrale

**V-9.
Typar der Stadt Óbuda**

Das Typar wurde von Ferenc Pulszky im
Jahre 1874 dem Ungarischen Nationalmu-
seum geschenkt. Er hat es in Wien gekauft.
Silber, gegossen und ziseliert
Durchm.: 5,7 cm
um 1343

**V-13b
Gesiegelte Urkunde des Kapitels
von Zágráb**

Ungarisches Kammerarchiv,
Neoregstrata Acta fasc. 465. no. 28.
Pergament
29,5 × 17,5 + 3,8 cm

Wachsabdruck
63 × 42 mm
Zágráb, 1 Februar 1384.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 474.

**V-14.
Gesiegelte Urkunde des Konvents
von Csorna**

Ungarisches Kammerarchiv,
Neoregistrata Acta fasc. 1593 no. 18.
Pergament
35,5 × 15 + 4,7 cm
Wachsabdruck
55 × 40 mm
Csorna, 11 Mai 1433.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 12498.

**V-15.
Krümme eines Bischofstabes (?)**

Nagyvázsony?
Bronzeguß
Durchm.: 11 cm, D. des Stabes: 6 mm
zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts,
ungarisch

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. N.94.1.1.

**V-16.
Türklopfer**

Pilismarót (Komitat Komárom).
Bronzeguß
H.: 11,8 cm, B.: 10,8 cm
zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts,
ungarisch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr.
1873.263.1.

**V-17.
Fragment des Gußformes eines
Taufbeckens (?)**

Es wurde in Visegrád, in der Nähe des
Salamon-Turmes, in der Gießgrube
gefunden.

verbrannter Ton mit Bronzespuren
Fragment aus sechs Teilen: 8,2 × 2 cm;
8,7 × 5,8 cm; 4 × 6,3 cm; 9,5 × 6,7 cm;
6,5 × 6,1 cm; 7,5 × 6,22 cm; das ganze
Fragment: 26,7 × 12 cm
um 1357, Visegrád

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 73.3.4.3.

**V-18.
Corpus**

Visegrád, vom Gegend der Pfarrkirche
Bronzeguß
H.: 7,7 cm, B.: 6,2 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts, ungarisch

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 57.40.1.

**V-19-24.
Der Schatz von Körmend**

Der Schatz wurde im Jahre 1812, im Garten
des Schlosses des Herzogs Fülöp Batthyány
in Körmend gefunden; der Herzog schenkte
es im Jahre 1814 dem Ungarischen
Nationalmuseum. Im Inventarbuch des
Jahres 1825 kommt es bereits vor.
Der Fund besteht aus vier, zum Essen
benutzten, vergoldeten Silberschalen,
einem bauchigen Topf, elf Ringe,
mehreren, zur Bekleidung gehörenden
Zierprägungen, Knöpfen, zwei Kreuzen
und aus einem Typar. Ein Brustkreuz, ein
Kristallstein, ein Typar mit der Inschrift
Sigillum Fratris Timothei, viele Knöpfe
und vergoldete Zierprägungen, und mehr
als 300 Silbermünze aus dem 14.
Jahrhundert sind verlorengegangen.

**V-19.
Bauchiges Gefäß**

Silber, gegossen, getrieben, teils vergoldet
H.: 10 cm, Durchm. der Lippe: 9 cm,
Durchm. des Fußes: 8 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II. II. 6.

**V-20.
Trinkschale**

Silber, getrieben, ziseliert
H.: 2,5 cm, Durchm.: 16,8 cm, Durchm.
der Scheibe: 8,3 cm.
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II.V.4-5.

**V-21.
Schale**

Silber, getrieben, teils vergoldet
Durchm.: 20 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II.V.6.

**V-22.
Schale**

Silber, getrieben, teils vergoldet
Durchm.: 18 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II.V.7.

**V-23.
Schale**

Silber, teils vergoldet
Durchm.: 16,3 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II.V.8.

**V-24.
Reliquienkreuz**

Silber, gegossen
H.: 8,2 cm, B.: 6,5 cm
Mitte des 14. Jahrhunderts

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. Cim. Sec.
II.XV.8.

**V-25.
Hornpokal**

Der Großmeister des Deutschordens,
Ulrich von Jungingen schickte den Pokal
mit einem zweiten, größeren Hornpokal
und mit anderen Geschenken dem König
Sigismund. Die zwei Pokale gelangten
schon vor 1437 in den Besitz des
Erzbischofs von Esztergom, Georg
Pálóczy. Heilige Öle wurden darin bis
1880 gehalten.
Horn eines Anerochses, mit vergoldeter
Silberfassung
H.: 48,5 cm
vor 1408

Esztergom, Domschatz, Inv.Nr.
64.18.

**V-26.
Figur eines Löwen**

Sárpilis (Komitat Tolna).
Bronzeguß
H.: 8,7 cm, B.: 4,5 cm
zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts, deutsch

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. R.4.933.1.

**V-27.
Schlüsselring**

Nagyvázsony, Zsófia-Einödhof (Komitat
Veszprém).
Bronzeguß
H.: 7 cm
zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts, deutsch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1874.130.4.

**V-28.
Kannenhengel**

Kiskőszeg (Komitat Vas).
Bronzeguß
H.: 15 cm, B.: 2,9 cm
Ende des 15. Jahrhunderts, deutsch

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1904.59.3.

**V-29.
Ofenkachel mit dem Wappen des
Bischofs Wilhelm von Pécs**

Pécs, aus dem Karmelitenkloster, Fund
des Gábor Kárpáti (1976).
Keramik, braune Bleiglasur
13,6 × 13,6 cm
1361-1374

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. K.79.12.54.

V-30.**Kacheln eines Anjou-Ofens**

Budapest, Bezirk II. (Wasserstadt),
Medve-Str. 8–14., Katalin Kérdő und
András Végh haben sie am 24–25 Februar
1994 gefunden.

zwischen 1370–1386

a: Fragment einer gewölbten,
rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
27,5 × 15,3 × 9 cm

b: Gewölbte, rechteckige Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
24 × 15 × 7 cm

c: Fragment einer gewölbten, oblongen
Kachel

Keramik, dunkelgrüne Bleiglasur
15 × 15,5 × 9 cm

d: Fragment einer gewölbten,
rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
23,5 × 14,7 × 8 cm

e: Fragment einer gewölbten,
rechteckigen Kachel

Keramik, dunkelgrüne Bleiglasur
25,5 × 9,5 × 5,2 cm

f: Rechteckige Kachel

Keramik, gelblich grüne Bleiglasur
19,7 × 19,5 × 12 cm

g: Fragment einer rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
17,8 × 18 × 6,5 cm

h: Fragment einer rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
16 × 12,7 × 10 cm

i: Fragment einer rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
13 × 12,3 × 7 cm

j: Fragment einer rechteckigen Kachel

Keramik, gelbe Bleiglasur
9,3 × 16,6 × 10 cm

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest **a:** In.Nr. 94.31.1.10.;

b: Inv.Nr. 94.31.1.1.; **c:** Inv.Nr.

94.31.1.4.; **d:** Inv.Nr. 94.31.1.7.

e: Inv.Nr. 94.31.1.5.; **f:** Inv.Nr.

94.31.1.15. **g:** Inv.Nr. 94.31.1.13.;

h: Inv.Nr. 94.31.1.12.; **i:** Inv.Nr.

94.31.1.11.; **j:** Inv.Nr. 94.31.1.10.

V-31.**Ofenkachel mit Blindarkade**

Von den Ausgrabungen in der Abtei
Vértesszentkereszt, 1970–71.

Keramik, grüne Bleiglasur
ergänzt: 40 × 23 cm
um 1420

Tata, Domokos-Kuny-Museum

V-32.**Fragment einer Ofenkachel mit dem Wappen des Königs Sigismund**

Ozora, Burg, Querschnitt Nr. XVI.,
Einfüllung des Kanals.

Keramik, grüne Bleiglasur

Fragment: 11,8 × 11,2 cm, das Fragment
ist nicht mit Sicherheit ergänzbar
1416/23–1437

Ozora, Burg, ohne Inventarnummer

V-33.**Fragment einer Ofenkachel mit Männerkopf**

Aus den Ausgrabungen in der Burg von
Tata (1967).

Keramik, farbige Zinnglasur

13 × 13 cm

letztes Viertel des 15. Jahrhunderts

Tata, Domokos-Kuny-Museum

V-34.**Zwei Applikationen mit wappenhaltenden Engeln aus der Werkstatt des sogenannten Ritterofens**

Ozora, Burg, Querschnitt Nr. XVI., aus
der spätmittelalterlichen Mistschicht.

Keramik, weiße Engobe, grüne Bleiglasur

H.: 10,2 cm, B.: 12 cm

um 1480

Ozora, Burg, ohne Inventarnummer

V-35.**Fragment des sogenannten Ritterofens mit der Figur der Heiligen Margarete**

Aus den Ausgrabungen in der Burg von
Tata im Jahre 1967, aus der

wahrscheinlich nach 1529 gefertigten

Zufüllung des Kellerräumens.

Keramik, grüne Bleiglasur

12 × 6,5 cm

letztes Drittel des 15. Jahrhunderts

Tata, Domokos-Kuny-Museum

V-36.**Kachel des sogenannten Ritterofens mit den Figuren des Heiligen Hadrianus und des Königs David**

Buda.

Keramik, grüne Bleiglasur

27 × 21,5 cm

letztes Drittel des 15. Jahrhunderts

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 52.800.

V-37.**Kachelfragmente eines Ofens mit Wappen des Königs Matthias**

Sie wurden in Visegrád, im
nordwestlichen Gebäude des Palastes, am
nördlichen Ende des Westflügels, in den
Trümmern des oberen, nach unten

gestürzten Geschoßes im Jahre 1986 von
Mátyás Szőke, und im Jahre 1991 von
Mátyás Szőke und Gergely Buzás
gefunden.

Keramik, farbige Bleiglasur
zwischen 1485 und 1490

a: Kopf eines wappenhaltenden Engels
von einer Dachkachel
7 × 6,5 × 3 cm

b: Flügel eines schildhaltenden Engels
und Fragment des Schildes von einer
Dachkachel
15 × 15 × 2 cm

c: Flügel eines schildhaltenden Engels
von einer Dachkachel
17,5 × 7,5 × 1,5 cm

d: Wappen von Portenau
11,5 × 15 × 3,5 cm

e: Wappen von Böhmen
20 × 16 × 4 cm

f: Fragment des Wappens von Dalmatien
mit dem Kopf des wappenhaltenden
Engels
13 × 17 × 4 cm

g: Figur des Erzengels Gabriel von der
Kante einer Eckkachel
13,5 × 14 × 5 cm

Visegrád, König-Matthias-Museum

V-38.**Ofenkachelfragmente**

Sie wurden bei den Ausgrabungen in der
Burg von Pécsvárád gefunden.

Keramik, Zinnglasur und farbige

Bleiglasur

Ende des 15. Jahrhunderts

a: Kopffragment
7,5 × 9,8 cm

b: Kopffragment
7,8 × 5,4 cm

c: Fragment eines Frauengesichtes
11 × 8 cm

d: Kopffragment
7,7 × 7 cm

e: Fragment einer Engelfigur
13,8 × 8,5 cm

f: Kopffragment
8 × 6,5 cm

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
a: Inv.Nr. K.88.1.120.; **b:** Inv.Nr.
K.88.1.106.; **c:** Inv.Nr. K.88.1.118.;
d: Inv.Nr. K.88.1.176.; **e:** Inv.Nr.
K.88.1.78.; **f:** Inv.Nr. K.88.1.425.

V-39.**Fragment einer Ofenkachel mit Pelikan**

Ozora, Burg, Querschnitt Nr. XVI., aus
einer spätmittelalterlichen Mistschicht.

Keramik, grünbraune Bleiglasur

Fragment: 13 × 10 cm

Ende des 15. Jahrhunderts

Ozora, Burg

VI. Die Entdeckung der römischen Denkmäler

VI-1.

Silvanus gewidmeter Altar

Rákospalota, Pap-Flur. Das Steinwerk wurde auf Verordnung des Grafen Manó Graffenried-Burgenstein aus dem Miri-Haus in Rákospalota in das Ungarische Nationalmuseum, am 30. Mai 1868 eingeliefert.

Kalkstein

H.: 75 cm, B.: 34 cm, T.: 24 cm
erste Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr.

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Inv.Nr. 39.1868.

VI-2.

Opferaltar

Pécs (Sopiana) (nach anderen Mursa [Eszék, Osijek]). Zsigmond Kovács, Bischof von Pécs schenkte das Steinwerk dem Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1873.

Kalkstein

H.: 90 cm, B.: 59 cm, T.: 42 cm
zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr.

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Inv.Nr. R-D 352.

VI-3.

Jupiter-Säule (Bleistiftzeichnung)

Die Säule wurde zum ersten Mal von Felice Feliciano in 1479–80 beschrieben. Heute ist sie das Eigentum des Museums in Tata; sie steht im Hof der Altburg, unter freiem Himmel.

H.: ungefähr 3 m

3. Jahrhundert n. Chr.

Tata, Domokos-Kuny-Museum

VI-4.

Apianus, Petrus – Amantius, Bartholomaeus: Inscriptiones sacrosanctae vetustatis non illae quidem Romanae sed totius fere orbis. Ingolstadii, Apianus, 1534.

Papier, in neuem Ledereinband [40], 512, [10] Blätter, 32 × 19 cm
1534

Budapest, Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften,

Handschriftensammlung, Ant. 620.

VI-5.

Reduzierter Follis des Constantinus I. des Großen

Er kam in die Sammlung des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1870, als Geschenk des Pfarrers von Tököl zusammen mit anderen, aus verschiedenen Epochen stammenden Münzen. Wahrscheinlich sind sie örtliche Einzelfunde.

Bronze

6,73 g

geprägt in Siscia, im Jahre 313

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Münzkabinett,

Inv.Nr. 53.1870.1.

VI-6.

Reduzierter Follis des Constantinus I. des Großen

Das Stück kam in die Sammlung des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1813, als Geschenk.

Bronze

5,87 g

Geprägt in Thessaloniké, im Jahre 311

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Münzkabinett,

Inv.Nr. 1813.X.27.7.

VI-7.

Reduzierter Follis des Constantinus I. des Großen

Aus der Sammlung von Károly Niklovits kam er in das Nationalmuseum, in den 1960-er Jahren.

Bronze

4,16 g

Geprägt in Siscia, um 315–316

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Münzkabinett,

Inv.Nr. N.I.3474.

VI-8.

Reduzierter Follis des Constantinus I. des Großen

Das Stück kam als Bestandteil der Sammlung des Bischofs von Szombathely, Lajos Bitnitz, in die Sammlung.

Bronze

3,64 g

Geprägt in Siscia, um 315–316

Budapest, Ungarisches

Nationalmuseum, Münzkabinett,

Inv.Nr. Bitnitz 12.

VI-9.

Siegelgemmen des Mihály von Kesztölcz und des Gergely Domherr von Pécs

Ungarisches Staatsarchiv, Grundsammlung

Papier, 55,5 × 31 cm (Urkunde)

a: achteckiges, rotes Wachs auf der

Papieroberfläche, H.: 1,5 cm, B.: 1,2 cm

b: ovals, grünes Wachs auf der

Papieroberfläche, H.: 1,3 cm, B.: 1,2 cm

c: ovals, grünes Wachs auf der

Papieroberfläche, H.: 1,5 cm, B.: 1,2 cm

Pécs, 3 August 1495.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,

DI. 20.295.

VI-10.

Siegelgemme des János von Megyericse

Ungarisches Nationalmuseum, Archiv der Familie Becsky

Papier, 13,5 × 21 cm und 5,7 × 16,7 cm

(zwei Urkunden)

ovales, rotes Wachs auf der

Papieroberfläche (auf der größeren

Urkunde), H.: 1,1 cm, B.: 0,9 cm

Gyulafehérvár, 5 November 1498.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,

DI. 65.179/1.

VII. Spätgotische und Renaissance Skulpturen und architektonische Fragmente

VII-1.

Fragmente der wappengeschmückten Erker auf der Straßenseite des königlichen Palastes in Visegrád

Die Fragmente wurden in den Wandresten des Unterbaues der vor der Straßenseite des Palastes stehenden Erker, in der Zerstörungsschicht des Gebäudes in den Jahren 1972–73 von Miklós Héjji und im Jahre 1989 von Mátyás Szóke und Gergely Buzás gefunden.
grober Kalkstein
1477–78

a: Ungarisches Wappen mit Doppelkreuz und mit Fragment des wappenhaltenden Engels

H.: 40 cm, B.: 40 cm, T.: 10,5 cm

b: Fragment eines bemalten Wappenschildes mit dem Rabe der Familie Hunyadi

H.: 18,5 cm, B.: 17,5 cm, T.: 8 cm

c: Fragmente des von Engeln gehaltenen Wappens des Königs Matthias

H.: 70 cm, B.: 50 cm, T.: 30 cm

d: Fragment des Wappens der Königin Beatrix

H.: 70 cm, B.: 50 cm, T.: 30 cm

e: Konsole mit Fratzenkopf

H.: 20 cm, B.: 15 cm, T.: 16 cm

f: Fragment des Fensterrahmens eines Ladenerkers

H.: 28,5 cm, B.: 8 cm, T.: 6 cm

g: Zwei Drachenköpfe

H.: 7,5 cm, B.: 14,5 cm, T.: 7 cm

H.: 9 cm, B.: 11 cm, T.: 10 cm

h: Einander zerfleischende Drachen

H.: 10 cm, B.: 27 cm, T.: 20 cm

Visegrád, König-Matthias-Museum

VII-2. Fragment eines Fensterrahmens

Es wurde vor der westlichen Fassade des nordöstlichen Gebäudes des Visegráder Königsschloßes, aus der Zerstörungsschicht, bei den Ausgrabungen von Miklós Héjj und Dezső Dercsényi im Jahre 1951 gefunden. grober Kalkstein
H.: 27,5 cm, B.: 8,5 cm, T.: 12 cm
1480-er Jahren

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 89.523.

VII-3. Fragment eines Giebelaufsatzes

Der obere Teil wurde bei den Ausgrabungen des Abort-Turmes des Salamon-Turmes im Jahre 1916 gefunden. (Wahrscheinlich kam es mit anderen Steinfragmenten und Gegenständen in den Salamon-Turm in den 16-17. Jahrhunderten.) Der untere Teil war in der Unterburg, in einer türkischen Abfallgrube von Mátyás Szöke zwischen 1967-1969 gefunden.
Rotmarmor
H.: 36 cm, B.: 25 cm, T.: 21 cm
1480-1490

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 52.3.1.

VII-4. Relief eines buchhaltenden Puttos

Das Fragment mit Inschrift kam vor 1847 von Visegrád in die Piaristen-Sammlung in Vác, das Bruchstück mit dem Wappen wurde im Jahre 1990 in der mittleren Terrasse des Südpalastes in Visegrád von Mátyás Szöke und Gergely Buzás gefunden.
Rotmarmor
H.: 31,5 cm, B.: 31,5 cm, T.: 15 cm
1480-1490

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 93.154. (die alte Inventarnummer des Bruchstückes mit Inschrift: 71.7.1.1.)

VII-5. Relief eines Tuba blasenden Puttos

Das Relief wurde bei den Ausgrabungen von Miklós Héjj und Dezső Dercsényi im Jahre 1949 2 m weit vor dem Westtor der Palastkapelle, in der spätmittelalterlichen Zerstörungsschicht gefunden.
Rotmarmor
H.: 52 cm, B.: 40 cm, T.: 14 cm
1480-er Jahren

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 52.15.1-2.

VII-6. Fragment eines Puttos

Aus dem Westflügel des nordwestlichen Gebäudes des Königspalastes in Visegrád. Es wurde im nördlichen Festsaal des

unteren Geschosses, neben der türkischen Feuerstelle in der nordöstlichen Ecke des neben dem Eingang stehenden Pfeilers, in der Zerstörungsschicht des Palastes von Mátyás Szöke und Gergely Buzás am 5-6 Juni 1991 gefunden.

Rotmarmor
H.: 18 cm, B.: 17 cm, T.: 11 cm
1485-1490

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 93.155.

VII-7. Mittelteil eines Tabernakels

Die Teile wurden bei Ausgrabungen im Königspalast Visegrád, meistens von János Schulek (1935-1943) gefunden.
Weißer Marmor
rekonstruiertes Ausmaß: ungefähr
150 × 106 cm
1480-1490

a: Fragment eines adorierenden Engels
H.: 19,5 cm, B.: 21,5 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. 52.13.1.

b: Fragment der oberen linken Ecke eines Gesims
H.: 27 cm, B.: 18 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. 52.13.2.

c: Fragment der oberen rechten Ecke des Gesims
H.: 25 cm, B.: 24 cm, T.: 11,5 cm
Inv.Nr. 52.13.8.

d: Fragment der Lünette
H.: 11 cm, B.: 7,5 cm, T.: 7 cm
Inv.Nr. 52.13.5.

e: Rahmenfragment mit Astragalos-Reihe
H.: 9,8 cm, B.: 10 cm, T.: 5,6 cm
Inv.Nr. -

f: Bodenfragment
H.: 18 cm, B.: 17,5 cm, T.: 9,5 cm
Inv.Nr. 52.13.4.

g: Bodenfragment
H.: 16,5 cm, B.: 13 cm, T.: 6,5 cm

h: Gewölbefragment
H.: 4 cm, B.: 4,3 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. 52.13.7.

i: Draperiefragment
H.: 7 cm, B.: 3 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. -

j: Vorhangfragment
H.: 10,5 cm, B.: 11 cm, T.: 7 cm
Inv.Nr. 52.13.13.

k: Vorhangfragment
H.: 9,5 cm, B.: 5 cm, T.: 7,5 cm
Inv.Nr. 52.13.14.

l: Vorhangfragment
H.: 10,5 cm, B.: 6,4 cm, T.: 6,5 cm
Inv.Nr. 52.13.15.

Visegrád, König-Matthias-Museum

VII-8. Fragmente aus Weißmarmor

Die ersten vier Fragmente wurden bei Ausgrabungen des Königspalastes in Visegrád von János Schulek gefunden (nur der Fundort des Stückes **a** ist

unsicher); das fünfte Fragment (**e**) war von Miklós Héjj im Franziskanerkloster im Jahre 1982 ausgegraben.
weißer Marmor
1480-1490

a: Fragment eines Kandelabers
H.: 14 cm, Durchm.: 15 cm

b: Rahmenfragment
H.: 10 cm, B.: 11 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. 52.13.9.

c: Fragment eines Gesims
H.: 5 cm, B.: 11 cm, T.: 13 cm
Inv.Nr. 52.13.6.

d: Fragment eines Gesims
H.: 2,5 cm, B.: 7 cm, T.: 8 cm
Inv.Nr. 52.13.12.

e: Friesfragment
H.: 11 cm, B.: 11 cm, T.: 7 cm

Visegrád, König-Matthias-Museum

VII-9. Fragmente einer Statuenbasis (Prunkbrunnen ?)

Alle Fragmente kamen im Gebiet der mittelalterlichen königlichen Burg in Buda zum Vorschein. **a:** es wurde zur Zeit der Bauarbeiten von Hauszmann (1890-1896) gefunden, kam ins Ungarische Nationalmuseum, im Jahre 1938 bekam es das Museum der Hauptstadt. **b** und **c:** wurden im Südflügel des Maria-Theresia-Palastes beim Abriss in den 1950-er Jahren gefunden. **d:** Palast, Einzelfund, Ausgrabungen von László Gerevich, 1950-er Jahren.

Rotmarmor mit Bronzeaufsätzen
a: H.: 21,5 cm, B.: 55 cm, T.: 55 cm
b: H.: 21 cm, B.: 45,5 cm, T.: 45,5 cm
c: H.: 13,5 cm, B.: 60,5 cm, T.: 60,5 cm
d: H.: 33,7 cm, Durchm.: 95 cm
1480-1490

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr.: 318.; **b:** Inv.Nr.: 52.1424.; **c:** Inv.Nr.: 52.1424.2.; **d:** ohne Inventarnummer

VII-10. Fragment eines Springbrunnenbeckens

Es wurde vom Bildhauer István Ferenczy (1792-1856) in seinem Budaer Haus (Országház Str. 14.) bei der Ausgrabung des Fundaments (1834 ?) gefunden. Frau András Jánosdeák schenkte es im Jahre 1902 dem Museum der Bildenden Künste, im Jahre 1973 gelangte es in die Nationalgalerie.
weißer Marmor
H.: 42 cm, B.: 58 cm, T.: 15 cm (der ursprüngliche Durchmesser konnte 250 cm sein)
1480-1490

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 2272.

VII-11.**Fragmente eines Pilasterfeldes**

Alle Fragmente wurden im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda, nördlich von der Kapelle, (509–990/5,2 m) von László Gerevich im Jahre 1950 gefunden. (Nur der Fundort des Fragments **b** ist unsicher.) Im Jahre 1992 kamen die ersten Drei durch Tausch in die Nationalgalerie.

Rotmarmor

a: H.: 6,5 cm, B.: 13 cm, T.: 6,5 cm

b: H.: 8 cm, B.: 8,2 cm, T.: 3 cm

c: H.: 7,5 cm, B.: 7,5 cm, T.: 3 cm

d: H.: 13 cm, B.: 14 cm, T.: 6 cm

1480–1490

a, b, c: Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr.: 92.23–25. M.
d: Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr.: 50.477.

VII-12.**Fragment einer Frauenfigur**

Aus dem Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda, aus dem Wintergarten, Ausgrabung von László Gerevich, 1955. Es kam in die Nationalgalerie durch Tausch, im Jahre 1992.

Rotmarmor

H.: 23 cm, B.: 14,5 cm, T.: 8 cm

1480–1500

Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 92.22.M.

VII-13.**Fragment eines Pilasters (?)**

Vom Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda, südliches großes Rondell, (455–800/2m) Ausgrabungen von László Gerevich, 1950-er Jahren.

Rotmarmor

H.: 76 cm, B.: 25,5 cm, T.: 19 cm

1480–1490

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 50.598.

VII-14.**Fragmente von Balusterpfeilerkapitelle**

Beide Stücke wurden im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda gefunden. **a:** Wintergarten, Einzelfund, Ausgrabungen von László Gerevich, 1950-er Jahren. **b:** westlicher Garten, südlich von der Kapelle (äußerer Strebpfeiler), (510–962/2m) Ausgrabungen von László Gerevich, 1950-er Jahren.

Rotmarmor

a: H.: 18 cm, B.: 22,4 cm, T.: 12 cm

b: H.: 27 cm, B.: 9,5 cm, T.: 14,5 cm

1480–1490, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 50.555.1.
b: Inv. Nr. 50.596.

VII-15.**Fragmente drei Balusterspindeln**

Alle drei Fragmenten wurde im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda, von László Gerevich in den 1950-er Jahren gefunden. **a:** äußerer Strebpfeiler, (508–965) **b:** Königskeller, (509–959/2,50 m) **c:** südliche Basteiwand, Abbruch.

Rotmarmor

a: H.: 39 cm, B.: 17 cm

b: H.: 36 cm, B.: 17,5 cm

c: H.: 69,5 cm, B.: 16 cm

1480–1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr.: 50.609.6.
b: Inv.Nr.: 50.599. **c:** Inv.Nr.: 50.604.6. und 50.604.8.

VII-16.**Fragmente einer Balustrade mit Jagello-Adler**

Alle Fragmente sind aus dem Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes in Buda. **a:** nördlicher Vorhof, nördlicher Eingangstor, aus der Wand der Eisgrube der 16–17. Jahrhunderten, Fund von László Zolnay, 1973. **b:** Kanalisierung, aus der wegen Bauarbeiten durchgeschnitten Befestigungsmauer, Fund von Dezső Várnai, 1960. **c:** äußerer Strebpfeiler, **d:** Einzelfund.

Rotmarmor

a: H.: 69 cm, B.: 33 cm, T.: 16,8 cm

b: H.: 77,5 cm, B.: 29,3 cm, T.: 25,3 cm

c: H.: 32 cm, B.: 15 cm

d: H.: 12 cm, B.: 14,8 cm

1490–1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 73.79.3.;
b: Inv.Nr. 60.53.; **c:** Inv.Nr. 50.603.1.; **d:** –

VII-17.**Balusterpfeiler(?) -Fragmente**

Beide Fragmente wurden im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes von Buda gefunden. **a:** Königspalast, bei Umbauarbeiten von Hauszmann (1890–1896) ausgegraben, kam ins Nationalmuseum, dann 1938 ins Museum der Hauptstadt. **b:** südliches großes Rondell, Ausgrabungen von László Gerevich, 1950-er Jahren.

Rotmarmor

a: H.: 38 cm, B.: 23,2 cm, T.: 16,5 cm

b: H.: 16 cm, B.: 16 cm, T.: 12 cm

1490–1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 300. **b:** Inv.Nr. 51.3463.

VII-18.**Fragment einer Fensterumrahmung (?)**

Es wurde im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes von Buda gefunden. Südliche Cortinawand, in der Wand unter dem Entlastungsbogen des Barocktores

eingemauert. Fund von Dezső Várnai, 1960. Mergel

H.: 61 cm, B.: 39,5 cm, T.: 13,3 cm
1490–1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv. Nr. 60.80.

VII-19.**Halbsäulenkapitell**

Es wurde im Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes von Buda, bei den Abbrucharbeiten des königlichen Stalles von László Zolnay im Jahre 1972 gefunden.

Mergel

H.: 37 cm, B.: 46 cm, T.: 35 cm
um 1490

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 72.11.1.

VII-20.**Kämpfer mit Astzier**

Buda, aus dem Gebiet des mittelalterlichen Königspalastes, nördlicher Vorhof. Bei den Abbrucharbeiten des ehemaligen königlichen Stalles wurde von László Zolnay, im Jahre 1972 gefunden. grober Kalkstein

H.: 68 cm, B.: 53 cm, T.: 45 cm
um 1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 72.11.05.

VII-21.**Fragment eines Balusterpfeilers mit den Namensbuchstaben des Königs Wladislaw II.**

Budapest, II. Hűvösvölgyi Str. 78. Es wurde östlich vom Gebäude Nr. I. des Jagdschlusses in Nyék, in der Abbruchschicht, im Jahre 1992 gefunden.

Mergel

H.: 66,5 cm, B.: 20,3 cm, T.: 12,5 cm
um 1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 94.56.1.

VII-22.**Pilasterbruchstücke mit Trophäen**

a: Budapest, II. Hűvösvölgyi Str. 78.; gefunden bei den Ausgrabungen des Gebäudes Nr. I. des königlichen Jagdschlusses von Sándor Garády, zwischen 1931–1933. **b:** Budapest, II. Hűvösvölgyi Str. 78. Es wurde östlich vom Gebäude Nr.I. des Jagdschlusses, aus der Abbruchschicht im Jahre 1992 ausgegraben.

Mergel

a: H.: 62 cm, B.: 45 cm, T.: 18 cm

b: H.: 58 cm, B.: 20 cm, T.: 7 cm

um 1500

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 435, 437.;
b: Inv.Nr. 94.57.1.

**VII-23.
Fragmente des Grabmals des
Heiligen Paulus**

Das erste Fragment hat man im Jahre 1846 im Ruinengebiet des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc gefunden.

Rotmarmor

a: (Fragment mit Gottvater) H.: 26 cm, B.: 10 cm, T.: 8,5 cm

b: (Fragment der Eckfiale) H.: 85 cm, B.: 5 cm, T.: 4,5 cm

c: (Fragment des kleinen Eckpilasters) H.: 15 cm, B.: 6,6 cm, T.: 10 cm
1484–1488

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, **a:** Inv.Nr. 72.232.374, **b:** Inv.Nr. 72.232.144, **c:** Inv.Nr. 92.05.156.

**VII-24.
Zusammengesetzte
architektonische Gliederung mit
überschnittenen Stäben und
Blumendekor**

Budaszentlőrinc, Paulinerkloster. Ferenc Bugár schenkte sie dem Nationalmuseum im Jahre 1880 (Inv.Nr. 1880.164.4.). Jahre 1938 nahm sie das Museum der Hauptstadt über.

grober Kalkstein

H.: 59 cm, B.: 55 cm, T.: 36 cm
1510-er Jahre, (nach 1512)

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 609.

**VII-25.
Fragment des Grabmals von
Bálint Bakócz, dem Probst von
Titel und Buda**

Das Provenienz ist unbekannt. Es kommt unter den Zeichnungen des Flóris Römer über mittelalterliche Steinwerke des Nationalmuseums vor (Széchényi Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Fol. Hung. 1110. V. fol. 6r), so mußte vor 1877, aber spätestens vor 1889 im Museum gelangen.

Rotmarmor

H.: 60 cm, B.: 91 cm, D.: 16 cm

Budapest, Ungarisches Nationalmuseum, Inv.Nr. 60.292.C.

**VII-26.
Friesbruchstück mit einem beim
Schwanz zu Harpune gespießten
Delphin**

Es wurde in der Burg von Esztergom aus einer sekundären Verwendung herausgenommen. (Nach der Aufzeichnung am 13 Juli 1936 von Dezső Várnai: „es war in der Kasematte des Katzenweges in der Wasserstadt als Boden“ verwendet. Inspektorat für Denkmalpflege, Plänesammlung, Esztergom, Burg, Manuale, Verschiedenes, 15.778.)

Rotmarmor

H.: 43 cm, B.: 60 cm, T.: 15 cm
1490–1500

Esztergom, Burgmuseum, Inv.Nr. 66.42.3.

**VII-27.
Bruchstück eines
Balusterpfiebers mit Kandelaber**

Gefunden bei Ausgrabungen in der Burg von Esztergom, 1934–1938.

Rotmarmor

H.: 21 cm, B.: 25 cm, T.: 17 cm
1490–1500

Esztergom, Burgmuseum, Inv.Nr. 69.1.1.

**VII-28.
Fragment eines
Eckbalusterpfiebers mit Vasen**

Gefunden bei Ausgrabungen in der Burg von Esztergom, 1934–1938.

Rotmarmor

H.: 40 cm, B.: 28 cm, T.: 25 cm
1490–1500

Esztergom, Burgmuseum

**VII-29.
Fragmente des Grabmals vom
Lector Mihály von Kesztölcz**

Das fragmentarische Grabmal wurde bei Abbrucharbeiten des Nordteiles der Sankt Adalbert Kathedrale im Jahre 1764 gefunden. Nach zwei Jahrhunderten hat man fünf Bruchstücke im Burgmuseum wiederentdeckt.

Rotmarmor

a: H.: 30 cm, B.: 16 cm, T.: 13,5 cm,
b: H.: 15,5 cm, B.: 13 cm, T.: 14 cm
um 1495

Esztergom, Burgmuseum

**VII-30.
Fragment mit dem Wappen des
Erzbischofs von Esztergom,
Tamás Bakócz**

Gefunden bei Ausgrabungen in der Burg von Esztergom, 1934–1938.

Rotmarmor

H.: 19 cm, B.: 15 cm, T.: 12 cm
1500–1521

Esztergom, Burgmuseum

**VII-31.
Fragment einer Inschrift mit
getieften Antiqua-Buchstaben**

Gefunden bei Ausgrabungen in der Burg von Esztergom, 1934–1938.

Rotmarmor

H.: 25 cm, B.: 17 cm, T.: 10 cm
1497–1521

Esztergom, Burgmuseum

**VII-32.
Friesbruchstück mit
Rankenschmuck**

Gefunden wahrscheinlich bei Ausgrabungen in der Burg von

Esztergom, 1934–1938.

Rotmarmor

H.: 29 cm, B.: 28 cm, T.: 17 cm
Anfang des 16. Jahrhunderts

Esztergom, Burgmuseum

**VII-33.
Fragment eines Pilasterkapitells
von der Fassade der
Bakócz-Kapelle**

Bei der Verlegung der Kapelle (1823) wurden alle Pilasterkapitelle vernichtet, auf der Vermessung von János Páckh sind sie noch gut sichtbar (*Balogh 1955*, Abb. 51.).

Rotmarmor

H.: 21 cm, B.: 34 cm, T.: 12 cm
1508–1510

Esztergom, Burgmuseum

**VII-34.
Fragment aus dem linken
Bogenfeld der Fassade der
Bakócz-Kapelle**

Bei der Verlegung der Kapelle (1823) zerbrach das Eckfeld wahrscheinlich so sehr, daß es nicht mehr zusammengefügt und neben seinem Gegenstück in die Wand der Sakristei der Bakócz-Kapelle eingemauert werden konnte.

Rotmarmor

H.: 28 cm, B.: 19 cm, T.: 14 cm
1508–1510

Esztergom, Burgmuseum

**VII-35.
Bruchstück eines Bogens mit
Eier- und Astragalosreihe**

Esztergom, von einer sekundären Verwendung, von der türkischen Burgmauerkrone (bei der Ecke in der Richtung des Zusatzgebäudes des Wohnturmes) wurde es zur unbekanntesten Zeit ausgenommen; sein ursprünglicher Zustand kennen wir von einem Foto (Denkmalpflegeamt, Plänesammlung, Lux-Nachlaß).

Rotmarmor

H.: 63 cm, B.: 79 cm, T.: 32 cm
1500–1510

Esztergom, Burgmuseum, Inv.Nr. 66.44.1.

**VII-36.
Fragmente eines Tondos mit
dem Wappen des Erzbischofs,
Tamás Bakócz**

a: Das ältere Fragment wurde in der Krypta der Bakócz-Kapelle (in der Basilika) aufbewahrt. **b:** Das neuere wurde in zwei Teilen vor der Ostfassade der Basilika aus dem Weg und aus dem Grund des Weges, im Jahre 1984, herausgenommen.

Rotmarmor

a: H.: 59,5 cm, B.: 30 cm, T.: 23 cm
b: H.: 68,5 cm, B.: 37 cm, T.: 24 cm
um 1510–1520

Esztergom, **a**: Kathedrale, **b**:
Bálint-Balassa-Museum, Inv.Nr.
Sz.N. 84.25.1.

VII-37.
**Fragmente eines
Lunettenrahmens mit Infula**

Das Bruchstück mit Infula kam in
Esztergom, unter dem
Heiligen-Thomas-Berg, in der
Strebemauer des Hauses Batthyány L.
Str. 17. im Jahre 1983, zum Vorschein.
Das linke Fragment der Infula und die
beiden größeren Bruchstücke sind aus
dem Lapidar des Burgmuseums.

Rotmarmor
a: H.: 31 cm, B.: 25 cm, T.: 15 cm
b: B.: 42 cm, L.: 50 cm, T.: 15 cm
Erstes Viertel des 16. Jahrhunderts
(1520-er Jahren)

Esztergom, Bálint-Balassa-Museum,
Inv.Nr. Sz.N. 84.28.1.

VII-38.
**Wappenstein des Abtes
Stephanus von Pilis**

Es wurde bei den Ausgrabungen in der
Zisterzienserabtei von Pilis im Jahre 1972
von László Gerevich gefunden. Der Stein
lag in Trümmer im Südteil des östlichen
Kreuzgangarmes. Die Nationalgalerie
übernahm es 1990 vom
Ferenczy-Museum in Szentendre.

Sandstein
H.: 36 cm, B.: 31 cm, T.: 8,5 cm
Anfang des 16. Jahrhunderts

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 92.37.M.

VII-39.
Pilasterfragment

Es wurde bei Ausgrabungen der
Zisterzienserabtei in Pilis, von László
Gerevich im Jahre 1968 gefunden. Es war
im südlichsten Saal des Westflügels. Die
Nationalgalerie übernahm es 1990 vom
Ferenczy-Museum in Szentendre.

Mergel
H.: 5 cm, B.: 22,5 cm, T.: 4,6 cm
Anfang des 16. Jahrhunderts

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 94.6.M.

VII-40.
**Steinfragment mit Inschrift und
Band**

Veszprém, Sankt-Georg-Kapelle,
eingemauert im westlichen Eingang (1957,
Ausgrabungen von Katalin H. Gyürky),
(der kleinere Teil: Umgebung der Kapelle
– 1960).

Rotmarmor
H.: 48 cm, B.: 45 cm, T.: 13 cm
um 1470

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 58.18.34.

VII-41.
**Fragment eines Pilasters mit
Kandelaber (?) und Perlenreihen**

Es wurde bei den archäologischen
Untersuchungen der Kathedrale von
Veszprém (Sándor Tóth, 1970) außen, bei
der östlichen Barockmauer der nördlichen
Sakristei, gefunden. Nach den (roten und
gelben, Marmor imitierenden)
Farbspuren stammt das Bruchstück aus
dem Gebiet des Chores der
mittelalterlichen Kathedrale.

Mergel
H.: 59 cm, B.: 34 cm, T.: 4 cm (die dazu
mit Bruchfläche anpassende glatte Platte
H.: 27 cm, B.: 16,5 cm, T.: 4 cm)
Anfang des 16. Jahrhunderts

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 85.93.1. und 92.1.19.

VII-42.
Bruchstück eines Kassettenbogens

Veszprém. Das Fragment wurde beim
Umbau der Kathedrale am Anfang dieses
Jahrhunderts gefunden; die darauf
sichtlichen, roten und gelben, Marmor
imitierenden sekundären, Farbspuren
deuten darauf hin, daß es aus dem Gebiet
des Chores der mittelalterlichen
Kathedrale stammt.

Mergel
H.: 58 cm, B.: 61 cm, T.: 21 cm
Anfang des 16. Jahrhunderts

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 64.40.

VII-43.
**Relieffragment mit
Cherubsköpfchen**

Es wurde im Brunnen von Nagyvázsöny,
mit der gehauten Fläche nach unten, von
István Éri im Jahre 1960 gefunden.

Mergel
H.: 48 cm, B.: 38 cm, T.: 12 cm
um 1490

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum

VII-44.
**Relieffragment mit einer
Reiterszene**

Es wurde bei Ausgrabungen in der Burg
von Nagyvázsöny, in der Zisterne der
Burg von István Éri, in den Jahren
1957–58 gefunden.

Mergel
H.: 74 cm, B.: 96 cm, T.: 7 cm
um 1500

Veszprém, Dezső-Laczkó-Museum,
Inv.Nr. 60.130.1.

VII-45.
**Fragmente eines Frieses mit
bewaffneten Figuren**

a: Die Ungarische Nationalgalerie kaufte
es von einem Antiquitätenhändler, im
Jahre 1989. (Der Verkäufer bezeichnete
die Herkunft als Veszprém).
b: Es wurde bei den Ausgrabungen in der

Burg von Nagyvázsöny von István Éri,
gefunden.

Mergel
a: H.: 47 cm, B.: 54 cm, T.: 11,5 cm
b: H.: 47 cm, B.: 19 cm, T.: 37 cm
um 1500

a: Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 89.1.M.
b: Veszprém,
Dezső-Laczkó-Museum

VII-46.
**Fragment des Grabmals von
Máté Tolnai, Erzabt von
Pannonhalma**

Das Foto des Grabmals wurde im Jahre
1905 erstmalig publiziert. Vielleicht wurde
es bei Restaurierungsarbeiten von Ferenc
Storno aus einem sekundären Ort in der
Kirche (Treppe) ausgehoben.

Rotmarmor
H.: 34 cm, B.: 100 cm, T.: 11 cm
um 1515

Pannonhalma, Erzabtei

VII-47.
Rahmenfragment mit Rosetten

Es wurde in Győr, bei der Freilegung des
Gebäudes des Borsos-Museum
(Martinovics Platz 1–2.) in der Mauer
(zusammen mit mehreren mittelalterlichen
Steinfragmenten) von András Gergelyffy
und Péter Tomka (1975–77) gefunden.

Rotmarmor
H.: 31 cm, B.: 87 cm, T.: 20 cm
1500–1510

Győr, János-Xantus-Museum,
Inv.Nr. XJM III.

VII-48.
Rahmenfragment mit Rosetten

Aus den seit 1981 laufenden
Ausgrabungen in der Burg von Ozora.
Kalkmergel
a: 39 × 16,5 × 9 cm
b: 24 × 22 × 6 cm
1510-er Jahren

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. OZ. 626–627.

VII-49.
**Rahmen(?)fragment mit
Rosette**

Aus den seit 1981 laufenden
Ausgrabungen in der Burg von Ozora.
Kalkmergel
H.: 23 cm, B.: 16 cm, T.: 9,5 cm
1510-er Jahren

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. OZ. 510.

VII-50.
Rotmarmorfragmente

Aus den seit 1981 laufenden
Ausgrabungen in der Burg von Ozora.
Rotmarmor
a: H.: 10,5 cm, B.: 8 cm, T.: 4 cm

b: H.: 4,5 cm, B.: 4,5cm, T.: 3 cm
1510-er Jahren

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. OZ. 433/a-b

**VII-51.
Fragment eines Türrahmens**

Es wurde in der Burg von Nyék (Komitat Tolna) bei den Ausgrabungen von Zsuzsa Miklós, in den Jahren 1981-84 gefunden.
Kalkmergel
H.: 15 cm, B.: 14,5cm, T.: 12,5 cm
zwischen 1523-1526

Budapest, Archäologisches Institut
der Ungarischen Akademie der
Wissenschaften

**VII-52.
Gewölbekragstein**

Es kam aus der Sammlung von Ödön Rippl-Rónai in das Museum von Kaposvár am Anfang dieses Jahrhunderts.
Mergel
H.: 55 cm, B.: 42 cm, T.: 8 cm
Anfang des 16. Jahrhunderts

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 58.81.1.

**VII-53.
Gewölbekragstein**

Es wurde bei der Freilegung des Burgschlosses in Ötvöskónyi von Kálmán Magyar im Jahre 1970 gefunden.
Mergel
H.: 56 cm, B.: 44 cm, T.: 8 cm
zwischen 1506 und 1510

Kaposvár, Rippl-Rónai-Museum,
Inv.Nr. 73.1733/49.

**VII-54.
Rahmenfragment mit Rosetten**

Provenienz ist unbekannt. Ottó Szőnyi beschrieb es im Katalog des Lapidars im Bischofspalast von Pécs (1906).
Rotmarmor
H.: 51 cm, B.: 31 cm, T.: 22 cm
1505-1521

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

**VII-55.
Rahmenfragment einer, mit
mythologischen Figuren
geschmückten Vase**

Provenienz unbekannt. Ottó Szőnyi beschrieb es im Katalog des Lapidars im Bischofspalast von Pécs (1906).
Rotmarmor
H.: 27 cm, B.: 30 cm, T.: 16 cm
1505-1521

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

**VII-56.
Fragment eines Türgewandes mit
Rosetten**

Es wurde in Pécs, unter einem Gebäude, bei Ausgrabungen von Zsuzsa Katona Győr, im Jahre 1980 gefunden.
Kalkstein
H.: 39 cm, B.: 32 cm, T.: 27 cm
1510-1520

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. 81.10.1.

**VII-57.
Grabmal mit einem, in Kranz
gefaßten Wappen**

Es wurde bei Ausgrabungen in der mittelalterlichen Dominikanerkirche in

Pécs, von Gábor Kárpáti, im Jahre 1989 gefunden.

Rotmarmor
H.: 110,5 cm, B.: 112,5 cm, T.: 13 cm
erstes Viertel des 16. Jahrhunderts

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. 93.25.1.

**VII-58.
Grabmal der Katalin
von Izdenc**

Es wurde bei Ausgrabungen in der mittelalterlichen Dominikanerkirche in Pécs, von Gábor Kárpáti, im Jahre 1988 gefunden.

Kalkstein
H.: 165 cm, B.: 87,5 cm, T.: 16 cm
erstes Viertel des 16. Jahrhunderts

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,
Inv.Nr. 93.25.2.

**VII-59.
Fragment eines Türgewandes**

Siklós, Burg
Mergel
H.: 26 cm, B.: 115 cm, T.: 18 cm
1514-1519

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

**VII-60.
Kaminkragstein**

Es wurde bei Ausgrabungen in der Burg von Pécsvárad, im Jahre 1976 gefunden.
Kalkstein
H.: 23 cm, B.: 39 cm, T.: 101 cm
1520-1530

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

VIII. Renaissance Majolika und Goldschmiedekunst

**VIII-1.
Fragment eines Fußbodenziegels**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Keller des Mordganges, 1951.
Majolika, rot gebrannter Ton
17,5 × 9 × 6,3 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1951.100.

**VIII-2.
Fußbodenziegel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Mordgang, in der XXXI. Mistgrube, 1951.
Majolika, rot gebrannter Ton
10,5 × 10,5 × 2,9 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1951.866.

**VIII-3.
Fußbodenziegel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Wintergarten, 1950.
Majolika, rot gebrannter Ton
20,7 × 10,5 × 2 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1952.734.

**VIII-4.
Fußbodenziegel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Einzelfund, 1946-1962.
Majolika, rot gebrannter Ton
20 × 10,5 × 3,5 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1993.90.1.1.

**VIII-5.
Fußbodenziegel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Keller des Mordganges, 1951.
Majolika, gelblich rosa gebrannter Ton
90,4 × 7,1 × 3,2 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1951.2736.

**VIII-6.
Fußbodenziegel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Keller des Mordganges, 1952.
Majolika, rot gebrannter Ton
10,7 × 7,9 × 3 cm
1476-1485, Buda

Budapest, Historisches Museum
der Stadt Budapest, Inv.Nr.
1952.772.

VIII-7.**Fragment eines Fußbodenziegels**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Einzelfund, 1975.
Majolika, rot gebrannter Ton
11 × 8,7 × 2,8 cm
1476–1485, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1983.282.

VIII-8.**Fragment eines Fußbodenziegels**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, unter dem Gebäude der Wache im Hof, 1975.
Majolika, rot gebrannter Ton
10,5 × 8,3 × 2,9 cm
1476–1485, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1973.79.11.

VIII-9.**Fragment eines Fußbodenziegels**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, unter dem Gebäude der Wache im Hof, 1973.
Majolika, rot gebrannter Ton
7,3 × 4,7 × 3 cm
1476–1485, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1973.79.9.

VIII-10.**Bruchstück eines Tintenbehälters**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, 1951.
Majolika, rot gebrannter Ton
16,5 × (11) × 0,7 cm
1476–1490, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.848.

VIII-11.**Randbruchstück eines Trinkbeckers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, Mistgrube X., 1951.
Majolika, rot gebrannter Ton
Durchm. der Lippe: 9 cm,
5,4 × 4,3 × 0,3 cm
1476–1490, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.588.

VIII-12.**Bruchstücke eines Albarellos**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, Mistgrube X., 1951.
Majolika, rot gebrannter Ton
Durchm. der Lippe: 6 cm, Durchm. des Fußes: 4,5 cm, 4,4 × 2,8 × 0,9 cm
1476–1490, Buda

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.347.1–2.

VIII-13.**Teller**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, Mistgrube X., 1951.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 15,5 cm
1476–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.1394.

VIII-14.**Bruchstück eines Tellers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, 1951.
Majolika, gelb gebrannter Ton
a: 8,8 × 6,3 × 0,5 cm
b: 2,3 × 2,2 × 0,5 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.2265.1–2.

VIII-15.**Bruchstück eines Tellers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Mordgang, 1952.
Majolika, gelb gebrannter Ton
6 × 3,8 × 0,7 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1952.710.

VIII-16.**Bruchstück eines Tellers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, großer Hof, 1946–1962.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 12 cm, H.: 4,5 cm, D.: 0,1 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1993.88.1.1.

VIII-17.**Bruchstück eines Tellers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Keller des Mordganges, 1951.
Majolika, gelblich rosa gebrannter Ton
Durchm.: 14 cm, H.: 4,7 cm, D.: 0,4 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.815.

VIII-18.**Bruchstücke einer Schlüssel**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Mordgang, Mistgrube XIX., 1950.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 20 cm
a: H.: 4,3 cm, D.: 0,3 cm
b: 3,5 × 2,7 × 0,3 cm
c: 2,9 × 2,6 × 0,3 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.1157.1–3.

VIII-19.**Bruchstück eines Deckels oder eines Fußes**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Stumpfturn, 1950.
Majolika, gelblich rosa gebrannter Ton
Durchm.: 12 cm, H.: 3,9 cm, D.: 0,7 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.236.

VIII-20.**Bruchstücke eines Tellers**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, großer Hof, neben der Kapelle, 1951.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 20 cm
a: H.: 9 cm, D.: 0,6 cm
b: H.: 4,5 cm, D.: 0,5 cm
1480–1490, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.503.1–2.

VIII-21.**Bruchstück eines Deckels**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, Einzelfund, 1946–1962.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 12 cm, H.: 3,7 cm, D.: 0,9 cm,
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1993.89.1.1.

VIII-22.**Bruchstücke des Fußes einer Vase**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, südlich von der Kapelle, 1952.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 20 cm
a: H.: 9,4 cm, D.: 1,3 cm,
b: 4,6 × 4,1 × 0,6 cm
c: 4,1 × 2,5 × 0,6 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1952.448.1–3.

VIII-23.**Bruchstück eines Kruges**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, Mistgrube X., 1950.
Majolika, gelb gebrannter Ton
9,8 × 7 × 0,5 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Historisches Museum der Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.1367.

VIII-24.**Albarello**

Buda, mittelalterlicher Königspalast, nördlich von der Kapelle, Mistgrube X., 1950.
Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm. der Lippe: 8,6 cm, Durchm. des

Fußes: 9,5 cm H.: 15,5 cm, D.: 0,7 cm
Ende des 15. Jahrhunderts, Faenza

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.718.

VIII-25.

Fragment des Randes eines Albarellos

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
Einzelfund, 1959.

Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: ungefähr 13 cm, H.: 8 cm,
D.: 4 cm,
Ende des 15. Jahrhunderts, Faenza

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1990.16.14.

VIII-26.

Bruchstück einer Vase

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
südliches großes Rondell, 1950.

Majolika, gelb gebrannter Ton
7 × 4,7 × 0,7 cm
um 1500, Faenza

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.2986.

VIII-27.

Fragment des Randes eines Tellers

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
südliches großes Rondell, 1950.

Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 20 cm, H.: 4,2 cm, D.: 0,4 cm
um 1500, Faenza

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.2958.

VIII-28.

Bruchstücke eines Tellers

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
Mordgang, Mistgrube XXX., 1950.

Majolika, gelb gebrannter Ton
a: 6 × 5,9 × 0,8 cm
b: 5 × 4 × 0,8 cm
um 1500, Faenza

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.632.1–2.

VIII-29.

Bruchstücke des Fußes eines Gefäßes

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
neben der Kapelle, 1952.

Majolika, gelblich rosa gebrannter Ton
a: 3 × 2,2 × 0,7 cm
b: 2,8 × 2,2 × 0,7 cm
um 1500, Italien

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1952.155.1–2.

VIII-30.

Bruchstücke einer kleinen Schale

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
westlich von der türkischen Mauer, 1952.
Majolika, gelb gebrannter Ton

a: 5,3 × 4,7 × 0,4 cm
b: 2,9 × 4,7 × 0,4 cm
um 1520, Faenza, Casa Pirota

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr.
1952.1097.1–2.

VIII-31.

Bruchstücke des Randes einer Schlüssel

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
südliches großes Rondell, 1950.

Majolika, gelb gebrannter Ton
a: 5 × 3,7 × 0,6 cm,
b: 4,1 × 3,3 × 0,6 cm
um 1525, Faenza, Casa Pirota

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr.
1951.559.1–2.

VIII-32.

Bruchstücke eines Tellers

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
Einzelfund, 1946–1962.

Majolika, gelb gebrannter Ton
Durchm.: 16 cm, Durchm. unten: 12 cm
D.: 0,7 cm
um 1525, Faenza, Casa Pirota

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1993.87.1.1.

VIII-33.

Bruchstücke eines Tellers

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
südliches großes Rondell, 1951.
gelb gebrannter Ton
7,5 × 5,2 × 0,4 cm
um 1500, Padova oder Bologna (zufällig
Pécs)

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.2292.

VIII-34.

Bruchstück eines Henkels

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
Einzelfund, 1951.
gelb gebrannter Ton
6,8 × 4,2 × 0,9 cm
um 1500, Padova oder Bologna (zufällig
Pécs)

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.1269.

VIII-35.

Bruchstück einer Unterlage

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
südliches großes Rondell, 1951.
rot gebrannter Ton
äußerer Durchm.: 10 cm, innerer
Durchm.: 4 cm, D.: 1,6 cm
um 1500, Padova oder Bologna (zufällig
Pécs)

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.1010.

VIII-36.

Bruchstück einer Unterlage

Buda, mittelalterlicher Königspalast,
Keller des Mordganges, 1951.
rot gebrannter, wohl geschlammter Ton
äußerer Durchm.: 10 cm, innerer
Durchm.: 4 cm, D.: 1,3 cm
um 1500, Padova oder Bologna (zufällig
Pécs)

Budapest, Historisches Museum der
Stadt Budapest, Inv.Nr. 1951.97.

VIII-37.

Fragment eines Fußbodenziegels

Gefunden 1941 in Visegrád, im sog.
Prunkhof des nord-östlichen Palastes, bei
den Ausgrabungen von János Schulek.
Majolika, rot gebrannter Ton
7 × 10,5 × 2,5 cm
1480–1490, Buda

Visegrád, König-Matthias-Museum,
Inv.Nr. 50.287.

VIII-38.

Majolika-Krug mit Profil eines Jünglings

Kőszeg, Burg, 1962.
Majolika, hellgelb gebrannter Ton
H.: 23 cm, Durchm. an der Lippe: 11,5 cm
um 1470–1480, Faenza

Budapest, Archäologisches Institut
der Ungarischen Akademie der
Wissenschaften, Inv.Nr. 5.21.

VIII-39.

Majolika-Krug mit „yhs“ Monogram

Kőszeg, Burg, 1962.
Majolika, hellgelb gebrannter Ton
H.: 17 cm, Durchm. an der Lippe: 9,5 cm
1470–1480, Faenza

Budapest, Archäologisches Institut
der Ungarischen Akademie der
Wissenschaften, Inv.Nr. 5.22.

VIII-40.

Bruchstück eines Albarellos

Ozora, Burg. Es wurde vor der äußeren,
nord-westlichen Ecke des Palastes, in der
– nach der türkischen Einnahme der Burg
(1544) entstandenen – Abfallschicht (im
Graben 4. – Profil XVI.) gefunden.
Majolika, weißgebrannter Ton
14,5 × 8 cm, D.: 0,4–0,6 cm
zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts, Florenz

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum,
Inv.Nr. OZ. 94.3.

VIII-41.

Bruchstücke eines Gefäßes (Albarello mit Henkel?)

Ozora, Burg. Es wurde vor der äußeren,
nord-westlichen Ecke des Palastes, in der
– nach der türkischen Einnahme der Burg
(1544) entstandenen – Abfallschicht (im
Graben 4.) gefunden.

Rotbraun gebrannter, gut geschlammter Ton

a: 9 × 7 cm, b: 5,5 × 4 cm, c: 4,5 × 3 cm, D.: 0,4–0,6 cm um 1500, Pécs

Szekszárd, Mór-Wosinsky-Museum, Inv.Nr. OZ. 94.2.1–3.

Denkmäler der Majolikawerkstatt in Pécs (VIII-42–44.)

VIII-42.

Hilfsmittel zum Brand der Gefäße

a: Muffola

Gelbgebrannter Ton

H.: 6 cm, Durchm.: 14,5 cm

Inv.Nr. K. 93.26.1.

b: Dreifuß

Gelbgebrannter Ton

H.: 2,8 cm, Durchm.: 7,4 cm

Inv.Nr. K.93.26.2. (a)

c: Dreifuß

Gelbgebrannter Ton

H.: 2,8 cm, Durchm.: 5,8 cm

Inv.Nr. K.93.26.2.(b)

d: Dreifuß

Gelbgebrannter Ton

H.: 2,7 cm, Durchm.: 7,6 cm

Inv.Nr. K.93.26.2.(c)

e: Dreifuß

Gelbgebrannter Ton

H.: 2,6 cm, Durchm.: 6,6 cm

Inv.Nr. K.93.26.2.(d)

f: Dreifuß

Gelbgebrannter Ton

H.: 4 cm, Durchm.: 11 cm

Inv.Nr. K.93.26.3

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

VIII-43.

Hand-Kerzenhalterscheiben (Unterlage)

a: Rotgebrannter Ton

H.: 1,8 cm, innerer Durchm.: 4,3 cm,

äußerer Durchm.: 10,2 cm

Inv.Nr. K.83.2.88.

b: Gelbrot gebrannter Ton

H.: 1,6 cm, innerer Durchm.: 3 cm,

äußerer Durchm.: 8,9 cm

Inv.Nr. K.83.2.89

c: Hellrot gebrannter Ton

H.: 0,7 cm, innerer Durchm.: 3,7 cm,

äußerer Durchm.: 9,5 cm

Inv.Nr. K.83.2.29

d: Rotgebrannter Ton

H.: 1,8 cm, innerer Durchm.: 2,7 cm,

äußerer Durchm.: 7,1 cm

Inv.Nr. K.83.2.86.

e: Hellrot gebrannter Ton

H.: 1,6 cm, innerer Durchm.: 2,7 cm,

äußerer Durchm.: 8,2 cm

Inv.Nr. K.83.2.79

f: Gelbgebrannter Ton

H.: 1,7 cm, innerer Durchm.: 2,8 cm,

äußerer Durchm.: 6,1 cm

Inv.Nr. K.83.2.81.

g: Gelbrot gebrannter Ton

H.: 1 cm, innerer Durchm.: 4,5 cm,

äußerer Durchm.: 11,7 cm

Inv.Nr. K.83.2.74.

h: Rotgebrannter Ton

H.: 1,7 cm, innerer Durchm.: 3,4 cm,

äußerer Durchm.: 9,4 cm

Inv.Nr. K.83.2.4.

i: Gelbrot gebrannter Ton

H.: 1,3 cm, innerer Durchm.: 3,7 cm,

äußerer Durchm.: 11 cm

Inv.Nr. K.83.2.18.

j: Gelbrot gebrannter Ton

H.: 0,9 cm, innerer Durchm.: 4,4 cm,

äußerer Durchm.: 10,7 cm

Inv.Nr. K.83.2.39.

k: Rotgebrannter Ton

H.: 1,3 cm, innerer Durchm.: 3,5 cm,

äußerer Durchm.: 8,5 cm

Inv.Nr. K.83.2.59.

l: Gelbrot gebrannter Ton

H.: 1,8 cm, innerer Durchm.: 4,3 cm,

äußerer Durchm.: 11,5 cm

Inv.Nr. K.83.2.72.

m: Gelbgebrannter Ton

H.: 2 cm, innerer Durchm.: 3,2 cm,

äußerer Durchm.: 8,9 cm

Inv.Nr. K.83.2.56.

n: Rotgebrannter Ton

H.: 1,7 cm, innerer Durchm.: 2,1 cm,

äußerer Durchm.: 10,3 cm

Inv.Nr. K.83.2.5

o: Hellrot gebrannter Ton

H.: 1,9 cm, innerer Durchm.: 2,4 cm,

äußerer Durchm.: 5,4 cm

Inv.Nr. K.83.2.11.(a)

p: Hellrot gebrannter Ton

H.: 0,7 cm, innerer Durchm.: 1,5 cm,

äußerer Durchm.: 10,8 cm

Inv.Nr. K.83.2.11.(b)

Pécs, Janus-Pannonius-Museum

VIII-44.

Gefäßbruchstücke

a: Bruchstück eines Kruges

Gelbgebrannter Ton

H.: 5,3 cm, Durchm. des Fußes: 7,5 cm,

D.: 0,3–0,6 cm

Inv.Nr. K.85.2.130.

b: Bruchstück eines Kruges (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 3,9 cm, B.: 7,5 cm, D.: 0,4 cm

Inv.Nr. K.85.2.122.

c: Bruchstück eines Kruges

Rotgebrannter Ton

H.: 9,6 cm, B.: 7,5 cm, D.: 0,3–0,4 cm

Inv.Nr. K.85.2.54.

d: Bruchstück eines Kruges (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 4,7 cm, B.: 7,5 cm, D.: 0,3 cm

Inv.Nr. K.83.2.109.

e: Bruchstück eines Kruges (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 5,6 cm, B.: 3 cm, D.: 0,3 cm

Inv.Nr. K.83.2.180.

f: Bruchstück eines Kruges (?)

Gelbgebrannter Ton

H.: 4,5 cm, B.: 4,4 cm, D.: 0,3 cm

Inv.Nr. K.83.2.110.

g: Bruchstück eines Gefäßes

Rotgebrannter Ton

H.: 3,7 cm, B.: 2 cm, D.: 0,2 cm

Inv.Nr. K.83.2.201.

h: Zwei Bruchstücke eines Trinkbeckers

Gelbrot gebrannter Ton

H.: 5,1 cm, B.: 5,2 cm, D.: 0,3 cm

Inv.Nr. K.83.2.140.a und b.

i: Bruchstück eines Trinkbeckers

Rotgebrannter Ton

H.: 7 cm, B.: 6,2 cm, D.: 0,3 cm

Inv.Nr. K.85.2.140.

j: Bruchstück einer Schüssel

Rotgebrannter Ton

H.: 3,8 cm, B.: 7,8 cm, D.: 0,5–0,7 cm

Inv.Nr. K.85.2.153.

k: Bruchstück einer Schüssel

Rotgebrannter Ton

H.: 7,5 cm, B.: 13,1 cm, D.: 0,3–0,8 cm

Inv.Nr. K.85.2.154.

l: Bruchstück einer Schüssel (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 4,8 cm, B.: 2,7 cm, D.: 0,5 cm

Inv.Nr. K.85.2.152.

m: Bruchstück einer Schüssel (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 3,5 cm, B.: 11 cm, D.: 0,5–0,7 cm

Inv.Nr. K.85.2.161.

n: Bruchstück einer Schüssel (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 4 cm, B.: 10,4 cm, D.: 0,5 cm

Inv.Nr. K.85.2.155.

o: Bruchstück einer Schüssel (?)

Rotgebrannter Ton

H.: 4 cm, B.: 7,8 cm, D.: 0,4–0,5 cm

Inv.Nr. K.85.2.45.

Pécs, Janus-Pannonius Museum

VIII-45.

Tonmodel mit dem Urteil des Paris

Köszeg, Burg, 1962.

Hellgelb gebrannter Ton

Durchm.: 16,5 cm, D.: 1,7 cm

um 1480, Rhein-Gebiet

Budapest, Archäologisches Institut

der Ungarischen Akademie der

Wissenschaften, Inv.Nr. 5.1.

VIII-46.

Der Schatz von Kölesd

Es wurde in Kölesd, am Ufer der Donau

vor 1826 gefunden.

vergoldetes Silber

um 1500, Ungarn

a: Deckelpokal

H.: 22,3 cm, Durchm. der Lippe:

10,7 cm

Inv.Nr. Poc.Jank.50.

b: Schale

H.: 8,7 cm, Durchm. der Lippe: 8,1 cm

Inv.Nr. Poc.Jank.51.

c: Becher

H.: 14,9 cm, Durchm. der Lippe:
10,8 cm
Inv.Nr. Poc.Jank. 52.

d: Becher

H.: 11 cm, Durchm. der Lippe: 8,7 cm
Inv.Nr. Poc.Jank. 53.

e: Deckelkrug

H.: 16,3 cm, Durchm. der Lippe: 8,5 cm
Inv.Nr. Poc.Jank.54.

f: Becher

H.: 11,2 cm, Durchm. der Lippe: 8,9 cm
Inv.Nr. Poc.Jank. 55.

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum

VIII-47.**Der Schatzfund aus Tolna**

Es wurde in Tolna, bei
Straßenbauarbeiten, im Jahre 1971
gefunden.
vergoldetes Silber
Anfang und zweite Hälfte des 16.
Jahrhunderts, Ungarn

a: Becher

H.: 11,9 cm
Inv. Nr. 71.59.1.C.

b: Becher

H.: 9,4 cm
Inv. Nr. 71.59.2.C.

c: Löffel

L.: 19,8 cm
Inv.Nr. 71.59.3.C.

d: Löffel

L.: 19,8 cm
Inv.Nr. 71.59.4.C.

e: Zwei Gürtelschnallen

L.: 15,1 cm
Inv.Nr. 71.59.5.C.a-b.

f: Gürtelbeschläge (vier Stück)

Durchm.: 2,8 cm
Inv.Nr. 71.59.6.C.a-b-c-d.

g: Kettenfragment

L.: 42,8 cm und 14,3 cm
Inv.Nr. 71.59.7.C.

h: Gehänge mit Granatapfel

H.: 9,8 cm
Inv.Nr. 71.59.8.C.

i: Gewandhakenpaar

L.: 7 cm
Inv.Nr. 71.59.9.C.

j: Gewandhakenpaar

L.: 7 cm
Inv.Nr. 71.59.10.C.

k: Gewandhakenpaar

L.: 7 cm
Inv.Nr. 71.59.11.C.

l: Gewandhakenpaar

L.: 4,7 cm
Inv.Nr. 71.59.12.C.

m: Gewandhaken

L.: 2,8 cm
Inv.Nr. 71.59.13.C.

n: Gewandhaken

L.: 2,8 cm
Inv.Nr. 71.59.14.C.

o: Haarnadel

L.: 12,2 cm
Inv.Nr. 71.59.15.C.

p: Haarnadel

L.: 9,7 cm
Inv.Nr. 71.59.16.C.

q: Schnallenpaar

L.: 4,3 cm
Inv.Nr. 71.59.17.C.

r: Agraffe (zwei Stück)

Durchm.: 2,1 cm
Inv.Nr. 71.59.18.C.a-b.

s: Becher

H.: 13 cm
Inv.Nr. 72.1.1.C.

t: Becher

H.: 10,8 cm
Inv.Nr. 72.1.2.C.

u: Löffel

L.: 17 cm
Inv.Nr. 72.1.3.C.

v: Löffel

L.: 21,6 cm
Inv.Nr. 72.1.4.C.

w: Zwei Gürtelschnallen

L.: 10,7 cm
Inv.Nr. 72.1.5.C.a-b.

x: Gürtelagraffe (drei Stück)

Durchm.: 2,9 cm
Inv.Nr. 72.1.6.C.a-b-c.

y: Gewandhaken

Durchm.: 2,5 cm
Inv.Nr. 72.1.7.C.

z: Haarnadel

L.: 11 cm
Inv.Nr. 72.1.8.C.

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum

VIII-48.**Der Schatzfund aus Szombathely**

Es wurde in Szombathely, im Hof (im
sog. Urania-Hof) des Hauses Hauptplatz

24. (einst Köztársaság Platz), bei
Bauarbeiten im Jahre 1963 gefunden.
vergoldetes Silber
erste Hälfte und Ende des 16.
Jahrhunderts

a: Becher

H.: 16,5 cm
Inv.Nr. 71.1.

b: Becher

H.: 15,2 cm
Inv.Nr. 71.2.

c: Becher

H.: 12,6 cm
Inv.Nr. 71.3.

d: Becher

H.: 15,2 cm
Inv.Nr. 71.4.

e: Becher

H.: 12,3 cm
Inv.Nr. 71.5.

f: Schnallenpaar

L.: 6,8 cm
Inv.Nr. 71.6.1-2.

g: Gewandhaken

L.: 3,7 cm
Inv.Nr. 71.7.

h: Gewandhakenpaar

L.: 4,7 cm
Inv.Nr. 71.8.1-2.

i: Gewandhakenpaar

L.: 6 cm
Inv.Nr. 71.9.1-2.

j: Gürtelschnallenpaar

L.: 21,5 cm
Inv.Nr. 71.10.1-2.

k: Gürtelschnallenpaar

L.: 24,6 cm
Inv.Nr. 71.11.1-2.

l: Gürtelschnallenpaar

L.: 36 cm
Inv.Nr. 71.12.1-2.

m: Gürtelbeschläge (fünf Stück)

H.: 2,5 cm
Inv.Nr. 71.13.1-5.

n: Gürtelbeschläge (sechs Stück)

H.: 2,3-2,4 cm
Inv.Nr. 71.14.1-6.

o: Gürtelbeschlag

H.: 1,9 cm
Inv.Nr. 71.15.

Szombathely, Savaria-Museum (in
der ständigen Ausstellung in der
Nádasdy-Burg, in Sárvár)

IX. Spätmittelalterliche Miniaturmalerei und Renaissance Buchkultur**IX-1.**

**Philostratos: Heroica. Imagines.
Vitae sophistarum. Epistolae.
Latine versae ab Antonio de
Bonfinis**

Der Prunkkodex wurde für die Corvina
verfertigt. Johannes Gremper erwarb den

Kodex am 31 Dezember 1513, von ihm
gelangte es zu Johannes Cuspinianus,
dann zu Johannes Faber. Nach dem
Vertrag von Venedig übergab die
Österreichische Nationalbibliothek den Kodex
1933 der Széchényi Nationalbibliothek.
Pergament, I, 171 Blätter, 358 × 222 mm
Ledereinband auf Holzdeckel mit

Blindpressung.

Der Kodex wurde von Boccardino il
Vecchio in Florenz 1488-89 illuminiert;
der Einband wurde nach dem 6 April
1490 in Buda fertiggestellt.

Budapest, Széchényi Nationalbibliothek,
Clmac 417.

IX-2.**Quintilianus, Marcus Fabius:
Institutionum oratoriarum libri
XII.**

Corvina; aus der königlichen Bibliothek brachte ihn 1525 (?) Brassicanus mit sich. Das war nicht rechtmäßig, er hat die beiden Wappen des Königs Matthias im Kodex und auch auf dem Deckel gestrichen, aber sie sind doch gut sehbar. – Eintrag: „Liber est Johannis Alexandri Brassicani ... Budae anno 1525 mensis Decembris die 6.“ (Derselbe Eintrag ist in der auch heute in der Österreichischen Nationalbibliothek befindlichen – Cod.Lat. 92. – Corvina). – Der Quintilianus-Kodex wurde nach dem Vertrag von Venedig 1933 von der Österreichischen Nationalbibliothek (Cod. lat. 105.) der Széchényi Nationalbibliothek übergeben. Pergament, 278 Blätter, 280 × 200 mm Einband: 295 × 205 mm Die vergoldeten und bemalten Corvina-Einbände sind aus der zweiten Hälfte der 1480-er Jahren.

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, Clmae 414.

IX-3.**Victorinus, Caius Marius:
Commentarium in Ciceronis
librum de inventione**

Nach dem Eintrag auf f.94r emendierte den Kodex der Bischof von Várad, János Vitéz in Nagyszeben, 1462: „Emendavit quantum fieri potuit et finivi Cibinij XXVII. Septembris MCCCCLXII. Jo.“ Später gelangte er in die Bibliothek Corvina. Eintrag eines späteren Besitzers: „Doctoris Antonio Buffa liberi baronis a monte liliorum, C[astel] Allto et Haiden.“ Die Széchényi Nationalbibliothek kaufte den Kodex 1904 von Gusztáv Emich. Pergament, 94 Blätter, 303 × 204 mm Vergoldeter Ledereinband auf Holzdeckel mit Blindpressung und mit Wappen des Königs Matthias vor 1462, Einband um 1480–1490

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, Clmae 370.

IX-4.**Theophylactus: Commentaria
Athanasii in Epistolas Sancti Pauli,
Latine versa a Christophoro
Persona.**

Corvina. Das Wappen des Königs Matthias wurde am Titelblatt mit dem Wappen des Markgrafen Johannes Bergen op Zoom (+1532) übermalt. Pergament, 346 Blätter, 375×260 mm Einband: 395×265 mm Der Kodex wurde 1485–90 in Florenz, in der Attavante-Werkstatt illuminiert. Der Einband wurde im Spätfrühling 1490 fertiggestellt, das Wappen des Königs Matthias – wegen seines Todes – fehlt schon.

Wien, Österreichische
Nationalbibliothek, Cod. Lat. 656.
[Das Aquarell von Gyula Végth:
Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, Fol. Hung.
2411.]

IX-5.**Brevier des Domonkos
Kálmáncsehi**

Der Kodex wurde von Francesco Castello in Buda für Domonkos Kálmáncsehi Probst von Székesfehérvár, illuminiert. Er wurde 1867 in der Benediktinerabtei in Lambach von Ipoly Fehér OSB für die ungarische Forschung wiederentdeckt. Nach dem ersten Weltkrieg war er im Besitz verschiedener Antiquare. Die Széchényi Nationalbibliothek kaufte ihn 1939 aus der Summe, die für die Erweiterung der Todoroszku-Horváth-Bibliothek gestiftet wurde.

Pergament, Tempera, Gold, 1, 522 (151 bis), 2 Blätter, 302 × 225 mm (Die unteren Teile der Blätter 180, 215, und 328 wurden – zusammen mit der Miniatur- abgeschnitten. Das Folio zwischen Blatt 16 und 17 wurde ausgeschnitten, doch das Text ist vollkommen) Stark abgegriffener roter Samt auf Holzdeckel und mit Spuren von vier Schließen. Am Rücken zwei Doppelrippen. Punzierter Goldschnitt. 1480–1490

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, Clmae 446.

IX-6.**Pontificale des János Filipec**

Der Kodex wurde nach dem Wappen auf f. 8r (im blauen Wappenschild drei aufeinandergelegte Pfeile mit goldenen Federn und Spitzen, über dem Wappenschild eine Bischofsmitra) für János Filipec verfertigt. Der Text auf f. 150v – „(N)os Johannes .... ep(isco)pus ecclesie Waradiensis“ – deutet darauf hin, daß Filipec den Kodex als Bischof von Várad (1476–1490) bestellt hat, um ihn in seiner Diözese zu benutzen. Das Ritualbuch hat der Bischof István Podmaniczky, Bischof von Nyitra nach einem Eintrag am f. 3r im Jahre 1513 benutzt. 1866 gehörte es der Kapitel von Pozsony, 1887 war er in der Sammlung des Erzbischofs von Esztergom, János Simor.

Pergament, Tempera, Gold, 179 Blätter, 343 × 240 mm vergoldeter, bemalter Pergamenteinband auf Holzdeckel (Auf dem oberen Deckel IHS, auf der hinteren MA Monogram, die zwei Schließen sind abgerissen) zwischen 1481–1490 (Einband 17. Jahrhundert)

Esztergom, Bibliothek des
Erzbischofs János Simor,
2–36–4/7864.

IX-7.**Gregorius IX. papa: Decretales.
Cum apparatu Bernardi
Parmensis. Ed. Franciscus
Moneliensis.**

Venezia, Nicolas Jenson, 1479. [HC *8007]

Die Inkunabel gehörte nach einem, heraldisch nicht vollkommenen Wappen ursprünglich Péter von Várad (1450k.-1501), der sie in königlicher Kanzlei von Buda benutzen konnte. Mit mehreren Büchern eines Glossierers des Buches aus dem 16. Jahrhundert gelangte es in das Paulinerkloster von Lepoglava, wo 1628 katalogisiert wurde. Nach der Auflösung des Klosters von Josef II. gelangte das Buch in die Universitätsbibliothek. Papier, Tempera, Gold, 314 Blätter, 430 × 288 mm Brauner Ledereinband auf Holzdeckel, mit Blindpressung zwischen 1479–1480

Budapest, Universitätsbibliothek,
Inc. 65.

IX-8.**Fragment einer Missale mit
Initiale „M“**

Das Fragment wurde zum Einband des Buches von Faustus Verancsics *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Hungaricae.* (Venetiis, 1595) benutzt. Der Possessor des Bandes war einst Joannes Hainrichus („Joannes Hainryci“), später nach einem Exlibris Alexander Balogh. Pergament, Tempera, Gold 217 × 303 mm zwischen 1480–1490

Győr, Bibliothek der Kathedrale,
Inv. Nr. des Trägerbuches: R. 2.
28/a

IX-9.**Fragment einer Antiphonale**

Das Fragment gelangte aus der Sammlung von Ágoston Szalay (1811–1877) in das Ungarisches Nationalmuseum. Pergament, Tempera, Gold Bifolio, 556 × 360 + 360 mm um 1490–1492

Budapest, Museum der Bildenden
Künste, Inv. Nr. 1940–3467.

IX-10.**Tetraeuangelion [Graece]**

Der Kodex wurde wahrscheinlich in Byzanz, zur Wende der 10–11. Jahrhunderten geschrieben, dann gelangte angeblich nach Italien. Im 15. Jahrhundert war er im Besitz von Janus Pannonius, nach einem, auf der letzten Papierseite lesbaren, mit unbeholfener griechischer Orthographie geschriebenen Eintrag.

Nach dem Tode von Janus Pannonius kam er wahrscheinlich in die königliche Bibliothek. Von seinem weiteren Schicksal haben wir keine Angaben, aber nach dem Einband kann man annehmen, daß es im Besitz von Johannes Brassicanus war. Pergament, 365 Blätter (ergänzt am Anfang mit 6, an der Ende mit 8 Papierblätter)

240 × 180 mm, Einband: 259 × 185 mm
10–11. Jahrhundert, Einband 1500–1525, Wien

Budapest, Universitätsbibliothek,
Cod. Graec. 1.

IX-11. Psalterium

Es gehört zum ältesten Bestand der Bibliothek der Kathedrale in Esztergom; sein Provenienz ist unbekannt. (Ein Fragment von zwei Blättern stammt aus dem Archiv des Kapitels in Esztergom: Handschriftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Inv.Nr. T 296 = K 480.) Pergament, Tempera, Gold
54 Blätter (ältere Numerierung: ff. 83–156.), 440 × 312 mm
Einband: braunes Leder auf Holzdeckel, mit Blindpressung, und mit teilweise ergänzten, archaisierenden Mitte- und Eckbeschlügen, und zwei neuen Schließen (467/69 × 313 mm)
Illuminiert zwischen 1500–1510, in Buda; Einband: zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts, in Nagyszombat (?). (Es ist das zweite Einband dieses Teiles des Psalteriums, weil die Blätter umgeschnitten sind, und es ist unwahrscheinlich, daß man einen so schönen Kodex jahrzehntenlang ohne Einband ließ.)

Esztergom, Bibliothek der
Kathedrale, Ms. I.3.b.

IX-12. Fragmente einer Antiphonale

Die Blätter gelangten 1899 aus dem Nachlaß von Nándor Knauz in die Handschriftensammlung der Nationalbibliothek. Knauz hat sie von den Pallien des Kapitelarchivs ausgenommen (Capsa B, G, F.), (vgl. *Körmendy* 1979, 11–14.). Die Originalhandschrift ist in Pozsony (Archiv Mesta Bratislavy, EC. Lad. 6.: *Sopko* 1981, Č. 7.). Pergament, Tempera, Gold
23 Stücke (teils Bifolio und Folio, teils Halbfolio und Streifen), nach einer Publikation von László Dobszay (*Dobszay* 1978, 36–37/5.) wurden die 15 Folios bei der Restaurierung zusammengesetzt (Frau Ballagó, Restauratorwerkstatt der Széchényi Nationalbibliothek, 1994).
Ein ganzes Folio: 600 × 320 mm
1500–1510

Budapest, Széchényi Nationalbibliothek, Handschriftensammlung,
A. 23. III. und V.

IX-13. I. Band eines Graduales

Erzbischof Miklós Oláh schenkte es der Diözese von Esztergom, die damals ihr Sitz in Nagyszombat hatte, [auf dem Verso des Vorsatzblattes: „Hoc Graduale in honorem et / gloriam Dei Optimi Maxi / mi donavit Ecclesiae suae strigonien(s) / Reuerendissimus in / Christo pater dominus Nico / laus Olahus Archiepiscop(us) / strigonien(s) / primas Hungar(iae) / etc. Anno domini Millesimo / quingentesimo quintuagesim(o) / quinto.“]. (Der zweite Band gelangte auf dem selben Weg nach Nagyszombat: f. 2v, unten: „Reuerendissimus Dominus Nicolaus Olahus / Archiepiscopus donauit me Ecclesiae / suae Strigoniensi etc.“). Pergament, 202 Blätter, 770 × 660 mm
Einband: braunes Leder auf Holzdeckel, mit Blindpressung und Eisenbeschlügen (Deckel des Einbandes des ersten Bandes: 808 × 607 mm). Es wurde mehrmals restauriert und neu geheftet. Die Mittel- und Eckbeschlüge wurden wahrscheinlich im vorigen Jahrhundert nach den Beschlügen des zweiten Bandes ergänzt. Die Schrift des Graduales stammt nach musikgeschichtlichen Forschungen von der Wende der 15. und 16. Jahrhunderte, aber die Miniaturen sind nicht älter als die 1510-er Jahre. In 1557 wurde sie für Miklós Oláh weiterilluminert. Der Stil des Einbandes entspricht der Zeit um 1500, so ist es um fünfzig Jahre älter als ihre Schenkung.

Esztergom, Bibliothek der
Kathedrale, MS I. 1a.

IX-14. Evangelistarium von Pannonhalma

Der Band war nach etwa 1511, nach der Zeit seiner Abschreibung und Verzierung in seinem Bestimmungsort, in der Benediktiner Erzabtei in Pannonhalma aufbewahrt, und wurde zur Ausstattung des zweiten Bandes zwischen 1515–1516 als Hilfsmittel benutzt. Es gelangte 1786, als das Kloster aufgelöst wurde, zum heutigen Aufbewahrungsort. Pergament, Tempera, Gold
60 Blätter, 320 × 220 mm
zwischen 1511–1516

Budapest, Universitätsbibliothek,
Cod.Lat. 113.

IX-15. Der Jordánszky-Kodex und sein Fragment Ungarische Übersetzung der Bibel vom Anfang des 16. Jahrhunderts (1516–1519)

Der älteste Bericht stammt über den Kodex von György Gyurikovics (Tudományos Gyűjtemény 12 [1833] 102.). Aber weder aus dieser Nachricht, noch aus den Mitteilungen von Miklós Jankovich (1834) und István Horvát

(1836) erfahren wir mehr von der Provenienz des Kodex, als was auf dem damaligen ersten Blatt des am Anfang verstümmelten Kodex (jetzt 24r) lesbar ist: „Librum hunc post abolitum A. 1782. Conuentum Clarissarum Tirnaviae per se obtentum donavit mihi die 29. Maji 820. Splis D. Mathias Fába Notarius V. Capli Strigon. A. J. E. M. S. C. Sub Custos.“ Jankovich hat schon damals, auch von Nagyszombat – Tirnavia – zwei, vom Anfang des Kodex abgetrennten Blätter erworben (a: Széchényi Nationalbibliothek.: M. Ny. 4.). In 1880 tauchten 23 weitere Blätter im Besitz von József Csemez auf (sog. Csemez-Fragment). Damit wurde der Kodex fast vollständig. Erzbischof János Simor kaufte das Csemez-Fragment im selben Jahr, und ließ zum Jordánszky-Kodex (b) zubinden.

a: Papier, 2 Blätter, 283 × 206 mm
b: Papier, 194 Blätter, 285 × 215 mm
Das Papier ist von guter Qualität, etwas gelblich, und auf den meisten Bögen sind die selben, ankerförmigen Wasserzeichen zu sehen. Dieses Papier stammt wahrscheinlich aus Oberösterreich. Auf zwei Bogen sind aber waageförmiges Wasserzeichen. Ledereinband restauriert und ergänzt. Nur der hintere Deckel ist original, aber auch hierher überreicht 3 cm breit der neuere Ledereinband.
Einband: ungefähr 295 × 218 mm. Je zwei gotischen Eckbeschlüge und der Mittelbeschlüge auf der Rückseite sind erhalten, die beiden Schließen wurden bei der Restaurierung ergänzt.
1516–1519, der Einband ist bald nach der Fertigstellung der Abschreibung des Kodex gefertigt.

Esztergom, Bibliothek der
Kathedrale, Ms. II.1.

IX-16. Missale Quinqueecclesiense. Venezia, [Johannes Emericus de Spira], pro Johanne Paep, 1499. [HC 11355]

Im Pergamentexemplar der Széchényi Nationalbibliothek (a) steht das Todesdatum des Erzbischofs von Esztergom, Ferenc Forgách, so konnte es schon vor 1615 im Besitz des Kapitels von Esztergom sein, von dort gelangte es 1896 in die Nationalbibliothek. Das Exemplar in Pécs, in dem der Eintrag „Missale Civitatis Cassoviensis“ zu lesen ist (b), – es wurde in Buda, am Anfang des 16. Jahrhunderts eingebunden – erwarb der Bischof György Klimó für seine Kirche 1769.
Pergament, Tempera, Gold
a: 286 Blätter, 235 × 175 mm
b: 294 Blätter, 250 × 180 mm
um 1500

a: Budapest, Széchényi Nationalbibliothek,
Inc. 989.
b: Pécs, Diözesanbibliothek,
V. V. 8.

IX-17.

Missale Quinqueecclesiense.
Venezia, [Joannes Emericus de
Spira], pro Johanne Paep, 1499. [HC
11355]

Possessor-Eintrag aus dem 17.
Jahrhundert: "Conventus Monasterii St.
Martini in S. monte Pannoniae Ord. S.
Benedicti congregationis Cassinensis".
Papier, [22] 267 [8] Blätter, 245 × 180 mm
Lila Samteinband, mit neugotischen
Silberbeschlägen
illuminierter nach 1499, Einband:
19. Jahrhundert

Pannonhalma, Bibliothek der
Benediktiner Erzabtei, 122. H. 27.

IX-18.

**Breviarium ordinis sancti
Benedicti de novo in monte
pannoniae Sancti martini.**
Venezia, Lucas Antonius de Giuntis
pro Johanne Pap, 1506.

Die Possessore: „Frater Andreas Prunner
de Ranshouen 1575.“ – „St. Peter
Bibliothek Salzburg“ (Siegel).
Auf der ersten Tafel ist eine eingeklebte
Namenskarte: „Abt Willibald Hauthaler
O.S.B. St. Peter in Salzburg“. Er hat
dieses Exemplar der Bibliothek in
Pannonhalma am 18. November 1903
überlassen.
Papier, [18] 17- + 126, 121-495 Blätter,
165 × 120 mm
deutscher Renaissance-Einband aus dem
16. Jahrhundert, mit Monogramm AH

Pannonhalma, Bibliothek der
Benediktiner Erzabtei, 123. I. 27a.

IX-19.

**Breviarium ordinis sancti
Benedicti de novo in monte
Pannonio Sancti martini.**
Venezia, Petrus Liechtenstein, pro
Luca Alantse, 1519.

Es gibt keinen Possessor-Eintrag im
Buch, auf dem unteren Teil des fol. 9r ist
ein handgeschriebener Eintrag eines
lateinischen Gebetes zu lesen.
Papier
501 Blätter, 150 × 110 mm (stark
umgeschnitten; es fehlen der Titelblatt,
Blätter 1-8, 10-11. und 13.)
in neuem Ledereinband aus 1896

Pannonhalma, Bibliothek der
Benediktiner Erzabtei, 123. I. 27a.

IX-20.

**Missale fratrum heremitarum
ordinis divi Pauli primi
heremite.**
Venezia, Petrus Liechtenstein, pro
Stephano Heckel, 1514.

Auf dem Verso der Einbanddeckel, auf
dem Titelblatt, und an den Seitenrändern
sind viele, meistens unlesbare
handgeschriebene lateinische Einträge, auf
dem hinteren Respektblatt

handgeschriebene Noten des Credos zu
lesen. Nach einem schwer lesbaren
Eintrag auf dem hinteren Einbanddeckel
wurde das Buch 1520 in Buda gekauft.
Bis 1950 war es wahrscheinlich in der
Franziskaner-Bibliothek in
Szeged-Unterstadt aufbewahrt. 1953
gelangte das Buch als Staatszuwendung in
die Nationalbibliothek.
Papier, [12] 308 (richtig 309) Blätter,
210 × 145 mm
In Renaissance-Einband mit
Blindpressung von Buda, vom Anfang des
16. Jahrhunderts, in sehr beschädigtem
Zustand (nach freundlicher Mitteilung
von Marianne Rozsondai)

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, RMK II 196.
(2. Exemplare)

IX-21.

**Missale secundum chorum et
rubricam almi episcopatus
Zagrabiensis ecclesiae.**
Venezia, Petrus Liechtenstein,
impensis Johannis Mürer, 1511.

Der älteste Besitzer der Missale war nach
handgeschriebenen Einträgen auf dem
Titelblatt Balázs Csézy, Probst von
Szenttamás, Archidiakon von Locsmánd,
Domherr von Esztergom und Győr, im
Jahre des Verfalls von Esztergom, 1543.
Später gelangte der Band in die
Bibliothek des bekannten
Humanisten-Priesters, András Monoszlóí
(1552-1601). Sein erster Eintrag stammt
aus 1580, als er Domherr von Esztergom
und Rektor von Nagyszombat war, der
zweite aus 1591, damals war er Domherr
von Pozsony, der dritte aus 1599, damals
wurde er Bischof von Veszprém gewählt.
Von 1600 an war er Erzbischof von
Esztergom. Am unteren Rand des
Holzschnittes am Titelblatt steht seine
Devise, wie in allen seinen überbliebenen
Büchern: „Domine, labia mea aperies, et
os meum annuntiabit laudem tuam.“
András Monoszlóí überließ seine
Bibliothek seinem Bruder Gábor, der
damals Domherr von Pozsony war, aber
er schenkte das Messbuch von Zágráb
dem Kapitel von Pozsony (Eintrag aus
1633). Im 19. Jahrhundert gelangte das
Buch wieder durch Schenkung zum
heutigen Aufbewahrungsort, in die
Széchényi Nationalbibliothek.
Papier, [46], CCLXXXV, [1] Blätter,
345 × 245 mm
Restauriert, Ledereinband aus dem 20.
Jahrhundert

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, RMK III 176.
(1. Exemplar)

IX-22.

Diurnale Zagrabiense.
Venezia, Petrus Liechtenstein, 1525.

In 1662 war es im Besitz der Jesuiten in
Sopron (Eintrag auf dem Titelblatt:
„Con(vic)tus Sopronien(sis) 1662“),
angeblich wurde es auch früher in

Westungarn benützt. Der Band ist – nach
unserer heutigen Kenntnis – Unikum.
Papier, 2 [22] 465 1 Blätter, 112 × 85 mm
wenig verzierter, brauner Ledereinband
aus dem 17. Jahrhundert

Pannonhalma, Bibliothek der
Benediktiner Erzabtei, 121. J. 6.

IX-23.

**Bandellus, Vincentius: Regula
beati Augustini episcopi.
Constitutiones fratrum ordinis
praedicatorum. Declarationes
super constitutiones. etc.**
Milano, Joannes Angelus
Scinzenzeler, 1505.

Das Buch gehörte den Dominikanerinnen
auf dem Margaretheninsel (Eintrag auf
der Innenseite der ersten Deckel: „liber
monasterij sororu(m) de insula leporum.:
–“). Im 17. Jahrhundert war schon in der
Bibliothek der Kathedrale von Győr
(Eintrag auf dem Titelblatt: „Cathedralis
Eccl[esi]ae Jaurin(ensis)“).
Papier, [5], 98, [29], 14, 61 Blätter,
195 × 150 mm
Ledereinband auf Holzdeckel mit
Blindpressung (212 × 155 mm)
Buda, Anfang des 16. Jahrhunderts

Győr, Bibliothek der Kathedrale,
XIX. c. 22.

IX-24.

**Clichtoveus, Iudocus:
Elucidatorium Ecclesiasticum.**
Basel, Johannes Frobenius, 1519.
[VD 16: C-4194]

Mit Possessor-Eintrag aus dem 16.
Jahrhundert: „Thomas Nesselpekh
Zlavonjensis“
Papier, [7] 229 [1] Blätter (erster Teil des
Kolligats), 335 × 220 mm
Renaissance Halbledereinband auf
Holzdeckel

Pannonhalma, Bibliothek der
Benediktiner Erzabtei, 123. A. 9/1-2.

IX-25.

**Cicero, Marcus Tullius: Epistolae
familiares.**
Venezia, Aldus Manutius, 1502.

Das Exemplar befand sich in der
Hungarica-Sammlung von Sándor
Apponyi, und ein Exlibris des Horace
Walpole, fourth Earl of Oxford
(1717-1797) (Aufschrift: Sigillum Horacii
comitis de Oxford) ist auch im Band. Aus
seiner Bibliothek (Strawberry Hill, in
Twickenham) wurde das Buch in 1842
durch seinen Erbfolgern versteigert. Den
Band soll Apponyi auf einer späteren
Versteigerung gekauft haben.
Papier, [287] Blätter, 160 × 100 mm
brauner englischer Ledereinband aus der
ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, mit
vergoldetem Schnitt

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek, App. H. 65.

IX-26.**Cicero, Marcus Tullius: Epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem libri XX.**

Venezia, in aedibus Aldi et Andreae soceri, 1521.

Nach dem Katalog von Sándor Apponyi stammt der Band aus der Archinto-Sammlung in Milan. Das Raritätenkabinett von Carlo Archinto (1669–1732) wurde 1863 versteigert, es ist wahrscheinlich, daß Apponyi das Buch hier kaufte. Papier, [16], 331 Blätter (auf dem Titelblatt und auf dem letzten Blatt mit dem nachträglich mit Gold übermalten Drucker-Emblem des Aldus), 162 × 110 mm blauer Ledereinband aus dem 19. Jahrhundert, mit Blindpressung und Vergoldung, mit vergoldetem Schnitt

Budapest, Széchényi Nationalbibliothek, App. H. 146.

IX-27. .**Janus Pannonius: Sylva panegyrica in Guarini Veronensis praeceptoris sui laudem condita.**

Bologna, Girolamo de' Benedetti, 1513.

Der Band kaufte die Széchényi Nationalbibliothek 1954 von Frau Wohl. Frühere Besitzer sind unbekannt. Der Band wurde wahrscheinlich für eine bedeutende Person gefertigt. Am Anfang des 2. Bogens, in der unteren Rahmenleiste ist ein falsch bemaltes Báthori(?) -Wappen zu sehen. Das Verso des Titelblattes ist mit vier bemalten Wappen geschmückt, das erste ist – wieder nicht fehlerfrei – das Wappen von György Szathmári mit Mitra. Die anderen drei identifizierte Géza Sajó zur Zeit des Kaufes mit den Wappen von Elek Thurzó, Péter Perényi und Sebestyén Magyi, aber er konnte diesen Standpunkt nicht beweisen. (Die Wappen Perényi und Sebestyén Magyi können noch stimmen). (Freundliche Mitteilung von Frau Soltész). Im Thurzo-Wappen sind aber Rosetten an der Stelle von Balken, und ein wachsender Löwe anstatt eines tretenden, es ist doch bekannt, daß um 1510 Szathmári seine Nichte dem Elek Thurzó zur Frau gab, und so wurde er auch mit den Perényis verwandt.

Papier, [30] Blätter, 210 × 155 mm zeitgenössischer, brauner Ledereinband auf Papierdeckel, mit Vergoldung, wahrscheinlich aus einer Werkstatt in Rom (Freundliche Mitteilung von Marianne Rozsondai)

Budapest, Széchényi Nationalbibliothek, RMK III. 182. (2. Exemplar, „B“ Variant)

IX-28.**Johann Bugenhagen: In librum psalmodum interpretatio.**

Basel, Adam Petri, 1524.

[VD 16: B–3137]

Eintrag von Philipp Melanchton auf einem Blatt, aufgeklebt auf der Innenseite

des Deckels: „I. Tim: 3. / Fundamentum aliud poni / non potest praeter / id quod positum est, / quod est Christus / Jesus. / Scriptum / manu / Philippi.“ Auf dem oberen Teil des Titelblattes, von einer anderen Hand: „Vitebergae Anno 1533.“ Papier, [12], 762, [16] Blätter, 210 × 155 mm

deutscher Renaissance-Einband auf Holzdeckel aus dem 16. Jahrhundert

Sopron, Bibliothek die Evangelischen Kirchengemeinde Lb 220a.

IX-29.**Vy Testamentum Magyar Nyelwenn, mellyet az Görög, és Diak nyelvből ynonnan fordijtank, az Magyar nippnek Keresztyén hűtben valo íppülsire.**

Sárvár-Ujsziget, Druckerei Nádasdy-Sylvester, Joannes Strutius und Benedek Abádi, 1541.

Das Exemplar stammt aus der Bibliothek von Gyula Todoroszkú und Aranka Horváth, und gelangte in die Széchényi Nationalbibliothek als Geschenk. Das Merkwürdige des Exemplars ist ein von zwei Händen geschriebener Eintrag nach dem lateinischen Vorwort, eine Beschwörung gegen „süly“ (Geschwür) in zwei verschiedenen Arten: ungarisch, und dann die lateinische Anweisung, wie es man sagen soll. (Letzte Mitteilung des handgeschriebenen Eintrags: Szem meglátott, sziv megvert. Magyar ráolvasások. Hg. Pócs, É. Budapest 1986, 154.) Papier, [4] 208 (richtig 206) 158 [14] Blätter, 185 × 140 mm

Budapest, Széchényi Nationalbibliothek, RMK I 15a. („B“ Variant)

IX-30.**Augustinus, Aurelius: Opuscula.**

Venezia, Octavianus Scotus, 1483.

[HC 1946]

Die Inkunabel wurde im Karthäuserkloster in Lövöld (heute Városlöd) in 1486 eingebunden, von dort gelangte sie noch vor dem Untergang des Klosters durch die Türken 1551 durch Umwege nach Oberungarn. Es gibt einen Eintrag auf dem Rekto des a2 Blattes: „Catalogo Collegii Trenchiniensis Societatis Jesu inscriptus 1688“. Nach der Auflösung des Ordens gelangte der größte Teil der Jesuiten-Bibliotheken in Besitz der Universität von Pest.

Papier, 276 Blätter, 216 × 151 mm Einband: 228 × 151 mm Einband ist datiert und signiert: 1486, fMus

Budapest, Universitätsbibliothek, Inc. 139.

IX-31.**Gregorius IX. papa: Decretales. Cum apparatu Bernardi Parmensis.**

Ed. Franciscus Moneliensis. Venezia, Nicolas Jenson, 1479. [HC 8007]

Die Diözesanbibliothek wurde vom Bischof János Szily in 1791 gegründet, als er seine Bibliothek seiner Kirche schenkte.

Papier, 314 Blätter, 410 × 275 mm Einband: 430 × 290 mm Einband ist datiert und signiert: 1484, fMus

Szombathely, Bibliothek der Kathedrale, VIII. 6.1.

IX-32.**Nicolaus de Ausmo: Supplementum Summae Pisanellae. – Antonius de Asti: Canones poenitentiales. – Alexander de Nevo: Consilia contra Judeos foenerantes.**

Venezia, Franz Renner et Nicolaus von Frankfurt, 1476. [HC 2155]

Mit dem Stempel der Franziskaner in Pozsony. Eintrag: „Conventus Poseniensis“.

Papier, 356 Blätter, 270 × 193 mm Einband: 290 × 200 mm nach 1476

Bratislava, Univerzitačná Kniznica, Inc. 102.

IX-33.**Chronica Hungarorum.**

Buda, Andreas Hess, 1473. [GW 6686]

Am Anfang des Bandes, neben den ersten gedruckten Reihen steht ein Eintrag: „Collegii Neodomensis Societatis Jesu Catalogi Inscriptus Anno 1599. Ex libertate Illustrissimi Domini Fundatoris“. Die Inkunabel gelangte aus der Jesuiten-Bibliothek in Jindrichuv Hradec (Neuhaus) in Südböhmen in die Bibliothek des Clementinums in Prag, welches später mit der Universitätsbibliothek in Prag vereinigt wurde.

Papier, 70 Blätter, 280 × 205 mm Einband: 286 × 208 mm Einband aus 1475–1500

Prag, Universitní Knihovna, Inc. 39.D.14. [Abreibung]

IX-34.**Der Kodex von Nagyenyed**

(Inhalt: 1. lateinischer Text der Bilderchronik, 2. ungarischer Kalender, 3. lateinischer Brief des Johannes Presbyter über Indien und 4. Leo Archipresbyter: Historia Magni Alexandri.)

Der Einband wurde in Buda oder Umgebung (vielleicht in Esztergom?) gefertigt. – Der Kodex wurde für den Pfarrer Benedictus von Hajduszóvát „nacione Senpetherwasara“ 1462 in Buda (?) abgeschlossen. – „Ioannes de Peterfalwa rector scholae heltensis“ (Nagydisznód, Komitat Szeben) überließ

es 1531 „Nicolaus Lucz, sacellanus et organista“ . – „Ex Theca C. I. Teleki 1739.“ – Farkas Bánffy. – Bibliothek des Reformierten Kollegiums. – Es ist wahrscheinlich, daß der Kodex von hier in die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in 1860 gelangte.

Papier, der Vorsatz Pergament,
112 Blätter, 190 × 145 mm
Einband: 200 × 145 mm

Das früheste Datum im Kodex ist 1462, das ist auf dem Rekto des Blattes 66. mit Buchstaben geschrieben wurde. Auf dem Vorsatz-Pergament ist ein Jahreszahl 1531 und hinten 1532 zu sehen. Der Einband stammt aus dem dritten Drittel des 15. Jahrhunderts.

Budapest, Bibliothek der
Ungarischen Akademie der
Wissenschaften, K. 32.

IX-35.

Die Pontifikale von Veszprém

Die Pontifikale ließ wahrscheinlich Mesko, Bischof von Veszprém (1334–1344) verfertigen. Nach einem lateinischen Eintrag nahm den Kodex Frater Ferenc Szürtey nach der Befreiung von Buda in 1686 mit sich, und schenkte ihm dem Franziskanerkonvent in Kassa. Auf dem hinteren Pergament-Vorsatz sind mehrere Einträge von derselben Hand, unter ihnen die Kopie (oder Entwurf?) eines Ablasses vom 9. Januar 1470 für die Kirche von Kövesd, welches vom Vikar des János Vitéz, Mihály, Bischof von Milkó ausgegeben wurde. Aus der Heftung des Buches scheint es so zu sein, daß die Pergamentblätter mit den Eintragungen zum Ende der Pontifikale gebunden wurden, als das Buch seinen zweiten Einband erhielt.

Pergament, 141 Blätter, 325 × 228 mm
Einband: 336 × 233 mm (mit Abdruck von 3 Schließen)

Den heutigen Einband der Pontifikale kann man um 1470 datieren.

Budapest, Széchényi
Nationalbibliothek,
Handschriftensammlung, Clmae 317.

IX-36.

Gregorius IX. papa: Decretales. Cum apparatu Bernardi Parmensis.

Ed. Fraciscus Moneliensis.
[Venezia], Nicolas Jenson, 1479. [HC 8007]

Nach dem Eintrag „Conventus Poseniensis“. Wahrscheinlich kam durch Flucht vor den Türken nach Pozsony.
Papier, 314 Blätter, 365 × 278 mm
Einband: 380 × 285 mm
Zeitgenössischer Einband

Bratislava, Univerzitná knižnica,
Inc. 345.

IX-37.

Guarinus, Baptista: Libellus de ordine docendi et studendi.

Ursprünglich gehörte es vielleicht Janus Pannonius, dann war in der Bibliotheca Corvina. Es enthält das Wappen des Königs Matthias.
Pergament, 34 Blätter, 210 × 130 mm
Einband: 217 × 126/136 mm (restauriert, bei dem Rücken ergänzt)
Der Kodex wurde vielleicht 1459 abgeschrieben. Illuminiert in Buda nach 1469, und bald danach eingebunden.

Jena, Universitätsbibliothek,
Bos. 8° 1. [Abreibung]

IX-38.

Plutarchos: De dictis regum et imperatorum per Iohannem episcopum Quinqueecclesiarum e Graeco in Latinum translatus, et Mathiae Hungariae regi dicatus.

Das Buch gehörte Janus Pannonius, die Korrekturen darin stammen wahrscheinlich von seiner Hand. Der Eintrag: „Serenissimo Hungarorum Regi Mathie Johannes Episcopus Quinqueecclesiarum. Quinque-ecclesiis Idibus Octobris 1465.“ – Im 18. Jahrhundert gehörte es Johann Fridericus Steinbach Aurobaco-Variscus, dem Prediger von Leipzig. Vielleicht überließ er den Kodex der Stadtbibliothek von Leipzig, von dort gelangte er in die Universitätsbibliothek Leipzig.
Pergament, 43 Blätter, 263 × 180 mm (ungefähr auch die Maße des Einbandes)
Das Datum der Dedikation für den König Matthias ist 1465, damals wurde die Abschreibung beendet.
Bald danach wurde das Buch eingebunden.

Leipzig, Universitätsbibliothek, Msc. Rep. I. 80. [Abreibung]

IX-39.

Thomas de Aquino: Summa theologica. Pars I.

Ed. Franciscus Nardus, Petrus Cantianus et Johannes Franciscus. Venezia, [Nicolas Jenson], 1477. [HC 1442]

„Illuminavi Anno Domini 1480 et finivi librum illuminando (?) sexta feria in die S. Thomae Cantuariensis infra octavam Nativitatis Verbi Dei incarnati filii Dei altissimi et beatissimae Christiferae Mariae in divina et humana natura unius suppositi. Cui honor et gloria. Ego frater Paulus de Wacia Magister in Artibus et Theologia. Amen.“ – „Iste liber est conventus Sancti Johannis Baptistae.“
Papier, 310 Blätter, 253 × 175 mm
Einband: 267 × 170 mm (neben dem Rücken wurde der ursprüngliche Einband abgeschnitten; das Leder am Rücken ist neu.)

Der Dominikanermönch Pál von Vác, Magister der Philosophie und Theologie

vollendete die Illuminierung des Kodex. Der Einband wurde auch um 1480 fertiggestellt.

Esztergom, Bibliothek der
Kathedrale, Inc. II. 6.

IX-40.

Hieronymus, Sophronius Eusebius: Contra Jovianum hereticum libri duo, cum Apologetico eiusdem.

Viennae, Johannes Singrenius, 1516. [VD 16: H-3582] (und zwei weitere Kolligaten: CIH 2368 és Moreau-Renouard II, Paris 1977, Nr.327.)

Auf dem Vorsatzblatt ist der Eintrag: „Posidet [!] per me Michaellem“. Auf dem Titelblatt: „Ad usum fratris Petri de Mekche“. Beide Schriften stammen aus dem 16. Jahrhundert, und der erste Possessor war annehmlich auch ungarisch. – Mit dem Exlibris von István Melczer. Die Bibliothek der Hauptstadt kaufte es 1941 von seiner Witwe.
Papier, 109, [11], [8], 107 Blätter,
204/205 × 140/143 mm
Einband: 218 × 140 mm
um 1516, der Einband wurde in Buda verfertigt

Budapest, Ervin-Szabó-Bibliothek
der Hauptstadt, 09/1166.

IX-41.

Clichtoveus, Judocus: Elucidatorium ecclesiasticum.

Basel, Johannes Frobenius, 1519.
[VD 16: C-4194]

Ex libris Andree Thorday E. R.
– Stephani Eszéki Anno 1689.
Papier, [6], 229, [1] Blätter, ungefähr
285 × 195 mm
Einband: 300 × 200 mm
Einband aus Buda, um 1520

Sárospatak, Bibliothek der
Reformierten Kirche, S. 481.

IX-42.

Miscellanea Graeca II. Nicetae Choniatae historiae fragmentum etc.

Griechischer Kodex mit gemischtem Inhalt

Provenienz: ursprünglich Griechenland ?
Den Band wurde durch Lucas Coronensis in den 1510-er Jahren in Buda eingebunden. Es ist unbekannt, wann und wie der Kodex nach Paris gelangte.
Pergament, 129 Blätter
Einband: 288 × 201 mm. Der Einband wurde neu geheftet, am Rücken ist das Leder neu. Mittel- und Eckbeschlüge. Die unterschiedlichen, kurzen Werke stammen aus dem 10., und vom Anfang des 16. Jahrhunderts, der Einband aus den 1510-er Jahren.

Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. gr. 607. [Foto]

IX-43.

**Erasmus, Desiderius
Roterodamus: Adagia.**
Venezia, Aldus Manutius, 1508.

Nach einem Eintrag kaufte das Buch Tamás Pelei, der Domherr von Gyulafehérvár, in Buda für 2 Forint im Jahre 1515. „Liber Thomas Pelei Pannonii Bude emptus florenis II anno Domini 1515.“ Pelei, ein ausgezeichnete ungarischer Humanist, hat das Buch von Erasmus nicht nur in seinem Besitz gehalten, sondern auch gelesen, und reich glossiert.

Papier, [26], 249 Blätter, 310 × 210 mm
Einband: 320 × 210 mm
Der Einband wurde 1508–1515 gefertigt.

Budapest, Ervin-Szabó-Bibliothek der Hauptstadt, Bq 0941/319.

IX-44.

Athenaios: Deipnosophistarum libri.
[Graece]
Venezia, Aldus Manutius, 1514.

Auf der Rückseite des hinteren Deckels sind Spuren des kettenhaltenden Beschlages zu sehen; sie deuten darauf hin, daß das Buch nicht im Privatbesitz, sondern in einer Bibliothek war. Das Buch gelangte mit der Sammlung von György Ráth in die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Papier, [19, 147] Blätter, 336 × 228 mm
Einband: 353 × 221 mm
Das Datum des Einbandes ist um 1514–1525

Budapest, Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Ráth F 1578.

IX-45.

Missale Strigoniense.
Wien, Johann Winterburger, 1514.

Zum 20. Januar des Kalenders ist es eingetragen: „Anno 1560 obiit honestissima matrona ...“, aber später wurde es teilweise ausgekratzt. Zum 15. August: „Nagh bodogh azz.“, und zum 30. Dezember: „Hac die obiit venerabilis dominus Christophorus Peck plebanus Semproniensis 1524“. Kristóf Peck, der Stadtpfarrer war eine wichtige Person in Sopron am Anfang des 16. Jahrhunderts. Der Bestimmungsort des Buches war vermutlich Sopron, oder die Diözese Győr wegen des Eintrags des Todesdatums von Peck (*Házi 1939*, 34–61.). Die Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften kaufte in 1972 diesen Band.

Papier, [19], 228 Blätter, 300 × 210 mm
Einband: 314 × 215 mm
Das Datum des Einbandes ist zwischen 1514 und 1525.

Budapest, Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, RM III. 1052.

IX-46.

Schenkungsurkunde des Bischofs Albert Vetési für die Heiliger-Georg-Kapelle in Veszprém
9. Jan. 1476, Veszprém

Im Archiv des Kapitels von Veszprém seit der Schenkung.

Pergament, Tempera, Gold, Silber
695 × 510 mm

Mit Ringsiegel des Bischofs Albert Vetési

Veszprém, Kapitelarchiv,
Veszprém-Oppidum 58.

IX-47.

Wappenbrief des Königs Matthias für Ambus Török von Enying
26. November 1481, Buda

Archiv der Familie Festetich in Mágocs (1897), Ungarisches Nationalmuseum, Archiv

Pergament, Tempera, Gold, Silber
510 × 280 mm + Umschlag 118 mm
Auf einem rot-lila-weißen Schnur hängt das beschädigte, restaurierte Siegel

(Durchm.: 60 mm): in einem unten abgerundeten Wappenschild die ungarischen Streifen, darüber eine geschlossene Krone, um sie die Wappen der Mitländer. Umschrift des Siegels: „[Sigillvm] : mathie : dei : gracia : regis : hvngarie : dalmacie : croacie : rame : etcetera.“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv, Dl. 50536.

IX-48.

Ablaßbrief für die Franziskanerkirche in Sopron
14. Juni 1488, Rom

Mit dem Archiv des Franziskaner- (später Benediktiner-) Klosters von Sopron gelangte es in das Archiv von Pannonhalma.

Pergament, Tempera, Gold
490 × 890 mm

Ursprünglich mit 17 Hängesiegeln in Metallkapseln (alle 110 × 70 mm), davon ist das siebte intakt, von zwei sind nur die Schnüre erhalten.

Pannonhalma, Archiv der Benediktiner Erzabtei, Capsarium 1133.

IX-49.

Wappenbrief des Königs Wladislaw II. für das Komitat Somogy
6. Januar 1498, Buda

Der Wappenbrief ist seit der Schenkung im Archiv des Komitats aufbewahrt.

Pergament, Tempera, Gold
695 × 452 mm, + Umschlag 138 mm
Mit Spuren der Befestigung des Hängesiegels

Kaposvár, Komitatsarchiv Somogy, Dl. 91.

IX-50.

Wappenbrief des Königs Wladislaw II. für Ambrus Mernyey von Nezde
8. Dezember 1498, Buda

Ungarisches Nationalmuseum, Archiv, 1899. No. 58.

Pergament, Tempera, Gold, Silber
480 × 280 mm, Umschlag 105 mm
Auf einem rot-lila-weißen Schnur hängt das beschädigte, restaurierte Siegel (Durchm.: 75 mm, in einem unten abgerundeten gevierten Wappenschild die ungarischen Streifen und die böhmischen Löwen, auf dem Herzschild Adler, darüber eine geschlossene Krone, um sie auf Seitenschilden die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels: „+ [S(IGILLVM) · SER(ENISSIMI) · PRIN(CIPIS) · D(OMINI) · WLADISLAI · D(EI) · G(RACIA)] · REGIS · HVNGARIE · BOHEMIE · DALMACIE · CROACIE · ETC.“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv, Dl. 50538.

IX-51.

Wappenbrief des Königs Wladislaw II. für Ferenc von Óbuda
19. Augustus 1499, Buda

Sopron, Archiv
Pergament, Tempera, Gold
375 × 550 mm

Auf grün-gelb-weißem Schnur hängendes, beschädigtes Siegel, rotes Wachs in einer Schale aus ungefärbtem Wachs (Durchm.: 75 mm). In einem unten abgerundeten gevierten Wappenschild die ungarischen Streifen und die böhmischen Löwen, auf dem Herzschild Adler, darüber eine geschlossene Krone, um ihnen auf Seitenschilden die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels: „[S(IGILLVM)] · SER[(ENISSIMI) · PRIN(CIPIS) · D(OMINI) · WL]ADI[SLAI · D(EI) · G(RACIA) · REGIS · HVNGARIE · BOHEMIE · DAL]MA[CIE ·]CRO[ACIE · ETC].“

Sopron, Stadtarchiv Sopron, Dl. 4520.

IX-52.

Wappenbrief des Königs Wladislaw II. für Balázs von Hernádmesteri
12. Februar 1500, Buda

Ungarisches Nationalmuseum, Archiv
Pergament, Tempera, Gold, Silber
520 × 300 mm + Umschlag 95 mm

Auf einem grün-weißen Schnur restauriertes Fragment eines hängenden Siegels (Durchm.: 75 mm). Das Siegelbild ist schwer zu erkennen: In einem unten abgerundeten gevierten Wappenschild die ungarischen Streifen und die böhmischen Löwen, auf dem Herzschild Adler, darüber eine geschlossene Krone, um ihnen auf Seitenschilden die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels:

„[S(IGILLVM) · SER(ENISSIMI)
· PRIN(CIPIS) · D(OMINI)
· WLADISLAI · D(EI) · G(RACIA)
· REGIS · HVNGARIE] · BOHEMIE
· DALMACIE · C[ROACIE · ETC].“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 50539.

IX-53.

Ablaßbrief für die Abteikirche in Pannonhalma

16. Juli 1507, Rom

Die Urkunde ist seit ihrer Schenkung im Archiv der Erzabtei Pannonhalma. Pergament, Tempera, Gold 280 × 435 mm Beschädigtes rotes Wachssiegel im Holzkapsel.

Pannonhalma, Archiv der Erzabtei, Capsa LIV. F. f. (No. curr. 1258.)

IX-54.

Wappenbrief des Königs Wladislaw II. für János Pethő von Gerse

22. September 1507, Buda

Aus dem Archiv der Familie Sztáray. Pergament, Tempera, Gold 750 × 365 mm + Umschlag 180 mm Auf blauem Schnur hängendes, beschädigtes und restauriertes Rundsiegel (Durchm.: 70 mm). In einem unten abgerundeten gevierten Wappenschild die ungarischen Streifen und die böhmischen Löwen, auf dem Herzschild Adler, darüber eine geschlossene Krone, um sie auf Seitenschilden die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels: „[S(IGILLVM) · SER(ENISSIMI) · PRIN(CIPIS) · D(OMINI) · WLADISLAI · D(EI) · G(RACIA) · [R]EGIS · HVNGARIE · BOHEMIE · DALMACIE · CROACIE · ETC.“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 86051.

IX-55.

Wappenbrief des Königs und Kaisers Maximilian I. für Ambrus Sárkány von Ákosháza

6. Oktober 1510, Konstanz

Depot der Historischen Gesellschaft im Archiv des Ungarischen Nationalmuseums; Ungarisches Staatsarchiv, Ladula RRR, No. 88. Pergament, Tempera, Gold 720 × 475 mm + Umschlag 100 mm Es sind nur Spuren des hängenden Bestätigungssiegels zu sehen. [Auf dem verlorenen Siegel des Kaisers Maximilian I. (Durchm. 50 mm) war ein Adler mit ausgebreiteten Flügeln, über ihn eine

geschlossene Krone, um sie in vier, unten abgerundeten Wappenschildern waren wahrscheinlich die Wappen von Ungarn, Österreich, Steiermark und Kärnten zu sehen. Die Umschrift lautet:

„+ REGIMINIS · MAXIMILIANI
· RO(MANORUM) · ET · HVNGARIE
· REGIS · AC · ARCHIDV(CIS) .“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 74550.

IX-56.

Wappenbrief des Kaisers und Königs Maximilian I. für János Kanizsai

3. August 1515, Wien

Archiv der Ungarischen Kammer, Neoregestrata Acta, fasc. 644. No. 26. (Kopie im Bestätigungsbrief des Wiener Bischofs Georg am 9. August 1515, bestätigt durch den Notar Leonhard Prichler) Pergament, Tempera, Gold 765 × 560 mm + Umschlag 62 mm Auf rotem Schnur hängendes, rundes, beschädigtes und restauriertes Siegel (Durchm.: 45 mm), auf dem Siegel sind zwei, unten abgerundeten, zueinander gekippten Wappenschilder, im rechten Schild sind in der Mitte Streifen, darüber ein griechisches Kreuz, im linken Schild steht im oberen Drittel auf Dreierhügel ein griechischer Kreuz, das untere Zweidrittel ist vertikal dreimal geteilt, im rechten Teil ist ein Balken, in der Mitte ein halber Adler mit ausgebreiteten Flügeln, im linken sind Tiere. Über den Wappenschildern steht in der Mitte eine geschmückte Bischofsmitra, rechts von ihr ein Hirtenstab, und links ein Kreuz. Die Umschrift des Siegels lautet: „[+ S(IGILLVM) GEORGII E]PISCOPI VIENNE(N)SIS ***.“ Am unteren Teil der Urkunde ist das Zeichen des Notars, am Fuß mit Aufschrift: S(ignetum) Leonhardi Prichler.

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 22713.

IX-57.

Wappenbrief des Königs Ludwig II. für Dorottya Kanizsai

25. Juni 1519, Buda

Archiv der Ungarischen Kammer, Neoregestrata Acta, fasc. 644. No. 22. Pergament, Tempera, Gold 700 × 400 mm + Umschlag 160 mm Es ist nur Spuren des Siegels zu sehen. Nach der Urkunde wurde das Wappenbrief mit Geheimsiegel verstärkt. [Das Geheimsiegel des Königs Ludwig II. (Durchm.: 75 mm): in einem gespitzt auslaufenden, gevierten Wappenschild sind ungarische Balken und böhmische

Löwen, in der Mitte auf Herzschild ein Adler, darüber eine geschlossene Krone, und rund herum auf kleineren Schildern die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels:

„+ S(IGILLVM) · SERE(NISSIMI)
· PRI(N)C(IPIS) · D(OMINI)
· LODOVICI · DEI · GRACIA
· REGIS · HVNGARIE · BOHEMIE
· DALMACIE · ETC.“]

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 24773.

IX-58.

Wappenbrief des Königs Ludwig II. für András Choron von Devecser

4. Mai 1523, Buda

Ungarisches Nationalmuseum, Archiv Pergament (zerrissen, schimmelfleckig, restauriert), Tempera, Gold 575 × 240 mm + Umschlag 150 mm Auf rot-lila-grünem Schnur hängt das restaurierte Siegel (Durchm.: 75 mm): in einem gespitzt auslaufenden, gevierten Wappenschild sind ungarische Balken und böhmische Löwen, in der Mitte auf Herzschild ein Adler, darüber eine geschlossene Krone, und rund herum auf kleineren Schildern die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels: „+ S(IGILLVM) · SERE(NISSIMI) · PRI(N)C(IPIS) · D(OMINI) · LOD[OVICI] · DEI · GRACIA · REGIS · HVNGARIE] · BOHEMIE · DALMACIE · ETC.“

Budapest, Ungarisches Staatsarchiv,
Dl. 50253.

IX-59.

Wappenbrief des Königs Ludwig II. für Mihály Imreffy von Szerdahely

11. November 1523, Pozsony

Archiv der Familie Festetich Pergament (restauriert), Tempera, Gold 690 × 365 mm + Umschlag 95 mm Auf blau-rot-weißem Schnur hängt das beschädigte, restaurierte Siegel (Durchm.: 75 mm): in einem gespitzt auslaufenden, gevierten Wappenschild sind ungarische Balken und böhmische Löwen, in der Mitte auf Herzschild ein Adler, darüber eine geschlossene Krone, und rund herum auf kleineren Schildern die Wappen der Mitländer. Die Umschrift des Siegels: „+ S(IGILLVM) · SERE(NISSIMI) · PRINC(IPIS) · [D(OMINI)] · LOD[OVICI] · DEI · GRAC]IA · R[EGIS] · HVNGARIE] · BOHEMIE · DALMACIE · ETC.“

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Dl. 93845.

X. Ecclesia exornata: Prunkstücke der Kirche, um 1300–1500

- X-1.**
Schmerzhafte Maria
Gefunden im September 1989, in Rajka, im Oratorium der Kirche, das im 18. Jahrhundert erbaut wurde, und heute als Lager benutzt wird.
Lindenholz mit Fassung
H.: 173 cm
1300–1350
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 91.7.M.
- X-2.**
Maria mit Kind
Aus der Sammlung Ferenc Hugó Szirbek. Er hat die Statue im Gartenwerkzeug- und Holzladen der Pfarrei in Csepreg gefunden. Im Jahre 1990 gelangte sie in die Sammlung der Ungarischen Nationalgalerie.
Birnenholz mit Fassung
H.: 80 cm
um 1340
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 90.16.M.
- X-3.**
Maria mit Kind
Aus dem Klarissenkloster in Buda gelangte sie im Jahre 1784 in die Pfarrkirche von Piliscsaba.
Lindenholz
H.: 90 cm
letztes Viertel des 14. Jahrhunderts
Piliscsaba, Röm.-kath. Pfarrkirche
- X-4.**
Auferstandener Christus
Die Statue gelangte aus Fonyód (früherer Aufbewahrungsort ist unbekannt) um 1970 in das Diözesanmuseum in Veszprém.
Lindenholz mit Fassung
H.: 99 cm
um 1400
Veszprém, Diözesanmuseum, Inv.Nr. 73.305.
- X-5.**
Maria gravida
Aus der Batthyány-Sammlung in Güssing, gezeigt bei der Millenniumsausstellung im Jahre 1896. Provenienz unbekannt.
Tanne, Tempera
89 × 78 cm
1410–1415
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 52.656.
- X-6.**
Die heilige Dreifaltigkeit mit dem toten Christus („Not Gottes“); die Apostel Petrus und Paulus
Aus Westungarn. Das Gemälde gelangte aus dem Besitz der Familie Taxis 1912 zu einer Ausstellung in Szombathely, dann in das Museum von Szombathely.
Fichte, Tempera
64,5 × 51,5 cm
um 1450
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 52.658.
- X-7.**
Fragment eines Missals mit Initial des Heiligen Martinus
Der Kodexblatt wurde zum Einband des Buches *Sententiae haebraicae ad vitae institutionem perviles. Viennae MCLXIII.* benutzt. Aus dem Einbandtafel kamen mehrere Pergamentstreifen, als Rückenstreifen zum Vorschein vor. Zwei von denen enthalten deutschen Schrift. Der Inschrift auf der Etikette des Trägerbuches ist der folgende: „Sententiae hebr. ad vitae Institutionem Pauli Weidneri No 8“.
Pergament, Tempera, Gold
38,6 × 25,5 cm (abgestumpft, die Ecken sind abgeschnitten)
Mitte des 15. Jahrhunderts
Győr, Bibliothek der Kathedrale, Signatur des Trägerbuches: VI/c.
15., provisorische Signatur des Fragments: 14.
- X-8.**
Altartafel mit Figuren der Heiligen Dorothea, Petrus, Margarethe und Paulus
Die Ungarische Nationalgalerie kaufte die Bilder aus der Soproner Sammlung Gábor Storno im Jahre 1975.
Nadelholz, Tempera
Je 41,5 × 34,5 cm
um 1450
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 75.9 und 75.10.
- X-9.**
Maria mit Kind
Angeblich gelangte die Statue aus Túskevár in die Darnay-Sammlung in Sümeg. Von dort kauften sie Sándor Kristóf und dr. Ferenc Siló, dann war im Besitz von Zoltán Magaziner. Er hat sie dem Museum der Bildenden Künste im Jahre 1958 geschenkt, endlich kam sie in die Ungarische Nationalgalerie.
Erlenholz mit Fassung
H.: 122 cm
um 1450
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 58.27.M.
- X-10.**
Ein Pilger aus der Legende des Heiligen Jakobus
Die Statue war früher in der Sammlung des Münchener Architekten, Ludwig Behr.
- Im Jahre 1934 gelangte sie in die Sammlung des Museums der Bildenden Künste. Sein Provenienz ist unbekannt.
Lindenholz
H.: 79,5 cm
1450–1460
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 6815.
- X-11.**
Auferstandener Christus
Die Statue gelangte aus der Sammlung von Alexander Wolf (Eisenstadt) in das Burgenländische Landesmuseum.
Lindenholz
H.: 74 cm
um 1450
Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, Inv.Nr. 40.209.
- X-12.**
Maria mit Kind
Dozmat, römisch-katholische Pfarrkirche.
Lindenholz
H.: 65 cm
1460–1470
Dozmat, Röm.-kath. Pfarrkirche
- X-13.**
Maria mit Kind
Angeblich wurde die Statue in den Ruinen des Paulinerklosters in Túskevár gefunden, von dort gelangte sie in die Sammlung Darnay in Sümeg, dann in das Balaton-Museum in Keszthely. In 1941 kam sie durch Tausch in das Museum der Bildenden Künste, dann in die Nationalgalerie.
Pappelholz
H.: 133,5 cm
1460–1470
Budapest, Ungarische Nationalgalerie, Inv.Nr. 52.640.
- X-14.**
Maria mit Kind
Nach den ältesten Angaben wurde die Statue bei der Rekatholisierung der Kirchen in Sopron, im Jahre 1763, in sehr schlechtem Zustand gefunden. Damals hat man dem Lehrer des Pazmaneums, der hier predigte, geschenkt; er hat sie nach Wien gebracht. In dem Wiener Seminar wurde sie als Gnadenbild geehrt, die „Treppenmadonna“ wurde prachtvoll bekleidet. Nach Sopron kam sie durch die Anordnung des Bischofs von Győr (des späteren Primas) János Simor im Jahre 1865 zurück, als die Restaurierung der Sankt Michaeliskirche beendet wurde.
Lindenholz
H.: 80 cm
um 1450–1460
Sopron, Sankt Michaelis-Pfarrkirche

**X-15.
Fragment eines Altarflügels mit
Marienkrönung und Visitation**

Es gelangte aus der Sammlung von Miklós Jankovich zuerst in das Ungarische Nationalmuseum, 1939 in das Museum der Bildenden Künste, dann in die Nationalgalerie.

Nadelholz, Tempera
100 × 116 cm
um 1470

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 1635.

**X-16.
Marientod**

Erstmal wurde das Relief 1911, im Kunstgewebemuseum in Budapest, ausgestellt, als Besitz der Domkapitel von Győr. Kurz danach, noch vor 1917 tauchte es wieder im Besitz des Sammlers Bernát Back in Szeged auf, der auch in Győr eine Dampfmühle besaß. 1938 wurde das Relief noch einmal in Szeged ausgestellt, später, wahrscheinlich nach 1945 war es in der Sammlung von Frau Fehér. Seit 1969 war als Kopie im Museum der Bildenden Künste inventiert. 1994 übernahm die Abteilung Alte Ungarische Kunst in der Nationalgalerie das Relief.

Lindenholz mit Fassung
H.: 38 cm, B.: 62 cm, T.: 17 cm
um 1480

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 94.7.11.

**X-17.
Maria mit Kind**

Ják, Sankt Georg Benediktiner-Abteikirche.
Lindenholz
H.: 140 cm
um 1480

Ják, Röm.-kath. Pfarrkirche

**X-18.
Maria mit Kind**

Aus einer Kapelle in Szedregpuszta (Komitat Fejér) gelangte die Statue, nach Angaben des letzten Besitzers in die Sakristei der röm.-kath. Pfarrkirche in Alap. Von dort nahm sie der Glöckner János Tóth nach Székesfehérvár mit. Von seinen Erben löste sie Zoltán Szilárdfy ab. Seit 1977 ist sie im Besitz der Ungarischen Nationalgalerie.

Pappelholz
H.: 63 cm
um 1490

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 77.22.M.

**X-19.
Fragment eines Altarflügels mit
dem Heiligen Martinus und mit
der Dornenkrönung**

Miklós Jankovich schenkte es 1839 dem Nationalmuseum. 1939 gelangte es in Besitz des Museums der Bildenden

Künste, dann der Nationalgalerie.
Nadelholz, Tempera
88 × 91 cm
um 1490

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 179.

**X-20.
Mystische Verlobung der
Heiligen Katharina**

Aus der Gemäldegalerie des Grafen Iván Batthyány in Güssing kam das Gemälde 1896 zu Millenniumsausstellung.
Provenienz unbekannt.

Tanne, Tempera
101,5 × 73 cm
um 1490

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 52.657.

**X-21.
Zwei bemalten Altarflügel**

Sie gelangten aus der Sankt Nikolaus Pfarrkirche in Nagytótlak (einst Komitat Vas, heute Slowenien) in den Besitz von Ferenc Szenczy, der sie 1864 dem Nationalmuseum geschenkt hat. 1939 gelangten sie in das Museum der Bildenden Künste, dann in die Nationalgalerie.

Nadelholz, Tempera
Altarflügel: 157,5 × 53 cm, Gemälde:
72 × 53 cm und 76 × 53 cm
um 1490

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 182.

**X-22.
Altarflügelfragmente mit Szenen
aus den Legenden des Heiligen
Martinus und Nikolaus**

Aus der Sammlung von Miklós Jankovich gelangten sie in das Nationalmuseum, dann in 1939 in das Museum der Bildenden Künste, später in die Nationalgalerie.

Nadelholz, Tempera
101,5 × 89,5 cm und 102 × 94 cm
um 1490

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 183, 1637.

**X-23.
Altarflügelfragment mit der
Figur Mariä aus einer
Heimsuchungsgruppe**

Frau Festetich schenkte das Bild am Anfang dieses Jahrhunderts den Barmherzigen Schwestern, genannt vom Heiligen Kreuz. In den Jahrzehnten nach dem zweiten Weltkrieg bewahrte man das Gemälde provisorisch in der katholischen Pfarre von Szentkirály (heute: Vorort von Szombathely).

Nadelholz, Tempera
68,5 × 37,3 cm
Ende des 15. Jahrhunderts

Pilisborosjenő, Privatbesitz

**X-24.
Altarflügelfragment mit Figur
der Elisabeth aus einer
Heimsuchungsgruppe**

Aus dem Festetich-Schloß in Toponár (heute Vorort von Kaposvár). Es gelangte aus dem Nachlaß von Péter Keszthelyi 1982 in den Besitz des Bistums von Vác.

Nadelholz, Tempera
69 × 37,4 cm

Ende des 15. Jahrhunderts

Vác, Schatzkammer und Sammlung
der Kathedrale, Inv.Nr. 93.1.4.

**X-25.
Altarflügelfragment mit Figur
des Erzengels Gabriel aus einer
Verkündigungsgruppe**

Aus dem Festetich-Schloß in Toponár (heute Vorort von Kaposvár). Es kam als Nachlaß von Péter Keszthelyi 1982 in den Besitz des Bistums von Vác.

Nadelholz, Tempera
69,2 × 37,2 cm

Ende des 15. Jahrhunderts

Vác, Schatzkammer und Sammlung
der Kathedrale, Inv.Nr. 93.1.3.

**X-26.
Die Heilige Afra**

Aus dem Festetich-Schloß in Toponár (heute Vorort von Kaposvár). Es gelangte aus dem Nachlaß von Péter Keszthelyi 1982 in den Besitz des Bistums von Vác.

Nadelholz, Tempera
67,5 × 32,5 cm

Anfang des 16. Jahrhunderts

Vác, Schatzkammer und Sammlung
der Kathedrale, Inv.Nr. 93.1.5.

**X-27.
Der Heilige Egidius**

Aus dem Festetich-Schloß in Toponár (heute Vorort von Kaposvár). Es gelangte aus dem Nachlaß von Péter Keszthelyi 1982 in den Besitz des Bistums von Vác.

Nadelholz, Tempera
67,2 × 32,3 cm

Anfang des 16. Jahrhunderts

Vác, Schatzkammer und Sammlung
der Kathedrale, Inv.Nr. 93.1.6.

**X-28.
Maria mit Kind**

Aus Kőszeg
Lindenholz mit Fassung
um 1500

Kőszeg, Sankt Jakobs Pfarrkirche

**X-29.
Pietà**

Aus der Sankt Martinus Pfarrkirche in Keszthely gelangte es in das Balaton-Museum. Durch Tausch kam die Statue in das Museum der Bildenden Künste, dann in die Nationalgalerie.

Lindenholz

H.: 89 cm

um 1500

Budapest, Ungarische
Nationalgalerie, Inv.Nr. 52.641.

X-30. Pietà

Die Statue gelangte in den Besitz der
Pfarre Nagybjacs (Komitat Győr) als
Geschenk nach dem ersten Weltkrieg.
Ursprung unbekannt.

Lindenholz

H.: 107 cm, B.: 68 cm

um 1500

Nagybjacs, Röm.-kath. Pfarrkirche

X-31. Maria mit Kind

Aus Zalaszentgrót, vielleicht aus
Kisszentgrót (Komitat Zala)

Lindenholz mit Fassung

H.: 122 cm

um 1500

Zalaszentgrót, Röm.-kath. Pfarrkirche

X-32. Maria mit Kind, Heilige Katharina, Heilige Dorothea

Aus Andocs

Lindenholz mit Fassung

H.: 134 cm, 116 cm, 116 cm

1500–1505

Andocs, Röm.-kath. Pfarrkirche

X-33. Bemalter Altarschrank

Ják, Sankt Georg

Benediktiner-Abteikirche

Nadelholz, Tempera

H.: 161 cm, Gemälde ohne Rahmen:

72 × 18 cm, die Nische des Schrankes:

136 × 52 × 29 cm

1505

Ják, Röm.-kath. Pfarrkirche

X-34. Bemalte und geschnitzte Flügel einer Altar

Sie gelangten aus der Pfarrkirche von
Felsőlendva (einst Komitat Vas; heute
Slowenien, Lendava) in den Besitz von
Iván Kolenc. Von ihm kaufte sie das
Museum der Bildenden Künste in 1941,
jetzt sind sie in der Nationalgalerie.

Birkenholz, Nadelholz, Tempera

Verkündigung, Geburt Christi,

Beschneidung, Flucht nach Ägypten:

111 × 108 cm; Heimsuchung,

Darbringung im Tempel: 115 × 108 cm;

Anbetung des Kindes: 114 × 108 cm;

Bethlehemitischer Kindermord:

118 × 108 cm.

1500–1510

Budapest, Ungarische Nationalgalerie,
Inv.Nr. 8125, 8126, 8127, 8128.

X-35. Verrat des Judas

Es wurde in Esztergom, bei den
Ausgrabungen der Palastkapelle in
1934–1938 gefunden.

Freskofragment

Quader: 31 × 40 cm

1340–1350, Esztergom

Esztergom, Burgmuseum

X-36. Bruchstücke eines Vortragekreuzes

Sie wurden im Ossarium unter dem Schiff
der, in 1976 ausgegrabenen, gotischen
Friedhofkapelle neben der südlichen Seite
der Pfarrkirche in Zalaegerszeg gefunden.
Kupferblech getrieben, ursprünglich auf
Holzkern.

Rekonstruktion: 58 × 38,4 cm, B. der

Armen 5,5 cm, Dicke: 0,7 cm

Anfang des 14. Jahrhunderts

Zalaegerszeg, Göcsej-Museum,

Gy. N. 1976/1.

X-37. Altarstein

Aus der Kirche in Kéthely. In der
zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als
das Diözesanmuseum in Győr organisiert
wurde, gelangte es in diese Sammlung.

Serpentin, Holzrahmen in Eisenfassung,

Bronzeguß, graviert

37,5 × 38 × 3,4 cm

um 1400

Győr, Schatzkammer der Kathedrale

X-38. Rauchfaß

Aus Pellérd.

Bronzeguß

H.: 20,5 cm, Durchm. des Fußes: 6,7 cm

15. Jahrhundert, deutsch

Pécs, Janus-Pannonius-Museum,

Inv.Nr. 62.176.1.

X-39. Kelch von Dénes Széchy, Erzbischof von Esztergom

Esztergom, Kathedrale.

Silber, vergoldet mit Filigran und

Drahtemail

H.: 22,4 cm, Durchm. des Fußes:

14,2 cm, Durchm. der Lippe: 10,6 cm

um 1450

Esztergom, Schatzkammer der
Kathedrale, Inv.Nr. 64.23.

X-40. Monstranz aus Kőszeg

Aus der Sankt Jakobskirche, Kőszeg.

Silber, vergoldet

H.: 74,5 cm, Durchm. des Fußes: 20,8 cm

zweite Hälfte des 15. Jahrhunderts

Kőszeg, Sankt Jakobs Pfarrkirche
(ausgestellt im Diözesanmuseum,
Szombathely)

X-41. Kelch aus Kőszeg

Aus der Sankt Jakobskirche in Kőszeg.

Silber, vergoldet

H.: 21,3 cm, Durchm. des Fußes:

12,7 cm

1486

Kőszeg, Sankt Jakobs Pfarrkirche
(ausgestellt im Diözesanmuseum,
Szombathely)

X-42. Pacifikale

Sopron, Sankt Michaeliskirche.

Silber, vergoldet

H.: 31 cm, Fuß: 12,5 × 10,7 cm

1492

Sopron, Sankt Michaeliskirche
(ausgestellt in der Katholischen
Kirchensammlung, Sopron)

X-43. Kelch

Sopron, Sankt Michaeliskirche.

Silber, vergoldet

H.: 18,8 cm, Durchm. des Fußes: 14 cm,

Durchm. der Cuppa: 9,5 cm

Ende des 15. Jahrhunderts

Sopron, Sankt Michaeliskirche
(ausgestellt in der Katholischen
Kirchensammlung, Sopron)

X-44. Kelch

Sopron, Sankt Michaeliskirche.

Silber, vergoldet

H.: 21,5 cm, Durchm. des Fußes:

13,5 cm, Durchm. der Cuppa: 10 cm

15. Jahrhundert

Sopron, Sankt Michaeliskirche
(ausgestellt in der Katholischen
Kirchensammlung, Sopron)

X-45. Kelch

Aus Veszprém.

Silber, vergoldet

H.: 20 cm

um 1500

Veszprém, Diözesanmuseum

X-46. Kelch des Tamás Bakócz, Erzbischof von Esztergom

Aus der Sammlung der Familie Erdődy.

Silber, gegossen, getrieben und vergoldet

mit Drahtemail und Filigran

H.: 23 cm, Durchm. des Fußes: 13,4 cm

um 1500

Budapest, Ungarisches
Nationalmuseum, Inv.Nr. 1950.159.

X-47.**Kelch**

Bewahrt bei der Reformierten Gemeinde in Nagydorog. Provenienz unbekannt. Silber, vergoldet, getrieben und graviert
H.: 20 cm, Durchm. der Lippe: 10 cm, Durchm. des Fußes: 14 cm
1512, Buda (?)

Nagydorog, Reformierte Kirchengemeinde, Inv.Nr. 87.73.1.

X-48.**Monstranz**

Aus Nemetjářfalva (Deutsch-Jahrendorf, heute Burgenland, Österreich) gelangte es in das Schatzkammer der Kathedrale von Győr. Silber, vergoldet, getrieben, gegossen und ziseliert
H.: 99 cm
1510–1520, Buda (?)

Győr, Schatzkammer der Kathedrale

X-49.**Kelch**

Aus dem Schatzkammer der Kathedrale in Győr. Provenienz unbekannt. Silber, vergoldet, getrieben
H.: 18,9 cm, Durchm. der Lippe: 9,7 cm, Durchm. des Fußes: 13,2 cm
1522, Wien (?)

Győr, Schatzkammer der Kathedrale, Inv.Nr. 75.10.

X-50.**Die Krönungsinful**

Sie kommt schon im ersten bekannten Inventar von Esztergom, aus dem Jahre 1528 vor. Plastische Perlenstickerei auf Leinwand, mit Goldfaden lanciert, in goldenen oder stark vergoldeten Silberfassungen Edelsteine, und mit Gelenkanhänger aus vergoldetem, getriebenem, gegossenem, ziselliertem Silber.
H.: 33 cm, unterer Durchm.: 29,5 cm, größter Durchm.: 33 cm, L. der Bänder: 30 cm, untere B.: 6,5 cm, obere B.: 4,5 cm, H. der seitlichen Gelenke: 11 cm, die Gelenke der Bänder: 4,5 × 5 cm, die Fransen: 9 cm
zweites Viertel des 15. Jahrhunderts

Esztergom, Schatzkammer der Kathedrale, Inv.Nr. 1964.318.

X-51.**Meßgewand**

Auf dem gestrickten Kreuz steht das Wappen des Bischofs von Veszprém,

Albert Vetési (1459–1486): auf hellblauem Grund ein nach links blickender Adler mit ausgebreiteten Flügeln. Es ist wahrscheinlich ein von den acht Kaseln „cum insigniis Alberti episcopi“, die im Inventar des Bistums aus 1571 aufgezählt waren (Ungarisches Staatsarchiv, Acta Ecclesiastica Eppatus Vesp. fasc. 19. Nr. 44).

Weinroter Samt mit vergoldetem Silberfaden broschiert. Strickerei: Reliefstickerei mit vergoldetem Silberfaden, und Plattstich aus farbiger Seide.
L.: 110 cm
um 1480, Venedig

Veszprém, Diözesanmuseum, Inv.Nr. 88.20.

X-52.**Meßgewand**

Einst gehörte es zur Ausrüstung der Bakócz-Kapelle. Seine erste identifizierbare Erwähnung ist im Inventar des Erzbistums aus 1609.

Das Gewebe ist Brokatell aus roten und gelben Seidenfäden und aus vergoldetem Silberfaden, die Stickerei ist Reliefstickerei mit vergoldeten Silberfaden (Kreuz und Konturen der Figuren), Lasurstickerei (Figuren), Plattstich (Köpfe und Hände), Filigranstickerei (Konturen). Das Grund des Wappens ist Seidenstoff, gewebt aus vergoldetem Silberfaden, mit Seidenapplikationen, mit Lasurstickerei und Nadelmalerei.
L.: 104 cm
Stickerei: 1508–1513, italienisch
Brokatell: letztes Viertel des 16. Jahrhunderts, spanisch

Esztergom, Schatzkammer der Kathedrale, Inv.Nr. 1964.311.

X-53.**Meßgewand**

Aus der Sankt Jakobs-Pfarrkirche, Kőszeg. Nach einer alten Canonica Visitatio wurde es lange als eine Arbeit der Heiligen Elisabeth betrachtet, aber das ist wegen des Stoffes und der Stickerei ausgeschlossen. Henrik Horváth nimmt die Königin Maria, die Frau des Königs Ludwig des II. als Stifterin an. Die erste, ausführliche Beschreibung der Kasel ist in der Canonica Visitatio aus 1693.

Seidenstoff aus vergoldetem Silber und rotem Seidenfaden, die Stickerei ist aus Gold- und Silberfaden, mit Lasurstickerei und Nadelmalerei bedeckten, plastischen Reliefstickerei. Einst waren die Konturen

mit Perlenstickerei betont, aber davon sind heute nur Spuren zu sehen.

L.: 115 cm
erstes Drittel des 16. Jahrhunderts, Seidenstoff italienisch, Stickerei ungarisch (?)

Budapest, Ungarisches Nationalmuseum, Inv.Nr. 1908.70.

X-54.**Mitra des Bischofs von Veszprém, Pál Bornemissza (Abstemius)**

Die Mitra wurde zwischen 1544 und 1549 dem András Choron von Devecser aus den Schätzen der Kathedrale von Veszprém zum Pfand gegeben. Sie wurde durch den Bischof Pál Bornemissza von János Choron (dem Sohn des András) ausgelöst und er ließ sie umformen. Er wurde im Jahre 1553 Bischof von Siebenbürgen gewählt, und hat die Mitra bis zu seinem Tode (1579) bei sich (in Gyulaféhérvár und dann in Nyitra) gehalten. Nach seiner letzten Wille sollte man die Mitra nach Veszprém zurückbringen. Wir wissen nicht, wie die Mitra nach Győr kam; es kann sein, daß Demeter Náprági dabei eine Rolle spielte, er war – vor seinem Amt als Bischof von Győr – Bischof von Veszprém (1605–1606).

Die Mitra ist auf eine mehrteiligen Metallanlage montiert. Mit Perlenstickerei, Stickerei; mit goldgefassten Edelsteinen, Perlen, mit getriebenen, gegossenen, zisellierten, emailierten Metallteilen.
H.: 33 cm, B.: 28 cm, Länge der Bänder 41 cm (B. der Metallplatten an den Enden: 7,5 cm)
Éva Kovács datierte die sekundär benutzten Edelsteinsträußen und den blatt- und beerenförmigen Kamm auf das dritte Viertel des 14. Jahrhunderts, ihre endliche Form stammt aus dem Jahre 1550.

Győr, Schatzkammer der Kathedrale

X-55.**Mitra**

Aus dem Schatzkammer der Kathedrale von Győr. Auf dunkelrotem Brokatellgrund Reliefstickerei aus vergoldetem Silberfaden und aus Silberfaden, und mit Perlen.
H.: 34 cm, L. der Bänder 48 cm
Mitte des 16. Jahrhunderts, italienisch

Győr, Schatzkammer der Kathedrale, Inv.Nr. 89.52.1.

RÖVIDÍTÉSEK

KÖNYVEK, TANULMÁNYOK

- Aggházy 1946* *Aggházy M.* : Ismeretlen középkori szobrok a Dunántúlon. Tér és Forma 19 (1946) 43–46.
- Aggházy 1966* *Aggházy M.* : Hat évszázad könyvdíszítései, miniatúrái. Kiállítási katalógus. Budapest 1966.
- Áldásy 1904* *Áldásy A.* : A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei I. Budapest 1904.
- Áldásy 1923* *Áldásy A.* : A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei II. [1. füzet] Budapest 1923.
- Andechs 1993* Herzöge und Heilige. Das Geschlecht der Andechs-Meranier im europäischen Hochmittelalter. Katalog zur Landesausstellung im Kloster Andechs. Hg.: *Kirmeier, J., Brockhoff, E.* München 1993.
- Apponyi 1900* *Apponyi S.* : Hungarica I. Budapest 1900.
- B. Koroknay 1959* *B. Koroknay É.* : A vaknyomásos Corvina kötésekről. Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei III-IV. 1959. Budapest 1960, 157–167.
- B. Koroknay 1960* *B. Koroknay É.* : A lövöldi karthauzi kolostor kötéseiről. *EÉ* I. Budapest 1960, 25–32.
- Bakay 1975* *Bakay K.* : Második jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról (1974–75). *SMK* II. Kaposvár 1975, 191–207.
- Bakay 1989* *Bakay K.* : Feltáru a múlt? A múlt jövője. Budapest 1989.
- Balogh 1932–33* *Balogh I.* : Adatok az olasz románkori szobrászat magyarországi hatásához. *AE* 46 (1932–33) 100–115.
- Balogh 1943* *Balogh J.* : Az erdélyi renaissance I. 1460–1541, Kolozsvár 1943.
- Balogh 1950* *Balogh, J.* : Die Ausgrabungen in Visegrád. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege 4 (1950) 41–50.
- Balogh 1953* *Balogh J.* : Tino di Camaino magyarországi kapcsolatai. *MÉ* 2 (1953) 107–110.
- Balogh 1955* *Balogh J.* : Az esztergomi Bakócz kápolna. Budapest 1955.
- Balogh 1956* *Balogh, J.* : Sur des statues de l'époque Arpadienne II. La lunette de Szentkirály. *BMH* 8 (1956) 20–32.
- Balogh 1957* *Balogh, J.* : L'origine du style des sculptures en bois de la Hongrie médiévale. *AHA* 4 (1957) 231–253.
- Balogh 1964* *Balogh J.* : A soproni Szent György templom középkori szobrai. *SSz* 18 (1964) 203–217.
- Balogh 1966* *Balogh J.* : A művészet Mátyás király udvarában I-II. Budapest 1966.
- Balogh 1974* *Balogh J.* : Későrenaissance kőfaragóműhelyek I-II. *AH* 2 (1974) 25–58, 249–380.
- Balogh 1975* *Balogh, J.* : Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst. Graz 1975.
- Balogh 1980* *Balogh J.* : A Márványmadonnák mestere. Mátyás király szobrása. *EÉ* 10 (1980) 77–86.
- Balogh 1983* *Balogh J.* : Giulio Clovio Magyarországon. A schallaburgi-budavári reneszánsz kiállítás (1982–1983) tanulságairól. *MÉ* 32 (1983) 129–142.
- Balogh 1985* *Balogh J.* : Mátyás király és a művészet. Budapest 1985.
- Bánda 1991* *Bánda Zs.* : A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa. *LK* 62 (1991) 57–150.
- Bánda 1993* *Bánda Zs.* : A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa. *LK* 64 (1993) 107–142.
- Bánki 1972* *Bánki Zs.* : Régészeti kutatások. *AR* XII. Székesfehérvár 1972, 280–285.
- Bárány-Oberschall 1953* *Bárány-Oberschall, M.* : Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarische Funden. Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie Bd. 2. Baden-Baden 1953
- Bárczay 1897* *Bárczay O.* : A heraldika kézikönyve. Budapest 1897.
- Bartonicz 1940* *Bartonicz, E.* : Codices Latini Medii Aevi. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke XII/1.) Budapest 1940.
- Baujournal 1882* *Baujournal* (a pécsi székesegyház 1882–91. évi restaurálásának August Kirstein által vezetett kéziratos naplója I-II.). Pécs, Káptalani Levéltár, fasc. 788/a-b. Másolata az OMvH Könyvtárában 6320. sz.
- Baum 1971* *Baum, E.* : Katalog des Museums mittelalterlicher österreichischer Kunst. Wien 1971.
- Beke 1980* *Beke L.* : Sodronyzománcos ötvösművek. Budapest 1980.
- Békefi 1907* *Békefi R.* : A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest 1907.
- Bencze 1992* *Bencze Z.* : A budaszentlőrinci pálos kolostor területén 1984–1991 között folytatott feltárások. *BudRég* 29 (1992) 155–165.
- Bencze-Szekér 1993* *Bencze Z.-Szekér Gy.* : A budaszentlőrinci pálos kolostor. Budapest 1993.
- Benesch 1932* *Benesch, O.* : Der Meister des Krainburger Altares. *Wjfk* 8 (1932) 17–68.
- Berkovits 1937* *Berkovits I.* : A pécsi püspöki könyvtár festett kéziratái és ősnymtatványai. *MKSzle* 61 (1937) 35–49.

- Berkovits 1942* *Berkovits I.*: A magyar miniatúrafestészet kezdetei. Az Árpádkor. Magyarságtudomány 1 (1942) 485–519.
- Berkovits 1948* *Berkovits I.*: A kódexfestészet emlékei a Főszékesegyházi Könyvtárban. *EM* 1948, 290–370.
- Berkovits 1962* *Berkovits I.*: A magyarországi corvinák. Budapest 1962.
- Berkovits 1965* *Berkovits I.*: Magyar kódexek a 11–16. században. Budapest 1965.
- Bertalanmé 1952* *Bertalan Vilmosné*: Budavári majolika padlóteglák. *AÉ* 79 (1952) 186–190.
- Bertalanmé 1954* *Bertalan Vilmosné*: Faenzai majolikátalák a budavári ásatás anyagából. *MÉ* 3 (1954) 106–113.
- Bertalanmé 1956* *Bertalan Vilmosné*: Grotoszki díszítésű faenzai tál a budai várból. *BudRég* 17 (1956) 241–245.
- Bertalanmé 1984* *Bertalan Vilmosné*: A Fő téren feltárt középkori maradványok (előzetes ásatási jelentés). *BudRég* 25 (1984) 393–418.
- Bibl.Hung.* *Csapodi Cs.-Csapodiné Gárdonyi K.*: Bibliotheca Hungariae. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I-II. Budapest 1988–1993.
- Biedermann 1976* *Biedermann, G.*: Kunst des Mittelalters. Katalog des Landesmuseums Joanneum. Graz 1976.
- Bloch 1992* *Bloch, P.*: Romanische Bronzekruzifixe. (Bronzegeräte des Mittelalters 5.) Berlin 1992.
- BNH Cat* Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur I-III. Composuerunt *Soltész, E., Velenczei, C., Salgó, A. W.* Budapest 1990.
- Bock 1859* *Bock, F.*: Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran. *JbkkCC* 3 (1859) 105–146.
- Bodor 1983* *Bodor I.*: Két bronz corpus a 14. századi visegrádi öntőműhelyből. *MÉ* 32 (1983) 165–167.
- Bodor-Fügedi-Takács 1984* *Bodor I.-Fügedi E.-Takács I.*: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei. Budapest 1984.
- Bogyay 1941* *Bogyay T.*: Szent István korabeli oltár töredéke Zalavárról a Vasvármegyei Múzeumban. *Dunántúli Szemle* 8 (1941) 88–93.
- Bogyay 1943* *Bogyay T.*: A jáki apátsági templom és a Szent Jakab-kápolna. Szombathely [1943]
- Bogyay 1973* *Bogyay, Th. von*: Über die Stuhlweissenburger Sarkophag des hl. Stephan. *Ungarn-Jahrbuch* 4 (1972). München 1973, 9–25.
- Bogyay 1992* *Bogyay T.*: Történeti forrás és művészettörténeti stíluskritika Zalavár körül. *Zalai Múzeum* 4. Zalaegerszeg 1992, 169–177.
- Bónis 1971* *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971.
- Boskovits-Mojzer-Boskovits M.-Mojzer M.-Mucsi A.*: Az Esztergomi Keresztény Múzeum Képtára. Budapest 1964.
- Braunschweig 1991* Budapest im Mittelalter. Braunschweig. Ausstellungskatalog. Hg.: *Biegel, G. von, Braunschweig* 1991.
- Budapest 1882* Könyvkiállítási Kalauz. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest 1882.
- Budapest 1884* A Magyar Történeti Ötvösmű kiállítás lajstroma. Katalógus a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításához. Szerk.: *Pulszky K., Torma K.* Budapest 1884.
- Budapest 1896* Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa I. Közrebocsátja: A történelmi főcsoport igazgatósága. Budapest 1896.
- Budapest 1912* A kisplasztikai kiállítás lajstroma. *A Gyűjtő* 1 (1912) 141–218.
- Budapest 1930* Régi Egyházművészet Országos Kiállítása. Iparművészeti Múzeum. Katalógus. Szerk.: *Végh Gy.* Budapest 1930.
- Budapest 1966* A magyar művészet kiállítása Párizsban. Szépművészeti Múzeum. Budapest 1966.
- Budapest 1969* Magyar remekművek. Magyar Nemzeti Galéria. Szépművészeti Múzeum. Budavári Palota 1969 szeptember–1970 december. Budapest 1969.
- Budapest 1979* Egyházi Gyűjtemények kincsei. Iparművészeti Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Dávid K.* Budapest 1979.
- Budapest 1983* Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. Magyar Nemzeti Galéria. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Török Gy.* Budapest 1983.
- Budapest 1985* Kódexek a középkori Magyarországon. Országos Széchényi Könyvtár. Kiállítási katalógus. Budapest 1985.
- Budapest 1986–1987* Művészi könyvkötések régen és ma. Kiállítási katalógus. Írták: *Rozsondai M., Szirmai J.* Budapest [1986].
- Budapest 1987* Művészet Zsigmond király korában 1387–1437 I-II. Budapesti Történeti Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Beke L., Marosi E., Wehli T.* Budapest 1987.
- Budapest 1990* Bibliotheca Corviniana. 1490–1990. Nemzetközi Corvinakiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: *Földesi F.* Budapest 1990.
- BudMüeml* Budapest műemlékei II. (Magyarország Műemléki Topográfia VI. Szerk.: *Dercsényi D.*) Budapest 1962.
- Bulletin 1959* Le Musée des Beaux Arts en 1958. *BMH* 14 (1959) 97–100.
- Buschhausen 1974* *Buschhausen, H.*: The Klosterneuburg Altar of Nicolaus of Verdun: Art, Theology and Politics. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 37 (1974)

- Buzás 1990* *Buzás G.*: Visegrád, Királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. (LH2.) Budapest 1990.
- Buzás 1992* *Buzás G.*: Hozzászólás a budai királyi vár északi előudvarának, főbejáratának és a Zsigmond-palota rekonstrukciójának kérdéseihez. *Mv* 36 (1992) 160–170.
- Buzás-Lővei 1992* *Buzás G.-Lővei P.*: A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárterkélye. (Kézirat, az OTKA 364/88. nyilvántartási számú témapályázatának zárójelentése) 1992.
- Buzás-Lővei 1993* *Buzás G.-Lővei P.*: A visegrádi királyi palota Mátyás-cimeres kályhája. Horler Miklós 70. születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: *Lővei P.* Budapest 1993, 191–217.
- Bünker 1909* *Bünker R.*: Soproni emlékek. *AÉ* 29 (1909) 392–401.
- CAO-ECE* *Dobszay, L.-Prószkény, G.*: Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae. A Preliminary Report. Budapest 1988.
- Cevc 1967* *Cevc, E.*: Ars Sloveniae, gotsko kiparstvo. Ljubljana 1967.
- Cevc 1970* *Cevc, E.*: Poznogotska plastika na Slovenskem. Ljubljana 1970.
- Cevc 1973* *Cevc, E.*: Gotska plastika na Slovenskem. Ljubljana 1973.
- CIH* *Sajó, G.-Soltész, E.*: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur I-II. Budapestini 1970.
- CIL* *Corpus Inscriptionum Latinarum*
- Claussen 1975* *Claussen, P. C.*: Chartres-Studien. Zur Vorgeschichte, Funktion und Skulptur der Vorhallen. Wiesbaden 1975.
- CNH I-II.* *Réthy L.*: Corpus Nummorum Hungariae I-II. Budapest 1899–1907.
- Czobor 1882* *Czobor B.*: Legújabb pécsi leletek. *EL* 3 (1882) 225–232, 257–262, 289–296.
- Czobor 1898* *Czobor B.*: Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Budapest 1898.
- Czobor 1900* *Czobor B.*: Az esztergomi bazilika. *Fors-ter* 1900, 174–190.
- Csánki I-III.* *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I-III. Budapest 1890–1897.
- Csányi 1951* *Csányi K.*: Bizánci elemek az Árpád-kori magyar építészetben. Magyar Tudományos Akadémia II. társadalmi-történelmi tudományok osztályának közleményei 3. Muzeológiai sorozat. II/1. Művészettörténet. Budapest 1951, 25–40.
- Csapodi 1973* *Csapodi, Cs.*: The Corvinian Library. History and Stock. Budapest 1973.
- Csapodi 1983* *Csapodi Cs.*: Bakócz Tamás, a humanista. *ItK* 87 (1983) 59–66.
- Csapodi 1985* *Csapodi, Cs.*: Catalogus collectionis codicum Latinorum et Graecorum. K 393–K 500. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 16.) Budapest 1985.
- Csapodi-Csapodiné 1990⁴* *Csapodi Cs.-Csapodiné Gárdonyi K.*: Bibliotheca Corviniana. Budapest 1990⁴.
- Csapodiné 1984* *Csapodi-Gárdonyi, K.*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Budapest 1984.
- Csatkai-Dercsényi 1956* *Csatkai E.-Dercsényi D.*: Sopron és környéke műemlékei. (Magyarország műemléki topográfiaja II.) Budapest 1956.
- Csatkai-Frey 1932* *Csatkai, E.-Frey, D.*: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. *ÖKT* XXIV. Wien 1932.
- Cséfalvay 1984* *Cséfalvay P.*: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár. Budapest 1984.
- Cséfalvay 1992* *Cséfalvay P.*: Az Esztergomi Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Budapest 1992.
- Csemegi 1960* *Csemegi J.*: Motringfonat, lánckereszt, hurkoskereszt. *MDK Évk.* 1956–1958. Budapest 1960, 7–33.
- Csernyánszky 1933* *Csernyánszky M.*: Az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai. Budapest 1933.
- Csernyánszky 1979* *Csernyánszky M.*: Kaseln „cum cruce veneciana”. *Ars Decorativa* VI. Budapest 1979, 11–38.
- Dávid 1981* *Dávid K.*: Magyar egyházi gyűjtemények kincsei. Budapest 1981.
- Deér 1966* *Deér, J.*: Die heilige Krone Ungars. Wien 1966.
- Demus 1991* *Demus, O.*: Die spätgotischen Altäre Kärntens. Klagenfurt 1991.
- Dercsényi 1934* *Dercsényi D.*: A somogyvári Szent Egyed apátság maradványai. Budapest 1934.
- Dercsényi 1937* *Dercsényi D.*: Középkori köemlékeink védelme. *MM* 13 (1937) 324–328.
- Dercsényi é. n.* *Dercsényi D.*: Az Árpád-kori kőfaragóművészet első emlékei. H. n. é. n.
- Dercsényi 1941* *Dercsényi D.*: Nagy Lajos kora. Budapest é.n. [1941]
- Dercsényi 1943a* *Dercsényi D.*: A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest 1943.
- Dercsényi 1943b* *Dercsényi D.*: XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. *BudRég* 13 (1943) 257–293.
- Dercsényi 1947* *Dercsényi D.*: Az esztergomi Porta speciosa. Budapest 1947.
- Dercsényi 1951* *Dercsényi D.*: Visegrád műemlékei. Budapest 1951.
- Dercsényi 1962* *Dercsényi D.*: A pécsi kőtár. Budapest 1962.
- Dercsényi 1972* *Dercsényi D.*: Románkori építészet Magyarországon. Budapest 1972.
- Dercsényi 1973* *Dercsényi D.*: Az Árpád-kori pécsi műhely. *Művészet* 14 (1973:9) 2–3.
- Dercsényi-Zádor 1980* *Dercsényi D.-Zádor A.*: Kis magyar művészettörténet. A honfoglalás korától a XIX. század végéig. Budapest 1980.
- Dercsényi-Zolnay 1956* *Dercsényi D.-Zolnay L.*: Esztergom. Budapest 1956.
- Divald 1927* *Divald K.*: Magyarország művészeti emlékei. Budapest 1927.

- Dümmerling* 1961 *Dümmerling Ö.*: A sopronhorpácsi középkori templom helyreállítása. *Mv* 5 (1961) 196–206.
- E. Nagy* 1983 *E. Nagy K.*: Bakócz Tamás miseruhájának konzerválása. Múzeumi Műtárgyvédelem 12 (1983) 77–100.
- Ebenhöch* 1871 *Ebenhöch F.*: Románkori oltárkereszt. *AK* 8 (1871) 108–113.
- Éber* 1900 *Éber L.*: Aquamanile a fővárosi múzeumban. *BudRég* 7 (1900) 85–97.
- Éber* 1911 *Éber L.*: A szentkirályi (Vas m.) tympanon. *AÉ* 31 (1911) 193–209.
- Éber* 1915 *Éber L.*: Egervári Bereck síremléke. *AÉ* 35 (1915) 288–292.
- Éber* 1922 *Éber L.*: Magyarország Árpád-kori művészetete. *A Műbarát* 2 (1922) 73–84, 97–108, 121–138, 161–168.
- Egyed* 1964 *Egyed E.*: Vetési Albert püspök velencei casulája. *VMMK* II. Veszprém 1964, 209–223.
- EM* 1948 Esztergom műemlékei I. Összeállította: *Genthon I.*, a könyvtári részt írta: *T. Berkovits I.* (Magyarország műemléki topográfiaja I.) Budapest 1948.
- Emlékkönyv* 1938 *Emlékkönyv* Szent István király halálának 900-ik évfordulójára. Szerk.: *Serédi J.* Budapest 1938.
- Engel-Lővei* 1983 *Engel P.-Lővei P.*: Székesfehérvári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. *MÉ* 32 (1983) 1–7.
- Engel-Lővei* 1991 *Engel P. - Lővei P.*: A gerecsei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban. *MNG Évk* 1991, 47–51.
- Entz* 1959 *Entz, G.*: Deux pierres sculptées à décor de palmettes de Szöd. *BMH* 15 (1959) 27–33.
- Entz* 1964 *Entz, G.*: Un chantier du XIe siècle a Zalavár. *BMH* 24 (1964) 17–64.
- Entz* 1965 *Entz G.*: Az ercsi bencés kolostor. *MÉ* 14 (1965) 241–246.
- Entz* 1966 *Entz, G.*: L'architecture et la sculpture hongroises à l'époque romane dans leurs rapports avec l'Europe. *Cahiers de civilisation médiévale* 9 (1966) 1–11, 209–219.
- Entz* 1971 *Entz, G.*: Zur Ikonographie des Sündenfalls. *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay*. Braga 1971.
- Entz* 1972 *Entz, G.*: Neuere Beiträge zur spätgotischen Holzplastik im mittelalterlichen Ungarn. *AHA* 18 (1972) 251–256.
- Entz* 1985 *Entz G.*: A Jankovich gyűjtemény festményeiről. Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Szerk.: *Belitska-Scholtz H.* (MF 17.) Budapest 1985, 79–81.
- Entz-Szakál* 1964 *Entz, G.-Szakál, E.*: La reconstitution du sarcophage du roi Etienne. *AHA* 10 (1964) 215–228.
- Erdélyi* 1974 *Erdélyi G.*: A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Budapest 1974.
- Érszegi* 1978 *Érszegi G.*: Középkor. Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth F. Szombathely 1978, 77–239.
- Esztergom* 1958 Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár anyagából rendezett kódex-miniatura kiállítás katalógusa. Szerk.: *Mucsi A.* Esztergom 1958.
- Falke* 1907 *Falke, O. v.*: Majolika. Berlin 1907.
- Falke-Meyer* 1935 *Falke, O. v.-Meyer, E.*: Romanische Leuchter und Gefässe. Giessegefässe der Gotik. (Bronzegeräte des Mittelalters 1.) Berlin 1935.
- Farbaky* 1988 *Farbaky P.*: A budai középkori királyi palota diszjundvara. *AH* 16 (1988) 143–171.
- Fejérpataky* 1902 *Fejérpataky L.*: Magyar czimeres emlékek II. Budapest 1902.
- Feld* 1985 *Feld I.*: Újabb kutatások a solymári középkori várban. *Studia Comitatus* 17 (1985) 451–477.
- Feld* 1993 *Feld I.*: Régészeti adatok a nyéki királyi villák történetéhez. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. *Tanulmányok*. Szerk.: *Lővei P.* Budapest 1993, 259–268.
- Feld-Gerelyes* 1985 *Feld I.-Gerelyes I.*: Késő-középkori lelet együttes az ozorai várkastélyból. *CAH* (1985) 163–182.
- Feld-Koppány* 1987 *Feld I.-Koppány T.*: Az ozorai vár. Ozorai Pipo emlékezete. Szerk.: *Vadas F.* Szekszárd 1987, 89–95.
- Fenyő-Genthon* 1928 *Fenyő I.-Genthon I.*: Régi magyar képek a Szépművészeti Múzeumban. *MM* 4 (1928) 71–95.
- Fettich* 1968 *Fettich N.*: Ötvösmester hagyatéka Esztergomban a tatárjárás korából. *KMMK* I. Tata 1968, 157–178.
- Fettich* 1973 *Budínský-Krička, V.-Fettich, N.*: Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava 1973.
- Feuerné* 1977 *Feuerné Tóth R.*: Reneszánsz építészet Magyarországon. Budapest 1977.
- Feuerné* 1986 *Feuerné Tóth R.*: A budai királyi palota 1476–1500 között épült reneszánsz homlokzatai. *AH* 14 (1986) 17–50.
- Fitz* 1956 *Fitz J.*: A középkori Szent Márton-templom Székesfehérvárott. *MÉ* 5 (1956) 26–30.
- Fógel* 1913 *Fógel J.*: II. Ulászló udvartartása (1490–1516). Budapest 1913.
- Forster* 1900 *Forster Gy.*: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: *Forster Gy.* Budapest 1900.
- Forster* 1906 *Forster Gy.*: Az esztergomi „szép templom” főkapujának maradványai. Magyarország műemlékei I. szerk.: *Forster Gy.* Budapest 1906, 131–135.
- Fritz* 1966 *Fritz, J.M.*: Gestochene Bilder. Gravierungen auf deutschen Goldschmiedearbeiten der Spätgotik. Köln-Graz 1966.
- Fügedi* 1977 *Fügedi E.*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Budapest 1977.
- G. Sándor* 1984 *G. Sándor M.*: Reneszánsz Baranyában. Budapest 1984.
- Gábrriel* 1936 *Gábrriel A.*: Gosztonyi püspök és párizsi mestere. *EPhK* 60 (1936) 15–29.
- Gál* 1929 *Gál, L.*: L'architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècles. Paris 1929.

- Hajós 1966* *Hajós G.*: A pécsi románkori székes-egyház „népoltára” (története, ikonográfiája és jelentősége). *MÉ* 15 (1966) 185–192.
- Hajós 1970* *Hajós, G.*: Die romanischen Skulpturen der Kathedrale von Pécs (Fünfkirchen) in Ungarn. Diss. (kézirat) Wien 1970.
- Hampel 1881–82* *Hampel J.*: A Magyar Nemzeti Múzeumi érem és régiségtára 1881-ben I–III. *AE* 1 (1881) 276–285. *AE* 2 (1882) 60–78, 142–156.
- Hampel 1905* *Hampel, J.*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I.–III. Braunschweig 1905.
- III. Béla* *Kristó Gy.–Makk F.–Marosi E.*: III. Béla emlékezete. H. n. 1981.
- Hauszmann 1900* *Hauszmann A.*: A magyar királyi vár építésének története. Budapest 1900.
- Házi 1939* *Házi J.*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939.
- HC* *Copinger, W. A.*: Supplement to Hain’s Repertorium Bibliographicum 1–3. London 1895–1902.
- Hekler 1934* *Hekler A.*: A magyar művészet története. Budapest 1934.
- Henszlmann 1864* *Henszlmann I.*: A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest 1864.
- Henszlmann 1869–1870* *Henszlmann I.*: Pécsnek középkori régiségei I–II. Pest 1869–1870.
- Henszlmann 1873* *Henszlmann, I.*: Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa, Dr. Ludwig Haynald. Leipzig 1873.
- Henszlmann 1880* *Henszlmann I.*: Magyarország csúcsives stílusú műemlékei. Budapest 1880.
- Hervay 1984* *Hervay, L. F.*: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984.
- Himmelheber 1961* *Himmelheber, G.*: Bildwerke des Hirsauer Kunstkreises. Zeitschrift für Kunstgeschichte 24 (1961) 197–219.
- Hoefelmayr-Straube 1954* *Hoefelmayr-Straube, I.*: Ják und die normannische Ornamentik in Ungarn. Eine stilkritische Untersuchung der Bauten von Ják, Lébény, Esztergom und Buda (1190–1260). Schloß Birkenneck bei Freising 1954.
- Hoffmann 1925* *Hoffmann E.*: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékeről. *MKSzle* 32 (1925) 28–51.
- Hoffmann 1928* *Hoffmann E.*: A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái. Budapest 1928.
- Hoffmann 1929* *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek. Budapest 1929.
- Hoffmann 1933* *Hoffmann E.*: Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. *MM* 9 (1933) 42–48.
- Hoffmann-Wehli 1992* *Hoffmann E.*: Régi magyar bibliofilek. Hasonmás kiadás és újabb adatok. Szerk.: *Wehli T.* Budapest 1992.
- Holl B. 1989* *Holl B.*: Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnuszsköltészet európai recenziója. Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk.: *Szelestei N. L.* Budapest 1989, 169–182.
- Holl I. 1952* *Holl I.*: Használati és díszkerámia a budai várpalotából. *AE* 79 (1952) 179–185.
- Holl I. 1958* *Holl I.*: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. *BudRég* 18 (1958) 211–300.
- Holl I. 1959* *Holl I.*: Jelentés a nyéki kastélyépületek területén 1956-ban végzett hitelesítő ásatásról. *BudRég* 19 (1959) 273–286.
- Holl I. 1971* *Holl I.*: Középkori kályhacsempék Magyarországon II. *BudRég* 22 (1971) 161–192.
- Holl I. 1984* *Holl I.*: Dunántúli kályhacsempék. *VMMK* XVII. Veszprém 1984, 209–220.
- Holl I. 1992* *Holl I.*: Kőszeg vára a középkorban. Budapest 1992.
- Holl-Voit 1956* *Holl I.-Voit P.*: Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye. *BudRég* 17 (1956) 73–150.
- Holl-Voit 1963* *Holl, I.-Voit, P.*: Alte Ungarische Ofenkachel. Budapest 1963.
- Horler 1986* *Horler M.*: A buda-nyéki királyi villa épületei. *AH* 14 (1986/1) 51–80.
- Horler 1987–1988* *Horler M.*: Les édifices de la villa royale de Buda-Nyék. *AHA* 33 (1987–88) 131–178.
- Horvat 1975* *Horvat, A.*: Između gotike i baroka. Zagreb 1975.
- Horváth E. 1939* *Horváth, E.*: Il Rinascimento in Ungheria. Annuario III. Roma 1939, 31–173.
- Horváth H. 1932* *Horváth H.*: Buda a középkorban. A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán I–II. *MM* 8 (1932) 89–128, 149–165.
- Horváth H. 1935a* *Horváth H.*: Budai kőfaragók és kőfaragójegyek. Budapest 1935.
- Horváth H. 1935b* *Horváth H.*: Pannoniai-antik elemek továbbélése román épületplasztikában. Pécs 1935.
- Horváth H. 1936* *Horváth H.*: A magyar szobrászat kezdetei. Budapest 1936.
- Horváth H. 1938* *Horváth H.*: Budapest művészeti emlékei. H. n. 1938
- Horváth H. 1940* *Horváth H.*: A mátyáskori magyar művészet. Mátyás király emlékkönyv II. Szerk.: *Lukinich I.* Budapest 1940, 123–209.
- Horváth H. 1944* *Horváth H.*: Árpádházi Szent Margit sír-emléke és egyéb tanulmányok. Budapest 1944.
- Horváth H. é. n.* *Horváth H.*: A kézműipar új formái. *MMt* I. 585–634.
- Horváth I. 1980* *Horváth, I.*: Ein weiteres Fragment der Esztergomer Porta speciosa. *AHA* 32 (1980) 245–362.
- Höfler 1978* *Höfler, J.*: Die Tafelmalerei der Gotik in Kärnten. Klagenfurt 1978.

- Hubay 1938* *Hubay I.*: Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek. Budapest 1938.
- Huszár 1979* *Huszár, L.*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.
- Illés 1972* *Illés J.*: Az esztergomi királyi kápolna falképeinek helyreállítása. *MMv* 1969–1970. Budapest 1972, 225–244.
- Ilon-Sabján 1989a* *Ilon G.-Sabján T.*: 15. századi cserépkályhák Külsővatról. Pápai Múzeumi Értesítő II. Pápa 1989, 77–140.
- Ilon-Sabján 1989b* *Ilon G.-Sabján T.*: 15. századi cserépkályhák Külsővatról. Ház és Ember V. Szentendre 1989, 57–110.
- Ipolyi 1863* *Ipolyi A.*: Magyarország középkori szobrászata emlékei. Pest 1863.
- Jenei 1940* *Jenei F.*: Győr a magyar humanizmus korában. [Győr 1940.]
- Kádár 1950* *Kádár Z.*: A somogyvári ún. Sámson dombormű képtípusáról. *AE* 77 (1950) 127–130.
- Kádár 1953* *Kádár Z.*: A vasvári középkori kályhacsempék művészet- és művelődéstörténeti jelentősége. *MÉ* 2 (1953) 69–77.
- Kákay-Szabó 1954* *Kákay-Szabó, G.*: Département de restauration. Compte-rendu de l'activité du Musée Hongrois des Beaux Arts 1941–1953. *BMH* 5 (1954) 86–88.
- Kampis 1935* *Kampis A.*: Adatok középkori szobrászatunk történetéhez. *AE* 48 (1935) 115–142.
- Kampis 1940* *Kampis A.*: Középkori faszobrászat Magyarországon. Budapest 1940.
- Kampis 1948* *Kampis A.*: A régi magyar szobrászat. Budapest 1948.
- Kampis 1958* *Kampis A.*: Régi magyar festmények és szobrok kiállítása a Szépművészeti Múzeumban. Múterem 1 (1958:8) 14–22.
- Karácsonyi 1924* *Karácsonyi J.*: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig II. Budapest 1924.
- Kardos 1955* *Kardos T.*: A magyarországi humanizmus kora. Budapest 1955.
- Kárpáti 1991* *Kárpáti G.*: Szerzetesrendek megtelepülése a középkori Pécsen. Régészet és várostörténet. Szerk.: *Uherkovich Á.* Pécs 1991, 165–176.
- Kastner 1992* *Mittelalter und Barock. Oberösterreichischer Landesmuseum. Die Sammlung Kastner I.* Bearbeitet von *Schultes, L.* Linz 1992.
- Kastner-Ulm 1958* *Kastner, O.-Ulm, B.*: Mittelalterliche Bildwerke im Oberösterreichischen Landesmuseum. Linz 1958.
- Keil-Budischewsky 1993* *Keil-Budischewsky, V.*: Bezirk Mattersburg. ÖKT XLIX. Wien 1993.
- Kerny 1991* *Kerny T.*: Madonna-szobor Csepregről. *ÚM* 2 (1991:8) 41–42.
- Kieslinger 1923* *Kieslinger, F.*: Zur Geschichte der gotischen Plastik in Österreich. Wien 1923.
- Kniewald 1943* *Kniewald K.*: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. *MKSzle* 67 (1943) 1–15.
- Kollányi 1900* *Kollányi F.*: Esztergomi kanonokok 1000–1900. Esztergom 1900.
- Koppány 1984* *Koppány T.*: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. *AH* 12 (1984) 183–232.
- Koppány 1993* *Koppány T.*: A Balaton környékének műemlékei. Budapest 1993.
- Kotvan 1960* *Kotvan, I.*: Inkunábuly Univerzitetnej Knižnice v Bratislave. Bratislava 1960.
- Kotvan 1979* *Kotvan, I.*: Inkunábuly na Slovensku. [Martin] 1979.
- Kovács 1960* *Kovács, É.*: Romanische gravierte Bronzeschalen in Ungarn. *AHA* 7 (1960) 1–17.
- Kovács 1961* *Kovács, É.*: Croix limousines en Hongrie. *AHA* 7 (1961) 155–185.
- Kovács 1962* *Kovács É.*: Limoges-i kereszt Magyarországon. *MÉ* 11 (1962) 97–124.
- Kovács 1968* *Kovács É.*: Limoges-i zománcok Magyarországon. Budapest 1968.
- Kovács 1971* *Kovács, É.*: Über einige Probleme des Krakauer Kronenkreuzes. *AHA* 17 (1971) 231–268.
- Kovács 1974* *Kovács É.*: Árpád-kori ötvösség. Budapest 1974.
- Kovács-Lovag 1980* *Kovács É.-Lovag Zs.*: A magyar koronázási jelvények. Budapest 1980.
- Kozák É. 1979* *Mezősiné Kozák É.*: A vértesszentkereszt bencés apátsági templom. Művészet 20 (1979:5) 12–14.
- Kozák É. 1981* *Mezősiné, Kozák É.*: A vértesszentkereszt bencés apátság gótikus kályhacsempéi. *CAH* (1981) 179–197.
- Kozák É. 1993* *Mezősiné Dr. Kozák É.*: A vértesszentkereszt apátság. H.n. 1993.
- Kozák K. 1974* *Kozák K.*: A szekszárdi apátság és a megyeháza története. Tanulmányok Tolna megye történetéből VI. Szekszárd 1974, 339–383.
- Kozák K. 1986* *Kozák K.*: Kerámiatörténeti tanulmányok (Dunántúl). *VMMK* XVIII. Veszprém 1986, 327–351.
- Kőfalvi 1980* *Kőfalvi I.*: Kőfaragókról és kőbányákról. *ÉE* 12 (1980) 241–282.
- Köln 1978* *Die Parler und der schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln I–V.* Hg.: *Legner, A.* Köln 1978–1980.
- Körmendy 1979* *Körmendy K.*: A Knauz-hagyaték kódex-töredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Budapest 1979.
- Körmendy 1986* *Körmendy K.*: Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban. Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: *Fügedi E.* Budapest 1986, 176–202.
- Körmendy 1991* *Körmendy K.*: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Városi Babits Mihály Könyvtár állományának történeti áttekintése. *MKSzle* 107 (1991) 20–40.

- Köszeg 1980* A Nyugat-Dunántúl egyházi művészete. as Megyei Múzeumok Katalógusai 70. Szerk.: *Bakay K.* Köszeg 1980.
- Köszeghy 1936* *Köszeghy E.*: Magyarországi ötvösjegyek. Budapest 1936.
- Kredics-Solymosi 1993* *Kredics L.-Solymosi L.*: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. (Új Történelmi Tár 4.) Budapest 1993.
- Kubinyi 1973* *Kubinyi A.*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Somogy megye múltjából 4. Kaposvár 1973, 3–44.
- Kubinyi 1988* *Kubinyi A.*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. Sz 122 (1988) 147–215.
- Kubinyi 1989* *Kubinyi A.*: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei I. Tapolca 1989, 319–335.
- Kubinyi 1994* *Kubinyi A.*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: *Pámer N.* Budapest 1994, 263–291.
- Lehrs I.* *Lehrs, M.*: Geschichte und kritischer Katalog der deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im 15. Jahrhundert I. Die Primitiven. Wien 1910.
- Lehrs II.* *Lehrs, M.*: Geschichte und kritischer Katalog der deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im 15. Jahrhundert II. Der Meister ES. Wien 1910.
- Lehrs V.* *Lehrs, M.*: Geschichte und kritischer Katalog der deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im 15. Jahrhundert V. Martin Schongauer und seine Schule. Wien 1910.
- Lelkes 1960* *Lelkes I.*: Köszeg. Budapest 1960.
- Lepold 1942* *Lepold A.*: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár katalógusa. Budapest 1942.
- Levárdy 1968* *Levárdy F.*: A somogyvári apátság román maradványai. *MÉ* 17 (1968) 165–188.
- Levárdy 1972* *Levárdy, F.*: Il pontile della cattedrale di Pécs. Évolution générale et développements régionaux. I. Budapest 1972, 421–425.
- LH* Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. Szerk.: *Horler M.* Budapest. 1988–
- London 1967* Hungarian Art Treasures. Ninth to seventeenth centuries. 11 October 1967 – 14 January 1968. Victoria and Albert Museum, London.
- Lovag 1971* *Lovag, Zs.*: Byzantine type reliquary pectoral crosses in the Hungarian National Museum. *FA* 22 (1971) 143–164.
- Lovag 1977* *Lovag Zs.*: Román kori körmeneti keresztetek egy csoportjáról. *FA* 27 (1977) 171–188.
- Lovag 1978* *Lovag Zs.*: A kalocsai román kori feszület és köre. *FA* 29 (1978) 183–204.
- Lovag 1979* *Lovag Zs.*: A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon. Budapest 1979.
- Lovag 1982* *Lovag, Zs.*: Die Einflüsse der byzantinischen Pektoralkreuze auf die Bronzekunst Ungarns im 11–12. Jh. Metallkunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter. Schriften der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung I. Hg.: *Effenberger, A.* Berlin 1982.
- Lovag 1983* *Lovag Zs.*: Limoges-i mintára készült magyarországi körmeneti keresztetek. *FA* 34 (1983) 167–178.
- Lovag 1984* *Lovag Zs.*: Aquamanilék. Budapest 1984.
- Lovag 1985* *Lovag Zs.*: Egy 11. századi bronz korpusz. *FA* 36 (1985) 183–191.
- Lővei 1980* *Lővei, P.*: The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Arpad-Dynasty. *AHA* 26 (1980) 175–221.
- Lővei 1992* *Lővei P.*: A tömött vörös mészkő – ‘vörös márvány’ – a középkori magyarországi művészetben. *AH* 20 (1992:2) 3–28.
- Lővei 1993* *Lővei P.*: Ahol nincs, ott ne keress? Új középkori szerzemények a Magyar Nemzeti Galériában. *ÚM* 4 (1993:9) 8–11.
- Lugano 1985* Capolavori da musei ungheresi. Collectio Thysen-Bornemisza. Milano 1985.
- Magyar 1973* *Magyar K.*: Előzetes jelentés az ötvöskónyi reneszánsz várkastély feltárásáról (1966–1972). *SMK* I. Kaposvár 1973, 349–356.
- Magyar 1974* *Magyar K.*: Az ötvöskónyi Báthori várkastély. Somogyi Múzeumok Füzetei 18. Kaposvár 1974.
- Magyar 1976* *Magyar K.*: A középkori Báthory várkastélyok kályháiról. *MÉ* 25 (1976) 101–109.
- Magyar 1992* *Magyar K.*: Somogyvár és Saint Gilles régészeti emlékei... *Szent László és Somogyvár*, 155–220.
- Maksay 1990* Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I–II. Szerk.: *Maksay F.* Budapest 1990.
- Marburg 1981* Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige. Katalog Marburg. 1981.
- Marosi 1971* *Marosi, E.*: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran/Esztergom. *AHA* 17 (1971) 171–229.
- Marosi 1972* *Marosi E.*: Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság ke-rengője. *MÉ* 21 (1972) 93–103.
- Marosi 1976* *Marosi, E.*: Vorläufige kunsthistorische Bemerkungen zum Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. *AHA* 22 (1976) 333–373.
- Marosi 1977* *Marosi, E.*: Die Rolle der byzantinischen Beziehungen für die Kunst Ungarns im 11. Jahrhundert. Byzantinischer Kunstexport. Hg. *Nickel, H. L. Wittenberg* 1977, 39–49.

- Marosi 1980* *Marosi E.*: Magyarországi művészet Szent László korában. *Athleta Patriae*. Szerk.: *Mezey L.* Budapest 1980, 205–219.
- Marosi 1984a* *Marosi, E.*: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12–13. Jahrhunderts. Budapest 1984.
- Marosi 1984b* *Marosi E.*: Az esztergomi Porta speciosa ikonográfiájához. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: *Székely Gy.* Budapest 1984, 341–356.
- Marosi 1993a* *Marosi, E.*: Mitteleuropäische Herrscherhäuser des 13. Jahrhunderts und die Kunst. Künstlerischer Austausch. Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte Berlin 15–20. Juli 1992. Berlin 1993, 15–30.
- Marosi 1993b* *Marosi E.*: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *AH* 21 (1993) 11–38.
- Máthes 1827* *Máthes J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lytographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii 1827.
- Meller 1921* *Meller S.*: A közép- és újjabbkori szobrászati gyűjtemény. Budapest 1921.
- Mende 1989* *Mende, U.*: Kleinbronze im Umkreis der Magdeburger Gusswerkstatt. Der Magdeburger Dom. Hg.: *Ullmann, E.* Leipzig 1989.
- Mesesnel 1941* *Mesesnel, F.*: Varstvo spomenikov. Zbornik za Umetnostno Zgodovino 18 (1942) 104–116.
- Mezey 1961* *Mezey, L.*: Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis. Budapest 1961.
- MGH SS* Monumenta Germaniae historica... Scriptores. Ed.: *Pertz, G. H.* (et p. a.) I–XXXII. Hannoverae 1826–1926.
- Mihalik 1936* *Mihalik S.*: A magyarországi református egyházak pesti ötvösművei. *TBpM* 4 (1936) 174–197.
- Mihalik 1961* *Mihalik, S.*: Emailkunst im alter Ungarn. Budapest 1961.
- Mikó 1984* *Mikó Á.*: Riznica zagrebačke katedrale. Zagreb, Muzejski Prostor, 1983. (Kiállítás-katalógus) [Recenzió] *MÉ* 33 (1984) 189–195.
- Mikó 1986* *Mikó Á.*: Jagello-kori reneszánsz sírköveinkről. *AH* 14 (1986) 97–113.
- Mikó 1988* *Mikó Á.*: Ippolito d'Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon 1487–1497. *AH* 16 (1988) 133–142.
- Mikó 1989* *Mikó Á.*: Egy stilusfordulat reinkarnációja. Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. Budapest 1989, 37–40.
- Mikó 1991a* *Mikó Á.*: Divinus Hercules és Attila secundus. Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai. *AH* 19 (1991) 149–156.
- Mikó 1991b* *Mikó Á.*: Ekphraseis. (A budapesti Philostratos-kódex és a Bibliotheca Corvina) *MNG Évk* 1991, 69–77.
- Mikó 1993* *Mikó Á.*: Várday Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. *AH* 21 (1993) 61–89.
- MMT* A magyarországi művészet története I–II. Főszerk.: *Fülep L.* Budapest 1970⁴.
- MMt* Magyar művelődéstörténet I–V. Szerk.: *Domanovszky S.* Budapest é.n.
- MMűv* A magyarországi művészet története II. Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk.: *Marosi E.* Budapest 1987.
- MNG Évk 1991* Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve. Szerk.: *Takács I., Buzási E., Jávora A., Mikó Á.*, Budapest 1991.
- MNG RGy* A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei. Szerk.: *Mojzer M.* Budapest 1984.
- Mohl 1926* *Mohl A.*: A soproni Szent Mihály templom ősi Mária-szobra. Győr 1926.
- Molnár 1936* *Molnár E.*: A nagyjenő-tuskevári páloskolostor. Budapest 1936.
- Moreau-Renouard* *Moreau, B.-Renouard, P.*: Inventaire chronologique des éditions parisiennes du XVIe siècle I–III. Paris 1972–1985.
- MRT 2.* *Éri I.-Kelemen M.-Németh L.-Torma I.*: Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Magyarország régészeti topográfiája 2. Budapest 1969.
- MRT 4.* *Dax M.-Éri I.-Mithay S.-Palágyi Sz.-Torma I.*: Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Magyarország régészeti topográfiája 4. Budapest 1972.
- MRT 5.* *Horváth I.-H.Kelemen J.-Torma I.*: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás. Magyarország régészeti topográfiája 5. Budapest 1979.
- MT* Magyarország története tíz kötetben I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: *Bartha A.* Budapest 1984.
- MTE I–II.* Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon I–II. Szerk.: *Czobor B., Szalay I.* Budapest 1897–1903.
- MTM* A művészet története Magyarországon. Szerk.: *Aradi N. H.n.* 1983.
- Müller 1976* *Müller, Th.*: Gotische Skulptur in Tirol. Bozen-Wien 1976.
- München 1924* Kataloge des Bayerischen Nationalmuseums XIII. Die Bildwerke I. Die Bildwerke in Holz und Stein vom 12. Jahrhundert bis 1450. Bearbeitet von *Halm, Ph. M.* München 1924.
- München 1959* Kataloge des Bayerischen Nationalmuseums XIII/2. Die Bildwerke in Holz, Ton und Stein von der Mitte des 15. bis gegen Mitte des 16. Jahrhunderts. Bearbeitet von *Müller, Th.* München 1959.

- Nagy E. 1959 Nagy E.: Kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. *BudRég* 19 (1959) 291–300.
- Nagy E. 1965 Nagy E.: Az egervári vár építéstörténete. *AE* 92 (1965) 192–205.
- Nagy Iván Nagy I.: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XIII. Pest 1857–1868.
- Nagy S. 1961 Nagy, S.: Tvrđaja Bač. Rad Vojvodjanskijh Muzeja X. 1961, 89–115.
- Nagy S. 1987 Nagy S.: Dombó. Középkori monostor és erőd. Újvidék 1987.
- Nándori 1992 Nándori K.: A dömösi prépostsági templom helyreállítása. *Mv* 36 (1992) 81–87.
- Neuchâtel 1965 L'art médiévale en Hongrie de l'an 1000 à 1526. Musée d'Ethnographie de Neuchâtel. 1965.
- Nürnberg 1985 Meisterwerke europäischer Malerei aus ungarischen Museen. Germanisches Nationalmuseum. Ausstellungskatalog. Hg.: Bott, G., Schneider, U., Mojzer, M., Urbach, Zs. Nürnberg 1985.
- Nyulásziné 1987 Nyulásziné, Straub É.: Öt évszázad címerai a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Budapest 1987.
- Országos Képtár 1897 Az Országos Képtár műtárgyainak leíró lajstroma. Budapest 1897.
- ÖKT Österreichische Kunsttopographie
- Parádi 1990 Parádi N.: Mátyás címeres kályhacsempelelet a Magyar Nemzeti Múzeumban. *FA* 41 (1990) 147–167.
- Párizs 1966 L'art de Hongrie du Xe au XXe siècle. Exposition. Paris, Petit Palais, 1966. Budapest 1966.
- Pest megye Pest megye műemlékei I–II. (Magyarország Műemléki Topográfia V. Szerk.: Dercsényi D.) Budapest 1958.
- Péter 1930 Péter A.: A magyar művészet története I–II. Budapest 1930.
- Prokopp 1966 Prokopp M.: Az esztergomi várkapolna XIV. századi freskói. *MÉ* 15 (1966) 73–88.
- Prokopp 1967 Prokopp, M.: Pittore murali del XIV. secolo nella cappella del castello di Esztergom I. *AHA* 13 (1967) 273–288.
- Prokopp 1972 Prokopp, M.: Pittore murali del XIV. secolo nelle cappella del castello di Esztergom II. *AHA* 18 (1972) 169–192.
- Prokopp 1973 Prokopp M.: Az esztergomi várkapolna gótikus falképeinek stílusvizsgálata. *MÉ* 22 (1973) 187–198.
- Prokopp 1983 Prokopp, M.: Italian Trecento Influence on Murals in East-Central Europe, particularly in Hungary. Budapest 1983.
- PRT A pannonthalmi Szent Benedek Rend története I–XII. Szerk.: Erdélyi L., Sörös P. Budapest 1902–1916.
- Pulszky 1881 Pulszky K.: A magyar Országos Képtár ideiglenes lajstroma. Budapest 1881.
- Pulszky 1888 Pulszky K.: A képgyűjtemény leíró lajstroma. Országos Képtár. Budapest 1888.
- Puskás 1932 Puskás L.: A magyar falfestés árpádkori emlékei. Budapest 1932.
- Rackham 1940 Rackham, B.: Catalogue of Italian Maiolica I–II. London 1940.
- Radisics 1902–1903 Radisics J.: Egyházi öltönyeink a 15–18. századból. *MTE* II., 324–332.
- Radó 1947 Radó, P.: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae I. Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes. Budapest 1947.
- Radó-Mezey 1973 Radó, P.: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Revidit, adlaboravit Mezey, L. Budapest 1973.
- Radocsay 1954a Radocsay, D.: Le Département des Monuments Hongrois. Compte-rendu de l'activité du Musée Hongrois des Beaux-Arts 1941–1953. *BMH* 4 (1954) 62–64.
- Radocsay 1954b Radocsay D.: A középkori Magyarország falképei. Budapest 1954.
- Radocsay 1955 Radocsay D.: A középkori Magyarország táblaképei. Budapest 1955.
- Radocsay 1956 Radocsay D.: A Régi Magyar Osztály. A Szépművészeti Múzeum 1906–1956. Szerk.: Pogány Ö. G., Bacher B. Budapest 1956, 131–143.
- Radocsay 1960 Radocsay D.: Ismeretlen és elfelejtett középkori magyarországi faszobrok. *MÉ* 9 (1960) 1–16.
- Radocsay 1963 Radocsay D.: Gótikus falfestmények Magyarországon. Budapest 1963.
- Radocsay 1964 Radocsay, D.: Gotische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen II. *AHA* 10 (1964) 57–68.
- Radocsay 1965 Radocsay, D.: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary I. *AHA* 11 (1965) 241–264.
- Radocsay 1966 Radocsay, D.: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hungary II. *AHA* 12 (1966) 71–92.
- Radocsay 1967a Radocsay D.: A középkori Magyarország faszobrai. Budapest 1967.
- Radocsay 1967b Radocsay, D.: Illuminierte Renaissance-Urkunden. *AHA* 13 (1967) 213–225.
- RDK Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte. I, IV. Stuttgart 1937, 1958.
- Récsey 1892 Récsey V.: Zalavári emlékek. *AE* 12 (1892) 58–68.
- Récsey 1904 Récsey V.: Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonthalmi könyvtárban. Budapest 1904.
- Rédey-Vikár 1928 Rédey T.: A Magyar Nemzeti Múzeum Kiállítása. Vikár V.: Művészeti emlékek a Történeti Osztály új szerzeményi kiállításán. *MM* 4 (1928) 405–425.
- Reiszig 1925 Reiszig E.: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon I. Budapest 1925.
- Réti 1993 Réti M.: Visegrád reneszánsz szobrászatának újabb kutatásai. Horler Miklós 70. születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Lővei P. Budapest 1993. 219–237.

- RIC* The Roman Imperial Coinage. Ed.: Sutherland, C., H., V., Litt, D., Carson, R., A., G. London VI. 1967, VII. 1966.
- Ritoók-Szalay 1989* Ritoók-Szalay, Á.: Der Kult der römischen Epigraphik in Ungarn zur Zeit der Renaissance. Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance. Hg.: Buck, A., Klaniczay, T., S. Németh, K. Budapest 1989, 65–75.
- Ritoókné Szalay 1983* Ritoókné Szalay, Á.: Nympha super ripam Danubii. *ItK* 87 (1983) 67–74.
- RIU* Die römischen Inschriften Ungarns
- RMK* Szabó K.–Hellebrant Á.: Régi Magyar Könyvtár I–III. Budapest 1879–1898. Pótlások 1–4. Borsá G. irányításával összeállította Dörnyei S. és Szálka I. Budapest 1990–1993.
- RMNy* Régi Magyar Nyomtatványok 1473–1600. Írták: Borsá G., Hervay F., Holl B., Käfer I., Kelecsényi Á. Budapest 1971.
- Rómer 1861* Rómer F.: A németjehrdorfi szentségmutató. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek 1 (1861) 97–104.
- Rómer 1876* Rómer F.: A román- és átmenet korú építmények hazánk területén. *AK* 10/2 (1876) 1–61.
- Rómer-Desjardins 1873* Rómer F.–Desjardins E.: A Magyar Nemzeti Múzeum római feliratos emlékei. Budapest 1873.
- Rozsondai 1989* Rozsondai M.: Magyarországi gótikus és reneszánsz bőrkötések. (Vázlat, a feladatok kijelölése) *AH* 17 (1989) 63–67.
- Rozsondai 1993* Rozsondai M.: Lucas Coronensis: budai könyvkötő a 16. század elejéről. *Gesta Typographorum*. Budapest 1993, 8–18.
- Sallay-Sedlmayr 1966* Sallay M.–Sedlmayr J.: A soproni Szent György templom homlokzatának helyreállítása. *MMv* 1961–62. Budapest 1966, 167–175.
- Salzburg 1972* Spätgotik in Salzburg. Die Malerei 1400–1530. Ausstellungskatalog. Salzburg 1972.
- Salzburg 1976* Spätgotik in Salzburg. Skulptur und Kunstgewerbe 1400–1530. Ausstellungskatalog. Salzburger Museum Carolino Augusteum Jahresschrift II. Salzburg 1976.
- Sauerländer 1970* Sauerländer, W.: Gotische Skulptur in Frankreich 1140–1270. München 1970.
- Sauerländer 1990* Sauerländer, W.: Das Jahrhundert der großen Katedralen 1140–1260. München 1990.
- Schallaburg 1982* Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Schallaburg. Ausstellungskatalog. Wien 1982.
- Schliewen 1993* Schliewen, B.: Studien zur Schnitzkunst vor Leinberger im Gebiet von Ebersberg. Die Madonnen von Frauenreuth und Loitersdorf. Der Meister des Kefermarkter Altars. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich I. Linz 1993, 93–103.
- Schloss Herberstein 1986* Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Schloss Herberstein bei Stubenberg. Katalog der Landesausstellung. Hg.: Pferschy, G., Krenn, P. Graz 1986.
- Schmidt 1990* Schmidt, G.: Typen und Bildmotive des spätmittelalterlichen Monumentalgrabes. Skulptur und Grabmal des spätmittelalters in Rom und Italien. Hg.: Grams, J., Romanini, A. M. Wien 1990.
- Schultes 1993* Schultes, L.: Zur Identität und Werk des Meisters des Kefermarkter Altars. Der Meister des Kefermarkter Altars. Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich I. Linz 1993, 27–73.
- Sedlmayer 1992* Sedlmayer J.: Későgótikus zárterkély a győri püspökvárban. *MvSzle* 1 (1992:1) 48–53.
- Soltészné 1961* Soltész Zoltánné: A magyarországi könyvdiszítés a 16. században. Budapest 1961.
- Solymosi 1984* Solymosi L.: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. Tanulmányok Veszprém megye múltjából III. Veszprém 1984, 121–239.
- Somogyi 1962* Somogyi Á.: Régi községi ötvösökről és ötvösművekről. *MÉ* 11 (1962) 253–264.
- Sopko 1981* Sopko, J.: Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. [Martin] 1981.
- Sopko 1982* Sopko, J.: Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Madärsku a v Rumunsku. [Martin] 1982.
- Sopko 1986* Sopko, J.: Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach. [Martin] 1986.
- Springer 1981* Springer, P.: Kreuzfüsse. (Bronzegeräte des Mittelalters 3.) Berlin 1981.
- SRH* Scriptorum rerum Hungaricarum. Ed. Szentpétery, E. I–II. Budapest 1937–1938.
- Stange 1961* Stange, A.: Deutsche Malerei der Gotik XI. Österreich und der ostdeutsche Siedlungsraum von Danzig bis Siebenbürgen von 1400 bis 1500. Berlin 1961.
- Stele 1969* Stele, F.: Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja. Ljubljana 1969.
- Stiassny 1896* Stiassny R.: Két festmény a XV. századból. *AÉ* 16 (1896) 416–423.
- Stift St. Lambrecht 1978* Gotik in der Steiermark. Stift St. Lambrecht. Ausstellungskatalog. Graz 1978.
- Suckale 1993* Suckale, R.: Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern. München 1993.
- Sz. Koroknay 1962* Sz. Koroknay É.: A Korvina kötések Ulászló-kori periódusáról. *MÉ* (1962) 125–136.
- Sz. Koroknay 1973* Sz. Koroknay É.: Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek. Budapest 1973.
- Szatmári 1986* Szatmári S.: Kályhacsempék a tatai várból I. Lovagalakos kályha. *KMMK* II. Tata 1986, 77–92.

- Székesfehérvár* 1978 Árpád-kori kőfaragványok. Székesfehérvár, István Király Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Marosi E., Tóth M.* Budapest 1978.
- Székesfehérvár* 1982 A művészet I. Lajos király udvarában 1342–1382. Székesfehérvár, István Király Múzeum. Kiállítási katalógus. Szerk.: *Marosi E., Tóth M., Varga L.* Budapest 1982.
- Széless* 1759 *Széless, G.*: Liber Commentarius in Rudera Metropolitanae Strigoniensis Ecclesiae 1759. (kézirat) Esztergom, Primási Levéltár, Arch. Eccl. Ser. Vic. Strig.
- Széless* 1765 *Széless, G.*: Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Cognominatae Szép Templom. Strigonii 1765.
- Szendrei* 1972 *Szendrei J.*: A Budai Psalterium (Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár) töredékei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. *MKSzle* 88 (1972) 78.
- Szendrei* 1981 *Szendrei J.*: A magyar középkor hangjejes forrásai. Budapest 1981.
- Szendrei* 1985 *Szendrei J.*: Kottás kódextöredékek a magyar középkorból. Budapest 1985.
- Szent László és Somogyvár* *Szent László és Somogyvár.* Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk.: *Magyar K.* Kaposvár 1992.
- Szentpétery* 1923 *Szentpétery I.*: Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Budapest 1923.
- Szilágyi* 1974 *Szilágyi, A.*: Die Monstranz von Jahrendorf. Ein hervorragendes Denkmal der spätgotischen Goldschmiedekunst Ungarns. *AHA* 20 (1974) 173–197.
- Szombathely* 1912 A Vasvármegyei műtörténeti kiállítás katalógusa. Szerk.: *Csányi K.* Szombathely 1912.
- Szőke* 1982 *Szőke M.*: Harang öntőforma köpenyrészének töredékei Visegrádról. *Székesfehérvár* 1982, 317–324.
- Szőke* 1986 *Szőke M.*: Visegrád. Ispánsági központ. (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 244.) Budapest 1986.
- Szőnyi* 1906 *Szőnyi O.*: A pécsi püspöki múzeum kőtára. Pécs 1906.
- Szőnyi* 1929 *Szőnyi O.*: A pécsi székesegyház. A pécsi Dómmúzeum. *MM* 5 (1929) 455–507, 508–536.
- Szőnyi* 1933 *Szőnyi O.*: Ismeretlen siklósi renaissance köemlékek. *MM* 9 (1933) 169–180.
- Szücs* 1993 *Szücs J.*: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993.
- Takács* 1984 *Takács I.*: Megjegyzések a 14. századi magyar főpapi pecsétetek művészettörténeti kérdéseire. *Bodor-Fügedi-Takács* 1984, 21–32, 42–55, 61–70.
- Takács* 1988 *Takács I.*: Esztergomi síremléktöredékek a 13. századból. *AH* 16 (1988) 121–132.
- Takács* 1992a *Takács I.*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Budapest 1992.
- Takács* 1992b *Takács I.*: Egy 13. századi kút töredékei a pilisi ciszterci monostorból. *MÉ* 41 (1992) 1–19.
- Takács* 1993 *Takács I.*: Porta patet vitae. Az esztergomi székesegyház nyugati díszkapujáról. *SA* 2 (1993) 53–60.
- Tamási* 1986 *Tamási J.*: A nagyvázsonyi Kinizsi-vár középkori kályhacsempéi. Szakdolgozat (kézirat), 1986.
- Tamási* 1989 *Tamási J.*: Népies kályhacsempék a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. Újabb adatok a dunántúli népies kályhás műhelyek működéséhez. Pápai Múzeumi Értesítő II. Pápa 1989, 149–181.
- Tarnai* 1984 *Tarnai A.*: „A magyar nyelvet írni kezdi”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest 1984.
- Térey* 1906 *Térey G.*: A Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának leíró lajstroma. Budapest 1906.
- Tkalčić* 1895 *Tkalčić, I. K.*: Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske II. Zagreb 1895.
- Tkalčić* 1905 *Tkalčić, I. K.*: Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske XI. Zagreb 1905.
- Tóth M.* 1974 *Tóth M.*: Árpád-kori falfestészet. (MF 9.) Budapest 1974.
- Tóth M.* 1978 *Tóth M.*: La cathédrale de Pécs au XII. siècle. *AHA* 24 (1987) 43–59.
- Tóth M.* 1979 *Tóth, M.*: Pécs und die Skulptur Ungarns im 12. Jahrhundert. *AR* 17 (1979) 105–113.
- Tóth M.* 1980 *Tóth M.*: Szekszárdi fejezetek. *ÉÉ* 12 (1980) 425–437.
- Tóth M.* 1983 *Tóth, M.*: Architecture et sculpture en Hongrie aux XIe-XIIe siècles. *Arte Medievale* 1 (1983) 81–99.
- Tóth M.* 1987 *Tóth, M.*: Die Umbauung des Heiligtumsaltars in der Kathedrale zu Pécs. *Skulptur des Mittelalters, Funktion und Gestalt*, Hg. *Möbius, F.-Schubert, E.* Weimar 1987, 81–108.
- Tóth M.* 1992 *Tóth M.*: A somogyvári bencés apátság és templom az Árpád-korban. *Szent László és Somogyvár*, 221–250.
- Tóth M.* 1994 *Tóth M.*: A pécsi székesegyház márványkapuja. *MÉ* 43 (1994) 5–12.
- Tóth S.* 1963 *Tóth S.*: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai I. *VMMK* I. Veszprém 1963, 115–142.
- Tóth S.* 1964 *Tóth S.*: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. *VMMK* II. Veszprém 1964, 167–187.
- Tóth S.* 1983 *Tóth S.*: A gyulafehérvári fejedelmi kapu jelentősége. *ÉÉ* 15 (1983) 391–428.
- Tóth S.* 1990 *Tóth S.*: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum* 2. Zalaegerszeg 1990, 147–187.

- Tóth S.* 1994 *Tóth S.*: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai II. *VMMK* 19 (sajtó alatt: 1994?)
- Tóth Z.* 1920–22 *Tóth Z.*: Legrégibb feszítőzablainkról. *AE* 39 (1920–22) 71–83.
- Török Gy.* 1978 *Török Gy.*: Táblaképfestészetünk korai szakasza és európai kapcsolatai. *AH* 6 (1978) 7–27.
- Török Gy.* 1981 *Török, Gy.*: Einige unbeachtete Holzskulpturen des weichen Stils in Ungarn und ihre Beziehungen zu dem Skulpturenfund in der Burg von Buda. *AHA* 27 (1981) 209–224.
- Török Gy.* 1987 *Török Gy.*: Oltárművészet. *MMűv* 1300–1470, 706–725.
- Török Gy.* 1993 *Török, Gy.*: Zur Problematik der stilistischen Wurzeln der Skulpturen des Kaschauer Elisabeth-Altars. Der Meister des Kefermarkter Altars. Studien zur Kulturgeschichte Oberösterreich I. Linz 1993, 103–107.
- Török L.* 1970 *Török L.*: XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő. *SzME* 1 (1970) 96–154.
- Török L.* 1972 *Török L.*: Egy alakos faragvány töredéke Szekszárdról. *AE* 99 (1972) 101–105
- V. Ember* 1980 *V. Ember M.*: Régi textiliák. Budapest 1980.
- Valentić* 1969 *Valentić, M.*: Kamenii Spomenici Hrvatske. XIII–XIX. stoljeća. Zagreb 1969.
- Valter* 1972 *Valter, I.*: La croix processionelle de Balatonfüred. *AA* 24 (1972) 215–232.
- Vándor* 1982 *Vándor L.*: 15. század végi kályhacsempeletegyüttesek Zalából. Munkatanulmány (kézirat) 1982.
- Vándor* 1990 *Vándor L.*: A várépítészet kezdetei Zala megyében. *Castrum Bene* I. Gyöngyös 1990, 56–67.
- VD 16* Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienen Drucke des XVI. Jahrhunderts. Red.: *Bezzel, I.* Bd. 1– Stuttgart 1983–
- Veress* 1943 *Veress E.*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Budapest 1943.
- Vitae fratrum* Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Ed.: *Hervay, L. F.* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series nova 9.) Budapest 1988.
- Weale-Bohatta* *Weale, J. W. H.-Bohatta, H.*: Bibliotheca liturgica. Catalogus Missalium ritus Latini. Londoni 1928.
- Wehli* 1984 *Wehli T.*: Donátorábrázolások a magyarországi román kori monumentális művészetekben. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: *Székely Gy.* Budapest 1984. 357–372.
- Wehli* 1989 *Wehli T.*: Kódexkutatás és művészettörténet. *AH* 17 (1989) 69–73.
- Wehli* 1990 *Wehli T.*: Mátyás-kori kódexfestészet két budapesti kiállításon. *ÚM* 1 (1990:3) 26–31.
- Wien* 1994 Der Meister von Großlobming, Österreichische Galerie, Ausstellungskatalog, Wien 1994.
- Williamson-Evelyn* 1988 *Williamson, P.-Evelyn, P.*: Northern Gothic Sculpture 1200–1450. Victoria and Albert Museum. London 1988.
- Woisetschläger-Mayer* 1964 *Woisetschläger-Mayer, I.*: Die Kunstdenkmäler des Gerichtsbezirkes Murau. *ÖKT XXXV.* Wien 1964.
- Woisetschläger-Mayer* 1973 *Woisetschläger-Mayer, I.*: Die Kunstdenkmäler des Gerichtsbezirkes Oberwölz. *ÖKT XXXIX.* Wien 1973.
- Wolf* 1928 *Wolf R.*: II. Lajos egy ismeretlen olasz címerfestője. *MM* 4 (1928) 697–708.
- Zádor* 1964 *Zádor M.*: Kaposvár. Budapest 1964.
- Zagreb* 1964 *Zagreb 1964.* Minijatura u Jugoslaviji. Katalog. Red.: *Munk, Z.* Zagreb 1964.
- Zagreb* 1983 *Zagreb 1983.* Riznica zagrebačke katedrale. Muzejski prostor. Katalog. Red.: *Munk, Z.* Zagreb 1983.
- Zolnay* 1961 *Zolnay L.*: Esztergomi érsekek palotái a középkorban. *MDK Évk.* 1959–60. Budapest 1961, 201–228.
- Zolnay* 1975 *Zolnay L.*: Középkori budai figurálisok. *MÉ* 24 (1975) 255–267.
- Zolnay* 1976 *Zolnay, L.*: Der gotische Skulpturenfund von 1974 in der Burg von Buda. *AHA* 22 (1976) 173–331.
- Zolnay* 1977 *Zolnay L.*: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról és az itt talált gótikus szoborcsoportról. *BudRég* 24 (1977:3–4)
- Zolnay* 1980 *Zolnay L.*: Csonkolt faágas motívumok későgótikus épületplasztikánkban. *MÉ* 29 (1980) 117–130.
- Zolnay-Marosi* 1989 *Zolnay L.-Marosi E.*: A budavári szoborlelet. Budapest 1989.
- Zolnay-Szakál* 1976 *Zolnay L.-Szakál E.*: A budavári gótikus szoborlelet. Budapest 1976.

FOLYÓIRATOK ÉS PERIODIKÁK

<i>AA</i>	Acta Archaeologica	<i>MM</i>	Magyar Művészet
<i>AÉ</i>	Archaeologiai Értesítő	<i>MMv</i>	Magyar Műemlékvédelem
<i>AH</i>	Ars Hungarica	<i>MNy</i>	Magyar Nyelv
<i>AHA</i>	Acta Historiae Artium	<i>MSion</i>	Magyar Sion
<i>AK</i>	Archaeologiai Közlemények	<i>MTA I. OK</i>	A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok (I.) Osztályának Közleményei
<i>AR</i>	Alba Regia	<i>Mv</i>	Műemlékvédelem
<i>AT</i>	Antik Tanulmányok	<i>MvSzle</i>	Műemlékvédelmi Szemle
<i>BMH</i>	Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts	<i>NyK</i>	Nyelvtudományi Közlemények
<i>BudRég</i>	Budapest Régiségei	<i>OMSZMÉ</i>	Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei
<i>CAH</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae	<i>OSZK Évk</i>	Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
<i>EÉ</i>	Esztergom Évlapjai	<i>RF</i>	Régészeti Füzetek
<i>ÉE</i>	Építés-Építészettudomány	<i>SA</i>	Strigonium Antiquum
<i>ÉKK</i>	Építés és Közlekedéstudományi Közlemé- nyek	<i>SF</i>	Südost-Forschungen
<i>EL</i>	Egyházművészeti Lap	<i>SMK</i>	Somogyi Múzeumok Közleményei
<i>EphEp</i>	Ephemeris Epigraphica	<i>Sz</i>	Századok
<i>EPhK</i>	Egyetemes Philológiai Közlöny	<i>SzMÉ</i>	A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve
<i>FA</i>	Folia Archaeologica	<i>SzSz</i>	Székesfehérvári Szemle
<i>ItK</i>	Irodalomtörténeti Közlemények	<i>SSz</i>	Soproni Szemle
<i>JbkkCC</i>	Jahrbuch der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale	<i>T</i>	Turul
<i>KMMK</i>	Komárom Megyei Múzeumok Közleményei	<i>TBpM</i>	Tanulmányok Budapest Múltjából
<i>LK</i>	Levéltári Közlemények	<i>ÚM</i>	Új Művészet
<i>MDK Évk</i>	Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve	<i>UngRevue</i>	Ungarische Revue
<i>MÉ</i>	Művészettörténeti Értesítő	<i>VMMK</i>	Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
<i>MF</i>	Művészettörténeti Füzetek	<i>Wjfk</i>	Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte
<i>MKSzle</i>	Magyar Könyvszemle		

INTÉZMÉNYEK

<i>BAV</i>	Biblioteca Apostolica Vaticana	<i>HAB</i>	Herzog August Bibliothek
<i>Bj</i>	Biblioteka Jagiellońska	<i>MNG</i>	Magyar Nemzeti Galéria
<i>BL</i>	Bodleian Library	<i>MNM</i>	Magyar Nemzeti Múzeum
<i>BM</i>	Biblioteca Municipale	<i>MOB</i>	Műemlékek Országos Bizottsága
<i>BML</i>	Biblioteca Medicea Laurenziana	<i>MOL</i>	Magyar Országos Levéltár
<i>BN</i>	Bibliothèque Nationale	<i>MTA</i>	Magyar Tudományos Akadémia
<i>BNM</i>	Biblioteca Nazionale Marciana	<i>MTAK</i>	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
<i>BR</i>	Bibliothèque Royale	<i>OMvH</i>	Országos Műemlékvédelmi Hivatal
<i>BS</i>	Bayerische Staatsbibliothek	<i>OSZK</i>	Országos Széchényi Könyvtár
<i>BTM</i>	Budapesti Történeti Múzeum	<i>ÖNB</i>	Österreichische Nationalbibliothek
<i>EK</i>	Egyetemi Könyvtár	<i>PML</i>	Pierpont Morgan Library
<i>ELTE</i>	Eötvös Loránd Tudományegyetem	<i>RK</i>	Riznica Katedrálé
<i>FSZEK</i>	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár	<i>UB</i>	Universitätsbibliothek

MUTATÓK

HELYNEVEK

A dőlt számok az oldalakra, az állók a katalógus-tételekre utalnak

- Aachen 33, 286, 551
 Ábrahám 19, 546
 Acey 22, 236
 Admont III-9
 Ákosháza IX-55
 Alap X-18
 Almád (Monostorapáti) 18
 Alsólendva (Lendava) 19, 483
 Altschwendt X-18
 Amiens 250
 Ancona IV-3
 Andocs 46, 483, 485, 557, X-32
 Angers I-70
 Ankara 402, VI-2
 Anthering X-32
 Antwerpen X-52
 Aquincum 319, 321, VI-1, 3
 Aracs (Arača) 61
 Aranyos 18
 Arles IV-14
 Arras X-2
 Athén I-28, 67
 Augsburg 30, 550, IV-33, X-9, 32
 Autun I-67, 73, 74
 Avignon 287, IV-47, V-6, 12
- Babócsa 18, 19, 546
 Bacskovo III-1
 Bács 14, 47, 323, 558, V-39, IX-5
 Bad Aussee X-21
 Bajmóc X-40
 Bajna 19, 85, 546, I-37
 Bakonybél 17, 545
 Balatonfüred 191, II-15, IX-46
 Balatonszemes 46, 557
 Bánd 18
 Bamberg 179, 180
 Bánmonostor (Banoštor) 62
 Barcs 18
 Bari I-67, IV-3
 Bártfa (Bardejov) 332
 Basel IV-54, IX-24, 28
 Báta 17, 374, 545
 Báticasék 17, 545
 Bátmonostor I-103
 Bátorkő vára 19
 Beaune I-74
 Beauvais I-67
 Bécs (Wien) 14, 15, 42, 286, 287, 319, 402, 404, 405, 411, 451, 455, 484, 543, 544, III-9, IV-48, 57, V-9, VII-29, IX-1, 6, 10, 27, 40, 44, 45, 56, X-2, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 19, 49, 53
 Bécsújhely (Wiener Neustadt) V-35, IX-1
 Bény (Biña) 157, 158
 Bercse I-37
 Berlin II-22, 23, V-16
 Berndorf X-14
 Bihlalingen X-9
- Blaubeuren 485, X-34
 Bodrog 18
 Bodrogmonostorszeg 55-58, 61
 Bodrogolaszi 14
 Bodrogsziget VI-9
 Bologna 320, 378, 380, VIII-33, 34, 35, 36, 41, IX-7, 26, 27
 Bolzano 286
 Borgo I-103
 Borhud falu V-1
 Borsmonostor 17
 Bourges 286, I-67, 84, IV-60
 Bő 18
 Braine IV-10, 16, 17
 Brassó (Braşov) IX-54, X-48
 Braunschweig 62, 190
 Bregg pri Ptuj X-2
 Brigetio (Szőny) VI-3
 Brno IX-12
 Brugge 318
 Brüsszel 38, 286, 402, IX-53, X-51
 Buda 13, 15-18, 22, 34-41, 46-48, 86, 157, 179, 282, 285, 318-324, 339, 343, 348, 355, 368, 374, 378-380, 402, 404-406, 411, 412, 451-455, 544, 547, 553-558, I-46, 53, II-11, IV-23, 48, 49, 55-62, V-30, 32-34, 36, 39, VII-9-20, 22, 27, 31, 35, 38, 43, 46, 48, 53, VIII-1-38, 45, IX-5-9, 11-13, 15, 16, 20, 23, 26, 33-37, 40-44, 46, 47, 49-52, 54, 57-59, X-2, 3, 4, 47, 48, 54
 Budafelhévíz 17
 Budafok 282
 Budaörs – Kamaracrdó 191, II-32
 Budapest 192, 484, I-51, II-33, 36, IV-62, VII-21, 22, X-8, 15, 16, 19, 21, 22
 Budapest, Csepel sziget 18, 319, 321
 Budapest, Margitsziget 17, 545, IV-25, IX-23
 Budaszentlőrinc 351, VII-23, 24, X-51
- Caesarea 85
 Carpi I-82
 Castellarquato I-82
 Cegléd II-12
 Chartres 33, 250, 251, 551, I-67, 70, IV-20, 22
 Cikádor 17, 545
 Cíkó 127
 Civate III-1
 Cividale 84
 Clairvaux 29, 549
 Como I-43
 Conques I-73, II-24
 Coulombs I-67
- Csajág II-21
 Csákányospuszta II-1
- Csáktornya 19, 546
 Csákvár I-88
 Csatár 18
 Csegöld X-23
 Csepel sziget ld. Budapest, Csepel sziget
 Csepreg 483, X-2
 Cserény (Čerin) X-22
 Cserkút III-6
 Csesznek 19, 546, V-39
 Csíksomlyó (Şumuleu) IX-41, 42
 Csíkszereda (Miercurea-Ciuc) IX-15
 Csobánc vára 19
 Csókakő vára 18, 19, 454
 Csoma V-14
 Csopak IX-46
 Csorna 17, 545, V-14
 Csögle 46, 557
 Csurgó 17
- Dalmand 18
 Debrecen VIII-46
 Detrefalva X-2
 Devecser 46, 557, IX-58
 Deuil 23, 24, 548
 Diakóvár (Đakovo) IV-61
 Dienten X-14
 Dinogetia Garvăn II-37
 Diósgyőr VII-43, VIII-48
 Doba 18
 Dombó (Novi Rakovac) 55-59, 61, 62
 Dombó vára (Tolna m.) 46, 557, VII-51
 Dombóvár 16, 18, 19, 189, 546, II-831
 Dozmat 482-484, X-12
 Döbrököz vára 18, 19
 Dömölk (Celldömölk) 18
 Dömös 17, 60, 62, 545, I-8, 34-36, 39, 40
 Drégely vára 44, 556
 Dublin X-19
 Dunaföldvár 18
 Dunaszentmiklós 189, II-5, 6, 13, 18, 19
 Düsseldorf II-19
- Echternach III-2
 Eger 14, 38, 41, 355, 555, 556, IX-26
 Egervár V-39, VII-46
 Eggendorf X-34
 Eichstätt X-1
 Einsiedeln III-2,
 Enying 19
 Ercsi 130, 154
 Erfurt III-13
 Ernesztháza (Banatski Despotovac) V-19-24
 Essegvár 18, 19
 Eszék ld. Mursa

- Esztergom 13–16, 22–25, 29, 32–34, 38, 41–43, 46–48, 54, 57–62, 154, 156–158, 179, 237, 321, 343, 354–356, 368, 452, 544, 545, 547–551, 553, 554, 556–558, I-7, 8, 21, 26, 30, 31, 36, 40, 46, 47, 50, 51, 55, 56, 62, 63, 74, 76, 82–86, II-20, 22, 37, 38, 42, III-2, 9, IV-1–3, 7, 8, 20, 22, 23, 27, 47, 61, 62, V-3–5, 7, 12, VII-26–37, 46, 47, 53, 55, 57, IX-11, 13, 15, 16, 21, 27, 34, 36, 37, 45, X-21, 23, 35, 41, 50, 52, 55
 Esztergom-Szentkirály 29, I-52
 Étampes I-72, IV-10

 Faenza 378, 380, VIII-13–28, 30–32, 38, 39
 Fegyvernek VIII-46, 47
 Fehéregyháza (Óbuda) 318, IV-62
 Fejérvő vára 18
 Feldebrő 56–58, 62, 189
 Felka (Vel'ká) X-40
 Felsőelefánt (Horné Lefantovce) 47, 558
 Felsőlendva (Grad) 19, 482, 483, 485, X-34
 Felsőnána 18
 Felsőörs 18, II-41
 Ferrara 35, 411, 412, IX-10, 27
 Fiesole IX-1
 Firenze 35, 37, 41, 43, 48, 402, 404, 406, 553–558, IV-3, VII-7, 10, 19, VIII-40, IX-10, X-52
 Fogaras (Făgăraș) X-41
 Fonyód 483, X-4
 Fraknó (Forchtenstein) 19, 485
 Frankfurt am Main IV-20
 Freising X-9

 Gajach X-33
 Gara IV-49
 Garamszentbenedek IV-51, 57
 Gdańsk X-6
 Geislingen X-31
 Genova I-63
 Gerencsér 19
 Gesztes 19
 Gniezno 47, 558
 Gosnay X-2
 Gödnach 286
 Gödöllő 192
 Gölncibánya (Gelnica) V-17
 Grandmont II-24
 Graz 484, III-11, X-8, 16, 22, 32, 33
 Großmain X-19, 22
 Großlobming 286, 287, 484, IV-57, 59
 Guttaring X-33
 Güttingen X-31

 Gyál IX-53
 Gyöngyös 192, 454, V-4, 17, X-44
 Győr 14–17, 22, 47, 191, 192, 319, 321, 322, 544–547, 558, I-41, II-27, 35, IV-27, 50, 57, VII-2, 47, 54, IX-21, 23, 24, X-7, 16, 37, 47–49, 54, 55
 Gyulaférvár (Alba Iulia) 14, 158, 323, IV-62, VI-10, IX-43, X-41, 54
 Gyulakeszi 19

 Hahót 18
 Hahótalsófakospusztá V-39
 Hal 286, IV-60
 Halics 158, IV-22
 Harsány vára (Nagyharsány) 18
 Hegyesd 19
 Heiligenkreuz 17, III-10
 Hernádmesteri IX-52
 Hidegség I-97
 Hildesheim 190, 192, II-36
 Hinteregg X-11
 Hirsau 190, III-10
 Hödlingen II-22
 Hölgykő 16, 545

 Igló (Spišská Nová Ves) V-17
 Ingolstadt 323, VI-4
 Innsbruck 232
 Isztambul ld. Konstantinápoly

 Jajca (Jajce) IX-56
 Ják 19, 178–180, 482–484, 546, I-98–101, 103, II-34, III-7, X-17, 33
 Jásd 18, 115–120, I-44, 50, 60, 61
 Jena 452, IX-38
 Jindřichův Hradec IX-33

 Kabold vára 19
 Kamond IX-58
 Kalocsa 48, 158, 324, I-53, 56, IV-2, 7, IX-5, 7, X-32
 Kálmánca 18
 Kapornak 17, 545
 Kaposszentjakab ld. Zselicszentjakab
 Kaposújvár 19
 Kaposvár 71, VII-52
 Kapuvár 18
 Karád 18
 Karcsa 158
 Karlsruhe X-6
 Karner X-29
 Kassa (Košice) 232, IX-27, 35, X-21, 41
 Kecskemét VIII-46
 Kefermarkt 485, X-18, 34
 Kerc 154
 Kereki 18
 Keresd X-41
 Keszthely 18, 190, 482, 483, II-14, X-13, 29
 Kéthely X-37
 Keve 14
 Kijev (Kiew) 14, 191, 543, II-5, 6, 7, 19
 Kisapáti 46, 557
 Kiskőszeg V-28
 Kiskunhalas-Fehértó V-19–24
 Kismarton (Eisenstadt) 15, 18, 19, 482, 483, 546, X-11
 Kisszentgrót ld. Zalaszentgrót
 Kitzbühel X-13
 Kleinfrauenhaid X-11
 Klosterneuburg I-82
 Kohár IX-58
 Kolozsvár (Cluj-Napoca) 411, IX-7
 Komárom 18, 319, 321
 Konstantinápoly 85, 402, 543, I-28
 Konstantinopolis ld. Konstantinápoly
 Konstanz 285, IV-57, IX-55

 Koppánymonostor 18
 Korotna 47, 356, 558, VII-43, 52
 Kölesd VIII-46, 47
 Köln 286, IV-3, X-52
 Körmen 15, 18, V-19–24
 Kőröshegy 18
 Kőszeg 15, 18, 19, 483, 546, VIII-38, 39, 45, X-28, 40, 41, 53
 Kőszeg (Batina, Horvátország) 19
 Kövesd IX-35
 Krakko (Kraków) 452, 456, II-40, III-10, VII-29, IX-27, 29, 36, X-53
 Krenseldorf (Tormáskér) V-14
 Külsóvat V-34

 Lábod 18
 La Chaise-Dieu 32, IV-47
 Lambach III-1, IX-5
 Lánzsér (Landsee) 19
 Laon 23, 548, IV-16, 17
 Lassing X-32
 Lassnitz X-11
 Lassúpatak (Henclová) V-17
 Le Mans I-67, 72, IV-10
 Lenti vára 19
 Lepoglava IX-7, X-48
 Lébény 19, 179, 546
 Libetbánya X-2
 Liège 190, I-67
 Limoges 190, II-24–29, V-15
 Linz X-9, 34
 Lipcse (Leipzig) 452, IX-37, 38
 Ljubljana 485
 Loches I-67
 Locsmánd (Lutzmannsburg) IX-21
 London 24, 25, 380, 402, 548, 551, II-36, IV-15
 Lorch X-2
 Lőcse (Levoča) IV-27
 Lövöld (Városlőd) 16, 48, 451, 545, IX-15, 30, 31
 Ludaspusztá II-27
 Lyon I-63, 74, X-51

 Madocsa 18
 Madrid 455
 Magdeburg 190, II-33
 Mágocs IX-47
 Magyaróvár 18, 19, 546
 Magyarzecsőd I-99, 101
 Mailly le Château IV-20
 Mainz IV-20
 Majs 18
 Mantua 15
 Mára vára 46
 Maria Laach X-34
 Mariapfarr X-34
 Mariastein X-7
 Martinščina 484, X-17
 Mecseknádasd 368, I-82
 Medgyes (Mediaș) X-48
 Melk 29, 550, IX-18
 Memmingen X-34
 Ménhárd (Vrbov) V-17
 Menyő (Mineu) 47, 558
 Mettlach I-82
 Michaelbeuern IX-18
 Milánó 124, 405, 411, IX-23, 25, 26

- Mindelheim X-34
Miskolc 19, II-21
Modena 318, I-103
Mogyoród 61
Mohács 19, 42, 57, 59, 406, 556, I-12, 19, 21, 28, IX-26, 29, 57
Monyorókerék 19, 47, 178, 546, 558
Moravská Třebová (Mährisch Trübau) 41, 556
Mórichida 19, 546
Moszkva II-30
Murakeresztúr 18
Muraszombat (Murska Sobota) 19
Mursa VI-2
Münster X-6
München 30, 332, 411, III-10, X-9, 22, 34, 51
- Nagyatád 18
Nagybajcs 483, X-30
Nagybajom (Vári dűlő) VII-52
Nagybiccse 349
Nagydisznód (Heltau, Cisnădie) IX-34, X-40
Nagydorog X-47, 48
Nagyenyed (Aiud) IX-34
Nagykanizsa 19, 546, I-23
Nagysimonyi 191, II-25
Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) IX-3
Nagyszombat (Trnava) III-11, IX-11, 13, 15, 17, 21
Nagyotlak (Selo) 483, 485, X-21
Nagyvárad (Oradea) 14, 43, 45, 48, 556–558, IV-57, VII-32, X-3
Nagyvázsony 19, 29, 41, 47, 546, 550, 556, 558, IV-62, V-15, 27, 34, 39, VII-43–45
Nándorfehérvár (Belgrad) 318, 368
Nápoly IV-25, 48, X-54
Németjářfalva (Jahrendorf) X-47, 48
Németújvár (Güssing) 18, 19, 483, 546, X-5, 20, 23
Neuburg IX-56
Neunkirchen an der Enknach X-12
Neustift X-22
New York 36, 38, 39, 379, 380, 411, 554, IV-59, X-2
Nezde IX-50
Nonantola I-72
Novgorod II-37
Nördlingen X-21
Nürnberg 411, 451, V-12, VIII-48, IX-7, 10, X-48
- Nyék (Buda) 47, 348, 356, 558, V-32, VII-18, 21, 22, 32
Nyék (Tolna m.) 46, 557, VII-51
Nyírbátor 47, 558, IV-62, VII-43
Nyitra (Nitra) 14, IV-61, IX-6, X-54
Nyulak szigete ld. Budapest, Margitsziget
- Obdach X-29
Oberwesel 31
Óbuda 16–18, 22, 57, 58, 62, 86, 128, 154, 157, 321, 322, 545, 547, I-19–21, 28, 33, 46, 50, 51, 53–58, II-24, IV-27, 62, V-9, 11, X-3, 40, 48
Ócsa 158
Olomouc 124
Ónod 374
Ópálos VIII-46–48
Opočnice II-4
Óvár ld. Magyaróvár
Ozora 19, 46, 367, 368, 546, 557, IV-31, V-32, 34, 39, VII-48–50, VIII-40, 41
- Öreglak IV-16
Őriszentpéter I-99
Őrs ld. Felsőőr
Öskü 19
Ösztyén 18
Ötvöskőny 47, 356, 558, V-39, VII-53
- Padova 380, VIII-33–36, 41, IX-27
Pannonhalma 17, 24–29, 33, 545, 548–551, 553, I-42, III-13, IV-12, 18, 19, V-2, 6, IX-14, 16–19, 48, 53, X-7, 33
Pápa 18, 19, 47, 546, 558, VII-43
Papsoka II-15
Paris ld. Párizs
Párizs (Paris) 36, 42, 44, 286, 319, 323, 324, 402, 403, 405, 411, 455, 548, 554, I-70, 72, IV-22, 57, IX-9, 24, 41, 42, X-2
Parma 124, I-63, 74, 82, 84, 103, IV-16
Pavia 124, I-72
Pécs 13–17, 22, 30, 31, 37, 41, 42–44, 46–48, 54, 59, 62, 86, 120, 123–130, 158, 270, 356, 368, 380, 452, 544, 545, 547, 550, 552, 554, 556–558, I-21, 29, 32–34, 40, 44, 55, 59, 62–68, 70–76, 78, 80, III-3–6, IV-3, 8, 14, 34–46, 53, V-12, 29, VI-2, 9, VII-32, 47, 48, 54–58, VIII-33–36, 41, IX-10, 16, 17, 26, 27
Pécs, Makárhegy II-4
Pécs, Tettey 45, 557, IX-27
Pécsvárad 24, 46, 557, I-13, 21, 27–29, 33, IV-12, 13, 51, V-38, VII-60
Pellérd X-38
Pentele 323
Pfenningberg X-4, 11
Pest 15, 72, 544
Piacenza I-103
Pilis (Pilisszentkereszt) 17, 22, 24, 27, 29, 30, 33, 55, 56, 58–60, 86, 157, 158, 236, 237, 248, 250, 251, 547–551, I-1–4, 8, 10, 12, 14–17, 19, 21, IV-2–11, 21, 22, 33, 34, VII-38, 39
Pilisborosjenő X-23
Piliscsaba 482–484, X-3
Pilismarót V-16
Pinkakertes (Gaas) 485
Podolin V-17
Poggio à Caiano 349
Poitiers 286
Pókafölde IX-46
Pomáz 46, 557, V-32
Pont-aux-Dames X-2
- Pornó 178
Poznań V-30
Pozsony (Bratislava) 14, 35, 285, 332, 349, 411, 412, 553, IV-27, VIII-46, IX-6, 12, 21, 32, 36, 48, 51, 59, X-1, 3, 7, 40, 48
Pozsonyszentgyörgy IV-62
Pozsonyszöllős (Vajnory) X-1
Pöstyén (Piešťany) IV-27
Prag ld. Prága
Prága (Praha) 14, 285, 286, 332, 349, 451, 544, II-4, IV-48, VII-20, IX-32, 33, 51, X-5, 48
Privigye (Prievidza) X-40
Puch bei Hallein X-32
- Radna VIII-46, 47
Rajka 482, X-1
Rákos IX-53
Rákospalota (Budapest) VI-1
Regensburg III-10, X-19
Reggio Emilia 319–323
Reichenau III-2
Reims 26, 29, 154, 250, 251, 549, IV-20, 22, 25, V-2
Renn III-10
Rezi vára 19
Rohonc (Rechnitz) 19
Roggau-Oberschütt X-32
Rokycany (Berki) X-5
Róma 36, 41, 402, 412, 451, IX-10, 48, 53
Rothenburg X-19
Rottweil 30, 550, IV-33, X-6
Ruszt (Rust) 485
Rübgarten X-31
- Saint-Gilles 62, IV-14
Saint-Denis 24, 548, I-67–70, 73, IV-15, X-2
Salzburg 484, I-103, II-36, IX-18, X-3, 7, 10, 12, 13, 21, 22, 28, 32–34, 40, 48
Sandizell 286
San Giulio nell' Isola d'Orta I-43
San Sigismondo 287
Sárbogárd 190, 191, II-16, 17
Sárospatak 456, IX-41, 42
Sárpilis V-26
Sárvár 15, 18, 178, IX-29
Sasvár 17
Saurau X-11
Scheffau X-14
Schöngrabern I-104
Seekirchen X-10
Segesd 18
Sens IV-17
Siezenheim X-32
Siklós 19, 46, 47, 319, 321, 374, 375, 557, 558, IV-49, VII-43, 59
Simontornya 19, 46, 47, 349, 368, 546, 557, 558
Sirmium 322
Siscia (Sisak) VI-5, 7, 8
Soisson 23, 548, IV-10
Solymár 19, 319, 321, V-32
Somló vára 18, 19
Somlóvásárhely 17, 545

- Somogykéthely 190, II-14
 Somogytúr I-32, 33
 Somogyvár 16–18, 24, 59, 62, 124, 128, 130, 545, 548, 551, I-28, 46, 49, 54, 56–59, 63, 65–67, 75–79, IV-14–17, IX-17, V-2
 Sopianae (Pécs) I-74
 Sopron 14, 15, 22, 29, 46, 456, 482–485, 544, 547, 550, 557, I-81, IV-24, 27, 52, 54, V-10, IX-22, 28, 45, 48, 51, 56, X-13, 14, 42–44
 Sopronhorpács I-103–105
 Sopronkeresztúr (Deutschkreuz) 349
 Speyer I-64
 Spittal an der Drau 484, X-33
 St. Georgen of Murau X-32
 St. Georgenberg X-2
 St. Lambrecht X-6
 St. Omer IV-3
 St. Peter-Edling (bei Molzbichl) X-33
 St. Severin IV-3
 St. Wolfgang X-22
 Sterzing X-9
 Strassburg (Strasbourg) 29, 550, IV-33
 Strigó 19
 Subiaco IX-18
 Sümeg 483, V-34, 39, IX-58, X-9, 13
 Svedlér (Svedlar) V-17
- Szabadbattyán II-12, V-19–24
 Szabadegyháza 120
 Szalónak (Schlaining) 19, 546
 Szécsény IV-27
 Szedregpuszta X-18
 Szeged 15, 544, I-63, IX-20, X-16
 Szekcső vára (Dunaszekcső) 19
 Székesfehérvár 13–17, 32, 33, 48, 54, 56–60, 62, 72, 82, 85, 86, 115–120, 124, 125, 127, 128, 130, 158, 188, 318, 323, 324, 405, 544, 545, 550–552, 558, I-5, 6, 8, 15, 16, 18, 21, 24–27, 29, 30, 32, 33, 36, 43–45, 50, 60, 61, 63, 64, 67, 69, 76, 80, II-10, 11, 17, 26, 36, IV-46–48, 61, 62, IX-5, 9, 25, 41, 47, 56, X-18
 Szekszárd 17, 54–58, 61, 191, 545, I-1–5, 8, 15, 19, 38–40, II-7
 Szelindek X-41
 Szentendre 251, 319, 321, I-12, VII-38, 39
 Szentendre-Izbég I-46
 Szentföld 190, 191, II-1, 2
 Szentgotthárd 22, 178
 Szentkirály (Szombathely) I-103, 104, X-23
 Szentkirályszabadja 46, 557
 Szentlőrinc 16, 17, IX-20
 Szentpétervár 451, IX-33
 Szepeshely (Spišská Kapitula) IV-62
 Szepesváralja (Spišské Podhradie) V-17
- Szerecseny 190, 191, II-16, 17
 Szigliget 19
 Szigetvár 19, 546
 Szolnok II-27
 Szombathely 22, 547, VIII-46–48, IX-31, X-6
 Sződ 55, 56, 61, I-1, 2
- Tamási vára 19
 Tamsweg X-13, 14
 Tardos 155
 Tata 18, 36, 47, 319, 321, 322, 554, 558, II-2, V-33–36, VI-3
 Tátika vára 19
 Telki 18
 Temesvár (Timișoara) 15, 544
 Tengelic 191, II-29
 Tétény 318, 319, 321
 Thalkirchen X-34
 Thessaloniké VI-6
 Tihany 17, 18, 54–58, 61, 62, 115, 116, 118, 545, I-3, IX-58
 Titel 56, 59, 61, 62
 Told X-32
 Tolna 18, VIII-47, 48
 Toponár (Kaposvár) 483, X-24–27
 Topuszkó (Topusko) IX-13
 Toulouse I-67
 Tököl VI-5
 Tömörd II-40
 Törökkoppány 17
 Trencsén (Trenčín) IX-30, X-40
 Trier I-82
 Troisfontaines 29, 549
 Tüskevár – Nagyjenő 482, 483, X-9, 13, 32
- Ugod 19, 546
 Újlak (Ilok) IV-62, IX-13
 Újudvar I-102
 Ulm 485, IV-54, X-31, 32, 34
 Ungvár (Uzgorod) 14
 Urbino VII-22
 Utrecht 319
 Uzd II-30
- Vác 38, 41, 47, 56, 61, 343, 368, 378, 483, 555, 556, 558, VII-4, 27, 43, VIII-37, X-23–27
 Vajdahunyad (Hunedoara) 232
 Vál 191, II-3
 Várad ld. Nagyvárad
 Várpalota 19, I-59, V-39
 Varsó II-40
 Vasvár 15, 18, V-34, 39
 Vázsonykő ld. Nagyvázsony
 Velence (Venezia) 15, 41, 48, 61, 62, 82, 286, 318, 322, 324, 402, 451, 556, IX-7, 8, 16–22, 25–27, 30–33, 36, 39, 42, 43, 45, X-51
- Vép 18
 Verona 406, 453
 Verőce X-17
 Vértesszentkereszt ld. Vértesszentkereszt
 Vértesszentkereszt 18, 158, I-35, 87–96, II-34, IV-3, V-31, 32
 Veszprém 15, 17, 35, 40, 41, 47, 55–58, 61, 62, 191, 452, 482–484, 544, 545, 551, 556, 558, I-1–3, 5, 8–10, 12, 14, 19, 21, II-16, III-6, 8, IV-61, V-8, VII-40–43, 45, IX-21, 35, 46, 58, X-4, 45, 54
 Veszprémvölgy 17, 544
 Visegrád 15, 18, 22, 38, 41, 47, 54–62, 86, 191, 192, 321, 322, 332, 333, 378, 547, 555, 556, 557, I-3, 9, 12–14, 16–19, 21, 26, 29, 52, 63, II-9, 10, III-1, IV-23, 25, 26, 29, 30, 32, V-13a, 17–24, 32, 37, VII-1–8, 12, 19, VIII-37
 Vorderberg X-33
 Vrána 545, IV-62
 Vurpód (Burgberg, Vurpär) X-41
 Vyšehrad 191
- Wagrain X-40
 Wartberg an der Krems X-34
 Wien ld. Bécs
 Wienerneustadt ld. Bécsújhely
 Wilhering 286
 Wittemberg IX-28, 29
 Wloclavek 47, 558
 Wolfenbüttel 405, 411, IX-6
 Wrocław 286
 Würzburg X-30
- Zágráb (Zagreb) 13, 15, 48, 411, 412, 558, IV-61, V-13a, 13b, VII-46, IX-5, 13, 21, 22, X-17, 40, 48
 Zalaapáti I-24, 96
 Zalaegerszeg 18, X-36
 Zalaszentantón 46, 557,
 Zalaszentgrót (Kisszentgrót) 484, 485, X-30
 Zalaszentgyörgy I-80
 Zalavár 17, 58, 59, 62, 85, 86, 545, I-12, 21, 22–24, 30–33, 54, 96, V-39
 Zemenye (Zemendorf) 13, 543
 Zirc 17, 22, 547
 Zombor (Sombor) 61
 Zürich X-31
- Zsámbék 19, 191, 192, 546, II-28, 34, III-7
 Zselicszentjakab (Kaposzentjakab) 17, 18, 54–59, 61, 62, 71, 72, 85, 545, 546, I-3, 8, 11, 12, 14, 24, 33, 48, 56, V-35

SZEMÉLYNEVEK

- Aba Sámuel, magyar király 57, 62
 Abádi Benedek IX-29
 Adalbert (Szent), püspök V-3
 Adam Petri IX-28
 Alantse, Lucas IX-19
 Alapi András VII-53
 Albericus Monachus IV-22
 Albert, kőfaragó IV-25
 Albert, magyar király 18, 287, X-50
 Alfonz, Aragóniai 38, 555
 Álmos herceg (Kálmán király testvére) 17, 60, 85
 Alexander de Nevo IX-32
 Alfarellus Ferratius 355
 Amantius, Barphtolomaeus 323, VI-4
 Ambrosius IX-15
 Ammannatini, Manetto 367
 András herceg (II. András fia) IV-22
 András, I., magyar király 54
 András, II., magyar király 17, 18, 24, 25, 29, 251, 545, 546, 548–550, IV-22
 András, III., magyar király 13, 86
 András, michaelbeureni szerzetes IX-18
 André Beauneveu 286, IV-60
 André de Chapelain 22, 548
 Anna (Candalei), magyar királyné IX-26, 54
 Anna (Jagello) IX-54
 Anonymus (Béla király jegyzője) 22, 547
 Anonymus Gallus 62
 Antal, megarai püspök VI-9
 Antelami, Benedetto 158, I-82, 83, 86, 103
 Antonius de Monte, manfredoniai érsek IX-53
 Antoninus Florentinus IX-15
 Antoninus Pius római császár 36, 554
 Antonius de Asti IX-32
 Apáthy Lukács 41, 411, IX-5
 Apianus, Petrus 323, 324, VI-4
 Apponyi Sándor IX-25, 26
 Aquila, Johannes X-4
 Aragóniai János, esztergomi érsek 320, 321, 355, VI-3
 Archinto, Carlo IX-26
 Aristeas 411
 Asulanus, Andreas IX-26
 Ata nádor 17, 18, 71, 545, 546
 Athanasius IX-4
 Athenaios 456, IX-44
 Attavante degli Attavanti 37, 38, 402, 404, 555, IX-4
 Attila király 22
 Augustus római császár 36, 554
 Back Bernát X-16
 Bakith Pál 46, 557
 Bakócz Bálint, titeli és budai prépost 47, 558, VII-25
 Bakócz-monogrammista ld. *mesterek*
 Bakócz Tamás, esztergomi érsek 19, 42, 322, 355, 356, 546, 556, 557, VII-25, 30–31, 35–37, 52, IX-5, 13, 22, 44, X-33, 44, 45, 52
 Balogh Sándor IX-8
 Bandellus, Vincentius IX-23
 Bánffy Farkas IX-34
 Bánffy Miklós, Lindvai 411, 412, IX-47
 Bátori István IV-62
 Bátori László IX-15
 Báthory András 48, 558
 Batthyány Benedek, királyi kincstartó 368, VII-53
 Batthyány Ferenc 19, 546
 Batthyány Fülöp V-19, 24
 Batthyány Iván 483, X-20
 Batthyány Lajos 374
 Batthyány Margit VII-53
 Beatrix, magyar királyné 18, 35, 37, 41, 320, 322, 332, 333, 355, 378–380, 545, 553, 554–556, VII-1, 27, IX-1
 Beckensloer János, esztergomi érsek 321, II-36
 Becski György, munkácsi várnagy VI-10
 Beham, Hans Sebald IX-21
 Behr Lajos X-10
 Béla herceg (II. András fia) 251
 Béla herceg (IV. Béla fia) 32, 551, IV-47.
 Béla, I., magyar király 17, 54, 545
 Béla, II., magyar király 61
 Béla, III., magyar király 17, 22, 27, 154, 157, 189, 236, 545, 547, 549, I-82, II-37, II-42, III-9
 Béla, IV., magyar király 15, 29, 32, 251, 544, 550, 551, II-40, III-8, IV-25, 26, 47, V-1, 13b
 Belbello da Pavia 411
 Belus bán 62
 Benedek, hajdúszováti plébános IX-34
 Benedek, Szent, apát V-12, IX-14
 Benedetto da Majano 40, 556
 Benedetto da Rovezzano 43, 355, 557
 Beriszló János, vránai perjel IV-62
 Beriszló Péter, veszprémi püspök VII-42, VIII-46, IX-55
 Bernardus Parmensis IX-7, 31, 36
 Beroaldo, Filippo IX-26
 Bertold (Meráni), kalocsai érsek 25, 549
 Bertoldo di Giovanni 49, 558
 Bertzevichy György, püspök IV-61
 Besztercei Lőrinc IX-27
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 402
 Bisticci, Vespasiano da 452, IX-5, 10
 Bitnitz Lajos, szombathelyi püspök VI-8
 Blasius de Marocha, kemléki főesperes VII-25
 Boccardino il Vecchio 42, 557, IX-1
 Bocchi, Achille IX-27
 Boleszló, esztergomi érsek V-6, 8
 Bonfini, Antonio 35, 36, 49, 318, 322–324, 355, 378, 553, 554, 558, VII-25, IX-1
 Bořivoj, II., cseh herceg 85
 Bornemisza (Abstemius) Pál, veszprémi püspök 46, 557, IX-58, X-54
 Bot András (Bajnai), horvát-szlavón bán 19, 374, 546
 Botticelli, Sandro X-52
 Bozkovicz, Ladislaus de 41
 Brassicanus, Johannes Alexander 455, IX-2, 10, 43
 Brodarics István 46, 557, IX-27
 Budai Kovács Márton 351
 Buffa, Antonio IX-3
 Bugenhagen, Johann IX-28
 Buttkai Péter IX-49
 Buzlai Mózes 19, 546
 Calanus királyi kancellár, pécsi püspök I-74
 Canevale, Isidore VII-35
 Cantianus, Petrus IX-39
 Catullus, Caius Valerius IX-27
 Cassianus, Johannes 37, 403–405
 Cicero, Marcus Tullius 48, IX-3, 25, 26
 Ciriaco d'Ancona 318, 320
 Clichtoveus, Iudocus IX-24, 41
 Clovio, Giulio IX-13
 Constantinus, I. (Nagy), római császár VI-5–8
 Corvin János 18, 35, 322, 374, 406, 545, 553, IX-1, X-48
 Cristoforo de Predis 411
 Csapodi Katalin X-33
 Csemez József IX-15
 Csézy Balázs, szenttamási prépost IX-21
 Cuspianus, Johannes IX-1
 Cyprianus, Thascius Caecilius 455
 Damján, esztergomi könyvkötő 452
 Darnay Kálmán 483, X-9, 13
 Deméndi László, veszprémi püspök X-54
 Demeter, esztergomi érsek 32, 550, V-12
 Dénes testvér, kőfaragó VII-23
 Dernschwamm, Hans VI-2
 Desiderio da Settignano VII-7
 Devecseri Choron András, sümegi vár-nagy IX-58, X-54

- Devecseri Choron János X-54
 Didymus 36, 38, 39
 Diocletianus, római császár X-26
 Dóczy Orbán, egri püspök IX-48
 Domitianus, római császár VII-26
 Dombay János VII-51
 Domokos bán (Miskolc nembeli) 17
 Donner, Georg Raphael X-48
 Drouart la Vache 22, 548
 Dürer, Albrecht IX-10, 14
- Easton, Adam, bíboros 32
 Egbert, trieri érsek 84
 Egerváry Briccius, tinini püspök VII-46
 Ehinger, Hans, polgármester IV-54
 Elderbach Bertold 179, X-17, 33
 Elderbach János 47, 558, X-33
 Eleonóra császárné (III. Frigyes felesége) V-35
 Emich Gusztáv IX-3
 Erasmus, Desiderus Roterodamus 456, IX-29, 43, 45
 Erdődy János, zágrábi püspök IX-13
 Erdődy Simon, zágrábi püspök IX-13, 22
 Erhart, Gregor X-31, 32, 34
 Erhart, Michel X-34
 Ernuszt János IV-62
 Ernuszt Zsigmond, pécsi püspök 270, 323, IX-16
 Erzsébet (Árpádházi), Szent 251, X-53
 Erzsébet (Piast), magyar királyné 16, 545, V-9, 30, X-3.
 Eszéki István IX-41
 Evangelista da Reggio, fra 411
- Fába Mátyás IX-15
 Faber, Georgius IX-28
 Fabri, Johannes 455, IX-1
 Farkasius, magister 355
 Fehér Ipoly IX-5
 Feliciano, Felice 36, 37, 319–323, 554, VI-3
 Ferdinánd, I. magyar király VII-53
 Ferenczy István VII-10
 Ferrarinus, Michael Fabricius 319, 320
 Ferrucci, Andrea VII-32
 Festetich Dénes 483, 484
 Festetich Györgyné X-23
 Festetich Sámuel 484
 Ficino, Marsilio 406
 Filarete (Antonio Averulino) 35, 49, 553, 559
 Filelfo, Francesco 455
 Filipec János, váradi püspök 411, IX-5, 6
 Fiorentinus, Ioannes 47, 49, 355, 356, 558, 559, VII-57
 Flavius praefectus 322
 Fonzio, Bartolomeo 318, 322
 Forgách Ferenc, esztergomi érsek IX-16
 Forgách Pál (Losonczy), bencés szerzetes IX-14
 Francesco da Castello ld. Franciscus de Castello Ithallico
- Francisco de Beluno, generális vikárius IV-25
 Franciscus de Castello Ithallico 41, 48, 49, 405, 411, 412, 558, 559, IX-5, 6, 8, 9, 47
 Fráter György VII-60
 Frigidinus, Georgius, zágrábi főesperes IX-22
 Frigyes, III., német-római császár 332, V-35
 Fritsch, Bohumil Gottfried X-48
 Frobenius, Johannes IX-24, 41
 Frueauf, Rueland X-19
 Fugger, Raymund VI-4
 Fülöp Ágost, II., francia király 22, 158, 547
 Fülöp, esztergomi érsek IV-47
 Fülöp, (Jó), burgundiai herceg 318, 333
 Fülöp, esztergomi érsek V-5
- Gaisel Henrik IV-54
 Gan (Kövér), genti kereskedő V-5
 Garai Jób VII-1
 Garai I. Miklós nádor IV-49
 Garai II. Miklós nádor IV-49
 Garázda Péter 41, 47, 556, 558, IX-10
 Gast, Johannes 37, 49, 554, 558
 Gathalóczi Mátyás, veszprémi püspök IV-61
 Gellért (Szent), csanádi püspök 61
 Geréb László, kalocsai érsek 323
 Geréb Péter nádor 323, IX-57
 Gergely, (Nagy Szent) pápa V-2
 Gergely, II., pálos rendfőnök 351, VII-24
 Gergely, IX., pápa IV-22, IX-7, 31, 36
 Gergely, pécsi kanonok VI-9
 Gerhaerts, Nicolaus V-35, 36, X-31
 Gertrudis, magyar királyné 25, 26, 29, 157, 237, 248, 251, 549 IV-22
 Géza, magyar fejedelem 82
 Géza herceg ld. Géza, I., magyar király
 Géza, I., magyar király 56, 71
 Géza, II., magyar király 17, 544
 Gherardo di Giovanni del Fora 37, 404, 555
 Ghiberti, Lorenzo 36, 554
 Gilligisch, Jonas III-12
 Giotto di Bondone X-35
 Girolamo de'Benedetti IX-27
 Giustiniani, Francesco 318, 321–323
 Gizella, magyar királyné 56
 Gonzaga, Francesco 35, 553
 Gosztonyi András, szentistváni prépost 47, 355, 558
 Gosztonyi János, győri püspök IX-24
 Graffenried-Burgenstein Manó báró VI-1
 Gremper, Johannes IX-1
 Gsöll (Gesell?), Gaudentius X-3
 Guarino da Verona IX-27, 36, 37, 38
 Guy de Dammartin 286
- Gyöngyösi Gergely, pálos szerzetes VII-23, 44, IX-20
 György, bécsi püspök IX-56
- György, topuszkói apát IX-13
 Györgyi Bodó Miklós, prépost IV-61, 62
 Győrvári Bálint III-13
 Gyulai Farkas, zágrábi püspök X-54
 Gyurikovics György IX-15
- Hadrianus római császár 36, 554, IX-1
 Hagymási Bálint IX-27
 Haiden, Wolfgang X-41
 Hainrich, Johannes IX-8
 Handó György, kalocsai érsek 48, 558, IX-5
 Hans von Judenburg 286
 Hartvik püspök 85, 86, 154
 Haüy, Joseph de 270, 374
 Haymo Halberstadti III-9
 Heckel, Stephanus IX-20
 Hédervári Ferenc, nándorfehérvári bán 367, 368
 Hédervári János, győri püspök IV-50
 Hédervári Miklós 367
 Hedvig lengyel királynő V-30
 Henrik, pilisi apát 30, 33, 550, 551
 Henrik, német-római császár 85
 Herlin, Friedrich X-21
 Hernádmesteri Balázs IX-50, 51, 52
 Hess, Andreas 48, 451, 452, 558, IX-32, 33, 34
 Hidvégi Székely János, vránai perjel IV-62
 Hieronymus, Sophronius Eusebius IX-40
 Horváth Aranka IX-5, 29
 Horváth István IX-15
 Hugo a Sancto Caro III-10
 Hugues d'Oignies 158
 Hunyadi János 19, 546
 Hunyadi János, ifj. IV-62
 Hüglin von Schönegg IV-54
- Imre, magyar király 154, 157, II-36, III-9, IV-14
 Imre (Szent) herceg 62, 82, 85
 Ince, IV., pápa V-10
 Ince, VIII., pápa IX-48
 Ippolito d'Este, esztergomi érsek 355
 István, I. (Szent), magyar király 14, 17, 56, 62, 71, 82, 85, 86, 544, 545, I-27, III-13, V-13a-b, X-50
 István, III., magyar király IV-47
 István, pilisi apát VII-38
 István, V., magyar király 14, 62
 Iványi Péter III-13
 Izdenci Katalin VII-58
- Jacobus de Voragine X-16
 Jakab, somogyi főesperes V-1
 Jakusich József II-36
 Jámbor Boleszló, lengyel herceg V-17
 Jankovich Miklós II-36, VIII-46, IX-15, X-15, 19, 22
 János, magyar király 16
 János, VI., Bergen op Zoom örgrófja IX-4
 Jánosdeák Andrásné VII-10

- Janus Pannonius 34, 41, 42, 354, 402, 452, 456, 553, 556, VII-29, IX-5, 10, 27, 35-38
- Jean de Berry 286, X-6
- Jean de Liège 286, IV-59
- Jeanne d'Évreux, francia királyné X-2
- Jenson, Nicolas IX-7, 31, 36, 39
- Jób, esztergomi érsek 154, I-82
- Johannes de Marocha, gorikai főesperes VII-25
- Johannes Emericus de Spira IX-16, 17
- Jolánta, (Yolande de Courtenay) magyar királyné 27, 549, IV-22
- Jordánszky Elek IX-15
- József, boszniai püspök IV-61
- József mester, kőfaragó IV-25
- József nádor V-4
- József, II., magyar király IX-7, X-9
- Kádas Mátyás VIII-47
- Kálmán herceg (II. András fia) 251
- Kálmán, győri püspök V-10
- Kálmán, magyar király 60, 62, II-36.
- Kálmáncsehi Domonkos székesfehérvári prépost 48, 405, 411, 412, 558, IX-5, 7, 8, 9, 47
- Kamanczy János pálos vicarius generalis 351
- Kanizsai (V.) János IX-56
- Kanizsai Dorottya IX-56, 57, 59
- Kanizsai János, esztergomi érsek 19, 546
- Kanizsai Orsolya IX-29
- Károly (Nagy) császár 332
- Károly, I. (Róbert), magyar király 15-19, 33, 544, 545, 551, IV-25, 28, 47, 48, V-6, 8, 10
- Károly, IV., német-római császár 332, V-12
- Károly, VII., francia király 22, 546
- Kassai Jakab (Jakob Kaschauer) IV-61, X-9
- Katalin, magyar hercegnő IV-46, 48
- Kecheti Márton, veszprémi püspök IX-58
- Keglevich Frigyes, nagyprépost X-50
- Kelemen, VI., pápa 32, IV-47
- Kenderessy Mihály IX-53
- Keserű Mihály IX-27
- Keszi Miklós, esztergomi érsek V-12
- Keszthelyi Péter X-24-27
- Kesztölczi Mihály, esztergomi és pécsi kanonok 42, 355, 556, VI-9, VII-29
- Kilényi Hugó II-18
- Kinizsi Pál 19, 546, IV-62, VII-43, 44
- Klimó György, esztergomi kanonok, pécsi püspök I-82, IX-16
- Knauz Nándor IX-12
- Kolenc Iván X-34
- Kolozsvári Tamás IV-57
- Komjáti Benedek IX-29
- Konrád (Gál), harangöntő mester 192, V-17
- Koppay József III-3-6
- Korotnai János, nádori ítélőmester VII-52
- Korotnai István VII-52
- Kristóf Sándor X-9
- Kubinyi László IX-50, 51
- Kunszt Lajos, kalocsai érsek I-56
- Küküllei János IV-47
- Lajos, I. (Nagy), magyar király 15-17, 19, 32, 33, 544, 545, 551, 552, III-9, IV-47, 48, V-12, 13a, 17, 30, VII-23, IX-6, X-54
- Lajos, II., magyar király 348, II-41, IX-54, 57, 58, 59
- Lambert herceg 56
- László, I. (Szent), magyar király 17, 56, 62, 545, V-13b
- László, III., magyar király II-36
- László, somogyi ispán V-1
- László, V., magyar király 15, 19, 546, X-17, 50
- Lemberger Miksa II-36
- Lengyel János (Tóti) VII-52
- Lichtenstein, Petrus IX-19-22
- Lippert József V-25
- Lippi, Filippino 37, 554, X-52
- Livius, Titus 406, 453
- Lorenzetti, Ambrogio X-35
- Lőcsei Pál X-53
- Lucas Antonius de Giuntis IX-18
- Lucas Coronensis, budai könyvkötő 48, 455, 456, 558, IX-40-42, 44
- Lucius Ulpius Marcellus 37, 554
- Lucretius Carus, Titus 404, 455
- Luther Márton IX-29
- Macedóniai László 46, 557
- Maffei, Raffaello ld. Volaterranus
- Magaziner Zoltán X-9
- Magyi Pál, alnádor IX-27
- Magyi Sebestyén, váradi kanonok IX-27
- Maitani, Lorenzo V-8
- Majos, tárnokmester 19, 546
- Manfredi, Galeotto, faenzai herceg 404
- Mantegna, Andrea 36, 37, 320, 554
- Manutius, Aldus 48, 324, 558, IX-25-27, 43, 44
- Marcanova, Giovanni 320
- Marcus Aurelius római császár 37, 554
- Margit, (Árpádházi) Szent 17, 546, IV-25
- Margit, (Capet), magyar királyné 22, 547
- Maria Bianca Sforza, milánói hercegnő 332
- Mária, (Habsburg), magyar királyné X-53
- Mária, (Laszkarisz), magyar királyné 32, 551, III-8, IV-25, 47
- Mária, (Tescheni), magyar királyné V-6, 8
- Marsigli, Luigi 452
- Martianus Capella 402
- Márton ispán (Ják nembeli, Nagy) 19, 179, 546
- Martonfalvi László, pannonhalmi főapát III-13
- Marzio, Galeotto 41
- Masolino da Panicale X-52
- Matheus, frater, karthauzi szerzetes (könyvkötő) 451
- Matthias mester, bécsi könyvkötő ld. mesterek
- Matucsinai Gábor, kalocsai érsek VII-1
- Mátyás, I., magyar király 18-20, 22, 34-42, 49, 318, 321-323, 332, 349, 354, 355, 378-380, 402, 404-406, 451-456, 545, 553-557, 559, V-35, 37, VII-1, 10, 22, 29, 31, 43, 52, VIII-38, 39, 45, IX-1-4, 10, 13, 21, 27, 38, 47-49, X-53
- Mauch, Daniel X-31
- Medici, Lorenzo de' 35, 37, 49, 404, 555, 558, IX-1
- Medici, Piero de' 38, 555
- Megyericsei János, kolozsi főesperes 48, 323, 324, 557, VI-10
- Mekcei Péter IX-40
- Melanchthon, Philipp IX-28, 29
- Melzer István IX-40
- Mernyey Ambrus (Nezdei), diák IX-50, 51
- Meskó, veszprémi püspök V-6, 8, IX-35
- Mester (Szatmári) Ferenc VII-25, VII-47
- mesterek
- Bakócz-monogrammista IX-13, 57, 59
- bécsi Bemutatások mestere X-5
- bécsi Maria Gravida mestere X-5, 19
- budai „prófeta-mester” 286
- Cassianus-mester IX-49
- Divisio Apostolorum mestere 484, X-19
- Egidus-mester (könyvkötő) 452
- ES mester V-35, 36, X-15, 18, 19, 21, 22, 28, 34
- GA (GR?) mester (könyvkötő) 455, 456
- Großgmains mester X-19, 22
- Großlobmingi mester 286
- Heiligenkreuzi mester X-5
- Laufeni mester X-10
- londoni Kegyelem Trónja mestere X-5, 6
- Matthias mester (bécsi könyvkötő) 451
- Mátyás király „első címerfestő”-je 404
- Mátyás király „második címerfestő”-je 404
- Meister der Enthauptung Johannes X-34
- Meister der Spielkarten X-8
- Meister von 1466 X-8
- Meister von Maria am Gestade X-15
- Rothenburgi Passió mestere X-19
- St. Lambrecht-i Votívtábla mestere X-5, 6
- Stibor siremlékek mestere 286, IV-58
- Szent Veronika mestere X-6
- Uttenheimi mester X-22
- Wappenmeister (könyvkötő) IX-44
- Mihály, milkói püspök IX-35
- Mihály, veszprémi püspök X-54
- Miklós, pécsi püspök 30, 550, IX-17

- Miklós, V., pápa 38, 555
 Miksa, I. német-római császár 322, 332, 367, VIII-46, IX-27, 55, 56
 Moneliensis, Franciscus IX-7, 31, 36
 Monelli, Bernardino 47, 558
 Monoszlói András, veszprémi püspök, esztergomi érsek IX-21
 Monoszlói Gábor IX-21
 Monte di Giovanni del Fora 37, 404, 555
 Montefeltro, Frederico de 38
 Móré Fülöp (Csulai), királyi titkár, egri prépost, pécsi püspök IX-26
 Móré László 19, 545
 Multscher, Hans 286, X-9
 Muratori, Lodovico Antonio 318, 319
 Müer, Johannes IX-21
- Nádasdy Tamás IX-29
 Nagylaki István, fehérvári és bácsi kanonok IX-5
 Nagyszántói Ányos Albert IX-58
 Naldus Naldius 402, 406
 Náprági Demeter győri püspök X-54
 Nero, római császár 36, 554 IX-1
 Nerva, római császár 36, 554
 Nesselpekh, Thomas IX-24
 Névtelen Minorita 32, IV-47
 Nicolaus de Lyra 411, IX-7, 15
 Nicolaus de Ausmo IX-32
 Nicolaus, veronai szobrász 129
 Nicolaus von Frankfurt IX-32
 Nicolaus, Verduni I-82
 Niketas Choniates IX-42
 Niklovits Károly VI-7
- Óbudai Ferenc IX-50, 51
 Oláh Miklós, esztergomi érsek 270, III-13, VII-6, IX-13, 27
 Omodé, győri püspök 179
 Origenes, egyházatya III-9
 Osl, ispán V-14
 Otto comes (Győr nembeli) ld. Ata nádor
- Pacher, Friedrich X-33
 Pacher, Michael X-22
 Packh János VII-33
 Paep (Pap) Joannes, budai könyvkiadó IX-16, 17, 18
 Pál, II., pápa 35, 553
 Pál, pécsi püspök IX-17
 Pálóczy György, esztergomi érsek V-25, X-50
 Pan (?), Ignatz, „schnitzer” X-3
 Pápai András, esztergomi kanonok 355
 Parler, Peter 332
 Pat nádor (Győr nembeli) 19, 546
 Paulik Bertalan IX-13
 Paulus Crosnensis IX-27
 Pázmány Péter, esztergomi érsek IX-21
 Peck Kristóf, soproni plébános IX-45
 Pekry Lajos VII-53
 Pelei Tamás, gyulafehérvári kanonok 456, IX-43
 Pepin de Huy, Jean V-12, X-2
 Perényi Imre, nádor 46, 374, 557, VII-59, IX-57
- Perényi Péter 374, IX-27
 Persona, Christophorus IX-4
 Perugiai Bernát III-9, IV-14
 Pesti Gábor IX-29
 Péter, kőfaragó IV-25
 Péter, magyar király 17, 62, 123, 124
 Péter, budai kanonok V-11
 Péter, cîteaux-i apát 22, 236, 547
 Pethő János, Gersei IX-11, 54
 Petrus Andreas da Faenza 378
 Petrus Comestor III-10
 Petrus Italicus 374, VII-59
 Petrus Lombardus III-9
 Peurbach IX-36
 Philostratus 36, 38, 42, IX-1
 Pinturicchio, Bernardino X-52
 Pisanello IV-57
 Pisano, Giovanni IV-25, V-6
 Plautus, Titus Maccius 42
 Plutarchos IX-36–38
 Podmaniczky István, nyitrai püspök IX-6
 Pok Móric 19, 546
 Poliziano, Angelo 41, 556 VII-10
 Poroszlói Miklós, pécsi püspök 270
 Pribék István, veszprémi kanonok II-21
 Prickler, Leonhard közjegyző IX-56
 Priscianus 41
 Probus, római császár 322
 Ptolemaeus 36, 322, 402, 405, 411, IX-6
 Puchler, Hans budai kereskedő 323
 Pulszky Ferenc V-8
 Pyber Benedek, visegrádi várnagy VII-1
- Quintilianus, Marcus Fabius IX-2–4
- Rab, Cristofforus, frater X-42
 Rákóczi György, I. erdélyi fejedelem 402
 Rakopulszky, Franciscus, jezsuita szerzetes III-11
 Ransano, Pietro 35, 49, 553, 558, VII-25
 Ráskai Lea IV-25
 Ratdolt, Erhard IX-16
 Ráth György IX-44
 Rátold István, óbudai prépost V-11
 Regiomontanus, Johannes 452
 Reichlich, Marx X-33
 Renner, esztergomi polgár V-5
 Renner, Franz IX-32
 Richárd, (Oroszlánszívű) angol király 22, 548
 Riemenschneider, Tilmann X-30
 Rippl-Rónai Ödön VII-52
 Robert de Courtenay IV-22
 Robert de Lannoy V-12
 Róbert (Bölcs), nápolyi király IV-48
 Rodericus portói püspök IX-48
 Rogerius 157
 Rómer Flóris II-21, III-7, VI-3, VII-25, X-48
 Rozgonyi István 368
 Rudolf, IV., herceg IV-48
 Rupertus Tuiciensis III-10
- Sabucius Modestus 322
 Salamon, magyar király 71
 Saraceno (Szerecsen) János, pénzverő kamaraispán V-30
 Sárkány Ambrus (Ákosházi), főispán VIII-46, IX-55
 Sassetti, Francesco 404
 Schongauer, Martin IX-14, 21, X-12, 21, 31, 34
 Schulek Frigyes 179, X-17, 33
 Schyrmer János, brassói bíró IX-11, 54
 Scinzenzeler, Joannes Angelus IX-23
 Scolari, Filippo 19, 367, 546
 Scotus, Octavianus IX-30
 Seneca, Lucius Annaeus IX-23, 43
 Sennyei László, jezsuita tanár III-11
 Septimius Longinus 322, VI-1
 Sforza, Lodovico 37, 554
 Siboto, kanonok X-1
 Sigray Erzsébet Róza X-3
 Siló Ferenc X-9
 Singrenius, Johannes IX-40
 Simor János, esztergomi érsek V-25, IX-6, 15, X-14, 39
 Smaragd, vajda 19, 546
 Somi Józsa, temesi ispán IX-49
 Stetner, S. IX-14
 Stibor, ifj. IV-58, 62
 Storno Ferenc VII-46
 Storno Gábor X-8
 Stoss, Veit X-31, 53
 Strigel, Bernard X-34.
 Strutius János IX-29
 Suetonius, Caius Tranquillus VII-26
 Sylvester János IX-29
- Szalay Ágoston IX-9
 Szalkai László, esztergomi érsek 356
 Szapolyai Imre IV-62
 Szathmári György, pécsi püspök 42–48, 356, 556, 557, 558, VII-32, 37, 47, IX-25, 26, 27
 Széchenyi Imréné IV-15
 Széchenyi Rezső 485
 Szécsi Dénes, esztergomi érsek IV-61, 62, X-39, X-50
 Szécsi Miklós, országbíró V-30
 Szegedi Lukács, zágrábi püspök VII-25, IX-13, 21
 Szekcsői Herceg Bernát VI-9
 Széless György 33, 552, I-82, VII-29, 36
 Szenczy Ferenc, szombathelyi püspök 483, X-21
 Szentgyörgyi és Bazini György IV-62
 Szentgyörgyi Székely Tamás, vránai perjel IV-62
 Szerdahelyi Imreffy (Fekete) Mihály IX-59
 Szily János, szombathelyi püspök IX-31
 Szirbek Ferenc Hugó X-2
 Szókratész IV-60
 Szurtey Ferenc 453, IX-35
- Tamás testvér, pálos rendfőnök VII-23
 Tamás, Becket, canterbury-i érsek X-22
 Tatai Antal, pálos szerzetes IX-20

- Telegdi Csanád, esztergomi érsek IV-27
 Telegdi Tamás, esztergomi érsek V-12
 Temesvári Pelbárt 455
 Tharispán Albert, budai várnagy 351
 Theophylactus IX-3, 4, 6
 Thomas de Aquino IX-3, 39
 Thurzó Elek IX-27
 Thurzó Zsigmond, székesfehérvári prépost IX-25
 Thuz Osvát, zágrábi püspök IX-5
 Tibullus, Albius IX-27
 Tino di Camaino IV-25
 Todoreszku Gyula IX-5, 29
 Tolhopf, Johannes 405, 411
 Tolmezzo, Gian Francesco IX-21
 Tolnai Máté, pannonhalmi főapát VII-46, IX-14, 18, 19, 53
 Tordai Salatiel, dobokai főesperes, kancelláriai jegyző 323
 Tordai András IX-41
 Török Ambrus (Enyingi) 411, IX-47
 Török Bálint (Enyingi) VII-53
 Török Imre (Enyingi) 374, IX-11, 47
 Trapezuntius, Georgius 405, 411, IX-6
 Ugoletto, Tadeo 406
 Újlaki Miklós 19, 546, IV-62
 Ulászló, I., magyar király V-30, X-50
 Ulászló, II., magyar király 20, 38, 41, 343, 348, 349, 367, 374, 380, 405, 406, 454–456, 556, VII-16, 20, 21, 27, IX-1, 12, 21, 27, 49, 50–52, 54
 Ulrich von Jungingen V-25
 Ulrich von Schaunberg, II. 286
 Uriás (Oros), pannonhalmi apát 24, 29, 33, 548, 550, 551, III-13, V-1, 2
 Váci Pál domonkos szerzetes IX-39
 Váradi Péter, kalocsai érsek 412, VII-29, IX-5, 6, 7, 8
 Várdai Pál, esztergomi érsek 42, 356, 556
 Varsányi János I-103, IV-33
 Végh Gyula IX-4
 Verancsics Antal, esztergomi érsek 402
 Verancsics Faustus IX-8
 Vergilius Maro, Publius IX-27
 Verino, Ugolino 37
 Verrocchio, Andrea del 41, 49, 556, 559, VII-10
 Vértesi János IX-44
 Vespasianus, római császár VII-26
 Vetési Albert, veszprémi püspök 40, 41, VII-40, IX-46, X-51
 Victorinus, Caius Marius IX-3, 4
 Villard de Honnecourt 29, 33, 154, 158, 234, 250, 251, 549, 551, IV-22
 Vilmos, (Bergzaberni) pécsi püspök 30, 270, 549, IV-34, 39, 45, 46, V-12, 29
 Vitéz János, esztergomi érsek 41, 42, 48, 354, 355, 402, 451, 452, 556, 558, IX-3, 5, 35, 36
 Vitéz János, ifj., veszprémi püspök 41
 Vitovec János VII-1
 Vojta Ferenc, építőmester 374
 Volaterranus (Raffaello Maffei) 320
 Walpole, Horace IX-25
 Wilhelmus de Conchis 455
 Willibald, bencés apát IX-18
 Winand von Steeg 285
 Windecke, Eberhard 285
 Winterberger, Johann IX-45
 Wohl Aladárné IX-27
 Wolf, Alexander X-11
 Wosinsky Mór I-3
 Xenophón 455
 Yolande de Courtenay ld. Jolánta, magyar királyné
 Zablaty Zsófia VIII-46
 Zsigmond, magyar király 15–19, 285, 332, 351, 355, 367, 544–546, IV-57, V-14, 25, 32
 Zsigmond, lengyel herceg majd király 348, IX-27

A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1994/3
 Veröffentlichungen der Ungarischen Nationalgalerie 1994/3
 Felelős kiadó: BEREZKY Lóránd
 Verantwortlich für die Veröffentlichung: Lóránd Bereczky

Készült az ART BOX Stúdió gondozásában
 Drucktechnische Koordination: ART BOX Stúdió, Budapest
 Felelős vezető – Leiterin: KŐFARAGÓ Margit
 Szedés: Fényszedő Központ Kft. (940583)
 Képfeldolgozás: Artmedia Kft.
 További nyomdai munkálatok: Egyetemi Nyomda
 Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató

6404

3 800, -

MOL

**MAGYAR OLAJ- és GÁZIPARI
Részvénytársaság**

